

Current Debates on Social Sciences

5

Human Studies

All Rights Reserved

It may not be reproduced in any way without the written permission of the publisher and the editor, except for short excerpts for promotion by reference.

ISBN: 987-625-7799-16-4

1st Edition

2020

Current Debates on Social Sciences 5

Human Studies

Bilgin Kültür Sanat Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti. pursuant to the law of intellectual and artistic works, it may not be quoted, copied, reproduced or published in any way without written permission.

Editors

Salih  E EN

Zeynel KARACAG L

Ali Osman T RO

 mer KAHYA

Şafak BOZGUN

Publisher

Engin DEVREZ

Bilgin Kültür Sanat Yayınları

Certificate No: 20193

Selanik Cd. No: 68/10 06640 Kızılay / Ankara

Phone: 0 (312) 419 85 67 – Fax: 0 (312) 419 85 68

www.bilginkultursanat.com

bilginkultursanat@gmail.com

Current Debates on Social Sciences 5

Human Studies

Editors

Salih ÇEÇEN

Zeynel KARACAGİL

Ali Osman TİRO

Ömer KAHYA

Şafak BOZGUN

Bilgin Kültür Sanat Yayınları
2020

İçindekiler

Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Yabancı Dil Öğrenmeye İlişkin Öz Yeterlik İnançları ve Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	8
Ayşe Adıyaman.....	8
İlk Okuma Yazmaya Yönelik Değişkenler Arasındaki İlişkiler	22
Aysel Ferah Özcan.....	22
Sevilay Yıldız.....	22
Adım Adım Program: Haydi İlköğretim Matematik Öğretmen Yetiştirme Programını Ele Alalım	36
İmgehan Özkan Elgün.....	36
Funda Uysal	36
Montessori Eğitimcilerinin Gözleme İlişkin Görüşleri: Erken Çocukluk Sınıfı Örneği.....	50
Elif Kural.....	50
Hüsna Elihoş	50
Covid-19 Pandemi Sürecinde Bir Kurumsal Sosyal Sorumluluk Örneği: Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğüne Bağlı Kurumların Çalışmaları	66
Mehmet ÖZDOĞRU	66
Yılmaz SARIER	66
Yabancı Dil Ediniminde Dinleme Becerisi Modelleri	76
Nurten Özçelik.....	76
Yabancı Dil Öğretimi/Öğreniminde Yazma Becerisi Edinimi	84
Nurten Özçelik.....	84
Türkçede O>U, U>O Değişimlerinin Nedenleri.....	92
Fatih Özek.....	92
Cemile Uzun	92
20. Yüzyıl Atonal Müzik Arayışları: “Şans Müziği”	114
Sadık Özçelik	114
Tonal Bir Melodiyi Çokseslendirme Aşamaları.....	126
Sadık Özçelik	126
The Research of the Macroeconomic Performance in the Global World System of the D-8 Organization	132
Hülya GURBET	132
A. Öznur ÜMİT.....	132
Türkiye’de Turizm Çeşitlendirmesi Gerekliği ve Küresel Salgın Sürecinde Gerçekleştirilebilecek Alternatif Turizm Türleri.....	147

Ender Mehmet Şahinkoç.....	147
Özge Yüksel.....	147
Covid-19 Pandemisinin Türk Çalışma Hayatına Etkileri.....	161
Kezban ÖZÇELİK KAYNAK	161
Barış ÖZTUNA	161
When do Self-Reports and Implicit Tests Converge? Implicit Partner Evaluations Track Explicit Attitudes not initially but with Time.....	168
Ezgi Sakman	168
Ambidexterous Leadership and Innovation in Organizations: Evidence from the Literature.....	179
Çağlar Doğru	179
Sağlık Çalışanlarının Bilişim Sistemlerindeki Değişimlere Karşı Gösterdikleri Direnç ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki	189
Ahmet Alp ÖZBALCI.....	189
Osman ÇEVİK	189
The Anatomy of Al-Shabaab: Understanding the Biggest Threat to Horn of Africa's Security.....	203
Erdem Özlük	203
Mahdi Musse Hassan	203
BREXIT'in Bölgesel ve Küresel Ticarete Muhtemel Etkileri	222
Erdi Kutlu	222
Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Genişleme Politikası.....	238
Fazlı Doğan.....	238
Gülistan Yeni.....	238
İklim Değişikliği ve İnsan Hakları: Yerel Mahkemelerin Vermiş Olduğu Kararlar Kapsamında Bir Değerlendirme	248
Nagehan İlemin Alan	248
Çocuk ve Medya: Kuramsal ve Eleştirel Bir Değerlendirme	264
Funda TAŞ ÇETİN.....	264
Yapabilirlikten Yoksunluk Yaklaşımı Bağlamında Engelli Yoksulluğu.....	279
Ayşe Şeyma Turgut.....	279
Türkiye Dış Politikasının Meşruiyeti ve İkna Ediciliği Üzerine Kamu Diplomasisi Bağlamında bir Değerlendirme	291
İbrahim Ethem Erdinç.....	291
İl Derneklerinin Halk Kültürü Açısından İşlevi.....	306
Fidan UĞUR ÇERİKAN.....	306

Yerel Yönetimlere ve Üniversitelere ait Spor Merkezleri Kullanıcılarının Memnuniyet Düzeylerinin Değerlendirilmesi	313
Murat Balıkcı.....	313
Aytekin Alpullu	313
Hamparsum Nota(lama) Sisteminin Yapısal Kökenleri Üzerine Bir İnceleme	323
Gülşay KARAHAMUTOĞLU	323
İslam Medeniyetinin Farklı Kültür ve Dinlerle Birlikte Yaşama Başarısı ve Kur'ân Kaynaklı Temelleri	338
Nurdane Güler	338
Tabiinden Ebu Huzeyfe Diye Meşhur Olan Musa B. Mesud'un Hayati	353
Asmaa Younis.....	353
Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Ana Dilinin Etkisine Dair Bir İnceleme	354
Murat Yiğit	354
Muhammed Hasan Çakır.....	354
Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlerin Motivasyonlarının Çeşitli Değişkenler Bağlamında İncelenmesi	372
Murat Yiğit	372
Muhammed Hasan Çakır.....	372
Sosyal Medyanın Haber Sitelerindeki Görünümü: Türkiye Örneği.....	387
Mehtap Uyar	387
David Hockney'in Varlık ve Yokluk Havuzu.....	403
Şemsi ALTAŞ	403
Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi: Çanakkale Örneği	411
Rüştü ILGAR	411
Halid Ziya'nın Meclis-i Ayan Azalığına Atanmasının Sebep Olduğu Siyasi ve Hukuki Bir Kriz Münasebetiyle Dil, Edebiyat ve Hukuk İlişkisine Dair Bazı Dikkatler	435
Nuri SAĞLAM.....	435
Yönetim Ekonomisi ve Yönetimsel Karar Alma Dinamikleri.....	441
Ekrem Erdem	441
Ulusal Gazetelerin Siyasi Liderlere Yaklaşımı: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Örneği..	453
Umur Işık	453
Merve Sevinç	453
Türk Sinemasında Doksanlar ve Bağımsız Sinemanın Yükselişinin Toplum-Birey Anlamında Sorgulanması Üzerine Bir Çalışma.....	481

Eylem Özçimen	481
Farklılıkların Yönetiminde Algı Farklılıkları	489
Fatmanur ÖZKAN	489
Esra Gökçen KAYGISIZ ²	489
Yapabilirlikten Yoksunluk Yaklaşımı Bağlamında Engelli Yoksulluğu.....	501
Ayşe Şeyma Turgut.....	501
Sosyal Medyada Paylaşılan Sağlık İletilerinin Sağlık Okuryazarlığı Bağlamında Bir Değerlendirmesi	513
Ayşen Yalman.....	513
İ. Aysad Güdekli	513

Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Yabancı Dil Öğrenmeye İlişkin Öz Yeterlik İnançları ve Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Ayşe Adıyaman¹

Giriş

Küreselleşme ile birlikte uzak mesafelerin yakınlaşması, toplumların birbiriyle olan etkileşimlerinin hayatın her alanında artması ve toplumların dünyadaki gelişmeleri takip etme gereksinimleri yabancı dil öğrenmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Bununla birlikte bireylerin sürekli gelişen ve değişen yaşam koşullarına ayak uydurarak nitelikli bir şekilde kendine yer bulabilmesi için de yabancı dil öğrenmek zorunlu hale gelmektedir (Gömleksiz ve Kılınç, 2014; Aktaş, 2012). Ancak yabancı dil öğrenme karmaşık bir süreçtir ve bu süreci etkileyen çok sayıda ve çok boyutlu faktörler bulunmaktadır. Öğretim programı, öğrenme ortamı, öğretmen, öğretimde kullanılan yöntem ve teknikler, öğrenme süresinin uzunluğu ve yoğunluğu, anadil-yabancı dil ilişkisi ve bireysel farklılıklar bu faktörlere örnek olarak verilmektedir (Tuncer, Berkant ve Doğan, 2015; Ay, 2014; Dörnyei, 2005). Bu faktörlerin her biri yabancı dil öğrenmeyi ve başarılı olmayı önemli derecede etkilemektedir.

Yabancı dil öğrenmeye etkileyen bu faktörlerden bireysel farklılıklar üzerine yapılan çalışmalar son zamanlarda artmakta (Tuncer, Berkant ve Doğan, 2015; Atli, 2012; Kırkız, 2010; Bartram, 2010; Soylu ve Akkoyunlu, 2002) ve bunların yabancı dil öğrenimindeki önemi giderek anlaşılmaktadır. Demirel (2003) de, yabancı dil öğretiminde bireysel farklılıkların dikkate alınması gerektiğini vurgulayarak bu farklılıkların temel dil öğretim ilkelerinden biri olduğunu belirtmektedir.

Yabancı dil öğrenimini ve başarıyı etkileyen bireysel farklılıklar, yaş, cinsiyet, ilgi, kişilik, kültür, öğrenme stilleri ve stratejileri, yabancı dil öğrenmeye yönelik öz yeterlik inancı, tutum, motivasyon ve kaygı gibi bilişsel, duyuşsal ve sosyal özellikleri içermektedir (Aydoğmuş ve Kurnaz, 2017; Yalçın Arslan ve Kılıç, 2016; Tuncer, Berkant ve Doğan, 2015; Ay, 2014; Aktaş, 2012). Bu çalışmada, yukarıda belirtilen bireysel farklılıklardan öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye yönelik öz yeterlik inançları ve tutumları ele alınmaktadır. Bu nedenle bu iki bireysel farklılığın ne anlama geldiğine, yabancı dil öğrenimindeki önemlerine ve etkilerine değinmek yerinde olacaktır.

Sosyal bilişsel kuramda temel bir kavram olan özyeterliği, Bandura (1997, 3) bireylerin belirlediği bir amaca ulaşmada gerekli olan düzenlemeleri ayarlayıp bunları başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmesine yönelik inancı olarak tanımlamıştır. Bu tanıma benzer olarak Zimmerman (2000, 83) özyeterlik inancının, psikolojik ve fiziksel gibi kişisel özellikler değil, bir işin gerçekleştirilmesinde gerekli olan yeteneğe ilişkin yargılar olduğunu ifade etmiştir. Bu kapsamda, yabancı dil öğrenmeye ilişkin öz yeterlik inancı dendiğinde, yabancı dil öğrenmek için gerekli olan bilgi ve beceriye ilişkin yargılar olarak ifade edilebilir. Eğer bireylerin yabancı dil öğrenmeye yönelik öz yeterlik inançları olumlu olursa, sorunlarla ya da zorluklarla karşılaşsalar bile motivasyonları yüksek tutup kaygılarını azaltarak başarılı olmak için öğrenme etkinliklerini sürdürmeye devam ederler (Linnbrick ve Pintrich, 2003: 125-126). Bu noktada, öz yeterlik inancının yabancı dil öğrenmedeki öneminin oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Sosyal psikolojinin temel bir kavramı olan ve Latince kökeninde “harekete hazır” anlamında olan tutum ise, “yaşantı ve deneyimler sonucunda oluşan, ilgili olduğu bütün obje ve durumlara karşı bireyin davranışları üzerinde yönlendirici ya da dinamik etkileme gücüne sahip duygusal ve zihinsel hazırlık durumudur” (Allport, 1967, 4). Bu tanımdan yola çıkarak tutumun, bireylerin çevresindeki psikolojik bir objeye yönelik olumlu ya da olumsuz tepkileri olduğu söylenebilir. Bu noktada yabancı

¹ Ayşe Adıyaman, Öğr. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, ayse.adiyaman@windowslive.com

dil öğrenmede tutum oldukça önemli bir bireysel özellik olup alan yazında pek çok araştırmanın da konusu olmuştur (Karatay ve Kartallıoğlu, 2016; Pan ve Akay, 2015; Akram ve Yasmeen, 2011; Küçük, 2007;). Yapılan araştırmalarda (Akram ve Yasmeen, 2011; Masgoret ve Gardner 2003) yabancı dil öğrenmeye ilişkin olumlu tutumların öğrenme sürecini keyifli hale getirip kolaylaştırdığı ve başarıyı artırdığı, olumsuz tutumların ise süreci zorlaştırarak başarıyı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Alan yazında yapılan bu çalışmalardan da anlaşıldığı gibi, yabancı dil öğrenen bireylerin hem yabancı dil öğrenmeye ilişkin öz yeterlik inançlarının yüksek olması, hem de tutumlarının olumlu yönde olması yabancı dil öğrenmedeki başarılarını artırmaktadır. Ancak yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu yabancı dil olarak sadece İngilizceye ilişkin öz yeterlik ve tutuma yönelik gerçekleştirilmiştir. İngilizce dersine yönelik tutum ve öz yeterlik inançları arasındaki ilişkilerin incelendiği (Sevimbay, 2016); İngilizce dersine yönelik hazırbulunuşluk düzeyleri ve tutum arasındaki ilişkilerin incelendiği (Ocak ve Karakuş, 2016); üniversite öğrencilerinin İngilizce öz yeterlik inançlarının incelendiği (İlbeği ve Çeliköz, 2020; Memduhoğlu ve Çelik, 2015); İngilizce dersine yönelik kaygı, öz yeterlik ve tutum arasındaki ilişkilerin incelendiği (Tuncer ve Akmeç, 2019; Oğuz ve Akkaş Baysal, 2015), öğrencilerin dil öğrenme stratejileri ile İngilizce öz yeterlik inançlarının incelendiği (Ocak ve Baysal, 2016) çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların dışında yabancı dil olarak Almanca'ya yönelik tutum konusunda yapılmış çalışmalar da vardır (Hanbay, 2009; Küçük, 2007). Bu noktada, ülkemizde yabancı dil olarak İngilizcenin dışında Almanca, Fransızca, Rusça ve Arapça gibi başka dillerin de üniversitelerin çeşitli fakültelerinde öğrenildiği dikkate alındığında, bu dilleri de kapsayacak şekilde genel olarak yabancı dil öğrenmeye ilişkin öz yeterlik inançlarının ve tutumların incelendiği çalışmaların da yapılması ve sonuçların değerlendirilmesi alan yazına katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada da Yabancı Diller Eğitimi Bölümü öğrencilerinin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançları ve tutumları arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançları cinsiyet, bölüm, sınıf ve akademik ortalama değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
2. Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin tutumları cinsiyet, bölüm, sınıf ve akademik ortalama değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
3. Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançları ve tutumları arasında nasıl bir ilişki vardır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Yabancı Diller Eğitimi Bölümü İngiliz, Alman ve Fransız Dili Eğitimi Anabilim dallarında öğrenim gören öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançları ve tutumları arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından belirlenmesi amacıyla yapılan bu araştırma, ilişkisel tarama modelinde nicel bir çalışmadır. “İlişkisel tarama modelleri, iki ve daha çok sayıda değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2008, 81).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, amaçlı örneklem yöntemlerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiştir ve 2019-2020 eğitim-öğretim yılı güz döneminde bir devlet üniversitesinin Yabancı Diller Eğitimi Bölümü İngiliz, Alman ve Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dallarında öğrenim

Adıyaman, Ayşe; Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Yabancı Dil Öğrenmeye İlişkin Öz Yeterlik İnançları ve Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

gören 342 öğrenci çalışma grubunu oluşturmaktadır. “Bu örnekleme yöntemi araştırmaya hız ve pratiklik kazandırır. Çünkü bu yöntemde araştırmacı, yakın olan ve erişilmesi kolay olan bir durumu seçer” (Yıldırım ve Şimşek, 2008, 113).

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyete göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımı

		f	%
Cinsiyet	Erkek	145	42,4
	Kadın	197	57,6

Tablo 1’den de anlaşıldığı gibi, araştırmaya katılan 342 öğrencinin 145’i (%42,4) erkek, 197’si (%57,6) kadındır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümlere göre dağılımı Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Bölümlere Göre Dağılımı

		f	%
Bölüm	İngilizce Öğretmenliği	161	47,1
	Almanca Öğretmenliği	105	30,7
	Fransızca Öğretmenliği	76	22,2

Tablo 2’de görüldüğü gibi, araştırmaya katılan 342 öğrencinin 161’i (47,1) İngilizce Öğretmenliği, 105’i (30,7) Almanca Öğretmenliği, 76’sı (22,2) Fransızca Öğretmenliğinde eğitim görmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin bölüm bazında sınıflarına göre dağılımı Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin Bölüm Bazında Sınıflarına Göre Dağılımı

			Sınıf				
			1.sınıf	2. sınıf	3. sınıf	4.sınıf	Toplam
Bölüm	İngilizce Öğretmenliği	f	53	37	37	34	161
		%	32,9%	23,0%	23,0%	21,1%	100,0%
	Almanca Öğretmenliği	f	19	42	17	27	105
		%	18,1%	40,0%	16,2%	25,7%	100,0%
	Fransızca Öğretmenliği	f	19	8	22	27	76
		%	25,0%	10,5%	28,9%	35,5%	100,0%
Toplam	f	91	87	76	88	342	
	%	26,6%	25,4%	22,2%	25,7%	100,0%	

Tablo 3’de verildiği gibi, araştırmaya katılan 342 öğrencinin 91’i (26,6) 1. sınıfta, 87’si (30,7) 2. sınıfta, 76’sı (22,2) 3. Sınıfta ve 88’i (25,7) 4. sınıfta eğitim görmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin akademik başarılarına göre dağılımı Tablo 4’de açıklanmıştır.

Tablo 4. Öğrencilerin Akademik Ortalamalarına Göre Dağılımı

		f	%
Akademik Ortalama	1.00- 1.99	29	8,5
	2.00- 2.99	105	30,7
	3.00- 3.50	159	46,5
	3.51- 4.00	49	14,3

Tablo 4’de gösterildiği gibi, araştırmaya katılan 342 öğrencinin 29’unun (8,5) akademik ortalaması 1.00–1.99 arasında, 105’inin (30,7) akademik ortalaması 2.00–2.99 arasında, 159’unun (46,5) akademik ortalaması 3.00–3.51 ve 49’unun (14,3) akademik ortalaması 3.51–4.00 arasındadır.

Verilerin Toplanması ve Ölçme Araçları

Araştırmanın verileri, uygulamanın yapıldığını üniversiteden gerekli izin alındıktan sonra 2019-2020 eğitim-öğretim yılı güz döneminde araştırmacı tarafından öğrencilere uygulanarak toplanmıştır. Öğrencilere araştırmacı tarafından geliştirilen “Kişisel bilgi formu”, “Yabancı Dil Öğrenme Özyeterlik İnanç Ölçeği” ve “Yabancı Dil Öğrenmeye Yönelik Tutum Ölçeği” uygulanmıştır. Uygulamalar sırasında yönerge açıklanmış ve gönüllü katılım talep edilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formu ile öğrencilerin cinsiyeti, öğrenim gördükleri bölümleri, kaçınıcı sınıfta oldukları ve en son dönemden aldıkları akademik ortalamaları ile ilgili bilgiler elde edilmiştir.

Yabancı Dil Öğrenme Özyeterlik İnanç Ölçeği

Adıyaman (2019) tarafından geliştirilen “Yabancı Dil Özyeterlik İnanç Ölçeği” 25 maddeden oluşup 3 alt boyutlu bir yapıya sahiptir. Ölçeğin güvenirliği için yapılan analizler sonucunda Cronbach-alfa iç tutarlılık katsayısı .97 olarak bulunmuştur. Test-tekrar-test güvenirlik analizi de yapılmış ve bunun sonucunda duyduğunu anlama alt boyutu .914, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu .896 ve okuma ve anlama alt boyutu .935 olarak tespit edilmiştir.

Yabancı Dil Öğrenmeye Yönelik Tutum Ölçeği

Yabancı Dil Öğrenmeye Yönelik Tutum Ölçeği, Adıyaman (2019) tarafından geliştirilmiştir. İlgi, fayda ve endişe olmak üzere üç faktörden oluşan ölçekte 10’u olumlu, 6’sı olumsuz olmak üzere toplam 16 madde bulunmaktadır. Ölçeğin güvenirlik analizi sonucunda Cronbach-alfa güvenirlik katsayısı ilgi alt boyutu için .92, yararlılık alt boyutu için .76, kaçınma alt boyutu için .62 ve tutum ölçeği için .92 bulunmuştur.

Verilerin Analizi

342 denek üzerinden gerçekleştirilmiştir. Veriler IBM SPSS Statistics 23 programına aktarılarak tamamlanmıştır. Çalışma verileri değerlendirilirken kategorik değişkenler için frekans dağılımı (sayı, yüzde), sayısal değişkenler için tanımlayıcı istatistikler (ortalama, standart sapma) verilmiştir. İki grup arasında fark olup olmadığına bağımsız örneklem t testi ile; ikiden fazla grup arasında fark olup

Adıyaman, Ayşe; Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Yabancı Dil Öğrenmeye İlişkin Öz Yeterlik İnançları ve Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

olmadığına tek yönlü varyans analizi (One Way ANOVA) ile bakılmıştır. “Tek yönlü varyans analizi” (ANOVA) sonucunda öncelikle varyans homojenliği için Levene testine, ardından farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığı “çoklu karşılaştırma testi” (Bonferroni ya da Tamhane’s T2) ile kontrol edilmiştir. Varyans homojenliğini sağlayan değişkenlerde gruplar arasındaki fark incelemesi için Bonferroni, varyans homojenliğini sağlamayan değişkenlerde gruplar arasında fark incelemesi için Tamhane’s T2 testine bakılmıştır. İki sayısal değişken arasındaki ilişkinin incelenmesinde pearson korelasyon testinden yararlanılmıştır. Ayrıca ölçek güvenirliği için cronbach alfa değerinden yararlanılarak sonuçlar tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 5. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
Duyduğunu anlama alt boyutu	32,08	4,67	17	40
Yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu	55,46	6,53	34	65
Okuma ve anlama alt boyutu	13,28	3,19	4	20
Özyeterlik inanç ölçeği	100,82	12,88	65	125
İlgi alt boyutu	40,50	3,92	24	45
Yararlılık alt boyutu	19,53	1,16	10	20
Kaçınma alt boyutu	12,91	1,93	6	15
Tutum ölçeği	72,94	5,67	49	80

Katılımcıların yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği ortalaması $100,82 \pm 12,88$, duyduğunu anlama alt boyutu ortalaması $32,08 \pm 4,67$, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu $55,46 \pm 6,53$, okuma ve anlama alt boyutu $13,28 \pm 3,19$ iken yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği $72,94 \pm 5,67$, ilgi alt boyutu $40,50 \pm 3,92$, yararlılık alt boyutu $19,53 \pm 1,16$, kaçınma alt boyutu $12,91 \pm 1,93$ ’dir.

Tablo 6. Güvenirlik Analizi

		Cronbach's Alfa
Yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği	İlgi alt boyutu	0,768
	Yararlılık alt boyutu	0,630 0,807
	Kaçınma alt boyutu	0,604
Yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği	Duyduğunu anlama alt boyutu	0,879
	Yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu	0,892 0,939
	Okuma ve anlama alt boyutu	0,835

Ölçek güvenirliğinin değerlendirilmesi sırasında en sık kullanılan kriterlerden biri içsel tutarlılık ölçüsü olan Cronbach’s alfa’dır.

Her bir alt boyut ve ölçek için hesaplama yapılmış, Cronbach’s alfa değeri hesaplanmıştır. Cronbach’s Alfa katsayısının değerlendirilmesinde uyulan değerlendirme kriterleri incelendiğinde;

$0.00 \leq \alpha \leq 0.40$ ise ölçek güvenilir değildir.

$0.40 \leq \alpha \leq 0.60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir.

$0.60 \leq \alpha \leq 0.80$ ise oldukça güvenilirdir.

$0.80 \leq \alpha \leq 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Tavşancıl,2006: 29).

BULGULAR

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançlarının cinsiyet, bölüm, sınıf ve akademik ortalama değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermediğine ilişkin bulgular

Tablo 7. Demografik Değişkenler Arasında Yabancı Dil Öğrenmeye Yönelik Özyeterlik İnanç Ölçeği Bakımından Farklılıkların İncelenmesi

		Duyduğunu anlama alt boyutu	Yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu	Okuma anlama alt boyutu	ve Özyeterlik inanç ölçeği
		Ort±ss	Ort±ss	Ort±ss	Ort±ss
Cinsiyet	Erkek	32,97±4,26	56,12±6,25	13,32±3,31	102,41±12,27
	Kadın	31,43±4,85	54,98±6,71	13,25±3,12	99,65±13,22
İstatistiksel analiz (t/p)		3,051/0,002**	1,595/0,112	0,215/0,830	1,961/0,051
Bölüm	İngilizce öğretmenliği	33,81±3,89	57,89±5,45	14,32±2,66	106,02±10,40
	Almanca öğretmenliği	30,47±4,93	52,76±6,46	12,38±3,51	95,61±13,16
	Fransızca öğretmenliği	30,64±4,57	54,04±6,93	12,33±3,13	97,01±13,13
	İstatistiksel analiz (F/p)	23,685/0,000***	25,008/0,000***	17,565/0,000***	29,169/0,000***
Sınıf	1.sınıf	31,64±4,84	54,68±6,71	13,18±2,82	99,49±12,91
	2. sınıf	31,86±4,71	55,13±6,31	12,40±3,38	99,39±12,50
	3. sınıf	32,00±4,84	55,61±6,66	13,36±2,97	100,96±13,23
	4.sınıf	32,82±4,26	56,48±6,43	14,19±3,35	103,49±12,70
İstatistiksel analiz (F/p)		1,078/0,358	1,232/0,298	4,788/0,003**	1,958/0,120
Akademik ortalama	1.00-2.00	26,79±4,76	46,45±6,56	9,72±3,07	82,97±11,90
	2.01-3.00	29,49±3,63	51,30±4,99	11,11±2,28	91,90±8,67
	3.01-3.50	33,63±3,87	58,05±4,46	14,43±2,44	106,11±8,88
	3.51-4.00	35,73±3,21	61,33±3,82	16,31±2,13	113,37±7,29
İstatistiksel analiz (F/p)		59,048/0,000***	102,333/0,000***	87,141/0,000***	125,207/0,000***

t:Bağımsız Örneklem t testi, F:One-way ANOVA testi

*:p<0,05, **:p<0,01, ***:p<0,001

Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, cinsiyet değişkeni açısından yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu, okuma ve anlatma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmamakta (p>0,05) iken duyduğunu anlama alt boyut ortalaması bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, erkeklerin duyduğunu anlama alt boyut ortalaması kadınlara göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Uygulanan One-way ANOVA testi sonucunda, bölümler arasında duyduğunu anlama alt boyutu, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu, okuma ve anlatma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Buna göre, İngilizce öğretmenliği bölümündekilerin duyduğunu anlama alt boyutu, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu, okuma ve anlatma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği ortalamaları Almanca ya da Fransızca bölümündekilere göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Uygulanan One-way ANOVA testi sonucunda, sınıflar arasında duyduğunu anlama alt boyut, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmamakta ($p>0,05$) iken okuma ve anlatma alt boyutu ortalaması bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre, 4.sınıftakilerin okuma ve anlatma alt boyutu ortalaması 2.sınıftakilere göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Uygulanan One-way ANOVA testi sonucunda, akademik ortalamalar arasında duyduğunu anlama alt boyutu, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu, okuma ve anlatma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği puan ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre, akademik ortalaması 3,51-4,00 arasında olanların duyduğunu anlama alt boyutu, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu, okuma ve anlatma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği puan ortalamaları 3,50 ve altında olanlara göre, akademik ortalaması 3,01-3,50 arasında olanların duyduğunu anlama alt boyutu, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu, okuma ve anlatma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği puan ortalamaları 3,00 ve altında olanlara göre, akademik ortalaması 2,01-3,00 arasında olanların duyduğunu anlama alt boyutu, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu, okuma ve anlatma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği puan ortalamaları 1,00-2,00 arasında olanlara göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin tutumlarının cinsiyet, bölüm, sınıf ve akademik ortalama değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğine ilişkin bulgular

Tablo 8. Demografik Değişkenler Arasında Yabancı Dil Öğrenmeye Yönelik Tutum Ölçeği Bakımından Farklılıkların İncelenmesi

		İlgi alt boyutu	Yararlılık alt boyutu	Kaçınma alt boyutu	Tutum ölçeği
		Ort±ss	Ort±ss	Ort±ss	Ort±ss
Cinsiyet	Erkek	40,06±4,26	19,41±1,34	12,98±1,92	72,44±6,20
	Kadın	40,82±3,63	19,62±1,01	12,86±1,93	73,31±5,22
İstatistiksel analiz (t/p)		-1,795/0,074	-1,644/0,101	0,551/0,582	-1,403/0,162
Bölüm	İngilizce öğretmenliği	40,66±3,98	19,53±1,27	13,12±1,82	73,31±5,73
	Almanca öğretmenliği	40,39±3,58	19,51±0,95	12,82±1,97	72,72±5,20
	Fransızca öğretmenliği	40,30±4,27	19,55±1,22	12,61±2,06	72,46±6,14
İstatistiksel analiz (F/p)		0,268/0,765	0,024/0,976	2,015/0,135	0,692/0,501
Sınıf	1.sınıf	40,20±4,58	19,22±1,81	13,13±1,85	72,55±6,76
	2. sınıf	40,25±3,52	19,53±0,89	12,66±1,96	72,44±5,00
	3. sınıf	40,47±3,85	19,66±0,83	12,72±2,08	72,86±5,75
	4.sınıf	41,07±3,60	19,75±0,63	13,10±1,83	73,92±4,88
İstatistiksel analiz (F/p)		0,913/0,435	3,595/0,014	1,442/0,230	1,260/0,288
Akademik ortalama	1.00-2.00	37,10±5,63	18,83±2,02	11,10±2,29	67,03±7,89
	2.01-3.00	39,87±3,69	19,51±1,01	12,69±1,83	72,07±4,99
	3.01-3.50	40,94±3,53	19,63±1,10	13,13±1,80	73,70±5,07
	3.51-4.00	42,41±2,80	19,67±0,83	13,78±1,56	75,86±4,46
İstatistiksel analiz (F/p)		14,203/0,000	4,285/0,005	14,446/0,000	19,288/0,000

t:Bağımsız Örneklem t testi, F:One-way ANOVA testi

*: $p<0,05$, **: $p<0,01$, ***: $p<0,001$

Uygulanan bağımsız örneklem t testi sonucunda, cinsiyet durumları arasında ilgi alt boyutu, yararlılık alt boyutu, kaçınma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Uygulanan One-way ANOVA testi sonucunda, bölümler arasında ilgi alt boyutu, yararlılık alt boyutu, kaçınma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Uygulanan One-way ANOVA testi sonucunda, sınıflar arasında ilgi alt boyutu, kaçınma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmamakta ($p>0,05$) iken yararlılık alt boyutu ortalaması bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre, 4.sınıftakilerin yararlılık alt boyutu ortalaması, 1.sınıftakilere göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Uygulanan One-way ANOVA testi sonucunda, akademik ortalamalar arasında ilgi alt boyutu, yararlılık alt boyutu, kaçınma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre, akademik ortalaması 2,01-3,00 arasında olanların ilgi alt boyutu, yararlılık alt boyutu, kaçınma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği ortalamaları 1,00-2,00 arasında olanlara göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançları ile tutumları arasındaki ilişkiye yönelik bulgular

Tablo 9. Yabancı Dil Öğrenmeye Yönelik Özyeterlik İnanç Ölçeği ile Yabancı Dil Öğrenmeye Yönelik Tutum Ölçeği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

		İlgi alt boyutu	Yararlılık alt boyutu	Kaçınma alt boyutu	Tutum ölçeği
Duyduğunu	r	0,347	0,090	0,319	0,367
anlama alt boyutu	p	0,000***	0,098	0,000***	0,000***
	n	342	342	342	342
Yazılı ve sözlü	r	0,422	0,187	0,331	0,443
ifade etme alt	p	0,000***	0,001**	0,000***	0,000***
boyutu	n	342	342	342	342
Okuma ve anlama	r	0,255	0,027	0,294	0,282
alt boyutu	p	0,000***	0,622	0,000***	0,000***
	n	342	342	342	342
Özyeterlik inanç	r	0,403	0,134	0,356	0,428
ölçeği	p	0,000***	0,013*	0,000***	0,000***
	n	342	342	342	342

r:Pearson korelasyon katsayısı

:p<0,05, **:p<0,01, *:p<0,001*

Tablo 9'a göre, öğrencilerin yabancı dil öz yeterlik düzeyleri ile yabancı dil tutum düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek için Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonucuna göre, duyduğunu anlama alt boyutu ile sırasıyla ilgi ve kaçınma alt boyutları ve yabancı dil öğrenmeye

yönelik tutum ölçeği puanı arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı derecede, ancak düşük düzeyde bir ilişki olduğu ($r = 0,347, p < 0.01$); ($r = 0,319, p < 0.01$); ($r = 0,367, p < 0.01$) anlaşılmaktadır.

Yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu ile ilgi alt boyutu ($r = 0,422, p < 0.01$) ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği puanı ($r = 0,443, p < 0.01$) arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı derecede ancak orta düzeyde bir ilişki vardır. Yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu ile yararlılık alt boyutu ($r = 0,187, p < 0.01$) ve kaçınma alt boyutu ($r = 0,331, p < 0.01$) arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı derecede ancak düşük düzeyde bir ilişki bulunmaktadır.

Okuma ve anlama alt boyutu ile ilgi alt boyutu ($r = 0,255, p < 0.01$), kaçınma alt boyutu ($r = 0,294, p < 0.01$) ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği puanı ($r = 0,282, p < 0.01$) arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı derecede ancak düşük düzeyde bir ilişki bulunmaktadır.

Yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği ile ilgi alt boyutu ($r = 0,403, p < 0.01$) ve yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği puanı arasında ($r = 0,428, p < 0.01$) pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı derecede ancak orta düzeyde bir ilişki vardır. Yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği ile yararlılık alt boyutu ($r = 0,134, p < 0.01$) ve kaçınma alt boyutu ($r = 0,356, p < 0.01$) arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı derecede ancak düşük düzeyde bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$).

SONUÇ ve TARTIŞMA

Yabancı dil öğrenmek hayatın her alanında önemli olmakta ve sürekli değişen ve gelişen yaşam koşullarına ayak uydurmak için yabancı dil öğrenmenin gerekliliği ve hatta zorunluluğu anlaşılmaktadır. Ancak yabancı dil öğrenmek karmaşık bir süreç olmakla birlikte, bu süreci etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Öz yeterlik inancı ve tutum bireysel farklılıklar olup öğrenmeyi ve öğrenme sürecini büyük ölçüde etkilemektedir. Bu çalışmada, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü'nde öğrenim gören öğrencilerinin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançları ve tutumları arasındaki ilişki cinsiyet, bölüm, sınıf ve akademik ortalama değişkenleri kapsamında incelenmiştir.

Elde edilen bulgulara göre öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin öz yeterlik inançlarının cinsiyet değişkenine göre sadece duyduğunu anlama alt boyutu açısından erkek öğrenciler lehine anlamlı olarak farklılık gösterdiği sonucu ulaşılmıştır. Bu bulgunun aksine İngilizce özyeterlik inancının kadın öğrencilerin lehine daha yüksek olduğunun görüldüğü çalışmalar da mevcuttur (Arslan, 2018; Güneri, 2018; Şenel ve Erol, 2017). Ayrıca hem erkek hem de kadın öğrencilerin benzer düzeyde İngilizce öz yeterliklerinin olduğu ve cinsiyetin özyeterlik üzerinde bir etkisi olmadığını gösteren bulgular da vardır (İlbeği ve Çeliköz, 2020; Güler Oğuz, 2019; Güç, 2019; Sevimbay, 2016). Sonuçlardaki bu farklılık, öğrencilerin cinsiyet ile cinsiyetlerine yükledikleri rollerle ilgili yargılarının etkili olabileceği söylenebilir (Akbaş ve Gizir, 2010; Schunk ve Pajares, 2001). Erkek egemen kültürün baskın olduğu ya da toplumsal cinsiyet eşitliğinin gözetildiği kültürler de büyüyen öğrencilerin cinsiyetleriyle ilgili düşüncelerinin farklı olması yabancı dil öğrenmede öz yeterlikleri konusunda da farklılaşmış olabilir.

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin öz yeterlik inançlarının bölüm değişkenine göre İngilizce öğretmenliği bölümündeki öğrenciler lehine farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. İngilizce öğretmenliği bölümündekilerin duyduğunu anlama alt boyutu, yazılı ve sözlü ifade etme alt boyutu, okuma ve anlatma alt boyutu ve yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği puan ortalamaları, Almanca

ya da Fransızca bölümündekilere göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bunun nedeni olarak, üniversitelerin Almanca ve Fransızca bölümlerine İngilizce puanıyla yerleşen öğrencilerin çoğunlukta olması gösterilebilir (Uslu, 2006). Bu öğrenciler Almanca ya da Fransızca'yı kapsamlı bir şekilde üniversitede öğrenmeye başlamakta, bu nedenle bu dillere olan öz yeterlik inançları düşük olabilmektedir. Alan yazında yabancı diller bölümünde öğrenim gören öğrencilere yönelik çalışmalara rastlanmamış, ancak İngilizce öğretmenliği ve İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde öğrenim gören öğrencilerin İngilizce öz yeterlik algıları üzerine yapılan bir çalışmada (Memduhoğlu ve Çelik, 2015), İngilizce Öğretmenliği bölümü öğrencilerinin okuma öz yeterlik inançlarının, İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümündekilere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. İngilizce öğretmenliği öğrencilerinin yazma ve konuşma öz yeterlik inancı; İngilizce Dili ve Edebiyatı bölümü öğrencilerinin de dinleme öz yeterlik inancı daha yüksek çıksa da bu farkın anlamlı olmadığı bulunmuştur.

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançlarının sınıf değişkenine göre sadece okuma ve anlatma alt boyutu ortalaması bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık göstermiştir. Buna göre 4.sınıftakilerin okuma ve anlatma alt boyutu ortalaması 2.sınıftakilere göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın bu bulgusuna paralel olarak Memduhoğlu ve Çelik, (2015), İngilizce öğretmenliği ve İngiliz Dili Edebiyatı bölümlerinde öğrenim gören 1., 2., 3. ve 4. sınıflar üzerine yaptığı çalışmada, okuma becerisi boyutunda dördüncü sınıf öğrencilerinin öz yeterlik inançlarının birinci ve ikinci sınıf öğrencilerine göre anlamlı olarak daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte birinci sınıfta okuyan öğrencilerin okuma, yazma, konuşma ve dinleme öz yeterlik inançlarının diğer sınıftaki öğrencilerden önemli derecede daha düşük olduğunu tespit etmiştir. Bu sonuçlar sınıf arttıkça yabancı dile olan öz yeterlik inancının da arttığını göstermektedir. Bu bulgulardan farklı olarak Tuncer ve Akmençe (2019) lise 10, 11 ve 12. sınıf öğrencilerine yönelik yaptıkları çalışmada, öğrencilerin İngilizceye yönelik özyeterlik inançlarının sınıf değişkenine göre anlamlı şekilde farklılık göstermediğini tespit etmişlerdir.

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançlarının akademik ortalama değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiği ve akademik ortalaması yüksek olanların daha düşük olanlara göre öz yeterliklerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın bu bulgusunu destekler şekilde İlbeği ve Çeliköz de (2020) akademik başarı değişkenine göre İngilizce hazırlık programındaki öğrencilerin İngilizce özyeterlik inançlarını da incelediği çalışmada, akademik başarısı iyi ve çok iyi düzeydeki öğrencilerin okuma, yazma, dinleme ve konuşma boyutlardaki İngilizce özyeterlik inancı ortalama puanları ve İngilizce özyeterlik inancı toplam ortalama puanları akademik başarısı orta ve altı düzeyde olan öğrencilerden daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Bunun nedeni olarak, öğrencilerin başarılı olmaları akademik ortalamaya yansımakta ve başarı duygusu öğrencilerin öz yeterlik inançlarını olumlu yönde etkilemektedir.

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin tutumlarının cinsiyete ve bölüme göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Araştırmanın bu bulgusunun tersine Doğan (2016), İngilizce hazırlık bölümü öğrencilerinin dil dersine yönelik tutumlarını da belirlediği çalışmasında, öğrenmeye yönelik isteksizlik alt boyutu ve dil dersine yönelik tutum ölçeğinin tamamında erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha olumlu tutuma sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yıldırım (2016) ise bu bulgulardan farklı olarak farklı

fakültelerde öğrenim gören kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre yabancı dile karşı daha olumlu tutum geliştirdikleri sonucuna ulaşmıştır. Memduhoğlu ve Kozikoğlu (2015), farklı bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin İngilizceye yönelik tutumlarını incelediği çalışmada, biyoloji öğretmenliği, müzik öğretmenliği, kimya öğretmenliği, tarih öğretmenliği, böte, fen bilgisi öğretmenliği ve okul öncesi öğretmenliği öğrencilerinin tutum puanlarının tüm anabilim dallarının ortalama tutum puanlarından daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Türkçe öğretmenliği öğrencileri, en düşük tutum düzeyine sahip öğrenciler olarak bulunmuştur. Bir dil bölümünde öğrenim gören öğrencilerin yabancı dile yönelik tutumlarının düşük olması oldukça ilginçtir.

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin tutumları sınıf değişkenine göre farklılık göstermiş ve 4.sınıftakilerin yararlılık alt boyutu ortalamasının 1.sınıftakilere göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu bulunmuştur. Son sınıf öğrencilerinin mezun olup hayata atılacakları dikkate alındığında, yabancı dil öğrenmenin yararına yönelik tutumlarının daha yüksek olması beklenebilir. Araştırmanın bu bulgusundan farklı olarak Kazazoğlu (2011) ve Memduhoğlu ve Kozikoğlu (2015) sınıf değişkeninin öğrencilerin İngilizceye yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılığa neden olmadığını bulmuşlardır.

Akademik ortalama açısından öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin tutumlarında anlamlı bir farklılık görülmüş ve ortlaması 2,01-3.00 olanların 1.00-2.00 olanlara göre tutum ölçeğinin tüm alt boyutları ve tutum ölçeğinin tamamına yönelik anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kazazoğlu (2013) da akademik başarısı yüksek olan öğrencilerin İngilizce dersine yönelik daha olumlu tutuma sahip olduğunu belirlemiştir. Akademik ortalamanın yüksek olması öğrencilerin başarılarını göstermekte ve bu durum da öğrencilerin tutumlarını etkilemektedir.

Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye ilişkin özyeterlik inançları ile tutumları arasında alt boyutlar açısından genel olarak pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı derecede ancak düşük düzeyde bir ilişki olduğu, ancak genel ortalamalar arasında orta düzeyde pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Sevimbay (2016) ise yaptığı çalışmasında, öğrencilerin İngilizce ile ilgili özyeterlik inançları ile İngilizce dersine yönelik tutumları arasında hem genel ortalamalar hem de alt boyutlar arasında orta düzeyde pozitif bir ilişkinin olduğunu belirlemiştir. Bu sonuçlara göre aradaki pozitif yönlü ilişki, öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye yönelik öz yeterliklerinin artmasının tutumlarını da arttırdığını göstermekte ve öğrencilerin daha olumlu tutum göstermeleri için yabancı dilde duyduğu anlama, yazılı ve sözlü ifade etme ve okuma ve anlama becerilerinde yeterliklerini geliştirmeleri gerekmektedir.

Elde edilen bu sonuçlar neticesinde, öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye yönelik öz yeterlik inançlarının ve tutumlarının belirlenmesiyle ve bunlara göre yabancı dil öğretim sürecinde öğretim etkinliklerin düzenlenmesi, kullanılacak yöntem ve tekniklerin belirlenmesi, öğrenme ortamının düzenlenmesi yabancı dil öğrenmede başarıyı artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Adıyaman, A. (2019). Yabancı dil öğrenmeye yönelik özyeterlik inanç ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *International Journal of Language Academy*, 7(2), 80-92.
- Adıyaman, A. (2019). Yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği geliştirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences*, 9, 234-248
- Akbay, S. E. & Gizir, C. A. (2010). Cinsiyete göre üniversite öğrencilerinde akademik erteleme davranışı: Akademik güdülenme, akademik özyeterlik ve akademik yükleme stillerinin rolü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 60-78.
- Akram, A., & Yasmeen, R. (2011). Attitudes towards English ve Punjabi language learning in faisalabad. *Journal of Academic and Applied Studies*, 1(4), 9-32.
- Aktaş, Ö. (2012). Yabancı dil öğreniminde bireysel farklılıkların biçim bileşenine genel bir bakış. *Dil Dergisi*, 156, 29-47.
- Allport, G.W. (1967). Attitudes. M. Fishbein (Ed.). *Readings in attitude theory and measurument* içinde (s. 1-14). New York: John Wiley&Sons.
- Arslan, A. (2018). Ortaokul öğrencilerinin yazma kaygıları ve akademik öz-yeterlik inançlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (3), 1286-1312.
- Atli, M. H. (2012). Yabancı dil nasıl edinilir?. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 56-67.
- Ay, S. (2014). Yabancı dil öğretiminde bireysel farklılıklar kavramına genel bir bakış. *Dil Dergisi*, 164, 5-18.
- Aydoğmuş, M., & Kurnaz, A. (2017). Ortaokul İngilizce dersi tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği. *Eğitim, Bilim ve Teknoloji Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 14-24.
- Bandura, A. (1997). Exercise of personal and collective efficacy in changingsocieties. In: Bandura, A, *Self-Efficacy in Changing Societies*, Cambridge University Press, London
- Bartram, B. (2010). *Attitudes to modern foreign language learning*. London, UK: Continuum.
- Demirel, Ö. (2003). *ELT methodology* (2nd Edition). Ankara: Pagem A Yayıncılık.
- Dörnyei, Z. (2005) *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Gömleksiz, N. & Kılınç, H. H. (2014). Lise 12. sınıf öğrencilerinin ingilizce öz yeterlik inançlarına ilişkin görüşleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 43-60.
- Güç, F. (2019). *Self-efficacy beliefs of Turkish EFL learners and the relationship between self-efficacy and academic achievement*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Pamukkale Üniversitesi, Denizli
- Güler-Oğuz, F. (2019). *Correlation between selfefficacy beliefs of EFL learners, their language learning strategies and attitudes towards English*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Trakya Üniversitesi, Edirne.

- Güneri, B. (2018). *Öğrencilerin İngilizce dersi öz yeterlik inancı kaynakları, derse katılım düzeyleri ve algılanan araçsallıklarının öz yeterlik inançları ve tutumları üzerindeki etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak.
- Hanbay, O. (2009). 10. sınıf öğrencilerinin farklı değişkenlere göre ikinci yabancı dil olarak Almancaya yönelik tutumları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(30), 79-91.
- İlbeği, A. S., & Çeliköz, M. (2020). İngilizce hazırlık programına devam eden üniversite öğrencilerinin ingilizce özyeterlik inançlarının incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 14-34.
- Karasar, Niyazi. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın.
- Karatay, H., & Kartallıoğlu, N. (2016). Yabancı dil olarak türkçe öğrenme tutumu ile dil becerileri edimi arasındaki ilişki. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 16: 203-213.
- Kazazoğlu, S. (2013). Türkçe ve İngilizce derslerine yönelik tutumun akademik başarıya etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 38(170), 294-307.
- Kırkız, Y. A. (2010). *Öğrencilerin İngilizce dersine ait tutumları ile akademik başarıları arasındaki ilişki*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Küçük, O. (2007). Almanca eğitimi alan öğrencilerinin almanca dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Linnenbrink, E. & Pintrich, P.R. (2003). The role of self-efficacy beliefs in student engagement and learning in the classroom., *Reading & Writing Quarterly*, 19 (2), 119-137.
- Masgoret, A. -M., & Gardner, R. C. (2003). Attitudes, motivation, and second language learning: A meta-analysis of studies conducted by Gardner and Associates. *Language Learning*, 53(1), 123–163.
- Memduhoğlu, H. B., & Çelik, Ş. N. (2015). Student teachers' and university students planning to be teachers sense of self efficacy beliefs towards English, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 17-32.
- Memduhoğlu, H. B., & Kozikoğlu, İ. (2015). Üniversite öğrencilerinin yabancı dil derslerine ilişkin tutumları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 184-202.
- Ocak, G., & Baysal, E. A. (2016). Öğrencilerin dil öğrenme stratejileri ve İngilizce özyeterlik inançlarının incelenmesi: Afyonkarahisar ili örneği. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 44, 91-110.
- Ocak, G., & Karakuş, G. (2014). Öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyleri ve İngilizce dersine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 18(58), 681-698.
- Oğuz, A., & Akkaş Baysal, E. (2015). Ortaöğretim öğrencilerinin ingilizce öğrenme kaygıları ile ingilizce özyeterlik inançlarının incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 107, 117.
- Pan, V.L., & Akay, C. (2015). Eğitim fakültesinde yabancı dil dersi alan öğrencilerin yabancı dil dersine yönelik tutumlarının ve sınıf kaygılarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 79-97.

- Sevimbay, A. (2016). 11.sınıf öğrencilerinin İngilizce dersine yönelik tutumları ve öz yeterlik inançları arasındaki ilişkiler. Yüksek Lisans Tezi. Bartın Üniversitesi, Bartın.
- Schunk, D., & Pajares, F. (2001). The development of academic self-efficacy. *Development of Achievement Motivation*, 30, 15- 31
- Soylu, M. Y., Akkoyunlu B. (2002). The effect of learning styles on achievement in different learning environments. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 8(4), 43-50.
- Şener, S., & Erol, İ. K. (2017). Motivational orientations and self efficacy beliefs of Turkish students towards EFL learning. *Eurasian Journal of Educational Research*, 67, 251-267.
- Tavşancıl, E.(2006). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tuncer, M., & Akmençe, A. E. (2019). Yabancı dile yönelik kaygı, özyeterlik ve tutum arasındaki ilişkiler. *Turkish Journal of Educational Studies*, 6(3), 1-13.
- Tuncer, M., Berkant, H.G., & Doğan, Y. (2015). İngilizceye yönelik tutum ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 260-266.
- Uslu, Z. (2006). Almanca öğretmenliği bölümlerinde seçmeli kırk kredilik İngilizce dersinin etkileri. *Eğitim Fakültesi Dergisi XIX* (2), 415-430.
- Yalçın Arslan, F., & Kılıç, M. (2016). İkinci dil öğreniminde bireysel farklar. E. Yücel, H. Yılmaz ve M.S. Öztürk (Yay. haz.). *Yabancı dil öğretimine genel bir bakış* içinde. (s. 88-96). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yıldıran, Ç. (2016). Öğrencilerin yabancı dil öğrenimine yönelik tutumlarının incelenmesi: aksaray üniversitesi örneği. *Route Educational and Social Science Journal Volume*, 3(5), 81-190.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zimmerman, B. J. (2000). Self-Efficacy: An Essential Motive to Learn. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 82-91.

İlk Okuma Yazmaya Yönelik Değişkenler Arasındaki İlişkiler¹

Aysel Ferah Özcan²

Sevilay Yıldız³

Giriş

İlk okuma yazma kavramı, çocukların sözlü dilden yazılı dile geçişte sessiz okuyabilmeye başladığı döneme kadar ki devreyi ifade eden bir kavramdır (Ferah, 2007). İlk okuma yazma becerisi, gelişimsel bir beceri olarak nitelendirilmektedir (Ehri, 2005). Karmaşık bil dil becerisi olan okuma, görme kapasitesi ve yeterliliği, görüp işittiklerini hatırlayabilme ve seslendirebilme, parçaları birleştirebilme, bütünü çözümleyebilme, dili etkin bir şekilde kullanabilme gibi bilişsel, duyuşsal ve devinimsel birçok yeterliği kapsamaktadır (Sattler ve Weyandt, 2002). Nitekim okuma ve yazma sürecini açıklamak üzere yapılan çalışmalarda ilkokul öncesi dönemde gelişmeye başlayan bazı pskodilbilimsel değişkenler ile ilk okuma yazma ilişkisine odaklanıldığı görülmektedir. Örneğin okuma ve yazma becerisi ile ilgili çalışmaların bir kısmı harf bilgisi, fonolojik farkındalık, görsel algı, işlem belleği, hızlı otomatik isimlendirme vb. bilişsel-dilbilimsel değişkenlerden en az birine yöneliktir (Memiş ve Ayvaz-Sivri, 2016; Erdoğan, 2012; Ferah, 1996; Karakelle, 2004; Sürgen, 2019). İlk okuma yazma ile ilgili bu araştırmalarda görsel algının okuma başarısı/hataları (Memiş ve Ayvaz-Sivri, 2016) ve yazma hataları ile (Ferah, 1996); fonolojik farkındalığın da birinci sınıfın birinci döneminin sonundaki okuma başarısı ile ilişkili olduğu (Erdoğan, 2012) belirlenmiştir. Başka bir çalışmada ise ses bilgisel farkındalığı iyi olan çocukların okuduklarını anlama ve okuma hızlarının yüksek olduğu (Güldenöglü, Kargın ve Ergül, 2016) bulunmuştur. Araştırmaların sonuçları fonolojik farkındalığın eğitimle geliştiğini ancak okuma becerilerinin gelişimine katkı sağlamadığını, okumanın sözcük çözümleme becerisi gerektirdiğini (Stanovich, 1986) ve görsel algının ise okul öncesi eğitimi almakla arttığını ve okuma yazma süreciyle geliştiğini (Ferah, 1996) göstermektedir. Ayrıca çocukların ilk okuma yazma öğrenirken güçlükler yaşadıkları da (Ferah-Özcan ve Özcan, 2016) bilinmektedir.

Yukarıdaki verilen araştırmalardan ilk okuma yazma öğrenirken çocukların öğrenme sürecinde gerek okuma gerek yazma hataları yaptıkları; araştırmaların bir kısmının sonuçlarına göre çocukların ilk okuma yazma hatalarının fonolojik farkındalıkla, diğer bir kısmına göre ise görsel algı ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak alanyazında okuma, yazma ve ön koşul bileşenler arasındaki ilişkilerin birlikte araştırıldığı bir çalışmaya araştırmacılar tarafından rastlanmamıştır. Yukarıda belirtilen sebeplerle bu çalışmada gelecekteki ders başarısını etkileme gücü yüksek olan okuma ve yazma değişkenlerine yönelik birinci sınıf öğrencilerinin gelişim düzeylerinin ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

¹ Bu bölüm, birinci yazarın doktora tezindeki verilerin bir kısmından üretilmiştir

² Aysel Ferah-Özcan, Dr., Sakarya Üniversitesi, Temel Eğitim, aferah@sakarya.edu.tr

³ Sevilay Yıldız, Dr. Öğretim Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, sevilayyildiz@ibu.edu.tr

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, betimsel bir araştırma niteliğinde olup, deseni tarama modellerinden açıklayıcı ilişkisel desendir. Araştırma örneklem üzerinden yürütülmüştür. Araştırmanın örnekleme uygun örnekleme ile seçilen İstanbul'un üç ilçesindeki altı ilkokuldan toplam 552 birinci sınıf öğrencisinden oluşmaktadır.

Veriler; Watkin ve Edwards'ın (2004) geliştirip Büyüktaşkapu'nun (2012) uyarladığı MS Fonolojik Farkındalık Ölçeği, Frostig, Levefer ve Whittlesey'in geliştirip Aral ve Bütün-Ayhan'ın (1961) uyarladığı Frostig Görsel Algı Testi, Yıldız'ın (2009) geliştirdiği Okuduğunu Anlama Başarı Testi, bu araştırma için geliştirilen Okuma Hataları Ölçeği, Bürünsel Özellikler Ölçeği, Sözcük ve Cümle Yazma Becerileri/Hataları Ölçekleri ile toplanmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk.)⁴. Okuma hızı için Yıldız'ın (2009) geliştirdiği 117 sözcüklü bir metin kullanılarak bir dakikada doğru olarak okunan sözcük sayısı hesaplanmıştır. Okuma Başarısı Puanı ise okuma hataları, okuma hızı ve bürünsel özellikler puanlarının toplamıyla hesaplanmıştır.

Araştırmada ilk olarak ölçeklerin geçerlik ve güvenirliklerine yönelik kanıtlar toplanmıştır. Yapılan AFA sonuçlarına göre sözcük (Açıklanan varyans % 89,54) – cümle yazma hataları (Açıklanan varyans % 74,95), okuma başarısı puanı (Açıklanan varyans %90,09), okuma hataları (Açıklanan varyans %63,75), bürünsel özellikler (Açıklanan varyans %89,47), okuduğunu anlama başarısı (KR₂₀ katsayısı 0,87) ölçeklerinin tek boyutlu yapıda oldukları bulunmuştur. DFA sonuçlarına göre Fonolojik Farkındalık (RMSE: 0,038 CFI: 0,966 TLI: 0,962) ve Görsel Algı (RMSE: 0,092 CFI: 0,98 TLI 0,96) ölçeklerinin tek boyutlu yapıda oldukları görülmüştür. Hesaplanan McDonald omega katsayılarına göre sözcük (0,96) ve cümle yazma hataları (0,93), okuma başarısı puanı (0,96), okuma hataları (0,92), bürünsel özellikler (0,94), Fonolojik Farkındalık (0,94) ve Görsel Algı (0,87) ölçeklerinin iç tutarlılık güvenirliklerinin yeterli olduğu belirlenmiştir.

Araştırmanın birinci sorusunun cevaplanması amacıyla görsel algı, fonolojik farkındalık, okuma/sözcük ve cümle yazma hataları/ başarısı ile okuduğunu anlama testi toplam puanlarının ortalamaları alınmıştır. Görsel algı değişkeni standartlaştırma işlemi yapılarak yüzdelik olarak incelenmiştir. Cümle yazma ve sözcük yazma başarısına ilişkin sonuçlar yüzdelik olarak incelenmiştir. Okuma başarısını oluşturan okuma hızı, okuma hatası ve bürünsel özellik değerlerine ayrı ayrı yer verilmiştir. Araştırmanın ikinci sorusunu yanıtlamak üzere analizler Spearman sıra farkları korelasyon katsayısı aracılığı ile gerçekleştirilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Araştırmanın amacı doğrultusunda “*Öğrencilerin ilk okuma yazma bileşenlerine yönelik düzeyleri*”nin incelenmesi amacıyla betimsel istatistikler gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar Tablo 1.1’de gösterilmiştir.

⁴ Aysel Ferah Özcan (2020). *İlk Okuma Yazma Öğrenme Sürecinin Yordayıcıları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. AİBÜ, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

Tablo 1.1. Öğrencilerin puanlarına ilişkin betimsel istatistikler

	N	$\bar{X}$	ss	Min.	Mak.
Görsel algı (yüzdelik)		63,80	32,12	1	100
Fonolojik farkındalık		0,65	0,25	0	1
Okuduğunu anlama başarısı		0,72	0,28	0	1
Cümle yazma becerisi (yüzdelik)		64,86	27,21	0	100
Sözcük yazma becerisi (yüzdelik)		62,27	25,24	0	100
Okuma hatası	552	2,40	0,45	1	3
Okuma başarısı		39,09	19,49	0	108
Bürünsel özellikler		2,10	0,67	1	3
Sözcük yazma hatası		2,53	0,50	1	3
Cümle yazma hatası		2,51	0,54	1	3

Tablo 1.1 incelendiğinde öğrencilerin görsel algılarına ilişkin yüzdelik değerlerin ortalamasının 63,80, standart sapmasının 32,12 olduğu görülmektedir. Elde edilen ortalama değeri (63,80) öğrencilerin görsel algılarının orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, alanyazındaki bir kısım araştırmaların bulgularıyla desteklenmektedir (Memiş ve Harmankaya 2012; Memiş ve Ayvaz-Sivri, 2016). Ancak bu araştırmanın sonucuna göre öğrencilerin bir kısmı ortalamanın çok altında puanlara sahiptir. Esasen erken çocukluk döneminde teşhis ve eğitim gerektiğinden (Popp, 1967) çocukların ilkökul öncesi dönemde teşhis edilmemiş olması ve görsel algı çalışmalarına yeterince ağırlık verilmemiş olması sebebiyle çocukların görsel algı düzeyleri orta olarak belirlenmiş olabilir.

Araştırmanın ikinci değişkeni olan öğrencilerin fonolojik farkındalık düzeylerinin orta düzey olduğu (ortalama: 0,65 standart sapma: 0,25) söylenebilir (fonolojik farkındalık > 0,51) Dolayısıyla bu araştırmanın örneklemini oluşturan ilkökul birinci sınıf öğrencileri, orta düzeydeki fonolojik farkındalık becerilerinde (Rubba, 2004; akt. Yangın, Erdoğan ve Erdoğan, 2011), orta düzeyde bir gelişim göstermektedirler. Alanyazındaki fonolojik farkındalık ölçekleri incelendiğinde ise ölçeklerin yapısal ve uygulama bakımından farklılık gösterdikleri (bk. Yangın, Erdoğan ve Erdoğan 2011; Karakelle, 2004; Kargın vd., 2015) saptanmıştır. Esasen fonolojik farkındalık görevlerinin okuma yazma öğrenme sürecinin eylem ve etkinliklerini kapsadığı, öğrenmeye de bağlı görevler oldukları söylenebilir (Erdoğan, 2009). Bu sebeple de birinci sınıf öğrencilerinin fonolojik farkındalık gelişimleri orta düzey olarak bulunmuş olabilir.

Araştırmanın üçüncü bulgusuna göre okuduğunu anlama puanlarının ortalamasının 0,72, standart sapmasının 0,28 olduğu görülmektedir. Buna göre öğrencilerin okuduğunu anlama başarı düzeylerinin Mayıs ayı itibarıyla orta düzeyde olduğu söylenebilir (okuduğunu anlama başarısı > 0,51). Birinci sınıfların okuduğunu anlama düzeylerinin belirlendiği pek çok çalışmada da öğrencilerin orta düzey okuduğunu anlama başarısına sahip olduklarına vurgu yapılmaktadır (Bayat ve Çelenk, 2012; Memiş ve Ayvaz-Sivri, 2016; Yıldız, 2009). Yukarıda verilen araştırmaların bulguları ile bu araştırmanın bulgularının paralellik gösterdiği söylenebilir.

Araştırmanın dördüncü bulgusuna göre cümle yazma başarıları puanlarının ortalamasının 64,86, standart sapmasının 27,21 olduğu görülmektedir. Araştırmanın beşinci bulgusuna göre ise sözcük yazma başarıları puanlarının ortalamasının 62,27, standart sapmasının 25,24 olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın sonuçlarına dayalı olarak birinci sınıf öğrencilerinin sözcük ve cümle yazma başarı düzeylerinin orta düzey olduğu ve öğrencilerin sözcük ve cümle yazma başarı puanlarının bir kısmının ortalamasının üstünde bir kısmının da altında kaldığı söylenebilir. Elde edilen bu bulgu, çocukların yazma başarı düzeylerinin yeterli düzeyde başarılı (Bayat ve Çelenk, 2012) olduklarını ortaya koyan araştırma sonuçlarıyla da desteklenmektedir. Ancak bu çalışmada birinci sınıf öğrencilerinin sözcük ve cümle yazma başarı düzeylerindeki değişkenliğin fazla olması, okumaya oranla yazmaya derslerde daha az ağırlık verilmesinden kaynaklanmış olabilir.

Araştırmanın altıncı bulgusu olan cümle yazma hatası puanlarının ortalamasının 2,51, standart sapmasının 0,54 olduğu görülmektedir. Araştırmanın yedinci bulgusu olan sözcük yazma hatası puanlarının ortalaması ise 2,53, standart sapması 0,50 olarak bulunmuştur. Bu bulgulara dayalı olarak ilköğretim birinci sınıf öğrencilerinin sözcükleri cümlelere göre kısmen daha az hata ile yazdıkları söylenebilir. Sözcük ve cümle yazma testleri çocukların sık karıştırdıkları sesler ile bazı yapı ve çekim eklerine ağırlık verilerek hazırlanmıştır. Bellek deneylerinde de sıkça kullanılan bu harf/sesleri çocukların okurken karıştırmalarının nedeni, harften/yazımdan sese dönüştürmedeki güçlük yani benzerlik etkisi ve sözcüklerdeki ses sayısındaki artış (Baddeley, 1986; Conrad, 1964) olarak açıklanmaktadır. Nitekim bir kısım çalışmalarda dil birimlerindeki benzer öğelerin ayırt edilmesinin ve bellekte kodlanmasının güç olduğu (Ferah, 1996), hece sayısı arttıkça öğrencilerin daha fazla yazma hatası yaptıkları (Yıldız, 2009) belirtilmektedir. Bu çalışmada ise yazımı ya da işitilmesi güç olan harf seslerin bellekte kodlanmasının daha uzun süre alacağı, hatırlanması sürecinde karıştırıcı/bozucu olan benzer harf/sesler nedeniyle hata yapma olasılığının artabileceği, uzunluk etkisi nedeniyle bağlamda yazmanın güç olabileceği söylenebilir.

Yazma hatalarının nedenleri ise, hem görsel algı hem ses bilimsel işlemler hem de belleğin yazma öğrenimindeki rolüne işaret etmektedir; bu hatalar okuma yazmanın başlangıcından itibaren düzeltilmelidir (Ferah, 1996). Çoklu ortam uygulamaları yazma hatalarının azalmasında önemli bir etki etmektedir (Yıldız, 2009). Harf ve seslerin benzerlik ve farklılıklarını ayırt etmeye yönelik çalışmalar yapılması gereklidir (Ferah, 1996). Yazma hatalarından en düşük puanı alan öğrencilerin ise yazma öncesi ya da yazmanın başlangıç aşamasında bulundukları; ancak geçiş aşamasında da çocukların bazı harf/sesleri tam olarak kodlayamadıkları görülmektedir. Bu çalışmada odaklanılan çocukların görsel algı ve fonolojik farkındalık gelişim düzeylerinin düşük olması ve işlem belleği üzerindeki yükün artırılmasına bağlı olarak yazma hatalarının artabileceği, öğretmenlerin de öğretim uygulamalarında bazı hususlara yeterince özen göstermemelerinin de etkisiyle yazma hata düzeylerinin orta düzey olarak belirlenmiş olabileceği düşünülebilir.

Araştırmanın sekizinci bulgusu için, öğrencilerin okuma hatası ile bürünsel özellikler puanları ve okuma hızları yardımıyla Okuma Başarıları değişkeni oluşturulmuştur. Okuma başarıları ise T ölçeğinde olduğu için ortalaması 50'dir. Standart sapması ise 9,43 olarak elde edilmiştir. Araştırmanın bu kısmının bulgularına göre öğrencilerin okuma başarıları 27,36 ile 68,29 aralığında değişmektedir. Öğrencilerin okuma hatasının ortalamasının ise 2,40, standart sapmasının 0,45 olduğu görülmektedir.

Buna göre öğrencilerin okuma hatası puanının yüksek olduğu söylenebilir (okuma hatası > 2,33). Okuma hatası puanının yüksek olması öğrencilerin *daha az bata* yaptığı anlamına gelmektedir. Bürünsel özellikler puanlarının ortalaması 2,10, standart sapması 0,67'dir. Buna göre öğrencilerin bürünsel özellikler açısından orta düzeyde olduğu söylenebilir. Okuma başarı bileşenlerinin puan ortalamaları, birinci sınıf öğrencilerinde doğru okuma, okuma hızı ve bürün şeklinde bir okuma gelişim sırası olduğu göstermektedir. Nitekim Yıldız (2009), birinci sınıf öğrencilerinin okuma aşamalarından geçerken de vurgu, durak, ritim gibi okuma niteliklerinin görülmesinin kolay olmadığını belirtmiştir. Birinci sınıf öğrencilerinin doğru okuma, okuma davranışları vb. alanlardaki gelişimlerini ve düzeylerini ortaya koyan araştırmalara göre öğrenciler orta düzey bir okuma gelişimine sahiptirler (Bayat ve Çelenk, 2015; Erdoğan, 2012). Bu veriler, mevcut araştırma bulgularını desteklemektedir. Okuma hata puan ortalamaları, çocukların çoğunluğunun okumanın anlamına katıldıklarını ve okumayı söktüklerini göstermektedir. Ancak çocukların bir kısmı okurken hata yapmaya da devam etmektedirler.

Okumadaki başarısı; aslında harf-ses bağlantısının kurulup uzun süreli bellekteki imgelerle ilişkilendirmenin hızlı bir şekilde yapılması, sözcük hazinesi ve kısa süreli işlem belleğinin etkinliğini gerektirir (Brown, 2018). Ancak okuma hatalarının nedenleri dil birimsel yapıları kavramadaki güçlüklerle (Ferah, 2007) işaret ettiğinden birinci sınıfta okuma eylem ve etkinliklerinin dil birimsel yapıları pekiştirecek şekilde düzenlenmesinin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Birinci sınıf öğrencilerinin okuma hatalarının düzeltilebilmesi için öğretmenin rehberliğinde yapılan etkinlikler ve strateji öğretimi faydalı olabilir (Trawick-Smith, 2013). Ders kitaplarında kısa okuma metinlerine, şiir ve tekerlemelere yer verilebilir.

Araştırmanın son bulgusuna göre öğrencilerin okuma hızlarının ortalaması 39,09 iken standart sapması 19,49'dur. Öğrencilerin okuma hızları 0-108 aralığında değişmektedir. Bu çalışmada ulaşılan bulgunun Kuşdemir-Kayran ve Katırcı-Ağaçkiran'ın (2018) bulgularıyla (kızlar için 39.46, erkekler için 38.40) desteklendiği anlaşılmaktadır. DİBELS ölçütlerine göre de birinci sınıfın sonunda çocukların bir dakikada 40 sözcüğü akıcı bir şekilde okuyabilmesi normal düzey, bir dakikada okunan sözcük sayısının 19 ve altında olması ise riskli grup olarak değerlendirilmektedir (Bender, 2014). Harf ediniminin konuşma seslerine olan farkındalığı artırdığı, konuşma seslerinin harfleri kavramayı kolaylaştırdığı, böylelikle yazı birim ve ses birim kodlarının aynı anda ortaya çıkarak karşılıklı olarak geliştiği düşünülmektedir (Dehaene, 2014). Dolayısıyla çocuklar, yazı birim ve ses birim kodlarının hızlı bir şekilde dönüşümünü sağlamada, sözcükleri hızlı tanımda henüz yeterli bir düzeye erişemedikleri için bu çalışmada Nisan ayı için bir dakikada doğru olarak okunan sözcük sayısı 39,1 olarak belirlenmiş olabilir ve normal düzey olarak kabul edilebilir. Daha da önemlisi okuma hızı başarısına yönelik standart sapmanın yüksek olması ve ranjin geniş olması birinci sınıf öğrencilerinin gerek okumaya başlama gerek okumayı çözümleme bakımından farklı düzeylerde bulunduklarını göstermektedir. Ehri (2005) tarafından geliştirilen okumayı öğrenmenin farklı evre modellerine uyarlanacak olursa okuma bilmeyen bir öğrencinin alfabe öncesi, tanıdığı bazı harfleri seslendirebilen bir öğrencinin ise kısmi alfabetik bir aşamada bulunduğu düşünülebilir. Ancak okuma kazanım göstergelerine dayalı olarak *Türkçe okumayı çözümleme gelişimi* için *harf/ses çatma, beceleme, uzatma ve akıcı okuma* şeklinde bir *okuma gelişim aşaması sınıflandırması* düşünülebilir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda “İlk okuma yazma bileşenlerine yönelik ilişkiler” sorusunun yanıtlanması amacıyla çarpıklık ve basıklık katsayılarına ait z değerlerinin $\pm 1,96$ aralığının dışında olması sebebiyle normallik varsayımının sağlanmadığı durumlarda başvurulan Spearman sıra farkları korelasyon katsayısı kullanılarak ilişkiler incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 1.2’de gösterilmiştir.

Tablo 1.2. Değişkenler arasındaki korelasyonlar

Değişken	Görsel Algı	Okuma Başarısı	Okuduğunu Anlama	Cümle Yazma Hatası	Sözcük Yazma Hatası	Sözcük Yazma Başarısı	Cümle Yazma Başarısı	Fonolojik Farkındalık
Görsel Algı	1,00	0,49*	0,08	0,34*	0,36*	0,36*	0,36*	0,02
Okuma Başarısı		1,00	0,02	0,63*	0,60*	0,55*	0,63*	0,03
Okuduğunu Anlama			1,00	0,03	0,05	0,07	0,04	0,50*
Cümle Yazma Hatası				1,00	0,70*	0,66*	0,89*	0,09*
Sözcük Yazma Hatası					1,00	0,70*	0,70*	0,07
Sözcük Yazma Başarısı						1,00	0,64*	0,07
Cümle Yazma Başarısı							1,00	0,09*
Fonolojik Farkındalık								1,00

*p<0,05

Tablo 1.2 incelendiğinde, fonolojik farkındalık ölçeğinden elde edilen puanların okuduğunu anlama hariç diğer değişkenlerle ilişkisinin olmadığı söylenebilir. Okuma başarısı; cümle yazma hatası, sözcük yazma hatası, sözcük yazma başarısı ve cümle yazma başarısı değişkenleriyle pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişkilidir. Görsel Algı; okuma başarısı, sözcük ve cümle yazma başarısı ile sözcük ve cümle yazma hataları değişkenleriyle pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişkilidir. Okuduğunu anlama değişkeninin fonolojik farkındalık haricindeki değişkenlerle ilişkisinin oldukça düşük olduğu söylenebilir. Cümle yazma hatası ile sözcük yazma hatası ve cümle yazma başarısı arasında pozitif yönlü anlamlı ve yüksek düzeyde ilişki varken sözcük yazma başarısı arasında pozitif yönlü orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Cümle yazma hatası ile fonolojik farkındalık değişkeni arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı olmasına rağmen oldukça düşük düzeydedir. Sözcük yazma başarısı ile cümle yazma başarısı arasında ise orta düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Elde edilen bu bulgulardan okuduğunu anlama değişkeninin sadece fonolojik farkındalık becerisi ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bir araştırmada, ses bilgisel farkındalık becerisindeki başarı, sözcük çözümleme başarısını artırdığından dolayı okuma başarısının okuduğunu anlama ile ilişkili olduğu ileri sürülmektedir (Güldenöglü vd., 2016). Başka bir araştırma sonucu ise bu iki değişken arasında bir ilişki olmadığı yönündedir (Erdoğan, 2012). Ancak bu araştırmada fonolojik farkındalığın okuduğunu anlama ile seçici bir biçimde ilişkili olduğu bulgusuna ulaşılmasının nedeni, fonolojik farkındalık ölçeğinin sözcük bilgisini gerektirmesi olabilir. Çünkü sözcük bilgisi ile okuma hızı ve okuduğunu anlama arasında ilişkili vardır (Kayhan, 2010).

Görsel algı puanının okuduğunu anlama değişkeni ile ilişkilenebilmesi, sözcük tanımının otomatikleşmesi ve görsel algının da buna bağlı olarak gelişmesinden kaynaklanmış olabilir. İlkokul öncesi dönemde gelişmeye başlayan görsel algı becerilerinin çocukların gelecekteki sözcük tanıma becerilerini artırdığı, sözcük tanıma ve çözümlemedeki artışın da görsel algıyı geliştirdiği; ancak algının okuduğunu anlama başarısını açıklamakta tek başına yeterli bir faktör olmadığı düşünülebilir. Esasen anlamlı okuma için yazının çözümlemesi kritik bir adımdır. Bir sözcüğün yazılışı, seslendirilişi ve anlamı hafızada doğru bir şekilde temsil edilip ilişkilendirilebilirse otomatik olarak tanınabilmektedir (Neuman ve Dickinson, 2018). Sözcük tanıma kolaylaştıkça çocuklar dikkatlerini okuduğunu anlamaya odaklayabilirler.

Okuduğunu anlama ile ilişkili bir değişken olarak düşünülen okuma başarısı, bu araştırmada; okuma hata, okuma hızı ve bürünsel özellikler puanlarının toplanıp z puana dönüştürülmesi ile hesaplanmıştır. Dolayısıyla her ne kadar ilkokul ikinci ve daha üst sınıflarındaki akıcı okuma becerileri ile okuduğunu anlama arasında yüksek ilişki bulunmuş olsa da (Baştuğ ve Akyol, 2012), bu araştırmada okuma başarısının okuduğunu anlama ile ilişkisinin yok denecek kadar az olduğu görülmüştür. Bu durum çocuklarda sözcük tanıma süreçlerinin tam olarak otomatikleşmemesi ile okuma hızı ve bürünsel özelliklerde henüz yetkinleşmemelerinden kaynaklanabilir. Nitekim okuma hızı, çocukların okudukları sözcük, cümle ve metinleri anlama düzeyleri, sözcük bilgileri (Kayhan, 2010), sözcük tanıma ve doğru okuma becerileri (Baştuğ ve Akyol, 2012) ile ilişkilidir. Ayrıca alanyazında kullanılan okuma ölçeklerinde bileşenler bakımından yapısal farklar bulunmaktadır (bk. Erden ve Çelik, 2019; Yıldız, 2009). Gerek okuma bileşenlerinin yapıları gerek kullanılan okuduğunu anlama metinleri gerek uygulama yaş grupları farklı olduğu için araştırmalarda okuduğunu anlama ve akıcı okuma değişkenlerinin ilişkilerine yönelik birbiriyle örtüşmeyen sonuçlar elde edilmiş olabilir. Aslında ilerleyen sınıflarda doğru ve yeterli bir hızda okuma becerisi kazanmadan okuduğunu anlamamanın mümkün olmayacağı da açıkça bilinmektedir. Bu sebeple yukarıda ifade edilen çalışmalara ek olarak okuma başarısını artırmak için çeşitli stratejiler kullanılabilir (Kodan ve Akyol, 2018).

Araştırmanın bu kısmıyla ilgili diğer bir bulgu olan okuduğunu anlama ile fonolojik farkındalık arasında orta düzey ve anlamlı bir ilişki bulunmasının yukarıda açıklananlar dışında diğer nedenlerinin araştırmada kullanılan fonolojik farkındalık ölçeğinin sözcük bilgisi gerektirmesi ve uygulamanın işlem belleğine dayalı olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Özetle alanyazındaki Türkçe'ye uyarlanmış ya da Türkçe için geliştirilmiş olan fonolojik farkındalık ölçeklerinin bir kısmının yapısal bakımdan da gözden geçirilmesine ve dil bilimsel bu yapıların ilkokul birinci sınıf düzeyi için yeniden tanımlanması ve ortografik-morfolojik yapılarla aralarındaki sınırların belirlenmesine ihtiyaç bulunduğu söylenebilir.

Bu araştırmanın bulgularına göre fonolojik farkındalık düzeylerinin yüksek veya düşük olması ile çocukların okuma yazmada yaptıkları hatalar ve okuma yazma başarıları arasında da herhangi bir ilinti kurabilmek güçtür. Oysa alanyazında fonolojik farkındalık becerileri ile okuma başarısı arasında ilişki olduğuna yönelik bulgular (Erdoğan, 2012) olduğu gibi, okuma başarısı ile ilişkili olmadığını (Gray ve McCutchen, 2006) ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. İlkokul birinci sınıftaki okuma başarısı sözcük çözümlemeyi gerektirdiğinden (Güldenöglü vd., 2016), çözümlemedeki başarı anlama işlemi için işlem belleğindeki bilişsel yükü azalttığından (Neuman ve Dickinson, 2018), okuma yazma

öğrenimi de fonolojik farkındalığı geliştirdiğinden (Erdoğan, 2012) ilk ses farkındalığına yönelik fonolojik farkındalık gelişiminin okuma başarısı ile ilişkilenebilmesi sonucunu doğurmuş olabilir. Aynı gerekçe yazma alanı için de geçerli olabilir. Nitekim bu araştırmanın bir diğer bulgusunda sözcük ve cümle yazma hataları arasında orta düzey bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu Türkçe okuma yazma öğrenimi için görsel veya işitsel olarak ayırt edilmesi güç olan bazı harf/seslerin ve ek yapılarının tam olarak kodlanamadığını, sözcük çözümlemenin istenilen düzeyde olmadığını göstermektedir. Sonuç olarak Türkçe sözcükleri birleşim ve çözümlemedeki temel güçlüğün bazı harflerin görsel olarak hatırlanabilirliğinin zorluğu ile sözcüklerin ses sayısındaki artıştan kaynaklandığı söylenebilir.

Bu araştırmanın diğer bulgularına göre ilk okuma yazma esnasında okuma başarısı ve yazma hataları, görsel algı değişkeni ile ilişkilenebilmektedir. Ulaşılan bu sonuç, görsel algı puanlarının yazma hataları (Ferah, 1996), okuma hataları (Memiş ve Ayvaz-Sivri, 2016) okuma puanları ile ilişki olduğunu gösteren (Çayır, 2017) araştırma bulguları ile desteklenmektedir. Çünkü okuma yazmayı öğrenme harfleri/sesleri ayırt edebilmeyi, belleğe doğru kodlamayı gerektirdiğinden ve bu işlemler de algısal alanlar olduğundan dolayı, bu çalışmada bilgi işlemenin giriş kapısı olan görsel algı ile okuma yazmanın ilişkili olduğu bulgusuna ulaşılmış olabilir. Bu durumda algı ve okumaya hazırlık testlerinin erken dönemde uygulanmasıyla sonradan karşılaşılabilecek bazı sorunların önüne geçebilmenin mümkün olacağı söylenebilir (Ferah, 1996).

Araştırmanın bir diğer bulgusu olan cümle yazma hatası ile cümle yazma başarısı arasındaki ilişkinin çok yüksek oluşu, hataların cümlelerin tüm birimlerine dağıldığına ve bir hata türünün varlığının diğer bir hata türünün yapılma olasılığını artırdığına bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Ayrıca çocukların gerek sözcük gerek cümle yazma hata puanlarının birbirine yakın değerler alması, sözcükleri izole ya da bağlam içinde yazmanın değil (Martin-Chang, Qualette ve Bond 2017), yazımı ve işitilmesi benzer olan harf/seslerin (Conrad, 1964); *bazı* ek yapılarının ve yabancı dillerden Türkçe'ye geçen hece yapılarının kodlanmasının zor olduğuna da bir kanıttır. Sözcük ve cümle yazma hatalarının daha az yapılması ise okuryazarlık eğitiminin başından itibaren çocukların dilin ortografisiyle ilgili bilgi edindiklerini (Martinet, Valdois ve Fayol, 2003) de ortaya koymaktadır. Araştırmanın bu kısmındaki bulgunun çocukların ortografik-morfolojik farkındalık ve söz dizimsel becerilerinin ölçülmesinin gerektiği (Güldenöglü vd., 2016) önerisini desteklediği görülmektedir.

Sözcük ve cümle yazma hataları ile okuma hataları arasında da orta düzey ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur ki, bu bulgu yazma hata türleri arasındaki ilişkinin yüksek olduğuna yönelik bulgu (Ferah, 1996) ile desteklenmektedir. Ayrıca okuma ve yazma hatası yapan öğrencilerin okuma ve yazmayı henüz sökmekte olduklarına, bazı öğrencilerin yazmayı öğrenmenin son aşamasında bazılarının ise ses öncesi veya ses çözümlemeye başlangıç aşamasında bulunduğu da bir kanıttır. Çocukların bir kısmının tanıdık harf/ses gruplarını okuma ve yazmada otomatikleştikleri, dolayısıyla zihinsel sözlüğe ulaşarak sözcükleri okuyup yazdıkları anlaşılmaktadır. Ancak bazı harf birimlerindeki hataların varlığı, sözcük tanımada otomatikleşmemiş süreçlerin varlığının (Seidenberg ve McClelland, 1989), okuma yazmadaki sarmal gelişimin göstergesi olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla doğru yazma için bu beceriye özgü harf-ses-anlam ilişkisini güçlendiren stratejiler kullanılarak ortografik yapıların aktif bir şekilde çocuklar tarafından yapılandırılması desteklenebilir (Bosman ve Van Orden, 1997).

Çocukların defterlerinde yıl boyu görülen yazma hatalarının sebebinin görsel algı dışında, uzun süreli bellekte yanlış ya da eksik kodlanan bilgiler olabileceği ileri sürülmüştür (Ferah, 1996). Dolayısıyla bu araştırmada da yazma hatalarının bellekteki kodlama hatalarına işaret ettiği söylenebilir. Öğretimdeki harf-ses sayısının artışına bağlı olarak bu harf/seslerle ilgili yeterince alıştırma yapılmamış olabileceği düşünülebilir (Ferah-Özcan ve Özcan, 2016). Dolayısıyla bazı çocuklar, harf/sesleri ayırt etmeye ve bellekte kodlamaya yönelik daha fazla etkinliğe gereksinim duydukları, verilen eğitimden yeterince istifade edemedikleri için gerek sözcük gerek cümleleri yazarken hata yapmış olabilirler.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmadan elde edilen betimleyici sonuçlara göre ilkökul birinci sınıf öğrencilerinin bilişsel ve dil bilimsel değişkenlerden görsel algı ve fonolojik farkındalık becerilerine ait gelişimleri ile okuma, sözcük-cümle yazma ve okuduğunu anlama başarıları/hataları düzeyleri “orta” düzeydedir ve başarı değişkenlik göstermektedir. Birinci sınıf öğrencilerinin gerek sözcük gerek cümle yazma başarı/hata puan ortalamalarının birbirine yakın olması, izole ya da bağlamda sözcük yazmanın öğrenmeyi kolaylaştırdığı görüşünün tartışmalı olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin okuma yazmanın ön koşul becerilerinin gelişim düzeyine paralel bir şekilde edinildiği ve Nisan-Mayıs ayları itibariyle sınıflarda okuma ve yazmayı sökmemiş çocukların bulunduğu anlaşılmaktadır. Okuma bileşenlerinin gelişiminde doğru okuma, okuma hızı ve bürünsel özellikler şeklinde bir sıralamanın olduğu görülmektedir. Okuma hata türlerine dayalı olarak bu araştırmada, Türkçe için okuma gelişim aşamaları *heceleyerek, uzatarak ve akıcı okuma* şeklinde sınıflandırılmıştır. Okumanın diğer bileşeni olan okuma hızı ise, Nisan ayı için ortalama dakikada 39.1 sözcük, en yüksek sözcük sayısı ise 108 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar, okuma hızları bakımından birinci sınıf öğrencilerinin aralarındaki farkın fazla olduğuna işaret etmektedir.

İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin sözcük ve cümle yazma hatası yapma düzeylerine göre yazmada henüz *geçiş aşamasında* bulundukları söylenebilir. Yazma becerisinde ise *harf/ses/hece/sözcük/tümce ve metin yazma ile bağımsız okuma yazma* aşaması olarak alfabetik birimlerden morfolojik ve söz dizimsel birimlere doğru *sarmal bir gelişim aşaması* izlenmektedir. Türkçenin saydam yapısı nedeniyle öğrenimi bakımından diğer dillerden farklılaşması sebebiyle çözümleme sürecinde yazma aşamaları arasında kesin sınırlar çizilemek zordur. Ancak her sınıfta yazma öncesi ve ses bilimsel çözümlemeye başlangıç aşamalarında bulunan öğrenciler de vardır ve sözcükler cümlelere oranla daha az hata ile yazılmaktadır.

Okuma ve yazma alanları da birbiri ile oldukça yüksek ilişkili olan alanlardır. Okuma hataları ile sözcük ve cümle yazma hataları arasındaki ilişkinin varlığı, yazımı ve işitilmesi benzer olan harf/seslerin (*b-d, b-p, m-n, f, h, ç, t, s, k, p, ş*), ek yapılarının (*-lu, -luk, -cı, -(ğ)im, -acak, -lar/-ler, -yor, -du, -di, -(ğ)iz*) ve yabancı dillerden Türkçe’ye geçen hece yapılarının okunması ve yazılmasının çözümleme sürecindeki çocuklar için zor olduğuna da bir kanıttır. Bu birimler, bellekte en çok karıştırılan birimlerdir ve bellekte kodlanmaları zaman almaktadır, denilebilir.

Görsel algı düzeyleri ile okuma ve yazma başarı düzeyleri; okuma, sözcük ve cümle yazma hata düzeyleri arasında orta düzey, pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı, görsel algı alanındaki gelişim düzeylerinin yüksek oluşuna bağlı olarak çocukların okuma ve yazmada daha az hata yaptıklarına ve okuma yazmada başarılı olduklarına işaret etmektedir. Görsel algı, ilkökul birinci sınıflar için bir ön

koşul beceri olup okuma ve yazma ile ilişkili bir gelişim alanıdır. Fonolojik farkındalık değişkeni ise okuduğunu anlama değişkeni dışında diğer okuma yazma beceri ve hata alanları ile ilişkilendirilmemiştir. Bu durumun kullanılan fonolojik farkındalık ölçeğinin sözcük bilgisi ve işlem belleği gibi görevleri gerektirmesinden kaynaklandığı, okuduğunu anlama başarısının da bu görevlere dayalı olduğu düşünülebilir. Ancak alanyazındaki araştırma sonuçlarından hareketle okul öncesi dönemde bu becerinin gelişimine yönelik eylem ve etkinliklerin yaptırılmasının gerekli olduğu söylenebilir.

Bu araştırmanın her sınıfta hatalı okuyup yazan hatta okuyup yazamayan öğrencilerin olduğu ve okuma bileşenlerinin görsel algı ile orta düzey ilişkili bir değişken olduğu sonucundan hareketle hazırbulunuşluk testlerinin birinci sınıfın başından itibaren uygulanması, ilk okuma yazma öğrenmede sorun yaşayan öğrenciler için bireysel destek programları ile fonolojik farkındalık ve görsel algıya yönelik ara programlar hazırlanması önerilebilir. Birinci sınıfın *geçiş aşaması* olduğu, okuma ve yazma bileşenlerine ait puanların kendi aralarındaki ilişkileri de dikkate alınarak okuma ve yazma uygulamalarına dengeli bir şekilde verilmesi gerektiği söylenebilir. Okumanın otomatik hâle gelmesi, birinci sınıflar için çok daha önemlidir. Çocukların okumada yeterli düzeye erişemedikleri düşünüldüğünde, okuma metinlerinin bir sayfayı geçmeyecek şekilde hazırlanması, derslerde şürlere, tekerlemelere ve çeşitli okuma stratejilerine yer verilmesi savlanabilir.

Birinci sınıf öğrencilerinin sözcük ve cümle yazma hatalarını azaltmak için öğretimin *farklılaştırılmış öğretim etkinlikleri* ile desteklenmesi; çocukların sık karıştırdıkları dil birimlerinin art arda öğretilmemesi, sözcüklerdeki ses sayılarının kademeli olarak artırılması ve farklı stratejiler kullanılarak pekiştirilmesi önerilebilir. Yazma hataları, çocukların ilk okuma yazmanın geçiş aşamasında olduklarını göstermektedir. Geleneksel yazmaya çocukların ilkökul ikinci ya da üçüncü sınıfta geçtikleri ve bu alanın birçok bilişsel gelişim alanıyla ilişkileri dikkate alınarak ilkökul birinci ve ikinci sınıfın *ilk okuma yazma sınıfı* olarak düzenlenmesi ve bu sınıflara yönelik *İlk Okuma Yazma Öğretmenliği* biçiminde ara bir öğretmenlik alanı yapılandırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca Dünyadaki okuma araştırmalarının bir çatı altında toplanması, okuma programı alanının ayrı bir bilim dalı olarak kurulması gerektiği yönündeki (Dehaene, 2014) görüşler ve bu araştırmanın sonuçları bütün olarak değerlendirildiğinde *Eğitim Programı ve Öğretimi Ana Bilim* dalının bir alt alanı olarak çok alanlı (interdisipliner) *Okuma Yazma Programları ve Öğretimi* bilim dalının yapılandırılması önerilebilir. Gelecekteki araştırmalarda ise birinci sınıflara yönelik okuma hızı artırmaya yönelik stratejileri belirlemeye ve geçerliği-güvenirliği kanıtlanmış Türkçe fonolojik/morfolojik farkındalık ölçme aracı geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılabilir.

Kaynaklar

- Akyol, H., ve Kodan, H. (2016). Okuma güçlüğü olan bir öğrencinin okuma güçlüğüne giderilmesine yönelik bir uygulama: Akıcı okuma stratejilerinin kullanımı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(2), 7-21. DOI: 10.7822/omuefd.35.2.1
- Aral, N. ve A. Bütün-Ayhan (2016). Frostig Görsel Algı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. *International Journal of Social Science*. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3587>
- Baddeley, A. (1986). *Working memory*. Oxford, England: Clarendon Press.
- Baştuğ, M., ve Akyol, H. (2012). Akıcı okuma becerilerinin okuduğunu anlamayı yordama düzeyi. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 5(4), 394-411. Retrived from <http://www.keg.aku.edu.tr>
- Bayat, S. ve S. Çelenk (2015). İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma Yazma Becerileri Başarı Düzeylerinin Belirlenmesi. *İlköğretim Online*, 14(1), 13-28. DOI: 10.17051/io.2015.64542
- Bender, W.N. (2014). *Öğrenme güçlüğü olan bireyler ve eğitimleri* (Hakan Sarı, çev.ed.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Bosman, A. M. T., and Van Orden, G. C. (1997). Why spelling is more difficult than reading. In C. A. Perfetti, L. Rieben, and M. Fayol, (Eds.), *Learning to spell: Research, theory, and practice across languages* (pp. 173-194). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Brown, T. (2018). *Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu. Çocuklarda ve yetişkinlerde odaklanmayan zihin* (Esra Çetintaş Sönmez, çev.). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Büyüktaşkapu, S. (2012). Mountain Shadows Fonolojik Farkındalık Ölçeğinin (MS-PAS) Türkçe'ye Uyarlanması Geçerlik Güvenirlik Çalışması. *International Online Journal of Educational Sciences*, 4(2), 509-518. <http://www.acarindex.com>
- Conrad, R. (1964). Acoustic Confusions in Immediate Memory. *British Journal of Psychology*, 55(1), 75-84. DOI:10.1111/j.2044-8295.1964.tb00899.x .
- Çayır, A. (2017). Analyzing the reading skills and visual perception levels of first grade students. *Universal Journal of Educational Research*, 5(7), 1113-1116. DOI: 10.13189/ujer.2017.050704
- Dehaene, S. (2014). *Beyin nasıl okur?* (O. Karakaş, çev.). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Ehri, L. (2005). Development of sight word reading: Phases and findings . In M.J. Snowling and C. Hulme (Eds), *The science of reading*. Cornwall, UK: Blackwell

- Erden, G., ve Çelik, C. (2019). Sesli Okuma Becerisi ve Okuduğunu Anlama Testinin Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 7(14), 1-18. DOI: 10.7816/nesne-07-14-01
- Erdoğan, Ö. (2012). İlköğretim birinci sınıf öğrencilerinin fonolojik farkındalık becerileri ile okuma becerileri arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim*, 37(166). Retrived From <http://eb.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/1008>
- Ferah, A. (1996). *İlk okuma yazmada görsel algı ve zekânın yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlkokul Sınıf Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Ferah, A. (2007). *Türkçe ilk okuma yazmayı öğrenme*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ferah-Özcan, A. ve Özcan, A. O. (2016). İlk okuma yazma öğrenmede çocukların yaşadıkları güçlükler, nedenleri ve çözüm önerileri: nitel bir araştırma. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 69-89. <https://hdl.handle.net/11363/1375>
- Frostig, M., Lefever, D. W., and Whittlesey, J. R. (1961). A developmental test of visual perception for evaluating normal and neurologically handicapped children. *Perceptual and Motor Skills*, 12(3), 383-394.
- Gray, A., and McCutchen, D. (2006). Young readers' use of phonological information: phonological awareness, memory, and comprehension. *Journal of learning disabilities*, 39(4), 325-333. DOI: 10.1177/00222194060390040601
- Güldenöglü, B., Kargın, T. ve Ergül, C. (2016). Ses bilgisel Farkındalık Becerilerinin Okuma ve Okuduğunu Anlama Üzerindeki Etkisi: Boylamsal Bir Çalışma. *Elementary Education Online*, 15(1), 251-272. Retrived From <http://ilkogretim-online.org.tr/index.php/io/article/view/1227>.
- Karakelle, S. (2004). Fonolojik farkındalık ve harf bilgisinin ilk okuma becerisi üzerindeki etkisi. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 24, 45-56.
- Kayhan, E. (2010). *İlköğretim birinci kademe çocuklarında okuduğunu anlama ile sözcük bilgisi, görsel algı ve kısa süreli bellek arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uygulamalı Psikoloji Ana Bilim Dalı.
- Kayıran, B. K., ve Ağaçkiran, Z. K. (2018). İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama başarılarının ve okuma hızlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 30-44. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/p_ub/http-dergipark-gov-tr-journal-1517-dashboard/issue/41796/496314

- Martin-Chang S.L., Quelette G. and L. Bond (2017). Differential Effects of Context and Feedback on Orthographic Learning: How Good Is Good Enough?, *Scientific Studies of Reading*, 21 (1), 17-30, DOI: [10.1080/10888438.2016.1263993](https://doi.org/10.1080/10888438.2016.1263993)
- Martinet, C., Valdois, S. and Fayol, M. (2004). Lexical orthographic knowledge develops from the beginning of literacy acquisition. *Cognition*, 91(2), B11-B22. DOI: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.cognition.2003.09.002>
- Memiş, A., ve Harmankaya, T. (2012). İlköğretim okulu birinci sınıf öğrencilerinin görsel algı düzeyleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 161(161), 27. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/tsadergisi/issue/21485/230291>
- Memiş, A., and Sivri, D. A. (2016). The analysis of reading skills and visual perception levels of first grade Turkish students. *Journal of Education and Training Studies*, 4(8), 161-166. DOI: 10.11114/jets.v4i8.1663
- Neuman, S. B. and Dickinson, D. K. (2018). Erken Okuryazarlık Araştırmaları El Kitabı [Early Literacy Research Handbook] Gözde Akoğlu ve Cevriye Ergül (Trans. Eds.). *Ankara: Nobel*.
- Popp, J. (1967). *The Effect of the Frostig Program for the Development of Visual Perception on Readiness Skills*. Unpublished Master's Theses. Central Washington University.
- Sattler, J. M. and Weyandt, L. (2002). Specific Learning Disabilities. In J. M. Sattler (Ed.). *Assessment of Children: Behavioral and Clinical Applications* (4th ed., s. 281-335). San Diego: Sattler.
- Seidenberg, M. S. and McClelland, J. L. (1989). A distributed, developmental model of word recognition and naming. *Psychological review*, 96(4), 523. DOI: [10.1037/0033-295x.96.4.523](https://doi.org/10.1037/0033-295x.96.4.523)
- Stanovich, K. E. (1986). Matthew effects in reading: some consequences of individual differences in the acquisition of literacy. *Reading Research Quarterly*, 21, 360-407. **ERIC Number:** EJ343639.
- Sürgen, D. (2019). *Öğrenme güçlüğü olan ve olmayan öğrencilerin fonolojik farkındalık, hızlı- otomatik isimlendirme ve çalışma belleği performanslarının incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Programı.
- Trawick-Swith, J. (2013). *Erken çocukluk döneminde gelişim çok kültürlü bir bakış açısı*. (B. Akman, çev. edt.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Watkins, M. W. and Edwards, V. A. (2004). Assessing early literacy skills with the Mountain Shadows Phonemic Awareness Scale (MS-PAS). *Journal of Psychoeducational Assessment*, 22, 3-14. **ERIC Number:** EJ806796.

Yangın, B., Erdoğan T. ve Ö. Erdoğan (2011). *Yangın-Erdoğan-Erdoğan fonolojik farkındalık ölçeği 1*. III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (16-18 Aralık 2010), İzmir: Kanyılmazlar Matbaası.

Yıldız, S. (2009). *İlk okuma yazma öğretiminde çoklu ortam uygulamalarının etkililiği*. Yayınlanmamış doktora tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Adım Adım Program: Haydi İlköğretim Matematik Öğretmen Yetiştirme Programını Ele Alalım

İmgehan Özkan Elgün¹

Funda Uysal²

Giriş

Ülkemizde öğretmen yetiştirme geçmişten günümüze önemli olduğu kadar tartışmalı bir konu olarak eğitimin güncel konuları arasında yer almaktadır. Kiraz ve Dursun'a (2015) göre öğretmen yetiştirmenin önemli bir tartışma konusu olmasının sebebi hala konuyla ilgili tutarlı bir yol bulunamamasıdır.

Ülkemizde öğretmen yetiştirme; 1982'ye kadar Millî Eğitim Bakanlığı bünyesindeyken, 20 Temmuz 1982'de yürürlüğe giren Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameyle üniversitelerin çatısı altında toplanmıştır (YÖK, 2007). Bu bağlamda öğretmen yetiştirme bir uzmanlık alanı haline gelmiş ve konuyla ilgili bilimsel bilgi üretmek açısından önemli bir değişiklik olmuştur (Özoğlu, 2010). Öğretmen yetiştirme üniversitelere devredildikten sonra, 1997, 2006, 2009 yıllarında öğretmen yetiştirme lisans programlarıyla ilgili düzenlemeler yapılmıştır (Sağdıç, 2018). Son olarak 2018'de değişen uluslararası eğitim normlarına uyum sağlamak, tüm lisans programlarında güncelleme yapabilmek, Bologna sürecinin getirdiği gereklilikler gibi gerekçelerle öğretmen yetiştirme lisans programlarında güncellemeler yapılmıştır (YÖK, 2018). 10.08.2020 Yükseköğretim Genel Kurulu toplantısındaki kararlar da eğitim fakültelerindeki öğretmenlik programlarının ders, müfredat ve kredilerine YÖK tarafından değil yükseköğretim kurumları tarafından karar verileceğine dair yeni bir düzenleme yapılmıştır. Nitelikli öğretmen yetiştirme arayışı anlamında yapılan değişikliklerin yanı sıra, günümüzde öğrencilerin yaratıcı düşünen, analiz ve sentez yapabilen 21. yüzyılın gerektirdiği becerilere sahip bireyler olarak yetişmeleri de hedeflenmektedir.

Birey ve toplum arasındaki dengeyi sağlamak üzere, bireyin kazanması beklenen sayısal becerilerin geliştirilmesi ise ağırlıklı matematik konusudur (Baykul, 2014). Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı ve Uluslararası Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırması uluslararası raporları, OECD ülkelerine göre Türkiye'deki öğrencilerin matematik başarılarının oldukça düşük olduğunu belirtmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2003, 2005, 2010a, 2010b, 2011, 2014, 2015, 2016, 2017). Öğrencilerin başarıları eğitim sistemi, okul, aile, öğretim programı gibi faktörlerin yanı sıra öğretmene (Eraslan, 2009) ve geleceğin öğretmenleri olan öğretmen adaylarının yetiştirilmesine de bağlıdır (Anderson ve Piazza, 1996). Bu bağlamda amaç 2018 yılında uygulamaya konulan ilköğretim matematik öğretmenliği lisans programını 1997 ve 2006 yıllarına göre değişiklik gösteren yanlarıyla da inceleyerek, gelecekte yapılması muhtemel güncellemelere ilişkin program bir rehber sunmaktır. 2009 yılında yapılan düzenlemelerin ağırlıklı olarak formasyon eğitime odaklanması (Çalışıcı, 2019) nedeniyle 2009 yılında güncellenen program bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu amaç doğrultusunda

¹ İmgehan Özkan Elgün, Öğr. Gör. Dr., Başkent Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ioelgun@baskent.edu.tr

² Funda Uysal, Arş. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, fuysal@mehmetakif.edu.tr

şu sorulara cevap aranmıştır: 2018 İlköğretim Matematik Öğretmenliği lisans programında (a) alan bilgisi derslerine (b) meslek bilgisi derslerine (c) genel kültür derslerine 1997 ve 2006 yılındaki programlara göre ne düzeyde yer verilmiştir?

Yöntem

Araştırma belge tarama niteliği taşımaktadır. Varolan belgelerin incelendiği bu modelde belgelerin belli başlı özellikleri sayısallaştırılarak ortaya konuyorsa içerik çözümlemesinden bahsedilmektedir (Karasar, 2014). 2018, 2006 ve 1997’de YÖK tarafından uygulamaya konulan İlköğretim matematik öğretmenliği lisans programları incelenmiştir. Karşılaştırılan programlar Alan Bilgisi, Meslek Bilgisi ve Genel Kültür olmak üzere üç farklı kategori altında ele alınmış, sayısal dökümler de elde edilmiştir. Bu bağlamda bu araştırma da bir içerik çözümlemesidir.

İncelenen ilköğretim matematik öğretmenliği lisans programlarında yer alan ders sayıları Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. İlköğretim matematik lisans programlarındaki ders dağılımları

Yıl	Zorunlu ders			Seçmeli ders			Toplam
	Alan bilgisi	Meslek bilgisi	Genel kültür	Alan bilgisi	Meslek bilgisi	Genel kültür	
1997	24	7	11		6		48
2006	21	12	13	2	2	2	52
2018	26	16	8	6	6	4	66

Tablo 1’de görüldüğü üzere 1997’de alan bilgisinde 24, meslek bilgisinde 7, genel kültürde 11 zorunlu ders ve toplam 6 seçmeli ders bulunmaktadır. 2006’da alan bilgisinde 21, meslek bilgisinde 12, genel kültürde 13 zorunlu ders ve alan bilgisinde 2, meslek bilgisinde 2, genel kültürde 2 seçmeli ders vardır. 2018’de alan bilgisinde 26, meslek bilgisinde 16, genel kültürde 8 zorunlu ders ve alan bilgisinde 6, meslek bilgisinde 6, genel kültürde 4 seçmeli ders yer almaktadır. İlgili derslerin neler olduğuna, hangi dönemlerde yer aldıklarına ayrıca teori, uygulama ve kredilerine bulgulara yer verilmektedir.

İlgili dersler güncelleme yapılması ya da aynı kalmaları, yer verildikleri dönemler ile teori, uygulama ve kredileri, ayrıca içerikleri dikkate alınarak incelenmiştir. Öncelikle genel olarak isim güncellemeleri ve aynı kalmaları ile teori-uygulama-kredi değişimleri bağlamında sayılarak frekanslara yer verilmiş, ardından her bir alan için ders türleri de dikkate alınarak içerikleri bağlamında ayrıntılandırılmıştır.

Bulgular

1997, 2006 ve 2018’de güncellemesi gerçekleştirilen ilköğretim matematik lisans programı, programlarda yer verilen alan bilgisi, meslek bilgisi ve genel kültür dersleri bağlamında ele alınmıştır. İsim güncellemeleri bağlamında güncelleme dönemleri dikkate alındığında alan bilgisi, meslek bilgisi ve genel kültür dersleri için değişim dağılımı Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. İsim güncelleme bağlamında dönemler için alan bilgisi, meslek bilgisi ve genel kültür derslerinin değişim dağılımı

İsim güncellemesi dönemleri	Zorunlu ders			Seçmeli ders		
	Alan bilgisi	Meslek bilgisi	Genel kültür	Alan bilgisi	Meslek bilgisi	Genel kültür

(1997, 2006) – 2018 güncellemesi	2	2	1	-	-	-
1997-2006 güncellemesi	1	0	0	-	-	-
(1997, 2018) – 2006 güncellemesi	1	0	0	-	-	-
2006-2018 güncellemesi	3	1	0	-	-	-
1997-2006-2018 güncellemesi	0	2	1	-	-	-
1997 – (2006-2018) güncellemesi	0	1	0	-	-	-

Tablo 2'ye göre derslerin daha çok 1997 ve 2006'da aynı kalıp 2018'de değişim yaşandığı gözlenmektedir. Alan ve meslek bilgisi zorunlu derslerinde ikiyeşer, genel kültür zorunlu derslerindeyse bir değişim söz konusudur. En azsa 1997 ve 2006 yılları arasında bir değişim vardır. Ayrıca bir kez de 1997 ve 2018'de aynı olup 2006'da farklılaşma bulunmaktadır. Seçmeli dersler içinse 1997 ve 2006 programlarında bu dersler açıkça yer almadığı için herhangi bir bulguya erişilememiştir. Güncellemelere ilişkin ayrıntıya alan bilgisi zorunlu dersleri için Tablo 5'te, meslek bilgisi zorunlu dersleri için Tablo 8'de ve genel kültür zorunlu dersleri için Tablo 10'da yer verilmektedir. Seçmeli derslere ilişkin ayrıntıysa alan bilgisi için Tablo 6'da, meslek bilgisi için Tablo 8'de ve genel kültür için Tablo 10'da bulunmaktadır.

Derslerin aynı kalması bağlamında güncelleme dönemleri dikkate alındığında alan bilgisi, meslek bilgisi ve genel kültür derslerinin dağılımı Tablo 3'te yer almaktadır

Tablo 3. Dersin aynı kalması bağlamında dönemler için alan bilgisi, meslek bilgisi ve genel kültür zorunlu derslerinin dağılımı

Tarih		Zorunlu ders			Seğmeli ders		
		Alan bilgisi	Meslek bilgisi	Genel kültür	Alan bilgisi	Meslek bilgisi	Genel kültür
Bir güncelleme dönemi	1997	7	0	0	-	-	-
	2006	1	2	1	-	-	-
	2018	10	3	1	-	-	-
İki güncelleme dönemi	1997-2006	1	1	0	-	-	-
	2006-2018	1	3	0	-	-	-
Üç güncelleme dönemi	1997-2006-2018	3	2	2	-	-	-

Tablo 3'e göre sadece bir güncelleme döneminde yer alma durumunun en çok 2018'de olması söz konusudur. Sadece 2018'de 10 alan bilgisi, üç meslek bilgisi ve bir genel kültür zorunlu dersi yer almaktadır. Yeni dersler en az 2006'da yer almıştır; bunlar, bir alan bilgisi, iki meslek bilgisi ve bir genel kültür zorunlu dersi şeklindedir. İki güncelleme döneminde derslerin en çok hem 2006 hem de 2018'de yer aldığı gözlenmektedir. Bu dönemlerde bir alan ve üç meslek bilgisi zorunlu dersi yer almaktadır. Diğer taraftan hem 1997 hem de 2006'da yer alan bir alan ve bir meslek bilgisi dersi bulunmaktadır. Üç güncelleme döneminde de yer alma bağlamındaysa üç alan bilgisi, ve ikiyeşer meslek bilgisi ve genel kültür dersi vardır. Yine seçmeli dersler içinse 1997 ve 2006 programlarında bu dersler açıkça yer almadığı için herhangi bir bulguya erişilememiştir. Aynı kalan derslere ilişkin ayrıntıya alan bilgisi zorunlu dersleri için Tablo 6'da, meslek bilgisi zorunlu dersleri için Tablo 9'da ve genel kültür zorunlu dersleri için Tablo 11'de yer verilmektedir.

Tablo 4'te isim güncellemesi yapılan alan bilgisi zorunlu derslerinin güncelleme dönemlerine (1997, 2006 ve 2018) göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 4. İsim güncellemesi yapılan alan bilgisi zorunlu derslerinin dağılımı

Dersin özelliği	No	Ders adı	Akademik dönem			Teori/Uygulama/Kredi		
			1997 için	2006 için	2018 için	1997 için	2006 için	2018 için
İsim güncellemesi yapılan dersler	1.	Geometri ve Ölçme Öğretimi	2	2	5	3-0-3	3-0-3	3-0-3
	2.	Genel Fizik I-II	3-4			4-2-5		
		Fizik I-II		3-4			4-0-4	
	3.	Analitik Geometri	5		3	3-0-3		2-0-2
		Analitik Geometri I-II		5-6			3-0-3	
	4.	İstatistik ve Olasılık I-II	5-6	5-6		2-2-3	2-2-3	
		Olasılık			4			2-0-2
		Olasılık ve İstatistik Öğretimi			6			3-0-3
		İstatistik			5			2-0-2
	5.	Genel Matematik		1			4-2-5	
		Matematiğin Temelleri I-II			1-2			2-0-2
	6.	Cebire Giriş		5			3-0-3	
		Cebir			5			2-0-2
		Cebir Öğretimi			6			3-0-3
	7.	Özel Öğretim Yöntemleri II		6			2-2-3	
		Matematik Öğrenme ve Öğretim Yaklaşımları			3			2-0-2

Tablo 4’te görüldüğü üzere, zorunlu dersler bağlamında 1997, 2006 ve 2018 programlarındaki güncellemelerle bazı derslerde isim güncellemeleri yapılmıştır. Örneğin, 1997’deki Geometri dersi güncelleme sonrasında “Geometri ve Ölçme Öğretimi” olmuştur. İsmi güncellenen bu derslerin alındığı akademik dönemlerde de güncellenen programlarla beraber birtakım değişiklikler olmuştur. Örneğin, 1997 ve 2006’da ikinci dönemde okutulan geometri dersi 2018’den itibaren beşinci dönemde okutulmaya başlanmıştır. İsim güncellemesi yapılan bu dersleri teori ve uygulama anlamında incelediğimizdeyse örneğin Geometri ve Ölçme Öğretimi olarak ismi değiştirilen Geometri dersinin teori ve uygulama anlamında 1997, 2006 ve 2018 programlarında aynı şekilde üç teori ve üç uygulama olarak sürdürüldüğü görülmektedir.

Tablo 4’te yer alan ismi güncellenen derslerin içerikleri incelendiğinde, bazı derslerin içerik yönünden çok fazla değişikliğe uğradığı, bazı derslerin içeriklerinde daha az farklılık olduğu görülmüştür. Örneğin Geometri ve Ölçme olarak güncellenen Geometri dersinin içeriğinin daha da genişletildiği, ders kapsamında ele alınan kavramların daha fazla ayrıntılandırıldığı görülmektedir. Fizik I-II olarak güncellenen Genel Fizik I-II dersinin 2007’de içeriğinin daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Analitik Geometri olarak güncellenen Analitik Geometri I-II ders içeriğinin program güncellemeleriyle çok fazla değişikliğe uğramadığı görülmektedir. Dersin içeriğinde 1997’de yer alan konikler, silindirler, silindirik ve küresel koordinatlar kavramlarına 2018’de yer verilmemiştir. 1997 ve 2006’da yer alan İstatistik ve Olasılık I-II derslerinin 1997’de daha ayrıntılı ele alındığı görülmektedir. 2006’da içerikleri oldukça azaltılmıştır. 2018’de Olasılık olarak güncellenen dersin içeriğinin oldukça ayrıntılı olduğu görülmektedir. Yine 2018’de programda yer alan İstatistik dersiye Olasılık dersinden bağımsız olması nedeniyle 1997 ve 2006 programlarının içeriğine kıyasla sadeleştirilmiştir. 2018’de yer alan Olasılık ve İstatistik Öğretimi ders içeriğiye oldukça ayrıntılıdır. Genel Matematik ile 2018’de Matematiğin Temelleri I-II olan ders içerikleri birbirlerine çok yakın olmalarına rağmen 2018 programında 2006’ya göre daha fazla kavrama yer verildiği görülmüştür. Cebire Giriş ile 2018’de güncellenen Cebir ve Cebir Öğretimi içerikleri karşılaştırıldığında Cebire Giriş içeriğinin oldukça sınırlı

ele alındığı görülmektedir. Özel Öğretim Yöntemleri II ile 2018’de Matematik Öğrenme ve Öğretme Yaklaşımları olan ders içerikleri birbirlerinden farklılık göstermektedir. 2018’de güncellenen ders içerikleri daha çok matematik dersi özelinde ayrıntılandırılmıştır.

Tablo 5’te aynı kalan yani değişmeyen alan bilgisi zorunlu derslerinin güncelleme dönemlerine (1997, 2006 ve 2018) göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 5. Aynı kalan alan bilgisi zorunlu derslerinin dağılımı

Dersin özelliği	No	Ders adı	Akademik dönem			Teori/Uygulama/Kredi		
			1997 için	2006 için	2018 için	1997 için	2006 için	2018 için
Bir güncelleme döneminde yer verilen dersler	1.	Genel Biyoloji I-II	1-2			3-2-4		
	2.	Analiz IV	4			4-2-5		
	3.	Genel Kimya I-II	3-4			3-2-4		
	4.	Fen Bilgisi Laboratuvar Uygulamaları I-II	5-6			2-2-3		
	5.	Bilgisayar Destekli Matematik Öğretimi	7			3-0-3		
	6.	Fen Bilimleri Öğretimi	7			2-2-3		
	7.	Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi	8			2-2-3		
	8.	Diferansiyel Denklemler		6			4-0-4	
	9.	Matematik Tarihi			1			2-0-2
	10.	Ortaokul Matematik Öğretim Programları			4			2-0-2
	11.	Algoritma ve Programlama			4			2-0-2
	12.	Sayıların Öğretimi			5			2-0-2
	13.	Matematik Öğretiminde İlişkilendirme			6			3-0-3
	14.	Matematikte Problem Çözme			7			2-0-2
	15.	Matematik Öğretiminde Kavram Yanılgıları			7			2-0-2
	16.	Mantıksal Akıl Yürütme			7			2-0-2
	17.	Matematik Felsefesi			8			2-0-2
	18.	Matematik Öğretiminde Modelleme 2			8			2-0-2
İki güncelleme döneminde de yer alan dersler	19.	Elemanter Sayı Kuramı	6	7		3-0-3	3-0-3	
	20.	Matematik Felsefesi		8	8		2-0-2	2-0-2
Üç güncelleme döneminde de yer alan dersler	21.	Analiz I-II-III	1-2-3	3-4-5	1-2-3	4-2-5	4-2-5	2-0-2
	22.	Soyut Matematik	1	2	2	3-0-3	3-0-3	2-0-2
	23.	Lineer Cebir I-II	3-4	3-4	3-4	3-0-3	3-0-3	2-0-2

Tablo 5’teki gibi bir, iki ya da üç güncelleme döneminde aynı kalan dersler vardır. Örneğin bir dönemde yer alanlar Genel Biyoloji I-II, Genel Kimya I-II gibi derslerdir. Bu dersleri teorik ve uygulama ders saatleri anlamında incelediğimizdeyse örneğin Genel Biyoloji I-II ve Genel Kimya I-II dersleri için 1997’de üç saat teori üç saat uygulamaya yer verildiği görülmektedir.

İki güncelleme döneminde yer alan derslerin içeriklerini karşılaştırdığımızda Elemanter Sayı Kuramı içeriklerinin 1997 ve 2006’da birbirlerinden oldukça farklı olduğu görülmüştür. Matematik Felsefesi içinse 2006 ve 2018 ders içeriklerinin birbiriyle örtüştüğü görülmüştür.

Üç güncelleme döneminde yer alan derslerin içerikleri incelendiğinde Analiz I-II-III dersleri için içeriklerin yıllara göre birbirlerinden önemli ölçüde farklılık gösterdiği görülmüştür. Soyut Matematik içinse 1997 ve 2018’deki içerikler hemen hemen aynıken, 2006’da daha ayrıntılı bir şekilde kavramlara yer verildiği ve diğer iki programdakine benzer yönleri olmasına rağmen bazı farklı yönleri

olduğu görülmüştür. Lineer Cebir I-II dersleri incelendiğinde tüm yılların bazı benzer içeriklere sahip olmasına rağmen birbirinden oldukça farklı kavramları da barındırdıkları görülmüştür.

Tablo 6’da alan bilgisi seçmeli derslerinin güncelleme dönemlerine (1997, 2006 ve 2018) göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 6. Alan bilgisi seçmeli derslerinin dağılımı

No	Seçmeli alan bilgisi dersi	Akademik dönem			Teori/Uygulama/Kredi		
		1997 için	2006 için	2018 için	1997 için	2006 için	2018 için
1.	Seçmeli I-II-III-IV-V-VI	5-6-7-8			3-0-3		
2.	Seçmeli I-II		3-7			2-0-2 3-0-3	
3.	Bilgisayar Destekli Matematik Öğretimi			3-4-5-6-7-8			2-0-2
4.	Kültür ve Matematik			3-4-5-6-7-8			2-0-2
5.	İlkokul Matematik Öğretimi			3-4-5-6-7-8			2-0-2
6.	Matematik Ders Kitabı İncelemesi			3-4-5-6-7-8			2-0-2
7.	Matematik Eğitiminde Kaynaştırma Uygulamaları			3-4-5-6-7-8			2-0-2
8.	Matematik Eğitiminde Özdeğerlendirme			3-4-5-6-7-8			2-0-2
9.	Matematik Öğretiminde Etkinlik Geliştirme			3-4-5-6-7-8			2-0-2
10.	Matematik Öğretiminde Materyal Tasarımı			3-4-5-6-7-8			2-0-2
11.	Matematik Öğretiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları			3-4-5-6-7-8			2-0-2
12.	Matematik Sınıflarında İletişim			3-4-5-6-7-8			2-0-2
13.	Üstün Yetenekli Öğrencilere Matematik Öğretimi			3-4-5-6-7-8			2-0-2
14.	Oyunla Matematik Öğretimi			3-4-5-6-7-8			2-0-2
15.	Sınıf İçi Öğrenmelerin Değerlendirilmesi			3-4-5-6-7-8			2-0-2

Tablo 6’da görüldüğü üzere alan bilgisi seçmeli dersleri bağlamında 1997 ve 2006 için öğretim programlarında bu derslerin neler olduğuna ilişkin bilgilendirmenin yer almadığı gözlenmektedir. 1997 için beşinci ve altıncı dönemlerde birer, yedinci ve sekizinci dönemlerde ikişer olmak üzere toplam altı seçmeli dersin bulunduğu söylenebilir. Ancak kaçının alan bilgisi seçmeli dersi olduğu açık değildir. 2006’daki güncelleme gereği ise üçüncü ve yedinci dönemlerde iki ve üç teori saatlik birer seçmeli derse yer verilmiştir. 2018’deki değişiklikleyse üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci dönemlerde birer seçmeli ders yer almıştır. Bunlar ikişer saat teoriye sahip Kültür ve Matematik, İlkokul Matematik Öğretimi gibi derslerdir.

Tablo 7’de meslek bilgisi zorunlu derslerinin güncelleme dönemlerine göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 7. Meslek bilgisi zorunlu derslerinin dağılımı

Dersin özelliği	No	Ders adı	Akademik dönem			Teori/Uygulama/Kredi		
			1997 için	2006 için	2018 için	1997 için	2006 için	2018 için
İsim güncellemesi yapılan dersler	1.	Öğretmenlik Mesleğine Giriş	1			3-0-3		
		Eğitim Bilimine Giriş		1			3-0-3	
		Eğitime Giriş			1			2-0-2
	2.	Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı	5	4		2-2-3	2-2-3	
		Öğretim Teknolojileri			3			2-0-2
	3.	Öğretimde Planlama ve Değerlendirme	4			3-2-4		
		Ölçme ve Değerlendirme		6			3-0-3	
		Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme			6			2-0-2
	4.	Rehberlik	8	7		3-0-3	3-0-3	
		Okullarda Rehberlik			8			2-0-2
	5.	Özel Eğitim		7			2-0-2	
		Özel Eğitim ve Kaynaştırma			7			2-0-2
	6.	Gelişim ve Öğrenme	3			3-0-3		
		Eğitim Psikolojisi		2	2		3-0-3	2-0-2
	7.	Özel Öğretim Yöntemleri I		5			2-2-3	
	8.	Eğitim Sosyolojisi			2			2-0-2
Bir güncelleme döneminde yer verilen dersler	9.	Eğitim Felsefesi			1			2-0-2
	10.	Eğitimde Ahlak ve Etik			5			2-0-2
İki güncelleme döneminde de yer alan dersler	11.	Öğretim İlke ve Yöntemleri		3	3		3-0-3	2-0-2
	12.	Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi		8	6		2-0-2	2-0-2
	13.	Türk Eğitim Tarihi		6	4		2-0-2	2-0-2
	14.	Okul Deneyimi I (-II)	2-7	7		1-4-3	1-4-3	
Üç güncelleme döneminde de yer alan dersler	15.	Sınıf Yönetimi	6	7	5	2-2-3	2-0-2	2-0-2
	16.	Öğretmenlik Uygulaması I (-II)	8	8	7-8	2-6-5	2-6-5	2-6-5

Tablo 7’de görüldüğü üzere, meslek bilgisi zorunlu dersleri bağlamında da, alan bilgisi zorunlu derslerine benzer şekilde, 1997, 2006 ve 2018 programlarındaki güncellemelerle bazı derslerde isim güncellemeleri yapılmıştır. Örneğin, ilk iki güncelleme döneminde “Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı” olarak geçen derse, 2018’de “Öğretim Teknolojileri” olmuştur. Güncelleme dönemleri dikkate alındığında sırasıyla beşinci, dördüncü ve üçüncü dönemlerde yer almakta olup, ilk iki güncelleme döneminde iki saat teori ve iki saat uygulamaya sahip, 2018’deyse sadece iki saat teoriye sahip olmuşlardır.

Ayrıca Tablo 7’de yer aldığı gibi sadece bir dönem için, iki dönem için ya da her üç güncelleme dönemi için de yer verilen dersler bulunmaktadır. Bu bağlamda örneğin sadece bir güncelleme döneminde zorunlu ders olarak yer verilen derslere 2006 ve 2018 tarihinde rastlanmıştır. 2006 için Özel Öğretim Yöntemleri I dersi beşinci dönemde yer alan iki saat teori ve iki saat uygulamaya sahip bir ders olmuştur.

Meslek bilgisi kapsamında ismi güncellenen derslerin içerikleri göz önünde bulundurulduğunda son olarak 2018’de Eğitime Giriş olarak güncellenen dersin 1997 ve 2006’daki içeriklerinin birbiriyle tamamen örtüştüğü görülmüştür. İlk olarak Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı olan Öğretim Teknolojisi dersinin de içerik olarak tamamen örtüştüğü görülmüştür. İlk olarak 1997’de Öğretimi Planlama ve Değerlendirme olarak yer alan Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme (2018) ders içeriklerininse üç programda da benzer yönleri olmasına rağmen birbirinden önemli ölçüde farklılık gösteren yerleri olduğu görülmüştür. Okullarda Rehberlik olarak güncellenen Rehberlik ders içeriği

incelendiğinde benzer olmasının yanında zaman içerisinde bazı farklı kavramların programlara dahil edildiği görülmüştür. Özel Eğitim ve Kaynaştırma olarak güncellenen Özel Eğitim (2016) ders içerikleri incelendiğinde büyük ölçüde birbirleriyle örtüştükleri söylenebilir. Eğitim Psikolojisi olarak güncellenen Gelişim ve Öğrenme ders içerikleri incelendiğinde birbiriyle önemli ölçüde benzeşen içeriklere sahip olmalarına rağmen yıllar içerisinde daha kapsamlı hale geldiği görülmüştür.

İki güncelleme döneminde yer alan derslerin içerikleri incelendiğinde Öğretim İlke ve Yöntemleri dersi için ders içeriklerinin tamamen örtüştüğü görülmüştür. Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi dersi içinse içeriklerin örtüştüğü fakat 2018'de daha kapsamlı bir şekilde yer aldığı söylenebilir. Türk Eğitim Tarihi içinse içeriklerin önemli ölçüde örtüştüğü gözlenmiştir. 1997 ve 2006'da yer alan Okul Deneyimi ders içeriği incelendiğinde benzer noktaları olduğu kadar bazı farklı noktaları olduğu görülmüştür.

Üç güncelleme döneminde de programlarda yer alan derslerin içerikleri incelendiğinde Sınıf Yönetimi'nin hemen hemen aynı olduğu sadece 2018 içeriğinde uygulamaya dönük bazı kavramların yer aldığı söylenebilir. Öğretmenlik Uygulaması I-II dersleri içinse içeriğin 2018 programında daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığı söylenebilir.

Tablo 8'de meslek bilgisi seçmeli derslerinin güncelleme dönemlerine göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 8. Meslek bilgisi seçmeli derslerinin dağılımı

No	Seçmeli Meslek Bilgisi Dersi	Akademik dönem			Teori/Uygulama/Kredi		
		1997 için	2006 için	2018 için	1997 için	2006 için	2018 için
1.	Seçmeli I-II-III-IV-V-VI	5-6-7-8			3-0-3		
2.	Seçmeli I-II		5-8			2-0-2 3-0-3	
3.	Açık ve Uzaktan Öğrenme			3-4-5-6-7-8			2-0-2
4.	Çocuk Psikolojisi			3-4-5-6-7-8			2-0-2
5.	Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu			3-4-5-6-7-8			2-0-2
6.	Eğitim Hukuku			3-4-5-6-7-8			2-0-2
7.	Eğitim Antropolojisi			3-4-5-6-7-8			2-0-2
8.	Eğitim Tarihi			3-4-5-6-7-8			2-0-2
9.	Eğitimde Drama			3-4-5-6-7-8			2-0-2
10.	Eğitimde Program Geliştirme			3-4-5-6-7-8			2-0-2
11.	Eğitimde Proje Hazırlama			3-4-5-6-7-8			2-0-2
12.	Eleştirel ve Analitik Düşünme			3-4-5-6-7-8			2-0-2
13.	Hastanede Yatan Çocukların Eğitimi			3-4-5-6-7-8			2-0-2
14.	Kapsayıcı Eğitim			3-4-5-6-7-8			2-0-2
15.	Karakter ve Değer Eğitimi			3-4-5-6-7-8			2-0-2
16.	Karşılaştırmalı Eğitim			3-4-5-6-7-8			2-0-2
17.	Mikro Öğretim			3-4-5-6-7-8			2-0-2
18.	Müze Eğitimi			3-4-5-6-7-8			2-0-2
19.	Okul Dışı Öğrenme Ortamları			3-4-5-6-7-8			2-0-2
20.	Öğrenme Güçlüğü			3-4-5-6-7-8			2-0-2
21.	Öğretimi Bireyselleştirme ve Uyarlama			3-4-5-6-7-8			2-0-2
22.	Sürdürülebilir Kalkınma ve Eğitim			3-4-5-6-7-8			2-0-2
23.	Yetişkin Eğitimi ve Hayat Boyu Öğrenme			3-4-5-6-7-8			2-0-2

Alan bilgisi seçmeli derslerine benzer şekilde Tablo 8'deki gibi 1997 ve 2006 programlarında meslek bilgisi seçmeli derslerinin neler olduğuna ilişkin bilgilendirme bulunmamaktadır. 1997 için beşinci ve altıncı dönemlerde birer, yedinci ve sekizinci dönemlerde ikiye olmak üzere toplam altı seçmeli dersin bulunduğu söylenebilir. Ancak kaçınının meslek bilgisi seçmeli dersi olduğu açık değildir. 2006'daki güncelleme gereği ise beşinci ve sekizinci dönemlerde iki ve üç teori saatlik birer seçmeli

derse yer verilmiştir. 2018'deki değişiklikleyse üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci dönemlerde birer seçmeli ders yer almıştır. Bunlar ikişer saat teoriye sahip Çocuk Psikolojisi, Eğitim Tarihi gibi derslerdir.

Tablo 9'da genel kültür zorunlu derslerinin güncelleme dönemlerine göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 9. Genel kültür zorunlu derslerinin dağılımı

Dersin özelliği	No	Ders adı	Akademik dönem			Teori/Uygulama/Kredi		
			1997 için	2006 için	2018 için	1997 için	2006 için	2018 için
İsim güncellemesi yapılan dersler	1.	Türkçe I: Yazılı Anlatım	1-2	1-2		2-0-2	2-0-2	
		Türkçe II: Sözlü Anlatım						
		Türk Dili I			1-2			3-0-3
		Türk Dili II						
Bir güncelleme döneminde yer verilen dersler	2.	Bilgisayar	3			2-2-3		
		Bilgisayar I-II		1-2			2-2-3	
		Bilişim Teknolojileri			1			3-0-3
Üç güncelleme döneminde de yer alan dersler	3.	Bilimsel Araştırma		3			2-0-2	
	4.	Topluma Hizmet Uygulamaları			4			1-2-2
Üç güncelleme döneminde de yer alan dersler	5.	Atatürk İlkeleri ve İnkılap tarihi I-II	1-2	1-2	1-2	2-0-0	2-0-0	2-0-2
	6.	Yabancı Dil I-II	1-2	1-2	1-2	3-0-3	3-0-3	2-0-2

Tablo 9'da görüldüğü üzere, genel kültür zorunlu dersleri bağlamında da, hem alan bilgisi hem de meslek bilgisi zorunlu derslerine benzer şekilde, 1997, 2006 ve 2018 programlarındaki güncellemelerle bazı derslerde isim güncellemeleri yapılmıştır. Örneğin, 1997'de "Türkçe I: Yazılı Anlatım" ve "Türkçe II: Sözlü Anlatım" olarak adlandırılan dersler yapılan güncellemeyle "Türk Dili I" ve "Türk Dili II" olmuştur. Bu dersler her güncelleme döneminde birinci ve ikinci dönemlerde yer almış olup, ilk iki güncelleme döneminde iki saat teoriye sahipken 2018'de üç saat teoriye sahip olmuştur.

Ayrıca Tablo 9'da yer aldığı gibi sadece bir dönem için ya da her üç güncelleme dönemi için de yer verilen dersler bulunmaktadır. Bu bağlamda örneğin sadece bir güncelleme döneminde zorunlu ders olarak yer verilen derslere 2006 ve 2018'de rastlanmıştır. Bu derslerden Bilimsel Araştırma Yöntemleri dersi iki saat teoriye sahipken, Topluma Hizmet Uygulamaları dersi bir saat teori ve iki saat uygulamaya sahiptir.

İsmi güncellenen derslerin içerikleri incelendiğinde 1997 ve 2006'daki Türkçe I ve II derslerinin birbirine benzer olduğu fakat 2018'de Türk Dili I ve II olarak güncellenen derslerin içeriklerinin farklılaştırıldığı görülmüştür. Sırayla Bilgisayar I-II ve Bilişim Teknolojileri olarak güncellenen Bilgisayar dersi içeriklerinin birbirlerinden önemli ölçüde ayrıştığı görülmüştür.

Üç güncelleme döneminde yer alan dersler incelendiğindeyse Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I-II dersleri için içeriklerin önemli ölçüde örtüştüğü görülmüştür. Yabancı Dil I-II dersleri içinse içeriklerin benzer yönleri olduğu gibi farklı yönleri de olduğu söylenebilir.

Tablo 10'da genel kültür seçmeli derslerinin güncelleme dönemlerine göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 10. Genel kültür seçmeli derslerinin dağılımı

No	Seçmeli genel kültür dersi	Akademik dönem			Teori/Uygulama/Kredi		
		1997 için	2006 için	2018 için	1997 için	2006 için	2018 için
1.	Seçmeli I-II-III-IV-V-VI	5-6-7-8			3-0-3		
2.	Seçmeli I-II		4-8			3-0-3	
3.	Bağımlılık ve Bağımlılıkla Mücadele			3-4-5-6			2-0-2
4.	Beslenme ve Sağlık			3-4-5-6			2-0-2
5.	Bilim Tarihi ve Felsefesi			3-4-5-6			2-0-2
6.	Bilim ve Araştırma Etiği			3-4-5-6			2-0-2
7.	Ekonomi ve Girişimcilik			3-4-5-6			2-0-2
8.	Geleneksel Türk El Sanatları			3-4-5-6			2-0-2
9.	İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi			3-4-5-6			2-0-2
10.	İnsan İlişkileri ve İletişim			3-4-5-6			2-0-2
11.	Kariyer Planlama ve Geliştirme			3-4-5-6			2-0-2
12.	Kültür ve Dil			3-4-5-6			2-0-2
13.	Medya Okuryazarlığı			3-4-5-6			2-0-2
14.	Mesleki İngilizce			3-4-5-6			2-0-2
15.	Sanat ve Estetik			3-4-5-6			2-0-2
16.	Türk Halk Oyunları			3-4-5-6			2-0-2
17.	Türk İşaret Dili			3-4-5-6			2-0-2
18.	Türk Kültür Coğrafyası			3-4-5-6			2-0-2
19.	Türk Musikisi			3-4-5-6			2-0-2
20.	Türk Sanatı Tarihi			3-4-5-6			2-0-2

Alan ve meslek bilgisi seçmeli derslerine benzer şekilde Tablo 10’da görüldüğü üzere 1997 ve 2006 programlarında genel kültür seçmeli derslerinin neler olduğuna ilişkin bilgilendirme bulunmamaktadır. 1997 için beşinci ve altıncı dönemlerde birer, yedinci ve sekizinci dönemlerde ikiye olmak üzere toplam altı seçmeli dersin bulunduğu söylenebilir. Ancak kaçının genel kültür seçmeli dersi olduğu açık değildir. 2006’daki güncelleme gereği ise dördüncü ve sekizinci dönemlerde üç teori saatlik birer seçmeli derse yer verilmiştir. 2018’deki değişiklikleyse üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci dönemlerde birer seçmeli ders yer almıştır. Bunlar ikiye saat teoriye sahip Medya Okuryazarlığı, Mesleki İngilizce gibi derslerdir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

İlköğretim matematik öğretmenliği lisans programlarındaki değişimleri ortaya koymayı ve bundan sonra yapılacak olan program güncelleme çalışmalarına bir rehber sunmayı amaçlayan bu çalışmada 1997, 2006 ve 2018’de güncellenen programlar göz önünde bulundurularak yıllar içerisinde içerik yönünden benzer olduğu kadar, büyük ölçüde farklılaşan yönler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin 1997’de Geometri olarak isimlendirilen Geometri ve Ölçme Öğretimi gibi bazı derslerin içeriklerinde daha büyük değişiklikler olduğu, 2018’deki Öğretim Teknolojileri olarak isimlendirilen dersin ise içeriğinde herhangi bir değişiklik olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. 1997, 2006 ve 2018 programlarında yer alan bazı zorunlu ve seçmeli derslerin isimlerinde güncellemeler yapıldığı söylenebilir. Ayrıca bazı derslerin bir, iki ya da üç güncelleme döneminde de yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Programlarda yer alan derslerin bazılarının yıllara göre farklı dönemlerde bulunduğu da görülmüştür. Programlarda yer alan dersler teori/uygulama/kredi bağlamında incelendiğinde 2018 programında ders kredilerinin üçten ikiye düşürüldüğü ve ders saatlerinin bu doğrultuda azaltıldığı anlaşılmaktadır. Sağdıç’ın (2018) Sosyal Bilgiler lisans programına ilişkin yaptığı çalışmada da ders saat ve kredilerinin 2018’de azaltıldığı vurgulanmaktadır.

Özellikle ismi Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımıyken güncellenen Öğretim Teknolojileri gibi bazı derslerin uygulama kısımlarının kaldırılması dikkat çekmektedir. Ulubey ve Başaran'ın (2018) çalışması bu sonucu destekler niteliktedir. Benzer şekilde 2006 programında Meslek Bilgisi derslerinden uygulamanın kaldırıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle 1997 programında yer alan Okul Deneyimi I-II derslerinden, ilk olarak Okul Deneyimi II 2007 programında kaldırılmış, ardından 2018 programından bu ders tamamen kaldırılmıştır. Bu durum farklı çalışmaların eleştirisi konusu olmuş ve öğretmenlik uygulamasının daha uzun süreye yayılması gerektiği vurgulanmıştır (Baskan, Aydın ve Madden, 2006; Güzel, Cerit-Berber ve Oral, 2010; Şimşek, Alkan ve Erdem, 2013; Küçükahmet, 2017). Her ne kadar ders saat ve kredilerinin azaltılması Yılmaz'ın (2009) çalışmasında öğretmen adaylarının kendilerini geliştirmesi açısından yararlı bulunsada bu dersler mesleki anlamda kendini sorgulamaya, eksik yönleri anlamaya imkan verir (Akpınar, Çolak ve Yiğit, 2012; Kavas ve Bugay, 2009). Bu bağlamda uygulama derslerinin kaldırılmasının ya da azaltılmasının öğretmen adaylarının mesleki becerilerini olumsuz etkileyebileceği söylenebilir.

1997, 2006 ve 2018 programları Meslek Bilgisi ve Genel Kültür Seçmeli dersleri bağlamında incelendiğinde seçmeli derslerin sayılarının 2018'deki programda büyük oranda arttığı söylenebilir. Küçükahmet (2007), 2006'dan önce lisans programlarında bir ya da iki seçmeli dersin yer aldığı bazı öğretmenlik programlarında herhangi bir seçmeli dersin olmadığını, üstesinden gelebilmek için 2006 programında YÖK tarafından seçmeli ders havuzu sağlandığını belirtmiştir. 2018 programındaysa Bologna sürecine göre derslerin en az %25'inin seçmeli olma zorunluluğu önemli ölçüde sağlanmıştır (Küçükahmet, 2007).

Bundan sonra uygulamaya konacak ve eğitim fakültelerinin kendileri tarafından hazırlanacak olan öğretmen yetiştirme lisans programlarında öncelikle uygulama yönünden azaltılan ya da uygulaması kaldırılan derslerin tekrardan gözden geçirilmesinin mesleğe yeni başlayacak olan öğretmen adayları için büyük önem teşkil edeceği söylenebilir. Elde edilen sonuçlar da dikkate alınarak, hangi derslerin öğretileceğine ilişkin uzman görüşü alma, kademe ve dersler için zorluk, ilgi vb. ölçütlerden yararlanma, uygun öğretim yöntemlerini planlayarak uygulama gibi bir planlama (Saylor, Alexander ve Lewis, 1981) gerçekleştirilerek program geliştirme süreci takip edilebilir. İster teknik bilimsel olan/olmayan (Ornstein ve Hunkins, 2018) ister ürün/süreç bağlamında hangi modele yoğunlaşırsa yoğunlaşılsın tutarlı bir şekilde ilerlemek esas olmalıdır (O'Neill, 2015). Diğer taraftan program geliştirme yaklaşımının ne olduğu program değerlendirme sürecinde sorulacak soruları belirleyebilmektedir (Posner, 1995). Bu bağlamda da hep uygulanabilecek tek bir yaklaşım var olmayıp tümünün güçlü yönlerinden yararlanılarak eklektik bir yaklaşım kullanılabilir (Fitzpatrick, Sanders ve Worthen, 2004).

2001'den bu yana dahil olduğumuz, olumlu ve olumsuz boyutları olan Bologna süreci bağlamında da program ve ders bilgi paketlerinin güncellenmesi, öğrenci merkezli öğrenmenin sürece yansıtılmış olması beklenmiştir. Kısa, Uysal ve Kavak (2020) çalışmalarında AKTS etiketi alan üniversitelerin eğitim fakültelerindeki meslek bilgisi ders bilgi paketlerinin yarısından çoğunda öğretim yöntem-teknik bilgisine yer verilmediğini, değerlendirme sisteminin çoğunlukla ürün odaklı olduğunu, iş yükünde daha çok ara sınav ve genel sınava yer verildiğini belirtmiştir. Programlar geliştirirken bu bağlamlarda da ele alınabilir.

Kaynakça

- Akpınar, M., Çolak, K. & Yigit, E. Ö. (2012). Öğretmenlik uygulaması dersi kapsamında sosyal bilgiler öğretmeni adaylarının yeterliklerine yönelik uygulama öğretmenlerinin görüşleri. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 36, 41-67.
- Anderson, D.S., ve Piazza, J.A. (1996). Changing beliefs: Teaching and learning mathematics in constructivist preservice classrooms. *Action in Teacher Education*, 18(2), 51-62.
- Baskan, G., Aydın, A., ve Madden, T. (2006). Türkiye'deki öğretmen yetiştirme sistemine karşılaştırmalı bir bakış. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 35-42.
- Çalışıcı, B. (2019). *2006-2018 Yılları arasında Türkiye'de öğretmen yetiştirme politikalarına ilişkin bir değerlendirme*. (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Eraslan, A. (2009). Finlandiya'nın PISA'daki başarısının nedenleri: Türkiye için alınacak dersler. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 3(2), 238-248.
- Fitzpatrick, J. L., Sanders, J. R. & Worthen, B.R. (2004). *Program evaluation alternative approaches and practical guidelines*. Boston: Pearson Education Inc.
- Güzel, H., Cerit-Berber, N., & Oral, İ. (2010). Eğitim fakültesi uygulama okulları iş birliği programında görevli öğretmenlerin ve öğretim elemanlarının öğretmenlik uygulamasına yönelik görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18(1), 19-36.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi kavramlar, ilkeler, teknikler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kavas, A. B., ve Bugay, A. (2009). Öğretmen adaylarının hizmet öncesi eğitimlerinde gördükleri eksiklikler ve çözüm önerileri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(25), 13-21.
- Kısa, N., Uysal, F. ve Kavak Y. (2020). Bologna sürecinin öğrenci merkezli öğrenme boyutu: Eğitim fakültesi öğretim programlarına yansımalar. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(1), 85-95.
- Kiraz, Z. ve Dursun, F. (2015). Pedagojik formasyon eğitimi alan öğretmen adaylarının aldıkları eğitime ilişkin algıları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 1008-1028.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2017). *PISA 2015 ulusal raporu*. [Çevrim-içi: <http://pisa.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2013/07/PISA-2009-Ulusal-On-Rapor.pdf>, Erişim tarihi: Kasım 2020.]
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2016). *TIMMS 2015 ulusal matematik ve fen raporu 4. ve 8. sınıflar*. [Çevrim-içi: http://timss.meb.gov.tr/wp-content/uploads/TIMSS_2015_Ulusal_Rapor.pdf, Erişim tarihi: Kasım 2020.]
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2015). *PISA 2012 araştırması ulusal nihat rapor*. [Çevrim-içi: <https://drive.google.com/file/d/0B2wxMX5xMcnhaGtnV2x6YWsyY2c/view>, Erişim tarihi: Kasım 2020.]
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2014). *TIMMS 2011 ulusal matematik ve fen raporu 8. sınıflar*. [Çevrim-içi: <http://timss.meb.gov.tr/wp-content/uploads/TIMSS-2011-8-Sinif.pdf>, Erişim tarihi: Kasım 2020.]

- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2011). *TIMMS 2007 ulusal matematik ve fen raporu 8. sınıflar*. [Çevrim-içi: http://timss.meb.gov.tr/wp-content/uploads/timss_2007_ulusal_raporu.pdf, Erişim tarihi: Kasım 2020.]
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2010a). PISA 2009 ulusal ön rapor. [Çevrim-içi: <http://pisa.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2013/07/PISA-2009-Ulusal-On-Rapor.pdf>, Erişim tarihi: Kasım 2020.]
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2010b). PISA 2006 ulusal nihai rapor. [Çevrim-içi: <http://pisa.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2013/07/PISA2006-Ulusal-Nihai-Rapor.pdf>, Erişim tarihi: Kasım 2020.]
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2005). PISA 2003 projesi ulusal nihai rapor. [Çevrim-içi: <http://pisa.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2013/07/PISA-2003-Ulusal-Nihai-Rapor.pdf>, Erişim tarihi: Kasım 2020.]
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı) (2003). TIMMS 1999 ulusal rapor. [Çevrim-içi: http://timss.meb.gov.tr/wp-content/uploads/timss_1999_ulusal_raporu.pdf, Erişim tarihi: Kasım 2020.]
- O'Neill, G. (2015). *Curriculum design in higher education: Theory to practise*. Dublin: UCD Teaching & Learning. ISBN 9781905254989
- Ornstein, A. C. & Hunkins, F. P. (2018). *Curriculum: foundations, principles, and issues* (5th edition). Boston: Allyn & Bacon.
- Özoğlu, M. (2010). Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Sisteminin Sorunları, Seta Analiz, Sayı 17.
- Posner, G. J. (1995). *Analyzing the curriculum*. New York: McGraw Hill.
- Sağdıç, M. (2018). Türkiye'de 2018 yılında uygulamaya konulan sosyal bilgiler lisans programının 2006 lisans programı ile karşılaştırılması. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(10). 308-321.
- Saylor, J.G., Alexander, W.M., & Lewis, A.J. (1981). *Curriculum planning for better teaching and learning*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Şimşek, S., Alkan, V., & Erdem, A. R. (2013). Öğretmenlik uygulamasına ilişkin nitel bir çalışma. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(34), 63-73.
- Ulubey, Ö. ve Başaran, S. (2018). 2018 Öğretmen yetiştirme lisans programlarının değerlendirilmesi. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 9(2), 263-300.
- Yılmaz, K. (2009). Lisans düzeyinde sosyal bilgiler eğitiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri: öğretmen adaylarının görüşleri. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 31-53.
- Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) (2018). *Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları*. [Çevrim-içi: https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Yeni-Ogretmen-Yetistirme-Lisans-Programlari/Ilkogretim_Matematik_Lisans_Programi.pdf Erişim tarihi: Ekim 2020.]

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) (2007). *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri (1982-2007)*. Ankara: Temmuz. [Çevrim-içi: <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/egitim-fakultesi-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari.pdf> Erişim tarihi: Ekim 2020.]

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) (1997). *Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları*. [Çevrim-içi: <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/egitim-fakultesi-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari-mart-1998.pdf> Erişim tarihi: Ekim 2020.]

Montessori Eğitimcilerinin Gözleme İlişkin Görüşleri: Erken Çocukluk Sınıfı Örneği

Elif Kural¹

Hüsna Elihoş²

Giriş

1. Gözlemin Genel Çerçevesi

İnsan davranışını anlamak adına başvurulmuş gözlem, her türlü sınırlama ile dolu büyük bir girişimdir. Gözlem, çocuğun ihtiyaçlarının anlaşılması ve önündeki engellerin kaldırılması açısından oldukça önemlidir. Çocukların sözlü iletişimi kelimelere tam olarak hâkim olmadıklarından dolayı kısıtlıdır. Ayrıca kullandıkları kelimeler çocuğun zihninin içsel işleyişini yansıtmayabilir. Bu yüzden gözlemi çocuklar üzerinde yapmak oldukça zor olabilmektedir. Ancak, çocuğun davranışları deneyimli ve eğitilmiş bir göz için bazı ipuçları içermektedir. Bir eğitimci, çocuğun gerçek potansiyelini ancak kendi çevresinde özgürce hareket ederken gözlemleyerek görebilir. Gözlem yapan kişi çocuğun sözlü iletişimlerinden dolayı kısıtlamalarla karşılaşacak olsa da deneyimli ve eğitilmiş ise çocuğun davranışları sayesinde etkili sonuçlara ulaşabilecektir (Kripalani, 2016).

Montessori, gözlemi çocuğun içsel işleyişini keşfetmek ve gelişmesini sağlayan içsel gücü anlamak için kullanmıştır. Montessori'ye göre, çocuk sürekli bir gözlem altında olmalıdır. Kasıtlı ve sistematik gözlemler ile çocuğun gelişim takibi yapılır (Tunçeli & Zembat, 2017). Gözlem verileri kullanılarak eğitim süreci bireysel bir hızda ve düzlemde olacak şekilde planlanır (Gülkanat, 2015). Montessori sınıflarında yapılan kasıtlı ve sistematik gözlem, çocuğun davranış yönetimi, çocuğun gelişim takibi ve öğretmenin görevi temaları çerçevesinde tanımlanabilir. Bu gözlemler, çocuğa dışarıdan müdahale olmadan düzenli ve doğal koşullarda gerçekleşir. Müdahale edilmeden yapılan gözlemler sayesinde çocukların davranışları gözlemlenebilir. Sistematik gözlemin amacı, Montessori eğitimcinin rolünü ve çocuklara karşı tutumunu belirlemektir. Ayrıca sistematik ve kasıtlı gözlem ile eğitimcilerin sınıftaki disiplin yöntemleri ve tüm eğitim atmosferi ölçülebilir. Bu gözlemler sonucunda eğitimciler çocuğun davranışını değerlendirerek gerekli tedbirleri almaktadır. İstenmeyen bir davranış gözlemlenmesi durumunda amaçlı gözlemler yapılarak davranış hakkında analiz yapılmakta ve alınacak önlemler ile bu davranışın yönetilmesi amaçlanmaktadır (Barbieru, 2016).

2. Montessori Eğitimcilerinin Başvurdukları Gözlem Yöntemleri

Okul öncesi eğitimde gözlem tekniği gün boyunca ve tüm durumlar için kullanılabilir bir tekniktir. Montessori sınıflarında eğitimciler gün boyunca öğrencileri gözlemlemektedir. Çalışma zamanı, yemek zamanı ve arkadaşları ile bahçede oyun oynarken gibi her durumda öğretmenlerin çocuğa

¹ Elif KURAL, Arş. Gör., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı, Erzincan, elif.kural@erzincan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4423-5453.

² Hüsna ELİHOŞ, Uzman, Yenidoğu Okulları Montessori Eğitmeni, İstanbul, hsnaterzibali@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3939-3337.

yönelik gözlemi devam etmektedir (Brassard & Boehm, 2007). Gözlemin daha etkili olabilmesi için belirli periyodlar halinde ve planlı bir şekilde yapılması gerekmektedir. Montessori sınıflarında eğitimciler sınıfı yönetebilmek için hem diğer eğitimcileri hem de bütün çocukları sürekli gözlemlemektedir. Eğitimciler bu şekilde hem anlık durumlara müdahale edebilmekte hem de sınıfta gelişen her duruma hâkim olabilmektedir.

Planlı gözlemler için il olarak gözlemin amacı belirlenir. Ardından gözlem sırasında uyulacak ilkeler gözden geçirilir ve gözlem sonuçlarının nasıl kaydedileceğine karar verilir. Bu gözlemler aracılığı ile çocukların gelişim takipleri, davranışları, uyumları, konsantrasyon becerileri gibi detaylı bilgiler edinilmektedir. Bu bilgiler planlı bir şekilde farklı yöntemler aracılığı ile kayıt altına alınmaktadır. Kayıt altına alınan bilgiler sınıfta bulunan diğer öğretmenler ile rehberlik öğretmenin eşliğinde değerlendirilmektedir (Taner, 2005).

Yapılan gözlem türüne göre veriler farklı kayıt yöntemleri kullanılarak kayıt altına alınmaktadır. Bu yöntemlerden bazıları şunlardır:

Zaman Örneklem: Bu yöntem, bir birey ya da grubun belirli bir davranışını gözlemlemeyi ve bu davranışın sabit genişlikteki kısa zaman aralıklarında varlığı ve yokluğunu kaydetmeyi amaçlamaktadır. Bu gözlem yönteminde gözlemci çocuğun davranışlarının görülme sıklığını not etmektedir. Bu yöntemi kullanabilmek için davranışın açık ve sık bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir (Fiore, 2012; Beaty, 2018).

Olay Örneklem: Bu yöntem, belirli bir davranış belirli bir ortamda meydana gelme eğiliminde ise yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biridir. Davranışın hangi şartlarda ortaya çıktığını anlamak adına kullanılan bir yöntemdir. Bu yüzden davranıştan önceki ve sonraki olaylar da kayıt altına alınıp incelenmektedir (Beaty, 2018).

Anekdotlar: Bu yöntem, belirli bir ortamda çocukların davranışlarının ayrıntılı olarak objektif ifadelerle betimlenmesine dayanan bir gözlemleme yöntemidir (Fiore, 2012). Yapılan kayıta sadece bir öğrenciye ait bir durum için kayıt alınmaktadır. Kayıt sonunda destekleyici ek bilgilere de yer verilmektedir (Taner, 2005).

Derecelendirme Ölçekleri: Bu yöntem, çocukların belirlenen bir davranışa sahip olma derecelerini tespit etmek için kullanılan bir yöntemdir. Davranış en düşük seviyeden en yüksek seviyeye doğru devamlılık kapsamında belirli puanlarla sınırlandırılıp değerlendirilmektedir (Brassard & Boehm, 2007).

Hareketlerin Sürekli İzlendiği Kayıtlar: Bu yöntem, gözlem süresi boyunca çocukların bütün davranışlarının ve söylediklerinin kayıt altına alınmasına dayanan bir yöntemdir. Eğitimci kayıt alırken mümkün olduğu kadar ayrıntılı almaktadır. Bu yöntem ile çocuklar bireysel veya küçük grup olarak gözlemlenebilmektedir (Fiore, 2012).

3. Montessori Sınıflarında Yapılan Gözlem Çeşitleri

Montessori sınıflarında gün içinde sürekli bir gözlem durumu vardır. Sınıf ortamında eğitimci eğitimci, çocuğu ve materyali, çocuk eğitimci ve çocuğu, idareci, branş öğretmeni, rehberlik uzmanı ve veliler sınıfı gözlemleyebilmektedir. Montessori sınıflarında eğitimciler birbirlerini gözlemlemektedir. Sınıfta düzeni sağlamak için tüm eğitimcilerin tutumları ve pozitif disiplin uygulamaları aynı olmalıdır. Bu da eğitimcilerin birbirlerini gözlemlemesi ile sağlanmaktadır. Ayrıca eğitimci çocukları sürekli bir gözlem halindedir. Eğitimciler, çocukları hem sınıfın genel rutini içinde

hem de çalışma esnasında gözlemleyebildiği gibi belirli bir duruma yönelik de gözlem yapabilmektedir. Montessori, eğitimcilerin ne zaman yardıma gereksinim duyduğunu belirleyebilmesi için çocuğa dikkatle yaklaşması ve iyi eğitilmiş bir bilim insanının gözlem gücüne sahip olması gerektiğini söylemektedir (Stoll-Lillard, 2018). Eğitimcilerin, çevresini keşfederken çocuğa rehberlik edebilmek için gözlem yapmaları önemlidir (Kırpalanı, 2016). Ayrıca, eğitimci çocuğun belirli bir davranışını da gözlemleyebilmektedir. Bu gözlemlerin amaçları davranışsal değerlendirme yapmak ve istenmeyen davranışları azaltmak veya söndürmek için müdahale planı yapmaktır (Brassard & Boehm, 2007). Eğitimciler, istenmeyen davranışlara yönelik planlı ve istekli gözlem yaparak gerekli önlemleri alabilmektedir (Doctoroff & Arnold, 2004).

Montessori eğitimcileri, çevreyi çocukların kendi başlarına keşfetmesine fırsat sağlayacak şekilde düzenlemelidir (Barbieru, 2016; Stoll-Lillard, 2018). Eğitimci, çocuğa hazırlanmış çevreyi sunmalı ve çocuğun çevre ile iletişime geçmesini sağlamalıdır (Beken, 2009). Bu sebeple eğitimciler çocuğu gözlemlemenin yanı sıra çevreyi ve materyalleri de gözlemlerler. Eğitimciler bu gözlemlerle materyallerin uygun kullanımı ve çocukların ilgisini çekip çekmemesi gibi durumları belirlerler. Montessori'ye göre, çocuklara yöneltilen başarı talepleri yerine bağımsız gelişim için uygun teşvikleri sağlamak daha önemlidir (Yiğit, 2008). Montessori sınıflarında çocuklar eğitimcileri gözlemlerler. Öğretmenlerin sınıftaki davranışları, ses tonları, tepkileri çocuklar tarafından sürekli gözlemlenmektedir. Çalışmaların sunumu anında öğretmenler de çocuklara çalışmalarını nasıl yapacaklarını anlatmaktansa göstermeyi tercih ederler ve çocuklar da çalışmalarını gözlemleyerek öğrenirler (Stoll-Lillard, 2018).

Montessori sınıfında çocuklar diğer çocukları da çoğunlukla gözlemlemektedir. Bu gözlem ile çocuklar hem yapılan çalışmalara aşina olurlar hem de birbirlerinden belirli davranışları öğrenirler. Montessori çalışmalarının etkin doğası gözlem ve taklit yolu ile öğrenmeye imkân tanır. Ayrıca Montessori çalışmalarının bütün adımlarının gözlemlenebilir ve taklit edilebilir olması sayesinde çocuklar birbirlerini gözlemleyerek de etkili bir şekilde öğrenebilmektedirler. Küçük yaş grubundaki öğrenciler büyükleri gözlemleyerek ileride neler olacağı konusunda bir görüş kazanırlar (Gülkanat, 2015). Aynı zamanda, toplumsal davranışlar da gözlem ve taklit yolu ile öğrenilmektedir (Seldin, 2014). 3-6 karma yaş grubundaki çocukların aynı sınıfta olması sayesinde büyük çocuklar küçük çocuklara örnek olmaktadır. Küçük yaştaki çocuklar büyük yaştaki çocukları gözlemleyerek istedik davranışları taklit yoluyla kazanmaktadır (Stoll-Lillard, 2018).

Montessori sınıflarında öğrenci velileri, rehberlik uzmanı, branş öğretmenleri, okul idarecileri ve AMS eğitimcileri tarafından da gözlem yapılmaktadır. Öğrenci velileri randevu olarak Montessori sınıflarını gözlemleyebilmektedirler. Veliler Montessori sınıfının genel düzeni, çocukların yaptıkları çalışmaları ve kendi çocuklarını gözlemlemektedirler. Rehber öğretmen, Montessori sınıfında genel olarak yaptığı gözlemlerin dışında bir de belirli bir davranışa veya çocuğa odaklanarak da gözlemler yapmaktadır. AMS eğitimcileri tarafından yapılan gözlemlerde ise Montessori sınıfının genel atmosferi, eğitimcilerin sınıftaki rolü ve olumlu disiplini uygularken çocuklara karşı davranışları gözlemlenmektedir (Barbieru, 2016)

Yöntem

Bu çalışmada, özel bir okul bünyesinde aynı sınıfta çalışan üç Montessori eğitimcinin sınıflarında gerçekleştirdiği gözleme yönelik görüşlerini ve ortak tecrübelerini anlamak hedeflenmiş ve nitel araştırma yöntemlerinden keşfedici durum çalışması deseni kullanılmıştır. Creswell'e (2018) göre

durum çalışması araştırmacının, güncel ve sınırlı bir konu veya belli bir zaman içerisinde gerçekleşen çoklu olaylar hakkında görüşmeler, gözlemler veya görsel ve işitsel materyaller aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi toplaması ve durumu betimlemesidir. Keşfedici durum çalışması ise araştırmacı tarafından net ve açık bilgisine sahip olunmayan olguların “Ne?” ve “Nasıl?” soruları doğrultusunda araştırılmasıdır. Burada araştırmacının amacı olguyu keşfederek belirsizliği ortadan kaldırmaktır (Güçlü, 2019).

Çalışma, İstanbul İli Sancaktepe ilçesinde Montessori eğitimi veren özel bir okul bünyesindeki bir anasınıfında yapılmıştır. Çalışmanın yapıldığı tarih itibarıyla, kurum 3-6 yaş erken çocukluk kademesine yönelik Montessori eğitimini dört yıldır vermektedir. Kurumun 2019-2020 eğitim öğretim döneminde bu yaş grubuna yönelik toplam üç anasınıfı bulunmaktadır. Okul toplam 66 öğrenciye tam günlük Montessori eğitimi vermektedir. Okulun anasınıfları, ilkokul ve ortaokul kademesine ait binanın hemen karşısında ayrı bir bahçeye sahip iki katlı bir binada hizmet vermektedir. Her sınıfta biri başöğretmen olmak üzere toplam üç Montessori eğitmeni bulunmaktadır.

Katılımcılar

Katılımcılar araştırılan olguyu deneyimlemiş, en iyi şekilde temsil edecek ve çalışmaya başlarken sahip olunan bilgilerin test edilmesi amacıyla amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir (Maxwell, 2018). Katılımcıların hepsi araştırmacılar tarafından tanınan kişilerdir ve araştırılan olguyu deneyimledikleri için seçilmiştir. Çalışmanın yapıldığı anasınıfında görev yapan üç eğitmen de Montessori eğitmen eğitimini resmi bir kurumdan almıştır. Eğitmenlerin ikisi staj sürecini tamamlamış ve diğerinin staj süreci devam etmektedir. Eğitmenlerin ikisi Montessori eğitmenlik süresinin ikinci yılında iken diğeri henüz ilk yılındadır. Eğitmenlerinin tümünün cinsiyeti kadındır. Katılımcılara E1, E2 ve E3 kod isimleri verilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1’de verilmiştir. Sınıfta toplam 23 tane çocuk bulunmakta ve yaşları üç ve altı yaş aralığında değişmektedir.

Tablo 1. Eğitimcilerle Ait Demografik Özellikler

Katılımcı Kodu	Montessori Eğitimciliği Süresi	Montessori Eğitimcisi	Staj Süreci	Sınıftaki Görev Tanımı
E1	2	Almış	Bitmiş	Başöğretmen
E2	1	Almış	Bitmiş	Yardımcı Öğretmen
E3	2	Almış	Devam	Yardımcı Öğretmen

Veri Toplama Süreci

Nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışmalarında araştırmacı ve katılımcının birlikte yer aldığı ve yarı yapılandırılmış sorular aracılığıyla derinlemesine odak grup görüşmesi yapılması ve dokümanlardan verilerin toplanması tavsiye edilmektedir (Creswell, 2017; Merriam, & Bass 2018). Görüşmelerde katılımcılarla olumlu ve güven veren ilişkilerin kurulması, katılımcıların görüşlerini rahat ve detaylı bir şekilde açıklayabilmesi açısından önemlidir (Yıldırım & Şimşek, 2013).

Bu çalışmada, eğitimcilerin görüşlerini anlayabilmek için odak grup görüşmesi yapılmış ve eğitimciler tarafından hazırlanan gözlem defteri doküman incelemesi için kullanılmıştır. Eğitimciler cep telefonları aracılığıyla ulaşılarak çalışmanın amacı hakkında bilgi verilmiş ve katılımın gönüllülük esasına dayandığı söylenmiştir. Kurumda çalışan dokuz eğitimciden gönüllü olan üç eğitimciyle odak grup görüşmesi yapılabilmesi için hepsine uygun ortak ortam ve zaman belirlenmiştir. Veri toplama süreci Covid-19 salgınından dolayı herkesin evde kalması gereken bir zamana denk gelmiştir. Bu yüzden odak grup görüşmesi Zoom görüntülü görüşme uygulaması aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Odak grup görüşmesi katılımcıların ve araştırmacıların kendi evlerinde uygun bir odada görüntülü görüşmeye katılımları ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmeden önce katılımcılar e-posta aracılığıyla demografik bilgi formunu doldurarak araştırmacılara göndermiştir. Görüşmenin başında araştırmacılar çalışmanın amacı, gönüllülük ve gizlilik ilkeleri hakkında katılımcılara bilgi vermiştir. Sonrasında araştırmacılar tarafından oluşturulan beş ana görüşme sorusu çerçevesinde görüşme yapılmıştır. Görüşmede şu sorular sorulmuştur: (1) Montessori eğitim yaklaşımına göre gözlem kavramı sizin için ne ifade ediyor? (2) Sınıfınızda başvurduğunuz gözlem yöntemleri nelerdir? (3) Montessori sınıflarında gözlem nasıl yapılıyor? (4) Montessori sınıflarında hangi durumlarda ve ne sıklıkla gözlem yapılıyor? (5) Gözlem sonucunda elde ettiğiniz verileri nasıl kullanıyorsunuz? Görüşme esnasında gerekli durumlarda ek sorular sorulmuş ve eğitimcilerin ifadelerini detaylandırmaları istenerek görüşleri hakkında derinlemesine bilgiye ulaşmaya çalışılmıştır. Odak grup görüşmesi başından sonuna kadar video ve ses kaydı olmak üzere her iki şekilde de kayıt altına alınmıştır.

Verilerin Analizi

Veri analiz sürecinde araştırmacı tarafından katılımcıların sorulara yönelik önemli ifadeleri belirlenmekte ve bu ifadeler anlamlı bir grup oluşturacak şekilde temalar oluşturulmaktadır (Creswell, 2018). Oluşturulan temalara da katılımcı ifadelerinden örnekler verilerek açıklık kazandırılmaktadır (Van Manen, 1990). Katılımcıların görüşme sırasında vermiş olduğu cevaplar hiçbir imla düzeltmesi yapılmadan yazıya geçirilmiştir. Analiz sürecinde her iki araştırmacı da yapılan transkripsiyon dökümlerinden yararlanarak sorular çerçevesinde birbirinden ayrı bir şekilde temaları belirlemiştir. Daha sonra araştırmacılar, bir araya gelerek oluşturdukları temaların üzerinde tartışıp görüş birliğine varmıştır. Temalara son şekli verilerek hangi grup altında toplanacakları belirlenmiştir.

Bulgular

1. Montessori eğitimcileri için gözlemin ifade ettikleri

Odak grup görüşmesiyle elde edilen verilere göre eğitimcilerin kendi sınıflarında gerçekleştirdikleri gözlemi üç tema çerçevesinde tanımladıkları belirlenmiştir: Çocukta davranış yönetimi, çocuğun gelişim takibi ve eğitmenin görevi. Bu temalar aşağıda ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

Çocukta davranış yönetimi

Eğitmenler gözlemi genellikle sınıfta bir duruma yönelik gözlem yapma olarak ifade etmiştir. Bu durumun ise çoğunlukla istenmeyen bir davranışı azaltma veya istenilen bir davranışı arttırmaya yönelik bir durum olduğu tespit edilmiştir. Eğitimcilerin çocukta davranış yönetimiyle ilgili bazı ifadeleri şunlardır:

“Gözlemde mesela yani genellikle takip etmemiz gereken bir olayı gözlemliyoruz. Bu istenmeyen bir davranış olur ya da bir davranış nedenini anlamak için olur. Yani bir davranışı gözlemek için gözlemler yapıyoruz. Ya da istedik bir davranışı nasıl arttırabiliriz diye gözlemler yapıyoruz.” (E1)

“Bazen çocuklar materyallere çok farklı davranabiliyorlar. Yani atıp fırlatabiliyorlar. Burada bunu gözlemlemiş oluyoruz. Gözlem buna denir bana göre.” (E3)

Çocuğun gelişim takibi

Eğitmenler sınıflarında gerçekleştirdikleri gözlemlerde çocukların gelişimini takip ettiklerini ve bu takibi yaparken de çocuğun yaptığı çalışmaya göre gelişimini değerlendirdiklerini söylemiştir. Sınıfta çocukların bağımsız bir şekilde çalışma yaptığı ve bu süreçte çocukların gelişimlerinin eğitimcilerin gözlem yapmasıyla takip edildiği belirlenmiştir. Eğitimciler gelişimle ilgili yaptıkları takibi gözlemle ilişkilendirmektedir. Eğitimcilerin çocukta gelişim takibi ile ilgili bazı ifadeleri şunlardır:

“Montessori’de çocukla birebir çalışma yaptıktan sonra yaptığımız çalışmayı çocuğun tekrar etmesinde defalarca tekrar etmesini ve bunu bağımsız bir şekilde yapmasını istiyoruz. Bağımsız bir şekilde yaparken de tek başına bırakmıyoruz gözlem yapıyoruz.” (E1)

“Dönemin başındayken malzemelerin yerini tanımadığı bilmediği için sürekli bir yardıma ihtiyaç duyar çocuk, ne nerede gibi. Ama zamanla daha sonrasında malzemelerin nerede olduğunu veya bir kalemi açması veya herhangi bir sınırlı şekli boyaması bunları dönemin başından sonuna kadar gözlemlediğimizde aradaki farkı görmüş oluyoruz. Gözlem de buna denir.” (E3)

Eğitmenin görevi

Çocukta davranış yönetimi ve çocuğun gelişim takibinin yanı sıra; eğitimciler gözlemi Montessori eğitimcilerinin bir görevi olarak tanımlamıştır. Eğitimcilerin ifadelerine göre aynı sınıfta çalışan eğitimciler günlük olarak farklı görevler üstlenmektedirler: Nöbetçi eğitimci, sunum yapan eğitimci. Eğitimciler hem nöbetçi eğitimcinin hem de sunum yapan eğitimcilerin çocukları gözlemlediklerini ve bunun Montessori eğitimcinin sorumluluklarından biri olduğunu belirtmiştir. E2’nin gözlemin eğitimcinin görevi olması ile ilgili ifadesi şu şekildedir:

“Bu bizim görevlerimizle alakalı. Mesela bir çocukla çalışıyorsak o çocuğu gözlemliyoruz. Ya da yakında paralelde çalışan işte diğer takip ettiğimiz çocukları gözlemliyoruz. Ama nöbetçi öğretmenken bütün sınıfı gözlemliyoruz. Hani zaten orada olay da nöbetçi öğretmenin sınıfı kontrol etmesi ya aslında o da gözlem.”

2. Montessori eğitimcilerinin gözlem yöntemleri

Eğitmenlerin sınıflarında gözlem yöntemleri olarak başvurdukları başlıca yöntemlere ait temalar şunlardır: Tüm grubu gözlemleme, bireysel gözlem, plansız gözlem, planlı gözlem, not alma ve çizelge tutma. Bu temalar aşağıda ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

Tüm grubu gözlemleme

Eğitmenler o gün sınıfta üstlendikleri görevlere göre kullandıkları gözlem yönteminin değiştiğini belirtmiştir. E2 nöbetçi olan eğitimcinin tüm sınıfı görebileceği şekilde kendine bir konum belirlediğini ve çocukların hepsini gözlemlediğini vurgulamıştır. E2’nin tüm grubu gözlemleme ile ilgili ifadesi şu şekildedir:

“Ben mesela nöbetçi öğretmenken genelde posta kutusunun önünde duruyorum. Bütün sınıfı gözlemediğim anlarda. Sınıfın o anki dinamiğini gözlemliyorum kim ne yapıyor kime müdahale etmeliyim ne yapmalıyım diye.”

Bireysel gözlem

Eğitmenlerin gözlem defterleri incelendiğinde eğitimcilerin her çocuğa özel bireysel gözlem yaptığı ve çocuklara hangi çalışmanın sunduğu ve çocuğun gelişim düzeni “sunuldu-tekrar etmeli-uzmanlaştı” seçeneklerinden biriyle not edildiği tespit edilmiştir. Eğitimcilerin çocuğun gelişim seviyesine göre bir sonraki çalışmayı çocuğa sunduğu alınan gözlem notlara göre belirlenmiştir. Bu gözlem notlarına ilişkin örnekler şu şekildedir (çocuklara takma ad verilmiştir):

“Leyla (03.10.2019): Zımparalı rakamlar (1-5) uzmanlaştı” (E1 Gözlem Notu)

“Ahmet (14.10.2019): Kabverengi Merdivenler sunuldu” (E2 Gözlem Notu)

E3 eğitimcilerin sınıfta üstlendikleri görevlere göre çocukları bireysel olarak gözlemlediklerini ifade etmiştir. Sınıfta o gün sunum yapan eğitimcinin çocukla birebir çalıştığını ve bireysel gözlem yaparak çocuğun çalışmasıyla ilgili takibi yaptığını söylemiştir. E2’nin bireysel gözlem ile ilgili ifadesi şu şekildedir:

“Bu bizim görevlerimizle de alakalı. Mesela bir çocukla çalışıyorsak o çocuğu gözlemliyoruz.” (E3)

Plansız gözlem

Eğitmenler sınıfta gelişen anlık durumlar için gelişigüzel gözlemler yaptıklarını ifade etmiştir. Ayrıca eğitimciler anlık durumlara müdahale etmek için plansız gözlem yöntemine başvurduklarını belirtmiştir. E2’nin plansız gözlem ile ilgili ifadesi şu şekildedir:

“Gelişigüzel gözlem de o anda müdahale etmek için anlamak için bir şeyleri saptamak için yapılabiliyor.” (E2)

Planlı gözlem

Eğitmenler görevlerinden biri olarak sürekli gözlem halinde olduklarını ve hem çalışma yaparken hem de çözümlemeye çalıştıkları durumlar için planlı gözleme başvurduklarını söylemiştir. Sunum yapan eğitimcilerin gelişim takibi için çalışma sırasında ve sürekli çocukları gözlemledikleri tespit edilmiştir. Eğitimcilerin planlı gözlem ile ilgili ifadeleri şunlardır:

“Ama problem durumunu bildiğimiz çocuklar için sıklık gözlemi de yaptık. Mesela sıklık gözleminde şöyle yaptık çocuk bunu gün içerisinde kaç kere yaptı. Hepimiz bunun sıklığını saydık. Ya da mesela hangi durumlarda yaptığını baktık. Bu gibi durumlarda planlı gözlemler yapıyoruz.” (E2)

“Bir çocuğun seviyesini öğrenmek için gözlemliyoruz. Aslında çalışma yaparken o sırada gözlem yapmış oluyoruz. Bu planlı gözlem oluyor. Mesela çocuk Seguin 2’de neyi nereye koyuyor, sayıyı karıştırıyor mu? Biz sürekli gözlem halindeyiz.” (E2)

“Sunumu yapıyoruz izlemesini istiyoruz ondan. Zaten çocuk tekrarı hemen anladıysa ona hemen fırsat veriyoruz. Sen devam etmek ister misin diyoruz. Orada da bu sunumu yaparken de çocuk yanımızda oluyor ve çocuğu gözlemliyoruz. Aslında sınıfta her şeyin gözlemi yapılıyor, montunu asmayıp masanın üzerinde bırakması bile.” (E3)

Not alma

Eğitmenler gözlemledikleri durumları not aldıklarını ve gözlem kayıtlarını bir defter tutarak kaydettiklerini aktarmıştır. Ayrıca eğitimciler bu kayıtları, haftalık olarak ofis toplantılarında tüm eğitimcilerle paylaştıklarını da belirtmiştir. Eğitimcilerin yaptıkları gözlemleri not almaları ile ilgili ifadeleri şunlardır:

“Bu çocukları haftalık olarak ya da haftada iki kez buluşacak şekilde gözlemliyoruz. Ve ofislerde birbirimizle bu gözlemlerimizi aktarıyoruz. Gözlemlerken not alıyoruz.” (E1)

“Bir tanede sınıf defterimiz var ona da genel gözlemimizi yazıyoruz.” (E2)

“Bunun için not alabiliyoruz. Herhangi bir ekstrem olumlu veya olumsuz anlamda bir şey gözlemlediğimizde.” (E3)

Çizelge tutma

E2 çocukların çalışmalarının takibini yapabilmek için çocuklara çizelgeler hazırladıklarını ve yapılan çalışmaları bu çizelgelere not ettiklerini belirtmiştir. Böylece gözlem kayıtlarını not almanın dışında çizelgeleri doldurarak da yaptıklarını vurgulamıştır. E2'nin çizelge tutma ile ilgili ifadesi şu şekildedir:

“Biz bu yıl çizelgeler yaptık çalışmaları da oraya tik atarak takip ediyoruz.”

3. Montessori sınıflarında yapılan gözlem çeşitleri

Eğitmenlerin ifadelerine göre Montessori sınıflarında her an ve herkes tarafından gözlem yapılabileceği tespit edilmiştir. Gözlemler kimin kimi gözlemlediğine göre çeşitlilik göstermiştir. Bu gözlem çeşitlerine ait temalar şunlardır: Eğitmenin eğitimciyi gözlemlemesi, eğitimcinin çocuğu gözlemlemesi, eğitimcinin materyali gözlemlemesi, çocuğun eğitimciyi gözlemlemesi, çocuğun çocuğu gözlemlemesi, idareci, branş öğretmeni ve rehberlik servisindeki uzmanın sınıfı gözlemlemesi ve velilerin sınıfı gözlemlemesi. Bu temalar aşağıda ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

Eğitmenin eğitimciyi gözlemlemesi

E1 bir arada çalışan eğitimcilerin diğerinden öğrenmek için birbirini gözlemlediğini ifade etmiştir. Bu gözlemin, sınıfta bulunan çalışmaların sunumunun nasıl yapıldığını bilmeme durumunda yaptıkları bir gözlem olduğunu söylemiştir. E1'in eğitimcinin eğitimciyi gözlemleme ile ilgili ifadesi şu şekildedir:

“Biz birbirimizi gözlemleyebiliyoruz. Bilmediğimiz bir materyal olduğunda şimdi istersen bu sunumu yapma beni izle bu materyalin nasıl kullanılacağını veya sunulacağını öğren diye. Eğitimci eğitimciyi gözlemleyebiliyor.” (E1)

Eğitmenin çocuğu gözlemlemesi

Çalışma bulgularına göre tüm eğitimcilerin çocukları gözlemledikleri tespit edilmiştir. Sınıfta eğitimcinin eğitimciyi gözlemlemesi dışında eğitimcilerin çocukları gözlemesi durumu mevcuttur. Eğitimciler nöbetçi olan eğitimcinin ve sunum yapan eğitimcinin sürekli çocukları gözlemlediği belirtmiştir. Eğitimcilerin çocukları gözlemleme ile ilgili ifadeleri şunlardır:

“Eğitmen de çocuğu gözlemliyor. Yani birlikte bir döngü halinde bir gözlem var.” (E1)

“Nöbetçi öğretmen sürekli gün içerisinde gözlem halinde. Hani çocuğu nasıl ne için yönlendirmeliyim diye ihtiyaçlarını anlamak için gözlemliyor. Sunum yapan öğretmen de dikkati dağılmayacak şekilde o da gözlem yapabiliyor. Ancak çalışma yapan öğretmen asıl çalışma sunduğu çocuğu gözlemliyor.” (E2)

“Biz de nöbetçi öğretmen olarak onları gözlemliyoruz. Böylece kendilerini nasıl ifade ettiklerini aralarındaki ilişkileri anlayabiliyoruz.” (E3)

Eğitmenin materyali gözlemlemesi

E1 Montessori sınıflarında hazırlanmış çevreyi oluşturan eğitici materyallerin de eğitimciler tarafından gözlemlendiğini belirtmiştir. Materyallerin ilgi çekip çekmediği, bu durumun nedenleri ve neler yapılacağı materyalleri gözlemleme sebepleri arasındadır. E1’in eğitimcilerin materyali gözlemleme ile ilgili ifadesi şu şekildedir:

“Biz materyalleri de gözlemliyoruz. Mesela bir materyal koyduğumuzda ilgi çekiyor mu çekmiyor mu, bunları nedenleri neler, materyali nasıl geliştirebiliriz amacıyla gözlem yapıyoruz.”

Çocuğun eğitimciyi gözlemlemesi

Montessori sınıflarında eğitimcilerin çocukları gözlemlemesinin yanı sıra çocukların da eğitimcileri gözlemlediği tespit edilmiştir. Bu gözlem hem eğitimcinin çalışmayı çocuğa sunması hem de eğitimcinin diğer çocuklara verdiği tepkiler sırasında gerçekleşmektedir. Eğitimcilerin çocuğun eğitimciyi gözlemlemesi ile ilgili ifadeleri şunlardır:

“Sunum yaparken biz eğitimcileri gözlemliyorlar. Mesela ona sunmadığımız bir materyalin bile nasıl kullanılacağını başka çocuğa sunarken bizi gözlemleyip öğrenebiliyor. Yani biz sunum yaparken dışarıdan bir çocuk bizi izliyor olabilir.” (E1)

“Çocuklar da öğretmenleri gözlemliyor. Bütün çocuklar sınıftaki dinamikleri biliyor kim hangi çalışmada, nasıl bir davranış problemi var. Öğretmenler kime nasıl tepki verdi.” (E2)

Çocuğun çocuğu gözlemlemesi

Eğitimcilerin tümünün ifadesine göre çocuklar sınıfta birbirlerini de gözlemlemektedir. Eğitimciler, bu gözlemler sırasında bir çocuğa verdikleri tepkiye göre diğer çocukların da nasıl davranacağını belirlediklerini söylemiştir. Ayrıca çocuklar birbirlerine çalışma sunarken de birbirlerini gözlemleme imkânı bulmaktadır. Eğitimcilerin çocukların birbirini gözlemlemesi ile ilgili ifadeleri şunlardır:

“Çocuklar birbirlerini de gözlemliyorlar. Şu şekilde gözlemliyorlar mesela bir çocuk bir kurala uydu biz eğitimciler ne tepki veriyoruz. Bu konuda hem çocuğu hem öğretmeni çok iyi gözlemliyorlar. Biraz da buna göre tavır alıyorlar.” (E1)

“Bir çocuğu bir çalışmaya geçireceksek öncesinde sunacağımız çalışmayı yapan başka çocukların yanına gidip onları gözlemlemesini sağlıyoruz.” (E2)

“Üç parçalı kartları bir çocuk baştan sona akışını doğru bir şekilde yapıyorsa onun yanına öğrenebilmesi için başka bir arkadaşını veriyoruz. O da onu gözlemleyerek öğrenebiliyor. Ya da çocuklara birbirlerini dönüşümlü gözlemleme ve çalışma sunma hakkı veriyoruz, bu şekilde de birbirlerini gözlemleyebiliyorlar.” (E3)

Velilerin sınıfı gözlemlemesi

Eğitmenler sınıflarına velilerin gelerek hem sınıf çevresini hem de kendi çocuklarını çalışma yaparken gözlemlediğini belirtmiştir. Velilerin gözlem yapabilmek için eğitimciler tarafından uygun bir zamana randevu oluşturulduğu ve sınıfa geldiğinde çocukların dikkatini dağıtmayacak şekilde gözlem yaptığı belirlenmiştir. Ayrıca eğitimcilerin ifadelerine göre veliler özel günlerde de sınıflara gelerek dolaylı da olsa gözlem yapmaktadır. Eğitimcilerin velilerin sınıfı gözlemlemesi ile ilgili ifadeleri şunlardır:

“Velilerin yılda bir gözlem yapma hakları var. Bir çalışma zamanı boyunca bizi gözlemleyebiliyor. Çocukların yaptıkları çalışmaları veya sınıftaki düzeni gözlemleyebilmesi için bir fırsat veriyoruz.” (E1)

“Doğum günleri yapıldığında anne baba sınıfa geliyor ve hem bizi hem de çocukları gözlemliyor. Oryantasyon süreçlerinde sınıfta olup gözlem yapıyorlar.” (E2)

“Velilerin gözlem yapabilmesi için randevu oluşturuyoruz. Veli sınıfa geldiğinde çocukların çalışma alanında dışında olacak şekilde bir konum belirliyoruz. Orada durup öğretmen çocuğuyla çalışma yaparken gözlem yapıyor. Çocuğun veliyi görmeyeceği şekilde çalışma yapılıyor.” (E3)

Diğer gözlemler

Eğitmenler sınıfların okul idarecisi, branş öğretmenleri, rehberlik servisindeki uzman ve eğitimci eğitimi aldıkları kurum yetkilileri tarafından da gözlemlendiğini söylemiştir. Bu gözlemlerin genellikle sınıfta gelişen ve çözümlenmesi gereken durumlar için olduğu söylenebilir. Eğitimcilerin sınıflarında yapılan diğer gözlemler ile ilgili ifadeleri şunlardır:

“Branş öğretmenleri veya Pdr öğretmenimiz gelip sınıfı gözlemleyebiliyor.” (E1)

“Müdür gözlem yapabiliyor. Ya da bize eğitim veren kişiler de gelip gözlem yapıyor.” (E2)

4. Montessori eğitimcilerinin gözlem yaptığı durumlar ve sıklığı

Çalışma bulgularına göre eğitimcilerin gözlem yaptığı durumlar ve sıklığı gözlemin amacına göre farklılık göstermektedir. Amaca göre değişen gözlem durumları ve sıklığı farklı temalar altında toplanmıştır. Bu temalara ait gözlem durumları ve sıklığı şunlardır: Her duruma yönelik sürekli gözlem ve problem davranışlara yönelik sıklığı değişen gözlem. Bu temalar aşağıda ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

Her duruma yönelik sürekli gözlem

Eğitmenlerin görevlerinden birinin de gözlem olması sebebiyle okula girdikleri andan itibaren sürekli bir gözlem halinde oldukları tespit edilmiştir. Eğitimcilerin ifadelerine göre sınıfta o gün üstlendiği göreve göre eğitimciler tüm çocukların her durumunu gözlemlemektedir. Eğitimcilerin her durumu sürekli gözlemleme ile ilgili ifadeleri şunlardır:

“Her öğretmenin gözlemleyeceği takip edeceği çocuklar var. Bu çocukları haftalık olarak ya da haftada iki kez buluşacak şekilde sürekli gözlemliyoruz. Ve birbirimize bu gözlemlerimizi aktarıyoruz.” (E1)

“Öğretmenler okula girdiği andan itibaren sürekli bir gözlem halinde oluyor.” (E3)

Problem davranışlara yönelik sıklığı değişen gözlem

Eğitmenlerin ifadelerine göre sınıfta her duruma yönelik sürekli gözleminin yanı sıra problem davranışlara yönelik sıklığı değişen gözlem yapıldığı da belirlenmiştir. Eğitimciler hem tüm problem davranışları gözlemlediğini hem de sorumluluğunu üstlendiği çocuğu özellikle gözlemlediğini vurgulamıştır. Eğitimcilerin problem davranışlara yönelik sıklığı değişen gözlem ile ilgili ifadeleri şunlardır:

“Bir problem davranış vardı, hepimiz gözlemledik ve bir araya gelerek konuşup anlamaya çalıştık. Ama bunların hepsini aşama aşama yaptık.” (E2)

“Kim hangi çocuğu gözlemleyecekse problem davranışı varsa gün boyunca onu gözlemliyor.” (E3)

Eğitmenlerin problem davranışlara yönelik sıklığı değişen gözlem ile ilgili gözlem notlarından biri ise şu şekildedir (çocuklara takma ad verilmiştir):

“Bahçe zamanında çocuklar arka bahçede oyun oynamaktadır. Arka bahçede kaydırak ve ağaç ev bulunmaktadır. Kız çocuklarının iki tanesi gelip Ali’nin onların ağaç eve girmesine izin vermediğini söyler. Öğretmen bahçedeki oyuncakların herkese ait olduğunu söyler. Kızlara Ali’nin yanına gidip paylaşması gerektiğini söylemesini ister. Kızlar biraz sonra öğretmenin yanına gelir ve Ali’nin onları dinlemediğini söyler. Bunun üzerine öğretmen çocuklarla birlikte Ali’nin yanına gidip olayı anlatıp neden bu şekilde davrandığını sorar. Ali cevap vermez. Öğretmen tekrar oyuncakların herkese ait olduğunu ve paylaşması gerektiğini söyler. Eğer bu şekilde davranacaksa kendisinin oynamamasını söyler.” (E3 Gözlem Notu)

5. Montessori eğitimcilerinin gözlem verilerini kullanma şekilleri

Eğitmenlerin ifadelerine göre kaydını tuttukları gözlem verileri belirledikleri amaç doğrultusunda farklı şekillerde kullanılmaktadır. Bu kullanım şekilleri farklı temalar altında toplanmıştır. Eğitimcilerin gözlem verilerini kullanma şekillerine ait temalar şunlardır: Çocuğun gelişim takibi için kullanma ve diğer kullanım şekilleri. Bu temalar aşağıda ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

Çocuğun gelişim takibi için kullanma

Eğitmenler, tuttukları gözlem kayıtlarını çocukların gelişimini takip etmek için kullandıklarını belirtmiştir. Ayrıca eğitimcilerin çocuklar için bireysel çalışma planları hazırlarken gözlem kayıtlarından yararlandıkları tespit edilmiştir. Eğitimcilerin gözlem verilerini çocuğun gelişim takibi için kullanma ile ilgili ifadeleri şunlardır:

“Çocuğun bir sonraki çalışmaya ne zaman geçeceğiyle alakalı da gözlemlerden yararlanılıyor. Çocuk eğer çalışmasını sıkıntısız bir şekilde yapıbiliyorsa bir sonraki çalışmaya geçiriliyor.” (E2)

“Yapılan gözlemler sayesinde çocuğun yaşına göre gelişim geriliği varsa bunu tespit edip sunulacak çalışmaların planlaması yapılabilir. Çocukların hepsi sınıfta farklı yaşlarda ve farklı gelişim seviyelerinde olduğunu yapılan gözlemler sayesinde fark edip onun yaşına ve gelişim seviyesine göre planlama yapıyoruz. Kendiyle yaşıt olan diğer çocuklar daha ileri bir seviyede olabilir ancak bu çocuk gözlemler sonucunda elde edilen bilgilere göre bireysel planlamalar yapılıyor.” (E3)

Diğer kullanım şekilleri

Eğitmenler çocukların problem davranışlarını azaltmak, okul kaydı için kullanmak ve çocukla ilgili yardım alabilecekleri diğer kişilerden destek istemek amacıyla veli, idare ve uzman kişilerle gözlem

verilerini kullandıklarını söylemiştir. Eğitimcilerin gözlem verilerini diğer kullanım şekilleri ile ilgili ifadeleri şunlardır:

“Müdürle, pdr öğretmenleriyle veya veliyle paylaşabiliyoruz. Problem bir çocuksa ve aile bir şey yapmıyorsa yönetimle konuşup çocuğun seneye yapılacak kaydı için bile bir değerlendirme kriteri oluyor. Ya da dışarıdan uzman birinden destek alabilmesi için aileyle veya uzmanla paylaşıyoruz.” (E1)

“Sürekli birbirimizle konuşmanın dışında ofislerimizde de resmi bir şekilde konuşuyoruz batta pdr öğretmenimiz de oluyor ve onunla da paylaşmış oluyoruz. O da bizi sıkıntılı durumlar için yönlendirebiliyor.” (E2)

Sonuç ve Tartışma

Mevcut çalışma özel bir okul bünyesinde aynı sınıfta çalışan üç Montessori eğitimcinin sınıflarında gerçekleştirdiği gözleme yönelik görüşlerini ve ortak tecrübelerini anlamak amacıyla yapılmıştır. Eğitimcilerin gözleme yönelik görüşleri ile gözlemi nasıl tanımladıklarına, gözlem yöntemlerine, gözlem çeşitlerine, gözlem yaptıkları durumlara ve sıklığına ve gözlem verilerini kullanma şekillerine yönelik bulgular elde edilmiştir. Bu bölümde incelenen olguya yönelik elde edilen bulgular alanda yapılmış çalışmalar ışığında tartışılacaktır.

Mevcut çalışma bulgularına göre eğitimciler gözlemin kendileri için ifade ettiklerini çocukta davranış yönetimi, çocuğun gelişim takibi ve eğitmenin görevi şeklinde tanımlamıştır. Atli vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada Montessori eğitimcilerinin daha nazik olmak, sözlü iletişime daha az başvurmak ve daha dikkatli ve rehberlik eden bir eğitmen olmak istemenin yanı sıra gözlem konusunda da özel beceriler geliştirmek istedikleri tespit edilmiştir. Çalışma bulgularında yer alan gözlem konusunda özel beceriler geliştirme isteği mevcut çalışma bulgularıyla örtüşmektedir. Mevcut çalışmada da eğitimciler, çocukları gözlemlemenin Montessori eğitimcilerinin görevlerinden biri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Montessori gözlemin eğitimcilerin temel ve sürekli işlerinden biri olduğunu belirtmiştir (Helfrich, 2016; Patell, 2016). Mevcut çalışmada gözlemin eğitmenin görevi olmanın yanı sıra eğitimcilerin çocukta davranış yönetimi ve çocuğun gelişim takibi için de gözleminden yararlandığı belirlenmiştir. Montessori eğitim yaklaşımı, M. Montessori tarafından çocukların davranış ve gelişimlerinin gözlemlenmesi sonucunda oluşturulmuştur (Lillard & Taggart, 2018; Montessori, 1976). Eğitimcilerin çocukların davranış ve gelişim takibi için gözleminden yararlanmalarının eğitim yaklaşımının felsefi temeline uygun olduğu söylenebilir.

Mevcut çalışma bulgularına göre Montessori sınıflarında başvuru gözlem çeşitlerinden biri eğitmenin çocukları gözlemlemesidir. Montessori sınıflarında eğitimciler çocukların ne yaptıklarını bilmek ve gelişimlerini takip edebilmek için sık sık gözlem kaydı tutmaktadır. Burada amaç çocukların ihtiyaçlarını tespit ederek onlara yardım etmek ve gelişimlerini engelleyecek güçlükleri ortadan kaldırmaktır. Yapılan gözlem belli bir çocuğa yönelik de olsa eğitmen işinin bir gereği olarak sınıfın geri kalanını da gözlemlemektedir (Patell, 2016). Ayrıca eğitimciler Montessori sınıflarında çocuklara yönelik ayrıntılı, sistematik ve bireysel gözlemler yaparak çalışma zamanı boyunca çocukların gelişimini destekleyecek ortamı sağlamaya çalışır (Edward, 2002). Mevcut çalışmada da eğitimcilerin, çocukların birbirleriyle ilişkilerini, neler yaptıklarını ve neye ihtiyaç duyduklarını belirlemek için gözlemlediği tespit edilmiştir. Eğitimcilerin çocuklara yönelik bireysel, planlı, plansız veya her duruma yönelik sürekli gözlem yaptığı da belirlenmiştir. Ayrıca eğitimciler, gözlem yöntemlerinden biri olarak tüm grubu

gözlemlediklerini de söylemiştir. Eğitimciler böylece kimin ne yaptığını bildiklerini ve duruma göre müdahale de bulunduklarını da eklemiştir.

Eğitimcilerin çocukları gözlemlemesinin yanı sıra mevcut çalışmanın bir diğer bulgusu ise çocukların eğitimci ve diğer çocukları gözlemlemesidir. Montessori sınıflarında açık ve geniş sınıflarda çocuklar diledikleri yerde gelişim düzeylerine uygun farklı çalışmaları yan yana yapmaktadır. Bu çocukların hem bir eğitimci diğer çocuğa sunum yaparken hem de başka bir çocuk çalışmasını yaparken çocuğu gözleme fırsatı vermektedir. Çocuk böylece öğrenmeye devam etmekte ve diğer çocukların çalışmalarına bakarak kendi kendini değerlendirme imkânı da bulmaktadır (Montessori, 2016; Stoll-Lillard, 2018). Ayrıca Montessori, hazırlanmış çevrede çocuklara tanınan özgürlük ve eğitimcinin rol model olması sonucu çocuğun çevresini gözlemleyerek kendi kendine öğrenebildiğini ifade etmiştir (Lontz, 2016). Mevcut çalışma bulgularına göre de çocukların eğitimcileri ve diğer çocukları gözlemlemesi ile etrafında gelişen durumları takip edebildiğini, yeni şeyler öğrendiğini ve öz değerlendirme yaparken gözlemlerinden yararlandığını söyleyebiliriz.

Mevcut çalışmada eğitimciler materyalleri gözlemlediklerini de ifade etmiştir. Montessori sınıflarında bulunan eğitici materyaller eğitimcilerin bireysel veya grup gözlemleri sonucunda oluşturulmakta veya düzenlenmektedir (Edward, 2002). Bu bulgu mevcut çalışmanın bulgusuyla örtüşmektedir. Eğitimciler materyale yönelik yaptıkları gözlemler ile materyalin çocukların dikkatini çekip çekmediğini tespit edebilmekte ve çocukların ilgilerine göre materyali düzenleyebilmektedir.

Mevcut çalışmada eğitimciler velilerin randevu ile sınıfa geldiklerini ve bir köşede oturarak sınıfı gözlemlediklerini söylemiştir. Irving (2017) yaptığı çalışmada ebeveynlerin, Montessori sınıflarında gözlem yaparak çocuklar, sınıf ortamı ve eğitim yaklaşımının gereklilikleri hakkında bilgi edindiklerini belirlemiştir. Ayrıca Kural (2020) yaptığı çalışmada Montessori sınıflarında aile katılımına yönelik bir uygulama olarak ebeveynlerin sınıfta katılımsız gözlemci olarak bulunduklarını tespit etmiştir. Bu çalışmaların bulguları mevcut çalışma bulgusu ile örtüşmektedir. Mevcut çalışmaya katılan eğitimciler velilerin sınıfta yaptıkları dolaylı gözlem ile çocuklar, eğitimciler ve sınıf ortamı ile ilgili bilgi edinebildiklerini belirtmiştir.

Mevcut çalışma bulgularına göre eğitimciler tuttukları gözlem kayıtlarını çocuğun gelişim takibinde kullandıklarını ve ebeveynle veya ilgili kişi ve kurumlarla paylaştıklarını ifade etmiştir. Montessori sınıflarında farklı gelişim düzeyindeki çocukların spontane davranışları gözlemlenerek gelişim takibi yapılmakta ve eğitimciler müdahale için uygun imkân ve zamanı belirleyebilmektedir (Kripalani, 2016). Eğitimciler tarafından tutulan ve gerekli kişilerle paylaşılan gözlem notları ile çocukların değerlendirmesinin yapıldığı ve alınması gereken tedbirlerin alınabildiği de söylenebilir.

Alan yazında çok fazla rastlanmayan ancak mevcut çalışma ile elde edilen önemli bir diğer bulgu ise Montessori sınıflarında eğitimcilerin birbirini gözlemlemesi ve okulda bulunan diğer öğretmenlerin veya idari personelin sınıfa gelerek çocukları gözlemlemesi durumudur. Montessori sınıflarında biri baş eğitimci diğeri yardımcı eğitimci olmak üzere birden fazla eğitimci bir arada çalışmaktadır. Aynı sınıfta bir arada çalışan eğitimciler birbirlerine geri bildirim vererek sınıfta yapılan işler ve çocukların gelişimleri ile ilgili farklı bilgi ve bakış açılarına sahip olabilmektedir (Polk-Lillard, 2013). Eğitimcilerin diğeri eğitimcilerinden öğrenmek için gözlemlediği ve diğeri öğretmen veya idari personelin ise sınıfta gelişen ve çözülmesi gereken durumlara yönelik eğitimcilere destek olmak amacıyla gözlem yaptıkları söylenebilir. Bu sayede bir eğitimci tek başlarına çözüme kavuşturamadığı durumlar için destek de alabilmektedir.

Mevcut çalışmaya katılan eğitimcilerin ifadelerine göre sınıflarında gerçekleştirdiği gözleme yönelik tespit edilen görüşlere ve ortak tecrübelerle dair bulgular çalışmaya katılan eğitimcilerin görüşleriyle sınırlıdır. Bu nedenle Montessori eğitimcilerinin hepsine yönelik bir genelleme yapılması mümkün değildir. Bu görüşlerden ve ortak tecrübelerden farklı olarak Montessori eğitimcilerinin farklı görüşlere ve tecrübelerle sahip olmaları olasıdır. Ayrıca nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması deseninde yürütülen bu çalışmada, belirli sayıda katılımcının araştırılan olguya yükledikleri anlam derinlemesine incelendiği için araştırma deseni çalışmanın sonuçlarını genellemeye imkan vermemektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Montessori eğitimcilerinin tümüne genellenemeyen mevcut çalışma sonuçlarının yorumlanmasında bu sınırlılıkların göz önünde bulundurulması önemlidir.

Kaynakça

- Atli, S., Korkmaz, A. M., Taştepe, T., & Köksal-Akyol, A. (2016). Views on Montessori approach by teachers serving at schools applying the Montessori approach. *Eurasian Journal of Educational Research*, 66, 123-138.
- Barbieru, I. T. C. (2016). The role of the educator in a Montessori classroom. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 8(1), 107-123.
- Brassard, M. R., & Boehm, A. E. (2007). *Preschool assessment: Principles and practices*. Guilford Publication. ProQuest Ebook Central. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/bogazici-ebooks/detail.action?docID=320584>.
- Beaty, J. J. (2018). *Erken Çocuklukta Gözlem ve Değerlendirme*. Anı Yayıncılık.
- Beken, S. (2009). *Montessori yöntemi etkinliklerinin 5-6 yaş çocuklarının el becerilerinin gelişimine etkisi* [Yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. Eğiten Kitap.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Siyasal Kitabevi.
- Doctoroff, G. L., & Arnold, D. H. (2004). Parent-rated externalizing behavior in preschoolers: The predictive utility of structured interviews, teacher reports, and classroom observations. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 33(4), 813-818.
- Edward, C. P. (2002). Three approaches from Europe: Waldorf, Montessori, and Reggio Emilia. *Early Childhood Research & Practice*, 4(1), 1-14.
- Fiore, L. B. (2012). *Assessment of young children: A collaborative approach*. Taylor and Francis Group. ProQuest Ebook Central. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/bogazici-ebooks/detail.action?docID=981702>.
- Güçlü, İ. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri teknik-yaklaşım-uygulama*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gülkanat, P. (2015). *Okul öncesi öğretmenlerinin montessori yöntemi ile gerçekleştirilen eğitim uygulamalarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Helfrich, S. (2016). Observation. *NAMTA Journal*, 41(3), 259-264.
- Irving, S. C. (2017). *Montessori parent education: An action research report*. St. Paul, Minnesota: St. Catherine University.
- Kripalani, L. A. (2016). Observation. *NAMTA Journal*, 41(3), 229-247.
- Kural, E. (2020). *Montessori öğretmenlerinin sınıf yönetimi uygulamalarına yönelik görüşleri* [Yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lillard, A. S., & Taggart, J. (2018). Pretend play and fantasy: What if Montessori was right? *Child Development Perspectives*, 13(2), 85-90.
- Lontz, K. M. (2016). Observation: A practice that must be practiced. *NAMTA Journal*, 41(3), 101-131.

- Maxwell, J. A. (2018). *Nitel araştırma tasarımı etkileşimli bir yaklaşım*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Merriam, S. B., & Bass, J. (2018). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Montessori, M. (2016). *Çocuğunuz hakkında bilmeniz gerekenler*. Kaknüs Yayınları.
- Montessori, M. M. (1976). *Education for human development: Understanding Montessori*. Schocken Books.
- Patell, H. (2016). Observation. *NAMTA Journal*, 41(3), 249-257.
- Polk-Lillard, P. (2013). *Montessori modern bir yaklaşım*. Kaknüs Yayınları.
- Seldin, T. (2014). *Montessori yöntemiyle barika çocuk nasıl yetiştirilir?*. Kaknüs Yayınları.
- Stoll-Lillard, A. (2018). *Montessori dehanın ardındaki bilim*. Kaknüs Yayınları.
- Taner, G. (2005). *Bireyi tanıma tekniklerinin okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanmasına ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tunçeli, H. İ. & Zembat, R. (2017). Erken çocukluk döneminde gelişimin değerlendirilmesi ve önemi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 01-12.
- Van Manen, M. (1990). Beyond assumptions: Shifting the limits of action research. *Theory into Practice*, 29(3), 152-157.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yiğit, T. (2008). *Okul öncesi eğitim kurumlarında Montessori ve geleneksel öğretim yöntemleri alan çocukların sayı kavramını kazanma davranışlarının karşılaştırılması* [Yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Covid-19 Pandemi Sürecinde Bir Kurumsal Sosyal Sorumluluk Örneği: Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğüne Bağlı Kurumların Çalışmaları

Mehmet ÖZDOĞRU¹

Yılmaz SARIER²

1. Giriş

Tarihte büyük kırılma ve dönüşümlerin en önemli nedeni, insanlığın tümünün yaşadığı büyük bunalımlar ve krizlerdir. Covid-19 veya toplumda bilinen adıyla yeni tip koronavirüsün neden olduğu salgın da tüm dünyada büyük bir bunalıma neden olmuştur. 2019'un son günlerinde Çin'in Wuhan bölgesinde ortaya çıkan salgın, çok kısa bir süre içerisinde alınan tüm tedbirlere rağmen küresel bir sorun haline gelmiştir. Bu salgın, neden olduğu ölümler ve sağlık sorunları kadar, yol açtığı toplumsal ve psikolojik etkileri bakımından da endişe verici boyutlara ulaşmıştır. Bireylerin toplumda gerçekleşen ekonomik, sosyal, kültürel vb. olaylardan etkilenmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda Covid-19 salgınının, hem iyi hem de kötü deneyimler sonucu ortaya çıkan tutum ve davranışlar üzerinde derin bir etki yaratacağı beklenmektedir (He ve Harris, 2020).

Covid-19 virüsü, birçok alanda kendini hissettirirken en derin boyutta sağlık sistemlerini etkisi altına almıştır. Covid-19'un salgın bir hastalık olarak sağlık sistemleri üzerinde doğrudan, toplumsal düzen üzerinde ise hem doğrudan hem de dolaylı etkiler bıraktığı görülmüştür (Gencer, 2020; Güngör, 2020). Bu etkiler, bütün toplumlarda zamanla derinleşerek önemli değişim ve dönüşümlere yol açabilecek niteliktedir. Salgının gerek sağlık sistemleri gerekse toplumsal düzen üzerindeki korkunç baskıyı hafifletmek için ülkeler acil önlemler almışlar ve almaya devam etmektedirler.

Türkiye'de korona virüsle mücadele kapsamında mücadelenin başladığı 2020 yılının mart ayından itibaren Kontrollü Sosyal Hayat'a geçilmiş, tedbirler sıklaştırılarak çalışan ve görevli olanların dışında diğer tüm vatandaşların evlerinde kalması tavsiye edilmiş, vatandaşlardan hijyene dikkat etmeleri, maske takmaları ve sosyal mesafeyi korumaları istenmiş, okullar tatil edilmiş, 65 yaş ve üstüne uygulanan sokağa çıkma yasağı 20 yaş ve altını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu önlemler sonucunda ortaya çıkan evden çıkmama durumu, maske takma ve fiziksel mesafeyi koruma disiplini toplumu derinden etkilemiştir (Karakaş, 2020).

Toplumlar, kriz zamanlarında karşılaştıkları zorluklarla mücadele edebilmek için dayanışma, yardımlaşma ve iş birliği gibi insanları birbirine yakınlaştıran sosyal enerji kaynaklarını hayata geçirebilmektedirler. Sosyal enerji kaynağı üretebilen toplumlar, krizlerin ve bunalımların üstesinden daha kolay gelebilmektedir. Salgının etkisiyle insanların dayanışma ve iş birliği bilincinin artması sonucu bireylerin birbirine yakınlaşması, toplumların salgına karşı mücadelelerini de olumlu yönde etkilemektedir. Bu dönemlerde devlet politikalarının ve topluma yön veren aktörlerin bu sürece aktif olarak katılması da oldukça önemlidir. Yeni toplumsal dengenin kurulmasında, pandemi sürecinde

¹Mehmet ÖZDOĞRU, Dr., MEB, Eğitim Yönetimi, mehmetozdogru26@gmail.com

²Yılmaz SARIER, Dr., MEB, Eğitim Yönetimi, yilmazsarier@yahoo.com

geliştirilecek yardımlaşma, dayanışma, farklı iş birliği imkânları, fedakârlık yapabilme ve empatik düşünebilme gibi faktörler etkili olmaktadır (Karakaş, 2020). Türkiye’de salgın günlerinde başlatılan “Biz Bize Yeteriz Türkiye’m” kampanyası ve “Vefa-Destek Gruplarının” faaliyetleri toplumu ve kültürel iklimi daha sıkı hâle getirmede önemli roller üstlenmiştir.

Yaşanan pandemi sürecinde, kamu, özel, yerel ve kâr amacı gütmeyen gönüllü tüm kuruluşların iş birliği içerisinde çalışmaları, toplumsal dayanışma ve örgütlü yapılara olan ihtiyacın ne kadar önemli olduğunu da göstermiştir. Sosyal hizmet sunan örgütlerin salgın sürecindeki en temel fonksiyonları; dezavantajlı grupları herkesten daha kısa sürede tespit edip, ihtiyaçlarına yönelik somut adımlar atmaktır. Covid-19 pandemi sürecinin, kurumsal sosyal sorumluluk gelişimini hızlandıracak, “hepimiz bu işin içindeyiz” anlayışını benimseteceği ve kurumların sosyal açıdan daha çok sorumluluk almalarını sağlayacağı düşünülmektedir. Bu tür kurumların bunalım ve kriz dönemlerde kurumsal sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri oldukça önemlidir.

Kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları; iş dünyasının yanı sıra sosyal yararı ve faydayı hedef edinen tüm örgütler tarafından da sıklıkla başvurulmuş bir uygulama alanını oluşturmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk ile kurumlar, faaliyet gösterdiği alanlarda büyüme ve gelişme olanağı bulma ile birlikte topluma faydalı olacak gönüllü hizmetler de yapmaktadırlar (Adeneye ve Ahmed, 2015). Avrupa Komisyonu kurumsal sosyal sorumluluğu; kurumların çevresel ve sosyal sorunları, gönüllülük kapsamında bulunduğu faaliyetlerle ve paydaşlarıyla olan etkileşimleriyle birleştirebildiği bir kavram olarak tanımlamıştır (Commission of the European Communities, 2001).

Paydaşlarına karşı sorumluluklarını yerine getiren, çevresine duyarlı, toplumsal sorunlar karşısında çözüm arayışı içerisinde olan kurumlar, toplum üzerinde iyi bir izlenim bırakmaktadırlar. Bu bağlamda kurumsal sosyal sorumluluk günümüzde kurumlar tarafından ilgi ve dikkat çeken temel değerlerden biri olmuştur (Karatepe ve Ozan, 2017). Kurumsal sosyal sorumluluğun odaklandığı temel alanlar; eğitim, sağlık, çevre ve toplumsal destek olarak gruplanabilmektedir (Kotler ve Lee, 2006). Kurumlar açısından önemli bir başarı göstergesi olan kurumsal sosyal sorumluluk ile kurumlar; toplumun yaşam kalitesini her alanda yükseltmeyi, bölgesel kalkınmayı, toplumsal yaşamı kolaylaştırmayı, doğal çevreye karşı duyarlı olmayı ve çevreye yatırım yapmayı, eğitimin her alanına katkı sağlayacak faaliyetler üretmeyi, sağlık hizmetlerini desteklemeyi ve kültür varlıklarının korunmasını amaçlamalıdır (Özgen, 2006).

Ülkeler, dünyada devam eden Covid-19 salgını nedeniyle oluşan yeni durumlarla tüm toplum ve kurumlarıyla birlikte mücadele etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda ülkemizde Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve bakanlığa bağlı tüm eğitim kurumları gerek eğitim ve öğretime yönelik sorumluluklarını yerine getirirken gerekse kurumsal sosyal sorumluluk anlayışıyla çalışmalar yürütmüşlerdir. Türkiye’de okulların kapanması kararı ile MEB etkin bir uzaktan eğitim sistemi kurmak için dijital eğitim platformu olarak hizmet veren Eğitim Bilişim Ağı’nın (EBA) altyapısını güçlendirmiş ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) ile işbirliği yapmıştır. Öğrencilerin kendi öğretmenleri ile canlı dersler yapmaları sağlanmıştır. Bu dönemde oluşabilecek olumsuz psikolojik sonuçlar ile başa çıkmak için MEB yardım hattı ve rehberlerden oluşan bir psikososyal destek sistemi oluşturmuştur. Bu süreçte MEB, pandemi mücadelesinin ön saflarında yer alan sağlık çalışanlarını, tıbbi malzeme, ulaşım, konaklama, moral ve motivasyon açısından da desteklemiştir. Ayrıca bakanlığa bağlı Mesleki ve Teknik Eğitim kurumları üretim potansiyellerinden yararlanarak toplumun salgın günlerindeki temel

ihtiyaçlarını (maske, siperlik, dezenfektan, önlük vb) karşılamada çok büyük bir katkı sağlamıştır (Özer, 2020).

Covid-19 pandemi sürecinde İçişleri Bakanlığı tarafından valilik ve kaymakamlıkların koordinasyonunda oluşturulan Vefa Sosyal Destek Grupları, dayanışma, yardımlaşma ve gönüllülüğün en güzel örneklerini sunmuştur. Vefa Sosyal Destek Grubu gönüllüleri, 65 yaş üstü vatandaşların yardımına koşarak zor günlerde devletin şefkatli elini ihtiyaç sahiplerine uzatmıştır. Sivil toplum üyelerinin ve yerel yönetimlerin yanı sıra kamu çalışanları da gönüllü olarak “Vefa Sosyal Destek Grubu” çalışmalarına katılmışlardır. Milli Eğitim Bakanlığı da bu gruplara destek vermiş ve bakanlığın kurumlarında çalışan birçok öğretmen, yönetici, memur, şoför ve hizmetli gönüllü olarak bu çalışmalara katılmıştır.

Bu araştırmanın amacı, Covid-19 pandemi sürecinde bir ilçe milli eğitim müdürlüğünde gerçekleştirilen kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarını incelemektir. Araştırma kapsamında Covid-19 pandemi sürecinde Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlarda gerçekleştirilen kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına ilişkin istatistiki verilerin birleştirilmesi ile birlikte çalışmalara katılan eğitim personelinin etkinliklere katılım nedenlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada; ilgili kurumlarda üretilen malzemelerin (maske, siperlik, dezenfektan, önlük, tulum, cerrahi maske aparatı) miktarı, çalışmalarda görev alan personel sayısı, üretilen malzemelerin nerelerde kullanıldığı, Odunpazarı ilçesi Vefa Sosyal Destek ekibinde çalışan personelin unvana göre dağılımları analiz edilmiş, ayrıca kurumlardan çalışmalara katılan personellerin etkinliklere katılım nedenleri incelenmiştir. Yapılan araştırma ile toplumun sosyal sorumluluk bilincinin geliştirilmesi ve kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarıyla ilgili olarak topluma bilgi verilmesi hedeflenmiştir.

2. Yöntem

Nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde yapılandırılan araştırmada, durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışmaları kendi doğal şartlarında meydana gelen olayları zaman ve mekân kısıtlaması altında, çeşitli veri toplama araçları kullanarak zengin bir şekilde betimlemeye çalışan ve derin temellere oturtulmuş çalışmalardır (Hancock&Algozzine, 2006). Durum çalışmasının odak noktası bir olayı var olduğu gibi tanımlamaya çalışmak olup, belirli bir duruma ya da az sayıdaki duruma yoğunlaşmasıdır (Robson, 2015). Bu çalışmada, Eskişehir Odunpazarı İlçe Milli Eğitim koordinesinde, 2020 yılı Mart-Haziran dönemindeki pandemi sürecinde yürütülen kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarının betimlenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda yürütülen çalışmada, 2020 yılı Mart-Haziran pandemi sürecinde Eskişehir Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde bulunan eğitim kurumlarının kurumsal sosyal sorumluluk kapsamındaki çalışmaları sonucunda ulaşılan istatistiki veriler ve bu etkinliklerde görev alan katılımcıların görüşleri incelenmiştir.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tekniği kullanılarak belirlenmiştir. Katılımcıların belirlenmesinde, kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında etkin olarak görev alması, çalışmalarla ilgili yeterli bilgi ve deneyime sahip olunması ölçütleri

kullanılmıştır. Bu noktada araştırmada, 2020 yılı Mart-Haziran pandemi sürecinde Eskişehir Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde bulunan eğitim kurumlarından, kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına katılan 8 eğitim kurumundan birer yönetici ve vefa grubunda görev alan 3 çalışan katılımcı (toplam 11 personel) olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda üretim sürecinde çalışmaya katılan eğitim kurumları şunlardır: Atatürk Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Gazi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Yunusemre Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Gazi Yakup Satar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Eskişehir Olgunlaşma Enstitüsü, Odunpazarı Halk Eğitim Merkezi, Emine-Emir Şahbaz Bilim ve Sanat Merkezi, Milli Zafer İlkokulu'dur.

2.2. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Durum çalışmalarında veri toplamak için birçok yöntem ve kaynak kullanılmaktadır. Durum çalışmalarında, araştırma konusuyla ilgili raporlar, kitaplar, arşiv dosyaları, video ve ses kayıtları, görsel materyaller kullanılmaktadır (Merriam, 1998). Bu araştırmada kullanılan veriler, çalışma konusu ile ilgili dokümanlardan ve katılımcılara sorulan tek soruluk görüş formundan elde edilmiştir. Bu bağlamda ilgili kurum yöneticilerinin üst yönetimle yapmış oldukları yazışmalar, yazılı olarak tutmuş oldukları kayıtlar araştırma için birer doküman olarak kabul edilmiş ve veri olarak kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan istatistiki veriler, 8 kurumdan resmi yazışma ile istenmiştir. Ayrıca çalışmada, katılımcıların pandemi sürecindeki kurumsal sosyal projelerde neden görev almak istediklerini belirlemeye yönelik görüş formunu doldurmaları da istenmiştir. Verilen cevaplar kayıt altına alınmış ve araştırmada veri olarak kullanılmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Durumsal çalışmalarda, araştırma sürecinde toplanan veriler genellikle betimsel, içerik, söylev ve metin analizi gibi farklı ayrıştırma işlemlerine tabi tutulmaktadırlar. Betimsel analizde amaç, toplanan verilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuyla buluşturulmasıdır. Betimsel analiz, genellikle nitel veri seti üzerinde detaylı ayrıştırma gerektirmeyen verilerin işlenmesinde kullanılmaktadır. Katılımcılarının demografik özellikleri ile farklı niteliklerinin tasvir edilmesi, bir durumun genel özelliklerinin anlatılması, bir kişinin yaşam öyküsünün özetlenmesi gibi durumlara ilişkin araştırmaların analizinde betimsel analiz tercih edilmektedir (Miles ve Huberman, 1994). Bu bağlamda araştırmada, görüş formlarından ve doküman incelemesinden elde edilen verilerin çözümlenmesinde çalışmanın amacına da uygun olan betimsel analizden yararlanılmıştır. İstatistiki bilgilere ilişkin dağılımlar frekans değerleri ile tablolarda gösterilmiştir. Ayrıca görüş formundan elde edilen görüşler doğrudan alıntı yapılarak sunulmuş ve vurgulanan milli ve manevi değerler tablolarda gösterilmiştir.

2.3. İnandırıcılık

Guba ve Lincoln (1982) nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik kavramları yerine inandırıcılık kavramının kullanılmasını önermişlerdir. Bu bağlamda çalışmada inandırıcılığın sağlanabilmesi için şu çalışmalar yürütülmüştür: Veri kaynaklarıyla uzun süreli çalışılmıştır, çalışma süresince durumla ilgili ortaya çıkan konular sürekli olarak gözlemlenmiş ve kayıt altına alınmıştır,

veriler katılımcılarla birlikte kontrol edilmiştir, alan uzmanı iki akademisyenden araştırma yöntem ve bulgularına ilişkin uzman görüşü alınmıştır ve araştırma raporu detaylandırılmıştır.

3. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde araştırma kapsamında ulaşılan verilerin betimsel analizi yapılmıştır. Tablo 1’de Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlarda üretilen malzemelerin (maske, siperlik, dezenfektan, önlük, tulum, cerrahi maske aparatı) dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 1. Covid-19 pandemi sürecinde üretilen malzemelerin dağılımı

Kurum	Üretilen malzeme					
	Maske (Adet)	Siperlik (Adet)	Dezenfektan (Litre)	Önlük (Adet)	Tulum (Adet)	Maske Aparatı (Adet)
Atatürk MTAL		1000				
Gazi MTAL	175000		5200			
Yunusemre MTAL		3200				
Gazi Yakup Satar MTAL	250000					
Eskişehir Olgunlaşma Ens.	50000			52	449	
Odunpazarı Halk Eğitim M.	100000					
Emine-Emir Şahbaz BİLSEM		150				
Milli Zafer İlkokulu		250				50
Toplam	575000	4600	5200	52	449	50

Tablo 1 incelendiğinde, Covid-19 pandemi sürecinde Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlardan dördünün toplam 575000 maske, dördünün 4600 siperlik, birinin 5200 litre dezenfektan, birinin 52 önlük, 449 tulum ve 50 maske aparatı ürettiği gözlenmektedir. Salgın sürecinde, Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki 8 eğitim kurumunun kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına etkin olarak katıldığı görülmüştür. Tablo 2’de Covid-19 pandemi sürecinde üretim aşamasında kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına katılım gösteren personelin dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 2. Covid-19 pandemi sürecinde üretim aşamasında kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına katılım gösteren personelin dağılımı

Kurum	Kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına katılım gösteren personel sayısı
Atatürk MTAL	7
Gazi MTAL	10
Yunusemre MTAL	12
Gazi Yakup Satar MTAL	20
Eskişehir Olgunlaşma Ens.	40
Odunpazarı Halk Eğitim M.	10
Emine-Emir Şahbaz BİLSEM	3
Milli Zafer İlkokulu	3
Toplam	105

Yapılan analiz sonucunda, Covid-19 pandemi sürecinde Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlardan toplam 105 personelin kurumsal sosyal sorumluluk

çalışmalarına katıldığı görülmüştür. Tablo 3’de Covid-19 pandemi sürecinde kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında üretilen malzemelerin nerelerde kullanıldığına ilişkin verilerin dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 3. Covid-19 pandemi sürecinde kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında üretilen malzemelerin kullanımına ilişkin dağılım

Kurum	Kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında üretilen malzemelerin kullanımı
Atatürk MTAL	Hibe: İl ve İlçe Sağlık Müdürlükleri, Kızılay, Afad, Odunpazarı Vefa Sosyal Destek Grubu, Tepebaşı Emniyet Müdürlüğü, Odunpazarı İlçe Eğitim Müdürlüğü, Osmangazi Üniversitesi
Gazi MTAL	İhtiyacı olan halkın ve kurumların kullanımı.
Yunusemre MTAL	Hibe: Odunpazarı İlçe Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki okullar
Gazi Yakup Satar MTAL	Hibe: Kızılay, İl ve İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri, Afad, Alpu, İnönü ve Han Belediyeleri, Milli Savunma Bakanlığı Anadolu Batı Bölge Müdürlüğü, Eskişehir ve Odunpazarı Sosyal Dayanışma Vakfı, Afyon İl Milli Eğitim Müdürlüğü
Eskişehir Olgunlaşma Ens.	Hibe: Çimsa Çimento Fabrikası, Ticaret Borsası, Ceyhan Sağlık İlaç Sanayi, Yunus Emre Devlet Hastanesi, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Teknik Üniversite, Eskişehir Emniyet Müdürlüğü. İhtiyacı olan halkın kullanımı.
Odunpazarı Halk Eğitim M.	İhtiyacı olan halkın ve kurumların kullanımı.
Emine-Emir Şahbaz BİLSEM	Hibe: Sağlık ve güvenlik çalışanlarına.
Milli Zafer İlkokulu	Hibe: Sağlık, güvenlik ve eğitim çalışanlarına.

Tablo 3 incelendiğinde Covid-19 pandemi sürecinde kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında üretilen malzemelerin hibe olarak verildiği ve çok farklı kurumda değerlendirildiği görülmüştür. Üretilen malzemelerin sağlık, güvenlik ve eğitim kurumlarındaki çalışan personelin yanı sıra belediyeler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör de dahil olmak üzere tüm toplumun yararına sunulmuştur. Bu bağlamda zor durum ve şartlarda eğitim kurumlarının toplumsal sorumluluklarını yerine getirdiği söylenebilir. Tablo 4’de Covid-19 pandemi sürecinde, Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlardan, Odunpazarı Vefa Sosyal Destek Ekiplerinde gönüllü olarak görev alan personelin unvanlarına göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 4. Covid-19 pandemi sürecinde, Odunpazarı Vefa Sosyal Destek Ekiplerinde gönüllü olarak görev alan personelin unvana göre dağılımı

Unvan	Odunpazarı Vefa Sosyal Destek Ekiplerinde gönüllü olarak görev alan personel sayısı
Okul yöneticisi	78
Öğretmen	35
Diğer (Memur, şoför, hizmetli)	124
Toplam	237

Tablo 4 incelendiğinde, Covid 19 pandemi sürecinde Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlardan toplam 237 personelin Odunpazarı Vefa Sosyal Destek Ekiplerinde gönüllü olarak görev aldığı gözlenmektedir. Bu personelin 78’i yönetici, 35’i öğretmen ve 124’ü farklı türde istihdam edilen (memur, şoför, hizmetli) çalışan olduğu görülmüştür. Bu bulgular ışığında ilçe milli eğitim personelinin, pandemi sürecinde gerek üretim aşamasında gerekse ihtiyacı olan 65 yaş ve üstü vatandaşlara hizmet sunan Vefa Sosyal Destek Ekiplerinde gönüllü olarak görev aldığı anlaşılmış olup ilgili kurumların önemli bir kurumsal sosyal sorumluluk örneği gösterdiği söylenebilir. Ayrıca

çalışmalarda görev alan personelin de önemli bir fedakarlık örneği gösterdiği, gerek dünyanın gerekse ülkemizin bu zor zamanlarında üzerine düşen görev ve sorumluluğu hakkıyla yerine getirdiği yorumu yapılabilir. Tablo 5’de, Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlardaki personelin, Covid-19 pandemi sürecinde çalışmalarda görev alma nedenlerine ilişkin görüşleri yer almaktadır.

Tablo 5. Covid-19 pandemi sürecinde çalışmalarda görev alma nedenlerine ilişkin personel görüşleri

Personel	Unvan	Covid-19 pandemi sürecinde çalışmalarda görev alma nedeni	Vurgulanan değer
Atatürk MTAL	Yönetici	Dünyanın geçirmiş olduğu bu zor pandemi döneminde meslek liseleri olarak bizimde sağlık çalışanlarına katkımızın olması gerektiğini düşündük. Sağlık çalışanlarının siperlik temininde yaşadığı zorluk nedeni ile ücretsiz siperlik üretimini ve dağıtımını gerçekleştirdik.	Yardımseverlik Vatanseverlik Sorumluluk
Gazi MTAL	Yönetici	Maske üretimi maske bulma sıkıntısı çekildiği anda devlete destek amacı ile üretim yapılmıştır. Dezenfektan ise, okullarda, kamu kurum ve kuruluşlarında ve özel sektörlerde hijyenin sağlanması amacı ile üretim yapılmıştır.	Yardımseverlik Sadakat Sorumluluk
Yunusemre MTAL	Yönetici	Ülkemizin siperlik ihtiyacının karşılanmasında elimizden geleni yapabileceğimizi, tüm eğitim personelinin hiçbir ücret talep etmeden çalışabileceği ve ülkemizin zor günlerinde meslek liselerinin önemini daha iyi anlaşılabilmesi için destek verilmiştir.	Fedakarlık Yardımseverlik Vatanseverlik Sorumluluk
Gazi Yakup Satar MTAL	Yönetici	Pandemi ile mücadele sürecinde devletimize ve milletimize sevgi ve bağlılığımızı göstermek, bakanlığımızın bu süreçteki çalışmalarına katkıda bulunmak, milletimizin ve Eskişehir halkının sağlığının korumasına katkı sağlamak için çalışmalara katıldık.	Vatan sevgisi Sadakat Yardımseverlik
Eskişehir Olgunlaşma Enstitüsü	Yönetici	Ülkemizin içinde bulunduğu zor durumda, maske ve boks önlüğü üretip, ihtiyacı olan kurumlara hibe ederek destek olunmak istenmiştir. MEB’in isteği doğrultusunda bez çocuk maskeleri üretilmiştir.	Yardımseverlik Sorumluluk
Odunpazarı Halk Eğitim M.	Yönetici	Devletimize ve milletimize destek olmak ve ihtiyacı karşılamak için çalışmalara katıldık.	Vatanseverlik Yardımseverlik Sorumluluk
Emine-Emir Şahbaz BİLSEM	Yönetici	Emniyet ve sağlık personeline destek olmak amacıyla çalışmalarda gönüllü olarak görev almak istedik.	Yardımseverlik Vefakârlık
Milli Zafer İlkokulu	Yönetici	Emniyet ve sağlık personeline çalışma alanlarında pandemi salgın sürecinde çalışanların hastalık bulaşma riskini azaltma.	Yardımseverlik Sorumluluk Vefakârlık
Vefa Sosyal Destek Ekibi	Öğretmen	Zor durumda olan vatandaşlara ve 65 yaş üstü büyüklere destek olabilmek. Bunu vatandaşa ve dolayısıyla vatana millete bir hizmet olarak düşünüp, devletimin benim hizmetime ihtiyacı olduğuna inanarak, milli manevi duygularla katıldım.	Yardımseverlik Vatanseverlik
	Yönetici	İnsani görevimi yerine getirme arzusu	Sorumluluk
	Diğer (Memur, şoför, hizmetli)	Tüm ülkemizin geçtiği zor bir dönemde sağlığı gücü yerinde olan her vatandaşın devleti için gücü ölçüsünde bir katkı yapması taraftarıyım.	Vatanseverlik Sorumluluk

Tablo 5 incelendiğinde, çalışmalara katılım gösteren personelin ve kurumların çalışmalarda görev alma nedenlerine ilişkin başlıca görüşleri şunlardır; bir bağlılık göstergesi olarak dünyanın ve ülkemizin zor dönemlerinde gerek devletine gerekse milletine destek olunması, sağlık çalışanlarına

duyulan vefa, meslek liselerinin öneminin ortaya çıkarılması, ihtiyacın karşılanması, hastalık bulaşma riskinin azaltılmasıdır. Bu bağlamda görüşler değerlendirildiğinde özellikle sorumluluk, fedakârlık, yardımseverlik, vatanseverlik, vefakârlık ve sadakat gibi değerlerin öne çıktığı görülmüştür.

4. Sonuç

Yayılma hızı son derece yüksek ve ölümcül olan Covid-19 salgını toplumları ve devletleri çaresizliğe ve belirsizliğe sürüklemiş, ülke sınırları kapatılmış, karantinaya uygulamaları geniş düzeyde uygulanmış ve neredeyse tüm dünyada olağanüstü hal ilan edilmiştir. Covid-19 ile birlikte küresel düzeyde yaşanan gelişmeler gösteriyor ki, bütün dünya bir bunalım döneminden geçmektedir. Son güncellenen bilgiler incelendiğinde pandemi sürecinde Türkiye'nin birçok gelişmiş ülkeden daha iyi bir performans sergilediği de görülmüştür (Sertdemir, 2020).

Bunalım dönemlerinde toplumun ve kurumların sorumluluk bilinci önem kazanmaktadır. Bu bağlamda yapılan araştırmada Covid-19 pandemi sürecinde Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlarda gerçekleştirilen kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında, üretilen malzemelerin (maske, siperlik, dezenfektan, önlük, tulum, cerrahi maske aparatı) miktarı, çalışmalarda görev alan personel sayısı, üretilen malzemelerin nerelerde kullanıldığı, Odunpazarı ilçesi Vefa Sosyal Destek ekibinde çalışan personelin unvana göre dağılımları analiz edilmiş, kurumlardan çalışmalara katılan personelin etkinliklere katılım nedenleri incelenmiş ve ulaşılan sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlar COVID-19 pandemi sürecinde toplam; 575000 maske, 4600 siperlik, 5200 litre dezenfektan, 52 önlük, 449 tulum ve 50 maske aparatı üretmiş, hibe olarak birçok kurumun ve toplumun hizmetine sunmuştur. Salgın sürecinde, Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki 8 eğitim kurumundan toplam 105 personelin üretim aşamasında kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarına gönüllü olarak etkin bir şekilde katıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca bu süreçte Odunpazarı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki kurumlardan toplam 237 personelin Odunpazarı Vefa Sosyal Destek Ekiplerinde gönüllü olarak görev aldığı belirlenmiştir. İlçe milli eğitim müdürlüğüne bağlı kurumların, pandemi sürecinde gerek üretim aşamasında gerekse ihtiyacı olan 65 yaş ve üstü vatandaşlara hizmet sunan Vefa Sosyal Destek Ekiplerinde gönüllü olarak görev alarak önemli bir kurumsal sosyal sorumluluk örneği gösterdiği söylenebilir. Bu bağlamda gerek kurumların kurumsal, gerekse personelin bireysel sorumluluklarını yerine getirdiği söylenebilir. Ayrıca çalışmalarda görev alan personelin de önemli bir fedakârlık örneği gösterdiği, gerek dünyanın gerekse ülkemizin bu zor zamanlarında üzerine düşen görev ve sorumluluğu hakkıyla yerine getirdiği yorumu yapılabilir. Nitekim Türk halkı, Çanakkale ve Kurtuluş Savaşlarında, 17 Ağustos 1999 depreminde, 15 Temmuz 2016 darbe girişiminde de görüldüğü üzere tüm zor zamanlarda daima devletin ve milletin yanında olmuş, üzerine düşen sorumluluğu eksiksiz yerine getirmiştir. Bu zor zamanlarda gerek maddi gerekse manevi yönden Türk toplumu büyük fedakârlıklar göstermiştir. Benzer şekilde 2020 yılında tüm dünyayı sarsan Covid-19 pandemi sürecinde de Türk halkı tüm kurumları ile birlikte üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmiştir.

Araştırmada, çalışmalara katılım gösteren personelin ve kurumların çalışmalarda görev alma nedenlerine ilişkin başlıca görüşleri “bir bağlılık göstergesi olarak dünyanın ve ülkemizin zor dönemlerinde devlete ve millete destek olunması, sağlık çalışanlarına duyulan vefa, meslek liselerinin öneminin ortaya çıkarılması, ihtiyacın karşılanması, hastalık bulaşma riskinin azaltılması” olarak

belirlenmiştir. Bu bağlamda görüşler değerlendirildiğinde özellikle sorumluluk, fedakârlık, yardımseverlik, vatanseverlik, vefakârlık ve sadakat gibi değerlerin öne çıktığı görülmüştür. Nitekim öğretim programlarında da yardımseverlik, toplumsallık, vatanseverlik ve sorumluluk gibi değerlerin tüm bireylere kazandırılması gereken en temel değerler olduğu belirtilmiştir (MEB, 2020).

Salgın dönemlerinde dezavantajlı ve risk grubunda olan bireylerin daha da savunmasız hale geldiği bilinmektedir. Bu dönemlerde yoksullar, yaşlılar, engelliler ve hastalar gibi korunmaya ve desteğe muhtaç grupların, yaşamlarını sürdürmek ve sağlıklarını korumak için gereksinim duydukları hizmet ve kaynaklara erişimleri konusunda öncelik sağlanması gerekmektedir. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de Covid-19 salgını ile mücadeleye devam edilmektedir. Geline bu noktada mücadele sadece devlet olarak değil, topyekûn millet olarak verilmektedir. Bu süreçte bireyin hem kendisine ve hem de toplumun diğer üyelerine karşı sorumlulukları artmıştır. Özellikle dezavantajlı gruplara yönelik hizmetlerde de bu sorumluluk kendisini açıkça göstermektedir. Bu süreçte, kurum ve kuruluşların (kamu, özel ve gönüllü kuruluşlar) iş birliği içerisinde öne çıkması gerektiği ve toplumsal dayanışma ve örgütlü yapılara olan ihtiyacın ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılmıştır. Güvenlik, sağlık, sosyal ve psikolojik etkileri daha uzun süre devam edeceği öngörülen salgınla mücadelede, sorumluluk bilinciyle toplum olarak birlikte hareket etmek karşılaşılan problemlerin çözülmesinde en etkili unsur olacaktır.

Kaynaklar

- Adeneye, Y. B., & Ahmed, M. (2015). Corporate social responsibility and company performance. *Journal of Business Studies Quarterly*, 7(1), 151-166.
- Commission of the European Communities. (2001). *Greenpaper: Promoting a European framework for corporate social responsibility*.
<https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2001/EN/1-2001-366-EN-1-0.Pdf>
adresinden 05.09.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Gencer, N. (2020). Covid-19 sürecinde yaşlı olmak: 65 yaş ve üstü vatandaşlar için uygulanan sokağa çıkma yasağı üzerine değerlendirmeler ve manevi sosyal hizmet. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 35-42.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. *Educational Communication and Technology Journal*, 30(4), 233-252.
- Güngör, F. (2020). Covid-19'un toplumsal kurumlara etkisi. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 393-428.
- Hancock, R. D., & Algozzine, B. (2006). *Doing case study research*. New York: Teachers College Press.
- He, H., & Harris, L. (2020). The impact of Covid-19 pandemic on corporate social responsibility and marketing philosophy. *Journal of Business Research*, 116, 176-182.
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 salgınının çok boyutlu sosyolojisi ve yeni normal meselesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40, 541-573.
- Karatepe, S., & Ozan, M. S. (2017). Kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal itibar ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 8(2), 80-101.
- Kotler, P., & Lee, N. (2006). *Kurumsal sosyal sorumluluk*. Sibel Kaçamak (çev), Mediacat Yayınları, İstanbul.
- MEB, (2020). Öğretim programları. <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx> adresinden 05.09.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Merriam, S. B. (1988). *Case study research in education: A qualitative approach*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. Sage, Thousand Oaks.
- Özer, M. (2020). Educational policy actions by the ministry of national education in the times of Covid-19. *Kastamonu Education Journal*, 28(3), 1124-1129.
- Özgen, E. (2006). *Kurumsal sosyal sorumluluk projeleri*. Mavi ağaç Kültür Sanat Yayıncılık: İstanbul
- Robson, C. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri: Gerçek dünya araştırması*. (Çev. Şakir Çınkır ve Nihan Demirkasımoğlu). Anı Yayıncılık, Ankara.
- Sertdemir, A. (2020). Türkiye'nin koronavirüsle mücadele performansı üzerine bir değerlendirme. *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 15-26.

Yabancı Dil Ediniminde Dinleme Becerisi Modelleri

Nurten Özçelik¹

1. Giriş

Gerek anadil gerekse yabancı dil öğretimi/öğreniminde önemli bir yere sahip olan sesli iletileri anlama yetisi, farklı iletişim durumlarında fazla sayıda iletinin dinlenmesiyle yavaş yavaş oluşur. Anadil öğrenimi dinlemeyle başlar. Çevresindekileri dinleyerek duyduğu sesleri taklit etmeye çalışan birey bu şekilde konuşmaya başlar. Konuşma, okuma ve yazma becerileri ise daha ileriki yaşlarda edinilir. Anadilin bu şekilde doğal bir biçimde örtük olarak edinildiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, belirli bir yaştan sonra yabancı bir dili öğrenmeye çalışanlar için her ne kadar temel dil becerilerinin edinim sırası hemen hemen aynı olsa da (önce dinleme daha sonra konuşma, okuma ve yazma) doğal ve örtük bir dil ediniminden söz etmek çok kolay değildir.

Yabancı dilde dinleme yetisi, öğrenenlerde doğuştan var olan bir yeti değildir, öğrenilen bir yetidir ve bu yetinin edinimi amacıyla kullanılabilecek farklı dinleme modelleri mevcuttur: yapıdan anlama ulaşma modeli, anlamdan yapıya ulaşma modeli ve etkileşimsel model öne çıkan modeller arasında sayılabilir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, öncelikle yabancı bir dilin öğretimi/öğreniminde dinleme becerisinin önemi ve temel bileşenleri üzerinde durmak ardından bu temel becerinin ediniminde önemli bir yere sahip olan dinleme metni seçiminde dikkat edilmesi gereken hususları irdelemek son olarak da bu becerinin öğretimi/öğreniminde kullanılabilecek dinleme modellerinin özelliklerini ve temel aşamalarını tanıtmaktır.

2. Yabancı Dilde Dinleme Becerisinin Önemi

Dinleme becerisi edinimi, gerek anadil gerekse yabancı dil öğretimi/öğreniminde temel bir aşamadır. Herhangi bir dilde iletişim kurabilmek için öncelikle dinlemeyi bilmek gerekir. Konuşma, okuma ve yazma becerilerinden önce edinilen bu yeti gelişigüzel edinilemez. Yabancı dillerin eğitimi tarihi incelendiğinde, dinleme becerisinin öğretimi/öğreniminin ancak son 25-30 yıldır önem kazanmaya başladığı görülmektedir.

Dinlemeyi öğrenmek demek, sözcükleri, tümceleri ve anlamı ortaya çıkarmak için dinlenen şeye dikkat etmeyi ve odaklanmayı öğrenmek demektir. Dinlediğini anlama, öğrenilen dile ait ses sisteminin, dilsel yapıların anlamsal ve işlevsel değerlerinin ve aynı zamanda toplumsal-kültürel kuralların bilinmesini gerektirir (Desmons ve diğ., 2005:27).

¹ Nurten Özçelik, Prof.Dr, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, nurtenk@gazi.edu.tr

Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni'ne (AOBM) göre, yabancı dil öğrenen bir kişi, dinlemek için aşağıda belirtilenleri yapabilmelidir:

- İfadeyi *algılamak* (işitsel fonetik beceriler)
- Dilsel iletiyi *teşhis etmek* (dilbilimsel beceriler)
- İletiyi *anlamak* (anlambilimsel beceriler)
- İletiyi *yorumlamak* (bilişsel beceriler) (2009: 92).

“Dinleme pozisyonundaki öğrencinin pasif olduğu düşünülerek bu anlama etkinliği uzun süre ihmal edilmiştir. Anlama, çabuk bir biçimde anlaşılamayacak karmaşık zihinsel süreçleri içine alır; öğrenci ifade de olduğu kadar anlamada da aktiftir” (Ferroukhi 2009:274). Yabancı bir dil öğrenmenin temel amacı, o dilde iletişim kurabilmeyi öğrenmektir. Dinlemeyi bilmek kadar dinlediğini anlamak da iletiye yanıt ya da herhangi bir tepki verebilmek açısından önemlidir. Ferroukhi'ye göre, “Dinleme, ders kitaplarında çok yer verilen bir beceri değildir. Derslerde öğretenler, bu becerinin bir yabancı dilde konuşmayı öğrenen öğrenciler tarafından otomatik bir biçimde edinildiğini düşünerek ihmal etmekte ve bu beceriye az zaman ayırmaktadırlar. Üstelik dinlemeyi öğrettiklerini sanmaktadırlar, oysa asıl yaptıkları, konuşma ya da okuma öğretiminden başka bir şey değildir” (2009:274).

Dinleme etkinlikleri, öğrenenlerin, o dile ait sesleri tanımlarına, sözcükleri bir iletişim durumunda anlamalarına ve anahtar sözcükleri bulmalarına, farklı söyleyiş biçimlerine, vurgulara ve dil düzeylerine duyarlı olmalarına, dil bilgisel yapıları bağlam içinde tanımlarına, dinlenen konuyu önce genel daha sonra da ayrıntılı olarak anlamalarına yardımcı olur. Bütün bu katkılar konuşma ve yazma gibi üretim becerileri için zemin hazırlayıcı niteliktedir.

3. Dinleme Metni Seçimi

Öğrenenlerin dinleme ve anlama becerilerini en iyi biçimde geliştirmek için öğretenlerin kendilerine en çok sordukları sorulardan biri de öğrencilerine ne tür dinleme gereçleri sunacakları ve hangi etkinlikleri yapacaklarıdır. Dinleme becerisi öğretimi/öğreniminde metin seçimi önemli bir konudur: dil düzeyi, uzunluk-kısalık, içerik vb. göz önünde bulundurulması gereken unsurlar arasındadır.

Sınıfta ne tür metinler kullanılmalıdır? İletişimsel yaklaşımın gelişile birlikte yabancı dillerin öğretiminde görüşme, karşılıklı konuşma, hava durumu, haber bülteni vb. gibi çeşitli gerçek materyaller kullanılmaya başlanmıştır. Cornaire'e göre, birçok araştırmacı, yaptıkları çalışmalarda, yabancı dilde dinleme eğitiminde gerçek metin kullanımının olumlu sonuçlar verdiği sonucunu elde etmişlerdir (Herron ve Seay 1991; Long 1991; Bacon 1992). Ancak bazı dil eğitbilimciler, dil öğrenimine yeni başlayanlarla bu tip gerçek materyaller yerine basitleştirilmiş dokümanların kullanımını tercih etmektedirler (Scarcella ve Oxford, 1992).

Tagliante'a göre, sesli dokümanlar yabancı dil öğreniminin daha en başından, ilk dersten itibaren kullanılmalıdır. Farklı anadil konuşanları tarafından konuşulan hedef dille mümkün olduğunca

çabuk bir biçimde iletişim kurmak önemlidir (2006: 99). Böylece, öğrenenler, kendilerini, günlük hayatta en çok kullanılan iletişim durumlarına ait konuşma biçimlerinin içinde bulacaklardır.

Yabancı dilde dinleme öğretimi/öğreniminde gerçek metin kullanılmasını bir gereklilik olarak görenlere göre, gerçek hayattan alındığı için farklı ses ve gürültüler içeren dinleme materyali motive edicidir, zira öğrenenler anadillerinde de aynı dinleme durumlarıyla karşılaşmaktadırlar. Ayrıca öğrenenler, söyleyiş değişikliklerine, dilin konuşmada kullanış biçimine ve konuşma hızına daha iyi hazırlanırlar. Gerçek metin kullanımının karşısında olan görüşe göre, öğrenenlere 2-3 sözcük anlatmak için gürültülü metin kullanmak çok büyük zaman kaybına yol açar, ayrıca yeni başlayanlar için motivasyon düşürücü olabilir. Yabancı bir dil, öğrenenlere, sesletimi iyi bir biçimde yapılmış sözce örnekleriyle öğretilmelidir (Bertocchi ve Constanzo 2017: 98-99).

Dinleme eğitiminde kullanılacak öğretim gereçlerinin seçiminde göz önünde bulundurulması gereken niteliklerini, açıklık ve netlik, öğrenenlerin yaşlarına, ilgi alanlarına uygunluk, uyumlu ve anlamlı bir bütünlük oluşturmak, anlamayı kolaylaştıracak resimler içermek, öğrenenlerin sıkılmaması ve dikkatlerinin dağılmaması adına çok uzun olmaması (en fazla 2-3 dakika), anlaşılır olması (konuşmalar, vurgular, sesletim açık ve net olmalı, konuşma hızı ne çok hızlı ne de çok yavaş olmalı), içeriğinin dilbilimsel, edimbilimsel ve sosyo-kültürel bileşenlere uygunluğu, olarak özetlemek mümkündür. Bunlara ek olarak, bölgesel söyleyiş biçimleri (aksanlar) içerebilir.

Metin seçiminde uzunluk ve içerik de dikkat isteyen konulardır: James'e (1986) göre, 3 dakikalık bir dinlemenin sonunda metnin içeriği dinleyici için ilginç değilse dikkate harcanan çaba kısa süreli hafızaya aşırı derecede yükleme yapılmasına neden olacaktır (akt. Cornaire, 1998:125-126). Brown'a (1995) göre, ne tür metin olursa olsun aşağıda belirtilen özelliklere sahipse o metni anlamak kolaydır:

- a) sınırlı sayıda kişi ve nesne,
- b) birbirinden net bir biçimde ayırt edilebilen kişiler ve nesneler,
- c) basit mekânsal bağlantılar (çok büyük, çok uzak konumlar kullanmak yerine örneğin, bir sokak, bir şehir vb. kullanmak),
- d) olayların oluş sırasına dikkat etme,
- e) farklı sözceler arasındaki bağlantı (sebep-sonuç ilişkisi gibi)
- f) yeni bilgiyi önceki bilgilerle kolayca birleştirme imkânı (akt. Cornaire, 1998: 127).

Dinleme eğitimi amacıyla kullanılabilecek dokümanlar, öğrenenlerin yaş ve ilgi düzeylerine uygun şarkılar, seslendirilmiş şiirler, edebi metinlerden kesitler, tren, gar, havaalanı, uçak, mağaza vs. de yapılan duyurular, televizyon ve radyo yayınlarından alınmış kesitler (hava durumu, haberler, belgeseller), çizgi film, reklam, kısa filmler, telefon konuşmaları, karşılıklı konuşmalar, röportajlar, gösteriler, spor yorumları (futbol, boks, at yarışları vs.) biçiminde sıralanabilir. Uygun materyal bulunamaması durumunda öğretmen tarafından seslendirilmiş metinler de dinleme öğretiminde kullanılabilir.

4.Dinleme Modelleri

Psiko-dilbilim alanında yapılan araştırmalardan hareketle Gremmo ve Holec (1990), dinleme sürecini iki farklı modele göre tanımlamaktadırlar: Bunlardan birincisinde, bir sesli iletinin anlaşılmasında “yapıdan anlama”, ikincisinde ise “anlamdan yapıya” ulaşılmaktadır.

4.1.Yapıdan Anlama Ulaşma Modeli (Le Modèle Sémasiologique/Le Modèle Ascendant: De la forme au sens)

Vanderville ve Verdonck’a (1999) göre, bu model dört aşamadan oluşmaktadır: Algılama, sözcüklere ayırma, yorumlama ve anlamları birleştirme.

1.Algılama

“Ayırt etme” aşaması olarak da adlandırılan bu aşamada, dinleyici önce, iletinin ses zincirini algılamakta ve bu ses zincirini oluşturan sesleri tanıyarak birbirinden ayırt etmektedir. Dilin seslerini tanımak için mümkün olduğunca fazla dinleme alıştırmaları yapmanın yanı sıra anlam hakkında bilgi veren dinleme metnindeki dil dışı unsurlar da (konuşanların cinsiyetleri, yaşları, seslerinden anlaşılabilen üzüntü, coşku, kızgınlık vb. duygular) dinleme metnini yorumlamada birçok ipucu verirler.

2. Sözcüklere Ayırma

Dinleyici, bu aşamada, bu seslerin oluşturduğu sözcükleri, sözcük gruplarını ve cümleleri belirler. “Bölümleme aşaması” olarak da adlandırılan bu aşamada, beyin, duyduğu ve hecelere ayırdığı sesleri ve ses öbeklerini, daha önceden bildiği seslerle karşılaştırarak hangi sesin ya da seslerin hangi sözcüğe ait olduğunu bulmaya çalışır. Dolayısıyla, bu aşamada, dinleyicinin hem sözcük, hem sesbilgisi hem de sözdizimine ilişkin bilgi birikimi devreye girer.

3. Yorumlama

Bu aşamada, dinleyici, bu sözcüklerin kullanıldığı farklı bağlamlardan hareketle tanıdığı bu sözcük, sözcük öbeği ve cümleleri inceleyerek anlamlandırmaya çalışır. “Dinleme metni, dinleyicinin aşına olduğu bir konuya sözcükler kolayca tanınacaktır. Öğrenenin sözcük bilgisi ne kadar geniş ve zengin ise anlaması da o kadar kolay ve hızlı olacaktır” (Berdal-Masuy ve Briet 2010: 2).

4. Anlamları Birleştirme

Beyin, dinleme metnindeki farklı sözcüklerin anlamlarını birleştirerek iletinin genel anlamına ulaşır. “Dinleme, yalnızca düz bir çizgi şeklinde ilerleyen bir süreç değildir, anlama ulaşmak için durum ve bağlamı dikkate alarak sözcüklerin diziliş biçiminin daha da ötesine geçmek ve sözcenin genel olarak ifade ettiği şeyi anlamak gerekir” (Berdal-Masuy et Briet 2010:3).

Bu model, sınırlılıkları olan bir modeldir, sürekli tek başına kullanılmamalıdır. İyi sonuçlar elde etmek için aşağıda açıklayacağımız “anlamdan yapıya ulaşma modeli” ile birlikte kullanılabilir.

4.2. Anlamdan Yapıya Ulaşma Modeli (Modèle Onomasiologique / Modèle du Haut Vers le Bas / Modèle Descendant / Du Sens à (Vers) la Forme

Daha çok tecrübeli okuyucular tarafından kullanılan (Desmons ve diğ. 2005: 50) bu modele göre anlama süreci dört aşamadan oluşmaktadır:

1.Önce, dinleyici sahip olduğu önceki bilgilerinden (bu bilgiler genel bilgiler ve mesajın kendine iletildiği iletişim durumuna ait bilgiler olabilir: kim kime hitap ediyor, nerede, ne zaman, ne amaçla vs.) ve iletinin kendisine ulaşma durumuna göre edindiği bilgilerden hareketle iletinin içeriği hakkında

varsayımlarda bulunur. Anlamla ilgili kesin olmayan bu varsayımlar farklı düzeylerde olabilir ve iletinin genel anlamını olduğu kadar (konuşma sırası, sözce, cümlecik, sözcük grubu, sözcük vb.) mantıki yapısını oluşturan çeşitli anlam birimlerini de kapsayabilir. Anlamla ilgili bu varsayımlar anlamsal içeriğin alacağı dilsel biçimler ve beklentilerle birleştirilir.

2. İlk aşamaya paralel olarak, dinleyici iletinin iletildiği dilin anlam yapıları hakkındaki bilgilerden hareketle biçimsel tahminlerde bulunur: sözcükleri gösteren sesbirimlerin yapıları (mümkün olan ya da olmayan ses bölünmeleri, mümkün olan bölünmelerin gerçekleşme düzeyi vs.) sözdizimsel yapılar gibi. Örneğin; Fransızcada özne + tümlec + yüklem sıralaması eğer tümlec bir zamir değilse mümkün değildir.

3. Varsayımları doğrulama: Bu aşamada, dinleyici tahminlerini doğrulama işine girer. Bu doğrulama işi, ses zincirinin doğrusal ya da ayrıntılı bir biçimde incelenmesiyle değil birbirine sıkı sıkıya bağlı olan ve dilbilimde dil göstergesini oluşturan gösteren ve gösterilen biçiminde ifade edilen biçim ve anlamla ilgili varsayımlarını doğrulamasına izin veren bir ipucunun alınmasıyla yapılır.

4. Anlamları birleştirme: Sürecin son aşaması doğrulamanın sonucuna bağlıdır:

- Yapılan varsayımlar doğruysa, iletinin önceden tahmin edilen anlamı genel anlamla bütünleşik hale getirilir.

-Tahminler doğrulanamaz ve çürütülemez ise, dinleyici o ana kadar topladığı bilgilerini depolayarak (konuşmadaki diğer ipuçlarını örneğin, tekrarlar vs. ona anlamı bulma işinde yardımcı olacakları zaman bu işi tekrar denemek amacıyla) anlam oluşturma işini askıya alır.

- Tahminler doğru çıkmazsa dinleyici metnin zihninde kalan bölümüne biçimden anlama giden yöntem uygulanarak toplanan bilgilerden hareketle, ya yeni tahminlerde bulunarak işe sıfırdan başlar ya da giriştiği bu anlam yapılandırma işinden tamamıyla vazgeçer.

Sonuç olarak, bu modelde ileti ve iletinin yüzeysel biçimleri (gösterenler) ikinci plandadır. Asıl öncelik, dinleyici tarafından sözlü ifadenin anlamının tahmin edilmesine verilmiştir. Böylece, bir tren garındaki sesli iletler, farklı aksanlarla seslendirilmiş hatta bilinmeyen bir dilde oluşturulmuş (İtalyancanın bir Fransız tarafından anlaşılması) iletleri anlayabilmek, ayrıca bir kişi daha konuşmasını bitirmeden onun ne söyleyeceğini bilmek mümkün olabilir. Diğer taraftan, tahmin-doğrulama sürecinde sözlü ifadenin anlamı metinden dinleyiciye sürekli bir biçimde aktarılmamakta aksine bu anlamlandırma metinde verilen bilgilerle dinleyicinin bilgisinin bir etkileşimi sayesinde oluşmaktadır. Sonuç olarak, dinleyicinin metinle ilgili ön bilgisi ne kadar çok ise anlamak için metne ihtiyacı o kadar az olacaktır. Yabancı dil öğreniminde dinlemeden önce yazılı biçimi görülen bir ifadeyi anlamak daha kolaydır. Dinleyicinin bir iletinin anlamını tahmin etmesine yardımcı olan çeşitli bilgiler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İletişim durumuna ilişkin sosyo-dilbilimsel bilgiler
- Konuşan kişi hakkındaki sosyo-psikolojik bilgiler
- Söz konusu söylemin biçimine ilişkin açıklayıcı bilgiler
- Kullanılan kodla ilgili dilsel bilgiler
- Konuşulan konuya ilişkin referans bilgileri
- Konuşmacının ait olduğu topluluğa ilişkin kültürel bilgiler (Gremmo ve Holec 1990: 3).

Berdal-Masuy ve Briet'e göre, bu iki model de öğrenenler tarafından bir metni dinlemede kullanılabilir. Birinin ya da diğerinin fazla kullanılması, dinleyicilerin dile ilişkin bilgilerine, konuya aşinalık derecelerine ve dinlemenin amacına bağlıdır (akt. Ferroukhi 2009:276).

4.3. Etkileşimsel Model

Dinlediğini anlamda kullanılan üçüncü model ise günümüzde yaygın bir biçimde kullanılan etkileşimsel modeldir. AOBM'ye göre, dinleme, dinleyicinin gerek iletişimsel gerekse genel bütün yetilerini kullandığı etkileşimsel bir yorumlama süreci olarak kabul edilebilir (Berdal-Masuy ve Briet 2010:3). Dinleme, sadece yapılardan anlama ya da anlamdan yapılara ulaşma süreci değil aynı zamanda dinleyicilerin mesajı anlamak dil ile ilgili bilgilerine ve ön bilgilerine başvurdıkları etkileşimli bir yorumlama sürecidir (Rost, 1990). Dinleyiciler aynı anda her şeye dikkatlerini veremezler, kendilerine verilen görevin amaçlarına göre seçici bir biçimde dinlerler.

Bir metnin iletişimle ilgili amacının ne olduğunu bilmek, dinleyicinin neyi dinleyeceğine ve hangi süreçleri kullanacağına karar vermesine yardım edecektir (Ferroukhi 2009:277).Cuq'e göre, araştırmacılar, her iki sürecin bütünleşik hale getirildiği bir anlama modelinde hemfikirler. Dinleyici/okuyucu çoğunlukla anlamdan yapıya ulaşma modelini kullanmakta, bu modelin yetersiz kaldığı durumlarda ise yapıdan anlama ulaşma modeline başvurmaktadır (2003: 51). Edimbilimsel açıdan sözlü/yazılı anlama birçok unsuru içinde barındıran bir iletişim durumunu simgelerler: Bunlar; dinleyici/okuyucu, dinleme/okuma amacı, konuşan/yazan.

Dinleyici kendine özgü psikolojik, sosyal ve kültürel özellikleri olan bir varlıktır. Dinleyicinin özellikleri, iletişimi ve etkileşimi etkiler. Yorgun, stresli, dikkatini yoğunlaştıramayan bir dinleyici etkili bir dinleme gerçekleştiremeyecektir. Karşısında konuşan kişiyle olumsuz sosyal ilişkileri olan bir dinleyici karşındakini iyi bir şekilde dinleyemeyecektir. Siyasi tercihleri olan bir dinleyici farklı görüşleri iyi dinlemeyecektir. Dinleyicinin önceki bilgilerinin niteliği ve niceliği anlama sürecini doğrudan etkileyecektir.

Dinlemeyle ilgili bir iletişim durumunun en önemli bileşenleri arasında gönderen (konuşucu) ve gönderilen (dinleyici) ile birlikte bir de ileti yani sözlü metin (radyo yayını, karşılıklı konuşma, konferans, tiyatro oyunu vb.) yer alır. Sözlü metinler, daha önceden hazırlanmış ya da doğaçlama bir konuşma ya da bir metnin okunması şeklinde karşımıza çıkabilirler ve türlerine uygun olarak dilbilimsel ve edimbilimsel kurallara uyarlar. Farklı söylemler farklı dinlemelerin yapılmasını gerekli kılar. Dinleme işleminin gerçekleştiği yer ve zaman gibi unsurlar da süreci etkilerler.

Sonuç ve Öneriler

Yabancı dil öğretimi/öğreniminde dinleme becerisinin ediniminde kullanılabilecek dinleme modellerini tanıtmak amacıyla hazırlanan bu çalışmada üç model ele alınmış ve bu modellerin aşamaları üzerinde durulmuştur: yapıdan anlama ulaşma modeli, anlamdan yapıya ulaşma modeli ve etkileşimsel model. Dil öğrenenler tarafından bazen bilinçli bazen de farkında olmadan kullanılan bu modeller bazı aşamalar içermektedirler. Hem öğrenenler de hem de öğretmenlerde farkındalık yaratmak amacıyla çalışmada bu aşamalar ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

Yaşayan dil Fransızcada dinleme eğitiminin amacı, öğrenenlere öncelikle duydukları sözceleri anlama becerisi edindirmek ve bu amaç doğrultusunda kullanabilecekleri dinleme stratejileri hakkında farkındalık yaratarak onları etkin olarak kullanabilmelerini sağlamak olmalıdır. Bu bağlamda, öğretmenlerin hazırlayacağı ders içerikleri ve öğretim programlarının önem arz ettiğini ve elde edilecek başarının büyük oranda, öğretmenin programın hazırlanmasına harcayacağı zamana ve çabaya bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Anlamaya odaklı bir derse yönelik olumlu tutum, öğrenenin yeni bilgilerinin eski bilgileriyle bütünleşmesini sağlayan dil öğreniminin duygusal ve bilişsel yönleri arasında bağ yaratan etkileşimli ve etkin bir eğitim programının hazırlanmasından geçmektedir. Bu açıdan, yeni teknolojiler, öğreneni daha fazla güdüleyerek ve onu öğrenmesinin sorumluluğunu alacak etkin bir katılımcı yapacak yardımcıları olabilirler.

KAYNAKÇA

Avrupa Konseyi. (2009). *Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni. Öğrenme-Öğretme-Değerlendirme*. Ankara, T.C. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları.

Berdal-Masuy, F. ve G. Briet, (2010). “*Stratégies pour une écoute efficace*”. Erişim adresi: dial.uclouvain.be/pr/boreal/object/boreal%3A144223/datastream/PDF_01/viewErişim tarihi:08.04.2020.

Bertocchini, P. ve E. Constanzo. (2017).*Manuel de formation pratique pour le professeur de FLE*. Paris, CLÉ International.

Cornaire, C. (1998). *La compréhension orale*. Paris, CLE International.

Cuq, J.P. (2003). *Dictionnaire de didactique du français langue étrangère et seconde*.Paris, CLÉ International, S.E.J.E.R

Desmons, F., ve diğ. (2005). *Enseigner le FLE Pratiques de classe*.Paris, Editions Belin.

Ferroukhi, K.(2009). “La compréhension orale et les stratégies d’écoute des élèves apprenant le français en 2e année moyenne en Algérie” in *Synergies Algérie n°4.*, pp.273-280.

Gremmo M.-J. ve H. Holec (1990).“La compréhension orale: Un processus et un comportement”. *Le Français dans le Monde, Recherches et Applications. N° spécial*. Fév/Mars. epc. univ-lorraine. fr /EPCT_F/pdf/La %20 compOrale.pdf. Erişim tarihi:10.04.2020.

Rost, M. (1990).*Listening in Language Learning*. New York, Longman.

Tagliante, C.(2006).*La classe de langue*. (Nouvelle édition).Paris, CLÉ International.

Vanderville, M. ve A. Verdonck. (1999). *Apprends à apprendre les langues*.Louvain-la-Neuve:Van In.

Yabancı Dil Öğretimi/Öğreniminde Yazma Becerisi Edinimi

Nurten Özçelik¹

1.Giriş

Yabancı dil eğitiminde temel amaç, öğrenenlerde dört temel becerinin edinimini sağlayarak, onları hedef dilde, rahat bir biçimde sözlü ve yazılı iletişim kurabilecek duruma getirmektir. Bunlar bilindiği gibi sözlü ve yazılı anlama (les compréhensions orale et écrite) ile sözlü ve yazılı anlatım (les expressions orale et écrite) becerileridir. Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni'nde konuşma becerisi "bir konuşmaya katılmak" (prendre part à une conversation) ve "sözlü olarak kesintisiz konuşmak" (s'exprimer oralement en continu) şeklinde iki bölüme ayrılmıştır. Bu becerilerin edinimi sürecinde Türk öğrencilerin karşılaştıkları sorunların ele alınıp incelenmesi, ülkemizde yabancı dil Fransızcanın daha iyi öğretimi/öğrenimi açısından son derece önemli ve gereklidir ve bir bölümü daha önce yapılan çalışmalara konu olmuştur (Topçu Tecelli ve Özçelik 2007;Özçelik 2008).

Bir kişi anadilinde bir metin yazdığı zaman, yazma ile ilgili çok sayıda sürecin (planlama, metin haline getirme vb.) ve alt sürecin (harflerin şekillenmesi için devinim becerilerinin koordine edilmesi, uygun sözcük seçimi vb.) devreye girmesi, insan zihninde birçok işlemi de beraberinde getirir. Bu alandaki bütün bilişsel etkinlikleri tanımlamak ve varsayımları doğrulamak için daha birçok çalışmaya ihtiyaç vardır. Yabancı dil de en zor edinilen beceri olarak kabul edilen yazma için de aynı durum söz konusudur ki burada iletişimin oluşumu üzerinde önemli sonuçları olan başka etkenlerin de göz önünde bulundurulması gerekir. Öğrencinin ana dilindeki yazma becerisi düzeyi, yazmaya olan istek ve ilgisi, gerek anadili gerekse öğrendiği dilin dilbilgisi ve yazım kurallarına, sözcük dağarcığına, metin türlerine, kültürüne ilişkin bilgi birikimi vb. unsurlar ortaya çıkacak ürün üzerinde etkili olurlar.

Meslekî deneyimlerimize ve sınıf içi gözlemlerimize dayanarak, öğrencilerimizin önemli bir bölümünün 4-5 yıllık bir yabancı dil eğitiminin ardından bile ne yazık ki herhangi bir konuda, Fransızca metin yazmada zorlandıklarını, yazma konusunda üşengeç ve isteksiz bir tavır içinde olduklarını, yazdıkları metinlerin gerek şekil gerekse içerik bakımından birtakım eksiklerinin olduğunu söylemek mümkündür.

2. Yöntem

2.1. Amaç

Yabancı dilde yazılı anlatım becerisi ediniminin önemi ve gerekliliğinin bilincinde olarak bu becerinin geliştirilebilmesi ve öğrencilerin istenilen beceri düzeyine sahip olabilmeleri için özellikle öğretim elemanlarının yazım öncesi, yazım aşaması ve yazım sonrasında neler yapabileceği konusunda öneriler sunmayı amaçlayan bu çalışmada, öncelikle Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı 1. sınıf öğrencilerinin 2019-2020 Akademik yılı Güz yarıyılında "Fransızca Yazma Becerileri I" dersine ait vize ve final sınavlarında ve ayrıca ödev

¹ Nurten Özçelik, Prof.Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, nurtenk@gazi.edu.tr

olarak verilen konularda yazmış oldukları metinlerin genel özellikleri üzerinde durulacaktır. Ardından, hem bölümümüz öğrencilerinin hem de ülkemizde Fransızca öğrenmeye çalışan birçok öğrencinin bu alanda karşılaştıkları sorun ve güçlüklerin en aza indirgenebilmesi amacıyla, yabancı dilde yazılı anlatım becerisinin temel bileşenleri ve yazılı anlatım etkinliğinin aşamalarına değinilecektir. Son olarak da, öğrencilerin ikinci yabancı dil Fransızcada yeterli düzeyde yazma becerisi edinebilmeleri ve bu becerilerini geliştirebilmeleri için öğretim elemanlarının derste ve ders dışında yapabilecekleri katkılara dair önerilerde bulunulacaktır.

2.2.Evren

Çalışmanın evrenini, bir yıl Fransızca hazırlık programı okumuş ve 2019-2020 Akademik yılı Güz yarıyılında haftada 2 saat Fransızca Yazma Becerileri I dersini almış 46 öğrenci oluşturmuştur. Öğrencilerin birinci yabancı dili İngilizcedir.

2.3. Verilerin Toplanması

Bu çalışmanın verileri, Fransızca Yazma Becerileri I dersini almış 46 öğrencinin sınav ve ödev kâğıtları incelenerek elde edilmiştir. Fransızca Yazma Becerileri I dersinde Expression Écrite (Niveau 2) adlı ders kitabı okutulmaktadır. Kitap her biri 3 dersten meydana gelen toplam 5 üniteden oluşmaktadır. Konu olarak öğrencilerin ilgisini çekebilecek, düzeylerine uygun farklı temalar ele alınmıştır. Ders, bir hafta konu işleme, diğer hafta verilen yazma ödevlerinin sınıf ortamında akran ve öğretim elemanı eşliğinde düzeltilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Vize ve final sınavlarında öğrencilere, sınıfta işlenmiş ve kitaptaki konulardan hareketle hazırlanmış dört bölümden oluşan sorular yöneltilmiştir: Birinci bölümde, dört cümleyle yanıtlamaları istenen üç ayrı soru başlığı, ikinci bölümde genellikle boşluk doldurma ya da cümle kurma şeklinde hazırlanmış dilbilgisi soruları, üçüncü bölümde eş anlam, zıt anlam, açıklama şeklinde 10 sözcükten oluşan sözcük bilgisi, son bölümde ise 20-25 cümleden oluşması istenen bir kompozisyon yazmaları beklenen sorular yöneltilmiştir. Kompozisyon sorusunun bir bağlam (contexte) içinde sorulmasına özellikle önem verilmiştir: Kim yazıyor? Kime yazıyor? Ne yazıyor? Neden yazıyor? Ne kadar uzunlukta yazıyor? vb. Objektif bir değerlendirme yapabilmek adına cümlelerin istenenden fazla olmamasına dikkat çekilmiştir. Çalışmanın verileri, her öğrencinin 1 vize, 1 final, 2 ödev olmak üzere toplam 4 kâğıdı incelenerek ve sıklıkla gözlemlenen özellikler ve eksikler gruplandırılarak elde edilmiştir.

3. Bulgular

Öğrencilerin sınav ve ödev kâğıtlarının şekil ve içerik bakımından incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular aşağıda ortaya konmuştur.

3. 1. Öğrencilerin Yazdıkları Metinlerin Genel Özellikleri

- Öğrencilerin yazdıkları sözce (énoncé) ya da metinler şekil (forme) açısından incelendiğinde;
1. Metinler genellikle 3-4 satırlık 1 ya da 2 paragraftan oluşmaktadır,
 2. Uzun yazılmış metinlerde giriş-gelişme-sonuç bölümleri tam olarak ayırt edilememektedir,
 3. Sınavlarda yetiştirememe kaygısıyla metinler çok çabuk yazıldığından, yazılar genellikle düzgün ve okunaklı değildir,
 4. Özellikle ev ödevlerinin yazıldığı kâğıtlar özensiz seçilmiştir,
 5. Genel olarak, noktalama işaretlerinin kullanılmadığı saptanmıştır.

Metinler içerik (contenu) açısından incelendiğinde;

- 1.Kurulan tümceler genellikle sujet+verbe+complément şeklinde kısa ve basit tümcelerdir,
- 2.Kullanılan sözcük dağarcığı sınırlıdır ya da aynı sözcükler, aynı ifadeler, kişi adları ve bağlaçlar sık kullanılmıştır,
- 3.Bağlaç kullanımı konusunda sıkıntılar olduğu için sözcükler ve paragraflar arasında kopukluklar saptanmıştır, bu da metnin genel tutarlılığını ve anlamsal bütünlüğünü bozmuştur,
- 4.Metinlerin içerikleri ve verilen örnekler zaman zaman konuyla bağdaşmamaktadır,
- 5.Öğrenciler, daha önce özellikle üzerinde durularak öğretilmeye çalışılan dilbilgisine ait birçok konuda da yanlışlar yapmışlardır (eylem çekimleri, ilgi adlarının kullanımı, ad-adıl, özne-adıl ve zaman uyumları vb.),
- 6.Evde hazırlanan ödevlerde daha az yazım ve dilbilgisi yanlışları vardır. Bu durum, evde zaman sınırlaması ve sınav heyecanı unsurunun ortadan kalkmasından ve başvuru kaynaklarının daha iyi kullanımından kaynaklanabilir,
- 7.Metinlerde, öğrencilerin birinci yabancı dili İngilizcenin de etkisi görülmektedir (her iki dilde de benzer sözcüklerin İngilizce olanının yazılması: “protéger” yerine “protect”, “effet” yerine “effect” vb.).
8. Seyrek olarak, bazı öğrencilerin yöneltilen soruyu yanlış anladığı ve konuyla ilgisiz yanıt verdiği saptanmıştır.

Burada şunu belirtmeliyiz ki incelenen kâğıtlar arasında, sözce ve metin yazım kurallarına uygun yazılmış, gayet düzenli, okunaklı, içerik bakımından zengin olanları da vardır ama bunların sayısı fazla değildir.

3.2. Yazma Becerisinin Bileşenleri

Saptamış olduğumuz ve özetle değindiğimiz bu ve benzeri eksiklikler başka çalışmalara da konu olabilecek kadar önemli ve kapsamlıdır. Bu eksikliklerin, tamamen ortadan kaldırılamasa bile en aza indirgenebilmesi adına biz öğretim elemanlarına görevler düşmektedir: Yabancı dilde yazma becerisi denince ne anlıyoruz? Konuya hangi açılardan bakmalıyız? Öğrencilerimize ne tür katkılarda bulunabiliriz? Seçtiğimiz ders araç-gereçleri, öğrencilerin yazma becerisini geliştirmeye yönelik ve düzeylerine uygun mu?

Bu soruları yanıtlamaya, öncelikle yazma becerisini oluşturan temel bileşenlerden bahsederek başlamak yerinde olacaktır. Yazma becerisinin bileşenleri üç grupta incelenebilir: *yazan kişi, ürün ve yazma süreci*.

3.2.1.Yazan Kişi (le scripteur), *bilgi* (connaissances), *beceri* (savoir-faire) ve *davranışlar* (attitudes) olmak üzere üç önemli unsur bünyesinde barındırır. Yazan bir kişinin becerisi, yazılı iletişimin oluşumuna katkıda bulunan *bilgi, beceri* ve *davranışların* bütünü olarak tanımlanabilir. Yazma becerisinin bu üç ögesi yazan kişiyi etkilerler. Burada, öğrencinin yalnızca yabancı dilde değil aynı zamanda ana dilinde (hatta birinci yabancı dili İngilizcede) edinmiş olduğu bilgi, beceri ve davranışlarda devreye girerek ortaya çıkacak ürünün niteliğini etkilerler.

3.2.2.Ürün (le produit), *iletişim* (communication), *metin* (texte) ve *dili* (langue) içine alır. Oluşturulması amaçlanan *ürün* üç önemli açıdan incelenebilir:

Yazmak, bir *iletişim* kurmaktır. İçeriği olan bir iletiyi üretmeyi, olası okuyucusunu göz önünde bulundurabilmeyi, kendini okuyucunun yerine koymayı ve iletişimin gerektirdiği şartlara uymayı

bilmeyi gerektirir. Bir metnin yazımının oluşturduğu iletişim durumuna (situation de communication) ilişkin olguların öğretimi çerçevesinde öğretmenin yapabileceği katkıları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Metni yazarken, okuyucusunu dikkate alarak yazmasını öğretmek,
- Metnin dil düzeyini, farklı okuyuculara hitap edecek şekilde nasıl değiştirebileceğini öğretmek,
- Bir metinde okuyucuya uygun olmayan şeyi buldurmak,
- Verilen bir metnin okuyucusunu tahmin ettirtmek ya da buldurmak,
- Öğretim elemanından başka okuyucuları olan metinler yazdırmak (reklam, yazışma, mektup, dilekçe vb.).

Yazmak, bir *metin* aracılığıyla iletişim kurmaktır. Bu açıdan, beceri, yazılı metnin özelliklerine ve şartlarına uygun bir ürünü ortaya çıkarabilmek demektir: metne ilişkin yapısal düzenlemeler, metin türlerine uyma, sözcelerin ve paragrafların birbirine bağlanması, metnin gelişimi (progression) ve tutarlılığı (cohésion) vb. Metin yazımında uyulması gereken kuralların öğretimiyle ilgili olarak öğretim elemanının yapabileceği bazı etkinlikler aşağıda verilmiştir:

- Metnin açık, net, okuyucu tarafından anlaşılır olmasına dikkat etmesini öğretmek,
- Metin yapılarını inceletmek, örneğin; öğrenciye, betimleme, açıklama, bilgilendirme, emir-talimat verme, anlatma, kanıtlama, özetleme vb. hakkında bilgi vererek bunları hangi eylemler ya da kalıplarla ifade edebileceğini öğretmek,
- Metinlerin üzerindeki notlardan hareketle metinleri yeniden oluşturmalarını istemek,
- Paragrafları karıştırılmış bir metni düzgün hale getirmelerini istemek,
- Bağlaçlarla ilgili alıştırmalar yaptırmak: içinde boşluklar bırakılmış bir metni doldurtmak, eş anlamlı bağlaçlar, bağlaçlardan sonra kullanılacak eylem kip ve zamanlarıyla ilgili çalışmalar yaptırmak.

Yazmak, verilen bir *dilde* metin üretmektir. Burada beceri, bu dilin sözcük dağarcığına, yazım ve dilbilgisi kurallarına, sözdizimine ve dilin yazılı kullanımındaki diğer kurallara uymayı bilmek olacaktır. Metin yazımında öğrencinin uyması gereken yazım ve dilbilgisi kurallarının öğretimiyle ilgili olarak aşağıdaki etkinliklerin yapılmasının yararlı olacağı görüşündeyiz:

- Metin içinde işaretlenmiş sözcüklerin dilbilgisel uyumlarını yapmalarını istemek,
- Öğrencilere dilbilgisel çözümlemeler yaptırmak,
- Öğrenmeleri için dilbilgisi kuralları vermek,
- Dikte yaptırmak,
- Öğrenmeleri için eş sesli, eş anlamlı ve zıt anlamlı sözcük serileri vermek,
- Zor sözcüklerin yazımlarını öğrenmeleri için yazım listesi vermek,
- Ses alfabesine (fonetik) göre yazılmış bazı sözcüklerin yazımını istemek,
- İçinde düzeltilmesi gereken yanlışlar bulunan metinler vermek.

3.2.3. Yazma Süreci (processus d'écriture): Vigner'e göre, bir metnin hazırlanmasında *planlama*, *metin haline getirme* ve *gözden geçirme* olmak üzere üç önemli aşamadan söz edilebilir (2001: 73-74). Bu çalışmada, bunlara *iyileştirme* aşaması da eklenerek yazma süreci, *planlama* (planification), *metin haline getirme* (mise en texte), *iyileştirme* (amélioration) ve *gözden geçirme* (révision) olmak üzere dört aşamada ele alınacaktır:

Yazmak, *planlamak*'tır (Planifier). Planlama işi, yazmanın en başında ya da süreç boyunca yapılabilir. Amaçların belirlenmesi, okuyucunun tanınması, yaratılmak istenen etki, aktarılacak düşünce ve bilgilerin araştırılması, üslup (biçem), ritm ve anlatım biçiminin (ton) seçimi vb. bakımından öncelikle *iletişim* boyutunu ilgilendirir.

Planlamak, aynı zamanda metnin uzunluğuna karar verilmesi ya da tahmini bir uzunluğun belirlenmesi, kesin ya da geçici bir metin yapısının oluşturulması bakımından *metin*, uygun bir sözcük dağarcığının araştırılması, dil ile ilgili başvuru kaynaklarının edinimi bakımından da *dil* boyutunu ilgilendirir.

Bir metnin yazımının planlanması ve hazırlanmasıyla ilgili olguların öğretimi çerçevesinde öğretim elemanının öğrenenlerine yapabileceği katkıları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Bir metnin hazırlanması için gerekli kural ve ilkeleri vermek,
- Yazılacak metnin bir planını yapmasını istemek,
- Öğrencilerin metinlerinin planını yapmalarına ve metinlerini hazırlamalarına yardım etmek,
- Yazılacak metni, tartışmalar, bilgi-fikir alışverişleri ve araştırmalardan hareketle hazırlatmak.

Yazmak, *kaleme almak*tır (Rédiger). Bir metni oluşturmak, ortaya çıkarmaktır. Duygu, düşünce, istek ve eğilimlerin sözcüğe, tümceye, paragrafa, metnin bölümlerine ve metne dönüşmesidir. Yazma, iletişimin doğruluğunu ve etkililiğini, metnin uyumunu ve düzeltilmesini sağlamak için, söylemin ve dilin yazımsal, sözdizimsel, anlambilimsel, biçimsel (üslupla ilgili) ve sözbilimsel imkânlarını kullanır.

Yazmak *yeniden yazmaktır* (Réécrire). Yeniden yazma, daha iyi bir duruma getirmek amacıyla metinde gerekli görülen yerlerin değiştirilmesidir. Fikirlerin eklenmesi, çıkarılması ya da kesinleştirilmesi bakımından *iletişim*, öğelerin yeniden düzenlenmesi bakımından *metin*, sözcüklerin incelenip yeniden yazılması bakımından da *dil* boyutunu ilgilendirir.

Bir metne, son şeklini vermeden önce düzeltilmesi ile ilgili olguların öğretimi çerçevesinde, öğretim elemanı tarafından yapılabilecekler şöyle sıralanabilir:

- Öğrencilerden, daha önce yazmış oldukları metin üzerinde, onu daha iyi bir duruma getirmek amacıyla çalışmalarını istemek,
- Öğrencilerin, metinleri üzerinde yeniden çalışmalarına bireysel olarak yardım etmek,
- Yeniden yazmak ya da yazılanları yeniden biçimlendirmek için gerekli kural ve ilkeleri vermek,
- Öğrencilerden, metinlerinin birden fazla taslağını yapmalarını istemek,
- Öğrencilere, başka bir öğrencinin henüz son şeklini almamış metni hakkında yorum ve eleştiri yaptırmak, önerilerde bulundurmak.

Yazmak, *gözden geçirmektir* (Réviser). Gözden geçirme, bir metnin tamamının ya da bir bölümünün gerek şekil (forme), gerekse içerik (contenu) yönünden içerdiği hataları bulmak ve düzeltmek amacıyla sistemli olarak, dikkatli bir biçimde incelenmesi ve düzeltilmesidir. İletinin içeriğinin belirgin ve net olması kaygısı bakımından *iletişimi*, metin içi bağlantı ve düzenlemelerin (cohésion ve organisation) doğru yapılması bakımından *metni* ilgilendirir. Bununla birlikte, yazım, sözdizimi ve sözcük dağarcığının dikkatli bir biçimde incelenmesi açısından da özellikle *dil'i* ilgilendirir.

Bir metnin son olarak gözden geçirilmesi (révision) ve düzeltilmesine ilişkin olguların öğretimi çerçevesinde öğretim elemanı şunları yapabilir:

—► Öğrencilerden, metinlerini teslim etmeden önce son şeklini yeniden okumalarını ve düzeltmelerini istemek,

—► Yazılmış bir metni düzeltme ve gözden geçirme tekniklerini öğretmek,

—► Öğrencilere yazılmış bir metni düzeltme alıştırmalarını yaptırmak,

—► Bir öğrencinin metnini başka bir öğrenciye gözden geçirtmek,

—► Öğrencilerden, diğer öğrenciler tarafından belirlenen yanlışları düzeltmelerini istemek.

3.3. Yazma Becerisi Öğretiminde Önem Verilmesi Gereken Konular

Bir Fransızca yazma becerileri öğretene elbette iki ya da üç dönemde her şeyi öğretmez, öğreteceği şeyler arasında bir seçim yapması gerekir. Bu seçimi yaparken, özellikle, aşağıda belirttiğimiz yazma becerisini ilgilendiren öğeleri de göz önünde bulundurmasının yerinde olacağını düşünüyoruz:

1. Yazım ve dilbilgisi kurallarını,
2. Yazılı Fransızcanın sözdizimi ile ilgili konularını,
3. Yazıyı zenginleştirmek için sözcük ve terimleri,
4. Metin yazmak için gerekli fikirlerin nasıl bulunup seçileceğini,
5. Bir paragrafın nasıl oluşturulacağını,
6. Bir metnin nasıl oluşturulacağını,
7. Yazarken iletişim durumunu (situation de communication) ve olası okuyucuyu nasıl göz önünde bulunduracağını,
8. Yazım aşamasındaki bir metni nasıl daha iyi bir duruma getireceğini,
9. Metnin son şeklini nasıl gözden geçirip düzelteceğini,
10. Sözlük, dilbilgisi kitabı, eylem çekimi kitabı gibi başvuru kaynaklarının kullanımını.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Türk öğrenenlerin ikinci yabancı dil Fransızcada, yeterli düzeyde yazma becerisi edinebilmeleri için yazmış oldukları metinlerde şekil ve içerik bakımından saptanan eksik ve yanlışlar irdelerek, yazılı anlatım becerisinin üç boyutundan bahsedilmiştir: *yazan kişi*, *ürün* ve *yazma süreci*. *Yazan kişi* bilgi, beceri ve davranışlar, *ürün* iletişim, metin ve dil açılarından incelenmiş, *yazma süreci* ise planlama, metin haline getirme, iyileştirme ve son gözden geçirme aşamalarıyla ele alınmıştır. Ayrıca, öğretmenlerin, *üretim öncesi* ve *üretim aşamasında*, ne tür katkı ve yönlendirmelerde bulunabileceğine dair öneriler sunulmuştur.

Çalışma boyunca yapılmış olan uygulamaya dayalı öneriler, soruna kesin olarak çözüm getirmese de yazma eğitimi verecek kişilerin, işin doğasını ve bu görevin gereklerini biraz daha iyi anlamalarına yardımcı olarak onların bu konudaki tutum ve görüşlerine yön verebilir. Yapılmış olan tanım ve açıklamalardan hareketle her öğretim elemanı ve hatta her öğrenci yapılan yanlışların ve saptanan eksiklerin bilgi ve beceri eksikliğinden mi yoksa yazma sürecinde izlenmesi gereken aşamalara riayet edilmemesinden mi kaynaklandığını saptayarak o aşamayla ilgili etkinliklere ağırlık verebilir. Sorun tek boyutlu değildir: dersin tanımı, amaçları, içeriği, kullanılan araç-gereçler, derse verilen önem ve ayrılan zaman, öğrenenlerin bilgi, beceri ve derse yönelik ilgi ve güdülenme düzeyleri, bu konuda önemli işlevlere sahiptirler. Çalışma boyunca sunulan önerilere ek olarak:

- Sözce düzeyinde bile sorun yaşayan öğrencilerden metin yazmalarını istemek ve sözceden metne sorunsuzca geçmelerini beklemek çok gerçekçi bir yaklaşım olamaz. Yazma ancak yazarak öğrenilebilir. Bu nedenle, öğrenmenin başından itibaren çok basit düzeyden başlayarak (bir davete yanıt verme, bir şey sorma, tavsiyede bulunma vb.) yazma etkinliklerinin yaptırılması faydalı olacaktır (Cuq 2003:180,181). Yazmaya başlamak için bütün eksiklerin tamamlanmasını beklemek hiç yazamama riskini de beraberinde getirebilir.

- Öğrencileri her konuda çok okumaya yönlendirmelidir. Çünkü hem ana dilde hem de yabancı dilde edinilmiş okuma ve yazma becerileri birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Janopoulos, Krashen ve Déschenes gibi araştırmacılar tarafından yapılan araştırmalar, yabancı dilde yoğun okuma ile kompozisyon yazımı arasında doğru orantı olduğunu göstermiştir (Cornaire, Marie-Raymond 1999:39,71).

- Birçok araştırmaya göre, yabancı dil öğreniminde, anadilde ve daha önce öğrenilmiş başka dillerde edinilmiş bilgi, beceri ve kazanımların büyük bir kısmının aktarımı kaçınılmazdır (Edelsky, 1982). O halde öğrencilerin pozitif aktarım (le transfert positif) yapabilmeleri açısından anadil ve diğer öğrenilmiş dillerin iyi öğrenilmiş ve bu dillerde yazılı anlatım becerisinin iyi düzeyde edinilmiş olması önemlidir.

- Öğrencilerin yanlışlarını görmeleri ve aynı yanlışları tekrarlamamaları için yazılan metinlerin, hazırlanan ödevlerin değerlendirilerek öğrenciye geri dönüt verilmesi, hatta düzeltmelerin sınıfta diğer öğrencilerin de katılımıyla yapılması ve sık yapılan yanlışlar üzerinde konuşulup tartışılması öğrencilerin derse olan ilgilerini ve çalışma isteklerini arttıracaktır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu çalışma, öğrenenlerin yabancı dilde yeterli düzeyde yazma becerisi edinebilmeleri için öğretim elemanlarının yazım öncesi ve yazım aşamasında ne tür katkılarda bulunabileceği konusunda öneriler sunmak amacıyla hazırlanmıştır. Sorunu öğrenenler açısından ele alıp inceleyen çalışma ve araştırmaların yapılması, iyi yazan öğrencilerin yazarken nasıl bir yol izledikleri ya da hangi stratejileri kullandıklarının araştırılıp ortaya konması, bu konuda sorunu olan öğrencilere yarar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Avrupa Konseyi. (2009). *Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni Öğrenme-Öğretme-Değerlendirme*, Ankara, TC MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Cornaire, C. ve Marie-Raymond, P.(1999). *La production écrite*, Paris, CLÉ International
- Cuq, J.P. ve Gruca, İ. (2003). *Cours de didactique du Français Langue Étrangère et Seconde*, Grenoble, PUG.
- Edelsky, C. (1982). Writing in a bilingual program:The relation of L1 and L2 texts, *Tesol Quarterly* 16.2.
- Özçelik, N. (2008). Problèmes de prononciation des étudiants turcs en français, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 34, s.204-218.
- Topçu Tecelli, N. ve Özçelik, N. (2007). Fransızca dilbilgisi öğreniminde üniversite öğrencilerinin karşılaştıkları güçlükler: Fransızca ve Türkçede sözdizimsel ve biçimbilimsel farklılıklar, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* sayı 32, s.282-293.
- Vigner, G. (2001). *Enseigner le français comme langue seconde*, Paris, CLÉ International.

Türkçede O>U, U>O Değişimlerinin Nedenleri

Fatih Özek¹

Cemile Uzun²

1. Ses değişimi

Türkçede O>U, U>O değişimleri bugüne kadar yapılan çalışmalarda bir bütün olarak ele alınmamıştır. Bu çalışmada, "Bu değişikliklere neden olan sebepler nelerdir?" sorusuna cevap aranmıştır. Dünya dillerinde ve Türkçede O>U, U>O değişikliklerinin meydana geldiği fonetik ortam ve diğer durumlar incelenmiştir.

Dünya dillerinde ünlü değişimlerini inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Martinet, "boğumlanma çabasını en aza indirme" ilkesinin sesli harf değişikliklerinin temeli olduğunu savunmuştur. (Martinet, 1952) Blevins, ünlülerin değişirken proto şekillerle birleşerek yeni bir sese dönüştüğünü belirtir. (Blevins, 2004) Labov ise "itme zinciri" adını verdiği kuramında ünlü değişimini iki ses biriminin konumundaki değişim olarak tanımlamaktadır. (Labov, 1994)

Dil çeşitliği değişke (varyante) kavramı ile ifade edilmektedir. Değişke kavramı ilk kez Labov tarafından kullanılmıştır. Labov, dildeki çeşitliliğin bölgesel, sosyal ya da durumsal faktörlerle ilgili olabileceğini sistematik olarak ortaya koymuştur. (Labov, 1994:70) Labov dil değişkesini üç aşamada ele almıştır.

1. Köken: Dilin çeşitli kaynaklarının olduğu evredir. Bu aşamada bir fonemin birçok varyantı vardır. Çeşitliliğin kaynağı analog, ödünçleme, kaynaşma, gelişigüzel değişim veya kişinin karakteristik fizyolojisi ile ilgilidir.
2. Yayılma: Bu aşamada varyantlardan biri kendini korur. Yeni değişim eski değişim ile ilgi kurabilir. Kendini koruyan varyantın kullanımı devam eder.
3. Kalan varyantların ortadan kalktığı dönem: Bunun birçok nedeni olabilir. Etkin toplumsal sınıf, etkin olmayan toplumsal sınıfa baskı kurar ve süreci hızlandırabilir.

Dilsel çeşitlilik dilin her yapısında seste, sözde ve söz diziminde görülebilir. (Durell, 2004:195) Değişke (varyante), çeşitli sosyal nedenlerle birbirleriyle çelişen farklı aksanları, farklı dilbilimsel biçimleri, farklı lehçeleri ve hatta farklı dilleri kapsamaktadır. (Holmes, 2008:7) Özellikle de dildeki değişkeler birincil dil edinimi sırasında meydana geldiğinde, değişime yol açabilecek içsel faktörler tarafından harekete geçirilir. Toplumsal dil bilimin temel varsayımı, dilde gözlemleyebileceğimiz varyasyonun rastgele olmadığı yani dilde varyasyonun sosyal olarak önemli olduğudur. Sosyo dil bilimin bulguları, dil varyasyonunun büyük ölçüde sosyal sınıf ve statü tarafından belirlendiğini göstermiştir.

¹ Doç. Dr, Fırat Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, ozekfatih@gmail.com

² Öğr. Gör., Fırat Üniversitesi, TÖMER, cemileuzun000@gmail.com

Ses değişiminin genel kabul görmüş bir tanımının olmadığı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir. Bazı araştırmacılar ise ses değişimini diyalekt teması, paradigma düzenlenmesi ve yapıda sadeleşme gibi fonolojik değişimi ile açıklamaktadır.

Dünya dillerinde ses değişimine neden olan durumlar incelendiğinde O>U, U>O değişimlerinin nedenleri şöyle sınıflandırılabilir: Ses Değişiminde Sosyal Ağ Etkisi, Ünlü Değişim Modelleri.

1.1. Ses Değişiminde Sosyal Ağ Etkisi

Bir dilin ünlü sistemi belirlenirken dilin kullandığı ünlülere ve ünlülerin ürettiği varyantlara bakılmalıdır. Ünlüler boğumlanma noktasında oluşumlarını tamamlamadan varyantlarını üretip oluşumlarını tamamlarlar. Bu etkiye ortak-eklemleme denilmektedir. Ortak-eklemleme, fonemlerin farklı bağlamlarda farklı şekilde gerçekleşmelerini sağlar. Bu durumda anlam ayırt edici olmayan varyantlar ortaya çıkar. Dünya dillerinde fonemlerin varyantlarında çok çeşitliliğin görülmesi insan dilinin doğuştan gelen özellikleri ile bağdaştırılmaktadır. (Jakobson, Halle, 1956)

Varyantların oluşumları ile ilgili çeşitli kuramlar vardır. Bir fonem varyantını rastgele seçmez, boğumlanma noktasına en yakın sesi varyantı olarak belirler. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından fiziksel ve psikolojik yaklaşımla ele alınmıştır. Sosyo dil bilimcilerin amacı, dilin bir toplulukta kullanılma şeklini ve insanların dili kullandıklarında yaptıkları seçimleri açıklayan teori geliştirmektir. Dil varyant üretirken çeşitli açılardan temas halinde olduğu sosyal yapıdan yararlanır.

Sosyal ağ kuramı O>U, U>O değişimlerine şöyle kaynaklık etmektedir. Bu değişimler dillerin ünlü yapısından kaynaklandığı için karakteristik bir özellik göstermektedir ve fonetik çevreye bağlı değildir. Ayrıca kelimelerin ya O’lu ya da U’lu kullanımı görüldüğü için kelimelerin tek kullanımı vardır.

1.2. Ünlü Değişim Modelleri

Bir ünlünün başka bir ünlüye neden dönüştüğü ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Jakobson, Trubetskoy seslerin neden değiştiğiyle ilgilenmişlerdir. (Trubetskoy, 1939:31) Ses değişikliğinin nedeni ve ses değişikliğinin oluşum yollarına ilişkin Kiporsky, Labov, Lindlom, Blevins ve Ohala’ nın önemli çalışmaları vardır. Labov ve Lindlom “Ses değişimini inceleyen analizler” geliştirmişlerdir. (Labov, 1994; Lindlom, 1990) Blevins ve Ohala da “Ses değişikliğinin seyrinin belirlenmesinde algısal süreçlerin ve boğumlanmanın önemli rol oynadığını savunmuşlardır.” (Blevins, 2004; Ohala, 1974)

Boğumlanma yerinde ünlülerin oluştuğu fonetik boşluk, ünlülerin mevcut alanıdır. Bu fonetik boşlukta ağız, dudakların ve dilin aldığı pozisyonlara göre çeşitli sesler oluşur. Ağız kanalının açıklığı dar/kapalı ve geniş/açık ünlüleri meydana getirir. Dilin durumu ön dil/arka dil ünlülerini oluşturur. Dudakların durumu ise geniş/yuvarlak ünlüleri oluşturmaktadır. Ağız, dudak ve dil çevresindeki fonetik boşlukta bazen bir ünlü başka bir ünlüye doğru hareket etmek ister. Hareketini bir ünlüyü kendisine doğru çekme veya bir ünlüyü kendisinden uzaklaştırma/itme ile gerçekleştirir. Ünlülerin birbirine doğru hareketi ünlülerin değişim sürecini başlatır. Ünlülerin değişimi ile ilgili genel kabul görmüş üç model bulunmaktadır.

1.2.1. Ses Değişiminde İşlevselcilik

André Martinet, 1952’ de yayınladığı “İşlevsel, Yapı ve Ses Değişimi” adlı çalışmasında bu modelin temelini atmıştır. Bazı ses değişimlerinin nedenini tanımlanmak zordur. Dil neden değişir, belirlemeden önce dillerin nasıl oluştuğu ve nasıl çalıştığı bilinmelidir. Her konuşmacının genel eğiliminde “boğumlanma çabasının en aza indirilmesi” ve “seslerin algısal kolaylık için kendilerini nasıl düzenlemeleri gerektiği” ilkeleri bulunmaktadır. Ses kendisini kontrol etmezse doğasında kolayca kaçma eğilimi olan konuşmacı dili anlaşılabilir hâle getirebilir. (Martinet, 1952: 126)

Bu model, konuşmayı devam ettirme isteği ile seslerin birleşmesini önler. Bu durumda fonetik boşluğu işgal edilen ünlü en yakın komşusunu kendisine doğru çeker. Martinet’ e göre bir sesin boğumlanmasındaki boşluk başka bir ses tarafından işgal edilirse yeri işgale uğrayan ses başka sese dönüşür. Martinet ses değişimini dört aşamada ele almıştır. Seslerin değişimi en alt basamak olan dördüncü aşamadan başlar, bir üst basamağa doğru ilerler.

1	i	ü	u	
2		e	ö	o
3		ɛ	ə	ẽ
4		a		ã

Şekil 1: Martinet, 1952:21

1.2.2. Evrimsel Ses Bilim

Bu modelin savunucusu Juliette Blevins’ tir. Evrimsel kurama göre ünlüler değişirken proto şekilleriyle birleşip yeni bir sese dönüşür. Bir sesin proto şekliyle ilişkisi değişim-şans-şeyim aşamaları ile kurulur. Yani bir sesin birden fazla varyantı olduğunda dinleyici konuşmacının çıkarmış olduğu varyanta en yakın sesi çıkarmaya çalışır. Konuşmacı, sesi çıkarmaya başladığı anda kendi ses sisteminde var olan proto şekle başvurması değişim, çıkaracağı ses şans, ortaya çıkan ses ise şeyimdir.

i	u
e	o
a	

Şekil 2

Modelde, yukarıdaki gösterilen seslerin değişim zincirleri incelenmiştir. (Pierrehumbert, 2001) Bu modelin ses değişim zinciri Yunan, Portekiz, İskandinav dillerinde yaygındır. (Samuel, 2005:33)

1.2.3. Ses Değişim Zinciri

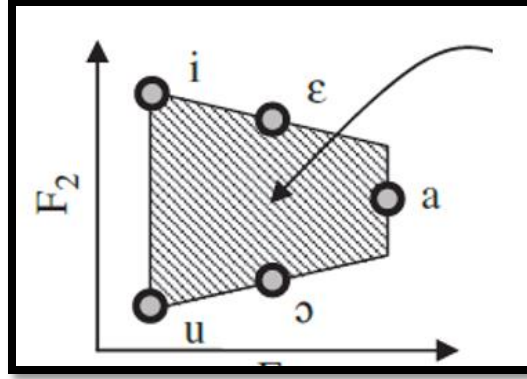
Ses değişiminde bir başka model de ses değişim zinciri modelidir. Dillerin fonetik sistemleri, bazı durumlarda bir sesin değişmesini diğer sesin durumuna bağlar. Bu tür değişimlere ses değişim zinciri denir. (Campell, 1999:44)³ Ünlüler bulunduğu alanı korumak isterler ve koşullarda bir değişiklik olması gerekirse oluştukları alandan çıkıp başka seslere dönüşürler. Bir fonem hareket edeceği zaman ya başka bir fonemden ayrılır ya da başka bir foneme yaklaşır. Bu durumda ses değişmeye zorlanır ve yeni alofonik veya fonemik ilişkiler kurulur.⁴ Bütün ses değişim zincirlerinde aynı aşamalar görülür. İlk adım, ikinci adımın dolduracağı bir boşluk oluşturur. Bu nedenle birinci adımdan sonraki tüm adımlar belirli bir açıdan eşdeğer koşullar altında gerçekleşir. Her bir ses, bitişik boş bir alana hareket eder. Bu aşamada “bir sesin hareket etmesi neden ve nasıl gerçekleşir” sorusu sorulur. Araştırmacılara göre ses değişim hareketini başlatan bir neden yoktur, herhangi fonemik bir kayma ses değişim zincirini tetikleyebilir. Labov bu durumu şöyle açıklamaktadır. “Ses değişim zincirindeki aşamalar arasında nedensellik somut bir şekilde kurulamasa da olayların meydana gelme aşamaları dilsel bağlarla açıklanabilir.” (Labov, 1994:199) Ses değişim zinciri üç modelden oluşur: Çekme, itme, birleşme. Bu modellerin aşamaları aşağıda gösterildiği gibidir:⁵

1. Ünlü Boşluğu: Bu aşama, ünlünün bulunduğu boş alandır. Fonetik boşluk, deneylerle kanıtlanmış akustik veya boğumlanma ölçümleriyle birebir örtüşmeyen, algıya dayalı bir kavramdır. (Stockwell, Minkova, 1988:358) Ünlüler akustik bir sinyal algıladıklarında, aldıkları sinyale en yakın (akustik) prototipi bulurlar. Bu nedenle akustik sinyallerin tanınmasının en önemli kısmı akustik prototiplere olan mesafelerini hesaplamaktır.

³ Jasanof, bu durumu gizli bir fonetik anlaşma olarak tanımlamıştır.

⁴ David Mortensen, ses değişim zincirinin eksiklerini şöyle ifade etmektedir: “Zincirlere yol açan tarihi süreçlerin birbiriyle ilişkili olduğuna inanmak için çok az neden vardır. İlişkisiz iki ses değişikliği arasındaki yapı tesadüfen yeniden yaratılabilir. Ayrıca bu tür zincirler, herhangi bir boyutta belirgin ilerleme göstermez.”

⁵ Modeller arasında sadece dördüncü aşamada farklılık görülmektedir.

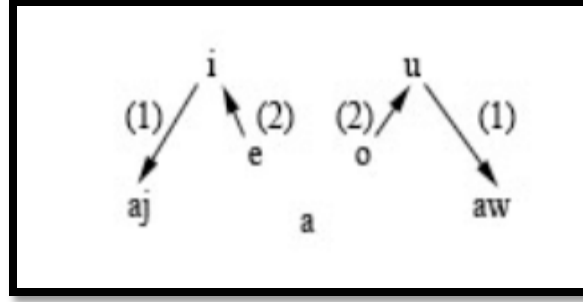
Şekil 3: Taralı alan ünlülerin akustik boşluğunu göstermektedir.

2. Ünlünün boşluğunu işgal eden başka bir ünlü: Bir sesin boş alanını terk etmesinin tek sebebi kendi boş alanının başka bir ses tarafından işgal edilmesidir.⁶ Boşlukta algılanan sinyal ile tüm sesli harflerin akustik prototipleri arasındaki mesafeleri hesaplamak için kullanılır. Boşluğu işgal eden ünlü, algılanan sinyale en yakın sesli harfleri tanır.
3. Dilin yüksekliği ya da alçaklığı: Boşluğu başka bir ses tarafından işgal edilen ses, dil ucunu ya yükselterek ya da alçatarak hareket eder. Sesin hareketi sadece mutlak konuma bağlı değildir, aynı zamanda sistemde mevcut olan diğer sesli harflerin konumlarına bağlıdır. Bir değişimde boşluğu işgal eden ses, sesli harfleri taklit etmesini kolaylaştırırsa diğer seslerde vardiyadan sonraki pozisyonunu vardiyadan önceki pozisyonundan daha çok benimseyecektir.
4. Ünlülerden birinin diğerine değiştiği aşama: Bu aşamada seslerin hareketinin yönü belirlenir. Boşluğu işgal edilen ses ya komşusu olan sesi kendisine çeker ya kendisinden iter ya da o ses ile birleşir. Bu üç hareketten biri gerçekleşir ve ünlü değişmiş olur. Görüldüğü gibi aşamalar birbirini tetikleyerek bir sonraki aşamayı oluşturduğu için bu kurama ses değişim zinciri denir.

Ses değişim zincirinin üç modeli bulunmaktadır:

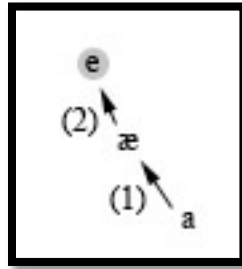
1.2.3.1. Çekme zinciri: X ünlüsü, fonetik boşluğunda değişmeye başladığında komşusu Y ünlüsünü, kendisinin işgal ettiği boşluğa çeker ve Y ünlüsü bu boşlukta değişime uğrar. X ünlüsü, Y ünlüsünü akustik boşluğa çektiği için bu boşluğa çekme zinciri denir. (Samuel, 2005:4)

⁶ Bir sesin alanı neden işgal edildiğine dair algıya dayalı, somut olan deliller bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bk. (Samuel, 2005:3)

Şekil 4: (Samuel, 2005:4)

1.2.3.2. Birleşme zinciri: X ünlüsü, en yakın komşusu Y' ye hareket ettiğinde, iki ünlü arasındaki mesafe kaybolur ve iki ünlü birleşmiş olur. Fonemlerin görevi sesler arasında ayırım yapmaktır. Ancak herhangi fonemik birleşme kaçınılmazsa bu durum dilin normal işleyişine zarar vereceği için Martinet, birleşme modelinin dilin ses yapısında karışıklığa neden olabileceğini savunur. (Martinet, 1952:128-129) Dünya dillerinin geçmişlerine bakıldığında sesler hiçbir zaman aralarındaki ayrımı ortadan kaldıracak kadar birleşmemişlerdir.

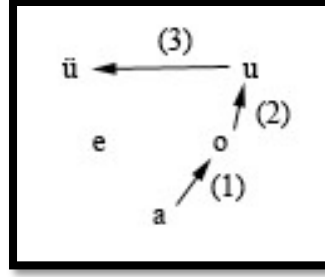

Şekil 5: (Samuel, 2005:4)

1.2.3.3. İtme zinciri: Bu model Labov tarafından geliştirilmiş, dil biliminde en çok kabul görmüş değişim modelidir.⁷ Labov ses değişim zincirini “iki fonemin pozisyonundaki değişiklik” olarak tanımlar. İki ünlünün pozisyonunda değişiklik olması için fonemlerden birinin yeri diğeri tarafından işgal edilmelidir. Yeri işgal edilen ünlü, dil ucunu yükselterek en yakın komşusuna doğru hareket eder ve değişim gerçekleşmiş olur. Örneğin, dilin arkada tümsekleşmesi ile en arkada /a/ sesi oluşur. /a/' nın dil sırtını biraz yükseltmesi ile /o/ sesi oluşur. /o/' dan gelen basınç dil sırtını daha da yükseltir ve /u/ sesi meydana gelir.⁸

⁷ Çünkü bu model sosyolojik ve deneysel unsurlara dayandırılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. (Labov, 1994:50).

⁸ İtme kuramında /ü/ sesinin, /u/'nun dil tümseği ile aynı hizada olduğu savunulur. (Samuel, 2005:5)

Şekil 6: (Samuel, 2005:5)

Labov, itme modelini üç ilke üzerine oturtmuştur. a. Birinci ilke: Ses değişim zincirinde uzun ses yükselir. b. İkinci ilke: Ses değişim zincirinde, kısa ses alçalır. c. Ses değişim zincirinde, art ünlüler ön ünlülere dönüşür. (Labov, 1994:116)

Labov'un üç ilkesi O>U, U>O değişimlerine birçok noktada kaynaklık etmektedir.

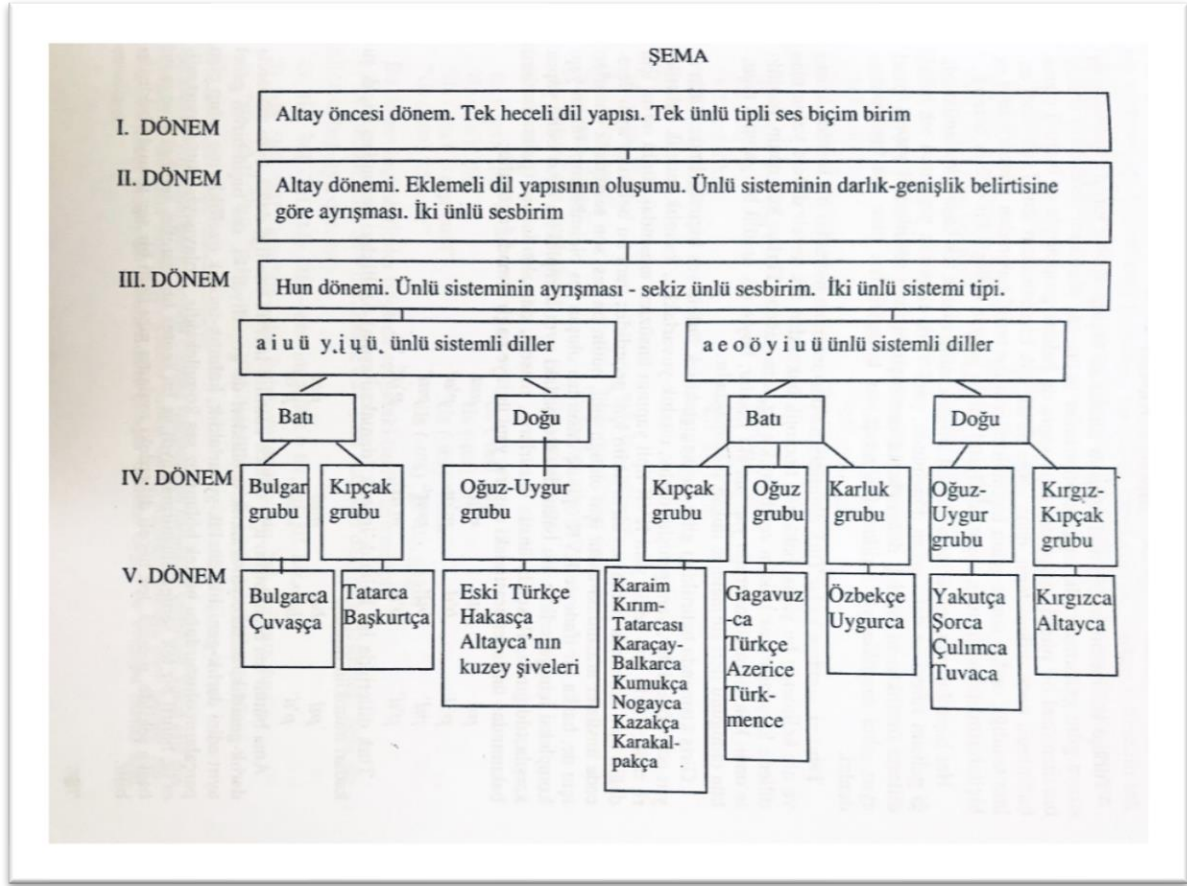
2. Türkçede /o, ö, u, ü/ Sesleri ve O>U, U>O Değişimlerinin Nedenleri

Türkçenin ünlü yapısı ile ilgili birçok araştırmacı tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda Türkçedeki ünlülerin ilk şekilleri ve gelişim süreçleri ele alınmıştır. Grunzel, Altay dillerinde başlangıçta sadece /a, i, u/ ünlülerinin bulunduğunu daha sonra /e, ü/ seslerinin eklendiğini belirtmiştir. Altay dil birliğinin dağılmasından sonra bu seslerin karşılıkları ortaya çıkmış ve Altay dil birliğinde ünlü sistemi dört aşamadan oluşmuştur: (Şçerbak, 1998:189)

	a		a		a		a
I. Aşama		II. Aşama	e	III. Aşama	e, o, ö	IV. Aşama	e, o, ö
i, u		i, u, ü		i, u, ü		i, ı, u, ü	

Şekil 7

Baskakov ise Türkçenin ünlü sistemini beş aşamada incelemiş ve Türkçedeki ünlüleri aşağıdaki şemada gösterildiği gibi ele almıştır.

Şekil 8: (Baskakov, 2006:77)

Türk dillerindeki seslerin oluşumunda, eski dönemlerden itibaren alt katman ve yan katman dillerin etkisi olmuştur. “Ünsüzler açısından çağdaş Türk dilleri çoğunlukla bir birlik gösterse de ünlüler açısından iki büyük gruba ayrılır.” (Baskakov, 2006:26) Bu iki ünlü grubu da dili konuşan boyun ağız özelliklerine bağlı olarak alt gruplara ayrılabilir. Birinci ünlü grubunu dört tam dar yapılı ünlüler (y, i, u, ʉ) ve dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler oluşturur. Bu ünlü grubuna giren Türk dilleri merkezi Türk dilleridir, yani bu gruptaki diller tarih boyunca etkileşime açık olmuşlardır. Birinci gruptaki ünlü grubuna giren diller şunlardır:

- a. Oğuz Dilleri: Oğuz dillerinin üç çeşit ünlü sistemi vardır. 1. Dört tam dar yapılı ünlüler (y, i, u, ʉ) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler. 2. Dört tam dar yapılı ünlüler (y, i, u, ʉ) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler + ä sesi. 3. Dört tam dar yapılı ünlüler (y, i, u, ʉ) + dört tam geniş yapılı (a, e, o, ö) ünlüler + ä sesi + VKV şeklinde hece kaynaşması ile oluşan uzun ünlü.

- b. Kıpçak Dilleri: Bu gruptaki Kıpçak dillerinin üç çeşit ünlü sistemi vardır. 1. Dört tam dar yapıtlı ünlüler (y, i, u, ʉ) + dört tam geniş yapıtlı (a, e, o, ö) ünlüler. 2. Dört tam dar yapıtlı ünlüler (y, i, u, ʉ) + dört tam geniş yapıtlı (a, e, o, ö) ünlüler + ä sesi. 3. Dört tam dar yapıtlı ünlüler (y, i, u, ʉ) + dört tam geniş yapıtlı (a, e, o, ö) ünlüler ve bu ünlülerin uzun karşılıkları.
- c. Uygur-Oğuz (Sibirya) Dilleri: Bu gruptaki dillerde iki çeşit ünlü sistemi vardır: 1. Dört tam dar yapıtlı ünlüler (y, i, u, ʉ) + dört tam geniş yapıtlı (a, e, o, ö) ünlüler ve bu ünlülerin uzun karşılıkları + Tuvacadaki sekiz gırtlaklaşmış ünlüler. 2. Dört tam dar yapıtlı ünlüler (y, i, u, ʉ) + dört tam geniş yapıtlı (a, e, o, ö) ünlüler ve bu ünlülerin uzun karşılıkları + Yakutçadaki dört diftong sesi.
- d. Karluk Dilleri: Bu gruptaki dillerin iki çeşit ünlü sistemi vardır. 1. Dört tam dar yapıtlı ünlüler (y, i, u, ʉ) + dört tam geniş yapıtlı (a, e, o, ö) ünlüler + ä sesi. 2. “Komşu yan katman dillerle, dilin kendi oluşum sürecinde oluşan iç yasalarının etkisiyle ortaya çıkmış bulunan ve lehçelere göre ünlüleri altı ile dokuz ünlü ses birim arasında değişen Özbekçe.” (Baskakov, 2006:26)

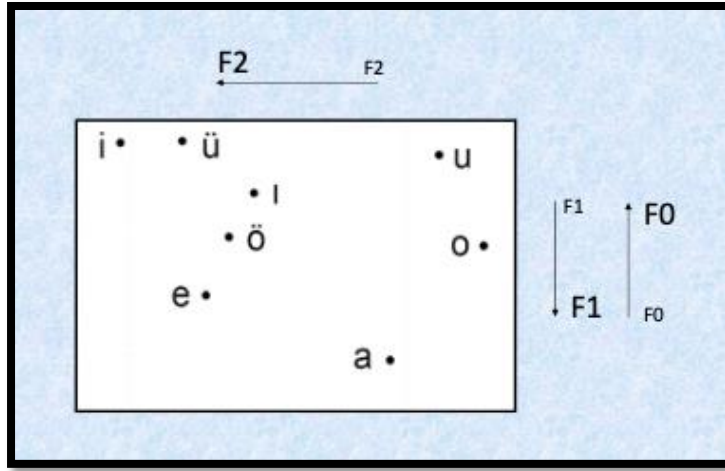
İkinci ünlü grubunu yarım yapıtlı dar ünlüler (y, i, u, ʉ) ve tam yapıtlı ünlüler (y, i, u, ü) oluşturur. Bu ünlü grubuna giren Türk dilleri merkezden uzak Türk dilleridir, yani bu gruptaki diller tarih boyunca etkileşime kapalı olmuşlardır. İkinci gruptaki ünlü grubuna giren diller şunlardır:

- a. Bulgar Dilleri: Eski Bulgarca ve Çuvaşçanın bulunduğu gruptur. Bu grubun ünlü sistemini yarım yapıtlı dar ünlüler (y, i, u, ʉ) ve tam yapıtlı ünlüler (y, i, u, ü) + ä + e sesleri oluşturur.
- b. Kıpçak-Bulgar Dilleri: Tatarca ve Başkurtçanın bulunduğu gruptur. Bu grubun ünlü sistemini y, i, u, ʉ, y, i, u, ü + geniş ä, a sesleri oluşturur.
- c. Uygur-Oğuz Dilleri: Orhun-Yenisey, Hakasca ve Altaycanın kuzey lehçelerinin bulunduğu gruptur. Bu grubun iki çeşit ünlü sistemi vardır. “1. e~i, o~u, ö~ü ünlü ses birimleri arasında net bir ayrılık olmayan ve ötümlülük titreşimsizliğe göre çift ünsüzleri olmayan Orhun-Yenisey Yazıtlarının dili. 2. Hakasca ve Altaycanın kuzey lehçeleri ve sekiz ünlüden y, i, u, ʉ, y, i, u, ü yani dördü tam yapıtlı dar, dördü de yarım yapıtlı dar ünlülerden ve a, e ikincil uzun ünlülerden oluşan ünlü sistemi olan Sibirya lehçeleri.” (Baskakov, 2006:27)

Baskakov’ un tespitine göre Altay dil birliği döneminde Türk dillerinin darlık- genişlik bakımından ayrılmaya başladığını söyleyebiliriz.

O>U, U>O değişimlerine neden olan durumları ortaya koymak için /o, ö, u, ü/ seslerinin oluşum şartları ve değerleri laboratuvar ortamındaki verilerden hareketle incelenmiştir. “Akustik açıdan ünlüler, ses tellerinin titreşimi ile ortaya çıkan, bir temel frekans ve onun harmonik adı verilen

katlarından oluşan ham sesin, ses yolunda işlenmesi ile meydana gelir.” Ünlülerin temel frekansları ise vurgu, sesletim, his ve ortama göre değişmektedir. Yutak ve ağız boşluğunda tınlatıcıların etkisi ile sesin frekans bölgelerinde ses şiddeti artar, şiddeti artan bu bölgelere formant denir. Ünlülerin oluşumunda beş formant F1, F2, F3, F4, F5 vardır. Bunlardan ilk ikisi ünlülerin oluşumunda önemli bir rol oynar. Kalan üçü ise kişinin ses tınısının özelliğini yansıtır. (Selen, 1979) Ünlülerin F1 ve F2 formant değerleri aşağıdaki gibidir:

Şekil 9

Dudakların yuvarlak bir şekil alarak öne doğru uzanması tüm formant frekanslarda düşüşe neden olur. Ağız açıklığının daralması F1 frekans değerini düşürürken F2 frekans değerinin yükselmesini sağlar. Dar ünlülerde F1 düşüktür, geniş ünlülerde F1 yüksektir. Arka ünlülerde F2 düşüktür, ön ünlülerde F2 yüksektir. Ünlülerin akustik özellikleri kişinin cinsiyeti, yaşı ve ses yolunun şekline bağlı olarak kişiden kişiye, hatta aynı kişide farklı zamanlarda değişiklik gösterir.

	F1 Hz	F2 Hz
o	1200	2800
ö	400	1400
u	400	800
ü	280	1700

Şekil 10: Ünlülerin frekans değerler

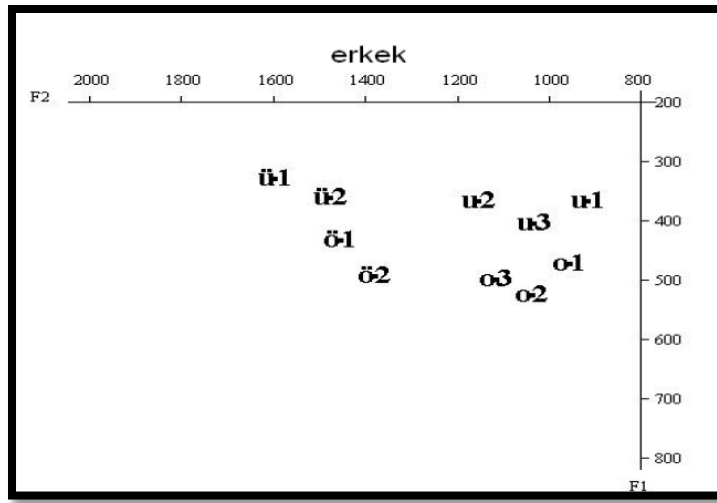
Geniş ve dar olma durumları, süreyi de belirler. Geniş ünlüler, dar ünlülerden daha uzun sürede oluşur: a+>i-, e+>i-, o+>u-, ö+>ü-. Konuşmacı aynı ünlüyü, farklı yerlerde değişik sürelerde üretebilir. Konuşmacının ürettiği aynı ünlünün farklı yerlerdeki süreleri arasındaki fark, aynı konuşmacının dar ve geniş ünlülerinin ortalama süreleri arasındaki farktan daha fazla olabilir. Örneğin, İngilizcedeki “see, say, so, sue, saw” sözcüklerindeki ünlüler gergin ünlüler, “sit, set, sat” sözcüklerindeki ünlüler ise gevşek ünlülerdir. Gevşek sesler, gergin seslerin aksine, üretimlerinde daha az kas eforu ve hareketi gerektiren seslerdir. (Crystal, 2008:271)

			a	e	o	ö	ı	i	u	ü
Çene Açıklığı	F2 artar	Geniş Ünlüler	✓	✓	✓	✓				
	F1 azalır	Dar Ünlüler					✓	✓	✓	✓
Dudak Biçimi		Düz Ünlüler	✓	✓			✓	✓		
		Yuvarlak Ünlüler			✓	✓			✓	✓
Dilin Konumu	F2 azalır	Arka	✓		✓				✓	
		Orta					✓			
		Yuvarlak Ön				✓				✓
	F2 artıyor	Düz Ön		✓				✓		

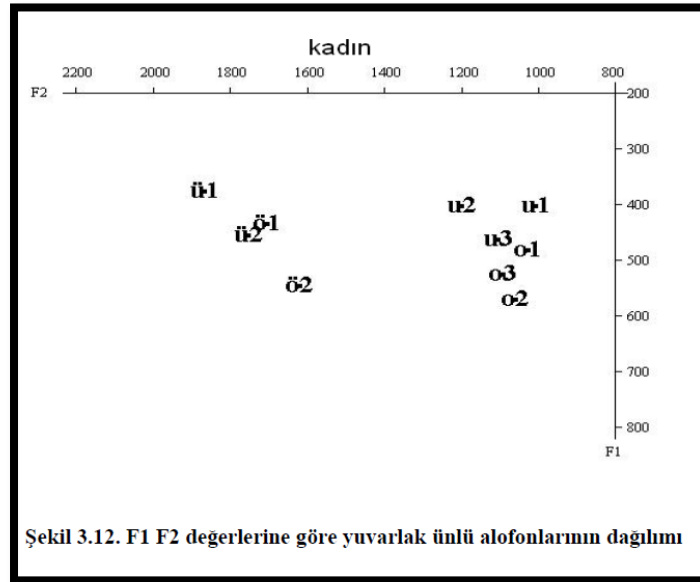
Şekil 11: Artuner, 1994:97

Davutoğlu çalışmasında standart Türkçedeki ünlülerin frekanslarını incelemiş, ünlüleri laboratuvar ortamında işitsel ve akustik değerlendirmeden geçirip ünlülerin alafonlarını belirlemiştir. /o/ sesinin üç alafonun olduğunu “/o/ hece içindeki konumuna göre açılma veya kapanma eğilimi gösterebilmektedir. Bunun dışında, çene açıklığı ve dudakların yuvarlaklık derecesinin konuşmacıdan konuşmacıya değişebildiği ve bu durumun da /o/ foneminin açıklık/kapalılık düzeyini etkilediği gözlemlenmiştir.” (Davutoğlu, 2010:73) /ö/ sesinin ise iki alafonu olduğundan bahsetmektedir. /ö/ sesinin örneklemleri olarak kullandığı “söndür, örgün, nankör, nötr, öd” gibi tek heceli sözcüklerde ve sözcük sonu /l, n, r/ ünsüzleriyle biten vurgulu heceli sözcüklerin her konuşmacıda ortak oluşan sözcüklerin kısıtlı olduğunu gözlemiştir. (Davutoğlu, 2010:76) Bu bağlamda /ö/ sesinin yanındaki seslerle ve dilin ses düzeniyle ilgili parametrelerin yanı sıra konuşmacının çene açısı ve dudak

yuvarlaklığı derecesine göre de değişebilmektedir. /u/ sesinin de üç alafonu olduğunu belirtir. /u3/ şeklinde isimlendirdiği alafon kapalı, arka, yuvarlak ve gevşek niteliklere sahiptir. Sınırlı sayıda kullanımı olan bu fonem konuşmacıların çene açıklığı ve dudakların yuvarlaklık derecesiyle ilişkili olarak oluşur. (Davutoğlu, 2010:77) Bu ses tüm konuşmacılarda bulunmasına rağmen, her konuşmacıda farklı sözcüklerde bulunabilmektedir: muaf, dua, lokum, uyku vs. /ü/ sesinin iki tane alafonun olduğunu belirtir. /ü2/ olarak nitelendirdiği alafonun konuşmacılar tarafından aynı sözcükte farklı şekillerde telaffuz edildiğini belirtir. (Davutoğlu, 2010:77) /o, ö, u, ü/ seslerinin alafonlarını gösteren F1 ve F2 değerleri aşağıdaki gibidir:

Şekil 12: Davutoğlu, 2010:72

Şekil 3.12. F1 F2 değerlerine göre yuvarlak ünlü alafonlarının dağılımı

Şekil 13: Davutoğlu, 2010:72

Davutoğlu çalışmasında şu tespiti varmıştır: “/ı, o, ö, u, ü/ fonemlerinde, konuşmacıların çene açıklığı ile ilgili alışkanlıklarının açık/kapalı alafonların oluşumunda önemli bir etken olduğu gözlenmiştir. Açık ve kapalı alafonların tüm konuşmacılarda aynı sözcüklerde oluşmadıkları bir başka deyişle alafonların bulunduğu ortak sözcüklerin kısıtlı olduğu görülmüştür.” (Davutoğlu, 2010:80) Kılıç ise /o, ö, u, ü/ ünlülerinin akustik ve duysal özelliklerini incelemiştir. Bu seslerin akustik ve duysal açıdan farklılıklarının bulunduğunu ifade etmektedir. (Kılıç, 2003:6)

Ünlülerin oluşumun değerleri ile ilgili bilgi veren bazı çalışmalar da ünsüz frekanslarını inceleyen çalışmalardır. Coşkun, /y, s, ş, n/ seslerinin /ı, i, u, ü/ sesleri gibi yatay pozisyonda, alçak frekanslarda, dil ile damak arasındaki dar bir mesafede oluştuklarını belirtir. (Coşkun, 2007:361) Kopkallı /v/ sesinin akustik değerlerini incelemiş ve sesin birçok konumda daralmalı bir ses olduğunu belirtmiştir. (Kopkallı, 2000) Jongman, /f, v, s, z/ ünsüzlerinin birbirlerinden ayrılmasında o---u aralığındaki ünlülerin önemli rol oynadığını söyler. (Jongman, 2000) Selen, /h/ ünsüzünün kendisinden sonra gelen ünlünün tınlama rengini aldığını, Colufer ise /h/ ünsüzünün birbirine yaklaşan iki organın ses yolunu daraltıp sürtünmesi ile oluştuğunu belirtir. (Selen, 1979; Colufer, 1911) Erten, /ğ/ ünsüzünün kapalı bir ses olduğunu kendisinden önce gelen ünlüyü uzatma işlevinin olduğunu belirtmiştir. (Ertan, 2011:35)

Yukarıda görüldüğü gibi /o, ö, u, ü/ seslerinin Türkçenin tarihi gelişimi içerisinde ve genel Türkçede eğilimleri değerlendirmiştir. Bu değerlendirme sonucunda O>U, U>O değişimlerinin nedenlerini akustik, psikolojik ve artikülasyon fonetik verilerden yararlanarak şöyle sınıflandırabiliriz:

2.4.1. Türkçenin ünlü yapısı:

Söz konusu değişimlere rastlanılmasının asıl sebebi Türkçenin ünlü yapısıdır. Baskakov’ un sınıflandırmasına göre Köktürk, Uygur, Bulgar, Çuvaş, Tatar, Başkurt, Hakas ve Altay dillerinin kuzey şiveleri dar ve yarı dar ünlülü sisteme sahipken bu dillerin dışında kalan tarihi ve çağdaş Türk dilleri ise geniş ünlülü sisteme sahiptir. Söz konusu değişimler, dar ve yarı dar ünlülü sisteme sahip dillerde karakteristik olarak görülürken bu dillerin dışında lehçelerde fonetik çevreye bağlı oluşmaktadır.

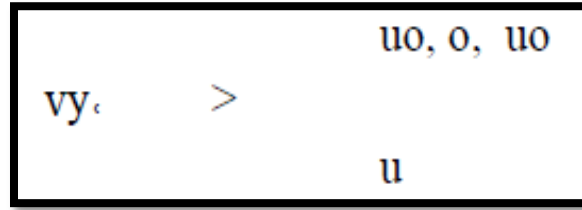
2.4.2. KVK tipli köklerde:

Baskakov göre KVK tipli köklerde daralma ve benzeşme aşamaları kök seste o~u, ö~ü ikili kullanımlarına neden olabilir. “Biçim birimlerin birleşmesi yoluyla kök oluşumu sırasında genellikle başlangıç kök yapısının son ünsüzü ya ek biçim birimin ünsüzüyle ya da ikinci kök biçim birimin ünsüzüyle yer değiştirerek değişmiş, benzeşen ve daralan unsurlar (başlangıç kök biçim birimin son

ünsüzü ve ikincil kaynaşmış biçim birimin unsurlarından birisi) iz bırakmadan kaybolmamıştır.” (Baskakov, 2006:36) AT *ky₁v~qub~quγ> Çuv. “ky₁vak”, Türkm. “göök”, Baş. “kük”, Tat. “kük”, TT. “gök”. (ETS:405)

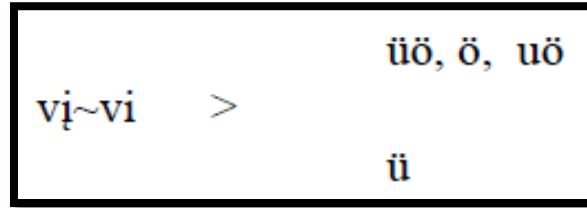
2.4.3. (K)VK tipli köklerde:

(K)VK tipli kök biçim birimlerde kelime başındaki ünsüz yavaş yavaş daralarak önce güçlü ünsüzlerden, güçsüz ünsüzlere daha sonra ikiz ünlüye en son aşamada ise yarı uzun ya da normal süreli ünlüye geçmiştir. (Baskakov, 2006:52) Çuvaşçada ilk seste görülen j, w~v, h seslerin ünlü birleşmesi diğer Türk dillerinde farklı şekillerde görülmektedir.⁹ Çuvaşçada “v+ünlü” birleşmesinin Türk dillerindeki karşılıkları şöyledir:

Şekil 14

Çuv. vut, Türkm. ot, Kaz. “ot, Tat. ut, TT. ot “ateş”.

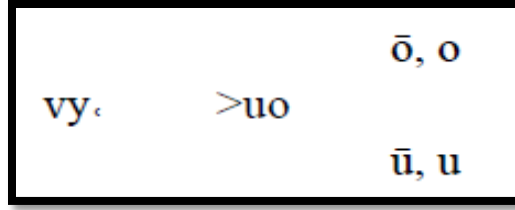
Şekil 15

Çuv. vıçe, Türkm. oç, kaz. “öş, Tat. üç, Baş. ös, TT. öç.

2.4.4. KV, VKV, VK tipli köklerde:

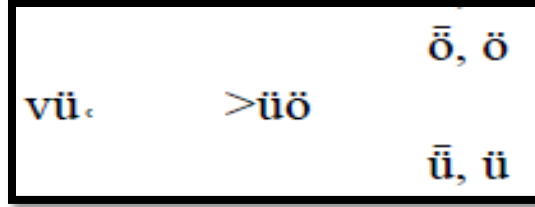
KV, VKV, VK tipli köklerin, çeşitli ses olayları ve en az çaba ilkesi nedeniyle genel kısılma eğilimi göstererek uzun ünlülere, uzun ünlülerin de normal ünlülere dönüşmesi şeklinde bazı lehçelerde yaşadığı görülmektedir. Bu tip köklerdeki ünsüzler /j, h, v/ ve onların geliştiği bazı ünsüzlere karşılık gelir. (Baskakov, 2006:88)

⁹ Detaylı bilgi için bk. (Baskakov, 2006:53)

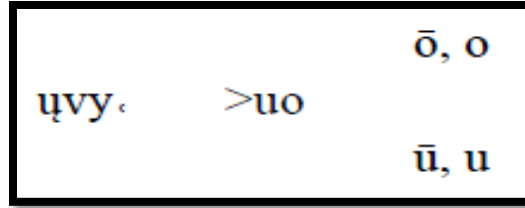
Şekil 16

Çuv. vut, Yak. uot, Karak. uot, Türkm. ot, Tat. ut, Baş. ut, T'T. ot “ateş”.

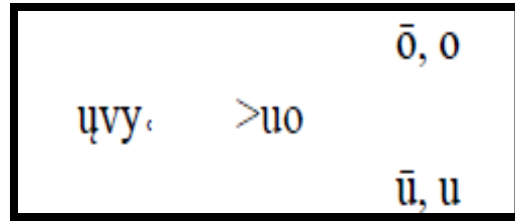
Şekil 17

Yak. üös, Türkm. öt, Gag. Jöt, Hak. üt, Tat. üt, Baş. üt, T'T. öd.

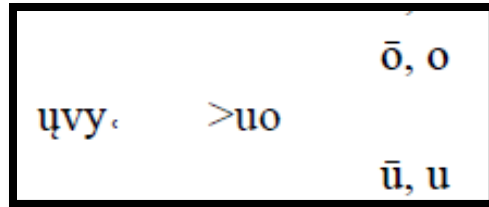
Şekil 18

Yak. tuol-, Türkm. döl-, Tat. tul-, Baş. tul-, T'T. dol.

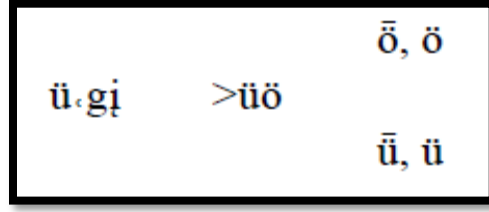
Şekil 19

Kır. öz “ağız”, Türkm. tōr, Tat. tur, Baş. tur, T'T. tor “ağ”.

Şekil 20

Çuv. ky.vak, Yak. küöx, Türkm. gök, Tat. kük, Baş. kük, TT. gök.

Şekil 21

Yak. tüös, Türkm. döş, Tat. tös, Baş. tös, “gövde”.

2.4.5. Daraltıcı Özelliği Olan Ünsüzlerin Etkisi ile:

Bazı seslerin boğumlanması sırasında ses yolunda daralma meydana gelir. Ses yolunu daraltma özelliğine sahip ünsüzler şöyledir:

2.4.5.1. /f, v/ dudak ünsüzünün etkisi ile:

Kopkallı /v/ sesinin akustik değerlerini incelemiş ve sesin sözcük başı, içi ve sonunda daralmalı bir ses olduğunu belirtmiştir. (Kopkallı, 2000) Eckmann ise, “İlk ve ikinci hecesinde o/ö olan birkaç kelimenin, çoğunlukla ğ, h, v, v>f, y yanında daralarak u/ü ” olduğunu ifade etmiştir. (Eckmann, 2004:137)

2.4.5.2. /ğ, g, y/ ön damak ünsüzlerinin etkisi ile:

“ğ, ğ, y” ön damak seslerinin etkisiyle yazı lehçelerimizde bazı kelimelerin ilk hecelerindeki geniş yuvarlak seslilerde darlaşma görülür.” (Banguoğlu, 1986:66) /ğ/ ünsüzü yanındaki sesin boğumlanma süresini uzatır. Ancak konuşucu en az çaba yasasına göre hareket ederse /ğ/ sesinin yanındaki geniş ünlünün boğumlanma süresini kısaltıp ünlüyü daraltabilir.

2.4.5.3. /h/ gırtlak ünsüzünün etkisi ile:

Colufer /h/ ünsüzünün birbirine yaklaşan iki organın ses yolunu daraltıp sürtünmesi ile oluştuğunu belirtir. (Colufer, 1911) Bu nedenle /h/ sesinin yanındaki ünlüyü daralttığı görülmektedir.

2.4.5.4. k/ğ~k/g~j karşılıkları ile:

k/ğ~k/g~j karşılıklı kullanımları O>U değişimlerine neden olabilmektedir. Kır. üjrön- “öğren”, TT. öğren- KRS 548.

2.4.5.5. /l, n, r, s, ş/ diş ünsüzlerinin etkisi ile:

Coşkun, bağlama sesleri olan /l, i, u, ü/ ve /y, s, ş, n/ sesleri ile ilgili şöyle bir tespitte bulunmuştur: “Oluşum bölgeleri bakımından yatay pozisyonunda alçak frekanslarda oluşan dar ünlülerin /l, i, u, ü/ oluşumunda dil ile damak arasındaki mesafe dardır. Bunlar artikülasyon bakımından yakın

olan /y, n, s, ş/ bağlayıcı ünsüzlerinde de boğumlanma yerleri bakımından dil-damak etkileşimi, ünlülerdeki gibi darlık sınırları içindedir.” (Coşkun, 2007:361) Yani /ş, s, n/ seslerinin boğumlanma yerleri bakımından ünlüleri daraltma özelliği bulunmaktadır.

2.4.6. Ünsüz düşmesi ile:

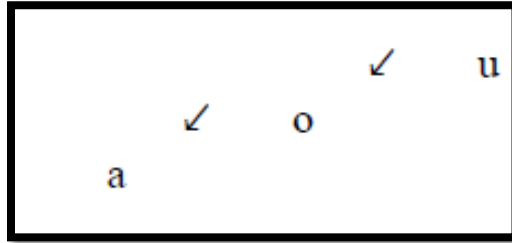
Türkçede bazı ünsüzler düşerken yanındaki o/ö ünlülerini daraltıp u/ü ünlülerine ya da u/ü ünlülerini genişletip o/ö ünlülerine dönüştürdüğü görülmektedir.

2.4.7. Ünlü değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi:

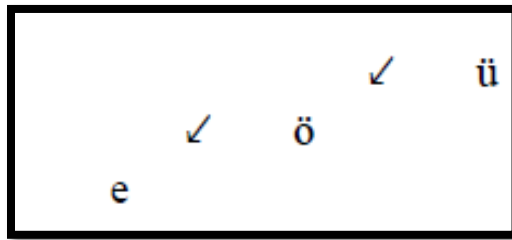
/ō/ ve /ō̄/ sesleri bazen dil sırtını yükselterek /u/ ve /ü/ seslerine dönüşebilirler. Boğumlanma yeri sabit olmayan sesler, nitelik ve nicelik bakımından daha çok etkiye maruz kalırlar. (Miller, 2018) bu durumda boğumlanma yerleri kendilerine en yakın seslere dönüşebilirler. AT *bō>Uyg. bō, TT bu; AT *kōk>Türkm. gōk, Yak. kūōx vs.

2.4.8. Ünlü değişim zincirinde kısa ünlünün alçalması ilkesi:

Bu tip hecelerde ilk hecedeki /A/ sesi ağız boşluğunda /U/ sesine yükselirken en az çaba yasasından dolayı kendisine en yakın ses olan /O/’ya doğru hareket eder, /U/ ünlüsünü bu boşluğa çeker ve ses değişimi gerçekleşir.

Şekil 22: /u/ sesinin yükselmesi

Şekil 23: /ü/ sesinin yükselmesi

2.4.9. Ses değişiminde işlevselcilik ilkesi:

Her konuşmacının genel eğiliminde “boğumlanma çabasının en aza indirilmesi” ve “seslerin algısal kolaylık için kendilerini nasıl düzenlemeleri gerektiği” ilkeleri bulunmaktadır. Davutoğlu, çalışmasında /ı, o, ö, u, ü/ fonemlerinin oluşmasında, “konuşmacıların çene açıklığı ile ilgili alışkanlıklarının açık/kapalı alafonların oluşumunda önemli bir etken olduğu gözlenmiştir.” Açık ve kapalı alafonların tüm konuşmacılarda aynı sözcüklerde oluşmadıklarını belirtmiştir. (Davutoğlu, 2010:80) Bazen sözcüklerin o-u, ö-ü şeklindeki ikili kullanımları, konuşmacının gerek alışkanlığı gerek konuşurken kolayca kaçma eğilimi sonucu kişisel tercih olabilir.

2.4.10. Varyant ses olma ihtimali:

Evrimsel ses değişim kuramına göre ünlüler değişirken proto şekillerinden yararlanırlar. Bu durumu, Türk dillerinde ilk hecede o-u, ö-ü ikili kullanıma sahip sözcüklerde görmekteyiz. Bazı araştırmacılara göre ilk hecede o-u, ö-ü ikili kullanıma sahip sözcüklerde görülen sesler /o/ ve /ö/’ nün varyantıdır. Bu seslerin telaffuzu o~u, ö~ü arasındadır, bu nedenle yüzyıllar boyunca birbirlerinin yerlerine kullanılmışlardır. (Philott, 1919:23; Doerfer, 1975-76) KVK tipli köklerde e~i, o~u, ö~ü karşılıkları (çiftleri) Köktürk, Uygur, Bulgar, Çuvaş, Tatar, Başkurt, Hakas ve Altay dillerinin kuzey şiveleri için her zaman geçerlidir. (Baskakov, 2006:77) Lehçeler arası kök biçim birimin ses bilgisel şekillenmesinde ortaya çıkan varyantlar genellikle aynı anlamı koruduğu için ikili kullanıma sahip olan bu seslerin varyant olma ihtimali bulunmaktadır.

Sonuç

Dünya dillerinde ve Türkçede O>U, U>O değişimlerinin nedenleri aşağıda karşılaştırıldığı gibidir:

Dünya Dillerinde		Türkçede
O>U	1. Sosyal ağ kuramı: Fonetik çevreye bağlı olmayan değişimlerdir. Kelimelerin ya O’ lu ya da U’ lu <i>tek</i> kullanımı bulunmaktadır.	1. Fonetik çevreye bağlı olmayan değişimler: Bu değişimlerin nedeni Türkçenin ünlü yapısıdır. Kelimelerin ya O’ lu ya da U’ lu <i>tek</i> kullanımı bulunmaktadır.
	2. Ünlü değişim modelleri: Bu değişimler çekme zinciri, itme zinciri, ve birleşme zinciri modelleri	2. Fonetik çevreye bağlı değişimler: Bu değişimler, KVK, (K)VK, KV, VKV, VK tipli köklerde, daraltıcı özelliği olan ünsüzlerin etkisi, ünsüz düşmesi, ünlü

	ile oluşmuştur. Bu değişimlerde kelimelerin hem O' lu hem de U' lu kullanımı görüldüğü için kelimeler <i>ikili</i> kullanıma sahiptir.	değişim zincirinde uzun ünlünün yükselmesi ilkesi sonucu ile oluşmaktadır. Bu değişimlerde kelimelerin hem O' lu hem de U' lu kullanımı görüldüğü için kelimeler <i>ikili</i> kullanıma sahiptir.
U>O	1. Kısa ünlünün alçalması	1. Kısa ünlünün alçalması

Şekil 24

Kaynakça

- Artuner, H. (1994). Bir Türkçe Fonem Kümeleme Sistemi Tasarımı ve Gerçekleştirimi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin grameri*. Ankara: TTK.
- Baskakov, N. A. (2006). *Türk dillerinin tarihi-tipolojik sesbilimi*. Multilingual Yayınları.
- Blevins, J. (2004). *Evolutionary phonology: the emergence of sound patterns*. New York: Cambridge University Press.
- Campbell, L. (1999). *Historical linguistics. An Introduction*. MIT Press.
- Coşkun, M. V. (2007). Standart Türkçede ses olaylarının sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde yeniden sınıflandırılması. *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*.
- Coşkun, M. V. (2010). *Türkçenin ses bilgisi*. IQ Kültür Sanat.
- Coşkun, V. (2001). Standart Türkçedeki ünsüzlerin akustik özellikleri ve görüntüleriyle boğumlanma yerleri bakımından sınıflandırılması. *TDAY-B*, 49.
- Crystal, D. (2008). *The cambridge encyclopedia of language*. Cambridge University Press, UK.
- Davutoğlu, A. Y. (2010). Standart Türkçedeki Ünlülerin Akustik Analizi ve Fonetik Altyapı. *Sanatta Yeterlik Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doerfer, G. (1975-1976). Proto-Turkic: reconstruction problems. *TDAY-B*.
- Durrell, M. (2004). Linguistic variable-linguistic variant/sprachvariable-sprachvariante, sociolinguistics an international handbook of the science of language and society. Berlin-New
- Eckmann, J. (1960). Dinler (Makedonya) Türk ağzı. *TDAY-B*, 8, 189-204.
- Ediskun, H. (1998). *Türk dil bilgisi*. Remzi Kitabevi.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- Erdal, M. (2010). Yazıtlar Türkçesinde dörtlü ses uyumu. *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (3-5 Aralık)*, (s. 147-153). İstanbul.
- Ergin, M. (1993). *Türkçenin dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ertan, E. (2011). Türkçedeki sürtünmeli seslerin akustik özelliklerinin belirlenmesi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri.
- Gabain, A. v. (1988). *Eski Türkçenin grameri*. Ankara: TDK.
- Gemalmaz, E. (1980). *Türkçenin fonemler düzeni ve bu fonemler düzeninin işleyişi*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe el kitabı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Holmes, J. (2008). *An Introduction to Sociolinguistic*.
- Jongman, A. W. (2000). Acoastic characteristics of English fricatives. *Acoust Soc*, 108, 1252-1263.
- Jakobson, R., & Halle, M. (1956). *Fundamentals of language*. Mouton & Co.

- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıç, M. A. (2003). Türkiye Türkçesindeki ünlülerin sesbilgisel özellikleri. A. S. Özsoy içinde, *Studies in Turkish Linguistics*. İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yayınevi.
- Kılıç, M. A. (2012). Türkçedeki ötümsüz sürtünmek ünsüzlerin akustik özellikleri. http://www.dilbilimi.net/kilic_turkcedeki_otumsuz_surtunmeli_unsuzlerin_akustik_ozellikleri.pdf.
- Kopkallı, H. (2000). /v/'nin sesbilimsel ve sesbilgisel özellikleri. *XIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*.
- Korkmaz, Z. (2009b). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kurtulmuş, F. (2014). Türkiye Türkçesi Ağzlarında Ünlü Değişimleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Labov, W. (1994). *Principles of linguistic change*, Blackwell Publishers.
- Lindblom, B. (1990). *Explaining phonetic variation*. A Sketch of the H&H Theory.
- Martinet, A. (1952). Function, structure, and sound change. 8, 1-32.
- Meyerhoff, M. (2006). *Introducing sociolinguistics*. London.
- Ohala, J. (1974). *The contribution of acoustic phonetics to phonology*. *Frontiers of Speech Communication Research*. Academic Press.
- Özek, Fatih (2014), *Tarihi Türk lehçelerinde ünlüler*, Akçağ Yay., Ankara.
- Özsoy, A. S. (2004). *Türkçenin yapısı-1 sesbilim*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Phillott, D. C. (1919). *Higher Persian grammar*. Calcutta: Baptist Mission Press.
- Pierrehumbert, J. B. (2001). *Exemplar dynamics: word frequency, lenition and contrast*. Amsterdam and Philadelphia.
- Röhrborn, K. (2011). Eski Uygur Alfabesindeki 'Fonolojik Prensipten' Problemi Üzerine (29-30 Mayıs 2007). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Alfabeler*. Eskişehir.
- Sağır, M. (1995). Anadolu ağzlarında ünlüler. *TDAY-B*, 43, 377-390.
- Sağır, M. (2008). Türkiye Türkçesi ağzlarının ünlü varlığı. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*.
- Samuels, B. (2005). *The attic reversions*. Harvard University.
- Samuels, B. D. (2006). Nothing to lose but their chains: rethinking vocalic chain shifting. *Department of Linguistics*.
- Samuels, B. D. (2017). Vocalic shifts in Attic-Ionic Greek. *Papers in Historical Phonology*.
- Selen, N. (1979). *Söyleyiş sesbilim akustik sesbilim ve Türkiye Türkçesi*. Ankara: TDK.
- Stockwell, R., & Minkova, D. (1988). On drifts and shifts. *Studia Anglica Posnaniensia*, XXXI, 283-303.
- Şçerbak, A. M. (1998). *Türk lehçelerinin karşılaştırmalı ses bilgisi*. Ankara: TDK.
- Tansu, M. (1963). *Durgun genel ses bilgisi ve Türkçe*. Ankara: TDK.

Trask, R. L. (1996). *Historical linguistics*. London & New York: Arnold.

Trubetzkoy, N. S. (1939). *Grundzüge der phonologie*. Travaux du Cercle Linguistique de Prague.

Tekin, T. (1995). *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler*. Ankara: TDAD.

Vardar, B. (2001). *Dilbilim temel kavram ve ilkeleri*. Multilingual Yayınları.

20. Yüzyıl Atonal Müzik Arayışları: “Şans Müziği”

Sadık Özçelik¹

Giriş

20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan kültürel değişim hareketleri sanat ve bilimde önemli yeni gelişmelerin meydana gelmesine neden oldu. Sigmund Freud gelişmiş psikoanaliz ve bilinçaltı çalışmaları ile Albert Einstein izafet teorisi ile Pablo Picasso ve Wassily Kandinsky soyut resimleri ile bu kültürel değişim hareketlerinin önde gelen isimleri oldular (Kamien, 1996:434).

Yine bu yüzyılın başlarında gelişim fikri, doğu dini inanışları ve felsefesi taraftarları ve var oluş felsefesini ortaya sürenler tarafından saldırıya uğradı. Onlara göre gelişim fikri yanlış ve gelişim değil yalnızca değişiklik vardı. Gelişmiş bir seviyeye doğru amaçsız, sadece değişikliği ima etmek muazzam bir şeydi. Bu bir futbol sahasında oynamakta olan bir oyunda zamanı ve skoru muhafaza etmek için topu gol çizgisi üzerinde bir aşağı bir yukarı dolaştırmaya benzemektedir. Bu durumda tek beklenti sonunda oyuncuların yorularak oyunu er veya geç bırakmaları olacaktır. Bu bakış açısı sanatın anlamlı olması gerektiği fikrini reddetmekteydi. Şair Archibald MacLeish bunu şu şekilde ifade etmişti; “bir şiir anlamlı olmamalı ancak olabilir” (Hoffer, 1989:457).

20. yüzyılın başlarındaki kökten değişim hareketleri müzikte de etkili oldu. Bu yüzyılın başlarında gerçekleşen I. Dünya Savaşı müzikte geç romantik denemelerin sonunu getirdi ve onun yerine neoklasizm’in kurulmasına yardım etti. Ancak, 20. yüzyılda tasvir edilen müzikal stil sadece bu yüzyıl içinde gelişmedi. Romantik dönemde fark edilen bireysellik ve çeşitlilik giderek daha yaygın oldu. Romantizm tabi ki bu yüzyılın sona ermesi ile bitmedi, ancak yeni düşünceler ve yöntemler ile oluşturulan eserler romantizmin etkisini iyice zayıflattı. Bu sıralarda birçok besteci geleneği bırakmaya başladı. Kitle iletişim araçları ve mükemmel iletişim sistemleri dinleyicilerin önceki dönemlere göre müziği daha iyi işitmelerine, bestecilerin ise geçmişte yaygın bir şekilde duyulmayan yeni fikirlerin farkına varmalarına ve duygularını ifade etmelerine olanak sağladı. Yeni teknoloji bütün dünya kültürlerinden yeni müzikal fikirlerin ve türlerin ortaya çıkmasına ve yayılmasına neden oldu (O’Brien, 1989:436).

II. Dünya Savaşı ise birinciye göre Avrupa ve Amerika müzik kültürü için tamamen yıkıcı bir etki yarattı. Müzikte gelenekselliğin daha radikal bir biçimde terk edilmesine (geçici bir süre de olsa) olanak sağladı, deneyler ve yenilikler döneminin başlangıcı oldu. O dönemde tanınmış bir müzisyen olan Amerikalı Eliot Carter kendi sanatsal ve müziksel gelişiminde savaşın etkilerini şöyle anlattı:

¹ Prof. Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye. selik@gazi.edu.tr

“II. Dünya Savaşı ‘ndan önce her şey benim için açık ve netti. Ancak Freud ve diğerlerinin psikanaliz eserlerini tekrar tekrar okuyunca daha önceki bildiklerim, okuduklarım hakkındaki düşüncelerim benim için hep problem oldu” (Simms, Bryan, 1993:406).

Özellikle savaş sonrası on yıl geleneksel besteciliğin ve neoklasik dönemin bitmesine tanıklık etti. Giderek yaygınlaşan bir şekilde deneysel modernizm onun yerini aldı. Bu yüzden atonaliteye, serializme ve diğer modernistik fikirlere doğru büyük bir hareket başladı. Savaş öncesi neoklasizmin liderleri bile bu dönemde kromatik, uyumsuz ve anahtarsız (keyless) müzikler yazmaya başladılar (Simms, Bryan,1993:415). Özellikle ritim ve ses yüksekliklerinin organizasyonlarında, vurmali ses kaynaklarında tamamen yeni yaklaşımlar vardı. Bazı besteciler, geleneksel yapıyı o kadar keskin bir biçimde bıraktılar ki, adeta şiddetli bir düşmanlıkla karşılaştılar.

II. Dünya Savaşı sonrası Amerika ve Avrupa’da başlayan yeni müzik akımı (avant garde), özellikle romantizmine ve onun temsil ettiği şeylere karşıydı. Geçmiş dışlıyor ve reddediyordu. Besteciler felsefe, matematik v.b. gibi bilim dallarından etkilenecek değişik müzik yaratma teknikleri deniyor, bunlarla ilgili örnekler veriyorlardı. Hatta aynı eserde birden farklı tekniği denemekte bir sakınca görmüyorlardı. Artık bundan önceki dönemlerde olduğu gibi müzik eserlerinde belli bir form, stil ya da kalıp yoktu. Yine bu dönemde Amerikalı besteciler arasında şansa, tesadüfe, belirsizliğe dayalı deneysel çalışmalar başladı. Bu çalışmalar 20. yüzyılın başlarından beri bu ülkedeki müzik kültürünü şekillendiren deneyci ruhun kesilmeden devam etmesini sağladı. Atonalite (ton dışılık), Schoenberg ve okulunun “On İki Ton Besteleme Tekniği” gibi müzikte hem kayda değer icatlara, hem de yüzyılın ilk yıllarındaki modernistik eğilimin canlanma ve uzamasına tanıklık etti (Simms,1993:407). Özellikle John Cage ve bir grup besteci tarafından başlatılan deneysel, yer yer tiyatro özelliği taşıyan, kendine özgü müzik ruhu Avrupa’da da etkisini gösterdi. Ancak burada deneyci hareketin güçlü bir altyapısı olmamasından, yavaş yavaş, büyük bir ihtiyatla kabul edildi (Simms, Bryan, 1986:358). Özellikle Eliot Carter, Milton Babbitt ve George Crumb’un eserlerinde bu etki açıkça görüldü.

1. 20. Yüzyıl Müziğinin Genel Özellikleri

20. yüzyılın müziğinde önceki dönemlerden daha çok deneycilik ve farklılık vardı. Batı Müziği’nin yüzyıllardır temel aldığı ve üzerine inşa edildiği tonal sistem dâhil, her şeyin doğruluğundan şüphe edildi. 1900’lu yıllara kadar tonalite, Batı müziğinde yol gösterici bir özellik olmuştu. Müzikal formlar, türler, stiller ve üsluplar 1600 ile 1900 yılları arasında radikal olarak değişmesine rağmen, tonalite değişmeyip aynı kaldı. Romantik dönemin sonlarında uzak tonlara modülasyonlar ve kromatik sesler sık kullanılmasına rağmen, majör ve minör diziler hala Barok döneminde olduğu kadar egemendi.

Besteciler bu yüzyılda tonaliteyi tamamen ortadan kaldırmak için onunla başa çıkmanın farklı yollarını araştırmaya başladılar. Önceleri bütün bir eserin her yerinde organize edilmiş olan tonik-dominant eksenini giderek artan bir şekilde yıkıldı. Tonal dizilerdeki çekim merkezi tamamen açıklık ve tarafsızlık duygusu ile yer değiştirdi. Uyumsuzluk geçmişe göre daha özgür kullanıldı. Ancak geleneksel uyumluluk tamamen bırakılmadı. Her çeşit uyumsuz, parçanın herhangi bir noktasında özgürce kullanılabilirdi. Tonalitenin yerini alan diğer metotlar, çok tonluluk, geleneksel üçlü sistemin dışındaki

sistemlerde armoni (dörtlü, beşli, ikili vb.), tam ses dizisi ve oktatonik dizi gibi yeni diziler oldu. Aynı anda iki ya da üç dizinin kullanıldığı atonal yapılar, çeyrek ses dizileri, tam ses dizisi, modal diziler gibi farklı diziler kullanıldı. Atonal müzik sistemlerinden birini temel alan iki ya da daha fazla melodi, birlikte seslendirildiklerinde kendi armonilerini meydana getirdi (Todd, 1990:404). Tam ses dizisinin tanınmamış, yabancı sesleri bestecileri büyük bir biçimde cezptetti ve onları majör, minör dizileri temel almış müziklerinin rutin seslerinden gittikçe daha çok kaçmaya ve müziklerini zenginleştirmenin yollarını araştırmaya teşvik etti.

Özellikle armoni olmak üzere diğer müziksel öğeler, tonal anlayıştaki değişiklikten doğal olarak etkilendiler. 19. yüzyılın sonlarındaki kromatizm önceki dönemlerden daha karmaşık bir armoniyi yarattı. Klasik dönemin basit, üçlülerden oluşan akor oluşumlarının yerine romantikler tamamen tonal karışıklığa sebep olan kromatik yapıyı ile yedili ve dokuzlu akorları kullandılar. Yirminci yüzyılın bestecileri sadece bu uygulamalara devam etmekle kalmadılar aynı zamanda akorları önceki dönemlerden daha az işlevsel kullandılar. Bir akorun (örneğin, dominant yedili) işlevsel armonide normal olarak birinci dereceye ilerlemesi beklenirken, çağdaş besteciler bunu zorunlu bulmadılar. Bazı besteciler üçlü aralıklardan oluşan akor yapılarından kaçındılar. Dörtlü aralıklardan ve ikili aralıklardan oluşan armoniyi tercih ettiler. Renkli icatlar adını verdikleri farklı akorlar türettirler. Aynı zamanda on iki ton sisteminde oluşturulan sıra seslerden akorlar meydana getirdiler. Genelde akorlar uyumsuz aralıkları olduğu kadar değişik yükseklikteki sesleri içerdiklerinden, armoni önceki dönemlerden daha uyumsuz oldu. Bu paralellikteki uygulamaların sıklığı (özellikle Claude Debussy’nin eserlerinde) 19. yüzyılda işlevsel olmayan armoninin temel uygulamalarını ortaya çıkardı.

20. yüzyıl bestecileri sık sık tonalite ile ilişkisi olmayan, geniş melodik aralıkların kullanıldığı bağlantısız ezgiler yazdılar. Ezgiler, geçmişe göre daha az akılda kalıcı ve daha zor söyleneblen ezgilerdir. Eskiden olduğu gibi sadece ezgi önemli değildi. Bunun sonucu olarak duyulan ezgiler kısa, motifseidi. Cümle ve dönemlerin içine sıkı bir biçimde düzenlenmiş seslerin yerine ezgi parçacıkları etkilidir. Bazı besteciler ezgideki dengeyi azaltmak ve tonal yapıda belirsizlik sağlamak için ezgilerde büyük atlamalar, glissandolar ve ses taramaları gibi müzikal öğeleri kullandılar. Özet olarak, bu dönemde ezgi geniş sıçramalar, düzensiz ritimler ve beklenmedik sesler bulunduran özellikler taşımaktaydı.

Bir melodi parçasının ritmik canlılığı, onun hatırlanması bakımından önemli olduğu için çoğu 20. yüzyıl müziğinde ritim melodiden daha çok önem kazandı. Motifler sık sık senkoplu oldu ve aynı anda iki ya da daha çok melodi çalınabilmesinin sonucu olarak çok ritimlilik meydana geldi. Asimetrik ölçüler kullanıldı ya da her ölçüde ritim değiştirilebildi. Geleneksel ikişerli ve üçerli ritim yapılarından ziyade metrik düzen tercih edildi. Genel olarak 20. yüzyıl müziği büyük ölçüde ritmik canlılık ve çeşitlilik gösterdi. Besteciler müziklerinde, giderek daha çok karmaşık ritimleri benimsemeye başladılar. Örneğin, 4/4 lük ölçü ile yazılmış bir parçada bir ölçü 3/4 lük, onu takip eden ölçüler 6/8 lik, daha sonra 2/4 lük olabildi ve eser bu şekilde devam etti.

Tını, bu yüzyılda yaygın bir şekilde keşfedildi ve geçmişe göre daha çok çeşitlendi. Enstrümanlardan farklı tınlar elde edilmeye çalışıldı. Besteci John Cage (1912-1992) piyanonun tellerine çeşitli cıvatalar, pullar vs. yerleştirmek suretiyle farklı tınlar elde etmeye çalıştı. Besteciler

tarafından şema, grafik notasyon v.b. gibi yeni notasyonel icatlar yapıldı. Elektrik ile sesi yükseltme (amplification) birçok yollarla akustik seslerle değiştirildi. İlave olarak ses sintsayızları yenilerini üretmekle birlikte geleneksel sesleri kopya edebildi. Eski enstrümanlar (harpsicord, gitar) yeniden keşfedildiler ve insan sesi solo enstrüman gibi eşliksiz kullanıldı. Müzik eserlerinin süresi 19. yüzyılın sonlarında tercih edilen çok büyük sürelerle göre daha kısa oldu. 20. yüzyılda kullanılan biçim kolayca genelleştirilemez.

Makalenin konusu olan Rastlantısal Müzik (Chance Music) ya da Avrupa’da bilinen ismiyle Şans Müziği (Aleatory Music) Batı Müziği tarihindeki bütün önemli icatlarda olduğu gibi, bir kompozisyonel prensip olarak ortaya çıkmadan önce de esaslı bir geçmişe sahipti. 18. yüzyıl da daha önce bestelenmiş müzik parçaları arasından rast gele seçilerek oluşturulan besteler, o dönem pek çok müzisyen tarafından yapılan popüler bir eğlenceydi (Simms, Bryan, 1986:358).

II. Dünya Savaşını takip eden yıllarda (1950’li yılların başlarında) bu tür ile uğraşan besteciler tarafından müziğin bir kısmı ya da tamamı şansa bırakıldı. Bu yıllarda Amerikalı müzisyen ve besteci John Cage, Şans Müziği kavramını daha ileriye götürdü. Ona göre artık besteci, yorumcunun icrası üzerinde mutlak bir denetim kurmasını sağlayacak yollar aramaktan vazgeçmeliydi. Cage ve yine bu tür müzik sistemleri ile uğraşan Earle Brown bu yüzden geleneksel notalama sistemindeki işaretlerden uzaklaşan yeni bir notalama sistemini kullandı. Bunlar daha çok, bestecinin yaratıcı gücünü yansıtan bir takım grafik ifadelerdi ve böyle bir müzikte rastlantı kavramı merkeze oturmuştu (Boyden, 1971:524).

1960’lara gelinceye dek, müzikte dikkate alınması gereken yeni müzik hareketi olan Rastlantısal Müzik ya da Aleatory Müziğin temelleri kurulmuştu (Todd, 1990:494).

2. Şans Müziği “Rastlantısal Müzik”

1950’li yıllarda başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Almanya, Avusturya, Fransa gibi çeşitli Batı ülkelerinde görülmeye başlayan “Şans Müziği” 20. yüzyılın başlarında başlayan müzikte tonal sisteme alternatif arayışlarının bir uzantısı olarak ortaya çıkmış bir müzik besteleme ve seslendirme tekniğidir. Müziğin tamamen kontrolünün tam zıttı rastlantısal müziktir. Bu besteleme tekniğinde besteciler yine 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan “On İki Ton Besteleme Tekniği” gibi müziği tamamen kontrol altına alan sistemin aksine, müziklerinde şans, tesadüf öğelerine yer vermişlerdir. Bu tür müzikte bazı grafik, şematik veya diagramatik notasyonlar, yeni icatlar canlı olarak icra edilen parçaların özelliğini oluşturmaktadır. Bu notasyonlar esas olarak faaliyet programını belirler, gerçek ses üzerindeki kontrolü tamamen serbest bırakır. Nadiren muhtemel alan veya faaliyetin sınırlarını ortaya koyar. Bu da açık bir şekilde önceden tahmin yapmanın imkânsızlığını gösterir. Bölümler ve parçalar ayrı ayrı icra edilebilir, birlikte icra edilebilir veya hiç icra edilmeyebilir. Müziğin icrasında kullanılan grafik sunumu kendi başına bir sonuçtur, önceden tahmin edilemeyecek müziksel olayların oluşumuna neden olur. Besteci, müzisyen ve seyirci arasında bir bağ oluşturur (Salzman, 1988:160).

Yaklaşık olarak 1950’li yılların başlarından itibaren bir müzik eseri yapmak için katı kuralların çok fazla gerekli olmadığı düşüncesi bir kısım besteci tarafından dile getirilmişti. Bestecinin eserlerini

icra eden yorumcuya özgürlük tanınması, yorumcunun da eserin icrasında besteye katkıda bulunması düşüncesi müzikte yeni bir akımın habercisi gibiydi. Eski besteciler geleneksel müzik dilinde yeni bir şey söylemek için çaba sarf ederken, yeni akım (avant garde) besteciler ise yeni bir dil yaratmaya çalışıyorlardı. Bu yeni akım müzikte besteci tarafından her şeyi ile önceden düzenlenen müzikten tamamıyla vazgeçilmişti. Müzik içinde bulunulan ortamın, zamanın tesadüflerine, şans öğelerine bırakılmış gibi görünmekteydi. Aynı dönemlerde resim sanatında da buna benzer yeni akım eserler yapılmıştı. Ressam Robert Rauschenberg 1951 yılında, bu gün Guggenheim Müzesi’nde sergilenmekte olan “White Paintings” (Beyaz Boyamalar) isimli bir eser ortaya koymuştu. Tamamıyla beyaza boyalı yedi parçadan oluşan eser sergilendiği ortamın anlık koşullarını yansıttı. Bakan kişinin ruh durumuna, ortama göre görmek istediği şekli alırdı. (John Cage, ressamın bu eserinden çok etkilendiğini birçok yerde belirtmiş ve bestelerinin ilham kaynaklarından biri olduğunu söylemiştir).

Şans müziğinin bestecisi, bestesinde kısmen veya tamamen müziğin kontrolünden vazgeçmektedir. Örneğin müzisyenlere bir parça için özel yazılmış nota, ritim ve ölçü rakamı vermek yerine, besteci; "işte notalar ve ritimler, lütfen bunları herhangi bir düzende, herhangi bir hızda fakat hepsini çok yumuşak olarak icra ediniz" diyebilir. Böylece besteci icracıya genel anlamda bestenin öneri bölümünü sunmuş olur. İcracılar bu tavsiyeye uyduklarında tavsiyeler net olmadığından, tesadüf eseri oluşmuş bir müzik elde edeceklerdir. Her icra edilişle bölümler hiçbir zaman birbirinin aynı olmayacaktır. Bu tür müzikle uğraşan besteci, müzisyen ve hatta dinleyici için bu arzu edilen bir durumdur. Bir başka uygulamada ise piyano parçaları birbiri ile bağlantısı olmayan birçok kâğıt üzerine yazılmıştır. Müzisyene nota sayfalarını yere saçması ve onları rast gele toplayıp yeni bir sıralama ile icra etmesi söylenir. Sonuçta elde edilen müzik açık bir şekilde şansın, tesadüfün ürünüdür (Hoffer, 1989:457). Şans öğelerine dayanarak yapılan müzikte bestecilerin bir amacı da, dinleyicilerin sesler arasındaki ilişkiyi araştırmaktan ziyade seslerin kendilerini düşünmelerini sağlamaya çalışmaktır. İlk bakışta nota kâğıtlarını etrafa saçarak müziğin sırasını belirlemek aptalca gelebilir ancak bunlar işin felsefesinden kaynaklanan tutarlı uygulamalardır (Hoffer, 1989:458).

1960’lı yıllara gelindiğinde ise besteciler zaman, zaman müzisyenlerinden alışılmamış isteklerde bulunmuşlardır. Trombon çalandan, müzik aletini parçalara ayırması ve yalnızca bir parçasını çalması, flüt sanatçısından parmaklarını flüt üzerinde çabuk bir şekilde oynatması ama flüte üflememesi, şarkıcıdan şarkı söylemek yerine homurdanması veya çılgılık atması, piyanistten piyano tuşlarına parmakları ile doğrudan bastırması istenmiştir. Piyanonun tellerine metal, cam, kauçuk, plastik veya diğer materyaller eklenmiş, böylece farklı, egzotik sesler, tınlar elde edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca geleneksel notasyon yerine grafik ve sembollerden oluşan notasyon uygulamaları kullanılmıştır. Eserlerin bazı bölümleri tamamen sus’lardan oluşmuş (Five Picturesques isimli eserin “In Futurum” isimli bölümü), bazı eserlerde ise icracı hiç çalmadan piyanonun önünde oturmuş, ortamın gürültüsü dinleyicilere müzik olarak sunulmuştur.

Rastlantısal Müziğin genel felsefesi besteciden gelecek her türlü etkiyi ortadan kaldırmaktı. Bu amaçla şansa, tesadüfe başvuruldu. Daha sonra yorumcuyu müzik eserinin bestelenme sürecine ve ses malzemelerinin seçimine dâhil ettiği bir döneme girildi. Bu tür müzikte eserler veren E. Brown un “Aralık 52” veya Cage in “Çeşitlemeler” adlı eserlerinin grafik notalarına bakan bir yorumcu, kendini bildiği müzik simgelerinin hiçbir anlamının kalmadığı bir işaretler topluluğu karşısında bulacaktı.

Yorumcu, bu partiyonlara bakarak, emirlere uymaktan çok, kendi dağarcığını kullanarak sonsuz çeşitlilikte yorumlanabilecek bir icra sürecine girecekti.

Sonuçta, Rastlantısal Müziğin bestecilerinden bazıları seçtikleri materyalleri (kendi besteleri de dâhil olmak üzere) tamamen tesadüfe bırakmışlardır. Besteci oluşturacağı eser için gerekli bilgileri atılan zardan, dağıtılan oyun kâğıtlarından ya da buna benzer tesadüfî yöntemlerle toplamaktadır. Toplanan bilgiler ise besteciye ton, ritim, müzik parçalarının orkestradaki aletlere göre düzenlenmesi ve bestenin diğer unsurları konusunda fikir vermektedir.

Bu yeni akım müzik besteleme türünün ilk girişimcisi olarak Amerikalı besteci John Cage bilinmektedir. Şans, tesadüf yolu takip edilerek yapılan bu tür besteleme çalışmalarına Cage tarafından “bestenin belirsizliği” (indeterminate of composition) denmiştir (Simms,1993:408).

3. John Cage

Rastlantısal ya da şansa dayalı müziğin (chance or aleatory music) ilk girişimcilerindendir. Yaptığı müzikten kişiliğini silmek ve müziğin kastettiği gerçek anlamı ortaya çıkarmak için şans öğelerini kullanmıştır. Ayrıca müziğine bir çeşit felsefeyi içeren orijinal düşüncüyü de katmıştır. Bunun sonucunda müziği daha egzotik ve heyecan verici olmuştur (Boyden, 1971:524).

John Cage’nin müzik geçmişine kısaca bakacak olursak; Cage 1930–31 yıllarında Paris, Berlin ve Madrid’de müzik, sanat tarihi ve mimarlık eğitimi aldı. Kaliforniya’ya dönünce Richard Buhlig ile piyano, Henry Cowell ve Arnold Schoenberg ile kompozisyon çalıştı. Cage o dönemde dünyada yaygın olan geleneksel armoni, kontrpuan ve besteleme tekniklerinin basmakalıp, eski moda olduğunu düşünüyordu. Yine o yıllarda Serial Müzik (On İki Ton Besteleme Tekniği) gibi farklı besteleme tekniği üzerinde çalışmalar yapan hocası Schoenberg’in çalışmalarını dahi bu anlamda yeterli bulmuyordu. Schoenberg ise Cage’nin bir besteciden ziyade bir mucit (sürekli deneysel müzik çalışmaları ile uğraştığından) olduğunu fikrindeydi. Buna rağmen Cage’nin ilk çalışmaları (1933–1938) Schoenberg’in ve onun On İki Ton Tekniği’nin etkisi altında kaldı. Diğer taraftan Cowell’in piyanoyu kullanma metodundan etkilendi. Kariyerinin ilk eserlerinden olan “*Prepared Piyano*” muhtemelen bu etkinin sonucu ortaya çıktı (1938). Cage’nin erken müziklerinin şematik yapısı, örneğin *İki Ses İçin Sonat* (1933), *Üç Ses İçin Kompozisyon* (1934), onun bu iki üstadı (Cowell ve Schönberg) ne denli borçlu olduğunu göstermektedir.

Cage 1938’de Seattle’de bir vurma çalgılar orkestrası kurar. Aynı yıl hazırlanmış piyanosunu “*Prepared Piyano*” ortaya çıkartır. Bu eser için piyanonun tellerinin arasına lastik, tokmak, cıvata, somun, tahta vb. gibi değişik cisimler yerleştirerek geleneksel tınısına yenilikler getirir. 1937’den sonra dans ve vurma çalgılar arasındaki bağlantıyı incelemeye başlayan Cage, 1942’de New York’ta Merce Cunningham Dans Topluluğu ile uzun yıllar sürecek bir işbirliğine girer. 1941’de Chicago’da yeni müzik dersleri verir.

John Cage, bir müzik eseri yapmak için katı kuralların çok fazla gerekli olmadığı düşüncesine inanmıştı. Ona göre müzik düşüncesini bağımsızlığa kavuşturmak için her sesi bağımsız bir varlık olarak görmek gerekirdi. Beste yapmak sesi ehlileştirmek değil, doğayı gözlemleyerek onu taklit etmek demektir.

1957 yılında deneysel müzik (experimental music) adlı konferansında sesin insanlık ve doğa ilişkisinden şöyle söz etmişti:

“... Kasıtlı ya da kasıtsız meydana gelen seslerin istenmeyen bir yöne dönebilir olması bir gerçektir. Bu dönüş psikolojiktir. Önce insanlığa ait her şeyden vazgeçmek, bir müzisyen için de müzikten vazgeçmek gibi görünebilir. Bu psikolojik dönüş insanlık ve doğanın bu dünyada ayrı değil birlikte olduğunu, doğadaki hiçbir şeyin bir yere kaybolmadığını görmemize ve doğanın dünyasına dönmemize yol açar. Gerçekte bu elde edilmiştir. Müzik terimleri ile ifade edersek her hangi bir ses her hangi bir bileşimde ve devamlılıkta bulunabilir” (Simms, Bryan; 1986:361).

1950’ye gelinceye dek Cage’nin müzik felsefesi temelden değişti. Cage’ in Asya felsefesine yakın ilgisi, Zen Budizmi de yakından incelemesine yol açtı. Yeni bakış açısını yoğun olarak farkına vardığı Budizm’den, onun mistik felsefesinden ve Doğu düşünce tarzından aldı. Bu kaynaklardan sanatın kutsal gerçeğin bir parçası olması gerektiği fikrini çıkardı. İnsanoğlunun ürünü olan sanat, insanlık ve doğa temelde bir olduğundan doğayı taklit etmeliydi. Müziğin ve sanatın ortak ögesi sestir. Onun müzikteki yayılması doğadaki gerçeği yansıtmalı, doğanın özgürlüğü gibi olmalı, insan eliyle hareketsizleştirilmemeli ve başka bir anlam yüklenmek için üretilmiş olmamalıdır. Sesleri hissetmemizi sağlayan, doğadaki her şeyin bir bütün olduğunu kavratran besteci güzel şeyler ortaya koyan bir kişi olarak dinleyici tarafından önemsenmelidir (Simms, Bryan; 1986:360).

Cage ilk müzik çalışmalarında, tıpkı bu türle uğraşan diğer Amerikan deneycileri gibi farklı sesleri yaratıcı bir biçimde sunmayı vurguladı. Bu ilk eserlerdeki müzikal sesler ve renkli gürültüler sistematik bir şekilde yayılarak süreklilik sağlandı. Bu tür müzik eserin iskelet yapısı ile bestecinin zevklerini özgürce ifade etti. Cage’nin deyiimi ile “düzen fikirleri” ile “içten gelen hareketleri” bütünleştirdi.

Daha sonraları Cage için müzik, sonucunu bilmediği görsel süreçler halini aldı. Cage’nin çalışmalarındaki seslerin tümü icracılar tarafından üretilmedi. Cage tarafından “alaylı mecaz” olarak tasvir edilen rast gele çevresel gürültü hoş karşılandı. Yazdığı bu yeni müzikte seslerden başka hiçbir şey yoktur; nota edilenler, nota edilmeyenler olmak üzere. Sessizliğin müziği olarak yazılmış bir müzik eserinde, kapının açılma sesi gibi çevrede bulunabilecek, nota edilmemiş sesler bulunur. Onun “4’33” (1952) adlı çalışması, sadece bir müzik çalışmasının materyali olarak çevresel gürültülerin belirli bir zaman diliminde saltanat sürdüğü, tamamen sessizlik içinde gerçekleştirilen bir denemedir.

Sonuçta Cage; yalnızca dengeli yapıyı değil, müzikle ilgili birçok kontrol unsurunu da bir kenara bıraktı, zar attı, I Ching kullandı (*Değişimler Kitabı*, Çin klasik metinlerinin en eskisi olan bilgelik kitabı), fal kartları kullandı, kâğıt parçalarını düzensiz olarak kullandı. Bunu yaparken sadece müzisyenlere fırsat vermekle kalmadı, aynı zamanda sesin kontrolünü de serbest bıraktı. Karma karışık bantlardan (daha önceden mevcut olan, sağdan soldan bir araya getirilmiş bant parçalarından) eserler oluşturdu. *Imaginary Landscape* No.4 (1951) adlı eserini 12 adet radyodan meydana getirdi. Ayrıca kendiliğinden rast gele oluşmuş gürültüleri, belli bir zamanda var olan her hangi sesli bir takım olguları herhangi bir yapı içinde kullandı. Rastgele ortaya çıkmış gerçek dünyadan kesitleri, kasıtlı olarak ilgisiz metotları gelişi güzel olarak bir araya getirdi.

Cage'nin fikirleri ve metotları, 1950'lerin başlarında öğrencilerinden ve yakın çevresinden, aralarında Morton Feldman, Earle Brown ve Christian Wolff'un bulunduğu bir grup müzisyen üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca piyanist David Tudor 1960'larda Cage'nin bazı önemli müzik organizasyonlarına iştirak etmiştir. Bu müzisyenler, Rastlantısal Müziğin icrasında kullanılan figürleri önemseyip vurgulamışlar ve grafik sembolleri ile notasyon yöntemine önemli katkılar yapmışlardır (Austin, 1966:383). Aynı zamanda modern müziğe ”deneysel müzik” kavramını sunmuşlardır.

Cage'nin çalışmalarının etkisi bazı Avrupalı bestecilerin eserlerinde görüldü. Boulez, Stockhausen ve Witold Lutoslawski gibi besteciler müziklerine heyecan, canlılık, gizem v.b. katmak için şans öğelerini kullandılar (Simms, 1993:408).

4. Cage'nin Rastlantısal Müzik Uygulamaları

1940'lı yılların başlarında Cage, piyano için hazırlanmış bir takım çalışmalarında alışılmışın dışında bir eğilim gösterdi. “*Prepared for Piano*” (Hazırlanmış Piyano) (1943) adlı eserinde piyanoda 16 notaya ait tellerin arasına 9 vida, 8 cıvata, 2 cıvata somunu ve 3 lastik parçası yerleştirdi. Böylece piyanodan egzotik, doğuya özgü farklı tınlar, ses birleşimleri elde etmek istedi. Hindistan'ın, Bali'nin erotik, egzotik seslerini piyanodan elde edip bunları duyurmak istedi (Boyden, 1971:525).

Daha sonra Cage Doğu felsefesi ve Zen Budizm çalıştı. Müzikal yapı ve düzendeki geleneksel Batı düşünce ve kavramlarını reddetti. 1950'li yılların başında, değişimlerle ilgili eski bir Çin kitabı olan “I Ching” de tasvir edilen elementlerin rast gele seçilerek dizilmesi yönteminden etkilenerek ilk çalışmalarını üretti. Cage'nin piyano için “*Music of Changes*” (Değişimlerin Müziği) (1951) adlı eseri, onun yeni sanatsal eğilimini yansıtan ilk eserlerinden biridir. Eserde notasyon ve ritmik değerler “I Ching” den türetilmiş, birçok eleman tesadüfî seçilmişti. Eser, bir bakıma bestenin belirsizliği idi. Buna rağmen “Değişimlerin Müziği” icracının hareketleri konusunda çok katı kurallar içerdiği için o dönem müzik çevreleri tarafından “Frankenstein Canavarı”, “zalim” olarak adlandırıldı (Simms, Bryan; 1986:363). Cage bu çalışmasında notalar kadar sessizlik (suslar) olmasına özen gösterdi. Eserin planını, ikili akorların, kısa figürlerin ve on iki ton sisteminin eşit olarak dağıtıldığından emin olarak oluşturdu. Cage eserin detayları üzerinde kontrolü bırakmış olmasına rağmen, hâlâ genel yapıda stilinin izleri vardı. Eserin büyük bir bölümü halen bestecinin müzikal tercihlerini yansıtıyordu. 1950'lerden sonra, Cage bu durumdan hoşnutsuz oldu ve müziğinden kendi tercihlerini tamamen yok etmenin yollarını aradı.

Yine bu yıllarda Cage'nin ortaya koyduğu ilk çalışmalardan biri olan “*Imaginary Landscape No:4*” (1951) adlı eserinde aynı anda 12 radyo çalmaktadır. Cage icracıdan o anda radyolardan etkilendiği duruma göre karar vermesini ve oluşan durum ve şartlara göre icrasını yapmasını ister (Boyden, 1971:525). Cage de dâhil olmak üzere hiç kimse sonuçta ortaya ne çıkacağını bilemiyordu. Cage'nin bu dönemdeki diğer çalışmaları ise, rast gele düzen yönteminin kullanıldığı ilk elektronik çalışması olan “*Imaginary Landscape No:5*” (İmgesel Manzara No:5) (1952) ve etkilendiği I Ching adlı kitaptan aldığı 600 küçük ses parçalarını içeren “*William Mix*” (1952) dir. Bu erken gayretler içinde Cage rast gele yöntemler kullandı. Bu zamanda, bestecilere karar verme süreçlerinde derece derece daha fazla özgürlük verme arayışları içindeydi (Todd, 1990:494).

29 Ağustos 1952’de müzik tarihinin en ilginç eserinin konseri gerçekleşir. “4’33” olarak isimlendirilen bu eser, Woodstock’ta modern piyano müziği resitalinde David Tudor tarafından icra edilir. Tudor her bölümün başında piyanonun klavye kısmının kapağını açar ve bir süre sonra kapatarak o bölümün bitişini gösterir. Klavyenin kapağını açma ve kapama ile birlikte eser üç bölümden oluşur. Her bölüm Tudor tarafından kronometreyle ölçülür. 4 dakika 33 saniye konser salonu içindeki çevre gürültüsü dinleyicilere müzik olarak sunulur. Bir başka deyişle müzik, salonun içinden ve dışından çıkan seslerden meydana gelir. Cage’in en sevdiği ve en önemli çalışması olarak bahsettiği bu eserin Cage’ye göre birinci bölümü dışarıdan gelen rüzgâr sesinden, ikinci bölümü çatıya vuran yağmur damlalarından, üçüncü bölüm ise dinleyicilerin salonu boşaltırken çıkardıkları ilginç seslerden oluşur. Doğal olarak her gösteri bir birinden farklıdır.

Cage, sessizliğin müziğin bir ögesi olduğunu, icracının dört dakika otuz üç saniye sahneye çıkıp enstrümanın önünde sessizce oturduğunda, hem kendinin hem de dinleyicilerin çevredeki en küçük sese kadar duyabileceğini ileri sürmüştür. Ona göre kendi iç dünyasında ilerlemeyi ve öz değerlerini inşa edebilmeyi başarmış dinleyiciler için, yeryüzünün bestelenmiş en ahenkli ritmidir sessizlik. Çünkü her güzel sesten önce mutlaka bir miktar sessizlik gereklidir. Diğer taraftan “4’33” müzik çevreleri tarafından müziğe karşı kötü bir bakış açısı olarak algılanmıştır.

Cage’nin bir başka eseri “*Concert for Piano and Orchestra*” (1958) kendi deyimiyle “gösterinin belirsizliği”dir ve şans yoluyla enstrümantal partilerin meydana getirilmesi istenerek olmayan partiyonların ortaya çıkması sağlanır. Müzisyenler istedikleri bölümleri çalarlar, başlangıç ve bitiş işareti şef tarafından verilir (Todd, 1990:494). Eser grafik sembolleri ile notasyonun geniş, fantastik repertuarından oluşur. Bu, herhangi bir sayıda ve herhangi bir düzende gerçekleştirilebilir. Çoğu geleneksel dizeleri ve notaları kullanırlar. Cage, aynı zamanda değişken şekiller ve iletişim araçlarına müsaade ederek icranın belirsizliğini teşvik etti. Örneğin, “*Concert for piano and Orchestra*” adlı eserin grafikleri, herhangi bir sıra ve miktar ile ya bir piyanist tarafından ya da birden fazla piyanist tarafından eş zamanlı olarak çalınabildi (Simms, Bryan; 1986:364).

Yıllar geçtikçe Cage’nin rast gele (şans eseri) müzik yaratıları için geleneksel müzik notasyonu anlamsız gelmeye başladı. Bunun yerine, icracıların kendi kendilerine yorum yapmalarına olanak sağlayan şaşırtıcı grafik sembolleri sayfasını açtı. Sonuçta diğer bestecilerle beraber müziğinde rast gele sesleri meydana getirmede önerilen genel sınırlar çerçevesinde sadece sözel tanımlamaları kullanmayı azalttı.

Grafik sembolleri notasyonunda sesler, süre değerleri, ritimler, sözler ve diğer müzikal öğeler genellikle temsil ettikleri seslerin görsel olarak benzeştiği grafikleri ifade edilirler. Grafik sembolleri notasyonu, yerleşmiş müzikal imgelerin sadece ana hatlarını nakledici, kendine özgü kesin olmayan bir notasyondur. Geleneksel notasyon kesindir ancak belirsizlik icrasında olduğu gibi hemen hemen bütün modern müzikler bu grafik tekniklerini kullanırlar. Grafik sistemlerinin icracılar ve besteciler arasında önemli bir standardizasyonu henüz gerçekleşmemiştir. Cage böylece yavaş yavaş müziğin rotası üzerinde benzer kontrolleri terk ederek şans dünyasının beklenmedik sesleri içine sürüklendi. 1950 ve 1960’lı yıllar boyunca bir birini takip eden eserlerle, çalışmalarını daha ileri götürüp,

genişletmeye kararlı olduğu görüldü. Cage 1958 yılında daire prensipi olarak adlandırdığı grafiği kullanarak “Aria” ve “Fontana Mix” adlı iki çalışmayı tasarladı ki bunlar ayrı ayrı ya da birlikte icra edilebiliyordu. Aria’da şarkı söylemenin farklı bir stili kullanıldı (solist tarafından karar verilen) ve sözler beş dilden rast gele seçildi. Fontana Mix başlangıçta rast gele yöntemlerin kullanılarak hazırlandığı bir kayıttı. “Theatre Piece” (1960) ve “HPSCHD” (1969) adlı çalışmalarında ise rast gele (şans eseri) müzik ve tiyatro hareketlerini birleştirdi (Todd, 1990:494).

Cage, giderek artan bir şekilde özel notasyonu benimsedi. “Variation” (1958-78) adlı seri eserlerinde tam notasyondan vazgeçti ve sesleri üretmek için yalnızca genel dürtüler sağladı. 1960’dan sonraki bu ve bunun gibi çalışmalarında stilini hemen hemen yok etti. Böylece esere nihai şekli vermede ve eser üzerine etkide icracıya daha büyük rol bıraktı. 1958’de Darmstadt’ta belirsizlik üzerine verdiği bir konferansta, bu tip müzikte icranın rolü üzerinde durdu. Ona göre, icracı verilen bir taslağı boyaması istenilen ressama benzetilebilirdi (Simms, Bryan; 1986:363). Sanatçı denilen insan da insandır sonuçta ve sanat da yaşamın ta kendisidir. Bunun için 1962’de yaptığı 0’00’ı ve onlarca benzerini en karmaşık eserleri kadar önemsemiştir. 0’00’ın icra edildiği konserde sahnede sebzeleri temizleyip, dilimleyip, onları blender’in içine koyar ve çıkan suyu içer.

Bestecinin ayrıca “Sessizlik” (1961) ve “Pazartesi Sonra Bir Yıl” (1967) adlı kitapları vardır. Cage “Sessizlik” adlı kitabında müzisyenlere, insan duygularının ifadesinde insan yapımı araçlardan ziyade sesleri kendi kendilerine keşfetmeyi ve genel anlamda zihinlerinden müziği temizlemelerini, sesleri kontrol altına alma arzularını bırakmalarını ister.

Bestecinin başlıca eserleri şunlardır:

Orkestra: Hazırlanmış Piyano için Konçerto (1951); Piyano Konçertosu (1958); Atlas Eclipticalis (1961); Score-Thoreau’dan 40 Çizim (1974).

Piyano: Metamorphosis (1938); Sonatas and Interludes (1948); Music of Changes (1951); Piyano için Müzik (1952); 7 Haiku (1952); Su Müziği (1952).

Vurma Çalgılar: First Construction (1939); Second Construction (1940); Third Construction (1941); The Imaginative Landscape 1-5 (1939-52).

Elektronik Müzik: Fontana Mix (1958); Cartridge Music (1960); Bird Cage (1972).

Diğer yapıtları: 4’33” (1952); Çeşitlemeler 1-7 (1958-66); Music for Carillon No. 1-5 (1952-67); HPSCHD (1969); Kuartetler 1-8 (1976).

Sonuç

John Cage (1912–1992), çağımızda kompozisyon yapmak için katı kuralların gerekli olmadığını en açık yüreklilikle kanıtlayan bestecidir. Rastlantısallık (belirsizlik) veya “Aleatory Müzik” fikri ile tanındı. Bu fikrin değişik uygulamaları 1960’lı yıllarda Cage’nin kontrolü olmaksızın birçok bestecinin çalışmalarında görüldü (Austin, 1966: 383). Jazz’ı bir kenara bırakırsak başka hiçbir Amerikalı müzisyen, özellikle dans ve resim alanlarında, yurt dışında böyle bir etki yaratmadı.

Şans öğelerine dayanarak yapılan müzikle Cage ve bu yöntemi kullanan diğer besteciler, dinleyicinin sesler arasındaki bağıntıyla ilgilenmek yerine sesin kendisi ile ilgilenmesini esas almışlardır.

Cage'nin başını çektiği bu yöntemde amaç dinleyicilerin sesin yüceliğiyle etkilenmesini dile getirmektir. Bu bakımdan Cage'nin çalışmaları tiyatroya ve eğlenceye, kendince bir felsefeyi anlatır. Onun şansa dayalı deneysel çalışmaları o dönemlerde yeni akım, öncü müzikal kabarelere, konser salonları ve tiyatrolara ilham kaynağı olmuştur (Stuckenschmidt, 1969:218).

Şansa bağlı, rastlantı yöntemi ile bestelenen müziğin amacı saçmalık veya sanatı yıkmak değildir. Müziğin sırasını belirlemek için nota kâğıtlarını yere saçmak, zar atarak çalış sırasını belirlemek ilk bakışta aptalca gelebilir, ancak böyle bir uygulama işin felsefesinden kaynaklanmaktadır (Hoffer, 1989:458). Sonuçta müzik bir icradan diğer icraya şansa göre çeşitlenir. Oldukça doğaldır ki bir kalıp içine sokulamaz, o belirsiz olmalıdır.

"Yaptığınız her şey müziktir" diyen ve bunu şiddetle savunan Cage'nin bir amacı da müziğin yegâne ortak noktası olan doğal sesleri ve ortam seslerini müziğin bir parçası haline getirmektir.

Onun bu yeni müzik yaratma çalışmaları, aynı zamanda bazı müzisyen ve besteciler tarafından olumsuz eleştiriler aldı. Boulez 1958'de yayınlanan Alea adlı dergide açıkça Cage'yi hedef alarak, felsefeyi, oryantalizm'i ve şans öğelerini müziklerinde kullanmasının bestecilik tekniğindeki zayıflığını perdelemek amacına hizmet ettiğini söyledi (Stuckenschmidt, 1969:219).

Yaşamı alkışlarla yuhalamalar arasında gidip gelen Cage 1992'de öldüğünde, kimilerine göre 20. yüzyılın yetiştirdiği en büyük müzisyen, gerçek bir deha, kimilerine göre de ne yaptığını bilmeyen bir deli, şarlatandı.

KAYNAKÇA

Kamien, Roger., Music An Appreciation, The McGraw-Hill Companies, New York, 1996.

Hoffer, Charles R., The Understanding of Music, Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, 1989.

O'Brien, James Patrick, *The Listening Experience*, Schirmer Books a Division of Macmillan, Inc., New York, 1987.

Simms, Bryan R., *The Art of Music An Introduction*, HarperCollins College Publishers, New York, 1993.

Simms, Bryan R., *Music of the Twentieth Century*, Schirmer Books A Division of Macmillan, Inc., New York, 1986.

Todd, R. Larry, *The Musical Art: An Introduction to Western Music*, Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, 1990.

Boyden, David D. *An Introduction to Music*. John Dickens&Co Ltd. Northampton, Great Britain, 1971.

Salzman, Eric., *Twentieth Century Music An Introduction*, Printed by Prentice Hall, New Jersey, 1988.

Austin, William W., *Music in the 20th Century*, Norton Company Inc., New York, 1966.

Stuckenschmidt H. H., *Twentieth Century Music*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1969.

Tonal Bir Melodiyi Çokseslendirme Aşamaları

Sadık Özçelik¹

Giriş

Bir müzik eserini profesyonelce anlayıp kavramak, müzisyenin müzik teorisi, solfej, dikte, armoni, kontrpuan, form, analiz, orkestrasyon ve müzik tarihi gibi birbiriyle sıkı ilişkili müzik disiplinlerindeki uzmanlığına ve bu alanlardaki birikimine bağlıdır. Her biri başlı başına özel birer alan olan bu disiplinler içinde özellikle müzik teorisi, müzikal okuma ve müzikal yazma alanları öğrencilerin işitme, ritim, müzikal hafıza ve duyarlılık yeteneklerinin geliştirilmesinde en temel alanlardır.

Buradan hareketle makalenin konusu olan tonal bir melodiyi çok seslendirme aşamalarında kişilerin yukarıda sayılan disiplinlere vakıf olması, özellikle müzikal form ve analiz konularına hâkim olması önem arz eder. Öğrenci ya da bu alanda eğitim gören kişiler çok seslendireceği melodinin tonalitesini iyi analiz etmeli, ezgide modülasyon veya alterasyon varsa bunları belirlemelidir. Melodi çalınarak ya da söylenerek seslerin hangi akorsal yapıya ait olduğu belirlenmeli, gerekirse her sese bir akor düşünülmelidir. Geçici ve işleyici sesleri göz önünde bulundurmalı, dominant dominantı, subdominant dominantı, napoliten vb. melodiyi renklendiren öğeler varsa bunlar da uygun şekilde armonize edilmelidir.

Öncelikle çok seslendirilecek bir ezgi oluşturmalı ya da var olan bir melodi ele alınmalıdır. Melodi çalınarak ya da söylenerek seslerin hangi akorsal yapıya ait olduğu belirlenmeli, gerekirse her sese bir akor düşünülmelidir. Geçici ve işleyici sesleri göz önünde bulundurmalı, dominant dominantı, subdominant dominantı, napoliten vb. melodiyi renklendiren öğeler varsa bunlar da uygun şekilde armonize edilmelidir.

Aşağıda bu amaçla oluşturulmuş bir melodi görülmektedir.

Örnek 1

¹ Prof., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye. scelik@gazi.edu.tr

İlk aşamada ezginin tonu, cümle yapısı, tam ya da yarım karar duruşları, tonik, subdominat, dominant vb. fonksiyonları, bunların akorsal yapıları tespit edilir. Ölçülerin zayıf zamanlarında geçen notalar (nonharmonic notes) geçici ve işleyici notalar olarak değerlendirilmelidir. Aşağıdaki örnekte gösterildiği gibi, birden çok akorun içinde bulunabilen notalar tespit edilerek, bu notalar için hangi akorların tercih edileceğine karar verilir.

Örnek 2

Moderato Yarım Kadans

g moll. I VI IV V V I VII IV V

Tam Kadans

IV VI IV I I I I V7 I

g.n.= Geçiş Notası

Tespit edilen akorsal yapılara uygun olarak bas partisi oluşturulur. Bas partisi ile melodi arasında iyi bir kontrapunktal çizgi (basa karşı ters hareket) oluşturmaya özen gösterilmelidir. Yukarıda bahsedildiği gibi, birden çok akorun kullanılabileceği düşünülen yerlerde hangi akorların tercih edileceğine ve bu akorların konumlarına (temel ya da çevrim) karar verilir.

Örnek 3

Moderato Yarım Kadans

g moll. I VI IV V V7 I V6 I II V

Tam kadans

IV II V VI I II I V7 I

g.n.= Geçiş Notası

Özçelik, Sadık; Tonal Bir Melodiyi Çokseslendirme Aşamaları

Bu aşamada bas ve soprano partilerinin arasında kalan diğer partiler (inner voices) oluşturulur. Oluşturulan bu parti çizgilerinin mümkün oldukça bir önceki çalışmada tespit edilen akorsal yapıların, bas ve melodi çizgilerinin yapısı ile uyumlu ve ezgisel nitelikte olmasına dikkat edilmelidir.

Moderato

Yarım Kadans

Tam kadans

g. n. = Geçiş Notası (Passing Tone)
gec. = Geciktirme (Anticipation)

Bu aşamada soprano partisinin dışındaki partilerde ezginin müzikal ritmik karakterine uygun olarak çok sesliliği zenginleştirici çalışmalar uygulanabilir. Bu amaçla bas partisinde sekizlik nota hareketleri, kısa-uzun basamak notalar (appoggiature), süsleme notaları (ornament), geçiş notaları (passing tones), işleme notaları (embellishing notes), notalara anlam kazandıran müzikal öğeler (articulation) vb. uygulanabilir.

Örnek 5

Moderato

g. moll. I VI IV V⁷ 6/5

I V⁶ I II^{4/3} V[#] IV II^{4/3} 6/5

V[#] 7 VI I II⁶ I [6/4] V⁷ I[#]

gec.= Geciktirme (Cipation)
 t.k.=Tam kadans
 y.k.= Yarım kadans
 g.n. = Geçiş notası (Passing Tone)
 i.n. =İşleme notası (Embellishing note)
 öncü= Önce duyulma (Anticipation)

Bir önceki çalışma (örnek 5), çeşitli enstrümanlar için, figürel özellikleri göz önünde bulundurularak yeniden ele alınabilir. Ancak, önceki kazanımların (alt yapı-fonksiyonlar, akorsal yapılar vb.) sabit kalmasına dikkat edilmelidir. Aşağıda aynı ezginin piyano için oluşturulmuş bir örneği verilmektedir.

Örnek 6

Moderato

g moll.

I VI IV V⁷ I V⁶ I II⁴₃

y.k.

V[#] IV II⁴₃ V⁷ VI

t.k.

I II⁶ [I⁶₄] V⁷ I

Sonuç

Gerek yeni bestelenen gerekse önceden var olan bir melodiyi çok seslendirirken temel amaç melodiyi zenginleştirmek, derinlik katmak, onun daha iyi duyulmasını sağlamak olmalıdır. Bu amaç doğrultusunda armoni ve kontrpuan kuralları göz ardı edilmemelidir. Oluşturulan diğer partiler (eşlik partileri) asıl ezgiyi kapatmamalı, onun duyulmasını engellememelidir. Eşlik partisi asıl ezgiye yer yer paralel, yer yer zıt hareket edebilmelidir. Melodi ile uyumlu, armoni kurallarına uygun, güzel tınlayan bir çokseslilik yaratmaya çalışmak temel amacımız olmalıdır.

The Research of the Macroeconomic Performance in the Global World System of the D-8 Organization*

Hülya GURBET¹

A. Öznur ÜMİT²

Introduction

Growing international trade relations between countries after World War II brought countries closer to each other, while political, military, and economic relations also required new formations. The area where these new formations are most common is economic integration due to increasing international trade relations. Economic integrations have been established both regionally and globally regardless of a particular geography. The International Monetary Fund (IMF), World Bank (WB), and the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) operate globally, while the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) and European Union (EU) are international integrations that operate regionally. However, all these organisations were established under the leadership of developed countries. Muslim countries have felt the lack of an organisation to develop commercial, social, and economic cooperation and, as the Islamic world, have a say in the global world order. Thus, economic cooperation efforts have been observed in some countries with mostly Muslim population for the last two decades although there no direct integration is aimed (Bocutoğlu, 2017, p. 188). Among these efforts, the D-8 Organisation for Economic Corporation refers to the ‘8 Developing Countries’. Because the member states are located in proximate regions, the D-8 Organisation is considered a regional organisation. However, the D-8 Organisation aspires to foster the development, improvement and welfare of not only the member states but all developing countries of the world and ensure that they find a voice in the world, the organisation can also be considered an example of global organisations such as the UN, WB, and WTO.

Each member state the D-8 Organisation is of geopolitical importance. For Turkey, the development of commercial, social, and economic relations with the member states means an economic opening to the Afro-Eurasian region due to the location of the member states. However, the D-8 Organisation has become inert and idle for reasons such as political instabilities, economic problems, and short-term crises in the member states. Against this background, the study aimed to evaluate the socioeconomic success and international trade of the D-8 Organisation in a period from its foundation to the present day and discuss whether the organisation constitutes an economic power in the globalised world order. The data were gathered from the websites of the following organisations: The D-8 Organisation, the International Monetary Fund (IMF), the World Bank (WB), the Turkish

* This paper was derived from the master’s thesis “The Research of the Macroeconomic Performance in the Global World System of the D-8 Organization” written by Hülya GURBET under the supervision of Assoc. Prof. Dr. A. Öznur ÜMİT, successfully defended on 29 September 2019, and submitted to the Department of Economics of Ondokuz Mayıs University Graduate School of Social Sciences.

¹Hülya Gurbet, hly_grbt@hotmail.com

² A. Öznur ÜMİT, Assoc. Prof. Dr., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Economics, oumit@omu.edu.tr

Statistical Institute (TurkStat), and the Food and Agriculture Organisation (FAO). The data covered a period from 2006 to 2017.

1. D-8 Organisation

Arguing that Turkey's geographical location and historical responsibilities make Turkey a leading country, Necmettin Erbakan believed that regional organisations should exist for economic prosperity and thus embodied his ideas in the D-8 project in 1996 (Alan, 2001, p. 175). After the concretisation of the project, Erbakan informed the heads of states about the proposal for a union. As a result of the positive reactions from the heads of states, the establishment of the D-8 Organisation was initiated with the participation of Indonesia, Nigeria, Bangladesh, Egypt, Iran, Pakistan, and Malaysia under the leadership of Turkey. The D-8 was officially established by a joint declaration at a summit held on 15 June 1997 attended by the ministers of culture and foreign affairs and heads of states and governments (Ertürk, 2002, p. 361).

All D-8 members are also members of the Organisation for Islamic Cooperation (OIC) and among the leading countries in the OIC by their level of technological and economic development, commercial potential, and population (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2018). Two of the D-8 members are African states and six are Asian states. Because the members do not share a common region, the D-8 is a global organisation rather than a regional one due to its principles, goals, and geographical feature. The D-8 Organisation is aimed at the development of economic and commercial cooperation among the member states and strives for the following goals (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs; 2018, Bocutoğlu; 2017, p. 186):

- Strengthening the position of the member states in the global economy,
- Producing and diversifying the opportunities and potentials in trade relations,
- Raising the standard of living of the people of the member states, and
- Enhancing the participation of the member states in international decision-making.

2. Socioeconomic Potentials of the Member States of the D-8 Organisation

This section examines the socioeconomic status of the D-8 members based on various social and economic indicators using data gathered from various statistical institutions and ministries of the states. The review period was initiated from 2006 to reflect the period of the global crisis so that the impact of the 2008 global crisis on the economic indicators of the countries under study could be assessed. Thus, the period from 2006 to 2017 was treated as the review period.

• Turkey

Table 1 shows the key macroeconomic indicators of Turkey for the period from 2006 to 2017.

Table 1. Key Macroeconomic Indicators of Turkey from 2006 to 2017

YYears	GDP (Current PriceBillion \$)	Per Capita Income (Thousand \$)	GDP Real Growth (%)	Unemployment (%)	Inflation (%)	Current Account Balance (Billion \$)	Current Account Balance/GDP (%)

22006	548	10.251	7.1	10.2	9.7	-31.168	-5.7
22007	677	10.638	5	10.3	8.4	-36.949	-5.5
22008	777	10.600	0.8	11	10.1	-39.425	-5.2
22009	647	9.974	-4.7	14	6.5	-11.358	-1.8
22010	772	10.672	8.5	11.9	6.4	-44.616	-5.8
22011	832	11.684	11.1	9.8	10.5	-74.402	-8.9
22012	871	12.053	4.8	9.2	6.2	-47.963	-5.5
22013	950	12.866	8.5	9.7	7.4	-63.642	-6.7
22014	935	13.312	5.2	9.9	8.2	-43.610	-4.7
22015	862	13.899	6.1	10.3	8.8	-32.145	-3.7
22016	863	14.117	3.2	10.9	8.5	-33.139	-3.8
22017	851	14.933	7.4	10.9	11.9	-47.347	-5.6
22018	766	9.35	2.6	11	16.3	-27.813	-3.6

Reference: Turkey Statistical Institute (TurkStat); 2019a, IMF; 2019a

The Turkish economy, like other economies, was affected by what happened both during and after the global crisis. However, the Turkish economy stood from the crisis at a relatively faster and higher growth rate compared to other developed/developing economies (The Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey, 2013, p. 52). As shown in Table 1, the Turkish economy grew by 0.8% in 2008 but shrank by 4.7% in 2009 due to the 2008 global crisis. As the basic balance of the Turkish economy is generally more robust and stronger (The Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey, 2013, p. 52) the real GDP growth rate rose to 8.5% and the GDP at current prices rose to \$772 billion in 2010.

High growth rates of 8.5% in 2010 and 11% in 2011 declined to 4.8% in 2012 for reasons such as high oil prices and shrinking domestic demand. However, despite the high growth rates in 2010 and 2011, the current account had a deficit of \$44.6 billion in 2010 and \$74.4 billion in 2011.

The economic growth recorded in the period 2002-2010 was also reflected in the increase in employment, thereby leading to a decline in unemployment. However, unemployment began an upward trend with the 2008 global crisis (Öztürk, 2012, p. 75). Looking at Table 1, it is apparent that the unemployment rate increased from 11% in 2008 to 14% in 2009. Thanks to the high growth rates in 2010 and 2011 and measures to stimulate employment, the unemployment rate reached its pre-crisis levels as of 2011 (Öztürk, 2012, p. 75). The unemployment rate remained at 9 to 10% between 2011 and 2017.

- **Iran**

The two most important sources of the Iranian economy are oil and natural gas revenues. According to the 2017 statistics of the Organisation of the Petroleum Exporting Countries (OPEC), with its 12.8% of the world's crude oil reserves, Iran is the world's third-largest oil producer after Venezuela (24.9%) and Saudi Arabia (21.9%). According to the British Petroleum (BP) Statistical Review of World Energy 2017, Iran has the highest volume of total proved natural gas reserves with 33.5 trillion cubic meters, followed by Russia with 32.3 trillion cubic meters (Dalmış, 2017, p. 9). Oil and natural gas export revenues have a large share in Iran's export revenues, thereby causing the country's current account balance to generate a surplus. Iran's current account balance that amounted to \$1.2 billion in 2015 dramatically rose to \$16.2 billion in 2016 because the international embargo on its oil exports was lifted. In 2017, this figure increased to \$16.4 billion. According to the IMF data in April 2018, Iran's current account balance was expected to yield a surplus of \$29.2 billion and \$26

billion for 2018 and 2019, respectively. Table 2 below shows the key macroeconomic indicators of Iran.

Table 2. Key Macroeconomic Indicators of Iran from 2006 to 2017

Years	GDP(Current Price, Billion \$)	Per Capita Income (Thousand \$)	GDP Real Growth (%)	Unemployment (%)	Inflation (%)	Current Account Balance (Billion \$)	Current Account Balance /GDP (%)
2006	270.33	3.83	5.3	11.3	12	19.537	7.2
2007	351.77	4.93	6.7	10.5	18.4	31.51	9
2008	406.21	5.62	-0.1	10.4	25.3	20.233	5
2009	410.56	5.61	0	11.9	10.8	8.793	2.1
2010	482.38	6.5	5.7	13.5	12.3	20.361	4.2
2011	577.21	7.68	3.1	12.5	21.5	60.297	10.4
2012	389.2	5.12	-7.7	12.1	30.6	23.416	6
2013	396.41	5.15	-0.3	10.4	34.7	26.523	6.7
2014	423.41	5.4	3.2	10.6	15.6	13.571	3.2
2015	375.4	4.72	-1.6	11	11.9	1.237	0.3
2016	404.45	5.03	12.5	12.4	9.1	16.283	4
2017	430.71	5.29	3.7	11.8	9.6	16.453	3.8

Reference: IMF, 2019b

The fact that the sanctions imposed on Iran were mostly economic negatively affected the Iranian economy. The economic effects of sanctions were visible on Iran's GDP. Increasing pressures, especially after 2010, led to the contraction of the Iranian economy for two consecutive years (Küpeli, 2016, p. 108). As shown in Table 2, due to the negative impact of the 2008 global crisis, Iran's growth rate was 0% in 2009. However, the growth was positively affected by the increase in oil prices in 2010 and rose to 5.7%. The growth rate was 6.5% in 2010 and fell to 3.1% in 2011. The economy shrank by 7.7% in 2012. Consequently, GDP and per capita gross national income (GNI) also decreased.

Representing a chronic problem of the Iranian economy, inflation can be interpreted as the most concrete reflection of the unfavourable course of events on the public. The depreciation of the Iranian rial was an important factor in raising inflation (Küpeli, 2016, p. 111). Looking at Table 2, it is apparent that the inflation rate was 25.3% in 2008, 21.5% in 2011, 30.6% and 34.7% in 2012, and 2013. Due to the expanding sanctions at the end of 2010, the abolition of government subsidies on fuel and food by the then President Ahmadinejad caused the inflation to grow further. The fact that the economic sanctions imposed by the United States were partially lifted after 2015 was instrumental in reducing the inflation rate to 9-10%.

• Bangladesh

Despite years of political instability, poor infrastructure, insufficient power supplies, and the slow implementation of economic reforms, the Bangladesh economy has grown by approximately 6% since 2005 (CIA, 2019a). According to the statistics from the Central Intelligence Agency (CIA), nearly half of the national income in the Bangladesh economy arises from the agricultural sector.

The Bangladesh economy has grown from an aid-dependent economy to a trade-dependent economy for more than two decades. However, for Bangladesh to become a middle-income country, the investment-oriented growth that is considered essential in the country has not yet been achieved (Ankara Chamber of Commerce, 2016, p. 3).

Table 3 displays the key macroeconomic indicators of Bangladesh.

Table 3. Key Macroeconomic Indicators of Bangladesh from 2006 to 2017

Years	GDP(Current Price, Billion \$)	Per Capita Income (Thousand \$)	GDP Real Growth (%)	Unemployment (%)	Inflation (%)	Current Account Balance (Billion \$)	Current Account Balance /GDP (%)
2006	75.77	523.03	6.9	3.6	6.8	0.764	1
2007	85.6	584.5	6.5	3.8	9.1	0.617	0.7
2008	97.6	655.95	5.5	4.1	8.9	1.182	1.2
2009	108.9	728.39	5.3	5	4.9	2.663	2.4
2010	122.04	807.53	6	3.4	9.4	0.507	0.4
2011	131.08	857.5	6.5	3.7	11.5	-1.337	-1
2012	141.71	916.03	6.3	4.1	6.2	0.971	0.7
2013	161.3	1.03	6	4.4	7.5	1.897	1.2
2014	184.01	1.16	6.3	4.4	7	2.449	1.3
2015	208.32	1.3	6.8	4.4	6.2	3.877	1.9
2016	235.62	1.46	7.2	4.4	5.7	1.466	0.6
2017	262.08	1.61	7.6	4.4	5.6	-5.556	-2.1

Reference: IMF, 2019c.

According to IMF data, the inflation rate was 5.7% in 2016 and 5.6% in 2017. Bangladesh's growth in recent years at a rate of more than 6% has significantly increased per capita income (IMF, 2018). According to IMF statistics, per capita income was \$1.460 and \$1.600 in 2016 and 2017, respectively. GDP followed an upward trend between 2006 and 2017. GDP amounted to \$75.7 in 2006, \$10.9 billion in 2009, \$141.7 billion in 2012, \$184 billion in 2014 and \$262 billion in 2017 (Table 3).

- Indonesia**

Indonesia, considered one of the tigers of the Far East, is a country whose economic balances are now quite good Indonesia is a country rich in mineral resources and its most important mineral resources include coal, nickel, copper, iron ore, tin, silver, marble, and gold. With its 64 billion tonnes of coal reserves, Indonesia is one of the three countries with the largest coal reserves in the world. Lignite accounts for 48% of the coal reserves of the country and anthracite accounts for 17%. The country is the second-largest coal exporter in the world after Australia (Moment-Expo, 2013).

Table 4 presents the key macroeconomic indicators of Indonesia.

Table 4. Key Macroeconomic Indicators of Indonesia from 2006 to 2017

YYears	GDP(Current Price, Billion \$)	Per Capita Income (Thousand \$)	GDP Real Growth (%)	Unemployment (%)	Inflation(%)	Current Account Balance (Billion \$)	Current Account Balance /GDP (%)
2006	396.29	1.76	5.5	10.3	13.1	9.542	2.4
2007	470.14	2.06	6.3	9.1	6.7	6.795	1.4
2008	558.58	2.42	7.4	8.4	9.8	0.126	0
2009	577.54	2.46	4.7	7.9	5	10.628	1.8
2010	755.26	3.18	6.4	7.1	5.1	5.303	0.7
2011	892.59	3.69	6.2	6.6	5.3	1.685	0.2
2012	919	3.74	6	6.1	4	-24.418	-2.7
2013	916.65	3.68	5.6	6.3	6.4	-29.109	-3.2

2014	891.05	3.53	5	5.9	6.4	-27.51	-3.1
2015	860.74	3.37	4.9	6.2	6.4	-17.518	-2
2016	932.07	3.61	5	5.6	3.5	-16.953	-1.8
2017	1.021	3.88	5.1	5.5	3.8	-16.196	-1.6

Reference: IMF, 2019d

As seen in Table 4, the GDP was \$396.2 billion in 2006 and reached \$1.02 trillion in 2017 by increasing over the years. Per capita income was \$76 in 2006 and increased nearly threefold to \$3.88 in 2017. Real GDP growth varied from 5% to 7% over the years. Due to the fiscal and monetary policies implemented in Indonesia, the country was less affected by the 2008 global crisis compared to other countries in the region. The country started to pursue fiscal policies aimed at increasing domestic demand and growth after the global economic crisis (Moment-Expo, 2013).

Unemployment is a major macroeconomic problem for the country. Nearly 2 million people get involved in the labour force every year. It can be seen from the data in Table 4 that the unemployment and inflation rates were 8.4% and 9.8%, respectively during the 2008 global crisis, while they dropped to 7.9% and 5% in 2009 thanks to the financial policies introduced. According to IMF statistics, the unemployment rate is 5.5% and the inflation rate is 3.8% in 2017.

To improve the economic outlook of the country, the Indonesian government prepared thirteen economic liberalisation packages in the period 2015-2016, which were aimed at eliminating legal uncertainties in the economy and attracting infrastructure investment and foreign direct investment (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2017). However, problems such as poverty, lack of infrastructure, and corruption persist in the country.

• Egypt

The four most important main sectors that provide income to the Egyptian economy include tourism, oil, the Suez Canal, and the income of workers working abroad. Among them, the Suez Canal is of strategic importance as it connects the Mediterranean Sea to the Red Sea. Table 5 shows the key macroeconomic indicators of Egypt for the period from 2006 to 2017.

Table 5. Key Macroeconomic Indicators of Egypt from 2006 to 2017

Years	GDP(Current Price, Billion \$)	Per Capita Income (Thousand \$)	GDP Real Growth (%)	Unemployment (%)	Inflation(%)	Current Account Balance (Billion \$)	Current Account Balance /GDP (%)
2006	112.9	1.56	6.8	10.9	4.2	1.752	1.6
2007	137.06	1.86	7.1	9.2	11	2.269	1.7
2008	170.8	2.27	7.2	8.7	11.7	0.888	0.5
2009	198.32	2.58	4.7	9.4	16.2	-4.424	-2.2
2010	230.02	2.92	5.1	9.2	11.7	-4.318	-1.9
2011	247.73	3.08	1.8	10.4	11.1	-6.088	-2.5
2012	278.77	3.38	2.2	12.4	8.6	-10.146	-3.6
2013	288.01	3.4	3.3	13	6.9	-6.39	-2.2
2014	305.57	3.52	2.9	13.4	10.1	-2.746	-0.9
2015	332.08	3.73	4.4	12.9	11	-12.143	-3.7
2016	332.48	3.69	4.3	12.7	10.2	-19.831	-6
2017	236.53	2.5	4.2	12.2	23.5	-14.394	-6.1

Reference: IMF, 2019e

As seen in Table 5, the inflation rate was around 4.2% in 2006 and remained above 10% until 2011 due to the impact of the 2008 global crisis. While the inflation rate was 6.9% in 2013, it was over 10% in other years, including 2014, as a result of economic and political instabilities and substantial increases in the prices of food, cigarettes, alcoholic beverages, accommodation, and transportation. The real GDP growth rate varied from 6 to 7% between 2006 and 2008, while it varied from 4 to 5% after the global crisis. Military coups in 2011 and 2013 negatively affected the country's economy. While the economic growth fluctuated between 6 and 7% on an annual basis until 2010, it was 1.8% due to the contraction in 2011. As a result of a military coup repeated in 2013, the economic growth fell from 3.3% to 2.9%. The real GDP growth rate was 2.9% in 2014 and around 4% until 2017. The unemployment rate increased every year due to the growth in real GDP over the past three years; however, it dropped to 12% after 2014. Egypt's current account balance, on the other hand, ran a continuous deficit after 2008. Thus, the current account reached its highest level between 2006 and 2017 with a deficit of \$19.8 billion in 2016.

- **Nigeria**

Nigeria is one of the most important oil producers and exporters in the world. The country's most important source of income is crude oil. Oil-rich Nigeria's socioeconomic development has been hindered by insufficient energy production, lack of infrastructure, delayed introduction of legal reforms, an inefficient property registration system, and restrictive trade policies (CIA, 2019b).

Table 6 presents the key macroeconomic indicators of Nigeria for the period from 2006 to 2017.

Table 6. Key Macroeconomic Indicators of Nigeria from 2006 to 2017

Years	GDP(Current Price, Billion \$)	Per Capita Income (Thousand \$)	GDP Real Growth (%)	Unemployment (%)	Inflation(%)	Current Account Balance (Billion \$)	Current Account Balance /GDP (%)
2006	222.79	1.59	6.7	3.7	8.2	36.518	16.4
2007	262.21	1.82	7.3	3.4	5.4	27.648	10.5
2008	330.26	2.23	7.2	3.4	11.6	29.15	8.8
2009	297.46	1.96	8.4	3.8	12.5	13.867	4.7
2010	369.06	2.37	11.3	3.8	13.7	13.111	3.6
2011	414.1	2.58	4.9	3.7	10.8	10.668	2.6
2012	460.95	2.8	4.3	3.7	12.2	17.374	3.8
2013	514.97	3.04	5.4	3.7	8.5	19.049	3.7
2014	568.5	3.27	6.3	4.4	8	0.899	0.2
2015	493.84	2.76	2.7	5.3	9	-15.763	-3.2
2016	405.44	2.21	-1.6	6.2	15.7	2.714	0.7
2017	376.36	1.99	0.8	6	16.5	10.381	2.8

Reference: IMF, 2019f

As shown in Table 6, because Nigeria was slightly affected by the global crisis, the Nigerian economy grew by 7% while the world economy grew by 3% in 2008 (Gülşen, 2016, p. 29). Given the other data in the table, GDP per capita was \$2.23 million in 2008, increasing compared to the previous year.

Nigeria became the largest economy of the African continent, surpassing South Africa with the new figures that emerged with the renewal of its national income account in 2014 (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2019). As seen in Table 6, GDP and per capita income amounted to \$568.5 billion and \$3.27 million in 2014, reaching the highest levels compared to other years. The real GDP growth was around 6.3%. After 2015, especially in 2016, the increase in oil prices negatively affected Nigeria, which had a current account surplus every year, thereby causing a current account deficit of \$15.7 billion in 2015. The inflation rate began to fall after 2012 but rose to around 9% in 2015. The inflation rate was 15.7% in 2016 and 16.5% in 2017, reaching the highest levels compared to other years.

Oil production accounts for more than a third of the country's GDP and 90% of its exports. As the country wanted to free its economy from the oil monopoly, its economy shrank by 1.5% in 2016 (Arslan, 2018). Additionally, the unemployment rate also increased in 2016 due to socioeconomic downsides and political instability.

- **Pakistan**

Pakistan's location along the route of Eurasian energy transit and its proximity to the region's natural resources add to its geopolitical value. Pakistan is a developing country. It also has the potential to become one of the best economies of the world in the 21st century. The country's economy is generally based on agriculture and animal husbandry and its industry is agricultural.

Table 7 presents the key macroeconomic indicators of Pakistan.

Table 7. Key Macroeconomic Indicators of Pakistan from 2006 to 2017

Years	GDP(Current Price, Billion \$)	Per Capita Income (Thousand \$)	GDP Real Growth (%)	Unemployment (%)	Inflation(%)	Current Account Balance (Billion \$)	Current Account Balance /GDP (%)
2006	137.23	883.24	5.8	6.2	7.9	-4.99	-3.6
2007	152.36	963.28	5.5	5.2	7.8	-6.878	-4.5
2008	170.85	1.04	5	5.2	12	-13.874	-8.1
2009	167.88	998.19	0.4	5.5	19.6	-9.261	-5.5
2010	177.17	1.03	2.6	5.6	10.1	-3.946	-2.2
2011	213.59	1.22	3.6	6	13.7	0.214	0.1
2012	224.38	1.25	3.8	6	11	-4.658	-2.1
2013	231.22	1.27	3.7	6	7.4	-2.496	-1.1
2014	244.36	1.31	4.1	6	8.6	-3.13	-1.3
2015	270.56	1.42	4.1	5.9	4.5	-2.709	-1
2016	278.65	1.44	4.6	6	2.9	-4.867	-1.7
2017	304.95	1.55	5.4	6	4.1	-12.621	-4.1

Reference: IMF, 2019g

Looking at the growth performance of the Pakistani economy in Table 7, It is apparent that the growth rate ranged between 2 and 5%. The GDP growth of Pakistan increased by 0.8% to 5.8% in 2018 compared to 2017. This growth in the economy was due to the increased performance of the services and agricultural sector (WB, 2019). Pakistan's constant current account deficit and foreign trade deficit pose an obstacle to high growth rates. On the other hand, the inflation rate was 7.8% in

2007, while it rose to 12% due to the increase in world oil prices in 2008. In 2009, inflation declined to 10.5% (Yüzal, 2011, p. 4). The inflation rate began to follow a downward trend after 2011. The unemployment rate was stable at 5-6% over the years.

- **Malaysia**

Relying mainly on exports of raw materials (rubber and tin), the Malaysian economy has become one of the strongest and fastest-growing economies in Southeast Asia since 1970 (Leinbach et al., 2019). Table 8 shows the key macroeconomic indicators of Malaysia for the period from 2006 to 2017.

Table 8. Key Macroeconomic Indicators of Malaysia from 2006 to 2017

Years	GDP(Current Price, Billion \$)	Per Capita Income (Thousand \$)	GDP Real Growth (%)	Unemployment (%)	Inflation(%)	Current Account Balance (Billion \$)	Current Account Balance /GDP (%)
2006	168.080	6.26	5.6	3.3	3.6	26.188	15.0
2007	199.960	7.38	6.3	3.2	2	29.737	14.9
2008	238.650	8.65	4.8	3.3	5.4	39.439	16.5
2009	208.910	7.44	-1.5	3.7	0.6	31.420	15
2010	255.020	8.92	7.5	3	1.7	25.711	10.1
2011	297.960	10.25	5.3	3.1	3.2	32.460	10.9
2012	314.440	10.66	5.5	2.9	1.7	16.245	5.2
2013	323.280	10.7	4.7	3.3	2.1	11.262	3.5
2014	338.070	11.01	6	2.9	3.1	14.835	4.4
2015	296.640	9.51	5.1	3.2	2.1	9.001	3
2016	296.750	9.38	4.2	3.5	2.1	7.210	2.4
2017	314.710	9.83	5.9	3.4	3.8	9.365	3

Reference: IMF, 2019h

The Malaysian economy grew by 4.6% in 2008 despite the global financial crisis. In 2009, the country's economy had a decline of 1.7% as opposed to the expected 4-5% contraction due to the crisis (DEİK, 2014, p. 7). The country achieved steady growth of 7.5% in 2010, 5.3% in 2011, 5.5% in 2012, 4.7% in 2013, and 6% in 2014 (Table 8).

According to the International Labour Organisation (ILO), unemployment rates in Malaysia were around 3% between 2006 and 2017. As seen in Table 8, the unemployment rate was 2.9% in 2012, 3.3% in 2013, 3.5% in 2016, and 3.4% in 2017. According to the Malaysian government, unemployment rates of 4% and below do not pose a problem for the country. When unemployment begins to rise, the Malaysian government tries to solve the unemployment problem by deporting illegal workers who usually come to work in Malaysia from nearby countries such as Indonesia and India (DEİK, 2014, p. 7). The inflation rate was low over the years as Malaysia is a self-sufficient country that meets its domestic demand. The inflation rate was 2.1% in 2016, 3.8% in 2017, and 1% in 2018.

3. Overall Evaluation of the International Trade Data of the D-8 Organisation

Table 9 displays the international trade data of the D-8 Organisation for the period 2006 to 2017.

Table 9. International Trade Data of the D-8 from 2006 to 2017

Years	Export (Thousand \$)	Import (Thousand \$)	Volume (Thousand \$)	Balance (Bin \$)
2006	2.225.731.861	8.620.201.578	10.845.933.439	-6.394.469.717
2007	2.953.762.792	10.806.059.720	13.759.822.512	-7.852.296.928
2008	4.343.981.015	13.120.313.507	17.464.294.522	-8.776.332.492
2009	5.565.291.383	7.316.021.664	12.881.313.047	-1.750.730.281
2010	6.438.640.155	12.987.316.669	19.425.956.824	-6.548.676.514
2011	7.579.213.553	19.477.616.303	27.056.829.856	-11.898.402.750
2012	14.938.954.712	17.815.417.728	32.754.372.440	-2.876.463.016
2013	8.790.044.354	16.823.003.776	25.613.048.130	-8.032.959.422
2014	8.573.992.429	16.070.934.471	24.644.926.900	-7.496.942.042
2015	8.155.651.324	11.786.071.986	19.941.723.310	-3.630.420.662
2016	9.126.578.434	10.867.057.749	20.023.636.183	-1.740.479.315
2017	7.125.061.498	15.351.478.319	15.358.603.380	-8.226.416.821

Reference: Turkey Statistical Institute (TurkStat), 2019b

From the table, it can be seen that the exports and imports of the D-8 Organisation from 2006 to 2017 increased and decreased from time to time as opposed to a balanced course. The export value was \$2.2 billion in 2006 and increased seven times in 2012, reaching \$14.9 million. The import value was \$8.6 billion in 2006 and reached \$17 billion in 2012. The value of the international trade volume in 2012 was \$32.7 billion. Export and import levels decreased due to shrinking world economies and exchange rate fluctuations after 2012 (Kesgingöz, 2017, p. 72). The export value was \$14 billion in 2012 but decreased to \$7.1 in 2017. Likewise, the import value was \$17 billion in 2012 but decreased to \$5.3 billion in 2017. The international trade volume reached its highest level in 2012 but fell by \$17 billion to \$15.3 billion in 2017.

To sum up, as can be seen from the international trade statistics of the organisation, the D-8 has failed to satisfy expectations due to the insufficient political and economic contributions of its members, the inadequate development of its commercial relations, and the insufficient participation of other developing countries (Taştekin, 2006, p. 225).

4. Macroeconomic Performance of the D-8 Organisation in the Cooperation between Islamic Countries

According to the data published by the D-8 Organisation, the population of member states exceeded 1 billion within nearly two decades from the establishment of the organisation until 2017, accounting for 15.3% of the world's population. The - 8 countries have a relatively large population, and the majority of their population is young. According to the D-8 statistics, in 2017, the export volume of member states reached \$693 billion, taking a share of 4% in world exports. Among the members of the organisation, Malaysia is the most exporting country and Turkey is the most importing country. The GNP of the member states accounts for approximately 5% of the world GNP. The per capita income of member states doubled due to the economic growth of the organisation by 2017. To clarify, the per capita income was \$2.207 in 1997 and rose to \$4.645 in 2016.

Considering the key social indicators of the D-8 members, the total population of the member states is 1.1 billion, accounting for approximately 1.6% of the world's population. Additionally, the member states have the following properties (Erbakan, 2017, pp. 174-175):

- They own 14% of the world's proven oil reserves.

- They represent approximately 10% of the world's annual oil production.
- They have 6.7% of the world's annual oil consumption.
- They own 23.2% of the world's proven natural gas reserves.
- They represent 1.2% of the world's natural gas production.
- They own the vast majority of strategic mineral reserves such as boron and chromium.
- They account for most of the cotton exports.
- The D-8 Organisation represents approximately 60% of the total gross national product (GNP) of the 60-member OIC, 65% of their population, and 58% of the total international trade of Islamic countries.

Former Prime Minister Necmettin Erbakan noted that cooperation should be developed between Islamic countries and, as European countries establish unions, Islamic countries should come together by taking the following five steps: a) establishing a united organisation for Muslim countries, b) establishing a defence industry cooperation organisation for Muslim countries, c) establishing a common market for Muslim countries, d) changing to a common currency for Muslim countries, and e) establishing a cultural cooperation organisation for Muslim countries.

With the 9th D-8 Summit held in Istanbul in 2017, Turkey assumed the D-8 Presidency. The 9th D-8 Summit was centred around the theme “Expanding Opportunities through Cooperation”. The issues highlighted by President Recep Tayyip Erdoğan at the summit can be summarized as follows: 1) To facilitate trade, visa procedures should be eased, and customs agreements should be concluded. Therefore, according to the D-8 statistics, the trade volume, which was \$100 billion in 2017, is expected to rise to \$500 billion in the coming years thanks to agreements. 2) The following actions should be taken: to carry out common production projects in the defence industry, recruit new members to the organisation to enhance diversity in international trade, establish a clearinghouse to use national currencies, and bring together the central banks of the member states to establish a clearinghouse.

However, looking at the projects that the organisation has attempted to implement since its foundation and the macroeconomic performance and international trade values of the organisation (see Table 9), it seems that not much progress has been achieved. Although the organisation has a history of nearly 22 years, it has failed to complete its institutional structure, unlike BSEC that was founded 27 years ago (Bocutoğlu, 2017, p. 194).

To conclude, despite the wealth of the D-8 countries and opportunities of cooperation both between the members and between all Islamic countries, the D-8 organisation has not been adequately developed. The lack of bilateral and interinstitutional cooperation between the D-8 countries and Islamic countries results from some political obstacles, differences in the economic system, domestic and international instability, and economic problems (İrbeç, 1995, pp. 17-18).

5. Conclusion

According to the ‘Global Competitiveness Report 2018’ issued by the World Economic Forum, Malaysia ranked 25th among 140 countries and became the D-8 country with the highest global competitiveness, while Pakistan ranked 15th and became the D-8 country with the lowest global competitiveness. Turkey ranked 61st; however, this rank is not considered sufficient for Turkey, which is one of the twenty largest economies in the world.

Consequently, despite the certain distances among the D-8 countries, differing conditions and problems, and domestic social, economic, and political problems of each member state, there has been a rapid improvement in the economic indicators of the organisation since 1997. Economic, political, geographical, and military proximity are among the success criteria of economic integrations. In this regard, geographical, economic, and political distances between the member countries of the D-8 Organisation have affected the success of the organisation. This situation has caused the organisation to become inert today although it has improved its macroeconomic performance during the 20-year period.

References

- Alan, B. (2001). *D-8 Yeni Bir Dünya*, Yörünge Yayınları: İstanbul.
- Ankara Chamber of Commerce (2016). <https://www.atonet.org.tr/Uploads/Birimler/Internet/D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret%20Md/Banglade%C5%9F%20%C3%9Clke%20Raporu%202016.docx> (Date Accessed: 20.01.2019).
- Arslan, A. (2018). <https://www.gzt.com/haber/afrikanin-en-buyuk-ulkesi-nijerya-hakkinda-14-bilgi-2932056> (Date Accessed: 02.02.2019).
- Bocutoğlu, E. (2017). In the 20th Year of Foundation Present State of Members of Developing-8 Organization for Economic Cooperation in Terms of Sustained Inclusive Growth: An Evaluation with World Economic Forum Data. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6 (15), 187-212.
- CLA (2019a). The World Factbook Bangladesh: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bg.html> (Date Accessed: 28.01.2019).
- CLA (2019b). <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ni.html> (Date Accessed: 09.02.2019).
- Dalmış, Ö. (2017). *2017 BP Dünya Enerji İstatistikleri Raporu*. Ankara: TESPAM.
- DEİK (2014). <https://www.deik.org.tr/uploads/malezya-ulke-bulteni-2014.pdf> (Date Accessed: 16.02.2019).
- Erbakan, N. (2017). *İslam Birliği*. Ankara: MG V Yayınları.
- Ertürk, E. (2002). *Uluslararası İktisadi Birleşmeler*. Bursa: Vipaş AŞ Yayınları.
- Gülşen, A. Z. (2016). *Nijerya'da İş ve Yatırım İmkanları*. İzmir: Yakın Kitabevi.
- ILO, (2018c). https://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page3.jspx;ILOSTATCOOKIE=ObFoAWjMBI5w_uJBZwSCEM6fpE6CHtEs0L5O9rIpgnmFVTHAdbdO!1567639201?MBI_ID=2&locale=en&_afLoop=3621216800274894&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#!%40%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26locale%3Den%26_afrLoop%3D3621216800274894%26MBI_ID%3D2%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D125zvc1vdi_4, (Date Accessed: 31.01.2019).
- IMF, (2019a). https://www.imf.org/external/datamapper/BCA_NGDPD@WEO/TUR, (Date Accessed: 25.04.2019).
- IMF, (2019b). https://www.imf.org/external/datamapper/BCA_NGDPD@WEO/IRN, (Date Accessed: 26.04.2019).

IMF, (2019c). https://www.imf.org/external/datamapper/BCA_NGDPD@WEO/BGD, (Date Accessed: 25.04.2019).

IMF, (2019d). https://www.imf.org/external/datamapper/BCA_NGDPD@WEO/IDN, (Date Accessed: 26.04.2019).

IMF, (2019e). https://www.imf.org/external/datamapper/BCA_NGDPD@WEO/EGY, (Date Accessed: 30.04.2019).

IMF, (2019f). <https://www.imf.org/external/datamapper/PCPIPCH@WEO/NGA>, (Date Accessed: 09.02.2019).

IMF, (2019g). https://www.imf.org/external/datamapper/BCA_NGDPD@WEO/PAK, (Date Accessed: 30.04.2019).

IMF, (2019h). <https://www.imf.org/external/datamapper/PCPIPCH@WEO/MYS>, (Date Accessed: 01.03.2019).

İrbeç, Y. Z. (1995). *İslam Ülkeleri ve EKİT (ECO) Raporu*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Kesgingöz, H. (2017). *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Küpeli, M. Ş. (2016). Sanctions as a Foreign Policy Tool: Impact of Sanctions on Iran. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 3 (1), 97-135.

Leinbach, T. R., Bee, O., & vd. (2019). *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Malaysia> (Date Accessed: 01.05.2019).

Moment-Expo, *Güneydoğu Asya'nın Parlayan Yıldızı: Endonezya*, Kasım 2013, No:66, <http://www.moment-expo.com/guney>, (Date Accessed: 03.02.2019).

Öztürk, İ. (2012). *Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, [Turkish Embassy in Jakarta](http://cakarta.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/329347) (2017). *Endonezya Ekonomisi*, <http://cakarta.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/329347>, (Date Accessed: 03.03.2019).

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, (2018). http://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke-_d-8_.tr.mfa, (Date Accessed: 20.06.2018).

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, (2019). *Nijerya Ekonomisi* <http://www.mfa.gov.tr/nijerya-ekonomisi.tr.mfa> (Date Accessed: 09.02.2019).

Taştekin, M. (2006). D-8 in The Turkish Foreign Policy. *Gazi University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 7 (2), 225-244.

The Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey, (2013). Ekonomik Rapor, TOBB, No: 2013/198.

Turkey Statistical Institute (TurkStat) (2019a),
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621, (Date Accessed: 17.01.2019).

Turkey Statistical Institute (TurkStat) (2019b),
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Date Accessed: 22.03.2019).

World Bank (WB). (2019). <https://www.worldbank.org/en/country/pakistan/overview>
(Date Accessed: 22.08.2019)

Yüzal, S. (2011). *Pakistan Ülke Raporu*. Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı.

Türkiye’de Turizm Çeşitlendirmesi Gerekliliği ve Küresel Salgın Sürecinde Gerçekleştirilebilecek Alternatif Turizm Türleri

Ender Mehmet Şahinkoç¹

Özge Yüksel²

Giriş

Türkiye’de özellikle 1980 sonrası dönemde turizmin gelişimiyle, turizm sektörü araştırmacılar için bir inceleme alanı olmuştur. Turizmin cari açık veren az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için döviz getirici etkisiyle beraber yatırım alanı olarak önemi kavranmaya başlanmıştır. Turizm, hizmetler sektörü içinde ülkelere en fazla döviz getiren sektörlerden biri olup, görece daha az sermaye yatırımı ile ülkelere kısa süre yüksek miktarda döviz kazandırabilmektedir. Bu döviz gelirleri, Türkiye gibi dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı sorunları yaşayan ülkeler için yaşamsal öneme sahiptir. Çünkü yüksek miktarlardaki cari işlemler açığı, ülkelerin ekonomik krizlere karşı kırılganlığını artırmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler açığının sürdürülebilirliği, azaltılması, finansman kalitesi ve bu açığı önlemeye yönelik politikaların sıklıkla analiz edilmesinde ve gerekli tedbirlerin ivedilikle uygulanmasında yarar vardır. Bu çalışmanın son kısmında değinilen küresel salgın döneminde Türkiye’de turizm verileri ve bu verilerle yapılan analizler bu bağlamda değerlendirilmelidir. Hali hazırda yaşadığımız süreç içine entegre edilebilecek turizm çeşitlendirmesi politikaları salgın sürecinde ve ardından Türkiye’de turizm gelirlerinin artırılması açısından önemlidir.

Türkiye ekonomisi, üretimde kullandığı yüksek miktardaki ithal aramaları ve enerjide dışa bağımlılık oranının yüksek olması nedeniyle cari işlemler açığı vermektedir. Özellikle ekonomik büyüme hızının artırılması amacıyla genişletici para ve maliye politikaları uygulandığı dönemlerde cari işlemler açığı da artmakta ve ülkeyi yeni ekonomik krizlere karşı açık hale getirmektedir. Bu durum, 2008 küresel ekonomik krizinden çıkış sürecinde daha belirgin hale gelmiş, Nisan 2009’dan itibaren uygulanan genişletici politikalar sayesinde ekonomi 2009 yılı dördüncü çeyreğinde krizden çıkmaya başlamış ve pozitif büyümüştür. 2010 yılında baz etkisinin de yardımıyla %8.5 büyüyen ekonomi, 2011 yılında %11.1 gibi çok yüksek büyüme oranlarına ulaşmıştır (worldbank, 2020). Ancak bu süreçte gerçekleşen yüksek ithalat nedeniyle cari işlemler açığı 2011 yılında 75 Milyar Dolar (worldbank, 2020) ile GSYİH’nin %8.9’una (worldbank, 2020) ulaşarak, ülkeyi yeni bir ekonomik krizin eşiğine getirmiştir. Alınan tedbirler ve ekonomik büyümeden verilen ödünlerle düşen cari açık, ancak ekonomik kriz dönemlerinde azalabilmektedir ki bu durum da ülkeler için olumsuz bir durumdur. O halde Türkiye’nin en önemli makroekonomik sorunlarından biri olan cari işlemler açığının sürekli gündemde tutulmasında, hakkında gerekli ölçümler yapıp, politika önerileri geliştirilmesine fayda vardır.

Çalışma temel olarak beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci kısmında; turizm çeşitlendirmesi ve alternatif turizm faaliyetlerine değinilmiştir. Bu bölümde turizmde çeşitlendirmenin Türkiye için önemiyle beraber alternatif turizm faaliyetleri incelenerek Türkiye’nin değerlendirebileceği faaliyetlerle ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Turizmin ekonomik boyutuna değinilen ikinci bölümünde; Türkiye’de cari işlemler dengesi ve turizm gelirleri verileri sunulmuştur. Türkiye

¹ Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, Sermaye Piyasaları, mehmentsahinkoc@beykent.edu.tr

² Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, Finans ve Bankacılık (TR), ozgeyüksel@beykent.edu.tr

ekonomisinin uzun süredir yaşamakta olduğu dış ticaret açığı, cari işlemler açığı, bu açığın finansman yolları ve turizm gelirlerinin bu hesaplara sağlayacağı olumlu etkiler üzerinde durulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde turizm sınıflandırması yapılarak küresel salgın sürecinde geliştirilebilecek yeni turistik faaliyetlerin sunulması amaçlanmıştır. Dördüncü bölümde; küresel salgın döneminde Türkiye için turizm verilerine değinilmiş, bu verilere dayanılarak önümüzdeki süreç için öngörülerde ve tavsiyelerde bulunulmuştur.

Bu çalışmanın; araştırılan konunun önemi açısından, sunulan verilerle ve yapılan tespitlerle literatüre bir katkı sağlaması beklenmektedir. Aynı zamanda çalışmada sunulan tavsiyelerin değerlendirilmesiyle Türkiye ekonomisine de bir yarar sağlaması umulmaktadır.

1) Turizm Çeşitlendirmesi ve Alternatif Turizm Kavramı

Turizm çeşitlendirmesi kavramı, firmaların veya ülkelerin turizm pazarındaki paylarını korumak ve geliştirmek amacıyla arzlarını farklılaştırma yolunda içinde bulundukları çabaların tümü olarak tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle turistik çeşitlendirme; turizm piyasasında turistik ürünler üreten bir birey, firma veya devletin; mevcut turizm piyasası payını geliştirmek amacıyla, çeşitli yöntemlerle turizm arzını arttırma ve farklılaştırma yönündeki faaliyetlerine denir (Baytok, 1998). Küresel salgın süreciyle devletin turizm sektörü için gerçekleştireceği faaliyetler yalnızca turizmin ekonomi boyutunu oluşturmayacak, bunun yanı sıra toplum sağlığı ve salgın bilincine uygun hareket edebilmenin kavranması yönünde de adımlar atılabilecektir.

Turizm gelirlerinin ülke döviz gelirlerine olumlu etkisinin kavranmasıyla bugün turizm potansiyelini arttırmak pek çok ülke için önemli bir amaç durumuna gelmiştir. Gelişmekte olan ülkeler açısından daha fazla önemsenen bu durumun temelinde turizm gelirlerinin, mevcut küreselleşmiş dünya piyasasında artışının devletler için önemli kaynak sağlama aracı olması vardır. Turizm sektörüne yönelik pazar payını genişletmek isteyen ülkeler alternatif turizm potansiyellerini ortaya çıkaracak çalışmalar yapmaktadır. Ülkelerin turizmdeki pazar paylarını korumak ve arttırmak için pazara sunulan turizm ürünleri arzını geliştirme yönündeki çalışmalarının tümü ‘çeşitlendirme’ kavramıyla tanımlanmaktadır (Baytok, 1998).

Turizm potansiyeli açısından Türkiye büyük bir kaynağa sahip olmakla beraber 1980’li yıllara kadar turizm yeterli önemi görmemiştir. 1980’li yıllarda turizmin gelir getirici etkisi kavranmaya başlanmış buna bağlı olarak geliştirilen ekonomik politikalarla Türkiye uluslararası Turizm’de Pazar payını arttırmaya başlamıştır. 1982 yılında yürürlüğe giren 2634 sayılı “Turizmi Teşvik Kanunu” ile Türkiye turizmi önemli bir gelişme göstermiş, arz artışıyla, yabancı turist sayılarında ve döviz girdilerinde büyük artışlar sağlamıştır. Bununla birlikte, 1980 sonrası uygulanan politikalar ile turizm arzının özellikle kıyı bölgelerinde yoğunlaştığı ve deniz-kum-güneş turizmi etrafında kurulan kitle turizminin ön plana çıktığı da bir gerçektir (Baytok, 1998). Bu dönemde turizm çeşitliliği kavramından önce mevcut olan sahil ve güneş yapısı değerlendirilmek istenmiştir. 2000’li yılların başları itibariyle Türkiye’ye gelen turistlerin geliş amaçlarına yönelik yapılan araştırmalar incelendiğinde, 3S turizmi olarak bilinen güneş, kum ve deniz (sun-sand-sea) tatiline olan ilginin azaldığı gözlemlenmiştir. Bu duruma alternatif olarak kültür turizminin arttığı, kongre turizminin yaygınlaştığı, farklı dinlerce önemli görülen mekânların ziyaretlerle sahil kenarlarında yoğunlaşan turistik faaliyetlerin bölgelere yayılabildiği, sağlık, iş vb. turizm türlerinde artış oranları görülmüştür (Demir & Demir, 2004).

Küresel salgın sürecinde kitle turizmi mevcut yapısıyla korona virüsün yayılmacı etkisini artırabileceği için, alternatif turizm türleri önem kazanmaktadır. Alternatif turizm; kitle turizminin neden olduğu ekonomik, sosyal ve kültürel olumsuz etkilerden memnun olmayan turizm paydaşları (devlet, yerel yönetimler, işletmeciler vb.) tarafından desteklendiği kadar, geleneksel hale gelen kitle turizmini reddeden ve seyahat tarzlarını değiştiren yenilikçi turistler tarafından da desteklenmektedir. Dolayısıyla bu durum karşısında özellikle gelişmekte olan ve bu süreçte turizm sektörünün getirilerinden fazlasıyla yararlanan ülkelerde, alternatif turizm olanaklarına yönelmek başlı başına önem

arz etmektedir. Bu bağlamda Türkiye, alternatif turizm olanaklarını değerlendirme noktasında iki tür ürün geliştirme yoluna gitmiştir. Bunlardan birincisi; doğal ve sağlık kökenli, dini içerikleri olan, balon ve spor turizmini içeren çeşitlerdir. İkincisi ise; birinci kategori ile bağlantılı olarak kamp ve karavan turizmi, kış turizmi, kuş gözlemciliği, av turizmi ve golf turizmi çeşitleridir (Tavmergen & Oral, 1999). Türkiye için bu alternatif turizm çeşitleri ev sahipliği yapılabilecek coğrafi ve iklimsel şartlara uygunluğu olan bir ülkedir. Dolayısıyla sahip olduğu yüksek dağları, kar yağış oranı, kış ayları süresinin uzunluğu, tarihi ve dini geçmişi, doğal çeşitliliğinin zenginliği, uygun iklim ve coğrafi şartlar gibi kriterler dikkate alındığında, Türkiye için kış turizmi, golf turizmi, özel ilgi turizmi, inanç turizmi, kamp ve karavan turizmi gibi outdoor yapılabilecek turizm türleri öne çıkan alternatif turizm olanakları olarak dikkat çekmektedir.

2) Turizmin Ekonomik Boyutu

Turizm gelir ve giderlerinin genel ekonomi içindeki yerini ve önemini kavrayabilmek için turizm sektörü sayesinde elde edilen gelirlerin, turist sayılarının, cari açık, turizm gelirlerinin GSYİH içindeki yeri gibi birtakım makro büyüklüklerin incelenmesi gerekir. Örneğin bir ülke ekonomisinde bir yıl boyunca elde edilen gelirlerin ne kadarının turizm sektöründen elde edildiği ortaya çıkarılırsa turizm sektörünün genel ekonomi içindeki yeri ve önemi daha iyi anlaşılır. Bu bağlamda Tablo 2.1, 2.2, ve Grafik 2.1’in incelenmesi açıklayıcı olacaktır.

Türkiye’nin turizmi mevsimsel olmaktan çıkıp, tüm yıla yayma ve sürdürülebilir hale getirmesi çabalarının altında yatan bir diğer neden; teknoloji, sanayi ara malları ve enerji gibi kalemlerde ithalatçı konumunun etkisiyle cari açık vermesidir. Türkiye’nin cari açık ve turizm net gelirleri gibi verilerin sunulduğu Tablo 2.1 ve gelen ziyaretçi sayısı ile turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payının oransal olarak verildiği Tablo 2.2 incelendiğinde Turizmin Türkiye ekonomisindeki önemi kavranmaktadır.

Tablo 2.1. Yıllar İtibariyle Dış Ticaret açığı, Turizm Gelirleri-Giderleri, Cari İşlemler Açığı

Yıllar	Dış Ticaret Açığı (Milyar Dolar)	Turizm Gelirleri (Milyar Dolar)	Turizm Giderleri (Milyar Dolar)	Net Turizm Gelirleri (Milyar Dolar)	Net Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığına Oranı (%)	Cari İşlemler Açığı (Milyar Dolar)
2003	22.1	13.9	2.2	11.6	52.6	7.6
2004	34.4	17.1	2.7	14.4	41.8	14.2
2005	43.3	20.3	3.1	17.2	39.8	21.0
2006	54.0	18.6	3.0	15.6	28.9	31.2
2007	62.8	20.9	3.6	17.3	27.5	36.9
2008	69.9	25.4	3.8	21.6	30.9	39.4
2009	38.8	25.1	4.6	20.5	52.8	11.4
2010	71.7	24.9	5.2	19.7	27.5	44.6
2011	105.9	28.1	4.9	23.2	21.9	74.4
2012	84.1	29.0	4.1	24.9	29.6	48.0
2013	99.9	32.3	4.8	27.5	27.5	63.6
2014	84.6	34.3	5.1	29.2	34.6	43.6
2015	63.4	31.5	5.7	25.8	40.6	32.1
2016	56.1	22.1	5.0	17.1	30.4	33.1
2017	76.8	26.3	5.1	21.1	27.5	47.4
2018	55.0	29.5	4.9	24.6	44.8	26.2

Kaynak: TCMB, Erişim: 04.11.2020

Turizm gelirlerinin Türkiye ekonomisinde payının anlaşılması için 15 yıllık süreçte incelemelerde bulunulmuş ve sonuç olarak tablo 2.1. oluşturulmuştur. Veriler incelendiğinde; tüm yıllar için Türkiye’nin turizmde net olarak gelir elde ettiği görülmektedir. İncelenen tabloda turizm gelirlerinde dalgalanma görülse de, Türkiye’nin her zaman turist çekme potansiyelinin olduğu net turizm gelirlerinin pozitif değerler almasıyla görülmektedir. Türkiye’de turizm ekonomisi; komşu ülkelerin savaş ve kaos gibi durumlarından etkilenebildiği gibi, Rusya ile yaşanan uçak krizi (2015), 15 Temmuz darbe girişimi (2016) ve Rusya ile yaşadığımız krizin ardından Avrupa Birliği ve özellikle Almaya’yla yaşanan olumsuz gelişmeler gibi dış ilişkilerle değişebildiği bilinmektedir. Tablo incelendiğinde 15 yıllık süreçte Türkiye’nin en az dış ticaret açığı verdiği yılın 2003 yılı olduğu görünürken dalgalanan cari açık verileriyle Türkiye’nin bu cari açığı yıllar itibariyle azaltma potansiyelinin olduğu anlaşılabilir. Aynı şekilde net turizm gelirleri analiz edildiğinde 29.2 milyon dolara ulaşabilmiş 2014 yılı verileri dikkate alınır, Turizm gelirlerinin istikrarlı Türkiye şartlarında artırılabilirliği anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın odaklandığı konu olan Turizm gelirleriyle dış ticaret açığının kapatılabilmesi hususunda geçtiğimiz 15 yılda %52.8 oranının yakalanması, çalışmanın doğru bir noktaya dikkat çektiğinin kanıtı niteliğindedir.

Tablo 2.2. Yıllar İtibariyle (2003-2018) Türkiye’ye Gelen Ziyaretçi Sayısı ve Turizm Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payı

Yıl	Gelen Ziyaretçi Sayısı	Çıkan Ziyaretçi Sayısı	Turizm Geliri (Bin \$)	Ortalama Harcama (\$)	Turizm Gelirinin GSYİH İçindeki Payı (%)
2003	16.463.623	16.302.053	13.854,866	850	4,4
2004	20.753.734	20.262.640	17.076,607	843	4,2
2005	25.045.142	24.124.501	20.322,111	842	4,1
2006	23.924.023	23.148.669	18.593,951	803	3,4
2007	27.239.630	27.214.988	20.942,500	770	3,1
2008	31.137.774	30.979.979	25.415,067	820	3,3
2009	31.759.816	32.006.149	25.064,482	783	3,9
2010	32.997.308	33.027.943	24.930,997	755	3,2
2011	36.769.039	36.151.328	28.115,692	778	3,4
2012	37.715.225	36.463.921	29.007,003	795	3,3
2013	39.860.771	39.226.226	32.308,991	824	3,4
2014	41.627.246	41.415.070	34.305,903	828	3,7
2015	41.114.069	41.617.530	31.464,777	756	3,7
2016	30.906.680	31.365.330	22.107,440	705	2,6
2017	37.969.824	38.620.346	26.283,656	681	3,1
2018	46.112.592	45.628.673	29.512,926	647	-

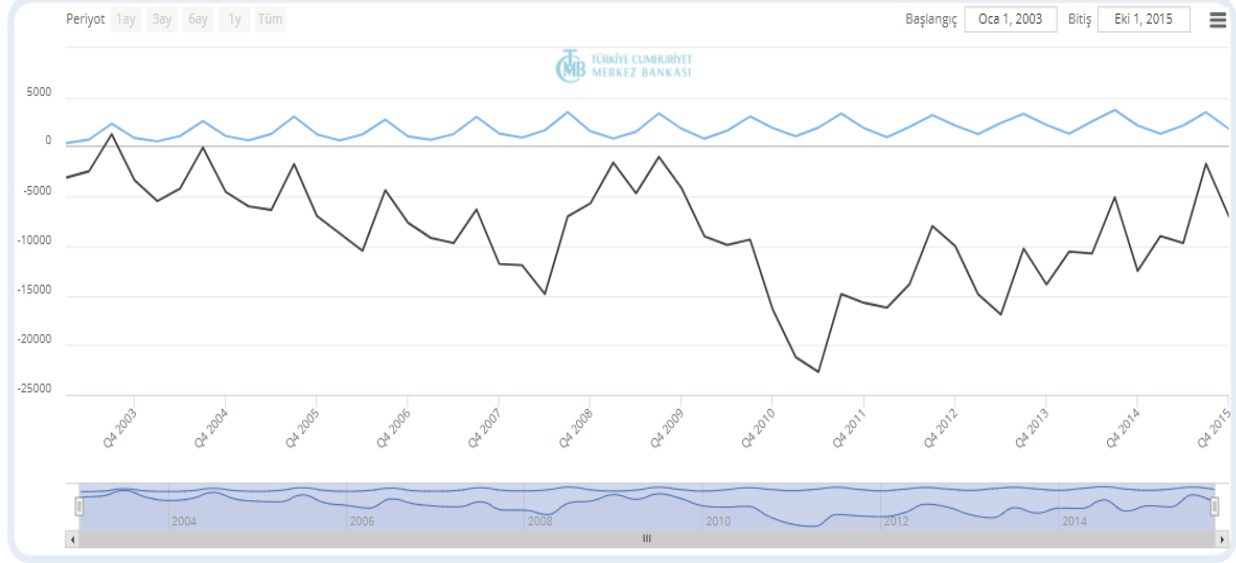
Kaynak: TCMB, Erişim: 04.11.2020

Tablo 2.2 incelendiğinde ikinci sütunda yer alan gelen ziyaretçi sayıları, yıllar itibariyle dalgalansa da artış trendinde olduğu görülmektedir. 50 milyon ziyaretçi sayılarına yaklaşan son yıllar Türkiye’nin turizm potansiyelinin arttığını gösterirken, Turizm gelirlerinin artırılabilirliği öngörünse

Şahinkoç, Ender, Mehmet; Yüksel, Özge. Türkiye’de Turizm Çeşitlendirmesi Gerekliliği ve Küresel Salgın Sürecinde Gerçekleştirilebilecek Alternatif Turizm Türleri

bulunmamızı sağlar. Ortalama harcamalar analiz edildiğinde yerli paranın değerinin düştüğü konusu dikkate alındığında turistik ürünlerin tüketiminde azalma olmadığını bizlere gösterecektir. Birim bazlı analiz yapıldığında turistlerin genel bir tüketim alışkanlıklarının olduğu ve çeşitlenecek turistik ürünlerle bunun artırılacağı söylenebilir. Tablolar incelendiğinde siyasal krizler ve genel ekonomik şartlara bağlı olarak bazı yıllarda azalan turizm gelirlerinin genelde arttığı gözlenebilir.

Grafik 2.1. 2003-2018 Yılları (4 periyot) Türkiye’nin Toplam Seyahat Gelirleri ve Cari İşlemler Hesabı

Kaynak: TCMB, Erişim: 04.11.2020

— Toplam Seyahat Geliri (Milyon ABD Doları)

— Cari İşlemler Hesabı-Düze (Milyon ABD Doları)

Türkiye’nin zamansal açıdan turist gelirleri sorunu yıllar itibariyle araştırıldığında belli aylarda (mevsimlerde) öbeklenen turist sayılarının sürdürülebilir bir turizm geliri elde etmek amacıyla çeşitlendirme ihtiyacını beraberinde getirmektedir. İncelenen veriler analiz edildiğinde mevsimsel olarak turist verilerinde dalgalanmalar bulunmaktadır.

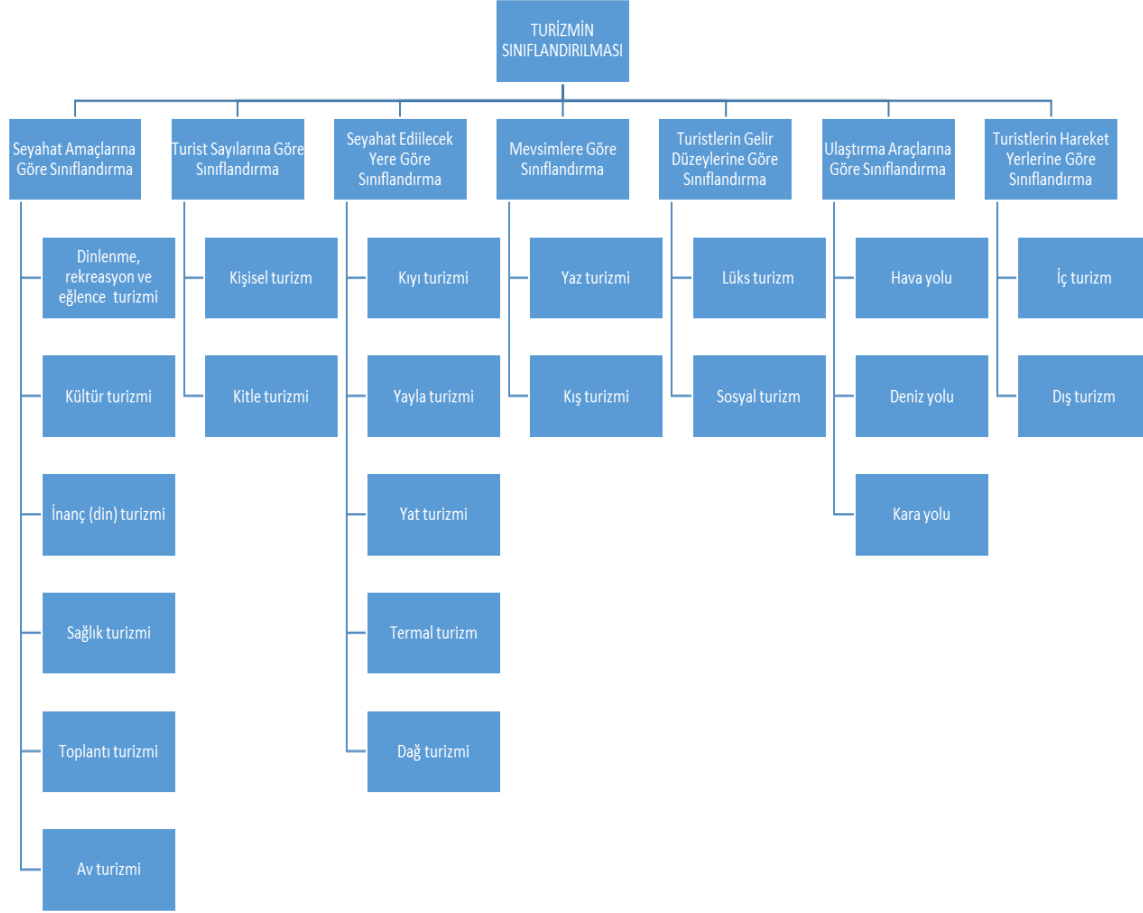
1980’li yıllardan itibaren Türkiye turizm sektörü genişlemesinde hızlı yol alabilmiş ancak henüz potansiyelini tam kullanabilir durumda gelmemiştir. Turizmde bölgesel ve mevsimsel yoğunlaşma yaşayan Türkiye, son yıllarda “sürdürülebilir turizm” gelişiminde olumsuz bir trende girmiş bulunuyor. Sürdürülebilir turizm hem aylar itibariyle (mevsimsel) turizm gelirlerinin eşitsiz dağılımı sorunu için önemliken, hem de yıllar bazında cari açık üzerindeki etkisi gibi yarattığı olumlu etkilerle ülke ekonomileri açısından önemlidir. 1990-2019 verileri ile yapılan hesaplamada, yaz aylarında gelen turist sayılarının tüm yıl gelenlerin yaklaşık %39’unu olduğu görülmektedir, bu durum mevsimler itibariyle turist sayılarının eşitsiz olduğunu göstermektedir. Çeşitlendirme gerekliliğiyle ilgili verilere bakıldığında yıllar itibariyle turistlerin geliş amaçlarında yaklaşık %50 oranında gezi eğlence kültürel aktivite olduğu görülürken, dini, ticari ve eğitim gibi diğer turistik tercih sebeplerindeki düşük oranlar turizm çeşitliliğinde yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir. Eğer çeşitlendirme sağlanmazsa belli bölgeler, pazarlara ve sezonlara yığılan turizm faaliyetleri, Türkiye’nin turizm gelişimini yakın zamanda tersine döndürebilir. Bu öngöründe bulunurken eğlence ve gezi amaçlı turist hareketlerinde dünyada rekabetinin fazla olması (seçenek fazlalığı) ve turistik ürün farklılaştırmasına gidilmesi ihtiyacı göz

önüne alınmıştır. Yıllar itibarıyla turist sayıları ve mevsimsel dağılımlarıyla ilgili veriler yorumlandığında şu tespit yapılabilir, Türkiye’de Turistler belli aylara (Yaz) ve belli amaçlara (eğlence-gezi) yığılıyor.

3) Turizmin Sınıflandırması

- a. Seyahat Amaçlarına Göre Sınıflandırma
 - i. Kültür turizmi,
 - ii. İnanç turizmi,
 - iii. Sağlık turizmi,
 - iv. Toplantı turizmi,
 - v. Av turizmi,
 - vi. Dinlenme, rekreasyon ve eğlence turizmi.
- b. Turist Sayılarına Göre Sınıflandırma
 - i. Kişisel Turizm,
 - ii. Kitle turizmi.
- c. Seyahat Edilecek Yere Göre Sınıflandırma
 - i. Kıyı turizmi,
 - ii. Yat turizmi,
 - iii. Yayla turizmi,
 - iv. Termal turizm,
 - v. Dağ turizmi.
- d. Mevsimlere Göre Sınıflandırma
 - i. Yaz turizmi,
 - ii. Kış turizmi.
- e. Turistlerin Gelir Düzeylerine Göre Sınıflandırma
 - i. Lüks turizm,
 - ii. Sosyal turizm.
- f. Ulaştırma Araçlarına Göre Sınıflandırma
 - i. Havayolu,
 - ii. Deniz yolu,
 - iii. Kara yolu.
- g. Turistlerin Hareket Yerlerine Göre Sınıflandırma
 - i. İç turizm,
 - ii. Dış turizm.

Çalışma için kullanılan sınıflandırma yöntemi için yukarıda sunulan sınıflandırma çeşidi, şablonel olarak şu şekilde gösterilebilir;

Turizmin sınıflandırması gerek ülkeler açısından gerekse koordineli çalışılacak turizm birlikleri, acenteler ve yerel yönetimlerce incelenmesi gereken konulardandır. Turizm için çeşitlendirme süreci şablonda gösterildiği üzere farklı yöntemleri bulunan bir kavramdır. Türkiye için alternatif turizm ürünlerinden yararlanmak Dünya’daki turizm pazar payını artırabilmesi açısından önemli görülmektedir. Küresel anlamda yaşanan salgın sürecinden sonra turizm sınıflanmasında odaklanılması gereken konular bulunmaktadır; bunlar sosyal mesafeye uygun faaliyetler, kitlesel turizmden kişisel turizme yönelmesi, koruyucu tedbirler alınarak yapılabilecek turizm çeşitleri vb. başlıklar olarak düzenlenebilir.

Ürün çeşitlendirilmesi ile ilgili literatür çalışmasında, ürün çeşitlendirmenin bir pazarlama stratejisi olduğu ve büyüme stratejileri arasında yer aldığı ifade edilmektedir. Başka bir tanımda ise, turizm çeşitlendirme bir bölge ve/veya ülkenin sahip olduğu turizm zenginliklerini en iyi şekilde değerlendirebilmek amacıyla, farklı pazarlardaki turist beklentilerine uygun şekillerde turistik ürünler sunması ve bunun sonucunda ülke genelinde turizmi yaygınlaştırarak daha fazla sayıda turist çekme gayreti olarak tanımlanmaktadır. Yapılan tanımlara göre, ürün çeşitlendirmenin temel amacı, destinasyonun sahip olduğu ürün olanakları ile uyumlu olan ve/veya sinerjisi olan iş kollarında büyümeyi sağlamaktır (Kozak & Kızıllırmak, 2006).

Destinasyonun turistik ürün çeşitlendirilmesinde yığılma ve yayılma dengesine azami ölçüde özen gösterilmelidir. Küresel salgın sürecinde daha da önem kazanan bu durum, mevcut turistik faaliyetlerin bu şartlara uygun düzenlenmesini gerektirmektedir. Ayrıca turistlerin destinasyon seçimlerinde bölgeler arası dengesizlik olduğu görülmektedir, kişisel mesafenin de korunması için önemli unsur olan bu dengesizliğin giderilmesi hem bölgeler arası gelir adaletsizliğini giderebilecek hem de sosyal mesafeye uyulmasını kolaylaştıracaktır. Türkiye’de Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerin

gelişmişlik düzeyleriyle alakalı olarak turistik ürün arzının fazlalığı diğer bölgelerin bu şansa sahip olmamasıyla orantılı olarak göç olgusu gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Bölgeler arası kalkınmışlık farkları az gelişmiş bölgelerde az sayıda turistik ürün arzıyla beraber kalkınmışlık düzeyleri arasındaki farka olumsuz etkide bulunmaktadır. Bölgelerin alternatif turizm faaliyetleriyle potansiyellerinin ortaya çıkarılması, bölgelerarası gelişmişlik farklarının azalmasını sağlayabilecektir (İlkin & Dinçer, 1991).

Turistik ürün çeşitlendirme ve yoğunlaştırma yöntemi ile birlikte destinasyon hem rekabet gücü hem de sürdürülebilir gelişme avantajı elde edebilir. Ancak destinasyon böyle bir strateji ile birlikte elde edeceği ekonomik avantajların yanında bir takım dezavantajlara da maruz kalabilir. Bu stratejinin destinasyon için potansiyel avantaj ve dezavantajları turizm politikalarını belirleyen, planlama yapanlar, turistik işletme yöneticileri ve toplum tarafından bilinmesi ve her destinasyon için dikkatlice uygulanması gerekir (Benur & Bramwell, 2015). Politika belirleyiciler tarafından önümüzdeki süreçte destinasyon belirlenmesi ve turistik ürün çeşitlendirmesi kapsamında küresel salgın faktörü de dikkate alınmalıdır, ülkemiz için bu durum gerçekleşirse turizmde çekicilik artırılabilir ve fırsatlardan yararlanılabilir.

Turizm pazarının Dünya’da gelişimiyle ülkeler arası yoğun bir rekabet ortamı oluşmaktadır. Bu rekabet ülke içinde yabancı paranın TL karşısında yüksek değerinden olabilirken ülkelerarası ulaşım imkânlarının gelişmesiyle beraber uzak ülkeler için bile rekabet ortamı oluşturmaktadır. Ulaşım imkanlarının gelişmesiyle Turizm’de rekabet yakın ülkeler arası olmaktan çıkarak küresel ölçekli bir rekabete dönüşmüştür. Dünya’nın farklı bölgelerinde aynı turistik ürünü pazara sunan ülkeler birbirlerine rakip olabiliyorken, turistik ürün çeşitlendirmenin önemi daha fazla ortaya çıkmıştır. Deniz, kum, güneş turizm modeli ülkelerin farklı turistik ürün sunmaları açısından alternatiflerinin arandığı bir turistik ürün grubu olmaktadır. Turizm çeşitlendirmesi ülkelerin potansiyellerini kullanabilmeleri açısından ve 3S turizminin dışında olanaklar sunmasından dolayı önemlidir.

Son 10 yıllık dönemde Türkiye’ye gelen turistlerin geliş amaçları incelendiğinde, deniz-kum-güneş olarak bilinen tatil amaçlı gelenlerin oranında düşüşler olduğu gözlenirken, kültür, din, sağlık, iş vb. gibi diğer amaçlı gelenlerin oranlarının arttığı görülmektedir (Demir & Demir, 2004). Hiç şüphesiz bunda son yıllarda turizmin çeşitlendirilmesi ile ilgili yapılan çalışmaların rolü büyüktür. Örneğin, 2000 yılında, Turizm Bakanlığı Yatırımlar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan, tüm Türkiye’deki turistik arz verilerine dayalı özel projeler başlığı altında “Turizm Tür ve Yörelerinin Çeşitlendirilmesi ve Çevre Projeleri” konusundaki çalışma yeni turistik ürünler ve merkezler ile turistik ürünlerde yapılabilecek çeşitlendirme faaliyetlerini kapsamaktadır (Okumuş & Topaloğlu, 2004).

Türkiye’de alternatif turizm ürünlerinden yaralanma ihtiyacını ortaya çıkaran nedenler kısaca şu şekilde sıralanabilir;

- Turistik yörelerdeki yoğunlaşmadan kaynaklanan sorunlar,
- Türkiye’deki turizmde yaşanan denetim ve bilgi eksikliği gibi yapısal sorunlar,
- Turizmin mevsimsel olarak yoğunlaşmasından kaynaklanan sorunlar,
- Turizm gelirlerinin ülke ekonomisi açısından öneminin anlaşılması (Yılmaz, 2008).

Alternatif turistik ürünler oluşturulurken sosyal yapı, sürdürülebilir faaliyetler, teknik alt yapı gibi kriterlerde özen gösterilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bir takım olumsuzluklar oluşabilir. Bu olumsuzlukları şu şekilde özetlemektedir (Dabour, 2003):

- Doğal turizm potansiyelinin yok olması
- İstikrarlı turizm politikaları ve stratejilerinin uygulanamaması
- Teknik tanıtma faaliyetinin yetersizliği
- Bilgi ve farkındalık eksikliği
- Eksik alt yapıdan kaynaklanabilecek sorunların oluşması
- Turizmin çeşitlendirilememesi
- Turizm yatırımlarının yetersizliği

- Turizmde güvenliğin sağlanamaması.

Turistik ürün çeşitlendirmesi iki şekilde düşünülebilir. Bunlardan ilki alternatif turizm ürünlerinin geliştirilmesidir. Alternatif turizm, kaynak olarak güneşin, denizin ve kumsalın kullanıldığı kitle turizmine alternatif olarak gelişen turizm türlerini ele alan bir kavramdır. Alternatif turizm doğal kaynakları koruyarak kaliteli bir çevre oluşturmayı ve yöre halkının turizm ile ilgili faaliyetlerini kontrol altında tutarak, ülke genelinde devletin üstlenmek zorunda olduğu denetim faaliyetlerini koordine ederek bu yönde ekonomik gelişme sağlamayı amaçlamaktadır. Diğer turistik ürün çeşitlendirme biçimi ise, mevcut ürünün farklı bir yönetim anlayışı ve politikasıyla sunulmasıdır. Turistik ürünün farklı birleşenlerden oluşan bir yapıya sahip olması ve bileşenlerin çokluğu pazarlama yönetimi açısından çok dikkatli davranılmasını gerektiren bir durumdur (Hacıoğlu & Avcıkurt, 2008).

4) Küresel Salgın Döneminde Türkiye İçin Turizm Verileri ve Analizi

Aralık ayında Çin’de ortaya çıkan yeni korona virüsün diğer ülkelere yayılmasıyla küresel bir salgın süreci başlamış oldu. Ülkelerin korumacı tedbirler çerçevesinde önce yurtdışı uçuşlarına ve seyahat hareketlerine sınırlamalar getirmesi ardından sınırlarını kapatmalarıyla dünya genelinde turist hareketlerinde gerilemeler gözlenmiştir. Türkiye, Şubat ayı sonunda ilk etapta İran ile sınırlarını kapattı. Daha sonra Mart ayı içerisinde özellikle ABD ve Avrupa’da vaka sayılarının hızla artmaya başlaması üzerine bu noktalara da uçuşlar durduruldu. Türkiye İstatistik Kurumu, 2020 yılının ilk çeyreğine ait yurt içi turizm verilerini açıkladı. 2020 yılının ilk aylarından itibaren Türkiye’de etkisini göstermeye başlayan koronavirüs, iç turizm verilerine sert yansıdı. Seyahat sayısında ve seyahat harcamalarında büyük düşüşler kaydedildi. Haziran ayı itibariyle birçok uçak seferleri yeni normal sürece uygun olarak tekrar yapılmaya başlandı. Grafik 4.1’de sunulan verilere bakıldığında normale dönme süreciyle turist sayısı artışları gözlenmektedir.

Grafik 4.1. Aylar İtibariyle Türkiye’ye Gelen Yabancı Ziyaretçi Sayıları

TÜRKİYE'YE GELEN YABANCI ZİYARETÇİLERİN YILLARA VE AYLARA GÖRE DAĞILIMI					
YILLAR			% DEĞİŞİM ORANI		
AYLAR	2018	2019	2020*	2019/2018	2020/2019
OCAK	1 461 570	1 539 496	1 787 435	5,33	16,11
ŞUBAT	1 527 070	1 670 238	1 733 112	9,38	3,76
MART	2 139 766	2 232 358	718 097	4,33	-67,83
NİSAN	2 655 561	3 293 176	24 238	24,01	-99,26
MAYIS	3 678 440	4 022 254	29 829	9,35	-99,26
HAZİRAN	4 505 594	5 318 984	214 768	18,05	-95,96
TEMMUZ	5 671 801	6 617 380	932 927	16,67	-85,90
AĞUSTOS	5 383 332	6 307 508	1 814 701	17,17	-71,23
EYLÜL	4 792 818	5 426 818	2 203 482	13,23	-59,40
EKİM	3 755 467	4 291 574		14,28	
KASIM	1 966 277	2 190 622		11,41	
ARALIK	1 950 705	2 147 878		10,11	
TOPLAM	39 488 401	45 058 286		14,11	
9 AYLIK TOPLAM	31 815 952	36 428 212	9 458 589	14,50	-74,03

Kaynak: TÜİK, Erişim: 08.11.2020

Çalışmanın yöneldiği temel konunun turizm gelirlerinin (döviz) cari açığı kapatma payı olmasıyla, hazırlanan grafik için yurtiçi turist hareketlerinden ziyade, gelen yabancı ziyaretçiler analiz edilmiştir. Grafikte küresel salgının Türkiye’ye yayıldığı mart ayı itibariyle yabancı ziyaretçi sayısındaki büyük düşüş gözlenirken aylar itibariyle bu düşüşün azaldığı ve tuik tarafından açıklanan son ay olan Eylül’de -59.40 seviyesine ulaştığı görülmektedir. Önümüzdeki aylarda virüsün etkisinin azalacağı

öngörüsüyle Türkiye için gelen turist sayılarında artış olacağı söylenebilecekken bu artışı turizm çeşitlendirmesi sayesinde hem bölgesel olarak yaymak hem de turizm gelirlerini artırmak için çalışmalar yapılmalıdır.

TuİK’in açıkladığı turist verileri incelendiğinde, 1. çeyrekte, yurt içinde ikamet eden 6 milyon 781 bin kişi seyahate çıktı. Seyahate çıkanların bir ve daha fazla geceleme kaydı ile ülke içinde yaptıkları toplam seyahat sayısı bir önceki yılın aynı çeyreğine göre yüzde 43,5 azalarak 7 milyon 958 bin olarak gerçekleşti. Bu çeyrekte seyahate çıkanların yaptığı geceleme sayısı 75 milyon 346 bin, ortalama geceleme sayısı 9,5 gece oldu (TUİK, 2020).

Küresel salgınla Dünya’daki bir çok ülkenin zor bir süreç içerisinde olması, bu sürecin sonunda bir takım tedbirler alınmasına neden olacaktır. Bu noktada sosyal mesafeye uygun turistik ürün seçeneklerinin sunulabilmesi önemlidir. Küresel salgın sürecinde yaygınlaşan, online konferanslar, organizasyonlar, kapalı olan müze ve turistik tesislerin ziyaretleri dijital altyapı ihtiyacını artıracak ve yeni iş imkanları yaratacaktır. Türkiye’nin bu dijitalleşme döneminde altyapısını güçlendirmesi ve turistik ürün seçeneklerini artırması turist gelirlerinin artırılmasında bir seçenek olarak sunulabilmektedir.

Küresel salgın süreci sonrası yapılacak olan bilinçli turistlere yönelik çalışmalar, nitelikli turist kavramını ortaya çıkarabilecektir, sahil, deniz, güneş merkezinde yoğunlaşan Türkiye’nin turizm yapısı, nitelikli turist tercihleriyle çeşitli turizm türlerine yayılabilecektir. Nitelikli turist kavramı beraberinde bir takım yeni tedbirleri getirebilecektir. Toplu taşıma araçlarının kişisel mesafeye uygun olarak yeniden düzenlenmesi, konaklama ve seyahat öncesi sağlık kontrollerinin sıklaşması, biyolojik pasaport uygulamaları bunlara örnektir (Kıvılcım, 2020). Küresel salgın sürecinde yeni ekipmanlar kullanılmış, yeni hastaneler açılmış, hastane donanımları ve kapasiteleri artırılmış, yeni tedavi yöntemleri için çalışmalar yapılmıştır. Tüm bu gelişmeler sağlık turizminde ülke potansiyelini artırmıştır. Türkiye yenilikçi yapısıyla sağlık turizminde hem Avrupa’dan hem orta doğu ülkelerinden Turist çekebilme kabiliyetine sahiptir.

Küresel salgın sürecinin yarattığı bir diğer etki doğa kirliliğinin azalması, çevre bilincinin artması şeklinde olmuştur. Ülkelerce uygulanan karantina ve sokağa çıkma yasağı uygulamalarıyla hanelerde kullanılan elektrik, su, doğalgaz gibi enerji kaynakları tüketimi artarken sanayi üretimine bağlı olarak tüketilen enerji miktarı düşmüştür. Seyahat kısıtlamaları ve azalan ulaştırma araçları kullanımıyla hem fosil yakıt tüketimi azalmış hem zararlı gaz emisyonu azalmıştır. Bu gelişmelerle bitki ve hayvan tahribatının azalması, hava ve su kalitesinin artması bireylerin doğaya olan farkındalıklarını artırmıştır. Bu bağlamda da bireylerin turistik tercihleri değişebilecektir. Bu turistik tercihlere örnek olarak kamp ve karavan turizmi veya glamping gibi outdoor tatiller gösterilebilir. Kalabalık otellerin, her şey dahil konseptin yerini alabilecek bu yeni turizm modeliyle, yeni iş alanları açılacak turizmde istihdam artışı sağlanabilecektir. Bu süreçte yapılabilecek bir diğer uygulama da tek kullanımlık ya da kişiye özel ürünlerin turizm sektöründe hizmet veren işletmelerde daha yaygın hale getirmektir. Örneğin, işletmeye gelen turistler açık büfelerde herkesin elinin değdiği servis kaşıkları, çatallar ve maşalara dokunmak istemeyecekler ve işletmeler hijyeni sağlamak için kişiye özel servis takımları, eldiven gibi ürünler sunacaktır. Tekstil sektöründe görece gelişmiş olan Türkiye için bu örnekten yola çıkarak anti-bakteriyel ürünler sunulabilecek, doğal pamuk ve yün gibi Türkiye’nin üretim potansiyelinin bulunduğu ürünlerin pazarı genişleyebilecektir. Bir diğer örnekle egzersiz salonlarında, spa merkezlerinde, şezlonglarda, hamam ve saunalarda bireylerin fiziksel temasının olduğu ekipmanların anında temizlik işleminin yapılması mümkün olmayacağı için değiştirilebilen, tek kullanımlık havlu, bone, örtü vb. malzemeler kullanılacaktır.

Turizm çeşitlenmesi ve yeni turistik tercihler göz önüne alındığında Türkiye için yukarıda sunulan örneklerden de anlaşılacağı üzere; Türkiye’nin yeni eğilimlere yönelik yapacağı turistik yatırımlar, turizm sektörünün yayılmacı etkisiyle ulaşım sektörü, sanayi faaliyetleri ve tarımsal üretim gibi alanlarda da pozitif yönlü gelişmeler sağlayabilecektir.

Sonuç ve Öneriler

Küresel salgın (korona virüs) geçmişte görülen birçok salgından farklı olarak bütün dünyayı kısa sürede etkilemiştir. Salgının Çin’in wuhan kentinde görülmesinden iki ay gibi kısa süre sonra dünyanın geneline yayılmaya başlamıştır. Salgının ardından dünya genelinde birçok koruyucu tedbirler alınmıştır. Başta ülkelerin sınırlarını uçuşlara kapatması ve seyahat kısıtlamaları olmak üzere; karantina uygulamaları, olağanüstü hal uygulamaları, şehirlerarası ulaşım kısıtlamaları, otel, restaurant ve avmler gibi fiziksel mesafeyi korumanın zor olduğu yerlerin kapatılması bu uygulamalardan bazılarıdır. Bu anlamda alınan başkaca önlemler de olmuştur; salgını yayma riski bulunan 20 yaş ve altı bireylere yönelik ve 65 yaş üstü bireylere yönelik sokağa çıkma kısıtlamaları bu kapsamdadır. Küresel salgına neden olan virüse karşı her ülke gerekli önlemleri eş zamanlı olarak almasa da birçok ülkenin aldığı önlemler paralellik göstermektedir.

Küresel salgın sürecinde etkili bir aşı bulunmaması ve kesin tedavi yönteminin ne zaman bulunabileceği konusunun belirsizliği tüketici davranışlarında kökten değişimlere ve dönüşümlere sebep olabilecektir. Salgın sürecinin başlangıcında alınan katı önlemler, gerek ekonomik koşullar gerekse sosyal alışkanlıklarla salgının ilerleyen günlerinde çoğu ülkede gevşetilmiştir, alınan katı önlemlerin bazı ülkelerde etkili olması da salgına yönelik önlemlerin gevşemesini sağlayabilmiştir. Bu bağlamda Avustralya gibi ülkelerde uzun karantina sürecinin ardından yeni hasta sayısında düşüş gözlenmiştir. 2020 yılının ortalarından itibaren Türkiye’de ve birçok Avrupa ülkesinde yeni normal sürece geçiş aşamasıyla birçok serbesti getirilmiştir. Küresel salgına yönelik alınan tedbirler kapsamında kapalı bulunan restaurantlar, kafeler, oteller vb. dâhil birçok işletme yeni normal süreçle açılmaya başlanmıştır. Bu süreçle beraber Türkiye’de devlet tarafından hem turizm işletmeleri hem de diğer ticari işletmelerin küresel salgına yönelik uyması gereken temizlik, fiziksel mesafenin korunumu, ortak kullanım alanlarında maske kullanımı gibi kurallar belirlenmiş ve söz konusu işletmelerin hizmetlerine başlamaları sağlanmıştır. Ülkelerin sınırlarının açmasıyla turizm faaliyetlerinin başladığı şu günlerde yeni normal sürece uygun olarak turizm çeşitleri sunulabilmesi kritik önem taşımaktadır. Yeni normal sürece geçişle yaşanan bu gelişmelere ilave olarak Avrupa ile Türkiye’nin uçuş mesafesinin “kısa süreli uçuşlar” kategorisinde yer almasının da etkisiyle Türkiye’nin turizm sektörü canlanma eğilimine girmiştir. Küresel salgın öncesinde yapılan araştırmalar analiz edildiğinde, bireylerin turizm tercihlerinde kitlesel turizmden, kişisel turizme (özel ilgi vb.) yönelik eğilimlerinin arttığı görülmektedir. Gerek küresel salgın öncesinde gerekse salgın sürecinde yapılan araştırmaların sonuçları analiz edildiğinde, bireylerin kitlesel turizm tercihlerinden uzaklaştığı sonucuyla Türkiye’nin turizm sektörü anlamında bu salgını fırsata çevirecek yapılanmalarda bulunması ve tüketicilerin eğilimlerine yönelik çalışmalar içinde olması önemlidir. Değişen turist tercihlerine bağlı olarak turizm sektöründe kullanılan her şey dâhil tatil konsepti gibi bazı yapıların gelecekte dönüşüme uğrayacağı düşünülmektedir. (Aydın & Doğan, 2020).

Salgın süresince ortaya çıkan online toplantılar, telekonferans, sanal ortamda yapılan kongreler vb. yeni oluşumların, gelecekte de kullanılabileceği ve bu durumun neticesinde de iş için yapılan seyahatlerin neden olduğu zaman kaybı azalabilecek, bunun ikamesi olarak bireylerin özel zevklerine daha fazla zaman ayırabilmeleri mümkün olabilecektir. Küresel salgın bireyler üzerinde çevre ve sağlık bilinci konusunda olumlu etkilerde bulunmuştur, bu durumun turizm sektörüne yansımaları duyarlı turizm tercihleri konusunda artış şeklinde olabilecektir. Ekolojik turizm ve sürdürülebilir turizm kavramının önemi bu bağlamda yeniden değerlendirilmelidir.

Küresel salgın, öncesindeki dönemde yapılan istatistikler ve tahminler üzerinde de devrim gibi bir etkide bulunmuş, yapılan tüm analizlerin tekrar gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Küresel salgından önceki dönemde hem dünya geneli için hem de ülkeler özelinde yapılan turizm sektörü analizleri boşa çıkmıştır. Küresel salgının başlangıcından itibaren ekonomik açıdan en çok etkilenen sektör; içerisinde turizmi de barındıran hizmetler sektörü olmuştur. Bu dönem, süreç içinde bulunan tüm taraflarla (hükümetler, yerel yönetimler, acentalar, oteller, ulusal ve uluslararası kuruluşlar,

restaurantlar, vb.) organize şekilde koordinasyona ve işbirliğine ihtiyaç duyulan bir süreç olacaktır. Diğer taraftan, benzer sektörlerde hizmet veren işletmelerin de kendi aralarında rekabetten ziyade işbirliğine yönelik olarak hareket etmeleri turizm sektörünün gelişimi açısından önemli olacaktır. Turizm sektöründe etkileşimin yoğun olması ve fiziksel mesafenin korunması, hizmetlerin doğası gereği zor olmaktadır (Aydın & Doğan, 2020). Ancak fiziksel mesafeye uygun turistik ürünlerin tanıtımı ve uygulanabilirliğinin sağlanması için önümüzdeki küresel salgın dönemi fırsata çevrilebilir.

Çalışmada sunulan verilerde görüldüğü üzere turistik hareketlerin aylar itibarıyla arttığı bu günlerde; öncelikle kısa ve orta vadede iç turizmin canlanacağı beklentisiyle, iç turizmde fiziksel mesafeye uygun turistik faaliyetleri hareketlendirmeye yönelik çalışmalar yapılmasının yanı sıra, katılıma teşvik için tanıtım, reklam ve kampanyalara yönelik çalışmaların artırılması turizm sektörünün gelişimini sağlayabilecektir. Küresel salgın sürecinde yoğunluk kaçınılması gereken bir durumdur. Bu açıdan turizm faaliyetlerinin belirli aylara yığılmasından ziyade (Türkiye için bu aylar yaz dönemini kapsamaktadır) yılın geneline yayılarak insan yoğunluğunun kontrol altında tutulmasını teşvik etmek için alternatif turizm çeşitlerine yönelik reklam ve kampanyaların tüm yıl yapılması turizmin belirli sezonlara yığılma sorununu azaltabilecektir. Yeni normal dönemde sürdürülebilir turizm düşüncesinin yaygın hale gelmesi ve çevre duyarlılığının artması ile ilgili doğaya ve çevreye duyarlı ekolojik oteller, doğa, inanç ve kültür temelli bölgeler ya da turistik merkezler bu alanlarda kendilerini geliştirerek bu süreci avantaja çevirebilirler. Küresel salgın sürecindeki özellikle hijyen konusundaki deneyimlerle, turistik işletmeler müşteri memnuniyetini ve güvenilirliği artırmak, müşteri sadakati konusunda gelişme kaydetmek adına ilave temizlik tedbirleri alabilirler.

Küresel salgın süreci, dünya genelindeki kitle turizmden kişisel salgın turizmine doğru olan genel eğilimi artırmıştır. Bu durumda turizm faaliyetlerinin genel olarak kitle turizmi şeklinde görüldüğü Türkiye ve benzer ülkelerin bu yeni eğilime yönelik turizm stratejisi belirlemesi önem taşımaktadır. Toplumların vaka sayıları ve yayılımı konusunda tam bilgilendirilmesi, ülke imajının güçlü tutulması, turistlerin “yabancı düşmanlığı” konusunda hassasiyetlerinin dikkate alınması gerekmektedir, bu şartların sağlanabilmesi için güçlü ve sağlıklı dış-ilişkiler geliştirilmelidir.

Turist güvenilirliğini sağlamaya yönelik olarak; esnek rezervasyon imkanı, iade ve iptal işlemlerinde kolaylıklar, tatil sigortalarının yaygınlaştırılması gibi uygulamalar hem işletmeler hem ülke imajı için olumlu katkı sağlayabilir. Yapılacak bu uygulamalar turistlerin memnuniyet ve sadakat düzeylerini arttırabilir. Türkiye’nin coğrafi konumunun avantajıyla gerek Avrupa’yla gerekse Ortadoğu’yla kısa mesafe uçuşlarının yapılabilmesi ve son yıllardaki özel hastane sayısındaki artışla, sağlık turizminde gerekli tanıtımlar yapılarak mevcut potansiyelinden yararlanılabilir.

Bu sürecin devamında uzun vadede küresel salgın sürecindeki düşünsel sürecin etkisiyle bireylerin turizm algısı değişebilecektir. Özellikle alternatif turizm çeşitlerindeki talebin artması ve kitle turizm talebinin düşmesi bunun bir örneğidir. Bu örnekler incelendiğinde alternatif turizm ürünleri ve turizm çeşitliliğinin sağlanmasının sürdürülebilir turizm açısından bir gereklilik/zorunluluk olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akdeniz, N. (1994). Çevre ve Enerji Politikaları. *Günümüzün Çevre Sorunları* (s. 174-188). Ankara: Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları : 18.
- Aksay, C. S., Ketenoğlu, O., & Kurt, L. (2005). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği. *S Ü Fen Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi, Sayı 25*, 29-41.
- Aydın, B., & Doğan, M. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin Turistik Tüketici Davranışları ve Türkiye Turizmi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 93-115.
- Baytok, A. (1998). Türkiye’de Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Stratejisi Kapsamında Kongre Turizminin Geliştirilmesi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Benur, A. M., & Bramwell, B. (2015). Tourism Product Development and Product Diversification in Destinations. *tourism management*, 213-224.
- Dabour, N. (2003). Problems And Prospects Of Sustainable Tourism Development In The Countries: Ecotourism. *Journal Of Economic Cooperation*, 25-62.
- Demir, M., & Demir, Ş. Ş. (2004). Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Futbol Turizmi: Antalya Bölgesinde Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 94-116.
- Doğan, T. G., & Eby, G. (2013). *Uzaktan Bilgisayar Mühendisliği Eğitimi Sosyo-Teknik Kuram Çerçevesinde Esnek Bir Model Önerisi*. Ankara: Kültür Ajans.
- Erlat, E. (2009). *İklim Sistemi ve İklim Değişimleri*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları No: 155.
- Furman, A., & Yenigün, O. (2002). *The Environmental Dimension*. İstanbul: Boğaziçi University Press.
- G.Barry, R., & Chorley, R. J. (1998). *Atmosphere, Weather and Climate (7th edn)*. Londra: Routledge.
- Hacıoğlu, N., & Avcıokturk, C. (2008). *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- İlkin, A., & Dinçer, Z. (1991). *Ekonomik ve Sosyal Sorunlar-Çözüm Önerileri Dizisi 2 : TURİZM (Türk Ekonomisindeki Yeri ve Önemi)*. Ankara: TOBB.
- Kiehl, J. T., & Trenberth, K. E. (1997). Earth’s Annual Global Mean Energy Budget. *Bulletin of the American Meteorological Society* (78-2), 197-208.
- Kıvılcım, B. (2020). Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Salgınının Turizm Sektörüne Muhtemel Etkileri. *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 17-27.
- Kozak, M. A., & Kızıllırmak, İ. (2006). TURİSTİK ÜRÜN ÇEŞİTLENDİRMESİ: Kültür ve Turizm Müdürleri Görüşlerine Dayalı Bölgesel Yaklaşımlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü*. (2016, Mayıs 19). Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Web Sitesi : <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44439/dunya-miras-listesine-alinma-kriterleri.html> adresinden alındı
- Lutgens, F. K., Tarbuck, E. J., & Tasa, D. (2013). *Essential of Geology 11. Basım, Çev. Ed: Cabit Helvacı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Okumuş, F., & Topaloğlu, C. (2004). Turistik Destinasyonlarda Ürün Geliştirme ve Farklılaştırma: Dalyan Örneği. *Seyahat ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 54-67.
- Öztürk, K. (2002). Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye’ye Olası Etkileri. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 22, Sayı 1*, 47-65.
- Sugden, D. E. (2014). James Croll (1821–1890): Ice, Ice Ages and the Antarctic Connection. *Antarctic Science* 26(6) doi:10.1017/S095410201400008X, 604–613.
- Tavmergen, I., & Oral, S. (1999). Tourism Development in Turkey. *Annals of Tourism Research*, 449-451.
- TUİK. (2020, 10). <https://yigm.ktb.gov.tr/>. <https://yigm.ktb.gov.tr/>: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html> adresinden alındı.

- worldbank. (2020, 11 8). *worldbank.org*. worldbank.org:
https://data.worldbank.org/country/turkey?locale=tr adresinden alındı
- Yılmaz, H. (2008). Turizm Çeşitlendirmesi Kapsamında Ekoturizmin Ürünü Olarak Tatil Çiftlikleri: Türkiye’de Tatil Çiftliklerine Yönelik Swot Analizi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Afyon: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Covid-19 Pandemisinin Türk Çalışma Hayatına Etkileri

Kezban ÖZÇELİK KAYNAK¹

Barış ÖZTUNA²

Giriş

Yaşamımızın önemli bir kısmını kapsamakta olan çalışma hayatı; bireylerin gelir elde etmelerini, sosyal güvenlik kapsamında yer almalarını sağlamanın yanı sıra psikolojik olarak doyum elde etmelerini, sosyalleşmelerini, saygın ve mutlu hissetmelerini sağlamaktadır. Çalışma hayatında bireyler bilgi, beceri ve yeteneklerini kullanma imkânı bulurken hayatlarına anlam katmakta ve ekonomik, sosyal güç elde etmektedirler (Yılmaz, H., 2020).

İlk olarak Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkarak tüm dünyaya yayılan ve Ekim 2020 tarihi itibarı ile 40 milyondan fazla kişiye bulaşarak 1 milyondan fazla kişinin ölümü ile sonuçlanan Covid-19 salgını, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından "Pandemi" ilan edilmesine sebep olmuştur (WHO, 2020). Diğer pandemilerde olduğu gibi bu salgın da toplum sağlığı ve sağlık sistemi üzerinde ciddi olumsuzluklar yaşanmasına sebep olurken, ülkelerin ekonomi sistemlerinden, çalışma hayatına, eğitim süreçlerinden tüketim alışkanlıklarına kadar birçok alanı derinden etkilemektedir. Salgın koşullarına uyum alışılacagelmış birçok dengenin değişmesine yol açarken çalışma şartlarının da hem işverenler hem de işgörenler açısından yeniden şekillenmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır (ILO, 18.10.2020).

Covid-19 ile birlikte tüm dünyada yaşanan sağlık sorunları ve can kayıpları beraberinde pandemi ilan edilmesi ile ekonomik olarak da hissedilir problemler yaşanmasına sebep olmuştur. Durdurulan veya azaltılan ticari ve ekonomik faaliyetler, işverenleri etkilemekle birlikte çalışanlar açısından da birçok sonucu beraberinde getirmiştir (Yürekli, 2020, s.35). Bulaş riski yüksek olan bu hastalık, çalışma hayatının rutinleri üzerinde etkisini özellikle izolasyon kurallarının uygulanması aşamasında hissettirmiştir. Sosyal mesafe kurallarının uygulanma zorunluluğu çalışma ve üretim süreçlerinin değişimini zorunlu kılmıştır.

Covid-19 Pandemisi ve Sektörel Etkileri

Covid-19 salgını bireylerin arz ve talep üzerinde oldukça büyük değişikliklere sebep olmuş, bu durum da ekonominin birçok alanını etkisi altına almıştır. Getirilen kısıtlamalar ekonomik aktiviteleri azaltırken, bazı sektörlerin ürettiği hizmete talebi de arttırmaktadır. ILO nun 2020 yılı çalışma hayatı verileri ışığında sağlık, eğitim, kamu hizmetleri gibi sektörlerde olumsuz etkinin daha az olması beklenmektedir. Bunu yanı sıra özellikle perakende satışlar, konaklama, yiyecek-içecek hizmeti sunan işletmeler ile seyahat ve ulaşım ile ilgili sektörlerin pandeminin yarattığı krizden daha fazla etkilenmesi

¹ Kezban Özçelik Kaynak, Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, kezban.kaynak@deu.edu.tr

² Barış Öztuna, Doç.Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve End. İlişkileri, barisoz83@yahoo.com

kaçınılmaz olup; özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler kısıtlamanın getirdiği talep daralması ile gelir kaybına uğrayacaklardır (Taymaz, 2020).

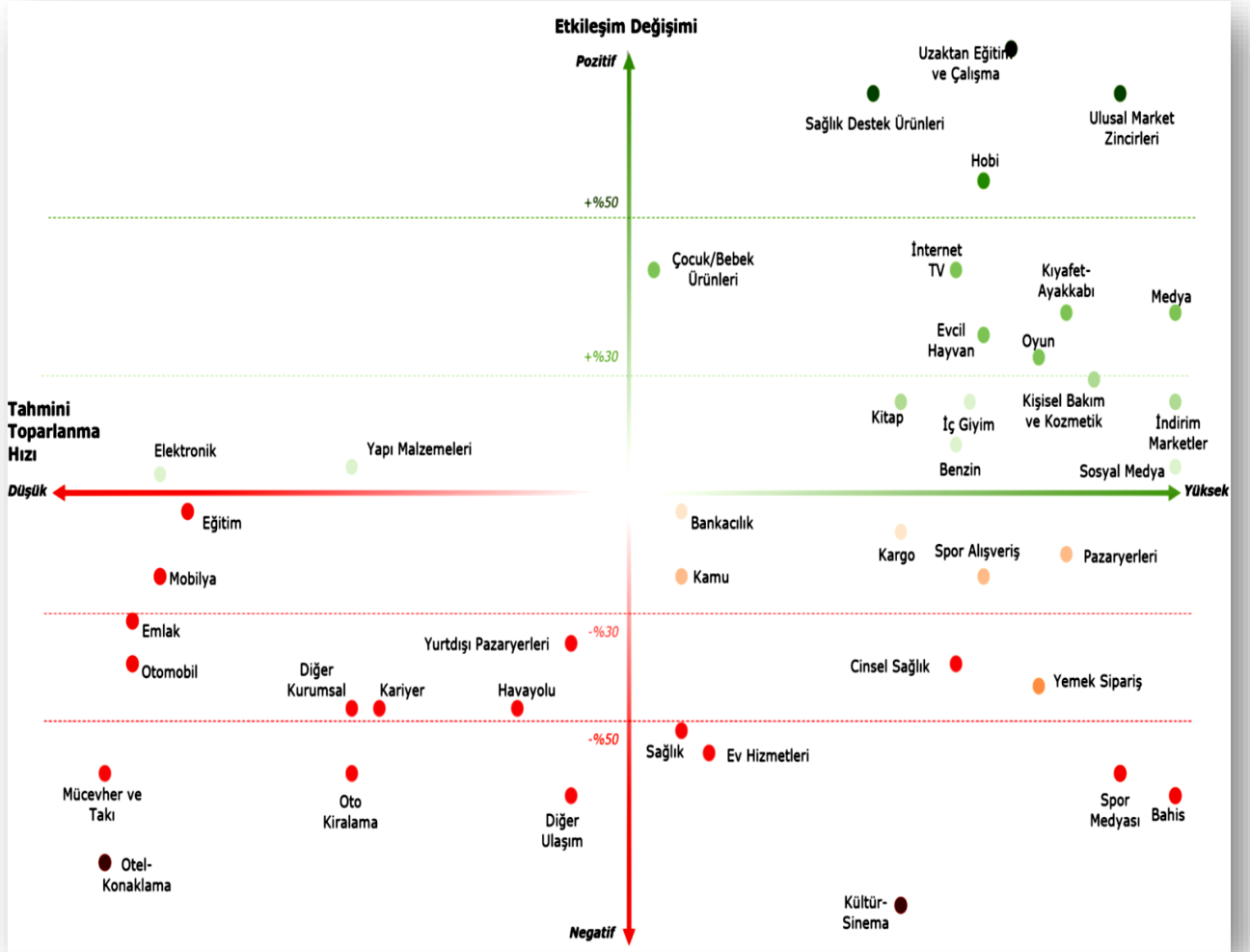
Tablo 1: Sektörlerin COVID-19 Krizinden Etkilenme Dereceleri

Sektörler	Kovid-19 Krizinden Etkilenen Üretim Miktarı
Toptan ve perakende ticaret	Yüksek
İmalat	Yüksek
Emlak; idari ve destek hizmet faaliyetleri	Yüksek
Konaklama ve yiyecek hizmetleri	Yüksek
Sanat, eğlence, dinlence, spor ve diğer hizmetler	Orta-Yüksek
Ulaştırma, depolama ve haberleşme	Orta-Yüksek
İnşaat	Orta
Finans ve Sigorta Hizmetleri	Orta
Madencilik ve taş ocaklığı	Orta
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	Düşük-Orta
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	Düşük
Eğitim	Düşük
Kamı yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	Düşük
Kamı hizmetleri (elektrik, gaz vb. üretimi ve dağıtımı)	Düşük

Kaynak: ILO, 2020

Tablo 1’de özetlenmeye çalışılmış haliyle pandemi her sektörü aynı düzeyde etkilememiş, bazı sektörlerin canlanmasına fırsat bile sunmuştur. Ülkemizde de COVID-19 Pandemisi sağlık hizmetlerinin önemini arttırırken, sağlık, izolasyon, temizlik ürünlerinin üretim ve satışını da olumlu yönde etkilemiştir. İletişim, internet sokağa çıkma yasakları ile birlikte talebi artan sektörler olmuştur. Dağıtım elemanları, digital platformlar, ev sporuna yönelik aletler, çağrı merkezleri gibi sosyal hayatın kısıtlanması sonucu önemi artan sektörlerin ve çalışanların da krizden asgari kayıpla, hatta kazançla çıkması beklenmektedir. Normale döneme sürecinde de her sektörü bekleyen süreç farklılık gösterecek olup; şekil 1 de özetlenmeye çalışılmıştır (Balcı ve Çetin, 2020, s. 26). Buna göre; bulaş riskini en aza indirme konusunda olmazsa olmaz olan kişisel bakım ürünleri, sağlık destek ürünleri ile sosyal mesafenin korunabilmesi adına uzaktan eğitim, kişisel gelişim alanlarında faaliyet gösteren firmaların toparlanma hızlarının yüksek ve etkileşimlerinin de pozitif yönlü olacağını öngörebiliriz. Her ne kadar 2020 yazında normalleşmenin olumlu etkileri turizm ve seyahat hizmetlerinde görülmüş olsa da sonbahar itibari ile tekrar gündeme gelen sokağa çıkma yasaklarının etkisi ile bu sektörlerde toparlanma hızının görece daha düşük olması beklenmektedir.

Şekil 1: Türkiye’de COVID-19 Salgını Sonrası İncelenen Kategorilerin Etkileşim Değişimi ve Tahmini Toparlanma Hızları

Kaynak: Balcı ve Çetin, 2020

Dünya genelinde salgının yayılmasını engelleyebilmek en azından azaltabilmek adına alınan tedbirlerin yol açtığı ekonomik durgunluk ve kriz, üretimde düşüşü kaçınılmaz kılarken istihdam ve çalışma hayatını da derinden etkilemiştir. Salgın süreci iş dünyasını hizmet ve iş sürekliliğini devam ettirebilmek adına yeni çalışma düzeni oluşturma zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmış böylece en az zararlı krizi atlama amaçlanmıştır (Escarus, 2020).

Covid-19 Pandemisi ve Çalışma Şekillerine Etkileri

COVID-19 salgını kontrol altına alabilmek için alınan çeşitli önlemlere rağmen yaklaşık dokuz aydır virüs etkisini dünya genelinde en üst seviyede hissettirmektedir. Ne zaman biteceği

öngörülemeyen bu süreç ile ilgili belirsizlik devam ederken getirilen yasaklar ekonomik göstergeleri olumsuz etkilemeye devam etmektedir. İşyerlerinde yaşanan küçülme, geçici veya kalıcı olarak kapanma, üretimin veya hizmetin azalması işgücüne olan talebi de azaltmaktadır. Özellikle emek yoğun sektörler için istihdam düşüşleri yaşanmaktadır. Bir diğer taraftan sağlık çalışanları başta olmak üzere hastalığa yakalanan işgücü sayısında yaşanan artışla birlikte emek arzında da azalma ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla istihdam ve işgücü üzerinde milyonları ilgilendiren ve etkileyen bir süreçle karşı karşıya kalınmıştır.

İşgücü arzı ve talebi açısından baktığımızda ekonomik olarak salgından yüksek düzeyde etkilenmesi beklenen sektörlerde istihdam edilenler; işlerini kaybetme, ücretsiz izne çıkarılma, haftalık çalışma saatlerinin düşmesi gibi risklerle karşı karşıya kalmaktadır. ILO'nun tablo 1'de verdiğimiz raporuna göre yüksek risk grubunda istihdam edilenler ülkemizde ki toplam istihdamın yaklaşık %46'sına denk gelmekte olup; bu oran yüksek işsizlik tehdidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemiz için ulaşım, inşaat gibi orta risk grubu sektörlerde istihdam oranı %10 civarında, düşük risk grubu ise %19,6 oranındadır. Söz konusu veriler, korona virüs krizinden orta (% 7,0), orta-yüksek (% 9,2) ve yüksek (% 46) seviyede etkilenmesi beklenen sektörlerde toplamda 17,5 milyon kişinin yani toplam istihdamın yaklaşık üçte ikisinin (%62,2) çalıştığını göstermektedir (Gür ve diğerleri, 2020, s.92). Ülkemizde pandeminin çalışma hayatına en büyük zararlarının istihdamda ki daralma, işsizlik ile olacağı söylenebilir.

Salgının öncelikli tedbiri olarak belirlenen sosyal mesafe kuralına uyabilmek için kamu ve özel sektör çalışanları arasındaki fiziki mesafenin arttırılacağı, hijyen koşullarının sağlanacağı geniş önlemlerin alınması, uzaktan veya esnek çalışma modellerinin uygulanması zorunluluğu ile karşı karşıya kalmışlardır (Kara, 2020, s.274).

Uzaktan çalışma bilgi iletişim teknolojileri yardımıyla gerçekleştirilen, çalışmaların işyeri dışında yürütülmesine olanak tanıyan iş görme ve ücret bağının devam ettiği bir çalışmadır. Tüm sektörler için uygulanabilir olmamakla birlikte uzaktan çalışmaya uygun işlerin ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyiyle birlikte arttığını görülmektedir. Finans, sigortacılık, bilişim, kamu yönetimi gibi sektörlerde çalışanlar evden çalışmaya yönlendirebilirken, ağırlıklı olarak imalat, tarım, inşaat ve turizm gibi sektörlerde pek mümkün olamamaktadır. Hükümetler tarafından verilen evde kalma talimatı sonucunda, Avrupa'da neredeyse her 10 çalışandan 4'ü, Finlandiya'da çalışanların yaklaşık %60'ı evden çalışmaya geçmiştir. Lüksemburg, Hollanda, Belçika ve Danimarka'da ise çalışanların %50'sinden fazlası uzaktan çalışmaya başlamışlardır. Avrupa'da Covid-19 salgınına kadar hiç evden çalışmamış olanların %24'ünün, ara sıra evden çalışmış olanların ise %56'sının uzaktan çalışmaya başladığı görülmüştür (ILO, 05.11.2020). Türkiye'de de gerçekleştirilen “Korona Virüs Salgınının İş Hayatına Etkisi Anketi” sonuçları uzaktan çalışmanın güncel durumunu gözler önüne sererken Korona virüsü öncesinde evden çalışma uygulaması olan şirketlerin oranı %45 iken, süreç ile birlikte bu oranın şirketlerin merkez ofis çalışanları için %95'e ulaştığı bilgisine ulaşılmıştır (Mercer, 2020). Genel olarak uzaktan çalışmada en önemli artışın, altyapının küresel salgın öncesinde de gelişmiş olduğu, virüsün etkisinin şiddetli olduğu ülkelerde görüldüğü sonucuna varılabilir.

Covid-19 Pandemisi ve Çalışma Hayatına Yönelik Tedbirler

Covid-19 salgını en güçlü ekonomilerden gelişmekte olan ülkelere kadar dünya genelinde istihdamın kırılgan bir hal aldığı küresel bir krizi beraberinde getirmiştir. Hükümetler pandemi ilan

edilir edilmez aldıkları önlemlerle ekonomi ve iş gücü piyasasını krizin olumsuz etkilerinden korumaya çalışmışlardır. Küresel düzeyde istihdama yönelik alınan tedbirlerden kayıt dışı/kendi hesabına çalışanlar için destekler ile işsizlik yardımları; tüm işsiz kalanlara doğrudan nakit transferi yapmasını içine alan desteklerdir. Ücret sübvansiyonları; istihdam tedbirleri içinde en yaygını olup işveren tarafından gerçekleştirilmesi gereken ödemelerde devletin katkı sağlamasını ifade etmektedir. Kısa çalışma düzenlemesi ile çalışma saatlerinin azaltılması imkânı sağlanmaktadır. Hastalık izni için verilen sübvansiyonlar ise çalışanın veya bir yakınının pozitif tanı alması halinde tedavi veya izolasyon süresince ücretli izin alabilmelerini, gerektiğinde bunun devlet tarafından finanse edilmesini sağlayan bir düzenlemedir. İşten çıkarmanın sınırlaması veya yasaklanması ile mesleki eğitimin desteklenmesi çalışma hayatını korumak adına alınan diğer tedbirlerdir (World Bank, 12.09.2020).

Genel olarak ülkemizde bu istihdam tedbirlerinden; ücret sübvansiyonları, hastalık izni için verilen sübvansiyonlar ve işten çıkarma sınırlaması tedbirleri uygulanmaktadır. Kısa çalışma ödeneği, işten çıkarma yasağı ve asgari ücret desteği istihdama yönelik alınan tedbirlerin başında gelmektedir. 17.04.2020 tarih 7244 sayılı Kanun ile 3 ay süreliğine yapılan işten çıkarma yasağına ilişkin düzenleme 27.10.2020 tarihli yeni düzenleme ile 17.01.2021 tarihine kadar uzatılmıştır. Covid-19 salgını doğrultusunda kamu yararı gözetilerek çıkarılan bu yasağı ihlal eden işveren veya işveren vekiline, işten çıkarılan her işçi için aylık brüt asgari ücret tutarında idari para cezası verilecektir. Böylesi bir yaptırım küresel bir krizde işçi işveren bağının zayıflamasını engellemek amacı da gütmektedir.

25.03.2020 tarih ve 7226 sayılı Kanun’la, 4447 sayılı Kanun’a eklenen geçici 23. madde hükümleri doğrultusunda COVID-19 isimli bulaşıcı hastalık, kısa çalışma yapılmasını gerektiren bir “zorlayıcı sebep” olarak kabul edilmiş ve kısa çalışma ödeneğine hak kazanma koşulları yeniden düzenlenerek kolaylaştırılmıştır. Böylece pandemi nedeniyle faaliyetlerini yavaşlatan veya durduran tüm işletmelere kısa çalışma ödeneğine başvurabilme imkânı sağlanmış olup; İŞKUR’a yapılacak başvuru ve iş müfettişlerinin uygunluk tespiti sonucuna göre işçilere kısa çalışma ödeneği verilecek, genel sağlık sigortası primleri de işsizlik sigortasından karşılanacaktır. Kısa çalışma ödeneği önemli bir istihdam politikası olmasına rağmen devlete ciddi bir mali yük getirmektedir. Buna rağmen ülkemizde uzayan pandemi süreci ile birlikte kısa çalışma ödeneğinin süresi 27.10.2020 tarih 3134 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile 30.12.2020 tarihine kadar uzatılmıştır.

Covid-19 kapsamında istihdama yönelik olarak süresi uzatılan bir diğer destek asgari ücret desteğidir. Asgari ücret desteği; işverenler üzerindeki yükü en aza indirmek amacıyla kanun koyucu tarafından, sigorta primlerinin ödenmesi kapsamında işverenlere sağlanan kanuni destektir. İşverenler 26.03.2020 tarihli 31080 (mükerrer) sayılı Resmi Gazete ’de yayımlanarak yürürlüğe girmiş olan 7226 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 29.Maddesi ile 5510 sayılı Kanuna eklenen Geçici 80.Maddede göre; asgari ücret desteğinden yararlanabilecektir. Bunun için işçi sayısının geçen yılın en az işçi çalıştırılan ayından daha az olmaması gerekmektedir. Ancak, Covid-19 pandemisi dolayısıyla bu yıl kısa çalışma yaptırılması, ücretsiz izne çıkartılması nedeniyle işçilerin fiilen çalıştırılmaması, destek alınmasını engellemeyecektir. Uzun vadeli sigorta primi yatırılmış işçi çalıştıran işverenler yararlanacak olup; işverenlerin 2020 yılına ait aylık prim ve hizmet belgesi ile muhtasar ve prim hizmet beyannamesini yasal süresi için vermeleri gerekmektedir (Balcı ve Çetin,

2020). Ekonomik olarak zor günler yaşayan işverenler için böylesi destekler teşvik edici olmaktadır. Sonuçta ne kadar süreceği bilinmeyen bu salgının olumsuz etkilerini en aza indirmek için her türlü destek sağlanmalı, az ve orta gelirli kesimin gelir kaybına uğraması engellenmeye çalışılmalıdır.

Kamu çalışanları açısından ise 22.03.2020 tarih 2020/4 sayılı “Korona virüsle Mücadele Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik İlave Tedbirler” konulu Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile kamu kurumlarında esnek çalışmaya ilişkin düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre; “COVID-19 salgınının ülkemizde yayılımının en aza indirilmesi amaçlanmıştır. Salgınla mücadelenin ve salgının etkilerinin azaltılmasına yönelik faaliyetlerin sektöre uğramaması ve kamu hizmetlerinin aksamaması öncelikli olup; ihtiyacı karşılayacak kadar asgari sayıda personelin bulundurulmasının yolu açılmıştır. Bunu için çalıştırılma biçimine bakılmaksızın kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlara uzaktan çalışma, dönüşümlü çalışma gibi esnek çalışma yöntemleri uygulanabilir denmiştir. Genelge ile son olarak salgınla mücadele kapsamında idari izinliler, uzaktan veya dönüşümlü olarak esnek çalışan kamu personelinin amirlerinin izni dışında görev mahallerinden ayrılamayacakları ve hizmetine ihtiyaç duyulan personelin, çağrıldıkları anda görevine dönmek zorunda oldukları kabul edilerek, esnek çalışmanın kamu hizmetlerinde aksamaya neden olmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Söz konusu uygulama 2 ay sonra 29 Mayıs 2020 Tarih ve 31139 (Mükerrer) sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanan «COVID-19 Kapsamında Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Normalleşme ve Alınacak Tedbirler» konulu ve 2020/8 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile yürürlükten kaldırılmıştır. Yayımlanan yeni genelge uyarınca haziran ayı itibariyle normalleşme yönünde bir adım atılarak, kamuda benimsenen esnek çalışma modellerine son verilmiştir. Ancak 26.08.2020 tarih 2020/11 sayılı genelge ile kamu kurum ve kuruluşlarında, uzaktan ve dönüşümlü çalışma gibi esnek çalışma yöntemleri artan vaka sayıları doğrultusunda tekrar uygulanmaya başlamıştır.

Sonuç ve Öneriler

Covid-19 salgını küresel etkisi ve öngörülemeyen gidişatı ile devletleri sağlık sisteminin direncini korumak, şirketleri ayakta tutmak ve işsizliği önlemek amacına kilitlemiştir. Olağanüstü dönemler olağanüstü tedbirler almayı gerektirmektedir. Ülkemizde de söz konusu krizin etkisini en aza indirebilmek için şirketlere, çalışanlara ve ailelere yönelik olarak birçok mali destek programları devreye sokulmuştur.

Sokağa çıkma yasakları, sosyal izolasyon zorunlulukları ekonomik faaliyetleri daraltırken bir yandan da yeni tüketici davranışları gelişmesine sebebiyet vermektedir. Dijitalleşme, online platformlar, mobil uygulamalar hem çalışma hayatının hem eğitim hayatının hem de ticari hayatın en önemli unsuru olurken, bu alanda yapılacak yatırımlar ile olası işsizlik sorunlarının da önüne geçilmelidir.

Dünya yeni bir düzene evrilmektedir. Bu değişim süreci devlet desteği, denetimi ve yönlendirmesi ile ülkemiz adına bir fırsata çevrilebilmelidir. Sağlık hizmeti sunumunda dünyanın önde gelen ülkelerine örnek olarak elde ettiğimiz başarı, istihdam destekleri ile de hem işçi hem de işveren açısından tüm sektörlerde en az hasar ile çıkabileceğimizin bir göstergesidir.

Kaynakça

Balcı, Yusuf; Çetin, Gülденur, “ Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisinde İstihdam ve Çalışma Hayatı Üzerindeki Etkileri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Erişim: 08.11.2020, <https://www.ticaret.edu.tr/uploads/haberler/1374/%C4%B0stihdam%20Raporu.pdf>

Escarus, “Bir Eko-Sosyal Kriz Olarak Covid-19 Salgını ve Sürdürülebilirlik”, Erişim: 06.11.2020, http://www.escarus.com/i/content/512_2_Escarus_Bir_Eko-Sosyal_Kriz_Olarak_Covid-19_Salgini_ve_Surdurulebilirlik_052020.pdf

Gür, Nurullah; Tatlıyer, Mevlüt; Dilek, Şerif, 2020, “Ekonominin Koronavirüsle Mücadelesi”, SETA Yayınları, İstanbul.

International Labour Organization, “COVID-19 Ortamında ve Sonrasında Uzaktan Çalışma”, Erişim: 05.11.2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_759299.pdf

International Labour Organization, Erişim: 18.10.2020, <https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/sectoral/lang--en/index.htm>

İŞKUR, Erişim: 07.11.2020, <https://www.iskur.gov.tr/isveren/kisa-calisma-odeneği/genel-bilgiler/>

Kara, Elif, 2020, “Covid-19 Pandemisi: İşgücü Üzerindeki Etkileri Ve İstihdam Tedbirleri”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7:5, s.269-282.

Mercer, “Korona Virüs Salgınının İş Hayatına Etkisi Anketi”, Erişim: 07.11.2020, <https://www.mercer.com.tr/basin-odasi-haberler/peryon-nisan-2020-koronavirus-turkiye-arastirmasi-basin-bulteni.html>

Taymaz, Erol, “Covid-19 Tedbirlerinin Ekonomik Etkileri ve Politika Önerileri”, Erişim: 08.11.2020, <https://sarkac.org/2020/03/covid-19-tedbirlerinin-ekonomik-etkileri-ve-politika-onerileri/>

World Bank, “Workbook: SME-COVID19”, Erişim: 12.09.2020, https://dataviz.worldbank.org/views/SMECOVID19/Overview?embed=y&isGuestRedirectFromVizportal=y&:display_count=n&:showAppBanner=false&:origin=viz_share_link&:showVizHome=n

World Health Organization, Erişim: 18.10.2020, https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1

Yılmaz, H., Çalışma Psikolojisi, erişim: 20.10.2020, <https://aybu.edu.tr/insanvetoplum/sosyoloji/contents/files/APA.pdf>

Yürekli, Selahattin, 2020, “Çalışma Hayatında Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Etkileri”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Hukuk Özel Sayısı, 2: 38, s.34-61.

When do Self-Reports and Implicit Tests Converge? Implicit Partner Evaluations Track Explicit Attitudes not initially but with Time

Ezgi Sakman¹

Close relationships have a very important place in human life. Socializing with others and feeling belongingness are amongst our most fundamental psychological needs (see Baumeister & Leary, 1995; Bowlby, 1969/1982). Romantic relationships are especially important in adult life, many people cite being in a happy romantic relationship as an important life goal (Roberts & Robins, 2000). While being in a satisfying romantic relationship has been associated with many positive outcomes, such as happiness and high subjective well-being (e.g., Easterlin, 2003), and health and longevity (e.g., House, Landis, & Umberson, 1988); stress in close relationships predict serious problems, such as loneliness (e.g., Cacioppo & Patrick, 2008) and depression (e.g., Beach, Sandeen, O'Leary, & Barlow, 1990).

Owing to this centrality of close relationships in human life, a growing number of studies investigate the topic (for a review, see Reis, Aron, Clark, & Finkel, 2013). Similar to other fields of psychology, the majority of these studies employ self-report measures (e.g., surveys, interviews). A major limitation of these measures is the fact that they rely only on the account of participants and hence is susceptible to be confounded with the risk of participants not being entirely open and honest in their answers due to social desirability (e.g., Ganster, Hennessey, & Luthans, 1983). Another limitation of self-report measures is the fact that they miss implicit processes that occur outside of conscious awareness and hence is unavailable to be reported by participants even if they do want to report them (Greenwald & Banaji, 1995; Petty, Fazio, & Brinol, 2009). Moving from the Motivation and Opportunity as Determinants Model (MODE) of Fazio (1990), which argues that people's implicit evaluations are better predictors of their behaviors when their motivation and/or capacity are low for impulse control, it can be argued that close relationships is an area of life where implicit processes play an important role, as the motivation and ego-resources for constant control of the automatic responses are likely to be depleted in the long-run within the relationship context (see Buck & Neff, 2012; Bushman, DeWall, Pond, & Hanus, 2014).

With these considerations in mind, more and more studies have started using implicit measures in relationship science over the past years (for a review, see Baldwin, Lydon, McClure, & Etchison, 2010). Implicit measures are those evaluation tools where participants are not aware of what is being measured and/or their uncontrolled automatic responses are recorded, so that the attitudes that are formed by implicit processes that lie outside of conscious awareness (for reviews see, Dijksterhuis & Bargh, 2001; Greenwald & Banaji, 1995) can be tapped into. In relationship science, implicit partner evaluations (IPEs) have been conceptualized as the spontaneous positive or negative affect associated with the partner or partner-related symbols (Greenwald & Banaji, 1995), and the overall implicit associations in one's mind about the partner (DeHart, Pelham, & Murray, 2004). Based on this

¹ Ezgi Sakman, PhD, Instructor, Bilkent University, Department of Psychology, ezgi.sakman@bilkent.edu.tr

conceptualization, IPEs have been commonly tested via the reaction times participants display for partner-related and unrelated stimuli and the interference they experience when these stimuli are presented in positive and negative contexts. The various implicit measures that follow this line of logic have shown that implicit positive evaluations towards partners are easier to make than negative ones (e.g., Banse, 1999; Zayas, 2003; Zayas & Shoda, 2005), but this effect is moderated by positive or negative relationship events (e.g., Banse & Kowalick, 2007; Murray, Holmes, & Pinkus, 2010). These IPEs have also been associated with attachment tendencies (e.g., Banse & Kowalick, 2007; Zayas & Shoda, 2005) and other relationship outcomes, such as relationship satisfaction (e.g., LeBel & Campbell, 2009, 2013; McNulty, Olson, Meltzer, & Shaffer, 2013) and staying in the relationship (e.g., LeBel & Campbell, 2009; Lee, Rogge, & Reis, 2010).

The Present Study

As briefly reviewed above, implicit measures are very crucial and increasingly popular tools for studying close relationships. Yet, the associations between these implicit measures and the traditional explicit measures have been the subject of a long-standing debate in the literature (see Fazio & Olson, 2003), and this debate is ongoing in the field of close relationships as well. Studies reporting consistency between these two types of measurements have found significant positive relationships between explicit and implicit partner evaluations (e.g., Banse & Kowalick, 2007; Lebel & Campbell, 2013). Some researchers have even reported that IPEs have higher predictive power for relationship outcomes as compared to explicit partner evaluations (McNulty et al., 2013). On the other hand, there are also studies that fail to report significant correlations between explicit and implicit measures of partner evaluations (e.g., Banse et al., 2013; Eastwick, Eagly, Finkel, & Johnson, 2011; McNulty, Baker, & Olson, 2014). In their meta-analysis, Greenwald, Poehlman, Uhlmann, and Banaji (2009) have also found that the correlations between explicit and implicit measures reported in relationship science are lower as compared to other research areas. All in all, there are conflicting results regarding the consistency between explicit and implicit measures used in close relationships research. Certainly, the reliability of implicit measures would largely benefit from the investigation of this discrepancy and the uncovering of possible reasons for it. To that end, the first aim of the present study was to offer a solution to this uncertainty about the consistency between explicit and implicit measures.

Moreover, many studies have looked at how previous partner traits or behaviors (i.e., relationship experience) affect implicit attitudes about partner and how IPEs color evaluative responses for partner behaviors and explicit partner and relationship evaluations separately, but no studies have looked at these associations in a comprehensive manner to see the cyclical relationships these constructs have with each other within time. The second aim of the present study was to remedy that by obtaining explicit and implicit measures of relationship constructs at different times and with different tools in an effort to offer a more complete picture of what implicit attitudes are telling us in terms of how relationship dynamics unfold over time.

With these aims, the present study employed a longitudinal design with two waves of data collection, where participants reported on their explicit attitudes about their partner and their

relationship with explicit measures and then engaged in implicit measures of partner evaluations in two separate phases within each wave of data collection.

Method

Participants

At time 1, 143 undergraduate students ($M_{\text{age}} = 21.19$, 75.50% female, $M_{\text{relationship length}} = 21.25$ months) were recruited for the first phase of the first wave of data collection (i.e., the online session). The only criterion for being a participant was stated as being in an exclusive heterosexual romantic relationship. Out of this initial sample, 131 ($M_{\text{age}} = 21.21$, 77.10% female, $M_{\text{relationship length}} = 21.79$ months) completed the second phase (i.e., the lab session) of the first wave of data collection of the study.

After three months at time 2, 107 participants ($M_{\text{age}} = 21.34$, 76.60% female, $M_{\text{relationship length}} = 22.38$ months) returned for the second wave of data collection, and 106 of these participants ($M_{\text{age}} = 21.25$, 77.40% female, $M_{\text{relationship length}} = 22.88$ months) completed the second phase (i.e., the lab session) of the second wave of data collection of the study, which was the final stage.

Materials and Procedure

Both the first and second waves of data collection were comprised of the same two phases. In the first phase of both the first and the second wave of data collection, participants were directed to an online study and were asked to complete a battery of explicit measures about their partner and relationship, along with some relationship and demographic information after they approved the informed consent form.

The online session: Assessing explicit evaluations about the relationship and the partner. A composite measure for explicit partner evaluations (EPEs) and relationship satisfaction based on the Perceived Relationship Quality Component Inventory (Fletcher, Simpson, & Thomas, 2000), the Relationship-Specific Optimism Questionnaire (Neff & Geers, 2013), the Explicit Partner Attitudes Questionnaire (Banse & Kowalick, 2007), and the Frequency and Acceptability of Partner Behavior Inventory (Doss & Christensen, 2006) was used. It was decided not to employ all items on these scales but rather use a composite measure based on them as they have multiple overlapping items. Filling out this composite measure, participants were first asked to think about their relationship and answer six questions about it (e.g., “How satisfying is your relationship?”, “How committed is your relationship?”) on a 7-point Likert scale (1 = *not at all*, 7 = *extremely*). They were also asked to report how many problems they had in their relationship with a single face-valid item “How many problems do you have in your relationship?” on a 7-point Likert scale (1 = *none*, 7 = *a lot*). Next, participants were asked to think about their partners and rate the extent to which they agree with five statements that tap into their thoughts (e.g., “My partner has many good qualities”, “My partner should change a few things about himself/herself”) and eight statements that tap into their feelings (e.g., “I feel good when I am close to my partner”, “Sometimes when I think about my partner I get angry”) about their partners on 7-point Likert scales (1 = *strongly disagree*, 7 = *strongly agree*). Participants were

also asked to report the frequency with which their partner engages in 22 specific behaviors (e.g., “My partner responds positively when I initiate physical affection”, “My partner spends more time doing other things than with me”) on a 7-point Likert scale (1 = *never*, 7 = *always*). Scores for all the items about the relationship were averaged to create a relationship satisfaction score (time 2 Cronbach’s α = .84; time 1 Cronbach’s α = .73). Scores for the positive and negative items for the partner-related thoughts, feelings, and behaviors were separately averaged to create the explicit partner evaluation measures: positive partner thoughts (time 2 α = .63; time 1 α = .38), negative partner thoughts (time 2 α = .59; time 1 α = .62), positive partner feelings (time 2 α = .80; time 1 α = .75), negative partner feelings (time 2 α = .88; time 1 α = .77), positive partner behaviors (time 2 α = .85; time 1 α = .75), and negative partner behaviors (time 2 α = .82; time 1 α = .79).

The lab session: Assessing Implicit Partner Evaluations (IPEs) via the Single Category-Implicit Association Test (SC-IAT). In the second phase of both the first and the second wave of data collection, participants were invited to the lab after they completed the online session. Upon their arrival, participants were greeted by a research assistant and seated at a computer to complete the implicit measures (i.e., the Single Category-Implicit Association Test), which were administered on a Windows computer running Inquisit software (build 4.0.10).

The Single Category-Implicit Association Test (SC-IAT), developed by Karpinski and Steinman (2006), is a reaction time measure which assesses the degree to which different concepts are differentially associated with positive or negative evaluations in the mind by asking participants to make a series of categorization tasks. The categories in this study comprised of the concept “Partner” and two evaluations, “Good” and “Bad”. In the first test block, the “Partner” and “Good” categories were presented together on the upper right corner of the screen and the “Bad” category was presented on the upper left corner of the screen (the “compatible block”). In the second test block, these pairings changed and the “Partner” and “Bad” categories were presented together on the upper left corner of the screen and the “Good” category was presented on the upper right corner of the screen (the “incompatible block”). The test blocks were presented in a randomly counterbalanced order so that the order effects were dealt with. During the entire test, several stimuli were presented in the middle of the screen and participants were asked to categorize these stimuli as belonging to the categories on the upper right or left corner of the screen as quickly and as accurately as possible. The stimuli remained on the screen until participants categorized them by pressing designated keys on the keyboard, these response keys were counterbalanced amongst participants. The stimuli comprised of the partner name, positive words (i.e., beautiful, celebrating, cheerful, excellent, excitement, fabulous, friendly, glad, glee, happy, laughing, likable, loving, marvelous, pleasure, smiling, splendid, superb, paradise, triumph, wonderful), and negative words (i.e., angry, brutal, destroy, dirty, disaster, disgusting, dislike, evil, gross, horrible, humiliate, nasty, noxious, painful, revolting, sickening, terrible, tragic, ugly, unpleasant, yucky). Following Karpinski and Steinman’s (2006) procedures, the partner name and the good and bad words were not presented at equal frequency, but were randomly presented in a 7:7:10 ratio to prevent response bias. Participants first engaged in a 24-trial practice block that was not scored and then moved on to the two test blocks with 72 trials each.

Results

First, data reduction for SC-IAT was carried out. Following standard procedures for reaction time (RT) data (Greenwald, McGhee, & Schwartz, 1998), the first two trials of each block were excluded. Based on past work using the SC-IAT (Faure, Righetti, Seibel, & Hofmann, 2018), a penalty (i.e., mean RT of the block + 400ms) was applied for all incorrect responses. Finally, all RTs were transformed to log units, and the analyses were performed with these log-transformed RTs. The SC-IAT scores were calculated by subtracting the average RTs of the compatible block from the incompatible block, and then dividing this value by the participant's standard deviation for all correct response latencies. Higher SC-IAT scores signal more favorable IPEs.

The descriptive statistics of the major study variables and the paired samples *t*-tests for time differences are presented in Table 1. As seen, only relationship problems increased at time 2 ($t(105) = -2.25, p = .026, 95\% \text{ CI } [-.48, -.03]$). Participants reported significantly more positive explicit attitudes about their partner than negative at both time points (positive vs. negative partner thoughts: $t(105) = 28.27, p < .001, 95\% \text{ CI } [3.54, 4.07]$ and $t(105) = 26.04, p < .001, 95\% \text{ CI } [3.41, 3.97]$ at time 1 and 2, respectively; positive vs. negative partner feelings: $t(105) = 24.45, p < .001, 95\% \text{ CI } [3.55, 4.18]$ and $t(105) = 20.64, p < .001, 95\% \text{ CI } [3.35, 4.06]$ at time 1 and 2, respectively; positive vs. negative partner behaviors: $t(105) = 44.89, p < .001, 95\% \text{ CI } [3.96, 4.32]$ and $t(105) = 33.25, p < .001, 95\% \text{ CI } [3.73, 4.21]$ at time 1 and 2, respectively). Similarly, SC-IAT scores were significantly different than zero at both time points ($t(105) = 9.33, p < .001, 95\% \text{ CI } [.25, .39]$ and $t(105) = 9.52, p < .001, 95\% \text{ CI } [.24, .36]$, respectively), signaling positive IPEs.

The bivariate correlations between the major study variables are presented in Table 2. As seen, the explicit measures pertaining to partner and relationship evaluations were correlated with each other in the expected directions at both time points ($r_s > .22, p_s < .023$). Both explicit and implicit measures also demonstrated high test-retest reliability across the three-month period (relationship satisfaction: $r = .65, p < .001$; relationship problems: $r = .58, p < .001$; positive partner thoughts: $r = .62, p < .001$; negative partner thoughts: $r = .72, p < .001$; positive partner feelings: $r = .56, p < .001$; negative partner feelings: $r = .52, p < .001$; positive partner behaviors: $r = .72, p < .001$; negative partner behaviors: $r = .68, p < .001$; IPEs: $r = .34, p < .001$) (see Table 2).

Importantly, none of the explicit measures of partner and relationship evaluations emerged as significantly correlated to IPEs at time 1 ($r_s < -.16, p_s > .100$) (see Table 2). In contrast, several measures of explicit evaluations were identified to be significantly correlated to IPEs at time 2 (see Table 2). Specifically, higher scores on SC-IAT, indicating more favorable IPEs, were positively correlated with relationship satisfaction ($r = .20, p = .037$), positive partner feelings ($r = .23, p = .018$), and positive partner behaviors ($r = .21, p = .033$) at time 2. More favorable IPEs were also trending with higher scores on positive partner thoughts, though this correlation did not reach traditional levels of statistical significance ($r = .11, p = .270$).

Discussion

Implicit measures that tap into attitudes which lie outside of conscious awareness are critical tools for studying close relationships, since the relationship context provides fertile ground for implicit processes to affect behaviors as the motivation and ego-resources for constant control of automatic responses are likely to be depleted in the long-term time frame of relationships. Yet, there are conflicting findings regarding the consistency between these implicit measures and traditional self-reported measures of partner and relationship evaluations. The aim of the present study was to shed light to this contradictory state and investigate if explicit and implicit measures of partner and relationship evaluations converge or diverge within a longitudinal design.

At both time points, the different explicit measures emerged as significantly related to each other in the expected directions. Also, the test-retest reliabilities of both the explicit and the implicit measures were quite high. Moreover, at both time points, participants overwhelmingly reported more positive than negative attitudes about their partners and they scored fairly high on relationship satisfaction, which is in line with the literature (e.g., Murray, Holmes, & Griffin, 1996) showing that people tend to see their partners and relationships in an overall positive light. A similar picture emerged for the implicit measures: Consistent with past work (e.g., Banse, 1999; Zayas, 2003; Zayas & Shoda, 2005), participants held positive IPEs at both time points. All these results point to high reliability and validity of both explicit and implicit measures used in this study to capture partner and relationship evaluations.

None of the explicit measures emerged as significantly correlated with IPEs at time 1, a finding consistent with previous work (e.g., Faure et al., 2018; McNulty et al., 2013). In an interesting contrast, several explicit measures of partner and relationship evaluations were significantly related to IPEs at time 2. Specifically, more favorable IPEs were related with higher scores on relationship satisfaction, positive feelings about the partner, and reports of partner engaging in positive behaviors. These results provide an exciting reconciliation for the issues about the association (or lack thereof) between implicit and explicit partner evaluations (see Fazio & Olson, 2003). IPEs may not be related to explicit evaluations in a given moment, but the associations between these two evaluations may be uncovered when studied over time as implicit attitudes start to track explicit attitudes with the unfolding of the relationship. The present work suggests that IPEs may be accumulating over time and hence can reliably predict explicit evaluations in the long run.

Of note, reported relationship problems showed a significant increase during the time frame of the present study. This disillusionment about the relationship may be playing a role in the explicit and implicit partner and relationship evaluations converging in time. Consistent with the Motivation and Opportunity as Determinants Model (MODE) (Fazio, 1990), people might be less likely to suppress their automatic evaluations about their partner and relationship as they find less motivation to see their relationship in a good light as time goes by, as indicated by reports of more problems in the relationship.

The results of the present study should be approached with caution due to its limitations. Even though explicit partner and relationship evaluations were taken with several self-report measures, IPEs were measured by only one task (i.e., SC-IAT). Future studies should employ more diverse implicit measures to investigate if these measures also converge with self-reports. In a similar vein, data were collected at only two time points, separated by three months. Future studies with longitudinal designs could benefit from taking more measurements in longer time frames to enhance the validity of the present results. Finally, the present sample included university students and only one member of the couple. Future studies should employ more representative samples (e.g., married couples).

These limitations notwithstanding, the present study makes important contributions to the literature. It represents the first effort to investigate both implicit and explicit evaluations of partner and relationship within a longitudinal design and offers an interesting possible explanation for the inconsistency in the relationship between implicit and explicit measures. Following this first attempt, future avenues for investigation of when implicit and explicit attitudes in close relationships converge and diverge can be fruitful for the advancement of relationship science.

References

- Baldwin, M.W., Lydon, J.E., McClure, M.J., & Etchison, S. (2010). Measuring implicit processes in close relationships. In B. Gawronski & B.K. Payne (Eds.), *Handbook of implicit social cognition: Measurement, theory, and applications* (pp. 426 – 444). New York, NY: Guilford Press.
- Banase, R. (1999). Automatic evaluation of self and significant others: Affective priming in close relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 16, 803–821.
doi:10.1177/0265407599166007
- Banase, R., Imhoff, R., Steffens, M., Schramm, N., Rösch, A., Roberts, M., & Stangier, U. (2013). Partner-AMP and well-being: Evidence for an implicit secure base script? *Personal Relationships*, 20, 140-154. doi:10.1111/j.1475-6811.2012.01401.x
- Banase, R., & Kowalick, C. (2007). Implicit attitudes towards romantic partners predict well-being in stressful life conditions: Evidence from the antenatal maternity ward. *International Journal of Psychology*, 42, 149-157. doi:10.1080/00207590601067037
- Baumeister, R.F., & Leary, M.R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachment as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497–529. doi:10.1037/0033-2909.117.3.497
- Beach, S.R.H., Sandeen, E., O'Leary, K.D., & Barlow, D.H. (1990). *Depression in marriage: A model for etiology and treatment*. New York: Guilford Press.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Vol. I. Attachment* (Rev. ed.). New York: Basic Books. (Original work published 1969)
- Buck, A.A., & Neff, L.A. (2012). Stress spillover in early marriage: The role of self-regulatory depletion. *Journal of Family Psychology*, 26, 698–708. doi:10.1037/a0029260
- Bushman, B.J., DeWall, C.N., Pond, R.S., Jr., & Hanus, M.D. (2014). Low glucose relates to greater aggression in married couples. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111, 6254-6257. doi:10.1073/pnas.1400619111
- Cacioppo, J.T., & Patrick, W. (2008). *Loneliness*. New York, NY: W.W. Norton.
- DeHart, T., Pelham, B., & Murray, S. (2004). Implicit dependency regulation: Self-esteem, relationship closeness, and implicit evaluations of close others. *Social Cognition*, 22, 126–146. doi:10.1521/soco.22.1.126.30986
- Dijksterhuis, A., & Bargh, J.A. (2001). The perception-behavior expressway: Automatic effects of social perception on social behavior. *Advances in Experimental Social Psychology*, 33, 1-40. doi:10.1016/S0065-2601(01)80003-4
- Doss, B.D., & Christensen, A. (2006). Acceptance in romantic relationships: the frequency and acceptability of partner behavior inventory. *Psychological Assessment*, 18, 289. doi:10.1037/1040-3590.18.3.289
- Easterlin, R.A. (2003). Explaining happiness. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 100, 11176-11183. doi:10.1073/pnas.1633144100
- Eastwick, P.W., Eagly, A.H., Finkel, E.J., & Johnson, S.E. (2011). Implicit and explicit preferences for physical attractiveness in a romantic partner: A double dissociation in predictive validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 993–1011. doi:10.1037/a0024061

- Faure, R., Righetti, F., Seibel, M., & Hofmann, W. (2018). Speech is silver, nonverbal behavior is gold: How implicit partner evaluations affect dyadic interactions in close relationships. *Psychological Science*, 29, 1731–1741. doi:10.1177/0956797618785899
- Fazio, R.H. (1990). Multiple processes by which attitudes guide behavior: The MODE model as an integrative framework. In M.P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 23, pp. 75–109). New York, NY: Academic Press.
- Fazio, R.H., & Olson, M.A. (2003). Implicit measures in social cognition research: Their meaning and use. *Annual Review of Psychology*, 54, 297–327. doi:10.1146/annurev.psych.54.101601.145225
- Fletcher, G.J., Simpson, J.A., & Thomas, G. (2000). The measurement of perceived relationship quality components: A confirmatory factor analytic approach. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 340–354. doi:10.1177/0146167200265007
- Ganster, D.C., Hennessey, H.W., & Luthans, F. (1983). Social desirability response effects: Three alternative models. *Academy of Management Journal*, 26, 321–331. doi:10.2307/255979
- Greenwald, A.G., & Banaji, M.R. (1995). Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review*, 102, 4–27. doi:10.1037/0033-295X.102.1.4
- Greenwald, A.G., McGhee, D.E., & Schwartz, J.L.K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1464–1480. doi:10.1037/0022-3514.74.6.1464
- Greenwald, A.G., Poehlman, T.A., Uhlmann, E., & Banaji, M.R. (2009). Understanding and using the Implicit Association Test: III. Meta-analysis of predictive validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97, 17–41. doi:10.1037/a0015575
- House, J.S., Landis, K.R., & Umberson, D. (1988). Social relationships and health. *Science*, 241, 540–45. doi:10.1126/science.3399889
- Karpinski, A., & Steinman, R.B. (2006). The single category implicit association test as a measure of implicit social cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 16–32. doi:10.1037/0022-3514.91.1.16
- LeBel, E.P., & Campbell, L. (2009). Implicit partner affect, relationship satisfaction, and the prediction of romantic breakup. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 1291–1294. doi:10.1016/j.jesp.2009.07.003
- LeBel, E.P., & Campbell, L. (2013). The interactive role of implicit and explicit partner evaluations on ongoing affective and behavioral romantic realities. *Social Psychological and Personality Science*, 4, 167–174. doi:10.1177/1948550612448196
- Lee, S., Rogge, R.D., & Reis, H.T. (2010). Assessing the seeds of relationship decay: Using implicit evaluations to detect the early stages of disillusionment. *Psychological Science*, 21, 857–864. doi:10.1177/0956797610371342
- McNulty, J.K., Baker, L.R., & Olson, M.A. (2014). Implicit self-evaluations predict changes in implicit partner evaluations. *Psychological Science*, 25, 1649–1657. doi:10.1177/0956797614537833
- McNulty, J.K., Olson, M.A., Meltzer, A.L., & Shaffer, M.J. (2013). Though they may be unaware, newlyweds implicitly know whether their marriage will be satisfying. *Science*, 342, 1119–1120. doi:10.1126/science.1243140

- Murray, S.L., Holmes, J.G., & Griffin, D.W. (1996). The benefits of positive illusions: Idealization and the construction of satisfaction in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 79. doi:10.1037/0022-3514.70.1.79
- Murray, S.L., Holmes, J.G., & Pinkus, R.T. (2010). A smart unconscious? Procedural origins of automatic partner attitudes in marriage. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 650–656. doi:10.1016/j.jesp.2010.03.003
- Neff, L.A., & Geers, A.L. (2013). Optimistic expectations in early marriage: A resource or vulnerability for adaptive relationship functioning? *Journal of Personality and Social Psychology*, 105, 38–60. doi:10.1037/a0032600
- Petty, R.E., Fazio, R.H., & Brinol, P. (2009). The new implicit measures: An overview. In *Attitudes: Insights from the new implicit measures* (pp. 3–18). New York: Psychology Press.
- Reis, H.T., Aron, A., Clark, M.S., & Finkel, E.J. (2013). Ellen Berscheid, Elaine Hatfield, and the emergence of relationship science. *Perspectives on Psychological Science*, 8, 558–572. doi:10.1177/1745691613497966
- Roberts, B.W., & Robins, R.W. (2000). Broad dispositions, broad aspirations: The intersection of personality traits and major life goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 1284–1296. doi:10.1177/0146167200262009
- Zayas, V. (2003). *Personality in context: An interpersonal systems perspective*. (Unpublished doctoral dissertation). University of Washington, Washington.
- Zayas, V., & Shoda, Y. (2005). Do automatic reactions elicited by thoughts of romantic partner, mother, and self relate to adult romantic attachment? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 1011–1025. doi:10.1177/0146167204274100

Table 2

Bivariate Correlations

	Time 1 Measures									Time 2 Measures							
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Time 1 Measures																	
1. Relationship Satisfaction T1																	
2. Relationship Problems T1	-.17																
3. Positive Partner Thoughts T1	.34***	-.16															
4. Negative Partner Thoughts T1	-.30**	.50***	-.17														
5. Positive Partner Feelings T1	.59***	-.25**	.28**	-.29**													
6. Negative Partner Feelings T1	-.22*	.51***	-.03	.57***	-.41***												
7. Positive Partner Behaviors T1	.54***	-.27**	.29**	-.46***	.40***	-.28**											
8. Negative Partner Behaviors T1	-.15	.50***	-.37***	.45***	-.25*	.42***	-.41***										
9. Implicit Partner Evaluations (SC-IAT) T1	-.13	-.16	-.01	.06	-.05	-.12	-.14	.02									
Time 2 Measures																	
10. Relationship Satisfaction T2	.65***	-.28**	.34***	-.38***	.43***	-.28**	.50***	-.39***	-.12								
11. Relationship Problems T2	-.25**	.58***	-.33***	.49***	-.29**	.43***	-.24*	.50***	-.07	-.52***							
12. Positive Partner Thoughts T2	.29**	-.31**	.62***	-.27**	.37***	-.24*	.28**	-.48***	-.09	.58***	-.43***						
13. Negative Partner Thoughts T2	-.40***	.37***	-.35***	.72***	-.24*	.50***	-.52***	.46***	.09	-.56***	.56***	-.42***					
14. Positive Partner Feelings T2	.60***	-.24*	.45***	-.35***	.56***	.33**	.43***	-.35***	-.05	.76***	-.44***	.59***	-.46***				
15. Negative Partner Feelings T2	-.27**	.39***	-.19	.48***	-.19	.52***	-.29**	.51***	.00	-.51***	.55***	-.38***	.64***	-.43***			
16. Positive Partner Behaviors T2	.60***	-.15	.40***	-.34***	.36***	-.22*	.72***	-.27**	-.13	.75***	-.37***	.52***	-.53***	.72***	-.42***		
17. Negative Partner Behaviors T2	-.22*	.39***	-.38***	.42***	-.23*	.36***	-.38***	.68***	.02	-.62***	.63***	-.59***	.59***	-.59***	.51***	-.52***	
18. Implicit Partner Evaluations (SC-IAT) T2	.12	-.18	.04	.01	.04	-.15	.07	-.05	.34***	.20*	-.08	.11	-.04	.23*	-.16	.21*	-.15

$N = 106$, * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Note. T1 = Time 1; T2 = Time 2; Relationship Satisfaction was measured on 7-point Likert scale (1 = *not at all*, 7 = *extremely*); Relationship Problems were measured on 7-point Likert scale (1 = *none*, 7 = *a lot*); Positive and Negative Partner Thoughts and Feelings were measured on 7-point Likert scale (1 = *strongly disagree*, 7 = *strongly agree*); Positive and Negative Partner Behaviors were measured on 7-point Likert scale (1 = *never*, 7 = *always*)

Ambidexterous Leadership and Innovation in Organizations: Evidence from the Literature

Çağlar Doğru¹

Introduction

Nowadays, with the help of recent advancements in international trade between nations, governments support entrepreneurs and organizations to produce more goods and services in the most possible efficient way. Increased level of globalization also enhanced information technologies to develop and these improvements have enhanced knowledge creation in organizations and sharing knowledge with the alliance organizations. This trend has unquestionably fostered innovation in organizations. But is this level of innovation in business life satisfactory? How can innovation be enhanced in organizations? These types of questions are very popular among scholars (e.g. Newell, Huang, Galliers and Pan, 2003; Prester and Bozac, 2012; Santos-Vijande and Álvarez-González, 2007).

Lately, most of the organizations internalized the benefits of innovation since it is a key element for acquiring advantages over other organizations in the business sector. This is due to the reason of there being a much more challenging competition environment today. For this reason innovation in organizations gains importance in an environment dominated by such a challenging and rapid change. Scholars concentrated on the factors which increases the innovation capacity of organizations. Among them there exist for example, information technologies competence (Ravichandran, 2018), organizational culture (Lemon and Sahota, 2004), knowledge management (López-Nicolás and Meroño-Cerdán, 2011), building reward systems for creativity (Chen, Williamson and Zhou, 2012), organizational network competence (Ritter and Gemünden, 2003). In the organizational innovation literature the relationship between leadership and innovation has also been examined by researchers (e.g. Denti and Hemlin, 2012; Oke, Munshi and Walumbwa, 2009; Ryan and Tipu, 2013). But there is still a need for improving the underemphasized aspects of leadership on innovation. In this context, the primary aim of this chapter is to reveal the existing relationships between a special type of leadership that is ambidexterous leadership and innovation in organizations. This is because ambidexterous leadership is among the most influential leadership styles for improving organizational innovation. It is planned to discuss and evaluate the previous studies with a detailed literature review in this chapter. Beginning with defining the concept of ambidexterous leadership, previous studies on both ambidexterous leadership and innovation will be exhibited and evaluated.

¹ Assistant Professor Dr., Ufuk University, Department of Management and Organization, caglar.dogru@ufuk.edu.tr

LITERATURE REVIEW

Ambidexterous Leadership

In general ambidexterity can be defined as the ability of using both left and right hand at the same degree of efficiency (Rosing, Frese and Bausch, 2011). In the management theory, the concept of ambidexterity firstly emerged in organization studies as the concept of organizational ambidexterity (Duncan, 1976; March, 1991). It was defined as a competence for seeking both incremental and discontinuous innovation by efficient exploitation and exploration (March, 1991; Tushman and O'Reilly, 1996). Since then many scholars examined the construct of organizational ambidexterity both theoretically and empirically (e.g. Junni, Sarala, Taras and Tarba, 2013; O'Reilly and Tushman, 2013; Raisch and Birkinshaw, 2008; Simsek, 2009).

Rosing, Frese and Bausch (2011) expanded the concept of ambidexterity to the ambidexterous leadership construct in their article. According to them, ambidexterous leadership can be defined as “the ability of to foster both explorative and exploitative behaviors in followers by increasing or reducing variance in their behavior and flexibly switching between those behaviors” (Rosing, Frese and Bausch, 2011). The explorative and exploitative behaviors are basically separate activities in organizations. For example exploration is attached to the activities such as “search, variation, and experimentation and discovery” whereas exploitation is attached to “refinement, efficiency, selection and implementation” (March, 1991).

The structure of ambidexterous leadership is divided into three classes which are, “opening leader behaviors to foster exploration”, “closing leader behaviors to foster exploitation” and “the temporal flexibility to switch between both as what the situation requires” (Rosing, Frese and Bausch, 2011). In this context, it can be stated that the explorative behaviors (opening leader behaviors) basically include free acting in the organization and thinking open-minded whereas exploitative behaviors (closing leader behaviors) essentially include determining the rules and procedures and adjusting activities according to the objectives and predetermined plans.

There are very fruitful studies for expanding the understanding of ambidexterous leadership in the literature. Information about some selected studies on ambidexterous leadership is given on Table 1. These studies are except for innovation related variables since they will be given in the following sections.

Table 1. Variables correlated to ambidexterous leadership

Variable	Sample	Relationship	Source
Entrepreneurial orientation	427 managers	Positive	Luu (2017)
Internationalization of emerging market firms	Indian companies	Positive	Chebbi, Yahiaoui, Vrontis and Thrassou (2017)
Work crafting	290 employees	Positive	Ma, Zhou, Chen and Dong (2019)
Social Entrepreneurial orientation	None	Positive	Martínez-Climent, Rodríguez-García and Zeng (2019)
Team learning	3 teams (qualitative)	Positive	Bucic, Robinson and Ramburuth (2010)
Corporate social responsibility	employees in tour companies	Positive	Luu, Viet, Masli and Rajendran (2019)

Innovation in Organizations

Organizations continuously look for ways for achieving effectiveness and efficiency. Innovation is among the best catalysts for improving the way organizations operate. It is defined as “the intentional introduction and application within a role, group or organization of ideas, processes, products or procedures, new to the relevant unit of adoption, designed to significantly benefit the individual, the group, the organization or wider society” (West and Farr, 1990). Similarly, in another definition, according to innovation is defined as the adoption, development and implementation of novel ideas, products, solutions, processes or services (Kanter, 1984). In this manner, innovation in organizations can be understood as a concept that includes new products and services, new technological processes, new organizational structure, new administrative systems and new plans and strategies related to organization itself and its members (Damanpour and Wischnevsky, 2006).

Introducing novel approaches to organizations and encouraging employees for independency in the workplace and creative thinking, innovation seems to have positive effects for organizations. It is true in many cases but it is beneficial to keep in mind that, it has also some negative and unintended consequences on organizations. Starting from the positive effects, innovation was found to increase organizational performance by many scholars (e.g. Farouk, Abu Elanain, Obeidat and Al-Nahyan, 2016; Jiménez-Jiménez and Sanz-Valle, 2011). It has also positive effects on organizational survival and generating competitive advantage (Cefis and Marsili, 2006; Wagner, 2009). On the contrary there are also scholars proposing that innovation has negative consequences on society and organizations in some situations as well (e.g. Godin, 2013; Sveiby, Gripenberg, Segercrantz, Eriksson and Aminoff,

2009; Szulanski and Jensen, 2008). As a result, although there are some views defending the negative impacts of innovation, vast of the literature have evidences for positive effects of innovation on organizational inputs and outputs.

The Relationship Between Ambidextrous Leadership and Innovation

According to a detailed literature review it can easily be seen that some different leadership styles have different effects on creativity and innovation in organizations. For example, Basu and Green (1997) found a slight positive correlationship between transformational leadership and innovative behavior. Similarly, Garcia-Morales, Matias-Reche and Hurtado-Torres (2008) found a moderate positive correlation between transformational leadership and innovation. On the contrary, Osborn and Marion (2009) indicated a negative relationship between transformational leadership and innovation performance. In another study Hirst, Van Dick and Van Knippenberg (2009) found a positive correlation between transformational leadership and creative performance. Also, Somech (2006) revealed the positive relationship between participative leadership and team innovation. As it is understood from the previous studies, different leadership styles have different effects on innovation and creativity in organizations.

Ambidextrous leadership is separated from other types of leadership due to its nature of consisting both exploitation and exploration which are vital for innovation processes in organizations. The most important point here is that, ambidextrous leaders have the capability of switching from exploration to exploitation or vice versa and balancing them according to the certain situations. They foster innovation in organization by using opening activities (e.g. encouraging creativity, easing experimentality, providing independency) or closing activities (e.g. obeying rules, procedures and routines, taking plans into account) (Rosing et al., 2011). It is vital here to note that, as observed in the related literature, except for ambidextrous leadership, other types of leadership may have conflicting results on innovation and creativity. Previous researches on both the organizational, team and individual level have shown that both exploration and exploitation are vital for increasing innovation (e.g. Benner and Tushman, 2003; Bledow, Frese, and Mueller, 2011; Gerlach, Hundeling and Rosing 2020; Gibson and Birkinshaw, 2004). A more detailed insight about the effects of ambidextrous leadership on innovation in organizations is given on Table 2.

Table 2. Studies revealing the relationship between ambidextrous leadership and innovation

Variable	Research Method	Sample	Relationship	Source
Innovation	Review/Meta Analysis	Previous Studies	Positive	Rosing et al. (2011)
Team innovation	Empirical research	33 leader and 90 employees	Positive	Zacher and Rosing (2015)
Employee Innovation	Empirical research	113 employees	Positive	Zacher and Wilden (2014)

Innovation and culture	Theoretical	None	Positive	Bledow, Frese, and Mueller, (2011)
Employee creativity	Empirical research	427 employees	Positive	Tung (2016)
Employee innovative performance	Empirical research	388 employees	Positive	Zacher, Robinson, and Rosing (2016)
Employee innovative performance	Empirical research	147 faculty members	Positive	Alghamdi (2018)
Innovation performance	Empirical research	54 employees (longitudinal)	Positive	Gerlach, Hundeling and Rosing (2020)

DISCUSSION and CONCLUSION

In this chapter relatively a new approach to leadership, which is ambidexterous leadership is examined to reveal its effects on innovation in organizations. It was revealed that, both exploration and exploitation activities of ambidexterous leadership make it possible to foster innovation. The capability of switching between exploration and exploitation activities provides the basis for innovation. As Rosing et al. (2011) discussed and suggested, the effects of ambidexterous leadership have been enlarged from only organizational level to both team and individual levels by comprehensive studies (e.g. Gerlach et al., 2020; Zacher and Rosing; 2015).

Since this chapter was an attempt to reveal the relationship between ambidexterous leadership and innovation, it reached its aim by contributing to the literature, reviewing the recent studies which were conducted after the generous contributions of Rosing et al. (2011) to the ambidexterous leadership theory. It was witnessed that after 2011, there has been serious attempts for revealing the effects of exploration and exploitation on organizational, team and individual level of innovation. According to this paper, it was revealed that, ambidexterous leadership has positive effects on each of the levels of innovation.

A limitation of this study is its being a literature review because this area of research needs some empirical studies. In the future studies, it should be tried to conduct quantitative or qualitative research designs. Furthermore, future research should examine the dyad relationships between employees and their supervisors as well as testing the consequences of ambidexterous leadership on innovation from a multi-level perspective.

As a result, when leaders use exploration and exploitation in suitable situations and when they flexible enough to switch from these types of opening and closing behaviors, employees are more capable of

creating novel solutions and ideas. And these types of innovative behaviors of employees is the key point for increasing performance at all levels in organizations. That is the reason why this chapter underlined the vitality of ambidexterous leadership for fostering innovation at all levels in organizations.

ACKNOWLEDGEMENT

A summary of this chapter was presented in the 3rd International Congress of Human Studies, November 13th-15th 2020, Ankara, Turkey.

REFERENCES

- Alghamdi, F. (2018). Ambidextrous leadership, ambidextrous employee, and the interaction between ambidextrous leadership and employee innovative performance. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 7(1), 1.
- Basu, R. & Green, S. G. (1997). Leader-member exchange and transformational leadership: an empirical examination of innovative behaviors in leader-member dyads. *Journal of Applied Social Psychology*, 27(6), 477-499.
- Benner, M. J., & Tushman, M. L. (2003). Exploitation, exploration, and process management: The productivity dilemma revisited. *Academy of Management Review*, 28(2), 238-256.
- Bledow, R., Frese, M., & Mueller, V. (2011). Ambidextrous leadership for innovation: The influence of culture. *Advances in Global Leadership*, 6(1), 41-49.
- Bucic, T., Robinson, L., & Ramburuth, P. (2010). Effects of leadership style on team learning. *Journal of Workplace learning*, 22(4), 228-248.
- Cefis, E., & Marsili, O. (2006). Survivor: The role of innovation in firms' survival. *Research policy*, 35(5), 626-641.
- Chebbi, H., Yahiaoui, D., Vrontis, D., & Thrassou, A. (2017). The impact of ambidextrous leadership on the internationalization of emerging-market firms: The case of India. *Thunderbird International Business Review*, 59(3), 421-436.
- Chen, C. X., Williamson, M. G., & Zhou, F. H. (2012). Reward system design and group creativity: An experimental investigation. *The Accounting Review*, 87(6), 1885-1911.
- Damanpour, F., & Wischnevsky, J. D. (2006). Research on innovation in organizations: Distinguishing innovation-generating from innovation-adopting organizations. *Journal of engineering and technology management*, 23(4), 269-291.
- Denti, L., & Hemlin, S. (2012). Leadership and innovation in organizations: A systematic review of factors that mediate or moderate the relationship. *International Journal of Innovation Management*, 16(03), 1240007.
- Duncan, R. B. (1976). The ambidextrous organization: Designing dual structures for innovation. In R. H. Killman, L.R. Pondy and D. Steven (Eds.), *The management of organization*, 1(1), 167-188. New York: New Holland.
- Farouk, S., Abu Elanain, H. M., Obeidat, S. M., & Al-Nahyan, M. (2016). HRM practices and organizational performance in the UAE banking sector: The mediating role of organizational innovation. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 65(6), 773-791.

- García-Morales, V. J., Matías-Reche, F., & Hurtado-Torres, N. (2008). Influence of transformational leadership on organizational innovation and performance depending on the level of organizational learning in the pharmaceutical sector. *Journal of Organizational Change Management*, 21(2), 188-212.
- Gerlach, F., Hundeling, M., & Rosing, K. (2020). Ambidextrous leadership and innovation performance: a longitudinal study. *Leadership & Organization Development Journal*, 41(3), 383-398.
- Gibson, C. B., & Birkinshaw, J. (2004). The antecedents, consequences, and mediating role of organizational ambidexterity. *Academy of management Journal*, 47(2), 209-226.
- Godin, B. (2013). The unintended consequences of innovation studies. *a communication presented at "Policy Implications due to Unintended Consequences of Innovation", Special Track at EU-SPRI, Madrid*, 10-12.
- Jiménez-Jiménez, D., & Sanz-Valle, R. (2011). Innovation, organizational learning, and performance. *Journal of Business Research*, 64(4), 408-417.
- Junni, P., Sarala, R. M., Taras, V., & Tarba, S. Y. (2013). Organizational ambidexterity and performance: A meta-analysis. *Academy of Management Perspectives*, 27(4), 299-312.
- Hirst, G., Van Dick, R., & Van Knippenberg, D. (2009). A social identity perspective on leadership and employee creativity. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 30(7), 963-982.
- Kanter, R. M. (1984). *The change masters: Innovation & Entrepreneurship in the American Corporation*. New York: Simon and Schuster.
- Lemon, M., & Sahota, P. S. (2004). Organizational culture as a knowledge repository for increased innovative capacity. *Technovation*, 24(6), 483-498.
- Leskovaar-Spacapan, G., & Bastic, M. (2007). Differences in organizations' innovation capability in transition economy: Internal aspect of the organizations' strategic orientation. *Technovation*, 27(9), 533-546.
- López-Nicolás, C., & Meroño-Cerdán, Á. L. (2011). Strategic knowledge management, innovation and performance. *International journal of information management*, 31(6), 502-509.
- Luu, T. T. (2017). Ambidextrous leadership, entrepreneurial orientation, and operational performance. *Leadership & Organization Development Journal*, 38(2), 229-253.
- Luu, T., Viet, L., Masli, E., & Rajendran, D. (2019). Corporate social responsibility, ambidextrous leadership, and service excellence. *Marketing Intelligence & Planning*, 37(5), 580-594.
- Ma, J., Zhou, X., Chen, R., & Dong, X. (2019). Does ambidextrous leadership motivate work crafting?. *International Journal of Hospitality Management*, 77, 159-168.

March, J. G. (1991). Exploration and exploitation in organizational learning. *Organization Science*, 2(1), 71-87.

Martínez-Climent, C., Rodríguez-García, M., & Zeng, J. (2019). Ambidextrous leadership, social entrepreneurial orientation, and operational performance. *Sustainability*, 11(3), 890.

Newell, S., Huang, J. C., Galliers, R. D., & Pan, S. L. (2003). Implementing enterprise resource planning and knowledge management systems in tandem: fostering efficiency and innovation complementarity. *Information and Organization*, 13(1), 25-52.

Oke, A., Munshi, N., & Walumbwa, F. O. (2009). The influence of leadership on innovation processes and activities. *Organizational Dynamics*, 38(1), 64-72.

O'Reilly III, C. A., & Tushman, M. L. (2013). Organizational ambidexterity: Past, present, and future. *Academy of Management Perspectives*, 27(4), 324-338.

Osborn, R. N., & Marion, R. (2009). Contextual leadership, transformational leadership and the performance of international innovation seeking alliances. *The Leadership Quarterly*, 20(2), 191-206.

Prester, J., & Bozac, M. G. (2012). Are innovative organizational concepts enough for fostering innovation?. *International Journal of Innovation Management*, 16(1), 1-23.

Raisch, S., & Birkinshaw, J. (2008). Organizational ambidexterity: Antecedents, outcomes, and moderators. *Journal of Management*, 34(3), 375-409.

Ravichandran, T. (2018). Exploring the relationships between IT competence, innovation capacity and organizational agility. *The Journal of Strategic Information Systems*, 27(1), 22-42.

Ritter, T., & Gemünden, H. G. (2003). Network competence: Its impact on innovation success and its antecedents. *Journal of business research*, 56(9), 745-755.

Rosing, K., Frese, M., & Bausch, A. (2011). Explaining the heterogeneity of the leadership-innovation relationship: Ambidextrous leadership. *The Leadership Quarterly*, 22(5), 956-974.

Ryan, J. C., & Tipu, S. A. (2013). Leadership effects on innovation propensity: A two-factor full range leadership model. *Journal of Business Research*, 66(10), 2116-2129.

Santos-Vijande, M. L., & Álvarez-González, L. I. (2007). Innovativeness and organizational innovation in total quality oriented firms: The moderating role of market turbulence. *Technovation*, 27(9), 514-532.

Simsek, Z. (2009). Organizational ambidexterity: Towards a multilevel understanding. *Journal of Management Studies*, 46(4), 597-624.

Somech, A. (2006). The effects of leadership style and team process on performance and innovation in functionally heterogeneous teams. *Journal of Management*, 32(1), 132-157.

Sveiby, K. E., Gripenberg, P., Segercrantz, B., Eriksson, A., & Aminoff, A. (2009). Unintended and undesirable consequences of innovation. In *XX ISPIM conference, The Future of Innovation. June, 2009 Vienna*.

Szulanski, G., & Jensen, R. J. (2008). Growing through copying: The negative consequences of innovation on franchise network growth. *Research Policy*, 37(10), 1732-1741.

Tung, F. C. (2016). Does transformational, ambidextrous, transactional leadership promote employee creativity? Mediating effects of empowerment and promotion focus. *International Journal of Manpower*, 37(8), 1250-1263.

Tushman, M. L., & O'Reilly III, C. A. (1996). Ambidextrous organizations: Managing evolutionary and revolutionary change. *California management review*, 38(4), 8-29.

Wagner, M. (2009). Innovation and competitive advantages from the integration of strategic aspects with social and environmental management in European firms. *Business Strategy and the Environment*, 18(5), 291-306.

West, M. A., & Farr, J. L. (1990). Innovation at work. In M.A. West, & J. L. Farr, (Eds.). *Innovation and creativity at work: Psychological and organizational strategies* (pp.3-13). Chichester, U.K.: John Wiley.

Zacher, H., Robinson, A. J., & Rosing, K. (2016). Ambidextrous leadership and employees' self-reported innovative performance: The role of exploration and exploitation behaviors. *The Journal of Creative Behavior*, 50(1), 24-46.

Zacher, H., & Rosing, K. (2015). Ambidextrous leadership and team innovation. *Leadership & Organization Development Journal*, 36(1), 54-68.

Zacher, H., & Wilden, R. G. (2014). A daily diary study on ambidextrous leadership and self-reported employee innovation. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 87(4), 813-820.

Sağlık Çalışanlarının Bilişim Sistemlerindeki Değişimlere Karşı Gösterdikleri Direnç ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki¹

Ahmet Alp ÖZBALCI²

Osman ÇEVİK³

Giriş

Dünya, toplum yapısı ve insanlık var olduğundan bu yana kendini meydana getiren tüm unsurlarla dönüşüm içindedir. Bu dönüşüm doğrudan veya dolaylı olarak toplumları farklılaştırmakta ve insanlığı değişime tabi tutmaktadır. Kadim toplumlardan günümüze kadar yaşanan olumlu ve olumsuz gelişmelerin tamamı “değişim” olarak adlandırılmaktadır. Başka bir deyişle yaşamın insanlığın karşısına çıkarttığı şartlara adapte olmak adına yaşadığı farklılaşma süreci “değişim” olarak adlandırılmaktadır (Dalay vd. 2002: 104). İdklfde

Değişim birçok duyguyu harekete geçirebilmektedir. İnsanın motivasyonunu arttıran, çekici, iktiras uyandıran, karşı konulmaz, tahrik edici, vazgeçilmez bir durum olarak olumlu yanları vardır. Ancak bunun yanında değişimin; etki altına alan, tepki doğuran, direnç oluşmasına neden olan bir durumu da vardır. Olumlu yönlerinin yanında olumsuz sonuçları engellemek adına olası tehditlerin hesaplanması ve bu çerçevede gerekli stratejilerin belirlenmesi gerekmektedir (Uttam, 2004: 8). Değişim sürecinin yönetimi ve bu süreçte karşılaşılabilecek sorunların anlaşılabilmesi için duygusal kaynaklı bireysel tepkilerin temelinde yatan etkenlerin de çözümlenmesi gerekmektedir. Yöneticiler tarafından değişim ve değişime karşı direnç kavramlarının özümsemiyle birlikte çalışanlara bu kültürün kazandırılması kurumsal yapının gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.

Değişim, Değişim Yönetimi ve Değişime Karşı Direnç

Değişim, “*yeni bir hâle doğru yol almak*” şeklinde en temel anlamıyla ifade edilebilir. Değişim taşıdığı misyon gereği bir hâlden vazgeçilerek rastgele yeni bir yapıyla yola devam etmektir (Yalçın, 2002). Bu nedenle değişim üretkenliğin ve işlevselliğin artırılması adına basmakalıp düşüncelerden sıyrılarak “hareket, yer değiştirme ya da bir durumdan diğerine geçiş, gelişme, büyüme ve kalkınma” gibi anlamlarda da kullanılabilmektedir (Genç, 2012: 316-317).

Değişim kendiliğinden meydana gelen bir süreç olduğu için güce ihtiyaç duymaz lakin yenilik sistemli, planlanmış ve bir amaç için oluşan bir süreci ifade etmektedir. Yenilik, gelişmek için olumlu bir yöne ilerlemekken değişim süreci mevcut durumdan daha kötü bir hâle dönüşmeye de neden olabilmektedir (Başaran, 1982: 171). Olumlu yön, yaşanan gelişmeler doğrultusunda ilke, yöntem ve

¹ Bu çalışma "Sağlık Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeyi İle Bilişim Sistemindeki Değişimlere Karşı Gösterdikleri Direnç Arasındaki İlişki: Samsun İli Örneği" başlıklı doktora tez çalışması kapsamında (tez savunmasından sonra) tezdin kısmen yararlanılarak üretilmiştir.

² Ahmet Alp Özbalcı, Öğr. Gör. Dr, Samsun Üniversitesi, Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, aalp.ozbalci@samsun.edu.tr

³ Osman Çevik, Prof. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, İşletme, osmancevik@kmu.edu.tr

süreçlerde daha etkin olmayı ifade ederken olumsuz yön, yaşanan gelişmelerin kontrol edilemediği, dağılmaya neden olan değişimlerdir (Bakan, 2011: 254).

Sosyal ve kültürel hiçbir yapı durağan kalmaz, aksine doğası gereği yeni bir hâl olarak değişime maruz kalmaktadır (İnce, 2005: 320). Örgütler de bireyler gibi dinamik bir yapıya sahiptir. Örgütler, katma değer oluşturmayı, üretmeyi ve gelişmeyi hedeflediklerinden dolayı varlıklarını korumak adına değişimden olumlu sonuçlar beklemektedir. Bu özelliğiyle teknolojik ve toplumsal gelişmeler, rekabetin artması ve yaratıcı düşünce yapısındaki ilerlemeler kurumsal değişimi gerekli kılmaktadır. (Saraçoğlu ve Duran, 2009: 131 - 132).

Dijital toplumun yapısı eski kurulların terk edilerek günümüz iş dünyası, işletme yönetimi ve iş yaşamına uygun stratejiler belirleyerek varlıklarını korumaya çalışmaktadırlar. Kurumlar yeni yönetim sistemleri ve organizasyon yapılarındaki değişimin etkisi ile teknoloji, kalite, hız ve maliyet gibi faktörlerin beklentilere en uygun hâline yönelmişlerdir (Öğüt, 2007: 216).

Örgütsel değişim; gelişme, yaratıcılık, büyüme, olumlu olana yönelme ve yeniliklere açık olma gibi olguların tamamını kapsayan dönüşerek gelişme hamlesidir (Dinçer, 2008: 8). Genel bir ifade ile örgütsel boyutta değişim, toplumun ve dönemin ihtiyaçları neticesinde mevcut hâldeki eksikliklerini ortadan kaldırmak, gelişmiş bir kurumsal yapıya sahip olmak ve bu yeni hâlin avantajlarını kurum için kullanmayı hedefleyen bir adım olarak ifade edilebilir.

Örgütsel değişim, küreselleşen ve sürekli küçülen dünya ve onun meydana getirdiği rekabet ortamı, teknoloji ve bilginin kullanımının yaygınlaşması, yeni buluşlar, yeni pazarlardan pay kapma isteği, yeni yönetim modelleri gibi faktörlerin etkisi ile gerçekleşmektedir. Örgütsel açıdan faaliyet gösterdiği alanda başarılı olan kurumlar dahi çevresel etkenlerden etkilenecek değişim döngüsüne girmektedir. Bu nedenle örgüt hayatta kalma gücünü arttırmak amacıyla sosyal ve ekonomik faktörlerin gerekliliklerine uygun stratejiler belirlemesi gerekmektedir (Çilesiz, 1997: 8).

Örgütlerin var olma ve gelişim yeteneklerini canlı tutabilmeleri için içinde bulundukları çevrenin etkilerine uygun stratejiler geliştirmeleri önemlidir. Örgüte dıştan gelen etkiler bulundukları çevrenin doğal, sosyal, demografik, ekonomik, yasal, siyasi ve teknolojik etkiler olarak söylenebilir (Çilesiz, 1997: 8). Kurumsal açıdan değişim, gerekli öngörülerle geleceğin tasarlanması, kurumun paydaşları arasında ikili iletişimin geliştirilmesi, karşılıklı güvenin tesis edilmesi, çözüm odaklı yaklaşımların geliştirilmesi, iş birliği kurmak gibi amaçlara sahiptir. Belirlenen amaçlar üzerinde yapılan değerlendirmeler sonucunda ortaya konulan gerçekçi hedefler değişim sürecinin başarılı olmasına imkân sağlamaktadır (Onal, 2000: 183).

Değişim yönetimi, kurumun değişimden ne anladığı, bu kapsamda atılan adımlar, gerçekleştirilen çalışmalar ve izlenen stratejiler bütünüdür (Salisbury, 1996: 149). Örgütsel çapta planlanan değişim süreci önemli bir yönetim kabiliyeti gerektirmektedir (Senior, 2002: 3). Bu kabiliyet, temelinde değişimin tüm paydaşları ve olguları ile birlikte değerlendirilerek atılacak adımları kurgulamak anlamına gelmektedir. Buna ek olarak süreç içerisinde olası problemlere anında müdahale edilmesi ve çözüme kavuşturulması yeteneğini de ifade etmektedir. Değişim durumsal bir süreç olarak anlık müdahalelere gereksinim duymaktadır. Başka bir ifadeyle değişen koşul ve etkilere göre yeni adımların atılarak reaksiyon gösterilmesi gerektirmektedir. Yöneticilik özellikleri bakımından değişimin lideri mevcut durumu değiştirmenin yanında yepyeni fikir ve uygulamalarla değişime değer kazandırılmalıdır (Usta, 2012: 158). Sürece liderlik etme ve geleceği tasarlayacak politikaları belirleme

kabiliyeti gerektirir. Bu yetenekten mahrum kişilerin liderliğindeki değişim süreçleri başarısız olmaya mahkûmdur (Hussey, 1997: 12).

Sosyal bilimlere yapmış olduğu katkı, değişim yönetim süreci ve değişime karşı direnç ile ilgili çalışmalarından dolayı Kurt Lewin kurumsal gelişimin babası olarak kabul edilmektedir. Kurt Lewin tarafından değişim sürecinin yönetilmesi ile ilgili geliştirilmiş modelin temeli üç aşamalı bir yapıyla tanımlanmaktadır. Değişim süreci; çözme (eritme), değişim ve yeniden dondurma aşamalarını içermektedir (Kılınç, 2001: 21).

Çözme; örgüt yapısının mevcut durumundan vazgeçilerek değişikliğe gidileceğinin ve bunun bir ihtiyaç olduğunun çalışanlara bildirilmesiyle başlar. Çözme süreci sonrasında şekil verilebilecek hâle getirilmiş örgütsel yapı içerisinde **değişim süreci** başlamış olur. Böylelikle mevcut hâl terk edilerek yeni hâle geçiş süreci devam eder (Helvacı, 2005: 95). Bu aşamada çalışanlarla ortak hareket edilerek olası tepkilerin azaltmaya ek olarak dönüşümün başarı ile tamamlanmasını sağlamaktır (Camison, 1998: 483). Değişimin sona ermesiyle örgüt yapısı değişim planına uygun olarak dönüştürülmüş demektir. Bundan sonraki dönemde dönüşümün korunması ve eskiye yönelimin engellenmesi gerekmektedir. Bu sürece yeniden dondurulma adı verilmektedir. Böylelikle değişim sonunda oluşturulan protokollerin standartlaştırılması gerekmektedir. **Yeniden dondurma**, örgütün yeni yapısı çalışanlar tarafından içselleştirilerek eski şartları bir kenara bırakması ve yeni kurallara göre sorumluluklarını yerine getirmesidir. Değişim süreci; harcanan zaman, emek ve iş gücü ile tüm bedelleri ve kazanımlarıyla yolculuğun sonuna gelmiş ve tamamlamıştır (Marshall ve Conner, 1996: 4).

Değişime Karşı Direnç Kavramı

Değişim, çalışanlar tarafından alışılmış olanı terk etme anlamına gelen, kabulü kolay olmayan, kendi içinde tehditler barındıran ve mücadele edilmesi gereken bir süreç olarak algılanmaktadır. İnsan, değişim sürecinin en önemli unsuru olarak, yönetici ve çalışan sıfatıyla sorumluluk sahibidir (Genç, 2005: 303 - 304). Çalışanlar, örgüt yapısı içinde hayata geçirilecek değişimin olumsuz etkilerinin olacağı düşüncesiyle veya alışkanlıklarının bozulacağı düşüncesiyle değişime karşı tepki göstermeye meyillidirler. Bunun temel sebebi olarak, değişimin sonuçlarının olumsuz olacağı korkusundan kaynaklanmaktadır. Değişimin etkileri büyük veya küçük ölçüde olsa da bu duruma karşı bir davranış geliştirilmesi doğaldır (Yeniçeri, 2002: 99). Örgütü meydana getiren çalışanların insani olarak önceliklerini anlamak ve bunları göz ardı etmeden değişim sürecinin organize edilmesi gerekmektedir. Her bir çalışan farklı karakteristik özellikleri olmasından dolayı değişime karşı direnişlerindeki tutum ve davranışları da birbirinden çok farklı özelliklerde ortaya çıkabilir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken nokta direniş gösteren çalışanların tamamının tepkilerini açıkça ortaya koymamasıdır. Direnen çalışanları aktif direnen ve pasif direnen olmak üzere iki şekilde değerlendirmek gerekmektedir. Duruma karşı duygu ve düşüncelerini açıkça dile getirenler aktif direnenler olarak adlandırılır. Buna karşın ne hissettiği, ne düşündüğü belli olmayan, destekçi veya direnişçi mi olduğu anlaşılmayan çalışanlar ise pasif direnme göstermekte olup üst yönetimin özellikle dikkat etmesi ve kontrol altında tutması gereken guruptur. Pasif formda gelişen ve sınırlarının belli olmadığı bu tepki değişim sürecinin sonlanmasına ve kurumun altından kalkamayacağı ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Güven, 2006: 83). Değişim sürecinin başarılı olabilmesi için çalışanların proaktif olarak gönüllü destekçi olduğu bir yöntemle adaptasyonu sağlanmalıdır (Bozdağ, 2000: 59-60).

Değişim Yönetimi

Değişim yönetiminde sürece dair belli kurallar olsa da çalışanların değişime karşı direnciyle mücadele etmenin tek tip bir yöntemle sınırlı tutmak doğru değildir. Muhtemel direnci önlemek için alınacak önlemler öncelikli olarak değişimin amaçları, hedefleri, atılacak adımlar ve etki noktaları, değişimi gerekli kılan çevresel faktörlere ek olarak sürece liderlik edecek yöneticilerin becerileri dikkate alınarak karar verilmelidir. Önlemlerin tespit edilmesi aşamasında asıl olan direnç sebeplerine uygun yöntemlerin tespit edilmesidir (Sucu, 2000: 118). Direnme sebeplerinin tespitinde bir çok etken bulunmakta olup her birinin ayrı ayrı çözümü için yeni kurallar oluşturmak oldukça zordur (Genç, 2005: 57). Direncin hafifletilmesinde süreç için yöneticilerin gerekli hassasiyeti göstermesi gerekmektedir. Yöneticiler değişimin fayda sağlayacağı düşüncesiyle çalışanların nezdinde de aynı algının olduğunu varsaymamalıdır. Bu hatalı düşünce nedeniyle atılan yanlış adımlar neticesinde çalışanlar arasında gerginliğin, kaygının ve güvensizliğin artmasına yol açabilir. Yöneticiler, değişime hazırlık sürecinde oluşturukları stratejilerde çalışanların bireysel özelliklerini göz ardı etmeden değişimi benimseten tedbirlerin önceden alınmasını düşünmelidir. Oluşturulan stratejiler etraflıca düşünülerek hesaplanmış ve doğru dizayn edilmiş olsa dahi öngörülemeyen duygusal tepkileri ortadan kaldırmak, çalışan kaygı ve stresini azaltmak için örgüt yapısında uygulanabilecek bir çok önlem bulunmaktadır. Bunlar, haberleşme ve iletişim, eğitim, manipülasyon ve kooptasyon, katılım, destekleme ve kolaylaştırma ve ödüllendirme olarak ifade edilmektedir (Sandelands vd. 2010: 81; Tunçer, 2013: 390-392). Yöneticilerin bu yaklaşımı duygusal tepkilere maruz kalmadan sürecin başarıyla tamamlanabilmesini sağlamaktadır (Genç, 2005: 58).

Bilgi Teknolojileri Uygulamalarında Çalışan Direnci

Örgütsel yapı içerisinde değişim ve değişime karşı direnç ile ilgili olarak genel bir perspektif bulunmasına rağmen konu bilişim teknolojilerindeki değişimi ve bu değişime karşı direnç özelinde ele alındığında durumun farklı bir boyutta dile getirilmesi gerekmektedir. Bilişim teknolojileri sürekli kendini yenileyen, her buluşun ve fikrin daha hızlı değiştiği hatta bir anda yok olduğu bir alandır. Bu sektörel farklılık çalışanların kendilerini sürekli geliştirme, yaratıcı fikirlerle teknoloji üretme ve çözüm odaklı olma gibi yeteneklerinden dolayı diğer çalışanlardan farklı bir disiplinde sahip oldukları bilinmektedir. Bilişim sistemlerini aktif olarak kullanan sektör çalışanları gerektiğinde değil her an değişim sürecine tabiidirler. Bu nedenle, bilgi ve teknoloji alanındaki değişimi ve çalışan direncini ayrı bir başlık altında ele almak gerekmektedir.

Birçok örgüt küresel pazarda varlığını sürdürmek için bilişim teknolojilerine önemli kaynaklar aktarmaktadır. Aktarılan bu kaynaklar birçok projede yanlış yönetim yaklaşımları neticesinde çalışanların tükenmesine, motivasyon eksikliğine ve örgütsel yapıda karmaşaya neden olmaktadır. Bu nedenle ayrılan kaynaklar zayıf edilmektedir. Her ne kadar uzmanlar tarafından teknik kurallara uygun olarak planlanan projeler, proje yöneticilerinin yetersizliği ve çalışan direnci nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmaktadır (Zayim, 2005: 76). Çalışanların, yöneticilerin ve proje geliştiricileri arasında ortak bir dil ile ahenk tesis edilmelidir. Süreç içerisinde yer alan farklı rollerdeki insanların fikir ayrılıklarına sahip olmaları problemlerin ortaya çıkmasına sebep olabileceği göz ardı edilmemelidir. Değişim bir proje ve

kendine has süreçleri olduğu unutulmadan ele alınması, değerlendirilmesi ve yönetilmesi gerekmektedir (Page, 2005; 721).

Bilişim teknolojilerindeki değişim tüm boyutları ile çalışanlar tarafından kabul görmesi halinde başarılı olabilir. Çalışanların teknoloji kabul düzeyini çalışanların algılama biçimleri belirlenmektedir. (Zain, vd. 2005: 830). Çalışanların bilgi teknolojileri kabul düzeyi, sözü edilen sistemi zorlanmadan ve asgari hata ile kullanabileceğine olan inanma derecesi olarak ifade edilebilir (Davis vd. 1989: 985). Bu konuda yapılmış olan bir çalışmada eğitim yetersizliği, sistemin tasarımının eksik olması, yöneticilerin gerekli desteği vermemesi, çalışma koşullarının elverişli olmaması, bilgi sistemlerinin uygun şekilde kullanılmaması gibi etkenlerin ağırlıklı olarak rol aldığı saptanmıştır (Kara, 2007:105).

Yöntem

Bu çalışmada, kamuya bağlı hastanelerde görev yapmakta olan sağlık çalışanlarının bilişim sistemlerindeki değişime karşı direnç düzeylerinin demografik açıdan farklılık oluşturup oluşturmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Araştırma Samsun ilindeki beş kamu hastanesinde çalışmakta olan personel üzerinde yapılmıştır. Sözü edilen kamu hastanelerinde görev yapmakta olan toplam 5215 sağlık çalışanı araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Tüm evreni % 95 güven aralığında temsil edebilecek örneklem büyüklüğü 358 personel olarak hesaplanmıştır. Araştırma kapsamındaki sağlık kurumlarında görev yapan ve araştırma kısıtlarına uygun olarak belirlenen personel, üç ana unvan sınıfında gruplandırılmıştır. Gruplar, “hemşire-ebe sınıfı”, “genel sağlık hizmetleri sınıfı”, “genel idari hizmetler sınıfı” olarak adlandırılmıştır. Bu çerçevede beş kamu hastanesinde gerçekleştirilen anket uygulamasında anket formunun dağıtıldığı 449 sağlık çalışanından geri dönüş alınmıştır.

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmış olup anket formunun ilk bölümünde katılımcıların demografik özellikleri yer almaktadır. Anket formunun üçüncü bölümünde ise 36 ifadeden ve 6 alt boyuttan oluşan değişime karşı direnç ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, Rodoplu (2006) tarafından Direnç Nedenleri Ölçeği adıyla, Oreg’in (2003) Değişime Karşı Direnç Ölçeği ile Davis’in (2004) Değişime Karşı Direnç İndeksinden faydalananarak geliştirilmiştir (Rodoplu, 2006). Söz konusu ölçek, her ne kadar direnç nedenleri adıyla kullanılmış olsa da bu çalışma da orijinal adlandırılması olan “*Değişime Karşı Direnç*” şeklinde kullanımı uygun görülmüştür.

Veriler; bilgisayar ortamında bir istatistik yazılım programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırmada, örneklem grubunu oluşturan sağlık çalışanlarının demografik ve çalıştıkları sağlık kurumlarına ilişkin özellikleri frekans ve yüzde dağılımları şeklinde verilmiştir. Araştırmada hem verilerin normal dağılımına hem de homojenliğine ilişkin uygun testler yapılmış olup p değerlerinin 0,05’ten büyük olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla belirlenen tüm varsayımlar araştırmada gerçekleştiği için değişime karşı direnç ölçeğinin yapı geçerliğine ilişkin varimax rotasyonu ve temel bileşenler (principal components) yöntemi kullanılarak faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizinin uygulanabilirliği Bartlett testi, örneklem hacminin yeterliği ise Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri ile kontrol edilmiştir. Ayrıca, ölçeğin iç tutarlığına yönelik güvenilirlik analizi için Cronbach’s Alpha değerleri hesaplanmış ve elde edilen veriler çalışmanın bulgular bölümünde verilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu kısmında, Samsun ili sınırları içerisinde sağlık hizmeti sunan kamu hastanelerinde görevli sağlık çalışanlarının tanımlayıcı özelliklerine göre kullanılan ölçeğin geçerlik ve güvenirliği, katılımcıların tanımlayıcı özellikleri, değişime karşı direnç düzeyleri, değişime karşı direnç ölçeği ile tanımlayıcı özelliklerinin ilişkisine yönelik bulgular yer almaktadır.

Geçerlik ve Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Araştırmada değişime karşı direnç düzeyini tespit etmek amacı ile kullanılan ölçeğin geçerlik ve güvenirliğine yönelik bulgular Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Değişime Karşı Direnç Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi ve Güvenirlik Analizi Sonuçları

<i>İfadeler</i>	Faktör 1 Belirsizliğe Karşı Duyulan Korku	Faktör 2 Bilinmeyene Karşı Duyulan Korku	Faktör 3 Başarısızlık Korkusu	Faktör 4 Gelecek Korkusu	Faktör 5 HBYS’ ye İstekli Olmama	Faktör 6 HBYS’ ye Karşı Direnç
Özdeğerler (eigenvalues)	7,043	5,144	3,689	3,551	2,757	2,015
Varyansı açıklama oranı	19,563	14,289	10,247	9,864	7,659	5,597
Kümülatif varyans	19,563	33,853	44,099	53,963	61,622	67,219
Alt Boyut Güvenirliği (Cronbach’s Alpha)	0,920	0,885	0,946	0,774	0,825	0,838
Genel Ölçek Güvenirliği (Cronbach’s Alpha)	0,960					

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)=0, 947

Bartlett testi: $\chi^2 = 11807,805$; $P=0,000$

Tablo 1’deki faktör analizi sonuçlarına göre, Kaiser-Meyer-Olkin değeri örneklem hacminin yeterliğini (KMO=0,947), Bartlett testi ise faktör analizinin uygulanabilirliğini ($\chi^2=11807,805$; $P<0,001$) ortaya koymuştur.

Ayrıca değişime karşı direncin toplam varyansın %67,219’unu açıklayan 6 faktörü bulunmaktadır. Toplam varyansın %19,563’ünü belirsizliğe karşı duyulan korku alt boyutu, %14,289’unu bilinmeyene karşı korku alt boyutu, %10,247’sini başarısızlık korkusu alt boyutu, %9,864’ünü gelecek korkusu alt boyutu, %7,659’unu HBYS’ye istekli olmama alt boyutu ve son olarak %5,597’sini HBYS’ye karşı direnç alt boyutu oluşturmaktadır. Tablo 1’deki bulgulara göre, Değişime Karşı Direnç Ölçeği’nin genel güvenirlik katsayısı (Cronbach’s Alpha) $\alpha=0,960$ olarak hesaplanmıştır. Cronbach’s Alpha katsayılarına göre en düşük güvenirlik katsayısı $\alpha=0,77$ olarak gelecek korkusu alt boyutu için hesaplanırken, en yüksek güvenirlik katsayısı ise $\alpha=0,94$ şeklinde başarısızlık alt boyutunda hesaplanmıştır.

Bireysel Özelliklere İlişkin Bulgular

Örneklem grubunu oluşturan sağlık çalışanlarının demografik bilgilerini içeren değişkenlere ait frekans ve yüzde dağılımları hesaplanmıştır.

Tablo 2. Araştırmaya Dâhil Edilen Sağlık Çalışanlarının Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımları (n=449)

Değişkenler	Gruplar	f	%	Değişkenler	Gruplar	f	%
Cinsiyet	Kadın	311	69,3	İstihdam Şekli	Memur	343	76,4
	Erkek	138	30,7		Sözleşmeli	106	23,6
Yaş	25 yaş ve altı	17	3,8	Meslekteki Toplam Görev Süresi	1 yıldan az	12	2,7
	26-34 yaş	161	35,9		1-5 yıl	36	8,0
	35-44 yaş	196	43,7		6-10 yıl	126	28,1
	45 yaş ve üzeri	75	16,7		11-15 yıl	133	29,6
Eğitim Düzeyi	Lise	57	12,7		16-20 yıl	60	13,4
	Ön Lisans	90	20,0		20 yıldan fazla	82	18,3
	Lisans	287	63,9	Kurumdaki Görev Süresi	1 yıldan az	53	11,8
	Lisansüstü	15	3,3		1-5 yıl	86	19,2
Medeni Durum	Evli	350	78,0		6-10 yıl	146	32,5
	Bekâr	99	22,0		11-15 yıl	81	18,0
Çocuk Sayısı	Yok	105	23,4		16-20 yıl	44	9,8
	1	103	22,9		20 yıldan fazla	39	8,7
	2	194	43,2	Kurumdaki Pozisyonu	Ebe-Hemşire	215	47,9
	3 ve daha fazla	47	10,5		Sağlık Hizmetleri Sınıfı	119	26,5
					Genel İdari Hizmetler Sınıfı	115	25,6

Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının demografik özellikleri Tablo 2’de gösterilmekte olup dağılıma göre, katılanların % 69,3’ü (f=311) kadın çalışanlardan oluşmaktadır. Yaşlarına göre dağılım incelendiğinde, % 43,7’sinin (f=196) 35-44 yaş aralığında olduğu, yine çalışanların % 78’inin medeni durumunun evli olduğu ve katılımcıların % 23,4’ünün çocuğunun olmadığı geri kalan kesiminde ise en az bir tane çocuk sahibi olduğu görülmektedir.

Çalışanlar, eğitim seviyelerine göre değerlendirildiğinde % 63,9’luk (f=287) oran ile lisans mezunlarının daha yoğun olduğu ve % 76,4’lük bölümünün ise memur statüsünde istihdam edildiği görülmektedir. Çalışanlar, meslekteki toplam görev süreleri bakımından ele alındığında % 29,6’lık oran ile 11-15 yıl arasında görev yapan personelin yoğunlukta olduğu, mevcut kurumda görev yapma süresi bakımından değerlendirildiğinde ise % 32’lik oran ile 6-10 yıl arasında çalışma süresi olan çalışanların ağırlıkta olduğu saptanmıştır. Ayrıca kurumdaki pozisyonu ebe-hemşire statüsünde olanların sayısı 215 olup tüm katılımcıların %47,9’luk oranını temsil etmektedir.

Değişime Karşı Direnç ile Bireysel Özelliklerin İlişkisine Yönelik Bulgular

Araştırmadan elde edilen bulgular neticesinde ankete katılan sağlık çalışanlarının Tablo 3’te yer alan bilişim sistemlerindeki değişime karşı dirençleri eğitim durumları, medeni durumu, çocuk sayısı, meslekteki toplam çalışma süresi, kurumdaki toplam çalışma süresi faktörlerinin etki etmediği, cinsiyet, yaş, istihdam şekli ve kurumdaki pozisyonu faktörlerinin ise etkilediği saptanmıştır. Bireysel değişkenlerin bilişim sistemlerindeki değişime karşı direncin etkileri değerlendirildiğinde çalışanlar arasında değişime karşı direncin bulunduğu ancak asgari seviyede olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Araştırmaya Dâhil Edilen Sağlık Çalışanlarının Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımları

<i>İfadeler</i>	Faktör 1 Belirsizliğe Karşı Duyulan Korku	Faktör 2 Bilinmeyene Karşı Duyulan Korku	Faktör 3 Başarısızlık Korkusu	Faktör 4 Gelecek Korkusu	Faktör 5 HBYS' ye İstekli Olmama	Faktör 6 HBYS' ye Karşı Direnç
Cinsiyet	-	+	+	+	-	+
Yaş	-	+	+	+	-	-
Eğitim Durumu	-	-	-	-	-	-
Medeni Durum	-	-	-	-	-	-
Çocuk Sayısı	-	-	-	-	-	-
İstihdam Şekli	-	+	+	+	-	+
Meslekteki Toplam Çalışma Süresi	-	-	-	-	-	-
Kurumdaki Toplam Çalışma Süresi	-	-	-	-	-	-
Kurumdaki Pozisyonu	-	+	+	+	-	+

Tablo 4: Değişime Karşı Direnç Ölçeğindeki Boyutların Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Değişime Karşı Direnç Ölçeği	Cinsiyet	$\bar{X}$	s.s.	t	P
Belirsizliğe Karşı Duyulan Korku	Erkek	3,49	0,81	0,625	0,532
	Kadın	3,54	0,80		
Bilinmeyene Karşı Duyulan Korku	Erkek	3,26	0,74	-2,346	0,019*
	Kadın	3,08	0,74		
Başarısızlık Korkusu	Erkek	3,27	0,69	-2,223	0,027*
	Kadın	3,10	0,72		
Gelecek Korkusu	Erkek	3,07	0,71	-2,300	0,022*
	Kadın	2,90	0,72		
HBYS'ye Karşı İstekli Olma	Erkek	3,27	0,92	-0,904	0,367
	Kadın	3,19	0,90		
HBYS'ye Karşı Direnç	Erkek	3,26	0,64	-3,781	0,000*
	Kadın	2,99	0,73		

Cinsiyetin değişime karşı direnç ve alt boyutlarına etkisinin karşılaştırılmasına yönelik bağımsız örneklem için t testi sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır. Buna göre; bilinmeyene karşı duyulan korku ($p=0,019$; $p<0,05$), başarısızlık korkusu ($p=0,027$; $p<0,05$), gelecek korkusu ($p=0,022$; $p<0,05$) ve HBYS'ye karşı direnç alt boyutlarında ($p=0,000$; $p<0,05$) anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Aritmetik ortalama değerleri incelendiğinde ise erkeklerin kadınlara göre biraz daha fazla oranda bilinmeyene karşı korku, başarısızlık korkusu, gelecek korkusu, HBYS'ye karşı istekli olma ve HBYS'ye karşı direnç davranışları sergiledikleri belirlenmiştir.

Tablo 5: Değişime Karşı Direnç Ölçeğindeki Boyutların Yaşa Göre Karşılaştırılması

Değişime Karşı Direnç Ölçeği	Yaş	$\bar{X}$	s.s.	F	P	Tukey
Belirsizliğe Karşı Duyulan Korku	25 yaş ve altı ¹	3,80	0,62	1,023	0,382	
	26-34 yaş ²	3,47	0,84			
	35-44 yaş ³	3,54	0,80			
	45 yaş ve üzeri ⁴	3,56	0,76			
Bilinmeyene Karşı Duyulan Korku	25 yaş ve altı ¹	3,61	0,46	3,245	0,022*	1-2
	26-34 yaş ²	3,05	0,77			
	35-44 yaş ³	3,13	0,73			
	45 yaş ve üzeri ⁴	3,21	0,75			
Başarısızlık Korkusu	25 yaş ve altı ¹	3,46	0,46	2,960	0,032*	1-2
	26-34 yaş ²	3,04	0,74			
	35-44 yaş ³	3,19	0,70			
	45 yaş ve üzeri ⁴	3,25	0,72			
Gelecek Korkusu	25 yaş ve altı ¹	3,27	0,71	4,666	0,003*	1-2 2-3
	26-34 yaş ²	2,80	0,73			
	35-44 yaş ³	3,02	0,69			
	45 yaş ve üzeri ⁴	3,06	0,73			
HBYS'ye İstekli Olma	25 yaş ve altı ¹	3,44	0,72	0,800	0,494	
	26-34 yaş ²	3,14	0,99			
	35-44 yaş ³	3,25	0,86			
	45 yaş ve üzeri ⁴	3,23	0,88			
HBYS'ye Direnç	25 yaş ve altı ¹	3,26	0,67	0,979	0,402	
	26-34 yaş ²	3,01	0,78			
	35-44 yaş ³	3,07	0,70			
	45 yaş ve üzeri ⁴	3,14	0,64			

Değişime karşı direnç ölçeğindeki alt boyutların katılımcıların yaş gruplarına göre karşılaştırılmasına yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır. Tabloya göre, bilinmeyene karşı duyulan korku ($p=0,022$; $p<0,05$), başarısızlık korkusu ($p=0,032$; $p<0,05$) ve gelecek korkusu ($p=0,003$; $p<0,05$) alt boyutlarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bilinmeyene karşı duyulan korku ve başarısızlık korkusu alt boyutları için aritmetik ortalamalar incelendiğinde; 25 yaş altı gruptakiler ile 26 - 34 yaş arası grubundaki katılımcılar arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Buna ek olarak; gelecek korkusu alt boyutunda 26 - 34 yaş grubundaki katılımcılar ile hem 25 yaş altı gruptakiler hem de 35 - 44 yaş grubundaki katılımcılar arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. İlgili aritmetik ortalamalar neticesinde değişime karşı direnç ölçeğinin tüm alt boyutlarında 25 yaş altı gruptakiler daha az değişime karşı korku, bilinmeyene karşı korku, başarısızlık korkusu, gelecek korkusu gibi davranışları sergiledikleri belirlenmiştir.

Tablo 6: Değişime Karşı Direnç Ölçeğindeki Boyutların İstihdam Şekline Göre Karşılaştırılması

Değişime Karşı Direnç Ölçeği	İstihdam Şekli	$\bar{X}$	s.s.	t	P
Belirsizliğe Karşı Duyulan Korku	Memur	3,50	0,82	-1,417	0,157
	Sözleşmeli	3,63	0,73		
Bilinmeyene Karşı Duyulan Korku	Memur	3,07	0,74	-3,424	0,001*
	Sözleşmeli	3,35	0,73		
Başarısızlık Korkusu	Memur	3,11	0,72	-2,140	0,033*
	Sözleşmeli	3,28	0,68		
Gelecek Korkusu	Memur	2,89	0,74	-3,447	0,001*
	Sözleşmeli	3,16	0,60		
HBYS'ye Karşı İstekli Olma	Memur	3,19	0,91	-0,867	0,386
	Sözleşmeli	3,28	0,91		
HBYS'ye Karşı Direnç	Memur	3,00	0,73	-3,572	0,000*
	Sözleşmeli	3,29	0,63		

Değişime karşı direnç ölçeğindeki alt boyutların istihdam şekline göre karşılaştırılmasına yönelik bağımsız örneklem için t testi sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır. Buna göre; bilinmeyene karşı duyulan korku ($P=0,001$; $P<0,05$), başarısızlık korkusu ($P=0,033$; $P<0,05$), gelecek korkusu ($P=0,001$; $P<0,05$) ve HBYS'ye karşı direnç alt boyutlarında ($P=0,000$; $P<0,05$) anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Anlamlı farklılıkların tespit edildiği alt boyutlar aritmetik ortalamalar üzerinden değerlendirildiğinde sözleşmeli çalışanlar ile memur statüsündeki çalışanlar arasında ciddi bir farklılık tespit edilmiş olup bunun nedeninin sözleşmeli çalışanların işini kaybetme ihtimalinin memurlara göre daha yüksek olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca, istihdam şekline göre değişime karşı direnç ölçeğinin tüm alt boyutları için sözleşmeli katılımcıların aritmetik ortalamalarının memur olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7: Değişime Karşı Direnç Ölçeğindeki Boyutların Kurumdaki Pozisyonuna Göre Karşılaştırılması

Değişime Karşı Direnç Ölçeği	Kurumdaki Pozisyon	$\bar{X}$	s.s.	F	P	Tukey
Belirsizliğe Karşı Duyulan Korku	Ebe – Hemşire ¹	3,53	0,81	0,481	0,619	
	Sağlık Hizmetleri Sınıfı ²	3,48	0,82			
	Genel İdari Hizmetler Sınıfı ³	3,58	0,79			
Bilinmeyene Karşı Duyulan Korku	Ebe – Hemşire ¹	3,03	0,78	3,851	0,022*	1-2,3
	Sağlık Hizmetleri Sınıfı ²	3,22	0,64			
	Genel İdari Hizmetler Sınıfı ³	3,23	0,77			
Başarısızlık Korkusu	Ebe – Hemşire ¹	3,06	0,74	3,811	0,023*	1-3
	Sağlık Hizmetleri Sınıfı ²	3,22	0,58			
	Genel İdari Hizmetler Sınıfı ³	3,26	0,76			
Gelecek Korkusu	Ebe – Hemşire ¹	2,85	0,75	5,786	0,003*	1-3
	Sağlık Hizmetleri Sınıfı ²	2,97	0,63			
	Genel İdari Hizmetler Sınıfı ³	3,13	0,72			
HBYS'ye Karşı İstekli Olma	Ebe – Hemşire ¹	3,24	0,94	0,171	0,843	
	Sağlık Hizmetleri Sınıfı ²	3,20	0,93			

Özbalcı Ahmet Alp, Çevik Osman, Sağlık Çalışanlarının Bilişim Sistemlerindeki Değişimlere Karşı Gösterdikleri Direnç ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki

	Genel İdari Hizmetler Sınıfı ³	3,19	0,84			
HBYS'ye Karşı Direnç	Ebe – Hemşire ¹	2,89	0,75	14,137	0,000*	1-2,3
	Sağlık Hizmetleri Sınıfı ²	3,23	0,67			
	Genel İdari Hizmetler Sınıfı ³	3,25	0,62			

Tablo 7’de yer alan bulgulara göre, bilinmeyene karşı duyulan korku ($p=0,022$; $p<0,05$), başarısızlık korkusu ($p=0,023$; $p<0,05$), gelecek korkusu ($p=0,003$; $p<0,05$) ve HBYS’ye karşı direnç ($p=0,000$; $p<0,05$) alt boyutlarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bilinmeyene karşı duyulan korku alt boyutu için aritmetik ortalamalar incelendiğinde; bilinmeyene karşı korku alt boyutundaki ebe - hemşire grubundaki katılımcılar ile diğer sağlık personeli grubundakiler ve genel idari hizmetler sınıfı grubundakiler arasında farklılık saptanmıştır. Ayrıca başarısızlık korkusu için incelendiğinde, ebe - hemşire grubu katılımcıları ile genel idari hizmetler sınıfı grubu katılımcıları farklılık göstermiştir. Buna el olarak gelecek korkusu alt boyutunda da geçerli olup, ebe - hemşire grubu katılımcıları ile genel idari hizmetler sınıfı grubu katılımcıları arasında farklılık tespit edilmiştir. HBYS’ye karşı direnç alt boyutu için aritmetik ortalamalar incelendiğinde ise ilgili alt boyut için, ebe - hemşire grubundaki katılımcılar ile diğer sağlık personeli grubundakiler ve genel idari hizmetler sınıfı grubundakiler arasında farklılık saptanmıştır.

Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde sağlık çalışanlarının kurumdaki pozisyonları ile değişme karşı direnç arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Aritmetik ortalamalardan çıkan bulgular neticesinde genel idari hizmetler sınıfındaki çalışanların ortalamaları daha yüksek olduğu dolayısı ile bu statüdeki çalışanların daha az direnç gösterdikleri söylenebilir.

Tartışma

Bilişim sistemlerindeki değişime karşı direncin çalışanların demografik özellikleri arasındaki ilişkinin değerlendirildiği bu çalışmada; cinsiyet, yaş, istihdam şekli ve kurumdaki pozisyonun direnci etkileyen değişkenler olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet değişkeninin dirence anlamlı bir etkisinin olduğu saptanmış olsa da bu etkinin büyük oranda bir farklılık oluşturduğu söylenemez. Aritmetik ortalamalara göre erkek çalışanların daha az oranda direnç sergiledikleri görülmektedir. Benzer bir çalışmada cinsiyetin çok önemli bir değişken olmadığı görülmektedir (Rodoplu, 2006:158; Arı, 2014:162). Yaş değişkeninin değişme karşı direnç üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu kısmen söylenebilir. Değişime karşı direnç ölçeğinin bilinmeyene karşı duyulan korku, başarısızlık korkusu, gelecek korkusu alt boyutlarında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu alt boyutlar farklılıkların ön plana çıkmasının nedeni olarak; Rodoplu (2006) tarafından yapılan çalışmada 35 - 44 yaş aralığında olan çalışanların daha fazla direnç gösterdikleri ortaya çıkmış ve 35 - 44 yaş aralığındaki çalışanlar meslekteki geçen süreleri nedeni ile tecrübeli ancak yeni bilişim uygulamalarının ne getireceğinden habersiz olmaları dolayısıyla belirsizliğe ve bilinmeyene karşı daha fazla korku hissettikleri ifade edilmiştir (Rodoplu, 2006: 159). Çalışmada bu durum 26 - 34 yaş grubu çalışanlarda gözlemlenmektedir. Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde sağlık çalışanlarının kurumdaki pozisyonları ile değişme karşı direnç arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bulgular neticesinde genel idari hizmetler sınıfındaki çalışanların ortalamaları daha yüksek olduğu dolayısı ile bu statüdeki çalışanların daha az direnç gösterdikleri söylenebilir. Rodoplu (2006) tarafından yapılan araştırmada da kurumdaki pozisyonlarına

dair anlamlı bir ilişkinin var olduğu ifade edilmiştir. Bu araştırmada olduğu gibi Rodoplu da idari personelin daha az direnç gösterdiğini dile getirmiştir (Rodoplu, 2006: 160).

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada değişime karşı direnç ile çalışanların demografik özellikleri arasındaki etki değerlendirilmiştir. Bulgulara göre; sağlık çalışanlarına ait bireysel özelliklerden cinsiyet, yaş, istihdam şekli ve kurumdaki pozisyonu gibi faktörlerin direnci etkileyen değişkenler olduğu tespit edilmiştir. Değişim sürecinde çalışanların kişisel özellikleri ne olursa olsun bu durumdan etkilenecekleri ancak bu durumun zamanla kabul göreceği bilinmektedir. Cinsiyet değişkenine göre erkek çalışanların daha fazla direnç eğiliminde olduğu görülmektedir. Günümüz gençleri bilişim sistemlerine karşı daha duyarlı olmalarına rağmen çalışmada genç çalışanların daha fazla direnç gösterdiklerine dair bulgular saptanmıştır. Bunun nedeni olarak 25 yaş altı genç çalışanların HBYS gibi sorumluluk gerektiren sistemlerle ilk kez iş hayatında karşılaşmış olmalarıdır. Bu durumun zamanla tecrübe kazanılarak ortadan kalkacağı düşünülmektedir. Günümüzde çalışanların memur veya sözleşmeli olması önemli bir fark oluşturmuyor olsa da memurların işlerini kaybetme ihtimalleri daha azdır. Araştırmada sözleşmeli çalışanların daha fazla direnç gösterdiği görülmektedir. Araştırmada idari gruptaki çalışanların daha fazla direnç gösterdikleri görülmektedir.

Araştırmanın sonuçlarından hareketle iş hayatının önemli bir parçası olan bilişim sistemlerindeki değişime karşı direncin azaltılması için en kritik görev kurum yöneticilerine düşmektedir. Özellikle personelin eğitimlerine önem verilmeli, bilişim okur yazarlığını geliştirecek etkinliklerin yapılması, sistem kaynaklı sorunların anında çözümünü sağlayacak süreçlerin tanımlanması çalışanların direnç seviyelerinin azaltılmasını sağlayacaktır. Bilişim sistemleri iş hayatının vazgeçilmez bir parçası olması nedeni ile çalışanların bu ve benzeri sistemlerle mücadele etmek yerine uyum sağlamalarını teşvik edecek çalışma ortamlarının tesis edilmesi önemlidir.

Kaynakça

- Arı, S. (2014). Üniversitelerde Çalışan Yöneticilerin Ve Diğer Personellerin Yönetim Bilişim Sistemleri Hakkındaki Algı Ve Dirençlerin Karşılaştırılması: Selçuk Üniversitesi Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bakan, İ. (2011). *Çağdaş Yönetim Yaklaşımları*. İstanbul: Beta Yayın.
- Başaran, İ. (1982). *Örgütsel Davranışın Yönetimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını.
- Bozdağ, M. (2000). Unutulmazlar Kervanına Katılma. N. Sezik içinde, *Değişim Kuşağındakiler* (s. 137-164). İstanbul: Hayat Yayınları.
- Çilesiz, R. K. (1997). Örgütsel Değişimin Çalışanlar Üzerindeki Sosyal Psikolojik Ekonomik Etkileri ve Bir Uygulama. *Anadolu Üniversitesi SBE*, 58-71.
- Dalay, İ., Coşkun, R., & Altunışık, R. (2002). *Stratejik Boyutuyla Modern Yönetim Yaklaşımları*. İstanbul: Beta Yayın.
- Davis, F. D. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use and User Acceptance of Information Technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-340.
- Dinçer, Ö. (2008). *Örgüt Geliştirme Teori, Uygulama ve Teknikleri* (2 b.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Genç, N. (2005). *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Genç, N. (2012). *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Güven, C. (2006). İş görenlerin değişim yönetimi algılama düzeylerinin belirlenmesi ve kamuda bir uygulama. *Gazi Üniversitesi SBE*.
- Helvacı, M. (2005). *Eğitim Örgütlerinde Değişim Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Hussey, D. (1997). *Kurumsal Değişimi Başarmak*. (T. Savaşer, Çev.) İstanbul: Rota Yayınları.
- İnce, M. (2005). Değişim Olgusu ve Örgütlerde İnsan Kaynakları Yönetiminin Değişen Fonksiyonları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(14), 319 - 339.
- Kara, A. (2007). Bilgi Teknolojilerinin Çalışanlar Tarafından Benimsenmesi: Kdz Ereğli'deki Kobi Çalışanları Uygulaması. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi*. Zonguldak: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kılınç, T. (2001). Değişimi Kim Yönetmeli? *Executive Excellence Dergisi*, 5(49). http://www.tanilkilinc.com/makaleler/26-%20DEGISIMI_KIM_YONETMELI.pdf adresinden alındı
- Marshall, J., & Conner, D. R. (1996). Another Reason Why Companies Resist Change. *Strategy & Business*, 2-5. <https://www.strategy-business.com/media/file/8614.PDF> adresinden alındı
- Onal, G. (2000). *İşletme Yönetimi ve Organizasyonu*. İstanbul: Türkmen Kitapevi.
- Öğüt, A. (2007). *Bilgi Çağında Yönetim*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Page, S. (2005). What's New about the New Public Management? Administrative Change in the Human Services. *Public Administration Review*, 65(6), 713 -727.
- Rodoplu, D. (2006). Bilgi Yönetim Projeleri Uygulamalarındaki Teknolojik Değişimlere Karşı Çalışan Direncinin Ölçümü Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Ve Anadolu Sağlık Merkezinde Bir Uygulama. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Salisbury, D. F. (1996). *Five Technologies For Educational Change*. New Jersey: Educational Technology Publications.
- Sandelands, L., Ross, S. M., & Arbor, A. (2010). The Play OF Change. *Journal of Organizational Change Management*, 20(1), 71 - 86.
- Saraçoğlu, M., & Duran, C. (2009). Yaratıcı Girişimcinin Gelişiminde Çevrenin Rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 131 - 151.
- Senior, B. (2002). *Organisational Change*. London: Prentice Hall.
- Sucu, Y. (2000). *Örgütsel Değişim*. Ankara: Elit Yayıncılık.

Usta, A. (2012). Kamu Organizasyonlarında Değişim Süreci ve Yönetimi. *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II* (s. 148 - 174). Malatya: Turgut Özal Üniversitesi.

Uttam, N. (2004). Successful Change Management Requires Focus On Key Metrics. *Quick Take*, 8.

Yeniçeri, Ö. (2002). Örgütleri Etkinleştirme Aracı Olarak Bilgi ve Bilgi Yönetimi. *Standard Ekonomik ve Teknik Derisi*, s. 71 - 79.

Zayim, N. (2005). Tıp Bilişiminde Teknolojik Değişim Yönetimi: İnsan ve Organizasyona İlişkin Konular. 2. *Ulusal Tıp Bilişimi Kongresi* (s. 73 - 77). Antalya: Tıp Bilişimi Derneği. <https://turkmia.net/kongre/cd/pdf/15.pdf> adresinden alındı

The Anatomy of Al-Shabaab: Understanding the Biggest Threat to Horn of Africa's Security

Erdem Özlük¹

Mahdi Musse Hassan²

Introduction

On January 15, 2019, a group of gunmen launched a deadly assault on a hotel-shopping complex in Kenya and killed 21 people. On February 28, 2019 in another attack with a suicide car bomb outside the Maka Al-Mukarama hotel in Mogadishu 29 people, mostly civilians, died. Those assaults were claimed by Harakat Al-Shabaab Al-Mujahideen (Bryden, 2019, pp. 2-11). (henceforth Al-Shabaab), the biggest threat of Horn of Africa states' security and responsible for many attacks across the Horn of Africa region for more than a decade. Although international community, regional initiatives, and the Horn African states have been fighting to reduce the threat posed by Al-Shabaab since 2006, and many believe that Al-Shabaab's threat has dramatically declined, the recent attacks showed that the organization is still active in the region.

This paper examines the ongoing challenges of Al-Shabaab to the security of the Horn of African states, firstly commenced their operation in Somalia, and acquired a large territory in southern and central Somalia in the early of 2006 and later announced officially to create a link with Al-Qaeda. In the first year of Al-Shabaab's establishment, the organization demonstrated a huge capacity and persistent attacks against Transitional Federal Government of Somalia (TFG). Therefore, this paper pays a critical assessment of the roots and rise of Al-Shabaab in Somalia.

This paper also discusses expansion of the organization beyond the borders of Somalia and conducted attacks in the large cities of the Horn of Africa states. Today, Al-Shabaab's attacks outside Somalia are evident that its capability should not be ignored and collective efforts are needed to prevent the organization's spread beyond the region.

The structure of Al-Shabaab will also be touched upon in order to understand the organization's complex and well-formed structure. Financial and military resources of Al-Shabaab's which makes possible to continue the payment of essential expenses to perform day to day activities of the organization including logistic expenses and the fees of the militia namely anatomy of Al-Shabaab are dealt with.

The Origin and Rise of Al-Shabaab In Somalia

The Federal Republic of Somalia is located in the Horn of Africa, bordered by Djibouti (58 km) to the northwest and northeast, the Gulf of Aden to the north, Kenya (682 km) to the southwest, Ethiopia (1.626 km) to the west and Indian Ocean to the east. Somalia has an estimated population of around 15 million; most of them are Muslims particularly Sunni Muslims sharing same language, culture, and ethnic identity. The family ties are the basic structure of the society (Cijioke, 2013, pp.1-2). Composed of five main clan families, Somalia's social structure is

¹ Assoc. Prof. Dr., Selcuk University, Department of International Relations, Konya, Turkey, eoelk@selcuk.edu.tr

² Ph.D Candidate, Selcuk University, Department of International Relations, Konya, Turkey, mahdimuusesom@gmail.com

subdivided into dozens of sub-clan groups. Somalia's political history has been determined by its highly segmented clan structures (Clarke, 2018, p.4).

Somalia gained independence from the European colonialists in 1960 and the country was ruled by both civilian and military governments until 1991. Since then, the Somalia has turned into a "failed state" where many groups challenge among each other, from warlords to Islamist and neighboring states to international actors. Somalia, as a part of the Horn of Africa described in the narrow sense as a region locates the northeastern part of African continent which lies down the east of the Red Sea, southern east of Indian Ocean and the west of Nile River, has unique geopolitical regional status. The Horn of Africa states are Somalia, Kenya, Ethiopia, Eritrea and Djibouti. The states in Horn of Africa have shared common security concerns because of the borders that enable the people from one state to another even by foot. Conflicts, chaos and lawlessness in one of these states could have negative impact on the others. The security concerns of these nations increased after the emergence of Union of Islamic Courts in Somalia in the late of 2006, but they seriously begun to react commonly after the announcement of Al-Shabaab's alliance with Al-Qaeda (Mesfin, 2010, pp.1-18).

The influence of the radical groups has emerged in Somalia for the last three decades, when the military rule of President Mohamed Siad Barre was toppled in 1991 by armed rebel groups. After the destruction of the central administration of Somalia, a number of warlords confiscated the power and partitioned the country into several administrations resulted from civil war. Power vacuum and lack of internal order has left the country vulnerable to the rise of the radical groups (Gartemsteo-Ross, 2009, pp.25-36). Shortly after the regime's collapse in 1991, Osama bin Laden sent foreign fighters to train local fighters for establishing a Horn-wide Islamic State (Gatsiounis, 2012, pp.74-89).

As a result of this situation, the absence of functioning central government offered a chance to a group of Islamists studied the Wahhabi doctrine from Saudi Arabia and others who took part the war with Soviet Union in Afghanistan to establish training camps radicalizing the youth of the country and harboring foreign fighters.

Since the fall of military regime led by Mohamed Siad Barre in 1991, the country had no functioning central government, anarchy and chaos was excessively spread throughout the country, competing factional warlords divided the country into regional administrations. Civil war broke out from Lowyacade to Raskamboni in which thousands of people were killed, millions compelled to flee from the country while other displaced inside the country (Wise, 2011, pp.1-13). Although more than 21 national peace reconciliation conferences were held for Somalia in order to form a stable government and create common understanding among the warring groups in Somalia, those efforts did not bring a solid solution to rampant situation of the country. The country has become vulnerable for external intervention from both neighbor and non-neighbor states. The only result that could come out the peace reconciliations was the interim government which could not rule the country (Menkhaus, 2007, pp.35-45).

Political atmosphere in Somalia after 1991 has created a suitable environment for any terrorist organizations such as Al-Shabaab. Nevertheless, the origin of the Al-Shabaab can be traced to the early 1980s, many youths have taken part the spread of the Wahhabism inside the country. The Wahhabism was brought the country by the group of scholars graduated from Saudi Arabian universities in the early of 1980s. The Wahhabist group believes that they are the only group who has a right to be the leading figures of the administration and politics of Somalia. The formation of Al-Shabaab was originally contributed by Al Ittihad Al Islamiya (AIAI) movement which rose in Somalia in 1984 as orientation group of Muslim Brotherhood and gained

the control of Gedo region in south of Somalia in 1996 (International Crisis Group, 2014 pp.1-20). This group is considered to be the foundation of all militants of Somalia. All other militant groups emerged in the country replicated AIAI's program and its strategic administration. Before controlling Gedo, AIAI had also been in Boosaaso and northeast Somalia (today's Puntland) in 1992 as well as Kismaayo and Mogadishu in 1991. However, after the collapse of Barre government in 1991, AIAI gained the control of some areas of Somalia in which AIAI rigidly enforced Sharia law, and functioned as a government. The group also carried out religious social programs, including schools, various banks, shopping centers, aid organizations, and other businesses were opened by individuals supporting that group's idea. AIAI established Islamic courts and provided employment to many Somalis (Mapping Militant Organizations, 2019, pp.1-9).

Al-Shabaab has been profoundly influenced by the Wahhabist interpretation of the Quran and Sunnah. The members of Al-Shabaab follow Wahhabi doctrine as their theological roadmap refusing other scholars' interpretations and pointing as innovation (*Bida*) those have no base in the Islamic religion, any time leaders or member of them meet other opinions or interpretations vary from their explanations, they hurry to point these individuals that they are disbelievers and deviated from the right path of Islam (Sanei, 2015, pp. 9-10). However, the Wahhabism attracted the eyes and hearts of many people and new Islamic courts were established in the south and central of the country after 2000. These courts were leading a group loyal to the Wahhabi doctrine started to impose a degree of stability and law and order at the south regions and capital although the country still had no effective government (Giorgis, 2016).

In the mid of 2004 while more than 11 Islamic Sharia courts emerged in Mogadishu where many warlords were ruling the districts of the city, at that time, TFG was formed in Kenya by Somali politicians, civil society and international community representatives. The government could not operate in the capital because armed warlords blocked the head of the government to settle in the capital and held as hostage the city administration. The weakness of the TFG caused to relocate in Jowhar city, 90 km away from the north of the capital, in 2005.

The Islamic courts in Mogadishu successfully unified their power, established the Union of Islamic Courts (Ittihad al-Mahakim al-Islamiya) and filled power vacuum (Wiklund, 2013, p.16).

By the early of June 2006, the Union of Islamic Courts (UIC) seized the control of Mogadishu recruited large number of militia and collected heavily armed of the warlords who fled from the capital after a heavy fight broke out between UIC and warlords which continued an approximately seven months and later led to be defeated the warlords. UIC succeeded bringing peace and security which haven't been seen since 1991 (Ibrahim Shire, 2020, pp.1-21; Skjelderup, Ainashe, Abdulle, 2020, pp. 553-571). In several months later, the UIC led by Sheikh Sharif confiscated the south and central regions of Somalia announced a holy war against Ethiopia, and Somali government in Baidoa city (250 km west of Mogadishu) Barnes, Hassan, 2007, p. 156)

The increasing power of UIC and their spread beyond the capital of Mogadishu controlling large territory created a huge concern for TFG in Baidoa. Ethiopia also believed that the UIC was one of the greatest threats to Ethiopia's sovereignty and security. The Ethiopia's Prime Minister Meles Zenawi requested from the Federal Parliament of Ethiopia to give the confidence vote in order to take the necessary measures to defend the security and borders of Ethiopia as well as the supporting the TFG (Shinn, 2011, pp.203-215). The growing strength of the UIC in Somalia alarmed both Ethiopia and the United States, so in December 2006, Ethiopia, with the support of the US invaded Somalia. Ethiopian troops were not only those assured the destruction of UIC but TFG's forces fought alongside with Ethiopia and that accelerated to be suddenly defeated the UIC

by the Ethiopia and TFG forces (Bamfo, 2010, pp. 55-65). This invasion disbanded the UIC and many of its leaders were exiled but, according to Simpson, it has only resulted to double the violence (Simpson, 2009, pp.31-49). Solomon also underlines that Ethiopian intervention radicalized many Somalis to support or even join Al-Shabaab. He believes that these fighters were not motivated by Al-Shabaab's ideology, but rather felt obligated to defend their country against Ethiopian invaders (Solomon, 2014, pp. 353-366). As Ingiriis indicated, many Somalis believe that Ethiopia's historical interest in Somalia is not just related to its security priorities; but it is based on securing Ethiopia's hegemonic ambitions aimed at controlling the whole of Horn of Africa (Ingiriis, 2018, pp. 2033-2052).

After the Ethiopian invasion, some of the Islamists leaders of the UIC and their militia fled to the southern regions of Somalia to hide in the forest land between the borders of Somalia and Kenya, while some other went to Eritrea which the US, Ethiopia and Somali governments were accused of funding the Islamist organizations in Somalia. Those governments mentioned that Eritrea always gives both physical and moral supports to the Islamic extremist in order to fight Ethiopia indirect way which Eritrea believed to be its first enemy (Shinn, 2011, pp. 203-215).

The UIC generally consisted of two different groups, "the moderate wing" which mostly comprised some of the leaders included the chairman of the UIC Sheikh Sharif who was elected in 2009 to be the president of Somalia and "the radical wing" which was obviously the military wing of UIC which led by Sheikh Hassan Dahir the Chairman of the UIC's *Shura* known as "Consultative Council". There were differences among the two wings which appeared in the early period of the UIC's establishment and their ideology was totally different from each other. Sharif's group had a tendency to sit in the negotiation table with TFG, while the other part against any political contact with TFG (Sanei, 2015, p.10). Two years later, the UIC's moderate group joined to the TFG and ultimately their leader Sheikh Sharif was elected as a president of the country on 31 January 2009. The radical or extremist group of UIC divided into two groups; Al-Shabaab which officially was announced in the late of 2007 led by Aden Hashi Ayro and Hizbul Islam group established by Sheikh Hassan Dahir who is now in house arrested since 2013.

Al-Shabaab could be described as Somali based well-organized and armed Islamist organization which operates in Somalia particularly south and central of Somalia, and sometimes conduct attacks in Horn of Africa states and has affiliation with Al-Qaeda organization. Locally, Al-Shabaab is known as the veiled man because they wrap red scarves to hide their identities (Atwan, 2013, p.114). This terrorist movement is led by a leader given the name of Amir and assisted by ten selected individuals inside the group known as council of *Shura* "consultative".

According to Stanford University's Mapping Militant Organizations Project, as the largest militant organization fighting against the Somalia government, Al-Shabaab's main objective is to oust the Somali government and establish an emirate based on a strict interpretation of Sharia law. Aden Hashi Ayro who was one of the first important figures of the organization received training in Afghanistan, and he modeled Al-Shabaab's principles after those of the Taliban (Mapping Militant Organizations, 2019). Al-Shabaab seems to be driven or motivated by an idea of establishing global Jihad whose last objective is to form an Islamic caliphate entire the Horn of Africa region and then forward to the universal as they (Al-Shabaab) claim any time but it obviously can be said that the leaders of Al-Shabaab are using the Islamic religion as bridge to achieve political objectives and be can be pointed that they are eager for rule (Agbibo, 2014). Al-Shabaab is attempting to merge nationalism (creating so called Greater Somalia) with a radical Islam. Solomon argues that this is seen in the names Al-Shabaab levels at

the Ethiopian troops or AMISOM (African Union Mission to Somalia) – referring to them as crusaders and infidels (Solomon, 2014, p. 354).

In the late of 2009 approximately two and half year from the establishment of Al-Shabaab, they took over the control of south and central of Somalia which meant that almost half of the country was under the rule of Al-Shabaab and this gave the group to carry out attacks and assassination in many parts of the country including Mogadishu where they were controlling two third of the capital in 2009. The regions under the rule of Al-Shabaab included Middle Shabelle, Lower Shabelle, Bay, Bakol, Gedo, Lower Jubba, Middle Jubba and more than half of the capital.

After having a great access in Somalia, the terrorist movement of Al-Shabaab has commenced to operate in the Horn of Africa region implemented guerrilla attack inside Kenya and Uganda as well as Ethiopia where they killed hundreds of civilian people and later pointed as a revenge to their militia and people killed by AMISOM troops from these countries and that sent a signal to the international community and particular the region and presented how far the power of Al-Shabaab is beyond what was expected.

The Expansion of Al-Shabaab in the Horn of Africa

It can be underlined that Al-Shabaab's way of thinking is not home grown and has no any foundation in the Islamic religion as well as the culture and Islamic way of living in Somalia society, it is something imported from outside the country. The members of Al-Shabaab claim that they are protectors of Somalia and defenders of their faith, spawning a new generation of believers (Davis, 2012, pp. 254-264). The religious rigidity of Al-Shabaab and curved interpretations of the Koran and Sunnah of prophet Muhammed and thinking in narrow approach are totally against Islamic religion and the culture of Somalia people. The terror acts committed by Al-Shabaab including beheading any person who disagrees their ideas and massacring innocent people targeting only one person in the society that can't have a base in the Holy Quran and Sunnah. (Ali, 2008, pp.28-29).

The ideology of Al-Shabaab is believed to be emanated from Wahhabism doctrine dominated and managed in Saudi Arabia. This ideology was discovered in 18th century by Islamic scholar known as Mohammed bin Abdul Wahhab who paid a lot of efforts to find out a new interpretation of Islam which differs from the old approach of Sufism doctrine and rejects the innovation in Islam and custom as well as the cultures of population. Al-Shabaab's fundamental political ideology bases on the formation of a large and powerful Islamic Caliphate in the region of Horn of Africa. Al-Shabaab's short term goal focuses on establishment of an Islamic Emirate in great Somalia which contains Somalia, Djibouti, Ogaden region of Ethiopia and North-eastern region of Kenya (Buluma, 2013, p.8). According to Mueller, as a Sunni Salafist organization and influenced by the Wahhabist interpretation of Islam, "Al-Shabaab is more complex than other groups by deploying nationalist rhetoric rather than preaching about an Islamic Caliphate in order to garner supporters" (Mueller, 2018, pp. 116-141).

Although Al-Shabaab should not be considered a direct successor to AIAI, (Murphy, 2011, p. 86). Al-Shabaab's strategic goals remain the same with AIAI, and both organizations share the following goals. The first objective of Al-Shabaab is to eliminate the Somali federal government supported by western nations and foreign troops. Secondly, the group clearly attempts to establish an Islamic state or caliphate in Somalia country, and later onward to the Horn of Africa as well as the whole continent. The last strategic objectives of Al-Shabaab is the implementation of Islamic Sharia, the group incredibly opposes the constitutional and democratic systems in the world and emphasizes that the Sharia law must be managed in the country. Al-Shabaab's speaker Ali

Mahmoud Rage known as Ali Dhere argued during interview with BBC “We apply Sharia law to everyone. We do not oppress people and [that’s why] it’s peaceful here now (Shuriye, 2012, p.9).

Al-Shabaab like other terrorist organizations called themselves that they practice Islamic religion as true way; the group theologically describes itself as Sunni Salafi Jihadist group. They also believe that they are exact representatives and successors of four caliphs (rightly guided) known as Caliphate Al-Rashidun (Abu-Bakr, Omar, Osman and Ali) those led the Muslim community after the death of Prophet Muhammed in the 7th century. Al-Shabaab as many other factions in the Muslim societies consider themselves as the only accurate Muslims and representing the Muslim population. The group also believes that many Muslim states and empires established after the four Caliphs (Al-Rashidun) deviated from the right path of Islamic religion and its duties and responsibilities upon them as true followers and believers to return Muslims to correct path under one Islamic state (Caliphate) and one leader (Amir) as they claim (International Crisis Group, 2014).

Al-Shabaab publicly announced the creation of a deep affiliation with Al-Qaeda in 2008. The organization published different videos, speeches, press conferences and other publications in their webpages like Hegan, Kataib, Al-Hisba and Al-Qimmah claiming their affiliation with Al-Qaeda. Al-Shabaab has disseminated their message using video, websites and online forums (Molony, 2018, pp. 328-351). Several radios like Koran Al-Karim and Andalus which had variety stations in southern regions of Somalia were broadcast propagandas advertising the affiliation between Al-Qaeda and Al-Shabaab. Many key leaders of Al-Shabaab such as Aden Hashi Ayro, Fuad Shongole, Ahmed Godane and others met Al-Qaeda leaders including Osama bin Laden in Afghanistan. Rabow known as Abu Mansur one of former leaders of Al-Shabaab stated during his interview in radio of Al-Shabaab that “Al-Qaeda is the mother of Al-Shabaab, and they are working the rules and orders of Al-Qaeda as a branch of them” (Hansen, 2013, p. 13).

Al-Shabaab obviously appeared as a real threat to the security of Somalia, Kenya, Uganda, and Ethiopia despite the fact that organization’s fundamental base is in Somalia. Al-Shabaab militant groups are not only formed by Somali citizens, an approximately 3.000 foreign Jihadists from different parts of the world also play key role in the operations and management of Al-Shabaab. Additionally, the number of foreign terrorists have incredibly increased since the start of direct affiliation between Al-Shabaab and Al-Qaeda. The militants of Al-Shabaab was estimated in 2010 between 9.000 and 15.000 fighters including 3.000 of foreign Jihadists (Hammond, 2013, pp.183-193). Militants from Tanzania, Pakistan, United States, Kenya, Sudan, Sweden, United Kingdom, Yemen, Uganda and others have been coming to Somalia to fight against the AMISOM (Buluma, 2013, p. 17).

Al-Shabaab also commenced to operate and attack inside Kenya after 2009. The Al-Shabaab’s operation inside the cities of Kenya including Nairobi became very active. They were also kidnapping Muslims and Christian people in Kenya killing only the Christians and releasing the Muslims. Al-Shabaab sometimes was keeping the abducted foreigners as hostages to take ransom from their governments. Due to those attacks, Kenya’s economy in general and tourism in particular was badly affected. For example the coastal city of Mombasa, the second largest city of Kenya and a main source of Kenya economy, lost many tourists since the start of Al-Shabaab attacks (Odhiambo, et al., 2013, pp.1-4). The government of Kenya therefore, announced to send troops to Somali territory without permission of United Nations, although the United States has warmly welcomed and commenced to encourage the Kenya’s support for fighting against terrorism in Somalia. The operation was called as “Operation of Nation Protection” launched by the Kenyan

Defense Forces to defeat the militants in Somalia and to destroy their bases in the southern Somalia (Momanyi, 2015, pp. 10-12).

Al-Shabaab also started to attack the other Horn of African states. On July 2010 in Kampala, the capital of Uganda, three simultaneous explosions set instantaneously off in a crowded place where a lot of people were watching the World Cup; other detonations took place within seven minutes that killed more than 70 people. The responsibility of the attacks were claimed by Al-Shabaab and threatened that they would take more attacks against Uganda if their demand was not implemented by Uganda government which was related the withdrawal of Uganda's troops in AMISOM (Bryden, 2014, p. 12). The attacks in Kampala demonstrated the potentiality of Al-Shabaab to the Horn of Africa states and the international community. Unfortunately, these attacks also increased the organization's prestige to reach a high level recognition from Al-Qaeda which is Al-Shabaab's role model (Harnisch, 2010).

Taking into consideration of Al-Shabaab's terror acts in Somalia, Kenya, Uganda and Ethiopia and their deadly attacks in these countries displayed the spread of Al-Shabaab's ideology and capabilities to launch more attacks in these countries. Al-Shabaab's operations were also attracted many citizens from these countries admiring the heretic ideology of Al-Shabaab. The leaders of Al-Shabaab paid a lot of efforts for forming cells or small groups in Kenya and Uganda to operate secretly within these countries. This gave an opportunity to the Al-Shabaab militants to implement suicide attacks and direct attacks as took place in Westgate Mall in Nairobi and Garissa University College in Kenya killed a dozens of innocent civilians (Buluma, 2013, pp. 17-18). Al-Shabaab took its last deadly attack in Kenya on 15 January 2019. A heavily armed four members of Al-Shabaab stormed Dusit Hotel complex in the capital of Nairobi. The attack started with two detonations occurred in the gate of the hotel. 21 people were killed in the attack (Mogire, Mkutu, pp. 473-491). This last attack shows that Al-Shabaab still has capacity to attack the neighboring states although the organization's main base is in Somalia.

However, Al-Shabaab suffered serious losses for the last five years. On September 2014, the death of Al-Shabaab's so-called spiritual and powerful leader "Amir" Ahmed Abdi Godane known as Abu Zubair in the United States' drone strike in Lower Shabelle region south of Somalia impacted the group negatively and led Al-Shabaab to lose the former integrity existed among the branches of the group. Al-Shabaab nominated Ahmed Omer named as Abu Ubaidah as the successor of Abu Zubair (Vermeulen, 2014, p.154).

The Organizational Structure of Al-Shabaab

Just as other terrorist organizations, Al-Shabaab's formation is so complicated, and the secrecy of the organization is one of their main principles, thus the general structure of Al-Shabaab is partly known. As Ingiriis pointed out, the organization's internal dynamics have not been completely investigated yet. (Ingiriis, 2018, pp. 217-237).

The structure of Al-Shabaab consists of a lot of small cells, units, sub-units and large branches administrated by individuals with miscellaneous powers; however, this division inside the group does not mean that Al-Shabaab has no political administrative and military structure (Shinn, 2009, pp. 1-5). In reality, Al-Shabaab is a group organized like modern states with hierarchical system. According to Shuriye, the hierarchical structure of the Al-Shabaab is an obvious one, although the administrative process seems to be non-bureaucratic and consists of independent branches; each of them has its own management (Shuriye, 2012, pp. 274-276). In general, the leader of the group, "Amir", is the powerful actor in the organization; he is also the highest decision maker in the group. The group has a board of executives commissioned to carry

out functions of both executive and legislative branches as well as assisting the leader of the group. The board consists of ten members known as *Majlisu Shura* (consultative council) and sometimes dubbed cabinet of the group, each member of this council which encompasses sub Amirs in the group has a different duty same with the executive branch of the governments (Marchal, 2011, p. 18).

Maktab Difa acts as the ministry of defense. In the early period of Al-Shabaab this office led by one of the Amirs but the last years its chairman is also the leader of Al-Shabaab. The key duties of the office include the recruiting, listing of the militia joining the group and sending them to the training camps as well as the planning the strategies of the organization (Marchal, 2011, p.19). Four groups of militia are under this office. First, *Jaysh Al-Usra* (army of hardship) the military wing of Al-Shabaab mostly launch the guerrilla wars against Somali governments and its alliances. Second, *Jaysh Al-Hisbah* (ethics and morality army), this army operates the villages and cities under their control, in other words this army works as the normal police force and works with the courts and sub-courts of Al-Shabaab. Third part of Al-Shabaab's militia is called *Amniyat* which is responsible for intelligence. This division has its own office that doesn't come directly under the office of defense. The fourth *Istishhadiyin* or suicide martyrs, the number of these militants is unknown; UN and several international organizations estimated as several dozen (Shuriye, 2012, p.3).

Maktab Amniyat the office of security is like the ministry of interior security and intelligence, the main task of this office is to target and kill the members of Somali governments, staffs, workers of international organizations, foreign citizens those they believe to support the TFG and any other individuals oppose their ideology. This office carries out the spying activities by using school students inside the areas controlled by Somali government. This group is also responsible all the assassinations committed by Al-Shabaab (Marchal, 2011, p.20).

Maktab Da'wa – ministry of religious and orientation affairs, this office performs many fundamental activities for the organization. They transmit all their activities to the public community by using different sorts of media including local radio, television, websites, and social media. It broadcasts Al-Shabaab's ideology, explains issues related to Jihad, establishes religious centers for children and women, earns the hearts of businessmen and rich people to get financial support, recruits new militia to the organization and preaches in the mosques as well as populated area. All these activities run through the Wahhabi doctrine (Shuriye, 2012, p.4).

Maktab Maliyah is like the ministry of finance. This Maktab's role is to provide financial support for the organization through taking *Zakat* (form of alms-giving treated in Islam) including money, animals or other commodities. During this process Al-Shabaab uses forces if the owners of the property refuse the payment (Keatinge. T. , Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, 2014, P.15). This office also collects alms or donation from the people supporting organization's idea; those two sources are key financial channels of Al-Shabaab.

Maktab I'laam the office of publication is equivalent to the ministry of information. This office has special significance for the group to release their press conferences, beliefs and share with the society in the media. Al-Shabaab profoundly invested the sector of information to televise the organization's propaganda to attract new follower from foreign Jihadists and Somali diaspora in which they recruited many young men who escaped to Somali to fight against Somali government and foreign troops in the country (Marchal, 2011, p.21). There are three local FM radio and one TV channel under this office, the group uses this as a broadcast counter to the media owned by TFG and AMISOM (Anzalone, 2018, p. 13).

Maktab Siyasa - the political office of the group focuses on the general administration of regions particularly the provinces controlled by Al-Shabaab. It also deals with the internal social issues of the districts and counties. Al-Shabaab strategically divided the country into five provinces including South and Central of Somalia and Mogadishu, Bay and Bakol, middle Jubba and lower Jubba, Puntland and Somaliland (Harnisch, 2010, p.17). In middle of 2009, eight of the eighteen regions of Somalia were under the rule of Al-Shabaab. In 2018, Middle Juba region and some districts of Gedo of Somalia are still under the control of Al-Shabaab.

Financial Resources of Al-Shabaab

Al-Shabaab has benefited from many financial sources of income such as piracy, checkpoint taxation, kidnapping, smuggling sugar, and extortion of local farmers and businesses from the very beginning of the foundation (Felter, Master, & Sergie, 2018). Al-Shabaab's financial resources can be categorized into two. First the internal resources that play a crucial percentage in the total money earned by the organization annually and second are the external resources (Warner & Weiss, 2017, pp. 27-32).

Internal income or local revenue is the primary source of Al-Shabaab's financial sources. They obtain a large amount of money from the areas under their control and area which beyond their rule in Somalia. Al-Shabaab collects Zakat from the pastoral area taking cows, camels, goats, and sheep from the owners. In the cities under the management of Al-Shabaab, the business people dealing with selling in the markets pay daily tax as well as the trucks crossing the regions and public buses (Vilkko, 2011, pp. 22-23). The amount of money collected by Al-Shabaab depends on the prosperity rate of the individuals. When people try to refuse paying Zakat, money or commodities are taken his/her property by force or sometimes are taken all the properties and they are killed. The society which pays for the organization is motivated to serve this income for Islamic religion and given to the soldiers struggling against the infidels and making holy war (Lind, Mutahi & Oosterom, 2017, pp. 118-135). Al-Shabaab's intelligence network, *Amniyat*, plays an important role for the collection of Zakat and taxes in cities by investigating the rich people, companies, small business, and so on (UNSC report, 2017).

International and local NGOs are believed to be another main resource of Al-Shabaab's revenue. The humanitarian organization's aid convoys are mostly targeted and robbed by Al-Shabaab in the areas between Somali government and the militant group of Al-Shabaab. On the other hand, the local NGOs are compelled to pay a large amount of money to sustain the humanitarian activities. According to UN annual report, Al-Shabaab receives annually approximately \$70-100 million only middle Jubba region in south Somalia, the money is obtained from taxes on commodities, Zakat, checkpoints taxes and other different sources in 2011.

External funding of Al-Shabaab is believed to come from various sources. Many of Somalis Diaspora assists their families in the country for sending a huge amount of money through Hawala system estimated \$1 billion in each year according to UNDP report in 2002. A large number of Somali Diaspora commenced to support in the early years of Al-Shabaab's evolution and encouraged by the invasion of Ethiopian troops to Somalia territory (Sheikh & Healy, 2009, p.18). Diaspora's economic contribution was taking a lion's share to Al-Shabaab's external income (Keatinge & Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, p.18). Nevertheless, Diaspora's financial supports to Al-Shabaab have been considerably diminished due to the increasing of social awareness in the outside of the country and international pressure relating to the money sending system. Since Al-Shabaab was recognized as Overseas Terrorist Organization in 2008 by the US, the organization's external financial support was

substantially diminished (Vidino, Pantucci & Kohlmann, pp. 216-238). Besides the Somali Diaspora's fund, Al-Shabaab assured to attract many foreign contributors and donors from different countries. For example, Umayri Al-Nu'aymi lived in Qatar was accused of collecting money and providing to Al-Shabaab by the US Treasury Department in 2013 (Martyniuk, 2017). Al-Qaeda network is also another external fund rising source of Al-Shabaab militants (Agbibo, 2014).

In the case of external source of Al-Shabaab, many governments have been blamed for playing significant role in providing financial support to the organization. In the late of 2012 UN Monitoring Group of Somalia and Eritrea (SEMG) displayed that the government of Eritrea provides estimated \$80,000 per month financial support to Al-Shabaab. Other Nations including Egypt, Iran, Saudi Arabia, Qatar and other western countries have been accused of assisting Al-Shabaab financially (Vilkko, 2011, pp. 1-30). In 2010, Somali government condemned both Qatar and Eritrea governments for their regular support to Al-Shabaab militants and creating an environment for the group that allows attracting many donors and political position inside the society.

However, there could be seen that the diplomatic relation between Somalia and Qatar was getting better since the emergence of Gulf crises on June 5, 2017. Somalia authorities took a neutral position and called the two sides to seek urgent solution but that decision created a diplomatic shadow among Somalia and United Arab Emirate and Saudi Arabia. On the other hand, the political changes Horn of Africa led by Ethiopian Prime Minister Dr. Abiye Ahmed who put excessive efforts to move the misunderstanding existed in Somalia and Eritrea.

Military Sources of and Soldier Recruitment of the Al-Shabaab

After the collapse of Somali military regime in 1991, the UN Security Council imposed the country complete weapons restriction; this sanction failed to stop the arm flow in the country. States and non-state actors have been playing crucial role for arms and ammunition supplying to both of Somali regional administrations and armed groups warring in the country. In 2010, SEMG submitted a report to the Security Council which was mentioned that Eritrea government has given an important and persistent fund, political and large materials including ammunition, weapons and secret training to the Somali rebel groups such as Al-Shabaab, and warlords that violates the UN embargo (Bevan, Leff & Ruddock, 2014).

The accusation about the Eritrea's military and financial support to Al-Shabaab existed since 2007. Intergovernmental Authority on Development (IGAD) member states heavily condemned the Eritrea's army endorsement to opposition groups in Somalia that led Eritrea to suspend temporarily the membership of IGAD on April 21, 2007 (UNSC report, 2012). However, SEMG has many times pointed the finger to Eritrea and still hasn't demonstrated any evidence assuring that Eritrea provided Al-Shabaab with arms and ammunition by air in the year of 2011. However, as many experts argue that Al-Shabaab and its organization depends on the consistent flow of illegal arms and ammunition which passes through uncontrolled area. A large number of weapons always persist to flow many illegitimate external sources by air, land and sea to the regions under the control of Al-Shabaab militants and other opposition groups.

Eritrea is not the only country that SEMG accused of supplying arm and ammunition to Al-Shabaab. Iran also is the on the list of the countries which supports Al-Shabaab financially and militarily. SEMG mentioned that Iran has been involving secretly in Somali issues and presented considerable evidence that Iran supplying arms to Al-Shabaab and terrorist groups in Somalia since 2006. In July 2013, the UN report explained the sort of weapons produced by Iranian factory

provided to Al-Shabaab using the wars against the Somali government and AMISOM (McAnenny, 2014, p.9).

SEMG underlined that Yemen is another significant market exported from arms and ammunition to Somali opposition groups. A large number of weapons and ammunition believed to be exported from Yemen to the country of Somalia since 2008, purchasing the army has been facilitated by brokers from different countries in Eritrea. Many countries such as Belarus, Bulgaria, and Libya were also supplying arms to the militant groups in Somalia (Glatz & Lumpe, 2007, pp. 73-115).

Al-Shabaab's soldier recruitment procedure is very complex (Botha, & Abdile 2014). The recruiting of children and using as a soldier is one of the atrocious actions and guilt which Al-Shabaab commits any time. According to the UN report Al-Shabaab recruited 437 children in 2014 in Somalia mostly forced to join the organization's militia and 555 in 2015. The requirement process of Al-Shabaab's militia can be voluntary or force in the area controlled by Al-Shabaab. UN report about Somali in 2016 mentioned that the number of children recruited in the first nine months of that increased to 1.550 (Council, 2017, pp 21-22). Regarding other local sources, the mostly new recruited children in Somalia used through many incentives including providing salary, promising money to buy car, pledging for wife and other social status. The parents are also motivated that their children take part in the Jihad and will meet the mercy of Allah.

Anderson and McKnight claim that there is a general perception among radicalized populations in eastern Africa that Islam is under attack by the West. Al-Shabaab uses the "victimization narrative" to recruit new fighters (Anderson & McKnight, 2015, pp. 536-557). Therefore many foreign fighters joined the organization in the early years of the insurgency against Ethiopia. However, Bacon and Maibu's recent study argues that the role of the foreign fighters in the organization is exaggerated. They believe that those fighters role in the organization has diminished as Al-Shabaab has become domesticated with more and more local fighters (Council, 2017. pp. 22-23). Ingiriis underlines that local political and security factors are more important incentives for young men to join the organization (Ingiriis, 2020pp. 359-380).

In the early of 2017, Al-Shabaab has taken a boat with several hundreds of militia in south Somalia to Puntland engaged five days' war with security forces. After the conflict more than two hundred militias were killed and 106 of them were captured. The captured 64 of Al-Shabaab's militants were under the age of 15 and one of those was just at the age of 12 (Council, 2017. pp. 22-23). As local and NGOs sources argued, Al-Shabaab leaders much prefers to hold as soldiers the children 14-17 ages than above 30 years-old males (Wessells, 2016, pp. 105-120).

Operations of Al-Shabaab in the Horn of Africa Region

Even though Al-Shabaab conducts attacks and suicides in Somalia including Mogadishu, Baidoa, Kismaayo, Beledwene, it has assured to reach a power that enables to operate in the whole of Horn of Africa. The organization started to cross the border and carried out attacks, kidnapping and suicide acts in the hearts of the Horn of Africa states since 2010. Al-Shabaab took many deadly attacks in the cities of Nairobi, Mombasa, Garisa in Kenya and Kampala in Uganda for many times created actual fear with foreigners and citizens of these countries (Cannon& Ruto, 2019, pp. 836-852).

Since the formation of Al-Shabaab in southern Somalia in 2006 the organization prepared many direct attacks towards officials of Somali governments and troops of AMISOM. Al-Shabaab also commenced harboring thousands of foreign Jihadists across the world (Council, 2017. pp. 22-23). Al-Shabaab commits to assassinate clan elders, peace activist individuals, influential figures,

Somali national forces and beheading any one accused to work for Somali intelligence. In Somalia, Al-Shabaab's main target areas can be categorized into four parts; civilian areas, Somali federal government offices and staffs, AMISOM forces in the country, and foreigners came to Somalia for different purposes including diplomatic staffs in the country and members of INGOs.

In December 2009, Al-Shabaab carried out one of devastating suicide attack inside Shamo Hotel in Mogadishu killed three cabinet ministers, more than ten doctors and graduate students from Benadir University as well as several dozen professors, parents and foreigners invited to the ceremony. Al-Shabaab targeted more than 15 hotels and other civilian crowded areas since 2009. On 14 October 2017, the group carried out one of the worst terror attack in Somali history and most deadly terrorist attack since 9/11, a huge truck bomb exploded in Zoobe Junction killed more than 500 people (Burke & Ahmed, 2017).

In January 2016, Al-Shabaab also implemented highly planned an ambush assault against AMISOM base in El-Ade, in southern Somalia, where more than 150 Kenyan forces died. Besides these targets, the organization carries out coordinated attacks against the offices of Somali government, implementing assassinations personnel of the government (UNSC report, 2017).

Al-Shabaab's terror activities without doubt represent one of the biggest security challenges of Somalia's neighbor state Kenya for the last decade. Al-Shabaab's attacks in Kenya have affected the tourism industry of the country, since the attackers mostly targeted the foreigners in the country particularly western citizens (Kimari & Ramadhan, 2017). Al-Shabaab's hit and run attacks also impacted the Kenyan people where the groups are dividing the people into Muslims and non-Muslims killing the non-Muslim individuals and leaving others (Kambere, 2011). Due to a number of kidnappings of tourists and NGOs members, the government claimed that Kenya's national security was under attack by the Al-Shabaab (Olsen, 2018, pp. 39-53). Al-Shabaab has also successfully recruited many youths inside Kenya. Since 2010, Al-Shabaab militants have claimed the responsibilities of many attacks occurred in Kenya (Anderson & McKnight, pp.1-27). According to Cannon and Pkalya, Al-Shabaab attacks Kenya "because of the opportunity spaces linked to Kenya's international status and visibility, its relatively free and independent media that widely publicizes terrorist attacks, a highly developed and lucrative tourist sector that provides soft targets, the comparatively high number of Kenyan foreign fighters within the group's ranks, the presence of terror cells in Kenya, expanding democratic space, and high levels of corruption" (Cannon & Ruto, 2019, pp. 836-852).

In order to halt Al-Shabaab's attacks and kidnapping inside Kenya, the Kenyan military invaded the southern regions of Somalia on 16 October 2011. The operation of Kenyan Defense Force (KDF) called as Operation Linda Nchi (operation to protect the country) did not halt the militant's terror acts in Kenya due to ill-prepared and poorly planned operation (Chau, 2018, pp. 220-234). Since that time, Al-Shabaab had doubled their operations in Kenya and took deadly attacks on Kenyan heart of Nairobi Mombasa and Garissa (Onguny, 2020, pp. 77-101). For example, Westgate Mall attack in Nairobi is considered to be one of the most bloodshed attacks conducted by Al-Shabaab in Kenya. On September 21, 2013 four armed terrorists launched and armed attack on Westgate Mall in the capital of Kenya Nairobi, a group armed with rifles and hand grenades entered the shop and killed more than 67 people (Blanchard, 2013, pp. 7-5700). The group seized the mall at least 80 hours (Agbiboa, 2014, pp. 1-21).

Garissa University attack also was one of the bloodiest assaults in Kenya conducted by Al-Shabaab. On 2 April 2015, a heavily armed group wearing masks between six to ten entered the University campus killed the security guards. The terrorists started to separate the Muslim students from non-Muslims by asking every to recite the one verse to assure whether the person is Muslim.

The terrorists released the Muslim student and executed all other 147 people. On 15 June 2014, the Militants of Al-Shabaab conducted attacks on restaurants, hotels, and police centers in eastern coastal area of Kenya resulted more loses including the death of 65 people, villages and properties were burnt consisted 17 inhabited houses and more than 47 business centers, in the same year dozens of armed assault carried out by Al-Shabaab were reported in Mandera, Lamu and Kormey in northern east of the Kenya (Reeson, 2011).

Although, the Somali government has no capacity to eliminate Al-Shabaab in their bases in the country due to the weakness of the security forces, the militants of Al-Shabaab has hold a chance to expand their operation beyond Somali borders for last seven years. On July 2010, Al-Shabaab terrorist claimed the responsibility behind the twin bombings of Kampala in Uganda (Reeson, 2011). As Al-Shabaab's capacity to conduct international terrorist assaults have given prestige that enabled to attract more international "Jihadists". It is not far-fetch to believe that the organization plans to operate outside the region and spread their ideology in the world.

Conclusion: Prospect for the Future

Lately, despite the fact that Al-Shabaab has been weakened by the loss of territory and revenue, it has not been entirely defeated since the organization still exercises complete control over some rural areas in the south and central Somalia (Hammond, 2013, pp. 183-193) & (Webersik, Hansen & Egal, 2018). AMISOM and Somali forces have played very important role to reduce the Al-Shabaab's threat substantially in Somalia (Rwengabo, 2016, pp. 2-4). Since 2007, AMISOM participated the peace restoration in large cities of the country including Mogadishu, pushed back Al-Shabaab into the rural area (Williams, 2018). AMISOM assured to create an atmosphere in which the TFG could operate and drive out militants from Mogadishu and surrounding cities like Afgoye, and Bal'ad (Wiklund, 2013, p. 19). AMISOM also promoted dialogues and reconciliations among the political parties of Somalia, and played significant role in the implementation of the National Security and Stabilization Plan for country (Murithi, 2008, pp. 69-82). However, these achievements came at a staggering cost for the African Union (AU). By 2010, AMISOM became the AU's longest, largest and most expensive operation, and by mid-2017 it represented the largest deployment of uniformed peacekeepers in the world (Williams, 2018, pp. 95-111).

AMISOM's presence (currently more than 22.000 forces) and success pushed Al-Shabaab to become more international and adopt more asymmetric tactics, which proved difficult for AMISOM to counter (LaFree, Dugan & Miller, 2014). According to 2017 Global Terrorism Database, Al-Shabaab is one of the most active perpetrator groups with 573 attacks after the ISIL and Taliban because of Somalia's fragile central government, (Besheer, 2018). Al-Shabaab as a dreadful force in Somalia, where prospects for its defeat appear remote, is likely to remain a threat to Horn of Africa (International Crisis Group, 2018). Additionally, as Reno argues, any effort to build a stable government in Somalia has to overcome two problems. The first is that Somalia lacks a government that has the political will and capacity. The second one is that lack of national-level official security force (Reno, 2018, 498-513).

On 22 February 2019, AMISOM started withdrawing its troops from Somalia and withdrawal process will be completed by December 2020 (Thomas, 2013, pp. 413-435). However, AMISOM's withdrawal without building effective Somali security forces that can replace AMISOM or deployment other peacekeeping forces from UN will lead the reemergence of Al-Shabaab's threat in the large cities of southern and central Somalia which were liberated by AMISOM over last decade with Somali National Army (Ingiriis, 2018, 512-536).

The recent attacks in Kenya on January 2019 and Somalia on February 2019 show that Al-Shabaab is still active in terms of military capabilities in the region. Without defeating Al-Shabaab, and building an effective Somali army, withdrawal of AMISOM forces will likely create another power vacuum that threatens the whole region (Williams, 2020, 366-391). Despite 13 years of AMISOM's presence in the country, Al-Shabaab still sustains a strong presence in many rural areas, holds huge territory of the countryside and has ability to attack inside and outside Somalia. Therefore, UN, AU, EU, and the international community must take all necessary steps to ensure the security of the region and keep supporting the AMISOM both politically and financially.

References

- Agbiboa, D. E. (2014). Terrorism without borders: Somalia's Al-Shabaab and the global jihad network. *Journal of Terrorism Research*, 5(1). <http://doi.org/10.15664/jtr.826>.
- Agbiboa, D. E. (2014). The Westgate terrorist attack and the transformation of Al-Shabaab: A Global jihadist perspective. *The Davies Papers: Africa Series*, 3, 1-21.
- Agbiboa, D., (2014). Terrorism without borders: Somalia's Al-Shabaab and the global jihad network. *Contemporary Voices: Journal of International Relations*, 5(1).
- Ali, A. M. (2008). The Al-Shabaab Al-Mujahidiin: a profile of the first Somali terrorist organization, IGAD Capacity Building Programme Against Terrorism, Uganda, 28-29. <http://www.isn.ethz.ch/isn/DigitalLibrary/Publications/Detail/?ots591=0C54E3B3-1E9C-BE1E-2C24-A6A8C7060233&lng=en&id=55851>.
- Anderson, D. M. & McKnight, J. (2015). Al-Shabaab: clan, Islam and insurgency in Kenya. *Journal of Eastern African Studies*, (9) 3, 536–557.
- Anderson, D. M. & McKnight, J. (2015). Kenya at war: Al-Shabaab and its enemies in Eastern Africa. *African Affairs*, 114(454), 1-27.
- Anzalone, C. (2018). Continuity and change: The evolution and resilience of Al-Shabaab's media insurgency 2006-2016, *Hate Speech International*, 13.
- Atwan, A. B. (2013). *After bin Laden: Al Qaeda, the next generation*. New York: The New Press, 114.
- Bamfo, N. A. (2010). Ethiopia's Invasion of Somalia in 2006: motives and lessons learned. *African Journal of Political Science and International Relations*, 4(2), 55-65.
- Barnes, C. & Hassan, H. (2007). The rise and fall of Mogadishu's Islamic Courts", *Journal of Eastern African Studies*, 1(2), 156.
- Besheer, M. (2018). UN: Al-Shabaab in Decline, But Still a Threat. *Voice of America*.
- Bevan, J., Leff, J., & Ruddock, I. (2014). Weapons and ammunition management in the Federal Republic of Somalia. *United Nations Institute for Disarmament Research*.
- Blanchard, L. P. (2013). The September 2013 terrorist attack in Kenya: In Brief. *Congressional Research Service*, 7-5700.
- Botha, A., & Abdile, M. (2014). Radicalisation and Al-Shabaab recruitment in Somalia. *Institute for Security Studies Papers*, (266), 20.
- Bryden, M. (2014). The Reinvention of Al-Shabaab: A Strategy of Choice or Necessity?. Washington DC: Center for Strategic and International Studies, 12.
- Bryden, M., & Bahra, P. (2019). East Africa's terrorist triple helix: The Dusit Hotel attack and the historical evolution of the jihadi threat. *CTC Sentinel*, 12(6), 2-11.
- Buluma, G. (2013). *Al-Shabaab: The Threat to Kenya and Horn of Africa*. United States Army War College Carlisle Barracks PA, p, 8.
- Burke, J & Ahmed, A. (2017). Survivors of the Mogadishu market bomb: Our life is destroyed: There is no more to say. *The Guardian*.
- Cannon, B. J., & Ruto P. D. (2019). Why Al-Shabaab attacks Kenya: Questioning the narrative paradigm. *Terrorism and Political Violence*, 31(4), 836-852.
- Chau, D. C. (2018). Nchi from The sky? Kenyan air counterinsurgency operations in Somalia", *Comparative Strategy*, (7) 3, 220-234.
- Cijioke, R. (2013). *The History of Somalia: Green Wood Histories of the Modern Nations*. California: Greenwood.

- Clarke, W. (2018). Failed visions and uncertain mandates in Somalia. Clarke W. Jeffrey Herbst (ed.), *Learning from Somalia: The Lessons of Armed Humanitarian Intervention*. New York: Routledge.
- Council, D. R. (2017). South and central Somalia security situation, al-Shabaab presence, and target groups. *Danish Immigration Services*, 21-22.
- Davis, J. (Ed.). (2012). *Terrorism in Africa: the evolving front in the war on terror*. Lexington Books, 254-264.
- Felter, C., Master, J., & Sergie, M. A. (2018). Al-Shabab. Retrieved from Council on Foreign Relations.
- Gartenstein-Ross, D. (2009). The Strategic challenges of Somalia's Al-Shabaab. *Middle East Quarterly*, 16(4), 25-36. <https://www.meforum.org/2486/somalia-al-shabaab-strategic-challenge>.
- Gatsiounis, I. (2012). After Al-Shabaab. *Current trends in Islamist Ideology*, 14, 74-89.
- Giorgis, D. W. (2016). The Wahhabi Invasion of Africa. <https://www.satenaw.com/thewahhabiinvasion-of-africa-by-dawit-w-giorgis/>, 12.12.2017.
- Glatz, A. K., & Lumpe, L. (2007). Probing the grey area: Irresponsible Small arms transfers. *Small Arms Survey*. *Small Arms Survey*, 73-115.
- Hammond, L. (2013). Somalia rising: Things are starting to change for the world's longest failed state", *Journal of Eastern African Studies*, 7(1), 183-193,
- Hansen, S. J. (2013). *-Shabaab in Somalia: The history and ideology of a Militant Islamist group*. Oxford University Press, 13.
- Harnisch, C. (2010). Al-Shabaab's first international strike: Analysis of the July 11 Uganda bombings. *Critical Threats*.
- Harnisch, C. (2010). The terror threat from Somalia: The internationalization of Al-Shabaab. *Critical Threats Project of the American Enterprise Institute*, 17.
- Ibrahim Shire, M. (2020). How Do Leadership Decapitation and Targeting Error Affect Suicide Bombings? The Case of Al-Shabaab. *Studies in Conflict & Terrorism*, 1-21.
- Ingiriis, M. H. (2018). From Al-Itihaad to Al-Shabaab: how the Ethiopian intervention and the 'War on Terror' exacerbated the conflict in Somalia. *Third World Quarterly*, 39(11), 2033-2052.
- Ingiriis, M. H. (2018). The invention of Al-Shabaab in Somalia: Emulating the anticolonial Dervishes movement, *African Affairs*, 117(467), 217-237.
- Ingiriis, M. H. (2020). The anthropology of Al-Shabaab: the salient factors for the insurgency movement's recruitment project. *Small Wars & Insurgencies*, 31(2), 359-380.
- Ingiriis, M. I. (2018). Building Peace from the Margins in Somalia: The Case for Political Settlement with Al-Shabaab. *Contemporary Security Policy*, 39(4), 512-536.
- International Crisis Group (ICG). (2018). Al-Shabaab five years after Westgate: Still a menace in east Africa. *International Crisis Group. Report*, 265.
- International Crisis Group. (2014). Somalia: Al-Shabaab; it Will be a Long War. *University and State Library of Saxony-Anhal*, issue, 99, 1-24.
- Kambere, G. B. (2011). *Countering al-Shabaab: a case to minimize transnational terrorist threats against Uganda*. Naval Postgraduate School Monterey Ca Defense Analysis Dept.
- Keatinge, T. & Royal United Services Institute for Defence and Security Studies. (2014). *The Role of Finance in Defeating Al-Shabaab*. RUSI, 15.
- Kimari, B., & Ramadhan, R. (2017). Trends of violent extremist attacks and arrests in Kenya.
- LaFree, G., Dugan, L., & Miller, E. (2014). *Putting terrorism in context: Lessons from the Global*

- Terrorism Database*. Routledge.
- Lind, J., Mutahi, P., & Oosterom, M. (2017). Killing a mosquito with a hammer': Al-Shabaab violence and state security responses in Kenya, *Peacebuilding*, 5(2). 118-135, doi:10.1080/21647259.2016.1277010.
- Mapping Militant Organizations. (2019). Al-Ittihad Al-Islamiya. *Stanford University*, last modified 2019. <https://cisac.fsi.stanford.edu/mappingmilitants/profiles/al-ittihad-al-islamiya>.
- Marchal, R. (2011). The Rise of a Jihadi Movement in a Country at War—Harakat Al-Shabaab Al Mujaheddin in Somalia. *Paris: SciencesPo Paris*, 18.
- Martyniuk, A. (2017). Measuring Illicit Arms Flows. A Small Arms Survey publication, Briefing Paper.
- McAnenny, A. (2014). Iran in Africa: A Tutorial overview of Iran's strategic influence in Africa. *Center for Security Policy*. <http://www.centerforsecuritypolicy.org/wp-content/uploads/2015/01/Iran-in-Africa.pdf>.
- Menkhaus, K. (2007). Mediation efforts in Somalia. *Africa portal*, https://www.africaportal.org/documents/2937/Mediation_Eforts_in_Somalia.pdf.
- Mesfin, B. (2010). The Horn of Africa as a security complex: Towards a theoretical framework. *Institute for Security Studies*, 1-18. www.opern.ac.uk/socialsciences/bisa-africa/confpapers/.../horn-of-africa-b-mefsin.pdf.
- Mogire, E., Mkutu, A. K. (2011). Counter-terrorism in Kenya. *Journal of Contemporary African Studies*, 29(4), 473-491.
- Molony, T. (2018). Social media warfare and Kenya's conflict with Al-Shabaab in Somalia: A right to know? *African Affairs*, 118(471), 328-351.
- Momanyi, S. M. (2015). *The Impact of Al-Shabaab Terrorist Attacks in Kenya*. Master's thesis, UiT Norges arktiske universitet, 10-12.
- Mueller, J. C. (2018). The evolution of political violence: The case of Somalia's Al-Shabaab. *Terrorism and political violence*, 30 (1), 116-141.
- Murithi, T. (2008). The African Union's evolving role in peace operations: The African Union Mission in Burundi, the African Union Mission in Sudan and the African Union Mission in Somalia. *African Security Studies*, 17(1), 69-82.
- Murphy, M. N. (2011). Somalia, the new Barbary?: Piracy and Islam in the Horn of Africa. Columbia University Press.
- Odhiambo, O. S, Kassilly, J., Maito, L. T., Onkware, K., Oboka, W. A., & Habilotipi, N. W.A. (2013). The reprisal attacks by Al-Shabaab against Kenya. *Journal Defense Resources Management*, 4(2), 1-4.
- Olsen, G. R. (2018). The October 2011 Kenyan invasion of Somalia: Fighting Al- Shabaab or defending institutional interests? *Journal of Contemporary African Studies*, 36(1), 39-53.
- Onguny, P. (2020). Farming the fight against terrorism in Kenya: perspectives on the attacks at Westgate Mall and Garissa University. *African Journal of Terrorism and Insurgency Research*, 1(1), 77-101.
- Paul D. Williams, "Building the Somali National Army: Anatomy of a Failure, 2008–2018", *Journal of Strategic Studies*, Published online: 27 Feb 2019, DOI:10.1080/01402390.2019.1575210
- Reeson, G. C. (2011). *Stalemate: Why We Can't Win the War on Terror and what We Should Do Instead*. Government Institutes: Scarecrow Press.
- Reno, R. W. (2018). The Politics of Security Assistance in the Horn of Africa. *Defence Studies*,

- 18(4). 498-513.
- Rwengabo, S. (2016). AMISOM and African-centred solutions to peace and security challenges. *African Solution Journal (Afsol)*, 1(1), 2-4.
- Sanei, A. (2015). Al-Shabaab and Boko Haram: comparative analysis and policy approaches. *Center for Policy Analysis & Research*, 9-10.
- Sheikh, H., & Healy, S. (2009). Somalia's missing million: The Somali Diaspora and its role in development. *Somalis in Marine Archive*. 18
- Shinn, D. (2011). Al Shabaab's foreign threat to Somalia. *Orbis*, 55(2), 203-215. doi:10.1016/j.orbis.2011.10.003.
- Shinn, D. H. (2009). Somalia's new government and the challenge of Al-Shabaab. *CTC Sentinel*, 2(3), 1-5.
- Shuriye, A. O. (2012). Al-Shabaab's leadership hierarchy and its ideology. *Academic Research International*, 2(1), 274-276.
- Simpson, M. (2009). An Islamic solution to state failure in Somalia. *Geopolitics of the Middle East*, 2(1), 31-49.
- Skjelderup, M., Ainashe, M., & Abdulle, A. M. (2020). Militant Islamism and Local Clan Dynamics in Somalia: The Expansion of the Islamic Courts Union in Lower Jubba province. *Journal of Eastern African Studies*, 14(3), 553-571.
- Solomon, H. (2014). Somalia's Al-Shabaab: Clans vs Islamist nationalism. *South African Journal of International Affairs*, 21(3), 353-366.
- Thomas, M. J. (2013). Exposing and exploiting weaknesses in the merger of Al-Qaeda and Al-Shabaab. *Small Wars & Insurgencies*, 24(3), 413-435.
- UNSC report. (2012). The Security Council Committee pursuant to resolutions 751 (1992) and 1907 (2009) concerning Somalia and Eritrea.
- UNSC report. (2017). Country policy and information note: Somalia -south and central- fear of Al-Shabaab Version 2.0. <https://www.justice.gov/eoir/page/file/982591/download> (14.01.2018).
- Vermeulen, A. (2014). *Reassessing Terrorism and Counter-terrorism in Africa: A Critical Terrorism Study*, Doctoral Dissertation: University of the Free State, 156.
- Vidino, L., Pantucci, R., & Kohlmann, E. (2010), Bringing Global Jihad to the Horn of Africa: Al-Shabaab, western fighters, and the sacralization of the Somali Conflict. *African Security*, 3(4), 216-238.
- Vilkko, V. (2011). Al-Shabab: From External Support to Internal Extraction, A Minor Field Study on the Financial Support from the Somali Diaspora to Al-Shabaab. Uppsala Universitet, 1-30.
- Warner, J., & Weiss, C. (2017), A Legitimate challenger? Assessing the rivalry between Al-Shabaab and the Islamic State in Somalia, *CTC Sentinel*, 10(10), 27-32.
- Webersik, C., Hansen, S. J., & Egal, A. (2018). Somalia: A Political Economy Analysis.
- Wessells, M. G. (2016). Reintegration of child soldiers: the role of social identity in the recruitment and reintegration of child soldiers. In *Understanding Peace and Conflict Through Social Identity Theory*, 105-120.
- Wiklund, H.W. (2013). The Role of the African Union Mission in Somalia. *Swedish Defense Research Agency*. Report, 3687, 16.
- Williams, P. D. (2018). Subduing al-Shabaab: The Somalia model of counterterrorism and its limits. *The Washington Quarterly*, 41(2), 95-111.

- Williams, P. D. (2018). *Fighting for Peace in Somalia: A History and Analysis of the African Union Mission (AMISOM), 2007-2017*. Oxford University Press.
- Williams, P. D. (2020). Building the Somali national army: Anatomy of a failure, 2008–2018. *Journal of Strategic Studies*, 43(3), 366-391, DOI: 10.1080/01402390.2019.1575210
- Wise, R. (2011). Al-Shabaab–Case study number 2, July 2011. Washington, *Center for Strategic Studies*.

BREXIT'in Bölgesel ve Küresel Ticarete Muhtemel Etkileri

Erdi Kutlu¹

Giriş

AB-Birleşik Krallık ilişkileri 31 Ocak 2020 tarihinde Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılma (Brexit) sürecinin gerçekleşmesi sonrası yeni bir sürece girmiştir. Kuşkusuz yeni dönemle birlikte taraflar arasında oluşacak ilişki boyutu kıta Avrupası siyasetini etkileyeceği gibi Brexit'in gerçekleştirilmesi ile yaşanacak yeni dönem bölgesel ve küresel ekonomi açısından da önemli etkiler doğuracaktır. Brexit ile birlikte bölgesel yani kıtasal düzeyde AB ve Birleşik Krallık arasında oluşturulacak yeni dönem ilişkilerinde önemli alanlardan biri tarafların aralarında gerçekleştireceği ticaret düzeninin belirlenmesidir. Brexit ile birlikte Birleşik Krallık'ın ticari ilişkilerini küresel düzeyde yeniden kendi başına belirleyecek politikalar oluşturması ve yürütmesi dünya ticaretinde önemli bir paya sahip olan ve Londra gibi dünya finans merkezine ev sahipliği yapması sebebiyle küresel ticaretin yeniden düzenlenmesinde önemli etkiler doğurabileceği açıktır. Bunun yanında Avrupa Birliği'nin Birleşik Krallık'ın tam üyelikten ayrılmasıyla önemli bir ekonomik ve ticari gücü kaybetmesi sonucunda yaşayabileceği uluslararası ticari alanlardaki olası daha zayıf pozisyonu uluslararası ticarete Brexit konusunun araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

Brexit günümüzde yeni korumacılık olarak adlandırılan önemli olay ve olgulara yeni bir örnek meydana getirme ihtimalini barındırmaktadır. AB üyeliğinden ayrılması sonrasında dünya ile tüm ticari ilişkilerini tek başına belirlemeye kararlı iktidardaki Birleşik Krallık Muhafazakar Parti stratejisi yeni dönemin bölgesel ve küresel siyasetine etkide bulunacaktır. Küresel Britanya(Global Britain)² vizyonu ile uyumlu biçimde Birleşik Krallık'ın AB Ortak Pazarı ve Gümrük Birliği'nden ayrılmasını içeren ticaret ve ekonomi politikaları uluslararası ticaret arenasında ticari ilişkilerini tek başına egemen bir ülke olarak sürdürmesini ifade etmektedir. Birleşik Krallık'ın salt ulusal çıkarı ihtiva eden muhafazakar politikaları ile birlikte gümrük duvarlarının yeniden inşa edilmesi ve tarifelerin arttırılması bağlamında

¹ Erdi Kutlu, Dr., Ege Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, erdikutluu@gmail.com

² Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılması sonrası tüm dünya ile ilişkilerini yeniden tam egemen ülke olarak ticari, ekonomik ve siyasi alanda kurmasını içeren hükümet stratejisidir. Bu strateji AB düzeyinde bölgesel kolektif çıkarları savunmak yerine ulusal egemenliği baskın ele alan ulusal çıkarlara dayalıdır. Birleşik Krallık'ın tek başına egemen öncü güç olarak kıta Avrupası dahil dünya ile ilişkilerini ortaklık düzeyinde güçlendirmesini esas almaktadır. Dünya ile ortaklık kurulurken İngiliz Milletler Topluluğu üyeleri (Commonwealth of Nations) ve kolonyal dönemde gerçekleşen geçmiş ilişkilerin günümüzde yeniden canlandırılmasını amaçlamaktadır.

tartışılan yeni korumacılık halihazırda Donald Trump'ın 2017'de resmen başlayan ABD başkanlığı döneminde de ciddi tartışılan bir konu olmuştur. Anglo-Sakson kültüre ve anlayışa sahip geçmişte liberalizmin en büyük savunucuları olan iki ülkenin yeni korumacı düzeyindeki ticaret politikaları Brexit sonrası Anglo-Sakson ittifakının kurulmasını içeren tartışmalarda kendine yer edinmektedir. Brexit'in bölgesel ve küresel düzeyde gerçekleşecek uluslararası ticarete etkileri korumacı eğilimlerinin sürdürüleceği düzeyle bağlantılı biçimde ekonomik ve siyasal sonuçlar doğuracaktır.

Korumacılık ve Yeni Korumacılık

Serbest ticaretin gerçekleştirilmesi açısından mallar, kişiler(emek), sermaye ve hizmetler sac ayağı oluştururlar. Serbest ticaret, dört alanın özgürleştirilmesi yani gümrük duvarlarından, tarifelerden, tarife dışı engellerden ve miktar kısıtlamalarından, emeğin özgürlüğünden meydana gelir. Malların serbest dolaşımı ilkesi tüm ekonomik entegrasyonlarda olduğu gibi Avrupa Birliği içerisinde de ilk önemli adım olarak görülmüştür. Bölgeselleşme³ ile yaratılan entegrasyonların aksine küresel alanın tamamında ilk adım olan malların serbestleştirilmesi kolay bir aşama olarak görünmemektedir. Kalan alanlardaki özgürlüğün tamamen gerçekleştirilmesi ise küreselleşme ile gerçekleşen ve başta ticari atıf yapılarak iletişim ve ulaşım engellerinin geçmişe kıyasla kaldırılmasını içeren sınırların ortadan kalktığı tezinin gerisinde kalmaktadır. Bu sebeple ülkeler nevi şahsına münhasır en önemli örnek AB yapısında olduğu gibi ticaret engellerini mümkün mertebe belli miktarda kaldırarak ticareti serbestleştirmektedir. Bütünleşme dört alandaki özgürlükleri üyeleri nezdinde sağlamakta, en kolay özgürleştirilebilecek alan olarak görülen malların serbest ticaretine onay vermekte, entegrasyon yapısının dışında kalan diğer ülkelere ve dış dünyaya korumacı ticari politikalar oluşturmaktadırlar. (Mangır ve Acet, 2014: 94)

Sanayi Devriminin 19. yüzyılda gerçekleştirilmesi ve kapitalist sistemin dünya ekonomisine egemen olması ile birlikte uluslararası ticaret içerisinde serbestleşme ve korumacılık farklı dönemlerde sistem içerisinde yer almıştır. Aslan'ın (2007) ifadesiyle ticari serbestleşme ve korumacılık alanında dünya ekonomisi ve uluslararası ticaret nezdinde yaşanan değişim konjonktürel etkileri ölçüsünde yedi dönem içinde gösterilebilir:

1.1875- 1914 arası yıllar: Altın para çağı dönemi ve ticari liberalleşme

2. 1914-1929-1944 arası yıllar: Dünya savaşları dönemi, ilk küresel buhran, durgunluk, korumacılık, depresyon

3.1944-1970 arası yıllar: Kurumsal kapitalizm dönemi ve ticari liberalleşme

³ Belirli bir bölge içerisinde yer alan ülkeler arasında derin ekonomik işbirliği ve serbestliğin ulus devlet sınırlarını aşacak biçimde sağlanmasını içeren sahip olunan benzer temeller sahipliğinde ortak siyasal ideoloji ve kimlik yaratılmasını da içerebilen kurumsal yapılanmadır. AB bütünleşmesi bölgeselleşmenin en ileri örneğini oluşturmaktadır.

4.1970-1980 yılları arası: OPEC krizi, stagflasyon ve yeni korumacılık dönemi

5.1980-2000 arası yıllar: neoliberal politikaların uygulanması, çok uluslu şirketlerin etkinliği, ticari liberalleşme, rekabet, tarife dışı araçlar

6.2000-2008 yılları arası: Finansal küreselleşme, sermayenin dolaşımının serbestleştirilmesi, finans-kapital

7.2008 ve sonrası: günümüze kadar son dönem, küresel finansal kriz, kur savaşları, yeni merkantilist dönem (Aslan, 2007:5).

Modern kapitalist sistem içinde liberal politikaların Batı tarafından savunulduğu ve uygulandığı Birinci Dünya Savaşı'na kadar kesintisiz yaşanan ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren dönem modern ticari liberalleşmenin yaşandığı ilk sürece karşılık gelir. Bu dönemde uluslararası ticaret ve dünya ekonomisi altın para sistemine dayalı gerçekleştiğinden ülkeler ödemeler bilançosunda gerçekleşen açıklarını ülke parasının nezdinde yeterince altın karşılığı veya rezervi bulunmasıyla kolayca kapatabilmekte idiler. Bu dönemde ticaretin daha fazla serbestleştirilmesiyle ülkelerin gelirlerinin artacağı liberal iktisatçılar tarafından savunulmuş, ticari serbestleşme politikalarının uluslararası ticarete topyekün kazançlar sağlayacağını belirtmişlerdir. 19. yüzyılda yaşamış meşhur karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin sahibi Britanyalı ekonomist David Ricardo'nun savunduğu gibi tam istihdam ve tam rekabet piyasa koşullarında serbestleştirilen uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlükler teorisini uygulayan devletlerin dış ticaretten avantaj sağlayacağı görüşü kabul görmüştür. Bu dönemden sonra ise yukarıda belirtildiği gibi korumacılık dönemi kendini göstermiş ve günümüze değin dünya ekonomisinde ve buna paralel uluslararası ticarete yaşanan sorunlarda korumacılık ve akabinde liberal dönemler birbirini izlemiştir. Günümüzde ise yeni bir korumacılık dönemi 2008-2009 küresel ekonomik krizi sonrası kendisini yeniden göstermiştir. Yeni korumacılık dönemi, korumacılık politikası uygulamayı vaad eden popülist politikacıların iktidara gelmesine veya önemli yükselişlerine gelişmiş Batılı devletler içinde meydan sağlamıştır. Donald Trump'ın dünyanın en büyük ekonomisine sahip ABD'de korumacı siyasi propaganda sonrasında iktidara gelmesi politik alandan önemli örnek sunarken, Brexit ise referandum sonucunda halkların korumacı politikaları desteklediğini gözler önüne sermiştir. Bu nedenle Brexit bağlamında korumacılıktan söz edilmeden Brexit tam anlaşılamayacağı gibi uluslararası ticaretin gelecekte alacağı yönü analiz ederken günümüzde yeniden yükselişte olan korumacılık ile Brexit olgusunun da tartışmaya dahil edilmesini gerekli kılmaktadır.

Korumacılık ve Yeni Korumacılık arasında politika, ticari yöntem ile uygulamalar açısından farklar bulunmaktadır. Yeni korumacılığın hangi eylemlerden meydana geldiği ve geleneksel

korumacılıktan farklarını bilmekle Brexit özelinde olası hızlandırıcı etki yapabileceği gerçeğiyle birlikte uluslararası ticarete olay temelli korumacı analizler daha kolay yapılabilecektir.

Tablo:1 Korumacılık Politikalarının Yöntem ve Uygulamaları

Geleneksel-Klasik	Modern-Yeni
1. Gümrük Vergileri a. İthalat Vergileri b. İhracat Vergileri	1. Devlet Yardımları(Sübvansiyonlar) 2. Tarife Dışı Engeller a. Standartlar Getirme b.İhale Kuralları c.İdari Tedbirler 3. Gönüllü İhracat Kısıtlamaları
2. Eş Etkili Vergiler	4. İthalatın Gönüllü Artırılması
3. Miktar Kısıtlamaları-Kotalar a. İthalat Kotaları b. İhracat Kotaları	5. Anti-Damping Uygulamaları
4. İthalat Yasakları	6. Anti-Sübvansiyon Uygulamaları
5. Dış Ticaretin Devletleştirilmesi	7.Araştırma-Geliştirme(AR-GE) Giderlerinin Karşılanması
	8. Gümrük Birliği

Kaynak: S. Tuncer, Korumacılık Teori ve Uygulama, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, 1994, ss. 244-245.

1929'daki Büyük Buhran sonrası devlet desteği ile ekonomik toparlanma sağlanabilmesi adına geliştirilen ve ülkeler tarafından uygulanan korumacı Keynezyen politikalardan farklı olarak 2008-2009 küresel krizi sonrasında serbest ticareti destekleyen Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) rejimi ve kurallarının içinde günümüzde uygulanan yeni korumacı politikalar uluslararası ticarete tarife dışı dış ticaret engellemeleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bir gümrük birliğine sahip AB'nin biziatihi mevcut varlığı da küresel korumacı politikalar açısından örnek oluşturmaktadır. AB yapısındaki tam üyeler aralarındaki ticareti gümrüklerden arınmış biçimde gerçekleştirirken dış dünya ile ticaretinde Birlik düzeyinde belirlenen ortak gümrük tarifesi uyarınca gümrük korumacılığı uygulamaktadır. Bölgesel düzeyde ticaret serbestleştirilirken bölge dışı küresel dünya ile ilişkilerde ortak gümrük tarifesi uyarınca bölgenin ekonomik temelli korunması kaynaklı anti damping ve anti sübvansiyon uygulamaları gerçekleştirilmektedir. Üyelerin birbirlerine sağladıkları gümrüksüz ticaretin yanında dış

dünya karşısında AB düzeyinde belirlenen gümrüklerden dolayı serbest ticaret eşit düzeyde gerçekleşmemektedir. Brexit ise bölgesel düzeyde ticareti dahi olumsuz etkileyebilecek Avrupa kıtası içinde gümrük korumacılığını başlatabilme ihtimalini barındırmaktadır.

2008-2009 Küresel Finans Krizi Sonrası Yeni Korumacılık ve Brexit

Yirminci yüzyılın sonu ve 2000'li yılların başı ile birlikte uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi dünya genelinde kabul gören bir politika haline gelmiştir. Ticari serbestleştirme 1980'li yıllarla birlikte neoliberal politikaların uygulanması paralelinde 21. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam ettirilmiş, malların ticari serbestleştirilme politikasının başarılı uygulanmasıyla sonraki aşama sermaye hareketliliğinin uluslararası alandaki dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması politikası finansal serbestleşme adıyla gündeme gelmiştir. Serbestleşme adımlarını içeren yaklaşık otuz yıllık süreçte izlenen politikalar 2008 yılının sonlarına doğru ABD'de başlayan ve 2009 yılında küresel anlamda tamamen etkisini gösteren finansal kriz sonrasında etki kaybetmeye başlamıştır.

Ticari serbestleştirme politikasının karşısı olarak korumacılık politikaları ulus devletlerin kriz sonrası içeride toparlanmalarını sağlamak amacıyla savunulmaya başlayan politikalar olmaya başlamıştır. Krizden ciddi etkilenen gelişmiş batılı ülkelerde krizin etkilerinden kurtulmanın yolu olarak ticari serbestleştirme günah keçisi ilan edilerek uluslararası ticarete korumacılığın arttırılması doğrultusunda tartışmalar yaşanmıştır. Korumacılık finansal krizin ilk yıllarında doğrudan politikalar şeklinde etkisini göstermese de uygulamada korumacılığa ilişkin popülist söylemler ve tartışmalar yaşanmıştır. O dönemde gerçekleşen söylemsel tartışmalar kısa zamanda anti liberalleşmeyi temel alacak ticaret önlemlerinin alınmasına ön ayak olmuştur. Bu dönemde uluslararası ticarete korumacılığı içeren eğilimler Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı(UNCTAD) raporunda belirtilmiştir (UNCTAD, 2010).

Uluslararası ticaretin işleyişi ve uygulanacak politikaların belirlenmesi ile yürütülmesi açısından korumacılık-serbestleşme eksenlerinde iki yaklaşımın argümanlarını destekleyen muhtelif gerekçeler ortaya sunulmaktadır. Uluslararası ticarete malların serbest dolaşımını içeren engellemelerin ilkinin ulusal güvenlik oluşturmaktadır. Ülkeler kendileri için hayati ve önemli gördükleri sektörleri koruma altına alabilmektedirler. İkincisi ise ticari serbestleşmenin gelir dağılımını bozduğu savına karşı gelir dağılımını yeniden düzenlemek amacına dayanmaktadır. Ticari serbestleşme sonucu bol ve verimli üretim faktörlerine sahip olan gruplar toplam gelirden daha fazla pay aldıklarından kıt üretim faktörlerine sahip grupların gelirleri düşerek asimetrik gelir ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple mal ticaretine vergiler koyup yeni gelirler elde edilerek serbestleşmeden zarar gören kıt üretim faktörlerine

sahip gruplar desteklenmektedir. Üçüncüsü ise en uygun tarife oranını ifade eden optimum tarife oranının belirlenmesidir. Ekonomisi gelişmiş ülkeler düşük tarife uyguladıkları malların fiyatlarının düşmesini sağlayabilirler. Dördüncü olarak ise ülkeler cari hesap açıklarını dengede tutabilmek maksadı ile mallara uygulayacakları vergiler ile daha düşük cari hesap politikası izleyip cari hesaplarını kapatmak istemektedirler. Beşincisi ise ülkeler istihdam yaratmak amacıyla korumacılık gerçekleştirip kendi ülkelerindeki sektörlerin gelişmesini sağlayacak ithal ikameci politikalar güdebilirler. Beşinci gerekçeye benzer biçimde ülkeler bebek hipotezi doğrultusunda kendi ülkelerinde yeni gelişmeye başlayan sektörleri desteklemek ve hazır oluncaya değin dış rekabete karşı korumak amacıyla korumacı politikalar izlemektedirler. Gelişmekte olan ülkeler tekellerin varlığı veya eksik rekabet sebebiyle korumacı politikalar izlemektedirler (Jeffrey ve Lake, 2003: 299-300). Uluslararası ticarete rekabet eksikliğine eşit olmayan maliyetler ve yetersiz üretim yapısı ile kapasitesi neden olmakta ve korumacılığa gerekçe oluşturmaktadır. Sonuncusu ise stratejik dış ticaret politikası izlemektir. Ekonomisi güçlü ve gelişmiş ülkeler serbest ticaretten ziyade stratejik dış ticaret politikası izleyerek ulusal çıkarlarını daha fazla sağlayabileceklerini düşünmektedirler. Brexit sonrası Birleşik Krallık'ın Küresel Britanya stratejisi de ticari açıdan buna örnek teşkil edecektir. Geçmişte var olan ancak ticari serbestleşme ile birlikte otomotiv sektörü başta olmak üzere kaybedilen ülke içi yatırımlarını geri çekebilmek adına teşvikler ile korumacı önlemler ve bu minvalde tartışmalar ülke içi siyasi arenada ve kamuoyunda sıklıkla yaşanmaktadır. Ayrıca 2020 yılında Avrupa'da ve tüm dünyada şiddetli yaşanan COVID 19 Salgını da dış dünyaya bağımlılık yerine ülke içinde üretimi canlandırma ve kendi kendine daha fazla yetebilme stratejisini desteklemiş, bu durum Brexit etkisine COVID 19'un eklenmesiyle Birleşik Krallık'ın daha stratejik ve korumacı politikalar izleme olasılığını arttırmıştır.

Brexit ile birlikte Küresel Britanya vizyonu doğrultusunda Birleşik Krallık, Muhafazakar Parti önderliğinde tam egemen stratejik dış ticaret politikası izleyeceğini deklare etmiştir. Birleşik Krallık'ın Brexit ile birlikte AB ortak ticaret politikasından tamamen ayrılmak anlamına gelen Ortak Pazar ve Gümrük Birliğinden çıkma kararı stratejik dış ticaret politikası izlemek adına yürüteceği politikanın en önemli örneğini ortaya sunmaktadır.

Ekonomisi gelişmiş ülkelerde ticari korumacılık, serbestleşen ticaret sonrasında ülke para biriminin fazla değerlenmesi ile ithalatı arttırıcı ihracatı azaltıcı etki doğurmaktadır. 2016 yılında ABD başkanlığına seçilen ve korumacı politikalar izleyen Donald Trump özellikle Çin ile gerçekleşen ticarete atıfta bulunarak ABD dolarının değerinin olması gerekenden çok fazla olduğunu bu sebeple ABD'nin ihracatının düşük ithalatının yüksek kalmasıyla büyümenin yeterli miktarda gerçekleşmediği eleştirisini yöneltmiştir. ABD'nin yüksek oranda gerçekleşen dış ticaret açığı serbestleşme politikaları ile

ilişkilendirilmiştir. Benzer durum Almanya dışında Avrupa genelinde ve Birleşik Krallık özelinde de tartışma konusu olmuştur.

Uluslararası ticaretin serbestleşmesini destekleyen liberal fikir ve teoriler korumacılığa ciddi eleştirilerde bulunmaktadır. Serbestleşme yaklaşımına göre korumacılık kaynak israfı, rant oluşturma, teknolojik gerileme, rekabet gücünde azalma, bebek endüstrilerin gelişmemesi gibi temel ekonomik sorunlar meydana getirirler. Üretim ve maliyet koşullarının eşitsizliği sebebiyle var olan ticarete anti damping, sektör koruması gibi önlemler işsizliği azaltmaz, yalnızca işsizliğin diğer sektörlerle kaymasına vesile olur. Ticaret savaşları ve karşı tarife misillemeleri uzun vadede düşük ücret, refah kaybı, işçi sömürüsü ve çevrenin zarar görmesine neden olmaktadır (Acar, 2004:5). Serbest ticareti savunan görüşler korumacılığın uzun vadede ödemeler dengesi bilançosunda iyileşme sağlayamayacağını ifade etmektedirler. Ticaret savaşları sebebiyle tarafların karşılıklı tarife artırımları başta olmak üzere birbirlerine olan misillemeleri tüm tarafların ticaretten zarar görmesine neden olabileceğini savunmaktadırlar.

Korumacılığın aksine malların global dolaşımının üzerindeki engellerin ortadan kaldırılmasını kapsayan uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini savunan üç önemli argüman bulunmaktadır. Bu argümanların birincisi serbestleşme politikalarının uygulanması sebebiyle üretim faktörleri verimsiz alanlardan verimli alanlara kolayca taşınacak ve kaynaklar etkin kullanılabilir. Dış ticaret fiyatları ve faktör gelirleri bu sebeple dengelenecektir. İkinci olarak serbest ticaret ülkelerin maliyetlerinin azalmasını sağlayarak karşılaştırmalı üstünlükler ilkesinin de gereğince ticaretten karşılıklı daha fazla gelir elde etmeleri söz konusu olacaktır. Son olarak ise engelsiz ve tarifersiz açık sınırların etkisiyle kendi pazarlarının dışındaki küresel pazarlara daha kolay erişebilecek ulusal firmalar ölçek ekonomileri ve inovasyona dayalı endüstriyel üretimden de faydalanarak daha ucuz ve karlı mallar üretilip büyüyecek ve tüketiciler de düşük fiyatlardan istifade edeceklerdir (Tupy, 2005: 2-3).

1980'lerin başlarında uygulanmaya başlayan neoliberal politikaların kurumsal yürütücüsü olması maksadıyla 1995 yılında kurulan DTÖ dünya ticaretinin serbestleştirilmesini içeren ve GATT'in yerini alan yeni bir dönemin kurumsal çatısı olmuştur. Ancak DTÖ ile birlikte getirilen uluslararası ticaret düzeni son dönemlerde Avrupa genelinde ve ABD'de ciddi muhalefet ile yüzleşmektedir. Özellikle Avrupa'da Brexit örneği Birleşik Krallık nezdinde serbestleştirilmiş uluslararası ticarete önemli bir başkaldırı olarak adlandırılabilir. ABD ve Birleşik Krallık modern kapitalist sistemin ve liberal sistemin oluşturulmasından 2000'li yılların başlarına kadar gelişmiş ülkeler içinde liberal sistemin en önde gelen iki destekçisi olarak yer almışlardır. Son dönemde bu iki ülkenin yılmaz liberal sistem destekçisi pozisyonundan korumacı ticaret politikalarına meyilli politikalar izlemeleri korumacı Anglo-

sakson ittifakının kurulmasını destekleyebilir. Brexit, Birleşik Krallık'ın İngiliz Milletler Topluluğu ülkeleri ve ABD ile arasındaki ticari ilişkilerini dünyanın diğer ülkelere karşı daha yakın geliştirilmesini destekleyebilecektir. Ancak Avrupa'daki korumacı politikaların bir örneği olarak Brexit savunucularını içeren önde gelen politikacıların retorikleri açısından düşünüldüğünde Donald Trump'ın savunduğuna nazaran açıkça bir korumacı durum yaratmadığı da savunulmaktadır. Bu durum Brexit ile birlikte Birleşik Krallık'ın korumacı olmak yerine AB'den bağımsız bir biçimde egemen bir güç olarak kendi ticaret politikalarını hayata geçirebileceği gerçeği ile hareket ederek ifade edilmektedir (Ben-Ami, 2017).

Brexit ile birlikte Birleşik Krallık'ın ikili ticari anlaşmalarını kendi başına egemen biçimde müzakere ederek uluslararası ticarete etkin olma politikası AB ile aralarında oluşturulacak yeni düzenlemelerin kapsamına dair belirsizlik oluşturduğundan bölgesel ticarete yönelik önemli riskler oluşturmaktadır. Küresel finansal hizmet sağlayan baş şehir Londra'da yerleşik şirketler, Brexit ile birlikte kıta Avrupası'nın ticaretini belirleyen AB ticaret kurallarının uygulamasının terk edilmesi ile belirsizlik ihtimalinden zarar göreceklerini düşündüklerinden Frankfurt, Paris veya Dublin'e taşınma konusunu gündemlerine getirmişlerdir. Avrupalı bölgesel ana kurallar yerine ulusal kendi kurallarını dayatma ve korumacılık barındırma ihtimali bulunan Brexit sonrası muhafazakar politikalara karşı iş dünyası kendisini koruyabilecek tedbirleri tartışmaktadır.

Korumacılık ve Serbest Ticaret Arasında Birleşik Krallık

Uluslararası ticarete ilk serbestleşme 1875-1914 yılları arasını kapsayan ve Birinci Dünya Savaşı ile sona eren Birleşik Krallık'ın dünyanın ekonomik ve siyasal sisteminde en güçlü aktör olduğu dönemde gerçekleşmiştir. Sahip olduğu sömürgeleri vasıtasıyla hammadde ve pazar ihtiyacını karşılayıp Sanayi Devrimi'nin de ilk olarak kendi içerisinde gerçekleştirilmesiyle oluşan seri üretim ve fabrikasyon aynı zamanda o dönemdeki teknolojik üstünlüğü ile birleşince Birleşik Krallık'ın rekabet kapasitesini en yüksek seviyeye çıkarmıştır. Üretim ve teknolojik üstünlük ile birlikte uluslararası ticareti de yönlendiren seviyeye gelen Birleşik Krallık sahip olduğu üretim ve ticari üstünlüğünü geliştirebilmek adına serbest ticaretin tüm dünyada geliştirilmesini desteklemiştir (Davis ve Hilsenrath, 2017). Bu durum iki dünya savaşı ile sarsıntıya uğrayana ve Birleşik Krallık'ın küresel en büyük süper güç-hegemon konumunu ABD'ye kaptırmasına değin devam etmiştir. Ancak genel olarak küresel krizlerden sonra klasikleşmiş halde uygulanan korumacı politikalar dışında günümüze kadar Birleşik Krallık küresel piyasalarda sahip olduğu üretim, inovasyon, pazar ve finans rekabeti üstünlüğü sebebiyle uluslararası ticarete serbestleşme politikalarını izlemiştir. Öyle ki gerçekleştirdiği özelleştirmelerde içeride ve dışarıda kıta Avrupasına kıyasla daha liberal politikalar izlemiştir. AB

üyeliğini ise çoğu zaman ticari serbestleşme önünde bürokratik ve regülasyon engeli biçiminde tanımlamıştır. Ancak unutulmamalıdır ki Birleşik Krallık egemenliğini sonuna kadar kullanmak isteyen ve kendisine olumlu olduğu ölçüde ticari serbestleşmeyi savunan bir politikaya sahiptir ve Brexit ile bu durum kanıtlanmıştır. Öncesinde belirtildiği gibi Brexit ile başta otomotiv sektörü olmak üzere Birleşik Krallık geçmişte kendi içinde daha aktif var olan büyük ölçekli üretim sektörlerinin ülkeye yeniden dönmesi ve sanayinin eski görkemli günlerine kavuşması tartışmaları Brexit dönemi Britanya hükümeti ve uzmanları nezdinde tartışılmaktadır. Bu tartışmalar daha önce kaybedilen yatırımların ve zayıflayan sektörlerin yeniden ülkeye kazandırılması bağlamında yerli üretime teşvikler ve tarifelerin bu sektörlerde artırılması yoluyla gerçekleşebilir. Bu açıdan Brexit, sanayisini eski dönemlerdeki gibi yeniden güçlendirmeyi amaçlayan Birleşik Krallık'ın daha korumacı politikalar izleyeceği koşulları oluşturabilecektir.

2008 Küresel Finans Krizi sonrası yeniden kabul görmeye başlayan yeni korumacılığın bir gerekçesini gelişmiş küresel güçlerin ekonomik çıkarlarının serbest ticaret dolayısıyla geçmiş dönemlerin aksine zarar görmesi oluşturmaktadır. Uzun yıllar Avrupa Birliği üyesi olarak kalan Birleşik Krallık siyasi seçkinleri ve halkı Birleşik Krallık'ın AB üyeliği içinde kalmasını siyasal ve sosyal sebepler dışında ekonomik tehdit ve zarar olarak görmüşlerdir. Paradoksal biçimde Gümrük Birliğini de ihtiva etmesi sebebiyle uluslararası ticaret açısından bir korumacılık örneği olarak sınıflandırabileceğimiz Avrupa Birliği bütünleşme sürecinden ayrılacak olmasıyla Birleşik Krallık'ın korumacılık politikasından ayrılmayacağını göstermektedir. Nitekim Küresel Britanya vizyonu kapsamında Birleşik Krallık önemli bir ekonomik bir güç olarak Avrupa Birliği de dahil olmak üzere üçüncü dünya ile gerçekleştireceği ticarete kendi kurallarını ticari partnerlerine empoze etme politikası uygulaması durumunda Brexit daha korumacı bir uluslararası ticaret düzeni yaratabilecektir. Londra'nın günümüzde küresel finans merkezi olarak başat konumu ile Birleşik Krallık'ın sermaye ve finansal gücü düşünüldüğünde uluslararası ticarete Brexit etkisi yeni korumacılık bağlamında tartışmalara gebe olmaktadır. Ayrıca Birleşik Krallık'ın Brexit sonrası uluslararası ticaret politikasının örneklerini henüz net göremesek de Dünya finans merkezine sahip bir başkent olan Londra'nın durumu önemli bir problem oluşturmaktadır. Birleşik Krallık'ın bir ülkede bütün olarak uygulanacak Brexit politikaları referandumda Londra'da Brexit karşıtı çoğunluk çıkmasıyla kıtasal manada bölgesel ve dünya genelinde finansal özgürlük açısından küresel bir belirsizlik ortamı yaratmıştır.

Gelişmiş ülkeler son birkaç on yılda ulaşım, iletişim ve lojistikteki gelişmelere paralel olarak sanayi üretimlerini ve yeni yatırımlarını başta Asya ülkeleri olmak üzere gelişmekte olan çevre ülkelere kaydırmışlardır. Birleşik Krallık'ın da uyguladığı benzer politika sonrasında gelişmiş ülkeler üretim ve

imalat sanayilerini yurtdışına taşıyarak daha çok enformasyon, finans ve hizmet sektörlerine yatırımlarını arttırmışlardır. Ekonomi ve siyasette geçmişten gelen etkinliği bulunması sebebiyle başkent Londra bu dönemde küresel finans ve sermayenin başkenti olarak dominasyonunu arttırmıştır. Finans kapitale dayanan bu süreç sonrası ekonomik krizle birlikte üretim ekonomisinin ülke içinde yeniden tesis edilmesi tartışmaları vuku bulmuştur. Birleşik Krallık 2020 sonrası yeni dönemde inovasyon yaratacak ve gelecekte dünya ekonomisinde talep edilebilecek ürünler açısından sanayi üretimini yurt içinde destekleyerek hem istihdamı arttırmak hem de finans ekonomisinin yanında üretim ekonomisini anavatanda yeniden canlandırma politikası gütmektedir. Katı Brexit sonucu AB politikalarından ayrılma ve kendi yasal düzenlemelerine dönüşle birlikte bunun gerçekleştirilebileceğine duyulan inanç da yeni korumacılık politikalarının uygulanması ihtimalini arttırmaktadır.

Küresel finans krizi sonrası başlayan korumacı benzer algı ve uygulamalar Brexit ile birlikte uluslararası ticarete daha geniş uygulama alanı bulabilecektir. 2016 yılındaki Brexit referandumunda AB'den ayrılık kararı çıkması sonrası Başbakan olan Theresa May ve Brexit sürecini nihayete erdirememesi sonrası May'in istifasıyla göreve gelen Başbakan Boris Johnson hükümetlerinde söylem bazında bunun ilk örnekleri görülmüştür. Theresa May ve akabinde Boris Johnson Küresel Britanya vizyonunun gereği olarak attıkları adımlar öncelikle geçmişte yurtdışına kaydırılan Birleşik Krallık imalat sanayisinin yeniden Britanya'ya döndürülmesi için ulusal strateji ve politikalar oluşturulması gereğine vurgu yapmışlardır. Britanya sanayisinin anavatandan kopmuş sektörlerinin yeniden kurulması ve yatırımların Birleşik Krallık'a alınması stratejisi ilk olarak Brexit'in gerçekleştirilmesi amacıyla başa gelen Theresa May tarafından ifade edilmiştir(Financial Times, 2016).

Avrupa Birliği üyesi olduğu dönemde Birleşik Krallık'ın önemli eleştirilerinden birisi ihracata dayalı ekonomisi ile Avrupa'nın en güçlü ülkesi konumunda olan Almanya'nın AB vesilesiyle ulusal politikalarını tüm Avrupa'da domine ettiği ve Avro alanını kullanarak Avrupa'da kendi hegemonyasını güçlendirdiğidir. Küresel ve bölgesel güçler açısından örnek verilecek olursa Çin ve Almanya ihracata dayalı ekonomileri ile dış ticareti serbestleştiren bir politikadan refah sağlarlarken ABD ve Birleşik Krallık gibi sanayileşme aşamasını erken ve hızlı tamamlayan günümüzde daha çok finans ekonomisine dayalı yapıları ile dikkat çeken ülkeler ise uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi karşısı yeni korumacı söylem ve politikaların liderliğini üstlenmektedirler. Bu açıdan tekrar ifade etmek gerekirse Brexit dünya ekonomisinde küreselleşme ve serbestleşme karşısı yeni korumacılığın yükselişine önemli örnek olarak atfedilmektedir (Ünay ve Dilek, 2018).

Tarihin farklı dönemlerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak ülkeler ekonomilerinin belirli sektörlerinde korumacılık ve serbestleşme politikalarını uygulayarak istihdam, üretim kaybı ve işsizliği

azaltmak, dünya ekonomisinden daha fazla çıkar sağlayabilmek istemektedirler. Ülkeler genellikle kriz sonrasında uluslararası ticarete korumacı politikalara başvurarak zarar görmüş ekonomilerini yeniden canlandırabilmek adına ülke içi üretimi ve akabinde ihracatı artırıcı politikaları izlemektedirler. Günümüzde yeni korumacı politikalar gelişmiş ülkeler özelinde 2008 Küresel Finans Krizi sonrası tezahür etmiştir. 2008 küresel finans krizinden Brexit'e kadar olan süreç yeni korumacılığı destekleyici minvalde değerlendirilmelidir. Britanya iç siyaseti açısından da Brexit küresel kriz sonrası oluşan yeni korumacı havanın sürdürülmesine karşılık gelen bir olay şeklinde yorumlanmalıdır. Birleşik Krallık AB içerisinde ekonomik gücünün gerilediğini Brexit ile birlikte uluslararası arenada gerçekleştireceği daha faydalı ikili ticaret anlaşmaları vasıtasıyla daha egemen bir ülke olarak daha güçlü konuma erişeceğini düşünmektedir. Brexit'in en temel ekonomik saiki, AB'nin Birleşik Krallık'ın ekonomik gelişimine ket vurduğu algısı ve iddiasıdır. Birleşik Krallık AB'den ayrılması sonrası Avrupa'dan ayrılarak ekonomik olarak küresel düzeyde daha güçlü bir ülke olabileceği algısını ada kamuoyunda güçlü olarak ihtiva etmektedir. Bu düşünce aynı zamanda Avrupa şüpheciliği ile birlikte yeni korumacılık anlamına gelmektedir. Birleşik Krallık Avrupa'nın daha az gelişmesi pahasına "komşunu fakirleştir, kendini zenginleştir" düşüncesiyle salt ekonomik çıkar düşüncesiyle 1929 Ekonomik Buhranında Avrupa kıtası dahil korumacı politikalar izlemiş, günümüzde de AB kurallarının dışında kendi belirlediği kurallara dayalı olarak Avrupa ve dünya ile ticaret yapma isteğini dikte etmek ve gerçekleştirmek politikasını uygulamak istemektedir. Avrupa'daki ticaretin AB kurallarına bağlı gerçekleştiği ve Avrupalı ülkelerin bu kurallara uyarak aralarında ve dünya ile ticaret gerçekleştirdiği düşünüldüğünde, Birleşik Krallık'ın AB kurallarına alternatif kendi kuralları ile ve mutlak çıkarının olduğu belli ekonomik sektörlere dayalı gerçekleştirmek istediği ticaret bu ülkenin korumacı politikalar uygulayabileceğini göstermektedir. Korumacılığın küresel ticaretin tamamına Birleşik Krallık'ın AB içindeki ve dışındaki ticareti neticesinde yayılabilmek ihtimali ve diğer aktörlerin de misilleme ihtimali düşünüldüğünde uluslararası ticaretin zayıflaması ile dünya ekonomisinin büyüme ve refahının sürdürülmesinde olumsuz etkiler yaratabilecektir.

Brexit, 1980'lerden günümüze desteklenen ve DTÖ'nün kurulmasıyla kurumsal desteğini sağladığı neoliberal küresel serbest ticaret uygulamalarının aşıldığı korumacı eğilimlerin yüceltildiği bir yolu açmıştır. Birleşik Krallık halkının daha radikal sağ söylemini benimsemesi ve bunun hükümet nezdinde ulusal politika olarak belirlenmesi Britanya'da yükselen aşırı sağ ile birlikte ekonomik milliyetçiliği körüklemektedir. Birleşik Krallık'ın Brexit vizyonu ile Avrupa çapında ekonomik olarak yarım asırdan fazla süredir uygulanmaya çalışılan bölgesel politikadan ayrı yolu tercih etmesi, sanayi devrimi öncesinde Birleşik Krallık'ın uyguladığı merkantilist politikaların modern zamanda yeni bir

örneğini oluşturabilir. Brexit kararı ile ortaya çıkan sonuç paralelinde AB'nin ekonomik entegrasyonunun gerilemesine sebep olması tüm kıta genelinde ulus devletler tarafından korumacı politikaların oluşturulması sonucunu dahi doğurabilecektir. Bu açıdan Brexit hem siyasi hem de ekonomik açıdan liberal kural ve değerlerin uluslararası arenada daha fazla aşınması açısından katalizör görevi üstlenebilecektir.

Birleşik Krallık ulusal ekonomisini güçlendirmek amacıyla 18. yüzyılın sonlarına kadar uyguladığı merkantilist-korumacı politikalarla bilinmektedir. Britanya 19. yüzyılda küresel siyasi ve ekonomik hegemon pozisyona erişmiştir. Sanayi devrimini gerçekleştirdikten ve önemli üretim sektörlerinde görece üstünlüğü ve rekabet avantajına sahip olduktan sonra Birleşik Krallık serbest ticaretin bayrağını taşıyan ülke konumuna bürünmüştür. Bu açıdan tüm gelişmiş ülkeler nezdinde kabul edilip uygulandığı gibi ulusal ekonomik çıkar, refah ve büyüme gerçekleştirebilmek adına Birleşik Krallık dönemlere özgü biçimde korumacı ve serbestleştirme politikasını sentezleyerek uygulamıştır. Günümüz itibarıyla 2008 küresel krizinin ve onun bağlantılı sonucu kabul edebilebilecek Brexit süreciyle Birleşik Krallık yeni dönemde ulusal çıkar temelli korumacı-serbestleştirme politikası sentezleyerek politika güdecektir.

Sonuç Yerine: Brexit Sonrası Dönemde Yeni Korumacılık: Birleşik Krallık ve AB

2008 yılının sonlarında meydana gelen küresel krizi aşabilmek amacıyla gelişmiş ülkelerin uygulamaya başladığı yeni korumacılık politikaları ticaret savaşlarını meydana getirme ihtimali oluşturmaktadır.(Çin-ABD arasında olduğu gibi) Yeni korumacılığın ülkeler ve sektörler arasında yayılması ticaret savaşlarının şiddetini doğrudan arttırma sebebi olmaktadır. Birleşik Krallık'ın Brexit kararı ve sonrasında uygulamayı düşündüğü strateji kendi ticaret politikasını AB'den bağımsız yürütecek Britanya'nın ticaret savaşlarına tek başına egemen ülke biçiminde katılarak ulusal çıkarını ekonomik milliyetçilikle gerçekleştirme ihtimalini taşır.

Brexit Britanya ve AB arasında finans ile mal piyasaları açısından uygulanacak yeni kural ve politikalara bağlı biçimde risk ve avantajları bir arada sunmaktadır. AB finansal piyasalarda sosyal ve liberal yönü ağır basan korumacılık karşıtı politikalar izleme yanlısıdır. Birleşik Krallık'ın izleyeceği yeni ticari ve mali politikalara bağlı olarak finansal düzenlemelerin yapısında gerileme, buna bağlı olarak finansal piyasaların etkinliğinin azalmasına sebep olabilir. Korumacı politikaların uygulanması ihtimaliyle birlikte mevcut finansal sisteme sermayenin dolaşımına yönelik özgürlükler temelinde zararlar vereceği ifade edilmektedir. Kendi yasal ticari ve finansal düzenlemelerini Brexit geçiş süreciyle birlikte oluşturmaya başlayacak Birleşik Krallık'ın AB yapısından ayrılması ile kıtada Anglosakson ve

kara Avrupası ticaret, ekonomi ve finansal ikili sistem meydana gelecektir. Kıta içi finansal ve ticari işlemlerde iki tarafın kuralları uygulanacağından ve uzun yıllardır AB'nin yekpare kendi sistemi içerisinde gerçekleşen bölgesel ticaret kuralları ortadan kalkarak ikircikli bir yapıya dönüşecektir. Brexit ile birlikte bölgesel ticari ve finansal sistemde Avrupa genelinde oluşacak yeni yapı istikrar ve etkinlik açısından ticari olumsuzluklar yaratabilir.

Brexit AB ve Britanya'da sistemik risk ve krizlerin oluşmasına ön ayak olabilir. Avrupa kıtasındaki sistemik krizler küreselleşmenin etkisiyle başta Amerika ve Asya piyasalarına ve tüm dünyaya yayılma riskini barındırabilir. Birleşik Krallık'ın AB'den ayrı biçimde gerçekleştireceği düzenlemelerin AB müktesebatından farklılık ve uyumsuzluk düzeyi sistemik krizin başat sebebi olacaktır. Finansal sermaye ve mal hareketliliği ile ticari açıdan birbirlerinin önemli ortakları olan taraflar arasındaki ticari faaliyetlerdeki azalmalar Birleşik Krallık'ın kendi kural koyuculuğunu (self-rule) korumacılıkla birleştirmesi durumunda dünyanın en büyük ekonomisi olan AB'nin tamamında ekonomik büyüme ve istihdam açısından olumsuz etkiler doğuracaktır. Avrupa'dan ayrı bir finansal kurallar düzeni içindeki Birleşik Krallık'ın başkenti Londra'dan önemli finansal şirketlerin Frankfurt, Paris veya Dublin'e taşınması tarafların teşvikleri arttırarak finansal piyasalarda etkin olma savaşlarını meydana getirebilecektir. Brexit ile birlikte Avrupa düzeyinde finansal bilgi paylaşımının zayıflaması entegrasyonsuz bölgesel Avrupa piyasası dünya ekonomisindeki ağırlığı sebebiyle uluslararası ticarete zararlar verebilecektir.

Fazla regüle edilmiş, ikircikli ve etkisiz Avrupa finansal piyasalarının Britanya ve AB taraflarınca daha korumacı hale gelmesi Avrupa'da sermaye hareketliliği serbestliğine ket vurabileceği gibi serbest piyasa rekabet kurallarının aşınması ve korumacı politikalarla malların ve sermayenin serbest girişi zayıflayabilecektir. Britanya ve AB piyasaların düzenlemesine ilişkin temelde farklı yaklaşımlara sahiptirler. Britanya düzenlemeleri geleneksel ve teamül kurallarına ilişkin olay temelli gerçekleşirken kıta Avrupası ve AB yapısında medeni kanun düzeyinde uygulama esasları konularak belirlenmekte ve kuralcı yol izlenmektedir. Britanya'nın düzenlemelerinde olay ve örnek temelli esnek bir işleyiş bulunmakta bu durum anglo-sakson hukukunun bir tezahürü şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu esneklik Londra'nın uluslararası en büyük finans merkezi olmasında önemli rol oynamıştır. AB'nin müktesebata dayalı ve esnek olmayan katı kuralcı ve bürokratik yapısı kıta Avrupası hukukunun bir ürünüdür. Birleşik Krallık'ın AB gümrük birliği veya ortak pazarına AB müktesebatını uygulamaksızın kendi kuralları ile giriş yapabilmesi pek olası görünmediğinden sistemsel krizin çıkma ihtimali de artmaktadır. Ayrıca uzun yıllar boyunca AB müktesebatını uygulayan Birleşik Krallık'ın yüzlerce kuralı barındıran ortak düzenlemelerden ayrılıp kendi ulusal hukukuna kendi düzenlemelerini yeniden

aktarabilmesini kısa zamanda gerçekleştirebilmesinin zorluğu geçiş sürecinde AB kurallarının daha uzun süre uygulanabileceğini göstermektedir.

Brexit ile birlikte Birleşik Krallık AB'den ayrılmıştır ancak kendi düzenlemelerini tamamen gerçekleştirip egemen politikalar izleyebilmesi konusu belirsizliğini koruduğundan Brexit'in Britanya halkı ve siyasi seçkinleri nezdinde gelecekte oluşturulacak politikalara ilişkin temel argümanları, söylemleri ve manası düşünüldüğünde korumacı eğilim gözümüzün önünde var olmaktadır. Birleşik Krallık Avrupa'nın genelini kapsayan finansal piyasaların düzenlenmesinde inşacı rolünü bundan böyle üye olmadığı için kaybedecek, AB ise regülasyonlar konusunda en esnek ve liberal üyesini kaybedecektir (Danielsson and others, 2016). Brexit ile birlikte AB yapısında piyasaların daha da düzenlenmesi Avro krizi bağlamında ele alınacağından AB içinde daha homojen ve düzenlenmiş ancak etkinliği ve güvenliği daha zayıf ve maliyetli finansal piyasalar sistemi kıta Avrupası düzeyinde korumacılığı artırabilecektir.

AB'nin daha merkezîyetçi bir hale gelmesinin kaçınılmazlığı veya gerekliliği tartışmalarının ötesinde AB günümüze değin anglo-sakson serbest piyasa ekonomisi ile kıta Avrupasına özgü daha sosyal ekonomik modeli bir potada eriten yapı olarak görülmüştür. Ayrıca kıta avrupasına ait bürokratik devletçiliğin de serbest piyasa ekonomisi ile kaynaştırılması Brüksel'deki AB kurumları ve üyelerinin dönüşümleri ile sonuçlanmıştır. AB Avrupa piyasa devleti olarak da adlandırılmış ve demokratik eksiklik, ekonomik canlılık, sosyal uyum ve siyasal yönünün zayıflığı son dönemde yaşanan içsel ve dışsal krizlerle yeni eleştirilere maruz kalmıştır. Brexit bu açıdan serbest piyasayı demokrasiden ziyade teknokratik-bürokrasi düzeniyle uygulamaya çalışan sentezci AB yapısının Birleşik Krallık tarafından reddi açısından değerlendirilmelidir (Pabst, 2016).

Birleşik Krallık tarihsel açıdan kendisini serbest ticaretin en büyük savunucularından biri olarak ifade etmektedir. Serbest ticaret yanlısı bir ülkenin ekonomik milliyetçilik saikiyle AB Tek Pazarından ayrılması bu durumla çelişmektedir. Günümüzde korumacılık karşıtı bir politikanın savunuculuğunu üstlenirken yurt içi sorunların tamamı yegane AB sorumluluğundaymışçasına tartışılmış, Britanyalı politikacılar küresel düzeyde yaşanan krizin AB sisteminden kaynaklı yeterli önlem alınamadığından şiddetlendiğini halka bildirmişlerdir. Küresel finans sistemindeki bozukluklar, büyük şirketlerin krizlerdeki etkisi ve dünya genelinde oluşturulan servetin ultra zenginleri yaratarak halkın genelinde yarattığı huzursuzluk bu tartışmalarda bahis konusu olmamıştır (Sampson, 2017:181-182). Ortak Pazardan kaynaklanan AB içi göç ve demokrasiden yoksun AB'nin bürokratik düzenleyici, kural koyucu yapısı Birleşik Krallık'da Brexit'in desteklenmesi açısından öne çıkan argümanları oluşturmuştur. AB'nin kıtadaki ve Birleşik Krallık'ı etkileyen tüm sorunların müsebbibi olarak

gösterilmesi, AB düzeyinde gerek duyulan ekonomik ve mali mekanizmaların oluşturulamadığı gerçeğini göstermiştir. Tarafların karşılıklı bağımlılığı düşünüldüğünde Birleşik Krallık'ın AB yapısından ayrı olarak başta ekonomi olmak üzere tüm sorunlarını tek başına çözebilmesi mümkün görünmemekte refah ve istikrar için kıta genelinde Avrupa dayanışmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Acar, M. (2004). İktisadın Ezeli Sorunsalı: Serbest Ticaret mi, Korumacılık mı?. *Piyasa Bahar*, 3(10): 1-23. <http://www.liberal-dt.org.tr/index.php?message=article&art=211>, (Erişim Tarihi: 19.06.2020).
- Aslan, N. (2007). “Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme”, Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım. (2. Baskı) (Ed. O. Küçükahmetoğlu vd.). Bursa: Ekin Yayınevi, 5-22.
- Ben-Ami, D. (2017). World Trade: Is Protectionism on the Rise?. <https://www.ipe.com/world-trade-is-protectionism-on-the-rise/10017403.article>, (Erişim Tarihi: 15.01.2020).
- Danielsson, J. and others (2016). On the financial market consequences of Brexit. VoxEU.org, (Erişim Tarihi: 22.06.2020).
- Davis B. ve Hilsenrath J. (2017). Whatever Happened to Free Trade. *The Wall Street Journal*.
- Financial Times (2016). UK Industry Welcomes Theresa May's Strategy Pledge.
- Jeffrey, F. ve Lake, D. A. (2003). International Economic Policy Perspectives on Global Power and Wealth. (Fourth Edition), London and Newyork: Routledge.
- Mangır, F. ve Acet, H. (2014). Serbest Ticaret ve Korumacılık, Avrupa Birliği'nde Malların Serbest Dolaşımı ve Türkiye'nin Uyumu. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Dr. Mehmet YILDIZ Özel Sayısı, 93-108.
- Pabst, A. (2016) Brexit, Post-liberalism and the Politics of Paradox. *Telos*, (176), 189-201.
- Sampson, T. (2017). Brexit: The Economics of International Disintegration. *Journal of Economic Perspectives*, 31(4), 163–184.
- Tuncer, S. (1994). Korumacılık Teori ve Uygulama. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, 238-266.
- Tupy, L. M. (2005). Trade Liberalization and Poverty Reduction in Sub- Saharan Africa. *CATO Institute Press, Policy Analysis, No. 557*.
- UNCTAD (2010). International Trade After the Economic Crisis: Challenges and New Opportunities.
- Ünay, S. ve Dilek Ş. (2018). Yeni Korumacılık ve Ticaret Savaşları. *SETA*, (228).

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Genişleme Politikası

Fazlı Doğan¹

Gülistan Yeni²

Giriş

Bu çalışma, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) genişleme politikasının entegrasyonda derinleşmeyi olumsuz etkilediğini ileri sürmektedir. ŞİÖ'nün genişleme politikasıyla hem örgütün işbirliği yaptığı ortak gündemlerin çoğalması hem de örgüte üye olan devlet sayısının artması kastedilmektedir. Bu bakımdan ŞİÖ kurulduğu günden beri gündemlerini çoğaltarak ve işbirliği imkanlarını geliştirerek varlığını sürdürmektedir. Bu ortak gündemlerdeki işbirliği düzeyi ve örgütün bu gündemleri yönetme kapasitesi entegrasyonda derinleşme olarak kabul edilmektedir. Entegrasyonda derinleşme düzeyi ortak gündem olan alanlarda yeterli seviyeye gelmeden yeni ve farklı önceliklere sahip üyelerin ŞİÖ'ye katılması, böylece, olumsuz olarak görülmektedir. ŞİÖ'nün göreceli olarak kısa tarihine bakıldığında entegrasyonda derinleşmeyi beklemeden çeşitli statüler de tanımlayarak Avrasya bölgesinde genişlediği görülmektedir.

ŞİÖ'nün kuruluş tarihi, 15 Haziran 2001'dir. ŞİÖ Şanghay'da altı Avrasyalı devletin yani Kazakistan Cumhuriyeti, Çin Halk Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Tacikistan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti tarafından 1996 tarihinde başlayan Şanghay Beşlisi denen sürece Özbekistan'ın 2001'deki zirveye katılımı ile ortaya çıkmıştır. Örgüt hayatına altı tam üyelik statüsüne sahip olan devlet ile başlamış ve 2017'de tam üye sayısını Hindistan ve Pakistan'ın katılımı ile sekize yükseltmiştir. 2017 tarihi bu bakımdan tam üyelik anlamındaki ŞİÖ'nün ilk genişleme dalgası olarak da görülmektedir. ŞİÖ genişleme politikasını sadece tam üyelik kapsamında değil fakat aynı zamanda çeşitli statüler üzerinden de sürdürmektedir. Bu statülerden birisi gözlemci üye statüsüdür. Günümüzdeki gözlemci statüsüne sahip olan üyeler Afganistan, Belarus, İran ve Moğolistan olarak dört tanedir. Bir diğer üyelik statüsü ise diyalog partnerliğidir. Günümüzün diyalog partnerliği statüsünde olan üyeleri Azerbaycan, Ermenistan, Kamboçya, Nepal, Türkiye ve Sri Lanka şeklinde sıralanabilir. ŞİÖ bu şekilde geniş bir coğrafyada etkili bir aktör olmaya çalışmaktadır.

ŞİÖ'nün resmi internet sayfasında örgütün amaç ve ilkeleri sayılmaktadır. Buna göre ŞİÖ'nün amaçları üyeleri arasındaki komşuluk ve karşılıklı güveni güçlendirme; politika, ticaret, ekonomi, araştırma, teknoloji, kültür, eğitim, enerji, turizm, çevrenin korunması gibi alanlarda etkili işbirlikleri desteklemek; bölgede istikrar, güvenlik ve barışın sağlanması ve sürdürülmesi için gösterilen çabalara katılmak ve demokratik, açık ve akılcı bir yeni uluslararası politik ve ekonomik düzenin kurulmasına çalışmak olarak görülmektedir. ŞİÖ ilkeleri ise “Şanghay Ruhu” olarak da sembolize edilen karşılıklı güven, karşılıklı fayda, eşitlik, karşılıklı dayanışma, kültürel çeşitliliğe saygı, ortak kalkınma arzusu, bağılantısızlık, üçüncü ülkeyi hedefe almama ve açıklık olarak değerlendirilmektedir (SCO, 2020).

ŞİÖ'nün kurumsal yapısına bakılınca yedi tane temel organı olduğu görülmektedir. İki daimi olan bu organlar: Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanlığı Konseyi, Bakanlar Konferansı, Ulusal Koordinatörler Konseyi, Sekreteryaya ve Bölgesel Anti Terörizm Merkezi(RATS). Devlet Başkanları Konseyi ŞİÖ'nün en büyük organı olarak örgütün eylemlerini belirleme, tanımlama gibi amaçlara sahiptir. Devlet Başkanları Konseyi yılda bir defa toplanır ve

¹ Fazlı Doğan, Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, fdogan@sencuk.edu.tr

² Gülistan Yeni, Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, glstnyeni93@gmail.com

kararlar alır, örgütün bütün önemli konularında önderlik etmekle sorumludur. İkinci sırada ise Hükümet Başkanları Konseyi yer alır. Hükümet Başkanları Konseyi örgütün çok taraflı işbirliği stratejileri ve öncelikli alanları üzerinde çalışmak, örgütün yıllık bütçesini oluşturmak ve acil ekonomik konulardaki meseleleri çözmek gibi görevleri yerine getirir. Diğer geçici organlar da kendilerine verilen örgütün gündemleri sağlık, eğitim, kültür, ulaşım, ekonomi, savunma gibi konularda çalışırlar. Örgütün iki daimi organı olan Sekreteryaya Pekin’de ve RATS’ın yürütme komitesi de Taşkent’te bulunur (Doğan, 2018: 482-483). RATS ŞİÖ’nün ilk ortak gündemi olan güvenlik konusu ile ilgili kurduğu organdır. RATS faaliyetine göreli olarak geç başlasa da oluşturulması fikri Şanghay Beşlisi dönemine rastlar. RATS Taşkent’te 2004 yılında kurulmuştur ve ŞİÖ’nün en somut sonuçlarından biri olarak görülmektedir. Pekin merkezli sekreterlik ile birlikte RATS, ŞİÖ Şartında tanımlandığı gibi örgütün kurumsal omurgasını oluşturmaktadır. İstihbarat toplamak ve paylaşmaktan sorumlu olan RATS faaliyetlerinin en önemli parçası, terörist, ayrılıkçı ve aşırılık yanlısı aktörler hakkında bir veri tabanının oluşturulması olmuştur (Maduz, 2018: 12).

ŞİÖ kurulduğu günden beri hem işlevsel olarak hem de üyelik anlamında genişlemektedir. Bu genişleme ve işlevsel gelişme ŞİÖ üyelerinin örgüt içi ilişkilerinden ve farklı önceliklere sahip olmasından etkilenmektedir. Örneğin, Çin Sincan-Uygur’daki gelişmelere bağlı olarak Orta Asyalı komşularıyla ilişkilerini geliştirmek ve o bölgedeki sınırlarını güvence altına almak istemektedir. Rusya ise bölge üzerindeki tarihsel ağırlığını sürdürme peşindedir. ŞİÖ içinde bir Rus ve Çin işbirliği olduğu kadar rekabeti de söz konusudur. Orta Asyalı küçük devletler ise ŞİÖ sayesinde iki süper güç olan Rusya ve Çin’i birbirine karşı dengeleme fırsatı bulmakta ve uluslararası politikada etkili olma fırsatı aramaktadır (Dadabev, 2014: 102-103). Yeni üyelerin katılımı neticesinde bu öncelikler ve entegrasyonda derinleşme bağlamı yeniden değerlendirilmelidir. Bu bakımdan Hindistan ve Pakistan’ın tam üye olmasının örgütün etkinliğini azaltacağı şeklinde değerlendirmeler vardır.

Bu çalışma, ŞİÖ’nün genişleme politikasını ortaya koymak için iki ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta ŞİÖ’nün tarihsel gelişimi ve tarihsel gelişimine de bağlı olarak gündemlerinin çoğalması ele alınmaktadır. İkinci başlıkta ise ŞİÖ’nün yeni üye kabulü anlamındaki genişlemesi ele alınmaktadır. Bu bağlamda Rusya ve Çin’in genişlemeye yaklaşımı ve yeni üyelerin entegrasyona olası etkileri üzerinden bir değerlendirilmektedir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme bağlamında genişleme ve derinleşme ilişkisinin kısa bir analizi yapılmıştır.

1. ŞİÖ’nün Tarihsel Gelişimi ve Gündem Genişlemesi

ŞİÖ’nün ortaya çıkışında Soğuk Savaş sonrası Rusya ve Çin ilişkilerinin seyri belirleyici olmuştur. Çin-Rus ilişkileri Soğuk Savaş sonrası iki ülkenin de ihtiyaçları dolayısı ile pozitif bir hava yakalamıştır. 1990’ların başında bu yakınlaşma ilişkilerin geliştirilmesi şeklinde somut çıktılar vermeye başlamıştır (Akman, 2015: 312-313). Çolakoğlu’na göre, Soğuk Savaş’tan sonra Rus-Çin yakınlaşmasının üç sebebi vardır. Bunlar: iki ülkenin sahip olduğu uzun ortak sınırların güvenliğini sağlamak için işbirliğine ihtiyaç duyma; Çin ve Rusya’nın karşılıklı ekonomik çıkarlar ve ABD karşılığında birleşmektir. İki ülke de Soğuk Savaş sonrası Amerikan değerlerine uyum sağlamada ve Amerikan tek taraflı girişimlerinden rahatsızlıklarını gizleme gereği duymamıştır. Rusya açısından ayrıca NATO’nun genişlemesi de temel bir tehdit olarak görülmüş ve Çin ile yakınlaşmıştır (Çolakoğlu, 2004: 174-175). Sınır sorunları yanında enerji konusunda Çin ve Rusya ilişkileri önemli bulunmaktadır. Enerji konusundaki iki ülkenin pozisyonu ŞİÖ bağlamına da sokularak bir arz ve talep güvenliği tesis edilmeye çalışılmaktadır (Stobdan, 2008: 536-537).

Soğuk Savaş sonrası Orta Asya’da yeni bağımsız olan devletler de ŞİÖ’ye giden süreçte önemli aktörler olarak görülür. Çin bu bağımsız olan devletleri hemen tanıyarak bu ülkelerle sınır sorunlarını çözme ve iyi komşuluk ilişkileri geliştirme yoluna gitmiştir. Böylece Sincan-Uygur konusu gibi kendi sorunlarına yeni bir dış tehdit eklemekten korunmuştur. Ayrıca yeni bağımsız olan devletlerle iyi

ilişkiler kurarak tarihsel talepleri konusunda yeni destekler de bulma olanağı yakalamıştır (Yuan, 2010: 857). Orta Asyalı yeni bağımsız olan devlet ise SSCB tecrübelerini de göz önünde bulundurarak öncelikle bağımsızlıklarını sürdürme güdüsüyle hareket etmiştir. Özellikle bağımsızlık sonrası kısa sürede yeni ortamda kendilerine uygun rol ve pozisyon konusunda sıkıntılar yaşamıştır. Bu bakımdan Orta Asyalı yeni bağımsız olan devletlerin öncelikleri elde ettikleri bağımsızlıklarını ve güvenliğini korumak, ekonomik manada radikal değişikliklere gidilmek ve etki alanlarının oluşturulması şeklinde sayılabilir. Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını koruması ve sürdürme amaçları yanında Rusya'nın etkilerini de sınırlama ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Altundağ, 2016: 102-103). ŞİÖ'ye giden süreçte bu arayışlar da etkili olmuştur.

ŞİÖ'yü mümkün kılan pratik gelişmelerin başında sınır sorunları konusunda 1990'lardaki başarılı girişimler gelmektedir. Sınır güvenliği konusu bu bakımdan ilk temel pratik örnektir. Ve sınır sorununu çözmek için atılan adımlar meselenin başlangıç noktasını oluşturur (Eren, 2017: 79). Bu bakımdan 1996 yılındaki zirvede Şanghay Beşlisi olarak kabul edilen girişim başlatılmıştır. Şanghay Beşlisi ŞİÖ'nün başlangıcı veya öncülü olarak kabul edilir. 1996 yılındaki Şanghay Beşlisi zirvesinde “Sınır Bölgelerindeki Askeri Alanlarda Güven Artırıcı Önlemlere İlişkin Anlaşma”; 1997 yılındaki zirvede ise “Sınır Bölgelerinde Askeri Gücün Karşılıklı Azaltılması Anlaşması” ile sınır sorunu çözüme kavuşmuştur. Şanghay Beşlisi'nin üçüncü zirvesinde ise ekonomik işbirliği vurgusu yanında ŞİÖ'deki üç şeytan olarak adlandırılan tehdit kaynakları da sayılmıştır (Çolakoglu, 2004: 177-179). Şanghay Beşlisi her yıl düzenli toplantılar yaparak işbirliği konusunda kazanımlar elde etmiş ve nihayetinde altıncı zirve olan 15 Temmuz 2001 zirvesine Özbekistan'ın katılımı ile altı üyeli olarak kurulmuştur (Eren, 2017: 80-81).

ŞİÖ'nün resmi kuruluşu 11 Eylül olaylarından daha önce gerçekleşmiştir. Özellikle üç şeytan tanımı daha örgüt resmen kurulmadan önce örgütün temel gündemi haline gelmiştir. Şanghay Beşlisi sürecinde kabul edilen ve ŞİÖ içinde de varlığını sürdüren üç şeytan terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılık olarak karşımıza çıkar. Bu yeni nesil tehditler bir bakıma ŞİÖ'yü kuran devletlerin de temel sorunlarının bir ifadesidir. Örneğin, Çinliler için etnik ve dini ayrılıkçı tehdit Sincan'dan gelirken Ruslar için Çeçenistan gibi bölgelerden gelmektedir. Orta Asyalı devletler ise iktidarlarına yönelecek tehditleri üç şeytan kategorisine sokarak iktidarlarını koruma yolunu bulmuşlardır (Rodriguez-Merino, 2019: 31).

ABD'nin Soğuk Savaş sonrası Avrasya'ya yönelik politikaları 11 Eylül olayları öncesinde petrol şirketleri nezdinde sınırlı düzeyde kalmıştır. Ancak ABD Afganistan'ı işgal ettiğinde bölgeye tam olarak yerleşme fırsatı da bulmuştur (Pirinççi, 2008: 209-216). Bu bakımdan 11 Eylül olayları ve ABD, ŞİÖ'nün gündemlerini geliştirme ve genişletme anlamında oldukça etkili olmuştur. Zira Renkli Devrimlerdeki Amerikan yaklaşımı Rusya, Çin ve Orta Asyalı ülkeleri daha sıkı işbirliğine itmiştir. Rusya ve Çin benzer kaygılarla ŞİÖ'yü güçlendirme yoluna gitmiştir (Altundağ, 2016: 103). Hatta, 11 Eylül olaylarından sonra ABD'nin Orta Asya ülkeleri ile ikili anlaşmalar yaparak askeri üsler kazanmaya başlaması ŞİÖ'nün ölü doğduğu iddialarını da beraberinde getirmiştir. Rusya ve Çin ABD'nin artan etkisinden rahatsız olarak ŞİÖ'nün geliştirilmesine daha çok önem vermeye başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak RATS üzerinden terörizme karşı tatbikatlar da başlatılmıştır (Yuan, 2010: 864).

ŞİÖ'nün en önemli varoluş sebebi veya başka bir ifadeyle temel gündeminin güvenlik olduğu söylenebilir. Başlangıçta bu anlamda ŞİÖ'nün dar ve sınırlı bir gündeme sahip olduğu sonucu çıkarılabilir. ŞİÖ, özünde bir bölgesel güvenlik örgütüdür. “Üç şeytan”, diye anlatılan terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkla mücadele, ise örgütün var oluş amacı olarak görülmektedir. Zamanla güvenlik konuları da üç şeytanın ötesine geçerek silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ve sınır ötesi organize suçlar da tehdit kapsamına girmiştir. Şanghay Beşlisi ile başlayan ortak güvenlik gündemi 2000'lerde ŞİÖ'deki anlaşmalarla etkili işbirliğinden ortak ilkelere ve ruha da genişletilmiştir (Maduz, 2018: 11-12). Ortak tehdit terörizmin engellenmesi için RATS çalışmaktadır. Güvenlik dışındaki en önemli ŞİÖ gündemi ise ekonomik işbirliğidir. Ekonomik işbirliği kapsamına enerji ve ulaşım alt yapısının yenilenmesi eklenebilir. Yine ekonomik işbirliği gündemini geliştirmek için İş Konseyi ve İnterbank Birliği gibi

ŞİÖ kuruluşları aracılığıyla altyapı maliyetleri karşılanmaktadır. Enerji güvenliği konusundaki girişimler de esasında ekonomik işbirliği gündemine bağlanabilir (Yesevi, 2013: 1).

Ekonomik işbirliği gündemi yanında ayrıca ŞİÖ'nün ticari alanda da entegrasyonu geliştirme çabası söz konusudur. Bu bağlamda, ŞİÖ üyeleri ticaret engellerinin kaldırılması konusunda yeterli motivasyona sahip olmasalar da dünyadaki gelişmeler çeşitli dönüşümleri zorlamaktadır. Rusya'nın öncülük ettiği Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun sınırları veya Çin'in büyüme modelindeki değişim bu bağlamda ele alınabilir. Ticari işbirliği kapsamında yeni bir takım girişimler de ortaya çıkmaktadır. Xi'nin ticari engelleri kaldırmak ve engelsiz ticareti teşvik etmek amacıyla İpek Yolu projesine yaptığı yatırımlar ticari entegrasyonun önemini ortaya koymaktadır. ŞİÖ'de Ticaret Savaşları olarak bilinen süreçte ticari alanda entegrasyonu geliştirmek için bir çaba olduğu görülmektedir (Kembayev, 2018: 9).

ŞİÖ, sadece güvenlik odaklı bir örgüt olarak ortaya çıksa da genişlemesini sürdürmektedir. Kuruluşundan beri güvenlik gündeminin yanına, siber güvenlik, ekonomi, enerji işbirliği, kültürel alanlarda işbirliği ve eğitim alanları gibi konular da ortak gündemler olarak devreye girmiştir. Entegrasyondaki başarı düzeyi ise farklı farklıdır. Ekonomi ve güvenlik konusunda önemli başarılar elde edilmiştir. Ancak üyelerin ŞİÖ'nün örgütün fonksiyonel işbirliği ve genişlemesinde aynı görüşlere sahip olmadığı veya aynı derecede istekli olmadığı söylenebilir. Başat üyelerden Çin'in ŞİÖ'nün önemli fonksiyonel alanlarda geliştirilmesi için en istekli üyesi olduğu söylenebilir. Rusya ise aynı isteğe sahip değildir. Rusya'nın tutumu ve Orta Asyalı üyelerin yetersizliği ŞİÖ'nün gündem genişlemesinin ve entegrasyondaki derinleşmenin önündeki temel engellerdir. Çin dışındaki bütün ŞİÖ üyeleri Rusya'nın öncülük ettiği farklı örgütlere de üye olduğu için ve Rusya Orta Asya'da Çin'in etkinliğini baltalamak için ŞİÖ'nün güçlenmesi engellenmektedir (Song, 2014: 93-94).

Gündem genişlemesi meselesi nihayetinde Şanghay Ruhü olarak anlatılan ŞİÖ ile elde edilen kazanımların geliştirilmesine de olanak vermektedir. Şanghay Ruhü ile ŞİÖ'nün fonksiyonel olarak gündemleri geliştirilmektedir. Örneğin sınır sorunlarının çözümü, terörizm, ayrımcılık, dini aşırılıkla mücadeledeki başarılar ekonomik ilişkilerin yoğunlaştırılması, ulaşım koridorları ve yeni boru hatları rotaları gibi gelişmiş alt yapı yatırımları ŞİÖ'nün yeni gündemleri olarak kendini göstermektedir (Dadabev, 2014: 106-107). Kısaca ifade edecek olursak dar ve sınırlı gündemlerdeki başarılar görüldükçe diğer bütün örgütlerde olduğu gibi yeni konularda da işbirliği arayışı üyeleri motive etmektedir.

2. ŞİÖ'nün Genişleme Politikası

ŞİÖ'nün coğrafi olarak yani yeni üyelerle genişlemesi kurulduğu sırada kabul edilen bir prensiptir. Ancak genişleme konusunun nasıl ele alınacağı konusunda o dönemde belirgin bir düzenleme de ortaya konmamıştır. Tarihsel olarak coğrafi ve yeni üyelere sahip olma anlamındaki genişlemenin seyrinde önce gözlemcilik statüsü 2004'te kabul edilmiştir. Moğolistan bu bakımdan ilk gözlemci üyesi olarak kabul edilmiştir. 2005 yılında ise Pakistan, İran ve Hindistan da gözlemci üyeler olarak örgüte dâhil olmuştur. 2008 yılında “Diyalog Ortaklığı Statüsüne İlişkin Düzenlemeler” kabul edilmiş ve buna göre 2009'daki zirvede Belarus ve Sri Lanka bu statü ile üye olmuştur. 2010'da Afganistan da toplantıya katılmış ve 2012'de gözlemci üye olması ile örgüt genişlemeye devam etmiştir. 2010'daki zirvede bir de “Genişleme Prosedürü Belgesi” kabul edilerek (Eren, 2017: 81) genişleme konusunda belirgin kriterler ve şartlar oluşturulmuştur.

ŞİÖ üyelik prosedürüne yönelik 2009'da başlayan çalışmalar 2011'de tamamlanmıştır. Ortaya çıkan düzenlemeye göre, ŞİÖ tam üyelik statüsü ile üye olmak isteyen ülkelerden çeşitli kriterlere uyması istenmektedir. Özetle bu kriterler: Avrasya bölgesinde bulunmak, bütün ŞİÖ üyeleriyle diplomatik ilişkilere sahip olmak, hâlihazırda ŞİÖ'de gözlemci veya diyalog partnerliği statüsünde üye olmak. Ayrıca bu kriterlere ek olarak ŞİÖ örgüt üyeleriyle aktif ticareti sürdürmek ve ekonomik ve insani bağları devam ettirmek de sayılmaktadır. Yine üye olmak isteyen devletin BM yaptırımlarına tabi

olmaması ve yine bir silahlı çatışmanın tarafı olmaması gibi özelliklere sahip olması istenmektedir. Aday ülkenin ŞİÖ Devlet Başkanları Konseyi'ne ulaştırılmak ve görüşülmek için üyelik talebini Dışişleri Bakanları Konsey'i başkanına resmi bir mektup vermesi ile (Roy, 2012: 647) süreç işletilmeye başlanmaktadır.

ŞİÖ üyeleri arasındaki çıkar ve güç ilişkileri ve önceliklerdeki farklılıklar, örgüte ilişkin diğer konularda olduğu gibi genişleme konusunda da kendini göstermektedir. Şaşırtıcı olmayan şekilde bu bağlamda da Çin ve Rusya iki ucu temsil etmektedir. Çinlilerin yaklaşımı ŞİÖ'yü yeterince güçlendirmeden yeni üyelerin kabul edilmesinin uygun olmadığı yönündedir. Bu yaklaşım ilk gözlemci üyenin kabul edildiğinde de önceliğin yeni üyeleri kabul etmek değil işbirliği ve kalkınmaya yatırım yapmak olduğu güçlü şekilde vurgulanmıştır. Rusya ise genişleme konusunda istekli davranmaktadır. Bir bakıma ŞİÖ'deki Çin etkisini iyi ilişkilere sahip olduğu ülkelerin katılımının sağlanması ile azaltmak istemektedir (Song, 2014: 98-99).

Açıklanan kriterler eşliğinde Moğolistan'ın genel dış politika davranışı dolayısı ile tam üyelik talebinin olmadığını söyleyebiliriz. Moğolistan dışındaki üyelerin tam üyelik talebi olduğu ortadadır. İran'ın talepleri ise BM veya ABD yaptırımları dolayısıyla kriterleri sağlamadığı için kabul görmemektedir (Ranganathan, 2002: 44). İran en istekli aday olsa da çeşitli yaptırımlara maruz kaldığı için üyelik kriterlerini sağlayamamaktadır. Bu durum İran'ın teokratik yapısı ve buna yönelik politikalarının ŞİÖ içinde sakıncalı bulunduğu şeklinde de görülebilir. ŞİÖ ile İran ilişkilerinde din önemli bir değişkendir. İran, hem stratejik olarak yalnızlığına son vermek hem de ŞİÖ içinde ve sayesinde sahip olduğu doğal kaynaklar için Çin ve Hindistan pazarından yararlanmak gibi amaçları tam üyelik ile gerçekleştirmek istemektedir (Akbarzadeh, 2015: 89-90). Çin, ŞİÖ'nün üçüncü tarafı hedef alan bir ittifak olmadığını ısrarla vurgulaması, ŞİÖ'yü bir diyalog ve dayanışma enstrümanı olarak görmesi, enerji güvenliği ve iç güvenliğin sağlanması gibi amaçlar bağlamında genişleme konusuna bakmaktadır (Yuan, 2010: 861-862). Rusya unsurunu dikkate alarak bir denge arayışı içinde genişlemeyi ele almakta ve örneğin İran konusunda tavrı olumsuz olmaktadır.

Türkiye de ŞİÖ üyesi olmak istemiş ve bu isteğine ilişkin ilk başvurusunu 2005 yılında gerçekleştirmiştir. Zira Türkiye enerji kaynakları anlamında en önemli ithalatını ŞİÖ havzası denen bölgeden yaptığı ve nüfusu ile önemli bir pazar olma durumunu da koz olarak kullanmak istemiştir (Işık, 2016: 151-172). Türkiye'nin 2005'teki tam üyelik talebi reddedilse de 2011 yılındaki diyalog partnerliği talebi 2012'de kabul edilmiş ve halen ŞİÖ diyalog partnerliği statüsündeki üyesidir (Marangoz ve Denizci, 2017: 75-90). ŞİÖ'ye yüklenen anlamlar üzerinden Türkiye'nin üyeliği hem Rusya hem de Çin için kabul edilesi bir durum olarak görülmektedir. NATO üyeliği, AB ile gelinen seviye, Gümrük Birliği üyeliği gibi nitelikleri ile Türkiye tam üye olursa ŞİÖ'nün daha da güçleneceği ortadadır. Aynı nitelikleri dolayısı ile ilk başvurusu kabul edilmemiştir (Yardımcıoğlu ve Koçarlan, 2012: 171). Bazı analizler ise, Türkiye'nin ŞİÖ'ye tam üyelik talebi AB ilişkilerini geliştirmek için bir koz veya bir reaksiyon olduğu şeklindedir (Yesevi, 2013: 4-10). Tam üyelik değil belki ama mevcut statüde veya gözlemci statüsü ile ŞİÖ içinde yer alması Türkiye'nin diğer bağlaşıkları olan NATO gibi örgütlerce de olumlu karşılanan bir durum olarak görülebilir (Çomak ve Gökarp, 2008: 336-344). Türkiye'nin ŞİÖ içinde geliştirmek istediği ilişkinin yönünü tarihsel eksenindeki bir değişim değil de Orta Asya ile bağlarını güçlendirmek, ekonomik ve ticari kapasitesini arttırmak macına hizmet ettiği söylenebilir.

Tablo1: ŞİÖ Entegrasyon Modeli

Tam Üyeleri	Gözlemci Statüsündeki Üyeler	Diyalog Partnerliği Statüsündeki Üyeler
Çin	Afganistan (2012'den beri)	Azerbaycan (2016'dan beri)
Hindistan (2017'den beri; 2005-2017 arası gözlemci)	Belarus (2015'den beri; 2009-2015 arası partner)	Kamboçya (2015'den beri)
Kazakistan	İran (2005'ten beri)	Ermenistan (2016'dan beri)
Kırgızistan	Moğolistan (2004'ten beri)	Nepal (2016'dan beri)
Özbekistan		Sri Lanka (2009'dan beri)
Pakistan (2017'den beri; 2005-2017 arası gözlemci)		Türkiye (2012'den beri)
Rusya		
Tacikistan		

Kaynak: <http://eng.sectesco.org> ve (Maduz, 2018)

ŞİÖ'nün kurulduğu günden beri ilk ve tek genişlemesi, Hindistan ve Pakistan'ın 2017 yılında tam üye olarak kabul edilmesidir. Tablo 1'e göre, ŞİÖ'nün sekiz tam üyesi, dört gözlemci üyesi ve altı tane de diyalog partnerliği statüsünde üyesi vardır. Avrasya bölgesindeki 18 ülkenin oluşturduğu bu entegrasyona ŞİÖ Havzası diyebiliriz. ŞİÖ Havzası bu bakımdan dünya politikasında önemli bir yer işgal etmektedir ve bu alan gündem ve üyelik genişlemesiyle daha da büyüme potansiyeline sahiptir. Sadece tam üyelik statüsünde olan ülkeleri göz önünde bulundursak bile önemli bir güç bileşeni ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan, ŞİÖ tam üyeleri yaklaşık 7.684.292.383 olan toplam dünya nüfusunun yaklaşık 3.159.827.991 kadarını oluşturmaktadır. Aynı şekilde yaklaşık 127,8 trilyon dolar olan toplam dünya GSMH'nın da yaklaşık 40.666 trilyon dolarını (CIA, 2020) üretmektedir. Ayrıca ŞİÖ havzasının göreceli olarak yükselen dünyayı temsil ettiği de dikkate alınırsa genişlemenin etkisi daha iyi anlaşılabilir.

İlk ve tek genişlemesinde yeni üyeleri ile ŞİÖ'nün küresel politikada etkinliğinde bir bakıma yeni üyelerin hem kendi beklentileri hem de ŞİÖ'nün iki başat üyesi olan Rusya ve Çin'in beklentileri de belirleyici olacaktır. Aslında üyelik konusu hem Pakistan hem de Hindistan'ın başlangıçta ŞİÖ'de bir çok soruyu beraberinde getirmiştir. Pakistan'ın Taliban'ı desteklediği yönündeki değerlendirmelerle birlikte Hindistan ve Pakistan arasındaki tarihsel çekişmeler, bu bakımdan ilk engel olarak görülmüştür. Güney Asya Bölgesel İşbirliği Teşkilatı tecrübesi ve 1962 Çin-Hint Savaşı gibi hatıralar dolayısıyla Çin Hindistan'ın üyeliğine şüpheyle bakmıştır (Norling ve Swanström, 2007: 436). Rusya ise maliyetlerin azalması ve daha önce de vurgulanan gerekçelerle genişlemeyi desteklemiştir. Özellikle Hindistan ve İran Rusya tarafından ŞİÖ entegrasyonuna katılma konusunda desteklenirken Çin bir karşı denge/hamle bağlamında Pakistan'ın üyeliği için bastırmıştır (Has, 2016: 380). Henüz tam üyelik statüsüne sahip olmadan bile, ŞİÖ içindeki Hindistan-Rusya eksenini ve karşısında da Çin-Pakistan ekseninin oluşmaya başladığı ve bu durumun genişlemenin ŞİÖ'nün etkinliğini olumsuz etkileyeceği (Norling ve Swanström, 2007: 436-438) şeklinde tartışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bütün çekincelere rağmen ŞİÖ içinde bir denge oluşmuş ve iki yıl öncesi başlatılan prosedür tamamlandıktan sonra Haziran 2017'de Hindistan ve Pakistan tam üye olarak ŞİÖ'ye kabul edilmiştir. Günümüzde Rusya, Çin ve Hindistan G-20, BRICS ve RIC gibi çeşitli çok taraflı çerçevelerde işbirliği yapsa da yaygın bir yoruma göre Rusya, Hindistan'ın ŞİÖ'ye girmesini giderek baskın hale gelen Çin'e karşı dengeleyici olarak memnuniyetle karşılamaktadır (Maduz, 2018: 19). ŞİÖ içinde bu şekilde rekabet üzerinden değerlendirmeler yapılırken aynı zamanda ŞİÖ'ye yüklenen Anti-Amerikancı ve anti-Batıcı bir örgüt gibi etiketler de söz konusudur. Genişleme hamlesi ile Pakistan ve Hindistan'ın tam üyeliği ve İran'ın da sıradaki üye olarak görülmesi ve askeri işbirliğinin giderek geliştirilmesi ŞİÖ için “yeni Varşova Paktı” olduğu gibi yorumlar yapılmaktadır (Baubek vd., 2015: 511-512). Enerji konusundaki geliştirilen işbirliği genişleme ile daha anlamlı hale gelmektedir. ŞİÖ Havzasında Rusya, Kazakistan, Özbekistan ve gözlemci İran ihracatçı, Çin ve Hindistan ise ithalatçı olarak önemli bir pazar oluşmuştur. Bu pazar aynı zamanda silah ticareti için de işlevseldir. Rusya ana satıcı rolü oynasa da askeri kapasite olarak genişleme sonrası ŞİÖ'nün sekiz tam üyeden dördünün nükleer güç olduğu bir örgüt olarak önemli bir küresel aktör (Has, 2016: 380) olduğu da söylenebilir. Askeri kapasite bu bağlamda öne çıkarılsa da ŞİÖ'nün özünde klasik bir ittifak olmadığı onun yerine geleneksel olmayan tehditlere karşı işbirliği yapan geleneksel olmayan bir güvenlik örgütü olduğu vurgulanmalıdır.

Hindistan açısından ŞİÖ üyeliği genel dış politikasına ve Çin ile ilişkilerini geliştirme fırsatı vereceğinden ve zaten iyi ilişkileri olan Rusya ile daha da yakın bir ortam bulacağı için önemli bir adım olarak görülebilir. Ayrıca Hindistan, Pakistan ve Orta Asyalı ülkeler üzerinden gelebilecek terör tehditlerini de birlikte çalışarak elimine etme fırsatı da bulmaktadır. ŞİÖ üyeliği, Hindistan-Çin ilişkilerini işbirliği niteliğine kavuşturmuş ve siyasi gerilimlerden ve stratejik güvensizlikten kurtulma adına önemli bir aşama olmuştur. Bununla birlikte hala sürmekte olan sınır sorunları, ilişkilerin geliştirilmesi önündeki en büyük zorluk olmaya devam etmektedir. Sınır bölgesinde öngörülebilirlik ve istikrar, iki tarafın mevcut çabalarının ana odak noktası olmaktadır. Bu arada, Çin ABD ile ticaret savaşına girerken, dış politikasını ve uluslararası anlaşmalarını yeniden ayarlamak zorunda kalmıştır. Hindistan-Çin ikili diyalogu için ticaretteki acil meselelerde yeni fırsatlar açmıştır ve Afgan diplomatlar için bir eğitim programı da dahil olmak üzere bir dizi ortak girişimin başlatılmasına izin verilmiştir (Zakharov, 2019: 367-368). Görüldüğü üzere, ŞİÖ'yü ortaya çıkaran sınır sorunlarının çözümü gibi konular Hindistan üyeliği için de uygun bir zemin oluşturmıştır. Aynı şekilde ŞİÖ'nün gündem genişlemesi ve Hindistan'ın üyelik beklentileri uyum göstermektedir.

Pakistan ise daha çok bir denge unsuru olarak ŞİÖ'ye kabul edilmiştir ve bunun destekçisi Çin'dir. Dolayısı ile meseleyi Çin-Pakistan ilişkileri üzerinden görmek gerekir. 21. yüzyılda Çin-Pakistan ilişkileri, askeri ve teknolojik anlaşmalar hala ekonomik ilişkileri aşıya da ekonomik merkezli bir ilişkiye dönüşmektedir. İki ülke arasındaki ticaret siyasi, diplomatik ve askeri işbirliğine rağmen gelişmemektedir. 2012'den beri Çin, en büyük ticaret ortağı olarak ortaya çıktı, ancak ikili ticaret Çin için daha faydalı olmaktadır. 2018'de Çin'in Pakistan'a ihracatı 15,7 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Pakistan'ın Çin'e ihracatı 2018'de 1,7 milyar ABD dolarından 1,9 milyar ABD dolarına çıkmıştır. Sonuç olarak, ticaret açığı 14 milyar doları aşmaktadır. Çin, 2001-2013 yılları arasında Pakistan'da yatırımları artırmak istemesine rağmen, Pakistan'daki altyapı ve elektrik eksikliği, yolsuzluk ve hesap verebilirlik eksikliği ve yetersiz güvenlik nedeniyle gerçekleşmemiştir (Verma, 2019: 9). ŞİÖ ülkelerinin silahlı kuvvetleri arasında “Barış Misyonu” terörle mücadele tatbikatları, Rusya-Çin-Hindistan-Pakistan dörtgeni arasındaki karşılıklı şüpheyi ortadan kaldırmak ve güven önlemlerini güçlendirmektir ve 2018'de ilk kez Hindistan ve Pakistan'dan gelen askeri birliklerle gerçekleştirilmiştir (Shepovenko, 2019: 319).

ŞİÖ'nün genişlemesi ve hem Hindistan hem de Pakistan'ın örgüte katılmasıyla, Çin giderek artan bir şekilde, Hindistan ile daha iyi iletişim için ŞİÖ tarafından sunulan çok taraflı mekanizmaların kullanılmasına değinmektedir. Xi Jinping, Eylül 2014'te Yeni Delhi'ye yaptığı ilk resmi ziyaretinde yaptığı bir konuşmada, “El ele ulusların Rönesans hayallerini takip etme” söylemini kullanmış ve

Hindistan resmi olarak ŞİÖ üyesi olmadan önce yakın Çin-Hindistan ilişkileri için ŞİÖ'nün öneminden bahsetmiştir. Xi, bir BRICS Zirvesi'nden sonra konuştuğunda bile, ŞİÖ'yü, Kuşak ve Yol Girişimi dışında, Çin, Hindistan ve diğerlerinin etkileşim ve işbirliği yapabileceği çok taraflı platformlar sepetine dahil etmiştir (Korolev ve Wu, 2019: 442). Pakistan üyelik ile ekonomik, kalkınma ve güvenlik ihtiyacını giderirken Çin, ülkeleri istikrarlı hale getirmek için Pakistan'a (ve Afganistan'a) yatırım yapmaktadır. Ekonomik büyüme, terörizm ve köktendincilikle mücadele etmek ve Çin'in güvenliğini artırmak için kaynak sağlamak için Pakistan'ın bölgesinde güçlenmesini istemektedir (Verma, 2019: 9-10). Böylece bahsedilen Rusya-Hindistan eksenine karşı Çin-Pakistan ekseni genişleme ile ete kemiğe de bürünmüştür.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Tablo 1'de de görüldüğü üzere ŞİÖ sekiz tam üye, dört gözlemci ve altı tane de diyalog partneri olan Avrasya'da 18 ülke ile geniş bir havza oluşturmaktadır. Toplam dünya nüfusu ve ekonomisinden aldığı pay da göz önüne alındığında büyük bir potansiyele sahip bir örgüt olduğu görülmektedir. Burada sorulması gereken soru ŞİÖ, bu potansiyeli ölçüsünde küresel politikada etkin ve belirleyici bir aktör müdür? Bu soruya genişleme politikasında bile belirgin şekilde görüldüğü üzere üyeleri arasındaki önceliklerin farklı oluşu nedeniyle olumlu cevap vermek zordur. Özellikle ŞİÖ'nün güçlü bir aktör olmasını isteyen Çin'in bile son dönemlerde farklı modellere yatırım yaptığı görülmektedir. Bunu tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması anlamındaki "Bir Kuşak Bir Yol" projesinde görmek mümkündür.

Hu Jintao 2012 ŞİÖ Pekin zirvesinde tarihi İpek Yolu'na yeni bir nefes aldırma zamanının geldiğini söylemiştir (Suehiro, 2017: 127). Sadece Avrasya ile sınırlı olmayan bir girişim olan İpek Yolu'nu canlandırma projesi için Çin 2013 yılında kapsamlı bir çalışma başlatmıştır. ŞİÖ ile de ilişkilendirilse de Asya, Avrasya, Avrupa, Hint Okyanusu ve çeşitli denizler olmak üzere en az 65 ülkeyi kapsayacak bir proje olarak söz konusu girişim Çin'in temel dış politika retoriklerinden birisi haline gelmiştir. İpek Yolu'nu canlandırma projesi 2017 yılında 50'den fazla ülkenin katıldığı Pekin'deki konferansta imzalanan çeşitli anlaşmalar sayesinde aktif hale gelmiştir (Zhou ve Esteban, 2018: 4). Çin bu proje ile Orta Asya ile ilişkilerinin yanında dünyanın geri kalanı ile ilişkilerini anlatacak bir söylem ve politika da bulmuştur (Reeves, 2018: 2). Bu kısa değerlendirme sonucunda Çin'in artık bütün kartlarını ŞİÖ'ye oynamadığı görülmektedir. Belki de ŞİÖ'nün üyeleri arasındaki rekabet ve farklı önceliklere sahip olan üyeler nedeni ile Çin için eskisi kadar değerli bir araç olmadığı da söylenebilir.

Sonuç olarak ŞİÖ'nün genişleme sürecinin başlangıcından beri devam eden bir olgu olduğu söylenebilir. Başlangıç noktasını da 1996'da oluşturulan Şanghay Beşlisi olarak görmek mümkündür. Şanghay Beşlisi başarılı çabaları neticesinde 2001 yılında ŞİÖ'yü bir genişleme ile yani Özbekistan'ın katılımı ile 6 üyeli olarak kurmuştur. ŞİÖ ilk zirve toplantısından günümüze kadar aşamalı olarak gelişerek ve gündemini ve üyeliğini genişleterek hayatına devam etmektedir. Üyelik genişlemesi ve entegrasyondaki derinleşmesinin başarısının aynı ölçüde olup olmadığı tartışmalıdır. Zaten yukarda ele alındığı üzere üye ülkeler bu konuda ortak bir görüşe sahip değildir. Hindistan ve Pakistan'ın üyeliği bu fikir ayrılığının bir göstergesi olarak da görülebilir. Çünkü ŞİÖ içinde Çin üyelik genişlemesinden önce örgütün yetkinliğinin güçlendirilmesi taraftarı olagelmıştır. Bu sayede ŞİÖ vasıtası ile Orta Asya ve genel anlamda Avrasya'da daha etkili olabilecektir. Rusya ise ŞİÖ'ye bu kadar çok anlam yüklenmesi taraftarı değildir. Bölgedeki etkinliğini arttırmak için ŞİÖ dışında başka olanaklara ve örgütlere de sahip olduğu için ŞİÖ'nün güçlenmesi konusunda isteksizdir. Bu sebeple genişleme konusunda Hindistan'ın üye olmasını istemiştir. Pakistan da Çin tarafından Rusya'ya karşı ve Hindistan'ı dengelemek amacıyla örgüte dahil edilmiştir. Aslında bu genişlemenin entegrasyondaki derinleşmeyi olumsuz etkilediği söylenebilir.

Kaynakça

- Akbarzadeh Shahram, “Iran and the Shanghai Cooperation Organization: Ideology and Realpolitik in Iranian Foreign Policy”, *Australian Journal of International Affairs*, Cilt 69, No.1, 2015.
- Akman Halil, “Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Oluşumunda Rus-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 37, 2015.
- Altundağ Zehra, “Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü”, *Avrasya Etüdleri*, Cilt 49, No.1, 2016.
- Baubek Somzhurek vd., “Shanghai Cooperation Organization and its Activities in Ensuring Human and Social Security”, *Anthropologist*, Cilt 22, No. 3, 2015.
- Çolakoglu Selçuk, “Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Çin”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, 2004.
- Çomak Hasret ve Gökalp Ayşegül, “2010’lu Yıllarda Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Türkiye”, *II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*, Kırgızistan, 22-24 Ekim 2008.
- Dadabaev Timur, “Shanghai Cooperation Organization (SCO) Regional Identity Formation from the Perspective of the Central Asia States”, *Journal of Contemporary China*, Cilt 23, No.85, 2014.
- Doğan Fazlı, “Şangay İşbirliği Örgütü”, Şaban H. Çalış, Erdem Özlük (ed.), *Küresel İlişkiler Çağında Uluslararası Örgütler*, Konya: Çizgi, 2018.
- Eren Erdem, “Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türk Dış Politikasında Gelecek Perspektifi”, *Strategic Public Management Journal*, Cilt 3, Sayı 5, 2017.
- Has Marcel de, “War Games of the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization: Drills on the Move”, *Journal of Slavic Military Studies*, Cilt 29, No. 3, 2016.
- http://eng.sectsco.org/about_sco/, (06.11.2020).
- <http://eng.sectsco.org/documents/> (12.11.2020).
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html> (03.11.2020).
- Işık Nalan, “Türkiye İle Şanghay İşbirliği Örgütü Arasındaki Ticaret Akımlarının Panel Çekim Modeli İle Analizi”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Cilt 17, 2016.
- Kembayev Zhenis, “Development of China–Kazakhstan Cooperation”, *Problems of Post-Communism*, 2018.
- Korolev Alexander ve Wu Fengshi, “Is There a U.S.–China–India Triangle? – Beijing’s Official Views”, *India Review*, 2019.
- Maduz, Linda, "Flexibility by Design: The Shanghai Cooperation Organisation and the Future of Eurasian Cooperation", *Center for Security Studies (CSS)*, ETH Zurich, 2018.
- Marangoz Mehmet ve Denizci Güldesen, “Şangay İş Birliği Örgütü Üyesi Ülkeler Türkiye’nin Küresel Rekabet Düzeyleri Açısından Karşılaştırılması”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, 2017.
- Norling Nicklas ve Swanström Niklas, “The Shanghai Cooperation Organization, Trade, and the Roles of Iran, India and Pakistan”, *Central Asian Survey*, Cilt 26, No.3, 2007.

- Pirinççi Ferhat, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD’nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 63, No.1, 2008.
- Ranganathan CV, “Towards an Understanding of the Bases of Cooperation between China, India and Russia”, *China Report*, Cilt 38, No. 1, 2002.
- Reeves Jeffrey, “China’s Silk Road Economic Belt Initiative: Network and Influence Formation in Central Asia”, *Journal of Contemporary China*, 2018.
- Rodríguez-Merino, Pablo A. "Old ‘Counter-Revolution’, New ‘Terrorism’: Historicizing the Framing of Violence in Xinjiang by the Chinese State", *Central Asian Survey*, Cilt 38, No. 1, 2019.
- Roy Meena Singh, “India's Options in the Shanghai Cooperation Organisation”, *Strategic Analysis*, Cilt 36, No.4, 2012.
- Shepovenko Maksim, "On the Nature and Focus of Joint Combat Training Events Between the Armed Forces of the Russian Federation and the Armed Forces of India and Pakistan", *The Journal of Slavic Military Studies*, Cilt 32. No. 3, 2019.
- Song Weiqing, “Interests, Power and China's Difficult Game in the Shanghai Cooperation Organization (SCO)”, *Journal of Contemporary China*, Cilt 23, No.85, 2014.
- Stobdan P., “Shanghai Cooperation Organization: Challenges to China's Leadership”, *Strategic Analysis*, Cilt 32, No.4, 2008.
- Suehiro Akira, “China’s Offensive in Southeast Asia: Regional Architecture and the Process of Sinicization”, *Journal of Contemporary East Asia Studies*, Cilt 6, No. 2, 2017.
- Verma Raj, “China’s New Security Concept: India, Terrorism, China’s Geostrategic Interests and Domestic Stability in Pakistan”, *The Pacific Review*, 2019.
- Yardımcıoğlu Mahmut ve Koçarslan Hüseyin, “Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü”, *KSÜ İİBF Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2012.
- Yesevi Çağla Gül, “Avrasya’da Güvenliğin İnşası: Şanghay İşbirliği Örgütü”, *Global Political Trends Center, Policy Update*, No.5, 2013.
- Yesevi Çağla Gül, “Avrasya’da Güvenliğin İnşası: Şanghay İşbirliği Örgütü”, *GPoT Center, Policy Update* no. 5, Nisan 2013.
- Yuan Jing-Dong, “China’s Role in Establishing and Building the Shanghai Cooperation Organization(SCO)”, *Journal of Contemporary China*, Cilt 19, No. 67, 2010.
- Zakharov Aleksei, “The Geopolitics of the USA-India-Russia Strategic Triangle”, *Strategic Analysis*, Cilt 43, No. 5, 2019.
- Zhou Weifeng ve Esteban Mario, “Beyond Balancing: China’s Approach Towards the Belt and Road Initiative”, *Journal of Contemporary China*, 2018.

İklim Değişikliği ve İnsan Hakları: Yerel Mahkemelerin Vermiş Olduğu Kararlar Kapsamında Bir Değerlendirme

Nagehan İlemin Alan¹

İklim değişikliğinin şiddetini hisseden ilk nesil ve bu konuda bir şeyler yapabilecek son nesiliz. 'Jay Inslee

1. Giriş

Yükselen deniz suyu seviyeleri, canlıların neslinin tükenmesi, büyük orman yangınları, kuralıklar, seller, sıcak hava dalgaları, hastalıkların yayılması ve daha bir sürü sorun artık doğal afet kabul edilmekten uzaktır. Bu problemlerin arka planında iklim değişikliği yer almaktadır. Bugün ise iklim değişikliğinin büyük çoğunlukla insandan kaynaklandığı anlaşılmıştır (IPCC,2014, para.1.3). Bu konuda özellikle ekonomik büyüme ve artan nüfus ile beraber sera gazı salınımları etkili olmuştur (IPCC,2014,para. 1.2.). İnsandan kaynaklan bu küresel kriz, yine insana dokunmaktadır. İnsanların evleri, toprakları sular altında kalmakta, aşırı sıcaklar nedeniyle yaşamlar yok olmakta, kıtlık baş göstermekte ve daha birçok husus insanın kendi hayatını bizzat etkilemektedir. Böyle bir global kriz karşısında ise bizlerin fazla zamanı kalmamıştır. Son yayımlanan Küresel Risk Raporu'na (2020) göre iklim değişikliğine ilişkin sorunlar muhtemel uzun vadeli riskler içerisinde ilk beşte yer almaktadır (The World Economic Forum, 2020, s.13) ve böyle devam edersek küresel ısınma 2030-2052 yılları arasında 1,5 °C artacaktır (IPCC, 2019,s.6). Söz konusu artış durdurulmazsa iklim ilişkili bahsedilen sorunlar da hızlı bir şekilde artacaktır(IPCC, 2019,s.7). Tüm bu kısa zamanda bireyler bir çözüm arayışındadır.

Bu noktada yargısal yolların kullanımı giderek artmıştır. Günümüz dünyasında birçok ülkede vatandaşlar ve sivil toplum kuruluşları, devletlerin iklim değişikliği karşısında yeterli önlem almadığı gerekçesiyle dava yoluna başvurmaya başlamıştır. Bu davalarda bilimsel veriler, uluslararası yükümlülükler aykırılık, insan haklarının ihlali, özen yükümlülüğü davacılar tarafından ileri sürülen önemli argümanlardır. Özellikle son dönemde dünya çapında bu argümanlardan insan haklarının, iklim değişikliğinden dolayı devletin sorumluluğunu değerlendirmede kullanılması hız kazanmıştır. Bu noktada birçok farklı yargı sisteminden değişik yönde değerlendirmeler yapılmaya başlanmış ve devletlerin iç hukuklarında vermiş oldukları bu yargı kararları diğer ülkeleri de etkileyici, ilham verici ve yol gösterici olmuştur.

Bu makalenin amacı da yerel mahkemelere örnek teşkil edebilecek çeşitli ülkelerdeki yargı kararlarının tartışılması ve hukukun üstünlüğünün çevre ve iklim davalarında güçlendirilmesini sağlamaktır. Bu amaçla, bu çalışmada ilk önce iklim değişikliği ve insan hakları bağlantısı kurulacaktır. Daha sonra çeşitli iç hukuklarda verilen ve sonuca bağlanan mahkeme kararları incelenip davaların insan hakları yönünden değerlendirmesi yapılacaktır. Mahkeme kararları, karar veriliş tarihine göre eskiden yeniye doğru sıralanmıştır. Çalışmanın konusu insan hakları ve iklim değişikliği bağlamında olduğundan davada ileri sürülen diğer konular kapsam dışı bırakılmıştır. Sonuç kısmında ise bu davalardan elde

¹Nagehan İlemin Alan, Öğr. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü, Bölüm Başkanı
nagehan.ilemin@kocaeli.edu.tr

edilen bilgilere ve yapılan değerlendirmelere göre iklim değişikliği ve insan hakları bağlantısının hangi noktalardan yorumlanması gerektiğine dair çıkarımlarda bulunulacaktır.

2. İnsan Hakları ve İklim Değişikliği

Sağlıklı ve temiz bir çevreye sahip olmanın sağlık hakkı, su hakkı gibi hakların kullanılmasındaki önemi anlaşılmıştır(UNEP, 2015, s.VIII). İklim değişikliği de gerek çevreye gerekse de insanlara yönelik en büyük tehditlerdendir(UNEP, 2015, s.2). İklim değişikliği birçok bölgede su kaynaklarını etkilemekte, türlerin yok olmasına neden olmakta, mahsulleri olumsuz anlamda tesir etmekte, iklime bağlı hastalıkları ve ölümleri arttırmakta, kuraklık gibi iklimle bağlantılı doğaüstü olayları yaratmakta, özellikle yoksul kesimin sorunlarını çoğaltmakta ve hatta çatışmalara yol açmaktadır(IPCC, 2014, s.8). Böylelikle iklim değişikliği doğrudan insanın yaşantısına ve hatta hayatına dokunmaktadır. İnsanın hayatına etki eden bu konu milyarlarca insanın insan haklarını da ilgilendirmektedir(UNEP,2015, s.2). Bu konu gelecek ile alakalı uzak bir olasılık değil(UNEP,2015, s.2), hâlihazırda gerçekleşen küresel bir krizdir.

İklim değişikliği ve insan hakları bağlantısı birçok uluslararası metne de konu olmuştur. Örneğin; iklim değişikliğine bağlı olarak artan su seviyeleri küçük ada devletlerinin yok olmasına, insanların hayatını sel gibi nedenlerle kaybetmesine, göç etmeye zorlanmalarına yol açmaktadır. Küçük ada devletleri, bu durum karşısında ilk defa iklim değişikliği ve insan hakları arasındaki bağlantıyı Küresel İklim Değişikliğinin İnsani Yönlerine İlişkin Male Deklarasyonu(AOSIS, 2007) ile uluslararası bir metinde kabul etmişlerdir: ‘İklim değişikliği, insan haklarından tam anlamıyla yararlanılması için açık ve acil olası sonuçlar içerir...’(para 12)

Birleşmiş Milletler de söz konusu bağın tanınması için birçok çalışmada bulunmuştur. 2008 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi ilk defa hazırlamış olduğu bir kararda (UNHRC, 2008) iklim değişikliğinin insanlar için bir tehdit olduğunu ve iklim değişikliğinin insan hakları yönünden olası sonuçları olduğunu kabul etmiştir. Burada altı çizilmesi gereken nokta, bu tarihlerde iklim değişikliği ve insan hakları arasında bir bağlantı kurulsa da bu bağlantının insan hakkı ihlali olarak nitelendirilmemesidir (Knox, 2009, s.488). Buna karşılık Birleşmiş Milletler İnsan Hakları ve Çevre Özel Raportörü Boyd, hazırlamış olduğu 2018 tarihli raporda (Boyd, 2018) iklim değişikliğinin özellikle yaşam hakkı ihlali olmak üzere diğer birçok hakkı da ihlal ettiğini açıkça belirtmiştir.

Boyd, bir diğer raporunda ise iklim değişikliğinin yaşam, sağlık, yiyecek, su ve temizlik, sağlıklı çevre, yeterli yaşam standardı, konut, mülkiyet, kendi kaderini tayin etme, gelişme ve kültür haklarını tehdit ettiğini ve bu hakların ihlal edildiğini belirtmiştir (Boyd, 2019, s.18). Nitekim ‘Güvenli iklim, sağlıklı bir çevre hakkının hayati unsurudur ve insan yaşamı ve refahı için kesinlikle gereklidir. Günümüzün küresel iklim krizinde, insan haklarına saygı duyma, koruma ve yerine getirme yükümlülüklerini sağlamak, çok acil olarak gerekli olan köklü değişiklikleri hızlandırmaya yardımcı olabilir.’(Boyd, 2019, s.42)

2.1. Yerel Mahkemelerin Vermiş Olduğu Kararlar

İklim değişikliğine ilişkin davaların sayısı giderek artmaktadır. Bugün tüm dünyada iklim değişikliğine ilişkin görülen dava sayısı 1500’ü aşmıştır(Sabin Centre for Climate Change Law, 2020). Açılan bu davalarda konular, dinamikler, tarafların tartıştığı noktalar farklılık göstermektedir. Yine de artan bir

şekilde insan haklarının da bu davalarda kullanılan dayanaklardan biri haline gelmeye başladığı söylenebilir. Her bir davada görülen mahkemelerin farklı değerlendirmeleri ise diğer ülkeleri de etkileyici, ilham verici ve yol gösterici olmaktadır. Nitekim insan hakları evrenseldir ve iklim değişikliği de global bir krizdir. Böylelikle bu bölümde insan hakları ve iklim değişikliği bağlamında sonuca bağlanan davalar ele alınacaktır. Yalnız belirtmek gerekir ki hala mahkeme önünde sonuca bağlanmayı bekleyen başka davalar da vardır.

Yaşam Hakkı ve İnsan Onuru: Gbemre v. Shell ve diğerleri (2005)

Jonah Gbemre, 2005 yılında Nijerya deltasında gerçekleştirilen petrol yakma faaliyetlerinin kendisinin ve ailesinin sağlığını tehdit ettiği, etrafı kirlettiği ve iklim değişikliğine (s.4, para. 7(c)) katkıda bulunduğu gerekçeleriyle mahkemeye başvurmuştur. Gerçekleştirilen bu faaliyetler kendisinin, ailesinin ve Iwherekan toplumunun anayasada ve Afrika Şartı'nda düzenlenen yaşam hakkı, insan onuru ile temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama haklarını ihlal etmektedir. Davalı taraf ise iklim değişikliği yönünden kendi petrol arama faaliyetlerinin iklim değişikliğine neden olmadığını ve arada bir illiyet bağının bulunmadığını ileri sürmüştür(s.15, para. 7). Mahkeme Nijerya deltasında petrol tutuşturmanın yaşam hakkı ve insan onurunu ihlal ettiği yönünde karar vermiştir. Bu haklar içerisinde temiz, zehirsiz, kirli olmayan, sağlıklı bir çevre hakkını da içerir. Petrol üretimi ve keşfi için petrol yakım faaliyetleri anayasada ve Afrika Şartı'nda düzenlenen yaşam hakkını ve insan onurunu ihlal etmektedir. Bu petrol yakım çalışmalarından kaçınılmalı ve bu çalışmalar durdurulmalıdır.

Bu dava açısından belirtmek gerekir ki mahkeme iklim değişikliği ve insan hakları arasındaki ilişki yönünden bir analiz yapmamıştır(Sinden,2008,s.8). Mahkemenin odak noktası petrol faaliyetleri nedeniyle insan hakkı ihlali ile bu faaliyetlerin durdurulmasıdır. Yine de bu dava iklim değişikliği açısından önemlidir. Zira iklim değişikliği nedeniyle özel hukuk kişilerine karşı açılan davalarda, yine mahkeme her ne kadar bu hususu açıkça değerlendirmemiş olsa da, insan hakları ihlali göz önüne alınabilir(Sinden,2008,s.16). Ayrıca bu dava iklim adaletsizliği karşısında hakların önemini vurgulayan davalardan bir tanesidir(May ve Dayo, 2019,s.279).

Mülteciler ve İklim Değişikliği: Yeni Zelanda Örnekleri

İlk başvuruda (*In re: AD (Tuvalu)*, 2014), Tuvalu vatandaşı olan başvurucular, Yeni Zelanda tarafından kendilerine oturma vizesi verilmediği gerekçesiyle Göçmenlik ve Koruma Mahkemesine başvurmuşlardır. Başvuruculardan birinin yapmış olduğu çalışma izni iki kere reddedilmiştir. Bunun yanı sıra başvurucuların mültecilik için başvuruları ve koruma talepleri de kabul edilmemiştir. Başvurucular, Tuvalu'ya geri gönderildikleri takdirde iklim değişikliğinden kötü etkileneceklerini ileri sürmüşlerdir. Tuvalu, küçük ada ülkelerden bir tanesidir ve başvurucuların yaşamış olduğu ada iklim değişikliği nedeniyle yükselen su seviyelerinden, tayfunlardan ve toprak erozyonundan kötü etkilenmektedir. Bunun yanı sıra başvuruculardan birinin ailesinin Yeni Zelanda'da yaşadığını ve aile bağlarının kuvvetli olduğunu belirtmişlerdir. Eğer sınır dışı edilirlerse bu bağlar da olumsuz etkilenecektir.

Mahkeme, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri yönünden yeterli dayanağın ileri sürüldüğünü kabul etmiştir. Bunun yanı sıra insan haklarından yararlanma noktasında iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin olduğunu belirtmiştir. Özellikle Tuvalu iklim değişikliğine karşı zayıf bir konumdadır. Mahkemeye göre tüm bunlar kabul edilmekle beraber bu durum geniş anlamda insani bir mesele ortaya çıkartamayacaktır. Yine de bu gibi istisnai durumlarda kişilerin sınır dışı edilmesini adaletsiz ve

haksızdır. İklim değişikliği ve insan hakları ihlali yönünden bir sonuca varmaktansa mahkeme başvuru sahiplerinden birinin ailesinin Yeni Zelanda'da yaşaması, başvuru sahiplerinin Yeni Zelanda'ya uyum sağlaması, çocukların yararı gibi hususları göz önüne alarak sınır dışı etmenin haksız ve adaletsiz olacağı yönünde karar vermiştir.

2015 yılında yine Yeni Zelanda'da benzer bir konuya ilişkin başvuru (*Ioane Teitiota v. İşletme, İnovasyon ve İstihdam Bakanlığı Başkani*, 2015) olmuştur. Başvurucu ve eşi, Yeni Zelanda'ya Kiribati'den gelmişlerdir ve oturma izinleri dolmuştur. Başvurucu, Kiribati'de iklim değişikliği nedeniyle yükselen su seviyelerinden ve bunu takiben meydana gelen çevre tahribatlarından dolayı ülkesine dönememektedir. Bu nedenle hem mültecilik hem de koruma için başvuruda bulunmuştur. Hem bu başvuru hem de Göçmenlik ve Koruma Mahkemesine yapılan başvuru, başvuru sahibinin uluslararası hukuka göre mülteci tanımına girmedigi gerekçesiyle reddedilmiştir.

Bir üst derece mahkemesine yapılan başvuru da reddedildikten sonra diğer üst derece mahkemesi olan Yüksek Mahkeme de bu kararları onamıştır.² Yine de Yüksek Mahkeme, 'verilen bu kararların iklim değişikliğinden dolayı meydana gelen çevre tahribatı veya diğer doğal afetlerin Mülteci Sözleşmesi'ne veya diğer korumalara giden bir yol yaratamayacağı anlamına gelmez. Bu mahkemece verilen karar uygun bir davada bu olasılıkları bertaraf etmemektedir.'(para 13) şeklinde davanın sonunda açık kapı bırakmıştır. Mülteci Sözleşmesi kapsamında iklim mültecilerinin korunmaması oldukça tartışmalıdır; ancak, iklim mültecilerinin günümüz gerçeği olduğu, bu örneklerde de olduğu gibi, aşîkârdır. Bu nedenle mahkemenin bu şekilde bir koruma mekanizmasının olasılığından bahsetmesi önemlidir.

Bir Yargı Girişimi: Mahkeme v. Hindistan Himachal Pradesh Eyaleti ve diğerleri (2013)

2014 yılında Hindistan'daki Ulusal Yeşil Mahkeme kendi girişimi ile Himalayaların batısında kalan Himachal Pradesh Eyaleti'nin hassas ve kırılgan ekosistemine dikkat çekerek iklim değişikliğinden etkilendiğini belirtmiştir. Mahkeme insan hakları yönünden yapmış olduğu değerlendirmede 'Ülkenin yurttaşları, sağlıklı, temiz ve nezih bir çevreye sahip olma temel hakkına sahiptir (para 11)... Kalkınma ve çevrenin korunması birbirinin düşmanı değildir. Temiz ve nezih bir çevreye sahip olma hakkı devletin ve bireylerin yükümlülükleri ile de ilgilidir (para 12)... Çevresel tahribata neden olmak ve ekolojiyi bozmak, vatandaşların korunan temel haklarının ihlal edilmesine bile neden olabilir. Devlet, bu nedenle temiz ve nezih bir çevre sağlamaya katlanmak ve bu çevrenin bütünlüğünün devamını sağlamak zorundadır(para 16).' Bunun yanı sıra çevre hakkı ile yaşam hakkı arasındaki bağ tanınmıştır. Mahkeme burada bahsi geçen haklar ile uyumlu bir değerlendirme yapması gerektiğini kabul etmiştir. Bu değerlendirmeler neticesinde Mahkeme bölgedeki sera gazı salınımlarının (özellikle bölgedeki araçlardan kaynaklı) iklim değişikliğine yol açtığını kabul etse de Himachal Pradesh Eyaleti'nin tek başına iklim değişikliğinin azaltılmasından sorumlu olmadığına karar vermiştir. Bununla beraber ilgili eyaletin kirliliğin azaltılması, elektrikli araç kullanımları gibi konularda yükümlülüğünün olduğunu kabul etmiştir. Bölgedeki faaliyetlerin karar kapsamında denetimi için de bir komisyon oluşturulmuştur. 2016 yılında Mahkeme yine komisyonun durumuna ve yapması gereken değerlendirmelere ilişkin karar vermiştir. Bu kararda mahkemenin iklim değişikliği konusunda çevre hakkına atıfta bulunması ve bu kapsamda devletin yükümlülüklerinin tanınması önemlidir.

² Yine Avustralya'da 2009'da görülen bir başka davada Mahkeme tarafından iklim değişikliğinin Mülteci Antlaşması altında koruma sağlamak için yeterli olmadığına ilişkin diğer bir değerlendirme için bkz. 0907346 [2009] RRTA 1168 (2009)

İklim Adaleti: Laghari v. Pakistan (2015)

Pakistanlı bir çiftçi olan Ashgar Leghari, federal hükümetin ve Punjab hükümetinin iklim değişikliğinin yol açtığı sorunların üstesinden gelmek ve güvenlik açıklıklarını gidermek noktasında hareketsiz kaldığını, geciktğini ve ciddiyetten uzak hareket ettiğini ve bu nedenle temel haklarının ihlalini ileri sürerek dava açmıştır. Davacı Leghari, dava süresince bilimsel verilerden faydalanmıştır. Pakistan için iklim değişikliğinin uzak olmadığını, hâlihazırda iklim değişikliğinin etkilerinin ülkede hissedilmeye başlandığına değinmiştir. Özellikle son üç yılda gerçekleşen seller bunu ispatlar niteliktedir. Pakistan hükümetinin 2012 Ulusal İklim Değişikliği Politikası ve İklim Değişikliği Politikasının Uygulanması Çerçevesi (2014-2030) kapsamındaki yükümlülükleri ifa etmediğini belirtmiştir. Bu kapsamda herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir. Ayrıca hükümet, Pakistan Anayasa'sının 9. Maddesinde yer alan yaşam hakkını ihlal etmektedir; çünkü iklim değişikliği Pakistan'ın enerji güvenliği, yiyeceği ve suyu açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

Buna karşılık davalı hükümet, iklim değişikliği eylem maddelerinin sadece hükümet tarafından değil, diğer menfaat sahipleri tarafından da uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Pakistan'ın iklim değişikliğinde temel kaygısının, afete hazırlığa nazaran su, tarım ve hayvancılık ve ormancılık sektörlerinde uyum sağlanarak iklim değişikliğine karşı dirençlilik kazanmak olduğu ifade edilmiştir. Yine Pakistan'ın iklim değişikliğine katkı sağlayan ülkelerden biri olmayıp iklim değişikliği konusunda mağdur ülke konumunda olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca hükümetin yükümlülüklerini yerine getirmektedir.

Lahore Yüksek Mahkemesi, 2015 yılında verdiği kararda, Pakistan'ın iklim değişikliğine büyük bir katkısı olmayıp esasen mağdur olsa da iklim değişikliğine uyum tedbirlerini alması gerektiğini, iklim değişikliğinin günümüz sorunlarından olduğunu ve dünyanın iklim sisteminde ciddi değişikliklere yol açtığını belirtmiştir. Pakistan için de iklim değişikliği özellikle sel ve kuraklıklara yol açtığından su ve yiyecek kıtlığı açısından ciddi endişelere neden olmaktadır. Bu gerçekler, tüm Pakistan vatandaşlarının ve özellikle mahkemeye erişimde güçlük çeken dezavantajlı kesimin temel haklarının korunması için açık bir çağrıdır. Mahkeme yapmış olduğu değerlendirmede yaşam hakkının (Anayasa madde 9) içerisinde sağlıklı ve temiz çevre hakkını ve haysiyet hakkını (Anayasa madde 14) barındırdığını söylemiştir³.

Mahkemeye göre çevre ve çevrenin korunması, anayasal haklar çerçevesinde merkezi bir yere sahiptir. Hakeza yerleşik içtihatla, iklim değişikliği gibi acil durumlar karşısında ihtiyaçlara cevap verilmesi savunulmaya başlanmıştır. Artık çevresel adaletten iklim adaletine geçiş yapmak gerekmektedir. Bu iki kesişen adalet sisteminin temelinde insan hakları yatmaktadır. İnsan hakları, anayasal ilkeler ve çevre hukuku ilkeleri ile beraber değerlendirilmelidir. Hükümetin de iklim değişikliğine cevabının incelenmesi ve denetlenmesi için yaşam hakkı, insan onuru hakkı, bilgi hakkı ve mülkiyet hakkı anayasal değerlerle beraber okunduğunda hukuki dayanak ortaya çıkmaktadır. Hükümet, yükümlülüklerini yerine getirme noktasında rehavete kapıldığından ve geciktüğinden vatandaşların temel haklarını ihlal etmektedir. Böylelikle mahkeme, iklim değişikliğine karşı yükümlülüklerini yerine getirmeyen hükümetin temel insan haklarını ihlal ettiği yönünde karar vermiştir. Mahkeme, nihai kararı verebilmek için 2012 Ulusal İklim Değişikliği Politikası ve İklim Değişikliği Politikasının Uygulanması

³ Farklı hak kategorilerine değinen kararlar da vardır. Örneğin; çevresel konularda danışma hakkına ilişkin bkz. *Ruling on Modification to Ethanol Fuel Rule 610/2019* (2019)

Çerçevesinin (2014-2030) uygulanışını gözlemlemesi gerektiği ve bu amaçla bir komisyon kurulması gerektiği yönünde karar vermiştir. Bu komisyon, uzmanlardan, ilgili bakanlık temsilcilerinden, teknik uzmanlardan vs. oluşacaktır.

25 Ocak 2018 tarihinde Mahkeme vermiş olduğu son kararda, insan hakları ve iklim değişikliği yönünden ilk vermiş olduğu son kararda benzer değerlendirmeler yapmıştır. Bununla beraber mahkemenin vermiş olduğu son kararda, iklim adaleti başlığı altında alt başlık olarak su adaletini incelemesi dikkat çekicidir. 'İklim Adaleti, en savunmasız kişilerin haklarını koruyarak ve iklim değişikliğinin getirilerini, götürülerini ve etkilerini eşit ve adilane paylaştırarak insan odaklı bir yaklaşım elde etmek için insan hakları ve kalkınma arasında bağ kurar.'(para 21). İklim adaletinin bir alt başlığında su adaleti yer almaktadır. Su adaleti, bireylerin temiz suya ulaşmasını ifade etmektedir. Su adaleti anlayışı, tüm toplumların gerek suya ulaşabilmesini gerekse suyu kullanabilmesini gerektirmektedir. Anayasada düzenlenen yaşam ve insan onuru hakkı, su hakkını da koruyacak şekilde tüm hakları genel anlamda korumaktadır. Suyu ilişkin görülen davalarda suyun çevre ve tüm ekosistemler için önemi göz ardı edilmemelidir. İklim adaleti ve su adaleti beraber düşünülmelidir.

Tüm bu değerlendirmelere karşılık mahkeme, komisyonun yapmış olduğu değerlendirmeye göre 2015 Eylül ve 2017 Ocak arasında %66 oranında 2012 Ulusal İklim Değişikliği Politikası ve İklim Değişikliği Politikasının Uygulanması Çerçevesinin uygulandığı yönünde karar vermiştir. Bu nedenle komisyon görevine devam etmeyecektir. Yine de ilgili hükümetler hala mevzuatı ve politik belgeleri uygulamakla yükümlüdür ve bu insan haklarının korunması için gereklidir. Mahkeme, davayı insan hakları ihlali ile sonlandırmak yerine ileride meydana gelebilecek iklim değişikliği karşısında insan hakkı ihlallerini göz önüne almak adına davayı resmi olarak sonlandırmamıştır.

Öncelikle Pakistan Anayasa'sında çevre ve çevreye ilişkin haklar bulunmamasına karşılık mahkemenin bu hakları, var olan anayasal haklar ve çevre hukukunun prensipleri üzerinden açıklaması dikkat çekicidir(Barritt ve Sedit, 2019, s.4). Özellikle yaşam hakkının içerisinde çevre hakkını barındırdığının kabulü, anayasada var olmayan çevresel hakların yorumlanması açısından yol göstericidir. Mahkeme iklim değişikliği nedeniyle devletin sorumluluğunu değerlendirirken, devletin yeteri derecede iklim değişikliği konusuna eğilmemesinin ve iklim değişikliğine uyum önlemlerinin alınmamasının yaşam hakkına, sağlıklı ve temiz çevre hakkına ve insan onuru hakkına zarar verdiğini kabul etmiştir.

Karbon emisyonunun azaltılması gibi teknik tartışmalardansa devlet tarafından iklim değişikliğine uyum önlemlerinin alınmamasına odaklanılması iklim değişikliğinin insan hayatına etkisi ile daha bağlantılıdır (Peel ve Osofsky, 2018, s.52). Bu bağlantı ile beraber esasen bağlayıcı olmayan ve iklim değişikliği alanında sıklıkla rastlanan politik metinlere insan hakları üzerinden zorlayıcı etki yaratılmaktadır. Aynı zamanda mahkeme, ilerideki ihlallere karşı davayı resmi olarak sonlandırmama yolunu seçerek iklim değişikliğinin insan hakları üzerindeki etkisinin her zaman için devam edebileceği yönünde zımni bir kabul sergilemiştir.

Hakların Konusu: Gelecek Nesiller v. Kolombiya Çevre Bakanlığı ve Diğerleri(2018)

İklim değişikliğinden en fazla etkilenme riski taşıyan şehirlerde yaşayan ve yaşları 7 ile 25 arasında değişen bir grup çocuk ve genç, yaşamları süresince iklim değişikliğinden etkilenecekleri gerekçesiyle mahkemeye başvurmuşlardır. Paris Antlaşması ve ilgili kanun uyarınca devletin ormansızlaştırma faaliyetlerini ve sera gazı salınımlarını azaltma yükümlülüğü vardır. Aynı kapsamda Kolombiya Amazon ormanlarının da ormansızlaştırılması 2020'ye kadar sıfır hedefine ulaştırılmalıdır. Bu

konularda yeterli önlemler alınmayarak ve yaşam koşulları değiştirilerek sağlıklı bir çevreden yararlanma imkânı sekteye uğratılmaktadır. Ormansızlaştırma faaliyetleri, iklim değişikliğine neden olmakta ve şimdiki nesillerin insan haklarını etkilediği gibi gelecek nesillerin haklarını daha da fazla etkileyebilecek durumdadır.

Mahkeme yapmış olduğu değerlendirmede sorunun kolektif niteliği nedeniyle davacıların, insan hakkı ihlali için başvuruda bulunmalarının önünü açan tutela prosedürünü kabul etmemiştir. Daha sonra davacılar konuyu üst mahkemeye taşımışlardır. Üst mahkeme ise ‘temel haklardan yaşam hakkı, sağlık hakkı, asgari geçim hakkı, özgürlük ve insan onuru büyük ölçüde çevre ve ekosisteme bağlıdır ve çevre ve ekosistem tarafından belirlenir: Sağlıklı bir çevre olmadan genel olarak hukukun konusu ve çevreye bağlı varlıklar hayatta kalamayacaktır.’(p.13) şeklinde değerlendirme yaparak tutela prosedürünü mümkün görmüştür ve davayı kabul etmiştir. Zira ormansızlaştırma faaliyetleri bugünkü ve gelecek kuşakların haklarını tehdit etmektedir.

Bunun yanı sıra üst mahkeme uluslararası metinlere atıf yaparak ve bu metinlerin iç hukukta da etkili olduğunu belirterek şimdiki ve gelecek nesillerin haklarının çevre tahribatından korunması gerektiğini belirtmiştir. Dünyanın ciğerleri olarak tabir edilen Amazon ormanlarının ormansızlaştırılması aktiviteleri ciddi bir karbon salınımına neden olmaktadır. Nesiller arası eşitlik ilkesi gereği ormansızlaştırma aktiviteleri sıfıra indirgenmezse davacılar dâhil gelecek nesiller etkilenecektir. Ekosistemler de dâhil olmak üzere dünyada yaşayan her varlık için çevre refahı hakkının korunması gerekir. Bu konulardan doğan sorunların aşırı yoğunlaşması, hakların ihlalinden koruma konusunda devletin yetersiz önlem aldığını gösterir. Kolombiya devletinin de Amazon ormanlarında gerçekleştirilen ormansızlaştırma faaliyetleriyle etkin bir biçimde mücadele ettiği söylenemez. Anayasa Mahkemesi tarafından da tanındığı üzere tıpkı Atrato nehri gibi Amazon ormanları da hakların konusu olabilir. Bu nedenler ile mahkeme, devletin ormansızlaştırma faaliyetleri ile ilgili planlar hazırlaması yönünde karar vermiştir.

Bu davada gelecek nesiller açısından hak tanınması önemlidir. Zira gelecek nesillerin hak sahibi olup olamayacağı konusunda tartışmalar vardır. Bu yanı sıra bu davada güçlü bir çevre ve haklar bağlamı kurulmuştur. Amazon ormanlarının hak konusu olarak görülmesi ile sadece Kolombiya yurttaşlarının ya da tüm insanların değil, ekosistemler dâhil dünyanın bir bütün olarak çevre refahı hakkının varlığının kabulü insan hakları kapsamında biyoçeşitliliğin korunmasına hizmet etmiştir. Böylelikle sadece iklim değişikliği ve insan hakları arasındaki bağ değil, aynı zamanda bu ilişkinin bir parçası olan biyoçeşitlilik de değerlendirilmeye dâhil edilmiştir.

Parens patriae ilkesi: Shrestha v. Nepal Başkanlık Ofisi ve Diğerleri(2017)

Başvurucu, Nepal’de hükümetin iklim kanunu çıkarması gerektiğini ve mevcut düzenlemelerin iklim değişikliği noktasında yetersiz kaldığı gerekçesiyle yetkililere başvurmuştur. Yetkililer, başvuruya cevap vermeyince başvuru olayı Yüksek Mahkeme’ye taşımıştır. Başvurucu, fosil yakıt kullanımı ve sera gazı salınımının azaltılması gibi konularda düzenlemeler içeren bir kanunun gerekliliği için Yüksek Mahkeme emri talep etmiştir. Zira Çevre Koruma Kanunu (1997) iklim değişikliğine yönelik hüküm içermemektedir. İklim değişikliğinin yarattığı tehditler nedeniyle anayasada koruma altına alınan onurlu yaşam (m.16), temiz çevre (m.30), sağlık (m.35) ve gıda haklarının (m.36) ihlal edildiğini ileri sürmüştür.

Davalı hükümet bakanlıkları, genel olarak iklim değişikliğine ilişkin yükümlülükleri yerine getirdiklerini, bakanlığın aktiviteleri nedeni ile zararın oluştuğu noktasında delil eksikliği olduğunu, davanın kendi

İlemin Alan, Nagehan, İklim Değişikliği ve İnsan Hakları: Yerel Mahkemelerin Vermiş Olduğu Kararlar Kapsamında Bir Değerlendirme

bakanlıkları ile ilgili olmadığını, iklim değişikliği ile bağlantılı birçok kanun ve politikanın yürürlükte olduğunu ifade etmiştir.

Mahkeme yapmış olduğu değerlendirmede iklim değişikliğinin azaltılması ve iklim değişikliğine uyum sağlanmasının doğrudan yaşam hakkı, temiz çevre hakkı ve gıda hakkıyla bağlantılı olduğunu kabul etmiştir. ‘Zira iklim değişikliğinin azaltılması ve uyumun sağlanması yoluyla çevrenin korunması, parens patriae ilkesi gereği devletin yükümlülüğüdür.’(para 5). Mahkeme, Çevre Koruma Kanunu’nun (1997) iklim değişikliği karşısında yetersiz kaldığını ve bu noktada kalıcı hukuki bir mekanizmanın varlığının gerekliliğini ifade ederek yeni bir kanunun hazırlanıp bir an önce uygulanması yönünde karar vermiştir. Böylelikle insan hakları temelinde yeni bir kanunun çıkartılmasında mahkeme kararı öncü olmuştur. Ayrıca burada iklim değişikliği yönünden dezavantajlı kesimin korunmasının devletin yükümlülüğü olduğunun kabulü önemlidir.

Uluslararası Sorumluluk ve İnsan Haklarına Saygı:

Güneydoğu Asya Greenpeace ve Diğerleri(2015)

12 Mayıs 2015 tarihinde Greenpeace Güneydoğu Asya, 12 organizasyon, 1,288 Filipin yerlisi ve 20 kişi daha, iklim değişikliğinin Filipinler’de insan hakları ihlaline neden olup olmadığı ile yatırımcılara ait karbon devlerinin (dev karbon emitörü olan şirketler) Filipinler’deki insan haklarına ait yükümlülüklerini ihlal edip etmediğinin soruşturulması istemiyle Filipin İnsan Hakları Komisyonu’na⁴ (Komisyon) başvuruda bulunmuşlardır. Başvurucular, iklim değişikliğinin neden olduğu afetler nedeniyle insanların öldüğünü ve etkilendiğini belirtmişlerdir. Örneğin; Dünya Bankasının verilerine göre 2000 ve 2008 yılları arasında iklime dayalı hava felaketleri nedeniyle Filipinler’de yaşayan insanların %98’i bu felaketlerden etkilenmiştir. Bundan da öte iklim değişikliğinin etkileri rakamlardan ibaret olmayıp yaşamın içinden insanları etkilemektedir. İnsanlar sevdiklerini, evlerini, çiftliklerini bu olağanüstü afetler yüzünden kaybetmenin acısını yaşamaktadır. Bu nedenlerle iklim değişikliği temel insan haklarını etkilemektedir ve iklim değişikliğine katkıda bulunanların sorumlu tutulması gerekir.

Başvurucular karbon devleri diye anılan büyük karbon emitörü şirketlerinin, sera gazı salınımına bulundukları katkı noktasında bilimsel verilerden faydalanmışlardır. Yine Uluslararası İklim Değişikliği Panelinin belirttiği üzere sera gazı salınımının bu şekilde devam etmesi halinde ekosistemler ve insanlar geri dönüşü olmayan zararlar ile karşılaşacaktır. Bu şirketler, Filipinlilerin yaşam hakkı, ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına ulaşma hakkı, yiyecek hakkı, su hakkı, temizlik hakkı, barınma hakkı ve kendi kaderini tayin etme hakkını ihlal etmektedir. Özellikle iklim değişikliğinden daha fazla etkilenen kadınlar, çocuklar, engelliler dâhil olmak üzere dezavantajlı kesime özel önem verilmelidir. Başvurucular arasında bulunan işçi ve işçi örgütleri de iklim değişikliğinin işçilerin sağlığı, iş verimliliği, çalışma ortamı, işlerinin korunması yönünden iklim değişikliğinin yarattığı insan hakları ihlallerine dikkat çekmiştir. Başvurucular, dilekçede ‘İklim değişikliği karşısında basitçe mağdur olmamız ya da mağdur olmaya devam etmemiz noktasına varmamız haksızlık.’ değerlendirmesinde bulunmuşlardır.

Buna karşılık karbon devleri vermiş oldukları cevaplarda genel olarak kendi sürdürülebilirlik raporlarındaki insan hakları yaklaşımlarını, iklim değişikliği karşındaki aldıkları pozisyonu ve sera

⁴ Filipin İnsan Hakları Komisyonu (The Commission on Human Rights) (Filipino: Komisyon sa Karapatang Pantao) (CHR) 1987Filipin Anayasası ile kurulan ve asıl amacı Filipinlerdeki insan hakları ihlallerini araştırmak olan anayasal bir kurumdur.

gazlarını azaltmak için almış oldukları önlemleri, iklim değişikliği ile mücadelede teknolojik gelişmeler katkıda bulunduklarını, insan haklarına saygı gösterdiklerini, güvenilir enerji eksikliğinin insan hakları ihlallerine yol açtığını, yine kendi web sitelerinde iklim değişikliğine karşı aldıkları önlemlerin bulunabileceğini ileri sürmüşlerdir.

12 Aralık 2017 tarihinde Filipin İnsan Hakları Komisyonu, başvuru sahiplerinin başvurusunu kabul etmiştir. 28 Mart 2018’ de görülen ilk duruşmada, Komisyon, iddiaları dinledikten sonra Filipinler’de şirket merkezi bulunmayan karbon devlerinin sınır ötesi faaliyetlerine dayalı iklim değişikliği ve insan hakları ihlalleri noktasında sorumluluğunu değerlendirmeye ve iklim değişikliği hakkında bilimsel bilgi toplamaya karar vermiştir. 19 Eylül 2019’da Komisyon iklim değişikliğinin bir insan hakları meselesi olduğunu kabul etmiştir. İklim değişikliğinin yol açtığı felaketler Filipinler’de insan haklarını tehdit etmektedir. Tayfun, sel gibi felaketlerin artması insanların ölmesine, yaralanmasına, mülklerini kaybetmesine, taşınmak zorunda kalmasına yol açmaktadır. Bu tehditler eşitliği ve ayrımcılık yasağını, kendi kaderini tayin ve gelişme hakkını, haysiyet hakkını, yaşam hakkını, temiz ve sağlıklı bir çevre hakkını, sağlık hakkını, temiz su ve arındırma hakkını, gıda hakkını ve yeterli barınma hakkını etkileyecektir. İklim değişikliğinden etkilenen bu haklar aynı zamanda insan onurunu da zedelemektedir ve insan onurunun korunması, iklim değişikliğinin bertaraf edilmesini gerektirir.

Filipin Hükümetinin insan haklarını korumak yönünden sorumluluğu vardır. İnsan hakları hukuku, devletlere şirketler dâhil olmak üzere üçüncü kişilerin insan hakları ihlallerini engellenmek yönünden de yükümlülük yükler. İnsan hakları aynı zamanda devletin iklim değişikliği yönünden yükümlülüklerini ortaya koymak açısından çerçeve de çizer. Karbon devlerinin ise hem uluslararası insan haklarından hem de ahlaki yönden sorumlulukları vardır. Şirketler insan haklarının korunmasında en iyi politikalara ve uygulamalara sahip olsalar bile öngörülemeyen insan hakkı ihlalleri meydana gelebilir. Böyle durumlarda insan haklarına saygı ilkesi gereği devletlerin insan haklarını iyileştirmede somut adımlar atması gerekir. Birleşmiş Milletler Ticaret ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri’nde de belirtildiği üzere insan haklarına saygı, karbon devleri için de bir yükümlülüktür. Böylelikle bu karar, sadece insan hakları yönünden devletlerin değil, şirketlerin de sorumlu olabileceğini gösteren kararlardan biridir.

İnsan Hakları ve Devletin Yükümlülükleri: Urgenda v. Hollanda (2015)

Urgenda v. Hollanda davası, iklim değişikliğine karşı bireylerin kazandığı en etkileyici hukuki girişimlerden biridir. Bu davada, Urgenda vakfı ve 900 Hollanda vatandaşı, iklim değişikliğine karşı hükümetin daha fazlasını yapması gerektiğini ileri sürerek 2015 yılında mahkemeye başvurmuştur. Davacılar, alınan önlemler, uluslararası taahhütler ve bilimsel veriler kapsamında devletin sera gazı emisyonlarını azaltma yönünden hukuka aykırı hareket ettiğini ileri sürmüştür. Davacıların insan hakları kapsamında ise en önemli argümanlarından birisi, devletin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AİHS) 2. Maddesi (yaşam hakkı) ve 8. Maddesi (özel hayatın ve aile hayatının korunması hakkı) kapsamında özen yükümlülüğünü ihlal ettiği yönündedir. Buna karşılık davalı hükümet, iklim değişikliğinin yarattığı sorunları kabul etmekle beraber yeterli iklim değişikliği politikasına sahip olduğunu ileri sürmüştür.

İlk derece mahkemesi, vermiş olduğu kararda Urgenda tarafından AİHS’e dayanılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir; ancak, 12 Nisan 2019’da yüksek mahkeme iklim değişikliğine karşı bireyleri korumak yönünden devletin AİHS madde 2 ve 8 kapsamında pozitif yükümlülüğü olduğunu kabul etmiştir. Yüksek mahkemenin vermiş olduğu karar, 20 Aralık 2019’da bir üst derece mahkemesi

tarafından da onanmıştır. Yüksek Mahkeme, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadına dayanmıştır. İchtihada göre bireylerin yaşamlarına veya refahlarına yönelik yakın ve gerçek bir tehdit varsa ve devlet bu tehdidin farkındaysa AİHS madde 2 ve 8 kapsamında AİHS'e taraf olan devletler uygun tedbirleri almakla yükümlüdür.

Her ne kadar üst derece mahkemeleri doğrudan iklim değişikliği yönünden insan hakkı ihlali bulmamış olsa da devletin yükümlülüklerini yaşam hakkı ve özel hayatın ve aile hayatının korunması hakkı kapsamında değerlendirmesi oldukça önemli bir adımdır. Bunun yanı sıra bu dava sadece bireysel değil, kolektif haklar açısından da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin uygulanabileceğini gösteren önemli örneklerden biridir (Arica, 2020, s.19). Nitekim mahkemenin yapmış olduğu değerlendirmeler birçok yargılamaya da ilham kaynağı olmuştur. Urgenda davası ile eş zamanlı ve sonrasında birçok ülkede bu davadan da ilham alınarak iklim değişikliği, insan hakları ihlali ve devletin yükümlülükleri bağlamında bireyler mahkemelere başvurmaya⁵ başlamıştır.

Dezavantajlı Gruplar:

İklimin Korunması için İsviçreli Yaşlı Kadınlar Birliği v. İsviçre Federal Konseyi ve Diğerleri (2016)

İsviçreli bir grup kadın, 2016 yılında, İsviçre'nin iklim değişikliğine yönelik somut adımlar atmadığı, Anayasada, AİHS' de ve Paris Sözleşmesinde yer alan yükümlülüklerini ihlal ettiği, özellikle Anayasada yer alan yaşam haklarının ve AİHS'nin 2. ve 8. Maddelerinin ihlal edildiği ve hükümetin kendilerini koruyamadığı gerekçelerine dayanarak İsviçre hükümetine karşı başvuruda bulunmuşlardır. Ayrıca kadınların iklim değişikliğinin etkilerine karşı daha savunmasız olduklarını belirtmişlerdir. Yasama ve federal organlar, sera gazı emisyonlarını azaltmak için mevzuatta değişiklik yapmalıdır.

Bu başvuru kapsamında değerlendirme yapan Çevre, Ulaşım, Enerji ve İletişim Federal Departmanı başvuruyu reddetmiştir. Öncelikli olarak başvuruçuların usulü olarak böyle bir başvuruda bulunamayacağını belirtmiştir. İkinci olarak insan hakları ihlaline dayalı olarak başvuruda bulunmaktansa sera gazı salınımının azaltılmadığı yönünden genel mevzuata dayalı iddiada bulunmaları gerekmektedir. Son olarak başvuruçular, yine sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik başvuruda bulunduğundan ve bu konuya ilişkin mevzuat değişikliği talep edildiğinde AİHS kapsamında mağdur değillerdir.

İdare tarafından yapılan bu değerlendirme karşısında başvuruçular dava açmıştır. Davada da benzer hususlara değinmekle beraber havaların fazla ısınmasıyla 75 yaş üstü kadınların sağlık sorunları ve hatta ölümle karşı karşıya kalacaklarını, ilk yapmış oldukları başvuruda da ayrıca adalet erişimi ve sesini duyurma haklarının ihlal edildiğini söylemişlerdir. İsviçre İdari Federal Mahkemesi bu başvuruyu reddetmiştir. Zira iklim değişikliği her ne kadar farklı grupları farklı şekillerde etkilese de bu idari yargının alanı değildir. Ayrıca 75 yaş üstü kadınlar iklim değişikliğinden etkilenen tek grup değildir ve

⁵ Örneğin; bkz. Friends of Irish Environment v. Fingal İlçe Konseyi Davası; VZW Klimaatzaak v. Belçika ve Diğerleri. Bunun yanı sıra Greenpeace et al. v. Austria davasında da davacılar AİHS madde 2 ve 8 kapsamında devletin yükümlülüklerini tartışmışlardır; ancak, Anayasa Mahkemesi tren yolcularının hava yolları için kullanılan vergi imtiyazlarına karşı başvuruda bulunamayacağı gerekçesiyle davayı reddetmiştir. Almanya'da da başvuruçular yaşam ve mülkiyet haklarının korunmadığı gerekçesiyle mahkemeye başvurmuşlardır. Yüksek Mahkeme hükümetin iklim politikalarını Alman Anayasası kapsamındaki temel hakları koruma görevleriyle tutarlı olması gerektiğine karar vermiştir. Yaşam mülkiyet hakkı gibi hakların iklim değişikliğinden etkilenebilecek olmaları nedeniyle bu hakların korunması gerektiğine işaret etmiştir. Lakin hükümetin bu yükümlülükleri nasıl yerine getireceğine karar verirken geniş bir takdir yetkisine sahip olduğuna karar vermiştir. Bkz. Family Farmers and Greenpeace Germany v. Germany 00271/17/R /SP (2018).

davanın görülmesinde hukuki yararları yoktur. Aynı şekilde AİHS'e dayanarak ileri sürdükleri hak iddiaları da kabul edilebilir değildir. Başvurucuların hukuki iddiası, sera gazı emisyonlarının azaltılması için daha fazlasının yapılmasına yöneliktir.

Bu karar karşında başvurucular Yüksek Mahkemeye başvurmuşlardır. 5 Mayıs 2020'de Yüksek Mahkeme de başvurucuların yeterli önlem alınmadığına yönelik değerlendirmelerinin hak ihlali ile bağlantılı olmadığına karar vermiştir. Actio popularisin bu davada görülmesi, gerekli mevzuat uyarınca olanaklı değildir. Yüksek Mahkemenin ifadesiyle 'Bu tür konular yasal işlemle değil, ancak siyasi araçlarla korunmalıdır. Nitekim bu amaçla İsviçre sistemi demokratik araçlarıyla yeterli fırsat sunmaktadır.'(para 5.5.) Bu gibi gerekçeler ile Yüksek Mahkeme, diğer kararı onamıştır.

Bu davanın önemi iklim değişikliğine karşı savunmasız gruplardan biri olan yaşlı kadınlar tarafından yapılmış olmasından ileri gelmektedir. Esasen bu davanın reddedilişinin arka planında yatan sebep, ileride iklim değişikliğinden etkilenen daha fazla savunmasız grubun başvuru yapmasının önünü açmayı engellemektir (Bähr ve Diğerleri, 2018, s.220).Yine de bu dava, iklim değişikliğinden daha fazla etkilenen grupların insan hakları iddiaları yönünden güçlü hukuki gerekçelere sahip olduğunu göstermektedir(Bähr ve Diğerleri, 2018, s.221).

İhlal yok, İhtimal var: Friends of Irish Environment v. İrlanda (2020)

Friends of the Irish Environment (FIE) adlı şirket, İrlanda Hükümeti'nin Ulusal İklim Değişikliğini Azaltma Planı'nın (2017) (Plan) İklim Eylemi ve Düşük Karbonlu Kalkınma Kanununa (2015) (Kanun) ve Anayasaya aykırı olduğu belirtmiştir. Ayrıca bu planının AİHS'de yer alan yükümlülüklerle ve özellikle yaşam hakkı ile özel ve aile hayatı hakkına aykırı olduğunu ileri sürmüştür⁶. Söz konusu plan, davacıların bu haklarını korumamaktadır. İklim değişikliğiyle mücadelede bu planın 2050'ye kadar düşük karbonlu ekonomiye geçişte koyduğu hedefler açısından yetersizdir ve bu planın onayının feshi istenmektedir.

Davacıya göre devlet, gelecekte iklim değişikliğinin yaratacağı tehditlere karşı bireylerin yaşam hakkını korumakla yükümlüdür. İklim değişikliği, bireylerin sağlığını ve vücut bütünlüğünü etkileyecektir. Bunun yanı sıra devletin iklim değişikliğine karşı AİHS madde 2 ve 8 kapsamında pozitif yükümlülükleri vardır. Bu noktada davacı taraf, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından verilen *Fadeyeva v. Rusya* (2005) kararına dayanmıştır. Bu kararda kirliliğe karşı devletin özen yükümlülüğünün altı çizilmiştir. Davacı, Hollanda Yüksek Mahkemesi tarafından verilen *Urgenda* (2015) davasına da atıfta bulunmuştur.

Davalı hükümet, AİHM'nin vermiş olduğu kararlarda kirlilikten doğan insan hakkı ihlalini kabul edebilmek için insan hakları üzerinde 'yakın ve ciddi' bir tehlikenin olması gerektiğini ileri sürmüştür. *Urgenda* davası açısından bu konu bir iç hukuk meselesidir. AİHS her ne kadar başka bir yerel mahkeme tarafından yorumlanmış olsa da AİHM bir yorum yapmadığı sürece diğer mahkemelerin böyle bir yorumla bağlı olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Hollanda'nın İrlanda'dan farklı olarak herhangi ek bir

⁶ İrlanda Anayasa'sında çevre hakkı yer almamaktadır. Buna karşılık Friends of Irish Environment v. Fingal İlçe Konseyi Davası'nda ilk defa mahkeme anayasada düzenlenmeyen çevre hakkının varlığını, evrensel bir hak olması gerekçesi ile kabul etmiştir. Bunun yanı sıra sağlıklı bir çevre hakkının tüm insan haklarının yerine getirilmesinin bir ön koşulu olduğunu belirtmiştir. Friends of Irish Environment v. İrlanda Davası'nda ise Yüksek Mahkeme çevre hakkının varlığını kabul etmemiştir ve bu hakkı müphem bulmuştur.

mevzuata ihtiyaç olmaksızın uluslararası antlaşmaların doğrudan bağlayıcı kabul eden monist sistemi benimsediğinin altı çizilmiştir.

19 Eylül 2019'da görülen davada ilk derece mahkemesi, davacıların iddialarını reddetmiştir. Mahkeme, Planı'nın Kanununa aykırı olmadığını; çünkü, kanunun kısa vadeli emisyon azaltılması yönünden somut hedef koymadığını belirtmiştir. Bu plan 2050'ye kadar gerçekleştirilecek olan düşük karbonlu ekonomiye geçişin ilk adımıdır. Bu nedenle hükümet, takdir yetkisini doğru kullanmıştır. Bu dava açısından FIE adlı grubun davacı sıfatı ile davaya katılması mümkündür; ancak, bu olayda herhangi bir insan hakkı ihlali söz konusu değildir. Zira bir planın onaylanıp onaylanmamasının insan haklarını nasıl bir riske koyduğu noktasında mahkeme tatmin olamamıştır. Davacı taraf AİHS' te düzenlenen yaşama hakkı ile özel ve aile hayatı hakkının plan tarafından nasıl ihlal edildiğini ortaya koyamamıştır. Urgenda davasına yönelik atıflar da Hollanda'nın sistemine ilişkin hususların açıklanmaması nedeniyle bu davanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Mahkeme, AİHM tarafından yorumlanmayan konulara ilişkin yorum yapma noktasında kendini yetkili görmemektedir.

Davacılar bir üst mahkemeye başvurmuştur. 31 Temmuz 2020'de Yüksek Mahkeme öncelikle iklim değişikliğinin tüm devletlerin karşılaştığı en büyük sorunlardan biri olarak kabul etmiştir. Yüksek mahkeme, planın kanuna aykırı olduğu yönünde karar vermiştir ve hükümetin onayını feshetmiştir. Zira plan somut hedefler çizmekten uzaktır. Oysaki kanun açısından bu hedefler bir nevi gereklidir. Böylelikle Yüksek Mahkeme, ilk derece mahkemesinin vermiş olduğu kararı bozmuştur. Buna karşılık Yüksek Mahkeme de FIE'nin insan hakkı ihlalinin olmadığı yönünde karar vermiştir. Nitekim Yüksek Mahkemeye göre kurumsal organların anayasada ve AİHS'de yer alan hakların ihlaline yönelik başvuruda bulunma hakkı yoktur. Planın AİHS madde 2 ve 8'de yer alan haklar ile uyummadığını söylemek mümkün değildir. Yüksek Mahkeme, görülen davanın bazı haklar ile bağlantısı olduğunu kabul etmektedir; ancak, davacı tarafın hak ve ihlal arasındaki hukuki bağlantıyı kuramadığını belirtmektedir.

Yüksek Mahkeme, bu davada FIE'nin her ne kadar insan hakları ihlalinin ileri sürmeye ehil olmadığını saptamış olsa da ilerideki iklim değişikliğine yönelik davalarda insan hakları ihlallerinin değerlendirilmesine yönelik açık kapı bırakmıştır (Kelleher, 2020). Şöyle ki mahkemenin mülkiyet hakkı gibi haklar açısından devletin yükümlülüğü olasılığından bahsetmesi bunu ispatlar niteliktedir (Kelleher, 2020). Bunun yanı sıra Yüksek Mahkeme 'anayasal haklar ve yükümlülükler, uygun bir durumda çevre alanında devreye girebilir.' (para 9.5) şeklinde de açık bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu dava aynı zamanda iklime ilişkin kanunların insan haklarının korunmasına da dolaylı olarak hizmet edebileceğini göstermektedir.

3. Sonuç

Tüm bu davaları incelendiğinde ilerleyen davalara da kaynak olabilecek ve iklim değişikliği ile insan hakları ilişkisini güçlendirebilecek bazı temel noktalar saptanabilir. Bu hususlar şu şekildedir:

- İklim adaleti ve hatta su adaleti, insan haklarının korunmasını gerektirir.
- İklim değişikliğine karşı yükümlülüklerini yerine getirmeyen hükümet temel insan haklarını ihlal etmektedir.
- İnsan haklarının devlete yüklediği yükümlülükler vardır.
- Politik belgelere insan hakları üzerinden bağlayıcı anlam kazandırılabilir.

- İklim değişikliği yasaları, insan haklarının korunmasına hizmet edebilir.
- Diğer iç hukuklarda iklim değişikliğine yönelik davalar, başka iç hukuklara ilham verici olabilir.
- İklim değişikliği kapsamında şirketler de insan hakkı ihlallerine yol açabilir.
- Devletler, şirketler dâhil olmak üzere üçüncü kişilerin insan hakları ihlallerini engellenmek yönünden de yükümlüdür.
- İnsan onurunun korunması, iklim değişikliğinin bertaraf edilmesini gerektirir.
- İklim değişikliğinden daha fazla etkilenen grupların insan hakları iddiaları yönünden güçlü hukuki gerekçeleri ve bilimsel dayanakları vardır.
- İklim mültecilerinin korunması ilerleyen yıllarda mültecilik statüsü ile koruma sağlayabilir.
- İklim değişikliği ve insan hakları arasındaki bağın aynı şekilde biyoçeşitliliğin korunması ile de ilişkisi vardır ve bu bağ biyoçeşitliliğin korunmasında da etkin rol oynamaktadır.
- Gelecek nesillerin hakları, iklim değişikliği davalarında korunabilir.
- İklim değişikliği, çevre hakkı kapsamında devlete yükümlülük yükler.
- Devlet, iklim değişikliği karşısında güçsüz durumda bulunanları korumakla yükümlüdür.
- Yaşam hakkı, temiz ve sağlıklı bir çevre hakkı, sağlık hakkı, su ve temizlik hakkı, gıda hakkı ve yeterli barınma hakkı, eşitlik ve ayrımcılık yasağı, kendi kaderini tayin ve gelişme hakkı, haysiyet hakkı iklim değişikliği karşısında ihlal edilen haklardandır.

Bu mukayeseli çalışma göstermektedir ki iklim değişikliği karşısında insan hakları ihlalleri mahkemelerde farklı bakış açıları ile değerlendirilmektedir. Her ne kadar sonuçlanan davalarda mahkemeler, insan hakkı ihlali bulma noktasında genel olarak çekimser kalsa da iklim değişikliği nedeniyle insan hakkı ihlalinin olabileceğini kabul eden ve bu konuyu değerlendiren yaklaşımlar hız kazanmaktadır. İlerleyen dönemde iklim değişikliği nedeni ile insan haklarının ihlali kararlarının artması beklenmekte ve umulmaktadır. Zira bugün için iklim değişikliği insandan kaynaklanan ve insana dönen en büyük küresel sorunlardandır. Bu sorunu çözmek için bir şeyler yapabilecek son neslin fazla zamanı kalmamıştır.

Kaynakça

- 0907346 [2009] RRTA 1168 (2009) <http://climatecasechart.com/non-us-case/0907346-2009-rrta-1168/> para 13.
- Arıca S.S.G. (2020). İklim Değişikliği Davaları. *TBB Çevre ve Kent Hukuku Komisyonu Bülteni* 2, 9,19
- Bähr, C.C. ve Diğerleri.(2018). KlimaSeniorinnen: lessons from the Swiss senior women's case for future climate litigation. *Journal of Human Rights and the Environment* 9(2) 195,220, 221.
- Barritt, E. ve Sediti, B. (2019). The Symbolic Value of Leghari V Federation of Pakistan: Climate Change Adjudication in the Global South. *Forthcoming in King's Law Journal, special issue on Environmental Justice in the Anthropocene* 30 (2) 4.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi (28 Mart 2008). *İnsan Hakları ve İklim Değişikliği* UN Doc A/HRC/RES/7/23
- Boyd, D. (16 Ekim 2019). *A Safe Climate: Human Rights and Climate Change* 18,42.
- Boyd, D. (25 Ekim 2018). *The Statement of the Special Rapporteur on the Human Rights Obligations related to Climate Change, with a Particular Focus on the Right to Life.*
- Family Farmers and Greenpeace Germany v. Germany* (2018) 00271/17/R /SP <http://climatecasechart.com/non-us-case/family-farmers-and-greenpeace-germany-v-german-government/>
- Fifth Assessment Report* 1.3. https://ar5-syr.ipcc.ch/topic_observedchanges.php
- Friends of the Irish Environment CLG v. Fingal County Council* (2017) 2017 No.344 JR <http://climatecasechart.com/non-us-case/friends-irish-environment-clg-v-fingal-county-council/>
- Friends of the Irish Environment v. Ireland* (2020) [Appeal No: 205/19] <http://climatecasechart.com/non-us-case/friends-of-the-irish-environment-v-ireland/>
- Future Generations v. Ministry of the Environment and Others* (2018) 11001 22 03 000 2018 00319 00 <http://climatecasechart.com/non-us-case/future-generation-v-ministry-environment-others/> P.13
- Gbemre v. Shell Petroleum Development Company of Nigeria Ltd. and Others* (2005) FHC/B/CS/53/05.<http://climatecasechart.com/non-us-case/gbemre-v-shell-petroleum-development-company-of-nigeria-ltd-et-al/> s.4, para 7(c), s.15, para 7.
- Greenpeace et al. v. Austria* (2020) <http://climatecasechart.com/non-us-case/greenpeace-v-austria>.
- In re Court on its own motion v. State of Himachal Pradesh and others* (2013) CWPIL No. 15 of 2010 paras 11,12 16.
- In re Greenpeace Southeast Asia and Others* (2015) Case No. CHR-NI-2016-0001 <http://climatecasechart.com/non-us-case/in-re-greenpeace-southeast-asia-et-al/>
- In re: AD (Tuvalu) Cases* 501370-371 (2014) < <http://climatecasechart.com/non-us-case/in-re-ad-tuvalu/>>

International Panel on Climate Change (IPCC) (2014). *Climate Change 2014: Impacts, Adaption and Vulnerability: Summary for Policymakers.*, 6-8. <https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg2/>

International Panel on Climate Change (IPCC) (2014). *Synthesis Report* 1.3., 1.2. https://ar5-syr.ipcc.ch/topic_summary.php

International Panel on Climate Change (IPCC) (2019). *Global warming of 1.5°C: Summary for Policymakers* 6, 7. <https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/spm/>

Ioane Teitiota v. The Chief Executive of the Ministry of Business, Innovation and Employment NZSC 107 (2015) <http://climatecasechart.com/non-us-case/ioane-teitiota-v-the-chief-executive-of-the-ministry-of-business-innovation-and-employment/>

Kelleher, O. (9 Eylül 2020). *The Supreme Court of Ireland's decision in Friends of the Irish Environment v Government of Ireland ("Climate Case Ireland")*. <https://www.ejiltalk.org/the-supreme-court-of-irelands-decision-in-friends-of-the-irish-environment-v-government-of-ireland-climate-case-ireland/>

Knox, J. (2009). Linking Human Rights and Climate Change at the United Nations. *Harvard Environmental Law Review*, 33 477, 488.

Küçük Ada Devletleri Birliği (AOSIS), (14 Kasım 2017). *Male' Declaration on the Human Dimension of Global Climate Change*. Para 12.

Leghari v. Federation of Pakistan (2015) W.P. No. 25501/201 <<http://climatecasechart.com/non-us-case/ashgar-leghari-v-federation-of-pakistan/?cn-reloaded=1>

May, J.R. ve Dayo, T. (2019) Dignity and Environmental Justice in Nigeria: The Case of Gbemre v. Shell. *Widener L. Rev.* 25, 267, 279.

Peel, J. ve Osofsky, H.M. (2018). A Rights Turn in Climate Change Litigation?. *Cambridge University Press*, 7(1), 37, 52.

Ruling on Modification to Ethanol Fuel Rule (2019) 610/2019 <http://climatecasechart.com/non-us-case/ruling-on-modification-to-ethanol-fuel-rule/>

Sabin Centre for Climate Change Law (2020). <http://climatecasechart.com/about/>

Shrestha v. Office of the Prime Minister et al. (2017) 074-WO-0283 <http://climatecasechart.com/non-us-case/shrestha-v-office-of-the-prime-minister-et-al/> Para 5.

Sinden, A. (2008). An Emerging Human Right to Security from Climate Change: The Case Against Gas Flaring in Nigeria. W.C.G ve Osofsky, H.M. (Eds.) *Adjudicating Climate Change: Sub-National, National, And Supranational Approaches*. Burns (7,8,16). Cambridge University Press

The World Economic Forum, (2020, Ocak). *The Global Risks Report* 13. <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2020>

Union of Swiss Senior Women for Climate Protection v. Swiss Federal Council and Others (2016) No. A-2992/2017 <http://climatecasechart.com/non-us-case/union-of-swiss-senior-women-for-climate-protection-v-swiss-federal-parliament/> Para 5.5.

United Nations Environment Programme (UNEP) (2015). *Climate Change and Human Rights* VIII, 2. <https://www.unenvironment.org/resources/report/climate-change-and-human-rights>

Urgenda Foundation v. State of the Netherlands (2015) [2015] HAZA C/09/00456689 <http://climatecasechart.com/non-us-case/urgenda-foundation-v-kingdom-of-the-netherlands/>

VZW Klimaatzaak v. Kingdom of Belgium & Others (2014) <http://climatecasechart.com/non-us-case/vzw-klimaatzaak-v-kingdom-of-belgium-et-al/>

Çocuk ve Medya: Kuramsal ve Eleştirel Bir Değerlendirme

Funda TAŞ ÇETİN

Giriş

Günümüz koşullarında medya günlük hayatın içine gereğinden fazla girmiş ve daha okula başlamayan çocukların gelişim sürecinde etkili olmaya başlamıştır. Çocuk dünyaya gözlerini açtığı andan başlayarak, çevresinde olup bitenleri anlamlandırma eğilimindedir. Kişiliğin gelişmesi de bu algılama, kavrama ve anlamlandırma faaliyetinden başka bir şey değildir. Bu noktadan hareketle çocuğa ailesi ile birlikte eşlik etmeye başlayan medyanın çocuğun gelişimi üzerinde büyük etkiler meydana getireceği kaçınılmazdır. Çeşitli medya kanallarından beslenen çocuğun hayata bakışı bu kanallardan aldıkları ile paralellik gösterecektir. Dolayısıyla bireyin sosyalleşme sürecinde bazen anne baba ya da kendisine bakacak bir insandan daha fazla etkili olmaya çalışan medya özünde televizyon; eleştirel bir tutumla ele alınmaya çalışılmıştır.

Medya nedir? Medyada en yaygın kullanılan kitle iletişim aracı hangisidir? Çocuk kimdir? Çocuk sosyolojisi nedir? Günümüzde değişen çocuk imgesi nasıl bir görünüm almıştır? Bu bağlamda medyanın etkisi nasıldır? Medyanın en yaygın araçlarından olan televizyonun çocuk üzerine etkileri nelerdir, gibi sorular bu seminerin ana hatlarını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada genel olarak televizyonun çocuklar üzerindeki etkisi söz konusu olmakla birlikte televizyon teriminin kullanıldığı her yerde aslında televizyon ve diğer elektronik medya anlaşılabilir. Ancak televizyon üstünlüğü elde tutan ekranlı aygıt olmayı sürdürdüğünden genel olarak daha çok televizyon sözcüğü kullanılmaktadır.

Bu çalışma literatür taramasına dayanan betimsel bir çalışmadır. Bu bağlamda çocuk, medya ve televizyona dair literatürden yola çıkılarak belli çıkarımlar elde edilmiştir.

1.SOSYOLOJİK BİR OLGU OLARAK ÇOCUKLUK

1.1.Tarihsel Süreçte Çocuk

Çocuk tanımı Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları sözleşmesinde "Çocuk konusunda uygulamada olabilecek kanuna göre daha erken yaşta reşit olanlar hariç 18 yaşından küçük tüm insanlar çocuktur" olarak belirtilmiştir. 5395 sayılı çocuk koruma kanununda ise bu tanım "erginlik yaşı daha erken olsa bile 18 yaşını doldurmamış olan birey olarak verilmiştir". Reşit olmakla alakalı olan bu durum ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Ayrıca bu durum uygulamada olan medeni ve ceza hukuku ile siyasal koşullar gibi faktörlerden de etkilenmektedir. Bu nedenle çocukluk olgusu tarihsel ve toplumsal bir kavram olarak farklı tanımlamalarla karşımıza çıkabilmektedir. Küba'da 18 yaşında reşit olunurken Bolivya'da bu yaş 21 dir. Nigaragua'da kızlar 14 erkekler 15 yaşından itibaren aile izni aranmaksızın evlenebilir. Ülkemizde de 22. 11. 2001 tarihli Türk Medeni Kanununun 11. maddesinde erginliğin kazanıldığı durumun 18 yaşının tamamlanması ile başladığı kişinin bu yaştan itibaren reşit sayıldığı belirtilmiştir. Yani bireyin

çocuk mu yoksa yetişkin olarak tanımlanması hem zamansal hem de toplumsal farklılıklara bağlı olabilmektedir.

Çocuk, gelişen bir insan yavrusu, olgunlaşmamış, “reşit” sayılmayan küçük yurttaş olarak tanımlanmaktadır (Yörükoğlu,2007). Çocukluk dönemini gençlik döneminden ayırmada genellikle yaş faktörü kullanılsa da, toplumda bu ayırım kır/kent özelliğine göre olabileceği gibi cinsiyete göre de yapılabilmektedir. “Çocuk” ve “Çocukluk” terimlerini bilim çevreleri biyolojik kriterleri dikkate alarak açıklarken, geleneksel çevreler bireyin aile içindeki statüsünü dikkate alarak açıklamaktadır (Subaşı,1996).

Her çağın, her kültürün çocuğa bakışı farklı. Tarihte, kimilerine göre o, terbiye edilmesi gereken bir şeytan olmuş, kimilerine göre korunacak melek.

1.2.Çocukluk Sosyolojisi

Sosyolojide “Çocuk Sosyolojisi” adı altındaki uzmanlık alanı diğer ülkelerde olduğu gibi bizde de yenidir. Çocuğu ilgilendiren birçok dalda araştırma ve yayın var ancak sosyolojik araştırmalar yeterince yoktur.

Çocukluk sosyolojisinde, ülkemizdeki toplumsal değişmelerin ailede çocuk eğitimine yansımaları, disiplin ve çocuk, din ve çocuk, oyun ve çocuk, tatil ve çocuk, akran ilişkileri, toplumsal sorunlar ve çocuk, toplumsal değişme ve çocuk, şiddet ve çocuk gibi ana başlıklar altında toplanan alt başlıklar aracılığıyla çocukluk açıklanıp, geçmişten günümüze yaşanan değişimlere ve günümüzdeki duruma ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Çocukluk bebeklik ile ergenliğin arasındaki dönem arasında yer alan bir kavramdır. Bu kavram geçmiş iki ya da üç yüzyılda ortaya çıkmıştır. Geleneksel kültürlerde çocuklar uzun bir bebeklik döneminden doğrudan topluluk içindeki çalışma rollerini yüklenmeye geçerler. Aries, çocukluğun orta çağda var olmadığını ileri sürmüştür. İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde de çocuklar 7-8 yaşlarında çalıştırılmaktaydılar. Ayrıca çağcıl toplumlardaki değişmelerin bir sonucu olarak çocukluğun bir kez daha kendine özgü konumunu yitirdiği görülmüştür. Örneğin küçük çocukların bile yetişkinlerle aynı televizyon programlarını izlemesi onların erken yaşta yetişkin dünyasına girmelerine ve çocukluk süresinin kısalmasına neden olmuştur (Tezcan, 2017: 3-4).

Çocukluk yetişkinliğe bir hazırlık, toplumun beklentilerinin üzerinde cisimleşen bir prova devresi olmaktan önce; çocuğa ait olan doğal bir dönemin özelliklerini içeren ve özgürce yaşanılması gereken çocukça bir dünyadır. Okul, müfredat, ders kitabı, piyasa, reklamlar sosyal politikalar, edebiyat ve medya gibi toplumsal etmenlerin empoze ettiği bir çocuk tipi, çoğu zaman yetişkin dünyasını sorunları ile birlikte çocukluk dünyasına taşımakta ve böylece çocuk bir tür minyatür yetişkin dünyası içinde her türlü ilişki ve mekanizmayla yabancılaştırılmaktadır. Çocuğun çocuğa karşı şiddeti bu yabancılaşmanın en sarsıcı noktasıdır (İnal, 2015: 46).

1.2.1. Geleneksel Çocuk

Toplumsal olgular, tarihsel ve kültürel dönüşümlere bağlı olarak farklılaşırlar. Bir toplumsal olgu olan çocukluk da sanayi devrimine geçişle beraber dönüşmeye başlamıştır. Modern öncesi

dönemde aile çocukların sosyalleştiği temel toplumsal kurumdu. Çocuk daha çok ailenin içerisinde sosyalleşirdi. Ebeveynler gelenekler yoluyla edindikleri deneyimlerini çocuklarına aktarırlardı. Ama sanayi devriminden sonra üretim alanında yaşanan dönüşümler eğitim olgusunun kitleselleşmesine neden oldu. Bu anlamda ailenin yanında başka sosyalleşme kurumları da ortaya çıktı.

1.2.2.Modern Çocuk

Modern çağda diğer alanlarda yaşanan rasyonelleşme eğilimi sosyalizasyon alanında da ortaya çıktı. Sosyalizasyon bir uzmanlık alanına dönüştü. Dolayısıyla çocukluk evresi uzmanlarca yönetilen bir dönem olmaya başladı. Başta televizyon olmak üzere medya araçları çocuk programları ve çizgi filmler yoluyla çocukluğu inşa eden, dönüştüren bir araçlar kümesi ortaya çıktı.

1.2.3.Postmodern Çocuk

Postmodern çocuk tipi medyada bir arketip olarak üretilmektedir. Özellikle görsel, yazılı edebiyat ve basın tarafından üretilen postmodern çocukluk imgesi geleneksel hatta modern tip ve imgenin yerini almaktadır. 1950'lerden itibaren gerek Kemalettin Tuğcu'nun yetim öksüz çocuk arketipi ve gerekse 1960'ların sonlarından itibaren yeşilçam'daki Ayşecik, Ömercik, Sezercik, Yumurcak gibi çocuk karakterleri ile çocuk aile arasında derin farklılıklar oluşmuştur. Tuğcu ve Yeşilçam'ın çocuk tipleri kırılğan duyarlı ve naiftirler. Duygusal yapıları ile toplumsal ahlakın savunucusu rolünde yetişkinlere dersler verirlerdi. Günümüzün çocukları ise Çocuklar Duymasın'ın havucu gibi tipler olarak bencil ve ukala tavırlarıyla asi bir bilgisayar çocuğu profili sergilemektedirler. Biri geleneksel aile yapısının çözülüşünü çocuksu masumiyet ile engellemeye çalışırken diğeri sahip olduğu daha modern aileden kapitalist bir zihniyetle daha fazla pay almaya çalışıyor. Biri ana sıcaklığı için ısrar ederken diğeri cep telefonunu, bilgisayarı ana sıcaklığına tercih ediyor. Postmodern çocuk tipinin en fazla ayırt edildiği alanlardan biride kitle iletişim araçları ile olan ilişkisidir. Postmodern çocuk elinin altındaki somut oyun ve oyuncaklar yerine bilgisayarlarda oyun sitelerindeki sanal oyunları sokakta oynamak yerine televizyon izlemeyi tercih etmektedir. Bilgisayar ve televizyon en büyük, en etkili ve en yönlendirmeci oyuncak konumunu üstlenmiştir (İnal, 2015: 39-41).

1.3.Çocuk Kültürü

Çocuk kültürü çocuğun ergenlik çağına kadar bir toplum içinde yaşayarak öğrendiklerinin, edindiklerinin, kültürün ona kattıklarının tümüdür. Çocuk kültürünün ana ürünü olan çocuk oyunları, modern zamanların yeni koşulları altında köklü bir değişime uğramıştır. Oyun kültürünü daha önce çocuklar üretirdi. Geleneksel çocuk oyunları sorumluluk alma, yardımlaşma, paylaşma ve benzeri toplumsallık içeren özelliklere sahipti. Modern zamanlardaki çocuk oyunları yarışma konusu haline getirildi. TV'de çocuklara özel yarışma programları düzenleniyor, çocukların rüyalarını süsleyen armağanlar sunularak. Çocuklar arasındaki rekabeti ortaya çıkaran Monopoly gibi şans oyunları revaçta. Bütün bunlar edebiyat, tiyatro, oyun ve benzeri unsurlara artık çocuk

kültürüne gerek duyulmadığına işaret ediyor ve bu noktada reklamlar ayrıcalıklı yerini koruyor. Doğrudan çocuklara hitap edenlerin yanında daha önce hiç görülmedik şekilde reklam filmlerinde çocuk oyuncu kullanılıyor. Çocuk kültürünü medya şirketleri denetleyip yönlendiriyor demek mümkündür. Okunacak kitaba, izlenecek filme, tiyatro oyununa, dinlenecek müziğe onlar karar veriyorlar. Çocuk bol çeşit arasından özgürce seçim yaptığı yanılsaması yaratılarak, medyanın kuşatması altında. Asıl sorun da bu noktada başlıyor çocuğa medyanın sundukları dışında seçim yapma olanağı tanınmıyor. Aynı şeyleri televizyon ve internet içinde söylemek mümkündür. Reklamcılar, pazarlamacıların modern toplumda gözlerini diktiği yeni hedef kitle çocuklardır (Akçalı, 2015: 6-7). Modern zamanlarda çocukların düş güçlerini kullanmalarına gerek kalmamıştır yeni masallar uydurmak, yeni oyunlar icat etmek, gerçeği farklı biçimlerde kurmak artık zorunlu değildir, diyebiliriz.

1.4.Sosyalleşme

İnsanlar doğdukları andan itibaren sosyal bir yaşama başlarlar. Bebekler doğdukları zaman gereksinimlerinin karşılanması için anne, baba ya da kendilerine bakan başka bir kişiye muhtaçtırlar. Bu da çevresindeki insanlarla ilk sosyal ilişkileri kurması anlamına gelir. Çocuğun içinde bulunduğu toplumun inançlarını tutumlarını ve toplumun kendisinden beklediği davranışları öğrenmesine sosyalleşme denir. Sosyalleşme birey kendisini toplumdan tamamen soyutlamadığı sürece yaşam boyu devam eder. Yeni doğmuş bir bebeğe temel ihtiyacı olan yiyecek ve su verilirse, bunun yanında sıcak rahat bir ortam sağlanırsa ancak bunun dışında onunla hiçbir sosyal ilişki kurulmazsa ne olur, acaba nasıl bir insan olur? Araştırmacılar etik olarak bu tip araştırmaların insan üzerinde yapılamayacağından dolayı böyle bir çalışmayı maymunlarla çalışmışlardır ve maymunların sosyal gelişimlerinde bazı gerilikler olduğunu bulmuşlardır. Bebek ve çocukları da yetiştirme yuvaları ve yurtlarında gözlemleyerek fikir sahibi olmuşlardır. Bu çocukların fiziksel bakımı yapılmakta, temel ihtiyaçları karşılanmaktadır ancak yeterli ilgi ve sevgiyi görememektedirler. Pek çok çalışma bu çocuklarda motor gerilikler dahil birçok gelişim alanında sorun olduğunu ortaya koymaktadır (Bayhan ve Artan, 2011: 237-238).

Sosyal öğrenmenin gelişim üzerindeki etkisini araştırmaya dayalı yapılmış ve etik olmayan bir çalışmada da, küçük bir çocuk kuşlarla dolu kafes gibi bir ortama maruz bırakılmış ve bu çocuğun yıllar sonra kafesten çıkarıldığında kuşlar gibi ötmeye benzer sesler çıkardığı ve kanat çırpıtığı görülmüştür. Görülmektedir ki sosyal öğrenme birey üzerinde düşündüğümüzden çok daha etkili olmaktadır

2.ÇOCUKLUĞU İNŞA EDEN BİR ALAN OLARAK MEDYA

2.1. Medya Nedir?

Medya gazete, radyo, televizyon, internet, ve benzeri kitle iletişim araçlarının tamamını kapsayan ve modern dünyada yaygın olarak kullanılan bir kavramdır.

2.2. Medyanın İşlevleri

Haber ve bilgi verme, Toplumsallaştırma, Eğlendirme, Eğitim, Kültürü yaymak geliştirmek ve tanıtmak, Toplumda bütünleşmeyi sağlama, Güdüleme, Tartışma ortamı yaratma olarak sıralanabilir.

2.3. Medyada Egemen Çocuk İmgesi

Medya özellikle orta sınıf yaşam tarzı alışkanlıklarını tüm topluma yerleştirmeye çalışırken asıl olarak kazanç amaçlı bir dünya olarak rol oynamaktadır. Medyada yetişkinin çocuğu ile arkadaş gibi olması şeklinde bir algı söz konusudur bu algıya göre günümüzün çocukları akıllıdır, çabuk olgunlaşmaktadır. Demokratik ortamın gereği hızlı bilinçlenmektedir. Bundan dolayı çocuk yetişkinle aynı düzeyde iletişim kurabilir, aynı dili kullanabilir, aynı ortamları paylaşabilir yani geleneksel rol modellerine özgü davranışta bulunma anlayışı reddedilmektedir. Çocuğu ile arkadaş gibi olmak çocukluk ve yetişkinlik kategorilerinin özelliklerini bozmaktadır. Bu durum artarak devam etmektedir. Aynı takımı tutmak, aynı elbiseleri giymek, benzer tepkileri göstermek, aynı dili kullanmak, aynı internet sitesinde dolaşmak çocuğun çocukluğunu doğal bir biçimde yaşamasını engellemektedir. Örneğin internette babası ya da annesi gibi oynadığı sanal oyunlar sonucu çocuk, zamanla okul bahçesi ya da sokaktaki çocuk oyunlarını küçümseyebilmekte, aptalca bulabilmektedir (İnal, 2015: 32).

2.4. Medya Pedagojisi

Medyanın insan hayatındaki etkisi giderek artmakta, eğitim, kültür, sağlık ve benzeri alanlarda önemli bir araç haline gelmektedir. Medya modern zamanların biçimlendirici araçlarındandır. Son zamanlarda teknolojik gelişmelere paralel olarak medya (televizyon, bilgisayar, internet, tabletler) çok hızlı bir şekilde gelişmektedir. Medyanın etkilediği hedef kitlenin büyük bir çoğunluğunu da yetişkinlerden ziyade çocuklar oluşturmaktadır

Medyanın evrensel kabul görmüş normlara göre bilgi aktarması bu aktarımlar sırasında olası zararlardan çocukların korunması, eğitimde medya okuryazarlığının temelini oluşturur. Medya pedagojisinin işlevsel olmadığı bir toplumda çocuklar her yönden risk altında demektir. Günümüzde bilginin hızla yayılıyor olmasından dolayı o bilginin temas ettiği son noktadaki kişilerin kimler olacağını öngörmek anlamında zordur. Bu bazen bir yetişkin olabildiği gibi bazen çocuk da olabilir ve çocuğa ulaşan bilgi onun gelişim dönemine uygun değilse çocuk davranışlarında ve ruh sağlığında olumsuzluklara rastlanılabilir (Güneş, 2013, 83).

Medyada verilen çok sayıda görüntü, bir elekten geçmeden verilen bilgi yığınları, çocuğun bilişsel olarak hazır olmadığı bir zamanda bunlarla karşılaşması sonucu, çocuğun geçici hafızasını aşırı şekilde zorlayabilmektedir. Bu durumda kalıcı hafızanın yıpranmasına zemin hazırlayabilmektedir. Böylece bilişsel tahrip yapılarak çocuğun gelişimi olumsuz etkilenmektedir.

2.5. Medyanın Çocuk Açısından Denetimi

Toplumu ilgilendiren her mesleğin bir denetimi olduğu gibi basın da kendine özgü denetim organları bulunmaktadır. Medyada denetimin temel amacı medyanın saygınlığını korumak bir yandan da kişilik haklarını güvence altına almak ve devletin çeşitli konularda medyaya müdahalesini önleyerek iletişim özgürlüğünü güvence altına almaktır. Türkiye'de basında denetimi sağlayan temel kuruluşlar vardır. Bu kuruluşları denetleme yetkisine sahip olan Radyo Televizyon Üst Kuruludur (RTÜK). Çocukları internetin zararlarından korumak amacıyla bilişim suçları kanunun uygulanması, evlerde kullanılan internetler için filtreleme yapılması, ayrıca çocukların sık uğradıkları İnternet café playstation merkezlerinin sürekli denetim altında olması gerekir. Bu merkezlerde yaş sınırı 18 olmasına rağmen çok küçük yaşlardaki çocuklar da bu mekanlara girebilmektedir. Çocuk ve gençleri olumsuz davranışlardan korumak için dünyanın birçok ülkesinde çeşitli semboller kullanılmaktadır. Ülkemiz için tasarlanıp uygulamaya konulan "akıllı işaretler" isimli sembol sisteminde semboller, 4 adet yaş ve 3 adet içerik kategorisinden olmak üzere toplam 7 adet sembolden oluşmaktadır. Şiddet korku, olumsuz örnek oluşturabilecek davranışlar, cinsellik içeriğine sahip programlar sembollerle belirtilmektedir. Ayrıca genel izleyici sembolü, 7 yaş ve üstü, merhaba 13 yaş ve üstü, merhaba 18 yaş ve üstü olabilecek programlarda sembollerle belirtilmektedir ve bu semboller programlardan önce ekrana 5 saniye süreyle yansıtılmaktadır (Alp ve Kardaş: 2016: 82-83).

3. BİR SOSYALİZASYON ARACI OLARAK TELEVİZYON

3.1. Televizyon

Aileler eşit yaratılmamıştır; bazıları olağanüstü derecede başarılı bazıları tam bir facia, geri kalan çoğunluk ise ikisinin arasında bir yerlerdedir. Olağanüstü olanlar çocuklarının yaşamlarını o kadar rahat biçimde düzenlerler ki televizyon izleme konusunda herhangi bir kural koymaya ihtiyaçları bile kalmaz. Aile yaşamları zengindir, tatmin edicidir. Bu ailelerde televizyon hiçbir zaman zevkli yemekler, sohbet, kitap okuma, oyunlar gibi insani faaliyetlerin önüne geçemez. Diğer uçta yer alan sorunlu aileler ise birbiriyle geçinemeyen veya boşanan anne babaların çocukları ve çocuklarının ihtiyaçları hakkında hiçbir şey bilmeyen, çocuklarına kötü muamele eden, alkol, uyuşturucu bağımlısı, olgunlaşmamış bencil ebeveynlerin oluşturduğu ailelerdir. Bu ailelerde çözülmesi gereken televizyon izlemenin dışında birçok başka sorun vardır. Bu iki tip ailenin yanında en sık rastlanan üçüncü tip aile için İngiliz psikiyat D. W. Winnicott tarafından tanımlanan idare eder anne kavramından esinlenerek oluşturulmuş idare eder aile kavramı kullanılmaktadır. Bu tip aileler çocuklarının iyiliği için kaygılanır ve onların aile yaşamını mümkün olduğu kadar güzelleştirmeye çaba gösterirler ve televizyonun kontrol altına alınması bu ailelerin yaşamlarında önemli bir fark yaratabilir. Televizyonun anne babalar ve özellikle çocuklar üzerinde güçlü bir çekim gücü vardır. Bundan dolayı onu kontrol etmek anne-babaların sandığından daha zor hale gelir. (Winn, 2012: 13)

Teknoloji özellikle bilgisayar, video player ve oyun konsolları özünde televizyon; çocukları sokakta oynamaktan, okul ödevlerinden, kitap okumaktan, müzik aleti çalmayı öğrenmekten, arkadaş ziyareti gibi diğer birçok hobiden alıkoymaktadır. Cemil Meriç medyanın özellikle de televizyonun kültürel bir altyapısı olmadığını, kitaba alternatif bir yapı olarak

geliştirildiğini ve okumayan, dolayısıyla düşünmeyen insanlar için icat edildiğini dile getirmektedir. Yani insanları, özellikle çocukları etki altına alıp yönlendiren bir tür zaman makinesidir televizyon (Meriç, 1986: 404). Ebeveynler tüm bu medya araçlarının kullanılmasını kontrol etmekte zorlanmaktadır. Esasen bunların hepsinde bağımlılık yapıcı bir yön bulunmaktadır

3.2.Sosyalizasyon Aracı Olarak Televizyon

1980'li yıllardan sonra televizyonun insanların hayatındaki öneminin artmasıyla beraber televizyonun çocuk üzerinde etkileri de artmıştır. Veysel Batmaz'ında belirttiği gibi artık televizyonu sadece siyasal güç aracı ya da eğlence aracı değil, tüm kültürü yaratan devasa bir sosyalizasyon aracı olarak görmenin zamanı gelmiştir. Televizyonun yarattığı bu kültür tüketim kültürü ideolojisinin yansımasıdır (Kuruoğlu ve Soygüder, 2015: 158). Televizyondaki reklamlar bu konuda önem arz etmektedir son yıllarda çocuk reklam ilişkisi üzerine yapılan araştırmaların pek çoğu özellikle televizyonda yayınlanan reklamların çocukların sosyalleşme süreçlerindeki etkilerini konu almaktadır. Bunun nedeni günümüzdeki bir çocuğun okumaya ve oyuna ayırdığı zamandan daha fazlasını televizyon karşısında geçiriyor olmasıdır.

3.3.Televizyonun Çocuklara Etkisi

Çocukların telefona, tablete, televizyona inanılmaz bir ilgisi var. Bu çocukların; ebeveynlerinin elinde telefon, tablet gördüklerinde, televizyona baktıklarında güldüklerini, kızdıklarını fark ettiklerinde acaba ne var o ekranda diye merak etmemeleri beklenemez. Araştırmalar bebeklik dönemi olarak isimlendirilen 0-3 yaş arası dönemde çocukların teknolojik araçlardan uzak tutulması gerektiğini 3- 6 yaşlarında günde sadece 20 dakika vb. araçlara izin verilmesi gerektiğini yazıyorlar. Süre olarak kesin bir kanaat var olmasa bile araştırmalar, çocukları erken çocukluk döneminde çok fazla teknolojinin esiri yapıp, onları elektronik bakıcı olarak kullanmanın ilerde çocuklarda sosyal uyum problemleri, dikkat eksikliği, odaklanma, obezite problemleri yaratabileceği konusunda hemfikirdirler.

3.3.1.Çocuklarda Dil Gelişimine Etkisi

Özellikle 0-2 yaş kritik bir dönem olduğundan bu dönemi televizyonla çok fazla geçiren kişilerde dil gelişimi açısından bir gerilik söz konusudur. Dil gelişimi üzerinde sosyal öğrenmenin, başka kişilerle kurulan iletişimin, akran eğitiminin etkisi mevcuttur. Bizler her ne kadar biyolojik donanımla dünyaya gelmişsek bile konuşan kişilerle etkileşime girmediğimiz sürece bu potansiyelin ortaya çıkması mümkün değildir. Günün çoğunu adeta televizyonun içine girerek geçirerek, iletişimden kopan çocukta; dil gelişimsel bozuklukların görüleceği muhtemeldir.

3.3.2.Çocuklarda Zihinsel Gelişime Etkisi

Özellikle 0-3 yaş arası dönemde zihinsel gelişim açısından üç boyutlu nesnelerle oynamaya, onlara dokunmaya ve onları keşfetmeye ihtiyaç varken ekranlar iki boyutlu olduğundan zihinsel gelişim ihtiyacı giderilememektedir. 3-6 yaşlar arasında bilgisayar, tablet, televizyon kullanımı kısıtlanmadığında çocuklar, bilgisayarlardaki renkli ve sürekli değişen görüntülere alıştıklarından çocukların geleneksel öğretim sistemi içinde öğrenme ve odaklanma problemi yaşamaları söz konusudur çünkü hiçbir öğretmen daldan sarkan bir maymun gibi şarkı söyleyip rakamları öğretmeyecektir. Televizyonda eğlenceli ve eğlenirken öğreten bir sürü uygulama olabilir ancak çocukların tüm zihnini ele geçirecek kadar maruz bırakılmaması gerektiği de bir gerçek. Süre noktasında bir ortak fikir olmadığı gerçek ancak hiçbir zaman televizyon parkta oynamanın önüne geçmemeli, çocukların tercihine bırakıldığında parkı seçen çocuklarımız olmalı. Birlikte oynanan oyunlardan, keyifle yapılan etkinliklerden, açık hava aktivitelerinden uzaklaştırılmamalı çocuklar (Kangal, 2018: 128-129). Çocukların hızlı değişen ekranlara alışması sonucu yaşamlarındaki akışın da hızla değişmesini beklediklerini söyleyebiliriz. Bir etkinlik, aktivite yapılırken kısa sürede sıkılıp başka etkinlik, aktivitelere geçmek isteyen çocuklar günümüzde hızla artmaktadır. Odaklanma problemleri yaşanmaktadır.

ABD'de yapılan bir araştırmada Doktor Dimitri 8-14 aylık çocukların DVD seyredirken ve bloklarla oynarken beyin aktivitelerini karşılaştırmış ve DVD seyredenlerin beyin gelişimini destekleyen hormonlarda bir buçuk kez azalma olduğunu ortaya koymuştur. Yani ebeveynlerin zihinsel gelişimi desteklediğini düşündüğü o renkler, şekiller, sayıları öğreten çizgi filmlerin bile tam tersi etkisi söz konusudur. (Kangal, 2018: 130-131).

3.3.3.Çocuklarda Cinsel Gelişime Etkisi

Medyanın en güçlülerinden birinin televizyon olduğu söylenir. Televizyonun bu anlamda cinsel gelişim ve eğitim üzerindeki rolü ile ilgili de pek çok çalışma yapılmıştır. Yaşadığımız ülkenin bu konuda biraz muhafazakar olmasından bu konu ayrıca önem arz etmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar televizyondaki mesajların çok fazla olduğuna, bu kadar açık olmasına gerek olmadığına ve bunların zararlı olabileceğine dair görüşlerde yoğunlaşmaktadır, televizyonun cinsel gelişim üzerinde olumlu etkisi olabileceğini düşünen küçük çapta bazı araştırmalara karşıt olarak.

Televizyonun cinsel gelişme etkisinin olumsuz olduğunu düşünen çoğu araştırmaya göre, cinsellik içeren mesajlar aile yaşamını olumsuz yönde etkilemekte, rastgele cinsel ilişkiyi teşvik etmektedir. Televizyonda cinsellik içeren mesajların komedi programları, haber programları, beyaz diziler, televizyon filmleri, müzik klipleri reklamları, hatta çizgi filmlerde bile yoğun bir şekilde artmaya devam ettiği görülmüştür. Televizyon insanlara evinde otururken dünyayı ayaklarına getirme konforu sağlamıştır ancak televizyonda görülen gerçek, yaşamı kendi bakış açısından insanlara sunmaktadır. Örneğin televizyonda gün boyu pek çok cinsel mesaj, cinsel ilişki, cinsel haber görünmesine rağmen onlarla ilgili tartışma, bilgilendirme, korunma, bu davranışların ahlaki boyutu, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, istenmeyen hamilelikler, gibi konulara çok az rastlanmaktadır (Bayhan ve Artan, 2011: 288 299).

Çocuk programlarının içine yerleştirilen seks, reklam ve batıl inançlar gibi subliminal mesajlar çocukları etkilemektedir. Türkiye'de çocuklara yönelik oluşturulan en yaygın görülen subliminal mesajlar TRT'nin tek kanal olarak yayın yaptığı dönemlerde yoğun olarak verilmiştir. Kaldı ki bunun günümüzde arttığını söylemek hiç de zor değildir. O dönemlerde saat doldurma yöntemi olarak izletilen birçok çizgi filmde bu mesajlar görülmekteydi. Voltran, Transformers gibi. Bu mesajlarla büyüyen çocuklara ilerleyen yaşlarda izletilen Müjde Ar filmleri ile bir nesil yok edildi denilebilir. Müjde Ar bile günah çıkartırcasına 2012'de bir kadın programında kendi deyimi ile "80 filmde oynadım 60'ında ırzıma geçildi. Bu filmleri izleyen gençlikten ne beklenir ki" demiştir (Bilgiç, 2016: 241).

3.3.4.Çocuklarda Bedensel Ve Motor Gelişime Etkisi

Televizyon çocukları uykuyla geçirdikleri zamanın dışındaki vakti kendini izlettirerek bağımlı yapacak gücünden dolayı, bu çocuklarda obezite, uzun süre oturmadan kaynaklı bedensel deformasyonlar görülmektedir.

3.3.5.Çocuklarda Sosyal Davranışlara Etkisi

1998-2001 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan çalışmalar, özellikle televizyonun çocukların beslenme alışkanlıkları, uyku düzenleri ve sosyal davranışları üzerinde oldukça olumsuz sonuçlara neden olduğunu ortaya koymuştur. Televizyon gibi bir alet insanların yaşantılarına girmeden önce insanlar ailece toplanıp zamanlarını sohbet ederek, farklı uğraşlarda bulunarak geçirirken televizyon insanların yaşantılarına girdikten sonra bu paylaşımlar ortadan kalkmıştır ve insanların eğlence anlayışları da farklı şekillere bürünmüştür. 2000'de Güney Atlantik de bulunan İngiliz kolonisi olan bir adadaki insanların adaya televizyon gelmeden önceki ve geldikten sonraki davranışlarının incelendiği bir çalışmada televizyon gelmeden önce spor yapma, arkadaş ziyaretlerinde ve sohbetlerinde bulunmak gibi etkinlikler en popüler zaman değerlendirme yolu iken televizyon geldikten sonra özellikle çocukların yüzde 13'ünün zamanlarını televizyon izleyerek geçirmeye başladıkları görülmüştür. Bir başka çalışmada çocukların yüzde yirmi altısının yatak odalarında televizyon olduğu ve bu çocukların uykuya geçmekte güçlük çektiği belirtilmektedir yine başka bir grup araştırmacı ABD'deki televizyon programlarının içeriklerini incelediğinde yüzde altmış oranında programın yüksek oranda şiddet içerdiğini ortaya çıkarmışlardır. Bu derece yoğun şiddet ile karşı karşıya kalan çocuğun saldırgan davranışlar sergilemeleri de kaçınılmaz görünmektedir (Atay ve Öncü, 2015: 69-78). Erich Fromm'a göre şiddet, temelinde yaşam ve insan sevgisine karşı bir umursamazlık duygusu yeşerten yıkıcı bir itkidir. Şiddetin kaynağı sevgisizlik ve hoşgörüsüzlüktür. Filmler, diziler, spor ve tv ekranları kan ve şiddet temasını işleyen en yaygın araçlardır. Acımasızlık, nefret, sevgisizlik şiddetin başlıca görüntüleridir. Çocuklar için hazırlanan çizgi filmleri bile şiddet ögesi taşımaktadır. Şiddet motifi taşıyan bilgisayar oyunları çocukları saldırganlığa yöneltmektedir.

Eğer bir program şiddet içeriyorsa ve bu program çizgi film bile olsa, bunu seyreden çocukların davranışlarında saldırganlık ögesinin yoğunluk kazandığı Bandura ve arkadaşlarının

1968'de yaptığı çalışmada ortaya çıkmıştır. Bu deneyde karakterleri canlı olsun-olmasın şiddet ögesi taşıyan mesajlara maruz kalan çocukların şiddete yönelik davranışları taklit etme eğiliminde oldukları gözlenmiştir. (Samur, 2011: 63).

Televizyonun çocukların saldırgan davranışları üzerine etkisiyle ilgili Amerika'da da çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan Signorielli ve arkadaşlarının yaptığı geniş kapsamlı araştırmada şu sonuç bulunmuştur; çocuk televizyon programları yetişkin programlarına nisbeten 6 defa daha fazla şiddet içermektedir (Aydın, 1994: 161). Televizyonun çocuğun davranışlarına etkisi şiddet ve saldırganlık ya da tam tersi çekingenlik, içine kapanıklık olarak kendini gösterebilir. İlköğretim grubu çocuklarla yapılan çalışmaların birinde televizyon izleme süresi ile çocukların arkadaş ve yakınlarına şiddet uygulama eğilimleri arasında yüksek oranda ilişki olduğu belirlenmiştir. Yine aynı çalışmada özellikle kaygılı, depresif, davranış problemleri olan çocukların zamanlarını daha çok televizyon izleyerek geçirdikleri görülmüştür. Model alma yoluyla öğrenen çocuklar şiddet içerikli sahneleri izlediklerinde bu tür davranışları model alarak sergileyebilirler. Günümüzde çok yaygınlaşan cinayet olayları, boşanma olaylarının da üzerinde televizyon programlarının etkisinden bahsedilebilir. Söz konusu programlarda cinayet işleyen neredeyse kahraman olarak gösterildiği, adam öldürmenin ve eşler arası aldatmanın basit bir olaymış gibi yansıtıldığı bazı programlar çocukluk çağında bir temel oluşturmakta, ergenlik çağında kimlik arayışındaki bireylerde de olumsuz kimliklere bürünmelerine neden olabilmektedir. Yapılan gözlemlerde anasınıflarında özellikle serbest zaman etkinliklerinde şiddet ve çatışma içerikli programların çocukların oyunlarına yansımaları göze çarpmıştı. Bu gözlemlerde çocuklar oyunlarında legolardan hayalet silah, el bombası, plastik masalardan siper oluşturarak bir çatışma ortamı yaratıp izlemiş oldukları televizyon programını oyunlaştırmışlardır. Bu da şiddet içerikli televizyon programlarının çocuklar üzerindeki etkisinin çarpıcı örneğidir (Alp ve Kardaş: 2016: 78). Buna benzer bir çalışma İkiz Kuleler'in yıkılması döneminde gerçekleştirilmiş ve o dönemdeki çocukların da oyunlarında legolardan kuleler yapıp bunları yıktıkları görülmüştür. Bu örnekler göstermektedir ki çocukların televizyonda gördükleri ve şahit oldukları şiddet içerikli durumları birebir davranışlarına yansıtmaktadır. Ayrıca medyada şiddet uygulayan karakterlerin sempatik, bitmeyen güce sahip kahramanlar olarak gösterilmesi çocukların bu kahramanlara özenmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda geniş kitleleri ve özellikle çocukları etkisi altına alan Kurtlar Vadisi dizisindeki Polat Alemdar karakteri ile özdeşleşip şiddet içerikli davranışlar gösteren çocuklar örnek verilebilir. Geçmiş yıllarda 4 yaşındaki bir çocuğun izlediği bir çizgi filminden etkilenerek uçmak için 7. kattan atladığını izlemiştik. Bu da yine insani olmayan bir gücün insanlara özgü gösterilmesinin neticesidir.

Televizyonun çocuklar üzerinde olumsuz etkileri çok yoğun ele alınırken küçük bir grup çalışma sonucuna göre ise televizyonun olumlu etkileri tartışılmıştır. Bunlar televizyonun çocukların akademik başarıları üzerinde olumlu etkiler yapabildiğini savunmaktadırlar. Televizyonu çocuğun olumsuz davranışlarındaki tek suçlu olarak göstermenin doğru olmayacağını düşünmektedirler. Çocuklar için özel hazırlanmış eğitici televizyon programlarının onlara yeni kelimeler ve kavramlar öğretmede ve okula hazırlamada çok etkili olduğu sonucuna varmışlardır. Televizyon doğru ve kontrollü olarak kullanılırsa, çocukların akademik ve sosyal olarak yeni

kavramlar öğrenmesini ve zihinsel olarak gelişmesini sağlayabildiği savunulmuştur (Atay ve Öncü, 2015: 69-78). Ancak Televizyonun çocuğun öğrenme süreçlerine olumlu etkileri olduğu tartışılırken çocukların gelişim doğası göz ardı edilmektedir. Çünkü çocuklar yaparak yaşayarak, deneyerek öğrenirler. Üretken ve yaratıcı olurlar. Televizyon bu anlayışa uygun değildir, hazır bilgiler sunmaktadır. Aslında en tehlikeli olan durum eğitimcilerin televizyonu eğitim aracı olarak görmeleridir. Oysa eğitim-öğretim başta akran etkileşimini, dilin aktif kullanımını ve çift yönlü etkileşimleri gerekli kılar.

Tablet, telefon, televizyon çocukların zihinsel gelişiminden tutun da motor gelişimine kadar her yönü olumsuz etkilediğine dair birçok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalar özetlendiğinde 0-3 yaş arasındaki çocukların ekranlardan uzak tutulması, bu yaştan sonra da günde 1 saati geçmemeli gerektiği, yedi yaş sonrası da en fazla 2 saat olmalı noktasında buluşmaktadırlar (Kangal, 2018: 130-131).

3.4.Elektronik Bakıcı Olarak Televizyon

Gerçekte televizyon çocukların öğrenmelerine katkı vermekte midir yoksa çocukları oyalayan bir elektronik bakıcı olmaktan öteye geçememekte midir? Son zamanlarda yapılan araştırmalar temelde bu soruların cevabını tartışmaya dönüktür. Elektronik bakıcı olarak televizyon denildiğinde bakıcı sözcüğü son derece pasif, sessiz ve hareketsiz olduğu; dolayısıyla çocuğun televizyon seyrettiği sürece güvenli bir ortamda bulunmasını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Aslında hareket eden, öğrenmeye çalışan, erken çocukluk dönemi çocuğu, bu şekilde tehlike altındadır. Örneğin annenin çocuğunu beslerken onunla sıcak ve güven veren bir ses tonu ile konuşması çocukta temel güven duygusu yaratacaktır ve bu temel güven duygusu motor aktiviteler ile cesaretlendirilecektir cesaret bulan çocuk fiziksel aktivitelerle daha çok deneyim kazanacak ve öğrenmenin keyfini yaşayacaktır. Böylesine bir bakımı elektronik bir aletin gerçekleştirmesi mümkün değildir. Televizyonun bu bakım noktasında çocuğu oyalamanın ötesine geçmediği düşünülmektedir (Atay ve Öncü, 2015: 69-78).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bilgi çağında çoğu zaman çocuklar birbiriyle etkileşimden çok yeni medya araçları ile etkileşim kurmaktadır. Medyanın yaygınlaşması ve küreselleşmesinin bugünün çocuğunu şekillendirdiği gerçeği temel alınır, bu aracın yapıcı sonuçlar için dönüştürülmesine ihtiyaç duyulduğu görülecektir. Sanayileşmeyle beraber kentleşen ortamda serbest zaman artmakta ancak buna yönelik anne babanın eğitim eksikliği nedeniyle çocuğun boş zamanını yararlı ve yapıcı etkinliklerle değerlendirememesi yine olumsuz bir değişimdir. Bu ortamlarda ayrıca çocukların beklenti düzeylerinin yükselmesi ve ailelerin her zaman bu beklentileri karşılayamaması olumsuz olarak değerlendirilebilir. Bu değişimlerin olumsuz etkilerini azaltmaya çalışıp çağdaş olduğu ölçüde de teşviki gerekir.

Çağdaş toplumlar çocuğa değer veren toplumlardır. Bu toplumlar çocuklara çeşitli haklar vermişlerdir. Toplumlar çocukları gelecek açısından korumaktadırlar. Toplum, gelecekte onlara bırakılacaktır. Çağdaşlık çocuğa böyle bakarken aynı zamanda çocukları öldürmektedir de. Çağdaş toplumlar gerçekten çağdaş olmak istiyorlarsa çocukların öldürülmesine yol açan nedenleri ortadan kaldırmak zorundadırlar. Çağdaşlığın göstergelerinden biri olan çocuğa değer vermek, onu korumak, onu sevmek, ona her bakımdan öncelik vermek bu nedenlerin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabilmektedir. Bunun en iyi yolu eğitimidir. Medya yoluyla bu konuda anne ve babalar uyarılmalı; okulda ise eğitimciler konu üzerine eğilmelidir. Ayrıca gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde çocuk hakları bildirgesindeki hükümlerin en etkin biçimde uygulanmasına yönelik çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Genelde medyanın özelde televizyonun bireylerin üzerindeki etkisini devletin, toplumun ve bireylerin kullanım şekilleri belirlemektedir. Bu hususta devletin kitle iletişim araçlarını çocuk gelişimi yönünden kontrol ederek toplumun medya kullanımı konusundaki yeterliliğini arttıracak tedbirler alması gerekmektedir. Toplumun da medyanın etkileri konusunda bilinçlenmelidir, medya araçlarını çocukları avutmak ve onları meşgul etmek için bir araç olarak görme düşüncesinden en kısa sürede vazgeçmelidir. Bireye düşen görev ise hem kendisinin medya araçlarını bilinçli olarak kullanması hem de bu düşüncüyü çevresine benimsetebilmesidir.

Televizyon ekranı karşısında uzun zaman geçirmenin çocuk için olumsuz sonuç doğuracağını savunan Shapori ebeveynlerinin kendilerinin televizyon bağımlılığı nedeniyle çocuklarının da televizyon önünde geçirdikleri zamanı denetleyemediklerini ve televizyonun modern dünyada hiç de pahalı olmayan bir bebek bakıcısı olduğunu ancak; duygusal zeka gelişimi yüksek çocuklar yetiştirebilmek için televizyon izleme konusunda katı kuralların uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Çocuğun yaratıcılığının gelişmesinin önündeki en büyük engel olarak televizyon izleme alışkanlığını gösteren Shapori televizyonun çocuklarda fiziksel bir bağımlılıktan öte psikolojik bağımlılık yaratan bir süreç olduğunu da ifade etmektedir (Samur, 2011: 63).

Çocukların televizyon izleme özellikleri yetişkinlerden farklılık göstermektedir. Çocuklar televizyonda izlediklerine dikkatli bakar ve yetişkinlerden daha fazla ayrıntıyı hatırlarlar ve bu ayrıntıları hatırlama kendilerine yönelik olmayan programlara yönelik de olmaktadır. Televizyonun geniş izleyici kitlesini oluşturan çocuklar çoğu zaman eğlenmek boş zaman geçirmek adına bu aktivitelerini ebeveynlerinin dışında gerçekleştirmektedirler. Bu durum çocukların yetişkinler için üretilmiş olan mesajları da almalarına neden olmaktadır. Çocukların ekrandan gelen mesajları çoğunlukla süzgeçten geçirmeden doğrudan aldıkları düşünülecek olursa, özellikle duygusal ve ruhsal gelişimlerinin bu edimlerden ne ölçüde etkilenebileceği anlaşılabilecektir (Vural, 2008). Çocukluk olgusu, belki de medyanın hegemonik gücünden fazlasıyla etkilenen ve sonuçları ancak uzun vadede gözlemlenebilen bir alan olması nedeniyle en çok üzerinde durulan konulardan biridir (Akyüz, 2013, 115).

Yenipazar anlayışıyla üretim yapan tüm iletişim araçları Ritzer in tanımlamasıyla tüm tüketim katedralleri, yeni tüketim araçları, yeni alışveriş merkezleri, modern fasfood restoranları ve zincirleri, büyük eğlence parkları çocukların yeni düş güçlerini kullanmalarına gerek olmaksızın bu hizmeti yerine getirmektedirler. Ancak çelişkili olarak sürekli eğlencenin hakim

olduğu bu yeni dünyada çocuk, teknoloji harikası oyuncaklara sahip olduğu halde hala doyumsuzdur ve sürekli canı sıkılmaktadır. En büyük gösteri sunan ortamlara sık sık gidilmekte ama kolayca sıkılıveriyoruz. Ebeveynler tarafından anında giderilmesi gereken psikolojik bir bozukluk olarak algılanan bu can sıkıntısı çocuk psikologlarının çoğu tarafından üzerinde çok fazla durulmaya gerek görülmeyen bir durum olarak geçirilmektedir.

Oysa can sıkıntısı bir düşünme fırsatı, çocukların ilginç şeyleri keşfedecekleri sessiz bir mekan olabilir. Benjamin in dediği gibi can sıkıntısı yaşantının yumurtası üzerinde kuluçkaya yatan hayal kuşudur (Akçalı, 2015: 9).

Televizyon izlemenin çok fazla olduğu günümüzle geçmişi kıyaslayınca Benjaminin haklılığını yani eskiden çocukların daha mutlu ve yaratıcı olduğunu göreceğiz. Basit bir örnek verecek olursak hepimiz çocukluğumuzda arkalarından terlik fırlatan annelere sahiptik ve esnada bile arkasından terlik fırlatan bir anne ve bu terlikten kaçan bir çocuk olayında çocuk bu durumu oyunlaştırıp bundan haz alabilmekteydi. Hatta bazen sırf bu oyunu oynayabilmek için bazı küçük yaramazlıklar da yaptığını söyleyebiliriz. Günümüzde ise televizyonun başında saatlerini geçiren çocuk “akıllı”, “uslu”, “yaramazlık yapmayan”, “söz dinleyen” ama mutsuz olan çocuk vardır. Bu durum çocuğun yalnızlaştığının ve televizyon izlemenin yalnızlığı gideren bir araç olarak gördüğünü göstermektedir. Yalnızlaşan ve mutsuz olan çocuğun bu durumu resimlerde kullandıkları renk seçimine de yansıdığı görülmektedir. Bir araştırmaya göre eskiden çocukların resimlerde daha çok canlı renkler seçtiği günümüz çocuklarının ise daha çok karamsarlığın simgesi haline gelen kahverengi siyah gibi pastel renkleri seçtiği ortaya konmuştur.

Televizyondan kaçamadığımız gerçeğinden hareket edecek olursak en azından çocuklar için faydalı olabilecek programları seçmeli ve seçtiğimiz bu programların bir kısmını çocuklarla birlikte izlemeye özen göstermeliyiz. Seçilen programlardaki konunun çocuğun ilgisini çekecek özellikte olmasına, kavramların açık ve net şekilde aktarılıyor olmasına, çocukların hayal gücünü kullanmalarına destek olacak ve çocukların bu programlardan öğrendiklerini yaşayarak keşfetme isteği uyandırıcı nitelikteki programlar olmasına dikkat etmekte fayda vardır (Atay ve Öncü, 2015: 69-78).

Küçük çocuklara yönelik reklamlar, programlar çok karmaşık olmaları nedeniyle algılama sürecinde bozulmalara neden olmaktadır. Bu programların çocukların fiziksel ve psikolojik yeterliklerinin göz önüne alınarak hazırlanması gerekir. Çocuklar sadece kendilerine yönelik programlar değil de yetişkinlerle beraber aynı kanalı izlemektedir. Bu nedenle tv programları erken çocukluk dönemi özellikleri dikkate alınarak gelişim evrelerine uygun yapılmalıdır.

Oyunun önemi kavranmış olsa bile “çocuk oyun alanları”, “çocuk evi” noktasında yapılması gereken çok şey var. Tezcan’ın bu noktada Gençlik kültür Merkezleri gibi “Çocuk Merkezleri”nin kurulmasının sağlanabilmesi fikri dikkate değerdir. Gelişmiş ülkelerde bu gibi çocuk merkezlerinin sayısı oldukça fazladır. Kültürümüz çok zengin oyun örnekleriyle doludur fakat bunları yaşatmak için çeşitli kuruluşlarca yoğun bir örgütlemeye gereksinim vardır. Böyle bir örgütlenme, çocuğa, yaşına, ilgisine, yeteneğine uygun spor, müzik, kitap okuma, el işleri gibi uğraşları kazandırmaktadır. Çocuk örgütlerinin yaygınlaştırılması için dernek gibi gönüllü

kuruluşların bu alanda teşviki de yararlı olabilir. Unutmamak gerekir ki geleceğin sağlıklı kişileri, ancak onlara çok erken yaşlarda hizmet götürmekle yaratılabilir.

KAYNAKÇA

- AKÇALI, S.İçin (2015). “Tüketim Toplumunda Çocuğun Yitişi”, Ed. Selda İçin Akçalı, *Çocuk ve Medya*, 4. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, ss. 1-12.
- AKYÜZ, E. (2013). “Çocuğun Bilgi Edinme ve Zararlı Yayınlar Karşı Korunma Hakkı”, Yayına Hazırlayan: Haluk Yavuzer, Mustafa Ruhi Şirin, *1. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı / 1*, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- ALP, D. ve KARDAŞ, C., (2016). *Çocuk Edebiyatı ve Medya*. 2. Baskı. Ankara: Eğiten Kitap.
- ATAY, M., ÖNCÜ, E.Ç. (2015). “Elektronik Bakıcı; Televizyon”, Ed. Selda İçin Akçalı, *Çocuk ve Medya*, 4. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, s. 69-82.
- BAYHAN, P., S., ve ARTAN, İ., (2011). *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*. İstanbul: Morpa.
- BİLGİÇ, Ş. (2016). “Medya ve Çocuk İstismarı”. Ed. Necip Gazel. 2. *Ulusal Aile Sempozyumu: Medya Aile ve Din*. Adana: Bilge Arık Yayıncılık.
- BİLİR, Ş., (1994). *Okul Öncesi Eğitimcileri El Kitabı*. İstanbul: Ya-Pa Yayınları.
- GÜNEŞ, A., (2013). “Medya Pedagojisi”, 1. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi, Bildiriler Kitabı I, İstanbul: Çocuk Evi Yayınları, s. 83-98.
- İNAL, K. (2007). *Modernizm ve Çocuk: Geleneksel ve Postmodern Çocukluk İmgeleri*. Ankara: Sobil Yayıncılık.
- İNAL, K. (2015). “Türkiye’de Çocukluk Nereye”. Ed. Selda İçin Akçalı, *Çocuk ve Medya*, 4. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, ss. 13-52.
- KANGAL, S. B., (2018). *Korkma İyi Bir Annesin*. Ankara: Elma Yayınevi.
- KURUOĞLU, H. VE SOYGÜDER, Ş. (2015). “Televizyon Reklamlarında Çocuk: Türkiye Örneği”. Ed. Selda İçin Akçalı, *Çocuk ve Medya*, 4. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, ss. 157-189.
- MAYALL, B. (2018). *Çocukluk Sosyolojisi Tarihi*. Çev. Türkan Fırıncı Orman. İstanbul: Beta.
- MERİÇ, C. (1986). *Kültürden İrfana*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- POSTMAN, N. (1995). *Çocukluğun Yok Oluşu*. Çev. K. İnal. Ankara: İmge Kitabevi
- SAMUR, Ö. A., (2011). *Çocuk Edebiyatı ve Medya*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- SUBAŞI, M. (1996). Sokakta Çalışan Çocukların Ruh Sağlığını Bozan Risk Faktörlerinin Belirlenmesi. Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- TEZCAN, M. (2017). *Çocuk Sosyolojisi*. 3. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- VURAL, İ., (2008). “Televizyon Haberlerini Okumak: Çocuk İzleyicilere Göre Televizyon Haberlerinden Yansıyan Türkiye”. *İletişim Dergisi*. Sayı: 9.
- WINN, M., (2012). *Çocuğumu Fişte Unuttum*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, 3. Baskı, İstanbul: Ufuk Yayınları.
- YÖRÜKOĞLU, A. (2007). *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*. İstanbul: Özgür Yayınları.

Yapabilirlikten Yoksunluk Yaklaşımı Bağlamında Engelli Yoksulluğu¹

Ayşe Şeyma Turgut²

Giriş

Çok bileşenli ve tanımlanması oldukça zor olan yoksulluk kavramı ve olgusu küresel dünyanın ve insanlığın karşı karşıya kaldığı en zor sorunlardan biri olma niteliğini taşımaktadır. Yoksulluğun birçok insanı bedensel, ruhsal, ekonomik ve toplumsal açıdan etkilediği bilinmektedir. Sağlıksız konutlarda kalmak, barınacak yer bulamamak, sağlık hizmetlerine ulaşamamak yoksulluğun bedensel anlamdaki etkileridir. Özsaygının ve özgüvenin azalması, umutsuzluk, yoksulluğa ilişkin kaderci düşünce yapısı geliştirme, çeşitli psikolojik ve psikiyatrik rahatsızlıklar yoksulluğun psikolojik sonuçlarındandır. Yaşamını sürdürebilecek yeterli gelire sahip olmamak, işsizlik, düşük ücret ile çalışmak ise yoksulluğun ekonomik bileşenleri arasındadır. Toplumsal açıdan yoksulluğun etkisine bakıldığında ise aynı coğrafyada yaşayan insanlar arasındaki gelir dağılımı adaletsizliğinin zengin ile yoksul arasındaki refah uçurumunu derinleştirdiği, orta sınıfı yok ettiği, yoksulların toplumla bütünleşmesini engellediği, göçlere sebep olduğu bilinmektedir. Dezavantajlı gruplar üzerinde ise yoksulluğun etkisi daha da derinleşmektedir. Kadınlar, engelliler ve çocuklar yoksulluğu diğer bireylerden daha derin yaşamaktadır (Çamur Duyan, 2011). Bu çalışmada hemen hemen her toplumda dezavantajlı gruplar arasında yer alan engellilerin yoksulluğu ele alınmış ve yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı bağlamında değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda yoksulluk ve engelliliğe ilişkin genel bilgiler verilmiş, yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı en genel hatları ile açıklanmıştır. Son olarak ise istatistiksel veriler eşliğinde engelli yoksulluğu yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı doğrultusunda yorumlanmıştır.

Yoksulluk

Yoksulluk farklı kalkınmışlık düzeyindeki birçok ülkeyi benzer şekilde etkileyen, az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin ortak sorunudur. Yoksulluğun tanımlanması, her ülkede ve toplumda farklı şekillerde görülmesi, çeşitli ölçüm yöntemlerinin ve tanımlarının olması ve karmaşık doğası sebebiyle oldukça güçtür. Dolayısıyla yoksulluğun tanımı, neleri ve kimleri kapsadığı, ölçütlerinin neler olduğu konusunda bir fikir birliğine varılmış değildir. Tarihsel süreçte her ne kadar yoksulluk asgari gıda ihtiyacı ile tanımlanmaya çalışılsa da toplumların gelişmişlik düzeyinin artmasıyla sosyo-kültürel ihtiyaçlar doğrultusunda açıklanma eğilimi göstermiştir (Benli ve Yenihan, 2018, s.1-2). Yoksulluğun zaman içerisinde çeşitli şekillerde açıklanmaya çalışılması yoksulluğun çok boyutlu bir olgu olmasının sonucudur.

Yoksulluğun tanımı hem ekonomik parametreler ile hem de sosyal parametreler ile yapılabilmektedir. En geniş anlamıyla yoksulluk, çeşitli sosyal ve ekonomik riskler karşısında savunmasız ve güçsüz olma olarak tanımlanabilir (Purutçuoğlu ve Doğan, 2017, s.348). Bir başka ifade ile yoksulluk bireyin hayati varlığını sürdürmesi için gerek duyduğu parasal kazançtan, yiyecek, içecek,

¹ Bu çalışma 13-15 Kasım 2020 tarihlerinde düzenlenen 3.Ulusal İnsan Çalışmaları Kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

² Ayşe Şeyma Turgut, Araştırma Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ayseyma1992@yandex.com.

giyim gibi zaruri ihtiyaçlardan mahrum olma durumudur (Sam, 2008, s.61). Yoksulluğu yalnızca temel ihtiyaçlara sahip olmamak şeklinde tanımlamak yoksulluk olgusunun kapsamını sınırlandıracak ve daraltacaktır. Sağlık ve eğitim olanaklarına ulaşamamak, düşük yaşam beklentisi, sosyal dışlanma, ayrımcılık, toplum tarafından kabul görmemek de yoksulluk olgusunun unsurlarındandır. Bu bağlamda yoksulluğun en genel haliyle hayati öneme sahip olan ve arzu edilen bir ihtiyacın karşılanamaması olarak tanımlanması mümkündür (Ak, Türk ve Ak Bingöl, 2018, s.15-39).

Yoksulluk olgusu mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk, insani yoksulluk başta olmak üzere birçok başlık altında açıklanmaya çalışılmaktadır. Mutlak yoksulluk sınıflandırmasına göre günlük 1,90 doların altında gelirle ve 2400 kaloringin altında gıda ile yaşayan herkes yoksul kabul edilmektedir (World Bank, 2016). Göreceli yoksulluk sınıflandırmasına göre ise; yaşadığı toplum içerisinde kendini diğer insanlara göre yoksul olarak tanımlayan herkes yoksuldur. Bir toplumdaki mutlak yoksulluğun gelirin yeniden dağıtılması, asgari ücretin artırılması ve ekonomik politikalar gibi yollar ile bitirilmesi mümkün iken göreceli yoksulluğun toplumun geneli ile bir kıyaslama içerdiğinden bitirilmesi mümkün olmamaktadır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ise yoksulluk olgusuna dair başka bir bakış açısı geliştirmiş ve insani yoksulluk kavramını oluşturmuştur. İnsani yoksulluk “insanın sağlık hizmetlerine, temiz su kaynaklarına, eğitim hizmetlerine ulaşabilirliği, uzun bir yaşam sürme hakkı ve sürdürülebilirlik kriterlerine dayalı olarak yeni fırsat ve seçenekleri kullanabilmek için gerekli altyapının varlığı ya da yokluğu” olarak tanımlamıştır (UNDP, 1997: 13-14). İnsani yoksulluk kavramı ile yoksulluk ekonomik parametrelerden ziyade insanın kendini gerçekleştirebilme ve ortalama bir yaşam sürebilme olanakları ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Yoksulluğun anlaşılmasında yoksulluğun nedenlerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Yoksulluğun nedenleri ilgili literatürde iki başlık altında incelenmektedir. Bunlardan ilki yoksulluğa bireysel düzeyde yaklaşmakta iken diğeri yoksulluğu yapısal açıdan ele almaktadır (Purutçuoğlu ve Doğan, 2017, s.348). Bireysel düzeyde yoksulluğun sebepleri sağlık sorunları, madde bağımlılığı, mesleki beceri eksikliği, düşük eğitim düzeyi, cinsiyet ayrımcılığı, kalabalık ailede yaşamak ve yaşlılık gibi unsurlar iken yapısal açıdan yoksulluğun sebepleri yüksek işsizlik oranı, neoliberal politikalar ve ekonomik krizler gibi unsurlardır. Ekonomik daralmalar yoksulluğun nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Vijayakumar (2013) yoksulluk ile ekonomik büyüme, bağımlılık oranı ve istihdam arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, ekonomik büyüme arttıkça istihdam olanaklarının ve ücretlerin arttığını, işsizlik oranının azaldığını ortaya koymuştur(s.67). Dolayısıyla ekonomik daralma yoksulluğun nedenleri arasında yer almaktadır.

Yoksulluğun nedenleri arasında incelenen bir unsur da iklim değişiklikleri ve küresel ısınmadır. Yoksul bireylerin iklim değişikliğinden çeşitli nedenlerle zarar görme olasılığı daha fazladır. Yoksulların iklim şoklarından, kuraklık, kasırga ve sel gibi streslerden kurtulmalarına yardımcı olacak daha az varlıkları vardır. Geçim kaynaklarının tarım, ormancılık, balıkçılık gibi iklime duyarlı sektörlerle veya iklimle ilgili istihdam kesintilerine karşı çok az koruma sağlayan düşük gelirli kayıt dışı veya saatlik işlere bağlı olması daha olasıdır. Yoksulların aşırı iklim koşullarına daha fazla maruz kalan alanlarda yaşama olasılığı daha yüksektir ve bu tür olaylara karşı sigortalanma olasılığı daha düşüktür (Leichenko ve Silva, 2014). İklim değişikliği, çeşitli kanallar aracılığıyla hanehalkı refahını etkileyebilmektedir. Örneğin, iklim değişikliğinin özellikle tropik bölgelerde tarımsal üretkenlik üzerinde olumsuz bir etkisi olabilir ve sağlık, su ve doğal kaynaklara erişim, evler ve altyapı üzerindeki etkileri sayesinde yoksul insanların geçim kaynaklarını etkileyebilmektedir (World Bank, 2011).

Yoksulluğun bireyler, aileler ve toplumlar üzerinde çeşitli etkileri vardır. Bu etkiler özellikle yoksulluk açısından risk altında olan tek ebeveynli aileler, çocuklar, engelliler, göçmenler, yaşlılar ve etnik azınlıklar için daha da derinleşmektedir. Yoksulluğun bireyler üzerindeki en önemli etkisi sağlık sorunlarıdır. Çocukluk çağında deneyimlenen yoksulluğun çocukların entelektüel, sosyal ve bilişsel gelişimini olumsuz etkilediği, aşırı yoksulluğun ve yeterli beslenememenin çocuk ölümlerine yol açabildiği bilinmektedir (Hatun, 2002, s.15-27). Dolayısıyla erken çocukluk döneminde deneyimlenen yoksulluk bilişsel ve fiziksel gelişim üzerinde olumsuz etkiler doğurduğu durumlarda engelliliğe de sebep olabilmektedir. Yoksulluğun bireysel sonuçlarından biri de intihardır. Dünya genelindeki ölümlerin sebeplerinin içinde intihar 15. sırada yer almaktadır. Her yıl 800 bin insan intihar ederek yaşamına son vermekte bu vakaların yüzde 75'i orta ve alt gelir düzeyindeki ülkelerde meydana gelmektedir. İntihar oranlarının en yüksek olduğu 10 ülkeden 8'i orta ve alt gelir düzeyindeki ülkelerdir (Iemmi ve diğ., 2016, s.3). İntihar oranlarının orta ve alt gelir düzeyindeki ülkelerde yoğunlaşması yoksulluğun intihar davranışlarına sebebiyet verebileceğini düşündürmektedir.

Yoksulluğun bireyler üzerinde olduğu gibi aileler üzerinde de çeşitli etkileri mevcuttur. Bunlar boşanma ve kadına yönelik şiddet olgusudur. Yoksulluk, gelirin az olması, güvencesiz ve kayıt dışı çalışma, erkeğin evin geçimini sağlayamamayı erkekliğin kaybı olarak algılaması erkeğin kadına yönelik ve aile içi şiddete başvurma olasılığını artırmaktadır (Aşkın ve Aşkın, 2018, s.21). Boşanma sebepleri ile ilgili yapılan TÜİK (2016a) araştırmasına göre kadınların belirttiği boşanma nedenleri arasında yüzde 61,5 ile eşin sorumsuz ve ilgisiz davranması, yüzde 42,6 ile eşin evin ekonomik olarak geçimini sağlayamaması gelmektedir. Bu verilere göre ekonomik geçimsizlik ve yoksulluğun boşanmanın önemli sebeplerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Yoksulluk toplum düzeyinde ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğine sebep olabilmektedir. Yoksul ailelerin kız çocuklarını okula göndermemesi, yoksulluk sebebiyle kız çocuklarının eğitim olanaklarına erişiminin kısıtlanması, yoksul ailelerde kız çocuklarının erken evlendirilmesi toplumsal cinsiyet eşitsizliğine sebep olmaktadır (İlhan Tunç, 2009).

Engellilik

5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'da (2005) özürlü kavramı doğumla veya sonradan gelen ve fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal yeteneklerin kısmen kaybedilmesi sonucu toplumsal yaşama uyum sağlayamayan ve gereksinimlerini karşılamada güçlük yaşayan kişi olarak tanımlanmıştır. Kanun'da her ne kadar özürlü kelimesi kullanılmış olsa da son yıllarda özürlü yerine, engelli kelimesinin bireyi aşağıladığı ve ayrıştırdığı düşünüldükçe engelli kavramı kullanılmaktadır. Özürlü kavramı bireyin ruhsal, bedensel, zihinsel, duygusal veya sosyal becerilerindeki bir noksanlığa vurgu yapmakta ve bu noksanlığın sebebi olarak bireyin kendisini işaret etmekte iken engelli kelimesi bireyin toplumla bütünleşmede, herhangi bir sebepten dolayı kendisinde bulunmayan becerileri kazanmada toplum ve devlet tarafından engellendiğini ifade etmektedir.

Dünya nüfusunun yüzde 15'ine yakın kısmını engelliliğin herhangi bir çeşidi teşkil etmektedir. Engellilerin sayısı nüfus artışına ve tıptaki gelişmelere bağlı olarak her geçen gün artmaktadır (WHO, 2011, s.262) Engellilik türleri bazı kaynaklarda engelin bulunduğu uzva göre, bazı kaynaklarda ise engellilik oranına veya derecesine göre ayrılmıştır. Ortopedik engel, görme engeli, işitme engeli, dil ve konuşma engeli, zihinsel engel ve kronik hastalıklar çeşitli engellilik türleridir. CP (Cerebral Palsy) hastaları, felçliler, nanozomi (cücelik) ve jigantizm (devlik) ortopedik engel; retinitis pigmentosa, renk

körlüğü ve glokoma (göz tansiyonu) bağlı görme kaybı hastalıkları görme engeli; mental reterdasyon, down sendromu zihinsel engel; diyabet, yüksek tansiyon, astım, migren ve kalp hastalıkları kronik hastalıklar sınıfına girmektedir.

Engelliler toplum içerisinde yetersiz yasal düzenlemeler, çevrenin engelliler için erişilebilir olmaması, engellileri eğitime ve istihdama katılımını kolaylaştırıcı teknolojik gelişmelerin olmaması, engellilere yönelik ayrımcı söylem, tutum ve algılar, engelliliğin ceza olarak görülmesi gibi birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunların belki de en önemlileri sosyal dışlanma, erişilebilirlik ve yoksulluktur.

Sosyal dışlanma ilk olarak 1970'li yıllarda Fransa'da zihinsel engelliler, madde bağımlıları ve yaşlılar gibi dezavantajlı grupları nitelemek için kullanılan bir kavramdır (Silver, 1994, s.532). Sosyal dışlanma kavramı dezavantajlı bireylerin, temel eğitim ve becerilerden yoksun olanların ve çeşitli sebeplerle ayrımcılığa uğrayanların toplum dışına itilmesi ve topluma katılımlarının engellenmesi anlamına da gelmektedir (Özgökçeler ve Bıçkı, 2010,s.218). Amartya Sen'e (2000) göre özgürlük kaybı, psikolojik rahatsızlıklar, hastalık ve ölüm oranları, yoksulluk, cinsiyet ve ırklar arasındaki eşitsizlikler, toplumsal değerlerin zayıflaması birer dışlanma ölçütüdür(s.19-22). Yapılan bazı çalışmalar engellilerin sosyal katılımlarının daha düşük olduğunu, ayrımcılığa ve damgalanmaya uğrama olasılıklarının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Chowdhury, 2006; Chouinard, 2013; Pinilla-Roncancio, 2015).

Erişilebilirlik kavramı ise her bireyin istediği her yere ve sunulan her hizmete bağımsız olarak ulaşabilmesini ifade etmektedir (Çiftçi ve Çağlayan Gümü, 2017, s.3). Engelli bireylerin toplumla bütünleşebilmesi, sosyal ve siyasi haklarını kullanabilmesi, gündelik hayatını kimseye bağımlı olmadan sürdürebilmesi amacıyla erişilebilirliğin sağlanması gerekmektedir (Yılmaz, 2012, s.108). Tiye, Eriği ve Ba (2016) engelli bireylerin erişebilirliği ile ilgili yaptıkları araştırmada, katılımcıların dışarıdaki hayata katılmak iş ve istihdam edilmek istediği, ulaşımın hayatlarının bir parçası olduğu, çevre şartlarının ve toplu taşıma araçlarıyla ilgili aksaklıkların erişimlerini engelleyen unsurlardan olduğunu ortaya koymuştur(s.56).

Engelli olmak yoksulluğun hem sebebi hem de sonucu olarak düşünölmelidir. Engellilik yoksulluğun sebebidir, çünkü engellilerin fiziksel yetersizliklerinden dolayı işini kaybettiği ya da istihdam edilmediği, onlara engelli olmayanlar ile eşit eğitim imkânları verilmediği için engellilik ile yoksulluğun ilişkilidir. Yoksulluk engelliliğin sebebidir, çünkü yoksulluğun koruyucu ve önleyici sağlık imkânlarına ulaşımı kısıtlayabileceği için yoksulluğun engelliliğe yol açabilmektedir. Kısaca yoksulluk ile engellilik çok yakın ilişki içerisinde olan kavramlardır (Vallas ve Fremstad, 2014). Yoksulluğun göstergelerinden olan tıbbi hizmetlere ulaşamama, yeterli beslenememe, parasızlık engelliliğe yol açabilmektedir. Bunun yanı sıra engellilik de iş kaybına, yüksek tutarlı tıbbi harcamalara, toplumdan dışlanmaya ve hizmetlere erişememeye neden olabileceğinden yoksulluğa yol açabilmektedir. Var olan yoksulluğun derinleşme riski engelli olmayan yoksullara kıyasla hem engelli hem de yoksul olanlarda daha yüksektir (Purutçuoğlu ve Doğan, 2017, s.349).

İşsizlik, yoksulluk ve engellilik kavramları birbirlerini doğuran zincirleme sosyal sorunlardır. Mood ve Jonsson (2016) yoksulluğun sonuçları ile ilgili yaptıkları araştırmada yoksulluğun sosyal ilişkileri zayıflattığını, sosyal ilişkilerin zayıflaması ile de yoksul bireylerin iş bulma olanaklarının azaldığını ortaya koymuştur(s.650-651). İşsizlik, rehabilitasyon hizmetlerine erişememe veya sınırlı erişim, yetersiz beslenme sonucu bilişsel işlevlerde azalma, güvenli olmayan çalışma ortamı sonucu sağlıkta bozulma gibi unsurlar engelliliğe sebebiyet verebilirken; iş kaybı, düşük verim, ayrımcılık veya erişilemezlik sebebiyle okullaşamama ya da okul terki, sağlık masrafları gibi unsurlar da yoksulluğa sebebiyet verebilmektedir (Purutçuoğlu ve Doğan, 2017, s.349-350). Engellilerin girişimciliğine imkân

tanınmaması ve girişimci engellerin desteklenmemesi engellileri yoksulluğa iten bir başka sebeptir. Girişimciliğin son yirmi yıldır engelli yoksulluğu ile mücadele stratejisi olarak kabul gördüğü bilinmektedir. Gelişmiş ülkelerde engellilerin serbest meslek yapma ve girişimcilikte bulunma oranı yüzde 11,8 iken Türkiye’de ve diğer gelişmekte olan ülkelerde bu oran oldukça düşüktür (Eliöz, Tekin, Çebi ve Akbuğa, 2017, s.571-572).

Engellilik bireyin yalnızca kendisini değil içinde yaşadığı haneyi de maddi ve manevi olarak etkilemekte ve haneden etkilenmektedir. Engelliler ile ilgili yapılan bazı araştırmalar (Karataş, 2007; Özbulut ve Sayar, 2009) engellilerin önemli bir çoğunluğunun yoksul ailelerde yetiştiğini ve yoksulluk içerisinde yaşadıklarını, aile içerisinde birden fazla engelli bulunma olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Purutçuoğlu ve Doğan (2017) engelliler ile ilgili yaptığı araştırmada araştırmaya katılan engellilerin yaklaşık yüzde 74’ünün ailelerinin dört ve üzeri bireyden oluştuğu, yüzde 96’sının asgari ücretin altında bir gelirle yaşamını sürdürdüğü, yüzde 77’sinin kendisine ait konutunun bulunmadığı, yüzde 35’inin toplum tarafından aşağılandığını düşündüğü, yarısından fazlasının yoksulluk ve işsizlik sorununu en büyük problemleri olarak gördüğü, engelli yakınlarının yarısından biraz fazlasının (yüzde 51) hanede engelli bir bireyin olmasının kendilerini yoksullaştırdığını düşündüğü bulunmuştur. Yine araştırmada üniversite mezunu olan engelli yakınlarının engelliliği bireysel sorun olarak algıladığı, eğitim seviyesi düşüktüğü engelliliğin daha çok sömürü olarak algılandığı sonucuna ulaşılmıştır (s.354-356). Bu iki farklı bulgudan anlaşılacağı üzere yoksulluk engelliliğe, engellilik de yoksulluğa sebep olabilmektedir.

Yapabilirlikten Yoksunluk

Yapabilirlik kavramı iyilik halini tanımlamanın bir yolu olarak ilk kez 1980’lerde ekonomist Amartya Sen tarafından kullanılmış, bu kavram yıllar içinde değişim göstererek yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı ismini almıştır (Slabbert, 2018, s.867). Amartya Sen’in ortaya attığı bu yaklaşım daha sonra bir filozof olan Martha Nussbaum tarafından geliştirilmiştir. Yaklaşım bireyin refah halini, toplumsal düzeni, toplumdaki değişimi değerlendiren geniş bir çerçeve sunmaktadır. Kalkınma çalışmalarında, refah ekonomisinde, sosyal politikada ve politik felsefede kullanılan, insanların iyilik halini, eşitsizliği, yoksulluğu değerlendirebilen bir yaklaşımdır (Daojiu, 2014, s.2). Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı sıklıkla insanın sürdürebileceği iyi yaşama vurgu yapsa da yoksulluk, kaynak yokluğu ve sosyal destekten yoksunluk gibi konuları da ele almaktadır. Çünkü iyi bir hayat sürmenin önünde engel olabilen itibar, güvenlik ve güçlendirme gibi kavramlar insanların iyilik halini olumsuz etkilemektedir (Slabbert, 2018, s.867).

Amartya Sen yoksulluğu kapasite yokluğu ve insanların yapmaya veya olmaya önem verdiği ama gerçekleştiremediği şeylere sahip olması olarak kavramsallaştırmıştır (Onwuegbuchulam, 2018, s.291). Bu bağlamda yoksulluk sadece belli bir miktar gelirden yoksun olmak değil, aynı zamanda bireyin değerli ve önemli gördüğü herhangi bir şeyi gerçekleştirme özgürlüğünden de mahrum olması anlamına gelmektedir.

Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı insanları, insanların yaşam kalitesini, kendi hayatları hakkındaki düşünce ve hislerini, insanların özgürlüğünü ve faaliyetlerini politikanın merkezine yerleştirmektedir (Slabbert, 2018, s.868). Yaklaşım göre politikalar insanların neleri yapıp yapamadıklarına, yaşam kalitelerine, engelleri hayatlarından kaldırmaya, değer verdiklerini yaşama özgürlüklerine odaklanmalıdır (Daojiu, 2014, s.2). Amartya Sen özgürlüğün ve bireylerin kendi değerlerinin yaşam kalitesi üzerinde etkili olduğunu savunmuştur (Hart ve Brando, 2018, s.294). Özetle

yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımında iyilik hali insanın değer verdiği yaşamı yaşama özgürlüğü anlamına gelmektedir (Kabaş, 2006, s.80). Sen (1999) yapabilirlikten yoksunluk kavramına bir örnekle açıklık getirmiştir. Buna göre; açlık çeken bir çocuk ile oruç tutan bir rahip aynı işleve sahiptir, ikisi de açtır. Fakat çocuk yiyecek bulamamaktayken rahip yiyeceği olmasına rağmen kendi iradesi ve isteği ile aç kalmaktadır.

Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı işlevler, yapabilirlik ve faaliyet olmak üzere üç temel kavramdan oluşmaktadır. İşlevler bireyin ne olduğu ve ne yaptığı ile ilgili olup, durumların olanak verdiği ya da engellediği çıktılar veya başarılar olarak tanımlanmaktadır. Bu durumlar dönüşüm faktörleri olarak da ifade edilmekte ve bireysel, sosyal ve çevresel özellikli olabilmektedir. Bu dönüşüm faktörleri bireylerin kapasitelerine olumlu veya olumsuz etki edebilmektedir (Broderick, 2018, s.30). İşlevler aynı zamanda bireyin olmaya ya da yapmaya değer atfettiği şeyleri ve iyi beslenme, sağlıklı olma gibi arzulan durumları ifade etmektedir (Slabbert, 2018, s.868-869). İşlevlerin bir diğer tanımı ise bireyin yapmaya veya olmaya değer verdiği şeydir. Örneğin toplum hayatına katılmak, değer görmek ve önlenabilir hastalıklardan kaçınmak, çalışmak, dinlenmek, okuryazar olmak işlevlere örnek verilebilir. Bireyin seçme özgürlüğü bulunduğu tüm bu işlevlerin toplamına ise yapabilirlik (kapasite) seti ismi verilmektedir. Olunabilen ve yapılabilen şeyler olarak da ifade edilen işlevler hayatı değerli kılan unsurları oluşturmaktadır (Daojiu, 2014, s.2; Kabaş, 2006, s.79).

Yapabilirlik (kapasite) kavramı, bireyin belirli işlevler içinden özgürce seçim yapabilmesi ve bireyin erişebileceği işlevlerin kombinasyonu anlamına gelmektedir. Yapabilirlik, bireyin kendisi için değerli olan başarıyı elde edebilmesini de ifade etmektedir. Faaliyet kavramı toplumun üyesi olarak bireyin rollerini, topluma, sosyal, politik ve ekonomik eylemlere dâhil olma becerisini ifade etmektedir. Amartya Sen faaliyet kavramını bireyin değer verdiği ve önemli bulduğu şeyleri yapma özgürlüğü olarak tanımlamış, bireyin seçim yapabilme özgürlüğünü vurgulamıştır (Slabbert, 2018, s. 869). Kapasite kavramından kasıt bireylerin mevcut fiziksel ve zihinsel becerileri değil, gerekli fırsatlar verildiğinde bireyleri yapmak ve olmak istediklerine ulaştıracak potansiyel becerileridir (Broderick, 2018, s.30).

İnsanın düzgün bir yaşam sürdürebilmesi için 10 işlevsel kapasite olduğu kabul edilmektedir. Bu işlevsel kapasitelerin insanların iyi bir toplum içinde iyi bir hayat sürebilmesini sağlayabileceği düşünülmektedir. İşlevsel kapasitelerin ilki yaşam kalitesidir. Hayatı dolu dolu yaşamak ve erken ölmek bu kapasitenin bir boyutudur. İkinci bir kapasite olarak beden sağlığı, yeterli bir barınağa ve yiyeceğe sahip olmayı ifade etmektedir. Üçüncü bir kapasite olarak bedensel bütünlük şiddete, aşağılanmaya ve istismara maruz kalmadan bir yerden başka bir yere güvenli bir şekilde ulaşabilmek anlamına gelmektedir. Dördüncü kapasite his, hayal gücü ve düşünce, uygun bir eğitim vasıtasıyla duyguları kullanabilmeyi, hayal kurup düşünebilmeyi, kendi his ve inançlarını ifade edebilmeyi anlatmaktadır. Beşinci kapasite duygular bir şeylere ve insanlara bağlanmayı, sevmeyi ve sevilmeyi, hüznlenmek, sinirlenmek, özlemek, minnet duymak gibi duyguları deneyimlemeyi ifade etmektedir. Altıncı kapasite pratik akıl neyin iyi olduğuna karar verebilmeyi ve hayatı planlamayı anlatmaktadır. Yedinci kapasite ilişki bireyin diğerleri ile birlikte yaşamasını, ilişki kurmasını, sosyal temasta bulunmasını mümkün kılar. Sekizinci kapasite diğerlerine karşı sorumlu yaşamak hayvanlara, bitkilere ve insanlara karşı sorumluluk bilincine sahip olmak anlamına gelmektedir. Dokuzuncu kapasite eğlence gülme, oynama, eğlenme özgürlüğünü ifade etmektedir. Son olarak onuncu kapasite çevre üzerinde kontrol politik çevre, sosyal çevre ve maddesel çevre üzerinde kontrol sahibi olmak anlamına gelmektedir (Slabbert, 2018, s. 869-870).

Engellilere Yönelik Bazı Araştırmalar

Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı çerçevesinde engelliliğin açıklanabilmesi için engellilerin ülkemizdeki ve dünyadaki durumuna ilişkin bazı araştırmalara yer verilmiştir. TÜİK (2016) İşgücü İstatistiklerine göre engellilerin yüzde 80,4'ünün istihdamda olmadığı, engellilerin istihdam edilmesinde kadınların dezavantajlı konumda olduğu, engelli kadın ve erkekler arasında işveren olarak çalışma durumunun çok nadir gerçekleştiği görülmektedir. Engelli kadınların yüzde 40,8'i ücretsiz aile işçisidir. Bu durumda hem kadın hem engelli olmanın işsizlik ve dolayısıyla yoksulluk açısından daha riskli olduğunu söylemek mümkündür. Aynı istatistiksel verilere göre; engelli kadınların yüzde 40,4'ünün okuma yazma bilmediği, yarısından biraz fazlasının (yüzde 50,8) hiçbir okul bitirmediği, ilkokul, ortaokul, lise ve yükseköğretim olanaklarından erkek engellilerin kadın engellilere oranla daha fazla yararlandığı görülmektedir. Yoksulluğun önlenmesi açısından eğitimde fırsat eşitliğinin ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması önemlidir. Eğitime erişimde yaşanan zorluklar bireyin iş hayatına atılmasını da zorlaştırmakta (Kızılgöl, 2012, s.188) dolayısıyla bu durum yoksulluğa zemin hazırlamaktadır. Engelli kadınlar eğitime konusunda erkek engellilere göre daha dezavantajlı bir konumda bulunmaktadır.

TÜİK (2010) Engellilerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'na göre; engellilerin yüzde 51,4'ü çalışmayacak durumda ağır engeli bulunduğu için, yüzde 29,2'si emekli-öğrenci-ev işleri ile meşgul ya da yaşlı olduğu için, yüzde 16,6'sı kendisine iş verilmeyeceğini düşündüğü için, yüzde 3,3'ü ailesi çalışmasına izin vermediği için çalışmamaktadır. Çalışmayacak durumdaki ağır engellilerin çoğunluğu zihinsel engelli, ruhsal ve duygusal engelli, kronik engelli ve çoklu engeli olan gruplardan oluşmaktadır. Engelli bireylerin yüzde 16,6'sını çalışma yaşamından sosyal dışlanma kaygılarının alıkoyduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra engellilerin yüzde 3,3'ü aileleri tarafından çalışmalarına izin verilmediğini belirtmiştir. Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımına göre insanın düzgün bir yaşam sürebilmesi için gerekli kapasitelerden biri olan ve self determinasyonu ifade eden pratik akıl ailelerinin engelliler adına karar vermesi ile devre dışı bırakılmıştır.

UNESCO (2017) tarafından yapılan bir araştırmaya göre engelli çocuklar, akranlarına göre eğitim olanaklarından daha az istifade edebilmektedir. ILO'ya (2015) göre dünya genelindeki engellilerin yüzde 80'i çalışma çağında olmakla birlikte engellilerin istihdama katılım oranları engelli olmayanlara göre daha düşüktür. İşgücü piyasasındaki ayrımcılık nedeniyle engelliler iş aramaktan vazgeçmişlerdir bu da potansiyel işgücünün kaybı anlamına gelmektedir. Avrupa Komisyonu tarafından yapılan bir araştırmaya göre engelli olmayanların işgücü pazarına katılım oranı yüzde 82 iken, engellilerde bu oran yüzde 60'tır. Engelli olmayanların erken yaşta eğitimi bırakma oranı yüzde 11 iken bu oran engellilerde yüzde 22'dir. Engelli olmayanlar arasında sosyal dışlanma ve yoksulluk riski oranı yüzde 21 iken bu oran engellilerde yüzde 30'dur. 20-64 yaş arasındaki engelli olmayan kadınların işsizlik oranı yüzde 10 iken bu oran engelli kadınlarda yüzde 19'dur.

TÜİK'in (2002) engellilere yönelik gerçekleştirmiş olduğu araştırmada, 15 yaş ve üzeri ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma, zihinsel engelli nüfusun yüzde 34,4'ü hiç evlenmemiş, yüzde 1,7'si boşanmış, yüzde 9,3'ü ise eşini kaybetmiştir. Bu veriler engellilerin romantik ilişkilerden uzak olduğu ve çoğunlukla ailelerine bağımlı yaşadıklarını düşündürmektedir. Eski adıyla Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile TÜİK'in (2010) yaptığı Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'na göre engellilerin yüzde 66,9'u kaldırımların, yaya yollarının ve yaya geçitlerinin; yüzde 66,3'ü oturdukları binanın; 59,5'i dükkân, market, mağaza ve lokantaların; yüzde 58,4'ü kamu binalarının; yüzde 55,4'ü postane ve banka benzeri yerlerin engelli bireylerin kullanımına uygun olmadığını belirtmiştir. Köten ve Erdoğan (2014)

tarafından 14-29 yaş arasındaki bedensel engelli gençlerin sosyal dışlanma olgusu ile internet kullanım alışkanlıkları arasındaki ilişkiyi konu alan araştırmasında; Türkiye’de bedensel engelli gençlerin toplumdan orta düzeyde dışlandığı, araştırmaya katılan her dört kişiden birinin sosyal ortamlara girebildiği, yaşanan çevredeki engellinin kullanımına elverişsiz olumsuz fiziki şartlar nedeniyle engellilerin eve bağlı kaldığı ve bu durumun internet kullanım süresini artırdığı bulunmuştur.

Zonguldak’ta yaşayan engellilerin yaşam kalitesinin incelendiği bir araştırmada yaşam kalitesi öz yönetim, duygusal iyilik hali, bedensel iyilik hali, eşyaların kullanımı ile ilgili iyilik hali, haklar, kişisel gelişim, sosyal hayata dahil olma ve kişiler arası ilişkiler olmak üzere sekiz alt başlık altında incelenmiştir. Öz yönetim alt başlığında; katılımcıların en az katıldığı maddeler yüzde 30 oranı ile “Kendi odasını istediği gibi düzenler” ve yüzde 32,3 oranı ile “Onun günlük hayatında yaptığı faaliyetlerde kendi tercihleri belirleyici (etkili) olur” maddeleri olmuştur. Duygusal iyilik hali başlığında; engellilerin yakınlarının engellinin duygusal iyilik halini gözetdiği fakat engellinin olumsuz davranışlarını azaltma konusunda beceri sahibi olmadığı bulunmuştur. Bedensel iyilik hali başlığında; genel olarak engellinin yakınları tarafından fiziksel sağlığına önem verildiği fakat beslenme alışkanlıklarının engellinin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesinde aksaklıklar olduğu bulunmuştur. Eşyaların kullanımı ile ilgili iyilik hali başlığında, çevrenin genellikle engellinin ihtiyaçlarına uygun düzenlendiği fakat engellinin ihtiyaç duyduğu teknolojik donanımların engellinin durumuna uyarlanmasında ve ihtiyaç duyduğu teknolojik desteğe erişim konusunda çeşitli zorluklar yaşandığı bulunmuştur. Haklar başlığında; genelde engellilerin haklarına saygılı davranıldığı, mahremiyetinin korunduğu, kişisel eşyalarına ve varlıklarına saygı gösterildiği bulunmuştur. Kişisel gelişim başlığında, kişisel gelişimin engellilerin diğer ihtiyaçlarına nazaran daha az karşılandığı görülmüştür. Sosyal hayata dahil olma başlığında, engellilerin en çok çevresindeki kişilerden destek almaksızın çeşitli etkinliklere katılma konusunda zorluk yaşadığı bulunmuştur. Kişiler arası ilişkiler başlığında, engellilerin çevredeki diğer engellilerle kaynaşabileceği ortamların pek sık oluşturulmadığı bulunmuştur (BAKKA, 2015).

Gazete haberlerindeki çocuğa yönelik şiddeti inceleyen bir araştırmada şiddet mağduru çocukların 8’inin (yüzde 3,1) zihinsel engelli olduğu görülmüştür (Çakmak, Çapar, Konca, Korku, 2017). Özellikle zihinsel engellilik bireyi şiddetin her türüne daha açık hale getirmektedir. Yapılan bir araştırma engellilerin şiddete uğrama ihtimallerinin oldukça yüksek olduğunu ve istismar olasılıklarının 2-5 kat daha fazla olduğunu ortaya koymuştur (Brownridge, 2006). 439’unun engelli olduğu 860 kadınla yapılan bir araştırmada engelli kadınların şiddet uğrama oranlarının daha yüksek ve daha uzun süreli olduğu, engelli kadınların partnerler tarafından cinsel şiddete uğradıkları bulunmuştur (Young, Nosek, Howland, Chanpong ve Rindala, 1997).

Sonuç

Engellilerin karşılaştıkları eğitimin, sağlığın ve çevre şartlarının erişilebilir kılınamaması, yoksulluk, istihdam edilme oranının düşüklüğü gibi sorunlar Amartya Sen’in yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı açısından incelendiğinde engellilerin işlevsel kabul edilen kapasiteler içinde yer alan yaşam kalitesinden yoksun olduğu düşünülmektedir. Bu savı destekler biçimde engellilerin yaşam kalitesi ile ilgili yapılan bir araştırma engellilerin sosyal hayata katılım düzeyinin düşük olduğunu ve bu durumun engellilerin yaşam kalitesini olumsuz etkilediğini bulmuştur (BAKKA, 2015, s.55).

Bir diğer işlevsel kapasite olan çevre üzerinde kontrol açısından engelliliğe bakıldığında, kamusal alanların ve ulaşım araçlarının çeşitli engellilik türlerine göre düzenlenmeye çalışılsa da yeterli

olmadığı hatta birçok yanlışlığın yapıldığı görülmektedir. Görme engelliler için kaldırımlara döşenen kabartmalı sarı şeritler kimi zaman ağaçlarla kimi zaman ise diğer engellerle bölünmekte, yağmurda aşırı kaygan hale gelmekte, bedensel engelliler için yapılan engelli rampaları oldukça eğimli ve kullanışsız olarak inşa edilmekte, birçok ulaşım aracında ya rampa bulunmamakta ya da şoför tarafından rampanın kullanılması engellenmektedir. Burada engellilerin yapabilirlikten yoksunluğu açısından akla iki soru gelmektedir: Engelliler kendi adlarına alınan çevre düzenleme kararlarının hangi aşamasında yer almaktadır ya da yer almakta mıdır? Engellilerin kapasitelerinin genişletilebilmesi için engelliler için değil engelliler ile birlikte sosyal politikalar yapılmalıdır.

Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı bireyin yapmak istediklerini ve yapmaya önem verdiklerini yapıp yapamadıklarına ve özgürlüklerine odaklanmaktadır. Engellilere çoğu zaman vereceği kararlar, çalışabileceği kadrolar, eş seçme ve evlenme konularında fikir sorulmamakta, toplum ve yasalar engelliler adına düşünerek engelliler adına en uygun kararı aldığını varsaymakta ve uygulamaktadır. Bu durumda engelli bireylerin kendi hayatları, gelecekleri, yapmak istedikleri ve karar verme mekanizmaları üzerinde otokontrolleri zayıflatılmaktadır.

Engellilerin çok boyutlu yoksulluklarının önlenmesi ve ortadan kaldırılabilmesi açısından engellilerle ilgili her konuda engelliler karar alma sürecine dâhil edilmeli ve bu yolla hayatları ve çevre üzerindeki kontrolleri artırılmalıdır. Engelli yoksulluğunun bireysel kapasite eksikliğinin tetiklediği fakat toplumun engelli bireyi istihdam, sağlık, eğitim, sosyal yaşam gibi çeşitli çevrelerden engellemesi ile derinleşen bir yoksulluk türü olduğu bilinmeli ve engellilerin bu çevrelere katılımı mümkün kılınmalıdır.

Kaynakça

- 5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2005), T. C. Resmi Gazete, 28918, 1 Temmuz 2005.
- Ak, R., Türk, A. ve Ak Bingöl, B. (2018). Yoksulluğun Ölçülmesi. G. Cerev ve B. Yenihan (Ed.), *Yoksulluk: Farklı Boyutlarıyla* içinde (1-14). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.
- Aşkın U. ve Aşkın, E. Ö. (2018). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Ve Yoksulluk İlişkisi: Aile İçi Şiddet Mağduru Kadınlar Üzerine Bir Araştırma. *Kapadokya Akademik Bakış*, 1(2), 16-37.
- ASPB ve TÜİK (2010). Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması. 8 Kasım 2020, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/5602/ozurlulerin-sorun-ve-beklentileri-arastirmasi-2010.pdf>.
- BAKKA, (2015). Zonguldak'ın Yaşanabilir Bir Kent Olması İçin Yaşam Kalitesi Ve Engelli Profili Araştırması. 10 Aralık 2018, <http://bakkakutuphane.org>.
- Benli, A. ve Yenihan, B. (2018). Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi. G. Cerev ve B. Yenihan (Ed.), *Yoksulluk: Farklı Boyutlarıyla* içinde (1-14). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.
- Broderick, A. (2018). Equality of What? The Capability Approach and the Right to Education for Persons with Disabilities. *Social Inclusion*, 6(1), 29–39.
- Brownridge, D.A., (2006). Partner violence against women with disabilities: Prevalence, risk, and explanations. *Violence Against Women*, 12(9), 805-822.
- Çakmak, C., Çapar, H., Konca, M., & Korku, C. (2017). Bir halk sağlığı sorunu olarak çocuklara yönelik şiddet: gazete haberleri üzerinden bir araştırma. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(13), 85-101.
- Çamur Duyan, G. (2011). Kadın Yoksulluğu. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi.
- Chouinard, V. (2013). Precarious lives in the Global South: On being disabled in Guyana. *Antipode*. 46(2), 340-358.
- Chowdhury, J.& Foley, D.(2006). Economics of disability: An empirical study of disability and employment in the Bangladesh district of Chuadanga. *Disability Studies Quarterly*, 26(4).
- Çiftçi, İ. ve Çağlayan Gümüş, D. (2017). Erişilebilirlik İzleme Ve Denetleme Formları (1). Ankara: Başak Matbaacılık.
- Daojiu, H. (2014) On Capability Approach, Poverty and Corruption. In SHS Web of Conferences, 6, 1013. EDP Sciences.
- DPB (Devlet Personel Başkanlığı) (2018). Engelli Personel İstatistikleri. 4 Mayıs 2019, <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri>.
- Eliöz, M., Tekin, A., Çebi, M., Akbuğa, E. (2017). Engelli Bireylerin Yoksulluk İle Mücadelesinde Girişimcilik Ve Girişimciliğin Önündeki Engeller. *Kesit Akademi Dergisi*, 3(10), 570-585.
- European Commision (2017). Progress Report on the implementation of the European Disability Strategy (2010-2020). 8 Kasım 2020, <https://ec.europa.eu/>.
- Hart, C. S., & Brando, N. (2018). A Capability Approach to Children's Well-Being, Agency and Participatory Rights in Education. *European Journal of Education*, 53(3), 293–309.
- Hatun, Ş. (2002). Çocuk Hakları Sözleşmesinin 13. Yılında Yoksulluk ve Çocuklar Üzerine Etkileri. Türk Tabipler Birliği Merkez Konseyi, Ankara.

- Iemmi, V., Bantjes, J., Coast, E., Channer, K., Leone, T., McDaid, D., Palfreyman, A., Stephens, B. & Lund, C. (2016) Suicide and poverty in lowincome and middle-income countries: a systematic review. *The Lancet Psychiatry*, 3 (8), 774-783.
- İlhan Tunç, A. (2009). Kız Çocuklarının Okula Gitmeme Nedenleri Van İli Örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 237-269.
- ILO (2015). Disability Inclusion Strategy and Action Plan 2014–17. ILO Publications: Switzerland.
- Kabaş, T. (2006). A. Sen'in Kapasite Yaklaşımına Göre Türkiye'de Yoksulluğun Boyutları. *Ekonomik Yaklaşım*, 17(77), 60–61.
- Karataş, K. (2007), “Engellilerin toplumla bütünleşme sorunları: bir sosyal politika yaklaşımı” 12 Kasım 2018, <http://tsd.org.tr/content/view/1526/2047/>.
- Kızılgöl, Ö. (2012). Türkiye’de Eğitimde Cinsiyet Eşitsizliğinin Yoksulluk Üzerindeki Etkisi. Yönetim ve Ekonomi: *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 179-191.
- Köten, E. ve Erdoğan, B. (2014). Engelli Gençler, Sosyal Dışlanma ve İnternet. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Leichenko, R. & Silva, J.A. (2014). Climate change and poverty: vulnerability, impacts, and alleviation strategies. *WIREs Clim Change*, 5(4), 539-556.
- Mood, C. & Jonsson, J.O. (2016). The Social Consequences of Poverty: An Empirical Test on Longitudinal Data. *Social Indicators Research*, 127, 633–652.
- Onwuegbuchulam, S. P. C. (2018). A Capability Approach assessment of poverty in the sociopolitical history of South Africa/KwaZulu-Natal. *Journal of Poverty*, 22(4), 287-309.
- Özbulut, M. ve Özgür Sayar, Ö. (2009). Bir Sosyal Dışlanma Fotoğrafı Engelli Bireylerin Toplumla Bütünleştirilmesine Yönelik Tespit, Bilgilendirme ve Veri Tabanı Oluşturma Çalışması (ÖZVERİ-Malatya) Projesi Araştırma Sonuçları. *Aile ve Toplum*, 5(17), 59-76.
- Özgökçeler, S. ve Bıçkı, D. (2010). Özürlülerin Sosyal Dışlanma Boyutları: Bursa Ve Çanakkale Örneklerinden Yansıyanlar. M. Gülmez (Ed.), Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu bildiriler kitabı içinde (s. 217-243). Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Pinilla-Roncancio, M. (2015). Disability and poverty: two related conditions.A review of the literature. *Revista de la Facultad de Medicina*, 63(1), 113-123.
- Purutçuoğlu, E. Ve Doğan, İ. (2017). Engelli Yakınlarının Engelli Yoksulluğuna İlişkin Düşünceleri Ve İnançları: Ankara Keçiören Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(49), 348-361.
- Robinson, H. & Robinson, N.(1965). The Mentally Retarded Child. MacGraw Hill Press.
- Sam, N. (2008). Yoksulluğa Bir Yaklaşım: Kapasite Yaklaşımı. *Uludağ Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(17) 59-70.
- Sen, A. (1999). Development as freedom. 25 Ekim 2018, <http://booksee.org/book/1139849>.
- Sen, A. (2000); ‘Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny’, Office of Enviroment and Social Development Asian Development Bank, *Social Development Papers*, 1, 19–22.
- Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: three paradigms. *International Labour Review*, 133(5–7), 531–578.
- Slabbert, I. (2018). Applying the capability approach in social work education, *Social Work Education*, 37(7), 867-881.
- Tiyeek, R., Eryiğit, B.H., Baş, E. (2016). Engellilerin Erişilebilirlik Sorunu Ve Tse Standartları Çerçevesinde Bir Araştırma, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, 225-261.

- TÜİK (2002). Türkiye Özürlüler Araştırması, 8 Kasım 2020, <http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014899.pdf>.
- TÜİK (2016a). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 1 Mayıs 2020, <http://www.tuik.gov.tr/HbPrint.do?id=24642>.
- TÜİK (2016b). İşgücü İstatistikleri, 5 Kasım 2018, <http://www.tuik.gov.tr>.
- UNDP (1997). Human Development Report 1997. New York, Oxford University Press.
- UNESCO (2017). Education and disability. 8 Kasım 2020, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247516>.
- Vallas, R. & Fremstad, S. (2014). Disability Is a Cause and Consequence of Poverty. 10 Aralık 2018, <https://talkpoverty.org>.
- Vijayakumar, S. (An Empirical Study on the Nexus of Poverty, GDP Growth, Dependency Ratio and Employment in Developing Countries. *Journal of Competitiveness*, 5(2), 67-82.
- WHO (2011). World Report on Disability. 18 Temmuz 2020, https://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report.pdf?ua=1.
- World Bank (2011). The Poverty Impacts of Climate Change: Poverty Reduction And Economic Management (Prem) Network.
- World Bank (2016). Principles and Practice in Measuring Global Poverty. 2 Ekim 2020, <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2016/01/13/principles-and-practice-in-measuring-global-poverty>.
- Yılmaz M. (2012), Kapsayıcı Tasarım ve Mekân, *Mimarist*, 43, 107 – 111.
- Young, M.E., Nosek, M.A., Howland, C., Chanpong, G., Rintala, D.H., (1997). Prevalence of abuse of women with physical disabilities. *Arch Phys Med Rehabil*, 78(5):34-38.

Türkiye Dış Politikasının Meşruiyeti ve İkna Ediciliği Üzerine Kamu Diplomasisi Bağlamında bir Değerlendirme

İbrahim Ethem Erdinç¹

Giriş

Uluslararası ilişkiler alanında ülkelerin sahip olduğu yumuşak gücün önemli bir yeri vardır. Bu güç kapasitesinin artırılması için nesnel verilere ve gerçeklere dayalı bir iletişim perspektifiyle, doğru bir kamu diplomasisi stratejisinin belirlenmesi ve araçlarının etkin bir biçimde kullanılması gerekmektedir; Ancak, bir ülkenin dış politika kararları ve pratiği meşru bir temele dayanmıyorsa ve kabul edilebilir nitelikte değilse bu türden bir strateji oluşturulamayacaktır. Dolayısıyla en etkin kamu diplomasisi araçları kullanılsa da hedeflenen sonuçlara ulaşmak mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda bir ülkenin yumuşak güç kapasitesini artırması evrensel hukuk kurallarına dayalı, uluslararası kamuoyunu ikna edebilecek, adil, insan merkezli, salt çıkar odaklılıktan ziyade ortak kazanımları hedefleyen, meşru bir dış politikanın sürdürülmesine bağlıdır. Bu başarıldığında diğer hükümetlerin ve toplumların güvenini kazanmak da mümkün olabilecektir. Bununla birlikte bir ülke meşruiyete dayalı politikalar izlediği halde çeşitli dezenformasyon faaliyetleri aracılığıyla farklı bir biçimde çerçevelenebilir. Bu çerçeveleme dolayısıyla insanların zihninde o ülkenin nesnel gerçekliğinden bağımsız ve hatta tersi yönde bir algının oluşması bile mümkün olabilir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin savunduğu dış politikada tezlerinin meşruiyeti ve ikna edicilik düzeyi, bazı karar ve uygulamalardan örnekler sunularak ele alınmaktadır. Bu karar ve uygulamaların kamu diplomasisi aracılığıyla hedef kitleler nezdinde güvenilir bir ülke imajı oluşturulması stratejisine ne ölçüde katkı sağlayabileceği ve bu stratejinin ne gibi risklerle karşı karşıya olduğu tartışılmaktadır.

Kamu Diplomasisi Kavramı

Kamu diplomasisi çalışmaları alanında, "kamu diplomasisi" teriminin ilk kez 1965 yılında Tufts Üniversitesi Fletcher Hukuk ve Diplomasi Okulu dekanı ve Edward R. Murrow Kamu Diplomasisi Merkezi'nin kurucusu emekli diplomat Edmund Gullion tarafından kullanıldığına dair uluslararası bir kabul vardır.

Edward R. Murrow Kamu Diplomasisi Merkezi, Gullion'un geliştirdiği bu kavramı şöyle özetlemektedir: “Kamu diplomasisi, dış politikaların oluşumu ve yürütülmesine dönük kamu tutumlarının etkisiyle ilgilenir. Geleneksel diplomasinin ötesinde; hükümetler tarafından diğer ülkelerde kamuoyu oluşturulması; bir ülkedeki özel ve çıkar gruplarının diğer ülkelerdeki gruplarla etkileşimi; dış ilişkilerin raporlanması, bunun politika üzerindeki etkisi, işinin özünde iletişim olan diplomatlar ile uluslararası muhabirler arasındaki iletişimi ve kültürlerarası iletişim süreci gibi uluslararası ilişkilerin farklı boyutlarını kapsamaktadır (uscpublicdiplomacy.org).

Gullion 1966’ da, “Kamu diplomasisi denildiğinde biz; Hükümetler, sivil toplum kuruluşları (STK’lar) ve bireylerin, ülkenin dış politikasına uygun şekilde diğer ülke insanların ve hükümetlerinin

¹ İbrahim Ethem Erdinç, Trabzon Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, Trabzon, Türkiye, ethemerdinc@gmail.com

tutum ve fikirlerini etkilemek için kullandığı araçlar bütünü anlıyoruz” demiştir (www.fletcher.tufts.edu, 2014’dan aktaran Akkuş, 2016: 12).

Kamu diplomasisi, günümüzde feshedilmiş olan ABD enformasyon ajansı (USIA) tarafından “Amerikan vatandaşları ve kurumları ile diğer ülkelerin vatandaşları ve kurumları arasındaki diyalogu genişletmek; böylelikle yabancı halkları anlamak, bilgilendirmek ve etkilemek amacıyla yapılan faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. (Krause ve Evera, 2009:109). Bu ajansın kamu Diplomasisi alanında Gullion’dan sonra en fazla referans verilen eski direktörü olan Hans Tuch (1990, s.3) ise kamu diplomasisini “ bir ulusun fikir ve idealleri, kurumları ve kültürü, ulusal amaç ve mevcut politikalarına karşı anlayış geliştirmek üzere hükümetlerin yabancı kamularla iletişim süreci olarak tanımlanmıştır (Ekşi,2014:82). Bostancı da (2012:37), benzer biçimde kamu diplomasisi kavramını “bir ulusun kendi ideallerini hedeflerini ve politikalarını, yabancı kültürlerle anlatma amacını taşıyan faaliyetler bütünü şeklinde tanımlamaktadır.

Potter, (2002: 46)’a göre ise kamu diplomasisi, bir hükümetinin, hedef ülke halkının ve seçkinlerinin fikirlerini o ülkeye ilişkin politikalarda avantaj sağlamak amacıyla etkileme çabasıdır.

ABD Dışişleri Bakanlığı’nın hazırladığı Uluslar arası İlişkiler Terimler Sözlüğü’nde (Dictionary of International Relations Terms, 1987: 85) “Kamu diplomasisi, diğer ülkelerdeki kamuoyunu bilgilendirmek veya etkilemek amacıyla yapılan hükümet destekli programlardır. Bu amaçla kullanılan en temel enstrümanlar; yayınlar, filmler, kültürel değişim programları, radyo ve televizyondur.”denmektedir (Akkuş, 2016:7).

Entman da (2002) devletlerin medyada haber yönetimine başvurarak çerçeveleme yöntemlerini kullanmaları ve bu şekilde kamuoyuna yönelik iletişimsel politika izlemelerini kamu diplomasisi olarak tanımlamıştır. (Aktaran; Ekşi, 2014: 83)

Devletlerin başka ülkelerin kamuoylarını etkileme amacıyla icra ettikleri faaliyetler “Kamu Diplomasi” olarak adlandırılmaktadır. “Kamu diplomasisi, devletten devlete gerçekleştirilen geleneksel diplomasi faaliyetlerine destek olmak amacıyla yapılmaktadır. Devletler ve onlar adına hareket eden kurumlar, aktörler vasıtasıyla yürütülen kamu diplomasisi, geleneksel diplomasiden farklı olarak, başka ülkelerin hükümetlerine değil de hükümet dışı aktörlerine ve kamuoylarına yönelik olarak yürütülmektedir (Doğan, 2012: 13). Kamu diplomasisi hükümetlerin yabancı kamularla ülkelerinin fikirlerine, ideallerine ve ülke çıkarlarına hizmet edecek şekilde sempati oluşturma amacıyla kurdukları iletişimdir (Signitzer, 2008:206). Malone (1988:3)’a göre ise kamu diplomasisinin amacı, vatandaşlarının tutumlarını etkileyerek yabancı bir hükümetin davranışını etkilemektir ”.

Karadağ, (2016: 25) kamu diplomasisini bir devletin, uluslararası ortamda dış politikasının icrasında kullandığı resmi diplomatik kanallara ilave olarak birey, grup, şirket vb. unsurlarını devreye sokarak hedef topluluğu ve karar vericilerini olumlu şekilde etkilemek suretiyle kendi milli çıkarlarını sağlaması faaliyetlerinin bütünüdür.” şeklinde tanımlamaktadır.

Genel olarak yabancı izleyicileri dinleyerek anlamak, onları bilgilendirmek, etkilemek ve bu etkiyi geliştirmek (Leonard; Stead ve Smewing, 2002: 1) yanlış anlamaların ve kabullerin yol açtığı karmaşayı sınır ötesi iletişim ortamını şekillendirmek suretiyle gidermek kamu diplomasisinin amaçlarından bazılarıdır (Tuch, 1990:75). Bu amaçlara ulaşmak için ise yayınlar, filmler, kültürel etkileşim, radyo ve televizyon etkin bir biçimde kullanılmaya çalışılır (Wolf, Jr. ve Rosen, 2004). Leonard; Stead ve Smewing, (2002:1) bu süreçte sadece hükümetlerin kendi görüşleri değil buna ek

olarak onların kamuoylarını oluşturan farklı birey ve örgütlerin temsil ettiği farklı görüşlerin de yabancı kamuoylarına iletilmesini ifade etmektedir (Doğan, 2012: 13).

Edward R. Morrow Center of Public Diplomacy'den Crocker Snow (2005) kamu diplomasisini şöyle tanımlamaktadır. “ Kamu diplomasisi, hükümetlerin dış politika sürecinde kendi toprakları dışında medya, çokuluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları ve düşünce toplulukları aracılığıyla başka ülke halklarını etkilemek amacıyla yaptığı faaliyetlerdir. (fletcher.tufts.edu/murrow/public-diplomacy.html, 2002'den aktaran:Yıldırım, 2015)

Kamu diplomasisi bir devletin ulusal çıkar ve imajını korumak ve geliştirmek amacıyla, klasik diplomatik faaliyetlerine de destek olacak nitelikte, yabancı ülkelerin kamuoylarını, hükümetlerini, toplumsal yaşama katılan tüm kişi, kurum ve kuruluşlarını doğru içerikli enformasyon, kültür, bilim ve akla gelebilecek her türlü meşru yolla etkileme ve böylece barışı, dostlukları ve ülkeler arasında daha yakın ilişkileri kurmaya katkıda bulunması faaliyetlerinin tümü anlamına gelmektedir (Ünver, 2009).

Kamu diplomasisi karşılıklı anlaşmayı, uzlaşmayı öngörmektedir. İletişimsel anlamda kavramlaştırıldığında kamu diplomasisi dış ilişkilerde daha iyi bir uzlaşma ortamı oluşturmaktadır. Kamu diplomasisi tanımları genelde ulusal kimlik ve imaj odaklı olmakla birlikte, ortak uzlaşma alanı algı yönetimi ve ulusal çıkarlar çerçevesinde şekillenmektedir. Kültürlerarası diyalogun oluşması için uygun zemin hazırlayan kamu diplomasisi, diğer ülke halklarını, değerlerini, geleneklerini, inançlarını tanıma olanağı sağlar. Bu da toplumları, kamu diplomasisinin temel hedefi olan yanlış anlamaları giderme, ortak paydalar bulma ve uzlaşma ortamı yaratmaya götürmektedir (Yıldırım, 2015: 119).

Kamu diplomasisi için yapılan tanımlara bakıldığında; ülke halkları üzerinde yaratılacak olumlu imajın ve ülkeler arasında oluşturulacak kültürel çekimin ülkenin imajına olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu sebeple diğer ülkelerle bir iletişim sürecine girilmekte ve bu süreçte çeşitli kurum ve gruplardan destek alınmaktadır. Medya aracılığıyla gönderilen mesajlar ve kurulan uluslar arası işbirlikleri sayesinde -hedef kamuoyunda- pozitif bir algı oluşturmak mümkün olabilmektedir (Erzen,2014: 54).

Kamu diplomasisi faaliyetleri, "devletten-halka" ve "halktan-halka" iletişim olmak üzere iki ana çerçevede yapılmaktadır. Devlet-halk eksenindeki faaliyetler, devletin izlediği politikaları, yaptığı faaliyet ve açılımları resmi araçları ve kanalları kullanarak kamuya anlatmasıdır. Halktan halka doğrudan iletişim faaliyetlerinde ise sivil toplum kuruluşları, araştırma merkezleri, kamuoyu araştırma şirketleri, basın, kanaat önderleri, üniversiteler, mübadele programları, dernek ve vakıflar gibi devlet dışı sivil araçların kullanılması esastır. Bu manada kamu diplomasisi, kavramın orijinal anlamında mündemiç olan "diplomatlar" ile "yabancı kamuoyları" arasında cereyan eden iletişim faaliyetlerinin ötesine geçer. (Jan Melissen' 2005'ten aktaran Kalın, 2012: 150) "Kamu diplomasisi "diplomatik iletişim"den daha geniş bir alanı kapsar. Bu bağlamda kamu diplomasisi literatüründe güncelle yaklaştıkça aktör olarak devlet tekelinin 'teorik anlamda' ortadan kalktığı görülmekte olup, devlet dışı örgütlerin STK'ların ve bireylerin rollerine farklı perspektiflerden de olsa vurgu yapıldığı görülmektedir (Kavoglu, 2018). (Sancar, 2012) da bu duruma dikkat çekerek “kamu diplomasisinde sivil toplum kuruluşları, eğitim kurumları, kanaat önderleri, kitle iletişim araçları, özel sektör işletmeleri devlet üstü kuruluşlar ile baskı grupları aktif rol oynamaktadır” demektedir. Kamu diplomasisini yumuşak gücün anahtar bir enstrümanı olarak gören Jan Melissen (2005: 5) de geleneksel diplomasiyle kamu diplomasisi arasındaki temel ayrımı ortaya koyarken geleneksel diplomasinin devletlerin temsilcileri veya diğer uluslararası aktörler arasındaki ilişkilerle ilgili olduğunu; kamu diplomasisinin ise yabancı

toplumlardaki genel halkı ve daha spesifik resmi olmayan grupları, kuruluşları ve bireyleri hedef aldığını ifade etmektedir.

Kamu diplomasisi, dünyanın iki süper gücü arasında ideolojik bir rekabetin yaşandığı ve dünyanın dört bir yanındaki insanların kalplerini ve zihinlerini kazanmak amacıyla kampanyaların yapıldığı soğuk savaş döneminde önemini artırmıştır. Kamu diplomasisi bu dönemde süper güçlerin ve diğer devletlerin uluslararası hedeflerine ulaşmak için kullandıkları farklı araçlarla ilgili birçok çalışmaya ilham vermiştir. (Gilboa, 2008: 55)

Ülkeler kamu diplomasisi araçlarını yumuşak güç potansiyellerini arttırmak için başka bir ifadeyle diğer ülkelerdeki halkların aklını ve gönlünü kazanmak için kullanmaktadır. Kamu diplomasisini etkili şekilde kullanabilen ülkeler, cazibe merkezi haline gelmekte, böylece kendi politikalarını başka ülkelere kabul ettirebilme imkânına kavuşmaktadır (Nye, 2005: 2). Yumuşak güç, çekici güçtür ve bu çekiciliği üreten kültür, siyasi değerler, meşruiyete veya ahlaki ilkelere dayalı dış politikalar gibi maddi olmayan potansiyel kaynaklar vardır. Kamu diplomasisi, geleneksel ve yeni mecralarda yayınlar yapmak, kültürel ihracatı sübvans etmek, değişim programları düzenlemek vb. faaliyetlerle bu potansiyel kaynaklara dikkat çekmeye çalışır. (Nye,2008: 95-96)

Leonard (2002)' ye göre kamu diplomasisinin üç boyutu vardır ve üçü de önemlidir. İlk boyut, iç ve dış politikada, ortaya çıkan güncel gelişmelere, ilişkin kararlarının bağlamını açıklamayı içeren günlük iletişimidir. Bu boyutta hızlı yanıt yeteneği, yalan haberlerin, mesnetsiz ve gerçek dışı suçlamaların veya yanıltıcı bilgilerin anında yanıtlanabileceği anlamına gelir. İkinci boyut, bir (siyasal veya ticari) reklam kampanyasında olduğu gibi bir dizi temanın geliştirildiği stratejik iletişim boyutudur. Bu boyutta kampanya, merkezi nitelikte önemi olan konularda hedef kitlelere belirli bir hükümet politikasını anlatmak ve oluşturmak istediği algıyı güçlendirmek için sembolik iletişim etkinlikleri düzenlenmektedir. Kamu diplomasisinin üçüncü boyutu ise kalıcı ilişkiler geliştirme boyutudur. Bu boyutta ise uzun yıllar boyunca burslar, değişim programları, eğitimler, seminerler, konferanslar ve medya kanallarına erişim yoluyla kilit kişilerle kalıcı ilişkilerin geliştirilmektedir (Nye,2008:101-102).

“Kamu diplomasisi propaganda ayrımını, retorik /hakikat denkleminde inceleyen (Potter 2009:61) ise retorüğün hakikati aştığı durumlarda kamu diplomasisinin de sınırlarının aşıldığını ve propaganda safhasına girildiğini belirtmektedir (Aktaran, Kavoğlu: 106).

Kamu Diplomasisinde Meşruiyetin Önemi

Küresel sistem içerisinde meşruiyeti olmayan herhangi bir politikayı temellendirmek ve uygulamak mümkün değildir (Kalın, 2012: 145). Bir ülkenin izlediği politikaların başkaları nezdinde meşru kabul edilmesi, o ülkenin ince (yumuşak güç) kapasitesini de artırmaktadır (Kalın, 2012: 148).

Başarılı bir kamu diplomasisinin en temel şartı, izlenen politikaların rasyonel, ikna edici ve savunulabilir olmasıdır. Evrensel hukuk kurallarını ihlal eden, adaletten uzak, tehdit, zorbalık ve işgal gibi gayr-ı meşru yöntemlere dayanan ve benzer çağrışımlar yapan bir politikayı ne savunmak ne de dünya kamuoyuna anlatmak mümkündür. (Kalın, 2012: 151).

Eğer bir ülkenin dış politikada izlediği strateji ve uyguladığı pratik meşru ve kabul edilebilir değilse nesnel verilere ve gerçeklere dayalı bir iletişim stratejisi inşa etmek de mümkün olmayacaktır. Bu tür ülkeler mecburen subjektif değerlendirmelere, manipülasyona ve dezenformasyona başvuracaktır. Bunun doğuracağı sonuç ise dış kamuoyunda imaj zedelenmesi ve itibar kaybı olacaktır.

Bu bağlamda gerçeklere dayanmayan bir kamu diplomasisinin neden olacağı zararın sağlayacağı faydadan çok daha büyük olacağını söylemek mümkündür.

Fakat yaşadığımız çağda imajın, hakikatin önüne geçtiği de bir gerçektir. Bir ülkenin ve izlediği politikaların nasıl algılandığı, hangi anahtar kelimelerle tahlil edildiği, hangi atıf çerçevesine yerleştirildiği, genellikle o ülkenin nesnel gerçekliğinden daha önemlidir. Moda dünyasının "imaj her şeydir" sözü, sadece bireyler için değil, toplumlar, ülkeler ve bölgeler için de geçerlidir. (Kalin, 2012: 155).

İtibar dünya siyasetinde her zaman önemli olmuştur, ancak güvenilirliğin rolü günümüzde daha önemli bir güç kaynağı haline gelmektedir. Kamu diplomasisi faaliyetlerinin propaganda gibi algılanması yalnızca küçümsenmekle kalmaz, aynı zamanda bir ülkenin güvenilirliğini de zedeleyebilir (Nye,2008:100). Kamu diplomasisinin etkinliği, harcanan paralar ile değil, zihinlerin değişmesiyle (röportajlarda veya anketlerde gösterildiği gibi) ölçülür (Nye,2008: 101).

Kamu diplomasisi propaganda için bir örtmece olarak görülmemelidir. Bilgiyi aktarmak ve olumlu bir imaj oluşturmak kamu diplomasisinin bir parçasıdır, ancak kamu diplomasisi aynı zamanda hükümet politikaları için elverişli bir ortam yaratan uzun vadeli ilişkiler kurmayı da içermektedir. Nye (2008:101), Bu bağlamda güven zedeleyici bir özelliğe sahip olan propaganda ile kamu diplomasisini benzer kavramlar olarak görmek mümkün değildir. En iyi reklam bile beğenilmeyen, kabul görmeyen bir ürünü hedef kitlenin satın almasını sağlayamaz. Dar bir şekilde kendi kendine hizmet eden veya küstahça sunulan politikaların da, benzer biçimde en iyi kamu diplomasisi faaliyetleri uygulandığında dahi yumuşak güç üretmesi mümkün değildir (Nye,2008: 102).

Arquilla ve Ronfeldt (1999)'e göre siyaset, güvenilirlik yarışı arenasına dönüşmüştür. Geleneksel güç siyaseti dünyasında tipik olarak askeri ve ekonomisi güçlü olan kazanmaktaydı. Bilgi çağı siyasetinde ise hikâyesi iyi olan kazanmaktadır. Hükümetler kendi güvenilirliklerini artırmak ve rakiplerinkini zayıflatmak için hem kendi aralarında hem de diğer kuruluşlarla yarış halindedirler. Güvenilirlik için ise söylemsel tutarlılığın tesis edilmesi ve evrensel bir dilin üretilmesi gerekmektedir (Doğan, 2012: 13).

İletişimde mesajın kendisi kadar, mesajın kaynağı da önem taşımaktadır. Kamu diplomasisinde de kaynak ülkelerin kendisidir. Ülkeler ne kadar güvenilir ve itibarlı olursa, kamu diplomasisi çerçevesinde verdikleri mesajlara da o oranda güvenilmektedir. Bu nedenle kamu diplomasisi stratejisi geliştirilirken yalnızca mesaja odaklanmak yeterli değildir. Aynı zamanda mesajı hedef kitleye ileten kaynak olarak ülkelerin algılarını da düzeltmeleri, inşa etmeleri gerekmektedir. Kültürel kapasitesini, bilimsel altyapısını, sportif başarılarını, entelektüel değerlerini etkili şekilde öne çıkartabilen ülkeler kısa sürede cazibe merkezi haline gelebilmektedir (Özkan,2014: 240).

Türkiye'nin Meşru Dış Politika Tezleri ve Uygulamaları

Türkiye'nin uluslararası hukuka ve evrensel değerlere dayalı meşruiyet temelli bir dış politika stratejisi izlemesi bölgesel ve küresel ölçekte yumuşak güç potansiyelini arttırmak için yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetlerinde rekabetçi bir avantaj elde etmesi sonucunu doğurmaktadır. İzlenen bu stratejinin diğer ülkelerde yaşayan insanlara etkin kanallarla ve doğru bir iletişim stratejisiyle iletilmesi durumunda Türkiye'nin bu hedef kitleler nezdinde 'güvenilir ülke' imajını oluşturması ve yönetmesi

mümkün olabilecektir. Bu bağlamda aşağıda Türkiye'nin meşruiyet temelli dış politika tez ve uygulamalarından örnekler sunulacaktır.

Dünya Beşten Büyüktür Tezi

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yıkıcı savaşların yaşanmasını engelleme çabasının bir sonucu olarak, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması amacıyla kurulan Birleşmiş Milletler, kuruluşundan bu güne, fonksiyonu, karar alma mekanizmaları ve kuruluş amacına ne ölçüde hizmet ettiği en çok tartışılan uluslararası bir kuruluşlardan biri olmuştur. (Miş,2019)

193 üyeli BM Genel Kurulunda 15 üye ülkenin bulunduğu BM Güvenlik Konseyi'nin veto yetkisini elinde bulunduran beş daimi üyesi ABD, Rusya, Çin, Birleşik Krallık ve Fransa'dır. Kalan 10 üye ülke ise BM'nin 5 coğrafi grubu (Afrika grubu, Asya-Pasifik Grubu, Latin Amerika ve Karayipler grubu, Batı Avrupa ve Diğer Devletler Grubu ile Doğu Avrupa Grubu) arasından 2 yıl için BM Genel Kurulunda seçilmektedir. Diğer bir ifadeyle geçici üyelerden 5'i her yıl yenilenmektedir. Güvenlik Konseyinin daimî üyeleri arasında Afrika ve Güney Amerika kıtaları ile 1,7 milyar nüfusa sahip Müslüman ülkelerden bir temsilci bulunmamaktadır.

BM Güvenlik Konseyi'nin veto yetkisini elinde bulunduran beş daimi üyesinden herhangi birinin veto ettiği bir karar tasarısının konseyden geçmesi mümkün olamamaktadır. Türkiye uluslar arası sistemin yönetilmesinde ortaya çıkan adaletsizliklerin temelinde bu yapılanmanın olduğunu ve bu yüzden sistemin demokratikleştirilmesi ve adil bir zemine oturtulması için BM Güvenlik konseyinin daha katılımcı bir yaklaşımla yeniden düzenlenmesi gerektiği tezini savunmaktadır. İkinci dünya savaşı sonrası oluşan uluslararası düzene uygun bir biçimde daha ziyade sert gücü bakımından yüksek kapasiteye sahip ülkelerin karar yetkisine de sahip olduğu bu sistem, gücün farklı aktörlere dağıldığı ve yayıldığı 21. Yüzyıl gerçekliğinde sürdürülebilir olma özelliğini giderek yitirmektedir. Bu gerçeklikten yola çıkarak Türkiye, "Dünya beşten büyüktür" sloganıyla uluslararası toplumda farkındalık yaratmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 24 Eylül 2019 tarihindeki BM 74. Genel Kurulu'na hitabında şunları söylemiştir. *"Bu kürsüden yıllardır insanlığın kaderinin sınırlı sayıdaki ülkenin ihtiyarına bırakılamayacağını söylüyorum. Burada sizlerin huzurunda tekrar ediyorum. Dünya beşten büyüktür. Zihniyetimizi de, kurullarımızı da, kurallarımızı da değiştirme zamanı çoktan gelmiştir."*

Türkiye'nin savunduğu şekliyle, daha fazla ülkenin katılımıyla, konseyin meşruiyet zeminin daha güçlü olması, demokratik ve adil bir konsey yapılanmasının ikna edicilik potansiyelinin artması kuvvetle muhtemeldir. Bu konuda Türkiye'nin uluslar arası toplumda farkındalık seviyesini yukarı taşıyacak biçimde kamu diplomasisi araçlarını seferber etmesi gerekmektedir.

Suriye Meselesi

Suriye'de 2011 yılında başlayan toplumsal eylemlerin ordu tarafından şiddet yoluyla engellenmeye çalışılmasının ardından günümüze dek süren bir iç savaş başlamıştır. Bu süreçte ortaya çıkan DAEŞ Terör örgütünün yok edilmesi amacıyla ABD tarafından finansal anlamda desteklenen ve silahlandırılan (PKK=PYD=YPG=SDG) ülkenin kuzey bölgesinde giriştiği işgallerle Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit edecek nitelikte coğrafi bir alanı kontrol altına almıştır. İç savaşın doğurduğu olumsuz koşullar nedeniyle milyonlarca insan Türkiye'ye göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. (PKK=PYD=YPG=SDG) ve DAEŞ terör örgütleri tarafından Türkiye topraklarına saldırılar

düzenlenmiştir. Suriye rejimi tarafından Suriye’de savaş suçları işlenmiş ve insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. Bu koşullar altında Türkiye, 911 kilometre sınırının olduğu Suriye’nin kuzeyine meşru müdafaa, terörle mücadele, düzensiz göçü durdurma, savaş suçlarının ve insan haklarının engellenmesi, gibi meşru gerekçelerle harekâtlar düzenlemiştir. Türkiye’nin meşruiyete dayalı bu müdahalesi bölgesel çıkarları gereği savaşın sürmesine ve terör örgütlerinin güç kazanmasına katkı sağlayan bazı ülkelere ve uluslar arası medya organlarınca işgal ya da Kürtlere dönük etnik temelli bir saldırı şeklinde dünya kamuoyuna yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu noktada Türkiye gerek bu iddialar karşısında kendisini savunarak, gerekse kendi tezlerinin haklılığını kanıtlayarak uluslararası kamuoyunu ikna edecek meşru bir zeminde hareket etmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Kırklareli Üniversitesi Kamu Diplomasisi Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Doç. Dr. Muharrem EKŞİ dezenformasyon üzerinden yürütülen algı operasyonları ve bunlara karşı Türkiye’nin tepkisel düzeyde sürdürdüğü kamu diplomasisinin karşı mesaj ve argümanlarını maddeler halinde içeren bir rapor yayınlamıştır (kadam.klu.edu.tr).

Algı Operasyonlarının Dezenformasyona Dayalı Etiketleri

- Türkiye, Kürtlerle Savaşıyor.
- Kürtler, Türkiye’nin düşmanıdır.
- Kürtlerle Türkler uzun yıllardır savaşıyor.
- Türkiye, Kuzey Suriye’yi işgal ediyor.
- Türkiye, Suriye topraklarını ilhak etmeye çalışıyor.
- Türkiye, Suriye’nin kuzeyinde hâkimiyet alanları oluşturarak Suriye’yi parçalamaya çalışıyor.
- Türkiye, Suriye politikasını askeri harekâtlar üzerinden yürütüyor.
- Türkiye, Suriye’de tek taraflı hareket ediyor.
- Türkiye’nin Barış Pınarı harekatı DEAŞ’la mücadeleyi zayıflatacak.
- PYD/YPG, DEAŞ ile savaşan gruptur.
- Türkiye, sivilleri öldürüyor.
- Türkiye’nin harekatı, DEAŞ’lı teröristlerin hapishanelerden kaçmasına yol açacak.

Karşı Kamu Diplomasisi Argümanları

- Türkiye, Teröristlere karşı (PKK=PYD=YPG=SDG) askeri operasyon yürütüyor. Türkiye’nin karşısında hukuki özne olmadığı için savaş olarak tanımlanamaz. Harekât, Terörizmle mücadeledir.
- Kürtler, Milli Mücadeleden beri Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda yer alarak Türkiye’nin ayrılmaz bir parçası olmuşlardır.
- Türkiye, 1980’lerden itibaren PKK terör örgütüyle mücadele yürütüyor.
- Türkiye, BM 51. Maddesinin meşru müdafaa hakkına dayanarak hem sınır güvenliğini sağlamaya yönelik hem de Suriyeli Mültecilere Güvenli Bölge oluşturmak üzere askeri harekât düzenliyor. Türkiye, Suriye topraklarını PYD terör örgütünden özgülleştirme harekatı yürütüyor.

- Türkiye, mültecilerin evlerine dönebilmeleri için Suriye'nin kuzeyinde yeni yaşam alanları için güvenli bölge oluşturmaya çalışıyor. PYD'nin demografiyi değiştirmesinin önüne geçiyor.
- Türkiye, Suriye'nin kuzeyinde de facto PKK-PYD Terör Devletinin oluşumunu engelleyerek Suriye'nin toprak bütünlüğünü sağlamaya yönelik operasyon yürütüyor.
- Türkiye, İnsani dış politika ilkesi çerçevesinde Suriye politikasında açık kapı politikası uygulayarak dünyada en fazla Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yaparak dünyanın insanlık vazifesini yapıyor.
- Türkiye, Barış Pınarı harekâtını başta NATO müttefikleri olmak üzere ABD, Rusya, İran ve AB ülkelerine bildirim yapmak suretiyle başlatmıştır.
- Türkiye'nin Barış Pınarı harekâtı, DEAŞ ve PKK-YPG terör örgütleriyle mücadele operasyonu olarak tam tersine Suriyelileri terör örgütlerinin tiranlığından kurtaracaktır.
- Türkiye açısından DEAŞ da PKK=YPG de terör örgütüdür. Zira BBC televizyonu, Kasım 2017'de PKK=YPG=SDG'nin Rakka operasyonu sırasında DEAŞ'lı teröristlerin kaçmasına izin verdiği gizli anlaşmayı, yaptığı haberiyle ortaya çıkardığı hatırlanırsa PYD ile DEAŞ arasında danışıklı dövüş olduğu kanıtlanmıştır.
- Türkiye, çocukları savaştıran PKK=PYD=YPG'li teröristleri etkisiz hale getirmeye yönelik hareket yürütüyor. Tam tersine bebek katili olan PKK'nın uzantısı olan PYD/YPG, Akçakale'ye düzenlediği havan saldırısı ile bebek katili olduğunu ispatlamıştır.
- Tam tersine PYD'nin DEAŞ'lı teröristleri hapishanelerden salıverme tehdidi söz konusudur.

Türkiye'nin Karşı Kamu Diplomasisi Argümanları düzenlediği harekâtların meşru gerekçelerini ortaya koymaktadır. Bu argümanlar da Türkiye'nin meşruiyete dayalı dış politikasına verilebilecek güncel ve çarpıcı bir örnek olma özelliğini taşımaktadır.

Doğu Akdeniz Bağlamında Libya ile İlişkiler

Libya'da Arap Baharı'nın ardından siyasal istikrarsızlık baş göstermiş ve bu istikrarsızlık ortamında ülke bir iç savaşa sürüklenmiştir. Libya'da BM Güvenlik Konseyi'nin 23 Aralık 2015 tarihli 2259 sayılı kararı uyarınca Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) uluslararası toplum nezdinde tüm Libya'yı temsil eden meşru Hükümet olarak tanınmıştır. UMH, Türkiye tarafından da desteklenmektedir. Libya'nın doğusunda ise, Halife Hafter komutasındaki sözde Libya Ulusal Ordusu'nun (LUO) desteklediği, Abdullah El-Seni'nin başkanlık ettiği, BM nezdinde uluslararası meşruiyete sahip olmayan ve "Geçiş Hükümeti" olarak adlandırılan bir hükümet de bulunmaktadır. Libya'da gayrimeşru grupların uluslararası meşrutiyete sahip UMH'ye karşı gerçekleştirdiği saldırılar, bütün bölgenin güvenlik ve istikrarını sarsmış, binlerce masumun ölümüne ve topraklarından göç etmesine sebep olmuştur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararlarına aykırı olan ve Libya Devletinin egemenliğini sarsan bu gelişmelere karşı gerekli önlemlerin alınması bölgenin istikrarı ve Türkiye'nin ulusal menfaatlerini de tehdit eden bir boyuta ulaşmıştır. Bu bağlamda, Türkiye ile Libya arasında güvenlik ve askeri iş birliğinin hukuki zeminini oluşturmak amacıyla 27 Kasım 2019 tarihinde "Güvenlik ve Askeri İş birliği Mutabakat Muhtırası" ve iki ülkenin uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarının muhafazasını hedefleyen "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" imzalanmıştır.

Erdinç, İbrahim Ethem; Türkiye Dış Politikasının Meşruiyeti ve İkna Ediciliği Üzerine Kamu Diplomasisi Bağlamında bir Değerlendirme

“Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Mutabakat Muhtırası” 5 Aralık 2019 tarihinde ve “Güvenlik ve Askeri İş birliği Mutabakat Muhtırası” 21 Aralık 2019 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından onaylanmıştır. Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası ile Türkiye, Doğu Akdeniz’de BM’ye de bildirdiği kıta sahanlığı sınırlarının güneybatısında 18,6 deniz millik bir hat oluşturmuştur. (iletisim.gov.tr). Bu sayede Türkiye ile Libya arasında 'deniz yetki alanı şeridi' çekilmiştir. Bu şerit Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Mısır arasında kalkan oluşturmuştur. Ayrıca Yunanistan'ın Girit, Kaşot, Kerpe, Rodos ve Meis adaları hattını esas alarak Kıbrıs Rum Kesimi ve Mısır ile sınırlandırma anlaşması yapması girişimi önlenmiştir. Türkiye'yi Akdeniz’de 41 bin kilometrekarelik bir deniz alanına hapsedmeye dönük girişimler bertaraf edilmiştir (sabah.com.tr). Mutabakat, Türkiye’nin deniz yetki alanlarında hakkaniyet ilkesine dayalı adil bir sınırlandırmayı esas alan meşru hukuki tezlerinin tamamına destek veren niteliktedir.

Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Mutabakat Muhtırası ile Türkiye, Akdeniz’de kendisini dışlama ve yalnız bırakma politikalarına da hukuki ve siyasi açıdan güçlü bir yanıt vermiştir. Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanlarının sınırlandırılması konusunda Türkiye, diyalogu ve barışçı çözümleri dışlamayan, uluslararası hukuk ve meşruiyet sınırları içinde kalan tutum ve politikalarını sürdürmeye devam etmektedir.

Güvenlik ve Askeri İş birliği Mutabakat Muhtırası çerçevesinde ise Libya meşru hükümetinin daveti üzerine, Libya’ya asker göndermeye yetki veren tezkere 2 Ocak 2020 tarihinde TBMM’de kabul edilmiştir. Tezkerenin kabulünün ardından düzenlenen insansız hava aracı harekâtı Hafter ve destekçilerini durdurmuştur. Meşru hükümet, Hafter güçlerinin kontrolündeki birçok bölgeyi kurtarmıştır. Türkiye’nin desteği ile savaş alanındaki denge sağlanmıştır.

Türkiye ile Libya arasında imzalanan mutabakat muhtıraları Türkiye’nin dış politikada izlediği meşruiyete dayalı aktif politika stratejisine iki farklı açıdan örneklik teşkil etmektedir. Birincisi anlaşmanın teknik açıdan uluslar arası hukuka ve birleşmiş milletler kararlarına uygunluğu, ikincisi ise bir iç savaşın hüküm sürdüğü Libya’da Türkiye’nin bu mutabakat muhtırasını BM tarafından tanınan meşru hükümet ile imzalamış olmasıdır.

Libya’da ABD, Rusya Fransa gibi diğer uluslararası güçler gayrı meşru bir siyasal aktör olan Halife Hafter’e bağlı güçleri desteklerken Türkiye’nin BM tarafından meşru olarak kabul edilen ulusal mutabakat konseyini desteklemesi kamu diplomasisi açısından vizyoner ve proaktif bir strateji olma özelliğini taşımaktadır. Çünkü Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da toplumsal hareketler her ne kadar darbeler ya da iç savaşlar sebebiyle kaotik bir hal almışsa da halkların demokratik yönetim taleplerinin önüne geçilmesi artık mümkün görünmemektedir. Bölgede yakın gelecekte oluşacak olası bir istikrar ortamında halklar, içinden geçmekte olduğumuz bu kaos sürecinde hangi devletin destekledikleri aktör ve organizasyonların yanında yer aldığını hangi devletlerin ise gayrı meşru partnerleriyle birlikte kendilerine karşı konumlandığını hatırlayacak olması kaçınılmazdır. Bu denklemde Türkiye bugün izlediği stratejiyle bölgedeki kamuoyu nezdinde güvenilirliğe dayalı bir itibar ve sempati kazanmaktadır. Kamu diplomasisinin gayesi de diğer ülke halklarının aklına ve gönlüne hitap edebilmektir. Bu bağlamda Türkiye hem reel politik açıdan hem de kamu diplomasisi bağlamında doğru bir strateji takip etmektedir denilebilir.

Dağlık Karabağ Sorunu

Dağlık Karabağ (Azerbaycan ve Ermenistan toprakları arasında kalan 4 bin 400 kilometrekarelik bir alan) 20. yüzyılın başlarından bu yana Azerbaycan ve Ermenistan arasında sorun

teşkil eden bir bölgedir. Bu iki ülke arasında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından başlayan çatışmalar 1992-1994 tarihleri arasında meydana gelen Karabağ savaşına dönüşmüştür. Bu savaşta 30 bin kişi hayatını kaybetmiş ve 600 bin Azeri mülteci durumuna düşmüştür. Karabağ Savaşı'nda Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesini işgal etmiştir. 1994'te sorunun çözümü için Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) önderliğinde Minsk Grubu oluşturulmuştur. Fransa, Rusya ve ABD'nin başkanlık yaptığı gruba Türkiye, Almanya, İtalya, Belarus, İsveç ve Finlandiya da üye olmuştur (bbc.com). Bu uluslararası girişime rağmen sorun çözülemedikçe uzun yıllar boyunca yaşanan kanlı çatışmalar sonucunda Ermenistan işgali bir 'statüko'ya dönüşmüştür.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu; 14 Mart 2008 tarihinde 62. Oturumunda, daha önceki güvenlik konseyi (822 sayılı 30 Nisan 1993, 853 sayılı 29 Temmuz 1993, 874 sayılı 14 Ekim 1993, 884 sayılı 12 Kasım 1993) ve Genel kurul (48/114 sayılı 20 Aralık 1993) kararlarına da atıfta bulunarak "İşgal Altındaki Azerbaycan Topraklarındaki Durum" başlıklı 62/243 sayılı kararı ile tüm Ermeni kuvvetlerinin Azerbaycan'ın işgal altındaki tüm topraklarından derhal, tam ve koşulsuz geri çekilmesini talep etmiştir (undocs.org). Bu karar tasarısı 7'ye karşı 39 oyla kabul edilmiştir. 100 ülke ise çekimser oy kullanmıştır. Türkiye karar tasarısı lehinde oy kullanan ülkeler arasında yer alırken AGİT Minsk Grubu eş başkanları ABD, Rusya ve Fransa "hayır" oyu vermiştir. Türkiye'nin o dönemki BM Daimi Temsilcisi Büyükelçi Baki İlkin' Genel Kurul'a hitabında, "konunun BM Genel Kurulu'na gelmesinin Minsk sürecini destekleyeceğini ve sürece enerji vereceğini" (cnnturk.com) söylemesine rağmen sorun 2020 yılına kadar çözülmemiştir.

27 Eylül 2020 tarihinde ise Azerbaycan ordusunun, Ermenistan güçlerinin sivil yerleşim birimlerine ateş açması üzerine topraklarını işgalden kurtarmak için, başlattığı hareket 10 kasım 2020 gecesi Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı Nikol Paşinyan ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin arasında imzalanan ateşkes antlaşması ile sona ermiş (Güler,2020:2) ve Ermenistan işgali altındaki Dağlık Karabağ bölgesi özgürleştirilmiştir.

Türkiye, süreç boyunca Dağlık Karabağ'ın işgaline karşı çıkarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yanında yer almıştır. Minsk Grubu'nu destekleyen Türkiye, soruna BM Genel Kurulu kararını referans alarak bir çözüm getirme arayışı içinde olmuştur. Bu stratejisi ile Türkiye, dış politikasını uluslar arası hukuka ve meşruiyete dayandırdığını teyit etmiştir.

Sözde Ermeni Soykırımı İddialarına dönük Ortak Bilimsel Araştırma Kurulu Tezi

Ermeni diasporası, 24 Nisan 1915 tarihinden itibaren 1. dünya savaşı sırasında ve sonrasında sayısı 800.000 ile 1.800.000 arasında olduğu ileri sürülen Ermeni kökenli Osmanlı vatandaşının Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri tarafından ya toplu (sistemik) biçimde öldürülerek ya da "ölüm yürüyüşü" olarak adlandırılan zorunlu göçe tabi tutularak katledildiğini iddia etmektedir. Diaspora, Bu iddialarına dayandırdığı "Ermeni Soykırımı Tezi"nin çeşitli ülkeler tarafından tanınmasını sağlamak ve böylelikle maddi ve siyasi kazanımlar elde etmek amacıyla uluslararası düzeyde propaganda yapmakta ve lobicilik faaliyetleri yürütmektedir. Günümüzde bu tez, Almanya, Fransa, Brezilya, Arjantin, Rusya ve Kanada'nın da içinde olduğu 29 Ülke tarafından tanınmaktadır. ABD'de ise federal olarak kabul edilmemiş olsa da 50 eyaletin 49'unda (Missisipi Eyaleti hariç) resmi olarak tanınmıştır (tr.wikipedia.org)

Türkiye Cumhuriyeti ise "Emeni Soykırımı" iddialarının gerçeği yansıtmadığını savunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı bu konudaki yaklaşımını

ortaya koymak ve uluslararası toplumla paylaşmak amacıyla konuya ilişkin tarihsel bilgi ve verilerin yer aldığı '1915.gov.tr' isimli bir internet sitesi oluşturmuştur. Bu sitede The Events of 1915 (1915 Olayları), Official Declarations (1915 Resmi Bildirimler), Court Decisions, (Mahkeme Kararları), Armenian Terror (Ermeni Terörü), Questions and Answers (Sorular ve Cevaplar), Media (Medya) ve Documents (Belgeler) başlıkları bulunmaktadır. Bu sitenin ana sayfasında şu ifadeler yer verilmektedir: *"Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyada I. Dünya Savaşı sırasında büyük acılar yaşanmıştır. Anadolu coğrafyasında hem Ermeni vatandaşlar hem de Türk vatandaşların acı ve kayıplarını dikkate alan Türkiye, 1915 olaylarının günlük siyasi çıkarlara alet edilmeden bilimsel bir yöntemle ele alınması gerektiğini belirtirken, bu amaçla tüm devlet arşivlerinin açılabilmesinin altını çizmektedir. 1915 olaylarının üçüncü ülkelerin tek tarafı tasarruflarına dayalı ideolojik yaklaşımlardan muaf bir biçimde yapıcı ve dengeli bir tutumla ve diyalogla ele alınması her iki tarafın da yararına olacaktır."*

Resmi Bildirimler başlığı altında ise Türkiye'nin 1915 Olaylarına İlişkin Resmi Bildirimlerine yer verilmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 13 Nisan 2005 tarihli Ermenistan ile ortak bir tarih komisyonu kurma önerisini destekleyen bildirisi bu bildirimlerden biridir. Bu bildirimde *"İktidar ve Ana Muhalefet Partileri, "bilimsel araştırmalar yoluyla tarihsel gerçeklere ışık tutmayı ve tarihi bu iki millet için bir yük olmaktan kurtarmayı amaçlayan bir teklifte bulunmaktadır. Bu öneri Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşan ortak bir komisyon kurulmasını, tarafların ulusal arşivlerini herhangi bir kısıtlama olmaksızın açmasını, Araştırmaların ilgili ülkelerin arşivlerini de kapsayan bulgularının uluslararası kamuoyuna duyurulmasını ve iki ülke arasında söz konusu komisyonun kuruluş ve çalışma yöntemlerinin belirlenmesini öngörmektedir."* İfadesi yer almaktadır.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 10 Nisan 2005 tarihinde (Başbakan olduğu dönemde) Sayın Robert Koçaryan'a gönderdiği mektup yine bu başlık altında yer alan bir diğer bildirimdir. Bu mektupta şu ifadeler yer almaktadır: *Sizi, 1915'teki gelişmeleri ve olayları sadece Türkiye ve Ermenistan arşivlerinde değil, aynı zamanda ilgili tüm üçüncü ülkelerin arşivlerinde de incelemek ve bulgularını uluslararası kamuoyu ile paylaşmak üzere ülkelerimizin tarihçilerinden ve diğer uzmanlarından oluşan ortak bir grup kurmaya davet ediyoruz.*

Bu bildirilerde yer alan ifadelerden da anlaşılabilceği gibi Türkiye Cumhuriyeti bu konuda da gerek muhatabı olan Ermenistan'a gerekse uluslararası topluma şeffaf, kapsayıcı ve makul bir öneri sunmaktadır. Bu da Türkiye'nin meşruiyete dayalı biçimde sürdürdüğü dış politika stratejisinin bir yansımasıdır.

Sonuç

Küresel sistem içerisinde meşruiyeti olmayan herhangi bir politikayı temellendirmek ve uygulamak mümkün değildir (Kalin, 2012: 145). Başarılı bir kamu diplomasisinin en temel şartı da izlenen politikaların rasyonel, ikna edici ve savunulabilir olmasıdır. Evrensel hukuk kurallarını ihlal eden, adaletten uzak, tehdit, zorbalık ve işgal gibi gayr-ı meşru yöntemlere dayanan ve benzer çağrışımlar yapan bir politikayı ne savunmak ne de dünya kamuoyuna anlatmak mümkündür (Kalin, 2012: 151). Eğer bir ülkenin dış politikada izlediği strateji ve uyguladığı pratik meşru ve kabul edilebilir değilse nesnel verilere ve gerçeklere dayalı bir iletişim stratejisi inşa etmek de mümkün olmayacaktır. Bu tür ülkeler mecburen subjektif değerlendirmelere, manipülasyona ve dezenformasyona başvuracaktır. Bunun doğuracağı sonuç ise dış kamuoyunda imaj zedelenmesi itibar ve güven kaybı olacaktır. Bu bağlamda gerçeklere dayanmayan bir kamu diplomasisinin neden olacağı zararın sağlayacağı faydadan çok daha büyük olacağını söylemek mümkündür.

Bu çalışmada Türkiye'nin gerek küresel ölçekte gerekse bölgesel anlamda sorunların çözümünü sağlamak için uluslararası hukuka, insan haklarına, hakkaniyet ilkesine ve meşruiyete dayalı olarak ortaya koyduğu tezlerden ve politikalardan bazı örnekler sunulmuştur. Bu tezler ve politikalar nesnel verilere ve gerçeklere dayalı bir iletişim perspektifiyle, doğru bir kamu diplomasisi stratejisinin belirlenmesi ve araçlarının etkin bir biçimde kullanılması, böylelikle diğer ülke yönetimlerinin ve halklarının güveninin kazanılması için oldukça uygun bir zemin oluşturmaktadır. Bu zemin kamu diplomasisinin tüm boyutları ve enstrumanları açısından etkin bir biçimde kullanılmalıdır. Bununla birlikte Türkiye dış politikasından rahatsızlık duyan bazı ülke ve oranizasyonların geleneksel ve yeni medya mecralarında giriştikleri dezenformasyon faaliyetlerinin yarattığı olumsuz algının olumluya dönüştürülmesi için de pozitif iletişim çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Son olarak uluslararası toplumda “güvenilir ülke” imajını oluşturabilmesi için Türkiye'nin stratejik iletişim çalışmalarına daha bütüncül bir perspektif kazandırması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Arquilla, J., & Ronfeldt, D. (1999). *The Emergence of Noopolitik: Toward An American Information Strategy*. Santa Monica, CA: RAND Corporation
- Bostancı M. (2012) *Kamu Diplomasisinde Medyanın Rolü ve Önemi*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Doğan, E. (2012). “Kamu Diplomasisinin Sunduğu Fırsatlar ve Kısıtlar Üzerine”, Kamu Diplomasisi (Ed: Abdullah Özkan-Tuğçe Ersoy Öztürk). İstanbul Tasam Yayınları
- Ekşi, M. (2014). *Kamu diplomasisi ve Ak Parti dönemi Türk dış politikası*. Siyasal Kitabevi.
- Entman, R. M. (2004). *Projections of power: Framing news, public opinion, and US foreign policy*. University of Chicago Press.
- Erzen, M. Ü. (2014) *Kamu Diplomasisi* İstanbul: Nehir Yayınları
- Gilboa, E. (2008). Searching for a theory of public diplomacy. *The annals of the American academy of political and social science*, 616(1), 55-77.
- Güler, Ç.M. (2020). Karabağ’ın Özgürleştirilmesi ve Sahadaki Yeni Denklem, Seta/Perspektif, Sayı: 301, ss.1-4. <https://www.setav.org/perspektif-karabagin-ozgurlestirilmesi-ve-sahadaki-yeni-denkleml/>
- Kalın, İ. (2012). “Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi”, Kamu Diplomasisi (Ed: Abdullah Özkan-Tuğçe Ersoy Öztürk). İstanbul Tasam Yayınları
- Karadağ H. (2016). *Uluslararası İlişkilerde Yeni bir Boyut Kamu Diplomasisi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kavoğlu M. (2018) *Türk Kamu Diplomasisi / Halkla İlişkiler Eksenli Model Arayışları*, Konya:Eğitim Yayınevi.
- Kavoğlu S. (2018). *Türk Kamu Diplomasisi*, Halkla İlişkiler Eksenli Model Arayışları, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Krause, P. J. P., & Van Evera, S. W. (2009). Public diplomacy: ideas for the war of ideas, *Middle East Policy*, Vol.XVI.No.3,106-134
- Leonard M., Stead C. ve Smewing C, (2002). *Public Diplomacy*, London: Foreign Policy Center.
- Malone, G. D. (1988). *Political Advocacy and Cultural Communication*. Lanham: University Press of America.
- Melissen, J. (Ed.). (2005). *The new public diplomacy* New York: Palgrave Macmillan. (pp. 292-31).
- Miş, N.(2019). BM ve Erdoğan’ın Küresel Düzen Eleştirisi, <https://www.setav.org/bm-ve-erdoganin-kuresel-duzen-elestirisi/>
- Nye Jr, J. S. (2008). Public diplomacy and soft power. *The annals of the American academy of political and social science*, 616(1), 94-109.
- Nye, S.J. (2005). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs
- Özkan A. "Yeni Yüzyılda Türkiye’nin Kendi “Hikayesini” Yazmasında İletişim Stratejisi Olarak Kamu Diplomasisinin Rolü," Uluslar arası Sosyal Bilimler Kongresi, Artvin, Turkey, pp.229-253, 2014

Erdinç, İbrahim Ethem; Türkiye Dış Politikasının Meşruiyeti ve İkna Ediciliği Üzerine Kamu Diplomasisi Bağlamında bir Değerlendirme

- Potter, E. (2003). Canada and the New Public Diplomacy. *International Journal*, 58(1), 43-64.
- Potter, E. H. (2008). *Branding Canada: Projecting Canada's soft power through public diplomacy*. Quebec: McGill-Queen's Press-MQUP.
- Sancar G.A. (2012). *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Signitzer B. (2008) Public Relations and Public Diplomacy: Some Conceptual Explorations. In: Zerfass A., Van Ruler B., Sriramesh K. (eds) *Public Relations Research / European and International Perspectives and Innovations*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, ss. 205-218.
- Tuch, H. N. (1990). *Communicating with the World: US Public Diplomacy Overseas* New York: St.Martin's Press.
- Ünver, C. (2009). "Kamu Diplomasisi", <https://www.ha-ber.com/kamu-diplomasisi/3293/>, Erişim Tarihi: 9.8.2020.
- Wolf Jr, C., & Rosen, B. (2004), *Public Diplomacy: How to think about and improve it*, California: Rand Corporation Occasional Paper,
- Yıldırım G. (2015) *Kültürel Diplomasi Ekseninde Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi*, İstanbul: Beta Yayınları.

İNTERNET

- "What is Public Diplomacy?" The Fletcher School, Tufts University, The Edward Murrow Center of Public Diplomacy, www.fletcher.tufts.edu/murrow/public-diplomacy.html
- <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/public-diplomacy-gullion-evolution-phrase>
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54330024>
- <https://undocs.org/A/RES/62/243>
- <https://www.cnnturk.com/2008/dunya/03/14/bmde.azerbaycani.sevindiren.karar/438106.0/index.html> (14.03.2008) Erişim Tarihi: 15.09.2020)
- Karabağ'ın Özgürleştirilmesi ve Sahadaki Yeni Denklem, Mehmet Çağatay Güler, https://tr.wikipedia.org/wiki/Ermeni_K%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1#Soyk%C4%B1r%C4%B1m_olarak_tan%C4%B1mlayan_%C3%BClke_ve_kurulu%C5%9Flar (Erişim Tarihi: 14.11.2020)
- http://kadam.klu.edu.tr/dosyalar/birimler/kadam/dosyalar/dosya_ve_belgeler/baris_pinari_harekatinin_halkla_iliskiler_ve_kamu_diplomasisi_boyutu.pdf
- <https://www.1915.gov.tr/en>
- <https://www.1915.gov.tr/en/OfficialDeclarations>
- https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/1DOGU_AKDENIZ_DENKLEMINDE_STRATEJIK_ADIM.pdf

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/11/29/libya-ile-tarihi-anlasma-imzalandi-akdenizde-oyun-bozuldu>

İl Derneklerinin Halk Kültürü Açısından İşlevi

Fidan UĞUR ÇERİKAN¹

Giriş

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılış sürecinden itibaren bir araya gelerek daha ziyade belirli bir fikri örgütlenmenin çatısı olarak şekillenmeye başlayan dernekler, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında sayıca artmaya başlamıştır. İlk yıllarında belirli bir misyon etrafında şekillenen dernekler ve diğer sivil toplum kuruluşları İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de meydana gelen yatay hareketliliğe bağlı olarak nitelik ve nicelik olarak özellikle büyük kent merkezlerinde görünür bir yapı edinmişlerdir. Çalışmaya konu olan daha ziyade il bazlı ve kültürel etkinlik merkezli derneklerin meydana gelişi, savaş yılları sonrası meydana gelen yeni sosyal ve siyasal yapıların ve medeniyet alanında ortaya çıkan yeniliklerin getirdiği sosyolojik değişimin ve bu değişimi doğuran kentleşmenin sonucudur.

Ülkemizde dernek hak ve özgürlüklerinin evrimi, toplumsal ve siyasal gelişmelerin evrimiyle büyük ölçüde paralel gitmiştir. Erken dönemde 1908'de ilan edilen Meşrutiyeti izleyen aylarda dernek kurma girişimlerinin hızlandığı, daha önce kurulanların etkinliklerini arttırdıkları, bunun üzerine 1909 Cemiyetler Yasası ile siyasal rejimin liberal ve özgürlükçü nitelikleri doğrultusunda dernek hakkı da liberal bir anlayışla ilk kez düzenlendiği görülmektedir. Bu ilk dönem yapılanmalar daha ziyade fikri alanda meydana gelen toplulukların çalışmaları merkezinde olmuştur. Tanınan bu yetki, 1926 tarihli Medeni Kanunun derneklere ilişkin getirdiği yenilikler, 1930'lu yılların ideolojisi ve 1938 Cemiyetler Yasasının izin sistemini öngören düzenlemeler; dönemin siyasal kabullerinin dernekleşme sürecindeki izlerini göstermesi bakımından önemlidir (Yavuziğit, 1995: 421). Ancak bu çalışmaya konu olan ve daha ziyade il merkezli hemşehrlik anlayışına ve buna bağlı olarak çeşitli kültürel faaliyetlerin düzenlenmesine yönelik dernekler, özellikle kente göçün yoğunlaştığı ve dolayısıyla yatay hareketliliğin kendini göstermeye başladığı İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'sinde belirmiştir.

¹Fidan UĞUR ÇERİKAN, Öğretim Görevlisi Doktor, Pamukkale Üniversitesi, Rektörlük, fcerikan@pau.edu.tr (ORCID ID: 0000- 0002-5913-9715)

Belirtilen dönemde siyasalın verdiği izinler ve kentli kültürün doğurduğu yeni insan kitlesi dernek ve diğer sivil toplum örgütlerinin şekillenmesine imkân sağlamıştır. Sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan kentleşme Türkiye gibi sanayileşmesini tamamlayamamış ya da tamamlama sürecine geç girmiş ülkelerde kent kültürü açısından genel itibarla farklı problemleri beraberinde getirmiştir. Gecikmişliğin getirdiği çarpık kentleşme ve köyden kente göçe bağlı olarak doğan kent kültürü bir yandan kentlileşmeye çalışan kitlelerle kentli kitleler arasında yaşanan çatışmayı, diğer yandan kentlileşme arzusu içindeki kişilerin özlemlerini gidermek istedikleri mekânların varlığını bir zorunluluk şekline dönüştürmüştür. Bu yönüyle dernekler aslında STÖ²'lerin devlet aygıtının dışında oluşmuş bir amaç birliğine sahip yapılanmalardır. Çünkü devlet politikalarını, yerel, ulusal veya uluslararası siyasi erk odaklarını veya bir siyasi partiyi destekleyen, amaç sistemlerini benimseyen ve dolayısıyla onların yönlendirmesine ve etki alanına açık olan kuruluşlar, STÖ olarak tanımlanamaz (Erkan, 2012: 243).

Kent kültürünün doğurduğu ve devletin direktifleriyle şekillenememiş olan bu örgütlülük temel itibarla bireyin iç dünyasına yönelik ihtiyaçların doğurduğu, şekillendirdiği ve bireyin katılımını bir anlamda gönüllülükle desteklediği bir organizmanın varlığını desteklemiştir. Kent içinde kendiliğini hissedemeyen bireylerin belirli bir mekân içerisinde kendinden olduğunu hissettiği belirli bir kitle ile ortak bir iletişim dili ve ortak bir değerler sistemi üzerinden yaptığı/yapacağı etkinlik ya da faaliyetler bireyin kendini kent içinde mutlu kılabilecek çeşitli argümanları beraberinde getirmiştir. Ancak bu argümanlar yani mekânsal, zamansal ve duygusal ortaklıklar, dernekler açısından özellikle kent kültürünün Türkiye'de yeni şekillendiği sürecin bir yansıması şeklinde kabul edilebilir.

Dönemin teknik imkânlarının getirdiği gurbet duygusu ve şehirlerarası ulaşım ve iletişim zorluğu kültürel aile bağlarının güçlü olmasına rağmen kültürel aktarımın sürdürülebilirliği imkânını şartlar gereği azaltmıştır. Aileler arasındaki görsel, işitsel ve kültürel aktarıma bağlı ilişkilerin zayıflamasına yol açan etkenler kültür aktarımının gelecek nesillere aktarımını zorlaştırmış; sadece kente taşınan ailenin kendi içinde bir dünya yaratmasını zorunlu kılmıştır. Ulaşım, iletişim ve buna bağlı olarak aynı sosyal ortamdan uzaklaşmışlık, hemşehrilik bağının varlığına anlam kazandırmış ve bu durum derneklerin anlamlı bir görev üstlenmesine katkı sağlamıştır. Kültür aktarımı ve sürdürülebilirliğiyle dernekler; dil, mekân-zaman ve gruba bağlılık

² Sivil Toplum Örgütleri/Sivil Toplum Kuruluşları (STK)

gibi unsurlar çerçevesinde toplumsal dinamiklerin yaşatılması yönüyle barındırdıkları kültürel konumlanma açısından özetle şu şekilde ele alınabilir.

Öncelikle sözlü kültürde bilginin en önemli kaynağının insan hafızası olması gerçeği; bu bilgileri her zaman hatırlanıp unutulmaya müsait bir yapıya büründürmekle birlikte özel bilgileri korumak için çeşitli ritüellerin varlığını doğurmuştur. Bu ritüel ve uygulamalar bilinçli olarak yönlendirilmediğinde, zamanla kullanılmayanlar toplum hafızasından silinecektir. Sözlü kültür ortamının bu yapısı onun belirli şartlarının korunmasını zorunlu kılmıştır. Dernekler bu anlamda bu zorunluluğun korunmasına yardımcı olan kent ortamındaki geçmiş değerleri koruma ve aktarma noktaları olarak belirir. Bu çerçevede derneklerin temel fonksiyonları şunlardır:

Söz binlerce yıllık süreçte içinde bulunduğu insanların duygu ve düşüncelerini çeşitli ifade biçimleriyle kültürel bir bellekte farklılıklar ve kendilikler şeklinde ayırt edecek bir yapıya ulaşır. Sözün bu yapılanışı kendi içinde kodların doğmasına ve ortak bir belleğin şekillenmesine yol açar. Bu durum aynı dil ekseninde bulunan kişilerin aynılıklarını ön plana çıkarmaya yarayan en önemi enstrümanlardan biri olarak öne çıkar. Dolayısıyla söz, bu anlayışla toplumsal kimlik, sosyal aidiyet bilinci, ortak bilgi/belleğin oluşturulması için gerekli olan ritüellerin, dansların, oyunların, yeme içme alışkanlıklarının, anlatıların tarihsel süreçte korunması ve aktarımında en önemli belki de birincil etkidir. Ancak ortak dilin, bu aktarımı gerçekleştirmesi için oldukça uzun bir sosyal sürecin yaşanması ve gelişimin tamamlanması gerekmektedir. Gelişim sürecinin gerçekleşmemesi halinde, toplumu oluşturan kolektif bilinci var eden hatıraların korunaklılığından ve buna bağlı anlatı birlikteliğinden söz edilemez. Bireyin/bireylerin ortak bir çerçevede kurdukları ilişkiler ağının, toplumun ortaya çıkması muhtemel yeniden kurmalara izin vermemesi, geçmişin geleceğe aktarımını sadece yakın ve dar bir tarihsel süreçle sınırlı kılacaktır. Bu anlamda ortak bir belleğin yaşaması ve yaşatılması için dille birlikte diğer öğelerin de canlı ve aynı zamanda işlevsel tutulması gerekmektedir. Dilin kendiliğini ve farklılıklarını yaşatmak adına gereksinim duyduğu temel yapı taşlarından bir diğeri, ortak mekân ve zaman olgusudur.

Düzenli olarak yerine getirilen ya da getirilme gereksinimi duyulan her tür kültürel pratik, tarihsel süreç içerisinde toplumun varlık nedeni olarak görülen birikimlerin nedenlerini ve nasıllıklarını içerisinde barındıran, çeşitli problemlere çözümler sunan arkaik kodlar taşımaktadır. Günümüz sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel koşullarından oldukça farklı bir zaman diliminde meydana gelen ve çeşitli sosyal koşullara bağlı olarak sürdürülen, sürdürülmediği takdirde

çoğunlukla herhangi bir sıkıntıya yol açacağına inanılan uygulamalar, bireyleri farklı zaman dilimlerinde bir araya getiren birleştiricilerdir. Genellikle bir köken mitine bağlı anlatılara sahip olan ve düzenli olarak tekrar edilen bu uygulamalar, dönemin koşulları içerisinde değişim/dönüşüm geçirmekle birlikte tarihsel kesitliliği ve buna bağlı öğeleri barındırmaktadırlar. Sözlü kültür ürünlerinin ve sözlü kültüre bağlı performansların kolektif bellek açısından değer ve anlamını korumaları, anlam kazandıkları mekânlar içerisinde yerine getirilmesiyle bağlantılıdır. Kolektif bilincin bireye yüklediği ve ona taşıtarak sağladığı sürerlilik, kabullenilmiş mekânlarla desteklenerek yakın ve uzak geçmişe bağlı anlatıların varlığına, hatırlanılmasına ve aktarımına olanak sağlamaktadır. Toplulukların anımsayışları, özellikle güncel olanın ve gündelik alışkanlıkların geri çekildiği tören alanlarında ortaya çıkacağından özdeşleşmenin ve kolektif anımsayışın gerçekleşmesi için; kültürel pratikleri yaşatanlarla bu yaşatmanın gerçekleştirileceği noktaların benimsenmesi gerekmektedir. Bu bileşenler, toplumun grup bilincine sahip olmasını ve ortak duygudaşlık bağlarının yaşatılmasını sağlamaktadır. Bu açıdan birey, genetiğinden getirdiği ve yaşamı süresince edindiği birikimle aynı ortak kodları paylaştığı kişi/toplumla kendini, aynı ortaklıkları paylaşmayanlardan ayrı ve özel olarak tanımlar. Dil, din, tarihsel deneyim, akrabalık gibi unsurlarla beslenen bu yapılanma ben-sen, biz-siz olarak oluşan/oluşturulan bilincin temel dayanaklarını şekillendirir. Grup bilinci, kolektif bilinçaltından getirilen niteliklerin bireyin doğumundan itibaren yakın çevresinden edindiği gözlem ve anlatılarla beslenerek şekillenir. Doğum sonrası edinimlere olanak sağlayan kültürel öğelerden herhangi birinin eksikliği, grup bilincinin oluşumuna ket vurur. Birey, grup içerisinde edindiği kültürel kazanımlar yanı sıra aynı kültürel dünyaya sahip insanların varlığıyla kendine olan güvenini tazelerken, grubun zayıflaması ya da çeşitli nedenlerle birlikteliğin bölünmesi bireysel çöküş ve güvensizliğin doğumuna neden olur. Sayısal anlamdaki bölünme ve parçalanma, iktidarı elde etmede ve bunu örgütlü bir şekilde kullanmada da en önemli etkenlerden biri olduğu için bu yöndeki zayıflık/zayıflama sadece kültürel parçalanmayı değil; aynı zamanda yönetsel zafiyeti de beraberinde getirir. Kültür çalışmaları, baskın kültürün yönetsel ve ekonomik güçle birlikte nicelik esasına bağlı olduğunu ortaya koyduğundan kolektiviteye bağlı olarak gerçekleşen bireysel, sosyal ve ekonomik yapılanmaların sürdürülebilirliği ve aktarılabilirliği noktasında grup bilincinin ayrıcalıklı bir yeri olduğunu göstermektedir (Öncül, 2013:5-7).

Belirtilen bu hususlar açısından XX. yüzyılın ortaları ve sonrası itibarıyla sayısal anlamda yoğunlaşan il ve kültür dernekleri, ilerleyen aşamalarda belirtileceği üzere büyük oranda yerini

farklı yapılanmalara bırakarak tarih sahnesindeki yerini almaya doğru gitmektedir. Türkiye merkezli il ve kültür dernekleri, kentlileşmenin ilk dönemlere oranla artmaya başladığı süreçle birlikte kentin belirli bölgelerinde oluşan gettolarla duygusal tatminin sadece belirli mekânlar üzerinden değil; kentin belirli bir bölgesi içinde yaşanmasına fırsat verdiğinden büyük kentin içinde meydana gelen küçük kentler ekseninde bir sosyolojiyi doğurmuştur. Kentleşmenin artmasına paralel olarak kentli kimliğin şekillenmesi ve yeni doğan nesillerin kendini eski kültürden ziyade yeni kültürün bir parçası olarak görmesi, bir süre daha geçmiş kuşaklar açısından derneklerin faaliyetlerini anlamlı kılmıştır. Bu mekanlar üzerinde zamanla sistemleşen bazı etkinlikler yeni bir arkadaş grubunu ve faaliyet sahasını doğurduğundan bu mekanlara gelen kitleler açısından dernekler, yeni bir ritüel alanı olarak varlığını korumuştur. Kent kültürünün sağlanması ve bireyin yalnızlığını ve yaşadığı/yaşayacağı problemleri çözebilecek ilişkiler ağına ya da gücüne eriştiği anlarda ise derneklerin bu yönüyle ortaya koyduğu ihtiyaç ortadan kalkma eğilimine girmiştir. Belirtilen bu süreç kapsamında dernekler, medeniyet seviyesi itibarıyla belirli bir amaca hizmet etmek için kurulmuştur ve halkın ihtiyaçlarının belirli bir bölümünü gidermeyi amaçlayan bir yapılanmanın rasyonel ifadesidir.

Yukarıda belirtilenler çerçevesinde şemsiye bir tabir olarak ‘hemşehri’ başlığı altında toplanabilecek dernekler/örgütlenmeler genel olarak göç alan yerleşim yerlerindeki, özel olarak büyük kentlerdeki örgütlü yaşamının göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir parçasıdır (Coşkun, 2003: 5-12). Bu bakımdan, hemşehrilik hem toplumsal bir olgu, hem de örgütlenme biçimi olarak çoğuldur. Bunun bir nedeni, her bir hemşehrilik kategorisinin bir kimliği yansıtmaması ve her bir kimliğin başka toplumsal olgularla ve kimliklerle etkileşim halinde harmanlanarak kurulmasıdır. Ayrıca, örgütlenme düzeyindeki niceliksel çokluk, hemşehrilik bağlarının ve gruplarının çeşitliliğini gösterdiği kadar, hemşehri örgütlenmelerinin çeşitliliğinin nedeni de olabilir (Kurtoğlu, 2005: 3).

Sonuç

Günümüz Türkiye’inde kentlilik kavramı, XX. yüzyılın ikinci yarısına oranla en azından kentte yaşam kültürünü edinmek ve bireysel anlamda yaşama tutunmak adına oldukça farklı bir konuma gelmiştir. Bireyin temel ihtiyaçlarının iletişim/teknoloji boyutunda karşılanması; duygudaşlık gibi bireysel ihtiyaçların belirli bir mekân üzerinde ve belirli kişiler tarafından yapılan organizasyonlarla karşılanan şeklini büyük oranda ortadan kaldırmıştır. İletişim teknolojisindeki

hızlı değişim ve ulaşım kolaylığı “memleket” özleminin aylar boyunca gidilemeyecek bir yer olmaktan çıkması sonucunu doğurmuş; ayrıca “memleket” kavramı da geçmişin kabulünden ötelere taşınmıştır. Temel ihtiyaçların doğurduğu ve şekillendirdiği bir yapı olarak dernekler, bu zaman zarfında kent kültürünün içindeki yerel kültürlerin taşınmasına ve kentte yeni bir yaşam alanının varlığına hizmet ederek yerelin kente taşınmasına dayanak olmuştur. Günümüzde ise temel istek/dilek ve beklentiler büyük oranda değişmekte/değişmiş; ilk dönem kente taşınan kişilerle onların oluşturduğu ikinci ve üçüncü kuşakların yeni istekleri ve kent kültürüne belirli oranda kabullenmişlikleri dernekleri bir kültür aktarım mekânı olmaktan çıkarmaktadır/çıkarmıştır. Hatta bu dernekler, yakın zamanda büyük oranda anlamı kaybetmeye doğru gitmektedir/gidecektir.

Modern kültürün ve yaşam tarzının bireyin iç dünyasına hizmet edemediği noktalarda ve kendini bulma arayışının bir yansıması şeklinde şekillenmiş olan il dernekleri; gerek kültürel faaliyetleri, gerekse dönemin şartlarıyla yerine getirdikleri misyon açısından önemli bir yapılanma olarak görünmektedir. Gelecek sürecin bu kurumların nasıl ve hangi ölçüde şekillendireceği ise bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar merkezinde kendini gösterecektir.

KAYNAKÇA

COŞKUN, Meliha (2003). **Village Associations as Migrants' Formal Organizations: An Empirical Study in Mamak**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.

ERKAN, Erol (2012). “Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Din Dernekleri”, **Bilimname**, Cilt 22/1/1, ss. 241-250.

KURTOĞLU, Ayça (2005). “Mekânsal Bir Olgu Olarak Hemşehrlik ve Bir Hemşehrlik Mekânı Olarak Dernekler”, [Le concept de *Hemşehrlik* comme un fait territorial et les associations comme un espace de *hemşehrlik*], **European Journal of Turkish Studies**, Thematic Issue N°2- Hometown Organisations in Turkey (URL: [http : www.ejts.org/document375.html](http://www.ejts.org/document375.html)).

ÖNCÜL, Kürşat (2013). **Kars Türkmenleri Folklor ve İnançları**, Hakim Yayınları, Ankara.

YAVUZYİĞİT, M. Hikmet (1995). “Dernekçilik Üzerine Söyleşi”, **Denetim Dergisi**, S. 72, ss.16-17 (Yazar, DENETDE Mali Sekreteridir).

Yerel Yönetimlere ve Üniversitelere ait Spor Merkezleri Kullanıcılarının Memnuniyet Düzeylerinin Değerlendirilmesi

Murat Balıkçı¹

Aytekin Alpulu²

Giriş ve Amaç

Spor, yapan açısından kazanmaya dönük, teknik ve fiziki bir çaba. İzleyen açısından yarışmaya dayalı, estetik bir süreç. Toplum genelince oluşturulan bütün içinde de, yerine göre o toplumun çelişki ve özelliklerini olduğu gibi yansıtan bir ayna, yerine göre onu yönlendirebilen etkili bir amaç, ama son değerlendirmede önemli bir toplumsal kurumdur (Fişek, 1998). Spor, toplumun ilgi duyduğu bir fenomen olarak, globalleşen dünyada değerini her gün daha da arttırmaktadır. Spor bu fonksiyonlarını yerine getirirken farklı zaman ve mekanlar da insan unsurunu bir araya getirmektedir. Sporun sağladığı birçok olanağa değer veren bireyler spor işletmelerine ilgi duymaya ve yönelmeye başlamışlardır (Yıldız ve Tüfekçi, 2010).

Spor işletmeleri, özel ve tüzel, gönüllü kurum ve kamu kurumu olarak yapılanarak, toplumun spor gereksinimi ve diğer toplumsal ihtiyaçlarını gidermek amacıyla, farklı türden spor etkinlikleri tertiplemek için donatılmış kuruluşlardır (Ramazanoğlu ve Öcalan, 2005). Spor işletmeleri bünyesinde çok sayıda ve farklı ya gruplarındaki insanlar hizmet veren kuruluşlardır. Şüphesiz diğer hizmet sektörleri gibi spor işletmeleri de, genel işletmecilik prensipleri doğrultusunda hizmet verirler. Ancak, spor işletmeleri özellikle kendine has bir yapı olması açısından farklı yönetsel sistemler olarak düşünülebilir (İmamoğlu ve Ekenci, 2002).

Müşteri merkezli kurumların başında spor tesisleri gelir (Memiş, 2002). Müşteri merkezli hizmet sunan kurum olan spor tesisleri müşteri memnuniyetini de sağlamak durumundadırlar. Hizmet veren işletmelerde olduğu gibi spor merkezleri içinde önemli olan nokta, spor hizmetinin, spor mallarının ve spor faaliyetlerinin sunulmuş biçimi, müşterilerin hizmet aldıkları yerden memnun kalmaları tekrar gelmeleri durumunda gerçekleşir (Girginer ve Şahin, 2007).

Müşteri mal ya da hizmetlerin son kullanıcıları olarak tanımlanır. Günümüzde müşteri kavramı parayı ödeyen kişi olmaktan çıkmış, üretilen mal veya hizmetten yararlanan herkes birer müşteri olarak görülmeye başlanmıştır (Çınar, 2007). Müşteri aldığı hizmetten elde ettiği fayda ile müşterinin hizmetten beklentisi arasında uyum olduğu sürece müşteri memnuniyeti oluşur (Sevilmiş, 2015). Müşteri memnuniyetinin karşılanması, gelişmekte olan spor hizmetleri endüstrisinde yöneticiler için önemli bir sorumluluk olarak ön plana çıkmaktadır. Bir spor tesisinin başarısının önemli ölçütlerinden

¹ Murat Balıkçı, Marmara Üniversitesi, Spor Yönetimi Bölümü, mrtbalicki01@gmail.com

² Aytekin Alpulu, Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, aytekin.alpulu@marmara.edu.tr.com

biri de kendi müşterisini kaybetmemesidir. Yeni müşteri kazanmak, var olan müşteriyi korumaktan beş kat daha masraflıdır (Park, 2003).

Müşteri memnuniyeti, günümüzde işletmelerin ve özellikle hizmet sektörünün anahtar unsurlarından biri olarak görülebilir (Öztürk ve ark 2011). Bundan dolayı, müşteri memnuniyeti spor işletmelerinin tercih edilmesinde önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir ve spor işletmelerinin sürekliliğine doğrudan etki yapmaktadır.

Bu araştırmada yerel yönetimlere ve üniversitelere ait spor merkezleri kullanıcıların memnuniyet düzeyleri araştırılacaktır. Ayrıca hem yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor işletmeleri karşılaştırılması yapılacaktır hem de yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor işletmeleri kullanıcılarının memnuniyetini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Literatürde müşteri memnuniyeti ölçülmesi ve değerlendirilmesi konusunda sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Sevilmiş 2015). Bu kapsamda yerel yönetimlerin ve üniversitelere ait spor merkezleri kullanıcıların memnuniyet düzeylerinin karşılaştırılması açısından özgün bir çalışma olarak literatüre kaynakça olarak katkıda bulunacaktır.

Araştırmanın Problemi

Bu araştırmanın amacı; yerel yönetimlere ve üniversitelere ait spor merkezleri kullanıcıların memnuniyet düzeylerini saptamak; spor merkezleri arasında eğer herhangi bir farklılaşma varsa, bunun hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmektir.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada, spor merkezi kullanıcılarının memnuniyet düzeylerini saptanmasına yönelik aşağıdaki hipotez geliştirilmiş ve test edilmiştir.

H1: Yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının, müşteri memnuniyeti düzeyleri arasında anlamlı farklılık vardır.

H2: Yerel yönetimlere ait spor işletmelerini kullanan müşterilerin, tesisi tercih etme sebepleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık vardır.

H3: Üniversiteye ait spor işletmelerini kullanan müşterilerin, tesisi tercih etme sebepleri yaş değişkenine göre anlamlı farklılık vardır.

Araştırma Modeli

Araştırma, genel tarama modellerinden ilişkisel tarama desenine dayalı olarak yapılacaktır. Müşteri memnuniyeti düzeyi belirlenerek farklı demografik değişkenlere göre karşılaştırılacaktır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışma evreni; İstanbul Anadolu yakasında Beykoz ve Ümraniye ilçesinde bulunan İ.B.B. Spor İstanbul'a ait ve Marmara Üniversite'sine ait spor merkezleri kullanıcılarını kapsamaktadır. Evrenin tamamına ulaşmadaki zaman, maliyet ve teknik açısından olası olmadığından (yönetiminin

işletme politikası gereği müşteri veri tabanı paylaşmaması) dolayı örneklem seçimi yoluna gidilmiş ve araştırmanın örnekleme ise olasılıksız örneklem yöntemlerinden amaçlı örneklem yöntemi kullanılacaktır. Söz konusu ana kitleyi temsil edecek örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde örneklem büyüklüğünü hesaplamada kullanılacak formülden (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004) yararlanılarak bu evren için %95 güven aralığında gerekli örneklem büyüklüğü araştırma öncesi 226 olacağı belirlenmiştir. Bu bağlamda İstanbul Anadolu yakasında Beykoz ve Ümraniye ilçesinde bulunan İ.B.B. Spor İstanbul'a ait; Haldun Alagaş Spor Kompleksi fitness salonu ve Marmara Üniversite'sine ait fitness salonunu kullanan gönüllü 249 bireyden oluşmaktadır.

Veri Toplama ve Değerlendirme Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak birinci bölüm olan “Kişisel Bilgi Formu”, müşterilerin demografik bilgilerini tespit etmek için kullanılacaktır (Ek 1).

Kişisel Bilgi formunda medeni durum, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, spor merkezi kullanım süresi, spor merkezi kullanım amacı ve spor merkezi tercih etme sebebi sorularına cevap aranmaktadır.

Müşterilerin memnuniyet düzeylerini belirlemek için Sevilmiş (2015) tarafından geliştirilen 5 alt boyuttan 55 maddeden oluşan Spor İşletmeleri Müşteri Memnuniyet Ölçeği kullanılacaktır (Ek 2). Ölçekteki maddeler 7'li Likert soru tipiyle Katılmıyorum (1), Kararsızım (4), Katılıyorum (7) şeklinde değerlendirilmektedir.

SİMMÖ'nün alt boyutlarını oluşturan maddeler şunlardır;

Gelişim alt ölçeği: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10

Spor merkezi kalitesi alt ölçeği program boyutu: 11, 12, 13, 14

Spor merkezi kalitesi alt ölçeği yönetim boyutu: 15, 16, 17, 18

Spor merkezi kalitesi alt ölçeği hizmetler boyutu: 19, 20, 21, 22

Spor merkezi kalitesi alt ölçeği donanım boyutu: 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30

Çalışma ortamının niteliği alt ölçeği: 31, 32, 33, 34, 35

Spor eğitmenleri niteliği alt ölçeği: 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46

Memnuniyet alt ölçeği ayrılma isteği boyutu: 47, 48, 49, 50

Memnuniyet alt ölçeği bağlılık boyutu: 51, 52, 53, 54, 55

Cronbach Alfa Değerleri: Gelişim Alt Ölçeği için 0,87; Spor Merkezi Kalitesi Alt Ölçeği için 0,92; Çalışma Ortamının Niteliği Alt Ölçeği için 0,78; Spor Eğitmenleri Niteliği Alt Ölçeği için 0,94; Memnuniyet Alt Ölçeği için 0,67; olduğu saptanmıştır (Sevilmiş 2015).

Verilerin Analizi

Verilerin değerlendirilmesi aşamasında veriler Microsoft Excel 2007 programında düzenlenerek SPSS 22 paket programına aktararak çözümlenmiştir. Kullanılacak analiz yöntemlerinde ise öncelikli Kolmogorov Smirnov testleri uygulanmıştır ve sonuç $p < 0,05$ çıkarak yapılan test sonucu verilerinin normal dağılmadığı tespit edilmiştir. Bundan dolayı ikili değişkenlerin karşılaştırılması için Mann-Whitney U Testi ve çoklu değişkenlerin karşılaştırılması için Kruskal-Wallis Varyans Analizi kullanılmıştır. Çoklu karşılaştırmalarda Kruskal Wallis Varyans Analizi Araştırmada analizler için elde edilen sonuçlar 0.05 anlamlılık düzeyinde yorumlanmıştır.

Bulgular

Araştırmaya Katılan Bireylerin Demografik Özelliklerine ilişkin Bulgular

Araştırmaya katılan yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının tesis, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, spor merkezini kullanım süresi, spor merkezini kullanım amacı ve spor merkezini tercih etme sebebi değişkenlerine ilişkin bulgular aşağıda çizelgeler halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Yerel Yönetimlere ve Üniversiteye Ait Spor Merkezleri Kullanıcılarının Kişisel (Demografik) Özellikleri

Değişken	Değişken Düzeyleri	N (Frekans)	% (Yüzde)
Tesis	Marmara Üniversitesi Fitness Salonu	113	45,4
	İ.B.B Haldun Alagaş Spor Kompleksi Fitness Salonu	136	54,6
	Toplam	249	100,0
Cinsiyet	Erkek	161	64,7
	Kadın	88	35,3
	Toplam	249	100,0
Yaş	18-20 yaş	99	39,8
	21-25 yaş	71	28,5
	26-30 yaş	45	18,1
	31 ve üstü yaş	34	13,7
	Toplam	249	100,0
Medeni Durum	Evli	58	23,3
	Bekar	191	76,7
	Toplam	249	100,0
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	12	4,8
	Lise	39	15,7
	Üniversite	175	70,3
	Lisans Üstü	23	9,2
	Toplam	249	100,0
Kullanım Süresi	6 aydan az	118	47,4
	6 ay- 1 yıl	29	11,6
	1 yıl- 2 yıl	32	12,9
	2 yıl- 3 yıl	18	7,2
	3 yıldan fazla	52	20,9
	Toplam	249	100,0

Yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının spor merkezini tercih etme sebeplerine ait tanımlayıcı bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur. Yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının spor merkezini tercih etme sebepleri ilk sırada %26,1’le fiyat tarifi

Balıkçı, Murat; Alpulu, Aytekin, Yerel Yönetimlere ve Üniversitelere ait Spor Merkezleri Kullanıcılarının Memnuniyet Düzeylerinin Değerlendirilmesi

uygunluğu, ikinci sırada %21,3'le eğitmenlerin bilgi donanımına olan güven ve üçüncü sırada %15,7'yle ulaşımın kolay olması yer almıştır. Marmara Üniversitesi Fitness salonu kullanıcılarının spor merkezini tercih etme sebeplerinde ilk sırada %36,3'le eğitmenlerin bilgi donanımına olan güven, ikinci sırada %23,0'la fiyat tarifi uygunluğu ve üçüncü sırada %11,5'yle ortamına duyulan güven yer almıştır. İ.B.B Haldun Alagaş Spor Kompleksi Fitness salonu kullanıcılarının spor merkezini tercih etme sebeplerinde ilk sırada %28,7'yle fiyat tarifi uygunluğu, ikinci sırada %24,3'le ulaşımın kolay olması ve üçüncü sırada %12,5'le kullanılan araç-gereçlerin kalitesi ve merkezin temiz olması yer almıştır.

Tablo 2. Yerel Yönetimlere ve Üniversiteye Ait Spor Merkezleri Kullanıcılarının Memnuniyeti Ölçeği Alt Ölçek Puan Ortalamalarına Ait N, X, Ss, Range, Minimum ve Maksimum Değerleri.

Alt Ölçek/Boyut Adı	n	x	Ss	Min	Max
Gelişim	249	5,81	1,03	1,50	7,00
Spor Merkezi Kalitesi	249	5,66	1,04	1,44	7,00
<i>Program</i>	249	5,78	1,15	1,00	7,00
<i>Yönetim</i>	249	5,83	1,16	1,00	7,00
<i>Hizmetler</i>	249	5,14	1,38	1,00	7,00
<i>Donanım</i>	249	5,87	1,17	1,00	7,00
Çalışma Ortamının Niteliği	249	5,65	1,20	1,20	7,00
Spor Eğitmenleri Niteliği	249	5,85	1,19	1,00	7,00
Memnuniyet	249	4,37	1,23	1,00	7,00
<i>Ayrılma İsteği</i>	249	3,84	1,47	1,00	7,00
<i>Bağlılık</i>	249	4,89	1,58	1,00	7,00

Tablo 3'te yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının müşteri memnuniyeti alt ölçeklerine göre puan ortalamaları incelendiğinde 5,87 puan ortalaması ile "spor merkezi kalite" alt ölçeğinin donanım boyutu en yüksek memnuniyet puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak 5,85 puan ortalaması ile "spor eğitmenleri niteliği" alt ölçeğinin memnuniyet puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. En düşük memnuniyet ortalamasının ise 3,84 puan ortalaması ile " memnuniyet " alt ölçeği ayrılma isteği boyutu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Alt Ölçek Puanlarının Spor Merkezi Gruplarına Göre Karşılaştırılmasını Gösteren Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Balıkçı, Murat; Alpıllu, Aytekin, Yerel Yönetimlere ve Üniversitelere ait Spor Merkezleri Kullanıcılarının Memnuniyet Düzeylerinin Değerlendirilmesi

Ölçek/ Alt Boyut Adı	Spor Merkezi	N	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	P
Gelişim	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	148,10	16735,00	5074,00	0,000
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	105,81	14390,00		
Spor Merkezi Kalitesi	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	138,11	15606,50	6202,50	0,009
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	114,11	15518,50		
Program	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	135,23	15280,50	6528,50	0,040
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	116,50	15844,50		
Yönetim	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	129,42	14625,00	7184,00	0,374
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	121,32	16500,00		
Hizmetler	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	145,04	16390,00	5419,00	0,000
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	108,35	14735,00		
Donanım	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	129,02	14579,00	7230,00	0,421
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	121,66	16546,00		
Çalışma Ortamının Niteliği	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	138,26	15623,50	6185,50	0,008
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	113,98	15501,50		
Spor Eğitmenleri Niteliği	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	127,52	14409,50	7399,50	0,613
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	122,91	16715,50		
Memnuniyet	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	148,54	16785,00	5024,00	0,000
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	105,44	14340,00		
Ayrılma İsteği	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	147,78	16699,00	5110,00	0,000
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	106,07	14426,00		
Bağlılık	Marmara Üni. Fitness Salonu	113	140,16	15838,50	5970,50	0,002
	İBB Haldun Alagaş Fitness Salonu	136	112,40	15286,50		
P<0,05						

Tablo 4'te görüldüğü gibi, araştırmaya katılan yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonucunda, katılımcıların spor işletmeleri müşteri memnuniyeti gelişim alt ölçeği (U=5074,00; P<0,05), spor merkezi kalitesi alt ölçeği (U=6202,50; P<0,05), spor merkezi kalitesi alt ölçeği *program* boyutu (U=6528,50; P<0,05), *hizmetler* boyutu (U=5419,00; P<0,05), çalışma ortamının niteliği alt ölçeği (U=6185,50; P<0,05), ve memnuniyet alt ölçeği (U=5024,00; P<0,05), memnuniyet alt ölçeği *ayrılma isteği* boyutu (U=5110,00; P<0,05) ve *bağlılık* boyutu (U=5970,50; P>0,05) ölçek boyutlarına ait sıra ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığını göstermiştir. Ancak spor eğitmenleri niteliği alt ölçeği (U=7399,50; P>0,05), spor merkezi kalitesi alt ölçeği *yönetim* boyutu (U=7184,00; P>0,05) ve spor merkezi kalitesi alt ölçeği *donanım* boyutu (7230,00; P>0,05) ölçek boyutlarına ait sıra ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaşmadığını göstermiştir.

Tablo 4. Yerel Yönetimlere Ait Spor Merkezleri Kullanıcılarının Spor Merkezi Kullanım Sebepleri Değişkeninin Cinsiyet Gruplarına Göre Karşılaştırılmasını Gösteren Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	P
<i>Spor Merkezi Kullanım Sebebi</i>	Erkek	87	63,13	5492,50	1664,50	,030
	Kadın	49	78,03	3823,50		

P<0,05

Tablo 4'te görüldüğü gibi, araştırmaya katılan yerel yönetimlere ait spor merkezleri kullanıcılarının spor merkezi kullanım sebepleri puan ortalamalarının cinsiyet grupları değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonucunda, katılımcıların spor merkezi kullanım sebebi (U=1664,50; P<0,05) boyutuna ait sıra ortalamalarının ise erkek katılımcılar lehine anlamlı düzeyde farklılaştığını göstermiştir.

Tablo 5. Üniversiteye Ait Spor Merkezleri Kullanıcılarının Spor Merkezi Kullanım Sebepleri Değişkeninin Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılmasını Gösteren Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

	GRUP	Yaş	N	Sıra Ort.	KiKare	Df	P	Anlamlı Fark
<i>Spor Merkezi Kullanım Sebebi</i>	A	18-20 yaş	65	49,78	8,749	3	,033	B>A
	B	21-25 yaş	30	67,53				
	C	26-30 yaş	12	60,83				
	D	30 yaş üzeri	6	74,83				

P<0,05

Tablo 5'de görüldüğü gibi, araştırmaya katılan üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının spor merkezi kullanım sebepleri puan ortalamalarının yaş grupları değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda spor merkezi kullanım süresine [$X^2_{(3)}=8,749$; P<0.05] ait sıra ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür.

Gruplar arasında gözlenen anlamlı farkın, hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere spor merkezi kullanım sebebi; yaş değişkeninin çoklu kombinasyonu üzerinden Post Hoc Tamhane's T2 ve ikili kombinasyonu üzerinden Mann Whitney U-testi uygulanmıştır. Bu test sonuçlarına göre; 21-25 yaş spor merkezi kullanan bireylerin 18-20 yaş spor merkezine gelen bireylere göre spor merkezi kullanım sebeplerinin farklılaştığı görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmanın amacı yerel yönetimlere ve üniversitelere ait spor merkezleri kullanıcılarının memnuniyet düzeylerinin değerlendirilmesini araştırmaktır. Spor merkezi kullanıcılarının memnuniyet düzeyleri belirlenerek farklı demografik değişkenlere göre karşılaştırılarak incelenecektir. Yapılan çalışmalar göstermektedir ki farklı şartlar, yerler ve zamanlara göre veri sonuçlarında değişiklikler görülmektedir. Genellikle insanların spora başlaması ve başladıktan sonrada devamlılığın bulunmadığı görülmektedir. Kısa dönemli olmasının sebepleri arasında en büyük rolü memnuniyetsizlik yatmaktadır. Müşteri memnuniyeti, günümüzde işletmelerin ve özellikle hizmet sektörünün anahtar unsurlarından biri olarak görülebilir (Öztürk ve ark 2011). Yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının tesis, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi ve spor merkezini kullanım süresine ait tanımlayıcı bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur. Kullanıcıların %45,4’ü Marmara Üniversitesi fitness salonunu, %54,6’sı İ.B.B Haldun Alagaş Spor Kompleksi Fitness salonunu kullanmaktadır. Kullanıcıların içinde erkek katılımcılar çoğunlukta (%64,7), kadın katılımcılar (%35,3) yer alırken, bireylerin %76,7’si bekâr, %23,3’ü ise evlidir. Hizmet alan bireylerin %13,7’si 31 ve üstü yaş, %18,1’i 26-30 yaş, %28,5’i 21-25 yaş ve %39,8’i 18-20 yaş grubunda yer almaktadır. Bireylerin eğitim düzeylerine bakıldığında ise; %4,8’i ilköğretim düzeyi, %15,7’si lise düzeyi, %70,3’ü üniversite düzeyi ve %9,2’si ise lisansüstü düzeyindedir. Kullanım sürelerine göre bireylerin %47,4’ünün 6 ayda az, %11,6’sının 6 ay-1 yıl, %12,9’u 1-2 yıl, %7,2’sinin 2 yıl- 3 yıl ve %20,9’nun 3 yıldan fazla süredir merkezi kullandıkları belirlenmiştir.

Yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının spor merkezini tercih etme sebepleri ilk sırada %26,1’le fiyat tarifesi uygunluğu, ikinci sırada %21,3’le eğitmenlerin bilgi donanımına olan güven ve üçüncü sırada %15,7’yle ulaşımın kolay olması yer almıştır. Marmara Üniversitesi Fitness salonu kullanıcılarının spor merkezini tercih etme sebeplerinde ilk sırada %36,3’le eğitmenlerin bilgi donanımına olan güven, ikinci sırada %23,0’la fiyat tarifesi uygunluğu ve üçüncü sırada %11,5’yle ortamına duyulan güven yer almıştır. İ.B.B Haldun Alagaş Spor Kompleksi Fitness salonu kullanıcılarının spor merkezini tercih etme sebeplerinde ilk sırada %28,7’yle fiyat tarifesi uygunluğu, ikinci sırada %24,3’le ulaşımın kolay olması ve üçüncü sırada %12,5’le kullanılan araç-gereçlerin kalitesi ve merkezin temiz olması yer almıştır. Eser (2015)’in PAÜ spor merkezi kullanıcılarının memnuniyeti ile ilgili yapılan çalışmada çalışmamıza benzer olarak fitness merkezlerine yönelik spor merkezi tercih etme sebepleri fiyat tarifesi uygunluğu, merkezin temiz olması ve ortamına duyulan güven yönünde olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmanın bulgularına bakıldığında Tablo 2’de yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının müşteri memnuniyeti alt ölçeklerine göre puan ortalamaları incelendiğinde 5,87 puan ortalaması ile “spor merkezi kalitesi” alt ölçeğinin donanım boyutu en yüksek memnuniyet puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak 5,85 puan ortalaması ile “spor eğitmenleri niteliği” alt ölçeğinin memnuniyet puanına sahip olduğu tespit edilmiştir. En düşük memnuniyet ortalamasının ise 3,84 puan ortalaması ile " memnuniyet " alt ölçeği ayrılma isteği boyutu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar göstermektedir ki spor salonuna yönelik algıyı en çok etkileyen faktörler sırası ile donanım, personel, ve kullanıcıların memnuniyeti almaktadır. Kişilerin yerel yönetime ait spor merkezlerine aidiyetini sağlaması gerekliliği, spor ile yaratılan faydanın farkındalığının kazandırılmasının yanında merkezlerdeki donanım ve tesis özellikleri, personel yeterliliği ve kişilerin algıladıkları memnuniyet yerel yönetim organlarının sürekliliği açısından da önem arz ettiği çalışmalarca doğrulanmaktadır (Urhan 2008; Usta ve Memiş 2010; Uyar 2004; Şahin 2011).

Tablo 3’te görüldüğü gibi, araştırmaya katılan yerel yönetimlere ve üniversiteye ait spor merkezleri kullanıcılarının memnuniyet düzeyleri arasında katılımcıların spor işletmeleri müşteri

memnuniyeti gelişim alt ölçeği, spor merkezi kalitesi alt ölçeği), spor merkezi kalitesi alt ölçeği program boyutu, hizmetler boyutu, çalışma ortamının niteliği alt ölçeği ve memnuniyet alt ölçeği ölçek boyutlarına ait sıra ortalamalarının anlamlı düzeyde üniversite lehine farklılaştığını göstermiştir. Ancak spor eğitmenleri niteliği alt ölçeği, spor merkezi kalitesi alt ölçeği yönetim boyutu ve donanım ölçek boyutlarına ait sıra ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaşmadığını göstermiştir. Bu farklılığın tüm alt boyutlarda üniversite lehine puan ortalamalarının yüksekliğinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu sonucu yine bölgesel olarak ele almakta fayda vardır. Araştırmaya konu olan yerel yönetimlere ve üniversiteye ait eğitim durumu yapısı değerlendirildiğinde yerel yönetimlere ait düşük çıkma sebebini eğitim seviyesi, tesisi tercih etme amaçları ve tesisi tercih etme sebepleri açısından değerlendirmek mümkündür. Nitekim Uyar (2020)'nin memnuniyet ile ilgili yaptığı çalışmasında çalışmamıza benzer olarak fitness merkezlerine yönelik spor merkezi değişkenine göre değerlendirilmesi sonucunda gelişim, program, hizmetler, donanım, çalışma ortamının niteliği boyutlarında anlamlı farklılık olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada tespit edilen sonuçlara göre yerel yönetimlere ait spor merkezi tercih edilmesinde fiyat tarifi uygunluğu, kullanılan araç gereçler ve merkezin temiz olması; ancak üniversiteye ait spor merkezi tercih edilmesinde eğitmenlerin bilgi donanımına olan güven ve ortamına duyulan güven yönünden farklılaşmaları öne çıktığı söylenebilir. yerel yönetimlere ve üniversitelere ait spor merkezleri kullanıcılarının memnuniyet değerlendirilmesinde spor merkezi donanım boyutu ve eğitmenlerin niteliği yönünde farklılaşmadığı ve paralellik gösterdiği öne çıkmaktadır.

Tablo 4'de görüldüğü gibi, yerel yönetimlere ait spor merkezi kullanıcılarının spor merkezine gitme sebebinde cinsiyet değişkenine göre farklılaşmalar görülmektedir. Bu duruma göre kadın ve erkeklere ayrı programlar ve kullanım koşulları uygulanıp farklılaşmalarına duyarlılık göstermek gerekmektedir.

Tablo 5'te görüldüğü gibi, üniversiteye ait spor merkezi kullanıcılarının spor merkezine gitme sebebinde yaş değişkenine göre farklılaşmalar görülmektedir. Bu duruma göre 21-25 yaş arasındaki kullanıcıların 18-20 yaş arasındaki kullanıcılara göre farklılaştığı görülmektedir. Bu çerçevede geneli kapsayan koşullar yerine farklılığa ses veren programlar ve kullanım koşulları yapılması gerekmektedir.

ÖNERİLER

- ✓ Spor Merkezi kullanım süresi, kullanım amacı ve kullanım sebebiyle; kullanıcıları gruplara ayırarak onlar üzerinde çalışmalar yaparak kullanıcıların tesiste sürekliliğini sağlamak konusunda daha dikkatli çalışmalar yapılması gereklidir.
- ✓ Spor merkezi kullanıcıların başta ve aylık gelişimini gösteren raporlar vererek tesisin katkılarını somut olarak kullanıcıya göstermek kullanıcıların memnuniyetine ve sürekliliğine katkı da bulunacaktır.
- ✓ Spor Merkezi'ndeki hizmet kalitesin daha iyi olması için, bu ve buna benzer anket çalışmaları sıklıkla yapılması ve sonuçların değerlendirilmesi önerilmektedir.
- ✓ Özel spor tesislerinden hizmet alan katılımcıların memnuniyet düzeyi ile kamuya ait spor tesislerinden hizmet alan katılımcıların memnuniyet düzeyini ölçmeye yönelik bir araştırma yapılabilir.

KAYNAKÇA

Çınar A. T. (2007). İşletmelerde Müşteri Hizmeti ve Müşteri Memnuniyeti İle Farklı Bankalar ve Bölgeler İçin Müşteri Memnuniyetini Belirlemeye Yönelik Uygulama. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Aydın (Danışman: Yrd. Doç. Dr. H. Şenkaya).

Eser F. D. (2015). Üniversite Spor Tesisleri Kullanıcıları Memnuniyet Düzeyi (Pamukkale Üniversitesi Spor Merkezi Örneği) Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya (Danışman: Doç. Dr. Bülent AĞBUĞA).

Girginer N. , Şahin B. (2007). Spor Tesislerinde Kuyruk Problemine Yönelik Bir Benzetim Uygulaması. Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe, 2007; 18(1), 13-30

İmamoğlu A. F. , Ekenci G. (2002). Spor işletmeciliği. 2. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s: 5, 6, 18, 146.

Memiş U.A.(2002). Spor Tesislerinde Müşteri Memnuniyeti. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara (Danışman: Prof. Dr. G. Ekenci).

Öztürk H. , Adiloğulları İ. , Mungan Ay S. (2014). Sağlıklı Yaşam ve Spor Merkezi Müşterilerinin Tatmin Düzeylerinin Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. Celal Bayar Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri dergisi, s: 32-38.

Park S. H. (2003). The Relationships between Percieved Service Problems and Service Quaitly, Customer Satisfaction, And Reconmendation Within A Ski Resort Context, İnternational Journal of Applied Sports Science, 15(2), s: 40-50

Ramazanoğlu F. Öcalan M. (2005). Spor İşletmelerinde İşletmecilik ve Personel Yönetimi Anlayışı. Doğu Anadolu Araştırma Dergisi;4 (1): s: 36-40.

Sevilmiş A. (2015). Hizmet Odaklı Spor İşletmelerinde Dış Müşteri Memnuniyetini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya (Danışman: Doç. Dr. E. F. Şirin).

Şahin K, (2011). “Belediye hizmetleri ve hizmet kalitesine yönelik vatandaş memnuniyetinin ölçümü (konya il merkezi örneği)”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman.

Urhan V.F. (2008). “Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması”, Sayıştay Dergisi, sayı: 70, ss.85-102.

Usta R, Memiş L, (2010). “Belediye Hizmetlerinde Kalite: Giresun Belediyesi Örneği”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt:15, sayı:2, ss.333-355.

Uyar D. (2020). Yerel Yönetimlere Ait Spor Tesis İşletmelerinden Hizmet Alan Bireylerin Memnuniyet Durumlarının İncelenmesi.Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya (Danışman: Prof. Dr. İ.Bülent FİŞEKCİOĞLU).

Yazıcıoğlu Y ve Erdoğan S. (2004). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Detay Yayıncılık, Ankara, s:50.

Yıldız SM. , Tüfekçi Ö. (2010). Fitness Merkezi Müşterilerinin Hizmet Kalitesine Yönelik Beklenti Ve Algılarının Değerlendirilmesi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi; 13(24): s:1-11.

Hamparsum Nota(lama) Sisteminin Yapısal Kökenleri Üzerine Bir İnceleme

Gülay KARMAHMUTOĞLU¹

Giriş

Tarih boyunca gözlemleyebileceğimiz, toplumlar arasındaki ortak yaşamı paylaşmaktan kaynaklanan bazı benzerlikler, kültürel süreçlerin doğal bir sonucudur. Toplumların hatta toplumlar arası paylaşımların (ortak) kültürel miraslarının birer ürünü olan müzik ve nota(lama) sistemleri, bir sanat olduğu kadar bir iletişim aracı görevini de üstlenmekte olup bu bakımdan ayrı bir önem teşkil ederler.

Osmanlı Dönemi Klasik Türk Makam Müziğinde en yaygın şekilde kullanılmış nota(lama) sistemi, “Hamparsum Notası” olarak geçmiş olan, III. Selim Dönemi olan nde yaşamış Ermeni asıllı besteci ve müzisyen Hamparsum Limonciyan (Hampartsoum/Hampartzum Limonjian: 1768-1839) tarafından bu müziğe uyarlanmış bir nota(lama) sistemidir. Klasik Türk Makam Müziği örnekleri başta olmak üzere pek çok müzik eseri, bu nota(lama) sistemi ile notaya alınmaları sayesinde, Türk Müziği günümüzdeki geniş repertuvarına ulaşmıştır. Kaldı ki Hamparsum nota(lama) sistemi ile yazılmış pek çok nota defterinde, halk müziği örnekleri de bulunmaktadır.

Günümüzde pekçok yerli kaynakta, Hamparsum'un nota(lama) sisteminde yer alan nota şekillerinin Ermeni Alfabesindeki harflerden oluştuğuna dair yaygın bir söylem yer almaktadır. Hamparsum nota yazısı, Ermeni alfabesine dayalı bir alfabetik (harf) nota yazısı olarak açıklanmaktadır.

Ayrıca yine pekçok kaynakta, “Hamparsum nota yazısının Hamparsum Limonciyan'ın icadı olduğu” ifadesi kullanılmaktadır. Oysa bu nota(lama) sistemi, ilk olarak yedinci ve/veya sekizinci yüzyılda ortaya çıkan, ağırlıklı olarak Ermeni Kilise Müziğinde örneklerinin kalame alınmasında kullanılmış, mevcut ilk yazılı örneği dokuzuncu yüzyıldan günümüze kalmış Khaz notal(ama) sistemidir. Hamparsum

Hamparsum nota(lama) sisteminin kökenleri araştırılırken Ermeni Khaz nota yazısının kökenlerinin araştırılması daha doğru olacaktır.

Hamparsum Nota(lama) Sistemi

Klasik Türk Makam Müziği tarihinde Hamparsum Nota Yazısı, geniş bir müzik çevresi tarafından kullanılan ilk nota(lama) sistemi oluşu ve bu sayede binlerce eserin günümüze intikâl etmesini sağlaması bakımından ayrı bir önem ve değer taşır. Sultan III. Selim'in saltanatı süresince gerçekleştirdiği yenilik akımlarının müzikteki yansımalarından biri olarak mevcut eserlerin korunarak bir Türk Müziği repertuarı oluşturmaları amacıyla çevresindeki müzikçilerden, bir nota(lama) sistemi

¹ Gülay KARMAHMUTOĞLU, Doç., Dr. İstanbul Teknik Üniversitesi: Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Müzik Teorisi Bölümü, gulay.karamahmutoglu@hotmail.com

geliştirmeleri istediği, bu konuda saray ve çevresindeki müzisyenleri teşvik ettiği ve onun bu isteğine döneminde yaşamış Ermeni asıllı Hamparsum Limonciyan ile çağdaşı Abdülbâkî Nâsır Dede tarafından cevap verildiği bilinmektedir. Sonuç olarak, kullanımının ve öğreniminin Abdülbâkî Nâsır Dede'ninkinden çok daha icracılara yönelik ve pratik olması nedeniyle; Hamparsum'un geliştirmiş olduğu nota(lama) sistemi, yoğun bir rağbet görmüş ve bu sâyede pek çok Klasik Türk Müziği eseri unutulmaktan kurtararak günümüze gelmiştir.

Hamparsum nota(lama) sisteminde yer alan işaretler, büyük ölçüde Ermeni Kilisesi tarafından yaklaşık mevcut kaynaklar doğrultusunda, VII., VIII. yüzyıllardan itibaren kullanıldığı bilinen Khaz Nota(lama) sisteminden alınmıştır. Bu nota(lama) sisteminde, notayı simgeleyen imler, genel anlamda ilâhının/şarkının ezgisel seyrini belirtmek, hatırlatmak amacı ile sözlerin üzerine yazılır ve belirli bir sesi/perdeyi göstermez, bu özellikleri ile neumalara benzetilebilir.

Hamparsum Nota(lama) Sisteminde, bir oktavda yer alan 7 sese karşılık gelen 7 temel işaret vardır ve diğer seslere karşılık gelecek işaretler bunlara yapılan çeşitli eklerle ifade edilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1: Hamparsum Nota(lama) Sisteminde 7 Temel Ses ²

Genel olarak iki oktavlık bir ses sahasını içerecek şekilde, on dört işaret mevcuttur (Şekil 2).

Şekil 2: Hamparsum Nota(lama) Sisteminde Yegah'tan Neva'ya iki oktav ³

² Gülay Karamahmutoğlu.

³ Gülay Karamahmutoğlu.

Hamparsum, eski Ermeni Kilise Müziğinde kullanılan “Khaz Sistemi”ndeki işaretler üzerinde yeni bazı düzenleme ve değişiklikler yaparak Klasik Türk Makam Müziği Ses Sistemine uyarlamıştır.

Hamparsum Nota Yazısında, 7 değişimsiz temel ses, 7 temel im ile değişmeli (alterasyonlu) sesler ise bu imlerin üzerine konulan (~) işareti ile gösterilir. Alt ve üst oktavda yer alan sesler bunlara ilave edilen çeşitli çizgi ve işaretlerle gösterilir.

Bu nota(lama) sisteminde, uluslararası porteli nota(lama) sistemindeki gibi bemol ve diyezlere rastlanmaz. Notanın üzerine konulan bir tizleştirme işareti aracılığıyla değişmeli sesler gösterilir. Mevcut sesleri pesleştirebilecek yani Bemol görevini üstlenebilecek bir işaret de yoktur; sadece üzerine konulduğu sesin daha tiz olduğunu gösteren küçük bir çizgi kullanılır. Tizleştirme işareti konulan im, bir önceki imin gösterdiği sesin diyezli, bir sonraki imin gösterdiği sesin de bemollü hali olarak kabul edilir. Ancak bir çeşit Diyez görevi gören bu küçük çizgi, tizleşmenin kaç koma olacağı hakkında bir bilgi vermez. Tizleşmenin kaç koma olacağı eserin makam özelliklerine göre belirlenir. Ayrıca; her notanın üzerine konulan tizleştirme işareti sadece o notaya özgü olup bir ölçü içerisinde etkisi yine sadece üzerine konulduğu sesle sınırlıdır; Diyez ya da Bemol gibi bütün bir ölçü boyunca etkisini sürdürmez. Dolayısı ile porteli nota yazısında yer alan donanım kavramı, bu nota(lama) sisteminde yoktur. Eserin hangi makamı ve usûlü, bestecisi ile birlikte başlık kısmına yazılır. Günümüz notasına çeviri yapılırken söz konusu tizleştirmenin (ya da pesleştirmenin) Klasik Türk Makam Müziğindeki kaç komalık değere karşılık gelebileceğini tespit edebilmek için, eserin makamının yapısı ve taşıdığı özellikler göz önüne alınır.

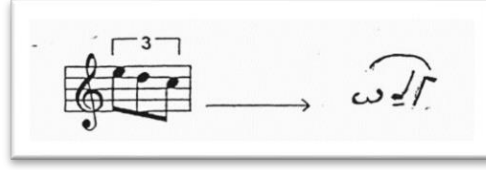
Seslerin süresel değerlerini ifade etmek için, perdeleri gösteren imlerin üzerine nokta (·), tek ve çift, virgüle benzeyen ya da düz dikey çizgiler ('), (") ve yine tek ve çift olmak üzere içi boş küçük daireler (°), (°°) konulur [Şekil-3]. Aynı usûl birimi içerisinde yer alan bir grup notada, birbirini takip eden notaların değerlikleri değişmiyorsa, süreyi gösteren işaret bu grubun en başında yer alan notanın üzerine konulur. Bir sonraki süre işaretine kadar gruptaki notalar aynı değerlikte kabul edilir (Şekil 3).

Şekil 3: Hamparsum Nota(lama) Sisteminde Süre İşaretleri ⁴

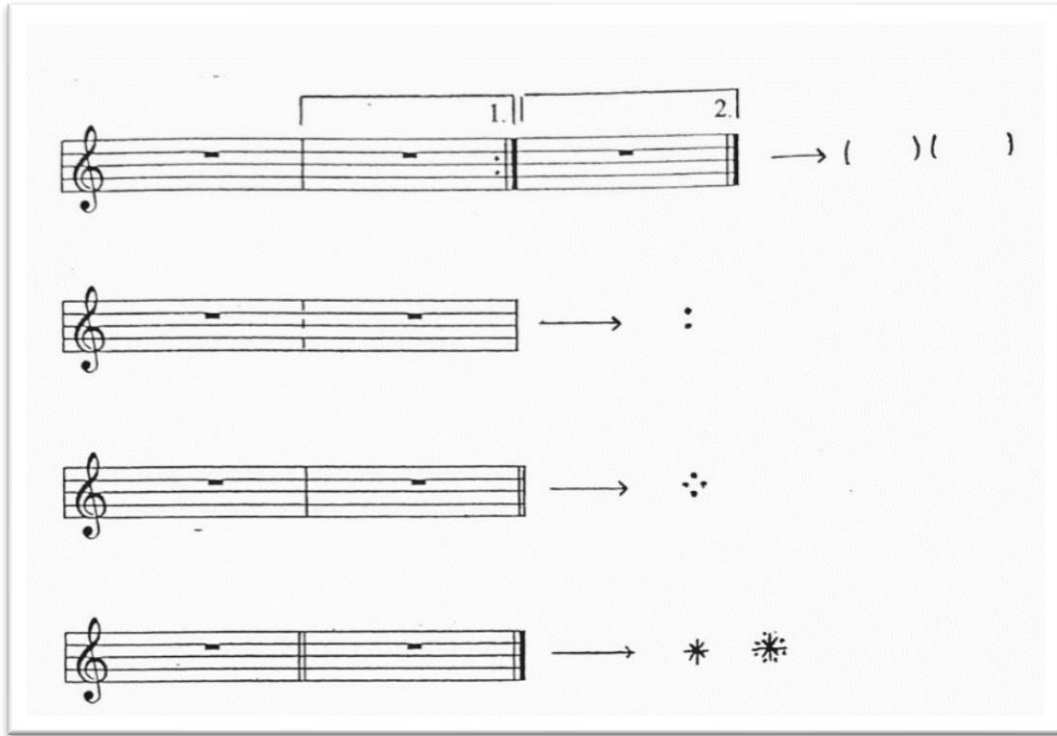
“Triole”ler, 3 nota imini birleştirecek şekilde, imlerin üstüne ve bazen de altına bir bağ çizgisi çizilerek gösterilir. (Şekil 4)

⁴ Gülay Karamahmutoğlu.

Şekil 4: Hamparsum nota yazısında triole ⁵

Zaman içinde, seslerin sürelerini, susları ve değişmeli sesleri gösteren işaretlerin yanısıra bunlara ek olarak uluslararası porteli notalama sisteminde bulunan “Senyo”, “Coda”, “Bağ”, “Dolap”, “Ölçü Çizgisi”, “Bitiş Çizgisi” ve “Tekrar” ile aynı görevi üstlenen yardımcı işaretler eklenmiştir (Şekil 5).

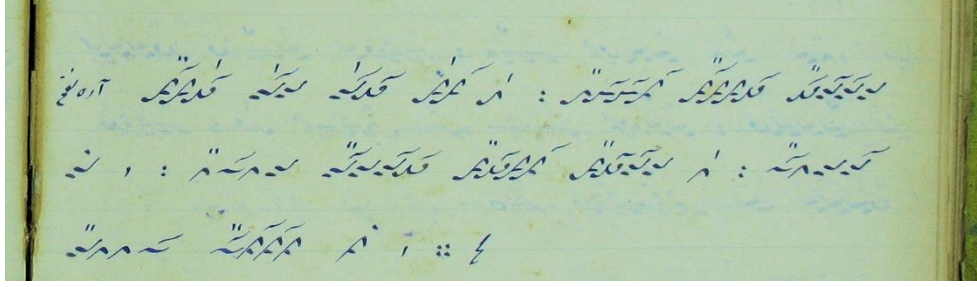

Şekil 5: Hamparsum nota yazısında ölçü çizgileri ve dolap işaretleri ⁶

Usûlün en alt birimlerini belirtmek amacıyla notalar gruplaştırılarak yazılır ve bu gruplar, darpları gösterecek şekilde kurulur. Bu bakımdan, usul vuruşlarını takip etmek Hamparsum nota(lama) sisteminde kolaydır.

⁵ Gülay Karamahmutoğlu.

⁶ Gülay Karamahmutoğlu.

Şekil 6: Hamparsum nota sisteminde sesleri gösteren imlerin usûlün darplarına göre gruplandırılması ⁷

Khaz Nota(lama) Sistemi

İlk olarak, VII. - VIII. yüzyıllarda ortaya çıktığı kabul edilen, daha ziyade Ermeni kiliselerinde ve zaman içerisinde mevcut şekillere, ihtiyaca göre bir çok eklemeler yapılarak kullanılan Khaz Nota(lama) Sistemi, Ortaçağ Neuma Nota(lama) Sistemine dayalı bir neumatik notasyon çeşididir.

Pouch, Ékortch, Vénaghagh, Bénkortch, Khosrovayin, Nérknakhagh, Parouik; Khaz sistemindeki 7 temel sesi gösteren khazların ismidir. Bunlar kısaca: Po, É, Vé, Bé, Kho, Né ve Pa olarak anılırlar (Şekil 7).

						
Pouch	Ékortch	Vénaghagh	Bénkortch	Khosrovayin	Nérknakhagh	Parouik
(Po)	(É)	(Vé)	(Bé)	(Kho)	(Né)	(Pa)

Şekil 7 : Khaz Nota(lama) Sisteminde 7 Temel Ses

⁷ 1637 Numaralı El Yazması Hamparsum Nota Defteri (İstanbul Atatürk Kütüphanesi)

/	Շեշտ	վերնախաղ	վերնախաղ
\	Բուժ	ներքնախաղ	ներքնախաղ
✓	Փուշ	Քարքաշ	Քարքաշ
✓	Զարկ	Բենկորն	Բենկորն
○	Սուղ	Էկորն	Էկորն
~	Երկար	Մենկորն	Մենկորն
)/	Թուր կամ սուր	Փաթուր	Փաթուր
Ը	Պարույկ	Կիսափաթուր	Կիսափաթուր
Թ օ	Ուրաղ կամ ծունկ	Հուհայ	Հուհայ
Թ օ	Կրկնուրաղ կամ ծնկներ	Լերկ	Լերկ
~	Խուլն	Զակորն	Զակորն
Ը	Թաշտ	Խոսրովային	Խոսրովային
		Թագավորա	Թագավորա

Şekil 8: R. At'ayan ve V. Nersessian'a göre ilk Khaz Nota Yazısı imleri ve isimleri.

Osmanlı zamanında Khazlar, on dokuzuncu yüzyılda Hamparsum'un, Klasik Türk Makam Müziğine uyarlaması neticesinde gündeme gelmişlerdir. O dönemde, Khaz nota(lama) sistemi, Ermeni kiliselerinde zaten kullanılmakta olup büyük bir olasılıkla Hamparsum Limonciyan, bu nota(lama) sistemini, çocukluğundan itibaren müziği öğrenmek üzere devam ettiği ve daha sonra baş muganniliğe kadar yükseldiği kilise ortamında öğrenmiştir.

Şekil 1'de gösterilen ana dizideki, 7 değişimsiz temel ses, Klasik Türk Makam Müziğine şu şekilde uyarlanmıştır:

- Po=Yegâh (Re),
- É=(Hüseyinî) Aşîran (Mi),
- Vé=Irak (Fa Diyez),
- Bé=Rast (Sol),
- Kho=Dügâh (La),
- Né=Segâh (Si Koma Bemol)
- Pa=Çargâh (Do).

Khaz Nota Yazısındaki 7 temel sesin oluşturduğu dizi, günümüz Batı müziği ses sistemi ana dizisine (Do Major) uyarlandığında: Po=Do, É=Re, Vé=Mi, Bé=Fa, Kho=Sol, Né=La, Pa=Si sonucu ortaya çıkmaktadır (Şekil 9).

Şekil 9: Ermeni Khaz Nota Yazısındaki 7 Temel İşaretin, günümüz porteli nota(lama) sisteminde karşılıkları ve aralık değerleri

Oysa Klasik Türk Makam Müziğinde kullanılan Hamparsum Nota(lama) Sisteminde, **Po** (**Pouch**) imi, Yegâh perdesi için kullanılmakta ve dizi bu perdeden başlayarak devam etmektedir (Şekil 1 ve 2).

Ermeni Khaz Nota(lama) Sistemi, prozodik ve müziksel olmak üzere iki bağımsız sistemden oluşmuştur.⁸ Fleischer prozodi işaretlerinin sayılarını bölümlerine göre, Ermeni Gramerine göre pratik olarak Yunan sistemi'ndeki karşılıkları ile birlikte dört kategoriye ayırarak karşılaştırmalı olarak incelemiş ve böylece, ilgili alanda çalışan pekçok akademisyen ve araştırmacının öne sürdükleri Ermeni prozodi sistemindeki işaretlerin kökeninin Yunan'a dayandığı hipotezinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (A'tayan: 1999; 22).

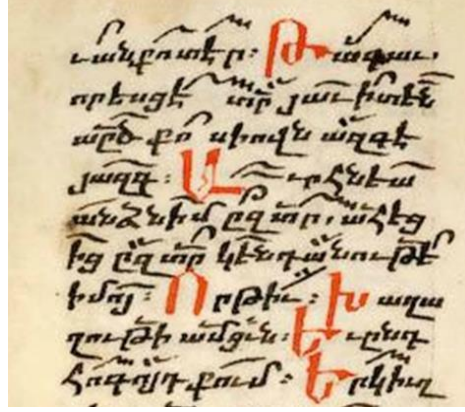
Aynı hipotez Melikyan tarafından da Ermeni prozodi Khaz işaretlerinin başta Yunandan geldiği ve Yunanlılar ya da Yunan kolonileri tarafından kendilerine tanıtıldığı şeklinde ifade edilerek tekrarlanmıştır. Bu tip hipotezler için bu yaygın görüş doğru mudur sorusu akla gelmektedir.

Gerçekten bu prozodi işaretlerin (Khazlar), Yunanlılar'dan mı alınmıştır yoksa bu zaten Yunan sisteminin kendisi midir? Melikyan çalışmasında müzikteki Khaz [nota(lama)] sisteminin de Yunan kökenli olduğunu Yunanlılar tarafından ya da Anadolu'daki Yunan kolonileri tarafından Ermeni dünyasına tanıtıldığını belirtmektedir (A'tayan: 1999; 22).

Melikyan'a göre, Ermeni Khaz nota sistemi erken dönemlerde genellikle ayrıcalıklı kişiler tarafından yani rahipler, piskoposlar tarafından kullanılmış olup her nota bu sistemle kaydedilmemiştir. Khazlar yeniliklerle on ikinci yüzyılın ikinci yarısında Sharakan'larla kısmi olarak tanışmıştır (A'tayan: 1999; 85).

Khaz Nota(lama) Sistemi, porteye dolayısıyla da çizgilere gerek duyulmadan, güftenin üzerine yazılan neumatik sembol ve işaretlerin kullanılmasından oluşan bir nota yazısıdır (Şekil 10 ve 11).

⁸ Robert Arshaki A'tayan, The Armenian Neumatik Notation, (translation and introduction by V.N. Nersessian), Taylor &

Şekil 10: XIV. yüzyıldan kalma bir minyatürde yer alan el yazmasında Khaz nota yazısı örneği ⁹

Şekil 11: Khaz nota(lama) sistemi ile yazılı bir Ermeni İlahisi ¹⁰

Hamparsum Nota(lama) Sistemi ve Ermeni Alfabetesi

Hamparsum'un nota yazısını ve dolayısı ile bu notasyonun temelini oluşturan Khaz nota(lama) sistemini, Ermeni alfabesi ve harflerine dayandıranlar için Ermeni alfabesine bakmak yeterli olacaktır

⁹ Jamagirk miniature: Armenian liturgical Book of Hours (Ժամագիրք: zhamakirk) of 14th century, Matenadaran collection.

¹⁰ Ermeni İlahisi, Kudüs Ermeni Patrikhanesi koleksiyonu (Armenian hymnaire 1322 ierus. arm. 1644. p.245). <https://shnorhali.com/khaz/> (indirme tarihi: 16.11.2020)

(Şekil 12). Geerk şimdi kullanılan alfabede gerekse tarihsel süreç içinde gelişimine baktığımızda (Şekil 13), Hamparsum nota(lama) sisteminde yer alan harflerden sadece 3 tanesinin, nota sisteminde kullanılan imlere benzediği görülecektir: Büyük ve küçük harfı gösteren Pen (P), küçük harf Be (b) ve yine küçük ve büyük harf Re (R)'yi gösteren harfler (Şekil 12 ve 13).

Ա	ա	ayp	Ա	1	Մ	մ	me	М	200
Բ	բ	pen	Բ	2	Յ	յ	hi	Н	300
Գ	գ	kim	Գ	3	Ն	ն	nu	Н	400
Դ	դ	ta	Դ	4	Շ	շ	şa	Շ	500
Ե	ե	yeç	Ե	5	Ո	ո	vo	Ո	600
Զ	զ	za	Զ	6	Չ	չ	ça	Չ	700
Է	է	e	Է	7	Պ	պ	be	Պ	800
Ը	ը	at	Ը	8	Ղ	ղ	çe	Ղ	900
Թ	թ	to	Թ	9	Ռ	ռ	ra	Ռ	1000
Ժ	ժ	je	Ժ	10	Ս	ս	se	Ս	2000
Ի	ի	ini	Ի	20	Վ	վ	ve	Վ	3000
Լ	լ	hon	Լ	30	Տ	տ	dion	Տ	4000
Խ	խ	he	Խ	40	Ր	ր	re	Ր	5000
Օ	օ	tza	Օ	50	Տ	ց	tso	Տ	6000
Կ	կ	gen	Կ	60	Վ	ւ	ve	Վ	7000
Հ	հ	ho	Հ	70	Փ	փ	piur	Փ	8000
Ձ	ձ	tsa	Ձ	80	Թ	թ	ke	Թ	9000
Ղ	ղ	ğat	Ղ	90	Օ	օ	o	Օ	10000
Ճ	ճ	ce	Ճ	100	Ֆ	ֆ	fe	Ֆ	20000

Şekil 12: Ermeni Alfabesinde yer alan harfler (sayısal değerleri ile birlikte) ¹¹

ALPHABETS			
ARMENIAN	ODISSIAN	MESROBIAN 400 A.D. - PRESENT	NAME
Ա	𐎠	Ա	ayp
Բ	𐎡	Բ	byb
Գ	𐎢	Գ	gag
Դ	𐎣	Դ	day
Ե	𐎤	Ե	eyy
Զ	𐎥	Զ	zaz
Է	𐎦	Է	eyy
Ը	𐎧	Ը	eyy
Թ	𐎨	Թ	thay
Ձ	𐎩	Ձ	zhay
Ղ	𐎪	Ղ	ghay
Ճ	𐎫	Ճ	ghay
Մ	𐎬	Մ	may
Յ	𐎭	Յ	may
Ն	𐎮	Ն	nyay
Շ	𐎯	Շ	shay
Ո	𐎰	Ո	oyy
Չ	𐎱	Չ	zhay
Պ	𐎲	Պ	pyay
Ջ	𐎳	Ջ	ghay
Ռ	𐎴	Ռ	ray
Ս	𐎵	Ս	say
Վ	𐎶	Վ	vay
Տ	𐎷	Տ	tay
Ր	𐎸	Ր	ray
Ց	𐎹	Ց	shay
Ւ	𐎺	Ւ	uyy
Փ	𐎻	Փ	phay
Թ	𐎼	Թ	thay
Օ	𐎽	Օ	oyy
Ֆ	𐎾	Ֆ	vay
Շ	𐎿	Շ	shay
Ո	𐏀	Ո	oyy
Չ	𐏁	Չ	zhay
Պ	𐏂	Պ	pyay
Ջ	𐏃	Ջ	ghay
Ռ	𐏄	Ռ	ray
Ս	𐏅	Ս	say
Վ	𐏆	Վ	vay
Տ	𐏇	Տ	tay
Ր	𐏈	Ր	ray
Ց	𐏉	Ց	shay
Ւ	𐏊	Ւ	uyy
Փ	𐏋	Փ	phay
Թ	𐏌	Թ	thay
Օ	𐏍	Օ	oyy
Ֆ	𐏎	Ֆ	vay
Շ	𐏏	Շ	shay
Ո	𐏐	Ո	oyy
Չ	𐏑	Չ	zhay
Պ	𐏒	Պ	pyay
Ջ	𐏓	Ջ	ghay
Ռ	𐏔	Ռ	ray
Ս	𐏕	Ս	say
Վ	𐏖	Վ	vay
Տ	𐏗	Տ	tay
Ր	𐏘	Ր	ray
Ց	𐏙	Ց	shay
Ւ	𐏚	Ւ	uyy
Փ	𐏛	Փ	phay
Թ	𐏜	Թ	thay
Օ	𐏝	Օ	oyy
Ֆ	𐏞	Ֆ	vay
Շ	𐏟	Շ	shay
Ո	𐏠	Ո	oyy
Չ	𐏡	Չ	zhay
Պ	𐏢	Պ	pyay
Ջ	𐏣	Ջ	ghay
Ռ	𐏤	Ռ	ray
Ս	𐏥	Ս	say
Վ	𐏦	Վ	vay
Տ	𐏧	Տ	tay
Ր	𐏨	Ր	ray
Ց	𐏩	Ց	shay
Ւ	𐏪	Ւ	uyy
Փ	𐏫	Փ	phay
Թ	𐏬	Թ	thay
Օ	𐏭	Օ	oyy
Ֆ	𐏮	Ֆ	vay
Շ	𐏯	Շ	shay
Ո	𐏰	Ո	oyy
Չ	𐏱	Չ	zhay
Պ	𐏲	Պ	pyay
Ջ	𐏳	Ջ	ghay
Ռ	𐏴	Ռ	ray
Ս	𐏵	Ս	say
Վ	𐏶	Վ	vay
Տ	𐏷	Տ	tay
Ր	𐏸	Ր	ray
Ց	𐏹	Ց	shay
Ւ	𐏺	Ւ	uyy
Փ	𐏻	Փ	phay
Թ	𐏼	Թ	thay
Օ	𐏽	Օ	oyy
Ֆ	𐏾	Ֆ	vay
Շ	𐏿	Շ	shay
Ո	𐐀	Ո	oyy
Չ	𐐁	Չ	zhay
Պ	𐐂	Պ	pyay
Ջ	𐐃	Ջ	ghay
Ռ	𐐄	Ռ	ray
Ս	𐐅	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ	𐐎	Ֆ	vay
Շ	𐐏	Շ	shay
Ո	𐐐	Ո	oyy
Չ	𐐑	Չ	zhay
Պ	𐐒	Պ	pyay
Ջ	𐐓	Ջ	ghay
Ռ	𐐔	Ռ	ray
Ս	𐐕	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ	𐐎	Ֆ	vay
Շ	𐐏	Շ	shay
Ո	𐐐	Ո	oyy
Չ	𐐑	Չ	zhay
Պ	𐐒	Պ	pyay
Ջ	𐐓	Ջ	ghay
Ռ	𐐔	Ռ	ray
Ս	𐐕	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ	𐐎	Ֆ	vay
Շ	𐐏	Շ	shay
Ո	𐐐	Ո	oyy
Չ	𐐑	Չ	zhay
Պ	𐐒	Պ	pyay
Ջ	𐐓	Ջ	ghay
Ռ	𐐔	Ռ	ray
Ս	𐐕	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ	𐐎	Ֆ	vay
Շ	𐐏	Շ	shay
Ո	𐐐	Ո	oyy
Չ	𐐑	Չ	zhay
Պ	𐐒	Պ	pyay
Ջ	𐐓	Ջ	ghay
Ռ	𐐔	Ռ	ray
Ս	𐐕	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ	𐐎	Ֆ	vay
Շ	𐐏	Շ	shay
Ո	𐐐	Ո	oyy
Չ	𐐑	Չ	zhay
Պ	𐐒	Պ	pyay
Ջ	𐐓	Ջ	ghay
Ռ	𐐔	Ռ	ray
Ս	𐐕	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ	𐐎	Ֆ	vay
Շ	𐐏	Շ	shay
Ո	𐐐	Ո	oyy
Չ	𐐑	Չ	zhay
Պ	𐐒	Պ	pyay
Ջ	𐐓	Ջ	ghay
Ռ	𐐔	Ռ	ray
Ս	𐐕	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ	𐐎	Ֆ	vay
Շ	𐐏	Շ	shay
Ո	𐐐	Ո	oyy
Չ	𐐑	Չ	zhay
Պ	𐐒	Պ	pyay
Ջ	𐐓	Ջ	ghay
Ռ	𐐔	Ռ	ray
Ս	𐐕	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ	𐐎	Ֆ	vay
Շ	𐐏	Շ	shay
Ո	𐐐	Ո	oyy
Չ	𐐑	Չ	zhay
Պ	𐐒	Պ	pyay
Ջ	𐐓	Ջ	ghay
Ռ	𐐔	Ռ	ray
Ս	𐐕	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ	𐐎	Ֆ	vay
Շ	𐐏	Շ	shay
Ո	𐐐	Ո	oyy
Չ	𐐑	Չ	zhay
Պ	𐐒	Պ	pyay
Ջ	𐐓	Ջ	ghay
Ռ	𐐔	Ռ	ray
Ս	𐐕	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ	𐐎	Ֆ	vay
Շ	𐐏	Շ	shay
Ո	𐐐	Ո	oyy
Չ	𐐑	Չ	zhay
Պ	𐐒	Պ	pyay
Ջ	𐐓	Ջ	ghay
Ռ	𐐔	Ռ	ray
Ս	𐐕	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ	𐐎	Ֆ	vay
Շ	𐐏	Շ	shay
Ո	𐐐	Ո	oyy
Չ	𐐑	Չ	zhay
Պ	𐐒	Պ	pyay
Ջ	𐐓	Ջ	ghay
Ռ	𐐔	Ռ	ray
Ս	𐐕	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ	𐐎	Ֆ	vay
Շ	𐐏	Շ	shay
Ո	𐐐	Ո	oyy
Չ	𐐑	Չ	zhay
Պ	𐐒	Պ	pyay
Ջ	𐐓	Ջ	ghay
Ռ	𐐔	Ռ	ray
Ս	𐐕	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ	𐐎	Ֆ	vay
Շ	𐐏	Շ	shay
Ո	𐐐	Ո	oyy
Չ	𐐑	Չ	zhay
Պ	𐐒	Պ	pyay
Ջ	𐐓	Ջ	ghay
Ռ	𐐔	Ռ	ray
Ս	𐐕	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ	𐐎	Ֆ	vay
Շ	𐐏	Շ	shay
Ո	𐐐	Ո	oyy
Չ	𐐑	Չ	zhay
Պ	𐐒	Պ	pyay
Ջ	𐐓	Ջ	ghay
Ռ	𐐔	Ռ	ray
Ս	𐐕	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ	𐐎	Ֆ	vay
Շ	𐐏	Շ	shay
Ո	𐐐	Ո	oyy
Չ	𐐑	Չ	zhay
Պ	𐐒	Պ	pyay
Ջ	𐐓	Ջ	ghay
Ռ	𐐔	Ռ	ray
Ս	𐐕	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ	𐐎	Ֆ	vay
Շ	𐐏	Շ	shay
Ո	𐐐	Ո	oyy
Չ	𐐑	Չ	zhay
Պ	𐐒	Պ	pyay
Ջ	𐐓	Ջ	ghay
Ռ	𐐔	Ռ	ray
Ս	𐐕	Ս	say
Վ	𐐆	Վ	vay
Տ	𐐇	Տ	tay
Ր	𐐈	Ր	ray
Ց	𐐉	Ց	shay
Ւ	𐐊	Ւ	uyy
Փ	𐐋	Փ	phay
Թ	𐐌	Թ	thay
Օ	𐐍	Օ	oyy
Ֆ			

Hamparsum Nota(lama) Sisteminin Kökeni Neuma Nota(lama) Sistemi

Günümüz uluslararası Avrupa kökenli beş çizgili porteli notasının tarihî öyküsü ve kökenleri, Ortaçağ kilise ve manastır el yazmalarındaki nota yazım sistemine dayanmaktadır. Bu nota(lama) sisteminde, müzik perdeleri, işaret anlamına gelen ve kelime köken Yunanca olan neum(a)larla gösterilmekte idi. Neumalar, yazma eserlerin sözlerinin üzerlerine konularak eseri daha önce (zaten) bilen kişilere hatırlatma görevini üstlenmekte idiler. Neuma nota(lama) sisteminin ilkesi, şarkı sözlerinin üzerine bestenin özünü hatırlatmayı sağlayan işaretlerin (neumaların) konulmasına dayanmaktaydı. Neumaların dokuzuncu yüzyıldan önceki durumunu ve özellikle kökeni konusunda birçok varsayım ileri sürülmekteyse de bu varsayımları doğrulayacak ya da çürütecek kesin bilgilere ulaşılabilmiş değildir.

Konunun uzmanlarından Dr. Reinhold Schlötterer'in varsayımına göre: "neum denilen bu imler Latince gramerinin özel vurgu imlerinden olabileceği gibi 'keiromonie' denilen o zamanki (koro/müzik topluluğu) yönetme biçiminin kâğıt üzerine aktarılmasından da kaynaklanmış olabilir; Ortaçağ korolarını yönetenlerin yalnızca tempoyu ve anlatımı değil, ezginin iniş ve çıkışlarını da gösteriyorlardı; örneğin, tiz seslerde ellerini kaldırıyor, pes seslerde ise indiriyorlardı. Neuma denilen imler, şefin eliyle yaptığı bu gibi hareketlerin, şarkıcılar tarafından ellerindeki yazmalarda yer alan sözlerin üzerine resmedilerek aktarılmasından doğmuş olabilir."

Neuma nota yazısı, değişik el yazmalarında, farklı biçimler göstermektedir (Şekil 14).

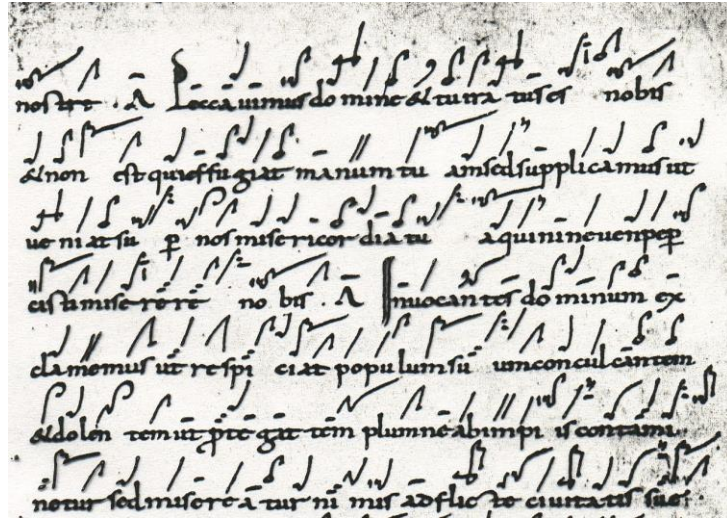
Neumalarda, işaretler, yorumcu için adeta stenografik öğelerden hafızaya aktarılmış ezginin temel çizgisini hatırlamaya yardımcı birer araç görevini üstlenmişlerdir. Bu bakımdan ezgi her seslendirilişinden okuyucunun (kendince) yorumuna açıktır yani bir Neuma notasını okuyan icracı bir yerde ezgiyi yeniden oluşturmaktadır.

Neumalar, ezgiyi daha önceden bilmeyen biri tarafından deşifre etmeye müsait değildir.

Daha sonraki dönemlerde sistemde mevcut işaretlerin sayısı ihtiyaca uygun olarak perdelerin derecelerini belirtebilmek için artmıştır. İşaretler, icra edilen sesin tizlik veya pesliğine göre sayfa üzerinde aşağıya ya da yukarıya doğru kaydırılarak yazılmaya başlanmıştır.

Names	punctum	virga	pes	clivis	torculus	porrectus	climacus	scandicus	quillisma
Modern equivalent	.	.	••	••	•••	•••	•••	•••	
French Square Notation	■	┐	┐	┐	■	■	┐	┐	■
St Gall	- -	/ /	✓ ✓	∩	∩	∩	/.	:/	-
Messine	~ - .	/	✓ ~	7 ~	1 ~	7 ~	:/ ~	:/	✓
Breton	.	/	✓ /	7 :	7 4	7	:	:/	✓
Aquitanian	..	^	✓	:	^	:	:	✓	✓
Palaeo-Frankish	..		/.	11 :	∩	✓	:	:-	
Beneventan	.	1	✓	1 7	✓	✓	:	✓	✓

Şekil 14: Neume nota(lama) sisteminde yer alan imler ¹³

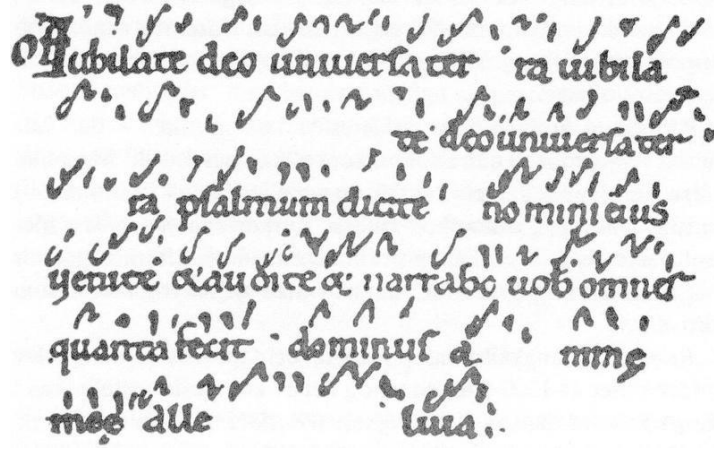
Şekil 15: Ortaçağ Neuma Örneği ¹⁴

Ortaçağ Neumaları sesin tizlik-peslik yani yüksek veya alçak perdeden söyleneceğini icracıya haber vermektedirler. Gregorius ezgilerinde, ölçüsel bölünmeler yoktur; bir notanın kendi başına süresi

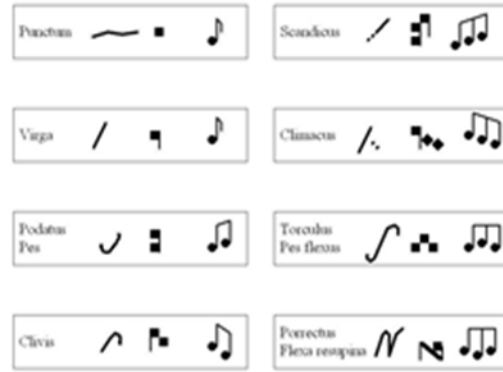
¹³ <https://www.futurelearn.com/info/courses/from-ink-to-sound/0/steps/25996>

¹⁴ Medieval Music Notation: <https://musicaltimemachine.wordpress.com/2014/02/05/medieval-music-notation/>

belli değildir. Zaman içinde ölçü çizgileri ortaya çıkar. Bu şekilde zaman içinde günümüz porteli nota sistemine doğru gelinmiştir.

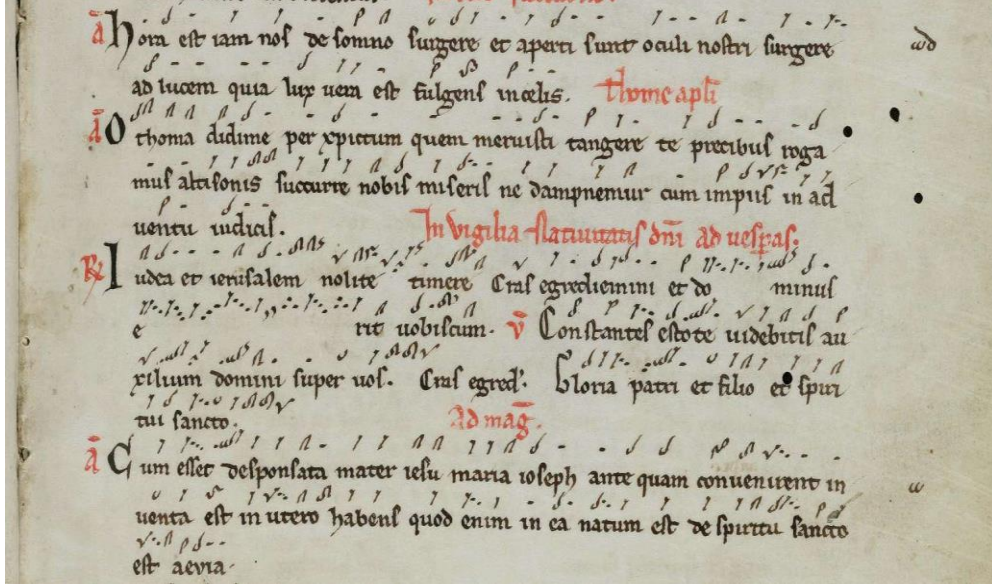
Şekil 16: Bir mezmurdan (psalm) Neuma örneği: "Tubilate deo universa terra"¹⁵

Şekil 18 : Neuma (Neume) nota yazısında imlerin erken ve sonraki dönem örnekleri ile günümüz nota(lama) sistemindeki değerlikleri

Khaz nota yazısı, neumalar içinde en çok Ortaçağ St. Gallen neumalarına benzemektedir. Merkezi St. Gallen manastırı olup, Almanya ve yukarı İtalya'da yayılmış olan St. Gallen (neuma) nota yazısı, genelde neuma nota yazısının ilk örneklerinde olduğu üzere, ses yüksekliklerini değil, yalnızca ezginin hareketini (iniş ve çıkışlarını) gösteriyordu. Bu özelliği ile aralık belirtmeyen "undiatematik nota" yazısına benzemektedir. Ezginin sözleri, neumaların altına yazılmaktaydı (Şekil 15, 16, 17).

¹⁵ <https://media2.wnyc.org/i/800/500/1/80/1/Neume2.jpg>

Şekil 17: St. Gallen Neuma nota yazısına örnek (VIII. Yüzyıl) ¹⁶

Güney Fransa'da gelişen Aquitania neumaları ise, ses yüksekliklerini gösteriyordu. Ses yüksekliklerini göstermeyen ve bu nedenle de gerçekte müziği yazmak için değil, ezgileri zaten bilen şarkıcılara ezginin hareketini anımsatmak amacıyla kullanılan St. Gallen yazısının en son örnekleri 15. yüzyıla dek az sayıda da olsa bir şekilde yaşamış olsa da, bu yüzyıldan sonra tamamen terk edildiği görülmektedir. Oysa ses yüksekliklerini gösteren Aquitania yazısı, bugünkü nota yazısının temelinde halen yaşamaktadır.

Sonuç

Hamparsum Nota(lama) Sistemi, pek çok eski ve (günceli takip etmeyen) günümüz kaynaklarında belirtildiği gibi Ermeni Alfabeti'ne dayalı bir harf nota(lama) sistemi de değildir. Ermeni Alfabeti incelendiğinde 3 benzer harfin varlığı görülse de hem Khaz nota(lama) sisteminin hem de Hamparsum nota(lama) sisteminin Ermeni alfabesine dayanmadıkları net bir şekilde görülmektedir. Zaten uluslararası literatürde de artık Khaz nota yazısı, neumatik notasyon örneği olarak yer almaktadır, onun Klasik Türk Makam Müziğine uyarlanmış bir çeşidi diyebileceğimiz Hamparsum notası da alfabetik (harf) nota yazısı değil, neumatik bir nota(lama) sistemidir.

Hamparsum Nota(lama) Sistemi, Ermeni Khaz Notasyonu kökenli olup her iki nota yazım sistemi de, neumaların tarihsel gelişimi incelendiğinde, St. Gallen neumalarına oldukça benzediği görülmektedir.

Bu noktadan çıkışla, her iki nota(lama) sisteminin de kökeninin, neumalara dayandığı kabul edilebilir. Özellikle St. Gallen kilisesi yazmalarına ait örnekler karşılaştırmalı olarak incelendiğinde bu sonuç daha da netlik kazanmaktadır.

¹⁶ Stiftsbibliothek, Cod. Sang. 2: Parchment 568 pp. St. Gall 760-780: <https://www.e-codices.ch/en/csg/0002/6/0/>
The Optical Neume Recognition Project: <https://www.cs.bham.ac.uk/~aps/research/projects/neumes/>

KAYNAKLAR

A. Basılı Kaynaklar

- Apel, Willi. (1953) The Notation of Polyphonic Music, 900-1600. Revised 4th edition. Cambridge, MA: Mediaeval Academy of America, pp. 204-206.
- At'ayan, Robert Arshaki. (1999) The Armenian Neumatik Notation, (translation and introduction by V.N. Nersessian), Taylor & Francis.
- Erickson, Raymond. (2001) "Musica enchiriadis, Scholia enchiriadis". The New Grove Dictionary of Music and Musicians. London: Macmillan.
- Ezgi, Suphi. (1993) Nazari ve Ameli Türk Mûsikîsi, İstanbul Belediye Konservatuarı Neşriyatı, Cilt.4, s.530.
- Finney, Theodore M. (1935) A History of Music. Harcourt, Brace and Company, p. 61
- Hiley, David. (2001) "Dasian [Daseian] Notation" The New Grove Dictionary of Music and Musicians, ed Stanley Sadie. London:Macmillan.
- Hoppin, Richard H. (1978) Medieval Music. Norton, pp.188-193.
- Karamahmutoğlu, Gülay. (2002) "Türk Müziğinde Kullanılan Notalama Sistemleri" Türkler, Cilt.8, Yeni Türkiye, s.905-918.
- Karamahmutoğlu, Gülay. (2009) "Hamparsum Limonciyan ve Nota(lama) Sistemi / Hamparsum Limonciyan and His Musical Notation" Müzik ve Bilim Dergisi-6.yıl seçme makaleler/Journal Of Music and Science (JMS)-Selected articles 6th year", (ISBN: 978-9944-0263-6-9) İstanbul: Bahariye Sanat Galerisi Yayınları Bahariye Art Gallery Publications.
- Kazandjian S. (1996) "Ermeni Müziği'nin Kökenleri" [Les Origines de la
- Nersessian, Vrej (1978) Essays on Armenian music. Kahn & Averill for the Institute of Armenian Music.
- Jean, G. (2004) Yazı, İnsanların Belleği, (çeviren: N. Başer), YKY yayınları, 2. Baskı, 2004.
- Polatyan, Sirvat; (1998) 28/2. Ermeni Müziği, çeviren: Tolga TANYEL, Avesta/Müzik:
- Tahmizian N. (1977) Theory of Music in Ancient Armenia, Yerevan.

B. Online Kaynaklar

Armenian Music: http://www.face-music.ch/instrum/armenia_instrum_en.html. 10.11.2020.

Atalay, Adnan. <http://www.adnanatalay.com/nota%20yazisi.htm> 07.01.2014.

Bir Zamanlar Anadolu'da Ermeniler (Facebook Grubu)

<https://images.app.goo.gl/LFSAwbVDVCF1F8q8A> 05.11.2020

Ermeni Kültürü: Ermeni Alfabesi:

<http://ermenikulturu.com/wp-content/uploads/2014/08/alphabetbig.jpg>

E-codices: Christoph Flüeler (founder and director) University of Fribourg:

<https://www.e-codices.ch/en/list/one/csg/0002> 10.11.2020.

Ermeni İlahisi. Kudüs Ermeni Patrikhanesi koleksiyonu (Armenian hymnaire 1322 ierus. arm.1644. p.245).

<https://shnorhali.com/khaz/> 12.11.2020.

Jamagirk miniature: Armenian liturgical Book of Hours (Ժամագիրք: zhamakirk) of 14th century, Matenadaran collection. <https://shnorhali.com/khaz/>

Media: How was musical notation invented? A brief history.

<https://media2.wnyc.org/i/800/500/1/80/1/Neume2.jpg> 10.11.2020.

Medieval Music Notation:

<https://musicaltimemachine.wordpress.com/2014/02/05/medieval-music-notation/> 10.11.2020.

Musical Sources, Part II:

<https://vemkar.us/2019/11/19/do-we-understand-the-khaz-musical-sources-part-ii/> 10.11.2020.

Stiftsbibliothek, Cod. Sang. 2: Parchment 568 pp. St. Gall 760-780:

<https://www.e-codices.ch/en/csg/0002/6/0/>

The Optical Neume Recognition Project:

<https://www.cs.bham.ac.uk/~aps/research/projects/neumes/>

THESAURUS MUSICARUM LATINARUM. School of Music, Indiana University (Data entry: Andreas Giger with OCR/Checked by: Dawn Reindl/Approved by: Andreas Giger):

http://www.chmtl.indiana.edu/tml/9th-11th/MUSENCI_TEXT.html 12.01.2014

İslam Medeniyetinin Farklı Kültür ve Dinlerle Birlikte Yaşama Başarısı ve Kur'ân Kaynaklı Temelleri

Nurdane Güler¹

Giriş

Günümüz dünyasında Müslümanlar çatışan, işgale uğrayan, yurtlarından sürülen insan toplulukları olarak hayat sahnesinde yer alıyor. Bu durum bütün Müslümanlar için moral bozukluğuna ve kedere sebep olmaktadır. Oysa tarihe uzanıp baktığımızda İslam medeniyetinin farklı din ve kültürlerle (gayrimüslimler) birlikte yaşama karnesinin hiç de başarısız olmadığını görürüz. Biz Müslümanlar, temel kaynağımız yüce kitabımız Kur'ân'a dayalı, farklı din ve kültürlerle hayat hakkı tanıyan kadim değerlere sahibiz. Böyle bir hazinemiz varken, nasıl oldu da kendi aramızda oluşan anlaşmazlıklar bu kadar büyüdü ve yayıldı.

Müslümanlar arası krizlerde dış müdahalelerin yadsınamaz etkisi malumdur. Fakat her ne kadar dış kaynaklı olsa da, bu etkenlerin içimizde yaşama zemini bulduğu da açıktır. Gayrimüslime gösterilen müsamahanın, kendi aramızda hayat bulamaması gerçekten inciticidir. Bizim amacımız İslam medeniyetinin farklı unsurlarla bir arada yaşama becerisini ve Kur'ân'a dayalı arka planını ortaya koymaktır. Dileğimiz gayrimüslim karnemizdeki başarının ev içi sorunlar için çözüm olmasa da moral olmasıdır. Çalışma iki aşamalıdır. Önce çeşitli İslam medeniyetlerinde gayrimüslimlerin durumu tesbit edilecek, sonra da tesbit edilen durumun Kur'ân âyetlerine dayalı arka planı irdenelecektir.

1. İslam Medeniyetinde Gayrimüslimler

Hiz. Peygamber'in Medine'ye hicreti İslam medeniyetinin oluşumunda ilk adımdır. Hiz. Peygamber Medine'de Müslümanların yanısıra üç gurup insanla muhatap oldu. Bölgenin yerlisi Yahudiler, yine bölgenin yerlisi Müslüman olmayan Araplar ve az sayıda Hristiyan. (Hamidullah, 1989, 1/408-423). Hiz. Peygamber'in bu unsurlarla ilişkileri İslam medeniyeti açısından büyük önem arzeder. Çünkü Hiz. Peygamber'in uygulamaları daha sonra Müslümanların oluşturduğu tüm medeniyetlere örnek olmuştur.

1.1. Hiz. Peygamber'in uygulamaları ve Dört Halife Dönemi

Hiz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde Medine nüfusunun 10 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu sayının 6 binini Araplar, 4 binini Yahudiler oluşturuyordu. Hristiyanlar ise yok denecek kadar azdı. Hiz. Peygamber'in yaptırdığı ilk nüfus sayımında Müslümanların sayısı 1500 olarak belirlenmiştir. Bu durumda şehirde 1500 Müslüman, 4500 gayrimüslim Arap ve 4000 Yahudi ikamet etmekte idi. Hiz. Peygamber şehre geldikten sonra bir anlaşma kaleme aldırdı. "Medine vesikası" ismiyle bilinen bu anlaşmayla guruplar kendi iç işlerinde bağımsız, dış tehlikeler karşısında dayanışma içinde

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Kırıkkale, Türkiye

oldular. Din ve vicdan hürriyeti, can mal namus güvenliği hukukî güvence altına alındı. (Hamidullah, 1989, 1/202-210; Özkan, 2016, Ek-2: 212-215)

Bu anlaşma başlangıçta şehirde bulunan her gurup için tam bir eşitlik üzerine kurulu idi. Fakat gerek, Medine’de Müslümanların dışında en büyük grubu oluşturan Yahudilerden bazılarının anlaşmayı bozup Mekke müşrikleri ile ittifak kurmaları, gerekse İslam devletinin sınırlarının genişlemesi sonucunda Hayber, Fedek, Teyma, Necran ve Bahreyn gibi Yahudi, Hıristiyan ve Mecusilerin yoğunlukta bulunduğu bölgelerin İslam devletine dahil olmasıyla daha sonra kısmen revize edilmiştir. Necran Hıristiyanları ve Bahreyn Mecusileri ile yapılan antlaşmalarda, adı geçen kitlelere yeni bir hukuki statü getirilmiştir. Bunlara Müslümanların hakimiyetinde ve onlar tarafından korunan bir kitle statüsü verilmiştir. Zimmi olarak değerlendirilen bu insanlar her türlü saldırılardan korunuyor, kendilerine tam bir dini hürriyet tanınıyor, ancak buna mukabil Müslüman devlete “cizye” denilen vergiyi ödemeleri gerekiyordu. (Söylemez, 2010, 101) Hz. Peygamber bu insanların haklarına çok önem vermiş, Veda Hutbesinde dahi bu konuya dikkat çekerek, onlara hiç bir şekilde haksızlık yapılmamasını emretmiştir. (Erul, 2012, 42/591-593)

Dört halife döneminde yeni fethedilen bölgelerdeki gayrimüslimler için aynı statü devam etmiş, bu insanların haklarına azâmî özen gösterilmiştir. Hz. Ömer’in kendisinden sonra yerine geçecek olana Resulullah’ın zimmeti altında bulunan milletlerin ahitlerine riâyet etmesini, onları zulüm ve haksızlıktan korumasını, güçlerinin fevkinde bir vergi koymamasını vasiyet ettiği de kayıtlara geçmiştir. (Söylemez, 2010, 102).

1.2 Emevî ve Abbâsîler

Emevîler döneminde de farklı din ve kültür mensuplarına (zimmîler) oldukça hoşgörülü davranıldı. Günlük yaşamda müslümanlarla iç içe yaşayan bu insanlar onlarla aynı mahallelerde oturabiliyorlardı. Bunlardan Hıristiyanların, Yahudi ve Sabîlere tercih edildiği söylenebilir. Bu tercih kendini daha çok yönetimde üst makamlara getirmeme şeklinde tezahür etmiştir. Yoksa diğerlerine kötü davrandıkları anlamında değildir. Emevîlerin anlayış ve hoşgörüsü, fetihlerin daha geniş alana yayılmasıyla Zerdüş, Budist ve Hindûları da içine almıştır. Hatta onların zimmîlere karşı sergilediği toleransı, kendi halkına ve mevaliye karşı göstermediği söylenebilir. (Aksu, 2006, 76-79).

Abbasiler döneminde bir taraftan Keşmir ve Hindistan bölgesinde gerçekleşen fetihler, diğer taraftan da kopuşlarla yeni Müslüman devletler tarih sahnesinde yerini almıştır: İberyâ yarımadasında Endülüs Emevi Devleti; Kuzey Afrika’da 758’de Midrasiler, 777’de Rüstemiler, 800’de Ağlebîler, 789’da İdrisîler, 805’te Mısır’da Tolunoğulları (805-895) ve Fatımiler; doğuda ise 819’de Horasan ve Maverau’n-Nehir’de Samanîler, 821’de Horasan’da Tahirîler, 867’de Safarîler, 905 yılında ise Irak ve Suriye bölgesinde Hamdanîler. Bunları Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular gibi büyük Türk devletleri takip etmiştir. Artık tek bir İslam devletinden değil, birden fazla İslam devletinden bahsedilmesi gerekmektedir. Bu süreçte her bir devletin kendi vatandaşlarına yönelik farklı uygulamaları gündeme gelse de gayrimüslimlere yönelik icraatlarında ciddi bir değişiklik gözlenmemektedir. (Söylemez, 2010, 103).

İslam toplumlarında gayrimüslimlere tanınan hakların başında “dinî özgürlük” gelir. Bu özgürlük sadece dini yaşama müdahale etmeme olarak kalmamıştır. İslam fetihleri başladıktan sonra fethedilen bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerin mabetleri, onlarla varılan antlaşmalar çerçevesinde devletin koruması altına alınmıştır. Örneğin Hire’deki kiliseler, Abbasi halifesi Mansur tarafından tamir ettirilmiştir. Diğer hakları başlıklar halinde şöyle sıralayabiliriz: Hukuk adamlarını yetiştirme ve kendi hukuklarını uygulama hakkı; iskan hürriyeti, mal edinme hakkı ve mal emniyeti; eğitim ve öğretim hakkı; sosyal hizmetlerden faydalanma hakkı; iş ve meslek edinme hakkı. (Söylemez, 2010, 104-117).

Gayrimüslimlerin mali sorumlulukları ise başta kaynaklarımızda zaman zaman *harac* ile eş anlamlı olarak da kullanılan ve İslam devletinin sınırları içinde yaşayan gayrimüslim vatandaşlardan alınan askerlikten muafiyet, koruma veya bir tür baş vergisi olan *cizye*, *harac* ve *uşûr*dur. Harac savaşla ele geçmiş olan arazilerden alınan bir vergidir. Oranları ve alınış biçimi her yöre ve devlette farklılık arz etmektedir. Bir tür ticaret vergisi olan *uşûr* ise, yılda bir olarak Müslümanlardan 1/40; zimmîlerden ise 1/20 şeklinde alınıyordu. (Erkal, 1993, 8/42-45; Kallek, 1997, 16/71-88; *DİA*, 1996, 14/260-263).

1.3. Osmanlı İmparatorluğu

Anadolu coğrafyasında, Osmanlı Devleti’nin hâkimiyet kurmasından evvel de mevcudiyetlerinden haberdar olduğumuz gayrimüslim gruplar, daha Türklerin Anadolu’ya gelişlerinden itibaren oldukça rahat bir yaşama sahip olmuşlardır. Başlangıçta şüpheyle baktıkları Türkleri tanımaları ve onlarla yakın ilişkiler kurmaları neticesinde, onlar tarafından yönetilmekten memnun oldukları bilinmektedir. (Güneş, 2015, 1-30) Ortadoğu’da ortaçağ tarihi alanında uzman olan Fransız şarkiyatçı Cahen ilk Türk fetihleri sırasında yerli halk içinde mevcut düzenin değişmemesi için mukavemet gösterenler bulunsa da, halkın çoğunun yeni gelenlere yakınlık gösterdiklerini kaydeder. Ona göre Türkler gaza ideolojisi ile hareket ediyor gözükseler de fanatıklık derecesinde dindar olmadıklarından, ancak gerekli gördüklerinde katı Müslüman kimliğine bürünmüşlerdir. (Cahen, 1979, 203-205). Anadolu Selçukluları hakkında kitabı olan Rus Türkolog Gordlevski ise gayrimüslimlere gösterilen hoşgörüyü Selçuklular’ın kendilerini kâfırları yok eden İslâm savaşçıları olarak nitelemelerine karşın, aslında dinsel tutuculuklarının olmadığına bağlamaktadır. Ona göre Selçuklular ekonomik ve siyasî çıkarlarını dinin üstünde tutmuşlardır. Bu nedenle onların samimi Müslüman olup olmadıkları, çağdaş diğer İslam hükümdarlarınca sorgulanmıştır. (Gordlevski, 1988: 305-306). Görüldüğü üzere her iki tarihçi de bu hoşgörüyü anlamakta güçlüğü düşmüş, bu durumu, muhataplarının samimi Müslüman olmamalarıyla izah yoluna gitmişlerdir. (Güneş, 2015, 4).

Osmanlı hâkimiyeti devrinde ise, aynı durumun devam ettiği ve ilişkilerin artarak geliştiği görülmektedir. Bu ilişkilerde, anlayış, hoşgörü ve işbirliği göze çarpmaktadır. Gayrimüslimlerin yönetimine dair net tavırların hukukî bir zemine oturtulması, II. Mehmed’in gerçekleştirdiği, “millet sistemi” adı verilen teşkilatlanma ile mümkün olmuştur. İstanbul’un fethinin ardından, büyük bir organizasyon hamlesi yapan Sultan’ın, kendisini Bizans imparatoru addederek payitahtı ve diğer toprakları sahiplenmesi, gayrimüslimlerin durumunda belirleyici bir rol oynamıştır. Bu sebeple, İstanbul’un fethinin Türkler kadar, gayrimüslimler açısından da dönüm noktası olduğu iddia edilebilir. (Güneş, 2015, 1-30).

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde, gayrimüslimlerin yönetimine dair, çok erken zamanlardan beri sistemli bir yaklaşımın olduğunu ve bunun şer'i ve örfî temellerinin bulunduğunu söylemek doğru olur. Osmanlı Devleti, istimâlet politikası, emân kurumu ve adalet anlayışı ile şekillendirdiği yaklaşımını, selefi olan Türk İslam devletlerinden bir adım ileri götürerek, "millet sistemi" adı verilen teşkilatlanmayı gerçekleştirmiştir. Bu sistem içerisinde gayrimüslimler Osmanlı toplumunun bir parçası olarak Müslümanlarla beraber yaşama imkânı bulmuşlardır. Farklılıkları olduğu gibi kabul edilip buna göre oluşturulmuş hukuk kaidelerine göre yaşayabilmiş, dinî kimlikleri onların toplumdaki yerlerini belirlemede tek başına değil, diğer kimlik öğeleriyle beraber rol oynamıştır. (Güneş, 2015, 26)

2. Gayrimüslime Hoşgörünün Kur'an'î Temelleri

Bir önceki bölümde gördüğümüz üzere Müslümanların saldırı ve ihanet içinde bulunmayan gayrimüslim tebeayla iyi geçindiği ve haklarına âzamî özen gösterdiği tarihî bir vakıdır. Hz. Peygamberin ikazları ve uygulamalarının bu konuda örnek teşkil ettiğini belirtmiştik. Fakat daha da önemlisi Kur'an âyetlerinin oluşturduğu alt yapıdır. Bu öğretiler aynı zamanda Müslüman benliğini oluşturmuş, Hz. Peygamber'in tutumunu anlaşılır kılmıştır. Bu nedenle Kur'an'ın genel olarak insana bakışına, din tasavvuruna ve gayrimüslimle ilişkileri şekillendiren ahlak öğretilerine göz atmak gerekir.

2.1. Kur'an'da İnsan

İslam'ın genel anlamda insana bakışı Müslümanların gayrimüslim topluluklarla iyi ilişkilerinde belki de en önemli bir etkidir. Kur'an'da insanların aynı atadan geldiği bildirilmiş, deri renginin, dil farklılığının veya değişik milletlere mensup oluşunun bir üstünlük sebebi olamayacağı önemle vurgulanmıştır. Milyonlarca kişinin öldüğü ikinci dünya savaşının ırk üstünlüğüne dayandığını ve sırf derilerinin rengi yüzünden Afrika ve Amerika'da insanların gördüğü zulmü ve ayrımcılığı düşünürsek Kur'an'ın bu vurgularının ne kadar büyük ehemmiyet arzettiğini daha iyi farkedebiliriz. Kur'an'da bir insanın diğerinden üstün oluşunu sadece "takvâ" (Allah'a karşı sorumluluk bilinci) belirler. Bu anlayış sosyal statüsü ne olursa olsun, Allah huzurunda insanlara fırsat eşitliği sunmaktadır. Aynı zamanda insanların birbirleri ile olan münasebetlerinde hegemonik yapılaşmaya da izin vermez. Kur'an'ın insana kazandırdığı bu anlayış ilk yaratılışla başlar.

2.1.1. İnsanların Atası Birdir

Kur'an'da tüm insanların aynı atadan geldiğinin bildirilmesi insanlara karşı hoşgörüyü temellendiren unsurlardan biridir. Her insan tek bir ana-babadan dünyaya gelmiştir. Tüm insanlar Adem ve Havva'nın çocuklarıdır. Dolayısıyla bütün insanlar bir anlamda kardeştir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilen Rabbinizden sakının..." (en-Nisâ 4/1)

Âyette kullanılan "nefs" kelimesi Kur'an'da birkaç manada kullanılmıştır. Yaygın kanaate göre burada "nefs" kişiyi temsil eder. Kişiden maksat Hz. Adem, eşinden maksat Hz. Havva'dır. (Muḳâtil, 2003, 1/213). Bu kelimeyi "öz" olarak değerlendiren de olmuştur. (Râzî, 1420, 9/428; Abduh & Rızâ, 2011, 4/370-378; Karaman vd. 2007, 2/11; Öztürk, 2011, 105) O zaman âyet Adem ve Havva aynı

özden yaratıldı manasına gelir. “Nefs” sözcüğüne ne anlam verilirse verilsin bu âyette vurgu insanlığın atasının bir olmasıdır. Aynı atadan gelmiş olma insanda ötekine karşı müsbet duygular uyandırmaktadır. Bu özellik aşağıdaki edebi metinde ne güzel ifadesini bulmuştur:

“Kardeşim, seni geç tanıdım, bırakmayacağım. Ne derinin rengi ne meşrebinin alıkoyamayacak seni sevmekten. Söylenenlere inanma, aynı anneden doğduk. Nuh’un gemisindeyiz hepimiz. Bizi dağlarda “Kenan” etmek istiyorlar, su yükseliyor dünyayı yutacak, gemiye atla. Hz. Muhammed’in (s.a.s.) kaptanlığında sahile çıkalım. Bak ne diyor hepimizi aynı anda kucaklayan ses: “Hepiniz Âdem’densiniz Âdem ise topraktan.” Bak ne diyor, yanlış yolda olsa da kardeşimiz, “Zalim de olsa mazlum da kardeşine yardım et!” Ey Allah’ın elçisi! Mazlum olana yardımı anladık. Zalimse nasıl yardım edeceğiz! Elleri bağlarsın (Buharî, Mezalim, 4). Kardeşim ellerimi çöz. Çöz ki ellerimizi iç içe geçirelim. İç içeydik, ellerimizi koparanlar duysun ne dediğimizi: “Allahumme salli alâ seyyidina Muhammed!” Aynı karında büyüdüğümüzü bilmiyordum, çok sonraları öğrendim bunu. Kardeşim beni affet!” (Ural, 2015, 98)

2.1.2. Dil ve renk farkı üstünlük değildir.

Kur’ân’a göre insanların dillerinin ve renklerinin farklı oluşu bir üstünlük veya ayrıcalık konusu değildir. Bu durum Allah’ın âyetlerindendir ve doğal karşılanmalıdır. Beyaz ırkın siyaha üstünlüğü yoktur. Hiçbir ırkın diğerine üstünlüğü düşünülemez. Allah Tealâ şöyle buyurur:

“Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır. (er-Rûm 30/22)”

Âyette bahsedilen dillerin farklılığından genel olarak çeşitli etnik gurupların kullandığı farklı dil ve lehçeler anlaşılmıştır. (Elmalılı, ts., 6/248). Hatta kişilere has konuşma tarzı ve tonlamaların bile âyet kapsamına girdiği düşünülmüştür. (Karaman vd. 2007, 4/304). Renklerin farklılığı ise siyah, kırmızı, sarı ve beyaz ırkları temsil eder. Yine aynı şekilde kişilerin kendilerine has cilt özellikleri de âyetin kapsamı içindedir. (Elmalılı, ts., 6/248; Karaman vd. 2007, 4/304). Nitekim Hz. Peygamber veda hutbesinde bu durumu şöyle dillendirmiştir: “Ey insanlar! Biliniz ki rabbiniz birdir, atanız da birdir. Bütün insanlar Âdem’den gelmiş, Âdem de topraktan yaratılmıştır. Arab’ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arab’a, beyazın siyaha, siyahın da beyaza hiçbir üstünlüğü yoktur. Allah katında üstünlük ancak takvâ iledir.” (Erul, 2012, 42/591-593).

2.1.3. Milletlerin varlığı “teâruf” içindir.

İnsanlar siyasî, kültürel, coğrafi, biyolojik vb. farklarla çeşitli kavimler, milletler oluşturup farklı kimlik sahibi olurlar. İslam kimlik edinme ve bu kimlikle tanınma fonksiyonunu onaylarken, farklı kabilelere, milletlere mensup olmanın üstünlük vesilesi olmasını reddetmektedir. İnsanın şeref ve değerini kendi iradesi ile elde etmediği etnik aidiyet değil, kendi irade ve çabası ile elde ettiği evrensel değerler sağlar. Kur’ân’a göre insanların kabileler, milletler halinde bulunması “teâruf” içindir. Birbirlerine karşı üstünlük taslayacakları bir husus değildir. Allah Tealâ şöyle buyurur:

“Ey insanlar! Şüphle yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız (tearüf) için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır.” (el-Hucurât 49/13)

Âyette geçen “tearüf” kelimesinin sözlük anlamı “tanışmak”tır. Sözlük anlamı dikkate alındığında İnsanların kabile ve boylara ayrılması tanışmayı ve kaynaşmayı sağlamak üzere Allah Teâlâ tarafından kurgulanmıştır. “Teâruf” terim olarak “araştırarak öğrenme” manasında kullanılmaktadır. İnsanların kabile ve boylara ayrılması, ferde mensup olduğu kabileye ait kimlik kazandırdığı gibi, birbirlerini derinliğine tanıma konusunda da kolaylık sağlamaktadır. (Elmalılı, ts., 7/211-212; Mevdûdî, 1996, 5/459; Karaman vd. 2007, 5/98)

İslam’ın bu yaklaşımı aidiyet kökenli üstünlük söylemlerini geçersiz kılarken, aynı zamanda Müslüman için farklı aidiyetlere yönelik hoşgörüde köprü olur.

2.1.4. İnançların Çeşitliliği Allah’ın Dilemesidir

Kur’ân’a göre insanların çeşitli inançlar içinde olmaları tesadüf değildir. İnanç, düşünce, tercih farkı insanın fıtratına, yaratılıştan gelen nitelik ve özelliklerine bağlıdır. Bu fark kültür ve marifet zenginliğini, toplumun çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamıştır. Bu arada farklı inanç gruplarının (ümme) oluşmasına da sebep olmuştur. İnsanoğlu bu niteliklerden yoksun yaratılsaydı doğru ile eğri arasında seçim yapma ve hayatına ahlâkî bir anlam, mânevî bir boyut kazandırma imkânı veren serbest irade ve seçme özgürlüğünden de yoksun kalırdı. Oysa onu diğer canlılardan ayıran bu niteliklerdir. (Karaman vd. 2007, 5/207) Hûd suresinde şöyle buyrulur:

“Rabbin dileseydi insanları tek bir ümme yapardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesna, onlar ihtilafa devam edeceklerdir. Zaten onları bunun için yarattı...” (el-Hûd 11/118-119)

Bu âyette tevhid inancına mensup tek bir millet kastedilmiştir. Dolayısıyla âyette geçen “ümme” lafzı aynı inanca mensup topluluğa işaret eder. Allah bütün insanlara doğruluğu emretmekle beraber, ihtilafı imkan bırakmıştır. İnsanların ihtilafa devam etmeleri ise çeşitli inanç guruplarının her zaman olacağını gösterir. Âyetin sonunda yer alan “zaten onları bunun için yarattı” ifadesi insanın içinde bulunduğu sınava vurgu yapar. (Elmalılı, ts., 5/24) Maide suresinde benzer bir âyetin mealı de şöyledir:

“Eğer Allah dileseydi elbette sizi tek bir ümme yapardı. Fakat verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için ümmetlere ayırdı. Öyle ise iyiliklerde yarışın. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O zaman anlaşmazlığa düşmüş olduğunuz şeyleri size bildirecektir.” (en-Nahl 16/93-94)

Bu âyette sınav olgusu daha vurguludur. Allah insanları farklılıkları oluşturan seçme kabiliyetlerini ortaya koymaları için yaratmıştır. (Taberî, 1420/2000, 15/5; Karaman vd, 2007, 2/287).

Farklı inançlara Allah’ın âyetlerinden biri olarak bakmak, gayrimüslime karşı inanca dayalı kini temelsiz bırakmıştır.

2.1.5. Üstünlüğü belirleyecek olan *takvâ*dır.

Kur'ân'da insanları birbirinden üstün kılan tek değer *takvâ*dır. Onun da belirleyicisi Allah'ın bizzat kendisidir. Kur'ân'da çok geçen kavramlardan biri olan *takvâ* ile ilgili âyetlerden biri şöyledir:

“..Allah katında en değerli olanımız, en takvâlı olandır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır.” (el-Hucurat 49/13)

Takvâ sözlükte sakınmak, korunmak, muhafaza etmek manalarına gelmektedir. İslam terminolojisinde takvâ; kişinin kendisini Allah'ın korumasına, himayesine alarak ahirette azab ve cezaya neden olabilecek her türlü şeyden kendisini titizlikle koruması, günahlardan kaçınıp iyi ve faydalı işleri yapmasıdır. (Elmalılı, ts., 7/212-221; Uludağ, 2010, 39/484-486). *Takvâ* “Allah’a karşı derin sorumluluk bilinci” olarak da tercüme edilmiştir. (Esed, 1999, 3/1057). İnsanlar arasında pirim yapan mal-mülk, şöhrat ve makam-mevki gibi değerlerin Allah Teâlâ katında bir değeri yoktur. İnsanın üstünlüğü takvâsındadır. Takvânın ölçümünü yapacak olan ise ancak Allah'tır. Bir insanın diğerine karşı üstünlüğünün böyle bir değere bağlı olması ve insanların birbirlerine karşı takındıkları tavırın, takvâ derecesini belirlemede etkin olması, insanları birbirlerine karşı tevazuya ve hoşgörüyeye yöneltmektedir.

2.2. Kur'ân'da Dinlerin Kaynak Birliği

Şüphesiz ki, farklı toplumların bir arada yaşamalarını sağlayacak önemli faktörlerden birisi de, dini kaynakların aynılığıdır. Kur'ân farklı toplumları İslam'a davet ederken, İslam'ı tarihin belli bir sürecinde muayyen bir millete gönderilmiş bir din olarak değil, aksine onu tarih boyunca her topluma gönderilmiş olan ilâhi bir din olarak sunmaktadır. Tarihin belli zaman aralıklarında gönderilen her peygamber, kendinden önceki ilâhi kökenli dinleri tasdik ederken, kendisinden sonra gelecek ve aynı kutlu zincirin bir halkasını teşkil edecek dinin de müjdesini vermiştir. (Atalay, 1999, 189). Nitekim Allah Teâlâ Mü'minûn suresinde şöyle buyurmuştur:

“Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyiniz ve iyi ameller işleyiniz. Doğrusu ben, sizin yaptığımız şeyleri tamamen bilirim. Şüphesiz bu (İslâm) tek bir din olarak sizin dininizdir. Ben de Rabbinizim. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının.” (el-Mü'minûn 23/51-52)

Bu âyete göre çeşitli dinlerde zaman ve şartların değişmesine paralel olarak bazı uygulama farklılıkları olmuşsa da bütün peygamberler tertemiz nimetlerden yiyip içmek ve güzel işler yapmakta birleşmişlerdir. Ayrıca şeriatler farklı olsa da tevhid inancında ve Allah'a saygı duyup isyandan sakınmakta da birleşmişlerdir. (Râzî, 1420/2000, 23/281-282). Bu özellikler bütün dinlerde ortak ve mutlaklıdır. Daha sonra gelen âyetin bildirdiğine göre –bu temel ilkelere rağmen– zaman zaman insanlar arasındaki bu inanç birliği bozulmuş; çeşitli ümmetler değişik dinler, inançlar, kitaplar türetmişler; her zümre kendi benimsediği inancı, tuttuğu yolu en doğrusu olarak kabul edip kendisinin kazandığını, diğerlerinin kaybettiğini düşünmüştür. (Karaman vd, 2007, 2/287). Bu durum şu âyette açık belirtilmiştir:

“Andolsun biz, her ümmete, "Allah'a kulluk edin, tâğûttan kaçın" diye peygamber gönderdik. Allah onlardan kimini doğru yola iletti, onlardan kimine de (kendi iradeleri sebebiyle) sapıklık hak oldu. Şimdi yeryüzünde dolaşın da peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün”. (en-Nahl 16/36).

“Tâgut” hakkı tanımayıp azan ve sapan her kişiye ve her güce veya Allah’tan başka tanrı edinilen şeylere verilen addır. Azgın ve sapkın olması sebebiyle şeytana da tâgut denilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de tâgut kelimesi insanlar tarafından ilâh edinilmiş bütün bâtil tanrıları; insanların Allah Teâlâ’ya isyan etmelerine sebep olan, görünür ve görünmez varlıkları; insanlık tarihi boyunca hakkı bâtil, bâtili hak gösterme gayretkeşliğini yansıtan, bütün küfür ve ilhâd faaliyetlerini ifade eden bir terim olarak kullanılır. Elmalılı, ts., 170-171; Mevdûdî, 1996; 1/202; Karaman vd, 2007, 2/300. Allah geniş insan topluluklarından oluşan her millete bir elçi göndermiştir; bunun da gayesi sadece âyetteki öz ifadesiyle, “Allah’a kulluk edip tağuttan uzak durmak”tır. Çünkü dinin özü ve peygamberler gönderilmesinin ana gayesi tevhiddir; kulluğun özü de Allah’ın birliği ilkesini zedeleyecek her türlü inanç, düşünce ve davranıştan titizlikle kaçınmaktır. Allah’ın peygamberler gönderdiği milletlerden kimi, peygamberlerinin kendilerine duyurduğu ilâhî hakikatler karşısında iyi niyetli ve ön yargısız tutumları sayesinde Allah’ın hidâyetine mazhar olmuş; kimi de–bir kısım Mekke putperestlerinin yaptıkları gibi– daha baştan peygamber ve vahiy karşısında sergiledikleri inkârcı, inatçı ve uzlaşmaz tutumları yüzünden yanlış yolda kalmışlardır. (Karaman vd, 2007, 3/396).

Dinlerin kaynak birliği bilgisi gayrimüslime hoşgörölü bakışta olumlu neticeler doğurmuştur.

2.3. Kur’ân’da Gayrimüslimle Birlikte Yaşamın Ahlakî Temelleri

Kur’ân’da sosyal hayatın temelini teşkil eden *adalet*, *ahde vefa* ve *iyilik ve merhamet* gibi değerlere sıklıkla vurgu yapılır. Müslümanlar arası iç ilişkilerin sağlam yürümesini temin eden bu değerlerin gayrimüslimle ilgili olarak ayrıca vurgulanması, gayrimüslimle iyi ilişkilerin arka planında yer alan önemli etkenlerdir. Ayrıca dinde zorlama olmadığının âyetle belirtilmesi de Müslümanları uyarıcı olmuştur. Şimdi bu temel değerlere ilgili âyetlerin desteğinde bakalım.

2.3.1. Adalet

Adalet sosyal hayatın en önemli denge unsuru ve teminatıdır. Kur’ân âyetleriyle Müslüman topluma kendi iç meselelerinde adaleti gerçekleştirmeleri için pek çok emir ve tavsiye gelmiştir. Bunlar arasında bizzat gayrimüslime yönelik emir ve tavsiyeler de bulunmaktadır. Örneğin şahitlikle ilgili aşağıya metnini aldığımız âyetle düşman bir toplumla ilgili olsa bile adaletten ayrılmamaları Müslümanlara emredilmektedir.

“Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, takvâya daha yakındır. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberkırla haberdardır.” (el-Maide 5/8)

Yukarıdaki âyetin müminlere düşman topluluklara dahi adaletle muamele etmeyi emretmesi, ayrıca bu davranışın *takvâ* erdemıyla ilintilenmesi son derece önemlidir. Çünkü Müslüman’ın hayatta en büyük gayesi olması beklenen *takvâya* erişmede bir basamak da bütün insanlara dost düşman ayırmadan uygulanan adalettir. Bu emir ve tavsiyeler elbette Müslümanların gayrimüslime davranışlarında hayat bulmuştur.

2.3.2. Sözde Durma/ Anlaşmalara Riâyet/ Ahıt

Ahde vefa Kur'an'ın önemle üzerinde durduğu hususlardan biridir. Allah Teâlâ son kitabı yüce Kur'an'ı Muhammed'ül- Emin olarak lakaplanmış, emanetlere sadakati ve ahde vefasıyla tanınan birine indirmiş, onun bu vasfı Kur'an'ın benimsenip kabul edilmesinde önemli rol oynamıştır. Allah Teâlâ Müslümanlara sadece iç ilişkilerinde değil yabancılarla yapılan anlaşmalarda da sözlerinde durmayı emretmektedir. Allah Teâlâ bir âyetinde şöyle buyurur:

“Antlaşma yaptığımız zaman, Allah'a karşı verdiğimiz sözü yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı bilir. Bir topluluk diğer bir topluluktan daha (güçlü ve) çoktur diye yeminlerinizi aranızda bir bile ve fesat sebebi yaparak, ipliğini iyice eğirip büktükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın. Allah bununla sizi ancak imtihan eder. Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri kıyamet günü size elbette açıklayacaktır.” (en-Nahl 16/91-92)

Müslüman bir anlaşma yaptığında sözünde durmalıdır. Âyette “Allah'a söz verme” şeklinde ifade edilmesi bunların ahlâk ve hukuk bakımından olduğu kadar dinî bakımdan da bağlayıcı olduğunu ve Allah katında sorumluluğu gerektirdiğini gösterir. Aynı şekilde yeminlerin bağlayıcılığı da önemle vurgulanmakta olup âyetin son cümlesi insanlara bu konulardaki sorumluluğu hatırlatan önemli bir uyarı anlamı taşımaktadır. İkinci âyetteki teşbih, yemine sadakat göstermenin sadece dinî bir hüküm değil aynı zamanda aklın da bir gereği olduğuna işaret eder. Çünkü objektif ahlâk ölçülerini kişisel çıkarların üstünde tutan selim tabiatlı insan, bir kimsenin tutmayacağı halde yemin etmesini mantıksal bir çelişki olarak görür. Âyet, teorik olarak yanlış sayılsa bile pratikte sıkça rastlanan “Güçlü olan yeminini bozabilir, verdiği sözü yerine getirmeyebilir” şeklindeki aldatmacı anlayışı özellikle yadırgamakta ve yasaklamaktadır. (Karaman vd., 2007, 3/436-437).

Yine bu bağlamda Tevbe suresinde Mekke'nin fethinden sonra anlaşmalarını bozan müşriklere verilen ültimatoma da hatırlamak uygun olur. Tevbe suresinde anlaşmalarını tek taraflı bozanlara sert hükümler açıklanırken, anlaşmalarına sadık olanlar şu ifadelerle istisna edilmiştir:

“Ancak Allah'a ortak koşanlardan, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz, sonra da antlaşmalarında size karşı hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiç kimseye yardım etmemiş olanlar, bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah, takvâ sahiblerini sever.” (et-Tevbe 9/3)

Bu âyette anlaşmalarına sadık kalanlara gösterilecek sadakat *takvâ*dan olduğu bildirilmiştir. Müslüman muhatabı gayrimüslim de olsa düzgün davranmak zorundadır. Çünkü ancak böylelikle *takvâ*ya erişecektir.

2.3.3. İyilik ve Merhamet

İslam'ın gayrimüslime karşı hoşgörü ve merhameti bizzat kendileri tarafından çeşitli vesilelerle itiraf edilmiştir. (Çiçek, 2008, 24-27). Kur'an'da savaş hali dışında Müslüman olmayan kimselere iyilik teşvik edilmiştir.

“Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah âdil davrananları sever.” (el-Mumtehine 60/8)

Âyetin nüzul sebebi olarak Mekke'nin fethiyle alakalı olarak olaylar zikredilse de âyetin anlamı nüzûl sebebi ile alakalı dar bir kapsamda değerlendirilemez. Âyetin kapsamı başlangıçta yer alan olumsuz nitelikler dışında, hangi dine mensup ve hangi etnik kökenden olursa olsun herkesi kapsar. (Taberî, 1420/2000, 23/324; Elmalılı, ts., 7/550) Bu durumda uluslararası toplumun bütün üyeleri ile iyilik ve adalet esasına dayalı ilişkiler kurulabilir. Bu hükümle ilgili nesih iddialarının da dayanağı yoktur. (Derveze, 1383/1963, 9/278).

İslam barış dinidir. Bu ilke İslam'ın devletlerarası hukukunun da temelidir. Buna göre İslam ile insanlar arasında barış hali değişmeyen temel tutumdur. Bu hal ve tutum savaş açılması ve bu savaşa karşılık verilmesinin zorunlu olması veya anlaşma yapıldıktan sonra ihanet edilmesi durumları dışında değişmez. (Kutub, 1412/1991, 6/3544).

Bu âyetlerde Kur'ân'ın, uluslararası ilişkilerde hemen herkesin mâkul ve ikna edici bulacağı bir temel düstur getirdiği görülmektedir. Şöyle ki, aslolan barış halidir ve dostane ilişkilerin sağlıklı yürüyebilmesi için şu iki şarta titizlikle uyulması gerekir: a) İyi niyetli olma ve bunun ilişkilere yansıtılması, b) Bu alanda yapılacak düzenleme ve uygulamalarda, aynı şekilde herhangi bir ihtilâf çıkması durumunda adalet ve hakkaniyetin esas alınması. İstisnaî olan hasmane ilişkiler içine girmenin gerekçesi ise karşı tarafın din özgürlüğünü ortadan kaldırmaya yönelik savaş ilân etmesi ve ülke güvenliğini tehdit eden fiilî davranış ortaya koyması şeklinde özetlenmiştir. Dikkat edilirse Kur'ân'ın bu konuda ortaya koyduğu esaslar müslümanlara imtiyaz tanıyan veya sübjektif değerlere bağlı ilke ve kurallar olmayıp objektif niteliktedir. (Karaman vd., 2007, 5/315). Bu özellik din farkı gözetmeden mazlumlara yardım için savaşı emreden şu âyet de göze çarpar.

“Siz ne oluyor da, Allah yolunda ve, "Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zâlim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver" diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz?” (en-Nisâ 4/75)

Bu âyetlerin hicret edemeyip Mekke'de kalan mü'minler için indiği bilinmektedir. Fakat hususî bir zamanda inen âyetlerde yüce devamlı ve genel prensipler gözlenmektedir. (Abduh & Rızâ, 2011, 5/211; Elmalılı, ts., 3/29; 1383/1963, 8/168). Müslüman için savaşı meşru kılan iki önemli amaç vardır. a) Allah rızâsını elde etmek, b) Zulmü engelleyip adaleti sağlamak. Allah rızâsı da fayda bakımından kullara dönmektedir. Allah Teâlâ'nın hiçbir şeye ihtiyacı bulunmadığından, O'nun rızâsı için savaşmak, kullarının yararı, din ve vicdan hürriyetinin temini için savaşmaktır. Allah mutlak âdil olduğu ve zerre kadar zulme razı olmadığından “Allah rızâsı için savaşmak” adalet, hukuk ve hakkaniyet uğrunda savaşmaktır. Allah'a ve hak dine inanmayanların da bir tanrıları, baş eğdikleri, itaat ettikleri –maddî, mânevî– bir önderleri olacaktır. Bu önderler Kur'ân'a göre tâguttur, şeytanlardır. Bunlara tâbi olanların savaş amaçları ise hukuk ve adaletin gerçekleşmesi değil, egoizmin tatminidir, zulüm, baskı ve sömürüdür. (Karaman, *Kur'ân Yolu*, 2/95).

2.3.4. Din Hürriyeti

Daha önce Kur'ân'da insanların çeşitli inançlar içinde bulunmalarının yaratılışları gereği olduğu hususu belirtilmişti. Peygamberimize bu bağlamda birçok hatırlatma Kur'ân'da yer alır. Örneğin Mekki sureler içinde yer alan Yunus suresinde şöyle bir ikaz vardır:

“Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mü’min olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?” (Yûnus 10/99)

Bu âyetle evrendeki düzenin ve en üstün kudretin yüce Allah’a ait olduğu hakikatinin daima göz önünde tutulması gerektiği vurgulanmakta, Hz. Peygamber’den, inkârcılıkta direnenler karşısında mâneviyatını bozmaması istenmektedir. Ayrıca bu âyetler, başkalarını zorla imana getirme çabası içine girenlerin kendi iradelerini Allah Teâlâ’nın iradesi üstüne çıkarmaya çalışmak gibi bir yanlışlığa düşmüş olacakları uyarısında bulunmaktadır. (Karaman, 2007, 3/139). Yine Mekkî sureler içinde yer alan Zümer suresinde benzer bir uyarı şu ifadelerle yer alır.

“Ey Muhammed!) Biz sana Kitab’ı (Kur’ân’ı) insanlar için, hak olarak indirdik. Kim doğru yola girerse, kendisi için girmiş olur. Kim de saparsa, ancak kendi aleyhine sapar. Sen onlara vekil değilsin.” (ez-Zümer 39/41)

Fakat Mekkî surelerin hiçbirinde Medine’de inen Bakara suresinde yer alan âyet kadar geniş kapsamlı ve kesin bir ifade yoktur. Sanki Allah Teâlâ, bu konuda son noktayı bu âyetle ortaya koymuştur.

“Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” (el-Bakara 2/256)”

Bu âyet Kur’ân’ın vurguladığı din özgürlüğü ve İslam’ın çağrısı bağlamında evrensel bir ilke içermektedir. Kur’ân bu ilkeyi çeşitli usullarda dile getirmiştir. Burada daha açık daha net ve daha etkileyici bir üslupla vermiştir. Âyetin hükmünün neshedildiği iddiası bu üslup karşısında zayıf kalmaktadır. (Elmalılı, ts., 2/167-169; Tâhir b. Âşûr, 1984, 3/25-28). Çünkü artık doğrunun eğriden ayrıldığı, karışma ihtimalinin kalmadığı açıkça bildirilmiştir. Peygamberimizin hayatından edindiğimiz ipuçları da bizi âyetin hükmünün kesin ve evrensel olduğuna yönlerdirmektedir. (Elmalılı, ts., 2/167-169; Tâhir b. Âşûr, 1984,3/28; Kutup, 1412/1991, 1/291; Derveze, 1383/1963, 6/471; Karaman, 2007, 1/402-406).

Dinde zorlamanın yasaklanması “hakkın bâtıldan açıkça ayrılması” gerçeğine bağlanmıştır. Bu gerçek değişmeyeceğine, Kur’ân ortada bulundukça yeniden hak ile bâtıl birbirine karışır hale gelemeyeceğine göre buna dayalı bulunan hükmün değişmesi de (neshi) söz konusu olamaz. Resûlullah Ehl-i kitap olmayan kâfirlerden de cizye almıştır. Kâfirler barış isterlerse bunun kabul edilmesi emrolunmuştur (Enfâl 8/61). Kâfirlerle savaş emri “fitnenin ortadan kalkması ve dinin Allah için olması” (Enfâl 8/39) gerekçelerine bağlanmıştır. Bakara 2/193 ve Enfâl 8/39. âyetler arasında aynılık söz konusudur. Her iki âyetle de “fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah için oluncaya kadar savaşın” ifadesi geçmektedir. Bu iki âyetle geçen fitne kelimesinin inanca yapılan baskı ve inananlara dinlerinden dönmeleri için yapılan zulüm ve işkence olduğu tesbit edilmiştir. (İşler, 1999, 149). Bu durumda Müslümanlara inanç yüzünden baskı ortadan kalkıncaya ve din yalnızca Allah’ın oluncaya kadar savaşmaları emredilmektedir. Daha önce geçen âyetler ışığında “dinin Allah için olması” bütün insanların İslâm’a girmeleri şeklinde anlaşılmaz; çünkü bu hem yaratılışa hem de Allah’ın iradesine aykırıdır. Hz. Peygamberin uygulamaları böyle bir hedefin olmadığını göstermektedir. Bütün bu naslar, gerçekler ve uygulamalar bir araya getirildiğinde ortaya çıkacak sonuç ve nihâî hüküm şu olmaktadır:

İnsanların zorla din değiştirmeleri hem imkânsız hem de hükümsüzdür, bu sebeple de yasaklanmıştır. Savaş insanları zorla İslâm’a sokmak için değil, din yüzünden baskının ortadan kalkması, din ve vicdan hürriyetinin hayata geçirilmesi, güçlü olanların hukuku çiğnemelerinin engellenmesi içindir. Müslüman olmayanlar bu hak, hukuk ve hürriyet düzenine uydukları müddetçe kendi inançlarında kalma ve onu yaşama hakkına sahiptirler. (Karaman, 2007, 1/406).

Sonuç

Hız. Peygamber hicretinde şehirde meskûn Yahudiler ile “Medine vesikası” ismiyle bilinen bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmayla guruplar kendi iç işlerinde bağımsız, dış tehlikeler karşısında dayanışma içinde oldular. Din ve vicdan hürriyeti, can mal namus güvenliği hukukî güvence altına alındı. Fakat gerek Yahudilerden bazılarının anlaşmayı bozup ihanet etmeleri, gerekse İslam devletinin sınırlarının genişlemesi sonucunda Yahudilerin yanı sıra, Hristiyan ve Mecusilerin yoğunlukta bulunduğu bölgelerin de İslam devletine dahil olmasıyla anlaşma daha sonra kısmen revize edilmiştir. Bu yeni durumda gayrimüslimlere Müslümanların hakimiyetinde ve onlar tarafından korunan bir kitle statüsü verilmiştir. Zimmi olarak değerlendirilen bu insanlar her türlü saldırılardan korunuyor, kendilerine tam bir dini hürriyet tanınıyor, ancak buna mukabil Müslüman devlete “cizye” denilen vergiyi ödemeleri gerekiyordu. Hız. Peygamber bu insanların haklarına çok önem vermiş, Veda Hutbesinde dahi bu konuya dikkat çekerek, onlara hiçbir şekilde haksızlık yapılmamasını emretmiştir.

Hız. Peygamber’den sonra dört halife döneminde de yeni fethedilen bölgelerdeki gayrimüslimler için aynı statü devam etmiş, bu insanların haklarına azâmî özen gösterilmiştir. Daha sonra Emevî ve Abbasîler döneminde ve onların ardından kurulan irili ufaklı Müslüman devletlerin hepsinde aynı statü ve aynı hassasiyet ufak tefek değişikliklerle aynen devam etmiştir. Anadolu Selçuklularını araştıran bir Rus Türkolog, gayrimüslime karşı gösterilen hoşgörüyü açıklamakta yetersiz kaldığını açıkça itiraf etmiştir. Osmanlı Devleti, istimâlet politikası, emân kurumu ve adalet anlayışı ile şekillendirdiği yaklaşımını, selefi olan Türk İslam devletlerinden bir adım ileri götürerek, “millet sistemi” adı verilen teşkilatlanmayı gerçekleştirmiştir.

Hız. Peygamber’in öğüt ve uygulamaları ile şekillenen Müslümanların gayrimüslim usurlara gösterdikleri bu anlayış ve hoşgörünün temellerini Kur’ân’da aramak gerekir. Öncelikle Kur’ân’ın insana bakışı geniş bir yelpazede bütün insanları kucaklamaktadır. Kur’ân’a göre tüm insanların atası birdir. Renklerinin ve dillerinin ayrı oluşu Allah’ın âyetlerinden olup bir ayrıcalık oluşturmaz. Milletler halinde bulunmaları ancak tanışıp kaynaşmaları içindir. Üstünlük unsuru değildir. Aslında insanların mensup oldukları tüm semâvî dinlerin kaynağı bir olup, çeşitli inanışlar üzere bulunmaları Allah’ın iradesi dahilindedir. Allah bu duruma müdahaleden de hoşlanmaz. Dilediği takdirde güçlük olmaksızın tüm insanları tek din üzere birleştirebileceğini ihtar ederek, inanca baskıyı yasaklar. İlave olarak hangi dinden olursa olsun ihanet ve düşmanlık üzere olmadığı sürece bütün insanlara adalet, ahde vefa, iyilik ve merhamet emredilmiştir. Mü’minin bu konuda gösterdiği hassasiyet nihaî hedef *takvâya* erişmede bir merhaleidir. Cennet ise ancak *takvâ* sahipleri için vadedilen bir mükafattır.

Gerek İslam’ın ortaya koyduğu insan ve din anlayışı, gerekse gayrimüslim usurlara gösterilen düzgün davranışın ve yapılan iyiliklerin cennetle mükafatlanmış olması Müslümanları bu milletlere karşı güzel muameleye teşvik etmiştir. Böylelikle Hız. Peygamber’in tavsiyeleri ve uygulamaları her

dönemde mevcut İslam topluluklarında uygulama zemini bulmuş ve bu konuda Müslümanlar için güzel bir karne oluşmuştur.

Üzücü olan dini farklı olanlara gösterilen hoşgörü ve müsamahanın, aynı dinde farklı görüşte kardeşlere gösterilememesidir. Oysa Kur'ân'da Müslüman toplumun iç ilişkilerini düzenleyen, tam bir kardeşlik ortamı oluşturacak tavsiyeler de mevcuttur. Kur'ân âyetleri Müslümanları dayanışma ve muhabbette, birliğe ve beraberliğe davet etmektedir. Hz. Peygamber'in de bu konuda pek çok uyarısı vardır. Ne oldu da gayrimüslim karnemizdeki üstün başarıyı Müslüman kardeşimiz için gösteremedik. Bu konu üzerine çok düşünmeli çıkış için projeler üretmeliyiz. Gayrimüslim karnemizdeki başarı bizi kendi içimizde de iyiliği ve hoşgörüyü yaymak için motive edebilir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed & Rızâ, Muhammed Reşîd. *Tefsîru'l-Menâr*. Çev. Mehmet Erdoğan vd., 14 Cilt. İstanbul: Ekin Yayınları, 2011.
- Aksu, Ali. "Emevîler Döneminde Sosyal Tabakalar". *İstem Dergisi* 4/8 (Konya 2006), 63-81.
- Atalay, Orhan. *Doğu ve Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama*. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, 1999.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler*. Çev. Yıdız Mohan. İstanbul: E Yayınları, 1979.
- Çiçek, Halil. *Farklı Kültürlerin Birlikte Yaşama Formülü*. İstanbul: Beyan yayınları, 2008.
- Derzeze, İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, 1383.
- DİA. "Uşûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/260-263. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Erkal, Mehmet. "Cizye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/42-45. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Erul, Bünyamin. "Veda Hutbesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/591-593. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. Çev. Cahit Koytak & Ahmet Ertürk. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 3/1057.
- Gordlevski, Vladimir Aleksandroviç. *Anadolu Selçuklu Devleti*. Çev. Azer Yaran. Ankara: Onur Yayınları, 1988.
- Güneş, Gülcan Avcı. "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı". *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*. 1/2 (2015), 1-30.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. Çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İşler, Emrullah. "Fitne Katilden Beter mi? -Fitne Kelimesi ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu-". *İslâmiyât*. 2/2 (İslâm ve Demokrasi özel sayısı 1999),137-153.
- Kallek, Cengiz. "Harac". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/71-88. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Karaman, Hayreddin vd.. *Kur'an Yolu*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Kutub, Seyyid. *fî Zılâli'l-Kur'an*. 6 Cilt. Beyrut-Kahire: Dâru's-şurûk, 7. Basım. 1412.
- Mevdûdî. Tefhîmu'l-Kur'an. Çev. Muhammed Han Kayani vd.. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Mukâtil b. Suleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*. Nşr. Ahmed Ferîd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.
- Özkan, Mustafa. "Medine Vesikası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2: 212-215. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an-ı Kerim Mealî*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.
- Râzî, Fahreddin. *Mefatihul-Gayb*. 3. Baskı. 32 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "İlk Dönem İslam Toplumunda Gayrimüslimlerin Yeri: Haklar ve Hoşgörü". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 22 (2010): 99-124.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli 'Âyi'l-Kur'an*. Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. 26 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Uludağ, Süleyman. “Takvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/484-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Ural, A. Ali. “Kardeşime Mektup”. *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı*. Ankara: DİB Yayınları, 2015.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Feza Gazetecilik, ts.

Yıldız, Hakkı Dursun. *Büyük İslam Tarihi*. 14 Cilt. İstanbul: Çağ Yayınları. 1989.

Tabiinden Ebu Huzeyfe Diye Meşhur Olan Musa B. Mesud'un Hayati

Asmaa Younis¹

¹ Dr. Öğretim. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakùltesi, temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Ana Dilinin Etkisine Dair Bir İnceleme¹

Murat Yiğit²

Muhammed Hasan Çakır³

Giriş

Küreselleşen dünyada uluslararası iletişim ve kültürel etkileşim gerçekliğinde ana dili dışında yabancı bir dili öğrenmek neredeyse bir zorundalık halini almıştır. Bu bağlamda yabancı dil öğretiminin dünyada olduğu gibi Türkiye’de de önemli bir gündem maddesi olduğu bilinmektedir. Türkiye’nin gönül coğrafyası olarak adlandırdığı topraklarda yaşayan insanlarla geçmişten gelen kültürel bağları muhafaza etmek istemesi adına yürüttüğü kültürel diplomasi ve bulunduğu coğrafyadaki iç savaşlar, yoksulluk nedeniyle birçok göçmeni bünyesinde barındırması; yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi sürecini ön plana çıkarmıştır.

Ana dili, TDK’ye göre; “çocuğun ailesinden ve içinde yaşadığı topluluktan edindiği dil şeklinde tanımlanmaktadır.” Aksan ise Ana dili, “başlangıçta anneden ve yakın aile çevresinden daha sonra da ilişkili bulunulan çevreden öğrenilen, insanın bilinçaltına inen ve bireylerin toplumla en güçlü bağlarını oluşturan dildir” (Aksan, 2003: 81) şeklinde tanımlamaktadır. Tanımlardan hareketle ana dilinin, bir milletin sahip olduğu özelliklerin yansıması olduğu düşünülebilir. Dil edinimi ise, öncelikle dilin işleyişini ve anlamsal boyutunu algılamakla gerçekleşir. Böylece, çocuk ana dilindeki yapısal işleyişe göre (özne-nesne-yüklem) anlamlı cümleler kurmaya başlar. Ana dili dışında ikinci bir dil öğrenme durumu çocuk için daha kolay olacaktır. Zira, çocuğun ana dili edinme sürecinde elde ettiği dilsel tecrübe yeni öğrenmeye başladığı dili olumlu yönde etkileyecektir (Şavlı, 2009: 180). Yabancı dil öğrencisinin mensup olduğu kaynak kültür içinde şekillenen ana dili durumunun yabancı dil olarak Türkçe öğretimi (YTÖ) sürecini temelden etkileyebileceğine dair bilimsel çalışmalar bulunmaktadır. Jin’e (Akt. Şevik, 2007) göre; son yıllarda dil eğitimi literatüründe öne çıkan konuların başında; iki dilli (bilingual) yabancı dil eğitimidir ve bu görüş öğrencilerin ana dillerinin, ikinci dil veya yabancı dil öğretimini kolaylaştırdığı savını temel almaktadır.

¹ Bu çalışma, 4-8 Mayıs 2020 tarihinde Ankara’da yapılan 2. Uluslararası Multidisipliner Sosyal Bilimler Kongresinde (ICMUSS-2020) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Murat Yiğit, Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, muratyigit06@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7487-0007

³ Muhammed Hasan Çakır, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, hasancakir335@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4787-914X

Her dil bir kültürle doğar, büyür ve gelişir. Dolayısıyla onu oluşturan insanların geçmişten günümüze her türlü yaşam biçimini de içinde barındırır. Ana dilin kendine özgü kültürel gerçekliği, yaşam felsefesi, değerleri vardır. Bir toplumun özünden gelen temel değerler; heyecan, mutluluk, sevinç, korku, inanç ve endişe ana dilinin kendine özgü bağlamında yoğrularak iletişim döngüsüne girer (Alpar, 2013: 99). Bu bağlamda hem ana dilde hem de hedeflenen ikinci dilde toplumun değerlerini ve yaşama biçimini bilmenin dil öğrenme noktasında önemli olduğu düşünülebilir. Bireyin ikinci bir dil öğrenirken karşılaştığı en önemli problem, kendi ana diliyle ilgili olarak yaşadığı olumsuz aktarımlardır. Ancak bireyin sahip olduğu ana dili ile öğrenmek istediği dilin birbirine benzemesi hedef dili öğrenirken daha rahat öğrenilmesini sağlayabilmektedir (Başkan, 2006). Başka bir deyişle, dil öğrenen bireylerin sahip olduğu dilin yapısal özelliklerinin, hedef dil ile benzerlik ve farklılık göstermesinin dil öğretiminin etkileyeceği düşünülebilir.

YTÖ'de ana dilinin etkisi hususunda önemli noktalardan birisi de şüphesiz söz varlığıdır. Bireyin ana dilinde sahip olduğu kelime dağarcığının geniş olması, ikinci bir dili daha kolay öğrenmesini sağlayacaktır (Soral, 2009). Başka bir deyişle, bireyin öğrenmeye çalıştığı yabancı/ikinci dille ilgili ana dili düzeyinde sahip olduğu kelime hazinesinin durumu; hedef dilin kültürel kodlarının algılamasını ve dil becerilerinin etkin olarak kullanımını etkileyecektir.

Farklı diller arasındaki ortaklıklar, yakınlıklar ve ödünçleme ilişkisi diller arasında yapılacak transferin niteliğini de belirler. Birbirine yakın, iç içe yaşamış milletlerin dilleri büyük oranda söz varlığı benzerliği sağlayarak öğrenenler için oldukça avantaj yaratır (Alyılmaz, 2018: 2457). Ülkemizin tarihi ve sahip olduğu coğrafya sebebiyle birçok milletle kültürel ve dilsel etkileşime girdiği bilinmektedir. Bu durum, Türkçe ve dünyadaki birçok dilde ortaklıklar olması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Türkçenin etki sahası kelime anlamında oldukça geniştir. Bu bağlamda birçok farklı millete sahip yabancı öğrencinin, Türkçe öğrenirken kendi ana dilleri ile Türkçenin müştereklerinden yararlanabileceği düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırmanın bu kısmında araştırma modeli, çalışma grubu, verilerin toplanması ve analizi başlıklarına yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. “nitel araştırmayı, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel bilgi toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya

konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlamak mümkündür” (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

“Nitel yöntemlerden en sık kullanılanı görüşmedir. Görüşme insanların perspektiflerini, tecrübelerini, duygularını ve algılarını ortaya koymada kullanılan oldukça güçlü bir yöntemdir” (Bogdan ve Biklen, 1992’den Akt. Yıldırım, 1999:10). Görüşme teknikleri içerisinde yer alan yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği, “analizlerin kolaylığı, görüşülene kendini ifade etme imkânı, gerektiğinde derinlemesine bilgi sağlama gibi avantajları” (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012:152). olması sebebiyle tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, Ankara ili içerisinde yer alan bazı özel yabancılara Türkçe öğretimi kursları ve Çankaya Halk Eğitim Merkezinde, B1 ve üstü dil seviyesinde öğrenim gören 41 yabancı öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin demografik özellikleri şu şekildedir:

Tablo 1. Çalışma Grubu Öğrencilerinin Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Erkek	Kadın					
(f)	21	20					
Yaş	0-18	19-25	26-36	37-47	47+		
(f)	4	11	13	6	7		
Türkiye’de Bulunma Süresi(yıl)	0-1	1-2	2-3	3-4	4+		
(f)	13	6	7	3	12		
Türkçe Öğrenme Süresi / Yıl	0-1	1-2	2-3	3-4	4+		
(f)	22	19	*	*	*		
Ana dili	Arapça	Farsça	Rusça	Almanca	Türkmençe	Özbekçe	Peştunce
(f)	13	16	5	1	1	3	2
Türkçe Seviyesi	A1	A2	B1	B2	C1	C2	
(f)	*	*	33	1	5	2	

Yukarıda verilen tabloda, çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin demografik özellikleri yer almaktadır. Bu tablodan hareketle öğrencilerin 21'inin erkek, 20'sinin ise kadın olduğu görülmektedir. Öte yandan, öğrencilerin yaşları incelendiğinde; 4'ünün 0-18 yaş, 11'inin 19-25, 13'ünün 26-36, 6'sının 37-47 ve 7 öğrencinin ise 47 yaş ve üstünde olduğu; öğrencilerin Türkiye'de bulunma sürelerine bakıldığında; 13'ünün 0-1 yıl, 6'sının 1-2 yıl, 7'sinin 2-3 yıl, 3'ünün 3-4 yıl arası ve 12'sinin ise 4 ve üzeri yıldan beri Türkiye'de yaşadıkları; ayrıca öğrencilerin, 22'sinin 0-1 yıl, 19'unun 1-2 yıl yıldan beri Türkçe öğrendikleri tespit edilmiştir. 2-3, 3-4 ve 4 üstü yıldan beri Türkçe öğrenen öğrencilere ise rastlanılmamıştır. Bu verilerden hareketle öğrencilerin birçoğunun 1 ve üzeri yıldan beri Türkiye'de yaşamalarına rağmen son 1 ve 2 yıl içerisinde Türkçe öğrenmeye başladıkları söylenebilir. Ana dili verilerinden hareketle; öğrencilerin 7 farklı ana dile sahip olduğu görülmektedir. Bu öğrencilerin, 16'sının Farsça, 13'ünün Arapça, 5'inin Rusça, 3'ünün Özbekçe, 2'sinin Peştunce, 1'inin Almanca ve 1'inin de Türkmence anadiline sahip olduğu anlaşılmıştır. Öğrencilerin Türkçe seviyeleri incelendiğinde ise, 33'ünün B1, 1'inin B2, 5'inin C1 ve 2'sinin C2 seviyesinde dil yeterliğinde olduğu tespit edilmiştir.

Verilerin Toplanması

Yapılan çalışmada, ana dilinin Türkçe öğrenme becerisine yönelik etkisiyle ilgili görüşler almak için yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilere yönelik, yarı-yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. “Görüşme sayesinde görüşülenlerin anlam dünyaları, duygu ve düşünceleri anlaşılabilir ve daha derin bilgi edinilir” (Kuş, 2012). Görüşme formları hazırlanırken uzman görüşüne başvurulmuştur. Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra görüşme formları yazılı olarak öğrencilere uygulanmıştır. Araştırma yapılacak kurumlardan, araştırma öncesi gerekli izinler alınmıştır. İzinler alındıktan sonra öğrencilerin yazılı olarak görüşleri alınmıştır. Ayrıca araştırmacı tarafından katılımcılara, bilgilerinin kimseyle paylaşılmayacağı iletilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada, yabancı öğrencilerin görüşleri nitel araştırma analiz tekniklerinden, içerik analizi ile incelenmiştir. İçerik analizi elde edilen verilerin daha derinlemesine işlenmesini gerektirir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). İçerik analizi aşamasında öncelikle araştırmacı araştırma konusuyla ilgili sınıflandırmalar yapmaktadır. Daha sonra araştırmacı, incelemiş olduğu veri setinden elde ettiği; sözcük, cümle ya da görselleri saymaktadır. Kategorilere ayırma aşamasında araştırmacı dikkatli olmalı, yani aynı veri seti üzerinde benzer araştırma yürütmeyi planlayan başka araştırmacıların aynı sonuçlara ulaşabileceği türden tutarlı bir yol izlemelidir (Silverman, 2001'den Akt. Özdemir, 2010).

Araştırmada elde edilen veriler bilimsel araştırma yayın etiklerine göre analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Ayrıca, sayısal veriler tablo şeklinde yansıtılmış ve sayısal veriler öğrencilerin ifadeleriyle desteklenmiştir. Ayrıca etik ilkeler doğrultusunda öğrenci görüşleri; Ö1 (Öğrenci 1), Ö2 (Öğrenci 2) gibi kodlanmıştır. Öğrenci görüşleri verilirken yapılan yazım yanlışları düzeltilmemiş, öğrencilerin bizzat görüşü olduğunu belirtmek adına tırnak içerisinde verilmiştir. Ayrıca araştırmaya katılan öğrencilerin görüşlerinin çok çeşitli olmasından dolayı görüşler tabloda verilirken frekans(f) kısaltma harfi kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın bu bölümünde Türkçe öğrenen öğrencilerin ana dilinin Türkçe öğretimine etkisine dair görüşleri incelenmiş ve bu görüşler sırasıyla belirtilmiştir. Elde edilen verilerden hareketle şu bulgulara ulaşılmıştır:

Tablo 2. Türkçede Yaşanan Dil Sürçmesi ve Telaffuz Sorunlarına Dair Öğrenci Görüşleri

Dil Sürçmesi ve Telaffuz Sorunu Yaşarım	(f) Örnek/Harfler	(f)
Evet	35 -a	3
Hayır	6 -c	1
	-e	7
	-ğ	6
	-ı	10
	-i	11
	-j	1
	-u	6
	-ü	14
	-ö	11

Yukarıdaki tabloda öğrencilerin, Türkçe öğrenirken dil sürçmesi ve telaffuz noktasında yaşadıkları sorunlara dair görüşlerine yer verilmiştir. Tablodan hareketle öğrencilerin genelinin dil sürçmesi ve telaffuz konusunda problem yaşadıkları görülmektedir. Öğrencilerin en çok “-ü, -o, -ö, -ı, -i” sesli harflerinde problem yaşadıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan, “-a, -e,-u, -ğ, -c ve -j” harflerinde de telaffuz ve dil sürçmesi noktasında problem yaşadıkları dikkat çekmektedir. Ayrıca öğrencilerin hemen

hemen hepsinin birden fazla harfte problem yaşadığı ve bu harflerin de özellikle sesli harfler ve –ğ harf olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun en büyük sebebi olarak öğrencilerin birçoğunun Arapça ve Farsça alfabeleri kullanması ve bu alfabelerde Türkçeye göre daha az sesli harfin yer alması düşünülebilir. Öte yandan, yine bu sebepten dolayı ana dilinde kullandığı alfabede, Türkçeye göre az sesli harf bulunan öğrencilerin, Türkçede ki sesli harfleri öğrenirken zorlandıkları yargısına ulaşılabilir. Diğer taraftan, 6 öğrencinin ise telaffuz ve dil süreci konusunda problem yaşamadığı görülmektedir. Bu verilerden hareketle bu soru özelinde ana dilinin, Türkçe öğrenmeyi daha çok olumsuz olarak etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö12: “Evet, yumuşak g (ğ) ve (ı) (noktasız)”

Ö14: “Evet, a ı o u e i ü ö bir az zor (ğ) çok edemiyorum.”

Ö19: “Evet çok, ü ö harfı telafüz edemiyorum.”

Ö24: “Evet çok, (e, i, ü, u, o, ö, ğ, ı).”

Ö31: “Evet. c ve j karışıyor bazen.”

Tablo 3. Hangi Sözlüğü Kullandıklarına Dair Öğrenci Görüşleri

Öğrencilerin Kullandıkları Sözlükler	(f)
Türk Dili Sözlüğü	8
Arapça-Türkçe	10
Farsça-Türkçe	16
İngilizce-Türkçe	4
Rusça-Türkçe	3
Almanca-Türkçe	1
Google Translate	2

Tablo 3’ te öğrencilerin, hangi sözlüğü kullandıklarına dair görüşlere yer verilmiştir. Bu verilerden hareketle öğrencilerin Türkçe öğrenirken 7 farklı sözlük kullandıkları görülmektedir. Sözlük kullanım tercihlerine bakıldığında; en yüksek tercih oranının 16 öğrenciyle Farsça-Türkçe sözlükte olduğu tespit edilmiştir. Farsça-Türkçe sözlükten sonra en çok kullanılan sözlüklerin sırasıyla; Arapça-Türkçe, Türk Dili Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, Rusça-Türkçe ve Almanca-Türkçe sözlükleri olduğu görülmüştür. Ayrıca 2 öğrencinin “google translate” cevabı dikkat çekmektedir. Farsça-Türkçe sözlüğü tercih eden

öğrencilerin neredeyse hepsinin Afganistan ve İran kökenli öğrenciler olduğu görülmüştür. İranlı öğrencilerin İran’da resmi dil olarak Farsça kullanıldığı için bu sözlüğü tercih ettikleri söylenebilir. Ülkelerinde Farsçanın yaygın bir dil olarak kullanılması Afganlı öğrencilerin sözlük tercihinde etkili olmuştur. Ayrıca çalışma grubunda; ana dili İngilizce olmadığı ya da ülkelerinde yaygın olarak konuşulan bir dil olmadığı halde öğrencilerin 4’ ünün İngilizce-Türkçe yanıtını verdiği gözlemlenmiştir. Bu öğrencilerin İngilizce-Türkçe sözlüğü tercih etme nedeninin iki dillik olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Genel anlamda öğrencilerin Türkçe öğrenirken, ana dili ya da ülkesinde konuşulan yaygın dile göre sözlük kullandığı yargısına ulaşılabilir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şöyledir:

Ö2: “TURKÇE-Farsçe”

Ö6: “Türkçe-rusça sözlüğü”

Ö12: “Türkçe-Arapça/İngilizce”

Ö15: “Türkçe-arabça”

Ö17: “Türkçe Türkçe dil sözlüğü”

Ö33: “Almanca sözlüğü kullanıyorum.”

Ö36: “Google translate”

Tablo 4. Türkçe Konuşurken Başka Bir Dilden Kelime Alınması ve Bu Dilin Hangi Dil Olduğuna Dair Öğrenci Görüşleri

Başka Bir Dilden Kelime Alırım	(f)	Diller	(f)
Evet	37	Farsça	13
Hayır	4	Arapça	10
		İngilizce	6
		Fransızca	1
		Rusça	4
		Özbekçe	2
		Türkmence	1

Yukarıdaki tabloda öğrencilerin, Türkçe konuşurken başka dilden yaptığı alıntılama ve bu dilin hangi dil olduğu hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Tablodan hareketle öğrencilerin nerdeyse tamamının Türkçe konuşurken başka bir dilden kelime aldığı görülmektedir. Bu bağlamda araştırmaya katılan öğrencilerin Türkçe konuşurken en fazla Farsça ve Arapça’tan kelime aldıkları tespit edilmiştir. Bu

diller haricinde, İngilizce, Fransızca, Rusça, Özbekçe, Türkmençe dillerinden de öğrencilerin kelime kullandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 4 öğrenci, Türkçe konuşurken başka bir dilden kelime kullanmadıklarını belirtmiştir. Verilerden hareketle öğrencilerin ait olduğu milletlerin resmi dili ve konuştukları ana dili hususiyetiyle, Türkçe konuşurken başka bir dilden kelime aldıkları saptanabilir.

Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö5: “Evet. Arabça kelime Alıyorum”

Ö8: “Rusça”

Ö12: “Evet Arapça/İngilizce”

Ö14: “Evet Farsçe”

Ö28: “Evet, İngilizce, Rusça”

Ö30: “Türkmençe ve Arapça”

Ö36: “Özbekçe”

Ö37: “Evet Fransızca”

Tablo 5. Ana Dilinin Türkçe Alfabe Öğretimine Etkilerine Dair Öğrenci Görüşleri

Ana Dilinin Türkçe Alfabe Öğrenimine Etkisi	(f)	Sebeup	(f)
Olumlu	13	Alfabelerin benzer olması	6
Olumsuz	11	İki alfabeyide biliyorum	4
Etkisi Yok	17	Problem yaşamadım	7
		Alfabelerin farklı olması	8
		Yanlış kelime telaffuzu	2
		Dili en iyi şekilde öğrenmeye çalışıyorum	1

Tablo 5’te öğrencilerin, ana dilinin Türkçe alfabe öğretimine etkisine dair görüşlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda, 17 öğrencinin alfabenin etkisinin olmadığına dair görüşleri dikkat çekmektedir. Ayrıca ana dilinin alfabe öğretimine etkisi noktasında; 13 öğrencinin olumlu, 11 öğrencinin ise olumsuz görüş bildirdiği görülmektedir. Olumlu görüş bildiren öğrenciler, alfabelerin benzer olması ve iki alfabeyi de bilmeleri gibi nedenlerle bu görüşü savunmaktadır. Olumsuz görüş bildiren öğrencilerin, alfabelerin farklı olması ve kelimeleri yanlış telaffuz etme gibi nedenlerle bu görüşte oldukları tespit edilmiştir. Öte yandan, bir dili öğrenirken problem yaşamadığını belirten öğrencilerin, ana dilinin Türkçe alfabe

öğretimine etkisi olmadığını düşündüğü tespit edilmiştir. Öğrencilerin kullandıkları alfabelerin, Türkçe alfabesine gerek ses gerek şekil olarak yakın olduğu durumlarda öğrencilerin olumlu etkilendiği bilgisine ulaşılırken, farklı olduğu durumlarda öğrencilerin, Türkçe öğrenirken olumsuz etkilendikleri söylenebilir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö3: “Bütün alfabeyi bildiği için zorluk yaşamadım.”

Ö9: “Farsçada alfabe Farklı Zor oldu.”

Ö21: “Alfabe problem yaşamadım.”

Ö27: “Benim için bir etkisi yok çünkü ben bir dili çocuk gibi öğrenmeye çalışıyorum.”

Ö33: “Latin alfabesi kullanıldığı için kolaydı, o yüzden olumsuz etkisi olmadı.”

Ö38: “Yanlış telafuz etme.”

Tablo 6. Ana Dilinin Türkçe Konuşma Becerisine Etkilerine Dair Öğrenci Görüşleri

Ana Dilinin Türkçe Konuşma Becerisine Etkisi	(f)	Sebeup	(f)
Olumlu	16	Ortak kelimeler var	9
Olumsuz	13	Telaffuz	2
Etkisi Yok	12	Gramer farklı	6
		Ortak kelime yok	2

Tablo 6’da ana dilinin Türkçe konuşma becerisine etkilerine dair öğrenci görüşlerine yer verilmiştir. Tablodan hareketle öğrencilerin ağırlıklı olarak bu hususta olumlu etkilendikleri görülmektedir. Olumlu etkilenen öğrencilerin ana dilleri ve Türkçe arasında ortak kelimeler bulundurması sebebiyle bu görüşte oldukları tespit edilmiştir. Bu öğrencilerin Arap ve Fars kökenli olması dikkat çekmektedir. Ayrıca ana dilinin konuşma becerisine etkisi noktasında; 13 öğrencinin olumsuz, 12 öğrencinin ise olumlu cevap verdiği görülmektedir. Olumsuz etkilendiğini ifade eden öğrencilerin ana dilleri ile Türkçe arasında; ortak kelimelerin olmaması, iki dilin gramerlerin farklı olması, Türkçe telaffuz noktasında sıkıntı yaşamaları vb. nedenlerle olumsuz etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö8: “Ortak kelimeleri yok. Zorlanıyorum.”

Ö28: “Gramer çok farklı.”

Ö39: “Hem olumlu hemde olumsuz yanları var Türkçe çok Farsça kelime barındığı için olumlu olarak etkiler. Ama telaffuz konusunda olumsuz etkiler.”

Ö41: “Olumlu, çünkü farca ve türkçe arasında ortak kelimeler var.”

Tablo 7. Ana dilinin Türkçe Yazma Becerisine Etkilerine Dair Öğrenci Görüşleri

Ana Dilinin Türkçe Yazma Becerisine Etkisi	(f)	Sebep	(f)
Olumlu	3	Alfabe aynı	1
Olumsuz	27	Söz dizimi	3
Etkisi Yok	11	Alfabe farklı	2
		Sesli harfler	15
		Gramer farklı	4

Tablo 7’de öğrencilerin, ana dilinin Türkçe yazma becerisine etkilerine dair görüşleri yer almaktadır. Bu verilerden hareketle öğrencilerin büyük çoğunluğunun bu hususta olumsuz etkilendiği görülmektedir. Öte yandan 11 öğrencinin herhangi bir şekilde bahsedilen hususta etkilenmediği tespit edilirken, 3 öğrencinin ise olumlu etkilendiği söylenebilir. Olumsuz etkilenen öğrenciler, ana dilleri ile Türkçede arasında; sesli harflerin, gramerin, söz diziminin ve alfabelerin farklı olmasını ana etken olarak göstermektedir. Hami-Sami dil ailesine mensup olan Arapça ve Hint-Avrupa dil ailesine mensup olan Farsça ana dili konuşuru olan bu öğrencilerin yaşadığı temel sorununun; farklı dil aileleri arasındaki alfabe, gramer, söz dizimi, fonetik vb. dilbilimsel farklılıklardan kaynaklı olduğu söylenebilir. Öte yandan bazı öğrenciler, ana dilinde kullandıkları alfabe ile Türk alfabesinin aynı olması sebebiyle olumlu görüş bildirmiştir. Bu bulgulardan hareketle olumsuz görüş bildiren öğrencilerin ana dillerinin Türkçe yazma becerisi olumsuz etkilediği yargısına ulaşılabilir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö14: “Yazma kolay çünkü latin harf var.”

Ö17: “a e i i o ö u ü sesler çok karıştırıyorum.”

Ö22: “gramer çok farklı.”

Ö23: “Türkçe yazma çok farklı.”

Ö33: “Konuşmada olduğu gibi yazmada da Türkçenin söz dizimi farklı olduğu için zorlanmalar yaşadım.”

Tablo 8. Ana dilinin Türkçe Okuma Becerisine Etkilerine Dair Öğrenci Görüşleri

Ana Dilinin Türkçe Okuma Becerisine Etkisi	(f)	SebeP	(f)
Olumlu	6	Telaffuz	3
Olumsuz	16	Söz dizimi farklı	1
Etkisi Yok	19	Ortak kelimeler	1
		Sesli harfleri ve –ğ harfini karıştırıyorum	3
		Alfabe farklı	4

Yukarıdaki tabloda öğrencilerin ana dilinin, Türkçe okuma becerisine etkilerine dair görüşlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin genelinin bu hususta etkilenmediği görülmektedir. Öte yandan 16 öğrencinin bu hususta olumsuz, 6 öğrencinin ise olumlu etkilendikleri tespit edilmiştir. Olumsuz etkilenen öğrencilerin temel sorununun telaffuz esnasında; sesli harflerin yeterince çıkarılamaması, –ğ harfinin karıştırılması, alfabelerin farklı olması, söz diziminin farklı olması gibi nedenlerle olumsuz etkilendikleri görülmektedir. Ayrıca, her iki dilde bulunan ortak kelimelerin varlığı öğrencileri olumlu yönde etkilemektedir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö3: “Olumlu yönü bazı türkçe kelimeleri Farsça olduğundan okuma olumlu oluyor”

Ö13: “Evet, bazı harfler mesela -ı, ö, ü, ğ- zor.”

Ö16: “Ben teleffuz çok problem var.”

Ö17: “a, e, ı, i, o, ö, u, ü sesler çok karıştırıyorum.”

Ö24: “Okumaya çok zor çünkü farklı harfler var.”

Ö39: “Olumsuz etkiler çünkü Farsça da tersten yazılıp okunur.”

Tablo 9. Ana dilinin Türkçe Dinleme Becerisine Etkilerine Dair Öğrenci Görüşleri

Ana Dilinin Türkçe Dinleme Becerisine Etkisi	(f)	SebeP	(f)
Olumlu	13	Çok hızlı konuşma	2
Olumsuz	12	Sesli harfleri ve –ğ harfini karıştırıyorum	8
Etkisi Yok	16	Telaffuzlar yakın	1

Telaffuz zor	1
Ortak kelimeler	1
Anlıyorum ama konuşmada problem var	5

Tablo 9’da ana dilinin, Türkçe dinleme becerisine etkilerine dair öğrenci görüşlerine yer verilmiştir. 16 öğrenci bu konuda etkilenmedikleri ifade etmiştir. Öte yandan 13 öğrencinin olumlu etkilendiği görülürken, 12 öğrencinin ise bu durumdan olumsuz etkilendiği söylenebilir. Olumlu etkilenen öğrencilerin, iki dil arasındaki ortak kelimelerin varlığı ve kendi ana dillerindeki kelimelerle telaffuzların benzer olması sebebiyle bu görüşte oldukları anlaşılmaktadır. Öte yandan olumsuz etkilenen öğrencilerin; sesli harfleri çıkaramama, –ğ harfinin karıştırılması, çok hızlı konuşulması, telaffuzun zor olması gibi sebeplerle olumsuz etkilendikleri ortaya çıkmıştır. Etkisi yok diyen öğrencilerin ise ağırlıklı olarak dinlemeden ziyade konuşma becerisinde sorun yaşadıkları tespit edilmiştir. Öğrencilerin bu söylemlerinden hareketle; ana dillerinin onların Türkçe dinleme becerisinden çok konuşma becerisini olumsuz etkilediği söylenebilir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö14: “Çok zor çünkü çok Hızlı konuşuyor her kes.”

Ö16: “Anlıyorum ama konuşma karışıyor.”

Ö18: “a-e-ı-ö-u- ü –ğ çok karıştırıyorum.”

Ö20: “anlıyoruz ama konuşurken karıştırıyorum.”

Ö26: “olumlu etkisi var dinlerken aynı kelimeleri Özbekçede var kelimeleri düşünüyorum ve ne dediğin anlıyorum.”

K36: “Telaffuzlar birbirine yakın.”

Tablo 10. Ana dilinin Türkçe Dil Bilgisi Öğrenimine Etkilerine Dair Öğrenci Görüşleri

Ana Dilinin Türkçe Dilbilgisi Öğrenimine Etkisi	(f)	Sebep	(f)
Olumlu	4	Gramer farklı	4
Olumsuz	21	Sesli harfleri ve –ğ harfini karıştırıyorum	15
Etkisi Yok	16		

Tablo 10'da öğrencilerin, ana dilinin Türkçe dil bilgisi öğrenimine etkilerine dair görüşleri yer almaktadır. Tablodan hareketle; öğrencilerin genelinin ağırlıklı olarak bu husustan olumsuz etkilendikleri görülmektedir. Ayrıca, 16 öğrenci bu hususta etkisi olmadığı ve 4 öğrencinin ise olumlu olduğu yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Olumsuz görüş bildiren öğrenciler en çok sesli harfler ve -ğ harfinin karıştırılmasından dolayı olumsuz etkilendiklerini ifade etmiştir. Ayrıca 4 öğrencinin de ana dillerindeki gramerin farklı olması sebebiyle bu şekilde görüş bildirdikleri anlaşılmaktadır. Genel anlamda bu soruya bakıldığında; öğrencilerin ana dillerinin onları Türkçe dilbilgisi kurallarını öğrenme noktasında zorladıkları savunulabilir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö9: “sesli harfleri karıştırıyorum.”

Ö11: “ı, i u, ü, o, ö karıştırıyor.”

Ö12: “Bazı Problem yaşıyorum çünkü çok kural var.”

Ö18: “a e i i o ö u ü ğ sesler çok karıştırıyorum.”

Ö33: “Olumsuz: Almanca'da görünüş, bakış yok. Belirtme hali farklı olarak kullanılır.”

Tablo 11. Ana dilinin Türkçe Kelime Öğrenimine Etkilerine Dair Öğrenci Görüşleri

Ana Dilinin Türkçe Kelime Öğrenimine Etkisi	(f)	Sebep	(f)
Olumlu	20	Ortak kelimeler var	14
Olumsuz	6	Kelime hazineleri benzemiyor	1
Etkisi Yok	16	Ortak kelimelerin yazılışları aynı anlamları farklı	2

Tablo 10'da öğrencilerin, ana dilinin Türkçe kelime öğrenimine etkilerine dair görüşlerine yer verilmiştir. Bu görüşlerden hareketle öğrencilerin ağırlıklı olarak bu hususta olumlu etkilendikleri görülmektedir. Olumlu etkilenen öğrencilerin ana dilleri ile Türkçe arasında ortak kelimelerin olması olumlu görüşü destekler niteliktedir. Bu bağlamda bahsi geçen öğrencilerin ana dillerinin Arapça ve Farsça olduğu ve bahse konu diller ile Türkçe arasında kadim ödünçleme ilişkilerin olduğu bilinmektedir. Başka bir deyişle, diller arası ortaklıkların kelime öğretimini, hızlı ve kalıcı öğrenmeyi olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Ayrıca 16 öğrencinin bu konuda olumlu ya da olumsuz şekilde etkilenmedikleri görülmektedir. Diğer taraftan, 6 öğrenci bu hususta olumsuz etkilendiklerini ifade etmiştir. Bu öğrencilerin olumsuz etkilenmesinin temel sebebi; kaynak dil ve hedef dil arasında ortak

kelimelerin bulunmaması ve yalancı eşdeğerlik sorunudur. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö8: “Ortak kelimelerin yazılı aynı anlamları farklı”

Ö26: “evet olumlu etkisi var bazı kelimeler farsçasıla Türkçesi aynı”

Ö29: “ortak kelemelerimiz var problemiz olmuyor.”

Ö33: “Hiç etki yoktu; iki dilin kelime hazineleri hiç benzemiyor birbirine.”

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde ana dilinin etkisinin detaylı olarak incelendiği bu araştırmada, Türkiye’de bulunan B1 ve üstü dil seviyesine sahip öğrencilerin ana dilinin Türkçe öğrenimine etkisi bağlamında; “cinsiyet, demografik özellikler, alfabe öğretimi, söz dizimi, fonetik, telaffuz, dinleme, okuma, yazma, konuşma becerileri, dilbilgisi ve kelime öğretimi” değişkenlerine göre incelenmiş; ana dilinin Türkçe öğretimi sürecine olumlu ve olumsuz etkileri olduğu tespit edilmiştir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin alan yazın incelendiğinde; Er, Biçer, Bozkırlı’nın (2012: 63) yaptıkları çalışmada, yabancı öğrencilerin birtakım ses olaylarında ve ünlü, ünsüz uyumu gibi hususlarda problem yaşadıklarını belirlemişlerdir. Yine aynı çalışmada yabancı öğrencilerin ana dilinin farklılığına göre “ğ, ş, ç, ı ve ü” gibi seslerin telaffuzunda sorun yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu tespitler çalışmayla tutarlılık göstermektedir. Ayrıca telaffuz konusunda belirtilen seslerden hariç olarak yapılan araştırmada, -a, -c, -e, -i, -j, -u, -ö sesleride telaffuz konusunda zorlanılan sesler olarak tespit edilmiştir. Açık (2008) yaptığı araştırmada Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin konuşma noktasındaki sorununa dikkat çekerek telaffuz hususunda öğrencilerin; “ğ, o, u, ı” seslerini çıkarmada yaşadıkları zorluğa değinmiştir. Yapılan bu tespitler araştırmada ulaşılan sonuçlarla paralellik göstermektedir. Karababa (2009: 273) oluşturduğu çalışmada, Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin, kelimelerin sesletimi hususunda karşılaştıkları problemlerin daha çok yabancı öğrencilerin ana dili ve Türkçe arasındaki ses ve alfabe ayırımından kaynaklanan problemler olduğu tespitini yapmıştır. Bu tespit, araştırmada elde edilen ana dilinin olumsuz etkilerinin olduğuna dair sonuçları desteklemektedir.

Biçer (2017) yaptığı araştırmada, yabancı öğrencilerin sahip olduğu ana dilinin Türkçe öğrenirken olumsuz yönde tesirleri hususunda, dil bilgisi ve telaffuz noktalarına dikkat çektiği görülmektedir. Bu tespit, çalışmada yer alan ana dilinin, telaffuz ve dilbilgisi noktasındaki olumsuz etkileri olduğu tezini destekler niteliktedir. Ayrıca, Biçer (2017) çalışmasında Arapçadan dolayı, Türkçe öğretiminde herhangi bir olumsuz aktarım yaşamadığını belirtmiştir. Buna karşın, çalışmada bu konu ile ilgili olumsuz aktarımlar tespit edilmiştir. Araştırmada özellikle Arap ve Fars kökenli öğrencilerin, Türkçe

ile ortak unsurlar bulunması sebebiyle ana dillerinin onları olumlu etkilediği görülürken, yabancı eşdeğerlilik durumlarının onları olumsuz etkilediği yargısına ulaşılmıştır. Bölükbaş (2011) araştırmasında, Türkçenin içinde bulunan birçok Arapça kökenli sözcüğün, Arap öğrencilerin Türkçe öğrenmesini kolaylaştırdığı gibi kelimelerin anlamı bakımından da öğrencilere farklı problemler yaşattığını belirtmiştir. Türkoğlu (2004: 462) çalışmasında yabancı öğrencilerin ana dillerinin, Türkçeye yakın olduğunda Türkçe öğrenme sürecinin kolaylaştığını, ana dilinin Türkçeye uzak olduğu durumlarda ise dil öğreniminin zorlaştığını savunmaktadır. Şimşek (2010) çalışmasında yabancı dil öğretiminde ana dilinin önemine dikkat çekmektedir. Kaynak dilde kullanılan sözcüklerin benzerlerinin hedef dilde kullanılıyor olması hızlı ve kalıcı öğrenmeyi olumlu yönde desteklediği gibi bunun tersinin olduğu durumlar yabancı öğrencinin Türkçe öğrenme sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, iki dil arasındaki ortaklıklardan kaynaklı yabancı eşdeğerlilik sorunların da Türkçe öğrenme sürecini olumsuz yönde etkilediği çıkarımında bulunulabilir.

Sonuç

Türkiye’de bulunan yabancı öğrencilerin, ana dilinin Türkçe öğrenmeye olumlu-olumsuz etkilerinin belirlenmesini içeren bu çalışmada, öğrencilerin ana dillerinin gerek olumlu gerekse olumsuz yönde Türkçe öğrenme sürecini etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda öğrenciler, ana dillerinin Türkçe öğrenme sürecinde; dil sürçmesi ve telaffuz sorunlarına neden olması yönüyle olumsuz etkisinden bahsetmiştir. Bu olumsuz etkilenmenin en çok “ı, -i, -u, -ü, -o, -ö, -ğ” gibi sesli ve sessiz harflerde olduğu görülmüştür. Ana dili Arapça ve Farsça olan öğrencilerin temel sorunu olarak gözlemlenen dil sürçmesi, telaffuz sorunları ve ana dillerinde olmayan seslerle ilgili sorunlar yaşamalarının temel nedeni diller arasındaki yapısal farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Öte yandan araştırmaya katılan öğrencilerin ana dilinin Türkçe öğrenme sürecinde 4 temel dil becerisi yönüyle birçok olumlu-olumsuz etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda; ana dilinin “dinleme-anlama, karşılıklı konuşma, okuma-anlama ve yazılı anlatım” becerilerine etkilerine bakıldığında; bazı sesli ve sessiz harflerin anlaşılması, telaffuz sorunları, çok hızlı konuşulması, iki dil arasında ortak kelimelerin bulunması/bulunmaması, alfabe farklılıkları/benzerlikleri, gramer farklılıkları/benzerlikleri gibi değişkenlerin olumlu ya da olumsuz etkilerinin olduğu söylenebilir. Ör. İki dil arasındaki ortak kelimelerin bulunması; dinlediğini-anlama, karşılıklı-konuşma, okuduğunu-anlama ve yazılı anlatım becerilerini olumlu yönde etkilemektedir. Okuma becerisi bağlamında; öğrencilerin ağırlıklı olarak, olumsuz etkilendikleri ya da etkilenmedikleri tespit edilmiştir. Olumsuz etkinin başlıca nedenleri arasında; Türk alfabesinin ve kelimelerin sesletiminin farklı olması gösterilebilir. Bu hususta az sayıda olumlu etkilenen öğrenci olması, her iki

dildeki ortak kelimeler varlığına bağlanabilir. Ana dilinin yazma becerisine etkisine bakılığında ise; öğrenciler ağırlıklı olarak bu hususta olumsuz etkilendiklerini ifade etmiştir. Bu olumsuz etkinin başlıca nedeni; ana dillerinde bulunmayan sesli harfler ve Türkçenin gramer yapısı gösterilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin ana dilinin Türkçe dilbilgisi öğrenmeyi olumsuz etkilediği görüşü ön plana çıkmaktadır. Bu olumsuz etkinin temel nedeninin öğrencilerin ana dilleriyle Türkçe'nin gramer yapısının farklılığından kaynaklı olduğu söylenebilir. Ayrıca, öğrencilerin dillerinde bulunmayan sesli ve sessiz harflerin varlığı bu soruna temel oluşturmaktadır. Bu bağlamda özellikle –ğ sesinin öğrencilerin algılamakta zorlandıkları temel sessiz harflerden biri olduğu gözlemlenmiştir. Son olarak, Ana dilinin kelime öğrenmeye yönelik olumlu etkilerin olduğu tespit edilmiştir. Son tahlilde, farklı ana dili ve milletlere mensup öğrenci görüşlerinden hareketle ana dilinin çeşitli değişkenler bağlamında Türkçe öğrenme sürecini olumlu ya da olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Bu sonuçtan hareketle aşağıda ana dilinin Türkçe öğretimi konusunda kullanılmasına dair şu öneriler verilmiştir:

Öneriler

1. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sürecinde görev alacak eğitimcilere; ana dilinin Türkçe öğretime sürecine etkileri hususunda uygulamalı eğitimler verilebilir.
2. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi yapılan kurslarda; öğrenciler mümkün olduğunca ana dili benzerliklerine göre gruplandırılabilir.
3. Kaynak dil (ana dili) ve hedef dil (öğrenilmek istenen dil) arasındaki dilsel etkileşimler incelenmeli, ortaklıklar/farklılıklar tespit edilmeli, Türkçe öğretimi süreçlerinde bu
4. Ana dilinin yabancı dil olarak Türkçe öğretimine etkileri hususunda farklı gruplar üzerinde deneysel çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Açık, F. (2008). Türkiye’de yabancılara Türkçe öğretilirken karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu Bildirisi (Doğu Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü).
- Aksan, D. (2003). Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alpar, M. (2013). Yabancı dil öğretiminde kültürel unsurların önemi. The journal of Language and Linguistic Studies, 9(1), 95-106.
- Alyılmaz, S. (2018). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde hedef kitlenin / “öğrenen”in önemi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi, 7 (4) , 2452-2463
- Başkan, Ö. (2006). Yabancı dil öğretimi ilkeler ve çözümler. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Biçer, N. (2017) Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Ana Dilinin Etkisi, Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt12, Sayı 14, s.41-58.
- Bölükbaş, F. (2011). Arap öğrencilerin Türkçe yazılı anlatım becerilerinin değerlendirilmesi. Turkish Studies, s.Volume 6 Issue 3,s. 1357-1367.
- Büyüköztürk, Ş. Kılıç Çakmak, E. Akgün, Ö.E. Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Yayınları. Baskı 12.
- Candaş Karababa, Z. C. (2009). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi ve karşılaşılan sorunlar. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 42 (2), 265-277.
- Ekiz, D. (2009). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık
- Er, O, Biçer, N, Bozkırlı, K. (2012). Yabancılara Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunların ilgili alan yazını ışığında değerlendirilmesi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 1 (2) , 51-69.
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 5 Kasım 2020. <https://sozluk.gov.tr/>
- Kuş, E. (2012). Nicel-nitel araştırma teknikleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (1) , 323-343.

- Soral, G. (2009). Anadilden yabancı dile sözcüksel aktarım. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Şavlı, F. ve Kalafat, S. (2014). Yabancı dil derslerinde ana dili kullanımı üzerine öğretmen ve öğrenci görüşleri. Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/3 Winter 2014, p. 1367-1385
- Şevik, M. (2007). Yabancı dil sınıflarında anadilin yeri. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 40(1), 99-119.
- Şimşek, M. (2011). Yabancı dil öğretiminde ana dil kullanımı: ne zaman, ne kadar, neden. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1), 1-14.
- Türkoğlu, S. (2004). Dil öğretiminde başarıyı etkileyen etmenler. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 9, s. 457-469.
- Yıldırım, A (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. Eğitim ve Bilim, 23(112), 7-17.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 6. Baskı.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlerin Motivasyonlarının Çeşitli Değişkenler Bağlamında İncelenmesi ¹

Murat Yiğit²

Muhammed Hasan Çakır³

Giriş

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana amaçladığı yolda ilerlerken birçok engelle karşılaşmıştır. Bu engelleri aşmak için öncelikle motivasyona ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yönüyle, motivasyon diğer canlılarda bulunmayan insana has bir irade göstergesidir. Mevlana, motivasyonu şöyle tarif eder; “sıkıntılı zamanlarında sakın ümidini kesme; çalış, gayret göster. Göreceksin ki, bir gün güneşli, neşeli günler seni kucaklayacaktır. Güçlük kolaylıkla beraberdir.” Bu bağlamda TDK’ye göre manası isteklendirme olan “motivasyon” kelimesi, “Latince hareket etme anlamına gelen “mot” kökünden türemiş olup, psikoloji biliminde “içten gelen itici güçlerle belli bir amaca doğru yönelen davranışlar” olarak kabul edilir” (Keser, 2006: 1). Ergül ise (2005) motivasyonu; “Genel bir ifade ile bir veya birden çok insanı, belirli bir yöne (gaye ve amaca) doğru devamlı şekilde harekete geçirmek için yapılan çabaların toplamıdır.” şeklinde tanımlamaktadır. Yorgancı’ya (2011) göre motivasyon; “insanın içinde hedeflerini başarmaya doğru giden fizyolojik dürtü olarak anlatılabilir.” Bu tanımlardan hareketle motivasyonun temel işlevinin, bir amaca ulaşmak için bireyi, her anlamda harekete sevk eden güç olduğu söylenebilir. Bu temel işlevden hareketle, motivasyonun hayatın hemen her sahasında varlığı/yokluğu hissedilen temel dinamiklerden biri olduğu söylenebilir. Motivasyon ihtiyacının en fazla olduğu alanların başında “eğitim” gelmektedir. Zira kalıcı (izli) öğrenmenin temeli yeterli motivasyona dayanmaktadır. Bu bağlamda, yabancı dil öğrenme sürecinde öğrenmeyi engelleyen değişkenlerin başında; temel dil beceri alanlarında yanlış yapma kaygısı ve motivasyon eksikliğinin geldiği söylenebilir. Kaygının makul seviyeye indirilemediği ve motivasyon ihtiyacının giderilemediği durumlarda öğrencinin öğrenme sürecinde kesintiler yaşandığı ve hatta öğrenme sürecini sonlandırma yönünde kararlar alındığı bilinmektedir. Öğrenmenin önündeki engellerin başında gelen yüksek kaygının dengelenmesinde önemli etkiye sahip olan motivasyon, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi (YTÖ) sürecinin de temel dinamiğini oluşturmaktadır.

Hedef dili öğrenen bireylerin öğrenmek istediği dilden haz alması ve o dille ilgili kendinde pozitif düşünceler barındırması, hedef dili öğrenirken çok önemlidir (Biçer, 2016). O halde, bireyin dil öğrenme konusundaki başarısının, ilgi ve isteğiyle doğru orantıda gerçekleşeceği düşünülebilir. Bu ilgi

¹ Bu çalışma, 4-8 Mayıs 2020 tarihinde Ankara’da yapılan 2. Uluslararası Multidisipliner Sosyal Bilimler Kongresinde (ICMUSS-2020) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Murat Yiğit, Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, muratyigit06@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7487-0007

³ Muhammed Hasan Çakır, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, hasancakir335@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4787-914X

ve isteği sağlayan temel gücün ise motivasyon olduğu düşünülebilir. Öte yandan, yabancı dil öğretimi sınıflarında ikinci dil öğrenilirken, motivasyon ve dil kabiliyeti hususlarının çok ehemmiyetli olduğu söylenebilir (Acat, Demiral, 2002). Bu doğrultuda sınıf ortamında motivasyonu sağlayacak temel görevlinin öğretmen olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin, gerek sınıf içerisindeki söylem ve davranışları gerek öğrencilere bireysel olarak yönelimlerinin bu minvalde önemli olacağı değerlendirilmektedir. Öğreticinin, dil öğrencisinde oluşturacağı istek, şüphesiz onun öğrendiği dili daha etkili bir şekilde öğrenmesini sağlayacaktır. Ancak, öğretende ya da öğrenende olması beklenen motivasyonun başarıya ulaşmada yetersiz kalacağı yönünde farklı bilimsel araştırmalar bulunmaktadır. Bu bağlamda dil öğretiminin temel aktörleri olan öğretici ve öğrencinin motivasyonunun ortak bir frekansta buluşması, dil öğrenme sürecinin daha başarılı olmasını sağlayacaktır.

Motivasyonsuzluk, bir davranışı gerçekleştirmeye yönelik ne içsel ne de dışsal herhangi bir isteğin olmaması durumu olarak tanımlanmaktadır (Ryan ve Deci, 2000. Akt, Aslan, Doğan, 2020:292). Bu durum, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi bağlamında içsel ve dışsal motivasyon kavramlarını ön plana çıkarmaktadır. “İçsel motivasyon, öğrencinin kendisinden kaynaklanan ihtiyaçların oluşturduğu motivasyona denir” (Acar, 2012: 115). İçsel motivasyonun faaliyete geçmesi adına öğrencilerin kişisel gereksinimleri hakkında bilgilerin tespit edilmesine ihtiyaç vardır. (Dağdeviren, 2018: 142). İçsel motivasyonda etkinliğin kendisi ödüllendirir. Eğer öğrenciler bir etkinliğe katılarak ihtiyaçlarının karşılanacağını anlarılarsa öğrenme etkinliğine yönelik olarak içten güdülenecektirler (Akbaba, 2006: 345). Bu yönüyle, içsel motivasyonun bizzat bireyin doğasıyla ilgili olduğu söylenebilir. “Dışsal güdü, bireyin dışından gelen etkileri içerir. Bir öğrencinin yüksek not aldığı için öğretmeni tarafından övülerek pekiştirilmesi sonucu motive olması buna örnek gösterilebilir” (Akbaba, 2006: 344). Dışsal olarak motive olan iş görenler işlerini daha istekli yapabilir ve işlerine karşı olumlu bir tutum göstererek içsel motivasyonlarını da artabilir (Aslan, Doğan, 2020: 295). Gerek içsel motivasyon gerek dışsal motivasyonun tanımları düşünüldüğünde yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sürecinde önemi anlaşılacaktır. Ayrıca “Bu kavramlar incelendiğinde, içsel ve dışsal motivasyon faktörlerinin kendi aralarında yüksek, pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir” (Dağdeviren, 2018: 142). Buradan hareketle, bu iki kavramın yabancı dil olarak Türkçe öğrenme ortamında kullanılmasının, süreç içerisinde başarının artırılması adına önemli olduğu ifade edilebilir. Genel olarak bakıldığında; yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sürecinin sağlıklı işlemesi adına; bu sürecin temel dinamiklerinden biri olan motivasyona (isteklendirme) dönük etkin çalışmalar yapılması gerekmektedir. Buradan hareketle, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sınıflarında motivasyonu sağlayan unsurların bilinip bu unsurlara yönelik bir öğretim süreci tasarımının; hızlı ve kalıcı öğrenmeyi olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırmanın bu kısmında araştırma modeli, çalışma grubu, verilerin toplanması ve verilerin analizi başlıklarına yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden, yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. “Nitel araştırmayı, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel bilgi toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlamak mümkündür” (Yıldırım, Şimşek, 2008).

“Nitel araştırmalarda araştırmacılar küçük örneklemelerle katılımcıların günlük, gerçek deneyimlerini görüşme ya da gözlemlerle saptamaya çalışırlar. Odak grup görüşmeleri, gözlemler, yapılandırılmış ya da yapılandırılmamış bireysel görüşmeler, doküman incelemesi gibi çeşitli nitel araştırma yöntemleri bulunmaktadır” (Başkale, 2016). Bu yöntemlerden yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği, analizlerin kolaylığı, görüşülene kendini ifade etme imkanı, gerektiğinde derinlemesine bilgi sağlama gibi avantajları (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012:152) olması sebebiyle tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, Ankara ili içerisinde yer alan bazı özel yabancılara Türkçe öğretimi kursları ve Çankaya Halk Eğitim Merkezinde, B1 ve üstü dil seviyesinde öğrenim gören 38 yabancı öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin demografik özellikleri şu şekildedir:

Tablo 1. Çalışma Grubu Öğrencilerinin Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Erkek	Kadın				
(f)	22	19				
Yaş	0-18	19-25	26-36	37-47	47+	
(f)	2	13	10	6	7	
Türkiye’de Bulunma Süresi(yıl)	0-1	1-2	2-3	3-4	4+	
(f)	7	6	11	2	12	
Türkçe Öğrenme Süresi(yıl)	0-1	1-2	2-3	3-4	4+	
(f)	20	15	1	*	2	
Türkçe Seviyesi	A1	A2	B1	B2	C1	C2
(f)	*	*	25	3	4	6

Yukarıdaki tablodan hareketle çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin; 2’ sinin 0-18 yaş, 13’ünün 19-25, 10’unun 26-36, 6’sının 37-47 ve 7 öğrencinin ise 47 yaş ve üstünde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin, 22’sinin kadın, 19’unun ise erkek olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin Türkiye’de yaşadıkları süreye bakıldığında, 7’sinin 0-1 yıl, 6’sının 1-2 yıl, 11’inin 2-3 yıl, 2’sinin 3-4 yıl arası ve 12’sinin ise 4 ve üzeri yıldan beri Türkiye’de yaşadıkları tespit edilmiştir. Öte yandan öğrencilerin; “20’sinin 0-1 yıl, 15’inin 1-2 yıl, 1’inin 2-3 yıl arası ve 2’sinin 4 ve üzeri” yıldan beri Türkçe öğrendikleri bilgisine ulaşılmıştır. Bu verilerden hareketle öğrencilerin birçoğunun 1 ve üzeri yıldan beri Türkiye’de yaşamalarına rağmen son 1 yıl içerisinde Türkçe öğrenmeye başladıkları söylenebilir. Öte yandan 2 öğrencinin 4 yıl ve üzeri sürede Türkçe öğrendikleri görülmektedir. Bu öğrencilerin Türkçe öğrenme seviyelerinin C2 düzeyinde olduğu görülmektedir. Yine tablodan hareketle çalışma grubunu oluşturan öğrencilerden; 25’ inin B1, 3’ünün B2, 4’ünün C1 ve 6’sının C2 seviyesinde dil yeterliğine sahip olduğu bilinmektedir.

Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanılması adına; Sevim’in (2019) yapmış olduğu çalışmada Türkçe öğrenen yabancı öğrencilere yönelik yarı-yapılandırılmış olarak geliştirdiği “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği” izin alınarak kullanılmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşme formu, araştırmadan daha olumlu veriler toplamak için tercih edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçek tercih edilirken çalışmanın güvenilirliği ve geçerliğini artırmak amacıyla; “Kolay anlaşılabilir sorular yazılması, Odak sorular hazırlanması, Açık uçlu sorular sorulması, Yönlendirmeden kaçınılması, Çok boyutlu türden sorular hazırlanması, Alternatif sorular ve sondalar hazırlanması farklı türden sorular oluşturulması, Soruların mantıklı bir biçimde düzenlenmesi, Soruların geliştirilmesi” (Karataş, 2017). Basamaklarına özellikle dikkat edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ölçek araştırmaya göre uyarlanma sürecinde uzman görüşüne başvurulmuştur. Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenirlik ve kapsam geçerliliği sağlandıktan sonra, araştırma için gerekli izinler alınmış ve öğrencilerle yüz yüze görüşülerek veriler elde edilmiştir. Bahsi geçen ölçekte; “Kendinizi geliştirmek için Türkçe öğrenmenin faydalı olacağını düşünüyor musunuz? Neden?; Türkçe öğrenirken başarısızlık sebepleri olarak neleri gösterebilirsiniz?; gibi sorular yer almaktadır. Öğrencilere görüşme formu uygulanırken, araştırmacı tarafından katılımcılara, bilgilerinin kimseyle paylaşılmayacağına dair bilgi verilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada, yabancı öğrencilerin görüşleri nitel araştırma analiz tekniklerinden, içerik analizi ile incelenmiştir. “İçerik analizi elde edilen verilerin daha derinlemesine işlenmesini gerektirir” (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Araştırmanın bulguları tablo şeklinde verilerle yorumlanmıştır. Ayrıca öğrenci görüşleri verilerle bulgular desteklenmiştir. Öğrenci görüşleri; Ö1 (Öğrenci 1), Ö2 (Öğrenci 2) gibi isimlendirmeler yapılarak araştırmada verilmiştir. Öğrenci görüşlerinde yazım yanlışları düzeltilmemiş olup araştırmada verilen görüşler, uygulanan ölçeğe verilen öğrenci yanıtlarını birebir temsil etmektedir. Ayrıca öğrenci görüşlerine tablolarda yer verilirken görüşlerin sayısının çok olmasında dolayı frekans (f) kısaltma harfi kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu kısmında, çalışma grubunu oluşturan yabancı öğrencilerin, yabancılara Türkçe öğretimi noktasındaki motivasyonlarına ilişkin görüşleri incelenmiş ve sırasıyla bu görüşlere yer verilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda şu bulgulara ulaşılmıştır:

Tablo 2. Yabancı Öğrencilerin Kendilerini Geliştirmek Adına Türkçe Öğrenmenin Faydalı Olacağı İle İlgili Görüşleri

Faydalı Olacağını Düşünürüm	(f)	Neden	(f)
Evet	38	Üniversite	5
Hayır	0	İletişim kurma	3
		Hayatını idame ettirme/İş	4
		Dil bilmek amacıyla	1

Tablo 2’de yabancı öğrencilerin kendileri geliştirmek adına Türkçe öğrenmenin faydalı olmasına dair görüşleri yer almaktadır. Tablodan hareketle öğrencilerin tamamının, kendilerini geliştirmek adına Türkçe öğrenmenin faydalı olduğu yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir. Öte yandan öğrencilerin; “üniversite okuma, iletişim kurma, hayatını idame ettirme, iş bulma ve dil bilmek” gibi sebeplerle, Türkçe öğrenmenin onlara faydalı olacaklarını düşündükleri tespit edilmiştir. Verilen cevapların temel sebebinin, öğrencilerin Türkiye’de yaşamalarından dolayı, yaşam koşullarını daha iyileştirmek adına verdikleri düşünülebilir. Bu konu ile ilgili bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö34: “Evet ne kadar dil öğrengersen o kadar gelişirsin.”

Ö24: “Evet, çünkü üniversite gidiyorum.”

Ö28: “evet çünkü insanlarla daha fazla iltişim kurabiliriz.”

Ö27: “Tabi, faydalı olacağını düşünüyorum Çünkü Türkçe öğrenmesek hayatımızı Turkey’de idare edemeyiz.”

Ö33: “Türkçe dünyanın her yerinde. Herkes Türkçe öğrenmek istiyor. Tatlı dil olarak adlandırılmaktadır. Tabi kendimizi geliştirmek için faydalı olacaktır. Özellikle de bir dil bilen bir insan, iki dil bilen iki insandır. Hayatımızda ticaretten başlayıp, insanlarla iletişim kurmakta çok faydası vardır.”

Tablo 3. Türkçe Öğrenmek İçin Ele Geçen Fırsatların Neler Olduğu ve Nasıl Kullanıldığı İle İlgili Öğrenci Görüşleri

Fırsatlar	(f)
Televizyon	10
Dizi/Film	10
İnternet	14

Türkçe Kursları	18
Kitap	2
Arkadaş/Komşu	13
Alışveriş yapmak	1
Eş	1
Şarkı	8
Öğretmenlik yapmak	1

Tablo 3'te öğrencilerin, Türkçe öğrenmek için eline geçen fırsatların neler olduğu ve bunları nasıl kullandıklarına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Tabloya göre öğrenciler Türkçe öğrenmek için; “Türkçe kursları, internet, arkadaş/komşu, televizyon, dizi/film, şarkı, kitap, eş, öğretmenlik yapmak” gibi fırsatlarının olduğunu ifade etmişlerdir. Bu fırsatlar içinde, Türkçe kursları ve internet dikkati çekmektedir. Ayrıca öğrencilerin Türkçe öğrenme fırsatları noktasında imkanlarının çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Fırsatların çeşitliliği ve ulaşılabilirliği öğrencilerin Türkçe öğrenme motivasyonlarını olumlu yönde etkileyecek unsurlardır. Bu hususta bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö13: “Türkçe kursu, Türk diziler, Eşim(Türk),Türk arkadaşlarım.”

Ö18: “Televizyon izlemek.”

Ö21: “Tv izliyorum ve dizi alabilirim alış veriş yaparım bir az sohbet ediyorum arkadaş buldum.”

Ö24: “Kursa gitmek be nim için bir fırsat”

Ö26: “Bir şeyi öğrenmek için ona zaman ayırmak lazım Türkçe şarkılarına dinlemek ve kitap okumak benim tercihlerim.”

Ö37: “Oğretmenlik”

Tablo 4. Türkçe Öğrenmekten Zevk Duyma ve Zevklerin Neler Olduğuna Dair Öğrenci Görüşleri

Türkçe Öğrenmekten Zevk Duyma	(f)	Zevkler	(f)
Evet	36	Türkiye’de rahat yaşamak	19
Hayır	2	Alışveriş yapmak	4
		Başka bir dil öğrenmek	7
		Film/müzik ve kitapları anlama	1

Tablo 4’te öğrencilerin, Türkçe öğrenmekten zevk duymaları ve eğer duyuyorlarsa bunların neler olduğuna dair öğrenci görüşlerine yer verilmiştir. Tablo’daki verilerden hareketle öğrencilerin genelinin

Türkçe öğrenmekten zevk duyduğu görülmektedir. Öte yandan Türkçe öğrenmekten zevk duymayan öğrencilerin varlığı da tespit edilmiştir. Tablo verilerine göre; “Türkiye’de rahat yaşamak, alışveriş yapmak, başka dil öğrenmek, film/müzik ve kitapları anlamak” gibi sebeplerden dolayı öğrenciler Türkçe öğrenmekten zevk duymaktadır. Ayrıca; “Türkiye’de rahat yaşamak ve başka dil öğrenme” tercihlerinin sayısal olarak yüksek olması; yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenme motivasyonlarının hangi yönde geliştiğinin göstergesidir. Öğrencilerin bu soruya verdikleri bazı yanıtlar şu şekildedir:

Ö13: “Evet. Türkiye’de daha kolay bir hayat yaşayabilirim.”

Ö21: “Çünkü rahat yaşırım ve sıkıntım yok alış veriş.”

Ö23: “Evet, çok. Türkiye’de daha rahat alışveriş yapıyor.”

Ö31: “Evet yabancı bir dil öğrenmem bene mutlu diyor.”

Ö34: “Evet film kitap muzik.”

Tablo 5. Türkçeyi Ana Dili Seviyesinde Konuşmak İstemelerine ve Bu Durumun Nedenlerine Dair Öğrenci Görüşleri

Türkçeyi Ana Dili Kadar İyi Konuşma	(f)	Neden	(f)
Evet	36	Türkiye’de rahat yaşamak istiyorum	18
Hayır	1	Türkiye’de okuyorum	1
Kısmen	1	Türkiye’de üniversite okumak	5
		İş	3
		Türkçe zengin bir dil	1

Tablo 5’te öğrencilerin, Türkçeyi ana dilleri kadar iyi konuşmak istemeleri ve bu durumun nedenlerine ilişkin öğrenci görüşleri yer almaktadır. Tablo incelendiğinde öğrencilerin neredeyse tamamının Türkçeyi ana dili kadar iyi konuşmak istedikleri görülmektedir. Ancak bir öğrenci hayır 1 öğrenci ise kısmen şeklinde cevap vermiştir. Öğrencilerin Türkçeyi ana dili seviyesinde öğrenmek istemelerinin nedenlerine bakıldığında; “Türkiye’de rahat yaşamak, Türkiye’de üniversite okumak, iş bulmak, Türkiye’de okumak ve Türkçenin zengin bir dil olması” gibi faktörler tespit edilmiştir. Bu faktörler arasında Türkiye’de rahat yaşamak istiyorum cevabı dikkat çekmektedir. Türkiye’de rahat yaşama tercihinin yüksek sayısal değere ulaşması; öğrencilerin Türkiye’de yaşama ve Türkiye’ye yönelik kariyer planlarının göstergesidir. Öğrencilerin bu soru özelinde verdikleri bazı cevaplar şu şekildedir:

Ö3: “Evet çünkü yaşam kalıme atırmak istiyorum.”

Ö9: “Evet. Çünkü Türkiyede daha rahat yaşamak istiyorum.”

Ö24: “Evet. Çünkü üniversiteyi Türkçe okumak istiyorum.”

Ö31: “Evet çünkü o ülkede eğitim görüyorum.”

Ö33: “Evet çünkü çalıştığım her yerde kendimi rahat his etmek istiyorum. İnsanlarla iletişim kurmak istiyorum.”

Ö36: “Evet çünkü çok zengin, tatlı dil”

Tablo 6. Türkçe Öğrenirken Başarısızlık Sebeplerinin Neler Olduğuna Dair Öğrenci Görüşleri

Başarısızlık Sebepleri	(f)
Türkçe öğrenme konusunda korkularım var	10
Türkçe öğrenmede yetenekli olmadığımı düşünürüm	12
Türkçe öğrenmenin zor olduğunu düşünürüm	25

Tablo 6’da öğrencilerin Türkçe öğrenirken en çok yaşadıkları başarısızlık sebepleri belirtilmiştir. Tablodaki verilere göre; öğrencilerin önemli bir kısmı Türkçe öğrenmenin zor olduğunu ve bu yüzden başarısız olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, öğrenciler Türkçe öğrenme yeteneğinin olmaması ve Türkçe öğrenme noktasında korkularının olması sebebiyle de başarısız oldukları yönünde tercihte bulunmuşlardır. Öte yandan bazı öğrenciler; “kelime dağarcığının zayıf olmasından, öğretmenlerin kullandıkları yanlış yöntemlerden, eğitimin iyi olmamasından, Türkçe telaffuzun zor olmasından, hayat sıkıntıları ve sadece haftada iki gün kurs olmasından” dolayı başarısız olduklarını ifade etmektedir. Bu soruyla ilgili olarak bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö5: “Sadece Gıramer dilimi ve doğru İstanbul dilinde konuşmakta zorluk çekiyorum”

Ö13: “Haftada sadece iki gün. Kursum var.”

Ö28: “Çok fazla kelime bilmiyorum.”

Ö33: “Duruma göre değişir. Bazen iyi eğitim olmadığı için, bazen de hayat sıkıntılarından. Ama başarılmayacak bir şey yoktur. Çalışırsak kolay olur ve başarabiliriz.”

Ö36: “Telaffuz zor.”

Ö37: “Öğretmenlerin kullandıkları yanlış yöntemden kaynaklanan bir sorun.”

Tablo 7. Öğrencilerin Türkçe Konuşmanın Saygınlık Kazandırması ve Bu Durumun Nedenlerine Dair Görüşleri

Türkçe Konuşmak Saygınlık Kazandırır	(f)	Neden	(f)
Evet	36	Fazla dil bilme	3
Hayır	1	Kendini yabancı hissetmeme için	2
Kısmen	1	Türklerin yabancıların Türkçe konuşmasından hoşlanması	2
		Devlet işlerinde tercümanlık yapmak	1

Tablo 7’de öğrencilerin, Türkçe konuşmanın onlara saygınlık kazandırması ve bu durumun nedenlerine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Tablo’ya göre öğrencilerin genelinin Türkçenin saygınlık kazandırması noktasında olumlu görüş bildirdikleri görülmektedir. Olumlu yanıt veren öğrencilerin neden bu yanıtları verdiklerine dair verilere bakıldığında; “fazla dil bilme, kendini ülkede yabancı hissetmeme, Türklerin, yabancıların Türkçe konuşmasından hoşlanması ve devlet işlerinde tercümanlık yapma” gibi sebeplerden dolayı Türkçe konuşmanın onlara saygı kazandıracağını düşünmektedirler. Cevaplardan hareketle; Türkiye’de yaşayan bir yabancıların Türk toplumunda saygınlık elde etmesinin yolunun Türkçe bilmekten geçtiği söylenebilir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö5: “Evet çünkü kendimi yabancı his etmiyorum.”

Ö13: “Evet. Türkler yabancı dillerle konuşmak istemiyorlar, onun için benim Türkçe öğrenmemi beğeniyorlar.”

Ö26: “Evet, bir dili bilmek sizin kültür bilgilerinizi yükseltiyor fazla bilgi=fazla saygınlık kazandırmak.”

Ö33: “Evet devlet işlerinde konuşurken iki ülke arasında tercümanlık yapmak saygınlık kazandıracağı oranı daha artıracığını düşünüyorum.”

Tablo 8. Öğrencilerin Neden Türkçe Öğrendiklerine Dair Görüşleri

Türkçeyi Öğrenme Sebebi	(f)
Türkiye’de çalışabilmek için Türkçe öğreniyorum	25
Eğitim hayatımı sürdürebilmek için Türkçe öğreniyorum	33
Türkiye’de rahat yaşamak için Türkçe öğreniyorum	30
Dünyada olup bitenlerden haberdar olmak için Türkçe öğreniyorum	13
Meslekte yükselmek için Türkçe öğreniyorum	9
İşverenimi/hocamı memnun edebilmek için Türkçe öğrenmek istiyorum	5
İşimde daha başarılı olmak için Türkçe öğreniyorum	12
Türk kültürüne ilgi duyduğum için Türkçe öğreniyorum	22
Türk toplumu tarafından ilgi görmek için Türkçe öğreniyorum	16
Türk toplumunu samimi bulduğum için Türkçe öğreniyorum	22
Anadolu medeniyetine olan ilgimden dolayı Türkçe öğreniyorum	9

Tablo 8’de öğrencilerin, neden Türkçe öğrendiklerine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Tabloya bakıldığında öğrencilerin genelinin bu soruya birden fazla yanıt verdikleri görülmektedir. Öğrencilerin; “Türkiye’de çalışabilmek, eğitim hayatını sürdürmek, rahat yaşamak, dünyadan haberdar olmak, meslekte yükselmek, işvereni memnun etmek, işinde daha başarılı olmak, Türk kültürünün samimi

olması ve Türk kültürüne ilgi duymak, Türkler tarafından ilgi görmek ve Anadolu medeniyetine ilgi” sebepleri ile Türkçe öğrendikleri tespit edilmiştir. Türkçe öğrenme sebeplerinden, eğitim hayatını sürdürmek, Türkiye’de rahat yaşamak, Türkiye’de çalışabilmek cevaplarının başı çektiği görülmektedir. Öte yandan Türkçe öğrenmedeki temel motivasyonunun Türkiye’de daha rahat ve kaliteli bir hayat yaşamak olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca özellikle “Türk kültürüne ilgi duyduğum ve Türk toplumunu samimi bulduğum için Türkçe öğreniyorum” cevaplarının öğrencilerin çoğunluğu tarafından işaretlendiği görülmektedir. Bu cevaplardan hareketle yabancı öğrencilerin; Türkiye’de yaşamaktan memnun olduğu, Türk insanını sevdiği ve hedef kültüre ilgi duyduğu yargısına ulaşılabilir.

Tablo 9. Öğrencilerin Türk Dizi ve Müziklerin Türkçe Öğrenme İsteğini Artırdığına Dair Görüşleri

Türk Dizi ve Müzikleri Türkçe Öğrenme İsteğini Artırır	(f)	Neden	(f)
Evet	37	Telaffuz	2
Hayır	1	İzlemek ve dinlemek dil öğrenirken başarıyı artırır	2
		Dizi ve müzikleri güzel	3

Tablo 9’da öğrencilerin, Türk dizi ve müziklerin Türkçe öğrenme isteğini artırdığına ve bunun nedenlerine dair görüşleri yer almaktadır. Tabloya göre öğrencilerin neredeyse hepsinin Türk dizi ve müziklerinin, Türkçe öğrenme isteğini artırdığı yönünde olumlu görüş bildirdikleri görülmektedir. Öte yandan öğrencilerin, en çok telaffuzlarını geliştirme konusunda dizi ve müziklerden yararlandıkları motivasyonu ön plana çıkmaktadır. Yine, Türk dizi ve müziklerini izleme, dinlemekten hoşlandıkları için motive oldukları tablodan çıkarılacak diğer bir yargıdır. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö25: “Evet. Çünkü Türk dizi ve müzikleri çok güzel.”

Ö26: “Evet. kulagın alışmasına ve kelimeleri doğru telaffuz etmemizi yardımcı oluyor.”

Ö33: “Evet, öğrenmekte dört kural vardır. Ve onlardan birisi dinlemektir. İzleyip dinlediğimiz zaman dili rahatça öğrenebiliriz.”

Tablo 10. Öğrencilerin Türkçe Öğrendiklerinde Daha Çok İnsanla İletişim Kuracaklarına Dair Öğrenci Görüşleri

Daha Çok İnsanla İletişim Kurarım	(f)	Neden	(f)
Evet	34	Farklı kültür tanımak adına	3
Hayır	1	Daha rahat iletişim kurmak	3
Kısmen	2	Türkiye’de yaşıyorum	3

Tablo 10’da öğrencilerin, Türkçe öğrendiklerinde daha çok insanla iletişim kurması ve bu durumun sebeplerine ilişkin görüşleri verilmiştir. Tabloya göre öğrencilerin büyük çoğunluğunun, Türkçe öğrendiklerinde daha çok insanla iletişim kuracaklarını düşündüğü görülmektedir. Öte yandan bu duruma katılmayan öğrencilerin varlığı da tespit edilmiştir. Öğrencilerin; “farklı kültürleri tanımak, daha rahat iletişim kurmak, Türkiye’de yaşamak” gibi nedenlerle Türkçe öğrendikleri ve daha fazla insanla iletişim kuracaklarını düşündükleri tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin verdikleri cevaplardan hareketle; en önemli Türkçe öğrenme motivasyonunun “farklı insanlarla iletişim kurmak” olduğu yargısına ulaşılabilir. Bu bağlamda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö25: “Evet. Çünkü Türkiye’de yaşıyorum.”

Ö28: “Evet. Çünkü Türkçe konuşmaktan korkmuyorum ve insanlarla daha fazla iltişim kurabiliyorum.”

Ö29: “Evet farklı kültür tanımak iyidir.”

Tablo 11. Türkçe öğrendikten sonra Türkçe konuşulan bir işte çalışmak istenilmesine dair öğrenci görüşleri

Türkçe Konuşulan Bir İşte Çalışmak İsterim	(f)	Neden	(f)
Evet	29	Başka planlarım var	1
Hayır	6	Geleceğim belli değil	3
Kısmen	3	Türkiye’de yaşamak istiyorum	2
		Türkçe dilini iş için öğreniyorum	5

Tablo 11’de öğrencilerin Türkçe öğrendikten sonra, Türkçe konuşulan bir işte çalışmak istemeleri ve bu durumun nedenlerine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Tabloya göre öğrencilerin büyük çoğunluğunun Türkçeyi öğrendikten sonra Türkçe konuşulan bir işte çalışmak istedikleri görülmektedir. Öte yandan Türkçeyi iş için öğreniyorum, Türkiye’de yaşamak istiyorum gibi sebeplerin bu durumda etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitlerden hareketle öğrencilerin Türkçe öğrenmek için önemli bir motivasyonlarının da iş bulmak olduğu yargısına ulaşılabilir. Öte yandan 6 öğrenci bu soruya olumsuz yanıt bildirmiş, 3 öğrencide kararsız olduklarını beyan etmişlerdir. Hayır diyen öğrencilerin başka planları olması vasıtasıyla Türkçe öğrendikleri görülmektedir. Kısmen diyen öğrenciler ise geleceklerinin belli olmadığı nedeniyle bu cevabı verdikleri yargılarına ulaşmıştır. Bu soru ile ilgili bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir:

Ö25: “Evet isterim. Çünkü Türkiye’de yaşamak istiyorum.”

Ö26: “Hayır. Kendime Planlarım var daha.”

Ö27: “Şimdiden karar almıyorum. Türkçe öğrendikten sonra ne olacağım belli değil.”

Ö28: “Evet. çünkü türkçeyi onun için öğreniyorum.”

Ö33: “Evet Türkçe öğretmek istiyorum.”

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin motivasyonlarının çeşitli değişkenler bakımından irdelendiği bu çalışmada öğrencileri genel olarak Türkçe öğrenmeye motive eden unsurların; “kendilerini geliştirmek, üniversiteye girmek, iletişim kurma, Türkçeyi ana dilleri kadar iyi bilmek isteme, saygı kazanmak, Türkiye’de rahat yaşamak, eğitim hayatını sürdürmek, iş bulmak, çalışma hayatının kolaylaştırılması, Türk toplumunu samimi bulmaları, Türk kültürüne ilgi duymak” gibi unsurlar olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda yabancılara Türkçe öğretiminde motivasyon konusuna dair literatür incelenmiştir. Biçer (2016) yaptığı çalışmada Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin; “Türkçesi iyi olanları örnek almak, başarılı olmayı istemek, kendi başına çalışmak, arkadaşlarıyla konuşmak, farklı konuları öğrenmek, iyi iş imkanına sahip olacağını hayal etmek, çeşitli ülkelerdeki insanlarla konuşabilmeyi düşünmek ve Türkiye’de yaşayacağını hayal etmek” gibi sebeplerden ötürü Türkçe öğrenmeye motive olduklarını belirtmiştir. Tok ve Yığın (2013) yaptıkları çalışmada, Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin; tarihi, dini ve akrabalık bağları sebepleriyle iç motivasyondan kaynaklı Türkçe öğrenmek istediklerini dile getirmişlerdir. Bu görüş araştırmada tespit edilen, “Türk toplumunu samimi bulmak ve Türk kültürüne ilgi duymak” gibi nedenleri destekler niteliktedir. Diğer taraftan Acat ve Demiral (2002) yaptıkları araştırmada, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin temel motivasyon kaynağının, iş bulma ve buldukları işlerde terfi etmek olduğu yönünde tespitte bulunmuşlardır. Tunçel (2014) yaptığı çalışmada, insanların dil öğrenme hususunda motive olmalarının, “iş bulma kaygısı, yabancı ülkelere yönelik iş veya turistik amaçlı seyahatler, yaşadığı ülkenin konumu” gibi sebepler haricinde insanın öğrendiği dil sayısında dil öğrenmede bir motivasyon kaynağı olduğunu vurgular. Şahin (2009) yaptığı çalışmada, yabancı dil derslerinin çeşitli duylara yönelik gerçekleşmesi durumunda daha iyi bir öğrenmenin sağlanacağı görüşünde bulunmuştur. Bahse konu çalışmalardan elde edilen veriler araştırma sonucu elde edilen verileri destekler niteliktedir. Ayrıca, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sınıflarında özellikle Türk kültürünü yansıtan çeşitli dizi, film ve müziklerin kullanılmasının öğrencileri Türkçe öğrenmeye daha iyi motive edeceği yönündeki bulgu birçok bilimsel çalışma ile örtüşmektedir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde motivasyon, öğrenme sürecinin başarıya ulaşması adına çok önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda yapılan araştırmada, yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenme motivasyonları, çeşitli değişkenler gözetilerek incelenmiştir. Bu incelemeler neticesinde, yabancı öğrencilerin Türkiye’de yaşama, kariyer yapma ve istihdam planlarının olduğu söylenebilir. Ayrıca öğrencilerin farklı kültürleri tanıma ve iletişim ağını artıma gibi nedenlerle Türkçe öğrendikleri sonucuna ulaşmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin Türkçenin zor olduğu yönündeki düşüncesinin başarı ve motivasyonu olumsuz yönde etkilediği bilinmektedir. Ayrıca, “Türkçe öğrenme yeteneklerinin olmadığı, Türkçe öğrenirken yaşadıkları korkular, Türkçenin telaffuzunun zor olduğu düşüncesi, kullanılan metotların yanlış olması” gibi hususlar sebebiyle öğrencilerin başarısızlık korkusu yaşadığı yönünde verilere ulaşılmıştır. Bu noktada YTO’de motivasyonun başarıyı sağlayan en önemli dinamiklerden biri olduğu

düşünüldüğünde; öğrenme önündeki en büyük engelin motivasyon eksikliği olduğu söylenebilir. Diğer taraftan yabancı öğrenciler Türkçe öğrenmenin, onlara saygı/saygınlık kazandıracağı yönünde olumlu görüş bildirdikleri görülmektedir. Bu görüş, Türkçe bilmeleri sebebiyle insanların onlara saygı göstereceği inancıyla desteklenmektedir. Araştırmanın diğer bir sonucuna göre; Türk dizi ve müziklerinin, öğrencilerin motivasyonunu olumlu yönde desteklediği ve telaffuz becerisini desteklediği ifade edilebilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin geneli, Türkçe konuşmanın daha çok insanla iletişime geçme yolu olduğu hususunda hem fıkırdır. Türkiye’de rahat yaşama ve farklı kültürleri tanıma ihtiyacı bu fikri destekleyen diğer etkenlerdir. Ayrıca, öğrencilerin büyük bir kısmının Türkçe öğrenme motivasyonunun iş bulma isteği olduğu görülmektedir. Farklı dilleri öğrenmenin temel nedenlerinin başında ekonomik sebepler ve istihdam olma, başka bir deyişle iş bulma çabası olduğu bilinmektedir.

Öneriler

1. Yabancı dil öğretim sınıflarında motivasyonun artması yönünde, Türk kültürünü yansıtan dizi, film ve müzikler etkin bir şekilde kullanılabilir.
2. YTÖ’de kültürel etkileşim temelli, motivasyon merkezli çağdaş öğretim yaklaşım, yöntem ve tekniklerinin kullanılması gerekmektedir.
3. YTÖ’de motivasyonu olumlu yönde destekleyecek, kültürel etkileşim atmosferi oluşturacak çoklu duyu organlarına hitap eden otantik materyaller (Tiyatro, Drama, Kısa Film, Şarkı, Karikatür, Reklam Filmi, Sessiz Sinema vb.) etkin bir şekilde kullanılabilir.
4. YTÖ’de yeni yaklaşım, yöntem ve teknikler geliştirilerek, motivasyon merkezli deneysel çalışmalar yapılabilir.
5. Yurt içinde üniversitelerin Türkçe öğretim merkezlerinde (TÖMER), Halk Eğitim Merkezlerinde, PİKTES vb. projeler kapsamında görevli okutmanlara motivasyon merkezli uygulamalı hizmet içi eğitimler verilebilir.

Kaynakça

- Acar, A. C. (2012). Ücret ve ödül yönetimi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayıncılık.
- Acat, M. B. ve Demiral, S. (2002). Türkiye’de yabancı dil öğreniminde motivasyon kaynakları ve sorunları. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 31, 312-329.
- Akbaba, S. (2010). Eğitimde motivasyon. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 0 (13), 343-361.
- Aslan, M, Doğan, S. (2020). Dışsal motivasyon, içsel motivasyon ve performans etkileşimine kuramsal bir bakış. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 11 (26) , 291-301.
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 9(1), 23-28.
- Biçer, N. (2016). Yabancılar Türkçe öğretiminde motivasyona ilişkin öğrenci görüşleri ve sınıf içi gözlemler. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 4(1), 84-99.
- Büyüköztürk, Ş. Kılıç Çakmak, E. Akgün, Ö.E. Karadeniz, Ş. ve Demirel, F, (2017) Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Yayınları, Baskı.12.
- Dağdeviren, İ. (2018). İkinci dil ediniminde bireylerin motivasyonunun öğrenme üzerindeki etkisi. Journal of Turkish Studies. Volume 13/15, Spring 2018, p. 131-145DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13482>ISSN: 1308-2140, Ankara-Turkey.
- Ergül, Y. (2005). Motivasyon ve motivasyon teknikleri. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (14), 67-79.
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 5 Kasım 2020. <https://sozluk.gov.tr/>
- Karataş, Z. (2017). Sosyal bilim araştırmalarında paradigma değişimi: nitel yaklaşımın yükselişi. Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1(1)
- Keser, A. (2006). Çalışma yaşamında motivasyon. İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 11,Sayı 1, s. 323-343.
- Sevim, O. (2019). yabancı dil olarak türkçe öğrenmeye yönelik motivasyon: Bir ölçek geliştirme çalışması. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 0 (65), 567-586.
- Şahin, Y. (2009). Yabancı dil öğretiminde öğrenci başarısını olumsuz yönde etkileyen unsurlar. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(1), 149-158.
- Tok, M, Yığın, M. (2013). Yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçe öğrenme nedenlerine ilişkin bir durum çalışması. Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, 8, 132-147.
- Tunçel, H. (2014). Yabancı dil olarak Türkçeye yönelik motivasyon algısı. Mustafa Kemal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(28), 177-198.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 6. Baskı.

Yorgancı. A. B. (2011). Öğretmenlerin, öğretmen adaylarının ve öğrencilerin motivasyonu algılama farklılıkları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.

Sosyal Medyanın Haber Sitelerindeki Görünümü: Türkiye Örneği

Mehtap Uyar¹

Giriş

Sosyal medya ile ilgili yapılan çeşitli çalışmalar, sosyal medyanın iletişimi, sosyal bağlantıyı ve hatta teknik becerileri geliştirerek, çocuklara ve ergenlere fayda sağladığını ortaya koymaktadır. Facebook, Twitter ve MySpace gibi sosyal medya siteleri, arkadaşlar, sınıf arkadaşları ve ortak ilgi alanlarına sahip kişiler arasında bağlantı kurmak için birçok günlük fırsat sunmaktadır (O’Keeffe ve Clarke-Pearson, 2011). Bu fırsatlar arasında, sosyal medya aracılığıyla yetkililere ve uzmanlara ulaşabilme, sosyal medyanın çocuklarda yaratıcılığı geliştirmesi, yardımlaşma aracı olması, sosyal bağlantı sağlayabilmesi, çocukları mutlu etmesi ve bilgi paylaşma aracı olması yer almaktadır. Özellikle son yıllarda sosyal medya da dahil olmak üzere, yeni iletişim teknolojilerini kullanan çocuk ve yetişkinlerin sayısı önemli ölçüde artmaktadır. “2018’den 2019’a geçen sadece 1 yıllık sürede dünya nüfusu %1,1 artış gösterirken, aktif İnternet kullanıcı sayısı %9,1, aktif sosyal medya kullanıcı sayısı ise %9 artış gösteriyor” (Yüksel, 2020:30). TÜİK’in 2013 yılı verilerine göre Türkiye’de, 06-15 yaş grubundaki çocukların %60,5’i bilgisayar, %50,8’i İnternet ve %24,3’ü cep telefonu kullanmaktadır. 06-10 yaş grubundaki çocukların neredeyse yarısı yani %48,2’si bilgisayar, %36,9’ı İnternet ve %11’i cep telefonu kullanmaktadır. 11-15 yaşları arasındaki çocukların ise %73,1’i bilgisayar, %65,1’i İnternet ve %37,9’u da cep telefonu kullanmaktadır. Yine aynı rapora göre, çocuklar bilgisayar kullanmaya ortalama olarak 8 yaşında başlamaktadır. Bu veriler doğrultusunda, ülkemizde özellikle 2000 yılından sonra doğan çocukların sosyal medyanın da dahil olduğu, yeni medya çağının içine doğduğu ve bu sürece adapte olduğu görülmektedir.

Temel algısal ve sembolik anlayışlarından ve ince motor becerilerinden yoksun olmalarına rağmen, bebekler bile yeni medyayı yorumlamaya çaba göstermektedir. Bu bağlamda günümüzde, küçük çocuklar hatta bebekler bile birer medya tüketicisi olarak gelişimlerini sürdürmektedir. Küçük çocuklar, uygulamaları akıllı mobil cihazlarda kullanırken sıklıkla kontrolsüz kaydırma, simgelere yanlış bir şekilde dokunma, uygulamadan çıkma ve/veya sesli oyun talimatlarını duyamama gibi zorluklar yaşasa da, birçoğu kendisini tekrar motive ederek, uygulamayı kullanmaya devam etmektedir. Ayrıca,

¹ Arş. Gör. Dr. Mehtap Uyar, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, Niğde, Türkiye, mehtap.gunes@ohu.edu.tr

çocuklar yedi yaşına kadar ince motor becerilerini geliştirdiğinden, onların dokunmatik ekranları, küçük tuşları, cihazları ve denetleyicileri yönetmeleri giderek daha kolay hale gelmektedir (Nikken ve Schols, 2015). Bu nedenle, bu neslin sosyal ve duygusal gelişiminin büyük bir kısmı İnternet’te ve cep telefonlarında gerçekleşmektedir. Sınırlı öz düzenleme kapasiteleri ve akran baskısına yatkınlıkları nedeniyle, çocuklar ve ergenler sosyal medyada gezinirken ve deney yaparken bazı riskler altındadır (O’Keeffe ve Clarke-Pearson, 2011). Çocukların sosyal medya ortamında karşılaşabileceği riskler arasında, cinsel istismar, özel hayatın gizliliğinin ihlali, bilgi kirliliğine maruz kalma, siber zorbalık, hareketsizlik, bağımlılık sorunu, fiziksel, ruhsal ve psikolojik gelişimlerinin olumsuz etkilenmesi yer almaktadır.

Bu çalışmanın odak noktasını, sosyal medya ve çocuk kavramları ile bu kavramların haber sitelerinde nasıl ele alındığı oluşturmaktadır. Çalışma kapsamı doğrultusunda, Türkiye’de en çok ziyaret edilen haber sitelerinden üç tanesi seçilmiştir: hurriyet.com.tr, milliyet.com.tr ve sozcu.com.tr.

Çalışmanın temel amacı; haber sitelerinde, çocukların sosyal medya kullanımlarının temsil edilme biçimlerinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda;

- haber sitelerinin sosyal medya ve çocuklara yönelik yer alan yazılarında sosyal medyanın işlevi,
- haber sitelerinde sosyal medyanın yer aldığı yazıların aylara göre değişimi,
- sosyal medya ve çocuk kavramlarının yazı başlıklarında bulunup/bulunmama durumu,
- yazıların bulunduğu platformların haber sitelerine göre dağılımı,
- sosyal medyanın çocuklar açısından olumlu ve/veya olumsuz yansıtılma sebeplerinin haber siteleri ile ilişkisi içerik analizi yöntemi kullanılarak ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise, belirtilen incelemeler kapsamında ulaşılan sonuçlara ve önerilere yer verilmiştir.

Yöntem

Dijital dünyayı ölçümleyen siteler arasında yer alan, SimilarWeb’in 2020 yılında paylaştığı veriler doğrultusunda, Türkiye’de en çok ziyaret edilen haber siteleri listesinin ilk beş sıralamasında, hurriyet.com.tr, milliyet.com.tr, sabah.com.tr, sozcu.com.tr ve haber7.com adlı İnternet siteleri yer almaktadır. Listede yer alan haber sitelerinden hurriyet.com.tr, milliyet.com.tr ve sozcu.com.tr isimli

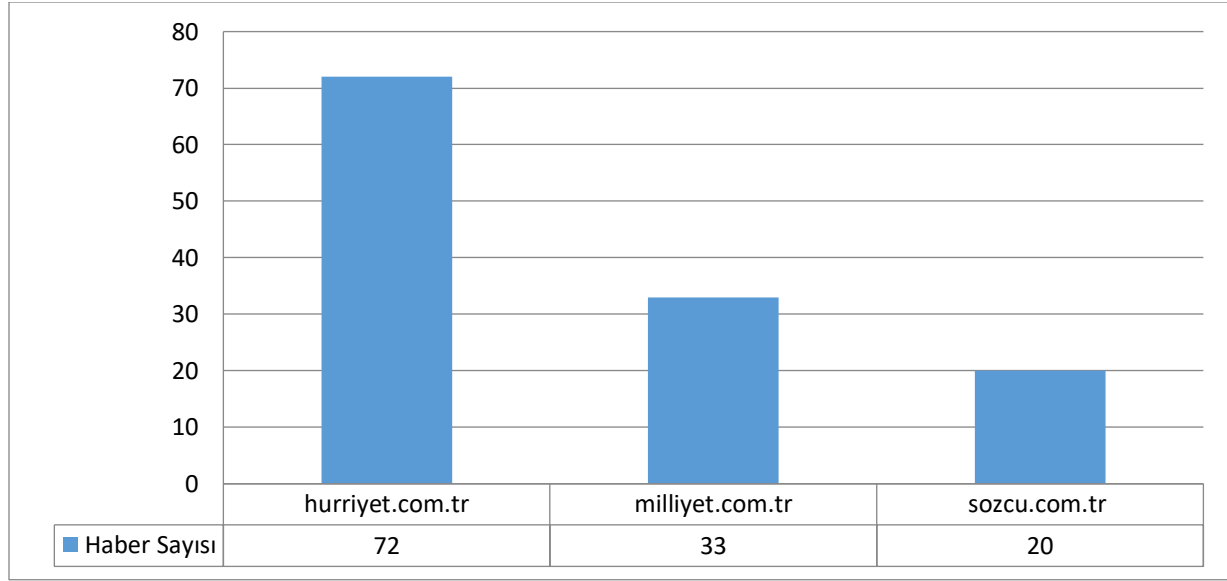
sitelerin arşivlerine erişilebildiği için, bu haber siteleri çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Çalışmaya dahil edilen haber sitelerinin 23 Nisan 2020 tarihinden 23 Ekim 2020 tarihleri arasında bulunan sayıları içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmanın başlangıcı olarak seçilen tarihin 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olmasının sebebi, sosyal medya ile ilgili incelenen haberlerin çocukları da ilgilendiren haberler kapsamında yer almasıdır.

Bulgular

Sosyal medya kullanan çocukların haber sitelerindeki yeri, “Sosyal Medya ve Çocuklara Yönelik Yer Alan Yazıların Haber Sitelerine Göre Dağılımı”, “Sosyal Medyanın Yer Aldığı Yazıların Aylara Göre Dağılımı”, “Yazıların Başlıklarında Sosyal Medya ve Çocuk Kavramlarının Bulunma Durumlarına Göre Dağılımı”, “Sosyal Medya ve Çocukla İlgili Yazıda Geçen Yerlerin Haber Sitelerine Göre Dağılımı”, “Yazıların Bulunduğu Platformların Haber Sitelerine Göre Dağılımı”, “Sosyal Medyanın Çocuklar Açısından Olumlu/Olumsuz Yansıtılma Sebeplerinin Haber Sitelerine Göre Dağılımı” başlıkları altında incelenmiştir.

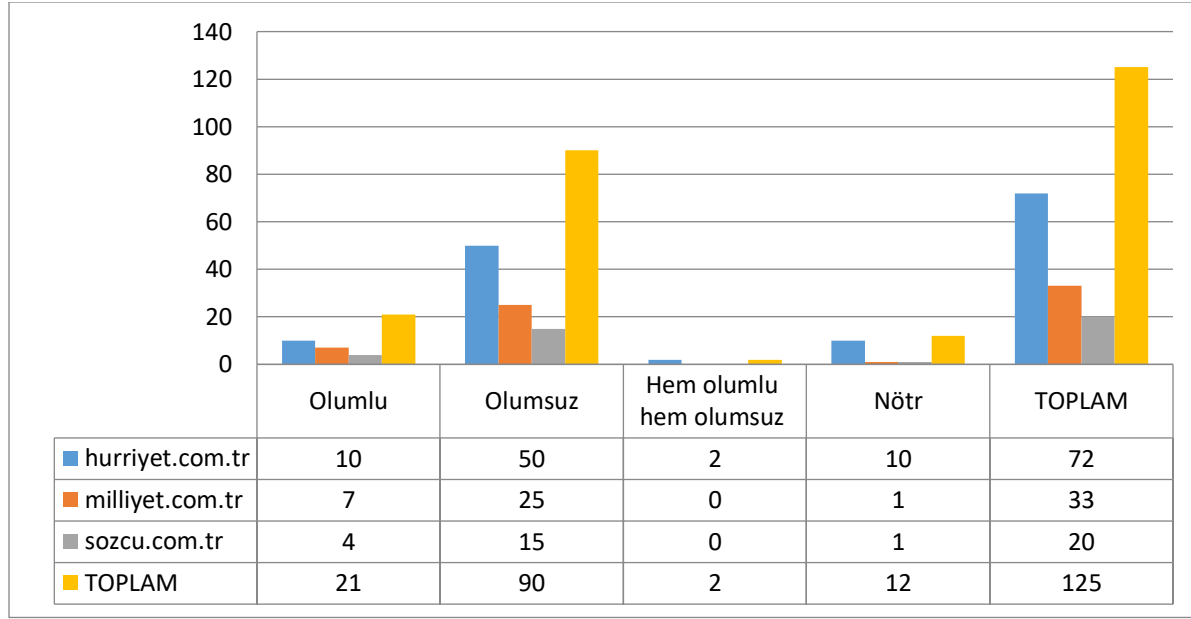
1. Sosyal Medya ve Çocuklara Yönelik Yer Alan Yazıların Haber Sitelerine Göre Dağılımı

Çocukların sosyal medya kullanımlarına yönelik haber sitelerinin yazdığı yazılar incelendiğinde, en çok yazının hurriyet.com.tr adlı haber sitesinde yer aldığı görülmektedir. 23 Nisan 2020 tarihinden 23 Ekim 2020 tarihine kadar olan altı aylık süre incelendiğinde üç haber sitesinde toplam 125 yazının olduğu görülmektedir. Bu yazıların 72’si hurriyet.com.tr, 33’ü milliyet.com.tr ve 20’si sozcu.com.tr adlı haber sitesinden bulunmaktadır (bkz. Şekil 1).

Şekil 1: Yazıların haber sitelerine göre dağılımı

Sosyal medyanın olumlu ve olumsuz işlevlerinin yer aldığı yazıların haber sitelerine göre dağılımı incelendiğinde, 21 tane olumlu, 90 tane olumsuz, 2 tane hem olumlu hem olumsuz yazının olduğu; 12 tane yazıda ise sosyal medyanın olumlu ve/veya olumsuz özelliklerine değinilmediği yani konuya karşı objektif/nötr davranıldığı dikkat çekmektedir. Haber sitelerinden olumlu yazıya en çok hurriyet.com.tr (10 tane), en az sozcu.com.tr (4) yer ayırmaktadır. Haber siteleri konu ile ilgili daha çok olumsuz yazılara yer vermektedir. Örneğin, hurriyet.com.tr 50 yazısında, milliyet.com.tr 25 yazısında ve sozcu.com.tr ise 15 yazısında sosyal medyanın çocuklar açısından olumsuz olduğuna değinmektedir. Aynı yazıda sosyal medyanın hem olumlu hem de olumsuz yönlerine yer veren haber sitesi yalnızca hurriyet.com.tr (2 yazı)' dir. Ancak üç haber sitesi de sosyal medyanın olumlu ya da olumsuz hiçbir işlevine yer vermeyerek, objektif davranmayı tercih ettiği yazılar paylaşmaktadır (bkz. Şekil 2).

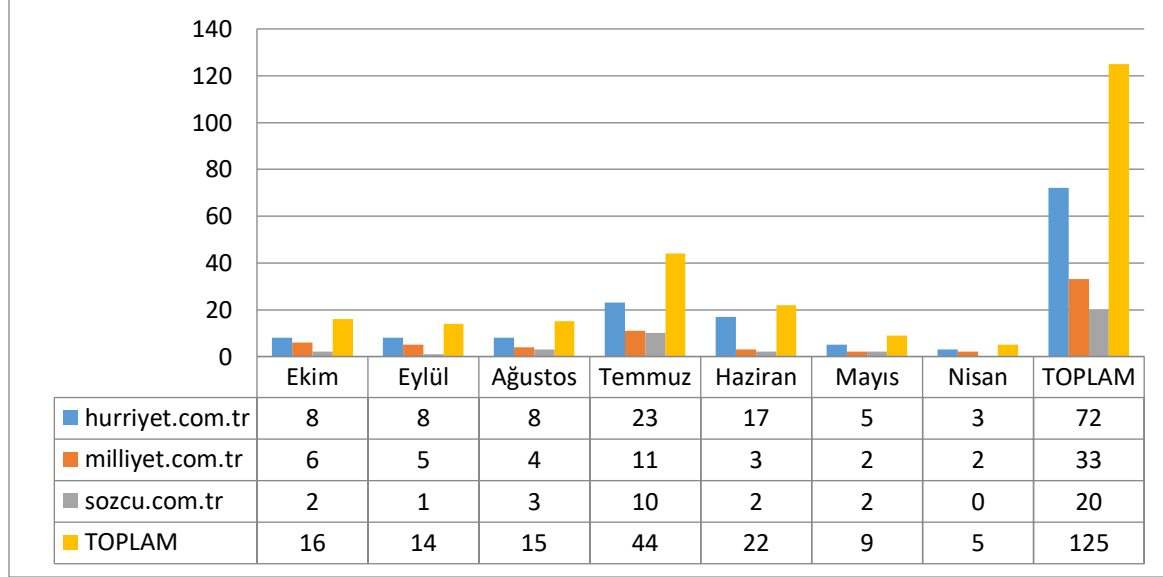

Şekil 2: Olumlu ve olumsuz işlevlerin yer aldığı yazıların haber sitelerine göre dağılımı

2. Sosyal Medyanın Yer Aldığı Yazıların Aylara Göre Dağılımı

Çocukların sosyal medya kullanımıyla ilgili haber sitelerinde yer alan yazıların aylar içerisinde gösterdiği değişim Şekil 3'te görülmektedir. Şekil 3'e göre, Nisan ayında 5 yazı, Mayıs ayında 9 yazı, Haziran ayında 22 yazı, Temmuz ayında 44 yazı, Ağustos ayında 15 yazı, Eylül ayında 14 yazı ve Ekim ayında 16 yazı bulunmaktadır. Bu doğrultuda, konu ile ilgili yazıların büyük çoğunluğunun Temmuz ayında; en az yazının ise Nisan ayında olduğu dikkat çekmektedir. En az yazının Nisan ayında olmasının sebebi bu ayın sadece sekiz gününün (23 Nisan sonrası) çalışmaya dahil edilmesi olabilir. Temmuz ayının diğer aylara oranla konuyla ilgili oldukça fazla yazıya sahip olmasının nedeni ise, bazı haberlerin bu ayın içinde ön plana çıkması olabilir. Örneğin, çocukların oynadığı "Mavi Bebek" adlı oyun üç haber sitesinde de birkaç farklı yazıda, Temmuz ayında yayınlanmıştır. Konu ile ilgili yazı hurriyet.com.tr' de "Oyun sanal, tehlike gerçek... 'Mavi Bebek' oyununa dikkat!", "Mavi Bebek oyunundaki tehlike!" ve "Anne babalar bu oyuna dikkat! Mavi Balina ve Momo'dan sonra yeni tehlike: Mavi Bebek" olmak üzere üç ayrı haber başlığı ile; milliyet.com.tr' de "Mavi Bebek oyunu büyük bir tehlike" başlığı ile; sozcu.com.tr' de ise "Uzmanlar yorumladı: Mavi Bebek oyunu bir şehir efsanesi mi?", "Prof. Dr. Eraslan: Mavi bebek oyunu çocukları ve gençleri intihara teşvik ediyor" ve "Prof. Dr. Eraslan: 'Mavi Bebek' oyunu, insan beynini etkiliyor" olmak üzere üç ayrı haber başlığı ile yer almıştır. Ayrıca, yine Temmuz ayında 3 yaşındaki bir çocuğa zorla sigara içirilip, görüntülerinin sosyal medyada paylaşılması haberi, haber sitelerinde birçok kez yer almıştır. Örneğin, hurriyet.com.tr' de, "Skandal görüntülerin

ardından flaş gelişme! Serbest bırakıldı”, “Son dakika... Bir skandal görüntü daha! Bu kez küçük çocuğa ‘amcası’ sigara içirdi...” ve “Son dakika haberi: Kuzenine zorla sigara içirmeye çalıştı! Uzmanlardan da tepki gecikmedi: Bunun adı istismar” başlıkları ile; sozcu.com.tr’ de ise, “Sosyal medyada büyük tepki çeken görüntüyle ilgili bakanlıktan açıklama!”, “Sigara içirilen küçük çocuğa ilişkin savcılıktan açıklama!” ve “3 yaşındaki çocuğa sigara içirmişti! Gözaltına alındı” başlıkları ile yer alan yazılar bu soruna tepki çekmeyi amaçlamaktadır.

Şekil 3: Yazıların aylara göre dağılımı

Sosyal medya ve çocuk konusu kapsamında hurriyet.com.tr’ nin Ekim ayında 2 tane, Eylül ayında 2 tane, Ağustos ayında 1 tane, Temmuz ayında 2 tane, Mayıs ayında 2 tane, Nisan ayında 1 tane olumlu yazısı bulunurken; Haziran ayında hiç olumlu yazısı bulunmamaktadır. milliyet.com.tr’ nin Ekim ayında 2 tane, Eylül ayında 3 tane, Ağustos ayında 1 tane, Nisan ayında 1 tane olumlu yazısı varken; Temmuz, Haziran ve Mayıs aylarında hiç olumlu yazısı bulunmamaktadır. sozcu.com.tr’ de Ağustos ayında 2 tane, Haziran ayında 1 tane, Mayıs ayında 1 tane yazı bulunurken; diğer aylarda hiç olumlu yazı bulunmamaktadır.

Sosyal medya ve çocuk konusu kapsamında hurriyet.com.tr’ nin Ekim ayında 6 adet, Eylül ayında 3 adet, Ağustos ayında 5 adet, Temmuz ayında 20 adet, Haziran ayında 13 adet, Mayıs ayında 2 adet, Nisan ayında ise 1 adet olumsuz yazısı bulunmaktadır. milliyet.com.tr’ nin Ekim ayında 4 adet, Eylül ayında 2 adet, Ağustos ayında 3 adet, Temmuz ayında 11 adet, Haziran ayında 3 adet, Mayıs

ayında 2 adet olumsuz yazısı bulunurken; Nisan ayında hiç olumsuz yazısı bulunmamaktadır. sozcu.com.tr’ nin Ekim ayında 2 adet, Eylül ayında 1 adet, Ağustos ayında 1 adet, Temmuz ayında 10 adet, Haziran ayında 1 adet olumsuz yazısı bulunurken; Mayıs ve Nisan aylarında hiç olumsuz yazısı bulunmamaktadır.

Sosyal medya ve çocuk konusu kapsamında hurriyet.com.tr’ nin Eylül ve Temmuz aylarında 1’er adet hem olumlu hem olumsuz yazıları bulunurken; incelenen diğer haber sitelerinin bu kategoride yazısı bulunmamaktadır. hurriyet.com.tr’ nin 2 adet Eylül ayında, 2 adet Ağustos ayında, 4 adet Haziran ayında, 1 adet Mayıs ayında, 1 adet Nisan ayında sosyal medyanın olumlu ve/veya olumsuz özelliklerine değinilmeyip, nötr nitelikli yazısı bulunmaktadır. milliyet.com.tr’ nin 1 adet Nisan ayında; sozcu.com.tr’ nin ise 1 adet Mayıs ayında nötr nitelikli yazısı bulunmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda, olumlu haberlerin en çok yapıldığı aylar Eylül, Ekim ve Ağustos aylarıdır. Olumsuz haberler ise, en çok Temmuz, Haziran ve Ekim aylarında yapılmıştır (bkz. Tablo 1). Özellikle Temmuz ayında, incelenen haber sitelerinin tamamı oldukça fazla sayıda olumsuz haber yapmıştır. Yukarıda değinilen haber başlıkları, Temmuz ayında sosyal medya ve çocuk kapsamında en fazla olumsuz haberin yer aldığı ay olarak açıklanmasında bir göstergedir.

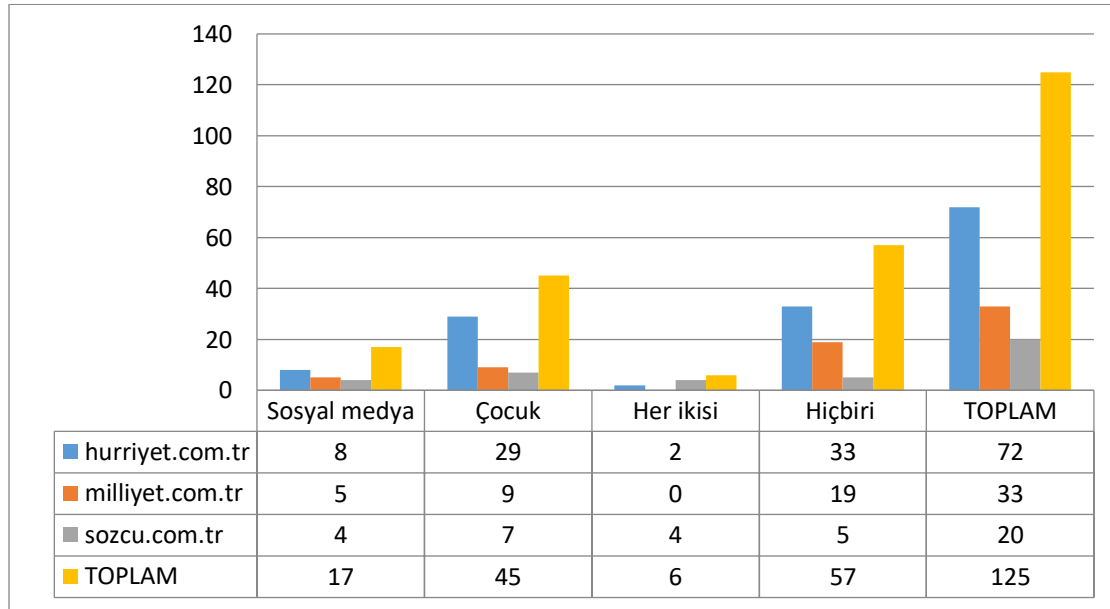
Tablo 1: Olumlu ve olumsuz işlevlerin yer aldığı yazıların aylara göre dağılımı

AYLAR	Olumlu	Olumsuz	Hem olumlu hem olumsuz	Nötr	TOPLAM
Ekim	4	12	-	-	16
Eylül	5	6	1	2	14
Ağustos	4	9	-	2	15
Temmuz	2	41	1	-	44
Haziran	1	17	-	4	22
Mayıs	3	4	-	2	9
Nisan	2	1	-	2	5
TOPLAM	21	90	2	12	125

3. Yazıların Başlıklarında Sosyal Medya ve Çocuk Kavramlarının Bulunma Durumlarına Göre Dağılımı

Haber sitelerinde yer alan yazıların başlıklarında sosyal medya ve çocuk kavramlarının bulunma durumlarına göre dağılımı Şekil 4’te görülmektedir. Buna göre, incelenen haber başlıklarında sosyal

medya kavramı 17 defa yer almaktadır. 17 haber başlığının 8'i hurriyet.com.tr' de, 5'i milliyet.com.tr' de ve 4'ü de sozcu.com.tr' de bulunmaktadır. Haber başlıklarında çocuk kavramı ise 45 defa yer almaktadır. Çocuk kavramının yer aldığı başlıkların 29'u hurriyet.com.tr' de, 9'u milliyet.com.tr' de ve 7'si de sozcu.com.tr' dedir. Sosyal medya ve çocuk kavramlarının her ikisinin de haber başlıklarında yer aldığı yazı sayısı 6'dır. İncelenen bu yazıların 2'si hurriyet.com.tr' de, 4'ü ise sozcu.com.tr' de bulunurken; milliyet.com.tr haber başlıklarında her iki kavramı birlikte kullanmayı tercih etmemektedir. Bununla birlikte, incelenen yazıların 57 tanesinde yani neredeyse yarısında, sosyal medya ve çocuk kavramlarından hiçbirinin başlıklara yansıtılmadığı ancak yazıların içeriğinde, çocukların sosyal medyada yer aldığı ile ilgili konulara yer verildiği görülmektedir. 57 yazıdan 33'ü hurriyet.com.tr' de, 19'u milliyet.com.tr' de, 5'i de sozcu.com.tr' de yer almaktadır.

Şekil 4: Yazıların başlıklarında ilgili kavramların bulunma durumlarına göre dağılımı

4. Sosyal Medya ve Çocukla İlgili Yazıda Geçen Yerlerin Haber Sitelerine Göre Dağılımı

Haber sitelerinin çocukların sosyal medyada yer almasıyla ilgili yaptıkları haberlerin gerçekleştiği yerler şunlardır: Adana (3 yazı), Afyonkarahisar (1 yazı), Ağrı (1 yazı), Ankara (5 yazı), Antalya (5 yazı), Bursa (1 yazı), Diyarbakır (3 yazı), Gaziantep (2 yazı), Hatay (2 yazı), İstanbul (4 yazı), Mardin (4 yazı), Mersin (2 yazı), Şırnak (1 yazı), Türkiye (71 yazı), dünya (20 yazı)'dır. Haber yazıları analiz edilirken, şehir ya da ülke belirtilmediyse ve genel olarak ülkemize yönelik haberler verilmişse

yer olarak “Türkiye” kategorisine dahil edilmiştir. Tablo 2’de de görüldüğü üzere, çocukların sosyal medyada yer almasıyla ilgili yapılan haberlerin çoğunluğunda yer olarak Türkiye geçmektedir. Yer olarak Türkiye’nin geçtiği 71 yazının 51’i hurriyet.com.tr’ de, 12’si milliyet.com.tr’ de ve 8’i de sozcu.com.tr’ de bulunmaktadır.

Tablo 2: Yazılarda geçen yerlerin haber sitelerine göre dağılımı

YER	hurriyet.com.tr	milliyet.com.tr	sozcu.com.tr	TOPLAM
Adana	1	1	1	3
Afyonkarahisar	1	-	-	1
Ağrı	-	1	-	1
Ankara	2	2	1	5
Antalya	3	2	-	5
Bursa	-	1	-	1
Diyarbakır	1	1	1	3
Gaziantep	1	-	1	2
Hatay	1	-	1	2
İstanbul	2	2	-	4
Mardin	2	-	2	4
Mersin	1	1	-	2
Şırnak	1	-	-	1
Türkiye	51	12	8	71
Dünya	5	10	5	20
TOPLAM	72	33	20	125

Sosyal medya ve çocukla ilgili yazıda geçen yerlerin olumlu ve olumsuz işlevlerine göre dağılımı incelendiğinde, Adana, Ankara, Diyarbakır, Gaziantep ve Şırnak ile ilgili yapılan haberlerin tamamının olumsuz içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Afyonkarahisar, Ağrı, Antalya, Bursa ve Mersin illeri ile ilgili yapılan haberlerin tamamı olumlu içeriğe sahiptir. Türkiye genelinde yapılan haberlerin dağılımı incelendiğinde, çoğunluğun (52’si) olumsuz haberlerden oluştuğu görülmektedir. Dünya genelinde yapılan haberlerin ise 18’i olumsuz, yalnızca 1’i olumludur (bkz. Tablo: 3).

Tablo 3: Yazılarda geçen yerlerin olumlu ve olumsuz işlevlerine göre dağılımı

YER	Olumlu	Olumsuz	Hem olumlu hem olumsuz	Nötr	TOPLAM
Adana	-	3	-	-	3
Afyonkarahisar	1	-	-	-	1
Ağrı	1	-	-	-	1
Ankara	-	4	-	1	5
Antalya	5	-	-	-	5
Bursa	1	-	-	-	1
Diyarbakır	-	3	-	-	3
Gaziantep	-	2	-	-	2
Hatay	1	1	-	-	2
İstanbul	1	3	-	-	4
Mardin	1	3	-	-	4
Mersin	2	-	-	-	2
Şırnak	-	1	-	-	1
Türkiye	7	52	2	10	71
Dünya	1	18	-	1	20
TOPLAM	21	90	2	12	125

5. Sosyal Medya ve Çocukla İlgili Yazıların Bulunduğu Platformların Haber Sitelerine Göre Dağılımı

Sosyal medya ve çocukla ilgili yazıların bulunduğu platformların haber sitelerine göre dağılımı Tablo 4'te görülmektedir. Yazıların bulunduğu platformlar sırasıyla; gündem, teknoloji, yazar yazısı, aile, eğitim, eğlence, ekonomi, sosyal medya, sağlık, kültür sanat, dünya ve siyasettir. Araştırmada analiz edilen haber sitelerinden hurriyet.com.tr' nin gündemde 19, teknolojide 23, yazar yazısında 14, ailede 12, eğitimde 2, eğlencede ve ekonomide 1'er yazısı; milliyet.com.tr' nin gündemde 16, teknoloji, yazar yazısı ve ekonomide 2'şer, dünyada 3, siyasette 4, aile, eğlence, kültür sanat ve sosyal medyada 1'er yazısı; sozcu.com.tr' nin gündemde 12, teknoloji, yazar yazısı ve dünyada 1'er, sağlıkta da 5 yazısı bulunmaktadır. Sağlık platformunda konu ile ilgili yalnızca sozcu.com.tr yazı paylaşmıştır.

Tablo 4: Yazıların bulunduğu platformların haber sitelerine göre dağılımı

Platform	hurriyet.com.tr	milliyet.com.tr	sozcu.com.tr	TOPLAM
Gündem	19	16	12	47
Teknoloji	23	2	1	26
Yazar Yazısı	14	2	1	17
Aile	12	1	-	13
Eğitim	2	-	-	2
Eğlence	1	1	-	2
Ekonomi	1	2	-	3
Sosyal medya	-	1	-	1
Sağlık	-	-	5	5
Kültür sanat	-	1	-	1
Dünya	-	3	1	4
Siyaset	-	4	-	4
TOPLAM	72	33	20	125

6. Sosyal Medyanın Çocuklar Açısından Olumlu/Olumsuz Yansıtılma Sebeplerinin Haber Sitelerine Göre Dağılımı

Sosyal medyanın çocuklar açısından olumsuz yansıtılma sebeplerinin haber sitelerine göre dağılımı Tablo 5'te görülmektedir. Haber sitelerinde sosyal medyanın olumsuz yönleri yani riskleri, cinsel istismar, özel hayatın gizliliğinin ihlali, bilgi kirliliği, siber zorbalık (çevrimiçi güvenlik-siber tehlike), boş ekran vakti (hareketsizlik), illüzyon olması, bağımlılık sorunu, fiziksel, ruhsal ve psikolojik gelişimi olumsuz etkileme, çocuk istismarı, ebeveyn denetimi, sosyal medya saldırganlığı (nefret söylemi ve hakaret gibi) ve çocukların ilişki kurma becerilerinin gelişmemesi kategorileri altında toplanmıştır. Bu tabloya göre, hurriyet.com.tr' de 6'şar yazı cinsel istismar ve fiziksel, ruhsal ve psikolojik gelişimi olumsuz etkileme, 10 yazı özel hayatın gizliliğinin ihlali, 2'şer yazı bilgi kirliliği ve siber zorbalık, 1'er yazı boş ekran vakti, illüzyon olması², sosyal medya saldırganlığı ve çocukların ilişki kurma becerilerinin gelişmemesi, 3 yazı bağımlılık sorunu, 13 yazı çocuk istismarı, 4 yazı ebeveyn denetimi kategorisinde; milliyet.com.tr' de 7'şer yazı cinsel istismar ve çocuk istismarı, 2'şer yazı özel hayatın gizliliğinin ihlali ve siber zorbalık, 6 yazı fiziksel, ruhsal ve psikolojik gelişimi olumsuz etkileme, 1 yazı ebeveyn eğitimi kategorisinde; sozcu.com.tr' de ise, 1 yazı cinsel istismar, 2 yazı özel hayatın

² Sosyal medyanın illüzyon olması, kullanıcıların kendilerini sosyal medyada mutlu, paralı, güçlü, güzel, yakışıklı olarak yansıtması anlamında kullanılmaktadır.

gizliliğinin ihlali, 4 yazı fiziksel, ruhsal ve psikolojik gelişimi olumsuz etkileme, 8 yazı çocuk istismarı kategorisinde bulunmaktadır.

Tablo 5: Olumsuz yansıtılma sebeplerinin haber sitelerine göre dağılımı

	hurriyet.com.tr	milliyet.com.tr	sozcu.com.tr	TOPLAM
Cinsel istismar	6	7	1	14
Özel hayatın gizliliğinin ihlali	10	2	2	14
Bilgi kirliliği	2	-	-	2
Siber zorbalık	2	2	-	4
Boş ekran vakti	1	-	-	1
İllüzyon olması	1	-	-	1
Bağımlılık sorunu	3	-	-	3
Fiziksel, ruhsal ve psikolojik gelişimini olumsuz etkiler.	6	6	4	16
Çocuk istismarı	13	7	8	28
Ebeveyn denetimi	4	1	-	5
Sosyal medya saldırganlığı	1	-	-	1
Çocukların ilişki kurma becerilerinin gelişmemesi	1	-	-	1

Haber sitelerinde sosyal medyanın olumlu yönleri yani avantajları, sosyal medya platformlarından çağrı yaparak ilgililere ulaşma, çocuğun sosyal medya sayesinde yaratıcılığının gelişmesi, yardımlaşma, sosyal bağlantı, ebeveyn denetimi, çocukların mutlu olması, suçluların yakalanmasına aracı olması, eğitim amacı (bilgi paylaşma aracı) ve topluluk oluşturup, bilinçlendirmesi kategorileri altında toplanmıştır. Sosyal medyanın çocuklar açısından olumlu yansıtılma sebeplerinin haber sitelerine göre dağılımı incelendiğinde, hurriyet.com.tr’ de, 2’şer yazı sosyal medya platformlarından çağrı yaparak ilgililere ulaşma ve çocuğun sosyal medya sayesinde yaratıcılığının gelişmesi, 3 yazı yardımlaşma, 1’er yazı sosyal bağlantı, ebeveyn denetimi, çocukların mutlu olması kategorisinde; milliyet.com.tr’ de, 1’er yazı sosyal medya platformlarından çağrı yaparak ilgililere ulaşma, suçluların yakalanmasına aracı olması ve eğitim amacı kategorisinde; sozcu.com.tr’ de ise, 1’er yazı sosyal medya platformlarından çağrı yaparak ilgililere ulaşma ve eğitim amacı, 2 yazı ise topluluk oluşturup, bilinçlendirmesi kategorisi altında yer almaktadır (bkz. Tablo 6).

Tablo 6: Olumlu yansıtılma sebeplerinin haber sitelerine göre dağılımı

	hurriyet.com.tr	milliyet.com.tr	sozcu.com.tr	TOPLAM
Sosyal medya platformlarından çağrı yaparak ilgililere ulaşma	2	1	1	4
Çocuğun sosyal medya sayesinde yaratıcılığının gelişmesi	2	-	-	2
Yardımlaşma	3	4	-	7
Sosyal bağlantı	1	-	-	1
Ebeveyn denetimi	1	-	-	1
Çocukların mutlu olması	1	-	-	1
Suçluların yakalanma aracı	-	1	-	1
Eğitim amacı	-	1	1	2
Topluluk oluşturup, bilinçlendirme	-	-	2	2

Sosyal medyanın çocuklar açısından nötr olarak yani yorumsuz yansıtıldığı sebepler arasında, sosyal medya eğitimi, ebeveyn denetimi, sosyal medyanın oyun oynama ve bilgi paylaşma aracı olması bulunmaktadır. hurriyet.com.tr ebeveyn denetimi kategorisine 8 yazısında nötr yaklaşarak yer vermektedir. Yani ebeveyn denetimi ve bu kategorideki diğer maddeleri haber siteleri olumlu ya da olumsuz herhangi bir yorum yapmadan okuyucuya sunmaktadır.

Sosyal medyanın çocuklar açısından hem olumlu hem olumsuz yansıtıldığı sebepler arasında ise, ebeveyn denetimi/öğrenme ve keşfetme ile yardımlaşma, çocukların mutlu olması/asosyalleşme ve stres kategorileri yer almaktadır. Sosyal medyanın hem olumlu hem olumsuz özelliklerine hurriyet.com.tr 2 yazısında yer vermiştir. Örneğin, 08.09.2020 tarihinde yayınlanmış olan “Dijital hayatlar” başlıklı yazar yazısında ebeveyn denetiminin olmaması durumunda sosyal medyanın çocuklar açısından riskli bir alan olabileceği belirtilirken, aynı yazıda sosyal medyanın öğrenme ve keşfetme özelliklerinin onu avantajlı yaptığından da bahsedilmektedir. 25.07.2020 tarihinde yayınlanmış olan “Steve Jobs ve Bill Gates’in çocuklarına ekranı kısıtlamaları boşuna değil” başlıklı yazar yazısında da aynı durumla karşılaşmaktayız. Yazıda, sosyal medyanın çocukları mutlu ettiğinden ve yardımlaşma aracı olduğundan söz ederken yazar, onun avantajlı yani olumlu özelliklerine vurgu yapmaktadır. Ancak yazının devamında sosyal medyanın aynı zamanda çocukları asosyalleştirdiği ve onlarda stres yarattığına değinilmektedir. Dolayısıyla bu yazıda da, sosyal medyanın hem olumlu hem olumsuz özelliklerini aynı anda görebilmekteyiz.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de yer alan haber sitelerinin sosyal medya ve çocuk kavramlarını ele alma biçimlerinin analiz edilmesini konu edinen bu çalışmada, hürriyet.com.tr, milliyet.com.tr ve sozcu.com.tr adlı haber siteleri incelenmiştir. Çalışmaya dahil edilen altı aylık dönem içerisinde, çocukların sosyal medyada yer aldığı yazılar incelendiğinde en çok yazının, diğer sitelere oranla büyük farkla, hürriyet.com.tr adlı haber sitesinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Haber sitelerinin üçü de sosyal medyanın çocukları daha çok olumsuz yönde etkilediğine vurgu yapan yazılar paylaşmıştır.

Çocukların sosyal medya ortamında bulunmasıyla ilgili yazıda geçen yerlerden Adana, Ankara, Diyarbakır, Gaziantep ve Şırnak ile ilgili yapılan haberlerin tamamının olumsuz içeriğe sahip olduğu; Afyonkarahisar, Ağrı, Antalya, Bursa ve Mersin illeri ile ilgili yapılan haberlerin tamamının ise olumlu içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Analiz edilen haber sitelerinin konumuz ile ilgili paylaşımları platform olarak en çok gündem platformundan; en az ise sosyal medya ve kültür sanat platformlarından paylaştığı görülmektedir. Konunun özellikle sosyal medya platformuyla ilgili olup, bu platformda yalnızca milliyet.com.tr adlı haber sitesine ait 1 adet yazının yer alması dikkat çekicidir.

Sosyal medyanın çocuklar açısından olumsuz yansıtılma sebepleri araştırıldığında, sosyal medyanın en çok “çocuk istismarını” artırdığı ve çocukların “fiziksel, ruhsal ve psikolojik gelişimini olumsuz etkilediği” yönünde yazılarla karşılaşmıştır. Sosyal medyanın belirtilen olumsuz özelliklerine her üç haber sitesi de yazılarında yer vermiştir. Sosyal medyanın çocuklar açısından olumlu yansıtılma sebepleri araştırıldığında ise, en çok sosyal medyanın “yardımlaşma” ve “sosyal medya platformlarından çağrı yaparak ilgililere ulaşma” ile ilgili yazıların bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla haber siteleri, sosyal medyanın yardımlaşma aracı olarak kullanılması gerektiği özelliğine dikkat çekerek, bu konudaki hassasiyetlerini göstermektedir.

Haber siteleri çocukların sosyal medyada yer alması ile ilgili yaptıkları haberleri, daha çok başlıklara taşımamayı tercih etmektedir. Özellikle her iki kavramın birlikte yer aldığı haber başlığı sayısı oldukça azdır. Sosyal medya ve çocuk kavramlarını yazı başlıklarında birlikte ele alan haber sitelerinden hurriyet.com.tr’ nin her 2 haberinin de olumsuz olduğu, sozcu.com.tr’ nin ise 2 haberi olumsuz, 1 haberi olumlu ve 1 haberi de nötr olarak paylaştığı ortaya çıkmıştır. Konu ile ilgili haberlerin büyük çoğunluğunun olumsuz yazılardan oluştuğu ve haber başlıklarına da aynı durumun yansıtıldığı görülmektedir. Bu sebeple, araştırma kapsamına dahil edilen haber sitelerinin, çocukların sosyal medya mecrasında yer almasının onlar açısından, genel olarak, olumsuz olabileceği mesajını okuyucuya

ulaştırdığı gözlemlenmektedir. Haber siteleri, çocukların sosyal medyada bulunmasını çoğunlukla olumsuz olarak yansıtsa da; sosyal medyanın çocuklar açısından olumlu yönlerinin olduğuna az da olsa yazılarında yer vermiştir.

Haber siteleri elbette yaşanmış olayları gündeme getirerek, bilgi paylaşmayı amaçlamaktadır. Ancak sosyal medyanın olumsuz yönlerinden söz ederken, bunu bir panik havasında yansıtmak doğru değildir. Özellikle, “skandal”, “tehlike”, “dikkat”, “kritik uyarı” ve “son dakika...” gibi ifadeleri başlıklara yansıtmaktan kaçınmak gerekmektedir. Sosyal medya hayatımızın bir parçasıdır ve daha çok çocuklar açısından önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla, sosyal medyayı çocukların uzak durması gereken tehlikeli bir ortam olarak göstermek, onları yanlış yönlendirmeye sebep olabilir. Bunun yerine, çocukların iyi birer medya okuryazarı olabilmeleri ve böylece hem sosyal medyayı en aktif şekilde kullanabilmeleri hem de sosyal medyada risk altında bulunduklarında, bu durumla kendilerinin başa çıkabilmeleri sağlanmalıdır. Haber siteleri, gerek başlıklarında gerekse içeriğinde sosyal medyanın doğru kullanılması yönünde daha çok bilgi paylaşarak, bunu gerçekleştirmek için bir adım atabilir.

KAYNAKÇA

Nikken, Peter ve Schols, Marjon (2015). “How and Why Parents Guide the Media Use of Young Children”, J Child Fam Stud, 24: 3423-3435.

O’Keeffe, Gwenn Schurgin ve Clarke-Pearson, Kathleen (2011). “Clinical Report – The Impact of Social Media on Children, Adolescents, and Families”, American Academy of Pediatrics, 127(4): 800-805.

SimilarWeb (2020). “Top Websites Ranking: Top sites ranking for News and Media in Turkey (October 2020). <https://www.similarweb.com/top-websites/turkey/category/news-and-media/> (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

Yüksel, Okan (2020). Tüm Boyutlarıyla Dijital Pazarlama ve Sosyal Medya, Ankara: Medya Akademi Yayınları.

İnternet Siteleri:

<https://www.hurriyet.com.tr/>

<https://www.milliyet.com.tr/>

<https://www.sozcu.com.tr/>

David Hockney'in Varlık ve Yokluk Havuzu

Şemsi ALTAŞ¹

Giriş

Sanat, var olanın dışında başka bir varlık dünyası yaratma biçimidir. Ortaya çıkan bu varlık dünyası sanatçının kendi içsel sorgulaması sonucunda meydana gelmektedir. Bu durum aynı zamanda sanatçı açısından bir benlik keşfidir. Her keşif sanatçının yaratmış olduğu varlığı ortaya çıkartmaktadır. Bu açıdan bakıldığında her sanat eseri aynı zamanda bir varlık durumudur. “Sanat eserinin varlık tarzı, sanat eserinin de bir nesne olduğu, fakat nesne olmaktan öte başka bir anlama geldiği, simge olarak bir şeye gönderimde bulunduğu veya alegori olarak başka bir şeyi ima ettiğini anlatır” (Heidegger, 2011, s. 90). Dolayısıyla her sanat eseri belirli bir şeyi ima eden varlıklardır. Bu bağlamda bakıldığında sanatçıların resimleri belirli bir hakikati ortaya koymaktadır. Hermand’a göre bu hakikat, doğrudan doğruya mutlak olandan kaynaklanır ve her türlü politik, dini, psikolojik, sosyo ekonomik koşulun tamamen dışarısındadır (Akt. Heidegger, 2011, s.109). Bu nedenle sanat eserleri farklı bir gerçekliğe ait hakikatlerdir.

Sanat eserleri izleyicisine yeni bir mekân ve zaman açan farklı olasılıklar bütünüdür. Hatta Bola’nın bahsettiği gibi; sanat eserleri, kendi mekânlarına sahip çıkmakta ve mevcudiyetini kesin bir dille belli etmektedir. Resmin mekânı ısrarcı bir biçimde *buradayım* diye haykırmakta ve böyle yaparken de izleyiciden, oradaki sunumunun katılığına konsantre olmasını ve onunla ilişkiye girmesini talep etmektedir (2012, s. 34). İzleyiciye yeni bir boyut açmaktadır. Açılan bu boyut izleyicisine yeni bir gerçeklik dünyası sunmaktadır. İzleyici olduğu yerden çok başka bir yerde kendisini bulmaktadır. O halde eser karşısında olmakta olduğumuz yer neresidir? Olmak nedir? “Olmak”, birtakım ihtimaller barındıran bir ‘olmakta-olmak’ halidir; ‘olmak’a, ‘varlık’ (ya da ‘var olmak’) gibi yaklaşmak, onu şu ya da bu varoluş anında dondurmak olur. ‘Olmak’, ‘varolan’ bir şeyin süreç halindeki uğraklarından herhangi biri gibi kavranamaz; bu uğrakların bütünüdür. Ve bu bütünü de akışı içinde, uğraklardan herhangi birinde durmaksızın, takılıp kalmaksızın anlamamız gerekir. ‘Olmak’, yaşamak denen fenomenin olumsal kendiliğindenliği değil, kendisidir” (Sartre, 2011, s.8). Sanat eserleri ‘olmakta olmak’ halinin bir süreç içerisindeki varoluşudur. Birçok farklı ihtimaller belirli bir zaman diliminde birleşmektedir.

Sanat eserleri görünenin ardında mutlak bir öz bulunduran fenomenlerdir. Bu durumu Heidegger’in *Dasein* kavramı ile ilişkilendirmek mümkündür. *Dasein*’in ‘özü’ kendi varoluşunda yatmaktadır. Bu var olanda meydana çıkartılabilen karakterler, şöyle veya böyle bir ‘görünümüne’ sahip mevcut bir var olan ‘özellikleri’ olmayıp, hep kendisine ait olan var olma imkanlarıdır (Heidegger, 2008, s. 44). Her sanat eseri bu imkânlarla belirli ölçülerde sahip olsa da özellikle bazı sanat eserleri Heidegger’in bu kavramına daha fazla sahiptir. Bu bağlamda bakıldığında Franz Radziwill’in (1895-1983), De Chirico’nun (1888-1978), Edward Hopper’ın (1882-1967) resimleri ‘özü’nü kendi içerisinde

¹ Adı Soyadı, Unvan, Üniversite, Bölüm, Mail Adresi

saklamaktadır. Fakat tüm bu sanatçıların dışında David Hockney'in (1937-) resimleri farklı bir gizli öze sahiptir. İşte bu noktada önemli olan konu David Hockney'in resimlerindeki öze ait olan gizliliklerdir. Bu bağlamda, David Hockney'in konuyla ilişkili olan bazı eserleri ele alınmış ve benzer sanatsal kaygılara sahip farklı sanatçıların eserleriyle olan ilişkilerine değinilmiştir. Böylece çalışma hem içerik, hem de görsel açıdan zengin bir hale getirilmiştir. Ayrıca David Hockney'in resimlerine ilişkin yeni bir bakış açısı sağlamıştır.

David Hockney'in Yüzme Havuzu Serisindeki Resimlerin Varlık Ve Yokluk Kavramı Üzerine

Sanat eserlerinin görünen yüzeylerinde yer alan imgeler farklı bir gerçekliğe ait varlık yığınlarıdır. Sanat eserindeki bir imgenin varlık durumu, doğada bulunan bir nesnenin varlığından farklıdır. Çünkü sanatçı yüzeyde kendisine ait bir varlık dünyası yaratmaktadır. Dış gerçekliğin bir parçası olan nesne, sanatçının imgesi haline geldiği an, varlık durumunda bir değişim yaşanmaktadır. Sanat eserinin görünmeyen tabakasında yer alan tinsel içerik, görünen yüzeyde yer alan imgelerin varlık tarzını bu şekilde değiştirmektedir. Heidegger, sanat eserinin varlık tarzına ilişkin olarak sanat eserinin de bir nesne olduğunu, fakat nesne olmaktan öte başka bir anlama geldiğini, simge olarak bir şeye gönderimde bulunduğunu veya alegori olarak başka bir şeyi ima ettiğini anlatmaktadır (2011, s. 90). Dolayısıyla sanat eserindeki varlık kavramı sanat eserinin hem görünen hem de görünmeyen tarafındadır. Fakat sanat eserinin kökeni eserin görünmeyen tarafına borçludur. Bu nedenle sanat eserinin görünen ve görünmeyen tabakaları arasında organik bir bağ vardır.

Sanat eserinin görünen yüzeyinde yer alan varlıkların ima ettiği şeylerin fazlalığı onun kökenini ve derinliğini beslemektedir. Bu durum sanat eserini çoklu anlamlar barındıran bir yumak haline getirmektedir. Fakat bu anlam bolluğu eserin farklı katmanlarına gizlenmiştir. Sanat eserindeki her katman örtük anlama sahip imgelerden oluşmaktadır. Bu imgeler bütünü sanat eserinin varlık dünyasını oluşturmaktadır.

Sanat eserinin görünen yüzeyinde yer alan imgeler çokluğu eserdeki varlık kavramını, imgelerin azlığı ise yokluk kavramını ortaya çıkarmaktadır. Sanat eserindeki yokluk kavramı herhangi bir şeyin eksikliği değildir. Belirli bir anlam boşluğuna hizmet etmesi için gizlenmiş olan izlerdir. Bu durum sanat eserinin görünen yüzeyinde boşluklar oluşturmaktadır. Söz konusu boşluk kavramı salt bir boşluk anlamına kesinlikle denk gelmemekte, aksine zihinde kendi imgesini dayatmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında Franz Radziwill'in (1895-1983), De Chirico'nun (1888-1978), Edward Hopper'ın (1882-1967) resimlerindeki boşluklar, yokluk kavramını, görünen yüzeyde yer alan imgeler ise varlık kavramını ön plana çıkarmaktadır.

Franz Radziwill (1895-1983), Bremen'deki Su Kulesi, 1931, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 80x99 cm, Özel Koleksiyon

De Chirico tıpkı Franz Radziwill'in ve Edward Hopper'ın resimlerinde gördüğümüz gibi büyük bir boşluk duygusu ile bizi baş başa bırakmaktadır. Resimdeki imgeler yerli yerindeymiş gibi gözüксе de sanatçının sessiz meydanları izleyiciyi etkisi altına almaktadır. Büyük bir yokluk hissi resmin merkezindedir. Sanatçının metafiziksel resimlerindeki enigması söz konusu bu yokluk hissini güçlendirmektedir. "Metafizik ve enigma onun nezdinde özdeştir. Dizinin ilk resimleri hep birer enigmaya adanmıştır. Hatta bütün diziyi "Nietzscheçi Enigmalar" dendiği de olur. Aynı yıllarda yaptığı otoportresinin altına şunu yazar: "Enigmadan başka neyi sevebilirim?" (Artun, 2016, <http://bit.do/fiAJZ>) Bu bağlamda bakıldığında De Chirico'nun resimlerindeki muammalar dünyası onun resimlerindeki varlık ve yokluk diyalektiğini ortaya koymaktadır.

De Chirico'nun resimlerindeki varlık ve yokluk diyalektiğini Edward Hopper'ın resimlerinde de görmek mümkündür. Sanatçıların imgeyi kullanma biçimleri birbirlerinden farklı olsa da izleyici büyük boşluklarla yüzleşmektedir. Fakat bu noktada asıl önemli olan konu ise ne De Chirico'nun ne de Edward Hopper'ın varlık ve yokluk diyalektiğidir. Asıl önemli olan David Hockney'in varlık ve yokluk havuzudur. Kuşkusuz Franz Radziwill, De Chirico, Edward Hopper resimlerinde varlık ve yokluk kavramlarını farklı şekillerde hissettirmişlerdir. Fakat David Hockney'in yüzme havuzu serisi içerisinde yapmış olduğu "Daha Büyük Bir Sıçrama", "Havuzdaki Güneş", "Bir Sanatçı Portresi (İki Figürlü Havuz)" çalışmalarında varlık ve yokluk kavramlarını farklı bir noktaya taşımıştır.

De Chirico (1888-1978) **Sonsuzluk Nostaljisi**, 1913, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 135,2 x 64,8 cm, The Museum of Modern Art, New York

David Hockney'in "Daha Büyük Bir Sıçrama" resmindeki imgeler kendi varlık evrenini yaratmışlardır. Bu varlıklar tıpkı Enis Batur'un bahsettiği gibi, kendi fanusunu yaratmış, orada toplanmış, derişmiştir. Hatta kendi atmosfer koşullarının ölküsel konumunu yaratmış ve kendi yağmurunu, fırtınasını hazırlamışlardır (2009, 97). Bu bağlamda bakıldığında "Daha Büyük Bir Sıçrama" resminde sanatçının kendisine ait bir yaşam dünyasının sadece belirli bir an'ına şahit oluruz. Resimdeki imgeler 'şimdi'de olma halinin tam karşılığıdır. 'Şimdi'de olma hali zamanın akıcılığına karşı çıkma biçimidir. Dolayısıyla "Daha Büyük Bir Sıçrama" resmindeki imgelerin varlık durumu o an'a sıkışıp kalmıştır. O an'ın öncesi ve sonrasına ilişkin tek ipucu havuzdaki suyun sıçramasıdır. Resimdeki an, bu sahnede donup kalmıştır.

David Hockney (1937-) **Daha Büyük Bir Sıçrama**, 1967, Tuval Üzerine Akrilik Boya, 2425 x 2439 x 30 mm, Tate

“Daha Büyük Bir Sıçrama” resminde havuza atlamış olan figür, bir varlık havuzunun içerisine dalmış gibidir. Fakat aynı zamanda figür veya ona dair herhangi birşey de ortada yoktur. Bunun yanı sıra havuzun kenarındaki sandalye mekanın o an içerisindeki boşluğunu simgeler gibidir. Peki, söz konusu figür nerededir? Aslında figür, resmin o an’ına sıkışmış olan varlık ve yokluk diyalektiğinin içerisinde. Resimdeki yokluk hali izleyicinin zihnindeki varlığı ortaya çıkarmaktadır. Benzer bir durum sanatçının “Suyu Oluşturan Çizgilerin Litografisi” resminde de görülmektedir. Su dolu bir havuz izleyicisini diyalektik düşünmeye itmektir. Su, bir varlık olarak kendisini dayatmaktadır. Hatta bu bağlamda bakıldığında, suyu oluşturan çizgiler David Hockney’in yüzme havuzu serisi içerisinde yapmış olduğu resimlerdeki yaşam formlarıdır. Hockney’in yaşam formlarıyla ilgili Loft ise, mavi ve beyaz boyaların dalgali döngüleri, havuzun parıltıyan yüzeyini ortaya çıkarırken, gri kontürlerin keskin açıları dikey bir damla oluştururarak, izleyiciyi kenardan suya bakmaya davet ettiğini söylemiştir (2019, <http://bit.do/fjd5F>). İzleyici bu sayede suyun varlığı ve bir o kadar da yokluğu arasında gidip gelmektedir. Bu ikilem, resmin arka plandaki güçlü varlığını hissettirmektedir.

David Hockney (1937-) Suyu Oluşturan Çizgilerin Litografisi, 1978-80, Litografi, 66 x 87.6 cm

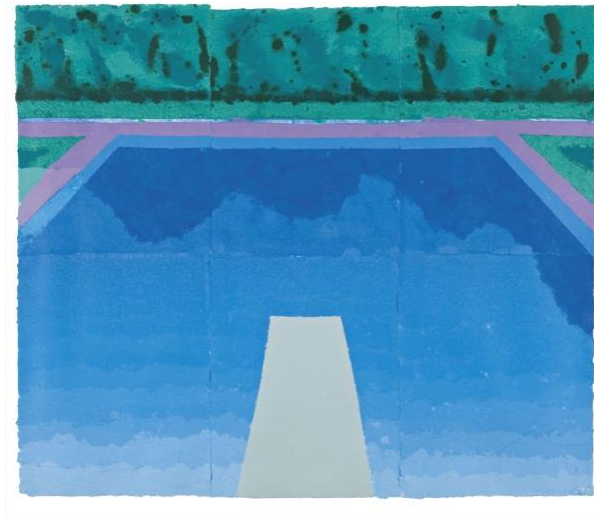
David Hockney, suyun nasıl temsil edileceğine ilişkin sorunsalı hep resimlerine taşımıştır. Sanatçının yüzme havuzu serisi içerisinde yapmış olduğu “Daha Büyük Bir Sıçrama” resminden çok daha sonra yaptığı “Sonbahar Havuzu” resminde de benzer kaygıyı görmek mümkündür. Bu durum Hokusai’nin (1760-1849) “Kanagawa Sahili’nden Büyük Dalga” resmindeki suyun varlıksal olarak temsilini hatırlatmaktadır. Kuşkusuz her iki sanatçının resimsel amaçları birbirinden farklıdır. Hatta Hockney, bu noktada Hokusai’den farklı bir yol izlemektedir. Hockney, yüzme havuzları serisinde, suyu merkeze alıp onun varlığını ön plana çıkarmakta, aynı zamanda büyük bir dinginlik ile izleyicisini yokluk ile baş başa bırakmaktadır.

Katsushika Hokusai (1760-1849) Büyük Dalga, 1831, Kağıt üzerine ağaç baskı, 25.7x37.9 cm, Metropolitan Sanat Müzesi, New York

Sanatçının varlık ve yokluk havuzu, yüzey ve derinlik kavramlarının her ikisini de barındırmaktadır. Bu bağlamda sanatçının “Sonbahar Havuzu” resmine baktığımızda su, hem yüzeysel

bir düzlük hem de derinlemesine bir genişleme imkanı sağlamaktadır. Ayrıca Heardman'ın bahsettiği gibi su, ışığın ve bedenlerin kırıldığı, büküldüğü, salladığı aynı zamanda soyut ile nesnenin buluşabileceği bir alanı temsil etmektedir (2018, <http://bit.do/fjef5>). Aslında bu noktadan bakıldığında Hockney'in havuzları soyut ile nesnenin, boşluk ile doluluğun, varlık ile yokluğun buluşma noktasıdır.

David Hockney (1937-) Sonbahar Havuzu, 1978, Renkli ve preslenmiş kağıt hamuru altı parça halinde, 182.9 x 215.9 cm

Sonuç

Her resim kendi sorunsalını kendi içerisinde barındırmaktadır. Söz konusu bu sorunsal, resmin kökenine ilişkindir. Resmin kökeni izleyisine yeni bir bakış açısı açmakta ve diyalektik düşünce alanları oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Franz Radziwill'in, De Chirico'nun, Edward Hopper'ın ve David Hockney'in resimleri varlık ve yokluk diyalektiği ile ön plana çıkmaktadır. Fakat özellikle David Hockney, yüzme havuzu serisi içerisinde yapmış olduğu “Daha Büyük Bir Sıçrama”, “Havuzdaki Güneş”, “Bir Sanatçı Portresi (İki Figürlü Havuz)” çalışmalarıyla varlık ve yokluk diyalektiğini daha farklı noktaya taşımıştır. Bu bağlamda sanatçı, yokluk kavramını ön plana çıkartarak varlığı hatırlatmıştır. Herhangi bir şeyin yokluğu üzerinden yeni bir ihtimaller ağı oluşturmuştur.

David Hockney, resimlerinde varlık ve yokluk karşıtlığı üzerinden yeni bir tartışma alanı açmıştır. Sanatçının açmış olduğu tartışma alanı üzerinden yazıda, bazı çözümlemeler yapılmıştır. Bu çözümlemeler sanatçının yüzme havuzu serisi resimlerine daha farklı bakabilmemizi mümkün kılmıştır. Söz konusu bu farklı bakış açısı sanatçının resimlerindeki yokluğu anlamlandırmaya imkan sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Artun, Ali. (2016). De Chrigo'nun Mimari Evreni, e-Skop, <http://bit.do/fiAJZ> adresine 26.11.2019 tarihinde erişilmiştir.

Batur, Enis. (2009). *Gövde'm*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Bolla, Peter, De. (2012). Sanat ve Estetik. (Kubilay Koş, Çev:). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Heardman, Adam. (2018). Sex, Class and Queer Expression: Understanding David Hockney's Fascination With Pools, MutualArt, <http://bit.do/fjef5> adresine 01.12.2019 tarihinde erişilmiştir.

Heidegger, Martin. (2008). *Varlık ve Zaman*. (Kaan H. Ökten, Çev:). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Heidegger, Martin. (2011). *Sanat Eserinin Kökeni*. (Fatih Tepebaşı, Çev:). Ankara: De Ki Sanat Yayınları.

Loft, Halina. (2019). The Painting That Started It All: Discover David Hockney's First Swimming Pool, Sotheby's, <http://bit.do/fjd5F> adresine 01.12.2019 tarihinde erişilmiştir.

Sartre, Jean, Paul. (2011). *Varlık ve Hiçlik*. (Turhan Ilgaz, Gaye Çankaya Eksen, Çev:). İstanbul: İthaki Yayınları.

Yıldızdöken, Çiğdem. (2017, Temmuz). Heidegger'de Dasein'in Varlığı Ve Zaman Meselesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 53, 162-178.

Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi: Çanakkale Örneği

Rüştü ILGAR¹

1. Giriş

Kıyılar, tarih boyunca insanlığın gözde yerleşim yeri olmuştur. Bunun temel nedeni kıyıların kara ile su arasında bir geçiş noktası olması ve insanların suya olan vazgeçilmez ihtiyacıdır. Kıyı kavramı yalnızca deniz ile karanın birleşme noktasını anlatan bir kavram olmaktan ziyade aynı zamanda göl ve akarsu çevresinin kıyıları da kapsamaktadır. Tarihi zaman çizelgesinde birçok medeniyetin büyük akarsu kıyılarında kurulduğunu görmek mümkündür (İlgar ve Koca 2006; Çelik 2015; Duru 2003). Örneğin beş önemli uygarlık Mısır, Sümer, Mezopotamya, Hint ve Çin uygarlıkları konum olarak nehir kenarlarında tesisi edilmiştir. Dünya nüfusunun en yoğun toplanma merkezleri genelde kıyı bölgeleridir. Kıyılar hayvan ve bitki türleri için de uygun habitatlar oluşturur. Kıyılar aynı zamanda mikro iklimik özellikleri nedeniyle iyi bir yaşam alanı, tatil ve dinlenme alanı, görsel ve psikolojik rahatlama sağlayan birer cazibe alanlarıdır. Dünya nüfusunun % 60'ı, 2000'li yılların başında Türkiye nüfusunun ise yaklaşık 1/3'ü deniz kıyısında yer alan yerleşmelerde yaşamaktadır (Dede, 2004:252). TÜİK 2015 verilerine göre bu sayı 40 milyona ulaşmıştır. Nüfus bakımından sayılar günümüzde %50'ye yaklaşmıştır. Gelecek 25 yıl için öngörü % 75 düzeyinde olacaktır. Ülke GSMH'nın yarısından fazlası yani yaklaşık % 60'ına yakını (Simav ve diğ 2015) kıyı alanlarındaki yerleşmelere aittir. Türkiye kıyı yönetimi açısından incelendiğinde 8.333 km'lik toplam uzunluğa sahiptir. Bu uzunluğun 6.480 km'sini Anadolu kıyıları, 786 km'sini Avrupa kıyıları, 1,067 km'sini adaların kıyıları oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler (78 ülke) içerisinde, Türkiye kıyı uzunluğu bakımından 9'uncu, kıyı nüfus yoğunluğu bakımından 17'nci sırada yer almaktadır (Şeker ve Simav 2013).

Türk tarihi incelendiğinde eski Türk devletlerinin farklı coğrafyalarda yaşamış olmalarına rağmen Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Avrupa'ya gelinceye kadar denizel, göl ve nehir çevrelerinde varlıklarını sürdürdüğü, önemli kültür medeniyetleri oluşturdukları görülmektedir. Çünkü su demek yaşam ve medeniyet demektir. Türklerin denizlerle olan bağlantısı oldukça eskiye dayanmakla birlikte

¹ Rüştü ILGAR, Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Anabilimdalı, Çanakkale, Türkiye, ilgarmail@mail.com

denizciliğe gereken önemi vermedikleri de anlaşılmaktadır. Bunu yanında Türkler denizcilik alanında önemli askeri başarılar sağlamıştır. Kaptanı Derya Barbaros Hayrettin Paşa'nın "Denizlere Hâkim Olan Cihana Hâkim Olur" anlayışından yola çıkarak, denizleri askeri güç, ticaret ve ekonomik açıdan değerlendirerek büyük başarılar sağlamışlardır. Kuvvetle muhtemeldir ki Türkler Karayipler'deki Bahama takımadalarına kadar askeri faaliyetlerde bulunmuş ve bugünkü bağımsız *Turk and Caicos* (Türkler ve Kayıkları) adaları diye bilinen bağımsız ada devletinin isminin oluşmasında etkili olmuşlardır. Adanın başkentinin *Grand Turk* olması, sadece *Melocactus intortus* denilen kaktüs türüyle ilişkilendirilmesi oldukça gerçekten uzaktır. Yapılan çalışmalarda adanın hakim bitki türleri genelde palmye, hindistancevizi ağaçları, mangrovlar, çalı türleri ve diğer gür bitkilerdir. *Melocactus Intortus subs* kaktüsler adada enderdir (Hardman, 2009). Buralarda Türk etkisinin olduğunu gösteren bir diğer somut veri ise Miami Key West güzergâhındaki "İslam Orada" adlı yerleşmenin varlığıdır. Bu yerleşmenin adı sanki bir gösterge şeklindedir. 1595 İspanyol gezgini Don Juan Maldonado'nun yazıları olan Matecumbe'yi Key Largo ile Bahia Honda da geçmiştir. 1622 yılında İspanyol gemi enkazlarının (Atocha ve Margarita) kurtarılması için İslamorada kıyılarında çalışmalar yapılmıştır (<http://www.keyshistory.org/lowermatecumbekey.html>). Muhtemelen *İslamorada* diye ifade edilirken orada tabiri *Turk and Coicos'u* (Türkler ve Kayıkları) işaret etmektedir. Aslında Türk denizciliğinde Osmanlı Kaptan-ı Derya'sı Pîrî Reis'in 1513'te yaptığı harita buraları kapsamaktadır. Büyük olasılıkla belirtilen alanlarda Osmanlı denizcileri belirli etkinlikler gerçekleştirmiş ve bu lokasyonların etimolojik temelinde Türk isminin geçmesinde etkin rol oynamıştır.

Şekil 1. İslamorada, Turk and Caicos (Türkler ve Kayıkları); Piri Reis Haritası ilişkisi

Türk tarihinde bu tür etkileşimlere ve coğrafi açıdan üç tarafı denizlerle çevrili yarımada olmasına rağmen Türk halkının ilgisi yeterince denizlere çekilememiştir.

2. Yöntem ve Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmada betimsel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemi kullanılmıştır. Bilindiği gibi tarama yöntemi sosyal bilimlerde oldukça yaygın olarak kullanılan yöntemlerden bir tanesidir. Bu teknik, geniş bir alanda kullanılan ve deneysel olmayan bir tekniktir. Kalite ölçütü belirleyerek buna uyan araştırmaların sistematik analizine gidilmiş ve meta-analizleri tercih edilmiştir. Betimsel araştırma yöntemlerinde en önemli amaç incelenen durumu genişçe tanımlamak ve açıklamaktır.

Çalışmanın evreni dünya nüfusunun yaklaşık % 60'ından fazlasının yaşadığı kıyı alanlarıdır. Örneklem Çanakkale iliyle sınırlandırılmıştır. Çanakkale ili 25° 40'-27°30' Doğu boylamları ve 39°27'-40°45' Kuzey enlemleri arasında 9.933 km² lik bir alanı kapsar (<https://canakkale.csb.gov.tr/cografyasi-i-5389>). Türkiye'nin kuzeybatısında bir başka ifade ile Marmara Bölgesi'nin Güneybatısında kendi adıyla anılan bir boğazın iki yakasında yer alır. Türkiye'de hem Asya (Biga Yarımadası), hem Avrupa kıtasında (Gelibolu Yarımadası) toprakları bulunan ikinci ildir. Çanakkale ilinin kuzeyinde Edirne ile Tekirdağ illeri, doğu ve güneydoğusunda ise Balıkesir ili yer almaktadır. Çanakkale iline bağlı 12 ilçe, 577 köy, 18 belde vardır. Toplam yerleşim yeri alanı 8881.741 dekadır (Çanakkale Valiliği 2017). Asya kıtasının en batı ucu olan Babakale, Türkiye'nin en batı ucu Gökçeada'daki Avlaka Burnu Çanakkale il sınırları içinde yer almaktadır.

Şekil 2. Çalışma Alanının Lokasyonu

Çalışmanın amacı kıyıların öneminin vurgulanması ve bütünleşik kıyı yönetimiyle ele alınmasıdır. Burada amaç kıyı alanlarındaki, biyolojik ve doğal çeşitliliğin korunması, sucul ve karasal canlıların habitatının korunması ve ortak geleceğimiz vizyonunda doğal ve kültürel değer ile birlikte gelecek kuşaklara sürdürülebilir bir şekilde aktarılmasıdır. Bu amaçta temel esas farklı sektörlerde (tarım, sanayi, kentleşme, turizm, ekolojik değerler vb...) korelasyon içinde sistemin devamlılığını rantabl olarak sağlamak yatmaktadır.

Bütünleşik kıyı alanları yönetimi çerçevesince genel hatlarıyla Balıkesir-Çanakkale illeri (TR-22 Düzey-II Bölgesi) Bütünleşik Kıyı Alanları planlama sınırlarının tanımlaması yapılmıştır. Burada esas alınan temel ölçüt; kıyı üzerinde etkisi bulunan doğal ve ekolojik süreçler, insan faaliyetlerinin niteliği ve bölgede düşünülen kalkınma öncelikleri olarak değerlendirilmiştir. “Kıyı alanı” tanımının, 3621 sayılı Kıyı Kanunu’nda yer alan “kıyı” tanımına göre daha geniş bir coğrafi alanı kapsamı gerektiği temel bir yaklaşım olarak benimsenmiştir. Buna göre kara yönünde BKAY sınır ölçütleri;

- Akarsu havzaları,
- Bölgesel yerleşme deseni,
- Turizm, rekreasyon, ikinci konut kullanımları
- Coğrafi eşikler,
- Doğal kaynakların dağılımı,
- Ekolojik sistem bütünlüğü,
- Yerleşmelerin ve ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımı,
- Yönetimsel sınırlar,
- Endüstriyel gelişim (sanayi, enerji, ulaşım vb)
- Özel koruma alanları (SİT, ÖÇK vb.)
- Delta, kumul, sulak alan gibi ekolojik sistem bütünlüğü olan alanlar
- Gelişim ve büyüme vb. değişkenler ve yasal düzenlemelerle verilmiş kurumsal yetkiler; etkili olan unsurlar olarak belirlenmiştir.

Deniz yönünde BKAY sınır ölçütleri ise:

- Karasal faaliyetlerin deniz ortamına olan etkileri
- Deniz ortamındaki canlı ve cansız kaynakların varlığı ve bunlara ilişkin araştırma, işletme ve kullanım imtiyazları,
- Denizcilik ve balıkçılık faaliyetleri,
- Deniz suyu kalitesinin turizm açısından önemi,
- Deniz suyu ve sediman kalitesi için hassas noktalar,
- Deniz içi boru hatları, iskeleler ve şamandıralar,
- Güvenlik bölgeleri, askeri stratejik bölgeler, dikkate alınmıştır.

Bu amaçla çalışmaya konu olan başlıca kavramsal çerçeve şunlardan oluşmaktadır:

Kıyı: Karaların deniz boyunca uzanan kenarıdır (İnandık, 1967) şeklinde tanımlamıştır. Kıyı çizgisi ile kıyı kenar çizgisi arasındaki alandır. Jeomorfolojide kıyı tanımı ise; Hoşgören (2010)’e göre

önünde dalga aşındırması düzlüğü olan aktif falezli kıyılarda deniz veya göl sularının en alçak olduğu zaman çekildikleri sınır ile falezlerin kaidesi arsında kalan şerittir. 17.4.1990 tarihli Resmi Gazete de yayınlanan 20495 sayılı kanuna göre kıyı, kıyı çizgisi ile kıyı kenar çizgisi arasındaki alan olarak ifade edilmiştir. Kıyı çizgisi ile kıyı kenar çizgisi arasındaki alan kıyı olarak tanımlanmıştır. Ancak deniz seviyesinin yükselip alçalması kıyı çizgisinin sabit olmayıp sürekli değişmesine neden olmaktadır (Erinç, 2001). Ayrıca kıyı sadece denizlerin değil, aynı zamanda göllerin ve akarsuların başladıkları yer ile tarım toprağı arasında kalan kumsal, taşlık ve sazlık alanlar olarak tanımlanmaktadır.

Kıyı Yönetimi: Kıyı alanlarında sürdürülebilir gelişme için devamlı, önlem alıcı ve tasarlanmış bir kaynak yönetim sürecidir. Kıyı yönetiminin amacı, kıyı bölgelerinin duyarlı, sınırlı ve baskı altındaki mekanlar olduğu göz önüne alınarak, kamu ve yerel grupların uyumlu ve birlikte eylemlerine olanak verecek entegre politika ve stratejilere dayalı bir yönetim biçiminin oluşturulmasıdır (Sesli ve diğ, 2003).

Bütünleşik Kıyı Alanı Yönetimi: Kıyı alanlarında sürdürülebilir gelişme için, sürekli, önlem alıcı ve uyarlanmış bir planlama ve kaynak yönetimi olarak tanımlanmaktadır. (UNEP, 1995). Bir başka tanımda ise kıyı ve kıyıyı etkileyen alanların ilişkisini tüm olarak ele alan ve kıyıyı etkileyen doğal, yapay etmenleri, bunların birbirleri ile korelasyonunu inceleyen yaklaşımdır (Atık, 2007). İlk kez kıyılarındaki çevre kirliliğinin önüne geçmek için 1972 yılında ABD’de gündeme gelen “kıyı yönetimi” kavramı, daha sonrası genişletilmiş ve yerini tüm yönleriyle dikkate alınan “bütünleşik kıyı alanları yönetimi” kavramına bırakmıştır. Kıyı alanların yönetiminde türlü yönetsel ve sektörlerin uygulamaları arasında eşgüdüm ve uyum sağlanmasını ve kıyının kara ve deniz alanındaki her türlü etkileşimi içine alan, diğer disiplinler ile ortak çalışmayı kabul eden ve ihmal edilen yönlelere ağırlık verilmesiyle uygulanan bir yöntem olarak kabul edilmiştir (Duru, 2006). Dünyada son 30 yılda “Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi” 1992’de Brezilya’nın Rio kentinde toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Dünya Zirvesinde Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Programında (UNEP), Barselona Konvansiyonu ile Akdeniz Eylem Planında, Gündem 21 ve AB ile Avrupa Konseyinde ön plana çıkmış bir kavramdır.

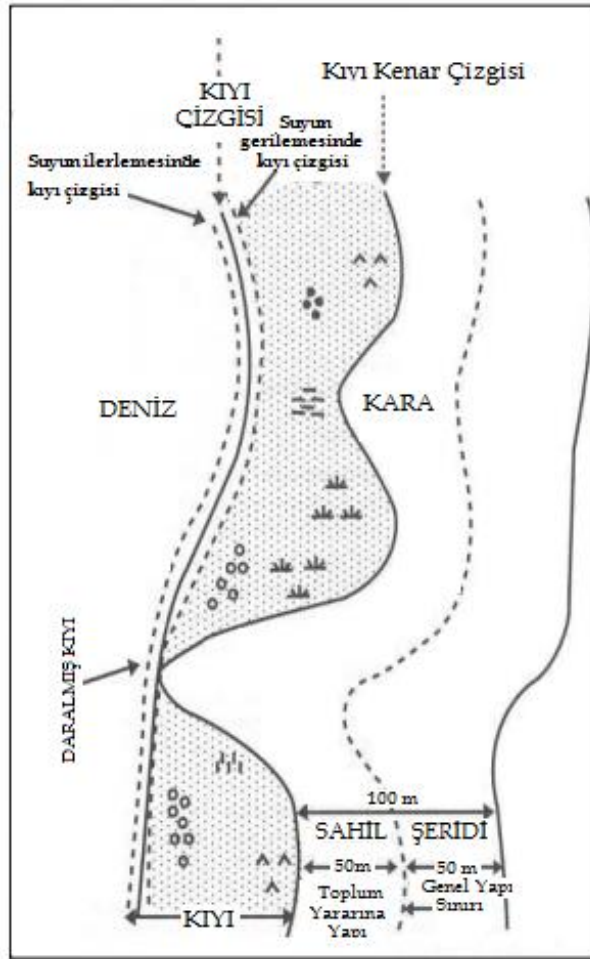
Kıyı Çizgisi: Bu çizgi sabit değildir, meteorolojik olaylarda, gel-git olaylarında veya taşkın durumlarında yer değiştirebilir.

Kıyı Kenar Çizgisi: Akarsu, deniz ve göllerde kıyı çizgisinden sonraki kara yönünde su hareketinin oluşturduğu kumlu, çakıllık, kayalık, taşlık gibi alanların gerisindeki doğal sınırdır.

Açık Kıyı: Suların en fazla çekildiği sıradaki kıyı çizgisinden açıklara doğru uzanan sığ ama belirsiz genişlikteki zondur.

Sahil Şeridi: Kıyı kenar çizgisinden itibaren kara yönünde yatay olarak en az 100 m genişliğindeki alandır.

Kıyı Bölgesi: Deniz veya göl sularının en alçak oldukları zaman çekildikleri sınır ile falezlerin tabanı arasında kalan şerit şeklinde tanımlanmıştır (Atalay, 1987).

Şekil 3. Kıyı Kanuna göre kıyı kavramı (Kıyı kanunu, 1990; Kıyı Kanununun Uygulanmasına Dair Yönetmelik, 1992 esas alınarak)

Anayasanın 43 üncü maddesi uyarınca kıyıların kullanımında öncelikle kamu yararının gözetilmesi gerekmektedir. Kamu yararı gözetilecek tesisler için kıyıya 50 m yaklaşma hakkı vardır.

Türkiye’de kıyıların kamu yararına kullanımı konusunda en temel sorunlardan biri kıyılarda yaşanan mülkiyet sorunlarıdır. Hukuka uygun olarak kazanılmış mülkiyet haklarının kamu yararı amacıyla sınırlandırılmasında herhangi bir hukuka aykırılık bulunmamaktadır. Ancak, temel hak ve özgürlüklerden olan ve anayasanın 13 üncü ve 35 inci maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Ek 1 nolu protokolün 1 inci maddesi ile koruma altına alınan mülkiyet hakkı 3621 sayılı kısıtlamaları aşacak şekilde sınırlandırılması ya da ortadan kaldırılması sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Solmaz 2017).

3. Çanakkale İli Bütünleşik Kıyı Alanları Varlığı

Çanakkale ili hem özel hem matematik konumundan dolayı önemli bir yere sahiptir. Çanakkale’nin birden fazla kıta üzerinde bulunması jeopolitik önemini arttırmaktadır. Çanakkale fiziki coğrafya özellikleri bakımından İstanbul Boğazı’yla benzer özelliklere sahip olmasına rağmen yerleşme, nüfus, ekonomik faaliyetler, turizm, ulaşım bakımından büyük farklılıklar gösterir. Antik çağda parlak bir yerleşim dönemi yaşamış, fakat Byzantion’un kuruluşundan sonra Doğu-Batı ülkeleri arasında karayolu bağlantısında eski önemini kaybetmiş fakat jeopolitik konumu sebebiyle stratejik önemini günümüze kadar korumuştur (Doğaner, 2017).

3.a. Çanakkale Denizsel Kıyı Yapıları:

Çanakkale ili yaklaşık 671 km’lik kıyı şeridinde sahiptir. İlin kıyıları Ege Denizi ve Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı ve Saros Körfezine komşudur. En uzun kıyıya 126,6 km’lik bir uzunlukla Gelibolu ilçesi sahiptir. Bunu Eceabat 103.1 km, Gökçeada 92 km, Ayvacık 83.2 km, Biga 71.6 km, Merkez ilçe 60.2 km, Lapseki 52.7 km, Bozcaada 43.7 km ve Ezine 38.6 km ilçeleri izler. Bayramiç, Çan, Yenice ilçelerinin herhangi bir kıyıya komşuluğu bulunmamaktadır.

Tablo 1. Çanakkale İlinin Denizsel Kıyı Varlıklarının Uzunlukları ve Oranları

İlçe	Kıyı Uzunluğu (km)	Kıyısında Bulunduğu Deniz	İlin Toplam Kıyısına Oranı (%)	Plâj Uzunluğu (km)
Gelibolu	126.6	Ç. Boğazı-Saros Körfezi-Ege Denizi	18.85	10.50
Eceabat	103.1	Çanakkale Boğazı- Ege Denizi	15.35	7.10
Gökçeada	92.0	Ege Denizi	13.70	11.80
Ayvacık	83.2	Ege Denizi	12.38	8.00
Biga	71.6	Marmara Denizi	10.65	7.01

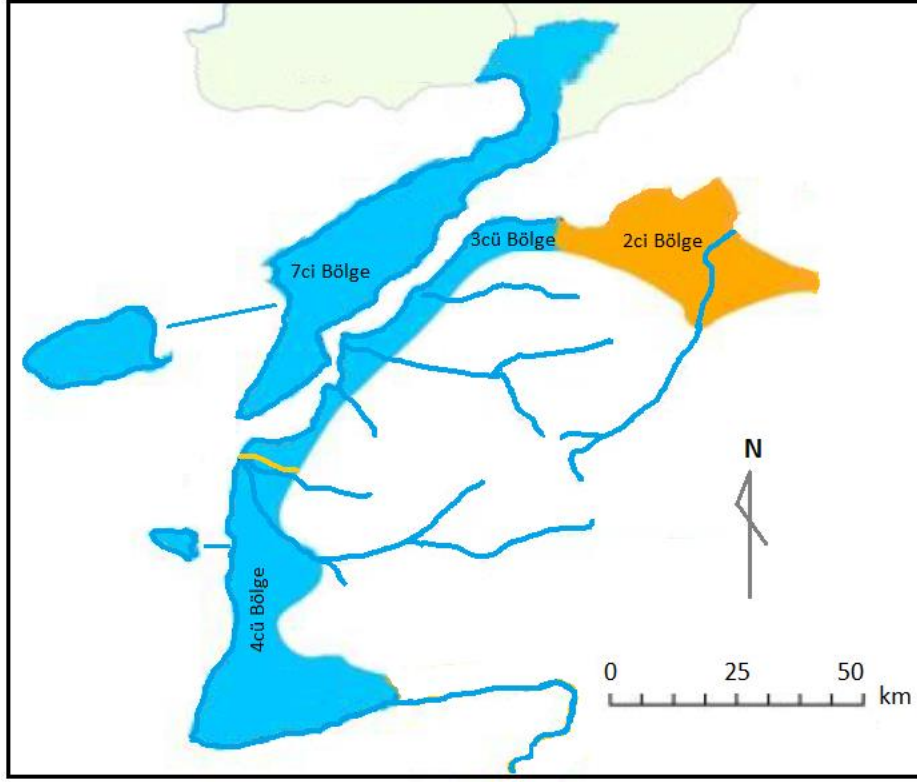
İlgar, Rüştü; Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi: Çanakkale Örneği

Merkez ilçe	60.2	Çanakkale Boğazı	8.96	10.25
Lapseki	52.7	Marmara Denizi	7.85	7.50
Bozcaada	43.7	Ege Denizi	6.51	4.10
Ezine	38,6	Ege Denizi	5.75	6.20
Bayramiç	0	-	-	-
Çan	0	-	-	-
Yenice	0	-	-	-
Toplam	671	Ege-Marmara-Saros Körfezi-Ç. Boğazı	-	72,40

Çanakkale ilinde ada statüsünde toplam 5 ada bulunmaktadır. Ancak irili ufaklı adacık ve üzerinde konaklama yapılabilecek kayalıklar esas alındığında bu sayı 28' e ulaşmaktadır. Bunlar: Türkiye'nin en büyük adası olan aynı zamanda Türkiye'deki sayısı 11 olan sakin kentlerden (Cittaslow) birisi Gökçeada (İmroz) 286 km², Türkiye'nin ikinci büyük adası Bozcaada (Tenados) 37.6 km², Tavşanadası 0.93 km², Yılanadası 0.08 km² ve 0.34 km²'lik alan sahip Büyükada'dır.

- Saros Minik Ada ya da Böcek Adası
- Saros Küçük Ada ya da Defne Adası
- Saros Büyük Ada ya da Yunus Adası
- Eşek Adası ya da Ortafener Adası; (Bozcaada)
- Horoz Taşları; (Bozcaada)
- İncirli Ada; (Bozcaada)
- Küçük Eşek Adası; (Bozcaada)
- Mavna Adası ya da Yıldız Adası; (Bozcaada)
- Sıçan Adası ya da Sıçancık Kayası Talbot Kayası; (Bozcaada)
- Taş Adası (Bozcaada)
- Zorlu Adası; (Bozcaada)
- Aldridge Kayası (Çanakkale)
- Orak Adası (Çanakkale)
- Pırasa Adası (Çanakkale)
- Tavşan Adası ya da Eşek Adası ya da Kara Ada (Çanakkale)
- Aksaz Adası (Çanakkale)
- Karaada, Rabbit Adası (Çanakkale)
- Sıçancık Adası (Çanakkale)
- Tavşanlı Adası (Çanakkale)
- Yumurta Adası, (Çanakkale)
- Üçadalar (Çanakkale)
- Küçükada (Biga)
- Yumurtaada (Biga)

Çanakkale iline ait deniz kıyılarında tek düzeylik görülmez. Dolayısıyla çalışma alanında alçak ve yüksek kıyılar bulunmaktadır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığının bütünleşik kıyı alanları planlamasında sadece deniz kıyısı alanlar dikkate alınarak “TR-22 Düzey-II Bölgesi” sınırları dâhilinde Çanakkale ili Balıkesir ili ile birlikte değerlendirilmiş ve 4 ana bölge ve 15 alt bölgeye ayrılmıştır.

Şekil 4. Çanakkale İli Bütünleşik Denizsel Kıyı Alanları

2. Bölge: Karabiga Bölgesi:(Genel hatları ile Lapseki, Biga şehir merkezleri, Yeniçiftlik, Balıklıçeşme ve Gümüşçay, Karabiga beldesi, Güreci, Aksaz, Değirmencik ve Kemer, Kepekli, Güvemalan, Gerlengeç, Sinekçi, Sığırcık, Bozlar, Yukarıdemirci, Osmaniye, Emirorman, Kanibey, Eğridere, Şirinköy, Bahçeli, Çeşmealtı, Kalafat, İdriskoru, Çınarköprü, Yenice, Şakirbey, Adliye, Çavuşköy, Güleç, Akköprü, Kaldırımbaşı, Doğancı, Aziziye, Kayapınar, Geyikkırı, Göktepe, Karacaali, Çınardere, Çelikkürü, Otlukdere, Ayıtdere, Bekirli, Eskibalıklı, Karahamzalar, Karapürçek, Çakırlı, Örtülüce, Kocagür, Hacı Hüseyin Yaylası ve Tokatkırı köylerini içerir.)

2.1. Alt Bölge: Güvemalan

2.2. Alt Bölge: Karabiga

2.3. Alt Bölge: Bekirli

3. Bölge: Çanakkale Merkez Bölgesi (Genel hatları ile Çanakkale ve Lapseki şehir merkezleri, Kumkale, Kepez, Umurbey, Çardak Beldesi beldeleri ve Karacaören, Özbek, Sarıcaeli, Güzelyalı, Işıklar köyleri,

Şevketiye, Adatepe, Suluca, Kemiklialan, Çavuşköy, Dereköy, Taştepe, Alpagut, Hacıömerler, Mecidiye, Yeniceköy, Subaşı, Kocaveli, Gökköy, Kangırlı köylerini içerir.)

3.1. Alt Bölge: Lâpseki - Çardak

3.2. Alt Bölge: Çanakkale

4. Bölge: Bozcaada Bölgesi (Genel hatları ile Bozcaada, Ezine şehir merkezleri, Mahmudiye ve Geyikli beldeleri, Yeniköy, Dalyan, Kumburun, Tavaklı, iÜvecik, Bozalan, Çamoba, Bozköy, Mecidiye, Karadağ, Gökçebayır, Aladağ, Kemallı, Hisaralan, Üsküfçü, Koçali, Körüktaş, Yavaşlar, Kızıltepe, Kayacık, Uluköy, Akçaçekili, Alemşah ve Belen köyleri, Ayvacık ilçe merkezi, Gülpınar beldesi ile Babakale, Behram, Arıklı, Kösedere, Babadere, Naldöken, Tuzla, Taşağıl, Yukarıköy, Kızılçekili, Kocaköy, Bademli, Koyunevi, Bektaş, Balabanlı, Çamkalabak, Kuruoba, Korubaşı, Kulfal, Tamış, Tabaklar, Çamköy, Taşboğaz, Kestanelik, Şapköy, Ahmetler, Erecek, Paşaköy, Keçikaya, Cemaller, Söğütlü, İlyasfakı, Büyükhusun, Kozlu, Sazlı, Kayalar, Hüseyinfakı, Demirci ve Ahmetçe köylerini içerir.)

4.1. Alt Bölge: Bozcaada

4.2. Alt Bölge: Dalyan - Geyikli

4.3. Alt Bölge: Babakale

4.4. Alt Bölge: Behram (Assos)

4.5. Alt Bölge: Sazlı

7. Bölge: Gelibolu Tarihi Yarımada Bölgesi (Genel hatları ile Eceabat, Gelibolu, Gökçeada şehir merkezleri, Bolayır, Evreşe ve Kavakköy beldeleri, Kilitbahir ve Seddülbahir, Yolağzı, Beşyol, Kumköy, Küçükanaftarta, Büyükanaftarta, Yalova, Bigalı (Çamyayla), Kocadere, Behramlı, Alçıtepe, Güneyli, Burhanlı, Sütlüce, Kocaçekşme, Koruköy, Adilhan, Süleymaniye, Demirtepe, Ocaklı, Yeniköy, Kavaklı, Fındıklı, Cevizli, Bayırköy, Cumalı, Değirmendüzü, Tayfurköy, Pazarlı, Karainbeyli, Ilgardere köylerini içerir.)

7.1. Alt Bölge: Bolayır-Kavakköy

7.2. Alt Bölge: Gelibolu

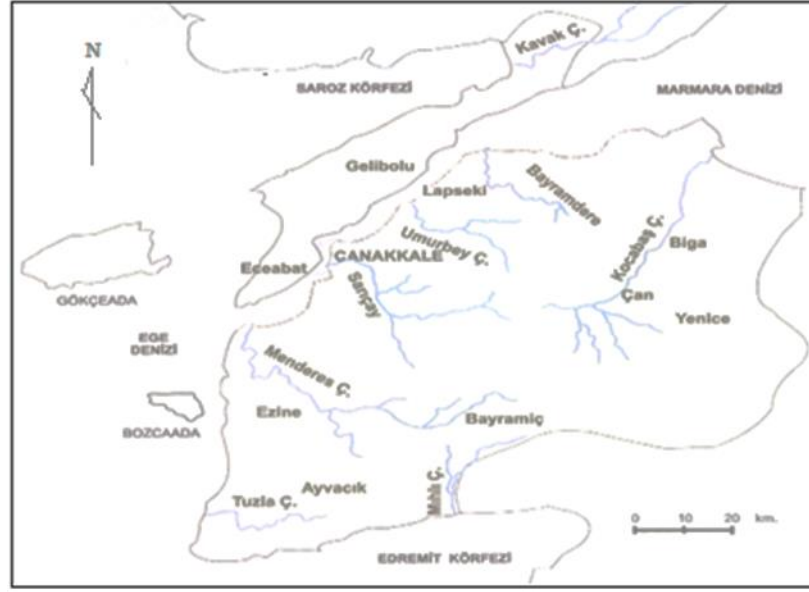
7.3. Alt Bölge: Tarihi Yarımada

7.4. Alt Bölge: Saros Körfezi

7.5. Alt Bölge: Gökçeada (Çanakkale Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2020)

3.b. Çanakkale İli Akarsu Kıyı Yapıları:

Çanakkale ilinde büyük akarsular yoktur. Çanakkale İlindeki akarsuların genel özellikleri incelendiğinde Gelibolu Yarımadasında bulunan akarsuların (Münipbey, Sütlüce, Cumalı, İlgar, Kayaaltı, Bigalı, Eceabat) boyları ve debileri düşüktür. Biga Yarımadasındakilerin ise debileri diğerlerine göre daha yüksek ve boyları daha uzundur. Başlıcaları Tuzla Çayı, Menderes Çayı, Sarıçay, Kocabaş Çayı, Bayramiç Deresi, Bergaz Çayıdır.

Şekil 5. Çanakkale İli Bütünleşik Akarsu Kıyı Varlığı

Bu akarsular sonbahar yağmurları ve kar erimeleri ile beslendikleri için Nisan, Mayıs aylarında artmakta, yılın diğer aylarında ise debisi azalmaktadır. Akarsuların debilerinde yaşanan düzensizlik, akarsulardan ulaşım ve taşıma alanında faydalanılmasını engellemektedir. İlın yerüstü ve yer altı olmak üzere 2392 hm³/yıl toplam su potansiyeli mevcuttur (Dökmeci, 1997). Çanakkale Boğazı kıyılarındaki akarsuların ağız kısmında ise boğazın akıntısı nedeniyle deltalar oluşmuştur. Bu alanlar ekolojik hayat için önem arz eden sulak alanları ortaya çıkarmıştır (İlgar, 2007). İlde bulunan en uzun kıyıya sahip akarsu Karamenderes (Skamander)'tir. Çanakkale Boğazı'nın Ege çıkışına boşalan Karamenderes Nehri getirdiği aşırı sediman yükü ile ön plana çıkmaktadır. Yılda ortalama 0.89x10⁶ ton asılı yük getirmektedir (EİE, 1993).

Tablo 2. Çanakkale İli Akarsularının Debileri

Biga çayı	:	: 490 hm ³ /yıl
Gönen çayı (Çanakkale ili dahilinde)	:	: 460 hm ³ /yıl
Sarıçay	:	: 501 hm ³ /yıl
Tuzla Çayı	:	: 75 hm ³ /yıl
Uludere	:	: 110 hm ³ /yıl
Bayramdere	:	: 77 hm ³ /yıl
Çınardere	:	: 20 hm ³ /yıl
Büyükdere	:	: 24 hm ³ /yıl
Tayfur deresi	:	: 13 hm ³ /yıl
Kavakdere	:	: 16 hm ³ /yıl
Diğer dereler	:	: 39 hm ³ /yıl
Yerüstü suyu (il çıkışı toplam ortalama akış)		: 2 305 hm³/yıl (DSİ, 2017).

Çanakkale ili 13 orta ve büyük akarsuya sahiptir. Bunların drenaj alanları itibarı ile en büyükleri şunlardır:

Tablo 3. Çanakkale İlinde Yer Alan Akarsuların Genel Özellikleri

	Toplam Uzunluğu (km)	İl Sınırları İçindeki Uzunluğu (km)	İl Sınırları İçinde Başlangıç ve Bitiş Noktaları	Özellikleri
Sarıçay	40	40	Küçükburun-Ç.kale Boğazı	Atikhisar Barajı bulunmaktadır.
Bayramdere	11	11	Taşlıburun-Marmara	Bayramdere Barajı inşaa edilmiştir.
Büyükdere	10	10	Genişdağ-Kaleköy	Gökçeada Barajı inşaa edilmiştir.
Çınardere	28	28	Sislandağ-Marmara Denizi	Ayıtdere Barajı inşaa edilmiştir.
Karamenderes	109	109	Kazdağı-Marmara Denizi	Bayramiç Barajı inşaa edilmiştir.
Kavakçayı	50	18	Ballı (Edirne ilinde)-Saros Körfezi	Çokal Barajı inşaa edilmiştir.
Kocaçay	148	70	Katrandağı-Ortaca	
Kocadere	84	84	Kaynarca-Marmara Denizi	Taşoluk Barajı inşaa edilmiştir.
Tayfur Dere	19	19	Ağlyeri-Ç.kale Boğazı	Tayfur Barajı edilmiştir.
Tuzla Çayı	80	80	Kırburun-Ege Denizi	Çaltı Barajı edilmiştir.
Umurbey Çayı	22	22	Avcitepesi-Ç.kale Boğazı	Umurbey Barajı inşaa edilmiştir.

3.c. Çanakkale İli Göl ve Gölet Kıyı Yapıları:

İl'de yer alan doğal göller Gelibolu Yarımadası'nda ve Gökçeada'dadır. Bunlar yazın kuruma eğilimine giren Tuz göllü ve Suvla Gölü'dür (DSİ, 2017). Bunlar dışında Çanakkale ilinde sulama amaçlı yapılmış baraj ve göletler de mevcuttur. Barajlardan Gökçeada ilçesindeki Gökçeada Barajı ve Merkez ilçedeki Atikhisar Barajını, göletlerden ise Merkez ilçedeki Dümrek Göleti, Yenice ilçesindeki Yenice ve Samateli göletleri, Lâpseki ilçesindeki Nusretiye Göleti, Çan ilçesindeki Samateli Göleti, Ezine ilçesindeki Bahçeli ve Kemalli göletleri, Gelibolu ilçesindeki Karainbeyli, Değirmendüzü ve Kavak göletleri, Ayvacık ilçesindeki Kösedere ve Çakmak göletleri, Gökçeada ilçesindeki Dereköy Göleti sayılabilir (Sağlık, 2013). Çanakkale kentinin içme suyu Atikhisar Barajından sağlanmaktadır. Barajdan gelen su, Çanakkale Belediyesi arıtma tesislerinde ileri bir arıtmadan geçirilerek şehre verilmektedir. İl genelinde 494 memba, 32 keson kuyu ve 102 adet sondaj kuyusu içme suyu kaynağı olarak Çanakkale ilinde yaşayanların su ihtiyacını karşılamaktadır (DSİ, 2017). İl sınırları içinde ekonomik veya rekreasyonel açıdan faydalanılabilecek önemli bir gölalanı bulunmamaktadır. Köy il hizmetleri ve DSİ Şube Müdürlüğünce yapılan suni göletlerin hemen hepsi sulama amaçlı olarak yapılmıştır. Çanakkale Atikhisar Barajı ve sulama kanalları ile 68 50 ha tarım arazisi sulanmaktadır. Bununla beraber il genelinde, Toprak Su Kooperatifi'nin pompaj ile aldığı yeraltı suları ile 380 ha, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü gölet ve yerüstü sulama şebekeleriyle 20.009 ha ve halkın kendi çabasıyla da 17.365 ha tarım arazisi sulanmaktadır (Çanakkale Durum Raporu, 2003). Çanakkale ilinde haliç bulunmamakla birlikte 6 adet delta, 8 adet doğal lagün, 30 adet baraj ve gölet ile sulak alanlara ev sahipliği yapmaktadır. İl sınırları içinde bulunan göletler ve özellikleri aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 4. Çanakkale İli Baraj ve Göletlerinin Yapısı

Baraj rezervuar yüzeyleri	: 2 066 ha
Atikhisar Barajı	: 2 109 ha
Gökçeada Barajı	: 485 ha
Tayfur Barajı	: 140 ha
Bayramiç Barajı	: 60 ha
Bakacak Barajı	: 674 ha
Gölet rezervuar yüzeyleri	: 750 ha
Koyunyeri Göleti	: 1 446 ha
Fındıklı Göleti	: 38 ha
Uzunhızırli Göleti	: 28 ha
Alpagut Göleti	: 28 ha
Uluköy Göleti	: 53 ha
Küçükölü Göleti	: 62 ha
Kozçeşme Göleti	: 53 ha
Köy hizmetlerince yapılan göletler	: 1 070 ha
Doğal göl yüzeyleri	: 2 393 hm³ /yıl (DSİ, 2017)

İldeki barajlardan genelde içme suyu ve kullanma suyu elde etmede yararlanılmaktadır. Enerji üretimi söz konusu değildir. Çanakkale'nin büyük çoğunluğunun içme ve kullanma suyu barajlardan sağlanmaktadır. Merkezin içme suyu, Atikhisar Barajından sağlanmaktadır. Gelibolu kentinin ise Tayfur Barajı'ndan içme ve kullanma suyu temin edilmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Son yıllarda dünya nüfusunun baskı giderek artmaktadır. Kıyılar üzerindeki insan merkezli baskılarla birlikte doğal süreçlerdeki bozulmaların da etkisi bariz olarak hissedilmektedir (Tağıl ve Cürebal, 2005). Özellikle bu duruma geçmişten günümüze Çanakkale kıyılarında rastlamak mümkündür. Çanakkale, Türkiye'de 1479 km'lik kıyı uzunluğuna sahip Muğla'dan sonra en uzun kıyılara (671 km) sahip ildir. Bu kıyılar geçmişteki M.Ö. 2000 yılı öncesine ait olan Truva medeniyetinden günümüze kadar önemli bir nüfus toplanma alanlarıdır. Çanakkale kıyılarındaki yapısal farklılıkların ve diğer doğal coğrafi faktörlerinin etkisiyle kıyı alanlarının kullanımında turizm, ticaret, kültür, balıkçılık, askeri alan, yerleşim ve ulaşım alanı etkileşimler görülmektedir.

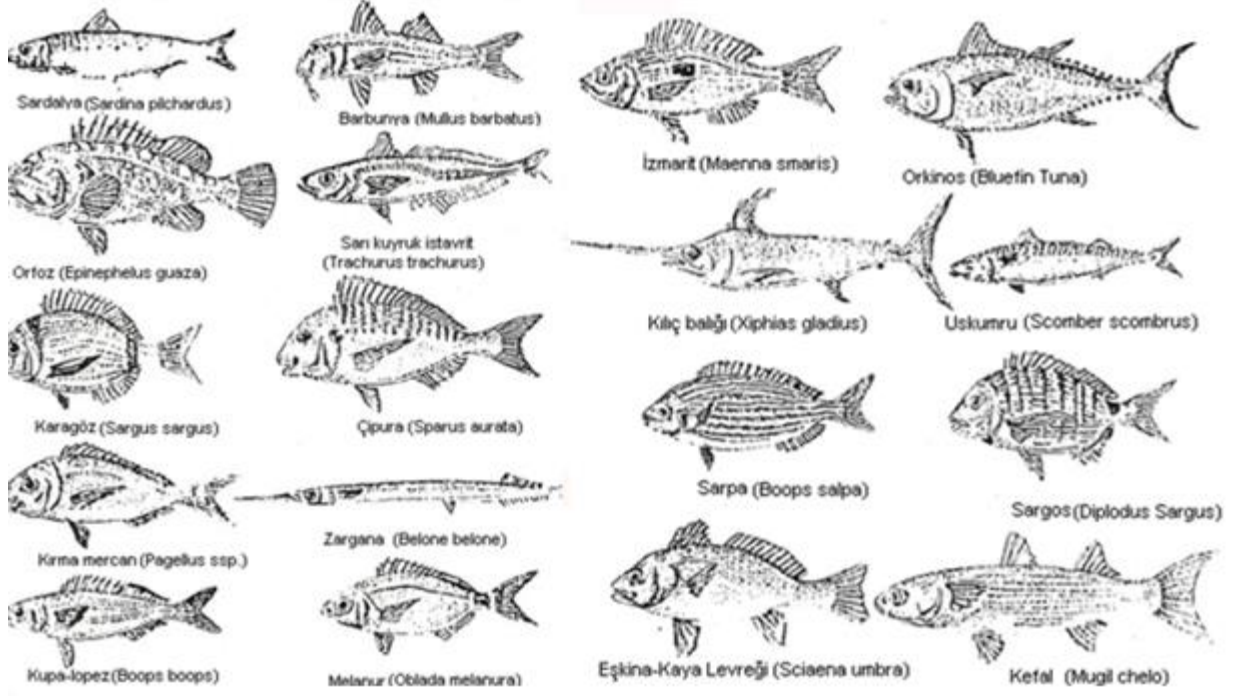
Çanakkale ili kıyıları jeopolitik konumu nedeniyle çok fazla göçmen hareketliliğine transit geçiş ve konaklama şeklinde ev sahipliği yapmaktadır. Çanakkale toplumu Türkmen (alevi), Pomak, Yörük, Çerkez ve az sayıda Boşnak'tan oluşur. Türkiye topraklarının yaklaşık % 1,3'ünü kapsamaktadır. Türkiye nüfusunun ise yaklaşık % 0,65'i barındırmaktadır. Çanakkale il nüfusunun % 43.7'si (215 636) belde ve köylerde yaşamaktadır. Çanakkale ili yaşlı nüfusun yoğun olduğu bir ildir. Nüfusun % 12.7'si 65 yaş ve üzerindedir. Nüfusun % 16.4'ü de 15 yaş ve altındadır. Çanakkale 1.53'lük toplam doğurganlık hızıyla Türkiye'nin en az doğurganlığa sahip illerinden biridir (Şahin, 2006). Aynı zamanda Çanakkale ortalama hane halkı büyüklüğü bakımından 2,7 kişi ile Türkiye'nin hane halkı en düşük ildir (Çanakkale Valiliği, 2018). Çanakkale kent merkezinin yoğunluğu 112 iken Çanakkale il geneli km²'ye düşen nüfus yoğunluğu 54'tür. Bu değerler incelendiğinde il ortalamaları Türkiye ortalamasının altındadır. Nüfus artış hızının düşmesine (% 0.28) rağmen şehir merkezlerindeki aşırı nüfus yoğunluklu nedeniyle, aynı zamanda il dışından gelenler turist hareketliliği ile birlikte yaz aylarında kıyı alanlarına olan baskıyı tetiklemekte ve kıyılar üzerindeki olumsuzluklar artmaktadır (İlgar, 2009).

Çanakkale kıyıları jeopolitik konumu nedeniyle 3.438 kayıtlı göçmeni misafir etmektedir. Bu sayı toplam nüfusun % 0,66'sıdır. Türkiye İstatistik Kurumunun ulusal Gayri Safi Katma Değer (GSKD) istatistiklerine göre Balıkesir-Çanakkale bölgesi kişi başına GSKD sıralaması açısından 9.

sırada yer almaktadır. Çanakkale ilinin 2011 yılı net göç % 0 4.8, işsizlik % 4.2 düzeyindedir ve işsizliğin en düşük olduğu iller arasında gelmektedir. 2011 yılında ulusal düzeyde işsizliğin % 7.9 düzeyinde olduğu göz önüne alındığında işsizliğin düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Çanakkale’de işgücü dağılımına bakıldığında, çalışanların % 48.8’nin hizmet sektöründe, % 38.8’nin tarım alanında, % 17.5’nin de sanayi alanında istihdam edildiği görülmektedir. Aktif işgücünün % 55.5’i ücretli, maaşlı veya yevmiyeli, %28.1’i işveren ya da kendi hesabına ve %11.2’si ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Çanakkale’nin bir kıyı ili olmasından kaynaklanan göçmen hareketliliği ildeki ekonomik yapıyı olumsuz etkilemektedir (İlgar, 2019).

Çanakkale Boğazı’ndan 2015 yılında toplam 43.230 gemi geçmiştir. Bu sayı günde ortalama 118 geminin geçtiği anlamına gelmektedir. Geçen 43.230 gemiden 5.842 âdeti 200 metreden büyük, 9.524’ü ise tehlikeli yük taşıyan tankerdir. Son yıllarda hem uğraksız geçen deniz trafiği, hem de karşıdan karşıya geçen yerel deniz trafiği, balıkçı tekneleri trafiği ve yat trafiği giderek artış göstermektedir. Bunun sonucunda dar alanda yoğunlaşma kaza riskini arttırmaktadır (İlgar, 2015). Yapılan bir çalışmada Türk Boğazlarında 1 milyon millik geçişte 6 kaza olurken; bu oranın Süveyş kanalında meydana gelenin iki katı olduğunu belirtmiştir (Başar, 2004).

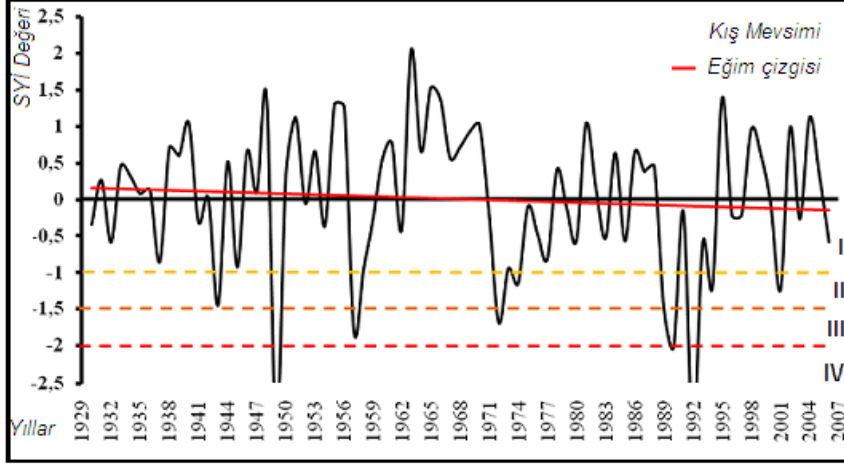
Çanakkale ili kıyıları üzerinde balıkçılık faaliyetleri önemli bir ekonomik sektör oluşturmuştur. İlde avcılıkla geçimini sağlayan gerçek kişi su ürünleri ruhsatına sahip balıkçı sayısı 11.647, tekne sayısı tahmini 1069 olup bunlardan ruhsatlı tekne sayısı 830 adettir. Teknelerin çoğu (% 88,5’i) 10’ m’den küçük teknelerdir. İlde 25 adet balıkçı barınağı ve 22 adet su ürünleri kooperatifi bulunmaktadır. 16 adet barınma yeri mevcuttur. 23.10.2019 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan “Geleneksel Kıyı Balıkçılığının Kayıt Altına Alınması ve Desteklenmesi Tebliği (Tebliğ No: 2019/47)” kapsamında 10 metre ve altı küçük balıkçı gemilerine destekleme verilmiştir. Bu kapsamda 2019 yılı içerisinde 579 adet destekleme başvuru alınmış ve 627.750,00 ₺ ödeme yapılmıştır (İl Tarım Orman Müdürlüğü, 2020). Teşviklere rağmen ilde bulunan çok sayıda kaçak ve zamansız avcılık faaliyeti belirli türleri tehdit etmektedir.

Şekil 6. Çanakkale İlinde Ekonomik Değeri Olan Balık Türleri (İlgar 2007)

Çanakkale ili kıyı alanlarındaki zeytinlik ve diğer tarım alanları degradasyonel turizm, imar ve diğer ekonomik faktörler nedeniyle olumsuz etkilenmektedir. Merkezi ve yerel yönetimler kıyılar tamamen ekonomik kalkınma aracı olarak değerlendirdiğinden, kısa dönemde çok kazanç sağlamak asıl amaçtır. Böyle bir anlayışın doğal sonucu da kıyı kaynaklarının kısa zamanda tahribi ve giderek elden çıkmasıdır (Sesli ve diğ.2003).

Çanakkale'nin iklimi Akdeniz ve Karadeniz iklimi arasında bir geçiş niteliğindedir. Bölgede sert rüzgârlar hâkimdir. Kar yağışı az olsa da kış ve ilkbahar mevsiminde görülen yıllık yağış miktarı 600–1.200 mm arasındadır. Sıcaklık -10° ile $+38^{\circ}$ arasındadır (Çanakkale İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018). Genel olarak yıllık ve özellikle kış kuraklık koşullarında gözlenen kuraklık artış eğilimi bulunmaktadır. Bunun nedeni yağışın görüldüğü kış tutarlarındaki azalmadan kaynaklanmaktadır.

Şekil 7. Çanakkale İli Yağışlı Dönemdeki (Kış Mevsimi) SYİ Değerleri (İlgar. 2010)

Çanakkale'nin su kaynakları, hem yağışlı hem kurak dönemlerde kuraklık kronik bir sorun haline (su krizi) gelecek ve etkileri artacaktır. Bilindiği gibi kuraklık, canlı yaşamı açısından ciddi sorunlara yol açan tehlikeli bir doğal afettir (İlgar 2010). Çanakkale kıyıları bu kuraklıktan dolayı flora ve fauna olarak olumsuz etkilenmektedir. Biga Yarımadasının güney kıyıları, bir başka ifadeyle yani Kuzey Ege kıyıları bu olumsuzluktan oldukça etkilenmekte özellikle 50 köydeki bu durum 2020 yılında hayli zor geçmiştir (<https://canakkalegundem.net/blog/2020/08/14/ayvacıkta-susuz-yaz/>)

Turizm açısından Çanakkale ili bulunduğu konumu gereği eşsiz tarihi ve doğal güzellikleri ile dünya üzerinde önemli bir ayrıcalıklığa sahiptir. Sadece Truva markası bile bunun için yeterlidir. Çanakkale kıyıları geçmişten günümüze ticaretin yapıldığı, ulaşımın sağlandığı, tarih-doğa eksenli varlıkları nedeniyle insanlar tarafından turizm tercihlerinin oluşmasında ve turizm olanaklarına imkan veren önemli rekreatif alanlar arasında yer almaktadır. Turizm sektörünün önemi dünyada ve Türkiye'de giderek artan etkisi Çanakkale için de artmaktadır. Kıyı turizmi denildiğinde akla ilk Akdeniz ve Ege kıyıları gelse de Çanakkale kıyıları ve adaları son zamanlarda ismini sıkça duyurmaktadır. Çanakkale ili bilinenin aksine 5 adaya sahip il toplam 671 km uzunluğunda sahil şeridi, tarihi antik yerleşmeleri, keder turizmi, doğal plajları, uygun iklim koşulları, yeterli turizm tesisleri, misafirperver insanları sayesinde sahip olduğu bu potansiyeli de giderek artırmaktadır. Yıllık turist sayısının Covid-19 öncesi 2 milyon civarında olduğu belirtilmektedir. Bu da kıyılarımızın giderek betonlaşmasına neden olmaktadır. Bu durumda sadece kıyı yerleşmelerinde ikamet etmek isteyenler değil, otel, motel, tatil köyleri gibi kısa süreliğine gelen konukların da etkisi oldukça önemli etkiler oluşturmaktadır. Çanakkale kıyılarının daha kötü durumlara maruz kalmaması için gerekli önlemlerin alınması kaçınılmazdır.

Turizm faaliyetleri de kıyı alanlarının bütüncül bir yaklaşımla incelenmesini gerekliliğini zorunlu kılmıştır (Dinçer, 2018).

Çanakkale ilinde yer alan 13 akarsudan bazıları birçok yerleşim yeri ile etkileşim içinde bulunduğundan dolayı kirlilik tehdidi altında kaldığı (Karslıoğlu ve diğ. 2004) rapor edilmektedir.

Yasal durumlarda yetki ve sorumluluk karmaşası ve koordinasyon eksikliği yaşanmaktadır. Kurumların birbirinden bağımsız çalışması, yetki ve sorumluluk karmaşasına yol açmaktadır. Türkiye’de kıyı alanlarında yetki ve sorumluluğu olan resmi kurumlar şunlardır:

Tablo 5. Türkiye’de Kıyı Alanlarında Yetki ve Sorumluluğu Olan Kuruluşlar ve Yasal Dayanakları
(Bayındırlık ve İskan Bakanlığı 2010’dan güncellenmiştir.)

Kurum Adı	Planlama ve Uygulama İle İlgili Görevleri	Yasal Dayanak
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	Kıyı Kanunu ile belirlenen alanlarda ilgili kurumlardan görüşleri alarak; Kıyı Kanununun 7. maddesinde belirtilen koşullara göre hazırlamak ve onaylamak, Belediye sınırları ve mücavir alanları içerisinde ve dışında kalan, kıyı kenar çizgisinin kara tarafındaki nazım imar planları ve uygulama imar planlarını hazırlamak ve onamak; Kıyı alanlarını ve sulak alanları korumak planlarını hazırlamak ve onaylamak, Özel Çevre Koruma Bölgeleri ile ilgili her türlü planı hazırlamak ve onaylamak”, Milli Park ve Tabiat Parklarındaki planları hazırlamak ve onaylamak, Çevreyi ve ekolojik yapıyı korumak Çevre düzeni planlarını hazırlamak,	3621 Sayılı Kıyı Kanunu 3194 Sayılı İmar Kanunu Kıyı Kanunu Uygulamasına Dair Yönetmelik 180 Sayılı BİB Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname 4708 Sayılı Yapı Denetimi Kanunu 383 Sayılı ÖÇKK Başkanlığı’nın Kurulmasına Dair KHK 2872 Sayılı Çevre Kanunu 4856 Sayılı Çevre ve Orman Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ÇED Yönetmeliği Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği
Kültür ve Turizm Bakanlığı	Kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri ve turizm merkezleri içinde her ölçekteki plânları yapmak, yaptırmak re’sen onaylamak ve tadil etmek, Kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri ve turizm merkezlerinde bakanlıkça yapılacak alt yapı ve plânlama işlemlerine esas olmak üzere diğer kamu kurum ve kuruluşlarından istenilen bilgi, belge ve görüş verilir. Yat limanı işletmeciliği ile ilgili düzenlemeleri yapmak, Sit alanlarındaki uygulamaları denetlemek ve korumak ve	2634 Sayılı Turizm Teşvik Kanunu 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu
Maliye Bakanlığı	Milli Emlak Genel Müdürlüğü aracılığıyla; kıyı alanlarında hazine özel mülkiyetinde bulunan ve devletin hüküm ve tasarrufu altındaki taşınmazların yönetimine ilişkin hizmetleri sağlamak.	178 Sayılı Maliye Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı	DLH Genel Müdürlüğü kanalı ile limanlar, barınaklar ve ilgili tesislerin inşaatını yapmak ve yaptırmak, hazırlanan projeleri inceleyerek onaylamak.	3348 Sayılı Ulaştırma Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun
Tarım ve Orman Bakanlığı	deniz ve iç sulardaki; su ürünlerinin korunması, kontrolü ve yetiştirilmesine yönelik uygulama ve düzenlemeleri yapmak.	1380 sayılı su ürünleri kanunu ve su ürünleri yönetmeliğine göre ruhsat tezkeresi tanzim etmek
Sağlık Bakanlığı	Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü	Lozan, 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim edilmiştir.
Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	Gemi, inşa, onarım, söküm ve yan sanayiini teşvik edici tedbirleri almak	11.7.1992 Tarih, 21281 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 3830 sayılı Kıyı Kanunu
Ticaret Bakanlığı	Sınır ve kıyı ticareti ve münasebetleri ile sınır ticaretini sağlamak	3621 sayılı kıyı kanunu
Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları, Sahil Güvenlik Komutanlığı	Askeri yasak ve güvenlik bölgelerinde; ülke güvenliği ile ilgili bölgelerde ve askeri hareket bölgelerindeki her türlü plan, proje ve uygulamayı incelemek ve onay vermek	2565 Sayılı Askeri Yasak Bölgeler Kanunu 1738 Sayılı Oşinografi Kanunu
Denizcilik Müsteşarlığı	Deniz ticareti, deniz ticaret filosu ve gemi sanayini teşvik ederek; deniz ve iç suların potansiyelini geliştirilerek işletmesini yapmak, Liman hizmetlerini sağlamak ve deniz kirliliğini önlemek Denizcilikle ilgili ihtiyaç ve talepleri tespit etmek	491 Sayılı Denizcilik Müsteşarlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname
Özelleştirme İdaresi Başkanlığı	Özelleştirme programındaki kıyı bölgesinde yer alan tesislere yönelik (yat limanı ve kruvaziyer yolcu gemisi limanı) olarak ilgili kurum ve kuruluşlardan görüş alarak her türlü imar planını hazırlamak ve onaylamak.	5398 Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun 3621 Sayılı Kıyı Kanunu ile ilgili 5398 Sayılı kanunda yapılan değişiklik (03.07.2005 R.G. No: 25882)
Belediyeler	Belediye sınırları ve mücavir alanları içerisinde kıyı kenar çizgisinin kara tarafındaki nazım imar planları ve uygulama imar planlarını hazırlamak ve onamak; yapı ruhsatlarını vermek	5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu 5393 Sayılı Belediye Kanunu 4708 Sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun 4708 Sayılı Yapı Denetimi

Valilik ve Kaymakamlıklar	Kıyı yapı yaklaşma mesafesi kıyı kenar çizgi tespiti yapmak	3621 sayılı Kıyı Kanunu'na göre işlem yapmak
İl Özel İdareleri	Belediye sınırları ve mücavir alanları dışında kalan alanlarda kıyı kenar çizgisinin kara tarafındaki nazım imar planları uygulama imar planlarını hazırlamak ve onamak; yapı ruhsatlarını vermek, İl Bütünü çevre düzeni planlarını hazırlamak ve onaylamak,	5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu 4708 Sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun

Kurumlar arası yetki ve sorumluluk karmaşasının önüne geçilip hiyerarşi, düzen ve eşgüdüm eksenli bir bütünleşik kıyı yönetim planına gidilmesi gerekmektedir.

Kıyı alanları yönetimin amacı, kıyı alanlarının cazibeli görüntüleri nedeniyle duyarlı, sınırlı ve baskı altındaki mekanlar olduğu göz önüne alınarak, kamu ve yerel grupların uyumlu ve birlikte eylemlerine olanak verecek entegre politika ve stratejilere dayalı bir yönetim biçiminin oluşturulmasıdır (Özhan, 2008).

Kıyı alanlarının kamu yararına, herkesin özgürce kullanabileceği şekilde kullanılması belirli otel, motel veya tüzel kişiliklerin, kamu kurumlarının kendi inisiyatifinden kurtarılması önemlidir. Çünkü kıyılar üzerindeki temel hak ve özgürlüklerden olan ve Anayasanın 13'üncü ve 35'inci maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 1 No'lu Protokolün 1 inci maddesi ile koruma altına alınan mülkiyet hakkı 3621 sayılı kısıtlamaları aşacak şekilde sınırlandırılması ya da ortadan kaldırılması sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Solmaz 2017).

Ünal 1997, Pala 2010'da vurgulandığı gibi Çanakkale'de iyi bir bütünleşik kıyı alanları yönetiminde kıyı alanlarının ekolojik değerlerin gözetildiği, sürdürülebilir, gelecek kuşakların ihtiyacı gözetilerek etkin biçimde ve kaynağı yok etmeyen seviyelerde kullanılması, kıyı alanlarının tarihi, kültürel, doğal özelliklerinin korunması oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Atalay İ. (1987). Türkiye Jeomorfolojisine Giriş, 2.Bakı. No:9, İzmir: Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Atık, A.S. (2007). Bütünleşik Kıyı Alanı Yönetimi ve Türkiye’deki Bazı Uygulamaların Değerlendirilmesi. 7. Kıyı Mühendisliği Sempozyumu (481-493). ODTÜ, Ankara.
- Başar E., (2004). Oil Spill Scenarios in The Aftermath Of Tanker Accidents in The Risky Regions Of The Bosphorous, Gemi ve Deniz Teknolojisi, cilt.162, s.9-12
- Bayındırlık ve İskan Bakanlığı (2010). Antalya Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetim Planı Projesi Nihai Raporu, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Teknik Araştırma ve Uygulama Genel Müdürlüğü, Ankara.
- DSİ (2017). *DSİ Çanakkale Verileri*, 252. Şube Müdürlüğü-*Çanakkale*
- Doğaner S. (2017). Türkiye Kıyı Bölgeleri, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Ders Notu
- EİE, (1993). Türkiye Akarsularında Sediment Gözlemleri Ve Sediment Taşınım Miktarları, Elektrik İşleri Etüd İdaresi Gen. Müd. yayınları, Ankara
- Çanakkale Durum Raporu, (2003). Çanakkale Kent Konseyi Raporları
- Çanakkale Valiliği, (2018). <http://www.canakkale.gov.tr/nufusu>
- Çanakkale Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü (2017). Çanakkale İli 2016 Yılı İl Çevre Durum Raporu
- Çanakkale Valiliği, Çanakkale İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2019). 2018 Brifing Raporu.
- Çanakkale Valiliği, İl Tarım Orman Müdürlüğü, (2020). 2019 Yılı Brifing Raporu, <https://canakkale.tarimorman.gov.tr/Belgeler/2019/2019%20Y%C4%B1%C4%B1%20Brifing%20Raporu.docx>

Çanakkale Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü (2020). 2020 Balıkesir – Çanakkale İlleri 1/50.000 Ölçekli, Bütünleşik Kıyı Alanları Planı Plan Açıklama Raporu

Çelik K., (2015). Kıyı Alanlarının Planlanmasında Kıyı Kenar Çizgisinin Önemi, Küresel Mühendislik Çalışmaları Dergisi, 2(1), 36–43.

Dede O.M., Ayten, A.M. ve Yazar, K.H. (2004). Kıyı Alanları Planlamasında Mevcut Planlama Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme, Türkiye Kıyıları 2004, Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları V. Ulusal Konferansı Bildiri Kitabı: 251-258. Odtü, Ankara.

Duru, B. (2003). Kıyı Politikası Kıyı Yönetiminde Bütünleşik Yaklaşımlar ve Ulusal Kıyı Politikası. Ankara: Mülkiyeler Birliği Vakfı Yayınları:29.

Hardman C. (2009). Invasive plants in the Turks and Caicos Islands, Master of Science and the Diploma of Imperial College of London.

Hoşgören Y. (2001). Hidrografiya'nın Ana Çizgileri I., Çantay Kitapevi, 2001, İstanbul

İlgar R (2007). Çanakkale Boğazı Fiziki Coğrafyası, Gazi Kitabevi, Ankara

İlgar R (2010). Çanakkale'de Kuraklık Durumu ve Eğilimlerinin Standartlaştırılmış Yağış İndisi İle Belirlenmesi, Marmara Coğrafya Dergisi Sayı: 22, Temmuz - 2010, s. 183 - 204

İlgar, R. (2018). Çevresel Duyarlılık Açısından Petrol Sektörü, Çanakkale Boğazının Pazardaki Yeri ve Önemi. Doğu Coğrafya Dergisi, vol.23: 25-44.

İlgar R., (2019). Türkiye'ye Yönelik İnsan Kaçakçılığı ve Çanakkale Örneği, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, cilt.7, ss.670-696

İlgar R., (2015). Çanakkale Boğazındaki Gemi Hareketliliği ve Kaza Risk Haritasının Belirlenmesi, Türk Coğrafya Dergisi, Türk Coğrafya Kurumu Dergisi, 1-10.

İlgar R., (2009). Çanakkale İlindeki Fiziki Çevreye Özgü Sorunlarının Değerlendirilmesi” Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı 21:109-122.

İlgar R., Koca N., (2006). Su Yönetiminde Ülkemiz Kıyı Sularının Ekolojik Taşımacılıkta Kullanım Potansiyeli. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi , vol.5, 122-134.

İnandık H. (1967). Deniz ve Kıyı Coğrafyası, İÜ. Coğrafya Enstitüsü - Baha Matbaası,

Karşlıoğlu E, Baba A., Deniz O., (2004). Çanakkale İlinin Çevre Problemleri (Environmental Problems of Canakkale City), V. Ulusal Ekoloji ve Çevre Kongresi, Bolu; s.513-538.

Özhan E. (2008). “Türkiye’de Bütünleşik Kıyı Yönetimi; Son Gelişmeler”, Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları VII. Ulusal Konferansı, Türkiye Kıyıları 08, Bildiriler Kitabı, 27-30 Mayıs, 2008, Ankara.

Sesli, F. A.; Aydınoglu, A. Ç. ; Akyol, N. (2003). Kıyı Alanlarının Yönetimi, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 9. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, Bildiriler Kitabı, s.757-768, 31 Mart - 4 Nisan 2003, Ankara.

Simav Ö. ve Şeker D.Z., (2013). “Kıyı Etkilenebilirlik Göstergesi İle Türkiye Kıyıları Risk Alanlarının Tespiti”, TMMOB Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi, 11-13 Kasım 2013, Ankara

Simav Ö., Şeker D.Z., Tanık A., Gazioğlu C. (2015). Kıyı Etkilenebilirlik Göstergesi ile Türkiye Kıyıları Risk Alanlarının Tespiti, Harita Dergisi Ocak 2015 Sayı 153:1-9

Pala K. (2010). “Türkiye’nin Kıyı Sorunları ve Politikası”, Harita Ve Kadastro Mühendisleri Odası, Ankara.

Solmaz S. (2017). Geçmişten Günümüze Türkiye Kıyı Politikaları ve Türkiye Kıyılarında Yaşanan Mülkiyet Sorunları, Uzmanlık Tezi, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara

Şahin S. (2006). Türkiye'nin Nüfus Gelişimde Bölgesel Farklılıklar. Avrupa Birliği Sürecindeki Türkiye’de Bölgesel Farklılıklar, Ankara, s.320

Tağl, Ş., Cürebal, İ. (2005). Altınova (Balıkesir) Sahilinde Kıyı Çizgisi Değişimini Belirlemede Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi 15(2), 51-68.

UNEP (1995), A Guideline for the Integrated Management of Coastal Zone.
https://ec.europa.eu/maritimeaffairs/sites/maritimeaffairs/files/docs/body/1egal_aspects_msp_summary_en.pdf

Ünal Ö. (1997). Kıyıların Yönetimi ve Planlamasında Kamu Yararı, Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları 1. Ulusal Konferansı, 24-27 Haziran 1997, Ankara, Türkiye Kıyıları 97 Konferansı Bildiriler Kitabı, 115-126

İnternet Erişimleri:

DSİ, (2017). İşletmedeki Tesisler, <http://bolge25.dsi.gov.tr/isletmedekitesisler/>, [Erişim Tarihi 21 Aralık 2017].

<http://www.keyshistory.org/lowermatecumbekey.html> (Erişim Tarihi 09.11.2020)

<https://canakkalegundem.net/blog/2020/08/14/ayvacikta-susuz-yaz>(Erişim Tarihi 09.11.2020)

<http://www.keyshistory.org/lowermatecumbekey.html>(Erişim Tarihi 09.11.2020)

<https://canakkale.csb.gov.tr/cografyasi-i-5389> (Erişim Tarihi 13.02.2018)

Halid Ziya'nın Meclis-i Ayan Azalığına Atanmasının Sebep Olduğu Siyasi ve Hukuki Bir Kriz Münasebetiyle Dil, Edebiyat ve Hukuk İlişkisine Dair Bazı Dikkatler

Nuri SAĞLAM¹

Giriş

İkinci Meşrutiyetin ilânını müteakip İttihat ve Terakki hükûmetinin Reji Komiserliği ve Mabeyn-i Humayun Başkâtipliği gibi görevlere atadığı Halid Ziya, 14 Ekim 1911 tarihinde Sultan Mehmed Reşad tarafından -başkâtiplik görevi uhdesinde kalmak kaydıyla- Meclis-i Ayan azalığına tayin edildi. Fakat Türk siyaset ve hukuk tarihinde eşine az rastlanacak türden ağır bir siyasi ve hukuki krize yol açan bu tayin meselesi, kısa süre içinde, o sıralarda henüz yeni başlamış olan ve harice karşı tam bir millî ittifakı gerektiren Trablusgarp felaketini dahi unutturarak hükûmet ve muhalefetin yanı sıra bütün Türk kamuoyu ve matbuatını da haftalarca meşgul edecek boyutlara ulaştı. Görünüş itibariyle bu krizin çıkış noktası *Kanun-i Esasî*'nin 117'nci maddesiydi. Zira bu maddeye göre bütün bir *Kanun-i Esasî* metni üzerindeki tefsir veya yorum yetkisi sadece Meclis-i Ayan azalarına aitti. Dolayısıyla bu maddeye istinaden *Kanun-i Esasî*'nin Meclis-i Ayan azalığıyla ilgili 62'nci maddesini kendince yorumlayan Damat Ferit Paşa, söz konusu tayin kararnamesinin hem usul hem de esas bakımından *Kanun-i Esasî*'ye aykırı olduğunu iddia ederek meclis başkanlığına bir takrir (önerge) sundu ve Meclis-i Ayan bu takrir mucibince Halid Ziya'nın tayin kararını reddetti. Fakat gelgelelim mezkûr 62'nci maddeyi usulüne uygun ve makul bir şekilde yorumlayan Sadrazam Sait Paşa, Meclis-i Ayanın aldığı kararı tanımadı. Bu andan itibaren hükûmet ile Meclis-i Ayan arasında başlayan gerilim kısa süre içinde *Kanun-i Esasî*, anayasal haklar, kurumların yetki ve sorumlulukları, meşrutiyet kazanımları, siyasi ihtiraslar ve daha birçok mesele etrafında dallanıp budaklanarak âdeta Trablusgarp savaşını gölgede bırakacak bir iktidar muhalefet çatışmasına yol açtı ve nihayet haftalar sonra Halid Ziya'nın Meclis-i Ayan azalığından istifasıyla ancak sona erdi.

Her ne sebeple çıkmış olursa olsun bu krizin asıl kaynağının bir “dil” ve “yorum” sorunu olduğu kanısındayım. Dolayısıyla bu bildiride, esasen basındaki tartışmaları da dikkate alarak disiplinler arası eklektik bir yöntemle çok daha kapsamlı bir çalışmayı gerektiren bu meseleyi şimdilik Meclis-i Ayandaki müzakereler çerçevesinde kısaca özetleyecek ve her iki tarafın da farklı biçimlerde yorumladığı 62'inci maddeyi söz konusu yorumlarla birlikte dil, edebiyat ve hukuk ilişkisi bağlamında kısaca incelemeye çalışacağım.

Meclis-i Ayanda Cereyan Eden Müzakere ve Münakaşalar

14 Ekim 1911 tarihli Padişah iradesi ile Meclis-i Ayan azalığına tayin edilen Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Halid Ziya, Meclis-i Ayanın 16 Ekim tarihli birinci celsesinde, Sadarettin gelen tayin tezkeresi okunduktan sonra tahlif ve tebrik edilerek göreve başladı. Ancak tahlif töreninin hemen akabinde söz alan Damat Ferit Paşa, Sadaret tezkeresinde geçen “Meclis-i Ayanda münhal olan azalığa Mabeyn-i Hümayun başkâtibi âtufetli Halid Ziya Beyefendi Hazretlerinin tayini lede'l-arz, müşarünileyhin Mabeyn-i Hümayun Başkâtibeti kemâkân uhdesinde kalmak üzere” ifadesine atıfta bulunarak Halid Ziya'nın her iki görevi birden deruhde etmesinin *Kanun-i Esasî*'nin ruhuna aykırı olduğunu ileri sürdü (*Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi*, 1911a) ve ertesi günkü toplantıda Meclis-i Ayan başkanlığına bir önerge verdi (*Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi*, 1911b).

¹ Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, nuri.saglam@hotmail.com

Damat Ferit Paşa söz konusu önergesinde, Halid Ziya'nın Meclis-i Ayan azalığına tayini meselesini, biri usule diğeri esasa müteallik iki farklı açıdan *Kanun-i Esasî*'ye aykırı buluyordu. Damat Ferit Paşa'ya göre *Kanun-i Esasî*'nin 60'ıncı maddesi Heyet-i Ayan reisi ve azasının Padişah tarafından "doğrudan doğruya" atanmasını iltizam ettiği hâlde Halid Ziya'nın "doğrudan doğruya" değil "lede"l-arz" yani hükûmetin talebi üzerine atanmış olması usul bakımından *Kanun-i Esasî*'ye mugayirdi. Bununla beraber *Kanun-i Esasî*'nin halihazırda yürürlükte olan 62'nci maddesi, Meclis-i Mebusan tarafından geçen sene "Vükelalık ve büyük elçilik ve ahval-i fevkaladede ordu kumandanlığından gayrı hükûmet memuriyetiyle Meclis-i Ayan azalığı bir zat uhdesinde içtima edemeyip bu üç hizmetten maada daimî memuriyet kabul edenlerin Ayan azalığından infisali" şeklinde tanzim ve kabul edilmiş olduğundan, Ayanlık ve Mabeyn Başkatıplığının aynı zat üzerinde cem edilmesi de esas bakımından *Kanun-i Esasî*'ye aykırıydı. Damad Ferit Paşa esasen henüz kanunlaşmamış bir Meclis-i Ayan kararına dayandığı ve dolayısıyla hukuk açısından son derece arızalı olan bu mütalaalardan sonra söz konusu önergesini "Heyet-i aliyeniz muhafazasıyla mükellef bulunduğu *Kanun-i Esasî*'yi ve geçen sene bizzat tanzim etmiş olduğu madde-i muaddelenin hükm-i sarîhini kendi eliyle ihlal edemez. Binaenaleyh mîr-i müşarünileyhin ya Ayan azalığından veyahut Mabeyn-i Hümayun Başkitabetinden istifası hükm-i kanun icabındandır." sözleriyle bitiriyordu.

Bu takrirî müzakere ettikten sonra bir mazbata hazırlayan Kanun-i Esasi Encümeni, Damat Ferit Paşa'nın atıfta bulunduğu "madde-i muaddele"nin hukuki açıdan hükümsüz olduğunu teslim etmekle beraber *Kanun-i Esasî*'nin yürürlükte olan 62'nci maddesini söz konusu takrir doğrultusunda yorumlayarak neticede Damat Ferit Paşa ile aynı kanaate varıyordu. Zira söz konusu maddede Halid Ziya'nın tayinine mâni olacak hiçbir dayanak bulunmadığını kabul eden Kanun-i Esasi Encümeni, "Kuvve-i teşriyye azasının Meclisin içtimai müddetince devam üzere ifa-yı vazife etmesi ve reylerinde tamamıyla müstakil olması âhar memuriyetten dolayı meşgul olmamak ve kuvve-i icraiyye ile alakası bulunmamak ile mümkün olacağı"nı ileri sürmekte ve mütalaasını "Mütalaat-ı maruzaya binaen Halid Ziya Beyin Başkitabet hizmetinde kalmak şartıyla Meclis-i Ayan azalığına memuriyeti *Kanun-i Esasî* ahkâmına muvafık olmayıp memuriyet-i asliyesinde ibkası veyahut Meclis-i Ayan azalığı suretlerinden hangisi rehîn-i tensîb-i âlî-i cenâb-ı Padişahî olursa onun icrası Encümenimizce sarahat-i kanuniyyeden görünüyor." şeklinde tamamlamaktaydı. Mezkûr mazbata okunduktan sonra söz alan Sadrazam Sait Paşa, *Kanun-i Esasi* ahkâmına mugayir olan asıl meselenin bu mazbatadaki mütalaa olduğunu zira Kanun-i Esasi Encümeninin henüz kanunlaşmamış muaddel bir maddeye istinaden karar alamayacağını beyan etti. Buna rağmen Meclis-i Ayan kararında ısrar eder ve bu mazbata hükûmete tebliğ olunursa Meclis-i Vükelada görüşüldükten sonra gerekçeleriyle birlikte Meclis-i Ayana iade ettireceğini belirtti (*Meclis-i Ayanın Zabut Ceridesi*, 1911c). Fakat Sadrazamın bu ihtarına karşı Ayandan Hüseyin Hilmi Paşa, Meclis-i Ayanın 4 Kasım 1911 tarihli yedinci toplantısında uzun bir mütalaa ile itirazda bulundu ve toplantının nihayetinde oya sunulan mazbata, bir çekimser bir de muhalif oya karşı çoğunlukla kabul edildi (*Meclis-i Ayanın Zabut Ceridesi*, 1911d).

Bu arada Dersim mebusu ve Mutedil Hürriyetperveran Fırkasının umumî kâtibi Lütî Fikrî Beyin İdare-i Örfiyye tarafından kapatılmış olan *Tanzimat* gazetesini, Divan-ı Harb-i Örfî kararının hilafına *Zühre*, *Matbuat*, *Merih*, *Islahat*, *Maşrık*, *Tenbihat*, *Nevvâre*, *Tesisat* ve sair adlarla yayımlamayı sürdürdüğü için tevkif edileceğine dair bir haber yayılmış (*İkdam*, 1911) ve Meclis-i Ayan Reisi Ahmet Muhtar Paşa, sadece bu meseleyi görüşmek üzere 6 Kasım'da fevkalade bir toplantı düzenlemişti. Bu toplantıya iştirak eden Sadrazam Sait Paşa, Halid Ziya Bey meselesine dair söz almak istedi fakat Hüseyin Hilmi Paşa gündem haricinde olduğu gerekçesiyle Sadrazamın bu isteğine de muhalefet etti. Bunun üzerine Sadrazam Sait Paşa, *Kanun-i Esasî*'nin "Vükeladan her biri her ne zaman murat ederse -gerek celse-i aleladede, gerekse celse-i fevkaladede olmak üzere- heyetlerin ikisinde de bulunmak veyahut maiyetindeki rüesâ-yı memurînden birini, tarafından vekâleten bulundurmak ve irad-ı nutukta azaya tekaddüm etmek hakkını haizdir." şeklindeki 37'inci maddesini okudu fakat Hüseyin Hilmi Paşanın bu maddeye de itiraz etmesi üzerine son derece gereksiz bir şekilde uzayıp giden toplantı,

nihayet Sadrazam Sait Paşanın mezkûr talebinin de oya sunularak reddedilmesiyle sonuçlandı (*Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi*, 1911e).

Meclis-i Ayan, tabir yerindeyse hükûmete karşı âdeta gemi aزی almış görünüyordu. Zira *Kanun-i Esasi*'ye göre kanunları yorumlamak ve kanun tasarılarını onaylamak yahut reddetmekten başka hiçbir yetkisi bulunmayan Meclis-i Ayan, mezkûr mazbatayı daha önceki bir toplantıda Sadrazam Sait Paşanın “Kararınızı vükela arasında mevki-i bahse koyarım ve lüzum görürsem esbâb-ı mucibesıyla iade ederim.” ihtarı dolayısıyla o güne kadar uygulanan bürokratik teamüllerin aksine Sadareti baypas ederek doğrudan doğruya Padişaha sundu. Padişahın Sadarete havale ettiği bu mazbata, Sadrazam Sait Paşa tarafından Meclis-i Vükelânın 12 Kasım tarihli mazbatasıyla birlikte Meclis-i Ayana geri gönderildi (*Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi*, 1911f). Fakat Meclis-i Ayan kendi kararında ısrarlıydı. Bu yüzden Kanun-i Esasi Encümeni önceki kararı tekiden ikinci bir mazbata daha hazırladı ve Meclisin 18 Kasım tarihli toplantısında okunan bu mazbatanın (*Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi*, 1911g) müzakeresi bir sonraki toplantıya bırakıldı.

Her iki taraf da geri adım atmıyor ve Trablusgarp Savaşı dolayısıyla her gün biraz daha ağırlaşan dahilî ve haricî şartlara rağmen devletin iki aslî unsuru olan yasama ile yürütme arasında bir süredir devam edegelen bu ihtilaf gittikçe içinden çıkılmaz bir hâl alıyordu! Biraz geç kalmış olmakla beraber durumun hassasiyetini idrak eden Halid Ziya, tam bu sırada Ayanlık görevinden istifa etti ve Meclis-i Ayanın 21 Kasım tarihli onüçüncü toplantısında Kanun-i Esasi Encümenince hazırlanan ikinci mazbata yerine bu istifayı tebliğ eden Sadaret tezkeresi müzakere edildi (*Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi*, 1911h). Devletin, başta Trablusgarp Harbi olmak üzere daha birçok hayati meseleyle boğuştuğu ve dolayısıyla tam bir millî birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyulduğu bir zamanda, neredeyse iki aydır hükûmeti meşgul eden bu siyasi ve hukuki kriz nihayet Halid Ziya Beyin istifa etmesiyle Meclis-i Ayan'ın 25 Kasım tarihli ondördüncü toplantısında son defa gündeme getirilerek (*Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi*, 1911i) kapatılmış oldu...

Altmışıkkinci Madde ve Yorumları

Yasama ve yürütme ilişkisi bakımından hiç kuşkusuz zaman ve mekânla mukayyet olmayan ve dolayısıyla benzer semptomlarını günümüzde de sık sık müşahade ettiğimiz bu mesele, esasen *Kanun-i Esasi* maddeleriyle ilgili yorum ve tefsir hakkının sadece Meclis-i Ayana ait olması ve bu yasama organının, 62'nci maddeyi Türk dilinin sağladığı bütün anlamsal ufukların dışına taşarak maksatlı bir yoruma tâbi tutmasından kaynaklanıyordu. Bu yüzden evvela söz konusu maddeyi nakledelim:

“Heyet-i Ayan azalığı kayd-ı hayat iledir. Bu memuriyetlere vükelâlık ve valilik ve ordu müşirliği ve kazaskerlik ve elçilik ve patriklik ve hahambaşılık memuriyetinde bulunmuş olan ma'zûlinden ve berrî ve bahrî ferikandan ve sıfât-ı lâzimeli câmi' sair zevattan münasipleri tayin olunur. Kendi talepleriyle devletçe sair memuriyete tayin olunanlar azalık memuriyetinden sâkit olur.” (*Hatt-ı Hümayun ve Kanun-i Esasi*, 1293: 8-9).

Bu madde, Kanun-i Esasi Encümeni mazbatasında “Madde-i mezkûrede Meclis-i Ayana aza olacak memurîn için ma'zûlinden olmak kaydı mevcut olduğu gibi badet't-tayin kendi talepleriyle devletçe sair memuriyete tayin olunurlar ise azalıktan sâkit olacakları musarrah olmasından, esasen Meclis-i Ayan azalığı sair bir memuriyet-i devlet ile bir şahısta içtimainı cevaz olmadığı katiyen istidlal edilmekte” şeklinde yorumlanıyor ve buna istinaden “Halid Ziya Beyin Başkitabette kalmak şartıyla Meclis-i Ayan azalığına memuriyeti *Kanun-i Esasi* ahkâmına muvafık olmadığı” ileri sürülüyordu.

Oysa 62'nci madde -her ne kadar metin dilbilimi ve içerik bakımından son derece sıkıntılı olsa da- böyle bir yoruma izin vermiyordu. Çünkü “ma'zûlîn” kaydının, mezkûr maddede tek tek sıralanmış olan “vükelâlık, valilik, ordu müşirliği, kazaskerlik, elçilik, patriklik, hahambaşılık” memuriyetlerine münhasır olduğu aşikârdı. Bununla beraber “ma'zûlîn” sıfatı ile aynı cümlede zikredilen “berrî ve bahrî ferikan ve sıfât-ı lâzimeli câmi' sair zevat” arasında da gerek sentaktik gerekse semantik açıdan hiçbir

bağlantı bulunmuyordu. Gel gelelim maddenin son fıkrası, hâlihazırda Ayan azası olanların başka bir memuriyete atanmalarıyla ilgili mevzuatı düzenliyordu. Zira bu fıkra, Ayan azalarının ancak kendi istekleriyle bir başka memuriyete atanmaları hâlinde azalık memuriyetinden sâkıt olacakları açıkça belirtilmekte ve üstelik bu fıkranın mefhum-ı muhalifi “Bir Ayan azası kendi isteği dışında başka bir memuriyete atanırsa her iki memuriyeti de muhafaza eder.” anlamını üretmekteydi. Dolayısıyla Halid Ziya'nın Meclis-i Ayan azalığına atanmasını *Kanun-i Esasi* ahkâmına ve hususen 62'nci maddeye mugayir bulan Kanun-i Esasi Encümeni mazbatasının gerek dilbilimsel ve semantik gerekse hukuksal açıdan hiçbir dayanağı yoktu. Ancak meseleyi aslî mecrandan çıkarıp tamamen siyasal bir muhalefet zeminine çeken Damad Ferit Paşa ile Hüseyin Hilmi Paşa, Meclis-i Ayanın bu yanlış ve hukuksuz kararı savunmasında etkin bir rol oynuyorlardı! İşin daha da vahim tarafı yasama ile yürütme arasındaki ihtilafların halline dair *Kanun-i Esasi* metnindeki mevcut sarahat, hükûmet ile Meclis-i Mebusanın ihtilaflarını hallediyor fakat hükûmet ile Meclis-i Ayanın ihtilafı hâlinde nasıl bir yol izleneceğine dair herhangi bir kapı aralamıyordu. Bu yüzden burada, yasama ile yürütme arasında son derece kritik bir zamanda büyük bir krize sebebiyet veren 62'nci madde ve bu maddeyle doğrudan bağlantılı 61'inci maddenin birtakım muğlak ve bulanık noktalarına ve mezkûr maddelerin mevcut hâlleriyle ne tür yorumlara yol açabileceğine sathî olsa kısaca temas etmem gerekiyor.

Üç cümleden (fıkradan) oluşan 62'maddenin “Bu memuriyetlere vükelâlık ve valilik ve ordu müşirliği ve kazaskerlik ve elçilik ve patriklik ve hahambaşılık memuriyetinde bulunmuş olan ma'zûlünden ve berrî ve bahrî ferîkandan ve sıfât-ı lâzimeyi câmi' sair zevattan münasipleri tayin olunur.” şeklindeki ikinci cümlesi hem sentaktik hem de semantik açıdan son derece arızalı bir cümledir. Her şeyden önce bu cümledeki “memuriyetlere” ve “memuriyetinde” kelimeleri ile bunların atıfta bulundukları unsurlar arasında tekillik çoğulluk bakımından uyumsuzluk söz konusudur. Nitekim “memuriyetlere” kelimesi tekil bir unsura atıfta bulunduğu için “memuriyete” ve keza “memuriyetinde” kelimesi de tam tersine birden çok memuriyete atıfta bulunduğu için “memuriyetlerinde” şeklinde yazılmış olmalıydı.

Bu cümledeki “ma'zûlîn” kelimesinin sadece “vükelâlık, valilik, ordu müşirliği, kazaskerlik, elçilik, patriklik ve hahambaşılık” memuriyetleriyle sınırlı olduğu açıktır. Dahası mezkûr memuriyetlerde bulunanların “ma'zûl” yani memuriyetten azledilmiş yahut uzaklaştırılmış (Hüseyin Remzî, 1292/1875: 306; Redhouse, 1890: 1909; Şemseddin Sami 1318/1900: 1374; Ali Nazima-Faik Reşad, 1319/1901: 819) olmalarını gerektirmektedir ki buna göre mezkûr memuriyetlerden istifa etmek veya emekliliğe sevkedilmek gibi bir başka şekilde ayrılmış olanlar dışarda bırakılmaktadır. Gel gelelim bu cümledeki “ma'zûlünden” kelimesi ile “berrî ve bahrî ferîkan ve sıfât-ı lâzimeyi câmi' sair zevattan” özne grubu arasında hem dil hem de anlambilim bakımından hiçbir bağlantı yoktur. Eğer bu özne grubunun da “ma'zûl” olması istenseydi “berrî ve bahrî ferîkan ve sıfât-ı lâzimeyi câmi' sair zevât-ı ma'zûlünden” biçiminde ifade edilmesi gerekirdi. Kaldı ki “berrî ve bahrî ferîkan” özne grubunun cümlede yalın halde bulunması yani herhangi bir sıfat tarafından nitelenmemiş olması esasen bu memurların Ayan azalığına tayin edilirken mevcut görevlerini muhafaza etmelerini zorunlu kılmaktadır. Bununla beraber cümlelerin en muğlak unsuru “sıfât-ı lâzimeyi câmi' sair zevat” şeklinde ifade edilen özne grubudur. Gerçi buradaki “sıfât-ı lâzime” tamlamasının sınırları 61'inci maddede “Heyet-i Ayana aza tayin olunabilmek için âsâr ve ef'âlî umûmun vüsûk ve itimadına şayan ve umûr-ı devlette hidemât-ı memdûhası mesbuk ve müteârif zevattan olmak ve kırk yaşından aşağı bulunmamak lazımdır.” (*Hatt-ı Hümayun ve Kanun-i Esasi*, 1293: 8) şeklinde çizilmektedir. Ancak bu maddede de birtakım muğlak ve müphem noktalar göze çarpmaktadır. Birincisi “eser” kelimesinin çoğulu olan “âsâr” ile nelerin kastedildiği açık değildir. Zira bu sözcüğün soyut ve somut birçok karşılığı bulunmaktadır. İkincisi “umumun” kelimesinin kimleri kapsadığı belirsizdir. Üçüncüsü “umûr-ı devlette bulunmuş” denilmeyip de “umûr-ı devlette hidemât-ı memdûhası mesbuk” denilmiş olmasının da makul ve mantıklı bir sebebi yoktur. Dördüncüsü “sıfât-ı lâzimeyi câmi'” ifadesindeki “câmi” kelimesi 61'inci

maddede sayılan bütün sıfatları aynı anda taşıyor olmayı zorunlu kılmaktadır ki bu da bir insan için pek mümkün görünmemektedir...

Sonuç ve Öneriler

Mabeyn Başkâtibi Halid Ziya'nın Meclis-i Ayan azalığına atanması üzerine ortaya çıkan ve Trablusgarp Harbinin devam ettiği bir süreçte milletin mukadderatıyla ilgili son derece olumsuz sonuçlar doğuran bu hukuki ve siyasi kriz, *Kanun-i Esasî*'nin 62'nci maddesinde yer alan ve bu maddenin tamamen çarpık bir şekilde yorumlanmasına imkân veren bir dizi sentaktik ve semantik arızadan kaynaklanmıştır. Eğer *Kanun-i Esasî*'nin 117'nci maddesine göre anayasa maddelerini yorumlama hakkı sadece kendi uhdesinde bulunan Meclis-i Ayanın bu hakkı kötüye kullanmasını önleyecek bir başka yetkili merci bulunsaydı, muhtemelen böyle bir kriz yaşanmaz ve dahası bu tür ihtilaflara yol açabilecek ihtimaller büyük oranda kısıtlanmış olurdu.

O hâlde maalesef günümüzde de sık sık karşı karşıya geldiğimiz bu tür sorunları önlemek için devletin kanun yapıcı ve yorumlayıcı mekanizmalarında hukukçuların yanı sıra mutlaka dilbilim ve edebiyatbilimcilerin de istihdam edilmesi hayati bir önemi haizdir. Zira dilbilimciler kanun yahut kararname metinlerini henüz tasarı aşamasında sentaktik açıdan denetleyerek bir hüküm bildirmediği bakımından dilin asıl yapı taşı olan cümlelerin doğru ve sağlam bir şekilde inşa edilmelerini; asıl işi metin analizi olan edebiyatbilimciler ise söz konusu kanun veya kararname metinlerinin bütün yorum ve aşırı yorum imkânlarını saptayarak bu metinlerden beklenen hükümlerin olabildiğince netleşip yalınlaşmasını sağlayacaklardır...

KAYNAKÇA

- Hatt-ı Hümayun ve Kanun-i Esasi*, (1293/1896). İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Ali Nazîmâ-Faik Reşad (1319/1901). *Mükemmel Osmanlı Lügati*, Dersaadet: Karabet Sarıyan Matb.
- Hüseyin Remzî (1292/1875). *İlaveli Müntehabât-ı Lügat-ı Osmâniyye*, c. 2, İstanbul: Şirket-i İraniyye Matb.
- İkdam* (1911). "Lütfi Fikrî Bey ve Divan-ı Harb ve Meclis-i Mebusan", nr. 576, 12 Zilkade 1329-23 Teşrinievvel 1327.
- Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi* (1911a). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, Birinci İçtima), 3 Teşrinievvel 1327.
- Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi* (1911b). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, İkinci İçtima), 4 Teşrinievvel 1327.
- Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi* (1911c). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, Altıncı İçtima), 18 Teşrinievvel 1327.
- Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi* (1911d). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, Yedinci İçtima), 22 Teşrinievvel 1327.
- Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi* (1911e). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, Sekizinci İçtima), 24 Teşrinievvel 1327.
- Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi* (1911f). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, Onbirinci İçtima), 1 Teşrinisani 1327.
- Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi* (1911g). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, Onikinci İçtima), 5 Teşrinisani 1327.
- Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi* (1911h). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, Onüçüncü İçtima), 8 Teşrinisani 1327.
- Meclis-i Ayanın Zabıt Ceridesi* (1911i). (Birinci Devre, Dördüncü Sene, Ondördüncü İçtima), 12 Teşrinisani 1327.
- Redhouse, James W. (1890). *Turkish and English Lexicon*, Constantinople: By A. H. Boyajian.
- Şemseddin Sami (1318/1900). *Kamûs-i Türkî*, İstanbul: İkdam Matb.

Yönetim Ekonomisi ve Yönetmel Karar Alma Dinamikleri

Ekrem Erdem¹

Giriş

İktisat biliminde üç temel karar birimi vardır; birey (hanehalkı), firma (işletme) ve devlet (hükümet). İlk ikisi esas olarak mikro iktisadın, devlet ise makro iktisadın konusudur. Fakat, bunların sınırı 1970'li yıllara kadar neoklasik ve Keynesçi iktisat teorileri çerçevesinde daha standart (statükocu) bir konumda iken, sonraki yıllarda biraz daha iç içe girmiş durumdadır. Özellikle makro iktisadın çerçevesi geleneksel Keynesçi statükosundan daha dinamik bir konuma gelmiştir. Buna göre, yeni makro iktisat artık mikro temeller üzerine kurulu hale gelmiş; hanehalklarının ve firmaların kararları dikkate alınarak makro teoriler ve politikalar oluşturulmaya başlanmıştır. Diğer yandan, mikro iktisadın alanı, hala büyük ölçüde 1940'lı yıllarda belirlenen çerçevesini korusa da, 1970'li yıllardan itibaren piyasa ekonomisine dayalı ana akım iktisat teorilerinin ve küresel serbest piyasaların hızla geliştiği bir dünyada birey ve firma kararları da daha karmaşık hale gelmiştir. Zira piyasaların dinamikleri, rekabetin koşulları, yönetmel karar alma süreçleri yerel ve ulusal düzeyden daha küresel düzeye doğru evrilmiştir. Bu yeni karar alma dinamikleri içerisinde artık sadece firma boyutunda unsurlar yer almıyor, ulusal ve küresel ölçekte ekonomik, siyasi ve kültürel unsurlar da yer alıyor. Hatta yerine göre, uluslararası siyasi gelişmeler ve buradan kaynaklanan risk unsurları da temel ekonomik değişkenleri değiştirdiği için, tüm karar birimlerinin karar alma mekanizmalarını etkilemektedir. Bu çalışmada yukarıda bahsedilen bakış açısından hareketle, özellikle firmaların karar alma dinamikleri incelenecektir.

Yönetim Ekonomisinin Anlamı ve Önemi

İktisat biliminde üç temel karar birimi vardır; birey (hanehalkı), firma (işletme) ve devlet (hükümet). İlk ikisi esas olarak mikro iktisadın, devlet ise makro iktisadın konusudur.

Fakat, bunların sınırı 1970'li yıllara kadar Neoklasik ve Keynesçi iktisat teorileri çerçevesinde daha standart (statükocu) bir konumda iken, sonraki yıllarda biraz daha iç içe girmiş durumdadır.

Özellikle makro iktisadın çerçevesi geleneksel Keynesçi statükosundan daha dinamik bir konuma gelmiştir. Buna göre, yeni makro iktisat artık mikro temeller üzerine kurulu hale gelmiş; dolayısıyla, hanehalklarının ve firmaların kararları dikkate alınarak makro teoriler ve politikalar oluşturulmaya başlanmıştır.

Diğer yandan, mikro iktisadın alanı, hala büyük ölçüde 1940'lı yıllarda belirlenen çerçevesini korusa da 1970'li yıllardan itibaren piyasa ekonomisine dayalı ana akım iktisat teorilerinin ve küresel serbest piyasaların hızla geliştiği bir dünyada birey ve firma kararları da daha karmaşık hale gelmiştir. Zira piyasaların dinamikleri, rekabetin koşulları, yönetmel karar alma süreçleri yerel ve ulusal düzeyden daha küresel düzeye doğru evrilmiştir.

Bu yeni karar alma dinamikleri içerisinde artık sadece firma boyutunda unsurlar yer almıyor, ulusal ve küresel ölçekte ekonomik, siyasi ve kültürel unsurlar da yer alıyor. Hatta yerine göre,

¹ Ekrem Erdem, Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ekrem_erdem1@hotmail.com.

uluslararası siyasi gelişmeler ve buradan kaynaklanan risk unsurları da temel ekonomik değişkenleri değiştirdiği için, tüm karar birimlerinin karar alma mekanizmalarını etkilemektedir.

Bu çalışmada yukarıda bahsedilen bakış açısından hareketle, özellikle firmaların karar alma dinamikleri incelenecektir.

Firmaların Yönetmel Karar Alma Süreçlerinde Etkili Unsurlar

Yönetim ekonomisi (managerial economics), esasında mikro iktisat teorisinin işletmelere dönük uygulamasıdır. Bir başka ifadeyle, Yönetim ekonomisinin kapsamı ve firmaların yönetmel karar alma süreçlerinde etkili unsurlar ana başlıklar itibarıyla şöyle sıralanabilir:

- Talep ve müşteri profili
- Üretim yapısı
- Maliyet yönetimi
- Piyasa yapısı ve rekabet düzeyi
- Risk yönetimi
- Hükümetlerin makro ekonomik politikaları

Şimdi bu unsurları tek tek ele alalım (Hirschey, 2006; Keat ve Young, 2003; Spencer, 1968; [Aharoni](#), Tihanyi ve [Connelly](#), 2011):

Talep

Talep, firmaların yönetmel kararlarına müşteri kitlesinin etkisidir. Yani, işletmeler yeni bir mal üretmek, bunu satmak veya bir yatırım kararı veya bir ihracat kararı almak istediklerinde, buna dönük talebin ne olacağını bilmek zorundadırlar. Müşteri kitlesinin fiyatlara duyarlılığının, gelir seviyesinin, inanç yapısının, yaş bileşiminin, zevk ve beğenilerinin nasıl olduğu firmanın yönetmel kararlarını etkileyen önemli faktörlerdir. Burada amaç, en yüksek talebi sağlayabilmektir. Talep konusu modern işletmecilikte *pazarlama* dalının başlıca konusunu oluşturur. Yan, talep büyük ölçüde firmanın müşteri kitlesinin yapısı ile ilgilidir. Talebi etkileyen faktörleri belirlemek ve bu suretle firmanın kendi mallarına olan talebi artırabilmek için pazar araştırmaları yapılmaktadır. Bunun için işletmeler söz konusu kararlarını vermeden önce talep düzeyini ve kapsamını tespit etmek amacıyla, genellikle ya geniş bir fizibilite etüdü ya da daha kısa yoldan bir anket çalışması yaptırırlar.

Üretim Yapısı

Üretim yapısı, işletmenin hangi girdileri ne ölçüde kullanarak ne kadar hangi nitelikte mal ve hizmet ürettiğini gösterir. Bunun için de işletmenin kısa uzun dönem üretim fonksiyonunun (yani, girdi-çıkı ilişkisinin) hesaplanması (tahmini) gerekecektir. Kaldı ki, bu durum kısa ve uzun dönemde farklı özelliklere sahip olduğundan, işletmenin yönetmel kararlarında tüm bunların göz önünde bulundurulması bir zorunluluk olarak kabul edilir. Ayrıca, işletme hangi mal ve hizmeti üretiyorsa ona göre üretim yapısı da doğal olarak değişir.

Maliyet Yönetimi

İşletmelerin karşı karşıya kaldıkları değişik türden maliyetler söz konusudur. İşletmelerin yönetmel kararlarında bu maliyetlerin belirlenmesi ve bilinmesi yine bir zorunluluktur. Zira, amaç en düşük maliyetle üretim yapılmasıdır. Zira, kar maksimizasyonu peşinde koşan bir firma için, maliyetlerin inimizasyonu en temel gereklilik olarak karşımıza çıkar.

Piyasa Yapısı ve Rekabet Düzeyi

Firmanın içinde bulunduğu piyasa yapısının nasıl olduğu ve buna bağı olarak piyasanın ne kadar rekabetçi olduğu, düzenleyici ve denetleyici kurumların varlığının ve etkinliğinin ne düzeyde olduğu, firmanın kararlarını etkileyen önemli faktörlerdendir. Temel olarak tam rekabet piyasası ve tekel (monopol) piyasası olmak üzere birbirinin tersi iki tür piyasa vardır. Tüm piyasa yapıları bu iki teorik piyasa yapısına göre sınıflandırılır. Tam rekabet piyasası, aslında teorik bir piyasa türüdür, gerçek hayatta örneklerine rastlamak oldukça zordur. Esas itibarıyla teorik düzeyde oluşturulan bu piyasa modeli, daha ziyade gerçek hayatta karşılaşılan piyasa türlerinin rekabet düzeylerinin ölçülmesinde kullanılır. Kapitalist bir ekonomik düzende piyasalar bu yapıda olduğunda etkinlik sağlanmış sayılır. Fiyat politikaları ise bu iki piyasada ve bu iki piyasa arasında yer alan piyasa türlerinde önemli ölçüde farklılık arz eder. Örneğin, firmalar fiyat farklılaştırması yaparken veya malları için reklam politikası uygularken bulundukları piyasaların özelliklerine göre strateji geliştirirler. Gerçek hayatta piyasalar, tam rekabet piyasasına yaklaştıkça daha rekabetçi, tekel piyasasına yaklaştıkça ise daha tekelle özellikleri ön plana çıkar.

Risk Yönetimi

Firmalar faaliyetlerini sürdürürken elbette değişik türden risklere maruz kalırlar. Bunların bir kısmı ağırlıklı olarak işletmelerin içsel dinamiklerinden kaynaklanırken, diğeri bir kısmı ağırlıklı olarak dışsal faktörlerden kaynaklanır. Her nereden kaynaklarsa kaynaklansın işletmelerin yönetmel kararlarında karşı karşıya kaldıkları risklerin her birini yönetmel kararlarında dikkate almaları ve hatta bu riskleri asgari düzeyde tutmaya yönelik kararlara başvurmaları gerekecektir.

Hükümetin Makro Ekonomik Politikaları

Günümüzde işletmelerin önemli kararlarını vermeden öne mutlaka ulusal ve uluslararası düzeyde makro ekonomik koşulları ve ulusal hükümetin ya da diğeri hükümetlerin bu yöndeki politikalarını dikkate almaları gerekir. Örneğin, yurt içi ve yurt dışı mal, faktör ve döviz fiyatlarının gidişatı ve bunlara yönelik hükümetlerin para, maliye ve diğeri politikaları, yatırım politikalarında mutlaka göz önünde bulundurulması gereken hususlardır. Sözelimi, reel faizlerin, döviz kurunun ve enflasyon oranının seviyesi, teşvik politikaları, bankacılık sektörünün istikrarı, dış ticaret dengesi, borçların çevrilebilme durumu ve bunların sürdürülebilirliğine ilişkin iç ve dış piyasaların güveni ve beklentisi, firmaların her türden yönetmel kararlarında birincil dereceden etkili faktörlerdir. Nitekim, böyle olduğu içindir ki, tek tek büyük iş adamları ve onların dernekleri her fırsatta hükümetlerin politikalarıyla ilgili yönlendirici açıklamalarda bulunurlar, hükümetlerden önlerini görmelerine ve uluslararası piyasalarla bütünleşmelerine yardımcı olacak istikrarlı siyasi ve ekonomik politikalar izlemelerini isterler.

Yönetim Ekonomisinin Diğeri Disiplinlerle İlişkisi

Yönetim ekonomisinin merkezi mikro iktisadın firma teorisidir. Buradan hareketleri bazı matematik ve istatistik tekniklerinden de yararlanarak, işletmelerin yönetmel kararlarına ışık tutmaya çalışır.

Bilindiği üzere, iktisat teorisi iki temel üzerine bina edilir: Mikro iktisat ve makro iktisat. Mikro iktisat üç temel ekonomik karar biriminden hanehalkı (ya da birey) ve firmayı konu edinirken: makro iktisat, devleti konu edinir. Mikro iktisat teorisinin özellikle firma teorisi, yönetim ekonomisinin teorik esin kaynağını oluşturur.

İktisat, “kaynakların kıt (sınırlı) olduğu bir dünyada, insanların malların ve hizmetlerin üretimi, dağıtım ve tüketimi ile ilgili davranışlarını etkileyen bir bilim dalıdır”². Bu bağlamda iktisat bilimi, kaynakların ihtiyaçlar doğrultusunda etkin bir biçimde nasıl kullanılması gerektiğini inceler. Yani, iktisat sınırlı kaynaklarla sürekli artan ihtiyaçlar arasında optimum bir köprü kurmanın yollarını araştırır.

İşletme bilimi ise, “bir firmanın amaçlarına ulaşmak için, sınırlı kaynaklarını nasıl organize edeceği ve dağıtacağı” ile ilgilendir. İşletmelerin bu yönde alacakları üretim, dağıtım, yatırım ve finansman gibi ana kararları, onların belli başlı *yönetmel kararlarıdır* (managerial decisions). Bu kararların sağlıklı bir biçimde alınabilmesini sağlayan teorik altyapı, mikro iktisadın firma teorisidir. *Yönetim ekonomisi* ise, işletmelerin sınırlı kaynaklarını en iyi şekilde kullanarak söz konusu yönetmel işletme kararlarını hangi koşullarda nasıl alacaklarına dair gerekli iktisadi analizleri kullanan ve geliştiren bir disiplindir. Başka bir ifade ile, yönetim ekonomisi, “işletme politikalarının formülasyonunda ekonomik analizin kullanımıyla” ilgilendir. Bu ekonomik analizler ise, mikro iktisat teorisinden alındığı için, yönetim ekonomisini *uygulanmalı mikro iktisat* olarak görmek yanlış olmayacaktır.

Yukarıda anlatılanlar çerçevesinde, yönetim ekonomisinin yakın ilişkide bulunduğu diğer alt disiplinler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- *Mikro iktisat*; özellikle fiyat, talep, üretim, maliyet, piyasa yapıları ve rekabet gibi firma teorisi konuları.
- *Makro iktisat*; fiyat istikrarı, büyüme, istihdam, dış ticaret, reel ve finansal piyasalardaki gelişmeler.
- *Pazarlama*; talep, müşteri ve pazar yapısıyla ilgili konular.
- *Finansman*; sermaye bütçelemesi, başa baş analizi, fırsat maliyet ve katma değer gibi konular.
- *Yöneylem araştırması*; doğrusal programlama ve istatistiksel tahmin yapma gibi bazı işletme yönetimi bilimi konuları.
- *Strateji*; rekabetin türleri, rekabet stratejileri ve performans analizi
- *Yönetim muhasebesi*; başa baş analizi, fırsat maliyet ve diğer maliyet analizleri
- *Matematik*; hemen her konuda teorilerin formülasyonunda yararlanılan fonksiyonel denklem ve grafik analizleri
- *İstatistik*; teorilerin gerçeği açıklayabilme kabiliyetini ölçmek için, özellikle talep tahmininde regresyon analizi ve ilgili test teknikleri.

Bir İşletmenin Gelişim Süreci

Yeni bir sektöre girecek olan işletmelerin şu unsurları mutlaka dikkate almaları gerekir:

- Girilecek sektörle ilgili tahmini piyasa talebi,
- Piyasada rekabetin düzeyi,
- O sektördeki mevcut firmaların piyasa gücünün genişliği (yoğunlaşma oranı),

2 Bu tanımın, çoğu iktisat kitabında kullanılan ve esasında Neoklasik iktisatçılara ait olan “kıt kaynaklarla sonsuz ihtiyaçların nasıl sağlanacağını ele alan bir bilim dalı” tanımından daha farklı bir anlam taşıdığı açıktır. Zira oldukça yaygın olarak kullanılan bu tanımda yer alan sonsuz ihtiyaçlar ifadesi esas itibarıyla pür liberal kapitalist düşünceye sahip Neoklasik iktisatçıların bakışlarını yansıtır. Kimi düşünürlere göre, sonsuz olan ihtiyaçlar değil, istekler veya arzulardır. Çünkü, insanoğlunun her arzusu ihtiyaç olarak düşünülemez. Zira arzuların bir kısmı zaten kanaatle halledilir. Kaldı ki, bireyin ihtiyaçları sınırlayan dini ve millî (kültürel-toplumsal) bazı unsurlar vardır.

- Piyasada diğler firmalarla rekabet edebilmek için ürün farklılaştırmasının yeri ve önemi,
- Sektörel üretim yapısı ve maliyetler.

Ancak, işletme piyasaya girdikten sonra iş bitmiyor; hatta asıl iş o noktada başlıyor. Zira ekonomik şartlar sürekli değıştiğı için, işletmenin de kendini sürekli yenilemesi gerekiyor. Şimdi bir işletmenin bakir bir piyasaya ilk girişinden itibaren geçirdiğı safhaları ve değışimi adım adım tahlil edelim.

Burada bir işletmenin gelişim ekonomisinden bahsedildiğinde, onun yatırımlarında en yüksek getiriyi sağlayacak unsurlardaki değışim kastedilmektedir. Bu unsurlar; rekabet, teknoloji ve müşterilerdir. Büyük ölçüde bu unsurların tayin ettiğı ekonomik değışimin oturmuş şirketler üzerindeki etkileri zamanla dört aşamada izlenebilir: (i) İşletmenin altın günleri, (ii) maliyet yönetimi, (iii) Hasıla yönetimi ve (iv) Hasıla artı (Keat ve Young, 2003: 6-7).

Altın günler

İşletme sektöre girdiğinde o sektörde tekdir, dolayısıyla piyasaya hakimdir. Piyasa fiyatını tek başına $MR = MC$ usulü ile belli bir *maliyet artı kar* esasına göre belirler ve karın tamamını elde eder. Örneğin, Ülker, Arçelik ve Tofaş gibi firmalar Türkiye'de ürettikleri mallar itibariyle ilk firmalar oluşlar ve bu nedenle bir müddet ilgili piyasalarda karın neredeyse tamamını elde etmişlerdir. Zira, bir sektörde tek olmak, isim yapma, yani, 'marka olma' avantajı da sağlar. Ancak, zamanla piyasaya başka firmaların girmesiyle rekabet artar, teknoloji gelişir ve müşteri kitlesi değışir. Bu durumda piyasada kâr marjı düşeceğinden, ilk giren firmaya başka sektörlere yönelmeye başlayacaktır.

Maliyet yönetimi

Artık piyasaya rekabet gelmiştir. Burada işletme kendine biraz daha çeki düzen vererek, maliyetlerini gözden geçirir ve bunları (işçilik, hammadde maliyetleri gibi) aşağı çekmeye çalışır. Ayrıca, karlı bulunmayan alanlardan çekilebilir ve küçülerek büyüme stratejisini seçebilir. Yeniden yapılanmaya gidilir, işletme süreçleri yeniden gözden geçirilir. Bütün bu değışime damgasını vuran yine rekabet, teknoloji ve müşteri kitlesindeki değışimdir.

Hasıla yönetimi

Bu aşamada işletme özellikle işgücüne dayalı alanlarda işgücü tasarrufuna dönük operasyona başlar. Yani daha ziyade emek tasarruf eden teknolojilere ve alanlara kaymaya başlar. Amaç, şirketin etkinliğini ve yatırıma dönüşebilecek tasarruflarını arttırmaktır. Kısacası, bu aşamada işletme, işçilik başta olmak üzere maliyetlerini azaltarak hasılasını artırmaya ve büyüme yönelir.

Hasıla artı

Bu aşamada şirketler, değışimin tüm gereklerini yerine getirdikleri için, sürdürülebilir karlı bir büyüme stratejisini benimserler. Bunun için de yüksek teknoloji ve vasıflı işgücü sayesinde, sürekli değışen müşteri isteklerine duyarlı esnek bir üretim tarzı ile rekabette yeniliğın öncüsü olmak gerekmektedir.

Ekonominin Temel Sorunları: Kaynaklar ve İhtiyaçlar

Yönetim ekonomisinin temel sorunu, aslında iktisat bilimin temel sorunundan farklı değildir. Zira yönetim ekonomisinin temeli, daha önce de belirtildiğı gibi, mikro iktisat teorisine dayanır. İktisat biliminin temel sorunu ise *kıtlıktır*. Yani, *kıt kaynakların* insan ihtiyaçlarına tam olarak cevap verememesi durumudur. Yalnız, iktisatta kıtlık kavramı, mutlak olmaktan çok nispi bir anlam taşır.

Kıtlık her ne kadar bir kaynağın arzı ile ilgili olsa da o kaynağa olan talep düzeyine nispetle bir anlam ifade eder. Buna göre, bir kaynağın arzı talebini aşıyorsa o kaynak için kıtlıktan bahsedemeyiz. O halde, iktisadi anlamda bir kaynak için kıtlığın vuku bulması için o kaynağın arzının talebinden az olması ya da tersinden ifade etmek gerekirse, talebinin arzını aşması gerekir. Genel anlamda söylemek gerekirse, *kaynaklarımız*;

- Emek,
- Sermaye,
- Toprak {doğal kaynaklar},
- Girişimcilik ve nitelikli yönetim

gibi *üretim faktörlerinden* ibaret olup arzı temsil ederken; isteklerimiz ve ihtiyaçlarımız talebi temsil eder.

Örneğin, yeryüzünde sadece bir adet bulunan ama hiç talep edilmeyen mal kıt bir mal olarak nitelendirilemez. Diğer yandan, dünyanın birçok yanında harıl harıl üretimi yapılan ama o dönemde moda olduğu için çok fazla istenen bir malın arzı talebe cevap veremiyorsa, o malın söz konusu dönemde kıt olduğunu söyleyebiliriz³. Mesela, çöpe atılan cam ve plastik pet şişeler, eski metal ev eşyaları veya kâğıt ve kartonların arzı, talep edeni olmadığında kıt bir kaynak olarak düşünülemez; aksine arzı bol, sadece başa bela bir çöp yığını olarak düşünülür. Ama, günümüzde birçok ülkede ve bu arada büyük ölçüde Türkiye’de de olduğu gibi, bu atık maddeleri yeniden üretimde değerlendirmenin yolları bulunur ve yoksullaşmadaki artışın da etkisiyle talep edeni çok olursa, bu maddeler kıt olarak nitelendirilebilir. Demek ki, kıtlık tek başına sayılarla ölçülemeyen bir kavramdır.

Adam Smith *Milletlerin Zenginliği* isimli kitabında değeri neyin belirlediği konusunu tartışırken, kıtlık konusu üzerinde durur ve elmas-su örneğini verir. Elmasın kıt olduğu için mübadele değerinin (piyasa fiyatının) yüksek olduğunu, suyun ise, bol olduğu için kullanım değeri (faydası) yüksek de olsa piyasa fiyatının düşük olduğunu söyler⁴.

Demek ki, iktisat bilimi ve ondan esinlenen yönetim ekonomisi, genel olarak yeryüzünde kaynakların kıt, ihtiyaçların ise sonsuz olduğu varsayımından hareket etmektedir. Ancak, esas mesele, bu kıt kaynakların bitmek tükenmek bilmeyen (sonsuz) ihtiyaçlara nasıl dağıtılacağıdır. *Kaynak dağılımı* olarak bilinen bu sorun iktisat biliminin asıl uğraşı alanı olmuştur. Bir ülke için kaynakların nasıl dağıtılacağına dikkat edilmesi gereken en önemli husus, hiç şüphesiz fırsat maliyetlerin dikkate alınmasıdır. Fırsat maliyet⁵, bir alternatifi diğerine tercih ettiğimizde, fedakârlık yapmak zorunda kaldığımız miktar ya da değerdir. Buna göre, bir ülke mevcut kaynakları ile tüm ihtiyaçlarını

3 Bugün köylerimizde eşek sayısı yakın geçmişle kıyaslandığında oldukça az sayıda olduğu görülmektedir. 10-15 yıl öncesine kadar köylerde daha çok eşek olmasına rağmen eşeklerin yetersiz olduğundan bahsedebiliriz. Zira o yıllarda o eşeğe olan ihtiyaç daha fazla idi ve nispeten daha yüksek bir değeri vardı. Bugün ise, çok daha az eşek var ve birçok yerde herhalde arzının kıtlığından bahsedemeyiz; çünkü, köylülerin artık onlara fazla ihtiyacı kalmamıştır. Ayrıca, bu durum şöyle bir önermeler sistemi ile de ortaya konulabilir: Nadir (kıt) olan her şey değerlidir. Kör at nadirdir. Öyle ise, kör at da değerlidir.

4 Tabii burada amacımız Adam Smith’in değer teorisini anlatmak olmadığı için, sadece işimize yarayan yönüne yer verdik. Yoksa, bu konuda daha detay bilgi için, Smith’in kendi kitabına veya şu eserlere bakılabilir: West, 1976; Raphael, 1985; Raphael, 2014.

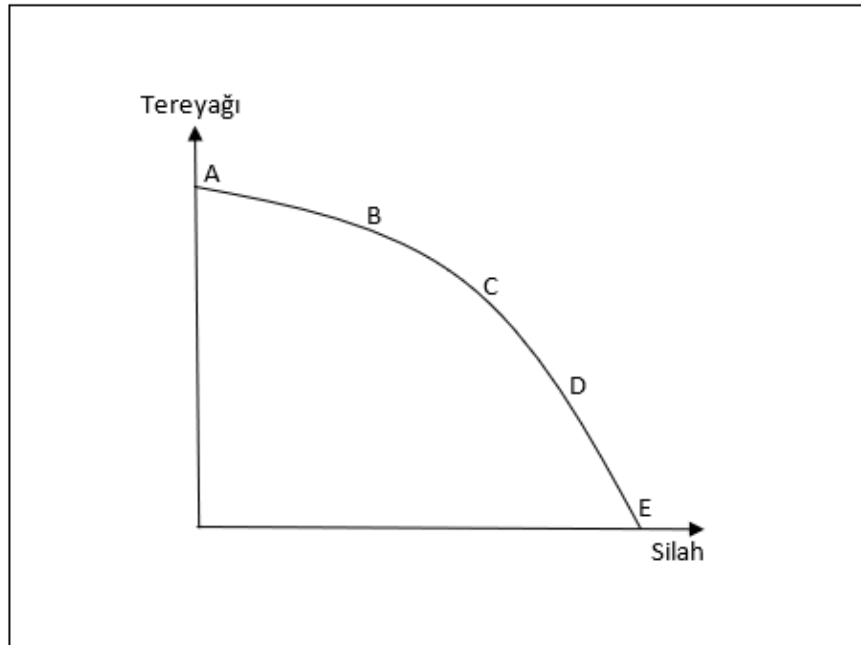
5 İşletmeler karı hesaplarırken, toplam gelirden görünür (muhasabe kayıtlarında gösterilen) maliyetleri düşerler. İktisatçılar ise, gelirden sadece görünür değil, görünmez (fırsat) maliyetleri de düşerler. Başka bir alana yatırım yapılması durumunda, elde edilmesi muhtemel kar da göz önünde bulundurulur. Bir başka deyişle, fiziksel veya parasal bir yatırımın alternatifleri hep birlikte değerlendirilir. Bu surette bir alana veya finansal araca yapılan yatırımın diğer finansal araçlara veya alanlara yapılan yatırımlar ile karşılaştırması yapılır. Böylece, yapılan yatırımın alternatif maliyeti ortaya çıkarılmış olur.

karşılayamıyorsa, yapması gereken, önceliklerine göre rasyonel bir tercih sıralaması yapmasıdır. Örneğin, ülke ekonomik ve sosyal kalkınmayı temsil eden gıda ürünlerine mi daha fazla kaynak ayıracak yoksa silahlanmaya mı? Ya da bunlardan hangisine ne ölçüde kaynak tahsis edecek?

Bu soruların cevabı, elbette o ülkenin kaynak arzı ile ihtiyaçların derecesine göre verilecektir. Ancak, ülke barışa dönük bir ekonomi geliştirmek isteyip gıda ürünleri üretimini artırdığında (örneğin, İsviçre ve Japonya gibi), silah üretimine ayırdığı kaynaklarını azalması gerekeceğinden, olası bir savaş tehdidine karşı ülke savunmasından fedakarlıkta bulunması gerekecektir. Tersî durumda ise, (çoğu Ortadoğu ülkesi gibi), ülkenin sosyal ve ekonomik gelişmeden fedakarlıkta bulunması gerekecektir. Çünkü, ülkenin kaynakları sınırlı olduğu için, her ikisini de tam manasıyla karşılaması mümkün değildir. Bu nedenle, her iki durumda da bir miktar fırsat maliyet ortaya çıkmaktadır. Birinci durumda fırsat maliyet, ülkenin savunmasız kalması, ikincisinde ise az gelişmişlik ve fakirliktir. Ülke her ikisini de kaynakları ölçüsünde karşılamak istiyorsa, rasyonel bir dağılım kararı vermek durumundadır.

İktisatçıların yukarıda belirtilen kaynak dağılımı ve bu süreçte dikkate alması gereken fırsat maliyetleri açıklamak için kullandığı analiz aleti *üretim imkanları eğrisidir*. Üretim imkanları eğrisi (ÜİE), iki mallı bir ülke ekonomisinde kaynakların fırsat maliyetleri de dikkate alarak nasıl dağıtıldığını analiz etmemizi sağlar. Mallardan biri dikey eksen, diğeri ise yatay eksen gösterilir. Şekil 1’de görüldüğü gibi, ülke A noktasında kaynaklarının tamamını gıda ürünlerine ayırıyor, silahlanmaya hiç kaynak ayırmıyor. Bu durumda ülke herhangi bir dış tehdit durumuna karşı büyük bir fırsat maliyet üstlenmiş olmaktadır. E noktasında ise, tam tersine kaynakların tamamı silahlanmaya ayrılmakta; gıda ürünlerine hiç kaynak ayrılmadığı için, fırsat maliyet açlık olarak karşımıza çıkacaktır. Öte yandan, C noktasında kaynaklar her iki ürüne eşit dağıtılmaktadır. B noktasında daha çok gıda ürünlerine, daha az silah ürünlerine; D noktasında ise, daha çok silah ürünlerine daha az gıda ürünlerine kaynak ayrılmaktadır. B noktasında fırsat maliyet ülkenin savunmasında bir miktar aksamanın olması olurken, D noktasında az gelişmişlik olarak karşımıza çıkacaktır.

Şekil 1: Üretim İmkanları Eğrisi

Tabii günümüzde her ölkeler ne gıda ürünlerinden ne de silahlanmadan kaçınamayacağına göre, her ikisine de kaynaklarının elverdiği ölçüde ve ihtiyaç derecesine göre kaynak tahsisinde bulunacaktır. Ancak, iktisat aklı bize gelişmekte olan bir ölkenin en azından B ya da C gibi bir noktada olması gerektiğini söyler. Buradaki A, B, C, D ve E noktalarından oluşan ÜİE eğrisi, ölkenin mevcut kaynaklarıyla her iki maldan üretebileceği azami sınırı vermektedir. Noktaların her biri elbette ölkelerin yönetiminin yönetmel kararlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Ekonominin Üç Temel Sorunu ve Alternatif Ekonomik Süreçler/Sistemler

İktisatta kıt kaynakların bitmek bilmeyen ihtiyaçlara nasıl dağıtılacağı konusunda karşımızda duran üç temel soru vardır ve bunların nasıl halledileceğine dair cevaplar bulunması gerekir. Bu sorulara verilecek cevaplar aynı zamanda o ölkenin tercih ettiği ekonomik sistemin niteliğini de tayin edecektir. Bu sorular sırasıyla şunlardır:

- Hangi malların ve hizmetlerin ne miktarda üretileceği,
- Bu malların ve hizmetlerin nasıl üretileceği,
- Bu malların ve hizmetlerin kim için üretileceği.

Ölkelerin bazında, *hangi malların ve hizmetlerin ne miktarda üretileceği*, tamamen o ölkelerin insanların ihtiyaçlarının düzeyine ve ölkelerin kaynaklarının hangi malların üretimine ne kadar müsait olup olmadığına bağlıdır. Ancak, bu sorunun cevabı verilirken, yöneticiler her zaman iktisat aklının ötesine taşarak karar verebiliyorlar ve yanlış tercih o ölkeleri daha fakir veya daha zengin yapıyor. Nitekim, bugün dünyada silahlanmaya en fazla para yatıran ölkelerin arasında Türkiye, İran, Irak, Suriye, Suudi Arabistan, Mısır, Pakistan ve Hindistan gibi ölkelerin yer almaktadır. Bilindiği gibi bu ölkelerin tamamı az gelişmiş konumdadır. Silaha en az yatırım yapan ölkelerin ise, Japonya gibi ölkelerdir. Bu ölkelerin refah seviyesi ise, çok yüksek düzeydedir.

Üretilen malların ve hizmetlerin nasıl üretileceği, üretim tekniği ile; yani, üretim faktörlerinin fiziksel ve niteliksel durumlarıyla alakalı olacaktır. Ölkelerin daha çok emek daha az sermayeye sahipse emek yoğun, tersi durumda ise sermaye-yoğun bir üretim sistemini tercih etmek durumunda kalacaktır. Ölkelerin iş bölümüne dayalı bir mübadele üzerinden uluslararası rekabet gücünü artırmanın yollarını arayacaktır. Tabii, günümüzde küresel rekabette varlığını sürdürebilmek için, o alanda en ileri üretim tekniğinin ne olduğu da takip edilecektir. Buna göre, kaynak maliyetleri bakımından göreceli olarak avantajlı olduğu malların üretimine odaklanacak, diğerlerini ise daha avantajlı ve ucuza üreten ölkelerden satın alacaktır. Smith'in *mutlak üstünlükler teorisi* ile Ricardo'nun *karşılaştırmalı üstünlükler teorisi* öz olarak bunu anlatır. Fakat, Korona Virüs (Covid-19) süreci muhtemelen bu teorisinin sorgulanmasını gerektirecektir. Zira maske ve eldiven gibi düşük teknoloji gerektiren emek-yoğun alanlardan çekilen gelişmiş ölkelerin kriz dönemlerinde bu tür zaruri ihtiyaçları karşılamada yetersiz kaldıkları, dolayısıyla, toplumlarının hayatını riske attıkları gerekçesiyle çok fazla eleştiri aldılar.

Bu malların kim için üretilmesi gerektiği sorunu ise, üretilen malların üretimi, dağıtımı ve tüketimi ile alakalı alınacak kararlar ve izlenecek politikalarla ilgilidir. Bu sorunun çözümünde üç süreçten ya da sistemden bahsedilebilir (Keat ve Young, 2003: 11-12):

- Geleneksel süreç,
- Piyasa süreci,
- Kumanda süreci.

Bu sorunların çözümünde takip edilecek süreçler, aynı zamanda ülkenin benimsediğı ekonomik sistemi de açıklamış olacaktır.

Geleneksel süreç, modern ekonomilerde bile hala yer yer görülebilir. Özellikle yeme-içme, giyinme ve eğlenme gibi hususlarda yöresel gelenek ve -göreneklerle birlikte, farklı dini inanışların da önemli ölçüde belirleyici rolü vardır. Domuz ve alkol katkılı ürünlerin alınıp satılması, Müslüman ülkelerde kısmen ya da tamamen yasak olması bunun en tipik örneğidir. Yine, aynı bağlamda ABD gibi birçok ülkede gıda ürünlerinin bu anlamda bir standardının oluşturulması için, ürünlerin üzerine U veya K gibi işaretlerin konulması, marketlerde domuz katkısının olmadığı ürünlerin (kosher) ve diğerlerinin (non kosher) ayrı raflarda satışa sunulması; böylece Müslüman ve Yahudi tüketicilerin dini hassasiyetlerinin dikkate alınması, bunun güzel bir örneğidir.

Kumanda sürecinde bu kararları verecek olan devlettir; devlet adına da ya hükümetlerdir veya özerk kuruluşlardır (RTÜK, SPK ve BDDK gibi). Devletin otoritesiyle kararların alındığı sistem, bir tür devletçi kapitalizm şeklinde olabileceğı gibi, sosyalizm şeklinde de olabilir. Devlet karar mekanizmasını iki şekilde kullanabilir: *Doğrudan* doğruya üreticilerle ve tüketicilerle ilgili yasalarla kurallar koyarak, bazı şeyleri yasaklar veya kısıtlar. Vergi kanunları, harcama kısıntıları, tarife ve kotalar bu türden düzenlemelerdir. Diğer yandan, *dolaylı* olarak hükümet düzenleme yetkisini daha çok teşviklerle veya caydırıcı tedbirlerle kullanır.

Piyasa sürecinde ise, bu üç soruyla ilgili olarak alınacak kararları piyasa mekanizması verir. Piyasada arz ve talep arasındaki denge hangi malın ne kadar, nasıl ve kim için üretileceğini belirler. Firmalar, piyasada en çok talep edilen, dolayısıyla karlılığı en yüksek ürünleri üretmek isteyeceklerdir. Devletçi sistemde olduğu gibi, talep edilmeyen ve karlılık esasına dayanmayan malların üretilmesi söz konusu olmayacaktır. Bugün arzu edilen elbette piyasa sürecidir. Ama günümüzde ülkeler genellikle bu üç yöntemi de içine alan *karma* sayılacak bir ekonomik süreç/sistem uygulamaktadırlar.

Firmanın Temel Ekonomik Sorunları

Dikkat edilecek olursa, hangi malların ne kadar, nasıl ve kimler için üretileceğıyle ilgili sorular genellikle ülkeler için sorulur. Şimdi de bu üç soruyu *fırma açısından* ele alalım (Keat ve Young, 2003: 12-13; Tannenbaum, Robert, 1950).

Hangi malların ne kadar üretilmesi gerektiğı ile ilgili karar, firmanın *ürün kararı* ile ilgilidir. Firma, yeni bir ürünü ya da mevcut ürünün farklı bir versiyonunu (ürün farklılaştırması) üretmeye (veya satmaya) karar vermeden önce, bu ürünlerin piyasada ne ölçüde talep edildiklerine bakarak karar verir. Örneğin, bugün birçok otomobil firması genç-spor türü ve küçük, renkli ve ekonomik bayan arabası üretiyor. Hatta, gelir ve fiyat esnekliklerini dikkate alarak ürün farklılaşmasına gitmekte ve piyasada yeterince talep edilmeyen modellerin üretimine hemen son vermektedirler. Yine, bilgisayar ve cep telefonu firmaları da aynı türden yeni ürünlerini piyasaya sürmektedirler. Bir başka çarpıcı örnek de, son yıllarda birçok firmanın şişe su üretmeye başlamasıdır. Tabii şirketler yeni bir mal üretme kararı verirken sahip olduğu kaynakları da göz önünde bulunduracaklardır. Mesela bir otomobil firması piyasada çok satılıyor diye bir anda kalkıp şişe su üretmiyor. Ama, içecek üreten bir firma için bu kararı vermek daha kolay ve düşük maliyetli oluyor. Çünkü, kapsam ekonomisi mantığından hareketle, bu tür bir firmanın daha önceki tesisleri şişe su üretmeye zaten elverişli durumdadır.

Üretilecek malların nasıl üretileceğıne dair firmanın kararı, girdi kompozisyonu ile ilgilidir. Yani, şirketin ne kadar sermaye ne kadar işgücü ve ne kadar hammadde kullanması gerektiğı ile ilgili

kararları bu kapsamda değerdendirilir. Başka bir ifade ile, bütün mesele, firmanın yapacağı üretimin daha çok sermaye yoğun mu, yoksa daha çok emek yoğun mu yapılacağıdır. Çünkü, firmanın girdi istihdamı tamamen bu karar doğrultusunda oluşacaktır. Mesela, bankaların hizmet üretme şekli değışmiştir. Artık bankacılık hizmetlerinin kahir ekseriyeti şube dışında gerçekleşmektedir. Bu gerçekten hareketle, bankaların daha fazla elektronik ve bilgisayar girdisi kullanarak şube dışı bankacılığı geliştirmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Yine, Covid-19 döneminde hükümetlerin ve firmaların çalışanların mesai gün ve saatlerini değıştirerek; yarım gün, tam gün ya da vardiya usulü çalıştırma uygulamasına geçmeleri bu kapsamda değerdendirilebilir.

Üretilecek ürünlerin kimler için olacağına dair karar, firma için devletten çok farklı olacaktır. Zira devlet gelir adaletini sağlama yükümlülüğü olan ve (gerektiğinde) kesimler arasında kaynak tahsisini buna göre düzenleyebilen bir aygıt iken, firmanın ne böyle bir yükümlülüğü vardır ne de böyle bir yetkisi vardır. Firma için malını alan şahıslar değil, azami hasılat ve kar önemlidir. Buna rağmen, firma için üretilen malların kimlere hitap edeceği yine de çok önemlidir; ancak, farklı bir bağlamda: O da firmanın ürettiği mala yönelik müşteri kitlesinin gelir, yaş, sosyal statü ve coğrafi bölge gibi kriterler bakımından bölümlendirilmesi (*piyasa bölümlendirilmesi*), azami hasılatın elde edilmesi için gerekli olmasıdır.

Son olarak, firma bazında bu kararların daha etkin olarak alınmasında belki de üzerinde durulması gereken en önemli unsur *iyi (profesyonel) yöneticidir*. Çünkü, iyi/nitelikli bir müteşebbis, her zaman iyi/nitelikli bir yönetici demek değildir.

Sonuç ve Tartışma

Dünya ekonomisinde yaşanan hızlı değışim, iktisat biliminin geleneksel olarak vazettiği karar birimlerinin yapısını ve dinamiklerini de değıştirmektedir. Buna göre, iktisat biliminin standart olarak tasnif ettiği geleneksel üç karar birimi olan bireyin (hanehalkının), firmanın (işletmenin) ve devletin (hükümetin) karar alma dinamikleri, öncelikleri ve ilişkileri zamanla değışmektedir. Şu bir gerçek ki, söz konusu karar birimlerinin her biri karar süreçlerinde diğerine giderek daha fazla bağımlı hale gelmektedir. Zira küresel çapta piyasa süreçlerinin fiziki mekanları aşp sanal ortamlara doğru hızla yol alması, yaygınlaşması ve büyümesi, hanehalklarının ihtiyaçlarının hızla değışmesi ve artması ve firmaların bu değışime ayak uydurmak için kıyasıya bir yenilik ve rekabet çabası içinde olmasını gerektirmektedir. Küresel çapta kabul gören ve büyük ölçüde kurumsallaşan piyasa ekonomisi kurallarına ve demokratik teamüllere göre hareket eden hükümetlerin ise, kendilerini ayakta tutan hanehalklarının ve firmaların süratle genişleyen taleplerini karşılamalarına yardımcı olacak politikaları küresel iş birliği içerisinde devreye sokmaları kaçınılmaz hale gelmiştir.

Bu yeni ekonomik ortam kaynaklar da ihtiyaçlar da küresel bir nitelik kazanmıştır. Çünkü, toplumların yaşam biçimleri, değerderyaları ve tüketim kalıpları önemli ölçüde benzeşmeye başlamıştır. Bu gerçekten hareketle, firmaların yönetmel kararlarında talep yapısını daha yakından daha hızlı biçimde tanıması, farklılıkları en ince ayrıntısına varana kadar dikkate alması, üretim ve maliyet yönetiminde yenilikleri, yüksek teknolojiyi ve kaynaklara erişimi daha fazla dikkate alarak hareket etmesi gerekiyor. Hükümetlerin ise, bu gelişmeler karşısında takip edeceği politikalarını söz konusu iki mikro karar birimi ile daha yakından ilişki içerisinde oluşturması ve uygulaması en akılcı yol olacaktır. Bu durumun sürdürülebilirliği için ise, karar birimleri arasındaki söz konusu ilişkiler ağının hukuki, iktisadi ve siyasi olarak kurumsal hale getirilmesi son derece önemlidir.

Bu çalışmada yukarıda bahsi geçen karar birimlerinden firmaların yönetmel karar alma dinamikleri incelenmiştir. Bu çerçevede, firmaların yönetmel kararlarında dikkate almaları gereken temel hususlar ile karar alma süreçleri, bunların aşamaları, kaynak-ihyaç dengesi ekseninde tartışılmıştır. Zaten yönetim ekonomisi alt disiplini de esasında mikro iktisat teorisinin işletmelere dönük uygulamasıdır.

Son bir nokta olarak, içinde bulunduğumuz küresel salgın, din ve milliyetçilik üzerinden yürütölen ayrıştırıcı politikalar, iç savaşlar, terör eylemleri, enerji kaynaklarının paylaşımı, silahlanma, uluslararası kurumların işlevsizleşmesi, küresel ısınmanın tehlikeli boyutlara ulaşması, küresel çapta yoksulluk ve ekonomik krizlerin çözümsüz bir hal alması gibi sorunların gün geçtikçe derinleşmesi, firmaları ve hükümetleri kendi uluslarının yaşamsal ihyaçlarını ve çıkarlarını esas alan politikaları benimsemeleri ve buna göre karar almaları gerektiğini telkin eder bir görünüm arz etmektedir. Bu durum geleneksel teorik mülahazaları ve uygulamaları temelinden sarsıcı bir nitelik taşımaktadır. Zira her ülkenin kendi tarım ve sanayi ürünlerini (özellikle, gıda, ilaç/aşı ve savunma gibi alanlarda) geliştirme zorunluluğu ve gayreti, yerleşik anlayışı (statükoyu) önemli ölçüde değıştirme potansiyeli taşımaktadır. Küresel salgın döneminde kendi halkının maskesini, eldivenini, temizlik, sağlık ve ilk yardım malzemelerini, hasılı zaruri ilaçlarını dahi üretmeyen ve acil durumlarda temin edemeyen bir (çoğu gelişmiş sınıfında yer alan) ölkelerin firmaları da hükümetleri de karar alma dinamiklerini herhalde yeniden sorgulama ihtiyacı duyacaklardır.

Kaynaklar

- [Aharoni](#), Y., Tihanyi, [L. ve Connelly](#), B.L. (2011). Managerial Decision-Making in International Business: A Forty-Five-Year Retrospective”. *Journal of World Business*, [46, 2](#), 135-142.
- Erdem, E. (1999). *Yönetim Ekonomisi Ders Notları*. Erciyes Üniversitesi İİBF, Kayseri.
- Hirschey, M. (2006). *Economics for Managers*. Thomson South Western, Mason, Ohio, ABD.
- Keat, P.G. ve Young, P.K.Y. (2003). *Managerial Economics: Economic Tools for Today's Decision Makers*. Prentice Hall, New Jersey, ABD.
- Raphael, D.D. (1985). *Adam Smith*. Oxford University Press, İngiltere.
- Raphael, D.D. (2014). *Adam Smith*. Çev. Erdem, E. ve Çelenk, A., Liberte Yayınları, Ankara.
- Spencer, M.H. (1968). *Managerial Economics: Text, Problems, and Short Cases*. Richard D. Irwin, Inc., Homewood, Illinois, ABD.
- Tannenbaum, R. (1950). Managerial Decision-Making. *The Journal of Business of the University of Chicago*, 23, 1, 22-39.
- West, E.G. (1976). *Adam Smith*. Liberty Fund, Indianapolis, Indiana, ABD.

Ulusal Gazetelerin Siyasi Liderlere Yaklaşımı: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Örneği

Umur Işık¹

Merve Sevinç²

Giriş

Medya; iletişim öğeleri içinde kaynak konumunda olan ve mesajı (iletiyi) belirleyen, ayrıca kime, ne zaman, nasıl ulaşacağına karar veren öğedir. Medya (radyo, televizyon, gazete, tiyatro, sinema, elektronik basın ve internet gibi) topluma mesaj veren aynı zamanda bilgilerin saklanması sağlayan, kültürel ve siyasal aktarımı yapan, mesajların iletilmesi işlevlerini yerine getirmeyi amaçlayan bütün iletişim sistemleri olarak adlandırılmaktadır (Bal, 2010: 103-106). Medya, toplumsal olay ve olguların yer aldığı bir alan oluşturarak kamusal gerçekliğin ne olduğu bilgisini bireylere ulaştırdığı savunulmaktadır. Bu nedenle medya, topluma sürekli bir “anlam sistemi” sunmakta, gerçek olan ile gerçek olmayanın neler olduğunu göstererek, normalin ne olduğu ve nasıl olması gerektiği konusunda belirleyici rol oynamaktadır (Demir, 2006: 8).

Daniel Katz, Graeme Burton ve Denis McQuail'e göre, medyanın beş temel işlevi vardır. Bunlar; bilgilendirme, kültürel devamlılık, toplumsallaştırma, kamuoyu yaratma, eğlendirmedir. Eleştirel görüşlere göre medyanın işlevi, yukarıda verilen egemen tanımlardan tamamen farklıdır. Buna göre, medya, ekonomik sistemin ve bilinç yönetiminin satışını yapmaktadır (Mora, 2011:192). Konu ile ilgilenen farklı toplumbilimciler, birbirinden çok az farklarla ayrılan, ancak sonunda aynı hususlarda birleşilen şu hizmet işlevlerini öngörmektedirler (Aziz, 2006:69):

- Etkileme, inandırma ve harekete geçirme
- Eğitim, kültürleştirme
- Eğlendirme, dinlendirme
- Mal ve hizmetlerin tanıtılması
- Haber verme, aydınlatma

Medyanın temel görevi topluma gelişen olaylarla ilgili doğru bilgi aktararak toplumu olan bitenden haberdar etmektir. Medya toplumu bilgilendirerek, bilinçli bir toplum yaratarak kamuoyunun oluşumuna hizmet etmektedir. Böylece toplumu yönlendirip kişileri siyasal alanda bilinçli hale getirerek demokrasiyi geliştirmektedir (Özdemir, 2006: 11). Haberin hedef kitleye ulaştırılmasında üzerinde durulması gereken en önemli hususun objektiflik olduğunu belirten Erciyes (2003:2) göre haber,

¹ Umur Işık, Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik, umur1971@gmail.com

² Merve Sevinç, Yüksek Lisans, Gazetecilik, mervesevinc06@gmail.com

hedefe gönderilirken bir takım siyasal, ekonomik, toplumsal ve sanatsal olgular arasında bağlantı kurularak sunulur. Buna göre, haberde muhabirin veya başkasının görüşünün yer alıp almadığına, metnin olayın bütün yönlerini aktarıp aktarmadığına, kaleme alınışında ön yargı bulunup bulunmadığına, izlenmesi, okunması veya dinlenmesi sonucunda birilerinin lehinde veya aleyhinde netice doğurup doğurmayacağına dikkat edilmeli, objektiflik kriteri göz önünde bulunmalıdır.

Medyanın halkın istek ve beklentilerini hükümetlere duyurması ve halkın yanında yer alması beklenmektedir. Dördüncü güç olarak anılan medyanın, günümüzde tartışılmaz bir şekilde “birinci güç” haline geldiğine dikkat çeken Gezgin (2002:15), medyanın bugün elinde bulunduğu güç, kitleleri bir anda harekete geçirebilme, istenilen bir konu ya da kişiyi gündemin birinci sırasına oturtabilme, halkı asıl dertlerinden uzaklaştırıp insanlara sahte ve sanal bir dünya yaşatabilmesiyle doğru orantılı olarak, giderek etkinliği büyüyen bir silah biçiminde karşımıza çıktığını ifade etmektedir. Gezgin’e göre bunu sebebi, her şeyden önce medyanın, içinde barındırdığı dinamizmi toplumsal yapıda yer alan diğer kurumlara oranla daha etkin ve çabuk kullanabilmesidir.

Medya ve siyaset arasındaki ilişkiye bakıldığında ise bu ilişkinin çok eski tarihlere dayandığı görülmektedir. Oktay’a göre, medya ve siyaset arasında kurulan ilk ilişki örneği 1859 yılında bir Amerikan kongre üyesi ile yapılan röportajın gazetede yayınlanmasıdır. İlk siyasal basın bülteni ise 1907’de yayınlanmıştır (Oktay, 2002: 81).

Siyasetin büyük oranda medya üzerinden gerçekleştiği bir çağ yaşandığına dikkat çeken Çebi (2002:1), bu çağın postmodern çağ, bilgi çağı, gösteri çağı gibi kavramlarla adlandırıldığını ifade etmektedir. Çebi’nin de işaret ettiği gibi medya, özellikle bireyin siyasal kimliğinin biçimlenmesinde, siyasal tutum ve davranışlar sergilemesinde önemli bir rol oynamaktadır. Medya etkili bir siyasal sosyalleşme aracına dönüşmektedir. Siyasal aktörler ve kurumlar siyasal kararların ve eylemlerin tartışıldığı bir alan olan medya ile değişime uğramaktadır. Kapalı kapılar ardındaki siyaset ile medya aracılığıyla gerçekleştirilen arasında bir ayrışma yaşanmaktadır.

Demokrasinin en belirgin özelliği halk iradesine dayanma zorunluluğu ve şeffaflıktır. Her şeyin halkın gözü önünde cereyan etmesi ve halkın doğru bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bu bilgilendirme işlevini de kitle iletişim araçları üstlenmiştir (Alemdar, 1999:15). Demokratik ülkelerde basın özgürlüğünün kapsamı ve anlamı ile temsil süreci daima çekişmelere açık olmaktadır. Medyanın enformasyon kaynağı demokrasinin üç gücü olan yasama, yürütme ve yargı kurumudur (Keane, 1999:15).

Oy kullanan insanlarla, başka bir deyişle seçmenlerle iletişim halinde olmayı “siyasetin en önemli göstergesi” olarak ifade eden Sezer’e göre, siyasal kampanyalarda uygun seçmen topluluğunu ortaya çıkarıp, aday lehine oy vermelerini sağlamak amaçlanır (Sezer, 2011: 131). Bu noktada medya, aday ile seçmen arasında önemli bir aracı olmaktadır. Adaylar, medya aracılığı ile seçmenlere siyasal söylemlerini ve hedeflerini ulaştırmakta ve desteklerini almaya çalışmaktadır.

Medyayı, “popüler kamuoyunun en önemli sözcüsü” olarak niteleyen Waldahl, toplumda bilinen ve fazla kabul gören fikir akımlarının bile isteklerini karar alma merkezlerine iletebilmek için medyaya ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Waldahl’a göre, medyanın bir başka özelliği siyasetçiler için iyi bir enformasyon aracı olmasıdır. Siyasetçilerin seçmenlerini etkilemek için kullanabilecekleri farklı yol ve yöntemler vardır. Ancak bunlar içerisinde medyanın gücü tartışılmayacak kadar büyüktür. Medya, siyasetçilerin verdiği mesajları halka ulaştırdığı gibi halkın sosyal ve bireysel tepkilerini de siyasetçilere ileten bir araç özelliği de gösterir (Waldahl, 1994: 76).

Medya, özellikle seçim dönemlerinde politikacılar için önemli bir güçtür. Siyasal iletişim açısından bakıldığında medya, ülkenin politik gündemini belirler, seçmene bilgi verir ve aday imajı oluşturmaya katkıda bulunur (Sığnak, 1996: 283). Seçim dönemlerinde oluşturulan siyasal kampanyalar pek çok süreci içinde barındırmaktadır. Siyasal partilerin seçim kampanyalarında hem ülkenin parlamentosunda yer alacak milletvekillerini hem de yerel yönetimleri seçmek üzere düzenlenen seçim kampanyalarının yanı sıra bu kampanyalar etrafında halkın kararını almak adına yürütülen propaganda faaliyetleri de bulunmaktadır (Aziz, 2003:67).

Seçmenlerin, seçim sürecinde siyasi aktörlerle ilgili izlenimi ilk olarak medya vasıtasıyla oluşmaktadır. Sığnak’a göre, tek bilgi kaynağı medya olmamakla beraber medya mesajları, seçmenin görüş ve düşüncelerini yönlendirmenin en tercih edilen yoludur. Haberlerde politik gelişmelere mutlaka yer verilir ve seçim dönemlerinde bu haberler daha da yoğunlaşmaktadır (Sığnak, 1996: 290). Gazeteler, seçmenlerin karar süreçlerinde önemli görülen araçlardan bir tanesidir. Siyasal iletişimde gazetelerin kullanımının ikincil düzeye indirildiği öne sürülse de son yıllarda teknolojinin gelişmesi ve gazete yönetimlerinin bir dizi düzenleme yapması sonucu etkili bir siyasal araç durumuna tekrar geldiği belirtilmektedir (Oktay, 2002: 156-157).

Seçim sürecinde dikkate alınması gereken önemli konularından biri seçmenlerin talepleri doğrultusunda iletişim stratejilerinin uygulanmasıdır. Siyasi aktörlerin de öncelikli hedefi, toplumun geniş bir kesiminin oyu ile seçimi kazanmaktır. Bununla birlikte siyasi aktörler, seçimde istedikleri oranda bir sonuç alamazlarsa bile siyasal mesajlarını, halka duyurarak daha sonraki seçimler için yatırımda bulunurlar. Bunun için de gazetelerden önemli oranda faydalanmaya çalışmaktadırlar.

Bu çalışmada, ulusal gazetelerin 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde aday gösterilen siyasi liderlere nasıl yaklaştığını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Çalışma; farklı yayın politikalarına sahip olan Hürriyet, Sabah ve Sözcü gazeteleri ile 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde aday olan Recep Tayyip Erdoğan, Muharrem İnce, Meral Akşener, Temel Karamollaoğlu, Selahattin Demirtaş ve Doğu Perinçek üzerinden yürütülmüştür. Çalışmanın amacı doğrultusunda;

- Gazetelerde 13 Mayıs 2018 ile 24 Haziran 2018 tarihleri arasında kaç haber yayınlandığı,
- Gazetelerin haber kaynakları,
- Haberlerin siyasi liderlere göre dağılımı,

- Siyasi liderlerin haberlerinin hangi sayfalarda yayınlandığı ve haberlerin sayfalardaki konumu (manşet-sürmanşet-diğer),
- Siyasi liderlerin haberlerinde fotoğraf kullanımı,
- Siyasi liderin haberlerinde ne tür başlıkların kullanıldığı (alıntı-yorum), başlıkların hangi tonda yayınlandığı (pozitif-nötr- negatif),
- Siyasi liderlerin haber konuları,
- Siyasi liderlerin haberlerine nasıl yaklaşıldığı (olumlu-nötr-olumsuz) içerik analizi yöntemi ile tespit edilmiş ve çıkarımlarda bulunulmuştur.

Yöntem

Bu çalışmada, ulusal gazetelerin 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde siyasi liderlere nasıl yaklaştığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmada objektif, kapsamlı ve sistemli bir analiz yapabilme bakımından kullanışlı bir araç olarak bilinen içerik analizi yöntemi seçilmiştir. İçerik analizi ya da literatürde sıkça ifade edilen şekliyle içerik çözümlemesi yöntemi ile ilgili kaynaklara baktığımızda birçok araştırmacının bu yöntem ile ilgilendiği görülmektedir. Ancak içerik analizi yöntemi denilince akla ilk Bernard Berelson gelmektedir. Bernard Berelson, içerik analizi yönteminin bir kuram niteliğinde gelişmesini başlatan ilk kişi olarak bilinmektedir.

Berelson, içerik çözümlemesini, “iletişimin aşikâr içeriğinin nesnel, sistemli ve nicel betimlemesini yapmak için kullanılan bir araştırma yöntemi” olarak tanımlamaktadır. Bu tanımda içerik çözümlemesinin bazı temel özellikleri ortaya konulmaktadır. Bunlardan birincisi, çözümlemenin açık içeriği üzerinde yapılması gerektiğidir. Yani düz anlamsal düzey asıl incelenmesi gereken yöndür. İkincisi nesnellik koşuludur. Nesnellik, çözümlenecek birimlerin yerleştirileceği kategorilerin çok kesin biçimde tanımlanmasını ve böylece aynı kategorileri kullanan başka bir araştırmacının da aynı sonuçlara ulaşabilmesini ifade etmektedir. Yani nesnellik, araştırmanın güvenilirliğini güvence altına almaktadır. Üçüncü koşul sistemliktir. Sistemlilik, çözümlemenin bilimsel bir soru ya da varsayımlarla ilişkili veriler üretecek şekilde düzenlenmesini gerektirir. Dördüncüsü ise çözümlemenin sayısal (nicel) olması gerektiğidir. Nicellik araştırmacının kesin yargılarda bulanabilmesini sağlaması bakımından önemlidir (İrvan, 2000: 74-75).

İçerik analizi, yazılı ve sözlü materyallerin sistemli bir analizidir. İnsanların söyledikleri ve yazdıkları açık talimatlara göre kodlanarak sayısallaştırılması sürecidir. Bu yaklaşımın özünde yazılan ve söylenenlerin kategorileştirilmesi ve ne sıklıkla olduklarını saymak yatmaktadır (Balcı, 1997: 230). İçerik analizinde mevcut olan metinlerin nicel ve nitel boyutlarından hareketle, bazı çıkarımlara varmak amaçlanmaktadır. Ancak söylemin görünen, kolayca yakalanan, sergilenmiş ve ilk bakışta algılanmış içeriği yerine, kapalı, üstü örtülü, satır aralarındaki içeriğini ortaya çıkarmak hedeflenmektedir (Gökçe, 2001: 20).

Çalışma, ulusal gazeteler üzerinden yürütülmüş olup ulusal gazeteler evreni içerisinde farklı yayın politikalarına sahip olan Hürriyet, Sabah ve Sözcü gazeteleri örneklem olarak seçilmiştir. Hürriyet, Sabah ve Sözcü gazeteleri, hem tirajlarının yüksek olması hem de farklı yayın politikalarına sahip olması sebebiyle örneklem olarak seçilmiştir. Örneklem gazetelerin internet siteleri ve diğer gazeteler, çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Çalışma, Yüksek Seçim Kurulu'nun Cumhurbaşkanlığı Kesin Aday Listesi'nde yer alan; Recep Tayyip Erdoğan, Muharrem İnce, Meral Akşener, Temel Karamollaoğlu, Selahattin Demirtaş ve Doğu Perinçek'in örneklem gazetelerde özne olarak yer aldığı haberler ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca çalışma, 13 Mayıs 2018 ile 24 Haziran 2018 tarihleri arasında örneklem gazetelerdeki haberler ile de sınırlandırılmıştır. 13 Mayıs 2018 tarihinin seçilmesinin sebebi, bu tarihin Yüksek Seçim Kurulu'nun Kesin Aday Listesi'nin açıkladığı tarih olmasından kaynaklanmaktadır. 24 Haziran 2018 ise seçimin yapıldığı tarih olması sebebiyle seçilmiştir.

Çalışma kapsamında 13 Mayıs 2018 ile 24 Haziran 2018 tarihleri arasında Hürriyet, Sabah, Sözcü gazetelerinde, altı siyasi liderin (Recep Tayyip Erdoğan, Muharrem İnce, Meral Akşener, Temel Karamollaoğlu, Selahattin Demirtaş ve Doğu Perinçek) özne olarak yer aldığı haberler içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada araştırmanın konusu ve amacı doğrultusunda haber metinlerinin analizi için ilk olarak araştırma sorularına cevap verecek kategoriler belirlenmiştir. Oluşabilecek olası tutarsızlıkları azaltmak ve güvenilirliği sağlamak için her bir kategorinin tanımlanmasında kullanılan kriterler net bir şekilde açıklama tablolarında belirtilmiştir. Açık ve net olarak belirlenen kategoriler doğrultusunda kodlama formu oluşturulmuş, çalışmanın sistematik bir hale getirilmesi sağlanmıştır. Veriler, içerik analizi kodlama formu ile elde edilmiş, tablolar halinde sunulmuştur. Ayrıca elde edilen sonuçlar değerlendirilip çıkarımlar yapılmıştır.

Bulgular

Türkiye, 16 Nisan 2017'de yapılan Anayasa Değişikliği Referandumu ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçmiş ve 3 Kasım 2019 tarihinde yapılması gereken yeni sistemin ilk Cumhurbaşkanlığı seçimi de erken seçim kararı ile öne alınıp 24 Haziran 2018'de gerçekleşmiştir. 24 Haziran 2018'de gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçiminde, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) adayı, Recep Tayyip Erdoğan; Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) adayı, Muharrem İnce; İYİ Parti'nin adayı, Meral Akşener; Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) adayı, Selahattin Demirtaş, Saadet Partisi'nin (SP) adayı, Temel Karamollaoğlu, Vatan Partisi'nin adayı ise Doğu Perinçek olmuştur.

Tablo 1. 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Sonuçları

Siyasi Liderler	Oy sayısı	Oy oranı (%)
Recep Tayyip Erdoğan	26.330.823	%52.59
Muharrem İnce	15.340.321	%30.64
Selahattin Demirtaş	4.205.794	%8.40
Meral Akşener	3.649.030	%7.29
Temel Karamollaoğlu	443.774	%0.89
Doğu Perinçek	98.955	%0.20
KAYITLI SEÇMEN SAYISI	59.367.469	
OY KULLANAN SEÇMEN SAYISI	51.197.959	
GEÇERLİ OY SAYISI	50.068.627	
GEÇERSİZ OY SAYISI	1.129. 332	
Seçime Katılma Oranı		%86.24

Tablo 1’de yer alan 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi sonuçlarına ilişkin verilere göre: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçiminde kayıtlı seçmen sayısı 59 milyon 367 bin 469’dur. Oy kullanan seçmen sayısı 51 milyon 197 bin 959, geçerli oy sayısı 50 milyon 068 bin 627, geçersiz oy sayısı 1milyon 129 bin 332’dür. Seçime katılma oranı ise %86.24’tür. Recep Tayyip Erdoğan, 26 milyon 330 bin 823 (%52.59) oyla seçimi kazanmış ve Cumhurbaşkanı olmuştur. Muharrem İnce, 15 milyon 340 bin 321(%30.64); Selahattin Demirtaş 4 milyon 205 bin 794 (%8.40); Meral Akşener 3 milyon 649 bin 030 (%7.29); Temel Karamollaoğlu, 443 bin 774 (%0.89); Doğu Perinçek, 98 bin 955 (%0.20) oy almıştır.

Çalışma kapsamındaki gazetelerin 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde siyasi liderlere yaklaşımı ile ilgili içerik analizleri; “Gazetelere Göre Haber Dağılımları”, “Gazetelere Göre Haberlerin Kaynağı”, “Gazetelerde Yayınlanan Haberlerin Siyasi Liderlere Göre Dağılımı”, “Gazetelere Göre Siyasi Liderlerle İlgili Haberlerin Yayınlandığı Sayfa”, “Gazetelere Göre Siyasi Liderlerle İlgili Haberlerin Sayfadaki Konumu”, “Gazetelerde Yayınlanan Siyasi Liderlerle İlgili Haberlerde Fotoğraf Kullanımı”, “Gazetelerde Yayınlanan Siyasi Liderlerle İlgili Haberlerin Başlık Türü”, “Gazetelerde Yayınlanan Siyasi Liderlerle İlgili Haber Başlıklarının Tonu”, “Siyasi Liderlerle İle İlgili Gazetelerde Yayınlanan Haber Konuları” ve “Gazetelerin Siyasi Liderlere Yaklaşımı” başlıkları altında incelenmiştir.

1. Gazetelere Göre Haber Dağılımları

24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı Seçimine ilişkin 13 Mayıs 2018 ile 24 Haziran 2018 tarihleri arasında seçimde aday olan altı siyasi liderin özne olarak yer aldığı toplam 523 haber bulunmaktadır. Bu haberlerin gazetelere göre dağılımı Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Gazetelere Göre Haber Dağılımları

Gazeteler	Haber Sayısı	%
Hürriyet	202	%38.6
Sabah	121	%23.1
Sözcü	200	%38.2
Toplam	523	%100

Tablo 2’de yer alan gazetelere göre haber dağılımı ile ilgili veriler incelendiğinde, 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi süresince çalışma kapsamına alınan Hürriyet, Sabah ve Sözcü gazetelerinde altı siyasi liderlerin özne olarak yer aldığı toplamda 523 haberin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 2’deki verilere göre, seçim süresi boyunca en fazla haber yapan gazetenin %38.6 (202 haber) oran ile Hürriyet gazetesi olduğu görülmektedir. Hürriyet gazetesini sırasıyla Sözcü gazetesi (200 haber, %38.2) ve Sabah gazetesi (121 haber, %23.1) takip etmektedir.

2. Gazetelere Göre Haberlerin Kaynağı

Gazetelere göre haberlerin kaynağı Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Gazetelere Göre Haberlerin Kaynağı

Kaynak	GAZETELER						Toplam	
	Hürriyet		Sözcü		Sabah			
	f	%	f	%	f	%	f	%
Muhabir	118	%58.4	108	%54	91	%75.2	317	%60.6
Haber Ajansları	47	%23.3	42	%21	2	%1.6	91	%17.4
Belirsiz	2	%1	26	%13	14	%11.6	42	%8
Sosyal Medya	20	%9.9	10	%5	4	%3.3	34	%6.5
Haber Merkezi	9	%4.4	14	%7	10	%8.3	33	%6.3
TV'ler	5	%2.5	-	-	-	-	5	%1
Diğer Gazeteler	1	%0.5	-	-	-	-	1	%0.2
Toplam	202	%100	200	%100	121	%100	523	%100

Verilere göre, yayınlanan haberlerin %60.6'sının gazeteyle ait muhabirler tarafından yazıldığı görülmektedir. Gazetelerin tamamı toplam haberleri içerisinde en fazla muhabirleri kaynak gösterdiği görülmüştür. Hürriyet ve Sözcü gazetesi toplam haberleri içerisinde en çok muhabirleri kaynak göstermiştir. Bununla birlikte kaynak olarak haber ajanslarını, diğer gazetelere oranla daha fazla kullanan gazeteler oldukları da görülmektedir.

Gazeteler içerisinde en çok kaynağı belirsiz haber yapan gazete, toplam 42 haber sayı içerisinde 26 haber sayısı ile Sözcü gazetesi olmuştur. Sosyal medyayı diğer gazetelere oranla en fazla Hürriyet gazetesi kaynak olarak göstermiştir. TV'leri ve diğer gazeteleri sadece Hürriyet gazetesi kaynak olarak göstermiştir.

3. Gazetelerde Yayınlanan Haberlerin Siyasi Liderlere Göre Dağılımı

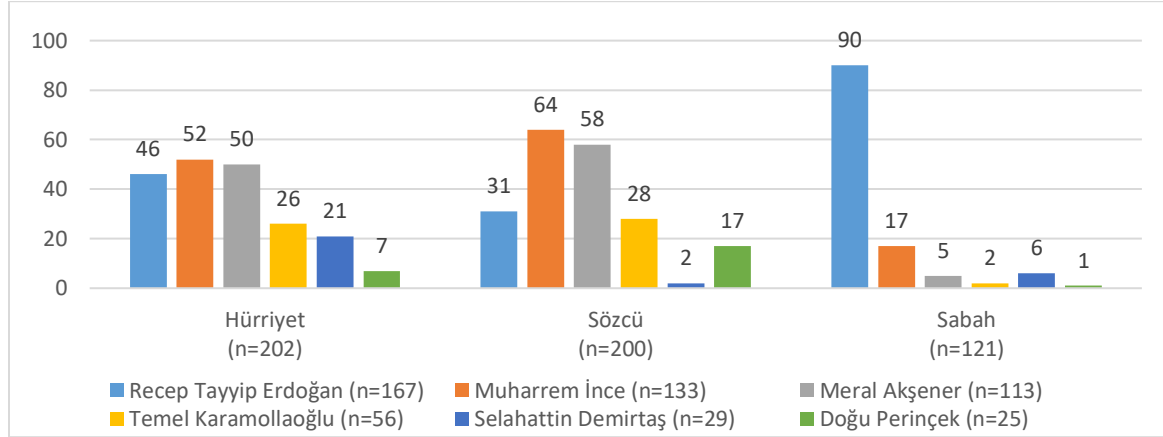
Gazetelerin seçim sürecinde siyasi liderlerle ilgili yayınladığı haber sıklığı, gazetelerin ilgili siyasi lidere yaklaşımı bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca haberlerin yayınlanma sıklığı gazetelerin siyasi liderlere verdiği önem ve gösterdiği ilginin somut örneği niteliği de taşımaktadır. Gazetelerde yayınlanan haberlerin siyasi liderlere göre dağılımı ile ilgili veriler Tablo 4 ve Şekil 1'de yer almaktadır.

Tablo 4. Gazetelerde Yayınlanan Haberlerin Siyasi Liderlere Göre Dağılımı

Adaylar	GAZETELER						Toplam	
	Hürriyet		Sözcü		Sabah			
	f	%	f	%	f	%	f	%
Recep Tayyip Erdoğan	46	%22.8	31	%15.5	90	%74.4	167	%31.9
Muharrem İnce	52	%25.7	64	%32	17	%14	133	%25.4
Meral Akşener	50	%24.7	58	%29	5	%4.1	113	%21.6
Temel Karamollaoğlu	26	%12.9	28	%14	2	%1.6	56	%10.7
Selahattin Demirtaş	21	%10.4	2	%1	6	%4.96	29	%5.5
Doğu Perinçek	7	%3.5	17	%8.5	1	%0.83	25	%4.8
TOPLAM	202	%100	200	%100	121	%100	523	%100

Tablo 4 ile Şekil 1'deki veriler birlikte incelendiğinde, seçim süresince gazetelerde siyasi liderle ilgili yayınlanan toplam 523 haber içerisinde en fazla haberi yayınlanan siyasi liderin Recep Tayyip Erdoğan

(167 haber, %31.9) olduğu görülmektedir. Recep Tayyip Erdoğan'ı sırasıyla Muharrem İnce (133 haber, %25.4), Meral Akşener (113 haber, %21.6), Temel Karamollaoğlu (56 haber, %10.7), Selahattin Demirtaş (29 haber, %5.5) ve Doğu Perinçek (25 haber, %4.8) takip etmektedir.

Şekil 1. Siyasi liderlerin gazetelerdeki haber sayıları

Elde edilen bulgular ışığında özetlemek gerekirse Recep Tayyip Erdoğan'ın haberleri; en fazla Sabah gazetesinde en az Sözcü gazetesinde yer almıştır. Muharrem İnce'nin haberleri; en fazla Sözcü gazetesinde, en az Sabah gazetesinde yer almıştır. Meral Akşener'in haberleri; en fazla Sözcü gazetesinde yayınlanmış, en az ise Sabah gazetesinde yer almıştır. Temel Karamollaoğlu'nun haberleri; en fazla Sözcü gazetesinde, en az ise Sabah gazetesinde yer almıştır. Selahattin Demirtaş'ın haberleri; en fazla Hürriyet gazetesinde, en az ise Sözcü gazetesinde yer almıştır. Doğu Perinçek'in haberleri; en fazla Sözcü gazetesinde, en az ise Sabah gazetesinde yer almıştır. Bulgulardan yola çıkarak seçim sürecinde gazetelerin yayın çizgisinin siyasi liderlerin haberlerini yayınlama sıklığında etkili olduğu sonucuna varılabilmektedir.

4. Gazetelere Göre Siyasi Liderlerle İlgili Haberlerin Yayınlandığı Sayfa

Tablo 5'te çalışma kapsamında incelenen üç gazetede siyasi liderlerle ilgili haberlerin yayınladığı sayfaya ilişkin veriler yer almaktadır.

Tablo 5. Gazetelere Göre Siyasi Liderlerle İlgili Haberlerin Yayınlandığı Sayfa

Gazeteler		SİYASİ LİDERLER						Toplam
		Recep Tayyip Erdoğan	Muharrem İnce	Meral Akşener	Temel Karamollaoğlu	Selahattin Demirtaş	Doğu Perinçek	
		Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	
Hürriyet Gazetesi	İlk Sayfa	-	1 %1.9	1 %2	-	-	-	2 %1
	İlk Sayfa+ İç Sayfa	34 %73.9	47 %90.4	17 %34	5 %19.2	-	4 %57.1	107 %53
	İç Sayfa	12 %26.1	4 %7.7	32 %64	21 %80.8	21 %100	3 %42.9	93 %46
	Toplam	46 %100	52 %100	50 %100	26 %100	21 %100	7 %100	202 %100
Sözcü Gazetesi	İlk Sayfa	-	-	-	-	-	-	-
	İlk Sayfa+ İç Sayfa	8 %25.8	50 %78.1	48 %82.8	16 %57.1	1 %50	6 %35.3	129 %64.5
	İç Sayfa	23 %74.2	14 %21.9	10 %17.2	12 %42.9	1 %50	11 %64.7	71 %35.5
	Toplam	31 %100	64 %100	58 %100	28 %100	2 %100	17 %100	200 %100
Sabah Gazetesi	İlk Sayfa	-	-	-	-	-	-	-
	İlk Sayfa+ İç Sayfa	62 %68.9	10 %58.8	3 %60	2 %100	1 %16.7	1 %100	79 %65.3
	İç Sayfa	28 %31.1	7 %41.2	2 %40	-	5 %83.3	-	42 %34.7
	Toplam	90 %100	17 %100	5 %100	2 %100	6 %100	1 %100	121 %100

Hürriyet gazetesinde siyasi liderlerle ilgili haberlerin yayınlandığı sayfa: Hürriyet gazetesinde, seçim sürecinde ağırlıklı olarak en fazla haberleri yayınlanan siyasi lider Muharrem İnce olmuştur. Gazetede Muharrem İnce ile ilgili yayınlanan haberlerin %90.4'ü İlk Sayfa+İç Sayfa, %7.7'si İç Sayfa, %1.9'u ise İlk Sayfa'da yer almıştır. Meral Akşener'in haberlerinin %64'ü İç Sayfa, %34'ü İlk Sayfa+İç Sayfa, %2'si ise İlk Sayfa'da yayınlanmıştır. Recep Tayyip Erdoğan'ın haberlerinin %73.9'u İlk Sayfa+İç Sayfa, %26.1'i ise İç Sayfa'da yayınlanmıştır. Temel Karamollaoğlu'nun haberlerin %80.8'i İç Sayfa'da, %19.2'si ise İlk Sayfa+İç Sayfa'da yer almıştır. Selahattin Demirtaş'ın haberlerinin %100'ü İç Sayfa'da yayınlanmıştır. Doğu Perinçek'in haberlerinin %57.1'i İlk Sayfa+İç Sayfa, %42.9'u ise İç Sayfa'da yer almıştır.

Sözcü gazetesinde siyasi liderlerle ilgili haberlerin yayınlandığı sayfa: Sözcü gazetesinin de Hürriyet gazetelerinde olduğu gibi seçim sürecinde ağırlıklı olarak en fazla haberlerine yer verdiği siyasi lider Muharrem İnce olmuştur. Muharrem İnce'nin haberlerinin %78.1'i İlk Sayfa+İç Sayfa'da, %21.9'nun ise İç Sayfa'da yer aldığı görülmektedir. Meral Akşener'in haberlerinin %82.8'i İlk Sayfa+İç Sayfa'da, %17.2'i ise iç sayfalarda yer almaktadır. Recep Tayyip Erdoğan'ın haberlerinin %74.2'i iç sayfalarda,

%25.8'i ise İlk Sayfa+İç Sayfa'da yer almaktadır. Temel Karamollaoğlu'nun haberlerinin %57.1'i İlk Sayfa+İç Sayfa'da, %42.9 ise iç sayfalarda yer almaktadır. Doğu Perinçek'in haberlerinin %64.7'si iç sayfalarda, %35.3 ise İlk Sayfa+İç Sayfa'da yer almıştır. Selahattin Demirtaş'ın haberlerinin %50'si İlk Sayfa+İç Sayfa'da, %50'si ise iç sayfalarda yer almıştır. Sözcü gazetesi sadece ilk sayfada siyasi liderle ilgili hiç haber yayınlanmadığı gözlemlenmiştir.

Sabah gazetesinde siyasi liderlerle ilgili haberlerin yayınlandığı sayfa: Sabah gazetesi, seçim sürecinde siyasi liderler içerisinde ağırlıklı olarak en fazla haberlerine yer verdiği lider, Recep Tayyip Erdoğan olmuştur. Recep Tayyip Erdoğan'ın haberlerinin %68.9'unu İlk Sayfa+İç Sayfa'da, %31.1'ni ise iç sayfalarda yer almıştır. Gazetede Muharrem İnce'nin haberlerinin %58.8'i İlk Sayfa+İç Sayfa'da, %41.2'si ise iç sayfalarda yayınlanmıştır. Selahattin Demirtaş'ın haberlerinin %83.3'ü iç sayfalarda, %16.7'si ise İlk Sayfa+İç Sayfa'da yer almıştır. Temel Karamollaoğlu ve Doğu Perinçek ile ilgili olan haberlerin tamamı İlk Sayfa+İç Sayfa'da yayınlanmıştır. Sabah gazetesinde de Sözcü gazetesinde olduğu gibi sadece ilk sayfada siyasi liderle ilgili hiç haber yayınlanmadığı gözlemlenmiştir.

5. Gazetelere Göre Siyasi Liderlerle İlgili Haberlerin Sayfadaki Konumu

Çalışma kapsamında seçim süresince gazetelerin siyasi liderlere yer verdiği haberlerin sayfadaki konumu ile ilgili veriler Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Gazetelere Göre Siyasi Liderlerle İlgili Haberlerin Sayfadaki Konumu

Gazeteler	Sayfanın Konumu	SİYASİ LİDERLER						Toplam
		Recep Tayyip Erdoğan	Muharrem İnce	Meral Akşener	Temel Karamollaoğlu	Selahattin Demirtaş	Doğu Perinçek	
		Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	
Hürriyet Gazetesi	Manşet	38 %82.6	40 %76.9	10 %20.0	2 %7.7	-	-	90 %44.5
	Sürmanşet	-	2 %3.8	2 %4.0	-	-	-	4 %2
	Diğer	8 %17.4	10 %19.2	38 %76.0	24 %92.3	21 %100	7 %100	108 %53.5
	Toplam	46 %100	52 %100	50 %100	26 %100	21 %100	7 %100	202 %100
Sözcü Gazetesi	Manşet	7 %22.6	56 %87.5	44 %75.9	1 %3.6	-	5 %29.4	113 %56.5
	Sürmanşet	9 %29.0	-	4 %6.9	5 %17.8	-	1 %5.9	19 %9.5
	Diğer	15 %48.4	8 %12.5	10 %17.2	22 %78.6	2 %100	11 %64.7	68 %34
	Toplam	31 %100	64 %100	58 %100	28 %100	2 %100	17 %100	200 %100
	Manşet	76 %84.4	7 %41.2	3 %60	2 %100	2 %33.3	-	90 %74.4

Işık, Umur; Sevinç, Merve; Ulusal Gazetelerin Siyasi Liderlere Yaklaşımı: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Örneği

Sabah Gazetesi	Sürmanşet	4 %4.4	-	-	-	-	-	4 %3.3
	Diğer	10 %11.1	10 %58.8	2 %40	-	4 %66.4	1 %100	27 %22.3
	Toplam	90 %100	17 %100	5 %100	2 %100	6 %100	1 %100	121 %100

Hürriyet gazetesinde yayınlanan siyasi liderlerle ilgili haberlerin sayfadaki konumu: Tablo 6'daki Hürriyet gazetesinin siyasi liderlerle ilgili haberlerinin sayfadaki konumuna ilişkin veriler incelendiğinde; Muharrem İnce ile ilgili olan haberlerin %76.9'nun manşette, %19.2'sinin sayfanın diğer yerlerinde, %3.8'nin ise sürmanşette yer aldığı görülmektedir. Gazete, Meral Akşener ile ilgili haberlerinin %76'nı sayfanın diğer yerlerinde, %20'sini manşette, %4'üne ise sürmanşette yer vermiştir. Recep Tayyip Erdoğan ile ilgili haberlerin %82.6'sı manşette, %17.4'ü ise sayfanın diğer yerlerinde yer almıştır. Temel Karamollaoğlu ile ilgili olan haberlerin %92.3 sayfanın diğer yerlerinde, %7.7'si ise manşette yer almıştır. Selahattin Demirtaş ve Doğu Perinçek ile ilgili olan haberlerin tamamı sayfanın diğer yerlerinde, bir başka deyişle manşet ve sürmanşet dışındaki yerlerde yer almıştır.

Sözcü gazetesinde yayınlanan siyasi liderlerle ilgili haberlerin sayfadaki konumu: Sözcü gazetesinde, Muharrem İnce ile ilgili olan haberlerin %87.5'i manşette, %12.5'i ise sayfanın diğer yerlerinde yer almıştır. Gazetede ikinci sırada Meral Akşener yer almaktadır. Meral Akşener ile ilgili olan haberlerin %75.9'u manşette, %17.2'si sayfanın diğer yerlerinde, %6.9 ise sürmanşette yer almıştır. Recep Tayyip Erdoğan ile ilgili olan haberlerin %48.4'ü sayfanın diğer yerlerinde, %29'u sürmanşette, %22.6'sı manşette yer almıştır. Temel Karamollaoğlu ile ilgili haberlerin %78.6'sı sayfanın diğer yerlerinde, 17.8'i sürmanşette, %3.6'sı ise manşette yer almıştır. Selahattin Demirtaş ile ilgili haberlerin tamamı sayfanın diğer yerlerinde yer almıştır. Doğu Perinçek ile ilgili haberlerin %64.7'i sayfanın diğer yerlerinde, %29.4'ü manşette, %1'i ise sürmanşette yer almıştır.

Sabah gazetesinde yayınlanan siyasi liderlerle ilgili haberlerin sayfadaki konumu: Sabah gazetesinde, Recep Tayyip Erdoğan ile ilgili olan haberlerin %84.4'ü manşetten, %4.4'ü sürmanşetten, %11.1'i ise sayfanın çeşitli yerlerinde yayınlamıştır. Muharrem İnce ile ilgili olan haberlerin %58.8'i sayfanın manşet ve sürmanşet dışındaki çeşitli yerlerinde yayınlanmıştır. Meral Akşener ile ilgili olan haberlerin %60'ı manşetten, %40'ı sayfanın manşet ve sürmanşet dışındaki diğer yerlerinde yayınlanmıştır. Temel Karamollaoğlu'nun gazetede yayınlanan toplam 2 haberi de manşetten yayınlanmıştır. Selahattin Demirtaş'ın haberlerinin %66.4'ü sayfanın diğer yerlerinde, %33.3'ü ise manşetten yayınlanmıştır. Doğu Perinçek ile ilgili tek haber yayınlayan Sabah gazetesi, bu haberi sayfanın manşet ve sürmanşet dışında kalan diğer yerinde yayınlamıştır. Sabah gazetesinde, sürmanşetten Recep Tayyip Erdoğan dışındaki diğer siyasi liderlere yer verilmediği görülmüştür.

Çalışma kapsamında seçim süresince gazetelerin siyasi liderlere yer verdiği haberlerin sayfadaki konumu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa gazetelerin yayın politikalarının, seçim sürecinde siyasi liderlerle ilgili yayınlanan haberlerin gazete sayfalarındaki konumunu etkilediği sonucuna varılabilmektedir.

6. Gazetelerde Yayınlanan Siyasi Liderlerle İlgili Haberlerde Fotoğraf Kullanımı

Seçim süresince gazetelerin siyasi liderlere yer verdiği haberlerde fotoğraf kullanımı ile ilgili veriler Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Gazetelerde Yayınlanan Siyasi Liderlerle İlgili Haberlerde Fotoğraf Kullanımı

Gazeteler		SİYASİ LİDERLER						Toplam
		Recep Tayyip Erdoğan	Muharrem İnce	Meral Akşener	Temel Karamollaoğlu	Selahattin Demirtaş	Doğu Perinçek	
		Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	
Hürriyet Gazetesi	Var	43 %93.5	52 %100	50 %100	25 %96.1	20 %95.2	7 %100	197 %97.5
	Yok	3 %6.5	-	-	1 %3.9	1 %4.8	-	5 %2.5
	Toplam	46 %100	52 %100	50 %100	26 100	21 %100	7 %100	202 %100
Sözcü Gazetesi	Var	27 %87.1	62 %96.9	58 %58	28 %100	1 %50	15 %88.2	191 %95.5
	Yok	4 %12.9	2 %3.1	-	-	1 %50	2 %11.8	9 %4.5
	Toplam	31 %100	64 %100	58 %100	28 %100	2 %100	17 %100	200 %100
Sabah Gazetesi	Var	89 %98.9	15 %88.2	5 %100	2 %100	5 %83.3	1 %100	117 %96.7
	Yok	1 %1.1	2 %11.8	-	-	1 %16.7	-	4 %3.3
	Toplam	90 %100	17 %100	5 %100	2 %100	6 %100	1 %100	121 %100

Hürriyet gazetesinde yayınlanan siyasi liderlerle ilgili haberlerde fotoğraf kullanımı: Hürriyet gazetesindeki veriler incelendiğinde, Muharrem İnce, Meral Akşener ve Doğu Perinçek’in tüm haberlerinin fotoğraflı olarak yayınlandığı görülmektedir. Recep Tayyip Erdoğan’ın haberlerinin %93.5’inde fotoğraf kullanıldığı, %6.5’inde ise kullanılmadığı görülmektedir. Temel Karamollaoğlu’nun haberlerinin %96.1’inde fotoğraf kullanıldığı, %3.9’unda ise kullanılmadığı görülmektedir. Selahattin Demirtaş’ın haberlerinin %95.2’inde fotoğraf kullanıldığı, %4.8’inde ise kullanılmadığı görülmektedir.

Sözcü gazetesinde yayınlanan siyasi liderlerle ilgili haberlerde fotoğraf kullanımı: Sözcü gazetesindeki veriler incelendiğinde, Meral Akşener ve Temel Karamollaoğlu ile ilgili olan haberlerin tümünün fotoğraflı olarak yayınlandığı görülmektedir. Muharrem İnce’nin haberlerinin %96.9’unda fotoğraf kullanıldığı, %3.1’inde ise kullanılmadığı görülmektedir. Recep Tayyip Erdoğan’ın haberlerinin %87.1’de fotoğraf kullanıldığı, %12.9’unda ise kullanılmadığı görülmektedir. Doğu Perinçek’in haberlerinin % 88.2’sinde fotoğraf kullanıldığı, %11.8’inde ise kullanılmadığı görülmektedir. Selahattin

Demirtaş'ın haberlerinin %50'inde fotoğraf kullanıldığı, diğer %50'inde ise kullanılmadığı görülmektedir.

Sabah gazetesinde yayınlanan siyasi liderlerle ilgili haberlerde fotoğraf kullanımı: Sabah gazetesindeki veriler incelendiğinde, Recep Tayyip Erdoğan'ın haberlerinin %98.9'unda fotoğraf kullanıldığı, %1.1'inde ise kullanılmadığı görülmektedir. Muharrem İnce'nin haberlerinin %88.2'sinde fotoğraf kullanıldığı, %1.1'inde ise kullanılmadığı görülmektedir. Selahattin Demirtaş'ın haberlerinin %83.3'de fotoğraf kullanıldığı, %16.7'inde ise kullanılmadığı görülmektedir. Sabah gazetesinde Meral Akşener, Temel Karamollaoğlu ve Doğu Perinçek ile ilgili olan haberlerin tümünün fotoğrafı olarak yayınlandığı görülmektedir.

7. Gazetelerde Yayınlanan Siyasi Liderlerle İlgili Haberlerin Başlık Türü

Gazetelerde yayınlanan siyasi liderlerle ilgili haberlerin başlık türü ile ilgili veriler Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Gazetelerde Yayınlanan Siyasi Liderlerle İlgili Haberlerin Başlık Türü

Gazeteler	Başlık Türü	SİYASİ LİDERLER						Toplam
		Recep Tayyip Erdoğan	Muharrem İnce	Meral Akşener	Temel Karamollaoğlu	Selahattin Demirtaş	Doğu Perinçek	
		Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	
Hürriyet Gazetesi	Alıntı	30 %65.2	30 %57.7	25 %50	16 %62.5	4 %19.1	4 %57.1	109 %54
	Yorum	12 %26.1	12 %23.1	17 %34	4 %15.4	2 %9.5	3 %42.9	50 %24.7
	Alıntı+ Yorum	4 %8.7	10 %19.2	8 %16	6 %23.1	15 %71.4	-	43 21.3
	Toplam	46 %100	52 %100	50 %100	26 %100	21 %100	7 %100	202 %100
Sözcü Gazetesi	Alıntı	4 %12.9	2 %3.1	4 %6.9	4 %14.3	-	5 %29.4	19 %9.5
	Yorum	14 %45.2	8 %12.5	4 %6.9	9 %32.1	2 %100	3 %17.6	40 %20
	Alıntı+ Yorum	13 %41.9	54 %84.4	50 %86.2	15 %53.6	-	9 %52.9	141 %70.5
	Toplam	31 %100	64 %100	58 %100	28 %100	2 %100	17 %100	200 %100
Sabah Gazetesi	Alıntı	23 %25.5	-	-	-	2 %33.3	-	25 %20.6
	Yorum	26 %28.9	17 %100	4 %80	2 %100	4 %66.7	1 %100	54 %44.6
	Alıntı+ Yorum	41 %45.5	-	1 %20	-	-	-	42 %34.7
	Toplam	90 %100	17 %100	5 %100	2 %100	6 %100	1 %100	121 %100

Hürriyet gazetesinde yayınlanan siyasi liderlerle ilgili haberlerin başlık türü: Hürriyet gazetesinin verileri incelendiğinde, Muharrem İnce'nin haber başlıklarının %57.7'sinin Alıntı, %23.1'nin Yorum, %19.2'nin ise Alıntı+Yorum olduğu görülmektedir. Meral Akşener'in haber başlıklarının %50'sinin Alıntı, %34'nün Yorum, %16'nın ise Alıntı+Yorum olduğu görülmektedir. Recep Tayyip Erdoğan'ın haber başlıklarının %65.2'sinin Alıntı, %26.1'nin Yorum, %8.7'nin Alıntı+Yorum olduğu görülmektedir. Meral Akşener'in haber başlıklarının 50'sinin Alıntı, %34'ünün Yorum, %16'sının ise Alıntı+Yorum olduğu görülmektedir. Temel Karamollaoğlu'nun haber başlıklarının %62.5'inin Alıntı, %23.1'nin Alıntı+Yorum, %15.4'nün ise Yorum olduğu görülmektedir. Selahattin Demirtaş'ın haber başlıklarının %71.4'nün Alıntı+Yorum, %19.1'nin Alıntı, %9.5'nin ise Yorum olduğu görülmektedir. Doğu Perinçek'in haber başlıklarının %57.1'nin Alıntı, %42.9'nun ise Yorum olduğu görülmektedir.

Sözcü gazetesinde yayınlanan siyasi liderlerle ilgili haberlerin başlık türü: Sözcü gazetesinin verileri incelendiğinde, Muharrem İnce'nin haber başlıklarının %84.4'nün Alıntı+Yorum, %12.5'nin Yorum, %3.1'nin Alıntı olduğu görülmektedir. Meral Akşener'in haber başlıklarının %86.2'nin Alıntı+Yorum, %6.9'nun Alıntı, %6.9'nun ise Yorum olduğu görülmektedir. Meral Akşener'in Alıntı ve Yorum türüne haber sayılarının eşit olduğu görülmektedir. Doğu Perinçek'in haber başlıklarının %52.9'nun Alıntı+Yorum, %29.4'nün Alıntı, %17.6'nın ise Yorum olduğu görülmektedir. Selahattin Demirtaş'ın haber başlıklarının tamamının Yorum olduğu görülmektedir.

Sabah gazetesinde yayınlanan siyasi liderlerle ilgili haberlerin başlık türü: Sabah gazetesinin verileri incelendiğinde, Recep Tayyip Erdoğan'ın haber başlıklarının %45.5'nin Alıntı+Yorum, %28.9'nun Yorum, %25.5'nin ise Alıntı olduğu görülmektedir. Selahattin Demirtaş'ın haber başlıklarının %66.7'nin Yorum, %33.3'nün ise Alıntı olduğu görülmektedir. Meral Akşener'in haber başlıklarının %80'nin Yorum, %20'sinin ise Alıntı+Yorum olduğu görülmektedir. Sabah gazetesinde yayınlanan Muharrem İnce, Temel Karamollaoğlu ve Doğu Perinçek ile ilgili olan haber başlıklarının tamamının Yorum olduğu görülmektedir.

Gazeteler, okurlarına ilk etapta başlıkları ile seslenmektedir. Dolayısıyla haber başlıkları, haber metinlerinden daha önemli konumdadır. Özellikle seçim dönemlerinde aday olan siyasi liderle ilgili haber yapılırken gazetelerin hem okuyucunun dikkatini çekmesi hem de gazetenin yayın politikasına göre haberde önemli bulduğu unsurları öne çıkarması açısından da haberin başlığı önem arz etmektedir. İncelenen haberlerin büyük bir çoğunluğunun başlıkları, ya siyasi liderlerin cümlelerine kendi yayın politikaları yönünde yorum eklenerek hazırlandığı ya da tamamen yorumdan oluştuğu görülmüştür.

8. Gazetelerde Yayınlanan Siyasi Liderlerle İlgili Haber Başlıklarının Tonu

Gazetelerde yayınlanan siyasi liderlerle ilgili haber başlıklarının tonu ile ilgili veriler Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9. Gazetelerde Yayınlanan Siyasi Liderlerle İlgili Haber Başlıklarının Tonu

Gazeteler	Başlık Tonu	SİYASİ LİDERLER						Toplam
		Recep Tayyip Erdoğan	Muharrem İnce	Meral Akşener	Temel Karamollaoğlu	Selahattin Demirtaş	Doğu Perinçek	
		Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	
Hürriyet Gazetesi	Pozitif	13 %28.2	20 %38.5	22 %44	8 %30.8	10 %47.6	2 %28.6	75 %37.1
	Negatif	5 %10.9	2 %3.8	3 %6	-	2 %9.5	1 %14.3	13 %6.4
	Nötr	28 %60.9	30 %57.7	25 %50	18 %69.2	9 %42.9	4 %57.1	114 %56.4
	Toplam	46 %100	52 %100	50 %100	26 %100	21 %100	7 %100	202 %100
Sözcü Gazetesi	Pozitif	6 %19.3	30 %46.9	28 %48.3	12 %42.8	-	6 %35.3	82 %41
	Negatif	12 %38.7	8 %12.5	10 %17.2	1 %3.6	-	-	31 %15.5
	Nötr	13 %41.9	26 %40.6	20 %34.5	15 %53.6	2 %100	11 %64.7	87 %43.5
	Toplam	31 %100	64 %100	58 %100	28 %100	2 %100	17 %100	200 %100
Sabah Gazetesi	Pozitif	48 %53.3	-	-	-	-	-	48 %39.7
	Negatif	4 %4.4	17 %100	5 %100	2 %100	3 %50	-	31 %25.6
	Nötr	38 %42.2	-	-	-	3 %50	1 %100	42 %34.7
	Toplam	90 %100	17 %100	5 %100	2 %100	6 %100	1 %100	121 %100

Hürriyet gazetesinde yayınlanan siyasi liderlerle ilgili haber başlıklarının tonu: Muharrem İnce'nin haber başlıklarının %57.7'sinin nötr, %38.5'inin pozitif, %3.8'inin ise negatif olduğu görülmektedir. Meral Akşener'in haber başlıklarının %50'sinin nötr, %44'ünün pozitif, %6'sının ise negatif olduğu görülmektedir. Recep Tayyip Erdoğan'ın haber başlıklarının %60.9'unun nötr, %28.2'sinin pozitif, %10.9'unun ise negatif olduğu görülmektedir. Temel Karamollaoğlu'nun haber başlıklarının %69.2'sinin nötr, %30.8'inin ise pozitif olduğu görülmektedir. Selahattin Demirtaş'ın haber başlıklarının %47.6'sının pozitif, %42.9'un nötr, %9.5'inin ise negatif olduğu görülmektedir. Doğu

Perinçek'in haber başlıklarının %57.1'inin nötr, %28.6'sının pozitif, %14.3'ünün ise negatif olduğu görülmektedir.

Sözcü gazetesinde yayınlanan siyasi liderlerle ilgili haber başlıklarının tonu: Muharrem İnce'nin haber başlıklarının %46.9'unun pozitif, %40.6'sının nötr, %12.5'inin ise negatif olduğu görülmektedir. Meral Akşener'in haber başlıklarının %48.3'ünün pozitif, %34.5'inin nötr, %17.2'sinin ise negatif olduğu görülmektedir. Recep Tayyip Erdoğan'ın haber başlıklarının %41.9'unun nötr, %38.7'sinin negatif, %19.3'ünün ise pozitif olduğu görülmektedir. Temel Karamollaoğlu'nun %53.6'sının nötr, %42.8'inin pozitif, %3.6'sının ise negatif olduğu görülmektedir. Doğu Perinçek'in haber başlıklarının %64.7'sinin nötr, %35.3'ünün ise pozitif olduğu görülmektedir. Selahattin Demirtaş'ın haber başlıklarının tamamının nötr olduğu görülmektedir

Sabah gazetesinde yayınlanan siyasi liderlerle ilgili haber başlıklarının tonu: Gazetede ağırlıklı olarak haberi en fazla yayınlanan Recep Tayyip Erdoğan'ın haber başlıklarının %53.3'ünün pozitif, %42.2'sinin nötr, %4.4'ünün ise negatif tonda olduğu görülmektedir. Selahattin Demirtaş'ın haber başlıklarının %50'sinin negatif, diğer %50'sinin ise nötr tonda olduğu görülmektedir. Doğu Perinçek'in gazetede yayınlanan tek haberinin nötr tonda bir haber başlığı ile yayınlandığı görülmektedir. Muharrem İnce, Meral Akşener ve Temel Karamollaoğlu'nun haber başlıklarının tamamı negatif tonda yayınlanmıştır.

9. Siyasi Liderlerle İle İlgili Gazetelerde Yayınlanan Haber Konuları

Bu başlık altında siyasi liderlerin gazetelerde yer alan haber konularının neler olduğu ve bu konuların ne sıklıkla yayınlandığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Recep Tayyip Erdoğan İle İlgili Haber Konuları: Gazetelerde yayınlanan Recep Tayyip Erdoğan ile ilgili haber konularına ilişkin veriler Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10. Gazetelere Göre Recep Tayyip Erdoğan İle İlgili Haber Konuları

Recep Tayyip Erdoğan İle İlgili Haber Konuları	GAZETELER						Toplam	
	Sabah		Hürriyet		Sözcü			
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler	10	%11.1	15	%32.6	10	%32.2	35	%20.9
Ekonomi	17	%18.9	9	%19.5	2	%6.4	28	%16.8
Dış Politika	16	%17.8	6	%13.0	4	%12.9	26	%15.6
Projeler/Hizmetler	10	%11.1	1	%2.2	3	%9.6	14	%8.4
Terör	9	%10	4	%8.7	-	-	13	%7.8
Gençler	5	%5.6	1	%2.2	2	%6.4	8	%4.8
Genel	3	%3.3	2	%4.3	3	%9.6	8	%4.8
Seçim/Sandık	6	%6.7	-	-	1	%3.2	7	%4.2
Selahattin Demirtaş'ın Adaylığı	2	%2.2	3	%6.5	-	-	5	%3

Işık, Umur; Sevinç, Merve; Ulusal Gazetelerin Siyasi Liderlere Yaklaşımı: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Örneği

Millet Bahçeleri/Kıraathaneleri	2	%2.2	1	%2.2	2	%6.4	5	%3
Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi	4	%4.4	-	-	-	-	4	%2.4
Spor	-	-	-	-	3	%9.6	3	%1.8
Emekliler	1	%1.1	1	%2.2	-	-	2	%1.2
Hayvan Hakları	-	-	1	%2.2	1	%3.2	2	%1.2
Devlet Bekası	2	%2.2	-	-	-	-	2	%1.2
Kürtler	1	%1.1	-	-	-	-	1	%0.6
OHAL'e yönelik Söylemler	-	-	1	2.2	-	-	1	%0.6
Halkın İlgisi	1	%1.1	-	-	-	-	1	%0.6
15 Temmuz Darbe Girişimi	1	%1.1	-	-	-	-	1	%0.6
Demokrasi'ye Yönelik Söylemler	-	-	1	%2.2	-	-	1	%0.6
Toplam	90	%100	46	%100	31	%100	167	%100

Sabah gazetesinde, seçim süresince Recep Tayyip Erdoğan ile ilgili yayınlanan toplam 90 haber içerisinde en çok yer alan konuların Ekonomi (17 haber), Dış Politika (16 haber), Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler (10 haber) ve Terör (9 haber) ile ilgili konular olduğu görülmektedir. Hürriyet gazetesinde, yayınlanan toplam 46 haber içerisinde en çok yer alan konuların Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler (15 haber), Ekonomi (9 haber), Dış Politika (6 haber) ve Terör (4 haber) ile ilgili konular olduğu görülmektedir. Sözcü gazetesinde, yayınlanan toplam 31 haber içerisinde en çok yer alan konuların Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler (10 haber) ve Dış Politika (4 haber) ile ilgili konular olduğu görülmektedir. Sözcü gazetesinde eşit sayıda öne çıkan Projeler/Hizmetler (3 haber), Genel (3 haber), Spor (3 haber) konuların da azımsanmayacak bir oranda olduğu görülmektedir.

Muharrem İnce İle İlgili Haber Konuları: Seçim süresince gazetelerde yayınlanan Muharrem İnce ile ilgili haberlerin konusuna ilişkin veriler Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 11. Gazetelere Göre Muharrem İnce İle İlgili Haber Konuları

Muharrem İnce İle İlgili Haber Konuları	GAZETELER						Toplam	
	Sözcü		Hürriyet		Sabah			
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler	22	%34.4	12	%23.1	2	%11.7	36	%27.1
Ekonomi	12	%18.7	6	%11.5	-	-	18	%13.5
Dış Politika	1	%1.6	6	%11.5	1	%5.9	8	%6
Toplumsal Birlik- Huzur	4	%6.2	3	%5.8	-	-	7	%5.2
Genel	-	-	2	%3.8	5	%29.4	7	%5.2
Medya Eleştirisi	2	%3.1	5	%9.6	-	-	7	%4.5
Hukuk/Adalet	3	%4.7	3	%5.8	-	-	6	%4.5
Terör	2	%3.1	3	%5.8	1	%5.9	6	%4.5

Işık, Umur; Sevinç, Merve; Ulusal Gazetelerin Siyasi Liderlere Yaklaşımı: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Örneği

OHAL'e Yönelik Söylemler	5	%7.8	1	%1.9	-	-	6	%4.5
Selahattin Demirtaş'ın Tutukluluğu	-	-	2	%3.8	3	%17.6	5	%3.7
Din	-	-	4	%7.7	1	%5.9	5	%3.7
TSK Eleştirisi	1	%1.6	-	-	3	%17.6	4	%3
Gençler	1	%1.6	2	%3.8	-	-	3	%2.2
Halkın İlgisi	3	%4.7	-	-	-	-	3	%2.2
Kürtler	3	%4.7	-	-	-	-	3	%2.2
Çiftçi Sorunları	2	%3.1	-	-	1	%5.9	3	%2.2
Mustafa Kemal Atatürk	2	%3.1	-	-	-	-	2	%1.5
Demokrasi	-	-	2	%3.8	-	-	2	%1.5
Eğitim	1	%1.6	-	-	-	-	1	%0.7
Cumhurbaşkanlığı-Parlamentar Sistem	-	-	1	%1.9	-	-	1	%0.7
Toplam	64	%100	52	%100	17	%100	133	%100

Sözcü gazetesinde, seçim sürecinde Muharrem İnce ile ilgili yayınlanan toplam 64 haber içerisinde en çok yer alan konuların Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler (22 haber), Ekonomi (12 haber), OHAL'e Yönelik Söylemler (5 haber) ve Toplumsal Birlik- Huzur (4 haber) ile ilgili konular olduğu görülmektedir. Hürriyet gazetesinde, Muharrem İnce ile ilgili yayınlanan toplam 52 haber içerisinde en çok yer alan konuların Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler (12 haber), eşit sayıda öne çıkan Ekonomi (6 haber) ve Dış Politika (6 haber) ile Medya Eleştirisi (5 haber) ile ilgili konular olduğu görülmektedir. Sabah gazetesinde, Muharrem İnce ile ilgili yayınlanan toplam 17 haber içerisinde en çok yer alan konuların Genel (5 haber), daha açık bir ifade ile herhangi bir kategoriye giremeyen, ülkede yaşanan günlük konularla ilgili haberlerin olduğu görülmektedir. Ayrıca gazete, eşit sayıda yer alan Selahattin Demirtaş'ın Tutukluluğu (3 haber) ve TSK Eleştirisi (3 haber) konularının da azımsanmayacak bir oranda olduğu görülmektedir.

Meral Akşener İle İlgili Haber Konuları: Seçim süresince gazetelerde yayınlanan Meral Akşener ile ilgili haber konularına ilişkin veriler Tablo 12'de yer almaktadır.

Tablo 12. Gazetelere Göre Meral Akşener İle İlgili Haber Konuları

	GAZETELER	

Meral Akşener İle İlgili Haber Konuları	Sözcü		Hürriyet		Sabah		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler	22	%37.9	10	%20	3	%60	35	%31
Ekonomi	7	%12.1	8	%16	-	-	15	%13.3
Terör	5	%8.6	2	%4	1	%20	8	%7.1
Seçim/Sandık	3	%5.2	3	%6	-	-	6	%5.3
Gençler	3	%5.2	3	%6	-	-	6	%5.3
Cumhurbaşkanlığı-Parlamenter Sistem	1	%1.7	3	%6	1	%20	5	%4.4
OHAL'e Yönelik Söylemler	1	%1.7	1	%2	-	-	2	%1.8
Medya Eleştirisi	2	%3.4	3	%6	-	-	5	%4.4
TİKA-AFAD Eleştirisi	3	%5.2	2	%4	-	-	5	%4.4
Dış Politika	2	%3.4	3	%6	-	-	5	%4.4
Selahattin Demirtaş'ın Tutukluluğu	-	-	4	%8	-	-	4	%3.5
Devlet Bekası	1	%1.7	2	%4	-	-	3	%2.6
Halkın İlgisi	2	%3.4	-	-	-	-	2	%1.8
Mustafa Kemal Atatürk	1	%1.7	1	%2	-	-	2	%1.8
Hayvan Hakları	1	%1.7	1	%2	-	-	2	%1.8
Genel	1	%1.7	-	-	-	-	1	%0.9
Çiftçi Sorunları	1	%1.7	-	-	-	-	1	%0.9
Kadın Hakları	-	-	1	%2	-	-	1	%0.9
Toplam	58	%100	50	%100	5	%100	113	%100

Sözcü gazetesinde, seçim sürecinde Meral Akşener ile ilgili yayınlanan toplam 58 haber içerisinde en çok yer alan konuların Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler (22 haber), Ekonomi (7 haber) ve Terör (5 haber) ile ilgili konular olduğu görülmektedir. Hürriyet gazetesinde Meral Akşener ile ilgili yayınlanan alınan toplam 50 haber içerisinde en çok yer alan konuların Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler (10 haber), Ekonomi (8 haber) ve Selahattin Demirtaş'ın Tutukluluğu (4 haber) ile ilgili konular olduğu görülmektedir. Sabah gazetesinde Meral Akşener ile ilgili yayınlanan toplam 5 haber içerisinde en çok yer alan konunun Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler (3 haber) olduğu görülmektedir.

Temel Karamollaoğlu İle İlgili Haber Konuları: Seçim süresince gazetelerde yayınlanan Temel Karamollaoğlu ile ilgili haber konularına ilişkin veriler Tablo 13'te yer almaktadır.

Tablo 13. Gazetelere Göre Temel Karamollaoğlu İle İlgili Haber Konuları

Temel Karamollaoğlu İle İlgili Haber Konuları	GAZETELER						Toplam	
	Sözcü		Hürriyet		Sabah			
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Siyaset- Rakip Adaylarla İlgili Söylemler	8	%28.6	6	%23.1	-	-	14	%25
Ekonomi	3	%10.7	5	%19.2	1	%50	9	%16.1
Toplumsal Birlik-Huzur	4	%14.3	4	%15.4	-	-	8	%14.3
OHAL	2	%7.1	1	%3.8	-	-	3	%5.3
Genel	2	%7.1	1	%3.8	-	-	3	%5.3

Hukuk-Adalet	2	%7.1	1	%3.8	-	-	3	%5.3
Kürtler	1	%3.6	2	%7.7	-	-	3	%5.3
Selahattin Demirtaş'ın Tutukluluğu	1	%3.6	1	%3.8	-	-	2	%3.6
Cumhurbaşkanlığı-Parlamenter Sistem	1	%3.6	1	%3.8	-	-	2	%3.6
Medya Eleştirisi	2	%7.1	-	-	-	-	2	%3.6
Terör	-	-	1	%3.8	1	%50	2	%3.6
Dış Politika	-	-	1	%3.8	-	-	1	%1.8
Din	1	%3.6	-	-	-	-	1	%1.8
Liyakat	1	%3.6	-	-	-	-	1	%1.8
Emekliler	-	-	1	%3.8	-	-	1	%1.8
Sağlık	-	-	1	%3.8	-	-	1	%1.8
Toplam	28	%100	26	%100	2	%100	56	100

Sözcü gazetesinde, seçim sürecinde Temel Karamollaoğlu ile ilgili yayınlanan toplam 28 haber içerisinde en çok yer alan konuların Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler (8 haber), Toplumsal Birlik-Huzur (4 haber) ve Ekonomi (3 haber) ile ilgili konular olduğu görülmektedir. Hürriyet gazetesinde Temel Karamollaoğlu ile ilgili yayınlanan toplam 26 haber içerisinde en çok yer alan konuların Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler (6 haber), Ekonomi (5 haber) ve Toplumsal Birlik-Huzur (4 haber) ile ilgili konular olduğu görülmektedir. Sabah gazetesinde ise Temel Karamollaoğlu ile ilgili çalışma kapsamına alınan toplam 2 haber yayınlanmıştır. Bunların; Ekonomi (1 haber) ve Terör (1 haber) ile ilgili konular olduğu görülmektedir.

Selahattin Demirtaş İle İlgili Haber Konuları: Seçim süresince gazetelerde yayınlanan Selahattin Demirtaş ile ilgili haber konuları ilişkin veriler Tablo 14'te yer almaktadır.

Tablo 14. Gazetelere Göre Selahattin Demirtaş İle İlgili Haber Konuları

Selahattin Demirtaş İle İlgili Haber Konuları	GAZETELER						Toplam	
	Hürriyet		Sabah		Sözcü			
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Cezaevi Koşulları	4	%19	-	-	2	%100	6	%20.7
Siyaset- Rakip Adaylarla İlgili Söylemler	3	%14.3	2	%33.3	-	-	5	%17.2
Seçim/Sandık	4	%19	-	-	-	-	4	%13.8
Medya Eleştirisi	3	%14.3	-	-	-	-	3	%10.3
Genel	1	%4.7	1	%16.6	-	-	2	%6.9
Demokrasi	2	%9.5	-	-	-	-	2	%6.9
Tutukluluğu İle İlgili Söylemler	-	-	1	%16.6	-	-	1	%3.4
Kobani Olayları	-	-	1	%16.6	-	-	1	%3.4
Mal Varlığı	1	%4.7	-	-	-	-	1	%3.4
Kürtler	1	%4.7	-	-	-	-	1	%3.4
Eğitim	1	%4.7	-	-	-	-	1	%3.4

Terör	-	-	1	%16.6	-	-	1	%3.4
Sağlık	1	%4.7	-	-	-	-	1	%3.4
Toplam	21	%100	6	%100	2	%100	29	%100

Hürriyet gazetesinin Selahattin Demirtaş ile ilgili çalışma kapsamındaki toplam 21 haberi içerisinde Seçim/Sandık (4 haber) ve Cezaevi Koşulları (4 haber), konuların da eşit sayıda yer aldığı görülmektedir. Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler (3 haber) ve Medya Eleştirisi (3 haber) konuların da eşit sayıda yer aldığı görülmektedir. Sabah gazetesinde, Selahattin Demirtaş ile ilgili toplam 6 haber yayınlanmıştır. Bunların; Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler (2 haber), Genel (1 haber), Tahliye-Tutukluluğu (1 haber), Kobani Olayları (1 haber), Terör (1 haber) ile ilgili olduğu görülmektedir. Sözcü gazetesinde ise Selahattin Demirtaş ile ilgili yayınlanan toplam 2 haberin Cezaevi Koşulları ile ilgili olduğu görülmektedir.

Doğu Perinçek İle İlgili Haber Konuları: Seçim süresince gazetelerde yayınlanan Doğu Perinçek ile ilgili haber konularına ilişkin veriler Tablo 15'te yer almaktadır.

Tablo 15. Gazetelere Göre Doğu Perinçek İle İlgili Haber Konuları

Doğu Perinçek İle İlgili Haber Konuları	GAZETELER						Toplam	
	Sözcü		Hürriyet		Sabah			
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler	4	%23.5	3	%42.8	-	-	7	%28
Adaylığı İle İlgili Söylemler	4	%23.5	-	-	1	%100	5	%20
Mustafa Kemal Atatürk	4	%23.5	-	-	-	-	4	%16
Dış Tehdit	1	%5.9	1	%14.3	-	-	2	%8
Terör	1	%5.9	1	%14.3	-	-	2	%8
Selahattin Demirtaş'ın Adaylığı	1	%5.9	1	%14.3	-	-	2	%8
OHAL'e Yönelik Söylemler	1	%5.9	-	-	-	-	1	%4
15 Temmuz Darbe Girişimi	-	-	1	%14.3	-	-	1	%4
Seçim	1	%5.9	-	-	-	-	1	%4
Toplam	17	%100	7	%100	1	%100	25	%100

Sözcü gazetesinde, Doğu Perinçek ile ilgili çalışma kapsamına alınan toplam 17 haber içerisinde; Adaylığı İle İlgili Söylemler (4 haber), Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler (4 haber) ve Mustafa Kemal Atatürk (4 haber) konularının da eşit sayıda yer aldığı görülmektedir. Hürriyet gazetesinde Doğu Perinçek ile ilgili çalışma kapsamına alınan toplam 7 haber içerisinde en çok yer alan konunun Siyaset-Rakip Adaylarla İlgili Söylemler (3 haber) olduğu görülmektedir. Sabah gazetesinde ise 1 haberi yayınlanmıştır. Sabah gazetesinde de Doğu Perinçek'in kendi adaylığı ile ilgili söylemleri yayınlanmıştır.

10. Gazetelerin Siyasi Liderlere Yaklaşımı

Gazetelerin çalışma kapsamında yayınladığı haberlerde 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde aday olan 6 siyasi lidere nasıl bir içerikle yaklaştığı, gazetenin seçim dönemindeki yayın anlayışı hakkında önemli ölçüde fikirler vermektedir.

Seçim sürecinde gazetelerin siyasi liderlere yaklaşımı ile ilgili veriler Tablo 26’da yer almaktadır.

Tablo 16. Gazetelerin Siyasi Liderlere Yaklaşımı

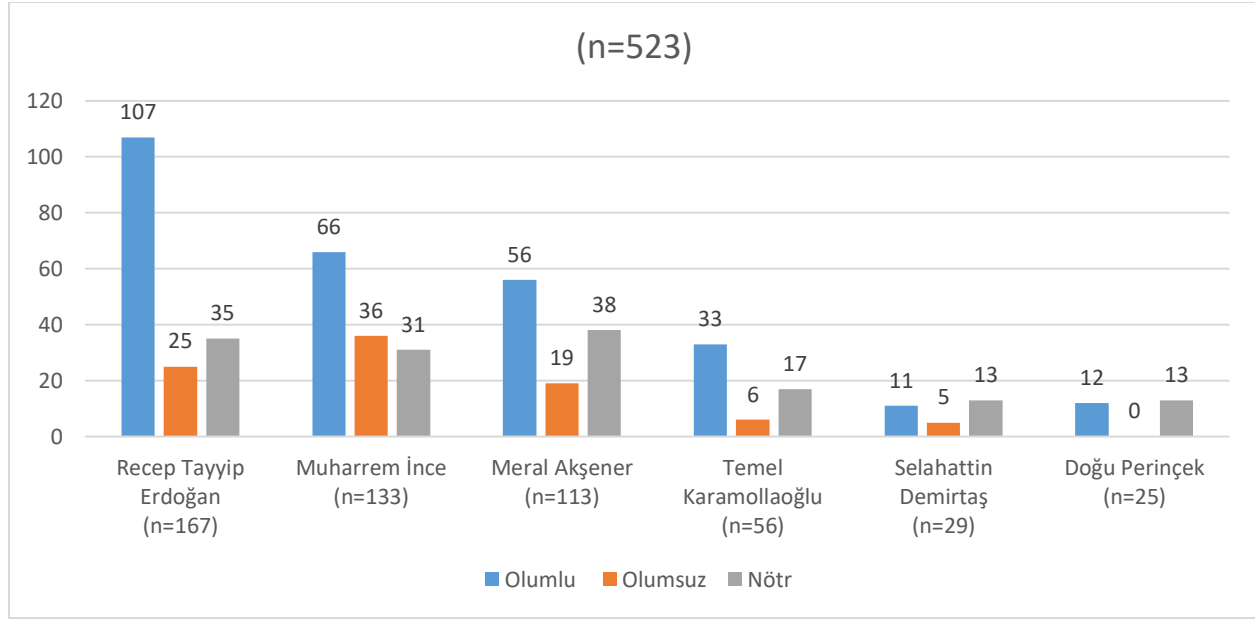
Gazeteler		SİYASİ LİDERLER						Toplam
		Recep Tayyip Erdoğan	Muharrem İnce	Meral Akşener	Temel Karamollaoğlu	Selahattin Demirtaş	Doğu Perinçek	
		Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	Sayı (%)	
Hürriyet Gazetesi	Olumlu	21 %45.6	22 %42.3	18 %36.0	17 %65.4	11 %52.4	1 %14.3	90 %44.5
	Olumsuz	13 %28.3	12 %23.1	4 %8.0	1 %3.8	1 %4.7	-	31 %15.3
	Nötr	12 %26.1	18 %34.6	28 %56.0	8 %30.8	9 %42.8	6 %85.7	81 %40.1
	Toplam	46 %100	52 %100	50 %100	26 %100	21 %100	7 %100	202 %100
Sözcü Gazetesi	Olumlu	8 %25.8	44 %68.7	38 %65.5	16 %57.1	-	11 %64.7	117 %58.5
	Olumsuz	11 %35.5	7 %10.9	10 %17.2	3 %10.7	-	-	31 %15.5
	Nötr	12 %38.7	13 %20.3	10 %17.2	9 %32.1	2 %100	6 %35.3	52 %26
	Toplam	31 %100	64 %100	58 %100	28 %100	2 %100	17 %100	200 %100
Sabah Gazetesi	Olumlu	78 %86.7	-	-	-	-	-	78 %64.5
	Olumsuz	1 %1.1	17 %100	5 %100	2 %100	4 %66.7	-	29 %24
	Nötr	11 %12.2	-	-	-	2 %33.3	1 %100	14 %11.5
	Toplam	90 %100	17 %100	5 %100	2 %100	6 %100	1 %100	121 %100

Hürriyet Gazetesinin Siyasi Liderlere Yaklaşımı: Tablo 16’da yer alan Hürriyet gazetesinin siyasi liderlerin haberlerine yaklaşımı ile ilgili verilere göre, Recep Tayyip Erdoğan’ın haberlerinin %45.6’sına olumlu, %28.3’üne olumsuz, %26.1’ine ise nötr yaklaşıldığı görülmektedir. Muharrem İnce’nin haberlerinin %42.3’üne olumlu, %34.6’sına nötr, %23.1’ine ise olumsuz yaklaşıldığı görülmektedir. Meral Akşener’in haberlerinin %56’sına nötr, %36’sına olumlu, %8’ine ise olumsuz yaklaşıldığı görülmektedir. Temel Karamollaoğlu’nun haberlerinin %65.4’üne olumlu, %30.8’ine nötr, %3.8’ine ise olumsuz yaklaşılmıştır. Selahattin Demirtaş’ın haberlerinin %52.4’üne olumlu, %42.8’ine nötr,

%4.7'sine ise olumsuz yaklaşıldığı görülmektedir. Doğu Perinçek'in haberlerinin %85.7'sine nötr, %14.3'üne ise olumlu yaklaşıldığı görülmektedir. Verilere göre özetlenecek olursa Hürriyet gazetesinde, seçim sürecinde yayınlanan Recep Tayyip Erdoğan, Muharrem İnce, Temel Karamollaoğlu ve Selahattin Demirtaş'ın haberlerine en fazla olumlu yaklaşılmıştır. Gazetenin, Meral Akşener ve Doğu Perinçek'in haberlerine ise daha çok nötr yaklaştığı görülmüştür.

Sözcü Gazetesinin Siyasi Liderlere Yaklaşımı: Tablo 16'da yer alan Sözcü gazetesinin siyasi liderlerin haberlerine yaklaşımı ile ilgili verilere göre, Recep Tayyip Erdoğan'ın haberlerinin %38.7'ine nötr, %35.5'ine olumsuz, %25.8'ine ise olumlu yaklaşıldığı görülmüştür. Muharrem İnce'nin haberlerinin %68.7'ine olumlu, %20.3'üne nötr, %10.9'una ise olumsuz yaklaşıldığı görülmüştür. Meral Akşener'in haberlerinin %65.5'ine olumlu, %17.2'ine olumsuz, diğer %17.2'ine ise nötr yaklaşılmıştır. Meral Akşener'in olumlu ve nötr haberler sayılarının eşit olduğu görülmüştür. Temel Karamollaoğlu'nun haberlerinin %57.1'ine olumlu, %32.1'ine nötr, %10.7'sine ise olumsuz yaklaşılmıştır. Doğu Perinçek'in haberlerinin %64.7'ine olumlu, %35.3'üne ise nötr yaklaşılmıştır. Selahattin Demirtaş'ın haberlerinin tamamına nötr yaklaşılmıştır. Verilere göre özetlenecek olursa Sözcü gazetesinde, seçim sürecinde yayınlanan Muharrem İnce, Meral Akşener, Temel Karamollaoğlu ve Doğu Perinçek'in haberlere en fazla olumlu yaklaşılmıştır. Recep Tayyip Erdoğan'ın haberlerine daha çok nötr yaklaşılmıştır. Selahattin Demirtaş'ın ise tüm haberlerine nötr yaklaşılmıştır.

Sabah Gazetesinin Siyasi Liderlere Yaklaşımı: Tablo 16'da yer alan Sabah gazetesinin siyasi liderlerin haberlerine yaklaşımı ile ilgili verilere göre, Recep Tayyip Erdoğan'ın haberlerinin %86.7'ine olumlu, %12.2'ine nötr, %1.1'ine ise olumsuz yaklaşılmıştır. Sabah gazetesinde Muharrem İnce, Meral Akşener ve Temel Karamollaoğlu'nun çalışma kapsamında yayınlanan haberlerinin tamamına olumsuz yaklaşıldığı görülmüştür. Doğu Perinçek'in yayınlanan tek haberlerine ise nötr yaklaşılmıştır. Selahattin Demirtaş'ın haberlerinin %66.7'ine olumsuz, %33.3'üne ise nötr yaklaşılmıştır. Verilerine göre özetlenecek olursa, Sabah gazetesinde seçim sürecinde yayınlanan Recep Tayyip Erdoğan ile ilgili olan haberlerin büyük bir çoğunluğuna olumlu yaklaşılmıştır. Muharrem İnce, Selahattin Demirtaş, Meral Akşener ve Temel Karamollaoğlu'nun haberlerinin tamamına olumsuz yaklaşılmıştır. Doğu Perinçek'e ise nötr yaklaşılmıştır.

Şekil 2. Toplam haber sayıları içerisinde siyasi liderlerin haberlerine yaklaşım

Örnekleme alınan toplam 523 haberler içerisinde en fazla olumlu yaklaşımla haberi topluma aktarılan siyasi lider Recep Tayyip Erdoğan (107 haber) olmuştur. Recep Tayyip Erdoğan'ı Muharrem İnce (66 haber), Meral Akşener (56 haber), Temel Karamollaoğlu (33 haber), Selahattin Demirtaş (11 haber) ve Doğu Perinçek (12 haber) takip etmiştir. Olumsuz haber sayısı en fazla olan siyasi lider ise Muharrem İnce (36 haber), hiç olumsuz haberi olmayan ise Doğu Perinçek (0 haber) olmuştur. Nötr haber sayısı en fazla olan siyasi lider ise Meral Akşener (38 haber), en az ise Doğu Perinçek (13 haber) ve Selahattin Demirtaş (13 haber) olmuştur. Gazetelerin siyasi liderlerin haberlerine yaklaşımında yayın politikalarının etkili olduğu görülmüştür.

Sonuç

Çalışma kapsamında Hürriyet, Sabah ve Sözcü gazetelerinde 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde aday olan Recep Tayyip Erdoğan, Muharrem İnce, Meral Akşener, Temel Karamollaoğlu ve Doğu Perinçek'in haberlerine nasıl yaklaşıldığı İçerik Analizi Yöntemi ile analiz edilmiştir. Gazetelerde, 13 Mayıs 2018 ile 24 Haziran 2018 tarihleri arasında siyasi liderlerin özne olarak yer aldığı toplamda 523 haber belirlenmiştir. Seçim süresince en çok haber yayınlayan gazetenin, Hürriyet gazetesi olduğu görülmüştür. Hürriyet gazetesini sırasıyla Sözcü ve Sabah gazetesinin takip etmiştir.

Siyasi liderlerle ilgili seçim sürecinde yayınlanan haberlerin büyük bir çoğunluğu gazeteye ait muhabirler tarafından yazıldığı görülmüştür. Hürriyet, Sözcü ve Sabah gazetelerinin haberler kaynakları daha çok muhabirlerden oluşmuştur. Gazeteler içerisinde en çok kaynağı belirsiz haber yapan gazete, Sözcü gazetesi olmuştur.

Seçmenlerin seçim sürecinde siyasi liderlerle ilgili izlenimlerinin ilk olarak medya vasıtasıyla oluştuğu bilinmektedir. Siyasi liderlerin seçim süreçlerinde gerçekleştirdiği siyasal iletişim faaliyetlerinin hepsinin temelinde, medyanın bilgilendirme görevinden yararlanıp hedef kitlelerine proje ve vaatlerini tanıtır onları ikna etmek vardır. 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçiminde gazetelerin, seçmenlerin kendisini yönetmeye aday olan tüm siyasi liderle ilgili gelişmelerden haberdar olmasına kayda değer bir katkıda bulunduğu söylenememektedir. Demokrasinin bir gereği olan ve seçmenlerin en temel hakkı olan siyasi liderlerin proje ve vaatleri ile ilgili bilgiye ulaşmak konusunda, çalışma kapsamındaki gazetelerin tamamı yetersiz kalmıştır.

24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi sürecinde gazeteler, siyasi liderlerin siyasal iletişim faaliyetlerini, seçim vaatlerini ve projelerini halka duyurup demokratik bir tartışma zemininin oluşturulmasına katkıda bulunmak yerine daha çok siyasi liderlerin söz düellolarına yer vermiştir. Recep Tayyip Erdoğan, Muharrem İnce, Meral Akşener, Temel Karamollaoğlu ve Doğu Perinçek'in 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi sürecinde çalışma kapsamındaki gazetelerde en fazla haberleşen konuları, rakip siyasi liderlerle ilgili söylemleri olmuştur. Ancak bu durum Selahattin Demirtaş ile ilgili haberlerde aynı olmamıştır. Gazeteler, Selahattin Demirtaş'ın cezaevi koşulları hakkındaki söylemlerini, daha çok haberleştirmiştir.

24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde aday olan siyasi liderlerin toplumu daha çok ilgilendiren ekonomi ve dış politika gibi konularındaki görüş ve düşünceleri de haber sayfalarında yer bulmuştur. Ancak söz konusu haberlere, siyasi liderlerin karşılıklı birbirleri hakkındaki söylemlerine oranla çok daha az yer verilmiştir.

Haber sayfaları, haber başlıkları ve haberin sayfadaki konumu bakımından değerlendirildiğinde de gazetelerde farklılıklar görülmüştür. 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi sürecinde siyasi liderlerle ilgili gazetelerde yayınlanan ve çalışma kapsamında incelenen haberlerin büyük bir çoğunluğunun başlıkları ya siyasi liderlerin cümlelerine yorum eklenerek hazırlanmış ya da gazetenin yayın politikası doğrultusunda tamamen yorumdan oluşmuştur. Çalışma kapsamındaki gazetelerin, 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde siyasi liderlerin haberlerine yayın politikaları doğrultusunda yaklaştığı görülmüştür. Gazeteler, yayın politikasına ve siyasi çizgisine yakın bulduğu siyasi liderlerin haberlerine daha sık ve manşetten yer verirken desteklemediği siyasi liderlerin haberlerini ise sayfanın manşet ve sürmanşet dışındaki yerlerinde yayınlamıştır. Bunun yayında 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi sürecinde gazetelerde yayınlanan ve çalışma kapsamında incelenen haberlerin büyük bir çoğunluğunun siyasi liderlerle ilgili haberleri fotoğraflı olarak okuyucuya sunmaya özen gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Gazeteler, seçim sürecinde yayın politikaları doğrultusunda destekledikleri siyasi liderlerin haberlerine daha geniş yer vermiş ve seçmenin tutumunu da o yönde etkilemeye çalışmıştır. Gazetelerin, seçmenlerin siyasi liderle ilgili neyi bilmesi ve merak etmesi gerektiğine karar verici haberler yayınladığı görülmüştür. Ayrıca gazetelerin çoğu zaman suni gündem oluşturmaya ve seçmenleri yönlendirmeye çalıştığı da görülmüştür.

24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde gazetelerin siyasi liderlere yaklaşımları da farklı olmuştur. Çalışma kapsamındaki gazetelerin yayınladığı haberlerin tarafsızlıktan uzak olduğu görülmüştür. Gazeteler, seçmenlerin altı siyasi liderle ilgili doğru ve yansız bilgi edinmelerini sağlamak yerine ideolojisi ve yayın politikasına yakın siyasi liderleri destekler nitelikte haberleri olumlu bir yaklaşımla, desteklemediklerini ise olumsuz bir yaklaşımla yayınlamıştır. Hürriyet gazetesi, Meral Akşener ve Doğu Perinçek'in haberlerine en çok nötr yaklaşmıştır. Diğer dört siyasi liderlere toplam haberleri içerisinde en fazla olumlu yaklaşmıştır. Genel anlamda Hürriyet gazetesinin haberlerinde çalışma kapsamındaki diğer gazetelere oranla bir denge politikası gözlemlenmiştir. Sözcü gazetesi Muharrem İnce, Meral Akşener, Temel Karamollaoğlu ve Doğu Perinçek'e olumlu, Selahattin Demirtaş'a ise nötr yaklaşmıştır. Sözcü gazetesinin 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde Recep Tayyip Erdoğan'ın haberlerine de nötr yaklaşması dikkat çekmiştir. Sabah gazetesinin sadece Recep Tayyip Erdoğan'a olumlu yaklaştığı görülmüştür. Doğu Perinçek'e nötr yaklaşan Sabah gazetesi, diğer tüm siyasi liderlere olumsuz yaklaşmıştır.

Sabah gazetesi, 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde Recep Tayyip Erdoğan'ı destekleyici haberleri ile ön plana çıkmıştır. Üç gazetenin de seçim sürecinde en çok ilgi gösterdi ilk üç liderin Recep Tayyip Erdoğan, Muharrem İnce ve Meral Akşener olduğu sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak gazeteler, temel görevi olan halkı bilgilendirme konusunda 24 Haziran Cumhurbaşkanlığı Seçimi sürecinde yetersiz kalmıştır. Başka bir ifade ile gazeteler, toplumu siyasi liderlerin projeleri konusunda bilgilendirmek, aydınlatmak ve demokrasinin gereği olan seçimlerde daha bilinçli karar vermesini sağlamak konusunda katkıda bulunmamıştır. Ayrıca gazetelerin profesyonel habercilik normlarından olan tarafsızlık, objektiflik ilkelerini çoğunlukla ihlal ettiği görülmüştür. Gazeteler, seçim sürecinde bulunan siyasi liderlere eşit mesafede durmayı tercih etmemiş, bunun yerine siyasi çizgileri ve yayın politikaları doğrultusunda destekledikleri siyasi liderlerin haberlerine sayfalarında daha fazla yer vermiş ve onların lehine bir tutum sergilemiştir. Gazeteler tarafsız kalmamış seçmenin bakış açısını değiştirmede etkin bir rol oynama isteğiyle; oy vermeye ya da vermemeye itmeye çalışmıştır. Özetle, 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde gazetelerin yayın çizgilerinin siyasi liderlerin haberlerine yaklaşımında etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Alemdar, K. (1999). Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar. İstanbul: Afa Yayınları.
- Aziz, A. (2003). Siyasal İletişim. Ankara: Nobel Yayınları.
- Aziz, A. (2006). Televizyon ve Radyo Yayıncılığı. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Bal, H. (2010). İletişim Üzerine Sosyolojik Yaklaşımlar. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Balcı, A. (1997). Sosyal Bilimlerde Yöntem, Teknik ve İlkeler. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Berelson, B. (1995). Content Analysis in Communication Research. New York: Hafner Press.
- Çebi, M. S. (2002). “Günümüzde Siyasetin Medyada İnşası ve Sunumu Üzerine Bazı Dikkatler”. Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi, 1-32.
- Demir, V. (2006). Medya Etiği. İstanbul: Beta Yayınları.
- Erciyes, C. (2003). “3 Kasım Seçimlerinde Medyanın Partilere Yaklaşımı ve MHP”. Türkiye ve Siyaset Dergisi. Kış.
- Gezgin, S. (2002). “Medyanın Toplumsal İşlevi ve Kamuoyu Oluşumu”. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 1.
- Gökçe, O. (2001). İçerik Çözümlemesi. Konya: Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.
- İrvan, S. (Editör). (2002). Medya Kültür Siyaset. Ankara: Alp Yayınevi.
- Keane, J. (1999). Medya ve Demokrasi. (Çev. H. Şahin) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mora N. (2011). Medya Çalışmaları Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Oktay, M. (2002). Politikada Halkla İlişkiler. İstanbul: Derin Yayınları.
- Özdemir, S. (2006). Türk Medyasındaki Gazetelerin Medya Etiğine İstanbul Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Sağnak, M. (1996). Medya-Politik. İstanbul: Yön Yayıncılık.
- Sezer, Y. (2011). Politik Tanıtım Seçim Kampanyası El Kitabı. Ankara: Efil Yayınevi.
- Waldahl, R. (1994). “Siyasal Tutumlar ve Kamuoyu”. (Çev. Süleyman İrvan). Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 1-2.

Türk Sinemasında Doksanlar ve Bağımsız Sinemanın Yükselişinin Toplum-Birey Anlamında Sorgulanması Üzerine Bir Çalışma

Eylem Özçimen ¹

Giriş

Bireyselliğin daha çok önem kazandığı ve liberal politikaların, kültür sanat ve gündelik hayata daha yoğun etki ettiği yıllar olan 1990'lı yıllar Türk sineması açısından da seksenli yıllarda başlayan kırılma noktasının devamını oluşturmaktadır. Seksenli yıllarda var olan sansür mekanizmalarının da etkisiyle o dönemde yapılan filmler sosyolojik anlamda da sansür mekanizmalarının devamı niteliğindedir. Melodram yapısı yoğundur toplumun kendi yapısındaki örneğin kadına dair bakış açısındaki durumlar filmlere yansımıştır seksenli yıllarda yapılan filmlerde kadınlar toplumun içinde kapsadıkları yeri görememektedir. Duygusal tema daha yoğundur kadın naif, kırılgan ve çoğu zaman üzgün karakterlerle temsil edilmektedir.

Doksanlı yıllarda ise bu sansür mekanizmalarının ekonominin liberalleşmesi ile daha farklı bir boyutu yaşanır, genel anlamıyla bakıldığında bu yıllarda da çok fazla toplumsal içerikli film yapıldığından söz edemeyiz suya sabuna dokunmayan filmler daha çok üretilmektedir. Fakat ilgi çeken nokta , ekonomi politik anlamında sağ muhafazakar ve liberal yönetim anlayışının topluma yansımaları görülse de yönetmenler objektiflerini insanın bireysel iç dünyasına çevirmeye başlamıştır. Bunun üzerinden bir saptama yapılırsa , liberal politikalarla daha çok bireyselleşmeye başlayan toplum anlayışını sorgulanmasının yönetmenlerin stil anlayışında, daha önceki dönemlere göre daha etkin olduğunu söyleyebilir. Tam bu noktada post-modernizmi tanımlarsak 'Post- modernizmi tanımladığı yazısında Terry Eagleton 'post-modernizmin insanlık tarihini evrensel bir bütünlük içinde anlatan geniş çaplı kuramsal yorumların ve bunları meşru ve temel kılan ana anlatıların ölümünü ilan ettiğini söylemektedir. (Eagleton , 1987), Eagleton'a göre post-modernizm modernizmin totaliteyi fetiş hale getiren yönlendirici baskın halinden kurtuluş halidir. Post-modernizm çoğulluk, heterojenlik, farklılık içinde kendini arayış ve farklılığın kuramlarını üretmeye götürmenin yaygınlaşmasıdır. ' diyebiliriz.²

Post-modernizm etkisiyle bireylerin toplumla daha da çok çatışma yaşaması ve kendilerini hem kendi hem toplumun evreninde var etme çabaları da etkin bir şekilde sinemamıza yansımıştır.

1990'lı yıllarda kültürel anlamda metalaşma daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır, kültürle ilgili gelişmeler daha fazla poplaşmaktadır, pop kültür zaten mihenk taşlarını özellikle 1990'lı yıllarda oluşturmaktadır. Pop kültür anlayışı sanat ve kültür alanlarının oldukça hafifleşmesine neden olmuştur. Çünkü pop kültürün getirdiği özellikler toplumsal anlamda sansür mekanizmalarından sıkılan bireyler üzerindeki baskı gevşediği anda aniden yularından fırlamış at misali kendi dünyalarını hafifletirmek anlamında kullanılmıştır. Moda akımlarındaki 1990'lı yıllardaki aşırı ve rüküş yönelimler bunun bir örneği sayılabilir, bol vatkalı ve abartılı saç stilleri, aerobik videolarının yaygınlaştığı, pop kültürün müzikte sanatın tüm alanlarında baskın olduğu bir döneme geçilmiştir artık ve özellikle 'Küçük Emrah' filmleri bolca izlendiği son yıllara da girilmiştir. (1991 yılında çekilen 'Can Evimden Vurdular' ve 'Ölesiye Sevmek' filmleri buna örnek verilebilir.) Filmin tamamında ağlak bir yüz ifadesiyle kendi hayatının çaresizliğini arabesk bir dille anlatan bu ifade, arabesk bir ruh halini seven türk toplumunun yapısına özellikle seksenli yıllarda iyi gelmiştir. Film boyunca ağlayıp rahatlayıp kendi sıradan ve zincirlerine vurulu hayatına çözüm bulamayan sinema seyircisi 'Küçük Emrah' filmleri ile dünyanın

¹ Dr. Öğr. Üyesi Eylem Özçimen Doğuş Üniv. Görsel İletişim Tasarım

² Tül Akbal, Zaman Mekan Kuram ve Sinema, s.238

başka bir yerinde görülemeyecek ilginç bir katharsis (arınma) yaşamaktadır. Türk melodramlarının başat özelliği olan kahramanın kendini kurban etmesi bu tarzdan Türk filmlerindeki en büyük özelliktir bu sadece Türk halkının arabesk özelliğinin sonucu değildir aynı zamanda hayatının anlamını aramayan hiçlik ve varlığının nedenini sorgulamayan sadece yaşayan nihilistik ve kaderci anlayışın da uzantısıdır. Küçük Emrah filmsel anlamda bir karakter olarak, hem kurbandır hem de kurban olmaktan dolayı duyduğu ızdıraptan haz almaktadır. 1980'li yıllardaki kendini arayan ve bulamayan nihilistik yaklaşıma bu karakter hala denk düşmektedir. Bülent Ersoy'un cinsiyet değiştirmesi TV ekranlarından en çok izlenen konudur, İbrahim Tatlıses altın çağını yaşamaktadır Türk sineması ise bir yandan içi boş kitsch denilebilecek duygulara arabesk bir yaklaşımı yükseltirken bir yandan da epizodik anlatıma uygun örnekler olan 'Tabutta Rövaşata' gibi filmler de seyircinin bireyselliğini sorgulayan yanına hitap etmektedir.

Bu tarz filmlerin türk melodram geleneğinin derinleştirilmiş iyi halleri olduğunu söyleyebiliriz. Nietzsche'nin hiçlik anlayışı yine de bize özgü yaklaşımlarla soyutlaştırılmakta ve kendimize ait bir harmoniye bürünmektedir. Zaten bunun devamında film dilindeki anlatılan bireyselleşme çemberinin dile getirilmesini bir çok yönetmen filmlerinde ele almıştır. Bunun çok önemli bir örneği Nuri Bilge Ceylan olarak gösterilebilir. Bir yönetmen olarak eserlerini kendine has melodramatik anlatımları ile , kendi stiline ait keskin hatlarla oluşturulan Anadolu insanı manzaralarını, insanın iç dünyasını anlatan 'melodramatik nihilistik' yaklaşımı ile sinematografik anlamda estetize bir şekilde oluşturmuştur. 'Uzak' filmi ile yönetmen köyden kente göç eden bir karakter üzerinden modernleştirme idealinin dramatik anlatımını konu almaktadır. Bireyselleşme ve modernizmin keskin soğuğu 'Uzak' tarzında filmlerle insanların hayat aurasının devamı olarak filmlerde yer almakta ve bireyler kendilerini birer yabancı gibi hissettikleri şehir hayatının kıyısında üzerlerinde oluşan gerilimi beyaz perdede görmekten hoşlanmakta ve üzerlerinde ve bununla da kendi realitelerini hafifletmektedir.

'Aynı durum, ilk bakışta farklı gibi dursalarda, Nuri Bilge Ceylan'ın Kasaba, Mayıs Sıkıntısı ve Uzak gibi filmleri için de geçerlidir. Bu filmlerde perdeye yansıyan esasen Türk Sinemasına sinmiş olan melodramatik nihilizm ve modernleştirme idealinin yıkılmış olmasından dolayı toplumsal benlik şuurunun içine düştüğü bir boşluk, şaşkınlık ve donmadır'³

1. BAĞIMSIZ FİLM KAVRAMI VE SİNEMADA BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

Bağımsız film kavramı film yapımı sürecinin para gücü ya da para kullanımının oto kontrolünden uzak olması anlamına gelmektedir. Filmin çekim sürecinin estetik anlamda tamamen yönetmene bırakılabileceği bir çalışma ortamı için kendini ticari yönelimlerden uzak tutabilmesini de kapsamaktadır. Film kendi ruhsal yolculuğunu özgün anlatım dili ile sağlayabileceğinden yönetmen bağımsız bir estetik anlayış kurabilmelidir. Bu da ticari anlayışa sahip film yaklaşımlarının tam tersine kurulmaktadır çünkü gişe filmi olarak çekilmesi planlanan bir filmin sadece yönetmenin estetize ettiği anlayışıyla kurması mümkün değildir. Filmin yeşerdiği toprakların toplumsal ve sosyolojik yapısıyla bağlantısı filmin anlattığı konudur bir başka deyişle filmin ideolojisi filmin bakış açısıdır ve derdi olan yönetmenlerin toplumsallık ya da bireysellik üzerinden anlattığı kavramların sosyal ve toplumsal alt yapılarının yönetmene özgü kurulması filmin epizodik bir anlatımla bilişsel bir düzey yaratmasına katkısını artırmaktadır. Örneğin 'Sarmaşık' filmiyle Tolga Karaçelik büyülu gerçekçi anlatım tarzıyla kendi anlatım stiliyle devleti bir gemiye benzeterek onu oluşturan bireylerin içini saran bireyin var oluşuna dair tüm sancıları ve devletle yaşadıkları çelişkileri, üzüntüleri ve yalnızlıkları, içlerinde taşıdıkları kocaman kara boşluklarını ve hayata bir türlü tutunamayışlarını sarmaşık metaforu ile anlatmıştır. Kendine ait ve özellikleri özgün olan anlatım tarzıyla doksanlı yılları takip eden 2000'li

³ Sivas Ala, (2007). Türk Sinemasında Bağımsızlık Anlayışı ve Temsilcileri, Doktora Tezi

yıllardaki bağımsız film anlayışına uygun bir film olarak ‘Sarmaşık’ filmi dikkat çekici özelliklere sahiptir.

Nancy Savoca isimli yönetmenin deyimiyle bağımsız film anlayışının sadece paranın filme nasıl geldiğiyle ilgili olmadığını aynı zamanda filmin belli bir bakış açısına, hayal gücüne ve görüş açısına sahip olmasıyla ilgili olduğunu söylemesi bağımsız film kavramının açıklanması için doğru bir yaklaşımdır. Çünkü sadece dağıtımının ve maddi kaynakların bağımsız olması bir filmi kendine özgü bir anlatım stiline sahip olmadıkça bağımsız hale getirmeyecektir. Bu yapılan filmin sadece sisteme karşı gelen bir film olmasıyla ilgili bir durum yaratmasıyla değil filmin yönetmeninin filmsel bir iklim yaratabilmesi ve yönetmenin aynı zamanda bağımsız bir yapımcı olması ya da bağımsız bir yapımcıyla ortaklaşa çalışabilmesi noktalarıyla bağdaşmaktadır. Bu bazı eleştirmenler tarafından yönetmen yaklaşımı açısından bağımsız bir ‘artistik otokontrol refleksi’ olarak da tanımlanmaktadır.

‘Emanuel Levy, “Cinema Of Outsiders” başlıklı kitabında ideal bir bağımsız filmin düşük bütçeyle, özel bir üslupla çekilmesi ve yönetmenin kisisel bakışını ortaya koyan olağan dışı bir temaya değinmesi gerektiğini vurgular ideal bağımsız film tanımlamasına ek olarak Levy, geçmiş yıllarda bağımsız filmlerin düşük bütçeyle çevrilen ve yerel sanat evlerinde gösterime sunulan yapımlar olduğuna dikkat çekerken, 1990 sonrasında bu tanımın değişime uğradığını da belirtir.⁴

2. 1990 DÖNEMİNDEKİ ÖNEMLİ BAĞIMSIZ FİLMLER

Bu değişim tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bağımsız filmlerin sadece küçük sanat evlerinde az kişiye seyretmesi için sergilenen filmler olması yerine daha çok kişiye ulaşan ve seyredilme oranlarının daha yüksek olduğu bir film evrenine geçişi de beraberinde getirmiştir.

Filmin endüstriyel konumunun sağlanması yanı sıra 1990’lı yıllarda Türkiye’de bireyin acılarının yalnızlıklarının anlatıldığı film konuları yönetmenlerin biçimsel ve estetik anlayışı ile birlikte toplumsal anlamda değer kazanmaya başlamıştır. Bu anlamda ‘Eşkiya’, ‘Tabutta Rövaşata’, ‘Gemide’, ‘Laleli’de bir Azize’ ve ‘Ağır Roman’ filmleri akılda kalıcı hale gelmiştir.

‘Ağır Roman’ filminde şehrin çeperlerinde yer alan Kolera sokağının insanlarını konu alır, Salih ekseninde anlatılan hikayede baskın olan erkek kimliği ön plana çıkarılmıştır. Bireyselliklerinin ekseninde toplumun kendisi ile uzlaşmayan ve kendi sokakları boyutunda hayatlarını son derece ağır yaşayan insanların hikayesi anlatılmaktadır. Salih aynı zamanda erkek kimliğini yaratmanın ve yaşamının ağırlığı altında ezilen bir karakter olarak aynı toplumsal maskülen (erkek egemen) erkin ve aynı zamanda erkeksi kimliğinin de sembolüdür. Bu filmin 1990’lar sineması açısından karşılığı kendini toplumsal anlamda tanıyamamış bireyin kendisini gördüğü aynadaki çelişkilerini ele alan bir film olması anlamında önem taşımaktadır.

Filmde erkeklik olgusunun ele alınması üzerinde durulan en büyük olgudur, filmde erkeksi karakter göstermeyen, karakterli davranmayan her karakter ‘ibne’ olarak adlandırılmıştır. Bu toplumsal anlamda günlük hayatımızda da bu şekildedir, klasik erkek standartlarını göstermeyen gerektiği yerde ‘erkeklik’ yapmayan her birey aşağılayıcı bir deyim olarak ‘ibne’ adıyla anılmaktadır. Doksanlı yıllarda da var olan homoseksüel bireylere karşı olan daha ezik ve yaşamın kıyısına atılmış birey olma özelliği özellikle şehrin kenar semtlerinde daha da yoğunluk kazanmaktadır. Heteroseksüel bireylerin toplumsal itaatlerine girmek zorundadırlar ki filmdeki Küçük İskender isimli şairin canlandığı karakter de dominant bir birey değil itaat etmesi gereken bir birey olarak temsil edilmiştir. Tam karşısı baskın ruhlu erkek karakter olan Salih ise erkeklik anlamındaki olgunlaşmasını , türk olmayan Tina isimli bir hayat kadınının yanında gerçekleştirir ve kadın karakter de bir hayat kurbanı olsa da toplumun ondan yapmasını beklediği ‘kevaşelik’ hareketini Salih’i terk ederek ondan daha kuvvetli olan Reis ile birlikte yaparak. Maskülen, ataerkil yaklaşımın sonuçları olarak erkek erkekliğine helal getirmemiş

⁴ Sivas Ala, (2007). Türk Sinemasında Bağımsızlık Anlayışı ve Temsilcileri, Doktora Tezi

hayatını ortaya koymuş, güzel ve tehlikeli kadın –femme fatale kadın Tina da onu aldatmış, toplum diliyle söylersek ‘kevaşelik yapmıştır.’ Toplum bireylerine baştan itibaren olması gerektiği rolleri biçer ve bireyler de ister istemez kendi cehennemlerini yaşamak zorunda kalırlar. Film aynı isimli romandan esinlenerek yapılmıştır ve filmin en başında ‘her gün bu roman yaşanıyor hem de her yerde’ diyerek filmin gerçek hayatın bir alegorisi olarak üretildiğini de gözler önüne sermektedir. Doksanlı yıllardaki bu sokaklar gerçeğe uygun olarak şiirsel gerçekçilik akımına yakın bir anlatımla kurgulanmıştır ve çok izlenmesinin nedenlerinden birisi de bireylerin sıradan denilebilecek hayatlarının çingenelerin, hayat kadınlarının bitirim delikanlıların yaşamlarının aktarılması ve yine Tül Akbal’a göre Kara film özellikleri yanı sıra birden çok stilin iyi bir taklidi olmasıdır. Kara filmle kesişen özellikleri femme fatale (ölümcül kadın) karakterinin Tina’nın aynı zamanda zaman zaman ona hak verdiğimiz bir hayat kurbanı olmasıdır. Çekim açıları ve karakterlerin dünyalarını anlatımları, ışık ve atmosfer oluşumu ile ilgi çekici ve kült bir filmidir. Aynı zamanda bu yazıda geçen diğer filmler gibi Türk sinemasındaki doksanlar dönemindeki yönetmenlerin stilize ve özgün estetize etme anlayışlarını da içinde barındırması anlamında iyi anlamda bir kırılmayı içeren filmler arasında sayılmaktadır.

‘Türkiye’de 1990’lı yıllarda filmler Hollywood ile sıkı ilişkilerini sürdürerek ayrıksı üslupları gündeme getirirler.’ ‘Tabutta Rövaşata’ da benzer bir şekilde yeni bir coğrafya yaratır. Kent içinin, kara film mekanın, dışarda kaldığı, hatta kentin dışarıda kaldığı, sıkışmış, çıkışsız, kamusuz kıyıdağıkların bu boşluk mekanında ayakta kalma direncidir, söz konusu olan. Yaşam ve ölüm burada da aynı anda vardır ve neredeyse aynı şeydir. Mahsun kendi iç dünyasının kapılarına kadar dayanan özelleştirilmiş ve görünmez kamunun karşısında bir küçük hayat deliği yaratmaya çalışır. ‘Masumiyet’ ve ‘Üçüncü Sayfa’ filmleri de bu kapı ardındaki yaşamalara bakar.⁵

3. TABUTTA RÖVAŞATA FİLMİNE BAKIŞ

‘Tabutta Rövaşata’ filmine daha ayrıntılı bakacak olursak en basit haliyle konu: evi barkı olmayan kimsesiz bir gariban olan ismi gibi hayatı da Mahsun olan adamın hayattaki kaybediş hikayelerinin bütünüdür. Balıkçı bir kaç arkadaşı dışında hiç kimsesi olmayan Mahsun’un kendi basit hayatındaki mesken tutma isteğinin acıklı şekillerde bölünmesinin hikayesi Derviş Zaim’in özellikle mekan kavramını anlatım dilinde ön plana çıkarmasıyla fazlasıyla gerçekçi bir dille anlatılmıştır. Sonunda kaldığı kafede tuvaletçilik yaparak kendince bir hayat kuran Mahsun film boyunca eroin kullanan ve kendisinde olmayan karaktere aşık olur fakat bu mutlu olma çabası da beyhude olur. Çünkü kız da onun ilgisinden yararlanmakta ve varlık anlamında herkes gibi Mahsun’u umursamamaktadır. Kendinin var olduğunu en büyük tutkusu olan arabaları çalarak hisseden Mahsun yakalandığı zamanlardaki yediği dayaklar ile hayatta var olduğunu hissedebilmektedir ve bir birey olduğunu toplum tarafından yaşadığının kanıtı olarak da bu duruma alışmıştır. Mahsun kendi öz hikayesinde toplumun dışına itildiğinin farkındadır ve kendi dünyasının bu dünyadan kopukluğunu da hissetmektedir, bir birey olarak uçurumun kenarındadır ve yaşamın kıyısında olduğu yeri aşık olduğu eroinman kız ile hatırlar. Son sahnelerde çaldığı tavus kuşu normalde Hisarüstü’nde kalelerin birinde devletin malı haline getirilen bir kuştur ve severek gezdirdiği kuşu yaşadığı açlıktan dolayı yemeye karar verir ve onu görünce açlık yaşadığı için dayanmadığını ve derisini yüzdüğünü itiraf eder. Bir bakıma birey olarak devletin addedilen tavus kuşunu yemenin onun hakkı olduğuna karar verir ,kendi kosmozunda Mahsun anarşist yeni bir dünya kurmuştur. Kendi otantik düşüncesi devletin kurallarının yerine geçmiştir ve sıradışı yöntemlerle de kendi bireysel oto kontrolünü hayatı için aykırı bir şekilde kullanmaktadır. Derviş Zaim bu filmde mekansal anlatımlar üzerinde yuva, aile gibi kavramları anlatmakta bireylerin sıradan bir ev içerisinde bile kendi yuvasına kendi mekanına dair duygular ile mutlu olduklarının da altını incelikli bir şekilde çizmektedir. Post-modern birey anlayışının kurulduğu 1990’lar özellikle

⁵ Akbal Süalp, Z. Tül (2004). Zamanmekan , Kuram ve Sinema, s.63

Tabutta Rövaşata filmi ve o sitile yakın filmler ile bireyin toplum dışına itilmesi ve yabancılaşması duygusu ile büyük bir mutsuzluğa da itildiğinin altını çizmektedir.

Filme Mahsun'a göre biraz daha iyi standartlara sahip olan narkotik kadın karakter ise en azından Mahsun kadar hayatın dışında olarak aynı mutsuzluğun kader kurbanı olduğunu hissettirmektedir. Böylece bir kadın karakter üzerinden de hayatın dışına itilmiş insanların kader birliğini anlatılmaktadır. Bu insanlar şehrin çeperlerinde kendi kara mekanlarında hayat ile ölüm arasında yaşamakta ve hayattan bir beklentileri olmayacak kadar mutsuz bir şekilde hayatın çeperlerinde ölüme yakın bir hisle yaşamaktadırlar. Tavuskuşu ise bir semboldür çünkü aynı mekanlarda var olan tavus kuşları devlete para kazandırdıkları için bu insanların hayatından daha kıymetlidir ve daha korunaklıdır. Tabutta Rövaşata 1990'lı yıllardaki bireyselleşmeye dair olan güçlü kırılma ile toplumun birbirinden kopukluğunu ve insanların iç acıtan yalnızlıklarını da stilize bir anlatım tarzıyla ele almakta ve Derviş Zaim'in yönetmen olarak öznelinde kamera açıları, müzik kullanımı, renk kullanımı gibi sinematografik etmenler ile kendine ait sinemasının estetiğini seyirciye yansıtmaktadır. Bağımsız anlatım tarzının en önemli örneklerinden birisi olan Tabutta Rövaşata kara filme ait özelliklerle birden çok türe ait bağımsız anlatım tarzını içinde barındırmakta ve gerçekçi anlatım diliyle minimal sinemanın önemli bir örneğini oluşturmaktadır. 'Derviş Zaim'in Tabutta Rövaşata (1996) filmi boğaz kıyısında ve hep açık mekanda geçer. Geceleri dışarıda sabahlayan insanların görünmeyen yüksek duvarlara hapis olduğunu izleriz. Yüksek ve kalın çember kendini hep hissettirir. Kuşatılmışlığın ortasında yoksulluk ve yoksun bırakılmışlık vardır. Bir Mahsun direnir kaçıp kaçıp gider; aşık olmaya, tavus kuşlarıyla hayal kurmaya cüret eder. Aç kaldığında hayallerinin nesnesi olan tavus kuşlarından çevirme yapmaya kalkışır. Mahsun canlıdır, yaşar, cesetleşmez.'⁶

Popüler sinemanın da yükselişte olduğu 1990'lı yıllar bu iki farklı anlayışın insanların üzerindeki etkisini de gözler önüne sermektedir. Çünkü insanlar ya gişe filmlerine gitmekte ve televizyonlardan izlemekte ve liberal politikaların ani yükselişinin üzerlerindeki tuhaf uyuşturucu etkisine devam etmekte ya da daha bilinçli ve seçici bir anlayışla bağımsız ve ticari olmayan özgün örneklerin etkisi altında kalmaktadır. Kültürün metalaşmasının yaygınlaştığı ve insanların bu nedenle oldukça hafiflediği bu dönemlerde toplum-birey ilişkisinin sorgulanması ya da hafifletilmesi iki ayrı seçenek olarak sinemamızın da önünde durmaktadır. 'Tabutta Rövaşata' filminde de, 'Gemide' filminde de 'Ağır Roman' filminde de keza aynı şekilde ayrıksı ve toplumun dışındaki bireyler baş roldeki karakterleri oluşturmaktadır. Kahramanın bir kahraman olmama gayreti içinde olması ile yaşadığı çetrefilli durumlar onun kaderinin de seyri olarak karşımıza çıkmaktadır. 'Ağır roman' filminden örnek verecek olursak Salih karakteri kahraman olmaya çalışmamakta fakat bir yandan da örnek aldığı abisinin heykelinin dikilmesine ve onun yolunda gitmeye karar vermektedir. Kolera sokağında iyilerin temsilini olmayı seçerken çok da bilinçli değildir her şekilde sokağın kaderinden çıkamayacağını ve orada öleceğini hesap edebilmektedir. Yani hiç bir zaman Hollywood sinemasının süper kahramanlarının yansıması değildir toplumun dışında sayılabilecek bir kahraman olma özelliklerini taşımaktadır keza 'Tabutta Rövaşata' filmindeki Mahsun daha da fazla toplumun dışına itilmiş bir karakterdir. Ayrıksıdır, tutunamayandır en önemlisi de toplumun hiç saydığı ölse hiç kimsenin umrunda olmayacak bir karakterdir. Yönetmenler açısından toplumun dışına atılmış karakterler ya da toplum dışında kalmış çingeneler, ayyaşlar gibi kamusal alanın saygı görmeyen karakterler aracılığıyla toplumun hiçe saydığı hayalet temsilleri ile bireyin toplumla ilişkisi anlatılmaktadır. ..

5.EŞKİYA : HEM ÇOK İZLENEN HEM ÇOK ÖZGÜN BİR FİLM

Eşkiya filmini inceleyecek olursak bir çok sinema yazarı tarafından Eşkiya'nın, ülkemizdeki seksenlerin sinemasından sonra Türkiye Sinemasında olumlu anlamda bir kırılma oluşturduğuna

⁶ Tül Akbal zaman mekan kitabı sayfa 295

katılabiliriz: ‘1980’lerde Türk Sineması ciddi bir açmaza girerek seyircisini giderek kaybetmiştir. Eşkiya, filmine kadar, Türk Sinemasındaki nitelikli filmlerin sayısı epey azalmış ve neredeyse hiç izleyicisi kalmamıştır. Eşkiya, Türk Sinemasının girdiği bu krizden çıkarak yeniden canlanmasında bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Scognamillo, 2010, s. 405-406), (Suner, 2005, s. 34).

Tül Akbal’ın zaman ve mekan kitabında iç konuşmalarla ilgili şunlar söylenir: ‘İç konuşma kendine özgü konuşma biçimidir. Sesi kısılmış konuşma değildir. Sadece kelimeleri kullanmaz, bütün ses ve grafik biçimleri, imgeleri, sembolleri ve şemaları ve fonetik parçaları kullanır. Bakhtin iç konuşmayı bir kelime akıntısı olarak kullanır. ‘Bazen tam bir cümleye bağlanırken çoğunlukla parçalı düşüncelerin, aşına ifadelerin, yaşamdan bir olgunun bir nesnenin genel izlenimlerinin bölünmeksizin birbirini takip ettiği çeşnili sözel dans olarak tanımlar’ (Voloshinov (Bakhtin), 1983: 104)⁷

Eşkiya filminde bu iç konuşma bize otuz beş yıl sonra hapisten çıkan Eşkiya’nın iç sesinin yansıdığı karakteristik tavırlarından, kahramanın hayatının bize aktardıklarından ve oluşturduğu eşkiya imgeleminden yansıtılır. Eşkiya bir karakter olarak çok konuşmaz fakat onun bakışları ve iç dünyasının yarattığı bilgeliğin sesi konuşur. Bir mentör yani bir yol gösterici olarak davranan Baran eşkiyalığının artık İstanbul’da olmayacağını düşünür. Sessiz sakın bir hayatı tercih edecekken yolu Cumali ile karşılaşır artık hayata dair bilgeliğini ona aktarır. Arketipsel olarak mono-tip insanın kendini keşfetme hikayesi olarak nitelendirilirse artık Baran (Eşkiya) kendini yeniden keşfetmektedir. Keje ile 35 yıl sonra karşılaşır o ise gerçek anlamda içinden konuşmakta ve o olmadan zorla getirildiği ve yaşadığı evde sessiz bir mahpus hayatı yaşamaktadır.

‘Baran üzerinden anlatılan mentor arketipi ile mentorun bir işlevi daha görünür hale gelmiş ve Eşkiya filmi sayesinde, insanın özünden uzaklaşmasının getirdiği sonuçları tartışmaya açılmıştır. Alışlagelen ve bu nedenle sorgulanmayan şehir hayatının aslında çok ciddi açmazları olduğunun bir hapisane metaforu üzerinden anlatılması bu açıdan son derece anlamlıdır. Açıkça şehir onları boğmakta ve insan olmaktan çıkartmaktadır. Filmdeki mentor karakteri sık sık, şehir ile karşı karşıya kalmakta ve sanki mentorun kahramana, aslında bir düşman olan şehri alt etmesi için yardım etmesi gerekmektedir. Çünkü filmde şehir bir sembol olarak kullanılarak, insanın kendi doğasından ve aslından uzak olduğunda neyle karşı karşıya kaldığını göstermektedir (Tecimer, 2006, s. 149)⁸

Bir mentör yani yol gösterici olarak Baran ve başta Cumali ile olan ilişkisinde ve yanı sıra onun tanıştırdığı yan karakterler üzerindeki etkisi ve yaşanan olaylar ve sonuçları Campbell’in Kahramanın Yolculuğu kitabındaki gibi okunabilir. Bir kahraman olarak Eşkiya İstanbul’u bir mekan olarak düşmanların iyileri alt ettiği bir şehir olarak tanımlandığı söylenebilir ve insan öldürmek kötü bir eylem olsa bile kötülükleri ve kötülükleri cezalandırarak kentteki kötülüklerle karşı yıllar önce yaptığı eşkiyalıklarına şehirde devam ettirmiştir. Yani klasik tragedya anlayışındaki senaryo açısından kahraman yolculuğuna yeni mekanda aynı itki ile yani kahramanlık duygusu ile devam etmiştir.

Bu anlamda oluşturduğu melodramatik imgelem olarak Eşkiya, işlediği konular bağlamında genel anlatımının alt metni olan hiçlik(nihilizm) ve insanın varoluşuna dair sıkıntı duygusunun baskın olduğu Zeki Demirkubuz filmlerinin aksine oldukça kanlı canlı ve toplumsal gerçekliğin içinden yeşermiş bir karakterdir. ‘Varoluşçu felsefeci Sartre’a göre hiçlik, insan varlığının temelidir ve bir insani istek, beklenti gerçekleşmediğinde ortaya çıkar. Hiçlik genel bir varolmayış değildir, aksine bir şeyin ya da olması gereken bir şeyin varolmayışıdır.’ (Sartre’dan aktaran Kovacs, 2010: 97)⁹

Bu anlamda baktığımızda özellikle Yılmaz Güney filmlerinde gördüğümüz sosyal melodram özelliğine sahip olan Eşkiya , hiçlik kavramından bu anlamıyla sıyrılmış ve yaşadığı toplumun bireysel olarak etkilerini kendi kaderine taşıyan bir karakter üzerinden bireyin aslında toplumla ve kendisiyle açmazını dile getirmiştir.

⁷ Akbal Süalp, Z. Tül (2004). Zamanmekan , Kuram ve Sinema, s.63

⁸ Eşkiya Filmi Bağlamında Mentor Arketipinin Analizi

⁹ Yeşilçamdan Yeni Türk Sinemasına Melodramatik İmgelem, sayfa . 156

Özellikle karakteri gösteren çekimler aracılığıyla seyirciye doğrudan doğruya Eşkiya(Şener Şen) ve karakterinin iç dünyası aktarılır. Eşkiyanın olduğu tüm sahnelerde kullanılan kamera açıları sosyal anlamda tutunamamış hayatla tek bağı yaşadığı aşk olan karakterin oldukça yalın ve doğrudan bir şekilde seyirciye aktarılmasını sağlamıştır.

Yeni Türk sinemasın en iyi örneklerinden sayılan ve aynı zamanda en iyi gişe hasılatını yapan filmlerinden olan Eşkiya, minimal anlatım tekniği ve yönetmen Yavuz Turgul'un kullandığı etkili ve estetize görüntü dili ile bağımsız sinemanın da özelliklerini taşır. Böylece bağımsız özelliklere de sahip bir film olarak ciddi sayıda seyirciye ulaşan Eşkiya filmi, ticarileşmiş bir bağımsız anlatı örneği olarak farklı bir noktada durmaktadır.

Sonuç:

Bireyin toplumla ilişkisinin aktarıldığı filmler anlamında özellikle, 'Tabutta rövaşata' ve 'Eşkiya' filmleri, anlatı teknikleri ve dilleri ile çok fazla dikkat çekmiş ve Yeni Türk sinemasının en önemli örnekleri olarak sayılmışlardır.

Bu incelemelerin yanı sıra yazıda geçen filmlerde dikkat çekici noktalardan birisi de kadın kahramanların anlatı olarak senaryolarda çok fazla öne çıkmayıp, bu iki filmde yola çıkarsak karakterler iç dünyalarına dönük ve çok da baskın olmayan karakterlerdir. Toplumsal yapının bahsettiğimiz süreçteki özelliklerinden yola çıkarak 1990'larda çok güçlü kadın karakterlerin olduğu filmler çok göze çarpmamakta ve bu da eril bir devlet yönetim biçimi olan liberal politikaların sinemamıza yansması olarak değerlendirilebilir.

1990'lar yeni Türk sineması olarak adlandırılmakta ve bir çok anlamda içinde bulunduğu 2000'li yılların sinemasını da doğrudan ilgilendirmektedir. Bireyselleşmenin ön plana çıktığı bu yıllarda popüler film ürünleri çok olsa da sevindirici olan oldukça akılda kalıcı olan bağımsız ve toplumsallık anlamında da derdi olan filmlerin de rağbet görmesidir. Bireyselleşme ve yabancılaşmanın özellikle doksanlı yıllardan itibaren toplumumuza güzel bir etki gibi empoze edilse de toplumsallık anlamında çok yararlı olmadığı, kültür ürünlerine de bunun metalaşma olarak yansıdığı görülmektedir. Bu filmlerin yanı sıra bağımsız diyebileceğimiz yönetmenin kendi özgün stilini ortaya koyabildiği filmlerden seyirciler tarafından ilgi görmesi 1990'ların toplumsal aurasının etkisiyle kendisine sorular yöneltmekten uzaklaşan- Seksenlerin sansür mekanizmalarının da etkisi burada göz ardı edilmeyecek kadar büyük sayılabilir, seyircinin artık kendine bireysellik ve toplumsallık anlamında sorular sormaya başladığının da işaretidir. Bu noktada bir yanda Zeki Demirkubuz sineması gibi bireye bireyin kendi iç dünyası üzerinden sorular soran ve Sartre'ın hiçlik duygusunu bolca barındıran nihistik melodram anlayışına dair bir sinema varken bir de sosyal melodramatik özelliklere sahip (bunun ülkemizdeki en önemli örneklerini Yılmaz Güney sinemasında görebiliriz), bireyin toplumla ilişkisini, bireyin toplumla kopukluk üzerinden çatışmasını ele alan 'Tabutta Rövaşata', 'Eşkiya' gibi Yeni Türk sinemasının mihenk taşlarını oluşturan filmler de bulunmaktadır. Çalışmada klasik olarak üzerinde çok durulan bireyi bireysellik üzerinden inceleyen salt ' bireyin iç dünyasını merkeze alan sanat' sineması yerine ismi geçen filmler ile birey toplum ilişkisinin sinemamıza yansması incelenmiştir. Bireyin toplumla ilişkisi üzerinden toplumsallık yüzeyinde kendi karanlık dehlizlerini yaşayan karakterler ile bu film örnekleri, imgesellikleri ile gerçekçi bir noktada durmakta ve içinde bulundukları 1990'ların toplumsal yapılarını kent, yabancılaşma, yalnızlık, bireyin yalnızlığının üzerinde yarattığı acımasız etki üzerinden etkileyici bir dille anlatmaktadırlar.

Çalışmanın sonucu olarak sinematik mekan üretimi ve karakterler yönünden de düşünüldüğünde kentin kalabalık ama birbirine düşman yapısının birey üzerindeki etkisinin özellikle 'Tabutta Rövaşata' ve 'Eşkiya' filmlerinde oldukça etkili bir dille anlatıldığı ve bağımsız anlatı dilinin 1990'larda umut verici bir yükselişe geçtiği ve seyircinin sadece bir izleyen değil düşünen ve yorumlayan olması anlamında sinemanın bir unsuru haline geldiği ve sinemamızın bu ve bu minvaldeki ürünleri

ile bilince dair bir ilerleyişe neden olduğu söylenebilir. *‘Bu filmde insanımızı, kendi öz kişiliğimizi beyazperdeye aktarmaya çalıştık. Bizî anlatarak evrenselliğe ulaşım yolunu bulacağımızı sanıyoruz.* Şener Şen’in bu sözleri de bireyin toplumla ilişkisinin sanat yoluyla anlatılmasının evrenselliğe ulaşması anlamında çalışmanın söylediklerinin bir başka kanıtını oluşturmaktadır.

Kaynakça

Öztürk, R. (2017). Analysis of Mentor Archetype in the Context of Eşkiya Film, Eşkiya Filmi Bağlamında Mentor Arketipinin Analizi, yayınlanmış makale (Journal of Strategic Research in Social Science)

Akbulut, Hasan (2012).Melodramatik İmgelem , Yeşilçam’dan Yeni Türk Sinemasına, s.156

Akbal Süalp, Z. Tül (2004). Zamanmekan , Kuram ve Sinema, s. 63

Akbal Süalp, Z. Tül (2004). Zamanmekan , Kuram ve Sinema, s.295

Akbal Süalp, Z. Tül (2004). Zamanmekan , Kuram ve Sinema, s.238

Sivas Ala, (2007). Türk Sinemasında Bağımsızlık Anlayışı ve Temsilcileri, Doktora Tezi

Fimler:

Zaim Derviş(Yönetmen), Tabutta Röveşata (1996)

Turgul Yavuz (Yönetmen), Eşkiya (1996)

Altıoklar Mustafa (Yönetmen), Ağır Roman (1996)

Karaçelik Tolga (Yönetmen), Sarmaşık (2015)

Farklılıkların Yönetiminde Algı Farklılıkları

Fatmanur ÖZKAN¹

Esra Gökçen KAYGISIZ²

Giriş ve Çalışmanın Amacı

Her insan biriciktir. Dolayısıyla her birey birbirinden farklıdır. Bireysel farklılıklar; demografik özellikler, fiziksel özellikler ve kültür bakımından farklılıkları ifade etmektedir. Bireylerin, bireysel farklılıklara olan bakış açıları olumlu ya da olumsuz olarak çeşitlilik göstermektedir. Bu durum işgücü farklılığına sahip örgüt ortamında da söz konusu olmaktadır. Çalışanlar bireysel farklılıklardan dolayı saygı, hoşgörü, eşitlik kavramlarından uzaklaşarak ötekileştirme, ön yargı, ayrımcılık gibi davranışların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durum örgüt içerisinde huzursuzluk, çalışanlarda ise tatminsizlik ve memnuniyetsizlik yaratmaktadır. Aslında bireyler arasındaki bilgi, beceri, yetenek ve tecrübe farklılıkları örgütün daha hızlı ve etkin karar almasına, oluşan problemlerin çözülmesine katkı sağlamaktadır.

Buradan hareketle, ilköğretim ve ortaokullarda görev yapan yönetici ve öğretmenlerin farklılıkların yönetimi algılarını ölçmek için anket çalışması yapılmıştır. Elde edilen veriler istatistiksel analiz programı ile değerlendirilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Farklılık Kavramı ve Farklılıkların Yönetimi

Farklılık, en genel anlamıyla, insanların başka bir insandan farklı olduğunu söylemek için kullandıkları bir kavramı (Jackson, 1992; Aktaran: Mannix ve Neale, 33:2005) ya da bireyi diğer bireyden ayırmayı sağlayan özelliklerin tamamını ifade etmektedir (Kurtulmuş, 2014:15). Hubbard'a göre (2003) farklılık, "Örgütün amaçlarına ulaşmak için farklılıklar ve benzerlikler ile karakterize edilen kolektif bir karışım olarak" tanımlanmıştır. Begeç (2004) ise farklılık kavramını tanımlarken en sık kullanılan kavramlar ile; din, dil, ırk, ulusal kültür, etnik köken, cinsiyet, sosyal sınıf, fiziksel yetenek, zekâ yeteneği gibi bireysel ve demografik özellikler şeklinde ifade etmiştir. Dolayısıyla örgütler açısından farklılık, örgütün en değerli varlığı olan çalışanlarının, birbirlerinden farklılaşması olarak ifade edilebilir.

Görüldüğü gibi farklılık kavramının tek bir tanımı yoktur. Bu doğrultuda farklılık boyutları da çeşitlilik göstermiştir. Wharton okulundaki çalışma ekipleri farklılığı sosyal kategori ya da demografik farklılık, bilgi farklılığı ve değer farklılığı şeklinde üç grupta ele almıştır (Thomas ve Ely 2001:230). Farklılık kavramı, Hubbard tarafından birbirlerini tamamlayan ve birbiri ile örtüşen yönleri kapsamında ele alınarak dört kategoriye ayrılarak: işgücü farklılığı, davranışsal farklılık, yapısal farklılık, iş ve küresel farklılık şeklindedir (Hubbard, 2004:8). Salomon ve Schork (2003) farklılık kavramını görünen kısmı

¹¹. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, fatmanurozkan94@hotmail.com

²². Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi İşletme Bölümü, esgokk@hotmail.com

Bu çalışma "Farklılıkların Yönetimi ile Bilgi paylaşımı Arasındaki İlişki: Ünye'deki Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Yapılan Bir Araştırma" başlıklı tezden üretilmiştir.

(yaş, cinsiyet, ırk, fiziksel özellikler gibi) ve görünmeyen kısmı (din, eğitim, meslek, hobiler, iş deneyimi, kişilik türü gibi) olan bir buz dağına benzetmişlerdir. Adams' a göre farklılık kişilik, iç boyutlar (yaş, cinsiyet, ırk gibi), dış boyutlar (gelir düzeyi, eğitim seviyesi, coğrafi konum gibi) ve organizasyonel boyutlar (bölüm, kıdem, iş birimi, çalışma grubu gibi) olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır (Adams, 2018:143-144).

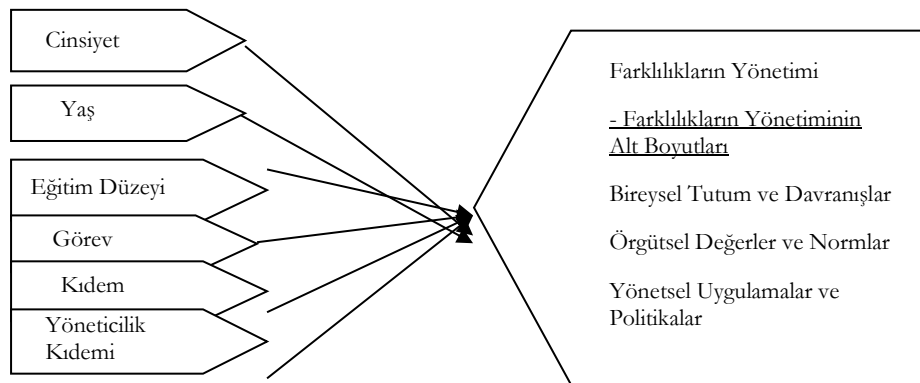
Farklılıkların yönetiminin başlangıcı bireyler arasındaki eşitsizlik, adil olmayan davranış ve tutumlar, ayrımcılık, dışlama, ötekileştirme gibi kavramlara dayandığı görülmektedir. Farklılıkların yönetiminin ortaya çıktığı ülke olan Amerika'da farklılıkları yönetme anlayışı özellikle siyahi insanlara, kadınlara, azınlıklara karşı geçmişte yaşanan haksızlıkların ve ayrımcılık kalıplarının giderilmesi için hükümet gerekliliklerinden ve ahlaki açıdan kaynaklanan iç meseleleri kapsamaktadır (Kirton ve Greene, 2016: 144).

Farklılıkların yönetimi kavramı ilk olarak ABD'de R. Roosevelt Thomas tarafından vurgulanmış olup farklılıkları etkin şekilde yöneten örgütlerin rekabet avantajı elde edeceğini ifade etmiştir (Stockdale ve Cao, 2004, 299; Aktaran: Sürgevil, 2010, 90).

Farklılıkların yönetimi kavramı da çeşitli araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazılarına yer verilmiştir. R.Roosevelt Thomas(1991) "Beyond Race and Gender (İrk ve Cinsiyetin Ötesinde) adlı kitabında farklılıkların yönetimini, bütün çalışanlar için geçerli olan bir çevre oluşturmak amacıyla sürdürülen kapsamlı bir yönetsel süreç" şeklinde tanımlamıştır (Sürgevil, 2010:90). Wrench (2007) Farklılıkların yönetimini dışlanan azınlıkların istihdama katılımını amaçlayan stratejik bir gelişme şeklinde tanımlarken, Kamaşak ve Yücelen (2007) örgütteki çalışanların birbirinden farklı özelliklerinin var olduğunu kabul eden ve farklılıklara değer veren yaklaşım olarak belirtmiştir. Visagie ve Linde (2010) ise farklılıkların yönetimini çalışanların bireysel farklılıklarından örgüt iş ve süreçlerinde etkin şekilde yararlanmak yani farklılıkların örgüt işlerinde kullanılması şeklinde ifade etmiştir. Farklılıkların yönetimi tanımlarından da görüldüğü gibi farklılıkların yönetimine dair algıların da birbirinden farklılık gösterdiği görülmektedir.

Tasarım ve Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı farklılıkların yönetimi algılarını belirlemek ve demografik değişkenler açısından farklılıkların yönetimi algılarının farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmektir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada test edilen hipotezler şunlardır:

- H₁: Cinsiyet ile farklılıkların yönetiminin alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H₂: Yaş grupları ile farklılıkların yönetiminin alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H₃: Eğitim düzeyi ile farklılıkların yönetiminin alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H₄: Meslek grupları ile farklılıkların yönetiminin alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H₅: Kıdem grupları ile farklılıkların yönetiminin alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H₆: Yöneticilik kıdem grupları ile farklılıkların yönetiminin alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Araştırmanın evrenini Ordu'nun Ünye ilçesindeki 2019 yılı haziran ayı Ünye İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü verilerine göre ilk ve orta dereceli 24 okulda görev yapan 967 yönetici ve öğretmen oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi seçildiği için elde edilen sonuçlardan genelleme yapılması mümkün olmamaktadır. Yüz yüze görüşme ile tamamlanan 300 anketin değerlendirilmesi sonucunda 286 kişiden olumlu ve araştırmada kullanılabilecek düzeyde veri dönüşü elde edilmiştir. Veri toplama aracının geri dönüş oranı %95,3 olarak tespit edilmiştir. Anket geri dönüş oranının %70-80'i geçmesi sağlıklı bir şekilde yorum yapmaya elverişli olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2005:144).

Araştırmada kısa sürede daha fazla kişiye ulaşabilmek için anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Katılımcılara yöneltilen anketin ilk bölümü bireylerin kişisel bilgilerinin elde edilmesini sağlayan 6 sorudan oluşmaktadır. İkinci bölümde ise araştırmaya katılan yönetici ve öğretmenlerin farklılıkların yönetimine ilişkin algılarını belirlemek için 28 maddeden oluşan Balay ve Sağlam (2004) tarafından geliştirilen "Farklılıkların Yönetimi Ölçeğinden" oluşmaktadır. Ölçeğin orijinalinde yapılan Cronbach Alfa değerleri bireysel tutum ve davranışlar boyutu için %77, örgütsel değerler ve normlar boyutu için %83, yönetsel uygulamalar ve politikalar boyutu için ise %95 olarak bulunmuştur (Balay ve Sağlam, 2004:44). Araştırmada beşli Likert tipi ölçek tekniği kullanılmıştır. Farklılıkların Yönetimi Ölçeği için kullanılan maddeler, "Hiç Katılmıyorum" (1), "Tamamen Katılıyorum" (5) şeklinde rakamlanarak katılımcıların görüşlerinin ifade edilmesi istenilmiştir.

Bu çalışma kapsamında ölçekler için elde edilen Cronbach alfa değerleri farklılıkların yönetimi ölçeği için; bireysel tutum ve davranışlar boyutu için 0,861, örgütsel değerler ve normlar boyutu için 0,939 yönetsel uygulamalar ve politikalar boyutu için 0,977 olarak belirlenmiştir. Güvenilirlik analizlerine göre Cronbach alfa değerlerinin >.80 olması ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu ifade etmektedir (RTÜK, 2012:3). Ölçeğin geçerliliğini test etmek için KMO değerinin 0,971 olarak bulunması, değişkenlerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Verilerin parametrik ya da parametrik olmayan olmak üzere hangi teste tabi tutulacağını belirlemek için normallik testi analizi yapılmıştır. Değerler -1 ile 0 aralığında bulunmuştur. Normallik testi analizinde, basıklık ve çarpıklık katsayılarının ± 2 'yi geçmemesi değişkenlerin normal dağıldığını ifade etmektedir (Field, 2009:45). Buradan hareketle, oluşturulan hipotezlerin analizi parametrik testlerden T-testi ve ANOVA analizi ile yapılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Çalışmada genel tarama modeli gerçekleştirilmiştir. Farklılıkların yönetimi ölçeğini yorumlayabilmek için tanımlayıcı istatistik analizlerinden, tanımlayıcı analiz uygulanmıştır. Analiz ile ankete katılan yönetici ve öğretmenlerin her madde için seçtikleri ifadenin ortalaması ve standart sapması belirlenmektedir. Elde edilen sonuçlar ölçek maddelerinin değerlendirilmesinde yardımcı olmaktadır.

Tablo 1:Farklılıkların Yönetimi Ölçeği Tanımlayıcı Analizler Bulguları

Farklılıkların Yönetimi Ölçeği- Bireysel Tutum ve Davranışlar Boyutu	Ort.	Std. Sap.
Çalışanlar, bireysel sorunlarını çözerken meslektaşlarının farklı deneyimlerinden yararlanırlar.	3,91	,878
Çalışanların bilgi ve becerilerini geliştirme çabaları desteklenir.	3,86	,887
Çalışanlar arasındaki farklı düşünme eğilimleri hoş karşılanır.	3,77	,949
Çalışanlar arasındaki davranış farklılıkları doğal kabul edilir.	3,76	,923
Genel Bireysel Tutum ve Davranışlar Boyutu	3,82	,764
Farklılıkların Yönetimi Ölçeği-Örgütsel Değerler ve Normlar Boyutu	Ort.	Std. Sap.
Meslektaşları arasındaki farklı yaşam biçimlerine saygı duyarlar.	4,01	,879
Meslektaşları arasında din ve vicdan özgürlüğü kapsamında kanaatlerini rahatlıkla ifade ederler.	3,94	1,007
Kendilerinden farklı kişilik özelliklerine sahip olanlarla iletişim kurabilirler.	3,82	,894
Meslektaşlarının duyarlılık gösterdiği konular hakkında dikkatli konuşurlar.	3,78	,844
Meslektaşlarını anlamada empatik davranışlar sergilerler	3,70	,926
Kişisel anlayışlarını ileriye götürecek görüş alışverişlerine daima açıktırlar.	3,68	,887
Bir konu hakkında ikna olduklarında kendi davranışlarını olumlu yönde değiştirme eğilimi gösterirler.	3,59	,881
Önyargılardan çok, bilimsel kanıtları esas alırlar.	3,56	,919
Genel Örgütsel Değerler ve Normlar Boyutu	3,75	,759
Farklılıkların Yönetimi Ölçeği-Yönetimsel Uygulamalar ve Politikalar Boyutu	Ort.	Std. Sap.
Yöneticiler, çalışanlar arasında cinsiyet ayrımı yapılmamasına özen gösterirler.	4,10	,939
Yöneticiler, çalışanların, eğitim-öğretime ilişkin işlerde değişiklik yaratma isteklerine olumlu bakarlar.	3,83	,909
Yöneticiler, okulu ilgilendiren çeşitli sorunlara ilişkin önemli kararlarda çalışanların farklı çözüm önerilerini dikkate alırlar	3,82	,948

Yöneticiler, çalışanların, okulun hizmet ve olanaklarından eşit oranda yararlanmalarını sağlarlar.	3,81	,972
Yöneticiler, çalışanları değerlendirirken onların, siyasi görüşlerinden çok, gösterdikleri yararlılık ve başarı durumuna bakarlar.	3,80	1,088
Yöneticiler, çalışanlara bilgi ve becerilerini sergileyebilecekleri bir ortam yaratmaya çalışırlar.	3,80	,951
Yöneticiler, farklı kültürel değerler arasında yaşanan çatışmaları çözmeye kararlılığı içindedirler.	3,80	,972
Yöneticiler, farklı kişisel özelliklere sahip çalışanlara yönelik tutum ve davranışlarında sorumluluk duygusuyla hareket eder.	3,80	,964
Yöneticiler, çalışanlar arasında statü farklılıkları nedeniyle ayrımcılık yapmazlar.	3,76	1,051
Yöneticiler, kişisel farklılıklardan kaynaklanan çatışmaları çözmede etkin çaba gösterirler.	3,75	,987
Yöneticiler, çalışanların bireysel farklılıklarını bir zenginlik olarak algırlar.	3,74	,974
Yöneticiler, siyasi görüş veya eğilimleri nedeniyle hiç kimseye ayrıcalık göstermezler.	3,74	1,138
Yöneticiler, önceden belirlenen ödül ve ceza sisteminin ekonomik düzeylerine bakılmaksızın bütün çalışanlara eşit biçimde uygulanması konusunda duyarlılık gösterirler.	3,73	1,026
Yöneticiler, herhangi bir konuda çalışanların farklı yaklaşım sergilemelerine olumlu yaklaşır.	3,72	,994
Yöneticiler, eğitim-öğretime ilişkin görevlendirmelerde bütün çalışanlara adil davranırlar.	3,71	1,058
Yöneticiler, eğitim ve yönetim etkinliklerini, çalışanların farklı beklentilerini karşılayacak biçimde yürütmeye çalışır.	3,66	,942
Genel Yönetimsel Uygulamalar ve Politikalar Boyutu	3,78	,857

Tablo incelendiğinde bireysel tutum ve davranışlar boyutu bulgularından elde edilen sonuçlara göre; araştırmaya katılan bireylerin okullarda farklılıklara karşı saygılı ve hoşgörülü oldukları, birbirlerinin düşüncelerine değer verdikleri, birbirlerine karşı güven duygusunu oluşturdıkları ve yöneticilerin öğretmenlerin öğrenme ve becerilerini destekledikleri söylenebilir.

Örgütsel değerler ve normlar boyutu bulgularından elde edilen sonuçlara göre; okuldaki yönetici ve öğretmenler birbirlerinin dini inanışlarına, yaşam biçimlerine karşı saygı duydukları, birbirlerinin görüş ve düşüncelerini önemsedikleri, önyargı ile okulda ayrımcılık gerçekleştirmedikleri söylenebilir.

Yönetimsel uygulamalar ve politikalar boyutu bulgularından elde edilen sonuçlara göre; ilköğretim okullarındaki yöneticiler ve öğretmenler farklılıkların değerini bilir ve farklılıkları eğitim açısından en iyi şekilde uygulanması için çalışanlarının fikirlerini önemser. Öğretmenler ve yöneticiler arasındaki

cinsiyet ayrımcılığına izin verilmediği, okullardaki yönetici ve öğretmenler arasında eşit ve adil davranışlar gerçekleştirildiği söylenebilir.

Bu araştırmada demografik değişkenler açısından farklılıkların yönetimi algılarının farklılaşıp farklılaşmadığını analiz etmek için, iki gruptan oluşan değişkenlere “Bağımsız t-Testi”, ikiden fazla gruptan oluşan değişkenler için ise “Tek Yönlü ANOVA Testi” uygulanmıştır.

Tablo 2:Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılıkların Yönetimi Ölçeği t- Testi Sonuçları

Farklılıkların Yönetimi	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	Sd	t	p
Bireysel Tutum ve Davranışlar	Kadın	155	3,65	0,77	284	-	0,000*
	Erkek	131	4,02	0,70			
Örgütsel Değerler ve Normlar	Kadın	155	3,62	0,77	284	-	0,002*
	Erkek	131	3,91	0,71			
Yönetimsel Uygulamalar ve Politikalar	Kadın	155	3,68	0,84	284	-	0,029*
	Erkek	131	3,90	0,85			
Genel Farklılıkların Yönetimi Ölçeği	Kadın	155	3,66	0,76	284	-	0,004*
	Erkek	131	3,92	0,74			

*p<0,05

Bu durumda bireysel tutum ve davranışlar, örgütsel değerler ve normlar, yönetimsel uygulamalar ve politikalar boyutları ile cinsiyet grupları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Ortalamalara göre ilköğretim ve ortaokulda görev yapan erkeklerin farklılıkların yönetimi algıları kadınların farklılıkların yönetimi algılarına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. H₁ hipotezi red edilmiştir.

Tablo 3: Yaş Grup Düzeylerine İlişkin Farklılıkların Yönetimi Ölçeği ANOVA Testi Sonuçları

Farklılıkların Yönetimi	Yaş Grupları	N	$\bar{X}$	SS	F	p
Bireysel Tutum ve Davranışlar	18-30	33	3,628	0,742	1,741	0,141
	31-40	102	3,750	0,714		
	41-50	95	3,860	0,836		
	51-60	48	4,031	0,721		
	61 ve üzeri	8	3,875	0,654		
Örgütsel Değerler ve Normlar	18-30	33	3,662	0,743	0,749	0,560
	31-40	102	3,720	0,733		
	41-50	95	3,743	0,812		
	51-60	48	3,906	0,739		
	61 ve üzeri	8	3,921	0,612		
Yönetimsel Uygulamalar ve Politikalar	18-30	33	3,600	0,823	1,402	0,233
	31-40	102	3,766	0,870		
	41-50	95	3,742	0,933		
	51-60	48	4,014	0,708		
	61 ve üzeri	8	3,960	0,494		
Genel Farklılıkların Yönetimi Ölçeği	18-30	33	3,622	0,725	1,370	0,245
	31-40	102	3,750	0,747		
	41-50	95	3,759	0,839		

51-60	48	3,985	0,678
61 ve üzeri	8	3,937	0,494

Tablo incelendiğinde elde edilen sonuçlar; bireysel tutum ve davranışlar, örgütsel değerler ve normlar, yönetsel uygulamalar ve politikalar ve genel farklılıkların yönetimi ölçeği için $p>0,05$ olarak hesaplanmış olup farklılıkların yönetiminin alt boyutları açısından çalışanların yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4: Eğitim Düzeylerine İlişkin Farklılıkların Yönetimi Ölçeği ANOVA Testi Sonuçları

Farklılıkların Yönetimi	Eğitim Düzeyleri	N	$\bar{X}$	SS	F	p
Bireysel Tutum ve Davranışlar	Önlisans	9	3,972	0,955	0,590	0,622
	Lisans tamamlama	23	4,000	0,657		
	Lisans	238	3,803	0,765		
	Lisansüstü	16	3,781	0,805		
Örgütsel Değerler ve Normlar	Önlisans	9	3,944	0,941	0,291	0,832
	Lisans tamamlama	23	3,771	0,743		
	Lisans	238	3,743	0,748		
	Lisansüstü	16	3,851	0,882		
Yönetsel Uygulamalar ve Politikalar	Önlisans	9	3,958	1,108	0,496	0,685
	Lisans tamamlama	23	3,962	0,675		
	Lisans	238	3,763	0,859		
	Lisansüstü	16	3,777	0,954		
Genel Farklılıkların Yönetimi Ölçeği	Önlisans	9	3,956	1,010	0,428	0,733
	Lisans tamamlama	23	3,913	0,668		
	Lisans	238	3,763	0,758		
	Lisansüstü	16	3,799	0,849		

Çalışanların eğitim düzeyleri ile farklılıkların yönetimi ölçeğinin farklılaşıp farklılaşmadığı açısından ele alındığında; Bireysel tutum ve davranışlar boyutu, örgütsel değerler ve normlar boyutu, yönetsel uygulamalar ve politikalar boyutu ve genel farklılıkların yönetimi ölçeği için $p>0,05$ olarak hesaplanmış olup farklılıkların yönetiminin alt boyutları açısından çalışanların eğitim düzeyi grupları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5: Görev Değişkenine Göre Farklılıkların Yönetimi Ölçeği t- Testi Sonuçları

Farklılıkların Yönetimi	Görevleri	N	$\bar{X}$	SS	Sd	t	p
Bireysel Tutum ve Davranışlar	Yönetici	16	4,50	0,48	284	3,726	0,000*
	Öğretmen	270	3,78	0,75			
Örgütsel Değerler ve Normlar	Yönetici	16	4,36	0,45	20,254	5,229	0,000*
	Öğretmen	270	3,72	0,75			
Yönetsel Uygulamalar ve Politikalar	Yönetici	16	4,82	0,26	37,913	13,139	0,000*
	Öğretmen	270	3,75	0,84			

Genel Farklılıkların Yönetimi Ölçeği	Yönetici	16	4,64	0,28	29,881	10,823	0,000*
	Öğretmen	270	3,73	0,75			

*P<0,05

Tablo incelendiğinde farklılıkların yönetimi alt boyutlarına ilişkin çalışanların görev grupları için t testi gerçekleştirilmiştir. t- testine göre bireysel tutum ve davranışlar boyutu, örgütsel değerler ve politikalar boyutu, yönetsel uygulamalar ve politikalar boyutu ve genel farklılık yönetimi ölçeği için $p < 0,05$ şeklinde çalışanların görev grupları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Ortalamalara göre ilköğretim ve ortaokulda görev yapan yöneticilerin farklılıkların yönetimi algıları öğretmenlerin farklılıkların yönetimi algılarına göre daha yüksek olduğu görülmüştür. H_4 hipotezi red edilmiştir.

Tablo 6: Mesleki Kıdem (Toplam Hizmet Süresi) Düzeylerine Göre Farklılıkların Yönetimi Ölçeğinin ANOVA Testi Sonuçları

Farklılıkların Yönetimi	Meslekteki Toplam Hizmet Süresi	N	$\bar{X}$	SS	F	p
Bireysel Tutum ve Davranışlar	5 yıl ve daha az	26	3,615	0,660	1,707	0,149
	6-10 yıl	34	3,713	0,875		
	11-15 yıl	55	3,704	0,697		
	16-20 yıl	49	3,862	0,661		
	21 yıl ve üzeri	122	3,936	0,808		
Örgütsel Değerler ve Normlar	5 yıl ve daha az	26	3,605	0,655	0,935	0,444
	6-10 yıl	34	3,753	0,830		
	11-15 yıl	55	3,652	0,786		
	16-20 yıl	49	3,744	0,669		
	21 yıl ve üzeri	122	3,845	0,780		
Yönetsel Uygulamalar ve Politikalar	5 yıl ve daha az	26	3,543	0,805	1,129	0,343
	6-10 yıl	34	3,704	0,869		
	11-15 yıl	55	3,753	0,931		
	16-20 yıl	49	3,743	0,798		
	21 yıl ve üzeri	122	3,893	0,851		
Genel Farklılıkların Yönetimi Ölçeği	5 yıl ve daha az	26	3,571	0,676	1,228	0,299
	6-10 yıl	34	3,719	0,808		
	11-15 yıl	55	3,717	0,791		
	16-20 yıl	49	3,760	0,680		
	21 yıl ve üzeri	122	3,885	0,782		

Çalışanların mesleki kıdem düzeyleri ile farklılıkların yönetimi ölçeğinin alt boyutları açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Anova testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, bireysel tutum ve davranışlar boyutu, örgütsel değerler ve normlar boyutu, yönetsel uygulamalar ve politikalar boyutu ve genel farklılıkların yönetimi ölçeği için $p > 0,05$ olarak bulunmuştur. Bu bağlamda

farklılıkların yönetiminin alt boyutları açısından çalışanların mesleki kıdem grupları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. H_5 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7: Yöneticilik Kıdem Grupları ile Farklılıkların Yönetimi Ölçeğine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Farklılıkların Yönetimi	Yöneticilik Kıdem Grupları	N	$\bar{X}$	SS	F	p
Bireysel Tutum ve Davranışlar	5 yıl ve daha az	49	3,801	0,755	1,634	0,172
	6-10 yıl	24	4,025	0,683		
	11-15 yıl	6	3,958	0,659		
	16-20 yıl	7	3,928	1,143		
	21 yıl ve üzeri	11	4,181	0,716		
Örgütsel Değerler ve Normlar	5 yıl ve daha az	49	3,885	0,699	0,806	0,524
	6-10 yıl	24	4,031	0,729		
	11-15 yıl	6	4,104	0,555		
	16-20 yıl	7	3,589	1,193		
	21 yıl ve üzeri	11	4,136	0,729		
Yönetimsel Uygulamalar ve Politikalar	5 yıl ve daha az	49	3,813	0,813	1,618	0,176
	6-10 yıl	24	4,177	0,752		
	11-15 yıl	6	1,010	0,816		
	16-20 yıl	7	4,214	1,108		
	21 yıl ve üzeri	11	4,352	0,577		
Genel Farklılıkların Yönetimi Ölçeği	5 yıl ve daha az	49	3,832	0,735	1,218	0,309
	6-10 yıl	24	4,145	0,676		
	11-15 yıl	6	4,029	0,693		
	16-20 yıl	7	3,994	1,106		
	21 yıl ve üzeri	11	4,266	0,607		

Yöneticilerin kıdem grupları ile farklılıkların yönetimi ölçeği alt boyutları açısından farklılaşmış farklılaşmadığı ANOVA testi uygulanarak tanımlanmıştır. Elde edilen sonuçlar, Bireysel tutum ve davranışlar alt boyutu, örgütsel değerler ve normlar alt boyutu, yönetimsel uygulamalar ve politikalar alt boyutu ve genel farklılıkların yönetimi ölçeği için $p > 0,05$ olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda farklılıkların yönetiminin alt boyutları açısından çalışanların yöneticilik kıdem grupları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. H_6 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç, Öneriler ve Kısıtlar

Bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları topluluk ortamlarında bireysel farklılıklar kaçınılmazdır. Okullarda görev yapmaya başlayan yönetici ve öğretmenler bir araya geldiklerinde birbirleri arasındaki farklılıkları görmezden gelemeyecektir. Bu doğrultuda bireysel farklılıklar kabul edilerek okulun etkin şekilde yönetilmesini sağlayacak duruma dönüştürülebilir.

Farklılıkların yönetiminin boyutları açısından çalışanların demografik özelliklerinden yaş, eğitim düzeyi, meslek ve yöneticilik kıdemi değişkenlerindeki farklılıklardan etkilenmediği sonucuna varılırken,

cinsiyet ve görev grubu değişkenlerindeki farklılıklardan ise etkilenmekte olduğu sonucuna varılmaktadır.

Sonuç olarak, erkek yönetici ve öğretmenler kadın öğretmenlere kıyasla din ve vicdan özgürlüğü, eşit ve adil davranma, meslektaşları arasındaki farklılıklara ve farklı yaşam biçimlerine, cinsiyete, fikir ve görüşe karşı saygı ve hoşgörü konularında daha pozitif algıya sahiptir. Bu sonuçlardan hareketle, okullarda farklılıkların yönetiminin gerçekleştirilmesi yönetici ve öğretmenlerin algıları açısından pozitif bir şekilde karşılanacağı söylenebilir.

Aynı farklılıkların yönetimi ölçeğinin kullanıldığı diğer araştırmalardaki yönetici ve öğretmenlerin farklılıkların yönetimi algılarının demografik değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığına dair bulgularına yer verilmiştir. Memduhoğlu'nun (2007) örneklemini 21 ilin oluşturduğu tez çalışmasında farklılıkların yönetiminin alt boyutları ile görevleri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Özkan ve Polat (2013) İstanbul ilindeki ilköğretim okullarında yaptığı çalışmada farklılıkların yönetiminin alt boyutları ile demografik değişkenleri ilişkilendirdiğinde bireysel tutum ve davranışlar boyutu ile yaş değişkeni arasında, örgütsel değerler ve normlar boyutu ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı farklılık olduğunu tespit etmiştir. Yönetimsel uygulamalar ve politikalar alt boyutunda değişkenlere dair herhangi bir farklılık tespit edilememiştir. Aslan'ın (2015) Batman ili ilkokullarında görev yapan yönetici ve öğretmenlerin farklılıkların yönetimi algılarını ortaya koyduğu tez çalışmasındaki bulguları; cinsiyet ve kıdem değişkenlerinde farklılıkların yönetimi alt boyutlarında farklılık bulunmazken, yaş ve görev değişkeninde yönetimsel uygulamalar ve politikalar alt boyutunda anlamlı farklılık bulunmuştur. Çelik'in (2019) Muş ilindeki ilkokul, ortaokul ve lisede görev yapan öğretmenlerin farklılıkların yönetimi algılarını ortaya koyduğu tez çalışmasında ise bireysel tutum ve davranışlar alt boyutunda cinsiyet, yönetimsel uygulamalar ve politikalar alt boyutunda yaş değişkenleri açısından farklılıklardan etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle, farklılıkların yönetimi algılarının illere ve yıllara göre değişiklik gösterdiği söylenebilir.

Farklılıkların yönetimi kavramı ile gelecekte çalışma yapmak isteyen araştırmacılara daha geniş evren ve örneklem ile farklı sektörlerde hizmet veren işletmelerle çalışılması, sektörler arası karşılaştırma olanağı sunarak konuya farklı boyutlar kazandırılabilir. Evrenin Ünye olarak belirlenmesi okulların yaz tatili zamanına az bir süre kalması dolayısıyla oluşan zaman ve maliyet kısıtından kaynaklanmaktadır. Gerçekleştirilen araştırmada veri toplama aracı olarak sadece anket formunun kullanılması da diğer bir sınırlılıktır.

Kaynakça

- Adams, B. B. (2018). *Women Minorities & Other Extraordinary People*, Greenleaf Book Group Press, Texas.
- Aslan, B. (2015). *Yönetici ve Öğretmenlerin Farklılıkların Yönetimine İlişkin Algılarının İncelenmesi (Batman İl Örneği)*, Zirve Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Balay, R. Ve Sağlam, M. (2004). “Eğitimde Farklılıkların Yönetimi Ölçeğinin Uygulanabilirliği”, Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(8), 32-46.
- Begeç, S. (2004). *Farklılıkların Yönetimi ve Genel Kurmay Başkanlığı Barış İçin Ortaklık Merkezinde Yapılan Bir Araştırma*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). “Anket Geliştirme”, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, C3(2), 133-151.
- Çelik, A. (2019). *Örgütsel Yabancılaşmanın Yordayıcısı Olarak Farklılıkların Yönetimi*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Marmara Üniversitesi Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ortak Yüksek Lisans Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ely, J. R. ve Thomas, A. D. (2001). “Cultural Diversity at Work: The Effects of Diversity Perspectives on Work Group Processes and Outcomes”, *Administrative Science Quarterly*.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*, SAGE Publications, London.
- Hubbard, E. E. (2004). *The Manager’s Pocket Guide to Diversity Management*, HRD Press.
- Kamaşak, R. ve Yücelen, M. (2007). *Farklılıkların Etkin Yönetimi: Farklılık Algısı ve Ampirik Bir Çalışma*(Ed.) B. Dereli İşgücündeki Farklılıkların Yönetimi içinde (s.31-57), Beta Yayıncılık.
- Kirton, G.- Greene, A. M. (2016). *The Dynamics of Managing Diversity A Critical Approach*, 4. Baskı, Routledge Taylor & Francis Group, London.
- Kurtulmuş, M. (2014). *Farklılıkların Yönetiminin Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıklarına ve Vatandaşlık Davranışlarına Etkisi*, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır.
- Mannix, E.- Neale, A. M. (2005). “What Differences Make a Difference ? The Promise and Reality of Diverse Teams in Organizations”, *Psychological Science in the Public Interest*, Cilt 6 (2), 31-55.
- Memduhoğlu, H. B. (2007). *Yönetici ve Öğretmen Görüşlerine Göre Türkiye’de Kamu Liselerinde Farklılıkların Yönetimi*. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Özan B. M.- Polat M. (2013). “İlköğretim Öğretmenlerinin Farklılıkların Yönetimine Yönelik Algıları (Muş İli Örneği)” e- International Journal of Educational Research, 4(4), 55-77.
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (2012). “Medya Okuryazarlığı Dersi”, Kamuoyu, Yayın Araştırmaları ve Ölçme Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Salamon, F. M. ve Schork, M. J. (2003). “Turn Diversity to Your Advantage” *Research- Technology Management*, 46(4), 37-44.

- Visagie, J. C.- Linde, H. (2010). “ Evolving Role and Nature of Workplace Leaders and Diversity: A Theoretical And Empirical Approach”, *Managing Global Transitions*, 8(4), 381-403.
- Wrech, J. (2007). *Diversity Management and Discrimination*, Ashgate Publishing.

Yapabilirlikten Yoksunluk Yaklaşımı Bağlamında Engelli Yoksulluğu¹

Ayşe Şeyma Turgut²

Giriş

Çok bileşenli ve tanımlanması oldukça zor olan yoksulluk kavramı ve olgusu küresel dünyanın ve insanlığın karşı karşıya kaldığı en zor sorunlardan biri olma niteliğini taşımaktadır. Yoksulluğun birçok insanı bedensel, ruhsal, ekonomik ve toplumsal açıdan etkilediği bilinmektedir. Sağlıksız konutlarda kalmak, barınacak yer bulamamak, sağlık hizmetlerine ulaşamamak yoksulluğun bedensel anlamdaki etkileridir. Özsaygının ve özgüvenin azalması, umutsuzluk, yoksulluğa ilişkin kaderci düşünce yapısı geliştirme, çeşitli psikolojik ve psikiyatrik rahatsızlıklar yoksulluğun psikolojik sonuçlarındandır. Yaşamını sürdürebilecek yeterli gelire sahip olmamak, işsizlik, düşük ücret ile çalışmak ise yoksulluğun ekonomik bileşenleri arasındadır. Toplumsal açıdan yoksulluğun etkisine bakıldığında ise aynı coğrafyada yaşayan insanlar arasındaki gelir dağılımı adaletsizliğinin zengin ile yoksul arasındaki refah uçurumunu derinleştirdiği, orta sınıfı yok ettiği, yoksulların toplumla bütünleşmesini engellediği, göçlere sebep olduğu bilinmektedir. Dezavantajlı gruplar üzerinde ise yoksulluğun etkisi daha da derinleşmektedir. Kadınlar, engelliler ve çocuklar yoksulluğu diğer bireylerden daha derin yaşamaktadır (Çamur Duyan, 2011). Bu çalışmada hemen hemen her toplumda dezavantajlı gruplar arasında yer alan engellilerin yoksulluğu ele alınmış ve yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı bağlamında değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda yoksulluk ve engelliliğe ilişkin genel bilgiler verilmiş, yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı en genel hatları ile açıklanmıştır. Son olarak ise istatistiksel veriler eşliğinde engelli yoksulluğu yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı doğrultusunda yorumlanmıştır.

Yoksulluk

Yoksulluk farklı kalkınmışlık düzeyindeki birçok ülkeyi benzer şekilde etkileyen, az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin ortak sorunudur. Yoksulluğun tanımlanması, her ülkede ve toplumda farklı şekillerde görülmesi, çeşitli ölçüm yöntemlerinin ve tanımlarının olması ve karmaşık doğası sebebiyle oldukça güçtür. Dolayısıyla yoksulluğun tanımı, neleri ve kimleri kapsadığı, ölçütlerinin neler olduğu konusunda bir fikir birliğine varılmış değildir. Tarihsel süreçte her ne kadar yoksulluk asgari gıda ihtiyacı ile tanımlanmaya çalışılsa da toplumların gelişmişlik düzeyinin artmasıyla sosyo-kültürel ihtiyaçlar doğrultusunda açıklanma eğilimi göstermiştir (Benli ve Yenihan, 2018, s.1-2). Yoksulluğun zaman içerisinde çeşitli şekillerde açıklanmaya çalışılması yoksulluğun çok boyutlu bir olgu olmasının sonucudur.

Yoksulluğun tanımı hem ekonomik parametreler ile hem de sosyal parametreler ile yapılabilmektedir. En geniş anlamıyla yoksulluk, çeşitli sosyal ve ekonomik riskler karşısında savunmasız ve güçsüz olma olarak tanımlanabilir (Purutçuoğlu ve Doğan, 2017, s.348). Bir başka ifade

¹ Bu çalışma 13-15 Kasım 2020 tarihlerinde düzenlenen 3.Uluslararası İnsan Çalışmaları Kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

² Ayşe Şeyma Turgut, Araştırma Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ayseyma1992@yandex.com.

ile yoksulluk bireyin hayati varlığını sürdürmesi için gerek duyduğu parasal kazançtan, yiyecek, içecek, giyim gibi zaruri ihtiyaçlardan mahrum olma durumudur (Sam, 2008, s.61). Yoksulluğu yalnızca temel ihtiyaçlara sahip olmamak şeklinde tanımlamak yoksulluk olgusunun kapsamını sınırlandıracak ve daraltacaktır. Sağlık ve eğitim olanaklarına ulaşamamak, düşük yaşam beklentisi, sosyal dışlanma, ayrımcılık, toplum tarafından kabul görmemek de yoksulluk olgusunun unsurlarındandır. Bu bağlamda yoksulluğun en genel haliyle hayati öneme sahip olan ve arzu edilen bir ihtiyacın karşılanamaması olarak tanımlanması mümkündür (Ak, Türk ve Ak Bingöl, 2018, s.15-39).

Yoksulluk olgusu mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk, insani yoksulluk başta olmak üzere birçok başlık altında açıklanmaya çalışılmaktadır. Mutlak yoksulluk sınıflandırmasına göre günlük 1,90 doların altında gelirle ve 2400 kalorinin altında gıda ile yaşayan herkes yoksul kabul edilmektedir (World Bank, 2016). Göreceli yoksulluk sınıflandırmasına göre ise; yaşadığı toplum içerisinde kendini diğer insanlara göre yoksul olarak tanımlayan herkes yoksuldur. Bir toplumdaki mutlak yoksulluğun gelirin yeniden dağıtılması, asgari ücretin artırılması ve ekonomik politikalar gibi yollar ile bitirilmesi mümkün iken göreceli yoksulluğun toplumun geneli ile bir kıyaslama içerdiğinden bitirilmesi mümkün olmamaktadır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ise yoksulluk olgusuna dair başka bir bakış açısı geliştirmiş ve insani yoksulluk kavramını oluşturmuştur. İnsani yoksulluk “insanın sağlık hizmetlerine, temiz su kaynaklarına, eğitim hizmetlerine ulaşabilirliği, uzun bir yaşam sürme hakkı ve sürdürülebilirlik kriterlerine dayalı olarak yeni fırsat ve seçenekleri kullanabilmek için gerekli altyapının varlığı ya da yokluğu” olarak tanımlamıştır (UNDP, 1997: 13-14). İnsani yoksulluk kavramı ile yoksulluk ekonomik parametrelerden ziyade insanın kendini gerçekleştirebilme ve ortalama bir yaşam sürebilme olanakları ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Yoksulluğun anlaşılmasında yoksulluğun nedenlerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Yoksulluğun nedenleri ilgili literatürde iki başlık altında incelenmektedir. Bunlardan ilki yoksulluğa bireysel düzeyde yaklaşmakta iken diğeri yoksulluğu yapısal açıdan ele almaktadır (Purutçuoğlu ve Doğan, 2017, s.348). Bireysel düzeyde yoksulluğun sebepleri sağlık sorunları, madde bağımlılığı, mesleki beceri eksikliği, düşük eğitim düzeyi, cinsiyet ayrımcılığı, kalabalık ailede yaşamak ve yaşlılık gibi unsurlar iken yapısal açıdan yoksulluğun sebepleri yüksek işsizlik oranı, neoliberal politikalar ve ekonomik krizler gibi unsurlardır. Ekonomik daralmalar yoksulluğun nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Vijayakumar (2013) yoksulluk ile ekonomik büyüme, bağımlılık oranı ve istihdam arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, ekonomik büyüme arttıkça istihdam olanaklarının ve ücretlerin arttığını, işsizlik oranının azaldığını ortaya koymuştur(s.67). Dolayısıyla ekonomik daralma yoksulluğun nedenleri arasında yer almaktadır.

Yoksulluğun nedenleri arasında incelenen bir unsur da iklim değişiklikleri ve küresel ısınmadır. Yoksul bireylerin iklim değişikliğinden çeşitli nedenlerle zarar görme olasılığı daha fazladır. Yoksulların iklim şoklarından, kuraklık, kasırga ve sel gibi streslerden kurtulmalarına yardımcı olacak daha az varlıkları vardır. Geçim kaynaklarının tarım, ormancılık, balıkçılık gibi iklime duyarlı sektörlerle veya iklimle ilgili istihdam kesintilerine karşı çok az koruma sağlayan düşük gelirli kayıt dışı veya saatlik işlere bağlı olması daha olasıdır. Yoksulların aşırı iklim koşullarına daha fazla maruz kalan alanlarda yaşama olasılığı daha yüksektir ve bu tür olaylara karşı sigortalanma olasılığı daha düşüktür (Leichenko ve Silva, 2014). İklim değişikliği, çeşitli kanallar aracılığıyla hanehalkı refahını etkileyebilmektedir. Örneğin, iklim değişikliğinin özellikle tropik bölgelerde tarımsal üretkenlik üzerinde olumsuz bir etkisi olabilir ve sağlık, su ve doğal kaynaklara erişim, evler ve altyapı üzerindeki etkileri sayesinde yoksul insanların geçim kaynaklarını etkileyebilmektedir (World Bank, 2011).

Yoksulluğun bireyler, aileler ve toplumlar üzerinde çeşitli etkileri vardır. Bu etkiler özellikle yoksulluk açısından risk altında olan tek ebeveynli aileler, çocuklar, engelliler, göçmenler, yaşlılar ve etnik azınlıklar için daha da derinleşmektedir. Yoksulluğun bireyler üzerindeki en önemli etkisi sağlık sorunlarıdır. Çocukluk çağında deneyimlenen yoksulluğun çocukların entelektüel, sosyal ve bilişsel gelişimini olumsuz etkilediği, aşırı yoksulluğun ve yeterli beslenememenin çocuk ölümlerine yol açabildiği bilinmektedir (Hatun, 2002, s.15-27). Dolayısıyla erken çocukluk döneminde deneyimlenen yoksulluk bilişsel ve fiziksel gelişim üzerinde olumsuz etkiler doğurduğu durumlarda engelliliğe de sebep olabilmektedir. Yoksulluğun bireysel sonuçlarından biri de intihardır. Dünya genelindeki ölümlerin sebeplerinin içinde intihar 15. sırada yer almaktadır. Her yıl 800 bin insan intihar ederek yaşamına son vermekte bu vakaların yüzde 75'i orta ve alt gelir düzeyindeki ülkelerde meydana gelmektedir. İntihar oranlarının en yüksek olduğu 10 ülkeden 8'i orta ve alt gelir düzeyindeki ülkelerdir (Iemmi ve diğ., 2016, s.3). İntihar oranlarının orta ve alt gelir düzeyindeki ülkelerde yoğunlaşması yoksulluğun intihar davranışlarına sebebiyet verebileceğini düşündürmektedir.

Yoksulluğun bireyler üzerinde olduğu gibi aileler üzerinde de çeşitli etkileri mevcuttur. Bunlar boşanma ve kadına yönelik şiddet olgusudur. Yoksulluk, gelirin az olması, güvencesiz ve kayıt dışı çalışma, erkeğin evin geçimini sağlayamamayı erkekliğin kaybı olarak algılaması erkeğin kadına yönelik ve aile içi şiddete başvurma olasılığını artırmaktadır (Aşkın ve Aşkın, 2018, s.21). Boşanma sebepleri ile ilgili yapılan TÜİK (2016a) araştırmasına göre kadınların belirttiği boşanma nedenleri arasında yüzde 61,5 ile eşin sorumsuz ve ilgisiz davranması, yüzde 42,6 ile eşin evin ekonomik olarak geçimini sağlayamaması gelmektedir. Bu verilere göre ekonomik geçimsizlik ve yoksulluğun boşanmanın önemli sebeplerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Yoksulluk toplum düzeyinde ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğine sebep olabilmektedir. Yoksul ailelerin kız çocuklarını okula göndermemesi, yoksulluk sebebiyle kız çocuklarının eğitim olanaklarına erişiminin kısıtlanması, yoksul ailelerde kız çocuklarının erken evlendirilmesi toplumsal cinsiyet eşitsizliğine sebep olmaktadır (İlhan Tunç, 2009).

Engellilik

5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'da (2005) özürlü kavramı doğumla veya sonradan gelen ve fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal yeteneklerin kısmen kaybedilmesi sonucu toplumsal yaşama uyum sağlayamayan ve gereksinimlerini karşılamada güçlük yaşayan kişi olarak tanımlanmıştır. Kanun'da her ne kadar özürlü kelimesi kullanılmış olsa da son yıllarda özürlü yerine, engelli kelimesinin bireyi aşağıladığı ve ayırtırdığı düşünüldüğü için engelli kavramı kullanılmaktadır. Özürlü kavramı bireyin ruhsal, bedensel, zihinsel, duygusal veya sosyal becerilerindeki bir noksanlığa vurgu yapmakta ve bu noksanlığın sebebi olarak bireyin kendisini işaret etmekte iken engelli kelimesi bireyin toplumla bütünleşmede, herhangi bir sebepten dolayı kendisinde bulunmayan becerileri kazanmada toplum ve devlet tarafından engellendiğini ifade etmektedir.

Dünya nüfusunun yüzde 15'ine yakın kısmını engelliliğin herhangi bir çeşidi teşkil etmektedir. Engellilerin sayısı nüfus artışına ve tıptaki gelişmelere bağlı olarak her geçen gün artmaktadır (WHO, 2011, s.262) Engellilik türleri bazı kaynaklarda engelin bulunduğu uzva göre, bazı kaynaklarda ise engellilik oranına veya derecesine göre ayrılmıştır. Ortopedik engel, görme engeli, işitme engeli, dil ve konuşma engeli, zihinsel engel ve kronik hastalıklar çeşitli engellilik türleridir. CP (Cerebral Palsy)

hastaları, felçliler, nanozomi (cücelik) ve jigantizm (devlik) ortopedik engel; retinitis pigmentosa, renk körlüğü ve glokoma (göz tansiyonu) bağlı görme kaybı hastalıkları görme engeli; mental reterdasyon, down sendromu zihinsel engel; diyabet, yüksek tansiyon, astım, migren ve kalp hastalıkları kronik hastalıklar sınıfına girmektedir.

Engelliler toplum içerisinde yetersiz yasal düzenlemeler, çevrenin engelliler için erişilebilir olmaması, engellileri eğitime ve istihdama katılımını kolaylaştırıcı teknolojik gelişmelerin olmaması, engellilere yönelik ayrımcı söylem, tutum ve algılar, engelliliğin ceza olarak görülmesi gibi birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunların belki de en önemlileri sosyal dışlanma, erişilebilirlik ve yoksulluktur.

Sosyal dışlanma ilk olarak 1970'li yıllarda Fransa'da zihinsel engelliler, madde bağımlıları ve yaşlılar gibi dezavantajlı grupları nitelemek için kullanılan bir kavramdır (Silver, 1994, s.532). Sosyal dışlanma kavramı dezavantajlı bireylerin, temel eğitim ve becerilerden yoksun olanların ve çeşitli sebeplerle ayrımcılığa uğrayanların toplum dışına itilmesi ve topluma katılımlarının engellenmesi anlamına da gelmektedir (Özgökçeler ve Bıçkı, 2010, s.218). Amartya Sen'e (2000) göre özgürlük kaybı, psikolojik rahatsızlıklar, hastalık ve ölüm oranları, yoksulluk, cinsiyet ve ırklar arasındaki eşitsizlikler, toplumsal değerlerin zayıflaması birer dışlanma ölçütüdür (s.19-22). Yapılan bazı çalışmalar engellilerin sosyal katılımlarının daha düşük olduğunu, ayrımcılığa ve damgalanmaya uğrama olasılıklarının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Chowdhury, 2006; Chouinard, 2013; Pinilla-Roncancio, 2015).

Erişilebilirlik kavramı ise her bireyin istediği her yere ve sunulan her hizmete bağımsız olarak ulaşabilmesini ifade etmektedir (Çiftçi ve Çağlayan Gümüş, 2017, s.3). Engelli bireylerin toplumla bütünleşebilmesi, sosyal ve siyasi haklarını kullanabilmesi, gündelik hayatını kimseye bağımlı olmadan sürdürebilmesi amacıyla erişilebilirliğin sağlanması gerekmektedir (Yılmaz, 2012, s.108). Tiyek, Eryiğit ve Baş (2016) engelli bireylerin erişebilirliği ile ilgili yaptıkları çalışmada, katılımcıların dışarıdaki hayata katılmak işve istihdam edilmek istediği, ulaşımın hayatlarının bir parçası olduğu, çevre şartlarının ve toplu taşıma araçlarıyla ilgili aksaklıkların erişimlerini engelleyen unsurlardan olduğunu ortaya koymuştur (s.56).

Engelli olmak yoksulluğun hem sebebi hem de sonucu olarak düşünülmelidir. Engellilik yoksulluğun sebebidir, çünkü engellilerin fiziksel yetersizliklerinden dolayı işini kaybettiği ya da istihdam edilmediği, onlara engelli olmayanlar ile eşit eğitim imkânları verilmediği için engellilik ile yoksulluğun ilişkilidir. Yoksulluk engelliliğin sebebidir, çünkü yoksulluğun koruyucu ve önleyici sağlık imkânlarına ulaşımı kısıtlayabileceği için yoksulluğun engelliliğe yol açabilmektedir. Kısaca yoksulluk ile engellilik çok yakın ilişki içerisinde olan kavramlardır (Vallas ve Fremstad, 2014). Yoksulluğun göstergelerinden olan tıbbi hizmetlere ulaşamama, yeterli beslenememe, parasızlık engelliliğe yol açabilmektedir. Bunun yanı sıra engellilik de iş kaybına, yüksek tutarlı tıbbi harcamalara, toplumdan dışlanmaya ve hizmetlere erişememeye neden olabileceğinden yoksulluğa yol açabilmektedir. Var olan yoksulluğun derinleşme riski engelli olmayan yoksullara kıyasla hem engelli hem de yoksul olanlarda daha yüksektir (Purutçuoğlu ve Doğan, 2017, s.349).

İşsizlik, yoksulluk ve engellilik kavramları birbirlerini doğuran zincirleme sosyal sorunlardır. Mood ve Jonsson (2016) yoksulluğun sonuçları ile ilgili yaptıkları çalışmada yoksulluğun sosyal ilişkileri zayıflattığını, sosyal ilişkilerin zayıflaması ile de yoksul bireylerin iş bulma olanaklarının azaldığını ortaya koymuştur (s.650-651). İşsizlik, rehabilitasyon hizmetlerine erişememe veya sınırlı erişim, yetersiz beslenme sonucu bilişsel işlevlerde azalma, güvenli olmayan çalışma ortamı sonucu sağlıkta bozulma gibi unsurlar engelliliğe sebebiyet verebilirken; iş kaybı, düşük verim, ayrımcılık veya erişilemezlik sebebiyle okullaşamama ya da okul terki, sağlık masrafları gibi unsurlar da yoksulluğa

sebebiyet verebilmektedir (Purutçuoğlu ve Doğan, 2017, s.349-350). Engellilerin girişimciliğine imkân tanınmaması ve girişimci engellerin desteklenmemesi engellileri yoksulluğa iten bir başka sebeptir. Girişimciliğin son yirmi yıldır engelli yoksulluğu ile mücadele stratejisi olarak kabul gördüğü bilinmektedir. Gelişmiş ülkelerde engellilerin serbest meslek yapma ve girişimcilikte bulunma oranı yüzde 11,8 iken Türkiye’de ve diğer gelişmekte olan ülkelerde bu oran oldukça düşüktür (Eliöz, Tekin, Çebi ve Akbuğa, 2017, s.571-572).

Engellilik bireyin yalnızca kendisini değil içinde yaşadığı haneyi de maddi ve manevi olarak etkilemekte ve haneden etkilenmektedir. Engelliler ile ilgili yapılan bazı araştırmalar (Karataş, 2007; Özbulut ve Sayar, 2009) engellilerin önemli bir çoğunluğunun yoksul ailelerde yetiştiğini ve yoksulluk içerisinde yaşadıklarını, aile içerisinde birden fazla engelli bulunma olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Purutçuoğlu ve Doğan (2017) engelliler ile ilgili yaptığı araştırmada araştırmaya katılan engellilerin yaklaşık yüzde 74’ünün ailelerinin dört ve üzeri bireyden oluştuğu, yüzde 96’sının asgari ücretin altında bir gelirle yaşamını sürdürdüğü, yüzde 77’sinin kendisine ait konutunun bulunmadığı, yüzde 35’inin toplum tarafından aşağılandığını düşündüğü, yarısından fazlasının yoksulluk ve işsizlik sorununu en büyük problemleri olarak gördüğü, engelli yakınlarının yarısından biraz fazlasının (yüzde 51) hanede engelli bir bireyin olmasının kendilerini yoksullaştırdığını düşündüğü bulunmuştur. Yine araştırmada üniversite mezunu olan engelli yakınlarının engelliliği bireysel sorun olarak algıladığı, eğitim seviyesi düşüğe engelliliğin daha çok sömürü olarak algılandığı sonucuna ulaşılmıştır (s.354-356). Bu iki farklı bulgudan anlaşılabileceği üzere yoksulluk engelliliğe, engellilik de yoksulluğa sebep olabilmektedir.

Yapabilirlikten Yoksunluk

Yapabilirlik kavramı iyilik halini tanımlamanın bir yolu olarak ilk kez 1980’lerde ekonomist Amartya Sen tarafından kullanılmış, bu kavram yıllar içinde değişim göstererek yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı ismini almıştır (Slabbert, 2018, s.867). Amartya Sen’in ortaya attığı bu yaklaşım daha sonra bir filozof olan Martha Nussbaum tarafından geliştirilmiştir. Yaklaşım bireyin refah halini, toplumsal düzeni, toplumdaki değişimi değerlendiren geniş bir çerçeve sunmaktadır. Kalkınma çalışmalarında, refah ekonomisinde, sosyal politikada ve politik felsefede kullanılan, insanların iyilik halini, eşitsizliği, yoksulluğu değerlendirebilen bir yaklaşımdır (Daojiu, 2014, s.2). Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı sıklıkla insanın sürdürebileceği iyi yaşama vurgu yapsa da yoksulluk, kaynak yokluğu ve sosyal destekten yoksunluk gibi konuları da ele almaktadır. Çünkü iyi bir hayat sürmenin önünde engel olabilen itibar, güvenlik ve güçlendirme gibi kavramlar insanların iyilik halini olumsuz etkilemektedir (Slabbert, 2018, s.867).

Amartya Sen yoksulluğu kapasite yokluğu ve insanların yapmaya veya olmaya önem verdiği ama gerçekleştirmediği şeylere sahip olması olarak kavramsallaştırmıştır (Onwuegbuchulam, 2018, s.291). Bu bağlamda yoksulluk sadece belli bir miktar gelirden yoksun olmak değil, aynı zamanda bireyin değerli ve önemli gördüğü herhangi bir şeyi gerçekleştirme özgürlüğünden de mahrum olması anlamına gelmektedir.

Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı insanları, insanların yaşam kalitesini, kendi hayatları hakkındaki düşünce ve hislerini, insanların özgürlüğünü ve faaliyetlerini politikanın merkezine yerleştirmektedir (Slabbert, 2018, s.868). Yaklaşım göre politikalar insanların neleri yapip yapamadıklarına, yaşam kalitelerine, engelleri hayatlarından kaldırmaya, değer verdiklerini yaşama

özgürlüklerine odaklanmalıdır (Daojiu, 2014, s.2). Amartya Sen özgürlüğün ve bireylerin kendi değerlerinin yaşam kalitesi üzerinde etkili olduğunu savunmuştur (Hart ve Brando, 2018, s.294). Özetle yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımında iyilik hali insanın değer verdiği yaşamı yaşama özgürlüğü anlamına gelmektedir (Kabaş, 2006, s.80). Sen (1999) yapabilirlikten yoksunluk kavramına bir örnekle açıklık getirmiştir. Buna göre; açlık çeken bir çocuk ile oruç tutan bir rahip aynı işleve sahiptir, ikisi de açtır. Fakat çocuk yiyecek bulamamaktayken rahip yiyeceği olmasına rağmen kendi iradesi ve isteği ile aç kalmaktadır.

Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı işlevler, yapabilirlik ve faaliyet olmak üzere üç temel kavramdan oluşmaktadır. İşlevler bireyin ne olduğu ve ne yaptığı ile ilgili olup, durumların olanak verdiği ya da engellediği çıktılar veya başarılar olarak tanımlanmaktadır. Bu durumlar dönüşüm faktörleri olarak da ifade edilmekte ve bireysel, sosyal ve çevresel özellikli olabilmektedir. Bu dönüşüm faktörleri bireylerin kapasitelerine olumlu veya olumsuz etki edebilmektedir (Broderick, 2018, s.30). İşlevler aynı zamanda bireyin olmaya ya da yapmaya değer atfettiği şeyleri ve iyi beslenme, sağlıklı olma gibi arzulan durumları ifade etmektedir (Slabbert, 2018, s.868-869). İşlevlerin bir diğer tanımı ise bireyin yapmaya veya olmaya değer verdiği şeydir. Örneğin toplum hayatına katılmak, değer görmek ve önlenebilir hastalıklardan kaçınmak, çalışmak, dinlenmek, okuryazar olmak işlevlere örnek verilebilir. Bireyin seçme özgürlüğü bulunduğu tüm bu işlevlerin toplamına ise yapabilirlik (kapasite) seti ismi verilmektedir. Olunabilen ve yapılabilen şeyler olarak da ifade edilen işlevler hayatı değerli kılan unsurları oluşturmaktadır (Daojiu, 2014, s.2; Kabaş, 2006, s.79).

Yapabilirlik (kapasite) kavramı, bireyin belirli işlevler içinden özgürce seçim yapabilmesi ve bireyin erişebileceği işlevlerin kombinasyonu anlamına gelmektedir. Yapabilirlik, bireyin kendisi için değerli olan başarıyı elde edebilmesini de ifade etmektedir. Faaliyet kavramı toplumun üyesi olarak bireyin rollerini, topluma, sosyal, politik ve ekonomik eylemlere dâhil olma becerisini ifade etmektedir. Amartya Sen faaliyet kavramını bireyin değer verdiği ve önemli bulduğu şeyleri yapma özgürlüğü olarak tanımlamış, bireyin seçim yapabilme özgürlüğünü vurgulamıştır (Slabbert, 2018, s. 869). Kapasite kavramından kasıt bireylerin mevcut fiziksel ve zihinsel becerileri değil, gerekli fırsatlar verildiğinde bireyleri yapmak ve olmak istediklerine ulaştıracak potansiyel becerileridir (Broderick, 2018, s.30).

İnsanın düzgün bir yaşam sürdürebilmesi için 10 işlevsel kapasite olduğu kabul edilmektedir. Bu işlevsel kapasitelerin insanların iyi bir toplum içinde iyi bir hayat sürebilmesini sağlayabileceği düşünülmektedir. İşlevsel kapasitelerin ilki yaşam kalitesidir. Hayatı dolu dolu yaşamak ve erken ölmek bu kapasitenin bir boyutudur. İkinci bir kapasite olarak beden sağlığı, yeterli bir barınağa ve yiyeceğe sahip olmayı ifade etmektedir. Üçüncü bir kapasite olarak bedensel bütünlük şiddete, aşağılanmaya ve istismara maruz kalmadan bir yerden başka bir yere güvenli bir şekilde ulaşabilmek anlamına gelmektedir. Dördüncü kapasite his, hayal gücü ve düşünce, uygun bir eğitim vasıtasıyla duyguları kullanabilmeyi, hayal kurup düşünebilmeyi, kendi his ve inançlarını ifade edebilmeyi anlatmaktadır. Beşinci kapasite duygular bir şeylere ve insanlara bağlanmayı, sevmeyi ve sevilmeyi, hüznlenmek, sinirlenmek, özlemek, minnet duymak gibi duyguları deneyimlemeyi ifade etmektedir. Altıncı kapasite pratik akıl neyin iyi olduğuna karar verebilmeyi ve hayatı planlamayı anlatmaktadır. Yedinci kapasite ilişki bireyin diğerleri ile birlikte yaşamasını, ilişki kurmasını, sosyal temasta bulunmasını mümkün kılar. Sekizinci kapasite diğerlerine karşı sorumlu yaşamak hayvanlara, bitkilere ve insanlara karşı sorumluluk bilincine sahip olmak anlamına gelmektedir. Dokuzuncu kapasite eğlence gülme, oynama, eğlenme özgürlüğünü ifade etmektedir. Son olarak onuncu kapasite çevre üzerinde kontrol politik çevre, sosyal çevre ve maddesel çevre üzerinde kontrol sahibi olmak anlamına gelmektedir (Slabbert, 2018, s. 869-870).

Engellilere Yönelik Bazı Araştırmalar

Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı çerçevesinde engelliliğin açıklanabilmesi için engellilerin ülkemizdeki ve dünyadaki durumuna ilişkin bazı araştırmalara yer verilmiştir. TÜİK (2016) İşgücü İstatistiklerine göre engellilerin yüzde 80,4'ünün istihdamda olmadığı, engellilerin istihdam edilmesinde kadınların dezavantajlı konumda olduğu, engelli kadın ve erkekler arasında işveren olarak çalışma durumunun çok nadir gerçekleştiği görülmektedir. Engelli kadınların yüzde 40,8'i ücretsiz aile işçisidir. Bu durumda hem kadın hem engelli olmanın işsizlik ve dolayısıyla yoksulluk açısından daha riskli olduğunu söylemek mümkündür. Aynı istatistiksel verilere göre; engelli kadınların yüzde 40,4'ünün okuma yazma bilmediği, yarısından biraz fazlasının (yüzde 50,8) hiçbir okul bitirmediği, ilkokul, ortaokul, lise ve yükseköğretim olanaklarından erkek engellilerin kadın engellilere oranla daha fazla yararlandığı görülmektedir. Yoksulluğun önlenmesi açısından eğitimde fırsat eşitliğinin ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması önemlidir. Eğitime erişimde yaşanan zorluklar bireyin iş hayatına atılmasını da zorlaştırmakta (Kızılgöl, 2012, s.188) dolayısıyla bu durum yoksulluğa zemin hazırlamaktadır. Engelli kadınlar eğitime konusunda erkek engellilere göre daha dezavantajlı bir konumda bulunmaktadır.

TÜİK (2010) Engellilerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'na göre; engellilerin yüzde 51,4'ü çalışamayacak durumda ağır engeli bulunduğu için, yüzde 29,2'si emekli-öğrenci-ev işleri ile meşgul ya da yaşlı olduğu için, yüzde 16,6'sı kendisine iş verilmeyeceğini düşündüğü için, yüzde 3,3'ü ailesi çalışmasına izin vermediği için çalışmamaktadır. Çalışamayacak durumdaki ağır engellilerin çoğunluğu zihinsel engelli, ruhsal ve duygusal engelli, kronik engelli ve çoklu engeli olan gruplardan oluşmaktadır. Engelli bireylerin yüzde 16,6'sını çalışma yaşamından sosyal dışlanma kaygılarının alıkoyduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra engellilerin yüzde 3,3'ü aileleri tarafından çalışmalarına izin verilmediğini belirtmiştir. Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımına göre insanın düzgün bir yaşam sürebilmesi için gerekli kapasitelerden biri olan ve self determinasyonu ifade eden pratik akıl ailelerinin engelliler adına karar vermesi ile devre dışı bırakılmıştır.

UNESCO (2017) tarafından yapılan bir araştırmaya göre engelli çocuklar, akranlarına göre eğitim olanaklarından daha az istifade edebilmektedir. ILO'ya (2015) göre dünya genelindeki engellilerin yüzde 80'i çalışma çağına olmakla birlikte engellilerin istihdama katılım oranları engelli olmayanlara göre daha düşüktür. İşgücü piyasasındaki ayrımcılık nedeniyle engelliler iş aramaktan vazgeçmişlerdir bu da potansiyel işgücünün kaybı anlamına gelmektedir. Avrupa Komisyonu tarafından yapılan bir araştırmaya göre engelli olmayanların işgücü pazarına katılım oranı yüzde 82 iken, engellilerde bu oran yüzde 60'tır. Engelli olmayanların erken yaşta eğitimi bırakma oranı yüzde 11 iken bu oran engellilerde yüzde 22'dir. Engelli olmayanlar arasında sosyal dışlanma ve yoksulluk riski oranı yüzde 21 iken bu oran engellilerde yüzde 30'dur. 20-64 yaş arasındaki engelli olmayan kadınların işsizlik oranı yüzde 10 iken bu oran engelli kadınlarda yüzde 19'dur.

TÜİK'in (2002) engellilere yönelik gerçekleştirmiş olduğu araştırmada, 15 yaş ve üzeri ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma, zihinsel engelli nüfusun yüzde 34,4'ü hiç evlenmemiş, yüzde 1,7'si boşanmış, yüzde 9,3'ü ise eşini kaybetmiştir. Bu veriler engellilerin romantik ilişkilerden uzak olduğu ve çoğunlukla ailelerine bağımlı yaşadıklarını düşündürmektedir. Eski adıyla Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile TÜİK'in (2010) yaptığı Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'na göre engellilerin yüzde 66,9'u kaldırımların, yaya yollarının ve yaya geçitlerinin; yüzde 66,3'ü oturdukları binanın; 59,5'i dükkân, market, mağaza ve lokantaların; yüzde 58,4'ü kamu binalarının; yüzde 55,4'ü postane ve banka

benzeri yerlerin engelli bireylerin kullanımına uygun olmadığını belirtmiştir. Köten ve Erdoğan (2014) tarafından 14-29 yaş arasındaki bedensel engelli gençlerin sosyal dışlanma olgusu ile internet kullanım alışkanlıkları arasındaki ilişkiyi konu alan araştırmasında; Türkiye’de bedensel engelli gençlerin toplumdan orta düzeyde dışlandığı, araştırmaya katılan her dört kişiden birinin sosyal ortamlara girebildiği, yaşanan çevredeki engellinin kullanımına elverişsiz olumsuz fiziki şartlar nedeniyle engellilerin eve bağlı kaldığı ve bu durumun internet kullanım süresini artırdığı bulunmuştur.

Zonguldak’ta yaşayan engellilerin yaşam kalitesinin incelendiği bir araştırmada yaşam kalitesi öz yönetim, duygusal iyilik hali, bedensel iyilik hali, eşyaların kullanımı ile ilgili iyilik hali, haklar, kişisel gelişim, sosyal hayata dahil olma ve kişiler arası ilişkiler olmak üzere sekiz alt başlık altında incelenmiştir. Öz yönetim alt başlığında; katılımcıların en az katıldığı maddeler yüzde 30 oranı ile “Kendi odasını istediği gibi düzenler” ve yüzde 32,3 oranı ile “Onun günlük hayatında yaptığı faaliyetlerde kendi tercihleri belirleyici (etkili) olur” maddeleri olmuştur. Duygusal iyilik hali başlığında; engellilerin yakınlarının engellinin duygusal iyilik halini gözetdiği fakat engellinin olumsuz davranışlarını azaltma konusunda beceri sahibi olmadığı bulunmuştur. Bedensel iyilik hali başlığında; genel olarak engellinin yakınları tarafından fiziksel sağlığına önem verildiği fakat beslenme alışkanlıklarının engellinin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesinde aksaklıklar olduğu bulunmuştur. Eşyaların kullanımı ile ilgili iyilik hali başlığında, çevrenin genellikle engellinin ihtiyaçlarına uygun düzenlendiği fakat engellinin ihtiyaç duyduğu teknolojik donanımların engellinin durumuna uyarlanmasında ve ihtiyaç duyduğu teknolojik desteğe erişim konusunda çeşitli zorluklar yaşandığı bulunmuştur. Haklar başlığında; genelde engellilerin haklarına saygılı davranıldığı, mahremiyetinin korunduğu, kişisel eşyalarına ve varlıklarına saygı gösterildiği bulunmuştur. Kişisel gelişim başlığında, kişisel gelişimin engellilerin diğer ihtiyaçlarına nazaran daha az karşılandığı görülmüştür. Sosyal hayata dahil olma başlığında, engellilerin en çok çevresindeki kişilerden destek almaksızın çeşitli etkinliklere katılma konusunda zorluk yaşadığı bulunmuştur. Kişiler arası ilişkiler başlığında, engellilerin çevredeki diğer engellilerle kaynaşabileceği ortamların pek sık oluşturulmadığı bulunmuştur (BAKKA, 2015).

Gazete haberlerindeki çocuğa yönelik şiddeti inceleyen bir araştırmada şiddet mağduru çocukların 8’inin (yüzde 3,1) zihinsel engelli olduğu görülmüştür (Çakmak, Çapar, Konca, Korku, 2017). Özellikle zihinsel engellilik bireyi şiddetin her türüne daha açık hale getirmektedir. Yapılan bir araştırma engellilerin şiddete uğrama ihtimallerinin oldukça yüksek olduğunu ve istismar olasılıklarının 2-5 kat daha fazla olduğunu ortaya koymuştur (Brownridge, 2006). 439’unun engelli olduğu 860 kadınla yapılan bir araştırmada engelli kadınların şiddet uğrama oranlarının daha yüksek ve daha uzun süreli olduğu, engelli kadınların partnerler tarafından cinsel şiddete uğradıkları bulunmuştur (Young, Nosek, Howland, Chanpong ve Rindala, 1997).

Sonuç

Engellilerin karşılaştıkları eğitimin, sağlığın ve çevre şartlarının erişilebilir kılınamaması, yoksulluk, istihdam edilme oranının düşüklüğü gibi sorunlar Amartya Sen’in yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı açısından incelendiğinde engellilerin işlevsel kabul edilen kapasiteler içinde yer alan yaşam kalitesinden yoksun olduğu düşünülmektedir. Bu savı destekler biçimde engellilerin yaşam kalitesi ile ilgili yapılan bir araştırma engellilerin sosyal hayata katılım düzeyinin düşük olduğunu ve bu durumun engellilerin yaşam kalitesini olumsuz etkilediğini bulmuştur (BAKKA, 2015, s.55).

Bir diğer işlevsel kapasite olan çevre üzerinde kontrol açısından engelliliğe bakıldığında, kamusal alanların ve ulaşım araçlarının çeşitli engellilik türlerine göre düzenlenmeye çalışılsa da yeterli olmadığı hatta birçok yanlışlığın yapıldığı görülmektedir. Görme engelliler için kaldırımlara döşenen kabartmalı sarı şeritler kimi zaman ağaçlarla kimi zaman ise diğer engellerle bölünmekte, yağmurda aşırı kaygan hale gelmekte, bedensel engelliler için yapılan engelli rampaları oldukça eğimli ve kullanışsız olarak inşa edilmekte, birçok ulaşım aracında ya rampa bulunmamakta ya da şoför tarafından rampanın kullanılması engellenmektedir. Burada engellilerin yapabilirlikten yoksunluğu açısından akla iki soru gelmektedir: Engelliler kendi adlarına alınan çevre düzenleme kararlarının hangi aşamasında yer almaktadır ya da yer almakta mıdır? Engellilerin kapasitelerinin genişletilebilmesi için engelliler için değil engelliler ile birlikte sosyal politikalar yapılmalıdır.

Yapabilirlikten yoksunluk yaklaşımı bireyin yapmak istediklerini ve yapmaya önem verdiklerini yapıp yapamadıklarına ve özgürlüklerine odaklanmaktadır. Engellilere çoğu zaman vereceği kararlar, çalışabileceği kadrolar, eş seçme ve evlenme konularında fikir sorulmamakta, toplum ve yasalar engelliler adına düşünerek engelliler adına en uygun kararı aldığını varsaymakta ve uygulamaktadır. Bu durumda engelli bireylerin kendi hayatları, gelecekleri, yapmak istedikleri ve karar verme mekanizmaları üzerinde otokontrolleri zayıflatılmaktadır.

Engellilerin çok boyutlu yoksulluklarının önlenmesi ve ortadan kaldırılabilmesi açısından engellilerle ilgili her konuda engelliler karar alma sürecine dâhil edilmeli ve bu yolla hayatları ve çevre üzerindeki kontrolleri artırılmalıdır. Engelli yoksulluğunun bireysel kapasite eksikliğinin tetiklediği fakat toplumun engelli bireyi istihdam, sağlık, eğitim, sosyal yaşam gibi çeşitli çevrelerden engellemesi ile derinleşen bir yoksulluk türü olduğu bilinmeli ve engellilerin bu çevrelere katılımı mümkün kılınmalıdır.

Kaynakça

5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2005), T. C. Resmi Gazete, 28918, 1 Temmuz 2005.

Ak, R., Türk, A. ve Ak Bingöl, B. (2018). Yoksulluğun Ölçülmesi. G. Cerev ve B. Yenihan (Ed.), *Yoksulluk: Farklı Boyutlarıyla* içinde (1-14). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.

Aşkın U. ve Aşkın, E. Ö. (2018). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Ve Yoksulluk İlişkisi: Aile İçi Şiddet Mağduru Kadınlar Üzerine Bir Araştırma. *Kapadokya Akademik Bakış*, 1(2), 16-37.

ASPB ve TÜİK (2010). Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması. 8 Kasım 2020, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/5602/ozurlulerin-sorun-ve-beklentileri-arastirmasi-2010.pdf>.

BAKKA, (2015). Zonguldak'ın Yaşanabilir Bir Kent Olması İçin Yaşam Kalitesi Ve Engelli Profili Araştırması. 10 Aralık 2018, <http://bakkakutuphane.org>.

Benli, A. ve Yenihan, B. (2018). Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi. G. Cerev ve B. Yenihan (Ed.), *Yoksulluk: Farklı Boyutlarıyla* içinde (1-14). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.

Broderick, A. (2018). Equality of What? The Capability Approach and the Right to Education for Persons with Disabilities. *Social Inclusion*, 6(1), 29–39.

Brownridge, D.A., (2006). Partner violence against women with disabilities: Prevalence, risk, and explanations. *Violence Against Women*, 12(9), 805-822.

Çakmak, C., Çapar, H., Konca, M., & Korku, C. (2017). Bir halk sağlığı sorunu olarak çocuklara yönelik şiddet: gazete haberleri üzerinden bir araştırma. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(13), 85-101.

Çamur Duyan, G. (2011). Kadın Yoksulluğu. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi.

Chouinard, V. (2013). Precarious lives in the Global South: On being disabled in Guyana. *Antipode*, 46(2), 340-358.

Chowdhury, J.& Foley, D.(2006). Economics of disability: An empirical study of disability and employment in the Bangladesh district of Chuadanga. *Disability Studies Quarterly*, 26(4).

Çiftçi, İ. ve Çağlayan Gümü, D. (2017). Erişilebilirlik İzleme Ve Denetleme Formları (1). Ankara: Başak Matbaacılık.

Daojiu, H. (2014) On Capability Approach, Poverty and Corruption. In SHS Web of Conferences, 6, 1013. EDP Sciences.

DPB (Devlet Personel Başkanlığı) (2018). Engelli Personel İstatistikleri. 4 Mayıs 2019, <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri>.

Eliöz, M., Tekin, A., Çebi, M., Akbuğa, E. (2017). Engelli Bireylerin Yoksulluk İle Mücadelesinde Girişimcilik Ve Girişimciliğin Önündeki Engeller. *Kesit Akademi Dergisi*, 3(10), 570-585.

European Commision (2017). Progress Report on the implementation of the European Disability Strategy (2010-2020). 8 Kasım 2020, <https://ec.europa.eu/>.

Hart, C. S., & Brando, N. (2018). A Capability Approach to Children's Well-Being, Agency and Participatory Rights in Education. *European Journal of Education*, 53(3), 293–309.

Hatun, Ş. (2002). Çocuk Hakları Sözleşmesinin 13. Yılında Yoksulluk ve Çocuklar Üzerine Etkileri. Türk Tabipler Birliği Merkez Konseyi, Ankara.

Iemmi, V., Bantjes, J., Coast, E., Channer, K., Leone, T., McDaid, D., Palfreyman, A., Stephens, B. & Lund, C. (2016) Suicide and poverty in lowincome and middle-income countries: a systematic review. *The Lancet Psychiatry*, 3 (8), 774-783.

İlhan Tunç, A. (2009). Kız Çocuklarının Okula Gitmeme Nedenleri Van İli Örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 237-269.

ILO (2015). Disability Inclusion Strategy and Action Plan 2014–17. ILO Publications: Switzerland.

Kabaş, T. (2006). A. Sen'in Kapasite Yaklaşımına Göre Türkiye'de Yoksulluğun Boyutları. *Ekonomik Yaklaşım*, 17(77), 60–61.

Karataş, K. (2007), "Engellilerin toplumla bütünleşme sorunları: bir sosyal politika yaklaşımı" 12 Kasım 2018, <http://tsd.org.tr/content/view/1526/2047/>.

Kızılgöl, Ö . (2012). Türkiye'de Eğitimde Cinsiyet Eşitsizliğinin Yoksulluk Üzerindeki Etkisi. Yönetim ve Ekonomi: *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 19 (1) , 179-191.

Köten, E. ve Erdoğan, B. (2014). Engelli Gençler, Sosyal Dışlanma ve İnternet. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Leichenko, R. & Silva, J.A. (2014). Climate change and poverty: vulnerability, impacts, and alleviation strategies. *WIREs Clim Change*, 5(4), 539-556.

Mood, C.& Jonsson, J.O. (2016). The Social Consequences of Poverty: An Empirical Test on Longitudinal Data. *Social Indicators Research*, 127, 633–652.

Onwuegbuchulam, S. P. C. (2018). A Capability Approach assessment of poverty in the sociopolitical history of South Africa/KwaZulu-Natal. *Journal of Poverty*, 22(4), 287-309.

Özbulut, M. ve Özgür Sayar, Ö. (2009). Bir Sosyal Dışlanma Fotoğrafı Engelli Bireylerin Toplumla Bütünleştirilmesine Yönelik Tespit, Bilgilendirme ve Veri Tabanı Oluşturma Çalışması (ÖZVERİ-Malatya) Projesi Araştırma Sonuçları. *Aile ve Toplum*, 5(17), 59-76.

Özgökçeler, S. ve Bıçkı, D. (2010). Özürlülerin Sosyal Dışlanma Boyutları: Bursa Ve Çanakkale Örneklerinden Yansıyanlar. M. Gülmez (Ed.), Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu bildiriler kitabı içinde (s. 217-243). Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Pinilla-Roncancio, M. (2015). Disability and poverty: two related conditions.A review of the literature. *Revista de la Facultad de Medicina*, 63(1), 113-123.

Purutçuoğlu, E. Ve Doğan, İ. (2017). Engelli Yakınlarının Engelli Yoksulluğuna İlişkin Düşünceleri Ve İnançları: Ankara Keçiören Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(49), 348-361.

Robinson, H. & Robinson, N.(1965). The Mentally Retarded Child. MacGraw Hill Press.

Sam, N. (2008). Yoksulluğa Bir Yaklaşım: Kapasite Yaklaşımı. *Uludağ Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(17) 59-70.

Sen, A. (1999). Development as freedom. 25 Ekim 2018, <http://booksee.org/book/1139849>.

Sen, A. (2000); ‘Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny’, Office of Enviroment and Social Development Asian Development Bank, *Social Development Papers*, 1, 19–22.

Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: three paradigms. *International Labour Review*, 133(5–7), 531–578.

Slabbert, I. (2018). Applying the capability approach in social work education, *Social Work Education*, 37(7), 867-881.

Tiyek, R., Eryiğit, B.H., Baş, E. (2016). Engellilerin Erişilebilirlik Sorunu Ve Tse Standartları Çerçevesinde Bir Araştırma, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, 225-261.

TÜİK (2002). Türkiye Özürlüler Araştırması, 8 Kasım 2020, <http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014899.pdf>.

TÜİK (2016a). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 1 Mayıs 2020, <http://www.tuik.gov.tr/HbPrint.do?id=24642>.

TÜİK (2016b). İşgücü İstatistikleri, 5 Kasım 2018, <http://www.tuik.gov.tr>.

UNDP (1997). Human Development Report 1997. New York, Oxford University Press.

UNESCO (2017). Education and disability. 8 Kasım 2020, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247516>.

Vallas, R. & Fremstad, S. (2014). Disability Is a Cause and Consequence of Poverty. 10 Aralık 2018, <https://talkpoverty.org>.

Vijayakumar, S. (An Empirical Study on the Nexus of Poverty, GDP Growth, Dependency Ratio and Employment in Developing Countries. *Journal of Competitiveness*, 5(2), 67-82.

WHO (2011). World Report on Disability. 18 Temmuz 2020, https://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report.pdf?ua=1.

World Bank (2011). The Poverty Impacts of Climate Change: Poverty Reduction And Economic Management (Prem) Network.

World Bank (2016). Principles and Practice in Measuring Global Poverty. 2 Ekim 2020, <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2016/01/13/principles-and-practice-in-measuring-global-poverty>.

Yılmaz M. (2012), Kapsayıcı Tasarım ve Mekân, *Mimarist*, 43, 107 – 111.

Young, M.E., Nosek, M.A., Howland, C., Chanpong, G., Rintala, D.H., (1997). Prevalence of abuse of women with physical disabilities. *Arch Phys Med Rehabil*, 78(5):34-38.

Sosyal Medyada Paylaşılan Sağlık İletilerinin Sağlık Okuryazarlığı Bağlamında Bir Değerlendirmesi¹

Ayşen Yalman²

İ. Ayşad Güdekli³

GİRİŞ

Toplum kavramı, var olduğu ilk andan itibaren bireylerin birbirleriyle olan etkileşimlerine olanak sağlayan bir olgu olmuştur. Toplamların varlığını sürdürebilmesi ve gelişimleri için karşılıklı iletişim ve etkileşim, zorunluluk haline gelmiştir. Bireylerin ise, ortak değer ve beklentiler çatısı altındaki bu toplumsal yapı içerisinde birbirleriyle kurdukları iletişimin önemli olduğuna vurgu yapılmaktadır. Çünkü, toplumun bireylerden hem etkilenen hem de etkileyen bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür. Sürekli değişen ve gelişen yaşam koşulları karşısında toplumun da bir dönüşüm yaşayacağını tahmin etmek zor değildir. Odağında insan kavramının bulunduğu bu yeni anlayışın yaygınlaşması da iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeyle mümkün olmuştur. İletişimin hızlandığı, haber alma kaynaklarının her geçen gün arttığı bilgi toplumunda, ürünlerin çeşitliliği ve değeri de değişmiştir. Bireyler, her türlü sürece doğrudan katılabilmekte ve fikirlerini paylaşabilmektedir. Bu durum, sermaye ve makineleri önemseyen anlayışın yerini bilişim teknolojilerinin ve bilginin aldığı en net göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bilginin bireyler ve toplumlar için bu denli önemli hale gelmesinin ardından; üretilmesi, paylaşılması, saklanması için güçlü bir teknolojinin varlığı kaçınılmaz olmuştur. İnternet ise, yeni iletişim teknolojilerindeki gelişimi sağlayan en önemli unsur olmuştur.

Bilginin doğruluğunun kontrol edilmesini güçleştiren bu yeni ortamda; bilgiye ve özelde sağlıkla ilgili bilgiye ulaşmak isterken, bireylerden doğru ve güvenilir bilgiyi kendisinin ayıklaması ve bazı temel becerilere sahip olmaları beklenmektedir. Bu beceriler ise sağlık okuryazarlığı olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, sağlık okuryazarlık seviyesi düşük olan kişilerin sağlık iletilerini anlamada zorlandıkları, sosyal medya üzerinden takip ettikleri kişilerin verdiği bilgileri sorgulamadan doğru kabul etme oranlarının yüksek olduğu bilinmektedir. Sağlık okuryazarlığının yeterli olmaması durumu, bireylerin sağlık hizmetlerinden etkili faydalanamama, daha sağlıklı bir yaşama yol açarken, toplumsal olarak da ölümlerin artması ile sonuçlanmaktadır. Daha sağlıklı bir toplum tesis edebilmek tüm paydaşların eşit sorumluluğu altında olmalıdır. Ancak belki de ilk olarak mercek altına alınması gerekenler, önlenemez bir hızla sağlık iletilerinin paylaşıldığı mecralar, bu iletileri ve sağlık iletilerini nasıl okuyacağını bilmeyen bireyler olmalıdır.

Sosyal Medya Haberleri ile Değişen Haber Algısı

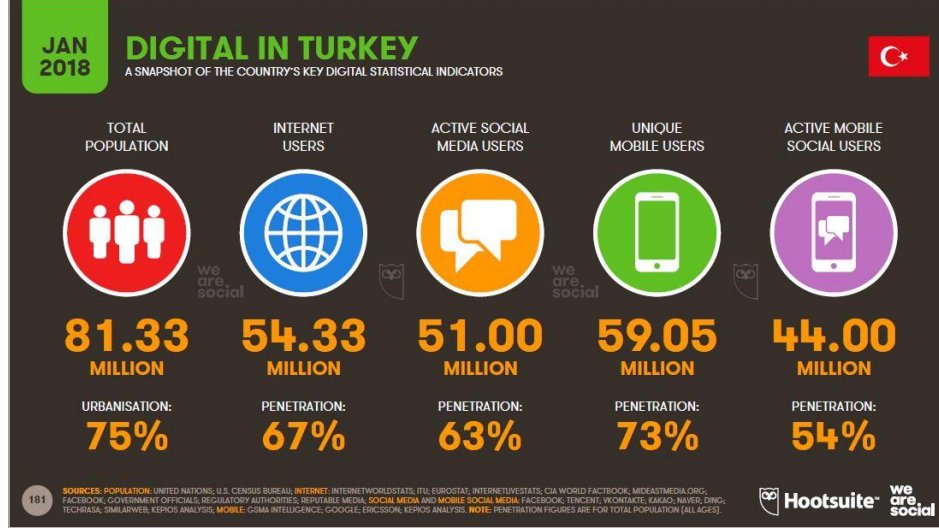
Sosyal medya, teknoloji ve medyanın bütünleşerek, kullanıcının hem hizmetine sunulan hem de kullanıcıdan etkilenen bir kavramdır. Sosyal medya tek boyutlu bir biçimde ele alınacak bir kavram değildir. Ancak sosyal medya teknoloji odaklı olup sürekli yenilenebilir yapısıyla bünyesinde dinamizmi, hızlı akışı ve uzamsallıktan öte olan bir işlevselliği barındırmaktadır. Sosyal medya, sosyal paylaşım

¹ Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik ABD’de yapılan Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir. .

² Ayşen Yalman, Öğretim Görevlisi, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik ABD., aysenyalman@akdeniz.edu.tr

³ İ. Ayşad Güdekli, Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD, oractes@gmail.com

siteleri ya da sosyal paylaşım ağları (Social Network) denilen bu yeni ortamlar, herkesin erişimine açık alanlardır. Bireyleri sanal ortamda buluşturan, internet tabanlı ortamdır. 2017 yılı sosyal medya istatistiklerinde kullanıcı sayısı 3 milyar 20 milyonu bulan olan sosyal medyanın tüm dünyadaki kullanıcı sayısı 2018 yılında 3 milyar 200 milyona yükselmiş durumdadır. Türkiye’de aktif sosyal medya kullanıcı sayısı 2018 yılı verileri göre **51 milyon civarındadır** (We Are Social, 2018). Bireylerin fotoğraf, video gibi paylaşımlar yapmasının yanında, sosyal medyanın haber verme ve bilgilendirme işlevi de bulunmaktadır. İnsanların paylaşılan ya da yaşadıkları herhangi bir konuda düşüncelerini belirtme ya da yorum yapma isteği, bugün üç milyardan fazla kişinin sosyal medyayı aktif olarak kullanmasının sebebi olarak gösterilmektedir.

Şekil Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı.. Uluslararası Sosyal Medya Kullanımları Araştırmaları

Kaynak: We are Social, 2018

Sosyal medyanın bu denli kullanımının artmasından sonra, kendi gündemini belirleyen, kendi kurallarını koyan, daha katılımcı ve daha demokratik bir medya türü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yeni iletişim teknolojileri sayesinde bilginin güncelliği ve anıdalığı sayesinde, haber almak için televizyon, gazete, radyo gibi mecralardan daha çok sosyal medya tercih edilmektedir. Bireyler, izledikleri ya da okudukları haberleri yorumlayabilmekte, kendi profillerinde paylaşabilmektedir. sosyal medya, kullanıcılar için toplumsal olaylarda, yaşanan afetlerde, siyasi gelişmelerde, son dakika olaylarında hep cazip bir seçenek olmuştur. Haber paylaşımında, sosyal medyanın en çok tercih edilen mecra olduğu belirtilmektedir (Purcell ve diğerleri, 2010)⁴. Çünkü, kendileriyle ortak bir geçmişe sahip olan ya da ortak bir soruna sahip olanların tavsiyeleri kullanıcılar için daha cazip olmaktadır (Mitchell ve Page, 2014: 10-24). Sosyal medyanın hızlı oluşu ve sınırları ortadan kaldıran dinamizmi sayesinde, haber alma ve paylaşma küresel bir olgu haline gelmiştir. Bu yaygın kullanım neticesinde sosyal medyada yer alan haberlerin güvenilirliği ve kullanıcıların algılarını etkileyen faktörleri anlamak önemli hale gelmiştir.

⁴ <https://www.pewinternet.org/2010/03/01/understanding-the-participatory-news-consumer/> (erişim tarihi:11.05.2019).

Sosyal Medya Haberlerinde Güven Sorunu

Haberin güvenilirliğini neyin belirlediği ile ilgili olarak pek çok araştırma yapılmıştır. Li ve Suh (2015: 322) yaptıkları çalışmada, medyanın ve sunulan mesajın güvenilirliğini en önemli unsur olarak tanımlamaktadır. Bu iki temel kavram altında medyanın güvenilirliğini etkileyen faktörler kitle iletişim aracının bağımsızlığı, etkileşimlilik, kitle iletişim aracının geçirgenliği (bilginin denetlenmesi) olarak açıklanırken, mesajın güvenilirliğini etkileyen faktörler ise enformasyonun taşıdığı nitelik ve belirtilen konunun gücü şeklinde açıklanmaktadır.

Sosyal medyanın haber verme işlevinin diğer mecralara oranla farklılaşması ve önemli hale gelmesinin ardından, haberin doğruluğu ve kaynağın güvenilirliği önemli hale gelmesi sonrasında, haber kaynağının güvenilirliği ve içeriğin doğruluğu çalışmalarda temel sorunların başında gelmektedir. Sosyal medyada anonim paylaşımların çokluğu, kullanıcı kimliklerin belirsizliği de haberlerin doğruluğu konusunda şüphe uyandırmaktadır. Kaynak kişinin siyasi kimliği, tanınırlığı, reklam verenlerden olup olmadığı ve bağlantılı olduğu kişi/kurumlar da haberin güvenilirliği konusunda kullanıcıların sorguladığı olgulardır. Özellikle kriz anlarında, doğruluğu teyit edilmemiş şüpheli bilgilerin hızla paylaşılması krizi daha da çözülemez bir hale getirmekte, sosyal medya ile ilgili yapılan çalışmalarda güvenilirlik kavramı önemli bir değişken olmaktadır.

Sosyal medyadaki platformlarda hakaret ve küfürlü dışındaki paylaşımların herhangi bir editöryal kontrolden geçmeyişi, fotoğraf ve videolar üzerindeki kasıtlı montajlarla yayılan görüntülerin sıklığı, yoğun reklam içerikleri ve bilgileri çarpıtma, kullanıcıların habere olan yaklaşımını etkilemektedir. Dolayısıyla sosyal medya, dezenformasyonun en çok görüldüğü alanlardan birisi haline gelmiştir. İnternetteki bu bilgi kirliliklerinin kullanıcılar üzerinde ciddi etkiler yaratabilmesi muhtemeldir. Kullanıcıların birbirinden farklı eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyleri olduğu, bu etkinin kişiden kişiye değişebildiği vurgulanmaktadır. Türkiye’de yaşayan kalp damar hastalarında yapılan bir araştırma insanların sağlıklarıyla ilgili araştırmaları ilk önce internetten yaptıklarını göstermiştir. Araştırmadan elde edilen verilerden en dikkat çekici olanı, kalp damar hastalığı olup da internet üzerinden sağlık bilgisine ulaşanlar ile ulaşmayanlar arasında bilgi farklılıklarının bulunduğu (Şeker, 2005: 204-205).

Tüm bu ampirik çalışmaların odak noktasının, bireylerin karşılaştıkları durumlar ile ilgili sorgulama yapmak ve bilgiye ulaşmak için, sosyal medyayı aktif bir biçimde kullanmak olduğu söylenebilmektedir. Araştırmaların öneri bölümlerinde ise, kullanıcıların paylaşılan tüm bilgilerin teyidini almaları gerektiği belirtilmektedir.

Sosyal Medyada Yayılan Sağlık Haberlerinde Doğrulama ve Teyit

Sosyal ağ siteleri, online olarak kullanıcıların pek çok konuyla ilgili bilgi edindikleri ve aynı zamanda kişisel ağlarını genişlettikleri ana medya haline gelmiştir. Çoğu sosyal medya platformu, içerik oluşturma, paylaşma ve etiketleme gibi ortak özelliklere sahiptir (Lerman, 2007: 17). Bu sebeple sosyal medya üzerinden haber/bilgi paylaşmak son yıllarda giderek yaygın hale gelmektedir. Kullanıcıların medya üretim alanının bir parçası haline gelmeleri, yeni medyada kullanıcı katılımının olanaklarının artması haberlerin doğruluğu ve güvenilirliği gibi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Kullanıcı türevli içerik ile birlikte kontrolsüzce yapılan paylaşımlar, özellikle bir an önce paylaşma arzusu içerisinde bilginin/haberin hızlıca yayılması, üretilen içeriğin doğruluğunun teyit edilmeden yayılması sorununu ortaya çıkarmıştır. Örneğin Bursa’da Suriyeli kişinin bir kadına tecavüz edip öldürdüğü iddiası sosyal medyada hızlıca yayılmıştır. Yapılan araştırma sonrasında, haberin yalan olduğu anlaşılmıştır.⁵

⁵ <https://www.guvenliweb.org.tr/blog-detay/internet-ve-sosyal-medyada-yanan-haber-ve-sonuclari> (erişim tarihi:

Şekil 2. Ebola Virüsü Haberinin Sosyal Medyadan Yayılması

Şekil 2’de, Ebola virüsünün Afrika’da görülen salgını sırasında İngiltere’de WhatsApp uygulaması üzerinden “Ebola virüsü şimdi İngiltere’de” başlığı ile yayılmasının ardından, haber tüm sosyal mecralarda hızla yayılmıştı. Haberin gerçeği yansıtmadığı kısa süre sonra anlaşılmıştı (Silverman, 2015: 20). Yalan haber ve yanlış bilgi her ne kadar internet bulunmadan önceki dönemlerde de var olsa da, yeni medya ile birlikte yayılmasının önlenemezliği ile çok daha büyük sorun haline gelmiştir. Özellikle sağlık iletişimi noktasında yanlış bilginin hızla yayılması ve sonrasında muhtemel olabilecek olumsuz sonuçlar düşünüldüğünde, titizlikle ele alınması gereken bir konu olmaktadır. Önceden bu konudaki sorumluluğun sadece gazetecilere ait olması ile birlikte gazetecilerin meslek etik kurallarına bağlı kalmaları beklenirken, bugün kullanıcı türevli içerik üretimiyle birlikte haber üretenlerin artık sıradan vatandaşlardan da oluşması sebebiyle, kullanıcıların da dolaşıma soktukları haberler üzerinde sorumlulukları bulunmaktadır.

Sağlık Okuryazarlığı Kavramı ve Önemi

Sağlığı geliştirmek ve nitelikli bir hale getirmek için ilk kez 1986 yılında çalışmalar yapılmıştır. Ottawa’da gerçekleştirilen “Uluslararası Sağlık Geliştirme Konferansı’nda⁶, sağlıkla ilgili bilgilerin bireyler tarafından anlaşılabilir biçimde düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanında, sadece sağlık çalışanlarının değil, ilişkili olduğu tüm alanların da buna uygun davranış geliştirmesi gerektiği, tüm diğer sektörlerin desteğinin gerekliliği belirtilmiştir. Ottawa’da görüşülen konular, sağlıklı halk politikası (tüm sektörlerde sağlık ve eşitlik), destekleyici ortamlar (sağlığı değiştiren yaşam biçimlerinin değişmesi karşısında), topluluk hareketi, kişisel beceriler (insanlar için kendi sağlığı üzerinde daha fazla kontrol kullanma) ve sağlık hizmetleri (klinik ve iyileştirici hedeflerinin ötesinde bir yeniden canlanma) başlıkları altında kabul edildi. En önemlisi, sağlık büyük bir sosyal yatırım olarak kabul edildi. Böylelikle sağlık okuryazarlığı kavramı bilimsel anlamda ilk kez tartışılan bir konuma gelmiştir. Sonraki yıllarda, Ottawa’yı destekleyici pek çok konferans ve çalışma gerçekleştirilmiştir. Hemen hepsi de, sağlığın küresel kalkınması, sosyal, ekonomik ve ekolojik belirleyicileri ve temel güçlerin küresel gündeminde yer alan daha geniş bir tanım için çaba göstermişlerdir. Dünyada sağlık okuryazarlığı kavramı tartışmaları, son 30 yıl içerisinde daha derinlikli bir hal almıştır. Kavramın sadece tanımı üzerinde değil, etki alanı içerisindeki tüm alanlar da derinlemesine mercek altına alınmıştır. Sağlık okuryazarlığı (SOY) kavramsal olarak, bireylerin anlama ve algılama becerileri üzerinde durmaktadır. T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan "Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Sözlüğü’nde (1998: 10), "Bireylerin, iyi sağlığı teşvik edecek ve sürdürecektir şekilde bilgiye erişme, bilgiyi anlama ve kullanma becerisi ve motivasyonunu belirleyen bilişsel ve sosyal becerileri temsil eder" şeklinde ifade edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’ne (DSÖ) göre sağlık okuryazarlığı, kişilerin sağlıklarını koruyabilmek ve geliştirebilmek için bilgiye ulaşma, bilgiyi

18.03.2019).

⁶ <https://www.who.int/healthpromotion/conferences/previous/ottawa/en/> (erişim tarihi: 03.03.2019).

anlama ve kullanmada hem bilişsel hem sosyal becerileri içeren motivasyon düzeyleridir⁷. İnteraktif sağlık okuryazarlığı ise sağlık iletilerinin yer aldığı farklı iletişim uygulamalarını kullanabilme becerisi olarak tanımlanmaktadır. Eleştirel sağlık okuryazarlığı ise sağlık iletilerine eleştirel olarak bakabilmeyi ve doğru analiz edebilmeyi ifade etmektedir. Bugün gelinen noktada, sağlık okuryazarlığına eleştirel yaklaşanlar, sağlığın iyileştirilmesi konusunda farklı bir bakış açısı geliştirerek, bireysel değişimlerin toplumsal değişimlerin başlangıcı olabileceğini, sağlık okuryazarlığının sadece bireyin sağlığını düzenleyici bir seviyeye indirgenemeyecek kadar önemli olduğunu savunmaktadırlar. Bireylerin en az bilgiye sahip olduğu alan, sağlık olarak belirtilmektedir. Buna ek olarak, sağlıklarıyla ilgili doğru bilgiye sahip olabilmek, fikir yürütebilmek için de belirli bir okuma yazma seviyesine gelmiş olmak gerekmektedir. Dolayısıyla, okuma yazma yeteneklerini iletilememiş kişiler, sağlık sisteminden doğru bir şekilde yararlanamamaktadır.

Sağlıklı toplumlar için, yeterli düzeyde sağlık okuryazarlığı seviyesine ulaşmanın önemini ima eden ve doğrudan işaret eden araştırmacılar, sağlık okuryazarlığında yetersizliğin kötü sonuçlara yol açabileceğini belirtmektedir. Baker vd. (2007: 1504) yaptıkları araştırmalar neticesinde, sağlık okuryazarlığı düşük olan bireylerde ölüm tehlikesinin %50-%80 arasında bir oranda arttığını saptamıştır. Sağlık okuryazarlığı kavramının önemine vurgu yapan araştırmalar, yetersiz sağlık okuryazarlığına sahip bireylerin hastalığı ve tedaviyi anlamada güçlük çektiği ve ilaç kullanımında hatalar yapabildiğini belirtmektedir. (Sudore vd. 2006: 810, Wolf vd. 2006: 1048-1055).

Sağlık İletilerinde Sosyal Medyanın Kullanımı

Geleneksel medyanın görece daha kısıtlı bir ortamda mesaj akışı sağlaması, kitlelere erişme konusunda yeni medyaya oranla yetersiz kaldığını düşündürmektedir. Ancak sosyal medyanın pek çok sınırlamadan bağımsız olması, daha geniş kitlelerin dikkatini çekmektedir. Sosyal medyanın, kullanıcılara farklı formatlardaki dijital içerikler üreterek bunu paylaşma ve yorum yapma fırsatı sunması, sağlık alanında da kullanımını artırmıştır. Örneğin hekimler sosyal ağlar üzerinden sıklıkla sağlık iletişi paylaşmaktadır (Chretien ve Kind, 2013: 1413-1414). Öte yandan, sağlık alanında hizmet veren uzman kişilerin birbirleri ile bilgi paylaşımı da sosyal medya araçlarının kullanımı ile kolaylaşmıştır. Sağlıkçıların birbirleriyle deneyimlerini paylaşmaları amacıyla sadece uzmanların üye olabildiği çeşitli platformlar bulunmaktadır. Sosyal medyanın sağlık alanında kullanımının sağlıkçı-hasta ya da sağlıkçı-birey arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirdiği açıktır. Ancak sosyal medya kullanımının, kaynağının nereden olduğu bilinmeyen yanlış bilgileri de hızla dolaşıma soktuğu görüşü de yaygındır. Teknolojinin gelişmesiyle, tıp alanındaki yeniliklere kolay bir şekilde erişen hastalar, deneyimlerini diğer hastalarla paylaşabilmektedir. Hastalar, sağlıkla ilgili konularda interneti baş kaynak olarak görmektedir. McMullan (2006: 24-28), hastaların bu eğilimlerini iki boyutta özetlemiştir. 1. Bireylerin muayene öncesinde kendi kendine araştırma süreci: Bu süreçte hasta internet üzerinden hastalığına ilişkin bilgiye ulaşmak ve benzer şikayetleri olanların deneyimlerini öğrenmek ister, hekime gitme ihtiyacını sorgular, 2. İnternet üzerinde yapılan araştırma süreci: Bu süreçte ise, sağlık profesyoneli tarafından kendisine verilen bilgiden tatmin olmayarak ek bilgiye ihtiyaç duyması ya da hastalığını yeniden değerlendirme isteği ile ortaya çıkan bir durumdur.

Bireyler, sosyal yaşam içerisinde etkileşim içerisinde olduğu çevresinden etkilenmektedir. Bireylerin özellikle sağlıkla ilgili alışkanlıkları, tutumları ve tavsiyeleri konusunda birbirlerini etkilediği belirtilmektedir. Bu paylaşımların ise sıklıkla, bireylerin sosyalleşmek için kullandıkları sosyal medya ortamında yapıldığı vurgulanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir araştırmada, kanser hastalarının % 92'si, internet üzerinden elde ettiği sağlık bilgilerinin karar süreçleri üzerinde ciddi etkisi olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Eysenbach, 2003: 365). Sağlığı ile ilgili kaygı duyan hastaların, internet

⁷ (<http://www.who.tr>, (Erişim Tarihi: 10.05.2019).

dolayımı ile hastalıkla ilgili araştırma yapması, benzer sorunları yaşayanlarla etkileşim içerisinde olması ve deneyimlerini paylaşması, giderek yaygınlaşmaktadır.

Sosyal medyanın sosyalizasyon süreci üzerinde yadsınamaz bir etkisi vardır. Kuşkusuz bu etki toplumsal yaşam içerisindeki tüm alanları etkilemektedir. Ancak sağlık alanındaki bu yeni etkileşimli iletişim biçimi, sağlık okuryazarlığı düşük olan toplumlarda, pek çok hayati sonuca ve çeşitli sorunlara yol açabilmektedir. Sosyal medyanın kontrolsüz gücü, sağlık enformasyonu konusunda yanlış ve yanıltıcı birçok bilgiyi de beraberinde getirmektedir (Hülür, 2017: 162).

Sağlık Haberleri, Sağlık Haberciliği ve Medya Gerçeği

Bir gazetecinin yaptığı haber ve yaydığı bilgiyle toplumun tamamının etkilendiğini bilmesi gerekmektedir. Haberi oluşturma esnasında haberle ilgili bilgileri toplarken, kendi bireysel görüşlerini değil, doğruluğuna inandığı haber kaynağının ifadelerine yer vermelidir. Gazeteci topladığı bilgilerden yararlanarak kendince sonuçlar çıkarmamalıdır. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin (TGC) Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumlulukları Bildirgesi'nde (2005)⁸, gazetecilerin topluma karşı sorumlulukları vurgulanmaktadır. Gazeteci, kamuoyuna ve doğrulara karşı sorumludur. Bu sorumluluk her şeyden önce gelmektedir. Gazeteci, haberini yaptığı konuyla ilgili sorumluluk taşımaktadır. Gazeteci, haberi nerede yayınlanırsa yayınlansın çarpıtma yapamaz. Özellikle toplumda şok etkisi yaratacak, sansasyonel haberlerden uzak durarak, toplumu umutsuzluğa sürükleyecek ya da gerçek olmayan umut vaad edecek haberler yapmamalıdır. Işıklar'a (2014: 18) göre, haberi yazarken ilgi çekmek için abartıya kaçmak, haberin doğruluğu ve inanırılığını zedelemektedir. Bu nedenle umut vaat eden haberlerin abartılarak yapılması, gazetecilik meslek ilkelerine de aykırı görülmektedir.

Diğer yandan, TGC'nin belirlediği ilkeler çerçevesinde değerlendirilecek olursa, tıbbi alandaki henüz tamamlanmamış araştırmalar, mutlak sonuçmuş izlenimi yaratacak biçimde yayınlanmamalıdır. Bilimsel kanıta dayalı olmayan bilgilere haberde değinilmemelidir. Hasta hakları korunmalı, tüm tarafların fikrine yer verilmelidir.

Her mesleği uygulayanın iki temel sorumluluğundan bahsedilmektedir: bunlardan ilki, kendine olan sorumluluğu diğeri ise mesleğe karşı sorumluluğudur. Bunlara ek olarak, gazetecilik gibi doğrudan topluma yönelik bir mesleğin topluma karşı sorumlulukları da bulunmaktadır. Sağlık haberlerinin doğrudan insan sağlığını ilgilendirmesinden dolayı, sağlık haberi yapan habercilerin, haberin amacını ve yaratacağı sonuçları iyi analiz etmesi, haber dilinin okurun/izleyicinin bu alanda verilen bilgileri anlayabileceği çerçevede olması beklenmektedir. Sağlık haberleri genellikle bir uzmana, bir hekime dayandırılarak yapılmaktadır. Ancak her meslekte olduğu gibi sağlık alanında hizmet veren uzmanların da mesleklerine kötüye kullanma ihtimalleri göz ardı edilmemelidir. Bu noktada, haberde görüşlerine yer verilen uzmanın yanıltıcı bilgi verme olasılığına karşı, başka bir uzmandan daha görüş alınarak haber tamamlanmalıdır (Demir, 2010: 46). Tıp bilgisinin sürekli gelişmesi ve güncellenmesi dolayısıyla, kuşkusuz haberciler de bu sürekli değişim karşısında toplumsal bilinçle hareket ederek bilgilerini güncellemeye istekli olmalıdır.

Öte yandan, sağlıkla ilgili verilerin bilgiye dönüştürülmesi aşamasında, büyük bir umutla bu haberleri bekleyen kişilere karşı istemeden de olsa, “umut tacirliği yapma” ya da “düş kırıklığı yaratma” olasılığı bulunmaktadır (Demir, 2010: 47). Başka bir ifadeyle, iyi araştırılmamış ya da henüz sonuçlandırılmamış bir çalışmanın verilerini bir uzmana dayandırılrsa dahi, habere dönüştürmek, insanlarda o hastalığın çaresi bulunmuş gibi algılanabilmektedir. Dolayısıyla sağlık gibi hem en hassas hem de en az bilgiye sahip olunan bir konuda haber yazarken, sonuçları kesinleşmiş ve birçok uzman

⁸ <https://www.tgc.org.tr/bildirgeler/t%C3%BCrkiye-gazetecilik-hak-ve-sorumluluk-bildirgesi.html> (erişim tarihi: 15.05.2019).

tarafından onaylanmış verileri paylaşmak daha doğru olacaktır. Aksi durumda, yapılan haber hem yalan haber olarak değerlendirilebilmekte hem de insanları yanlış tedavilere yönlendirebilmektedir.

Araştırma kapsamında görüşme yapılan Hürriyet Gazetesi Sağlık Muhabiri Meltem Özgenç, sağlık haberlerinin başlıklarının yanıltıcı olabileceğini, yanlış tedaviye yönlendirici olabileceğini belirtmiştir. Özgenç (2019) görüşmede haberlerin içeriğine ilişkin şunları söylemiştir;

“Örneğin, “sabah aç karnına içilen limon suyu zayıflatır” gibi uygulanmış, sonuç alınmış yöntemler haber olarak veriliyor. Fakat o limon suyunun mideye zarar verip vermeyeceği, ülserli bir hastanın ne hale geleceğine yönelik hiçbir bilgi yer almaz. Güvenilir sağlık haberciliği önemli çünkü insanların bazen evlerinde uyguladıkları geçmişten gelen bilgiler bir yeri iyileştirirken bir yeri bozar. Oysa sağlık haberciliği tıbbı gereken değeri verir. Vatandaşlar öncelikle güvenilir haber sitelerinden haber okumalıdır. Bir haber yayıldığı zaman “kaynağı nedir” diye araştırmaları gerekiyor. Bilinmedik hiçbir siteye itibar edilmemeli. Bir haber sitesi güvenilirse kısa zamanda bilinecektir zaten.”

O halde, yeterince araştırılmadan yapılan, eksik bilgiyle yapılan sağlık haberleri, hastalar üzerinde istenmeyen sonuçlara sebep olabilmektedir. Bu sebeple, sağlık habercilerinin sorumluluğu, toplumun geleceğini etkileyebilecek niteliktedir.

Türkiye Sağlık Muhabirleri Derneği Başkan Yardımcısı Hatice Pala Kaya ile yapılan görüşmede (2019) şunları ifade etmiştir;

“Sosyal medya en çok bilgi alınan, ancak güven konusunda soru işaretleri doğuran bir mecradır. Bilgi kirliliği vardır, doğru ile yanlış yan yana durmaktadır. Özellikle *sağlık* ve *hastalık* ilişkisi konusunda internette pek çok bilgi paylaşılmakta, sağlık haberleri ve içerikleri yazılı-görsel medya dışında internette çok büyük yer tutmaktadır. İnternette kaynak gösterilmeyen, bilimsel kanıtlara dayanmayan sağlık haberlerinin güvenilirliği ise kuşku yaratmaktadır. Sağlık haberciliği önemlidir çünkü doğrudan insanların yaşam ve sağlık haklarına etki ettiği için. Birini öldürebilirsiniz / hayatını kurtarabilirsiniz. O nedenle sağlık habercisinin sorumlulukları vardır. Umut tacirliği yapılmamalıdır. Tavsiye olarak algılanabilecek her türlü ifade ve imadan kaçınılmalıdır. Sonuçta her hastalık ve tedavi kişiye özeldir ve hekimler tarafından verilir.”

Sağlık konusunda verilen haberlerin her iki ucu da keskindir. Çok önemli konularda kamuoyunu aydınlatmak mümkün iken, eksik ya da yoruma açık olarak verilen bilgiler tehlikeli hale dönüşebilmektedir (Utma, 2010: 9). Kanada'da 1996 yılında yapılan bir araştırmada, tıp alanıyla ilgili yayınlanan makalelerin % 50'sinde önerilen yöntemlerin doğru olmadığı, % 28'sinin ise hayatı tehdit edebilecek nitelikte bilgilerle donanmış olduğu sonucu ortaya çıktı. (Kaya vd., 2011: 52). Bilimsel gerçekliği konusunda tartışma götürmez makalelerde bile böylesi hataların yapılması, yanlışların genel kabul görmesine yardımcı olmak suretiyle toplum sağlığını temelden tehdit etmektedir.

Medyanın sağlık haberlerini sunarken giderek magazinleştğini vurgulayan araştırmacılar, bu haberlerin birçoğunun mucizevi çözümler içerdiğini belirtmektedir (Kaya vd. 2011: 54). Örneğin medyada, “Menopozu 15 yıl Geciktirecek” başlığıyla verilen haberde, henüz deney aşamasında olan ve üzerinde çalışılan yumurtalık nakli yeni bulunmuş bir metod olarak ortaya sunulmuştur. Haber tüm basında yayımlandıktan sonra, çeşitli açıklamalar yapılmışsa da, hastaneler onlarca hastanın başvurusunu yanıtlamıştır.

Sağlık haberlerindeki ve sağlık iletilerindeki “sağlıksızlık”, sonu ölümlere gidebilecek sonuçlar da doğurabilmektedir. Örneğin Çin’de bir internet sitesinde yer alan bir sağlık iletilerinde, aşırı sıcak havalarda ilaç kullanmanın işlevsiz olduğu, daha sağlıklı olmak için hava sıcaklıklarının arttığı dönemde

⁹ <http://www.milliyet.com.tr/gundem/menopoz-yasini-15-yil-geciktirecek-1364816> (erişim tarihi: 02.06.2019).

ilaç kullanmaktan vazgeçilmesi gerektiğini belirtilmektedir. Bunu önemseyen kalp rahatsızlığı bulunan bir vatandaşın ilaçlarını içmeye ara vermesinin ardından ölüm haberleri yine medyaya yansımıştır.¹⁰

Medya aracılığıyla öğrendiğı bitkisel bir karışımı uygulayan bir gencin hayatını kaybetmesi gibi¹¹, medyada pek çok benzer haber yer almaya başlamıştır. Haberler detaylı incelendiğinde, gerek sağlık uzmanlarının, gerek vatandaşlarının kendi sosyal medya hesaplarından paylaştıkları sağlık iletileri, gerekse özensiz ve bilinçsizce yapılan sağlık haberleri vasıtasıyla bu olumsuzlukların yaşandığını söylemek mümkündür. Yapılan pek çok araştırmada medyada yer alan sağlık haberlerinin başlıklarının mucizevi yöntemler içerdiği, sansasyonel ve reyting kaygısı taşıdığı belirtilmektedir.

Taylan ve Ünal'ın (2017: 39-43) yaptığı araştırma sonucunda, sağlık haberlerinin üçte birinde açıkça sansasyonel unsurlar kullanıldığı verisine ulaşılmıştır. Araştırmada, bireylerde merak, heyecan, endişe ve acıma gibi duyguları uyandıracak unsurlardan oluşan haber başlıkları kullanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca aynı araştırmada, sağlık haberlerinde bir uzmanın fikrine başvurulmadığı da vurgulanmaktadır. Haber içeriğinde sağlıkla ilgili paylaşılan bilginin kaynağı çoğunlukla anonim olarak gösterilmektedir. Bu kapsamda, haberlerde çeşitli kurumların işine yarayacak ölçüde tanıtım ve reklam içerdiği vurgulanmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmada, sağlık algısı düşük ya da yüksek bireylerin, kaynağı belirsiz veya kötü niyetli kişiler tarafından yayılan sağlık iletileriyle karşılaştığı anda tutumunun ne olduğu, hemen uygulamaya geçip geçmediğı, sağlık okuryazarlığı seviyesi ile medya arasında gelişen ilişkinin boyutlarının ne olduğu, sağlık okuryazarlığı ile sağlıklı yaşam biçimi davranışları arasındaki ilişkinin nasıl olduğu gibi konuların araştırılması amaçlanmaktadır. Böylece, yeni medya ile dolaşıma sunulan sağlık iletilerinin bireylerde yarattığı tutum ve bunun toplumsal boyutları konusunda başlangıç sayılabilecek ufuk açıcı bilgilere ulaşmak ve medya sağlık okuryazarlığı başlığı altında çeşitli değerlendirmelerin yapılabilmesi mümkün olabilecektir.

Özellikle sağlıkla ilgili paylaşılan bilgilerin teyide muhtaç durumu, karmaşıklığı ve güven sorunsalı nedeniyle okuyucunun medya ve sağlık okuryazarı olması gerekliliğini doğurmaktadır. Bu bağlamda çalışma, eleştirel medya okuryazarlığı ve sağlık haberlerine eleştirel yaklaşım kapsamında değerlendirilmektedir. Bu amaçla, araştırma eleştirel alanyazın ve kuram araştırmasına dayalı olarak, medya ve sağlık ilişkisi ekseninde eleştirel bağlamda tartışılmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma, Antalya ilinin doğusunda ve batısında demografik özellikleri birbirinden farklı olduğu düşünülen iki farklı sağlık merkezine başvuran 111 hasta ile yürütülmüştür.

Çalışmada, amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmıştır. Araştırmacının problemine ilişkin zengin bilgi kaynağına sahip bireylerin belirlenmesinde etkilidir. Bu yöntemin seçilmesinin sebebi, kolay ulaşılabilir olan hastaların çalışmaya katılmak için gönüllü olmalarıdır. Araştırmaya hız kazandıran bu yöntem sayesinde, araştırmacı ulaşılması kolay ve yakın olan bir durumu seçer. Araştırmaya hız ve pratiklik kazandıran bu örnekleme yönteminin maliyeti diğer yöntemlere göre daha azdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008:107). Araştırma, belirlenen sağlık kurumlarına 1 Nisan 2019-12 Nisan 2019 tarihleri arasında başvuran hastalar

¹⁰ <http://www.milliyet.com.tr/%C4%B1nternetteki-yanlis-saglik-haberi-yuzunden-canindan-oldu-molatik-8897/> (erişim tarihi: 1.07.2019).

¹¹ <https://www.star.com.tr/yasam/arkadasina-inanip-bitkisel-karisim-icen-genc-hayatini-kaybetti-haber-1384186/> (erişim tarihi:1.07.2019).

arasından gönüllü olanların seçilmesiyle yapılmıştır. 2 hafta ile sınırlandırılan süre içerisinde, belirlenen sağlık kuruluşlarına başvuran hastalarla tek tek iletişime geçilmiş, anket kabul edenlere uygulanmıştır. Dolayısıyla çalışma toplamda 111 katılımcının onayıyla gerçekleşmiştir. Örneklem seçimine gidilmemiştir. Araştırmada katılımcılara 3 bölümden oluşan anket ile TSOY-32 ölçeği uygulanmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Soru sayısına bağlı olarak cevaplama süresinin artmasının bireylerin anketi doldurmaya yönelik motivasyonunu azaltabileceği veya gelişigüzel bilgi verebilme ve yanı sıra okuma yazma bilmeme ihtimallerine karşın, araştırma anketi doğrudan anketörler tarafından uygulanmıştır. Bu bağlamda, hasta muayenelerinin yoğunluğu ve tedavi süreçlerinin aksamaması nedeniyle, anket 1-12 Nisan 2019 tarihleri arasında uygulanmıştır. Araştırma bu süreler ve bu tarihler arasında sağlık merkezlerine gelen ve anketi yapmayı kabul eden 111 katılımcıyla sınırlıdır.

Yöntem ve Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak için anket formu uygulanmıştır. Anket, çoktan seçmeli ve likert tipi sorulardan oluşmaktadır. Bireylerin tutum ve davranışlarını ölçmek için kullanılan likert ölçeği, alt alta sıralanan olgulara katılma veya katılmama durumunu, 1'den 5'e kadar derecelendirir. Her soruyu ayrı ayrı analiz etme ve aralarındaki ilişkiyi ölçebilme olanağı sağladığı için, davranış analizlerinde sıklıkla kullanılmaktadır (Arıkan, 2018: 140). Alanyazın taraması sonucunda ve uzman görüşü alınarak geliştirilen anket formu, 71soru ve 3 bölümden oluşmaktadır. Anket formu, 'Demografik', 'Sağlık Bilgilerine Ulaşım ve Sosyal Medya' ve 'Sağlık Okuryazarlığı Seviyeleri' başlıklarıyla 3 bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, katılımcıların demografik bilgilerine yönelik sorular, ikinci bölümde ise sağlık bilgilerine ulaşım ve sosyal medya kullanım pratiklerine yönelik sorular yer almaktadır. Anketin 3. Bölümü, aynı zamanda araştırmanın ana ölçeğini oluşturan TSOY-32 kullanılarak oluşturulmuştur. TSOY-32, Okuyay ve arkadaşları Avrupa Sağlık Okuryazarlığı ölçeği esas alınarak sadeleştirilmiş ve Türkiye'ye uyarlanmış 32 sorudan oluşan ölçektir.

Bulgular ve Değerlendirmeler

Araştırmaya katılan 111 kişiye ilişkin temel demografik bilgiler aşağıda sunulmaktadır. Elde edilen bulgulara göre; katılımcıların % 61,3'ü kadın, % 38,7'si erkektir. Eğitim durumlarına göre incelendiğinde; katılımcıların % 12,6'sı ilkokul, %7,2'si ortaokul, %23,4'ü lise, %14,4'ü yüksekokul, %40,5'i ise üniversite mezunu ve 1 katılımcı yüksek lisans, 1 katılımcı ise doktora mezunudur.

Katılımcıların gelir seviyeleri incelendiğinde; % 13,5'inin alt gelir grubunda (gelir giderden az), % 69,4'ünün orta gelir grubunda (gelir gidere eşit) ve %1 7,1'inin ise orta-üst gelir grubunda (gelir giderden fazla) yer aldığını belirttiği ve hiçbir katılımcının kendisini yüksek gelir grubunda (gelir giderden çok fazla) değerlendirmedeği tespit edilmiştir.

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..1 Katılımcıların Yaş Profilleri

	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Std. Sapma
Yaş	111	18	78	37,28	13,54

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..2 Katılımcıların Genel Sağlık Değerlendirmesi

		N	%
Sağlık Durumu	Kötü	1	,9
	Fena Değil	23	20,7
	İyi	55	49,5
	Oldukça İyi	29	26,1
	Mükemmel	3	2,7
	Toplam	111	100,0
İlk Başvurulacak Sağlık Kuruluşu	Aile Sağlığı Merkezi	48	43,2
	Devlet Hastanesi	47	42,3
	Üniversite Hastanesi	3	2,7
	Özel Hastane	13	11,7
	Toplam	111	100,0

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..3 Sağlıkla İlgili Başvurulan Bilgi Kaynakları

	Yanıtlar		Yanıtlar
	N	%	Toplamı
Doktordan	90	34,0%	83,3%
İnternet üzerinden	61	23,0%	56,5%
Televizyonlardan	33	12,5%	30,6%
Gazete ve dergilerden	24	9,1%	22,2%
Bir tanıdıktan	22	8,3%	20,4%

Sosyal medyadan	21	7,9%	19,4%
Kitaplardan	14	5,3%	13,0%
Toplam	265	100,0%	245,4%

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..4 Sağlıkla İlgili Başvurulan Bilgi

Kaynaklarının Kullanım Sıklığı

	N	Ortalama	Std. Sp.
Doktor, hemşire ve diğer sağlık çalışanları	110	4,6	0,8
İnternet	106	3,6	1,2
Aile üyeleri, arkadaşlar	97	3,5	1,1
Radio ve televizyon	100	3,3	1,1
Kitaplar ve broşürler	101	3,3	3,2
Gazete	103	2,3	1,0
Dergi	101	2,1	1,0

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..5 Sağlıkla İlgili Dikkat Edilen Unsurlar

	N	Ortalama	Std.Sp.
Organik tarım ürünleri satan yerlerden alış veriş yapar mısınız?	110	4,19	3,00
Reçete edilen ilaçlar hakkında yan etkileri de dâhil olmak üzere bilgi edinmeye çalışır mısınız?	109	4,18	0,91
Yemeklerinizde katkı maddesi ve koruyucu içeren ürünleri kullanmaktan kaçınır mısınız?	109	4,12	1,02
Yeterli ve dengeli beslenmeye özen gösterir misiniz?	109	4,01	0,91
Sağlıklı kalmak için kilonuza dikkat eder misiniz?	110	3,62	1,11
TV, radyo vb. de yayınlanan reklamlarda verilen sağlıkla ilgili bilgilere dikkat eder misiniz?	110	3,28	0,98
Sağlığınıza korumak için perhiz/diyet yapar mısınız?	107	3,11	1,08

Görünüşü ve tadı hoşunuza gitmese de, sağlığınıza korumak için bazı yiyecek ve içecekleri tüketir misiniz?	110	3,05	1,30
Sağlıklı olmak için düzenli olarak spor yapar mısınız?	110	2,91	1,13
Sağlıkla ilgili gazete, dergi ve kitap okur musunuz?	110	2,73	0,91

Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların en sık dikkat ettikleri unsur ortalama 4,19'lük değerlendirme ile "organik tarım ürünleri satan yerlerden alışveriş yapmak" olurken, diğer en sık dikkat edilen unsur ise ortalama 4,18'lik değerlendirme ile "reçete edilen ilaçlar hakkında yan etkileri de dahil olmak üzere, bilgi edinmeye çalışmak" olmuştur.

Katılımcıların değerlendirmeleri açısından en az dikkat ettikleri unsur ise ortalama 2,73'lük değerlendirme ile "sağlıkla ilgili gazete, dergi ve kitap okumak" ve ortalama 2,91'lik değerlendirme ile "sağlıklı olmak için düzenli olarak spor yapmak" olmuştur.

Elde edilen veriler ışığında, geleneksel medya olarak belirtilen gazete ve dergi gibi yayınların, yeni medya karşısında daha az tercih edildiğini göstermektedir.

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..6 İnternet Kullanım Profilleri

		N	%
İnternet kullanım durumu	Evet	102	91,9
	Hayır	9	8,1
	Toplam	111	100,0
İnternet kullanım sıklığı	Günde 1 saatten az	20	19,6
	Günlük 2-3 saat	32	31,4
	Günlük 4-5 saat	20	19,6
	Günlük 6 saat ve üzeri	30	29,4
	Toplam	102	100,0

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..7 Katılımcıların Sosyal Medya Kullanım Profilleri

	Yanıtlar		Yanıtlar
	N	%	Toplamı
Facebook	73	26,7%	73,0%
Twitter	27	9,9%	27,0%
Instagram	76	27,8%	76,0%

Youtube	72	26,4%	72,0%
Forum Sayfaları	25	9,2%	25,0%
Toplam	273	100,0%	245,4%

Katılımcıların sosyal medya kullanım profilleri incelendiğinde; %76 ile en fazla Instagram, %73 ile Facebook ve %72 ile Youtube kullanılırken, katılımcıların en az kullanımlarının olduğu sosyal medya mecraları ise %27 ile Twitter ve %25 ile forum sayfaları olmuştur.

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..8 Katılımcıların Sağlıkla İlgili Sosyal Medya Kullanım Pratikleri

		N	%
Daha önce sağlıkla ilgili bir bilgiye sosyal medya üzerinden ulaştığınız oldu mu?	Evet	81	75,7
	Hayır	26	24,3
	Toplam	107	100,0
Sosyal medyada yer alan bir haberi okuduktan sonra kendi kendinize tedaviye yöneldiğiniz oldu mu?	Evet	28	26,2
	Hayır	79	73,8
	Toplam	107	100,0
Sosyal medyadan görerek denediğiniz bir yöntemi/ürünü başka birine tavsiye eder misiniz?	Evet	22	20,4
	Hayır	86	79,6
	Toplam	108	100,0
Sağlıkla ilgili bir paylaşımı kendi hesabınızda retweet yaptığınız/başkasının paylaşımını kendi hesabınızda paylaştığınız oldu mu?	Evet	43	39,8
	Hayır	65	60,2
	Toplam	108	100,0

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..9 Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği

	N	Ortalama	Std.Sp.
Sağlığınıza ilgili bir şikâyetiniz olduğunda, bunun bir hastalık belirtisi olup olmadığını araştırıp bulmak	111	2,38	1,16
Sağlığınıza ilgili bir şikâyetiniz olduğunda, bu konu hakkındaki herhangi bir yazıyı okuyup anlamak	111	2,50	1,17

Sağlığınızla ilgili bir şikâyetiniz olduğunda, bu konuda ailenizin ya da arkadaşlarınızın tavsiyelerinin güvenilir olup olmadığını değerlendirmek	110	3,00	1,08
Bir sağlık kuruluşuna gitmek istediğinizde, hangi doktora başvurmanız gerektiğini araştırıp bulmak	111	3,11	0,99
Bir sağlık kuruluşuna gitmek istediğinizde başvurunuz nasıl yapacağınızı araştırıp bulmak	111	3,08	1,05
Bir sağlık kuruluşuna gitmek istediğinizde, telefon ya da internet aracılığı ile randevu almak	111	3,15	0,90
Sizi ilgilendiren hastalıkların tedavileri ile ilgili bilgileri araştırıp bulmak	109	3,14	0,94
Doktorunuzun hastalığınızla ilgili açıklamalarını anlamak	110	3,18	0,86
Doktorunuzun önerdiği farklı tedavi seçeneklerinin avantaj ve dezavantajlarını değerlendirmek	111	3,14	0,91
Sağlıkçıların (doktor, eczacı gibi) önerdikleri biçimde ilaçlarınızı kullanmak	111	3,08	0,99
İlaç kutusundaki ilacı kullanmanıza yönelik talimatları anlamak	111	2,86	1,15
Farklı bir doktordan ikinci bir görüş almaya ihtiyaç duyup duymadığınıza karar vermek	110	3,07	0,98
Tahlil/tetkik öncesi hazırlıklarla (diyet uygulamak gibi) ilgili bilgileri almak	111	3,22	0,77
Hastanede ulaşmak istediğiniz birimin yerini arayıp bulmak	111	3,30	0,61
Acil bir durumda ne yapabileceğine karar vermek	111	2,98	0,88
Gerekli olduğu durumlarda ambulans çağırmak	111	2,98	0,92
Doktorunuzun size önerdiği şekilde, düzenli aralıklarla sağlık takip ve kontrollerinizi yaptırmak	111	3,03	0,88
Fazla kilolu olma, yüksek tansiyon gibi sağlığınız için zararlı olabilecek durumlarla ilgili bilgiyi araştırıp bulmak	111	2,94	0,96
Fazla kilolu olma, yüksek tansiyon gibi sağlığınız için zararlı olabilecek durumlarla ilgili sağlık uyarılarını anlamak	111	2,90	1,02
Sigara içme, yetersiz fiziksel aktivite gibi sağlıksız davranışlarla nasıl başa çıkılacağıyla ilgili bilgiyi araştırıp bulmak	111	3,03	0,88

Yalman, Ayşen & Güdekli, İ. Aysad; Sosyal Medyada Paylaşılan Sağlık İletilerinin Sağlık Okuryazarlığı Bağlamında Bir Değerlendirmesi

Sigara içme, yetersiz fiziksel aktivite gibi sağlıksız davranışlarla nasıl başa çıkılacağıyla ilgili sağlık uyarılarını anlamak	110	3,07	0,79
Yaşınız, cinsiyetiniz ve sağlık durumunuzla ilişkili olarak yaptırmanız gereken sağlık taramaları (kadınlar için meme, erkekler için prostat kaynaklı hastalıklara yönelik taramalar gibi) ile ilgili bilgiyi araştırıp bulmak	111	3,14	0,64
İnternet, gazete, televizyon, radyo gibi kaynaklarda daha sağlıklı olmak için yapılması önerilen bilgileri anlamak	111	2,60	1,03
İnternet, gazete, televizyon, radyo gibi kaynaklarda daha sağlıklı olmak için yapılması önerilen bilgilerin güvenilir olup olmadığına karar vermek	111	2,52	1,07
Gıda ambalajları üzerinde sağlığını etkileyebileceğinizi düşündüğünüz bilgileri anlamak	111	2,80	0,92
Yaşadığınız çevrenin (ev, sokak, mahalle gibi) sağlığı etkileyen olumlu ve olumsuz özelliklerini değerlendirmek	111	2,83	1,01
Yaşadığınız çevrenin (ev, sokak, mahalle gibi) daha sağlıklı olması için neler yapılabileceği ile ilgili bilgileri bulmak	111	2,79	1,05
Gündelik davranışlarınızdan hangisinin sağlığınıza ilgili olduğuna karar vermek	111	2,84	1,03
Sağlığınız için yaşam tarzınızı değiştirmek	111	2,81	1,06
Diyetisyen tarafından yazılı olarak verilen diyet listesini uygulayabilmek	111	2,84	1,04
Ailenize ya da arkadaşlarınıza daha sağlıklı olmaları konusunda önerilerde bulunmak	111	2,09	1,27
Sağlıkla ilgili politika değişikliklerini yorumlamak	110	2,00	1,27

Elde edilen bulgulara göre; katılımcıların sağlık okuryazarlığı bakımından en kolay olarak nitelendirdikleri madde ortalama 3,30'lık değerlendirme ile "Hastanede ulaşmak istediğiniz birimin yerini arayıp bulmak" olmuştur. Sağlık okuryazarlığı bakımından diğer en kolay olarak nitelendirilen maddeler ise ortalama 3,22'lik değerlendirme ile "Tahlil/tetkik öncesi hazırlıklarla (diyet uygulamak gibi) ilgili bilgileri almak" ve 3,18'lik değerlendirme ile "Doktorunuzun hastalığınızla ilgili açıklamalarını anlamak" maddeleridir.

Katılımcıların sağlık okuryazarlığı bakımından en zor olarak nitelendirdikleri maddeler ise ortalama 2,00'lik değerlendirme ile "Sağlıkla ilgili politika değişikliklerini yorumlamak" , ortalama 2,09'luk değerlendirme ile "Ailenize ya da arkadaşlarınıza daha sağlıklı olmaları konusunda önerilerde bulunmak" ve ortalama 2,38'lik değerlendirme ile "Sağlığınıza ilgili bir şikâyetiniz olduğunda, bunun bir hastalık belirtisi olup olmadığını araştırıp bulmak" maddeleridir.

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..10 Sağlık Okuryazarlığı Kategorileri

		N	%
Sağlık Okuryazarlığı Kategorileri	Yetersiz sağlık okuryazarlığı	25	22,5
	Sorunlu sağlık okuryazarlığı	37	33,3
	Yeterli sağlık okuryazarlığı	35	31,5
	Mükemmel sağlık okuryazarlığı	14	12,6
	Toplam	111	100,0

Genel sağlık okuryazarlığı değerlendirmesinin ardından aşağıdaki puanlamaya göre sağlık okuryazarlığı;

- (0-25) puan: yetersiz sağlık okuryazarlığı
 - (>25-33) : sorunlu – sınırlı sağlık okuryazarlığı
 - (>33-42) : yeterli sağlık okuryazarlığı
 - (>42-50) : mükemmel sağlık okuryazarlığı,
- olarak 4 kategoride yeniden tanımlanmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre; katılımcıların %22,5'i yetersiz, %33,3'ü sorunlu, %31,5'i yeterli ve %12,6'sı ise mükemmel sağlık okuryazarlığı kategorilerinde yer almaktadır. Katılımcıların yarısından fazlasının, sağlıklarıyla ilgili karar alabilecekleri sağlık okuryazarlığı yeter seviyesinin altında olduğu görülmektedir.

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..11 Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği

Boyutlandırması

	Bilgiye Ulaşma	Bilgiyi Anlama	Değerlendirme	Kullanma/Uygulama
Tedavi ve hizmet	1, 4, 5, 7	2, 8, 11, 13	3, 9, 12, 15	6, 10, 14, 16
Hastalıklardan korunma	18, 20, 22, 27	19, 21, 23, 25	24, 26, 28, 32	17, 29, 30, 31

TSOY-32 ölçeğinde, iki temel boyut alınarak, 2X4'lük bir matris kurgulanmıştır. Buna göre, matris iki temel boyut (Tedavi ve hizmet ve Hastalıklardan korunma/sağlığın geliştirilmesi) ile dört alt sürecin (Sağlıkla ilgili bilgiye ulaşma, sağlıkla ilgili bilgiyi anlama, sağlıkla ilgili bilgiyi değerlendirme, Sağlıkla ilgili bilgiyi kullanma/uygulama) kesişimselliği ile ortaya konulan 8 boyuttan oluşmaktadır. Bu bileşenlere denk gelen madde numaraları Tablo 3.12'de verilmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre; katılımcıların tedavi ve hizmete ilişkin sağlık okuryazarlığı puanı ölçek genel puanından yüksek iken, hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesine ilişkin sağlık okuryazarlığı puanı daha düşüktür.

Tedavi ve hizmet boyutunda ise en yüksek sağlık okuryazarlığı düzeyi bilgiyi uygulama maddesinde, en düşük sağlık okuryazarlık düzeyi ise bilgiye ulaşma maddesinde ortaya çıkmıştır. Buna karşılık hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesi boyutunda ise en yüksek sağlık okuryazarlığı düzeyi bilgiye ulaşma maddesinde iken, en düşük sağlık okuryazarlık düzeyi ise bilgiyi değerlendirme maddesinde ortaya çıkmıştır.

Genel sağlık okuryazarlığı değerlendirmesinde ise en yüksek sağlık okuryazarlık düzeyi bilgiye ulaşma boyutunda ortaya çıkarken, en düşük sağlık okuryazarlık düzeyi ise bilgiyi değerlendirme boyutunda çıkmıştır.

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..12 Sağlık Okuryazarlığı Alt Boyutları Değerlendirmesi

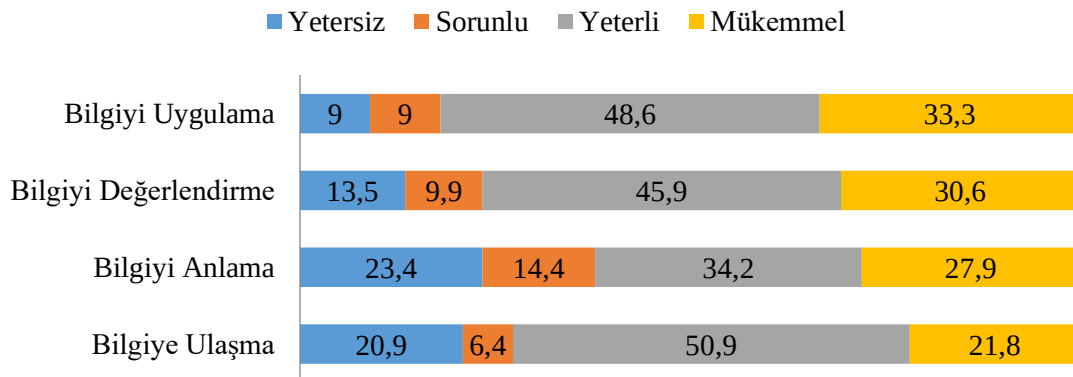
	Std.				
	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Sapma
Tedavi ve Hizmet	111	18,75	50,00	36,01	8,40
Bilgiye Ulaşma	110	0,00	50,00	34,84	9,92
Bilgiyi Anlama	111	0,00	50,00	34,90	10,02
Bilgiyi Değerlendirme	111	16,67	50,00	36,77	8,88
Bilgiyi Uygulama	111	20,83	50,00	37,61	8,39
Hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesi	111	14,24	50,00	32,76	8,37
Bilgiye Ulaşma	111	11,11	50,00	35,67	8,30
Bilgiyi Anlama	111	12,50	50,00	33,31	8,81
Bilgiyi Değerlendirme	111	0,00	50,00	29,55	11,48
Bilgiyi Uygulama	111	8,33	50,00	32,51	9,45
Genel	111	11,46	50,00	34,40	8,72
Bilgiye Ulaşma	111	18,75	50,00	35,20	7,80
Bilgiyi Anlama	111	18,75	50,00	34,21	7,86
Bilgiyi Değerlendirme	111	14,58	50,00	33,25	8,33
Bilgiyi Uygulama	111	16,67	50,00	34,92	7,61

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..13 Sağlık Okuryazarlığı Alt Boyutlarının Kategorilere Göre Değerlendirilmesi

		Yetersiz	Sorunlu	Yeterli	Mükemmel
		%	%	%	%
Tedavi ve Hizmet	Bilgiye Ulaşma	20,9	6,4	50,9	21,8
	Bilgiyi Anlama	23,4	14,4	34,2	27,9
	Bilgiyi Değerlendirme	13,5	9,9	45,9	30,6
	Bilgiyi Uygulama	9	9	48,6	33,3
Hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesi	Bilgiye Ulaşma	9,9	10,8	56,8	22,5
	Bilgiyi Anlama	24,3	13,5	45,9	16,2
	Bilgiyi Değerlendirme	37,8	9	40,5	12,6
	Bilgiyi Uygulama	25,2	17,1	41,4	16,2
Genel	Bilgiye Ulaşma	9,9	21,6	51,4	17,1
	Bilgiyi Anlama	10,8	31,5	39,6	18
	Bilgiyi Değerlendirme	15,3	27,9	44,1	12,6
	Bilgiyi Uygulama	8,1	26,1	48,6	17,1

Elde edilen sonuçlara göre; tedavi ve hizmet boyutunda bilgiye ulaşmada katılımcıların %21,8'i mükemmel sağlık okuryazarlığına sahip iken, bilgiyi anlamada %27,9'u, bilgiyi değerlendirmede %30,6'sı, bilgiyi uygulamada ise %33,3'ü mükemmel sağlık okuryazarlığına sahiptir.

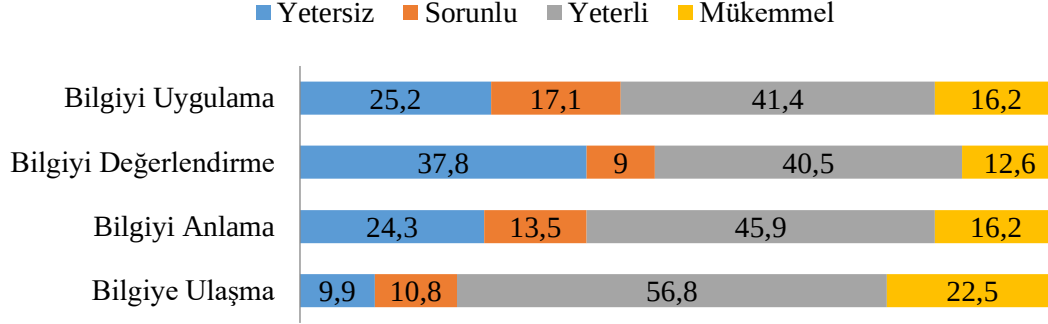
Tedavi ve Hizmet

Şekil Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..1 Tedavi ve Hizmet Boyutunda Sağlık Okuryazarlık Düzeyleri

Hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesi boyutunda ise bilgiye ulaşmada katılımcıların %22,5'i mükemmel sağlık okuryazarlığına sahip iken, bilgiyi anlamada %16,2'si, bilgiyi değerlendirmede %12,6'sı, bilgiyi uygulamada ise %16,2'si mükemmel sağlık okuryazarlığına sahiptir.

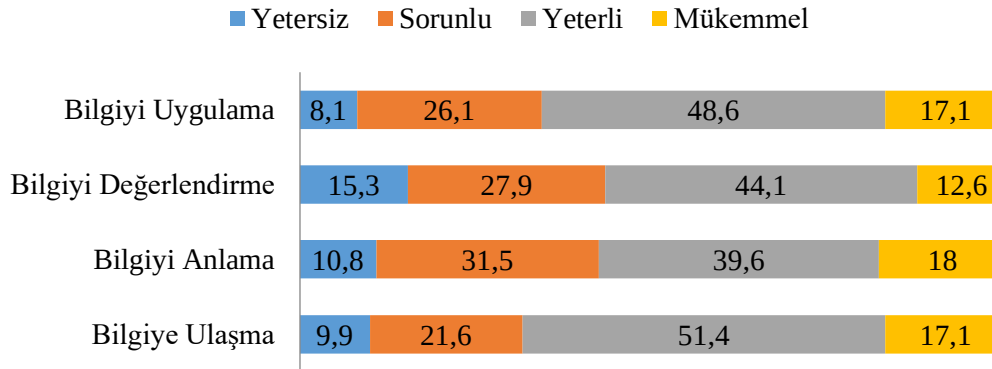
Hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesi

Şekil Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..2 Hastalıklardan Korunma ve Sağlığın Geliştirilmesi Boyutunda Sağlık Okuryazarlık Düzeyleri

Genel boyutlandırmaya göre ise bilgiye ulaşmada katılımcıların %17,1'i mükemmel sağlık okuryazarlığına sahip iken, bilgiyi anlamada %18'i, bilgiyi değerlendirmede %12,6'sı, bilgiyi uygulamada ise %17,1'i mükemmel sağlık okuryazarlığına sahiptir.

Genel

Şekil Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..3 Genel Sağlık Okuryazarlık Düzeyleri

Elde edilen bulgulara göre katılımcıların tedavi ve hizmetlere ilişkin bilgiye ulaşma, bilgiyi anlama, değerlendirme ve uygulama boyutlarında sağlık okuryazarlık düzeyleri hem genel, hem de hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesine ilişkin bilgiye ulaşma, bilgiyi anlama, değerlendirme ve uygulama boyutlarındaki sağlık okuryazarlık düzeylerinden daha yüksektir. Katılımcılar tedavi ve hizmetlere ilişkin daha fazla bilgiye sahiptir.

Başka bir ifadeyle, bireyler bilgiye ulaşırken kendilerini yeterli görürken, bu bilgileri anlamada ve yorumlamada sorun yaşamaktadır.

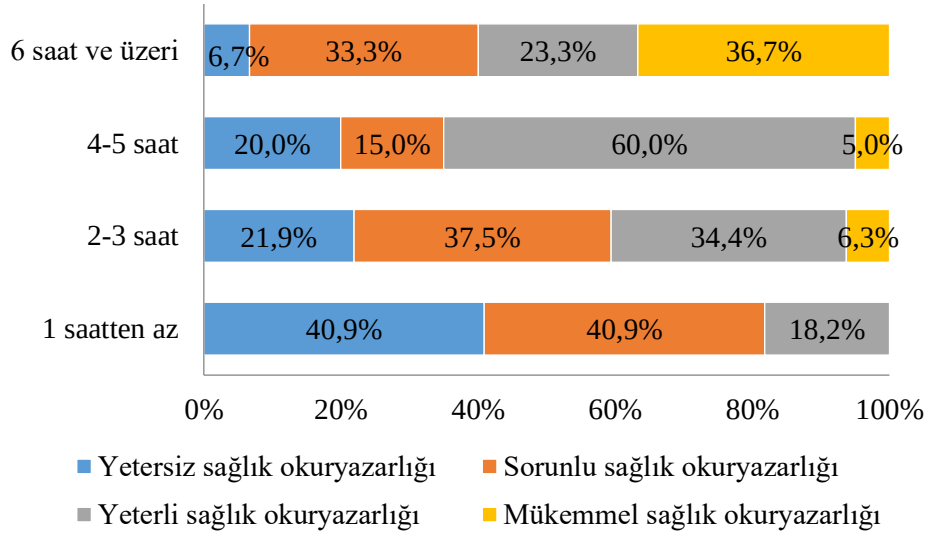
a. İnternet Kullanım Sıklıkları

Katılımcıların sağlık okuryazarlığı düzeylerinde internet kullanım sıklıklarına dayalı bir farklılık olup olmadığını tespit etmek üzere tek yönlü anova testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; en yüksek sağlık okuryazarlığı düzeyi günde 6 saat ve üzeri internet kullanan bireylerde iken, en düşük sağlık okuryazarlığı düzeyi ise günde 1 saatten az internet kullanan bireylerdedir.

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..14 İnternet Kullanımına Dayalı Sağlık Okuryazarlığının Değerlendirmesi

	N	Ortalama	Std. Sp.	F	df	p
1 saatten az	20	25,67	8,10	9,557	98	0,001
2-3 saat	32	30,70	7,42			
4-5 saat	20	32,06	7,83			
6 saat ve üzeri	30	37,30	8,19			

Sınıflama düzeyinde bakıldığında ise; günde 6 saat ve üzeri internet kullananların %36,7'si mükemmel sağlık okuryazarlığı düzeyine sahip iken, bu oran 4-5 saat arası internet kullananlarda %5 ve 2-3 saat arası internet kullananlarda %6,3 olup günde bir saatten az internet kullananlarda mükemmel sağlık okuryazarlığı düzeyinde katılımcı bulunmamaktadır.

Şekil Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..4 İnternet Kullanımına Dayalı Sağlık Okuryazarlık Düzeyleri

b. İnternet Kullanım Sebepleri

Katılımcıların sağlık okuryazarlığı düzeylerinde internet kullanım sebeplerine dayalı bir farklılık olup olmadığını tespit etmek üzere tek yönlü anova testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; en yüksek sağlık okuryazarlığı düzeyi interneti eğlenmek için kullanan bireylerde iken, en düşük sağlık okuryazarlığı düzeyi ise interneti bilgi almak için kullanan bireylerdedir.

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..15 İnternet Kullanım Sebeplerine Dayalı Sağlık Okuryazarlığının Değerlendirmesi

	N	Ortalama	Std. Sp.	F	df	p
Boş vakit değerlendirmek	31	28,35	6,28	11,586	97	0,001
Eğlenmek	33	38,26	7,51			
Bilgi almak	33	28,87	9,12			
Bilgi paylaşmak	4	34,11	4,47			

Sınıflama düzeyinde bakıldığında ise; interneti bilgi almak için kullananların %9,1'i mükemmel sağlık okuryazarlığı düzeyine sahip iken, bu oran interneti eğlenmek için kullananlarda %30,3 ve boş vakit değerlendirmek için kullananlarda %3,2 olup, interneti bilgi paylaşmak için kullananlarda mükemmel sağlık okuryazarlığı düzeyinde katılımcı bulunmamaktadır. Yetersiz sağlık okuryazarlığı seviyesinde ise interneti bilgi almak için kullananların %30,3'ü, eğlenmek için kullananların %6,1'i, boş vakit değerlendirmek için kullananların %25,8'i yer alırken, interneti bilgi paylaşmak için kullananlarda bu seviyede katılımcı bulunmamaktadır.

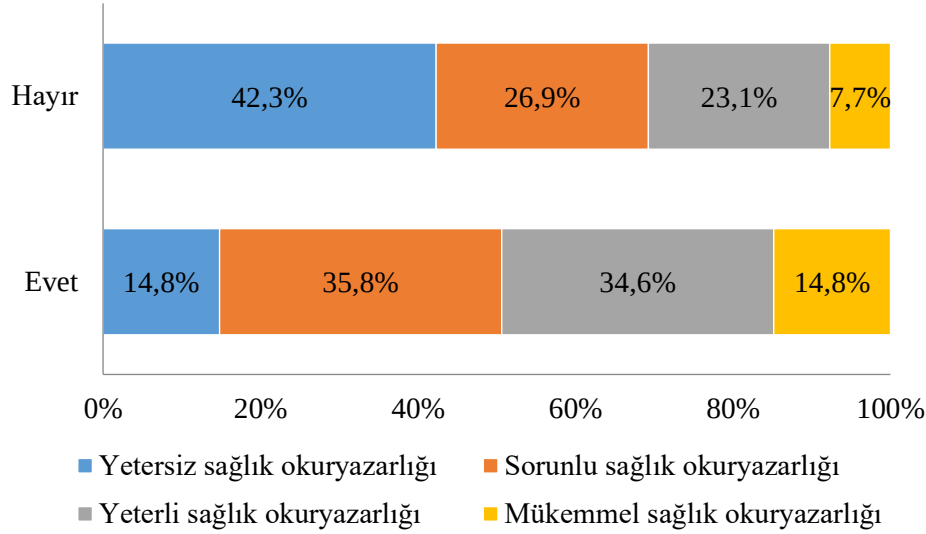
c. Sosyal Medya Üzerinden Sağlıkla İlgili Bilgiye Ulaşma

Katılımcıların sağlık okuryazarlığı düzeylerinde sosyal medya üzerinden sağlıkla ilgili bilgiye ulaşma dayalı bir farklılık olup olmadığını tespit etmek üzere bağımsız örneklem *t testi* uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre sosyal medya üzerinden sağlıkla ilgili bilgiye ulaşanların sağlık okuryazarlık düzeyleri ortalaması 32,94 iken, ulaşmayanların sağlık okuryazarlığı düzeyleri ortalaması 27,58 olup istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (t:2,812, df: 105, p:0,006).

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..16 Sosyal Medya Üzerinden Sağlık ile İlgili Bilgiye Ulaşabilme Durumuna Dayalı Sağlık Okuryazarlığının Değerlendirmesi

	N	Ortalama	Std. Sp.	t	df	p
Evet	81	32,94	8,39	2,812	105	0,006
Hayır	26	27,58	8,66			

Sınıflama düzeyinde bakıldığında ise; sosyal medyadan bilgiye ulaşamayanların %42,3'ü yetersiz sağlık okuryazarlığı düzeyine sahip iken, bu oranın ulaşanlarda %14,8 olduğu görülmektedir. Mükemmel sağlık okuryazarlık oranları ise ulaşanlarda %14,8 olup ulaşamayanlarda %7,7'dir. Sosyal medya üzerinden sağlıkla ilgili bilgiye ulaşanların sağlık okuryazarlık sınıflaması açısından ulaşamayanlara kıyasla daha yeterli düzeylerde konumlandıkları görülmektedir.

Şekil Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..5 Sosyal Medya Üzerinden Sağlık ile İlgili Bilgiye Ulaşabilme Dayalı Sağlık Okuryazarlık Düzeyleri

d. Sosyal Medya Üzerinden Görerek Denenen Yöntemi/Ürünü Tavsiye Etme

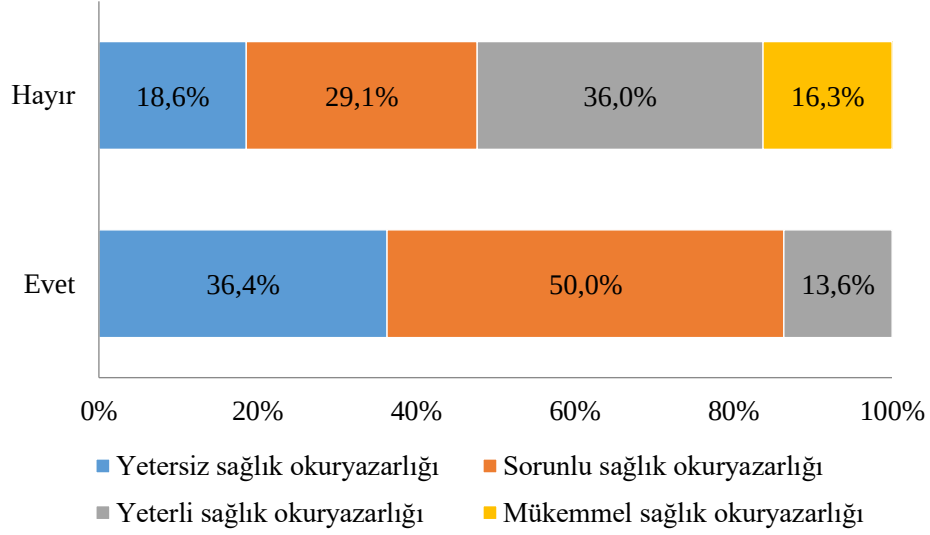
Katılımcıların sağlık okuryazarlığı düzeylerinde sosyal medya üzerinden görerek denenen yöntemi/ürünü tavsiye etmeye dayalı bir farklılık olup olmadığını tespit etmek üzere bağımsız örneklem *t testi* uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre sosyal medya üzerinden görerek denenen yöntemi/ürünü tavsiye edenlerin sağlık okuryazarlık düzeyleri ortalaması 28,24 iken, tavsiye etmeyenlerin sağlık okuryazarlığı düzeyleri ortalaması 32,32 olup istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. ($t: -1,969$, $df: 106$, $p: 0,017$)

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..17 Sosyal Medya Üzerinden Görerek Denenen Yöntemi/Ürünü Tavsiye Etme Durumuna Dayalı Sağlık Okuryazarlığının Değerlendirmesi

	N	Ortalama	Std. Sp.	t	df	p
Evet	22	28,24	6,17	-1,969	106	0,017
Hayır	86	32,32	9,20			

Sınıflama düzeyinde bakıldığında ise; sosyal medya üzerinden görerek denenen yöntemi/ürünü tavsiye edenlerin %36,4'ü yetersiz sağlık okuryazarlığı düzeyine sahip iken, bu oranın tavsiye

etmeyenlerde %18,6 olduğu görülmektedir. Mükemmel sağlık okuryazarlık oranları ise tavsiye etmeyenlerde %16,3 olup tavsiye eden bireyler arasında mükemmel sağlık okuryazarlığı düzeyinde katılımcı bulunmamaktadır.

Şekil Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..6 Sosyal Medya Üzerinden Görerek Denenen Yöntemi/Ürünü Tavsiye Etme Durumuna Dayalı Sağlık Okuryazarlık Düzeyleri

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..18 Sağlıkla İlgili Başkasının Yaptığı Bir Paylaşımı Kendi Hesabında Paylaşma Durumuna Dayalı Sağlık Okuryazarlığının Değerlendirmesi

	N	Ortalama	Std. Sp.	t	df	p
Evet	43	35,07	8,76	3,679	106	0,001
Hayır	65	29,03	8,07			

Sınıflama düzeyinde bakıldığında; sağlıkla ilgili bir paylaşımı kendi hesabında paylaşanların %14'ü yetersiz sağlık okuryazarlığı düzeyine sahip iken, bu oranın paylaşmayanlarda %29,2 olduğu görülmektedir. Mükemmel sağlık okuryazarlık oranları ise paylaşanlarda %23,3 olup paylaşmayanların ise %6,2'dir.

e. Yaş

Katılımcıların sağlık okuryazarlığı ile yaşları arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; sağlık okuryazarlığı düzeyi ile yaş arasında negatif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r: -0,249$, $p: 0,010$). Katılımcıların yaşları arttıkça sağlık okuryazarlığı düzeyleri azalmaktadır.

Türkoğlu (2016: 60- 62) yaptığı araştırmada yaş ile sağlık okuryazarlığı arasında güçlü bir bağlantı saptarken, Okyay, Abacıgil ve Harlak (2013: 39-40) bu araştırmayla aynı ölçeği kullanarak benzer bir sonuca ulaşmıştır.

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..19 Yaş ile Sağlık Okuryazarlığı İlişkisinin Değerlendirmesi

		Yaş
Sağlık Okuryazarlığı	r	-,249
	p	,010
	N	106

a. Eğitim

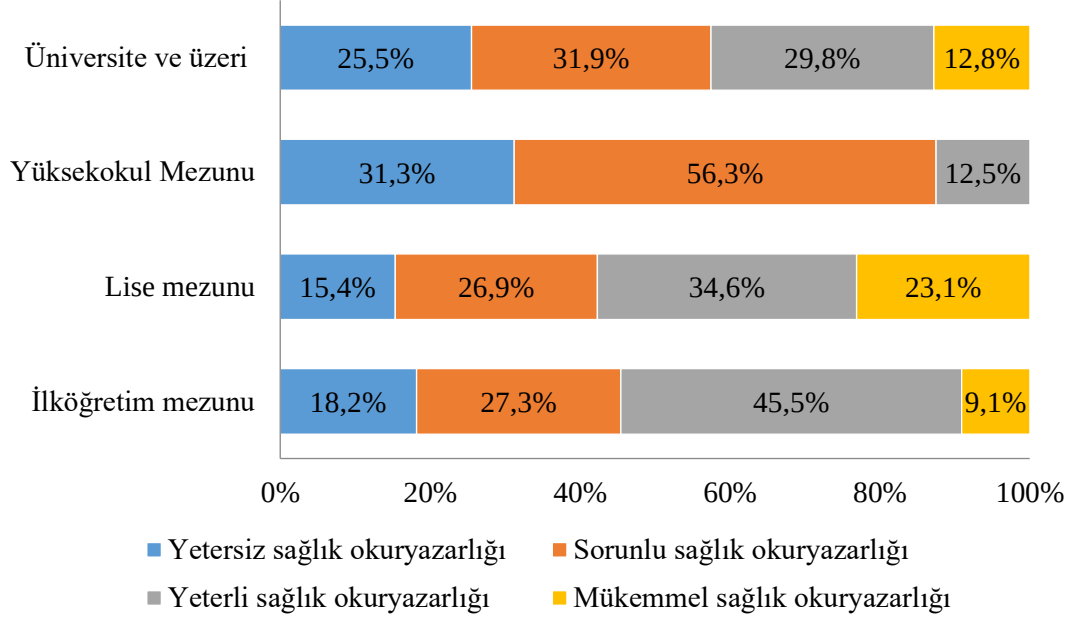
Katılımcıların sağlık okuryazarlığı düzeylerinde eğitim durumlarına dayalı bir farklılık olup olmadığını tespit etmek üzere tek yönlü anova testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ilköğretim mezunlarının sağlık okuryazarlık düzeyleri ortalaması 32,44, lise mezunlarının sağlık okuryazarlık düzeyleri ortalaması 34,14, yüksekokul mezunlarının sağlık okuryazarlık düzeyleri ortalaması 26,10 iken, üniversite ve üzeri eğitim mezunlarının sağlık okuryazarlığı düzeyleri ortalaması 31,29 olup, katılımcıların eğitim düzeylerine dayalı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (F:3,109, df: 107, p:0,030).

En yüksek sağlık okuryazarlığı düzeyi lise mezunlarının iken, en düşük sağlık okuryazarlığı düzeyi ise yüksekokul mezunlarındır. Katılımcıların eğitim seviyeleri düştükçe sağlık okuryazarlığı yükselmektedir. Alanyazında eğitim seviyesi yüksek kişilerin sağlık okuryazarlığı seviyelerinin de yükselmesi ile ilgili yapılmış pek çok araştırma bulunmaktadır. Ancak bu çalışma göstermiştir ki eğitim bireylerin sağlıklarını değerlendirme ve karar almada tek başına etkili değildir. Sosyal çevre, aile deneyimleri, kişisel özellikler gibi birçok etmen bireylerin sağlık okuryazarlığı düzeylerini etkilemektedir.

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..20 Eğitim Durumuna Dayalı Sağlık Okuryazarlığının Değerlendirmesi

	N	Ortalama	Std. Sp.	F	df	p
İlköğretim mezunu	22	32,44	7,95	3,109	107	0,030
Lise mezunu	26	34,14	8,84			
Yüksekokul Mezunu	16	26,10	8,00			
Üniversite ve üzeri eğitim mezunu	47	31,29	8,66			

Sınıflama düzeyinde bakıldığında ise; Üniversite mezunlarının %12,8'i mükemmel sağlık okuryazarlığı düzeyine sahip iken, bu oran lise mezunlarında %23,1, ilköğretim mezunlarında ise %9,1 olup, yüksekokul mezunlarında mükemmel sağlık okuryazarlığı düzeyinde katılımcı bulunmamaktadır. Yetersiz sağlık okuryazarlığı seviyesinde ise üniversite mezunlarının %25,5'i bulunurken, bu oran yüksekokul mezunlarında %31,3, lise mezunlarında %15,4, ilköğretim mezunlarında ise %18,2'dir.

Şekil Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı..7 Eğitim Durumuna Dayalı Sağlık Okuryazarlık Düzeyleri

SONUÇ

Sağlık, en temel insan haklarından birisidir. Bireylerin en az bilgiye sahip olduğu alan, sağlık olarak belirtilmektedir. Ancak çeşitli araştırmalar da göstermektedir ki bireyler kendi sağlıklarını geliştirmek, daha kaliteli bir yaşama kavuşmak arzusu içindeler. Dolayısıyla sağlıkla ilgili bilginin önemli hale geldiği görülmektedir. Ancak sağlık konusunda doğru bilgiye sahip olabilmek, fikir yürütebilmek için de belirli bir okuma yazma seviyesine gelmiş olmak gerekmektedir. Dolayısıyla bu noktada, bireylerin bilgiyi doğru okuması ve doğru anlaması için belirli bir okuryazarlık seviyesine ulaşmış olması beklenmektedir. Bu okuryazarlık seviyesi ise bireylerin okuduğunu anlaması, bilgiyi kullanabilmesi ve toplumda kendini doğru bir biçimde ifade edebilmesi beklentisidir.

Bu araştırmanın ana çerçevesini de oluşturan sağlık okuryazarlığı, alanyazında bireylerin okuduklarını ve izlediklerini anlama kabiliyeti, kültürel yeterlilik, bilgiye ulaşabilme, kendi sağlığını yönetebilme ve sağlık hizmetlerine ulaşabilme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır. Çalışma kapsamında detaylı biçimde yapılan alanyazın taramasında, sağlık okuryazarlığının önemine vurgu yapan ve yetersizliğin kötü sonuçlara yol açabileceğini belirten çokça araştırmaya rastlanmıştır.

Çalışmanın alanyazın kısmında da belirtildiği üzere, sağlığın önemsenmesi, sağlık haberciliği kavramını doğurmuş, izleyicinin/okuyucunun beklentisini karşılayarak dolaysız bir biçimde aradığı habere ulaşmasını sağlamıştır. Toplumun tamamını etkileyebilecek niteliği bulunan sağlık haberlerini yapan sağlık habercilerinin, diğer gazetecilik türlerine oranla, daha hassas olmaları gerektiği

belirtilmektedir. Pek çok araştırmacı, sağlık haberi yapan kişilerin tıpla ve sağlıkla ilgili asgari düzeyde teknik bilgiye sahip olması gerektiğinin altını çizmektedir.

Araştırma kapsamında görüşme yapılan Hürriyet Gazetesi Sağlık Muhabiri Meltem Özgenç, sağlık haberlerinin başlıklarının yanıltıcı olabileceğini, yanlış tedaviye yönlendirici olabileceğini belirtmiştir. Özgenç ayrıca, henüz sonuç alınmamış uygulamaların mucizevi ve yeni çözümmüş gibi haberleştirildiğini, bu noktadaki sorumluluğun sağlık habercilerine düştüğünü ifade etmiştir. Güvenilir sağlık haberciliğinin altını çizen Özgenç, vatandaşların da kaynağı belli olmayan haber sitelerine itibar etmemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Kaynağı belirsiz bir bilgi ya da yanlış bilgi içeren haber, bu haberin hızla yayılması, okuyucunun/izleyicinin bu haberi kendi profilinde paylaşarak tavsiye etmesi, önerilen sağlık yönteminin uygulanması ve olumsuz sonuçtan oluşan bu zincir, sağlıklı bir toplum yolunda kaotik bir tablo çizmektedir. Umut tacirliği ile haberciliğin birbirine karıştırılmaması gerektiğini belirten Türkiye Sağlık Muhabirleri Derneği Başkan Yardımcısı Hatice Pala Kaya, çalışma kapsamında yapılan görüşmede, sağlık haberciliğinin önemli olduğunu, çünkü doğrudan insanların yaşam ve sağlık haklarına etki ettiğini, haberler sayesinde birinin ölümüne sebep olunabileceğini ifade etmiştir.

Araştırmaya katılan 111 kişiye ilişkin temel demografik bilgiler değerlendirildiğinde; katılımcıların %61,3'ü kadın, %38,7'si erkek; katılımcıların %12,6'sı ilkokul, %7,2'si ortaokul, %23,4'ü lise, %14,4'ü yüksekokul, %40,5'i ise üniversite mezunu ve 1 katılımcı yüksek lisans, 1 katılımcı ise doktora mezunudur. En genç katılımcı 18 yaşında en yaşlı katılımcı ise 78 yaşında olup katılımcıların yaşları ortalaması ise 37,28'dir. Ankete katılanlardan kendi sağlıklarını değerlendirmeleri istenmiş, %20,7'si fena değil, %49,5'i iyi, %26,1'i çok iyi ve %2,7'si mükemmel şeklinde sağlıklarını ifade ederken, 1 katılımcı sağlık durumunu kötü olarak ifade etmiştir.

Öte yandan araştırmanın ana ölçeğini oluşturan TSOY-32'de bulunan 32 önermeye ilişkin katılımcıların verdikleri cevaplar değerlendirilmiştir. Bireylerin sağlık okuryazarlığını ölçmeyi hedefleyen ölçek uygulandığında elde edilen sonuçlara göre; katılımcıların ortalama sağlık okuryazarlığı puanı 34,40'tır. Dağılıma bakıldığında ise, katılımcıların %22,5'i yetersiz, %33,3'ü sorunlu, %31,5'i yeterli ve %12,6'sı ise mükemmel sağlık okuryazarlığı kategorilerinde yer almaktadır. Katılımcıların yarısından fazlasının, sağlıklarıyla ilgili karar alabilecekleri sağlık okuryazarlığı yeter seviyesinin altında olduğu görülmektedir. En yüksek sağlık okuryazarlığı düzeyi %34.14 ile lise mezunları iken, en düşük sağlık okuryazarlığı düzeyi ise 26.10 ile yüksekokul mezunlarındandır. Katılımcıların eğitim seviyeleri düştükçe sağlık okuryazarlığı düzeyi yükselmektedir. Alanyazında eğitim seviyesi yüksek kişilerin sağlık okuryazarlığı seviyelerinin de yükselmesi ile ilgili yapılmış pek çok araştırma bulunmaktadır. Ancak bu çalışma göstermiştir ki eğitim bireylerin sağlıklarını değerlendirme ve karar almada tek başına etkili değildir. Sosyal çevre, aile deneyimleri, kişisel özellikler gibi birçok etmen, bireylerin sağlık okuryazarlığı düzeylerini etkilemektedir.

Araştırma sonucunda, sağlık okuryazarlığının yüksek olduğu boyut bilgiye ulaşmak, düşük olan boyut ise bilgiyi değerlendirmek olarak çıkmıştır. Yani bireyler, bilgiye nereden ulaşacağı konusunda bilgili olmalarına rağmen, o bilgiyi nasıl değerlendirecekleri konusunda daha çekimser bir tutum sergilemektedir.

Alanyazın kısmında da belirtildiği üzere, sağlık okuryazarlığı yüksek bireylerden, internette sağlık bilgisi paylaşıırken daha dikkatli ve seçici olması beklenmektedir. Ancak bu araştırmada, sağlıkla ilgili bilgiyi kendi hesabında paylaşanların sağlık okuryazarlık düzeylerinin ortalaması paylaşmayanların ortalamasına göre yüksek çıkmıştır. Sezgin de (2013: 87- 88) yaptığı çalışma sonrasında, bireylerin medya yardımıyla sağlık konusunda bilgilendiklerini, ancak bireylerin yeterince bilgilendiğini düşünüp etrafındakileri yönlendirme olasılığının yüksek olduğunu belirtmiş, sağlık okuryazarlığı konusunun medya tarafından önemle ele alınması gerektiğini söylemiştir. Dolayısıyla, bu araştırmada da interneti aktif kullanan eğitim seviyesi düşük bireylerin, kendilerini yeterince bilgili görmesi ile sağlık okuryazarlığının yüksek çıkması arasında de benzer bir ilişki olduğu düşünülebilmektedir.

Çalışmada, internet kullanımları ile sağlık okuryazarlığı arasındaki ilişkinin boyutu da tespit edilmiştir. En yüksek sağlık okuryazarlığına sahip bireylerin günde 6 saat ve üzeri internet kullandıkları belirlenmiştir. İnterneti bilgi amaç için kullandığını belirten bireylerin sağlık okuryazarlık seviyeleri %28,87 iken, eğlence amaçlı kullandığını söyleyenlerin sağlık okuryazarlığı düzeyi %38,26'dır. İnterneti bilgi amaçlı kullananların sağlık algısının, eğlenmek için kullananlara oranla daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Düşük sağlık algısının bireylerde ölüm riskini artırdığını belirten çalışmalar, alanyazın kısmında detaylı bir biçimde verilmiştir. Sosyal medya üzerinden görülerek tedaviye yöneldiğini söyleyenlerin mükemmel sağlık okuryazarlık oranı %14,3 iken, yönelmeyenlerin mükemmel sağlık okuryazarlık oranı %12,7 çıkmıştır. Kısmen de olsa, tedaviye yönelen kesimin sağlık okuryazarlığı seviyesinin diğerine göre daha yüksek olduğu söylenebilmektedir.

Bu çalışmada, sosyal medya araçlarının kullanımının ve sağlık iletilerini sosyal medyadan arama ve paylaşma davranışının sıklığına karşın, sağlık eğitimi ile hastalıkların önlenmesi adına üstünlük sağlanabileceğine vurgu yapılmıştır. Bu kapsamda, toplumu geliştirici etkinliklerin sosyal medya ile desteklenmesi önemlidir. Özellikle güvenilir sağlık bilgisine ulaşmanın zor olduğu internetin, uzman sağlık profesyonelleri tarafından daha aktif kullanılarak toplumun eğitimi mümkündür. Toplumda sağlık bilinci oluşturabilmek, hataların önüne geçebilmek internetin ve elbette sosyal medyanın da etkisiyle mümkündür. Ancak sağlık okuryazarlığı bağlamında değerlendirme yapılacak olursa, düşük seviyedeki kişilerin internetten yayılan bilginin doğruluğunu, araştırmadan kabul etmesi söz konusu olabilmektedir.

Bu noktadaki sorumluluklardan biri de medya mensuplarına aittir. Bu bulgular neticesinde sağlık okuryazarlığı seviyelerini güçlendirmek için, medyada yer alan sağlıkla ilgili bilginin güvenilirliği sorgulanmalı ve denetlenmelidir. Sağlık profesyonelleri, medya ve yasa koyucuların ortak çabası ile sağlık okuryazarlığının geliştirilmesine ilişkin projeler artırılmalıdır. Her ne kadar yeni medyanın geleneksel medyanın önüne geçtiği görülse de, internette giderek büyüyen bilgi yığından toplumu kurtaracak olan gazetecilerin teşvik edilmeleri ve doğru habercilik yapmaları sağlanmalıdır. Sansasyonel ve ilgi çekici başlıktan uzak durmak, “sağlıklı” bir habercilik yapılması için, tüm medya mecralarının sağlık alanında uzmanlaşmış muhabirler istihdam etmeleri gerekmektedir. Şüphesiz ki teknolojinin en önemli silahı kitle iletişim araçlarıdır. Medyayı doğru anlayabilmek ve sağlıklı bir iletişim kurabilmek için, okullarda medya okuryazarlığı derslerinin medya mensupları tarafından verilmesi önemlidir. Ayrıca buna ek olarak, toplumun tüm kesimine, gerek okullar aracılığıyla, gerek sağlık kurumları aracılığıyla gerek yerel yönetimler aracılığıyla, sağlık okuryazarlığı eğitimleri verilmelidir. Sağlık profesyonelleri de, sağlık bilgisi paylaşırken dikkat etmeleri gereken hususlar ve etik konusunda bilgilendirilmelidir.

Baacke'nin (1996: 5) geliştirdiği “Eleştirel Medya Okuryazarlığı Kuramı” bireylerin medyaya nasıl yaklaşması gerektiği konusunda bazı temel ilkeler sunmaktadır. Dijital olarak kurulan iletişim ilişkilerinde, bireylerin kişisel yetkinliğini diğer insanları anlamasıyla sınırlı tutarak, eleştirel düşünme becerisi üzerinde durmaktadır. Medyadan sunulan tüm iletilere karşı eşit mesafede durmayı ve eleştirel yaklaşmayı önelemektedir. Bu çalışmaya da ışık tutan kuramsal çerçeveyi oluşturan eleştirel medya okuryazarlığı ve eleştirel sağlık okuryazarlığı kavramlarının ortak özelliği olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, medya araçları yoluyla sunulan tüm iletileri sadece sağlık okuryazarlığı ile açıklamak yeterli olmayacağından, eleştirel bir bakış açısının gerektiği vurgulanmaktadır.

Bu çalışmayla yeni medya ile dolaşıma sunulan sağlık iletilerinin bireylerde yarattığı tutum ve bunun toplumsal boyutları konusunda başlangıç sayılabilecek ufuk açıcı bilgilere ulaşmak ve medya sağlık okuryazarlığı başlığı altında çeşitli değerlendirmelerin yapılabilmesi mümkün olmuştur. Ancak araştırma göstermiştir ki medya ve sağlık ilişkisi konusunda alanyazında yeterli çalışma bulunmamaktadır. Çalışmanın, elde edilen bulgular ve yorumlamalar ışığında, gelecekte yapılacak yeni araştırmalara yönelik bir katkı sunması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Baker, D., Wolf, M., Feinglass, J., Thompson, J., Gazmararian, J., Huang, J. (2007). 'Health literacy and mortality among elderly persons'. *Arch Intern Med*, 167(14): 1503-1509. doi:10.1001/archinte.167.14.1503 (erişim tarihi:11.04.2019).
- Chretien, K. C. ve Kind, T. (2013). Social Media and Clinical Care: Ethical, Professional, and Social Implications. *Circulation* (127):1413-1421.
- Demir, M. (2010). *Sağlık Haberleri ve Medya Gerçeği*. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Hülür, B. A. (2016). "Sağlık İletişimi, Medya ve Etik: Bir Sağlık Haberinin Analizi". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1): 155-178.
- Işıklar, H. C. (2014). *Profesyonel Tv Haberciliği*. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Kaya, A., Yüksel, E. ve Ögüt, P. (2011). 'Sağlık Haberlerinde Mucize Tedaviler'. *Selçuk İletişim Dergisi*, (1):49-64.
- Lerman, K. (2007). 'Social information processing in social news aggregation'. *IEEE Internet Computing*, 11(6): 16-28.
- Li, R. ve Suh, A. (2015). Factors Influencing Information credibility on Social Media Platforms: Evidence from Facebook Pages. *Procedia Computer Science*, (72):314-328. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.12.146> (erişim tarihi:01.05.2019).
- McMullan, M. (2006). Patients Using The İnternet To Obtain Health İnformation: How This Affects The Patients-Health Professional Relationship. *Patient Education Counseling*, 63(1-2): 24-8. doi: 10.1016/j.pec.2005.10.006 (erişim tarihi:11.05.2019).
- Okuyay, P., Abacıgil, F. (2016). Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçekleri Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması. T.C. Sağlık Bakanlığı.
- Purcell, K., Rainie, L., Mitchell, A., Rosenstiel, T. ve Olmstead, K. (2010). 'Understanding the Participatory News Consumer: How İnternet and Cell Phone Users Have Turned News into a Social Experience'. Pew Research Center, Washington.
- Sezgin, D. (2013). "Sağlık Okuryazarlığını Anlamak". *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (3): 74- 92.
- Silverman, C. (2015). Lies, Damn Lies, And Viral Content How News Websites Spread (And Debunk) Online Rumors, Unverified Claims, And Misinformation. Tow Center for Digital Journalism, Colombia.
- Sudore, R. L., Yaffe, K., Satterfield, S., Harris, T. B., Mehta, K. M., Simonsick, E. M. (2006). 'Limited literacy and mortality in the elderly: The health, aging, and body composition study'. *J Gen Intern Med*, 21(8): 806-812.
- Şeker Bektaş, T. (2005). *İnternet ve Bilgi Açığı*. Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Ünal, R. ve Taylan, A. (2017). Sağlık İletişiminde Yalan Haber-Yanlıı Enformasyon Sorunu Ve Doğrulama Platformları. *Atatürk İletişim Dergisi*, (14):81-100.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara.

İnternet Kaynakları

Hatun, Ş., “Sağlık Haberleri Magazinleşirken”. <http://www.radikal.com.tr/radikal2/saglik-haberleri-magazinlesirken-872101/> (erişim tarihi: 01.07.2019).

<http://m.bianet.org/kadin/medya/87579-medyadaki-saglik-haberlerini-okumak> (erişim tarihi: 01.06.2019).

<http://www.digitalnewsreport.org/publications/2017/turkey-digital-news-report/> (erişim tarihi:12.03.2019).

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/rtukten-yayin-kuruluslarina-domuz-gribi-uyarisi-11611390> (erişim tarihi: 20.06. 2019)

<http://www.milliyet.com.tr/%C4%B1nternetteki-yanlis-saglik-haberi-yuzunden-canindan-oldu-molatik-8897/> (erişim tarihi: 1.07.2019).

<http://www.milliyet.com.tr/gundem/menopoz-yasini-15-yil-geciktirecek-1364816> (erişim tarihi: 02.06.2019).

<https://teyit.org/gozleri-gormeyen-bebegin-ameliyat-masraflarini-whatsappin-karsilayacagi-iddiasi/> (erişim tarihi: 13.03.2019).

<https://teyit.org/hurmalardeki-virus-ve-suudi-arabistan-saglik-bakanliginin-uyarisi/> (erişim tarihi: 13.03.2019).

https://ttb.org.tr/haberarsiv_goster.php?Guid=66a4141a-9232-11e7-b66d-1540034f819c&1534-D83A_1933715A=cdf7166fa0f0dc181d82fde4d149c1c3148abdcc (erişim tarihi: 02.06.2019).

[https://www.thelancet.com/journals/lanpub/article/PIIS2468-2667\(17\)30008-7/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lanpub/article/PIIS2468-2667(17)30008-7/fulltext) (erişim tarihi:11.02.2019).

<https://www.bellingcat.com/?s=bana> (erişim tarihi:11.05.2019). 112

Görüşme

1-Meltem Özgenç, Hürriyet Gazetesi Sağlık Muhabiri, 15 Haziran 2019.

2-Hatice Pala Kaya, Türkiye Sağlık Muhabirleri Derneği Başkan Yardımcısı, Gazeteci, 15 Haziran 2019.

Current Debates on Social Sciences

5

Human Studies

